

ƏDÜNYA ƏDƏBİYYATI

F.M.DOSTOYEVSKI

İDİOT

FYODOR MİXAYLOVIÇ DOSTOYEVSKI

Ш6(2)
D78

İDİOT

M.F. Axundlov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKI-2006

*Bu kitab "F.M.Dostoyevski. İdiot (Bakı, Yazıçı, 1979)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərcümə edeni:

Hüseyn Şərif

891.73-dc21

AZE

F.M.Dostoyevski. İdiot. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 728 səh.

Dahi rus yazıçısı Dostoyevskinin romanları gecenin bağırını dələn dəhşətli qışqırtıq kimi idi. Onun 1860-70-ci illərdə yaratdığı məşhur "Cinayət və cəza", "İdiot", "Şeytanlar", "Yeniyyətə" və "Karamazov qardaşları" fəlsəfi romanlarından sonra insanlıq yaşca böyümüşdü. Bu əsərlərdə Yer kürəsinin bütün iniltiləri, dərddən ağılı itirmiş adamların sayıqlamaları, qorxunc səsməlik ərəfəsindəki təlaşlı nidalar bir yere çulğalaşdı...

Ana xəttini öz ziddiyyətlərində cırpınan insan fikri təşkil edən həmin əsərlər arasında "İdiot" ön lirik olanıdır. Böyük humanist yazıçı daim cəhd etdiyi roman-poemanı burada daha artıq uğurla yarada bilmişdir. Çox yüksəklərdə – mənəvi həyatın zirvələrində dayanan "divano" Mışkin başda olmaqla, "İdiot"un mərkəzi surətləri, doğrudan da, dərin poetikdir. Qəhrəmanların qarşıqlıq münasibətləri əsərdə həqiqi ürək faciələri səviyyəsinə yüksəlir. Romanın süjetinin orijinal tərzdə qurulması da müəllifə təmiz və tənha insanın "bütün zümrələrə mənsub rəzillər" əhatəsindəki taleyi ilə bağlı bir sıra əsas görüşlərini ifadə etmək imkanı vermişdir.

Mənəvi saflığın əbləhlik sayıldığı, gözəlliyin alınmış-satıldığı və pulun müqəddəs bilindiği mühiti inkar edən Dostoyevskiyə görə, bu riyakarlıq və cinayətlər dünyasını həqiqət və yüksək ahəngdarlıq səltənətinə çevirməyə qabil olan tək bir böyük qüvvə var: gözəllik. Ölməz sənətkarın məşhur "Dünyanı gözəllik xilas edəcək" kəlamı romanda bütün gerçək özəmətiylə səslənir.

ISBN10 9952-34-043-5

ISBN13 978-9952-34-043-3

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

DOSTOYEVSKİNİN ƏN LİRİK ƏSƏRİ

Dahi rus yazıçısı, “insan qəlbinin mahir bilicisi” Fyodor Mixayloviç Dostoyevskinin 1860-70-ci illərdə yaratdığı məşhur “Cinayət və cəza” (1866), “İdiot” (1868), “Şeytanlar” (1871-72), “Yeniyyətə” (1875) və “Karamazov qardaşları” (1879-80) fəlsəfi romanlarından sonra insanlıq yaşca böyüdü. İnsanlığın mədəniyyəti tarixinə daxil olmuş bu əsərlərdə Yer kürəsinin bütün iniltüləri, dərdən ağlını itirmiş adamların sayıqlamaları, qorxunc sərsəmlik ərəfəsindəki təlaşlı nidalar bir yere çulğalaşmışdı. Gecənin bağırını dəhşətli qışqırq kimi dələn həmin əsərlər meydana çıxanda nə baş verdiyini başəriyyətlə ələ bil birdən-birə anlaya bilməmişdi...

Ana xəttini öz ziddiyyətlərində çırpınan insan fikri təşkil edən və mərkəzində intellektual münaqişələr dayanan bu romanlar arasında “İdiot” ən lirik olanıdır. Yeni “İdiot” romanının süjeti yavaş-yavaş və iztirabla yaranır, yarıdıcısının gərgin əməyi sayəsində inamla faciəli və monumental şəkil alır. Əsərin ideyası bütün epizodlar, rəcətlər və əlavə parçalar üzərində hakim kəsilir, bu nəhəng ideyanın əsas xətlərisə oxucunu heyrətə salaraq hadisə və əhvalatın şəxələri arasından kəskin gözə çarpırdı.

...Yoxsullaşmış knyaz nəslinin nümayəndəsi Lev Nikolayeviç Mışkinin yaşamaq üçün heç bir vəsaiti yoxdur, eyni zamanda o, epilepsiya xəstəliyindən müalicə olunmalıdır. Hansı xeyirxah bir adamınsa köməkliliyi ilə xaricə, məşhur bir həkimin yanına müalicəyə göndərilən knyaz bir neçə ildən sonra Peterburqa qayıdır.

Öz məşhur qohumu general Yəpançinin evində Mışkin çox gözəl Peterburq “kameliyası” olan dilbər bir qadının – Nastasiya Filippovnanın şəklini görür. Bu qadını general Yəpançinin katibi – Qanya İvolginə ərə vermək istəyirlər. Həssas və tez mütəəssir olan Mışkin bu qəşəng və cazibədar qadının çöhrəsindən mübhəm daxili iztirab duyğusunu dərhal hiss edir.

...Bu qadının taleyi faciəlidir. Kiçik yaşlarından yetim qalmış bu gözəl qızı, yoxsul bir mülkədarın qızını Totski adında işbaz və varlı birisi tərbiyə etməyə götürür; qız sonralar onun üçün həyat nəşəsi verən məxlüqə çevrilir. Lakin bu ağıllı və iradəli qadın belə bir zülmə, təhqirə etiraz edir. Onun qəlbində hüquq-suzluğa, ədalətsizliyə və insanı əsaret altına ala biləcək hər şeyə qarşı hiddət duyğusu artır. Nastasiya Filippovna özünün insan səadəti və təmiz həyat haqqındakı xəyallarını təhqir etmiş cəmiyyətdən intiqam almağa hazırdır. O, dərni səadətə yetmək naminə, tamam başqa bir insan olmaqçün boğucu riyakarlıq, ədəbsizlik və rəzalet aləmindən can qurtarmağa çalışır. Nastasiya Filippovna

onu əhatə edən Peterburq kübar cəmiyyəti nümayəndələrinə qətiyyətlə oxşarmayan knyaz Mışkinə rast gələndə ona vurulur.

Knyaz Mışkin Dostoyevskinin gözəl insan haqqındakı təsəvvürlərinin təcəssümüdür. Alçaqkönlü, səmimi və həssas olan, bütün alçaldılmış və təhqir edilmişlərə şəfqət göstərən, insanlığın səadəti və əsəyişi xəyalı ilə yaşayan knyaz Mışkin cəmiyyətin bütün firavan yaşayan üzvlərinə “divanə”, “idiot”, sərsəm və miskin bir məxlüq kimi görünür.

Lakin Dostoyevski öz qəhrəmanının hakim dairənin bütün nümayəndələri üzərindəki üstünlüyünü çox gözəl göstərir. Müəllif onu mülkədarlar, otkupçu generallar, maliyyə dairələrinin başçıları və onları əhatə edən şöhrətpərəst və şübhəli işbazlar aləminə daxil edir. Ticarət kampaniyaları və səhmdar cəmiyyətlərinin üzvü Totski; gəlirli evlərin, malikəne və fabriklərin sahibkarı Yəpançin; qəlbiqara, acgöz, tamahkar, paxıl və hədsiz xudbin İvolgin bu cür adamlardır. Asan qazanc, riyakarlıq, pula pərəstiş və insana nifrətin hökm sürdüyü və bütün namuslu, təmiz insanların məhvə məhkum olduqları bu mühit – beledir. Gözəl Nastasiya Filippovnanın və necib xəyalpərəst knyaz Mışkinin faciəli taleyini də həmin amansız və qəddar mühitin yırtıcı adətləri irəliləyəndə müəyyən etmişdir.

Knyaz Mışkin Nastasiya Filippovnanı tanıyandan sonra ona hörmət bəsləməyə başlayır, onu sevir, ona acıyır. Qadının iztirablı gözəlliyinə məftun olan knyaz ona deyir: “Siz əzab çəkibsiniz, özünüz də o cür cəhənnəmdən təmiz çıxıbsınız...” Knyaz dəbdəbəli və dəhşətli paytaxtın “alatoranından” qurtarmaq üçün ona təklif edir ki, həyat yoldaşı olsun. Ancaq Nastasiya Filippovna da “parlaq”, “işıqlı ruh”, “mələk” adlandırdığı Mışkini yüksək qiymətləndirdiyinə görə onun bu evlənmək təklifini qəbul edə bilmir...

Nastasiya Filippovna öz mənəvi çıxılmazlığından qurtuluş yolu axtarır, çırpınmaqda davam edir. Ona görə də Roqojin peyda olanda qadının onunla mübarizə etməyə təqəti çatmır. Roqojin knyaz Mışkinin adaxlısını öz evinə apararaq, hiddət və qısqançlığının çılğın meqamında onu öldürür. Dəhşətli tamahkarlar və əqlaşızlar aləmi onun qəddar dairəsinə düşmüş iki gözəl insanı məhv edir.

Romanın əsas səhnələri qüvvətli və dramatikdir. O zamankı cəmiyyətdə pulun rolunu diqqətəlayiq tərzdə açıb göstərən epizod bu qəbildəndir – Nastasiya Filippovna yüz min manatı alovlanan sobaya ataraq İvolginə təklif edir ki, bacarırsa odun içindən o pulları çıxarıb özünə götürsün. Qısqanc Roqojinin knyaz Mışkinə qarşı təşkil etdiyi qəsd beledir; Mışkin inana bilmir ki, öz dostu və qardaşlığı onun ölümünü istəmiş olsun. Nastasiya Filippovnanın Aqlaya ilə görüşü və onların “gözəl insan” uğrundağı təkbətək vuruşması bu qəbildəndir; bu vuruş qələbəni həlim knyazın öz məhəbbət və şəfqətini vermiş olduğu bədbəxt qadına qazandırır. Romana həqiqi faciə səciyyəsi verən epiloq

da bu qəbıldendir. Bütün bu fraqmentlərdə vicdanımızın dabi realisti Dostoyevskinin dərin psixoloq və misilsiz lirik kimi yüksək sənətkarlığı təzahür etmişdir.

Knyaz Mışkin öz məhəbbəti, mehribanlıqı, rəhmədilliyi, altruizmi ilə müəllifin nəzərdə tutmuş olduğu ideal insan tipini təmsil edir. Lakin qızla pərəstışkarlıq ələmində o da ümumi iztirab, ümidsizlik, məhv olma qanununa tabədir. Dostoyevski yüngül qazanc, şəhvətpərəstlik və cinayətəkarlıq səltənətində mənəvi gözəlliyin taleyi haqqındakı fikrini beləcə dərin poetik simvolla ifadə edir.

Dostoyevskinin öz qəhrəmanı ilə müqayisə etdiyi dünya ədəbiyyatı tiplərindən Mışkinə ən yaxın olanı Servantesin yaratdığı "qəmli cəngavər obrazı" – Don Kixotdur. Don Kixot həqiqətən dünya ədəbiyyatında ən təmiz mənəviyyatdır... Qarşımızda cəngavər romanlarını oxumaqdan dərrəkəsini itirmiş və özünü amansız, qəddar feodal özbaşnalığı mühitində bütün əsaret altında olanları və məzлумları xilas etmək uğrunda mübarizə aparmalı olan səyahətçi cəngavər təsəvvür edən xırda, yoxsullaşmış zadəgan, kasıb kənd hidalqosu surəti canlanır. Ülvi insanpərvər və mənəvi gözəllik sərrafi olan bu adam özünün gözəl xanım Dulsineyaya təmiz məhəbbəti naminə ədalət və ümumun səadətini təntənəsi uğrunda mübarizə aparır. Don Kixot surəti qaba gerçəklikdən sadələvhəsənə ayrılmamağına görə gülməli görinə bilər, lakin o özünün yüksək həqiqətə doğru can atan əxlaqi qayəsine görə faciəlidir. Viktor Hüqo düzgün olaraq qeyd edirdi ki, Servantes qəlbinin dərinliklərində Don Kixotun tərəfdarıdır.

Bu əbədi surət Dostoyevskini də cəlb etmişdi. Ədib bir müddət sonra yazırdı: "Bütün dünyada bu əsərdən dərin və qüvvətli bir əsər yoxdur, bu hələlik insan fikrinin son və ən böyük sözüdür". Bu, insanın ifadə edə biləcəyi ən acı kinayedir. Bu, "insan dühasının yaratdığı bütün əsərlər içərisində ən böyük və ən kodərli kitabdır". Dostoyevski Don Kixot faciəsinə dərin xarakteristika verir; bu qəhrəman öz xəyallarının məhv olmasına dözə bilməyərək, inkarçı və satirik olan sağlam düşüncəli dəlilə Karasko tərəfindən məğlub ediləndə ... sakitcə, qəmgin təbəssümlə ölür, ölərkən də, müqəddəs qəlbində qoruyub saxladığı böyük məhəbbətin qüvvəti ilə, bütün dünyanı sevə-sevə, gəzyaşı axıdan Sançoya təskinlik verə-verə ölür; eyni zamanda anlayır ki, daha bu dünyada onluq bir iş qalmayıb..."

Knyaz Mışkin surəti də əsas etibarilə belə qurulubdur: çox gözəl və bədbəxt bir qadına hədsiz məhəbbət duyğusu ilə vurulan, qədim nəslin son nümayəndəsi, yarıdilənçi kökündə olan bu xəstə adam onu dünyanın beləsindən qoruya bilmir...

Dostoyevski qəhrəmanının daha artıq canlı və həyatı olması üçün ona naxoşluğu, zahiri görünüşü və əxlaq fəlsəfəsindən gələn bir sıra avtobioqrafik

ələmətlər vermək qərarına gəlmişdi. "İdiot"un genealogiyası da Dostoyevskilərin ailə xronikasını olduqca dəqiq əks etdirir.

Məlum olduğu üzrə, Lev Nikolayeviç Mışkin qədim və tamamilə yoxsullaşmış olan knyaz nəslinin son və yeganə nümayəndəsidir. Tənəzzül etmələri çar hökumətini təşvişə salmış və zadəganlar Dostoyevskinin də dərin diqqətini cəlb edirdi. Onun sevimli qəhrəmanı olan yoxsul epileptik knyaz Mışkin də belə bir mühitdən çıxmışdı. Doğrudur ki, onun atası ölümə məhkum nəsiləndən ayrılmamağı, xilas olmağı çalışmış və hətta yunkerlikdən piyada hissəsi podporuçiki rütbesinə yüksələ bilmişdi. Lakin bundan artıq yüksələ bilməyib, hərbi hospitalda məhkəmə məsuliyyətinə cəlb olunmuş vəziyyətdə ölmüşdü. Knyaz ana tərəfdən xırda tacir zümresinə mənsub idi. Onun anası iflasa uğrayıb ölmüş üçüncü gildiyə Moskva tacirinin, yəni əslində meşşan qızı idi.

Lakin knyaz Mışkinin başqa uzaq tacir qohumları ictimai cəhətdən dirçəlmək imkanına malik idilər. Onun babasının böyük qardaşı ən varlı tacir idi; bu tacirin bütün kapitalı qəflətən nəslin bu son nümayəndəsinin əlinə keçir; həmən kapital, əlində yoxsul bir bağlaması olan bu yazıq gənc üçün qeyri-məhdud imkanlar açırdı.

Dostoyevski Mışkini mənəvi həyatın zirvələrinə yaxınlaşdırırdı. Knyaz Peterburqun səhmdarlar kampaniyaları əmanətçiləri, təmtəraqlı zabitlərlə şübhəli işbazlar və günahkarlar arasında təmiz bir dindar kimi görünməyə başlayır. Onu "idiot" hesab edirlər, lakin Aqlayanın dediyi kimi, "nəcib sadə-dilliyi və hədsiz etimad göstərməsi baxımından" onun kimi bir insan yoxdur. Qarşımızda fikrin faciəsi dayanır.

Dostoyevski, xüsusilə romanın birinci hissəsində, "toqquşan" insan ehtirasları və acgözlüklərindən yüksəkədə dayanarı bu "divana"nın müstəsna füsunkarlığını və cazibədar məlahətli təəssüratını çox gözəl yarıda bilmişdir. Onun daxil ələmində, dərrəkənin ən iti və parlaq dəlillərindən yüksək qəlb hikmətini açıb göstərən aydınlıq və səmimiyyət vardır.

Dostoyevski "İdiot"unu zərif bir məhəbbətlə sevir, lakin əsərdə qarşıya qoyduğu vəzifəni yerinə yetirilməmiş hesab edirdi. Lakin knyaz Mışkinin surətində təcəssüm etdirilməmiş qalan realizminin "yüksək mənasını" böyük söz ustası bütün qüvvəsi ilə öz "günahkar qadınının" – çox sevərək, təmiz və saf mənəvi gözəlliyə can atan coşqun duyğular uğrunda həyatını qurban vermish bir qadının təşviş və mübarizələrində açıb göstərmişdir.

Dostoyevskinin bütün yaradıcılıq yolunda olduğu kimi, ədibin "İdiot" romanının da ən yüksək nailiyyətlərindən biri – Nastasiya Filippovna surətidir. Dünya ədəbiyyatının ən maraqlı obrazlarından olan Nastasiya Filippovna son dərəcə mürəkkəb hissiyyatlı və ondan daha çox mürəkkəb fikirli qadındır. Onun ən paradoksal davranışları fikrin dönüşlərini ifadə edir. Ümumiyyətlə,

Nastasiya Filippovnanın portreti Dostoyevskinin ən yaxşı təsvirlərindən olub, bütün süjet xətlərinin birləşdiyi və bütün əhvalatların ayrıldığı mərkəzdir.

Bu mürəkkəb və dərin qadın surətinin iki cür şərhı vardır. Həmin şərhlərdən birinə görə, Dostoyevskinin qadın qəhrəmanı – eys-ışrət düşkünü, yüngül əxlaqlı, şəhvani ehtirasa mübtəla bir qadındır; onun məhv olmasına səbəb də elə bu keyfiyyətlərdir. Özünü “küçə qadını”, “Roqojinin aşnası”, “abırsız” adlandırması da əbəs deyildir. Onun çöhrəsində “mısiltsiz bir qürur” ifadəsi vardır. O, amansız kinli, qəddar qadındır. Romanın qəhrəmanlarından biri onun gözəlliyini “fantastik və iblisənə” adlandırır.

Başqa bir yozuma görə, Nastasiya Filippovna mənəvi hessaslıq və təmizlik, ideal və məhəbbətə aludəlik təcəssümüdür. O, musiqini xoşlayır, bir çox poema oxumuşdur, bu qadın öz zövqlərində qətiyyətlə səhv eləmir, fitri mədəniyyət sahibidir. Nastasiya Filippovna bir vaxt gəlib onu başa düşəcək adamın xəyalı ilə yaşayır. Bu, etiraz və mübarizəyə qabiliyyəti olan cəsarətli və mərd təbiətli qadındır.

Dostoyevski öz qadın qəhrəmanına “bəraət qazandırır”. Ədib onu kübar Peterburqun pozğun cəmiyyəti fonunda təsvir edərək, qadının ilk rast gəldiyi, mənəvi və daxili aləmi büllur kimi saf bir insana qarşı yüksək duyğusunun yaranmasını çox gözəl vermişdir. Yeni həyata qədəm qoyan Nastasiya Filippovna totskilərə, yepançinlərə, ivolginlərə qarşı qiyam edir. Qadının, gənc bir qızı sevgi və səadət kimi ülvü hüquqdan məhrum etmiş olan şəhvət düşkünlərinin gözünün içinə dediği etiraz sözləri həqiqət və ədalət sədalarıdır.

Qəlbən sevdiyi və eynilə qəlbən də sevildiyini bilib-bilə Nastasiya Filippovnanın özünü knyaz Mışkina yaraşdırmaması fikri əsərin faciəli dönüş finalıdır.

Aqlaya Yepançina surəti Nastasiya Filippovna ilə təzad təşkil edir. O öz mühitinə qarşı tənqidi münasibət bəsləyə bilən qüvvətli və ağıllı qızıdır. Aqlaya öz yuvasından azadlığa can atır. Onu inqilabi ədəbiyyat cəlb edir; o, “bütün qadağan olunmuş kitabları oxumuşdur”. Romanın sonunda Aqlaya öz aristokrat mühiti ilə əlaqəsini kəsir, taleyini polşalı inqilabçı ilə bağlayır ki, onun əsarət altında olan vətəninə azad etmək uğrunda mübarizə aparın.

Nastasiya Filippovnanın bu general qızına qarşı səmimi diqqəti də buradan irəli gəlir, – rəqiblərin məşhur görüşü və bu görüşdə hüquqsuz və nəsisiz qadın qələbə çalır. Dostoyevski bu “həyatı məhv olmuş qadın”ın ən yüksək ləyaqət və heysiyyət duyğusunu da, nəhayət, onun təhqir edilmiş varlığını bürüyən iztirab təlatümünü də sənətkarlıqla açıb göstərmişdir.

Surət ülvü tragizm dərəcəsinə yüksəlir. Yazıçı öz qəhrəmanını əxlaq cəhətdən yetkin təbiətə malik bir insan kimi təsvir edir. O, tamahsız və qərəzsiz bir qadın şöhrəti qazanmışdır. Heç kəs iddia edib lovğalana bilməz ki, hamıya məlum olan bu fahişənin rəğbətini qazana bilməmişdir. Peterburqda

Totski ilə əlaqəsi də ancaq zahiridir – o artıq Totskidən həmişəlik olaraq ayrılıb öz daxili aləminə qapanmışdır...

Hər dənbir Nastasiya Filippovnanın yanına onun gözəlliyinin pərəstişkarları toplaşır. Belə hallarda o, Periklin sevgilisi tipini andırır. Ağıllı, hər şeylə maraqlanan, valehedici Nastasiya Filippovna incə müsahib, tutarlı və sərrast replikalar demək bacarığına malik bir qadındır. “Nastasiya Filippovna şövqə gəlib həvələndəndə elə danışır, elə söhbət edir ki, onun yüksək dərəcəyə və zəkasına, parlaq duyğusuna” dinləyənlər heyret edirdilər.

Onun kamil dərəcədə qəşəng çöhrəsi və üzündə təzahür edən ülvüyyət əlamətləri hamını valeh edir. Adelaida coşqunluqla deyir: “Bu cür gözəllik qüvvədir, belə gözəlliklə bütün dünyanı çevirmək olar!”. Onun görkəmindəki məğrur kamilliyi bütünlüklə daxili iztirab bürümüşdür, adama elə gəlir o, dəli olmaq ərəfəsindədir. Onun şəkli Mışkində dərin şəfqət duyğusu və mehribanlıq, xeyirxahlıq fikri oyadır; bu mehribanlıqı onu, bu çilgin təbiətli qadını xilas edə bilərdi. Nastasiya Filippovnanın cazibədar çöhrəsi onun qəlbində təşviş və dehqət duyğusu da oyadır; bu Apollon sifətində mövcud olan müdhiş bir əlamət əks etdirən mələhətli çöhrə onda həm də qorxu hissi yaradırdı.

Lakin o, yüksək fədakarlıq, səmimiyyət və özünü qurban vermək kimi keyfiyyətlərə malik bir qadındır. Romanın ən yaxşı səhnələrindən birində – gecəyarısı Yepançinlərin yaylağı yanında Pavlovskda baş qəhrəmanların görüşü vaxtı o, məhz bu cür edir...

Nastasiya Filippovna belə hesab edir ki, “Totskinin aşnası” bu saf və təmiz surəti ləkələndirməməlidir; bu mümkün deyil; bu cür fikir və düşüncə onu duvaq altında Roqojinin yanına qaçıb, onun əliylə endirilən ölümçül zərbə altına girməyə məcbur edir.

Roqojin surəti də romançı tərəfindən yüksək bədii səviyyədə təsvir edilmişdir. Onun daxili aləmində “iztirab dərəcəsinə varan nə işə ehtiraslı bir qüvvə” hökm sürür. Son dərəcə asanlıqla ağrı və əzaba çevrilən instinklərin bu sərbəst çilginliyi açıb göstərmək üçün Dostoyevski səmimi, asanlıqla alovlanan, həvəs, şövq və coşqunluqlarının bütün ibtidai təravəti təzahür edən sadə təbiətə malik bir şəxs seçmişdir... Parfyon əzsavadlıdır, heç nə oxumayıb, “heç Puşkinin adını da eşitməyib”. O, qara camaat sayığı sözləri lorulaşdırır. Onun geyimində heç bir zövq və səliqə gözə çarpmır: qırmızı qalstuk bağlayıb, bahalı sancaq taxır, çirkli barmağına iri və ağır brilyant üzük keçirir.

Mədəniyyət “bu kürklü milyonçunun” heç yanından da ötməmişdir. Onun ailəsi şübhəli tərifiyyət cərəyanlarına yaxındır: atası gözdən pərdə asmaq üçün “qanuna” riayət edir, lakin əslində tərifiyyətçilərə meyil göstərirdi; rahiha xalası da köhnə tərifiyyətçilərin mərkəzi Pskovda yaşayırdı. Möhkəm və güclü tacir Roqojinlər nəslilə avropalaşan məişət yeniliklərindən – rəngli jiletlər geyən,

saçları qısa vurulub bəzənmiş “böyük tacirlərdən” uzaqdır; bu nəsil xalq ənənələri ilə möhkəm bağlıdır.

Dostoyevski bu səxavətli və cəsur təbiətli milli surəti çox sevdiyi Şekspir qəhrəmanı Otello səpkisində vermişdir. Roqojinin zahiri görkəmi də səciyyəvidir: onun saçları qara və qıvrımdır, burnu yastı və enli, almacağı sümükleri qabarıqdır, sifətinin aşağı hissəsi qabadır, gözləri qılgılcım saçır. Müəllif onu bir neçə dəfə “qarayanız”, “qarasaçlı”, “qaşqabaqlı” adlandırır.

Parfyonun zahiri görünüşünün Venesiya mavri tipinə yaxın olması təsadüfi deyildir – o da öz ehtiras və nifrətinə görə müstəsna şəxsiyyətdir. Roqojin Nastasiya Filippovnanın Mışkinə qarşı duyğusunun dərinliyini başa düşərək knyazı öldürmək qərarına gəlir. Lakin knyazın xasiyyətindəki cazibədarlıq təbiətən nəcib qəlbə malik Roqojini məftun edir. O, bütün varlığı ilə mübarizə aparır, cinayətəkar niyyətindən də əl çəkməyə hazırdır. Bunun üçün Roqojin Mışkinlə qardaşlıq olur – xalq ayını üzrə xaçlarını dəyişdirirlər – özü də qoca anasından xahiş edir ki, onun rəqibinə “öz doğma oğlu kimi” xeyir-dua versin. O, nəzərdə tutduğu cinayətəkarlığa qardaş qətlə səciyyəsi – ən dəhşətli günahlardan biri xarakterini vermək istəyir, beləliklə də, onun qeyri-mümkün olmasına çalışır.

Bütün bunlar, qədim faciə katarsisi kimi sadə və özəmətlidir. Qəhrəman-casına qurban vermək pafosu Roqojinə sirayət edir. O, özünü ən ağır əzabə məruz qoyaraq, boğulub titrəyə-titrəyə uçurumun kənarında özünü saxlamaq üçün misilsiz qüvvə sərf edir: “– Bir halda ki qismət belədir, al onu! Sənindir!!! Güzəşt edirəm!..”

Bu qurban onun qüvvəsi fəvqündədir: qəsd baş verə bilər, yalnız epilepsiya xəstəliyinə mübtəla knyazın bağıra-bağıra, dəhşətlə “Parfyon, inanmıram!” deyə cavab verməsi Roqojinin əl saxlamasına səbəb olur. Lakin onun qısqancılığı solğun bəyaz gecədə coşqun və çılgınlıqla təzahür edir; o zaman ki, Roqojin öz “kraliçasını” Mışkinlə nikahlananda apararaq, onun təmiz məhəbbətlə dolu və günahkar ehtirasla çırpınan təşvişli qəlbini həmişəlik olaraq dayandıracaqdır. Katorqa hökmünü o dinməz-söyləməz və dalğın dinləyir, özü də günahlardan təmizlənməyə və yeni tərdə yaşamağa hazırdır.

Romanın bu mərkəzi surətləri Dostoyevskinin ən əziz fikirlərindən birini – əzab və iztirab çəkən insan şəxsiyyətinə qarşı fədakar məhəbbətin, şəfqətin əzəməti fikrini ifadə edirlər. O şəfqət və məhəbbət ki, “bütün bəşər həyatının başlıca, hələ bəlkə də yeganə qanunudur”.

Dostoyevski özü “İdiot”un əsasını təşkil edən yeni prinsipi belə tərif etmişdi: burada əsas sühjetlə yanaşı saysız-hesabsız paralel əhvalatlar, yaxud yandan gəlmə fabulalar mövcuddur; onlar bütün roman boyunca mərkəzi ideyanı və hadisələrin əsas inkişafını ya işıqlandırır, yaxud da diqqəti cəlb edir.

“Ona görə də əsas sühjetin cərəyanı ilə yanaşı, romanda bitib-tükənməz hadisə və əhvalatlar baş verir.

Dostoyevskinin ən çox sevdiyi kitablardan birində eybəcərlər kilsəsinə qarşı Paris Notrdam kilsəsi dayanmışdır; gözəl Esmeralda isə eybəcər və müdhiş Kvazimodada sevgi ehtirası doğurur. Dostoyevski öz realist romanlarında, bəzən də yeni dövrün ruhuna uyğun dəyişdirilmiş və həyatın dərin qatlarına doğru qəfil, cəsarətli dönüş etmiş sonrakı romantizm üsullarından istifadə edirdi. Ona görə də “İdiot”un başlıca mövzusunda, əsas motivi bir növ parodiya halına salan xüsusi epizodlar uyğunlaşdırılır. Lebedevin qrafinyaya dyu Bari haqqındakı rabitesiz hekayəti Mışkinin ölümə məhkum edilmiş son günü haqda təsirli düşüncələrini tamamlayır. Holbeynin “Çarmıxdan çıxarma” əsəri haqqında İppolitın qeydi Mışkinlə Nastasiya Filippovnanın ehtiras şəkildən aldıkları təəssüratın bir növ kinayəli şərhidir. Bütün bunlar romanın əsas mövzusu üçün bir sıra uyğunluqlar, paralellər, yaxud “sühjet qafiyələri” yaradır və leymotivlər emələ gətirir.

Dostoyevski burada öz sevimli konklav üsulunu tətbiq etmişdir. Birinci hissənin zirvəsi – Nastasiya Filippovna anadan olan gündür. Dostoyevskinin yaradıcılığında həmişə olduğu kimi, burada da mühüm bir hadisə baş verəcəyini – qəhrəman qadının İvolgin ilə rəsmi nikahlanmasını gizlicə və təşvişlə duyurlar. Hər şey zahirən sakit və nəzakət dairəsindədir: cəmiyyət salon oyunları ilə əylənir. Lakin daxili faciə gözənilməz epizodlarla birdən təzahür edir. Knyaz Nastasiya Filippovnaya evlənmək istəyir. Onu külli və böyük bir irsin varisi elan ediblər. Roqojin öz “kraliçasına” yüz min manat pul gətirir. Nastasiya Filippovna öz adaxlısı Qavrila Ardalionoviçin qərəzsiz və namuslu olmasını sınaqmaq üçün pulları alovlanan buxarıya atır. İvolgin sınağa davam gətirirsə də, özündən gedir. Munaqişə və səhnələri Nastasiya Filippovnanın qızğın nitqi yanb keçir...

Dostoyevski “İdiot”u bitirərkən öz məktublarında onun quruluşunun xüsusi prinsipi haqqında belə deyirdi ki, bütün romanın yazılması da, ideyası da əsərin sonluğuna xətrinə nəzərdə tutulmuşdu.

...Dostoyevskinin yaratdığı ən güclü səhnələrdən biri – knyaz Mışkinlə Roqojinin Nastasiya Filippovnanın cəsədi yanında dayanmaları – bütün romanın “rüşeymi” olmuşdur. Qəhrəman qadının məhvi, iki rəqibin, iki qardaşlığın sevdikləri qadının meyiti başında qarşılıqlı şəfqəti – onların ikisinə də katorqaya, yaxud dəlixanaya düşmək kimi ümitsiz bir çıxış yolu vəd edən şəfqət – rəhmsiz dövrün məhvə məruz qoyduğu gözəl insan haqda roman belə bir faciəli sonluqdan yaranmışdır.

Əsərin gözəlliyin faciəsi olaraq yozulan sonluğunda – Nastasiya Filippovnanın ölümü sahəsində söhbət sanki artıq əbədiyyətə qovuşmuş gözəllik

heykəlindən gedir. Mələfə altında görünən – gözəlliyin özü, əbədi və ölməz timsalıdır. Dostoyevski yazırdı ki, əgər bir kimsə uşaq yaşlarında bir kərə Miloslu Veneranın heykəlini seyr etmişsə, qəlbində ilahi gözəlliyin izi qalmış olur ki, bu da həmən insanı bəd əməllərdən saqındırır, ürəyində məhəbbət işığı yandırır. Haqqında danışılan romanın sonluğu da eləcə...

“Idiot” Dostoyevskinin irihəcmli əsərləri arasında ən lirik olanıdır. Müəllif burada, özünün daim cəhd etdiyi roman-poemanı daha artıq uğurla yarada bilməmişdir: əsas surətlərinin xüsusi dolğun və qüvvətli hisslərlə fərqlənən, insan və dünya haqda böyük ideyalara doğru yol aldığı əsəri müəllif belə görürdü. “Idiot”un mərkəzi surətləri, doğrudan da, dərin poetikdir; qəhrəmanların qarşılıqlı münasibətləri burada həqiqətən ürek faciələri səviyyəsinə yüksəlir. Romanın süjetinin cəsarətli və orijinal tərzdə qurulması isə müəllifə təmiz və tənha insanın “bütün zümrələrə mənsub rəzillər” əhatəsindəki taleyi haqda özünün bir sıra əsas görüşlərini ifadə etmək imkanı yaratmışdır. “Ey həyat, ey mühit, sən nə qədər amansızsan! Bütün əclafın qoynunda isidir, gözəl insanları isə dərbəder edir, olmazın dərdə salırsan”. Bu güclü etiraza romanın, demək olar, hər səhifəsində rast gəlinir.

Renessansın məşhur sənətkarlarından alınmış bir çox bədii təəssürat “Idiot”a gözəlliklə bağlı diqqətəlayiq aforizmlərlə zəngin özünəməxsus estetika yüklü əsər səciyyəsi verir. Dostoyevskiye görə, riyakarlıq və cinayətlər dünyasını həqiqət və yüksək ahəngdarlıq səltənətinə çevirməyə qabil olan çox böyük bir qüvvə var: gözəllik. Dostoyevskinin “*Dünyanı gözəllik xilas edir*” şəklindəki məşhur kəlamı məhz bu əsərdə özünün həqiqi ifadəsini tapır.

Birinci hissə

I

Noyabrın axırlarında, havaların hələ mülayim vaxtı, səhər saat doqquzda Peterburq–Varşava demiryol qatarı sürətlə Peterburqa yaxınlaşırdı. Hava elə rütubət və duman idi ki, dan yeri zorla ağarırdı; vaqonun pəncərəsindən baxanda yolun istər sağ, istərsə də sol tərəfində, on addımlıqdan heç bir şey görmək mümkün deyildi. Sərnişinlər arasında xaricdən qayıdan adamlar da var idi, lakin üçüncü dərəcəli vaqonlarda adam daha çox idi, hamısı da kasıb-kusub və iş adamları idi, özləri də yaxın yerlərdən idilər. Hamı, həmişə olduğu kimi, yorğun idi, gecə ərzində göz qapaqları ağırlaşmışdı, soyuqdan donmuşdu, sifəti solğunlaşmış, saralmış, duman rəngi almışdı.

Üçüncü dərəcəli vaqonlardan birində, dan yeri ağarmağa başlandıqdan iki nəfər sərnişin pəncərənin yanında, bir-birinin qarşısında əyləşmişdilər, ikisi də gənc idi, yola yüngül, yüksüz çıxmışdılar, ikisi də nimdaş paltarda idi, ikisinin də olduqca maraqlı və qəribə sifəti var idi, nəhayət, ikisi də bir-birilə söhbət etmək istəyirdi. Hərgah onların ikisi də bu an bir-birinin nə üçün xüsusilə maraqlı və qəribə olmasını bilsəydilər, əlbəttə, təəccüb edərdilər ki, təsadüf onları Peterburq–Varşava qatarının üçüncü dərəcəli vaqonunda bir-birinin qarşısında əyləşdirmişdir. Onlardan biri bəstəboy idi, yaşı iyirmi yeddindən artıq olmazdı, saçları qara və qıvrım idi, ala gözləri xırda olsa da odlı idi. Burnu enli və yastı, sifəti iri idi; nazik dodaqlarında daim sırtıq, kinayəli, hətta kinli təbəssüm təzahür edirdi; lakin enli alnı qəşəng idi, sifətinin qabalaşmış aşağı hissəsinə zinət verirdi. Onun sifətində, xüsusilə gözəçarpan cəhət üzünün müdhiş solğunluğu idi; solğunluq gəncin bütün sifətinə son dərəcə yorğun, üzgün bir ifadə vermişdi; eyni zamanda üzünün ifadəsində onun sırtıq, qaba təbəssümü, özündən müştəbeh, sərt baxışları ilə heç uyuşmayan, əzab dərəcəsinə varan nə isə ehtiraslı bir ifadə təzahür edirdi. Bu adam qalın geyinmişdi, əynində quzu dərisindən gen, qara kürk var idi, gecə soyuqdan donmamışdı; halbuki qonşusu rus elinin rütubətli

noyabr gecəsinin bütün ləzzətini buza dönmüş kürəyilə duymuş, dadını görmüşdü; görünür o, belə bir gecə üçün hazırlaşmamışdı. Onun əynində çox gen və qalın, iri başlıqlı, qolsuz plaş var idi, eynilə bu cür plaşları uzaq xarici ölkələrdə, İsveçrədə, yaxud məsəl üçün, İtaliyanın şimalında qış vaxtı səfərə çıxan müsafirlər geyirlər; həm də onlar, əlbəttə, Eydtkunəndən Peterburqadək uzanan yol qət etmək fikrinə düşmüşlər. Lakin İtaliyada işə yarayan, müsafiri tamamilə təmin edən şey, Rusiyada bir o qədər də əlverişli olmamışdı. Başlıqlı plaş sahibi gənc idi, onun da iyirmi altı, ya iyirmi yeddi yaş olardı; boydan bir az hündür idi, lap sarışın idi, gur saçları vardı, ovurdları çökmüşdü, çənəsindəki seyrek itmil saqqalının çoxu ağarmışdı. Gözləri iri, mavi idi, hər şeyə diqqətlə baxırdı, baxışları mülayim, lakin gərgin idi; elə qərribə dolğun baxış idi ki, bəzi adamlar ona fikir verəndə ilk nəzərdən başa düşürdülər ki, bu adam özündən-gətmə naxoşluğuna mübtəladır. Amma gənc oğlan suyuşirin idi; arıq, solğun və zərif çöhrəsi vardı; indi isə soyuqdan gömgöy olmuşdu. Əlində köhnə, nazik parçadan balaca boğça var idi, görünür, onun bütün var-yoxu bu boğçada idi. Ayağına ştibleti olan qalın padoşlu başmaq geyinmişdi, – heç bir şeyi russayağı deyildi. Onun yaxası düyməli kürk geymiş qonşusu, bekarçılıqdan bütün bunlara fikir vermişdi; nəhayət, bəzən, yaxın adamın uğursuzluğunu görəndə, məmnunluq duyaraq, ədəbsizcəsinə saymazyanalıq ifadə edən nəzakətsiz təbəssümlə soruşdu:

– Üşüyürsünüz?

Bu sualı verib çiyinlərini çəkdi.

Qonşusu fəvqəladə məmnuniyyətlə cavab verdi:

– Yamanca soyuqdur, hava hələ bir az mülayimdir. Bəs saxta olsa nə olardı? Mən heç güman etməzdim ki, bizim ölkəmiz belə soyuqdur. Yadırğamışam.

– Xaricdənmi gəlirsiniz?

– Bəli, İsveçrədən.

– Pah! Gör ha!..

Qarasaçlı fit çalib qəhqəhə ilə güldü.

Söhbət başlandı. İsveçrə plaşı geymiş sarışın gəncin öz qarashın qonşusunun bütün suallarına məmnuniyyətlə cavab verməsi təəcübü idi, özü də ona verilən bəzi sualların son dərəcə laqeydliklə, yersiz və mənasız verilməsindən heç şübhələnmirdi. Sarışın gənc

suallara cavab verərkən sözarası dedi ki, doğrudan da, uzun müddət Rusiyada olmayıb, dörd ildən artıqdır onu xəstə olduğu üçün xaricə göndərmişdilər; çox əcaib sinir xəstəliyinə, ürəkətmə, yaxud da bayılma deyilən, titrəyib qıcolma naxoşluğuna mübtəla olduğu üçün. Qarashın oğlan onu dinləyərkən, bir neçə dəfə gülümsədi, xüsusilə: “Bəs necə oldu, müalicə etdilər?” – deyər soruşub, sarışın gəncin: “Yox, müalicə etmədilər” cavabını eşidəndə bərkdən güldü. Qarashın kinli-kinli dedi:

– Əcəb işdir! Deməli, pulu bihude yerə xərcləyibsiniz, biz də burada onlara inanırıq.

Onların yanında oturmaş pinti bir cənab söhbətə qarışdı.

– Lap doğrudur! – dedi. Bu söhbətə qarışan mirzəlikdən irəli gedə bilməmiş şəxsə bənzəyən, bədəcə möhkəm, qırmızıburun və sifətini sızanaq basmış qırx yaşlarında bir məmur idi, – lap doğrudur, – dedi, – bütün ruslar əbəs yerə özlərini zəhmətə salırlar!

İsveçrəyə müalicəyə getmiş adam sakit və mülayim bir ifadə ilə cavab verdi:

– Yox, siz mənim məsələmdə səhv edirsiniz; əlbəttə, mən mübahisə edə bilmərəm, ona görə ki, hər şeyi bilmirəm, lakin mənim yoxsul həkimim buraya gəlmək üçün mənə öz cibindən yolpulu da verdi, orada iki il müddətində mən onun hesabına yaşamışam.

Qarashın soruşdu:

– Bir kimsən yox idimi ki, xərclik versin?

– Bəli, orada mənim xərcimi çəkib saxlayan cənab Pavlişşev iki il bundan əvvəl öldü, mən sonra buraya, uzaq qohumum olan general arvadı Yepançinaya məktub yazmışdım, lakin cavab gəlmədi. Elə bu vəziyyətdə də yola düşdüm.

– Bəs hara gəlibsiniz?

– Yəni haramı düşəcəyəm, harada qalacağam?.. Hələ heç bilmirəm, doğrusu... elə-belə...

– Hələ qərara gəlməyibsiniz?

Dinləyicilərin ikisi də yenə şaqqıltı ilə güldülər. Qarashın soruşdu:

– Olmaya sizin bütün var-yoxunuz bu boğcanın içindədir?

Qırmızıburun məmur fəvqəladə bir məmnunluqla əlavə etdi:

– Mərc gələrəm ki, elə bu cürdür, yük vaqonlarında da heç bir baqajı yoxdur, yoxsulluq eyib olmasa da bunu başa düşmək çətin deyil.

Məlum oldu ki, bu da elə bu cürdür: sarişın gənc o saat, həm də fəvqəladə cəldliklə bunu etiraf etdi.

Doyunca qəhqəhə çəkib güləndən sonra, – qəribədir ki, boğcanın sahibi onlara baxıb, nəhayət, özü də gülməyə başlayanda onların kefi daha da açıldı – məmur sözüne davam etdi:

– Lakin sizin boğcanız, hər halda, müəyyən əhəmiyyətə malikdir, onun içində qızıl pulun, napoleonderlər və fridrixsdorlarla, holland arabçikləri ilə dolu xarici bağluların olmaması barədə mərc çəkişmək olardı; sizin heç olmazsa xarici başmaqlarınızın ştibletlərinə baxanda bu cür qənaətə gəlmək heç də çətin deyildir... Sizin boğcanıza üstəlik, məsəl üçün, guya sizin qohumunuz olan general arvadı Yepançına da əlavə edilə, onda boğça da müəyyən dərəcə ayrı cür əhəmiyyət kəsb edə bilər; əlbəttə, yalnız o halda ki, general arvadı Yepançına sizin həqiqətən qohumunuz olsun və siz, huşsuzluq nəticəsində səhv etməmiş olasınız... Belə şey isə insana olduqca xas olan keyfiyyətdir, lap elə... Hədsiz xəyala qapılmaq nəticəsində emələ gələn keyfiyyət...

Sərnişin gənc onunla razılaşdı:

– Siz yenə də düzgün başa düşsünüz, axı mən, doğrudan da, az qala səhv edəyəm, yəni demək istəyirəm ki, bir o qədər də qohum deyil, hətta o qədər uzaq qohumdur ki, mən, doğrusu, o zaman oraya, mənim məktubuma cavab göndərilməməsinə heç də təəccüb etmədim. Mən elə bu cür olacağına əmin idim.

– Əbəs yerə xərc çəkib məktub göndəribsiniz. Hm... Heç olmasa sadələvh və səmimi adamsınız, buna görə də tərifə layiqsiniz! Hm... General Yepançını isə tanıyıram, əslində ona görə tanıyıram ki, məşhur adamdır. İsveçrədə xərc çəkib sizi saxlayan mərhum cənab Pavlişşevi də tanıyırdım; hərgah Nikolay Andreyeviç Pavlişşev idisə; ona görə ki, onlar iki əmiuşağı idilər. O birisi indiyə qədər Kırmdadır, mərhum Nikolay Andreyeviç isə hörmətli şəxs idi, rütbəli şəxslərlə yaxın idi, bir zaman dörd min can sahibi idi.

– Lap doğrudur, onun adı Nikolay Andreyeviç Pavlişşev idi, – gənc oğlan bunu deyib hər şeyi bilən adamı diqqətlə və sınavçı nəzərlərlə süzdü.

Bu çoxbilmiş cənablara müəyyən ictimai zümrə arasında bəzən, hətta çox tez-tez təsadüf olunur. Onlar hər şeyi bilirlər; onların beyinlərinin hər şeyi bilmək istəyən bütün şey və qabiliyyəti, müasir

mütəfəkkirin deyəcəyi kimi, əlbəttə, daha mühüm həyatı maraqlı və baxışları olmadığı üçün bütün qüvvəsilə bir cəhətə yönəldilir. Yeri gəlmişkən, deməliyik ki, “hər şeyi bilirlər” sözünün arxasında olduqca məhdud bir sahəni nəzərə almaq lazımdır. Filankəs harada qulluq edir, o kiminlə tanışdır, nə qədər sərvəti var, harada qubernator olub, kime evləyib, arvad üçün nə qədər pul alıb, əmisi oğlu kimdir, əmisi oğlunun xalası kimdir və s. və s... bütün məlumatlar elə bu şəkildə. Əksər halda bu cür hər şeyi bilənlərin dirsekləri yırtıq olur, özləri də ayda on yeddi manat maaş alırlar. Onların, bütün cikinibikini bildikləri adamlar, əlbəttə, bu çoxbilmişlərin güddükləri məram və məqsədlərdən bixəbər olurlar; halbuki onların çoxu bütöv bir elm təşkil edən bu bilikdən böyük zövq alır, təsəlli tapırlar; özünə qarşı hörmət kəsb edərək, hətta böyük mənəvi və ruhi ləzzət duyar. Bir də ki, bu elm özü də cazibədarlıq. Mən elə həmin bu elmin yardımını ilə öz yüksək amal və məqsədlərinə nail olan və nail olmuş alimlər, ədiblər, şairlər, siyasi xadimlər görmüşəm, hətta tam bu yolla mənəb sahibi olmuş adamlar. Bütün bu söhbət ərzində qarayanız gənc əsnəyir, məqsədsiz olaraq pəncərədən bayıra baxır, özü də səfərin başa çatmasını səbirsizliklə gözləyirdi. Onun fikri nə isə dağınıq idi, nə isə son dərəcə dalğın idi, az qala təşviş keçirirdi, hətta bəzən qəribə vəziyyət alırdı; arabil qulaq asırdı da, asmırdı da, baxırdı da, baxmırdı da, gülürdü, amma bəzən heç özü də bilmir və başa düşmürdü ki, nəyə gülür.

Sızanaqlı cənab birdən əliboğçalı sarişın gəncə müraciət edərək soruşdu:

– Müsəidənizlə, kiminlə söhbət etmək şərəfinə nail olmuşam...

Sarişın gənc məmnuniyyətlə və dərhal cavab verdi:

– Knyaz Lev Nikolayeviç Mışkin.

Məmur fikirli-fikirli cavab verdi:

– Knyaz Mışkin? Lev Nikolayeviç? Tanımıram. Heç eşitməmişəm də, yəni mən adınız haqqında demirəm, ad tarixi addır, Karamzinin tarix kitabında tapmaq olar və olmalıdır, mən sifətiniz barədə deyirəm: bir də ki, knyaz Mışkinlərə daha heç yerdə təsadüf edilmir, hətta səs-səmirləri də eşidilmir, xəbər-ətləri də yoxdur.

Knyaz dərhal cavab verdi:

– Bəli, əlbəttə! İndi məndən başqa heç bir knyaz Mışkin yoxdur, mənə elə gəlir ki, mən axırıncıyam. O ki, qaldı dedə-babalara, onların

arasında təkhəyətlilər də olub. Bir də ki, mənim atam orduda podporuçik olub, yunkerlərdən olub. Amma ki, general arvadı Yepançinanın da Mışkin knyazları tayfasına nə cür və hansı yolla mənsub olmasını bilmirəm; o da bir növ, axırınıcı nümayəndədir.

Məmur hırıldadı:

– He-he-he! Bir növ axırınıcı nümayəndə! He-he! Əcəb də qohum çıxartdınız.

Qaraşın də gülümsədi. Sarışın oğlan çox yersiz bir misal çəkmiş olmasına təəccüb etdi.

O, nəhayət, heyrətlə izah etdi:

– Təsəvvür edin ki, mən bunu düşünmədən dedim.

Qaraşın birdən soruşdu:

– Yaxşı, knyaz, siz orada, professorun yanında elm də öyrənirsiniz?

– Hə... öyrənirdim...

– Amma mən heç vaxt, heç nə öyrənməmişəm.

– Elə mən də az-maz bir şey öyrənmişəm. Xəstəliyimə görə mənə müntəzəm təhsil verməyi mümkün hesab etmirdilər.

Qaraşın cəld soruşdu:

– Roqojinləri tanıyırsınızmı?

– Yox, heç tanımıram. Axı mən Rusiyada çox az adam tanıyıram.

Roqojin sizsiniz?

– Hə, Roqojin, Parfyon mənəm.

Məmur son dərəcə ehtiramla:

– Parfyon? Yaxşı, bir deyin görüm, bu həmin Roqojinlər deyilmi...

– deyə sözə başlamaq istədi.

Qaraşın cəld və nəzakətsizcəsinə səbirsizliklə onun sözünü kəsdi:

– Hə, onlardır, özüdür. – Onu demək lazımdır ki, bu qaraşın oğlan sızanaqlı məmura qətiyyə, bir dəfə də olsun müraciət etməmişdi, lap əvvəldən təkcə knyazla danışdı.

Məmur heyrətdən lap quruyaraq az qala gözləri bərəldi:

– Əşi... necə yeni? – Onun bütün sifəti dərhal dəyişdi, dərin hörmət ifadə edən yaltaqlıq mücəssəməsinə çevrildi, o, hətta qorxdı.

– Bu, dedə-babadan fəxri vətəndaş olan həmin Semyon Parfyonoviç Roqojin deyilmi ki, bir ay bundan qabaq ölmüş və iki milyon yarım kapitalı qalmışdır?

Qaraşın bu dəfə də iltifat etməyib məmura nəzər salmadan onun sözünü kəsdi:

– Sən haradan bildin ki, o, iki milyon yarım kapital qoyub getmişdir? Sən bir buna bax! – Roqojin knyaza göz vurdu. – Başa düşürəm, bunun onlara nə xeyri var ki, o saat quyruq bulamağa başlayırlar? Amma o, doğrudur ki, mənim atam ölüb, mən isə Pskovda bir ay qalandan sonra evə az qala çəkməz gedirəm. Nə qardaşım əclaf mənə pul göndərdi, nə də anam; məktub yazıb xəbər də vermədilər – heç bir şey göndərmədilər! İt yerinə qoymadılar! Pskovda bir ay qızdırma içində yatmışam!..

– İndi isə birdən-birə bir milyondan artıq pul ələ gələcək, hələ bu da ən azı, ilahi! – məmur əlini-əlinə çırpdı.

Roqojin səbi halda və kinli-kinli başı ilə ona işarə etdi:

– Siz, lütfən, deyin görüm bunun ona nə dəxli var! Axı mən sənə bir qəpik də vermərəm, mənim qabağında lap təpəsi üstə gəzsən də vermərəm.

– Gəzəcəyəm, lap təpəsi üstə gəzəcəyəm.

– Buna bax ha! Axı vermərəm, vermərəm, lap bir həftə atılıb düşsən də vermərəm!

– Heç vermə! Mənə lap yerində olur, vermə! Amma mən atılıb-düşəcəyəm. Arvadımı, balaca uşaqlarımı atacağam, amma sən qabağında atılıb-düşəcəyəm. Yaltaqlanacağam, sənə kef verəcəyəm!

Qaraşın tüpürdü.

– Tfu sənə! – O, knyaza müraciət etdi. – Beş həftə bundan qabaq mən də sizin kimi, anamın mənə verdiyi bir boğça ilə Pskova qaçmışdım, xalamın yanına; qızdırıb yorğan-döşəyə düşdüm; atam məni görməyib öldü. Beyninə qan vurdu. Mərhumu Allah rəhmət eləsin, amma o zaman mənə az qala vurub öldürəcəkdiki! İnanırsınızmı, knyaz, vallah doğru deyirəm! O zaman mən evdən qaçmasaydım, lap vurub öldürəcəkdiki. Kürk geymiş milyonçunu müəyyən dərəcədə xüsusi diqqətlə süzən knyaz dedi:

– Siz onu bir şeylə hiddətləndirmişdiniz? – Milyonun özündə və varislikdə maraqlı bir cəhət mövcud ola bilsə də, knyazı heyrətləndirib diqqətini cəlb edən başqa bir şey də var idi; Roqojin müsahibə sanki ədəb qaydaları cəhətindən daha artıq, qeyri-iradi ehtiyac duysa da, knyazı özü üçün nədənsə xüsusi bir həvəs və məmnuniyyətlə müsahib seçmişdi; bu, səmimiyyətdən çox dalğınlıqdan, təşviş.

nigarançılıq və həyəcandan irəli gəlirdi; o, bir adama baxıb, bir şey haqqında gap eləməyə ehtiyac duyurdu. Elə bil ki, o hələ də qızdırma içində idi, bu da olmasa, sanki titrəmə tutmuşdu. O ki, qaldı məmura, bu şəxs Roqojinin başının üstünü kəsmişdi; heç nəfəs almağa da cəsareti çatmır, brilyant axtarırmış kimi onun hər kəlməsini göydə qapır, götür–qoy edirdi.

Roqojin belə cavab verdi:

– Hiddətlənməyine hiddətlənmişdi, bəlkə də, hiddətlənməyi səbəbsiz deyildi, lakin mənə hər şeydən artıq zinhara gətirən qardaşım oldu. Anam barədə danışmağın mənası yoxdur, qoca arvaddır, dini kitablar, müqəddəs salnamələr oxuyur, qarılrla oturub–durur, qardaşım Senka nə desə o da olmalıdır. Amma o mənə vaxtında nə üçün heç bir şey bildirmək istəmədi? Biz bunu başa düşürük! Bu doğrudur, mən o vaxt huşumu itirmişdim. Deyirlər ki, guya teleqram göndərilmiş. Teleqram gəlib xalamın əlinə düşüb. O da orada otuz gündə dul yaşayır, səhərdən gecə yarısınaqədər vaxtını dəli–divanələrlə keçirir. Rahibə kimi rahibə olsaydı dərd yarı idi, bundan da betərdir. Teleqramdan qorxub heç açmır da, aparıb verir polis şöbəsinə; teleqram indiyə qədər də oradadır. Bircə Konyev, Vasili Vasilyeviç dadıma çatdı, hər şeyi mənə yazdı. Qardaşım gecə, atamın tabutunun üstünə salınmış zərxaranın qızıl qotazlarını kəsib götürmüşdür; “guya ona görə ki, bu qızıllar yamanca baha şeylərdir”. Bəs axı hərgah mən istəsəm təkçə buna görə o, Sibirə sürgün edilə bilər, onun üçün ki, bu, kafirlikdir. Ey, səninləyəm, oyunbaz nadürüst! – deyə o, məmura müraciət etdi, – qanunla necədir: kafirlikdirmi?

Məmur dərhal təsdiq etdi:

– Kafirlikdir! Kafirlikdir!

– Buna görə, Sibirə?

– Sibirə, Sibirə! O saat Sibirə!

Roqojin knyaza müraciətlə sözüne davam etdi:

– Onlar indiyə qədər elə güman edirlər ki, mən hələ də naxoşam, amma mən bir kəlmə də demədim, naxoş ola–ola xəlvətcə vaqona əyləşib, yola düşdüm, indi aç darvazanı, qardaşım Semyon Semyoniç! Mən bilərəm, o, mərhum atama məndən xəbərçilik edirdi. Mən o vaxt doğrudan da, Nastasiya Filippovnanın ucbatından atamı hiddətləndirmişdim. Bu məsələdə təkçə özüm günahkaram. Günah iş görmüşdüm.

Məmur nəyi isə götür–qoy edə–edə yaltaqlıqla dedi:

– Nastasiya Filippovnanın ucbatından?

Roqojin səbirsizliklə onun üstünə bağırdı:

– Sən ki, onu tanımırsan!

Məmur qalibiyətlə cavab verdi:

– Lap yaxşı tanıyıram!

Roqojin knyaza müraciətlə sözüne davam etdi:

– Ona bir bax! Nastasiya Filippovna bir deyil, beş deyil! Bir də ki, sən nə həyasız adamsan, ay murdar! Ürəyimə dammışdı ki, bax elə bu cür bir nacins o saat qırsaqqız olub yaxamdan yapışacaq!

Qarayaxa məmur əl çəkədi:

– Nə bilirsiniz, bəlkə tanıyıram! Lebedev tanıyır! Siz, zati–aliləri, mənə lütf edib danlayırsınız, yaxşı, mən sübut etsəm, nə deyərsiniz? O, həmin Nastasiya Filippovnadır ki, sizin atanız onun ucbatından sizi dəyənlərlə kətləmək istəmişdi, həmin Nastasiya Filippovnadır ki, familiyası Baraşkovadır, necə deyərlər, özü də hətta kübar xanımlardandır, o da bir növ, knyaz zümresindəndir; Totskinin adamıdır, Afanasi İvanoviçin; Totski mülkədar və çox varlı kapitalistdir, bir neçə şirkət və cəmiyyətin üzvüdür, bu sahədə general Yepançinin yaxın dostlarındandır...

Roqojin, nəhayət, doğrudan da heyrət etdi:

– Paho, ay sənə nə deyim! Tfu, lənətə gəlmiş, doğrudan da bilirmiş, tanıyırmış.

– Hər şeyi bilir! Lebedev hər şeyi bilir! Mən, zati–aliləri, Lixaçov Aleksaşka ilə, özü də atası öləndən sonra iki ay səfərlərdə olmuşam; hər şeyi, yəni bütün künc–bucaqları tanıyıram; iş gəlib o yerə çatdı ki, Lebedevsiz bir addım da atmazdı. İndi o, borclular həbsxanasındadır, elə o zaman Armansla da, Koraliya ilə də knyaginya Patskaya ilə də, Nastasiya Filippovna ilə də tanış oldum; ümumiyyətlə, çox şeyi öyrənib bilmək imkanı əldə etmişdim.

Roqojin:

– Nastasiya Filippovna? Məgər o, Lixaçovla... – onun üzünə elə qəzəblə baxdı ki, hətta dodaqları da saralıb titrədi.

Məmur birdən özünü yığışdırıb cəld dedi:

– E–elə bir şey olmayıb! E–e–lə bir şey olmayıb! Lap düzünü deyirəm, heç bir şey! Yəni demək istəyirəm ki, h–heç bir pulun köməyi ilə məqsədinə nail ola bilmədi! Yox, o, Armansın yerişini yeriyyə bilməzdi. Bu məsələdə təkçə Totski. Axşamlar görürsən ki, Böyük teatrda ya da fransız teatrında öz xüsusi lojasında əyləşir.

Orada zabitlər öz aralarında ağızlarına gələni danışirlar, amma onlar da bir şey sübut edə bilmirlər. “Budur, guya ki, həmin Nastasiya Filippovna” deyirlər; ancaq bu qəder; sonrası isə heç bir şey! Ona görə ki, heç bir şey yoxdur.

Roqojin qaşqabağını töküüb, qaşlarını çatdı.

– Bütün bu əhvalat elə bu cürdür. Zalyojev də mənə elə bu cür söyləyib. Mən, knyaz, o zaman atamın üç ildən qalan bekeşini geyib Nevanı yüyürə-yüyürə keçirdim, o isə mağazadan çıxıb karetaya əyləşirdi. Elə oradaca qəlbim alışıb yandı. Zalyojevə rast gəldim, o mənim tayım deyil, dəllək nökrəri kimi gəzir, gözündə də lornet; biz isə atamızın evində yağlanmış çəkmələr geyir, yavan kələm şorbası ilə dolanırdıq. Mənə deyirdi ki, o sənənin tayım deyil; o deyirdi, knyaginyadır, onun adı Nastasiya Filippovnadır, familiyası Baraşkovadır. Özü də Totski ilə yaşayır, Totski isə bilmir ki, indi yaxasını ondan necə qurtarsın, yəni ona görə ki, gəlib əsil yaşa çatıb, əlli beş yaşa, bütün Peterburqda birinci gözəl olan xanım ilə evlənmək istəyir. Elə həmin məqamda mənə dedi ki, mən Nastasiya Filippovnanı Böyük teatrdə, baletdə görə bilərəm, benuarda, öz lojasında əyləşəcəkdir. Bizim ailədə, atamızın yanında kimin hünəri var idi baletə gedəydi – kələyini kəsər, öldürərdi! Amma mən, xələvtə, bir saatlığa qaçıb Nastasiya Filippovnanı bir də gördüm, o gecə səhərə kimi yata bilmədim. Səhəri rəhmətlik mənə hərəsi beş min manatlıq dəyərində iki dənə beş faizlik bilet verib, dedi ki, apar, bunları sat, yeddi min beş yüz manatını Andreyevlərin kontoruna apar ver, on minin qalanını, heç yerə getməyib gətir ver mənə, səni gözləyəcəyəm. Biletləri satmağına satdım, pulları aldım, amma Andreyevlərin kontoruna getmədim, heç yerə baxmadan getdim ingilis mağazasına, bütün pulu verib bir cüt sırğa aldım, hərəsində bir dənə az qala qoz boyda brilyant var idi, dörd yüz manat borclu qaldım, adıma dedim, inandılar. Sırğaları götürüb getdim Zalyojevin yanına: dedim belə-belə, gedək, qardaş, Nastasiya Filippovnanın yanına. Yollandıq. O zaman nə ayağımın altını görürdüm, nə qabağımdakını, nə də yan-yөрөmü, nə bir şey bilərəm, nə də yadımda qalıb. Birbaş onun zalına girdik, özü qarşımıza çıxdı. Mən o vaxt demədim ki, gələnlər elə mən özüməm, Zalyojev ona dedi ki, “Bu şeyləri Parfyon Roqojin sizə göndərüb, dünənki görüş münasibətilə, lütfən qəbul edin”. Açdı, baxıb gülümşədi: “Sizin, dedi, dostunuz cənab Roqojinə lütfkar diqqət üçün

təşəkkür edin”, baş əyib getdi. Axı mən o vaxt elə oradaca niyə ölmədim! Getmişdimse də, ona görə getmişdim ki, fikirləşirdim; “hamısı birdir, sağ qayıtmayacağam!” Mənə hər şeydən artıq yer ələyən bu oldu ki, o nacins Zalyojev hər şeyi öz adına çıxdı. Mən boydan da balaca idim, özüm də gədəsayağı geyinmişdim, dayanıb dinmədim, gözümlə bərəldib qadına baxırdım, ona görə ki, utanırdım, amma o, moda ilə geyinmişdi, pomada sürmüşdü, saçlarını buruq-buruq səliqəyə salmışdı, yanaqları qırmızı idi, dama-dama qalstuk bağlamışdı – arvadın qabağında özünü göstərirdi, dəridən çıxırdı, yəqin ki, Nastasiya Filippovna elə güman etmişdi ki, Roqojin odur! Biz oradan çıxan kimi mən ona dedim: “Sən belə şeyi heç ağılına da gətirməyəsən, anladınımı?” Güldü. “Hələ bir de görüm, indi sən Semyon Parfyonıçə nə cavab verəcəksən?” Mən, doğrusu, evə ayaq basmayıb, elə oradaca özümü suya atmaq istəyirdim, amma fikirləşdim: “Axı indi daha nə fərqi var”. Dəli kimi evə qayıtdım. Məmur üz-gözünü turşutdu:

– Eh! Uf! – hətta canına titrətmə gəldi, – axı mərhum nəinki on min manat, on manat üçün də adamı o dünyaya göndərərdi, – deyə o, knyaza müraciət etdi. Knyaz Roqojinə maraqla baxırdı, sanki bu dəqiqə rəngi daha çox qaçmışdı.

Roqojin təkrar etdi:

– “Göndərərdi!” Sən haradan bilirsən? – O, knyaza müraciətlə sözüne davam etdi, – hər şeydən xəbər tutdu, elə Zalyojev də qabağına çıxana danışmışdı. Atam məni aparıb yuxarı otağa saldı, qapını bağladı, bir saat öyüd-nəsihət verdi. “Mən, dedi, səni hələ hazırlayıram, mən gecə gəlib sənənlə vidalaşacağam”. Sən necə bilirsən? Ağsaqqal gedir Nastasiya Filippovnanın yanına, belini büküb ona baş əyir, yalvarıb ağlayır, nəhayət, qadın qutunu götürüb atır onun üstünə. “Al, deyir, götür, qoca kaftar, bu da sənənin sırğaların, indi onların qiyməti mənim üçün birə on qat artıqdır, ona görə ki, Parfyon onları belə bir təhlükə altında alıb gətiribmiş. Parfyon Semyonıçə salam söylə, deyir, ona mənim təşəkkürümü yetir”. Mən isə bu zaman, anamın xeyir-duası ilə Seryojka Portuşindən iyirmi manat alıb qatarla Pskova yollandım, oraya çatanda titrətmə tutmuşdum, orada qarılar dua oxuyub məni sağaltmaq istəyirdilər, mən sərxoş halda oturmuşdum, sonra da meyxanalara gedib olan-qalan pulumu da xərclədim, bütün gecəni huşsuz halda küçədə yatıb qaldım, səhər

qızdırma başladı, gecə məni itlər də didişdirmişdilər. Zorla özümə gəldim.

Məmur əllərini ovuşdura-ovuşdura hırıldaırdı.

– Hə, indi görürük, indi Nastasiya Filippovna dayansın bizim qabağımızda! İndi, cənab, sırğa nədir! İndi biz elə sırğalar verək ki, gəl görəsən...

Roqojin məmurun əlindən möhkəm yapışaraq bağırdı:

– Sən Nastasiya Filippovna barədə bir də bir kəlmə danışsan, ağzından söz qaçırsan, and olsun Allaha, səni kötekleyəcəyəm, sənın Lixaçovla səfərlərin bihədə olmayıb!

– Köteklesən, deməli ki, məndən üz döndərməyəcəksən! Köteklə! Döydün, o deməkdir ki, məni istəyəcəksən... Hə, gəlib çatdıq!

Doğrudan da, vağzala daxil olurdular. Hərçənd Roqojin deyirdi ki, xəlvətçə yola düşüb, amma vağzalda onu bir neçə adam gözləyirdi. Onlar qışqırır, Roqojinə baxıb papaqlarını yellədirirdilər.

Roqojin onlara qürur və təkəbbürlə, hətta bir növ qəzəbli təbəssümlə baxa-baxa mızıldadı:

– Paho, Zalyojev də buradadır! – O, birdən knyaza sarı döndü. – Knyaz, heç bilmirəm nə üçün sən mənim çox xoşuma gəlibsən. Bəlkə ona görə ki, sənə belə bir anda rast gəlmişəm. Bəs axı ona da rast gəlmişəm, – o, Lebedevi göstərdi, – bəs axı o mənim heç xoşuma gəlmir. Gələrsən bizə, knyaz. Biz o ştibletləri sənın ayağından çıxarıraq, mən sənə əla bir dələ kürkü geydirərəm, sənə ən birinci frank tikdirərəm, ağ jilet, ya da hansından istəsən hazırlatdıraram, cibini pulla dolduraram, özümüz də... gedərik Nastasiya Filippovnanın yanına! Gələrsən yoxsa yox?

Lebedev təkid və sevinclə əlavə etdi:

– Razi olun, knyaz Lev Nikolayeviç! Ay aman, fürsəti əldən verməyin! Amandır, əldən verməyin!..

Knyaz Mışkin ayağa qalxdı, Roqojinə nəzakətlə əl uzadaraq mehribanlıqla dedi:

– Böyük məmnuniyyətlə gələrəm, məni xoşlamağınza görə, sizə ürəkdən təşəkkür edirəm, hətta macal tapsam, bəlkə də, günü bu gün gələrəm. Ona görə ki, sizə açıq deməliyəm, siz də mənim çox xoşuma gəldiniz, xüsusilə brilyant sırğalar haqqında danışanda. Siz qasqabaqlı olsanız da mənə sırğa əhvalatından qabaq xoş gəlmişdiniz. Mənə vəd etdiyiniz paltar və kürk üçün də sizə təşəkkür edirəm, ona

görə ki, bir az sonra mənə heqiqətən paltar və kürk lazım olacaqdır. O ki, qaldı pula, bu saat mənim bir qəpik də pulum yoxdur.

– Pul olacaq, axşam olacaq, gəl!

Məmur cəld dedi:

– Olacaq, olacaq, axşam, hətta ikinci çağı olacaq!

– Yaxşı, knyaz, bir deyin görüm, qadın tayfasından çoxnu xoşunuz gəlir! Qabaqcadan deyin!

– Mən y-yo-ox! Axı mən... Siz, bəlkə, bilmirsiniz, axı mən ana-dangəlmə naxoşluğuma görə, qadın nə olduğunu bilmirəm.

Roqojin dedi:

– Bir halda ki, belədir, onda, knyaz, elə çıxır ki, sən lap qələndərsən, özü də sənın kimiləri Allahın xoşuna gəlir!

Məmur onun sözünü təsdiq etdi:

– Belələri Allahın xoşuna gəlir.

Roqojin Lebedevə dedi:

– Sən gəl dalımca, məmur. – Üçü də vaqondan çıxdılar.

– Lebedev, nəhayət, öz məramına çatdı. Bir az sonra hay-küylü dəstə Voznesenski küçəsinə sarı yollandı. Knyaz Liteyni küçəyə tərəf dönməli idi. Hava rütubət idi, yağış yağdırdı, knyaz yoldan ötənlərdən xəbər aldı, – məlum oldu ki, gedəcəyi yerə qədər üç verst yol var. Knyaz fayton tutdu.

II

General Yepançin öz xüsusi evində, Liteynidən bir az aralı, Spas Preobrajeniyaya yaxın yerdə yaşayırdı. Bu (çox gözəl) evdən başqa – bu evin altında beş hissəsi kirayə verilirdi – general Yepançinin Sado-vaya küçəsində nəhəng bir evi də var idi, bu evdən də külli mədaxil əldə edirdi. Bu iki evdən başqa Peterburqun lap yaxınlığında onun çox qazançı və geniş bir malikanəsi var idi; bundan savayı Peterburq qəzasında bir fabrikanı da var idi. Hamıya məlum idi ki, qədimlərdə general Yepançin otkuplarda¹ iştirak edirdi. İndi isə o, bəzi mötəbər səhmdarlar kompaniyalarında iştirak edirdi, bu kompaniyalarda həll-edici səsi var idi. O, çox varlı bir adam şöhrəti qazanmışdı, böyük

¹ Otkup – XIX əsrdə Rusiyada dövlətə müəyyən miqdarda pul vermək müqabilində xüsusi şəxslərə verilən vergitoplama hüququ

işlərlə məşğul olan, yüksək rütbəli adamlarla əlaqəsi olan bir şəxs kimi ad çıxarmışdı. Bəzi yerdə, o cümlədən öz qulluq yerində də tamamilə zəruri şəxsiyyət ola bilməmişdi. Halbuki o cəhət də məlum idi ki, İvan Fyodoroviç Yepançinin təhsili yox idi, özü də soldat uşaqlarından idi, bu axırıncı keyfiyyət, şübhəsiz, onun üçün ancaq şəref sayıla bilərdi, lakin general ağıllı adam olsa da, onun kiçik, tamamilə başıslana bilən zəif cəhətləri də yox deyildi, özünün də bəzi eyhamlardan xoşu gəlmirdi. Lakin onun ağıllı və zirək adam olması şübhəsiz idi. Məsəl üçün, onun riayət etdiyi belə bir qayda var idi – özünü göstərməyə səy etməz, gözəndən yayınardı, bir çoxları onu məhz sadəliyinə görə qiymətləndirirdilər, məhz ona görə ki, o həmişə öz yerini bilirdi. Halbuki bu hakimlər, öz yerini çox yaxşı tanıyan İvan Fyodoroviçin qəlbində bəzən nə kimi duyğular baş qaldırdığını kəş biləydilər! Onun məişət məsələlərində həqiqətən təcrübəyə də, əməli fəaliyyətə də, bəzi diqqətəlayiq qabiliyyətlərə malik olmasına baxmayaraq, general özünü öz ağılı ilə iş görəni adam kimi deyil, daha artıq başqasının ideyasını icra edən, “yaltaqlıq etməyən sədəqətli” insan və – əsrimizdə nələr olmur? – hətta rus və səmimi şəxs kimi göstərməyi xoşlayırdı. Sonuncu keyfiyyətlə əlaqədar olaraq onun başına, hətta məzəli əhvalatlar da gəlmişdi, məzhəkəyə bənzər əhvalatlar; lakin general heç vaxt ruhdan düşmürdü, hətta ən gülməli məzhəkələr baş verəndə də; bir də ki, onun naxışı gətirirdi, hətta qumarda da əli gətirirdi; o, son dərəcə böyük məbləğlərlə və hətta müəyyən niyyətlə oynayırdı, özünün guya ki, bu kiçik zəif cəhəti olan qumara həvəsini də, bir çox halda ona fayda verən, karına gələn bu həvəsi nəinki gizlətmirdi, hətta gözə çarpdırırdı. O, qarışıq cəmiyyətə mənsub olsa da, əlbəttə, hər halda, nüfuzlu adamlarla oturub-dururdu. Lakin hər şey qabaqda idi, hələ vaxt var idi, vaxt hər şeyə dözüldü, hər şey öz vaxtında, öz növbəsində yerini tutmalı idi. General Yepançin, necə deyirlər, ömrünün ən gözəl çağını keçirirdi, yəni ən çoxu əlli altı yaşında idi, heç bundan artıq deyildi; bu, hər halda, kişinin ən gümrah dövrü hesab olunur; bu, həqiqi mənada əsil həyatın başlandığı yaşdır. Sağlam bədən, üzün rəngi, qaralmış olsa da, möhkəm dişlər, qıvrıq, dolğun əndam, səhərlər idarədə qayğı ifadə edən sifət, axşamlar qumar masası arxasında, yaxud da zati-alilərinin evində gülürüz – bütün bunlar hazırkı və gələcək müvəffəqiyyətlərə kömək edir, zati-alinin həyat yoluna qızılğüllər, çiçəklər səpirdi.

Generalın çiçəklənən ailəsi var idi. Doğrudur, burada hər şey qızılğül mislində deyildi, lakin bunun əvəzində, bir çox elə şeylər vardı ki, zati-alinin ən əsas ümid və məqsədləri çoxdan bəri ciddi və səmimi surətdə onların ətrafında cəmlənmişdi. Bir də ki, həyatda valideynlik məqsədlərindən mühüm və müqəddəs hansı məqsəd ola bilər? Ailəyə də bənd olmayanda, nəyə bənd olasan? Generalın ailəsi arvadından və üç nəfər də yetişmiş, ərgeç qızlarından ibarət idi. General çoxdan evlənmişdi, o zaman, hələ poruçik rütbəsində ikən özü ilə yaşlı olan bir qıza evlənmişdi; bu qızın nə bir gözəlliyi var idi, nə də təhsili; onun üçün cəmi-cümlətanı əlli can almışdı, – amma orası var ki, bu əlli can sonralar onun bəxtinin açılmasına səbəb olmuşdu. Lakin general sonralar, tez evlənməsindən heç vaxt şikayətlənmirdi, bunu öz yeyir-şerini bilməyən gənclik həvəsi kimi lağa qoymurdu, həm də arvadına elə ehtiram göstərir, bəzən ondan elə qorxurdu ki, hətta onu sevirdi. Generalın arvadı knyaz Mışkinlər nəslindən idi, bu nəsil çox məşhur və varlı olmasa da, qədim nəsil idi: qadın bu nəslə mənsub olması ilə iftixar edir, öz qədir-qiymətini bilirdi. O zamankı nüfuzlu şəxslərdən biri, gənc knyaz qızının ərə getməsi məsələsində iştirak etməyə razılıq vermişdi; bu adam əslində elə şəxslərdən idi ki, himayəkarlıq onlar üçün elə çətin bir iş deyildi. Bu adam qapını gənc zabitin üzünə açıb, onu yola itələdi, ona isə heç təkan da lazım deyildi, yeganə bir nəzər kifayət idi – öz yerini tapacaqdı! Ər-arvad öz uzunmüddətli yubileylərini, bəzi hallar istisna olmaqla, həmişə mehriban yaşamışdılar. General arvadı hələ lap gənc yaşlarında, knyaz nəslinə mənsub bir xanım və bu nəslin son nümayəndəsi kimi bəlkə də, şəxsi keyfiyyətləri sayəsində bir neçə çox yüksək mövqeli himayəkar tapmağı bacarırdı. Sonralar, əri varlananda və böyük vəzifə sahibi olanda, arvad bu kübar cəmiyyətdə müəyyən dərəcə özünü aparmaq qaydalarını da mənimsəmişdi.

General qızlarının üçünün də – Aleksandra, Adelaida və Aqlayanın ərə getmək vaxtı çatmışdı. Doğrudur, üçünün də familiyası Yepançina idi, lakin ana tərəfdən onlar knyaz nəslinə mənsub idilər; cehizləri az deyildi; sonralar mümkündür ki, çox yüksək mənşəb sahibi ola biləcək ataları var idi, bu da olduqca mühüm cəhət idi; böyük qız Aleksandra da istisna edilmədən, üçü də çox gözəl idi; Aleksandra iyirmi altı yaşa girmişdi. Ortancıl qızın iyirmi üç yaş var idi, kiçiyinin – Aqlayanın isə iyirmi yaş təzəcə tamam olmuşdu.

Bu kiçik qız olduqca gözəl idi, kübar cəmiyyətdə çoxlarının diqqətini cəlb edirdi. İş hələ bununla bitmirdi: üçü də təhsilli, ağıllı və istedadlı idi. Məlum idi ki, onlar bir-birini çox sevir, bir-birini müdafiə edirdilər. Hətta belə danışırdılar ki, iki böyük bacı öz aralarında şərtləşiblər ki, cehizlərinin bir hissəsini evin sevimlisi – dilbər kiçik qıza bağışlasınlar. Onlar cəmiyyətdə özlərini gözə çarpdırmağı nəinki xoşlamır, hətta son dərəcə təvazökar aparırdılar. Heç kəs deyə bilməzdi ki, onlar lovğadır, yaxud da təşəxxüs satırlar; eyni zamanda, bilirdilər ki, onlar məğrur olmaqla bərabər öz qiymətlərini bilirlər. Böyük qız musiqiçi idi, ortancıl gözəl rəssam idi, lakin uzun illərböyü heç kəs bu barədə bir şey bilmirdi; bundan ancaq lap son vaxtlar xəbər tutmuşdular, o da lap təsadüfən. Sözlün qıssası, onların barəsində çox tərifli şeylər söyləyirdilər. Lakin bədxahlar da var idi. Onların olduqca çox kitab oxumaları barədə dəhşətlə danışırdılar. Onlar ərə getməyə tələsmirdilər, cəmiyyətin müəyyən dairəsilə maraqlanırdılar, ancaq o qədər də yox. Bu həm də o cəhətdən maraqlı idi ki, qızların atasının xarakter, məqsəd və arzularından hamı xəbərdar idi.

Knyaz generalın mənzilinin zəngini basanda saat on birə az qalmışdı. General ikinci mərtəbədə yaşayırdı, mənzili çox sadə, ancaq, öz rütbə və mənəsinə yaraşan idi. Qapını livreyalı nöker açdı, nöker knyazın özünə və boğçasına lap əvvəldən şübhə ilə baxmışdı; buna görə də o, nökerə xeyli izahat verməli oldu. Nəhayət, o həqiqətən knyaz Mışkin olması barədə bir neçə dəfə və düzgün məlumat verəndən sonra bunu da əlavə etdi ki, zəruri bir işlə əlaqədar generala mütləq görüşməlidir; təəccüb qalmış nöker onu kabinetin yanındakı qəbul otağı ilə üzbəüz balaca dəhlizə apardı, səhərlər bu dəhlizdə növbə çəkən, evə gələn adamlar barədə generala məlumat verən başqa bir adama tapşırırdı. Bu ikinci adam frak geyinmişdi, yaşı qırxdan artıq olardı, sifətdən qayğılı görünürdü, özü də xüsusi kabinet xidmətçisi və zati-alinin məlumatçısı idi, buna görə də öz qədir-qiyətini bilirdi.

Kabinet xidmətçisi aram-aram və təkəbbürlə öz kreslosuna əyləşib, elə oradaca, əlindəki boğça ilə onunla yanaşı əyləşən knyazı ciddi bir heyərlə süzə-süzə dedi:

– Qəbul otağında gözləyin, boğçanızı isə qoyun burada qalsın.

Knyaz dedi:

– Müsaidə etsəniz, mən sizinlə burada əyləşsəm yaxşı olardı, mən orada tək nə edim?

– Sizə dəhlizdə dayanmaq olmaz, ona görə ki, siz görüşə gəlib-siniz, başqa sözlə, qonaqsiniz. Siz generalın özü ilə görüşmək istəyirsiniz?

Nöker, görünür, bu cür şəxsi generalın yanına buraxmağı ağılına sığışdırma bilmədiyi üçün onu bir də sorğu-suala tutmaq qərarına gəlmişdi.

Knyaz:

– Hə, mənim işim var... – deyə sözə başlamaq istədi.

– Mən sizdən məhz nə cür işiniz olduğunu soruşmuram – mənim borcum ancaq sizin haqqınızda məlumat verməkdir. Katibsiz isə mən dedim ki, sizin haqqınızda məlumat verməyə getməyəcəyəm.

Bu adamın şübhələri sanki getdikcə artırdı, knyaz buraya hər gün görüşə gələn adamlar zümrəsinə qətiyyətlə yaraşmırdı, general çox tez-tez, az qala hər gün, müəyyən saatlarda, xüsusilə rəsmi işlərə aid məsələlər üzrə bəzən çox müxtəlif qonaqlar qəbul etməli olurdu, ancaq olduqca geniş və əhatəli təlimata və adətərdəliyə baxmayaraq, kamerdiner böyük şübhə içində idi. Məlumat vermək üçün katibin vasitəçiliyi zəruri idi.

O, nəhayət, bir növ qeyri-ixtiyari soruşdu:

– Siz doğrudanmı... xaricdən gəlibsiniz? – özü də çaşdı, o, bəlkə də, bunu soruşmaq istəyirdi: “Siz doğrudanmı knyaz Mışkinsiniz?”

– Bəli, elə bu saat vəqondan düşmüşəm. Mənə elə gəlir ki, siz məndən: mən doğrudanmı knyaz Mışkinəm? – deyə soruşmaq istəyirdiniz. Amma nəzakət üzündən soruşmadınız.

Heyrət edən nöker mızıldandı:

– Hm...

– Sizi inandırırım ki, mən yalan deməmişəm, siz mənim üçün cavabdeh olmayacaqsınız. O ki, qaldı mənim görkəmə və boğçam, buna təəccüb etmək lazım deyil, mənim indiki vəziyyətim yaxşı deyil.

– Hm. Bilirsinizmi, mənə narahat edən o deyil. Sizin barənizdə məlumat vermək mənim borcumdur, katib sizin yanınıza gələcək, bu şərtlə ki, siz... elə bax məsələ də ondadır ki, bu şərtlə... mən cəsərət edərəm, bilmək olarmı, bəlkə, siz yoxsul olduğunuz üçün generala görüşmək istəyirsiniz?

– Yox, yox, siz lap arxayın ola bilərsiniz. Mənim başqa işim var.

– Siz mənı bağışlayın. Mən sizə baxıb soruşdum. Katibi gözləyin, general polkovniklə məşğuldur, sonra katib gələcək... Kompaniyanın katibi.

– Əgər, mən çox gözləməli olacağamsa, onda sizdən bir xahişim var: burada, bir yerdə papiros çəkmək olmazmı? Yanımda çubuq da, tənəki də var.

– Pa-pi-ros çəkmək? – Kamerdiner hələ də qulaqlarına inanmırımı kimi nifrət və heyretlə gözüni bərəldib knyaza baxdı. – Papiros çəkmək? Yox, burada papiros çəkmək olmaz, bir də ki, belə fikri ağılınıza gətirmək də sizin üçün ayıbdır. He... qərıbedir!

– Yox canım, mən axı bu otaqda xahiş etmədim, axı mən bilərəm, mən sizin göstərdiyiniz bir yerə çıxardım, ona görə ki, mən adət eləmişəm, amma üç saatdır çəkməmişəm. Bir də ki, necə istəyirsiniz, bilirsinizmi, belə bir məsəl var: başqasının monastırına...

Kamerdiner az qala qeyri-iradi mızıldandı:

– Axı mən sizin kimi bir adam barədə necə məlumat verim? Əvvəla, siz burada oturmamalısınız, qəbul otağında oturmamalısınız, ona görə ki, müraciət edəsiniz, yəni qonaqsınız, bunun üçün mənı məzəmmət edəcəklər... – Kamerdiner, görünür, knyazın onu narahat edən boğçasına bir də tərs-tərs baxıb əlavə etdi. – Bir də ki, siz burada, bizdə yaşamaq fikrindəsiniz?

– Yox, elə fikrim yoxdur. Hətta dəvət də etsələr qalmaram. Mən elə-belə, ancaq tanış olmaq üçün gəlmişəm, vəssalam.

Kamerdiner heyret və üçqat şübhə ilə soruşdu:

– Necə? Tanış olmaq? Bəs siz bayaq deyirdiniz ki, işiniz varmı?!

– Yox canım, təkcə iş üçün deyil! Yəni bilmək istəyirsinizsə, bir işim də var, mən ancaq məsləhət almaq istəyirəm, mən əsas etibarilə, özümü təqdim etmək istəyirəm, ona görə ki, mən knyaz Mışkinəm, generalın xanımı Yəpançına da knyaz Mışkinlərin son adamlarındandır, məndən və ondan savayı daha ayrı bir Mışkin yoxdur.

Artıq lap qorxmıuş olan nöker diksindi:

– Siz həm də qohumsunuz?

– Elə bu da bir o qədər qohumluq deyil. Bir də ki, çox qurdalasan, əlbəttə, qohumuq, ancaq o qədər uzaq qohumuq ki, əslində bunu heç qohumluq da hesab etmək olmaz. Mən xaricdən bir dəfə generalın xanımına məktubla müraciət etmişdim, lakin o mənə cavab vermədi. Buna baxmayaraq mən qayıdanda onunla əlaqə saxlamaq qərarına gəldim. Bütün bunları mən indi sizə ona görə izah edirəm ki, sizdə

şübhə yeri qalmasın, çünki görürəm, siz hələ də nigaransınız; siz deyın ki, knyaz Mışkin gəlib, bu cür məlumatdan mənım gelişimin səbəbi aydın olar. Qəbul edərlər yaxşı, etməzlər – yenə yaxşı, bəlkə də çox yaxşı. Amma gərək ki, qəbul etməyə bilməzlər; generalın xanımı öz nəslinin yeganə nümayəndəsini, əlbəttə, görmək istəyəcəkdir. Xanım isə mənım dəqiq eşitdiyimə görə, öz nəslini olduqca yüksək qiymətləndirir.

Knyazın danışığı, sanki çox sadə danışıq idi, lakin sadə olduqca da, indiki halda daha artıq mənasız və qərıbə bir şəkil alırdı, ona görə də təcrübəli kamerdiner belə bir şeyi hiss etməyə bilmədi ki, nökerlə nökerin arasında olan münasibət ədəb dairəsindən heç də kənara çıxmıdığı halda, qonağın nökerlə münasibətində bu, ədəb dairəsindən tamamilə kənara çıxır. Nökerlər, adətən öz cənablarının onlar haqqında düşündüklərindən daha ağıllı olduqları üçün kamerdinerin də ağılına belə bir fikir gəldi ki, burada iki cəhət var – knyaz ya əxlaqsız bir adamdır, özü də yoxsul olduğu üçün generaldan mütləq yardım istəməyə gəlib, yaxud da sadəcə sarsaqdır və şərəfdən, heysiyyətdən məhrumdur, ona görə ki, heysiyyəti olan ağıllı knyaz, dəhlizdə oturub nökerlə öz işləri barədə söhbət etməzdi, deməli, hər iki halda onun üçün cavabdeh olmaq lazım gələcək!

Kamerdiner mümkün qədər təkidlə dedi:

– Siz hər halda qəbul otağına buyursanız yaxşı olardı.

Knyaz güldü:

– Əgər orada oturmuş olsaydım, bütün bu əhvalatı sizə izah edə bilməzdim və deməli, siz mənım plaş və boğçama baxıb hələ də nigar qalardınız. İndi isə siz, bəlkə, heç katibi gözləməyə də bilərsiniz, gedib özünüz məlumat verə bilərsiniz.

– Mən sizin kimi qəbula gələn adam haqqında katibsiz məlumat verə bilmərəm, bir də ki, zati-ali bir az bundan qabaq öz dili ilə məxsusi əmr etdi ki, nə qədər ki, polkovnik onun yanındadır, heç kəsin barəsində onu narahat etməyə, amma Qavrilə Ardalionoviç zati-alinin yanına icazəsiz daxil olur.

– Məmurmu?

– Qavrilə Ardalionoviç? Yox. O, kompaniyada qulluq edir. Boğçanı heç almazsa, bax buraya qoyun.

– Mən bu barədə fikirləşmişdim, müsaidə etsəniz. Bilirsinizmi, mən plaşımı da çıxarsam olarmı?

– Əlbəttə, onun yanına plaşda girməyəcəksiniz ki.

Knyaz qalxdı, plaşını tələsik çıxartdı, onun əynində köhnəlmiş olsa da, kifayət qədər səliqəli, qəşəng tikilmiş pencek vardı. Jiletindən dəmir zəncir asılmışdı. Zəncirin ucu gümüş Cenevrə saatına bənd edilmişdi.

Knyaz sarsaq olsa da, – nökrə bunu qət etmişdi, – hər halda, general kamerdinerinə elə gəldi ki, knyaz nə üçünsə, müəyyən dərəcədə onun xoşuna gəlsə də, qəbula gəlmiş adamla söhbəti davam etdirməsi ədəbsizlikdir. Lakin ayrı baxımdan knyaz onun qəlbində qəti və qabaq qəzəb duyğusu yaranmasını səbəb olmuşdu.

Knyaz yenə də əvvəlki yerində əyləşərək soruşdu:

– Bəs, generalın zövcəsi nə vaxtlar qəbul edir?
– O daha mənim işim deyil. Cürbəcür qəbul var, adamına baxır. Dərzi arvadı on birdə də qəbul edir. Qavriyə Ardalionıçı da ayrılardan qabaq qəbul eləyir, hətta səhər yeməyinə də gəlməyə icazə verir.

Knyaz dedi:

– Sizin bu evin otaqları qışda xaricdə olduğundan istidir, amma orada küçələr bizimkindən isti olur, evlərdə isə qışda rus camaatı üçün adət etmədiyinə görə, yaşamaq mümkün deyil.

– Yandırmırlar?

– Hə, evlər də başqa cür tikilib, yəni sobalar və pəncərələr.

– Hm! Bəs sizin səfəriniz uzun çəkib?

– Dörd il. Bir də ki, mən demək olar, birçə yerdə yaşamışam, kənddə.

– Bizim yerləri yadırgayıbsınız?

– Sözüünüzdə həqiqət var. İnanırsınızmı, özümə təəccüb edirəm, necə olub ki, rusca danışmağı yadırgamamışam. Bax, indi sizinlə söhbət edə-edə fikirləşirəm: “Axı mən yaxşı danışırım”. Bəlkə, mən elə ona görə, belə çox danışırım. Doğrusu, dünəndən bəri elə hey rusca danışmaq istəyirəm.

– Hm! He! Əvvəllər Peterburqda yaşayırdınız? (Nökrə özünü nə qədər yığışdırmaq istəsə də, bu cür nəzakətli və mərifətli söhbətdə iştirak etməmək mümkün deyildi.)

– Peterburqdamı? Demək olar heç yaşamamışam, yolüstü olmuşam. Mənim əvvəllər də burada heç bir şeydən xəbərim yox idi, amma indi adam o qədər təzə əhvalat eşidir ki, deyirlər, bilənlər də başlarını itiriblər. Yenidən öyrənmək, yenidən bilmək istəyirlər. Burada indi məhkəmələr haqqında çox danışirlər.

– Hm!.. Məhkəmələr. Məhkəmə olmağına, əlbəttə, məhkəmədir. Bəs oralarda necədir, məhkəmələr edalətlə iş görür, yoxsa nə təhər?

– Bilmirəm. Mən bizim məhkəmələr barədə xeyli yaxşı söz eşitmişəm. Bax, bizdə yenə edam cəzası yoxdur.

– Bəs orada edam edirlər?

– Hə. Mən Fransada, Lionda gördüm. Məni oraya Şneyder özü ilə aparmışdı.

– Asırlar?

– Yox, Fransada ancaq boynunu vururlar!

– Vuranda qışqırır?

– Nə qışqırmaq! Bir saniyə çəkir. Adamın boynunu qoyurlar “gil-yotına” deyilən bir enli bıçağın altına, dəzgahdakı ağır bıçaq zərbə ilə enir... gözünü qırpmaya imkan tapana kimi baş sıçrayıb düşür kənara. Hazırlıq aparılması ağırdır. Hökmü elan edib müqəssiri hazırlayanda, əl-qolunu bağlayıb eşafota qaldıranda adam dəhşətə gəlir! Camaat yığılır, hətta qadınlar da gəlir, amma orada bu mərasimə qadınların baxmasını xoşlamırlar.

– Arvad işi deyil.

– Əlbəttə! Əlbəttə! Dəhşətli işgəncədir!.. Cənab ağıllı, qorxmaz, qüvvətli, yaşlı bir adam idi. Familiası Leqro idi. Bax, mən sizə deyirəm, istəyirsiniz inanın, istəmirsiniz yox, eşafota qalxanda ağlayırdı, kağız kimi ağarmışdı. Məgər bu mümkün olan şeydir? Məgər dəhşət deyil? Axı qorxudan kim ağlayar? Mən heç güman etməzdim ki, qorxudan ağlayan uşaq deyil, heç vaxt ağlamamış olan bir adam, qırx beş yaşında bir insan olsun. Bu anlar insan qəlbənə nə cür həyəcan və təşviş keçirir, onu nə cür işgəncələrə məruz qoyurlar? Bu, insan qəlbini təhqir etməkdən başqa bir şey deyil! Deyilib ki, “öldürmək olmaz”, demək birisi adam öldürdüyü üçün onu da mı öldürmək lazımdır? Yox, buna yol vermək olmaz. Mən bunu bir ay bundan qabaq görmüşəm, amma indiyə qədər də gözümün qabağındadır. Bəs dəfə yuxuma girib.

Knyaz danışa-danışa, hətta dirçəlmişdi, əvvəlki kimi yenə sakit danışsa da, solğun çöhrəsi xəfifcə qızarmışdı. Kamerdiner onu rəğbət və maraqla dinləyirdi, hətta sanki söhbətdən ayrılmamaq istəmirdi, bəlkə o da təsəvvür və düşüncəyə malik adam idi.

O dedi:

– Hələ yaxşıdır ki, başını vuranda çox əzab vermirlər.

Knyaz hərərətə dedi:

– Bilirsinizmi nə var? Bax, siz bunu duyduunuz, bunu hamı eynilə bu cür, sizin kimi hiss edir, elə maşını, gilyotinanı da bunun üçün icad ediblər. Mənim ağılıma elə o zaman belə bir fikir gəldi: bəs hərgah bu, daha pisdirsə, onda necə? Bu sizə gülünc gəlir, təəccüblü görünür, amma bir az düşünəndə adamın ağılına hətta bu cür bir fikir də gəlir. Bir düşünün: məsələn, tutaq ki, işgəncə verirlər, insan əzab çəkir, yaralanır, canı ağrıyır, deməli, bütün bunlar onu qəlb iztirablarından yayındırır, beləliklə də nəfəsi kəsilənədək təkçə yaralardan əzab çəkir. Bəs axı başlıca, ən güclü ağrı, bəlkə, yaralada deyil, ondadır ki, yəqin bilirsən, bilirsən ki, bax, bir saatdan sonra bir az keçmiş, on dəqiqədən sonra, bir azdan da yarım dəqiqədən sonra, nəhayət, indi, bax bu saniyə ruhun bədənindən ayrılacaq, daha insan olmayacaqsan, həm də bu lap yəqindir, başlıcası budur ki, yəqindir. Elə ki, başını qoydun bıçağın altına, başının üzərində onun qijiltısını eşdirsən, bax bu an hər şeydən dəhşətlidir. Bilirsinizmi, bu mənim fantaziyam deyil, bir çoxları belə deyirdilər! Mən buna o dərəcədə inanıram ki, öz rəyimi sizə açıq deyə bilərəm. Adam öldürməyə görə insanı öldürmək cinayətin özü ilə müqayisədə çox böyük cəzadır. Hökm ilə adam öldürmək, quldur kimi adam öldürməkdən qat-qat dəhşətlidir. Quldurların gecə vaxtı öldürdükləri, meşədə başını kəsdikləri, yaxud da başqa sayaq öldürdükleri adam son dəqiqəyədək mütləq ümid edir ki, bəlkə xilas olacaq. Elə hallar olur ki, adamın boğazını kəsirlər, amma o, hələ də ümidini itirmir, ya qaçır yaxud da yalvarır. Amma hökm ilə öldürəndə bütün bu son ümidi də adamın əlindən yəqin alırlar, halbuki ümidlə ölmək bundan on qat asandır, burada hökm mövcuddur, özün də bilirsən ki, bundan yaxa qurtara bilməyəcəksən, bütün dəhşətli iztirab da elə burasındadır, dünyada bundan ağır cəza ola bilməz. Müharibə vaxtı soldatı aparıb qoyun topun qabağında və ona atəş açın, o hələ də ümidini itirməyəcək, lakin siz həmin soldatı yəqin hökmü oxuyun, görürsünüz ki, o ya dəli olar, yaxud da ağlayar. Kim deyib ki, insan təbiəti buna dəli olmadan dözə bilər? Bu cür eybəcər lüzumsuz, əbəs bir təhqir nəyə lazımdır? Bəlkə, elə adam olub ki, onun haqqındakı hökmü gözüünün içinə oxuyub, əzab verəndən sonra deyiblər ki, “get, səni əfv edirlər”. Bax, belə bir adam, bəlkə də, söyləyə bilərdi. Bu cür əzab və bu dəhşət haqqında İsa peyğəmbər də deyib, yox, adamla bu cür rəftar etmək olmaz!

Kamerdiner bütün bunları knyaz kimi söyləyə bilməzdisə də, hamısını olmasa da, əsas cəhəti başa düşmüşdü, bu hətta onun sifətinə dəki rəhmdillik ifadəsindən görünürdü.

Kamerdiner dedi:

– Papiros çəkmək istəyirsinizsə, bu, mən bilən olar, amma tez çəkin. Ona görə ki, birdən soruşar, siz də burada olmazsınız. Baxın, burada, pilləkənin altında, görürsünüzmü, qapı var. Qapıdan içəri girəndə sağda balaca otaq var: orada papiros çəkmək olar, ancaq nəfəsləyi açın, çünki burada papiros çəkmək olmaz...

Lakin knyaz papiros çəkməyə macal tapmadı. Birdən dəhlizə əlində kağızlar olan bir gənc daxil oldu. Kamerdiner onun kürkünü çıxartdı. Gənc oğlan gözcü knyaza nəzər saldı.

Kamerdiner xəlvətcə, az qala təklifsizcəsinə sözə başladı:

– Bu, Qavrila Ardalionıç, ərz eləyir ki, knyaz Mışkindir, özü də xanımın qohumudur, qatarla xaricdən gəlib, əlində boğçası da var, ancaq...

Sözün gerisini knyaz eşitmədi, ona görə ki, kamerdiner pıçılı ilə danışmağa başlamışdı. Qavrila Ardalionoviç ona diqqətlə qulaq asır, knyaza böyük maraqla nəzər salırdı, nəhayət, kamerdinerin sözünü yarımçıq qoyub, cəld ona yanaşdı.

O, son dərəcə iltifat və nəzakətə soruşdu:

– Siz knyaz Mışkinsiniz? – Sualı verən çox gözəl bir gənc idi, onun da iyirmi səkkiz yaşı olardı, qədd-qamətli, sarışın idi, qısa, napoleonsayağı vurulmuş saqqalı, ağıllı və çox gözəl sifəti var idi. Lakin onun təbessümü, bütün nəzakət və lütfkarlığına baxmayaraq, həddən artıq incə idi, gülümsəyəndə dişləri mirvari kimi həddindən artıq ağarırdı. Baxışı, bütün şən ifadəsinə və zahirən sadələvh təsir bağışlamasına rəğmən nə isə həddən artıq diqqətli və nüfuzedici idi.

Knyaz nə isə hiss etdi ki, “bu adam, yəqin, tək olanda, lap ayrı cür baxır, özü də, bəlkə, heç vaxt gülmür”.

Knyaz bacardığı kimi hər şeyi izah etdi, özü də tələsik, bir az əvvəl kamerdinərə, ondan da qabaq Roqojinə danışdığı kimi, eyni sözləri tələsik söylədi. Qavrila Ardalionoviç bu ara, elə bil, nəyi isə yadına salırdı.

O soruşdu:

– Bir il bundan əvvəl, bəlkə bir az da qabaq, gərək ki, İsveçrədən, Lizaveta Prokofyevnaya məktub göndərən lütfən siz deyildinizmi?

– Elədir ki, var.

– Sizi burada tanıyırlar, yəqin ki, xatırlayırlar. Siz zati-alilərin görüşünə, gəlibsiniz? Mən bu saat məlumat verərəm... o bu saat azad olacaq. Ancaq siz yaxşı olardı... hələlik qəbul otağına təşrif aparasınız... – O, sərt bir ifadə ilə kamerdinərə müraciət etdi:

– O nə üçün burada oturub?

– Mən dedim, özü istəmədi.

Bu dəm kabinetin qapısı açıldı, əlində portfel olan bir nəfər hərbi bərkəndən danışa-danışa baş əyə-əyə oradan çıxdı.

Kabinetdən kim isə səsləndi:

– Qanya, sən oradasan? Buyur buraya!

Qavrila Ardalionoviç başı ilə knyaza işarə edib, tələsik kabinetə keçdi.

İki dəqiqədən sonra qapı yenə açıldı. Qavrila Ardalionoviçin uca və şən səsi eşidildi:

– Knyaz, buyurun!

III

General, İvan Fyodoroviç Yepançin kabinetinin ortasında dayanıb, çox maraqla içəri girən knyaza baxırdı, o hətta iki addım ona tərəf yeridi. Knyaz yanaşıb özünü təqdim etdi.

General cavab verdi:

– Bəs belə mənə təəllük qulluğunuz?

– Mənim heç bir təxirə salınmaz işim yoxdur, məqsədim ancaq sizinlə tanış olmaqdır. Narahat etmək istəməzdim, ona görə ki, mənim nə sizin gündəlik nizam-intizamınızdan xəbərim var, nə də sərəncamlarınızdan... Lakin mən indicə vaqondan düşmüşəm... İsvəçrədən gəlmişəm...

General az qala gülümsəyəcəkdi, lakin bir az düşünüb dayandı, sonra yenə fikirləşdi, gözünü qıydı, öz qonağını bir də başdan-ayağa süzdü, sonra cəld ona stul göstərdi, özü də çəpəki oturub, səbirsizliklə, intizarla üzünü knyaza tərəf çevirdi. Qanya kabinetin küncündə, yazı masasının yanında dayanıb kağızları araşdırırdı.

General dedi:

– Tanış olmaq üçün ümumiyyətlə, mənim vaxtım azdır, bir halda ki, sizin məqsədiniz var, onda...

Knyaz onun sözünü kəsdi:

– Mən elə bu cür də hiss etmişdim, bilirdim ki, siz mənim buraya gəlişimdə nə isə xüsusi bir məqsəd olduğunu güman edəcəksiniz. Lakin vallah, tanışlıq şərəfinə nail olduğum üçün məmnunluq duymaqdan başqa mənim heç bir xüsusi məqsədım yoxdur.

– Bu tanışlıqdan, əlbəttə, mən də olduqca məmnunam, ancaq orası var ki, həmişə əylənmək mümkün olmur, bəzən, bilirsinizmi, işlə də məşğul olmaq lazım gəlir... Bir də ki, mən indiyə qədər, bizim aramızda heç bir ümumi münasibət... necə deyirlər, görüş üçün səbəb tapa bilmirəm...

– Səbəb, şübhəsiz ki, yoxdur, ümumi münasibət də, əlbəttə, azdır. Ona görə ki, hərgah mən knyaz Mışkinəmsə və sizin zövcəniz bizim nəsiləndirsə, bu, əlbəttə, səbəb deyil. Mən bunu çox yaxşı başa düşürəm. Lakin mənim buraya gəlişimin səbəbi ancaq bundan ibarətdir. Mən dörd ildən artıq Rusiyada olmamışam, bir də ki, mən gedəndə nə vəziyyətdə idim. Heç aqlım özümdə deyildi! O zaman da heç bir şey bilmirdim, indi isə daha bəstər. Yaxşı adamlara ehtiyac duyuram, hətta bir işim də var: heç bilmirəm başıma nə çarə qılım. Hələ Berlində fikirləşmişdim ki, “hər halda qohumdurlar, onlardan başlayaram, bəlkə biz bir-birimizə gerek olduq, onlar mənə, mən onlara, – hərgah onlar yaxşı adamdursa”. Mən eşitmişəm ki, siz yaxşı adamsınız.

General heyrət edirdi:

– Olduqca minnətdaram, icazə verin soruşum, siz hara düşübsünüz?

– Mən hələ heç hara düşməmişəm.

– Demək, vaqondan birbaşa mənim yanıma gəlibsiniz? Özü də... yükünüzle, eləmi?

– Mənim yüküm cəmi-cümlətanı içində dəyişək olan balaca bir boğçadan ibarətdir, vəssalam, mən, adətən, onu əlimdə gəzdirirəm. Nömrəni axşam da tuta bilərəm.

– Sizin hələ nömrə tutmaq niyyətiniz də var?

– Bəli, əlbəttə.

– Sizin sözünüzdən mən belə başa düşmüşdüm ki, siz birbaşa bizə gəlibsiniz.

– Bu ola bilərdi, ancaq siz məni dəvət etmiş olsaydınız. Etiraf edirəm ki, dəvətlə də qalmazdım, hər hansı bir səbəbə görə deyil, elə belə... xasiyyətim belədir.

– Yeri gəlmişkən deyirəm ki, mən sizi dəvət etməmişəm və etmirəm. İcazə verin, knyaz, hər şeyi birdəfəlik aydınlaşdırmaq: bu saat danışdığımız kimi bu iş mənim üçün, əlbəttə, son dərəcə fərəhləndirici hal olarsa da, aramızda qohumluq barədə söhbət ola bilməz, bir halda ki, belədir...

– Bir halda ki, belədir, mən qalxıb getməliyəm, oləmi? – Knyaz qalxıb, vəziyyətinin açıq-aşkar çətinliyinə baxmayaraq, hətta fərəhlə güldü. – Bir də vallah, general, mənim buranın adətlərindən qətiyyəyən başım çıxmasa da, burada adamların necə yaşaması haqqında bir şey bilməsəm də, elə bu cür olacağını bildirdim. Nə etməli, bəlkə, elə bu cür olması lazımdır... Elə o zaman da mənim məktubuma cavab verməmişdiniz... Yaxşı, əlvida, sizi narahat etdiyim üçün məni bağışlayın.

Bu an knyazın baxışı elə mehriban, təbəssümü isə mübhəm bir ədəvət duyğusu, kin-küdurət əlaməti də təzahür etməyən təbəssüm idi ki, general birdən heyrətə gəlib, öz qonağına başqa bir nəzərlə baxdı; münasibətdəki bütün təbəddülat bir an içində baş vermişdi.

General tamamilə başqa bir ahənglə dedi:

– Bilirsinizmi, knyaz, axı mən sizi hər halda tanıyıram, amma Lizaveta Prokofyevna, bəlkə, həmfamiliyası ilə görüşmək istəyər... istəyirsiniz, vaxtınız imkan verirsə, gözləyin.

– Vaxtım imkan verir, mən öz vaxtımın ağasıyam (knyaz bunu deyib, girdə kənarları olan yumşaq şlyapasını dərhal masanın üstünə qoydu). Mən, doğrusu, elə bu cür də güman edirdim ki, Lizaveta Prokofyevna, bəlkə, mənim ona məktub yazdığımı xatırlayar. Bir az bundan qabaq mən sizi orada gözləyəndə nökrəyiniz şübhələnmişdi ki, mən sizin yanınıza yoxsul olduğum üçün yardım istəməyə gəlmişəm, mən bunu hiss etmişdim; görünür, bu barədə sizin ciddi təlimatınız mövcuddur, lakin mən, doğrusu, bunun üçün gəlməmişəm, düzünü deyim ki, ancaq adamlarla yaxınlaşmaq üçün gəlmişəm. Ancaq fikirləşirəm ki, yəqin sizə mane oldum, bu da məni narahat edir.

General şən təbəssümlə dedi:

– Bilirsinizmi, nə var, knyaz, hərgah siz, doğrudan da, göründüyünüz kimisinizsə, onda sizinlə tanışlıq, şübhəsiz xoş olar; ancaq məsələ burasındadır ki, mən məşğulam, elə bu saat yenə də əyləşib, bəzi kağızları gözdən keçirməli, imzalamalıyam; sonra isə zati-alinin

hüzuruna yollanacağam, ondan sonra da qulluğa, əslində belə çıxır ki, mən adamlarla... yəni yaxşı insanlarla görüşməyimə şad olsam da... imkanım məhduddur. Bununla belə, mən son dərəcə əminəm ki, siz çox gözəl tərbiyə alıbsınız, əminəm ki... sizin neçə yaşınız var?

– İyirmi altı.

– Pah! Mən güman edirdim ki, xeyli az olar.

– Elədir, deyirlər mən üzdən cavan görünürəm. Çalışaram sizə mane olmayım, bir az sonra hər şeyi başa düşərəm, ona görə ki, özümün mane olmaqdan xoşum gəlmir... Bir də, nəhayət, mənə elə gəlir ki, biz zahirən... bir çox cəhətdən elə müxtəlif adamlarıq ki, bizim yəqin, çox məsələdə ümumi rəyimiz ola bilməz; lakin bilirsinizmi, mən özüm bu sonuncu ideyaya inanmıram, çünki çox vaxt adama ancaq elə gəlir ki, ümumi rəy, ümumi nöqteyi-nəzər yoxdur, amma lap yaxşı var... adamların öz aralarında gözəyən bölüşdürülərək, heç bir şey tapa bilməmələri onların tənbəlliyindən irəli gəlir... Axı deyəsən, mən cansız söhbətə başladım? Siz gərəkdir ki...

– İki kəlmə: sizin heç olmazsa az-maz pulunuz, dövlətiniz varmı? Yaxud, bəlkə, bir işlə məşğul olmaq fikrindəsiniz? Bağışlayın ki, mən belə açıq danışmıram...

– Lütf edirsiniz, mən sizin sualınızı olduqca qiymətləndirir və başa düşürəm. Hələlik mənim heç bir var-dövlətim yoxdur, heç bir məşğuliyyətim də hələlik yoxdur, amma olmalıdır. Məndə özge adamın pulu var idi, mənə onu professorum Şneyder vermişdi, məni İsveçrədə müalicə edib təlim verən Şneyder; o mənə ancaq yol pulu vermişdi, ancaq yola çatan qədər; ona görə də indi, məsəl üçün mənim ancaq bir neçə qəpik pulum qalıb. Doğrudur, mənim bir işim var, bu barədə mənə məsləhət lazımdır, lakin...

General onun sözünü kəsdi:

– Deyin görüm, siz hələlik necə yaşamaq fikrindəsiniz, sizin məram-məqsədiniz nədən ibarətdir?

– Birtəhər işləmək istərdim.

– Paho, siz lap filosofsunuz ki, yaxşı, deyən görüm... bir şeyə az da olsa istedadınız, qabiliyyətiniz varmı, yəni demək istəyirəm ki, gündəlik çörək pulu çıxan bir iş? Yenə də üzr istəyirəm...

– Yox canım, üzr istəməyin. Xeyr, güman edirəm ki, mənim nə istedadım var, nə də xüsusi bir qabiliyyətim, hətta əksinədir, ona görə ki, mən xəstə adamam, düzgün təhsil ala bilməmişəm. O ki, qaldı çörək puluna, mənə belə gəlir ki...

General yenə onun sözünü kəşib suallar verməyə başladı. Knyaz söyləmiş olduqlarını yenidən söylədi. Məlum oldu ki, general mərhum Pavlişşev haqqında eşitmişdir, hətta onu şəxsən tanıyırmış. Pavlişşevin onun tərbiyəsi ilə nə üçün maraqlandığını, heç knyazın özü də izah edə bilmirdi, – bununla belə, mümkündür ki, bu işi, sadəcə olaraq, onun mərhum atası ilə köhnə dostluğuna görə etmişdi. Ata-anası öləndə knyaz balaca uşaq idi, həmişə köndlərdə yaşayıb böyümüşdü, ona görə ki, uşağın səhhəti üçün kənd havası lazım idi. Pavlişşev etibar edib onu öz qohunlarına, qoca mülkədar arvadlarına tapşırırmışdı; onun üçün əvvəlcə mürəbbiyə tutmuşdular; sonra mürəbbi tutdular; o dedi ki, hər şeyi xatırlasa da, çox çətin ki, ağıllı-başlı bir söz deyə bilər, ona görə ki, bir çox şeyi dərk edə bilmirdi. Naxoşluğu, tez-tez baş verən bayılmalar onu az qala sarsaq adama döndərmişdi (knyaz elə bu cür də dedi: “sarsaq”). O, nəhayət, söylədi ki, Pavlişşev bir dəfə Berlində İsveçrəli professor Şneyderlə görüşdü; Şneyder məhz bu cür naxoşluqlarla məşğuldur; İsveçrədə, Valli kontonunda müəssisəsi var, öz metodu ilə, soyuq su ilə, gimnastika ilə müalicə edir; idiotizmi də, dəlilləri də müalicə edir, eyni zamanda təhsil verir və ümumiyyətlə, mənəvi inkişaf üçün şərait yaradır; bunu da dedi ki, Pavlişşev onu İsveçrəyə, professorun yanına beş il bundan qabaq göndərmişdi; özü isə iki il bundan əvvəl, qəflətən öldü; nə vəsiyyət yazıb, nə də bir sərəncam; Şneyder onu iki il də saxlayıb, müalicə etmişdir; Şneyder onu sağaltmasa da, ona olduqca kömək etdi; nəhayət, onun öz şəxsi arzusuna görə və qarşıya çıxan bir əhvalatla əlaqədar olaraq onu Rusiyaya göndərmişdir.

General çox təəccüb edərək soruşdu:

– Demək, Rusiyada sizin heç kəsiniz, heç kiminiz yoxdur.

– İndi heç kimim, ancaq mən ümid edirəm... Həm də bir məktub almışam...

General məktub sözünü eşitməyib onun sözünü kəşdi:

– Siz heç olmazsa az-çox bir şey öyrənibsiniz ya yox, sizin naxoşluğumuz, hər hansı bir idarədə, hər hansı asan bir işlə məşğul olmağımıza mane olmaz ki?

– Bəli, güman edirəm ki, olmaz. Bir yerdə işləməyi mən hətta çox istəyirdim, ona görə ki, nəyə qabiliyyətim olduğunu özüm də bilmək istərdim. Bütün dörd il müddətində mən düzgün olmasa da, elə-belə, onun xüsusi sistemi üzrə fasiləsiz təhsillə məşğul olmuşam, özüm də bu müddət ərzində bir xeyli rusca kitab oxumuşam.

– Rusca kitablar? Demək, savadlısınız və səhsiz yazmağı bacarırsınız?

– Lap yaxşı bacarıram.

– Çox gözəl, bəs xəttiniz?

– Xəttim əladır. Bax, deyəsən, bu işdə mənim istedadım var, bu cəhətdən mən əsil kalligrafam. – Knyaz hərəzlə dedi. – İcazə verin, mən bu saat sınaq üçün sizə bir şey yazım.

– Lütf edin. Bu hətta lazımdır... Mən sizin bu cür amadəliynizi, knyaz, olduqca xoşlayıram, siz, doğrusu, son dərəcə mehriban insansınız.

– Sizin necə də gözəl yazı ləvazimatınız var, görün, nə qədər karandaşınız, nə qədər qələminiz, necə də qalın, gözəl kağızınız var... Həm də sizin nə gözəl kabinetiniz var! Baxın, bu mənzərə mənə tanışdır, bu İsveçrə mənzərəsidir. Mən əminəm ki, rəssam bunu naturadan çəkib, həm də mən əminəm ki, bu yeri görmüşəm: bu konton da Uri...

– Çox ola bilər, amma şəkil burada alınıb. Qanya, knyaza kağız verin, bu da qələm və kağız, bax bu masanın arxasına buyurun.

Bu aralıq Qanya portfelindən iri formatlı bir fotosəkli çıxarıb generala verdi, o, Qanyaya müraciətlə:

– Bu nədir? – deyə soruşdu. – Pah! Nastasiya Filippovna! – General həyəcanla, böyük bir maraqla Qanyadan soruşdu:

– Bunu özümü, qadın özümü sənə göndərib?

– Mən bu saat onun yanına təbrikə getmişdim, orada verdi. Bunu çoxdan xahiş edirdim. – Qanya dilxor halda gülümsəyərək, əlavə etdi:

– Bilmirəm, mən onun yanına belə bir gündə əliboş, töhfəsiz getdiyim üçün bu, bəlkə də, bir eyhamdır.

General onun sözünü inamla kəşdi:

– Yox, canım, sənin ağılna nə qəribə fikirlər gəlir! O heç işarə vurur... belə şeylə heç maraqlanmaz da. Bir də ki, sən töhfəni nəylə alacaqsan: bunun üçün axı minlərlə pul lazımdır! Bəlkə, şəklini verəydin? Bir de görüm o hələ səndən şəkil istəməyib ki?

– Yox, hələ istəməyib, ola bilsin ki, heç istəməyəcək də. Siz, İvan Fyodoroviç, əlbəttə, bugünkü axşamı unutmayıbsınız, deyilmi? Axı siz xüsusi dəvət olunanlardansınız.

– Unutmamışam, əlbəttə, yadımdadır, mütləq gələcəyəm. Bəs necə, anadan olan gün, iyirmi beş yaş! Hm... bilirsənmi, Qanya, indi

ki belədir, mən açıb sənə söyləyəcəyəm, hazırlaş. O, Afanasi İvanoviç və mənə vəd edib ki, bu gün axşam öz evində son sözünü deyəcəkdir, olum ya ölüm! Sən işini möhkəm tut, hazır ol.

Qanya birdən tutuldu, qanı elə qaraldı ki, hətta rəngi də bir az qaçdı.

– Qadın bu sözü həqiqətənmi dedi? – Qanya bunu soruşanda səsi sanki titrədi.

– Üç gün bundan qabaq söz verib. Biz ikimiz də o qədər təkid etdik ki, məcbur oldu. Ancaq xahiş etdi ki, hələlik sənə bildirməyək.

General gözünü Qanyaya zilləmişdi. Qanyanın dilxorçuluğu görünür, onun xoşuna gəlməmişdi.

Qanya təşviş və tərəddüdlə dedi:

– Bir yadınıza salın, İvan Fyodoroviç, axı o, məsələni özü həll edincəyədək, tamamilə azad surətdə qərar qəbul etməyi mənim öhdəmə buraxmışdı, hətta onda da axırıncı sözü mən deməliyəm...

General birdən qorxdı:

– Bəs məgər sən... bəs məgər sən...

– Mən heç bir şey.

– Lütf elə, sən bizim başımıza oyun açmaq istəyirsən?

– Axı mən ki, imtina etmirəm. Mən, bəlkə, fikrimi düzgün ifadə etmədim...

General dilxorluğunu gizlətmədən dedi:

– Hələ gəl bir imtina da et! – Burada məsələ, qardaş, onda deyil ki, sən imtina etmirsən; məsələ sənə hər şeyə hazır olmağında, məmnun qalmağındadır; məsələ onun sözlərini sənə sevinc və şadlıqla qəbul etməyindədir. Bəs evdə vəziyyət necədir?

– Evdə vəziyyət necə olacaq? Evdə hər şey mənim iradəmdən asılıdır; bircə atam həmişəki kimi şitlik eləyir; lap biabırçılıq edir, mən daha onunla heç danışmıram, amma hər halda, həddini aşmağa qoymuram; doğrusu, arada anam olmasaydı, evdən qovardım. Anam, əlbəttə, daim gözünün yaşını axıdır; bacım qəzəblənir, nəhayət, onlara açıq dedim ki, mən öz taleyimin ağasıyam, istəyirəm ki, evdə mənə... tabe olsunlar. Bütün bunları anamın yanında bacıma möhkəm eşitdirdim.

General çiyinlərini çəkib, qollarını bir az aralayaraq fikirli-fikirli dedi:

– Amma qardaş, mən başa düşə bilmirəm. Nina Aleksandrovna bayaq buraya gələndə, yadımdadırmı? – ah-vay edir, şikayətlənirdi.

Soruşdum ki, “nə olub”. Belə çıxır ki, guya onlara *rüsvayçılıq* üz verib. Müsəidənizlə soruşuram, burada nə *rüsvayçılıq* var? Nastasiya Filippovnanı kim və nədə məzəmmət edə bilər, kim onun haqqında bir pis söz deyə bilər? Bəlkə, onun Totski ilə əlaqədə olmasını nəzərdə tuturlar? Axı bu, xüsusilə məlum şərait nəzərə alınarsa, cəfəngiyatdan başqa bir şey deyil! “Siz, deyir, onu öz qızlarınıza yaxın buraxmazsınız, elə deyilmi?” Sözə bir bax! Gör ha! Vay sənə mən nə deyim, Nina Aleksandrovna! Axı bunu necə başa düşməyəsən, bunu necə başa düşməyəsən...

Qanya çətinlik çəkən generala dedi:

– Öz vəziyyətimimi? O, başa düşür; siz ona açıqlanmayın. Yeri gəlmişkən, onu deyim ki, mən elə o vaxt qulaqburması verdim ki, başqalarının işinə burunlarını soxmasınlar. Buna baxmayaraq, hələ indiyə qədər, bizim evimizdə dava-qalmaqla baş verməyib, ona görə ki, hələ son söz deyilməyib, amma tufan qopacaq. Bu gün son söz deyiləcəksə, onda, demək, hər şey məlum olacaq.

Küncdə, öz kalliqraf masasının arxasında əyləşən knyaz bütün söhbəti eşidirdi. O, yazını bitirib generalın masasına yanaşaraq yazdığına təqdim etdi.

Knyaz portretə diqqət və maraqla baxaraq dilləndi:

– Demək, Nastasiya Filippovna budur? Necə də gözəldir! – deyər knyaz dərhal, hərəretlə əlavə etdi. Portretdə, doğrudan da fəvqəladə gözəl bir qadın rəsm edilmişdi. Onun əynində son dərəcə sadə və qəşəng qara ipək don var idi, görünür, tünd xurmayı rəngli saçlarını sadəcə yığırdırmışdı, gözləri qara, dalğın idi, coşqun çöhrəsi təkabürlü idi. Üzdən bir az arıq görünürdü, bəlkə də rəngi solğun idi... Qanya ilə general knyaza heyərlə baxdılar... General soruşdu:

– Necə yəni Nastasiya Filippovna! Məgər siz Nastasiya Filippovnanı da tanıyırsınız?

Knyaz cavab verdi:

– Bəli, Rusiyaya gəldiyim cəmi bir sutkadır, amma bu cür dilbər gözəli tanıyıram. – Dərhal Roqojinlə görüşünü söyləyib, onun nağıl etdiyi bütün əhvalatı danışdı.

Knyazın söylədiyi əhvalatı çox diqqətlə dinləyən general yenə təşvişə düşərək, nüfuzədiçi nəzərlə Qanyaya baxdı:

– Bu da sənə üçün təzə xəbər!

Özünü bir az itirmiş Qanya da mızıldadı:

– Yəqin, ədəbsizlikdən başqa bir şey deyil, tacir balası eys-ışrətə qurşanıb. Mən onun haqqında bundan qabaq da eşitmişdim.

General əlavə etdi:

– Qardaş, mən də eşitmişəm. Elə o vaxt, sırğa əhvalatından sonra Nastasiya Filippovna bu məzəli əhvalatı mənə söyləmişdi. Amma indi məsələ ayrı cürdür. Burada, bəlkə, doğrudan, da milyon söhbəti var, həm də... ehtiras, fərz edək ki, biabırçı ehtiras da var, amma hər halda ehtirasa çox bənzəyir, axı bu cənabların başları dumanlananda nələr törədə biləcəkləri məlum məsələdir... Hm... Ortaya bir kələk filan çıxmaya! – deyər general dalğın halda sözünü bitirdi.

Qanya dişini ağartdı:

– Siz milyondan qorxursunuz?

– Sən, əlbəttə, yox?

Qanya birdən knyaza müraciət etdi:

– Sizə necə təsir bağışladı, knyaz, o ciddi adamdır, yoxsa elə-belə, ədəbsiz şəxsiyyətdir? Məhz sizin rəyiniz necədir?

Qanya bu sualı verəndə qəlbində nə isə xüsusi bir duyğu baş qaldırmışdı. Sanki onun beynində yeni və nə isə xüsusi bir ideya yaranmışdı, bu da onun parlayan gözlərindən, səbirsiz baxışlarından oxunurdu. Səmimi olaraq və sadələvhəsənə nigaran olan general da knyaza çəpəki nəzər saldı, lakin onun cavabından az şey gözləyirdi.

Knyaz cavab verdi:

– Bilmirəm sizə necə deyim? Ancaq mənə elə gəldi ki, o, qızgın bir məhəbbətə mübtəladır, hətta bu nə isə dəlicəsinə, ehtirash bir məhəbbətdir. Bir də ki, onun özü hələ deyəsən xəstədir. Çox ola bilsin ki, Peterburqa ayaq basdığı ilk gündən, xüsusilə əyyaşlığa başlasa, yenə yorğan-döşəyə düşəcək.

General bu ideyadan yapışdı:

– Eləmi? Sizə edər təsir bağışladı?

– Bəli, mənə elə gəldi.

Qanya generala baxıb gülümsədi:

– Buna baxmayaraq, bu cür hoqqabazlıqlar, nəinki bir neçə gün ərzində, hətta elə bu gün, axşama qədər də baş verə bilər. Bəlkə, bir əhvalat oldu.

General:

– Hm!.. Əlbəttə!.. – dedi. – Ola bilər, iş bu şəkildə olsa, bütün məsələ Nastasiya Filippovnanın beyninə nə batacağından asılı olacaq.

– Bəs axı siz onun bəzən nə cür hərəkətlər etdiyini bilirsiniz? Qanı lap qaralması general yenə çıxmırdı.

– Yeni nə cür hərəkət? Bəri bax, Qanya, sən bu gün, xahiş edirəm, ona çox etiraz etmə, çalış ona qarşı, bilirsənmi, belə ol... Sözün qıyası, səmimi ol... Hm!.. Sən niyə üz-gözünü qırışdırırsan? Bəri bax, Qavrila Ardalionoviç, yeri gəlmişkən, lap məqamı olduğu üçün sən-dən soruşuram: biz nədən ötrü əlləşirik? Sən başa düşürsən ki, mən bu işdəki öz xüsusi mənfəətim cəhətdən çoxdan təmin olunmuşam; məsələ nə şəkildə alırsa alsın, işi mən öz faydama həll edəcəyəm. Totskinin qərarı qətidir; demək, mən tamam arxayınam. Ona görə indi mənim birçə istəyim var: o da, sənəin xeyrindir. Özün düşün, olmaya mənə inanırsan? Axı bir də ki, sən... sən... sözün qıyası, ağıllı adam-san, mən də sənə arxayın olmuşam... Bu isə indiki halda, bu... bu...

Qanya yenə çətinə düşmüş generalın dadına çatdı, onun sözünü tamamladı:

– Bu, əsas məsələdi, – özü də dodaqlarını büzüb kinli-kinli gülümsədi, o, təbəssümünü heç gizlətmək də istəmirdi. Qanya odlu baxışlarını düz generalın gözünün içinə zilləyərək, hətta elə bil istəyirdi ki, general onun baxışındakı bütün fikri oxusun. General pörtüb özündən çıxdı. O, Qanyaya acıqlı-acıqlı baxıb, guya ki, onun sözünə şerik oldu.

– Hə də, dərrakə əsas məsələdir! Sən çox gülməli adamsan Qavrila Ardalionoviç! Mən belə görürəm ki, sən o tacir balasının meydana çıxmasını özün üçün qurtuluş vasitəsi hesab edərək, çox sevinirən. Axı bu məsələdə lap əvvəldən dərrakə ilə iş görmək lazımdır, burada məhz başa düşmək lazımdır... və hər iki tərəfdən namusla, səmimi hərəkət etmək gərəkdir, belə olmasa, onda... başqalarını rüsvay etməmək üçün irəlicədən xəbər vermək lazım idi; bunun üçün kifayət qədər vaxt da var idi, cəmi bir neçə saat qalmış olsa da, hətta indi də kifayət qədər vaxt var... (general mənalı-mənalı qaşlarını çatdı) Sən başa düşdünmü? Anladınmı? Düzünü de görüm, sən istəyirsən, yoxsa yox? İstəmirsənsə de, çox xahiş edirəm. Sizi, Qavrila Ardalionoviç, heç kəs tutub saxlamır, hərgah siz bu işdə ancaq tələ görürsünüzsə, heç kəs sizi zorla dartıb tələyə salmaq istəmir.

Qanya yavaşdan, lakin əzmlə:

– Mən istəyirəm, – dedi, gözlərini yerə dikib dilxor halda susdu. General razı qaldı. O qızısb özündən çıxdığı, çox dərinə getdiyi üçün görünür, peşman olmuşdu. General birdən knyaza tərəf döndü, sanki

qəflətən təşvişə düşmüşdü, bu, onun üzündən görünürdü – axı knyaz burada idi, söhbəti hər halda eşitmişdi. Lakin general dərhal sakitləşdi: knyazın çöhrəsinə nəzər salan kimi tamamilə sakitləşmək olardı.

General knyazın təqdim etdiyi kalliqrafiya nümunəsinə baxa-baxa qışqırdı:

– Paho! Bu ki, gözəl xətt nümunəsidir! Özü də necə nadir bir nümunə! Qanya, sən bir buraya bax, gör nə cür istedaddır!

Qalın velen kağızı vərəqində knyaz orta əsr rus şrifti ilə belə bir ifadə yazmışdı:

“İtaətli İqumen Pafnuti imza etdi”.

Knyaz fəvqəladə məmnuniyyət və ruh yüksəkliyi ilə izah etdi:

– Baxın bu, İqumen Pafnutinin şəxsi imzasıdır, on dördüncü əsrdə çəkilən şəkildəndir. Bizim bütün qədim İqumenlərimizin və Mitropolitlərimizin çox gözəl imzaları var idi, özləri də bəzən necə böyük zövqlə, söylə imza edirdilər! General, sizdə heç olmazsa Poqodinın nəşri yoxdur ki? Baxın, mən burada başqa şriftlə yazmışam: bu, keçən əsrin iri, girdə fransız şriftidir, bəzi hərflər, hətta ayrı cür yazılırdı, iri şrift küçə mirzələrimizin xətt nümunələrindən iqtibas edilmiş şrift (məndə biri var idi), – siz razılaşın ki, onun öz məziyyətləri var. Siz bu girdə *d* ilə *a-ya* nəzər yetirin. Mən fransız üslubunu rus hərflərinə tətbiq etmişəm, bu çox çətin şeydir, amma müvəffəqiyyətli oldu. Baxın, bu da gözəl və orijinal şriftdir, bu ifadəyə diqqət edin, “səy hər şeyə üstün gəlir”. Bu, rus, mirzə şriftidir, daha doğrusu, hərbi-mirzə şriftidir. Mötəbər şəxsə göndərilən rəsmi kağızı bu cür yazırlar, bu da girdə şriftidir, gözəl, qara şrift, qara yazılıb, lakin böyük zövqlə yazılıb. Kalliqraf bu cür quyruqlara, yaxud, daha doğrusu, belə quyruqlar çəkmək təşəbbüsünə, baxın bu tamamlanmamış nimquyruqlar rəsm edilməsinə yol verməzdi, – görürsünüzmü, – ümumiyyətlə, bir tamaşa edin, axı bu səciyyəvi cəhətdir, həm də, doğrusu, burada hərbi-mirzəlik qabiliyyəti özünü bütün varlığı ilə nümayiş etdirmişdir; sərbəstlik etmək də istəyib, istedad da əl-qol açmağa can atıb, amma neyləyəsən ki, hərbi yaxalığın qarmağı möhkəm bağlamıb, intizam özünü xətdə də göstərüb, əladır! Bu yaxınlarda məni təsadüfən tapdığım belə bir xətt nümunəsi heyran etdi, özü də bunu harada tapdım: İsveçrədə! Baxın, bu sadə, adi və sırf ingilis şriftidir: bundan da incə və zərif xətt ola bilməz, burada hər şey gözəllik mücəssəməsidir, xırda, mirvarid kimi incədir, bu, kamildir, baxın, bu da vari-

asiya, yəni fransız səciyyəli; bunu bir nəfər səyyah, fransız ticarət firması nümayəndəsindən almışam: elə həmin ingilis şriftidir lakin qara xətt ingilis şriftində olduğundan azca qəliz və qalındır, ona görə də işıq nisbəti pozulmuşdur, buna da fikir verin: oval dəyişib, girdəliyi azca artıq və həm də quyruqludur, quyruq isə ən təhlükəli şeydir! Quyruqlu imza fəvqəladə böyük zövq tələb edir, lakin müvəffəqiyyətli çıxanda, tənəsüb tapılanda, bu cür şrifti heç bir şeylə müqayisə etmək olmaz, buna hətta vurulmaq da olar.

General gülürdü.

– Paho! Siz nə dərin incəliklərə varırsınız, siz, mənim əzizim, sadəcə kalliqraf deyil, artistsiniz, hə, Qanya?

Qanya:

– Heyrətamizdir, – dedi və gülüb kinayə ilə əlavə etdi – hətta öz mövqeyini də dərk edir.

General dedi:

– Sən gül, gül, axı bununla nüfuz qazanmaq olar. Knyaz, siz bilirsinizmi, biz indi sizə nə cür şəxsə kağız yazmaq tapşıracağıq? – General saata baxıb rəyini belə bitirdi, – sizə danışsınız, ilk addımdan ayda otuz beş manat maaş təyin etmək olar. Amma saat birin yarısı olub, keçək mətləbə, knyaz, ona görə ki, mən tələsməliyəm, bu gün isə biz bəlkə, sizinlə görüşmədik! Bir dəqiqə əyləşin, mən sizə izah etdim ki, sizi çox tez-tez qəbul etməyə imkanım yoxdur, lakin sizə azca, əlbəttə, lap müxtəsərəcə, yəni ən zəruri ehtiyac üçün səmimi olaraq kömək etmək istəyirəm, sonrasını özünüz bilərsiniz. Dəftərxanada mən sizin üçün bir iş taparam, ağır iş olmayacaq, ancaq səliqəli olmağı tələb edəcək. İndi gələcək məsələlər barədə. Qavrila Ardalionoviç İvolginin, baxın mənim həmin bu gənc dostumun, – xahiş edirəm, onunla tanış olasınız, – evində, yəni ailəsində anası və bacısı öz mənzillərində iki-üç mebelli otaq təmizləyib hazırlayıblar, bu otaqları əla zəmanət verilən kirayənişinlərə kirayə verirlər, yemək də orada olacaq, xidmətçi də sizə xidmət edəcəkdir. Əminəm ki, mənim zəmanətimi Nina Aleksandrovna qəbul edər. Knyaz, sizin üçün isə bu, hətta xəzinədən də artıqdır, əvvələn, ona görə ki, siz tək olmayacaqsınız, necə deyərlər, ailə içərisində olacaqsınız, mənim zənnimcə, sizə Peterburq kimi paytaxtda ilk addımdan tək yaşamaq olmaz. Nina Aleksandrovna, – Qavrila Ardalionoviçin anası – və Varvara Ardalionovna, – Qavrılanın bacısı, mənim həddən

artıq hörmət etdiyim xanımlardır. Nina Aleksandrovna mənim, ilk qulluq dövrümdə keçmiş yoldaşım olan Ardalion Aleksandroviçin zövcəsidir, lakin mən, bəzi mülahizələrə görə onunla əlaqə və münasibəti kəşmişəm, buna baxmayaraq, bu cür şərait mənim ona qarşı, bir növ, hörmət göstərməyimə mane olmur. Bütün bunları, knyaz, mən ona görə izah edə bilmərəm ki, siz başa düşəsiniz: mən sizə, necə deyirlər, şəxsən zəmanət verirəm; beləliklə də, sizin üçün zəmanət olmuram. Ev kirayəsi lap az olacaq, həm də mən əminəm ki, bir az sonra sizin maaşınızı bunu ödəmək üçün tamamilə kifayət edəcəkdir. Doğrudur, adamın heç olmazsa bir müxtəsər cib xərcliyi də olmalıdır, lakin knyaz, mən sizə desəm ki, siz cib xərcliyindən elə ümumiyyətlə, cibinizdə pul saxlamaqdan saqınsanız yaxşıdır, siz acıqlanmayın, mən sizə baxıb öz nöqtəyi-nəzərimi deyirəm. Lakin bu saat sizin pul kisəniz lap boş olduğu üçün hələlik, əvvəl başdan, müsaidənizlə sizə bu iyirmi beş manatı təqdim edirəm. Biz, əlbəttə, hesablaşırıq, hərgah siz, danışığınızdan görüldüyü kimi belə səmimi və ürəyiaçıq adamsınızsa, bu məsələdə də bizim aramızda çətinlik törəyə bilməz. Bir halda ki, mən sizinlə belə maraqlanıram, demək, mənim sizin haqqınızda müəyyən məqsəd var, siz sonralar bunu bilərsiniz. Görürsünüzmü, mən sizinlə olduqca sadə rəftar edə bilmərəm, Qanya, mən ümidvaram ki, knyazın sizin mənzilinizdə yaşamasına sənəin heç bir etirazın yoxdur.

Qanya nəzakət və iltifatla onun sözünü təsdiq etdi:

– Yox, canım, əksinə! Anam da çox şad olar.

– Sizin, gərək ki, hələlik bircə otağınızda adam yaşayır. O, adı nədir, Ferd... Fer...

– Ferdişsenko.

– Hə, sizin o Ferdişsenko mənim xoşuma gəlmişdir; şit təlxəyin biridir. Heç başa düşə bilmirəm ki, Nastasiya Filippovna ona nə üçün belə imkan yaradır? Ferdişsenko doğrudanmı onun qohumudur?

– Əşi yox, bütün bunlar zarafətdir! Qohuma heç bənzəmir.

– Eh, cəhənnəm olsun! Nə deyirsiniz, knyaz, razısınız yoxsa yox?

– Mən sizə təşəkkür edə bilmərəm, general, siz mənimlə fəvqəladə mehriban bir insan kimi rəftar etdiniz; mənzil məsələsini mən heç sizdən xahiş etməmişdim; mən bunu məğrurluqdan demirəm; mən həqiqətən heç bilmirdim başıma nə çarə qılıram. Doğrudur, bir az bundan qabaq məni Roqojin öz evinə dəvət etmişdi.

– Roqojin? Yox, olmadı, mən sizə ata kimi, yaxud daha çox xoşunuza gəlirsə, bir dost kimi məsləhət görürdüm ki, cənab Roqojini yaddan çıxarın. Elə, ümumiyyətlə, sizə məsləhət görürdüm ki, siz daxil olacağınız ailə ilə əlaqə saxlayasınız.

Knyaz:

– Bir halda ki, siz belə mehriban insansınız, onda mənim bir işim var. Mənə xəbərdarlıq məktubu göndərilib... – deyə sözbə başladısa da, general onun sözünü kəsdi.

– Yox, üzr istəyirəm, indi daha bir dəqiqə də vaxtım yoxdur, mən bu saat sizin haqqınızda Lizaveta Prokofyevnaya xəbər verəcəyəm: o sizi elə indi qəbul etmək istəyə, mən sizi yaxşı cəhətdən təqdim etməyə çalışacağam, onda sizə məsləhət görürəm fürsətdən istifadə edərək, onun xoşuna gəlməyə çalışın, ona görə ki, Lizaveta Prokofyevna sizin işinizə olduqca yaraya bilər, axı siz ikiniz də bir fəvqəladənizsiniz, hərgah istəməsə, onda inciməyin, başqa bir vaxta qalsın. Qanya, sən hələlik bu haqq-hesab kağızlarını gözdən keçir, biz bir az bundan qabaq Fedoseyevlə xeyli əlləşdik. Onları əlavə etmək yadınızdan çıxmasın...

General çıxdı, knyaz, haqqında az qala dördüncü dəfə danışmağa başladığı öz işi barədə bir şey söyləyə bilmədi. Qanya papiros yandıraraq knyaza da papiros təklif etdi, knyaz papiros götürdü, lakin o, Qanyaya mane olmamaq üçün dinib-danışmırdı; ona görə də kabinetə göz gəzdirməyə başladı, lakin Qanya generalın ona göstərdiyi, rəqəmlərlə dolu kağıza ancaq gözücu nəzər saldı. Onun fikri dağılıq idi: onlar ikilikdə qalanda knyaz fikir verib gördü ki, Qanyanın təbəssümü, baxışı, dalğınlığı daha da gərginləşmişdir. Birdən o, knyaza yanaşdı, knyaz isə yenə Nastasiya Filippovnanın portretinə tamaşa edirdi.

Qanya ona diqqətlə baxıb birdən soruşdu:

– Knyaz, demək, bu cür qadın sizin xoşunuza gəlir, eləmi? – Bu sözləri elə dedi ki, elə bil onun nə isə fəvqəladə bir niyyəti var idi.

Knyaz cavab verdi:

– Heyrətamiz çöhrədir! Həm də mən əminəm ki, onun taleyi adi insan talelərindən deyil. Üzdən şən görünür, amma başı çox müsbətliklər çəkib, elədirmi? Bunu onun gözlərindən oxumaq olur, baxın, yanaqlarında, gözlərinin altındakı bu iki nöqtədən bilmək olur. Çöhrəsindən görünür ki, təkəbbürlüdür, olduqca təkəbbürlü, ancaq

bilmirəm bu qadın rəhmdildirimi? Ah, nə olardı rəhmdil olaydı! Onda hər şeyi xilas etmək olardı!

Qanya odlu baxışlarını ondan çəkməyərək sözüne davam etdi:

– Siz bu cür bir qadına evlənərdinizmi?

Knyaz dedi:

– Mən heç kəsə evlənə bilmərəm, mən xəstəyəm.

– Bəs Roqojin evlənərdimi? Siz necə bilirsiniz?

– Buna nə var ki, güman edirəm ki, günü sabah da evlənmək olar, evlənərdi, bir həftədən sonra isə yəqin ki, başını kəsərdi.

Knyazın ağzından bu söz çıxan kimi Qanya birdən elə diksindi ki, knyaz az qaldı qışqırsın.

O, Qanyanın qolundan yapışıb soruşdu:

– Sizə nə oldu?

Nökər qapıda görünüb ucadan dedi:

– Cənab! Zati-aliləri sizdən xahiş edir ki, xanımın hüzuruna buyurasınız. – Knyaz nökrin arxasınca getdi.

IV

Yepançinin qızlarının üçü də sağlam, gümrəh, ucaboy, çox qəşəng, müntəzəm əndamlı idilər, döşləri iri və qabarıq idi, kişi əli kimi qüvvətli əlləri var idi; çox sağlam və qüvvətli olduqları üçün, bəzən bolluca yeməyi xoşlayırdılar; həm də bunu heç gizlətmək də istəmirdilər. Onların anaları, general arvadı Lizaveta Prokofyevna qızlarının açıq-saçıq çox yemələrinə bəzən əyri-əyri baxırdı, lakin qızlar analarının bəzi fikrinə zahirən ehtiram göstərsələr də, əslində bu rəy və fikirlərə bəslənən hörmət hissindən heç bir əlamət qalmamışdı; hətta o dərəcədə ki, üç qızın arasında müəyyən edilmiş yekdil konklav¹ çox vaxt üstün gəlirdi: ona görə, general arvadı da öz hörmətini saxlamaq xatirinə onlarla mübahisəyə girişmir, güzəştə getməyi üstün tuturdu. Doğrudur, qadın xasiyyətə tünd olduğu üçün çox vaxt buna əməl etmirdi, ağıllı şey beyninə batmırdı; Lizaveta Prokofyevna illər keçdikcə daha şıltaq və səbirsiz olurdu, hətta bir növ sarsaqlamışdı; buna baxmayaraq, əlinin altında olduğu müti və öyrədilmiş əri var idi: ürəyini boşalda bilməyəndə, hiddətindən nə qalırırsa, hamısını, adətən, ərinin başına yağdırırdı; bundan sonra

¹ Konklav – Roma papasını seçən kardinallar şurası

ailədə ahəngdarlıq yenə də bərpa olunur, hər şey olduqca yaxşı və qaydasında davam edirdi.

Əslində general arvadının özünün də iştahası pozulmamışdı, həm də, adətən, saat birin yarısında qızları ilə birlikdə az qala nahara bənzəyən bolluca səhər yeməyində iştirak edirdi. Qızlar hələ bir xeyli qabaqca; düz saat onda, yataqdan qalxmamış, yuxudan oyanan kimi hərəsi bir fincan qəhvə içirdi. Onlar buna birdəfəlik adət etmişdilər. Saat birin yarısında isə ananın otaqlarının yaxınlığındakı balaca yemək otağında süfrə açılırdı; ailəvi səhər yeməyinə vaxt olanda general özü də gəlirdi. Çay, qəhvə, pendir, bal, yağ, general arvadının özünün çox xoşladığı, xüsusi hazırlanmış kömbələr, kotlet və sairədən başqa süfrədə, hətta yağlı isti ət suyu da olurdu. Bizim hekayətimizin başlandığı həmin səhərçağı bütün ailə yemək otağına toplaşaraq generalı gözləyirdi; o, saat birin yarısında gələcəyini vəd etmişdi. Hərgah general bir dəqiqə belə geciksəydi, dərhal onun dalınca adam göndərərdilər, lakin general vaxtında gəldi. Arvadı ilə salamlayıb əlini öpmək üçün yanaşanda hiss etdi ki, qadın ona nə isə şübhə və tərəddüdlə baxır.

Bir “lətifə” münasibəti ilə (general adəti üzrə bunu lətifə adlandırır) onun əhvali–ruhiyyəsinin bu gün məhz belə olacağını hələ bir gün əvvəl hiss etmişdi, özü də dünən yuxuya gedərkən nigran idi, ancaq indi yenə qorxurdu. Qızları öpüşmək üçün ona yaxınlaşdırlar, qızların ona acığı tutmasa da, hər halda, onların da hərəkət və davranışlarında nə isə xüsusi bir nigrançılıq vardı. Doğrudur, general müəyyən səbəblərə görə həddən artıq şəkkak olmuşdu; lakin o, təcrübəli və mahir ata və ər idi; buna görə də dərhal tədbir görə bilmişdi.

Hərgah biz burada ara verib, hekayətimizin əvvəlində general Yepançinin ailəsini əhatə edən münasibətlər və şəraiti açıq və dəqiq şəkildə müəyyən etmək üçün bəzi izahatın köməyinə müraciət etsək, təsvirimizin qabarıq və aydın olmasına, bəlkə, bir o qədər xələl toxundurmarıq. Biz bu saat dedik ki, general bir o qədər təhsilli adam deyildi, əksinə, özünün dediyi kimi məktəbsiz–filansız “müstəqil surətdə!” savad öyrənmiş adam idi; buna baxmayaraq, təcrübəli ər və mahir ata idi. Yeri gəlmişkən deyək ki, o, öz sistemine riayət edərək, qızlarını ərə getməyə tələsdirmirdi, yəni onların “başlarının üstünü kəsdirmirdi”; onların xoşbəxtliyini arzu edən valideyn

məhəbbətini göstərməklə qızlarını narahat etmirdi; halbuki örgən qızların çox olduğu ən ağıllı ailələrdə də ata-analar çox vaxt qeyri-iradi və təbii şəkildə təzahür edən bu cür məhəbbətlə, onları narahat edirlər. Bunun çətin iş olmasına baxmayaraq, general, hətta Lizaveta Prokofyevnanı da öz sistemine riayət etməyə alışdırmışdı; çətinlik isə məsələnin qeyri-təbii olmasında idi; lakin generalın dəlilləri fəvqəladə əhəmiyyətli idi, ciddi faktlara əsaslanırdı. Bir də ki, öz iradə və qərarlarında tamamilə azad olan örgən qızların, nəhayət, təbii ki, ağılları başlarına gəlməli idi; onda iş qızışardı; ona görə ki, şıltaqlıq etməz, lüzumsuz tələbkərlilik irəli sürməzlər; işdən həvəslə yapışarlar, valideynlərin isə borcu ondan ibarət olar ki, sayıq olsunlar, mümkün qədər xəlvətə nəzarət etsinlər ki, qızlar özləri üçün ləyaqəti olmayan ər seçməsinlər, qeyri-təbii bir əhvalat baş verməsin; sonra isə məqamı çatan kimi, fürsətdən istifadə edərək, var qüvvə ilə kömək edib, işi hər vasitə ilə düzgün istiqamətləndirsinlər. Nəhayət, bir məsələ də var idi ki, onların var-dövlət və ictimai nüfuzları ildən-ilə geometrik silsilə üzrə artırdı; demək, zaman keçdikcə onun qızları hətta adaxlı kimi də qazanırdılar. Lakin bütün bu dəfəndirməz faktlar arasında bir fakt da meydana çıxmışdı: böyük qız Aleksandra birdən və heç gözənilmədən (bu elə həmişə belə olur) iyirmi altı yaşına girmişdi. Elə bu vaxt, kübar cəmiyyətə mənsub olan, yüksək rütbəli şəxslərlə oturub-duran, saysız-hesabsız var-dövlət sahibi olan Afanasi İvanoviç Totski də öz köhnə arzusunu, evlənmək istədiyini bildirmişdi. Totski zərif xasiyyətə, fəvqəladə incə zövqə malik əlli beş yaşlarında bir adam idi. O, özünəlayiq arvad almaq istəyirdi, özü də fəvqəladə gözəllik sərafi idi. Totski general Yepançinlə bir müddətdən bəri çox bərk dostlaşdığı üçün – onların qarşılıqlı surətdə bəzi maliyyə əməliyyatlarında iştirak etdiklərinə görə bu dostluq daha da artmışdı, – bu işə rəhbərlik etməsini ondan xahiş etmişdi: onun qızlarından birinə evlənmək imkanı varmı, buna ümid etmək olarmı? General Yepançinin sakit və gözəl davam edən ailə həyatında açıqdan-açığa dönüş yaranırdı.

Qabaqca dediyimiz kimi, ailədə danışsız gözəl kiçik qız Aqlaya idi. Lakin fəvqəladə xudpəsənd olan Totskinin özü də başa düşmüşdü ki, onun qisməti bu qız deyil, Aqlayanı ona verməzlər. Ola bilsin ki, bacıların arasında hökm sürən kor-koranə məhəbbət və hədsiz qızın dostluq işi mürəkkəbləşdirirdi, lakin Aqlayanın taleyi onların ara-

sında, ən səmimi tərzdə sadəcə tale kimi deyil, yer üzünün ideal cənnəti kimi nəzərdə tutulurdu. Aqlayanın gələcək əri, varlı olmaqdan başqa, bütün kamil keyfiyyət və müvəffəqiyyətlərə malik şəxsiyyət olmalı idi. Bacılar öz aralarında, artıq-əskik bir söz demədən, belə qərara gəlmişdilər ki, lazım olsa Aqlayanın xeyrinə güzəştə gedəcəklər. Aqlaya üçün misilsiz cihaz müəyyən edilmişdi. Valideynlər iki böyük bacının bu sazişindən xəbərdar idilər, ona görə də Totski generaldan məsləhət istəyəndə, onların arasında heç bir şübhə yox idi ki, böyük bacılardan biri yəqin ki, onların arzusunu yerinə yetirməkdən imtina etməyəcəkdir; burası da var idi ki, Afanasi İvanoviç cihaz məsələsində çətinlik çəkməyəcəkdə. O ki, qaldı Totskinin təklifinə, general bunu dərhal, həyatı çox yaxşı bilən bir adam kimi fəvqəladə yüksək qiymətləndirmişdi. Totski özü də bəzi xüsusi şəraiti nəzərə alaraq fəvqəladə ehtiyatla hərəkət edir və hələ zəmin hazırlayırdı, bu səbəbdən valideynlər də öz qızlarına üstüörtülü tərzdə lap uzaq gələcək üçün nəzərdə tutulan fikirlərini söyləmişdilər. Buna qızlardan lap yəqin olmasa da, heç olmazsa təskinlikverici cavab almışdılar ki, böyük bacı, Aleksandra, mümkündür ki, imtina etməz. Aleksandra xasiyyətə möhkəm olsa da, mərhəmətli, dərrakəli və son dərəcə ünsiyyətli idi; Totskiyə hətta məmnuniyyətlə ərə gedərdi, söz versəydi, bu sözü yerinə yetirərdi. Aleksandra şöhrətifilanı xoşlamırdı, nəinki qayğı və başağrısı törətməz, sərt və kəskin tələblər irəli sürməz, hətta heyatə şirinlik gətirib, rahatlıq yaradardı. Böyük bacı bir o qədər cazibədar olmasa da, gözəl qız idi. Totski üçün bundan yaxşı nə ola bilərdi?

Buna baxmayaraq, iş hələ çox ehtiyatla davam etdirilirdi. Totski ilə general öz aralarında dostcasına belə şərtləşmişdilər: nə qədər ki, məqamı çatmayıb hər cür rəsmi və qəti addım atmaqdan imtina etsinlər. Hətta valideynlər də hələ öz qızları ilə tamam açıq danışmırdılar; sanki itxilaf da baş vermək üzrə idi: qızların anası, general arvadı Yepançina, nə üçünse narazılıq edirdi, bu işə çox mühüm cəhət idi. Burada hər şeyə mane olan bir əhvalat, bir müəmmalı və cəncəl qəziyyə mövcud idi ki, bunun da nəticəsində bütün iş həmişəlik pozula bilərdi.

Bu müəmmalı və cəncəl (Totskinin özünün dediyi kimi) “qəziyyə” hələ çoxdan, təqribən on səkkiz il bundan əvvəl başlamışdı. Afanasi İvanoviçin orta quberniyalardan birindəki ən zəngin

malikanələrindən birilə yanaşı, kiçik malikanəli və çox yoxsul bir mülkədar çox ağır vəziyyətdə yaşayırdı. Bu adam, lətifə dərəcəsinə varan fasiləsiz uğursuzluqlara məruz qalan diqqətəlayiq bir şəxs idi, – necib zadəgan xanədanına mənsub olan istefaya çıxmış zabıt idi, hətta zadəganlıq cəhətdən də Totksidən üstün idi, adı Filip Aleksandroviç Baraşkov idi. Özü də xirtdəyə qədər borc içində idi, bütün var-yoxunu girov qoymuşdu; bu adam, böyük zəhmət və məşəqqət, ağır əmək nəticəsində, nəhayət, özünün kiçik təsərrüfatını birtəhər, babat qaydaya sala bilmişdi. İş bir balaca düz gətirən kimi hədsiz dərəcədə sevinirdi. Nəyə isə bəslədiyi ümiddən ruhlanıb şadlanan bu zadəgan, ən çox borc almış olduğu bir adamla görüşmək və mümkün olsa borc məsələsini həll etmək, düzəlişmək üçün bir neçə günlüyə qəza şəhərinə yollandı. Şəhərə gələndən üç gün sonra, sifəti yarılmış, saqqalı qarşalanmış kovxası atını çapa-çapa özünü şəhərə yetirib mülkədara xəbər verdi ki, “malikanə yandı”, özü də dünən, günortaçağı; bundan başqa “arvadı da yandı, uşaqları isə sağ-salamat qalıblar”. Hətta “taleyin uğursuzluqlarına” adət etmiş Baraşkov da, bu gözlənilməz hadisəyə dözə bilmədi, dəli olub, bir aydan sonra qızdırma içində öldü. Yanmış malikanənin kəndliləri yerini-yurdunu tərk edərək, hərəsi bir tərəfə dağıldı, malikanəni satın borcları ödədilər, Baraşkovun uşaqlarını, altı-yeddi yaşında olan iki balaca qızı isə Afanasi İvanoviç Totksi alicənablıq edib, öz himayə və tərbiyəsinə götürdü. Onlar Afanasi İvanoviçin malikanə müdirinin uşaqları ilə birlikdə tərbiyə olunmağa başladılar: bu müdir istefaya çıxmış çoxailəli məmur idi, özü də alman idi. Çox keçmədən təkcə Nastasiya sağ qaldı, kiçik qız isə göyöskürəkden öldü, xarici ölkədə yaşayan Totski bir az sonra bu uşaqları tamamilə unutdu. Beş il keçəndən sonra bir dəfə Afanasi İvanoviç yolüstü öz malikanəsinə baş çəkmək fikrinə düşdü; qəflətən özünün kənd evində, öz alman müdirinin ailəsində gözəl bir uşaq, on iki yaşında bir qız gördü; zirək, göyçək, ağıllı və misilsiz dərəcədə gözəllik vədə edən bir qız; Afanasi İvanoviç bu məsələdə çox məhərətli sərraf idi. Bu dəfə o, malikanədə cəmi bir neçə gün qaldı, lakin lazımı sərəncam verməyi unutmadı: qızın tərbiyəsində xeyli dəyişiklik baş verdi: qızların kübar cəmiyyət ruhunda tərbiyə edilməsində təcrübəsi olan hörmətli və yaşlı mürəbbiyə dəvət olundu; bu işveçrəli qadın təhsilli idi; fransız dilindən başqa müxtəlif elmləri də öyrədirdi. O, kənd evinə köçdü,

beləliklə də, balaca Nastasiyanın tərbiyəsi fəvqəladə bir miqyas aldı. Düz dörd ildən sonra bu tərbiyə başa çatdı, mürəbbiyə getdi, Nastasiyanın dalınca bir xanım gəldi, o da nə isə mülkədar arvadı idi, o da cənab Totskinin malikanə qonşusu idi, ancaq ayrı uzaq quberniyadan idi; Afanasi İvanoviçin təlimat və tapşırığına əsasən, Nastasiyanı özü ilə apardı. Bu kiçik malikanədə də təzəcə tikilmiş balaca taxta ev var idi, bu ev xüsusi bir səliqə və zövqlə döşənmişdi, elə kəndin özü də, sanki qəsdən, Otradnoye kəndi adlanırdı. Mülkədar arvadı Nastasiyanı birbaşa bu sakit, balaca evə gətirdi; qadın dul idi; uşaqları yox idi; buradan cəmi bir verst aralı yaşadığı üçün özü də Nastasiyanın yanına köçdü. Nastasiyaya qoca anbardar qarılı gənc, təcrübəli bir qaravaş qulluq etməyə başladı. Evdə musiqi alətləri, qız üçün çox gözəl kitabxana, şəkillər, estampalar, karandaşlar, fırçalar, boyalar, çox gözəl bir levretka – köpək var idi; iki həftədən sonra isə Afanasi İvanoviçin özü də təşrif gətirdi... O zamandan bəri Totski özünün bu ucqar step kəndini nə isə xüsusi bir eşqlə xoşlamağa başladı; hər yay mövsümündə buraya gəlir, iki, hətta üç ay qonaq qalırdı; beləliklə də bir xeyli vaxt, dörd il sakit və xoşbəxt, zövq və nəşə ilə keçdi.

Bir dəfə belə bir hadisə baş verdi: qışın əvvəllərində, Afanasi İvanoviçin Otradnoyeyə yay səfərlərinin birindən dörd ay keçəndən sonra, – bu dəfə o, kəndə cəmi iki həftəliyə gəlmişdi, – belə bir şeyi yayıldı, daha doğrusu, Nastasiya Filippovnaya xəbər çatdı ki, Afanasi İvanoviç Peterburqda varlı, əsil-nəcabətli gözəl bir qızla evlənir; sözün qıyası, özünə layiq və yaraşlıq adaxlı tapıb. Sənərlər belə məlum oldu ki, bu şeyi ancaq qismən düzgün imiş, yəni toy əhvalatı o zaman da layihə idi; hələ yenə də çox qeyri-müəyyəndir; buna baxmayaraq, Nastasiya Filippovnanın müqəddəratında, bu zamandan başlayaraq, fəvqəladə dönüş yarandı. Bu qadın qəfildən elə qeyri-adi qətiyyətlə hərəkət etdi ki, onun bu cür möhkəm xasiyyəti heç vaxt təzahür etməmişdi. Nastasiya Filippovna çox düşünmədən öz kənd evini tərk edərək, tək-tənha Peterburqa, birbaşa Totskinin evinə gəldi. Totski heyrət etdi, nə isə demək istədi; lakin qəflətən, ilk sözdən məlum oldu ki, danışıq üslubunu, səs diapazonunu, bu vaxta qədər böyük müvəffəqiyyətlə davam etdirilən xoş və zərif söhbət mövzusunu, məntiqi hər şeyi, hər şeyi, hər şeyi tamamilə dəyişmək lazımdır! Onun qarşısında, bu vaxta

qədər tanıdığı və cəmi-cümlətəni iyul ayında Otradnoye kəndində qoyub gəldiyi qadına qətiyyə bənzəməyən tamamilə başqa bir qadın öyləşmişdi.

Belə məlum oldu ki, bu yeni qadın, əvvələn, həddindən artıq çox şey bilir və çox şey başa düşür, – o qədər çox bilir ki, onun bu cür məlumatları haradan əldə edə bilməsinə, belə dəqiq anlayışları nə cür əxz edə bilməsinə dərindən heyrət etmək lazım idi (Bunları o doğrudanmı özünün qız kitabxanasından əxz etmişdi?). Hələ bu harasıdır, o hətta hüquq məsələlərinə aid də fəvqəladə çox şey başa düşürdü, həm də ki, kübar cəmiyyətdə haqqında olmasa da, heç olmazsa, ən azı bəzi işlərin kübar cəmiyyətdə necə cərəyan etdiyi barədə çox gözəl məlumatı var idi; ikincisi, bu, qətiyyə əvvəlki səciyyəyə malik qadın deyildi, yeni nə isə ürəkək, pansiona məxsus qeyri-müəyyən, bəzən özünün orijinal şüxluğuna və sadələşməyə görə cazibədar, bəzən kədərli və dalğın, heyrət edən, şübhələnen, ağlayan və nigarançılıqla təşviş keçirən məxluq deyildi.

Yox: burada, onun qarşısında saqqıldayıb qəhqəhə ilə gülən və onu ən acı və zəhərli kinayə və rişxəndlərlə sancan qeyri-adi və göz-ləldilməz bir məxluq idi; bu qadın Totskiyə açıq-aydın şəkildə dedi ki, ilk heyrətdən sonra öz qəlbində ona qarşı dərhal baş qaldıran ən dərin nifrətdən, ürəkbulandırıcı nifrətdən başqa heç bir duyğu bəsləməmişdir. Bu yeni qadın Totskinin gözünün içinə deyirdi ki, elə bu saat kimə istəyir, ona da evlənsin, onun üçün bunun heç bir fərqi yoxdur, lakin buraya ondan ötrü gəlmişdir ki, onun bu nikahına imkan verməsin, özü də acıqca imkan verməyəcək, yalnız ona görə ki, kefi belə istəyir; deməli ki, elə bu cür də olmalıdır, – “heç olmazsa ona görə ki, mən səni lağa qoyub, masqara edib doyunca gülüm, çünki indi mən də nəhayət, gülmək istəyirəm”.

Nastasiya Filippovna hər halda ürəyini belə boşaldırdı, o, fikrin-dəkilərin hamısını, bəlkə də, söyləməmişdi. Lakin yeni Nastasiya Filippovna qəhqəhə ilə gülürək, bütün bunları açıb söylədikcə Afanasi İvanoviç ağılında bu işi götür-qoy edirdi, həm də, imkan daxilində, özünün bir qədər alt-üst olmuş fikirlərini qaydaya salırdı. Bu götür-qoy xeyli vaxt apardı; o hər şeyi başa düşməyə və qəti qərar qəbul etməyə iki həftə vaxt sərf etdi; lakin iki həftədən sonra onun qərarı qəbul olundu. İş burasındadır ki, o zaman Afanasi İvanoviçin təqribən əlli yaşı var idi; həm də o, son dərəcə mötəbər, hörmətli

və möhkəm mövqeyi olan bir adam idi. Kübar əyanlar arasında və cəmiyyətdə onun mövqeyi çoxdan sarsılmaz əsaslar üzərində möhkəmlənmişdi. O özünü, öz rahatlığını və səliqəli həyatını sevirdi və son dərəcə nəcib adamlar kimi bunları dünyada hər şeydən yüksək qiymətləndirirdi. Bütün həyatı boyu qərarlaşaraq, bu cür gözəl bir şəkildə düşən şəraitdə heç bir cüzi pozğunluğa, heç bir cüzi tərəddüdə yol verilməməli idi. Digər tərəfdən Totski təcrübəli adam idi, hər şeyi dərindən-dərinə müşahidə edirdi; o çox tez və fəvqəladə düzgün olaraq başa düşdü ki, indi bambaşqa bir məxluqla qarşılaşmışdır, həm də bu elə bir məxluqdur ki, təhdid etməklə kifayətlənməyərək, fikrini mütləq yerinə yetirəcəkdir; başlıcası isə qətiyyə heç bir şeydən çəkinməyəcəkdir, ona görə ki, bu məxluq üçün dünyada heç bir şeyin qədir-qiyəti yoxdur, bu səbəbdən onu heç şirnikdirmək də mümkün deyildir. Bu işdə, görünür, məsələ ayrı cür idi; Totski belə güman edirdi ki, qadında nə isə ruhi sarsıntı əmələ gəlmiş, qəlbən olduqca həyəcanlanmışdır, – Allah bilir, bir növ, sevgi macərəsindən kimə qarşı isə və nə üçünsə törəyən qəzəb hissi, heç bir ölçü-biçiyə gəlməyən misilsiz nifrət duyğusu bütün varlığına hakim kəsilmişdir – bir sözlə, bütün bunlar nəcib cəmiyyətdə son dərəcə gülünc və yolverilməz şeylər idi ki, bunlarla qarşılaşmaq hər bir ləyaqətli şəxs üçün lap Allahın qəzəbinə düçar olmaq idi. Əlbəttə ki, Totski kimi varlı və nüfuzlu bir adam kiçik və tamamilə məsumcasına bir cinayətkarlığa yol verməklə qanqaralıqdan xilas ola bilərdi. Digər tərəfdən, aydın idi ki, Nastasiya Filippovnanın özü də, məsəl üçün, heç olmazsa hüquq cəhətdən, heç bir zərər toxundura bilməz, hətta böyük bir dava-şava, mərkə də qaldıra bilməzdi; çünki onu həmişə asanlıqla məhdudlaşdırmaq olardı. Lakin bütün bunlar ancaq o zaman bu şəkildə təzahür edə bilərdi ki, Nastasiya Filippovna da əcaib tərzdə həddini aşmayıb, hamı kimi, ümumiyyətlə, belə hallarda olduğu kimi hərəkət etmək qərarına gələydi. Totskinin düzgün nöqtəyi-nəzəri onun dadına məhz bu yerdə çatdı; o, başa düşə bilməmişdi ki, hüquq cəhətdən nə qədər zərərsiz olmasını Nastasiya Filippovnanın özü də çox gözəl dərk edir, həm də onun ağılından keçən və... gözələrinin parıltısında əks edən tamamilə başqa şeydir, heç bir şeyin, heç öz canının da qədrini bilməyən (Nastasiya Filippovnanın öz canından çoxdan keçmiş olmasını bu an başa düşmək və bu duyğunun ciddiliyinə inanmaq üçün hər şeydən şübhələnen

və kübar cəmiyyətə mənsub bu əxlaqsız şəxs çox ağıllı və dərrakəli adam olmalı idi), Nastasiya Filippovna, onu, qəlbində qeyri-bəşəri nifrət doğuran adamı lağa qoyub, təhqir etmək xatirinə Sibirə sürgün olunmağa; katorqaya göndərilməyə, özünü həmişəlik və biabırcasına məhv etməyə iradəsi çatan bir qadın idi. Afanasi İvanoviç bir az qorxaq, yaxud daha doğrusu, son dərəcə mühafizəkar adam olmasını heç vaxt gizlətmirdi. Məsəl üçün, bilsəydi ki, onu nikah mərasimində öldürəcəklər və ya, buna bənzər, fövqəladə rüsvayçı, gülməli və cəmiyyət qaydalarına müğayir bir əhvalat baş verəcəkdir, o, əlbəttə, qorxardı; həm də bu qorxu ona görə yaranmırdı ki, onu öldürər və yaralayıb qanına qəltan edərlər və ya hamının qarşısında sifətinə tüpürə bilərlər və sairə, və sairə; Totski bu cür əhvalatın ancaq belə qeyri-təbii və xoşagəlməz şəkildə baş verəcəyindən qorxurdu. Axı Nastasiya Filippovna bu barədə bir kəlmə söz deməyə də, məhz bunu nəzərdə tuturdu; Totski bilirdi ki, bu qadın onu çox gözəl başa düşür və xasiyyətini yaxşı öyrənib, buna görə də ona nə cür zərbe endirmək lazım olduğunu bilir. Toy isə doğrudan da, hələ ancaq nəzərdə tutulurdu, ona görə də Afanasi İvanoviç itaət edib Nastasiya Filippovnaya güzəştə getdi.

Onun bu cür qərar qəbul etməsinə bir məsələ də kömək etmişdi; bu yeni Nastasiya Filippovnanın üzündən əvvəlki qadına qətiyyətlə bənzəmədiyini təsəvvür etmək çətin idi. Əvvəllər o ancaq göyçək bir qız idi, indi isə... Totski dörd il ərzində bu qadına tamaşa edib, onu yaxşı tanıya bilməmişdi, bunun üçün də özünü xeyli məzəmmət edirdi. Doğrudur, hər iki tərəfdən, həm dərini duyğular cəhətdən, həm də qəflətdən dönüş baş verməsinin əhəmiyyəti böyükdü. Bir də ki, keçmişdə də elə anlar olurdu ki, bu gözlərə baxanda bəzən onun ağılına qərribə fikirlər gəlirdi; indi Totski o anları xatırlayıb düşüncüdü; bu baxışlarda nə isə dərin və mübhəm kədər, qüssə duyulurdu. Onun baxışı elə bil ki, mübhəm, sirlidir. Son iki il ərzində Totski Nastasiya Filippovnanın çöhrəsinin rənginin dəyişməsinə çox vaxt təəccüb edirdi, onun rəngi yamanca solğunlaşırdı, – özü də, qərribədir, – bunun nəticəsində hətta qəşəngləşirdi. Totski də ömründə çox keflər çəkmiş centmenlər kimi əvvəlcə hələ çox az yaşamış olan bu qadının ona necə ucuz qiymətə başa gəlməsinə bir az nifrətlə baxırdı, son vaxtlar isə öz fikrinə bir az şübhə ilə yanaşırdı. Hər halda, o hələ keçən bahar fəslində belə qərara gəlmişdi ki, Nastasiya

Filippovnanı kifayət qədər təmin edərək, tezliklə bir nəfər başqa quberniyada qulluq edən ağıllı və tərbiyəli cənaba dəbdəbə ilə ərə versin (Vay, vay, indi Nastasiya Filippovna bunu necə kinli-kinli, necə də dəhşətlə lağa qoyub güldürdü!). Lakin indi qadında əmələ gəlmiş yeniliyə valeh olan Afanasi İvanoviç, hətta belə fikirləşdi ki, bu qadını yenidən istismar edə bilər. O, Nastasiya Filippovnanı Peterburqa köçürmək və onu cah-calallı, təmtəraqlı, komfortla əhatə etmək qərarına gəldi. O olmasın, başqası olsun. Nastasiya Filippovna ilə vaxt keçirib lovgalanmaq və müəyyən dairədə hətta öyünmək olar. Afanasi İvanoviç isə özünün bu sahədəki şöhrətinin qədrini bilir, onu yüksək qiymətləndirirdi.

Peterburq həyatından beş il keçmişdi, əlbəttə, bu müddət ərzində çox şey müəyyənleşmişdi. Afanasi İvanoviçin vəziyyəti təşvişli idi, hər şeydən pis bu idi ki, bir dəfə qorxandan sonra heç cür sakitləşə bilmirdi. O qorxurdu – nədən qorxdığını heç özü də bilmirdi, – sadəcə olaraq Nastasiya Filippovnadan qorxurdu. Bir müddət, ilk vaxtların iki ili müddətində o, şübhələnməyə başlamışdı ki, Nastasiya Filippovna özü ona ərə getmək istəyir, lakin fəvqəladə məğrurluqdan susub səsinə çıxarmır və israrla onun təklifini gözləyir, bu cür iddia çox əcaib olardı; Afanasi İvanoviç üz-gözünü turşudub, dərin fikrə gedirdi. O, baş vermiş bir əhvalatla əlaqədar olaraq, qəflətdən inandı ki, hətta evlənmək təklifini irəli də sürsə, bu təklif qəbul olunmazdı; buna son dərəcə təəccüb edərək, dilxor oldu (insan qəlbi belədir!). Totski bunu uzun zaman başa düşə bilmirdi. Ona elə gəlirdi ki, bunu yalnız birçə şeylə izah etmək olar; “təhqir edilmiş və fantastik qadın” məğrurluğu artıq elə bir dərəcəyə çatır, qəzəb və hiddət o qədər coşur ki, təklifi rədd edib, öz nifrətini bildirmək onun üçün öz vəziyyətini həmişəlik olaraq müəyyən edib ən yüksək əzəmət və cəlalə ucaltmaqdan daha xoşdur. Ən pis cəhət bu idi ki, Nastasiya Filippovna özünü həddən artıq yüksək tuturdu. Şirnikdirmələrə də aldanmırdı, hətta külli miqdarda maddi maraqlar da onu cəlb etmirdi; ona təklif olunan komfortu qəbul etmiş olsa da, çox sadə yaşayırdı, bu beş il ərzində özü üçün heç bir şey toplamamışdı. Afanasi İvanoviç əl-qolunu bağlayan zənciri parçalamaq üçün risk edib çox hiyləgər bir vasitəyə əl atmaq fikrinə düşdü: o, çox məharətlə təşkil edilən yarıdım, ən ali və müxtəlif cəlbədiçi vasitələrlə onda hiss edilmədən və ustalıqla maraq oyatmağa çalışdı, lakin təcəssüm etdirilən ideallar:

knyazlar, qusarlar, səfərətxana katibləri, şairlər, romançılar, hətta sosialistlər də – heç bir şey Nastasiya Filippovnaya təsir göstərə bilmədi, sanki onun köksündə çırpınan ürək deyil, daş idi, hissləri isə quruyub birdəfəlik məhv olmuşdu. O, çox zaman tək-tənha yaşayır, mütləq edir, hətta oxuyub öyrənirdi, musiqini sevirdi. Tanışları az idi, o, daim yoxsul və məzəli məmur arvadları ilə yaxınlıq edirdi, iki nəfər aktrisa, qoca qarılar tanıyırdı, hörmətli və ahl bir müəllimin böyük ailəsini çox sevirdi, bu ailədə də onu çox sevir və məmnuniyyətlə qəbul edirdilər. Axşamlar çox tez-tez onun evinə ən çoxu beş-altı nəfər toplaşır. Totski lap tez-tez və müntəzəm gəlirdi. Son vaxtlar general Yepançin Nastasiya Filippovna ilə çox çətinliklə tanış ola bilmişdi. Eyni zamanda Ferdişşenko familiarlı gənc bir məmur onunla heç bir çətinlik çəkmədən çox asanlıqla tanış ola bilmişdi. Bu Ferdişşenko son dərəcə ədəbsiz və şit bir hoqqabaz idi, özünü şən göstərməyə çalışır və çox içirdi. Nastasiya Filippovnanın tanışlarından biri Ptitsin familiarlı qərribə bir gənc idi; bu, təvəzökar, səliqəli və üst-başına fikir verən adam idi; yoxsulluqdan yaxa qurtarıb sələmçi olmuş bir şəxs idi. Nəhayət, Qavrila Ardalionoviç də tanış oldu... İş bununla qurtardı ki, Nastasiya Filippovna haqqında çox əcaib şeylər yayıldı, onun gözəlliyindən hamı baxəbər idi, vəssalam, bu qədər; heç kəs heç bir şeylə lovğalana bilməzdi; heç kəs, heç bir şey söyləyə bilməzdi. Bu cür şöhrət, onun təhsil və biliyi, zərif hərəkəti, iti zəkası – bütün bunlar Afanasi İvanoviçdə qəti olaraq müəyyən bir plan tərtib etmək fikri oyadı. General Yepançinin bu əhvalatda şəxsən son dərəcə fəal və son dərəcə yaxından iştirak etməsi məhz bu vaxtdan başlanırdı.

Totski general Yepançinə son dərəcə iltifatla, dostcasına müraciət edərkən, onun qızlarından biri haqqında generaldan məsləhət soruşanda elə oradaca, hər şeyi ən nəcib tərzdə alicənablıqla açıb söyləyərək etiraf etdi. O etiraf etdi ki, azadlığını əldə etmək üçün heç bir vəsaiti əsirgəməməyi qəti qərara almışdır; dedi ki, hətta Nastasiya Filippovnanın özü onu sonralar qətiyyənlə narahat etməyəcəyini söyləmiş də olsa, sakit ola bilməyəcəkdir, söz vermək onu qane etmir, ona tam və təminatlı zəmanət lazımdır. Sözləşib birlikdə işə girişməyi qərara aldılar. Əvvəlcə belə şərtləşdilər ki, ən təsirli vəsiyələri işə salıb, necə deyərlər, yalnız “nəcib ürək tellərini” ehtizaza gətirsinlər. İkisi də Nastasiya Filippovnanın yanına gəldilər; Totski

açıqdan-açıq öz vəziyyətinin dözülməz dəhşətindən danışmağa başladı; hər şeydə özünü günahlandırdı, açıq söylədi ki, yol vermiş olduğu ilk hərəkət üçün peşmançılıq çəkə bilmir, çünki o, islahedilməz, şəhətpərəst bir adamdır, ixtiyar özündə deyil, lakin indi o, evlənmək istəyir və bu, son dərəcə ləyaqətli və kübar nikah mərasiminin bütün müqəddəratı onun əlindədir, sözün qıssası, Afanasi İvanoviçin bütün ümidi onun nəcib qəlbinədir. Sonra bir ata kimi general Yepançin danışmağa başladı; özü də məntiqlə danışaraq, şəfəqət doğuran cəhətlərə toxunmadı, yalnız onu xatırlatdı ki, Nastasiya Filippovna Afanasi İvanoviçin müqəddəratını istədiyi kimi həll edə bilər, buna onun tam ixtiyarı var; özünün mütliliyini məhərdlə nümayiş etdirib, elə təsir oyatmağa çalışdı ki, guya, onun qızının taleyi, hələ bəlkə də o biri iki qızının taleyi də indi onun, Nastasiya Filippovnanın qərarından asılıdır. Nastasiya Filippovnanın: “Ondan məhz nə istəyirlər?” sualına cavab olaraq Totski əvvəlki tərzdə, tam açıq şəkildə etiraf etdi ki, o, hələ beş il bundan qabaq elə qorxub ki, Nastasiya Filippovna bir adama ərə getməyincə, heç indinin özündə də sakit ola bilmir. O, dərhal əlavə etdi ki, hərgah Nastasiya Filippovnanın haqqında bəzi əsasları olmasaydı, bu cür xahişi irəli sürmək onun tərəfindən, əlbəttə ki, mənasız olardı. O, çox yaxşı hiss edib və qəti yəqinlik hasil ləyib ki, çox yaxşı familiarıya mənsub olan, ən ləyaqətli bir ailədə yaşayan gənc bir oğlan, yəni Qavrila Ardalionoviç İvolgin, Nastasiya Filippovnanın tanıdığı və öz evində qəbul etdiyi oğlan onu çoxdan bütün varlığı ilə sevir və əlbəttə, onun tək cə rəğbətini qazanmaq ümidi üçün canından da keçərdi. Bunu Qavrila Ardalionoviç ona, Afanasi İvanoviçə özü etiraf etmişdir, həm də çoxdan, dostcasına və gəncliyə məxsus səmimi qəlbədən etiraf edib, bunu gənc oğlana himayəkarlıq edən İvan Fyodoroviç də çoxdan bilir. Nəhayət, hərgah o, Afanasi İvanoviç səhv etmirsə, gənc oğlanın sevgisi Nastasiya Filippovnanın özünə artıq çoxdan məlumdur, həm də ona elə gəlib ki, Nastasiya Filippovna gəncin bu məhəbbətini rəğbətlə qarşılayır. Əlbəttə, bu barədə danışmaq, başqalarına nisbətən, onun üçün daha çətinidir. Lakin hərgah Nastasiya Filippovna onun, Totskinin qəlbində, xudpəsəndlik və öz şəxsi müqəddəratını sahmana salmaq arzusundan başqa ona qarşı müəyyən xeyirxah niyyətin də mövcud olmasına inansaydı, onda başa düşərdi ki, Nastasiya Filippovnanın tək-tənha yaşamasını görmək ona çoxdan qərribə və

hətta ağır təsir bağışlayır: axı burada qeyri-müəyyən qəm-qüssədən, həyatın tərəvətlənə biləcəyinə dərin şübhədən başqa nə var, halbuki yeni həyat tərzini məhəbbət və ailə şəraitində çox gözəl çiçəklənərək, yeni məqsəd kəsb edə bilirdi. Tək-tənhalıqda, bəlkə də, çox parlaq qabiliyyət məhv ola bilər, öz qəm-qüssəsindən könüllü surətdə nəşələnərək, sözün qıyası, hətta müəyyən bir romantizm, Nastasiya Filippovnanın nə sağlam zəkasına layiq bir şeydir, nə də onun nəci bə qəlbinə. Onun üçün bu barədə danışmaq başqalarına nisbətən daha çətin olduğunu bir daha təkrar edərək, sözünü belə bitirdi ki, hərgah o, gələcəkdə Nastasiya Filippovnanın həyat və güzəranını səmimi qəlblə təmin etmək üçün ona yetmiş beş min manat təklif etmiş olsa, ümid edir ki, Nastasiya Filippovna onun bu təşəbbüsünü nifrətlə qarşılamaz. O, izah etmək məqsədi ilə əlavə etdi ki, fərqi yoxdur, bu məbləğ onun vəsiyyətnaməsində onsuz da Nastasiya Filippovna üçün müəyyən edilmişdir, sözün qıyası, bu, heç bir mükafat-filan deyil... və nəhayət, onun öz vicdanına bir şeylə təskinlik verib, günahını yüngülləşdirmək kimi bəşəri arzusunə nə üçün gərək yol verilməsin; bağışlanmasın və sairə və ilaxır; belə hallarda bu mövzuda lazım olan hər şey söyləndi. Afanasi İvanoviç uzun və bəlağətlə danışaraq, necə deyərlər, öləri olaraq, çox maraqlı bir məlumat da əlavə etdi ki, bu yetmiş beş min manat əhvalatını dilinə birinci dəfə gətirir, bu puldan, bax burada əyləşən İvan Fyodoroviçin özünün də xəbəri yox idi, bir sözlə, heç kəs bilmirdi.

Nastasiya Filippovnanın cavabı dostların ikisini də heyrətə saldı.

Onun çöhrəsində əvvəlki kinayə və rixşəndən, əvvəlki ədavət, düşmənçilik və nifrətdən, yadına düşəndə indiyə qədər də Totskinin canına üşütmə salan əvvəlki qəhqəhədən nəinki əsər-ələmət belə yox idi, əksinə, Nastasiya Filippovna, nəhayət, bir adamla açıq və dostcasına danışa bilməsinə sanki sevinmişdi. Etiraf etdi ki, o özü çoxdan dostcasına məsləhətləşmək istəyirdi, ancaq qürur hissi buna mane olurdu, lakin indi, ilk addım atılmışdır, bundan da yaxşı bir şey ola bilməzdi. Əvvəlcə kədərli təbəssümlə, sonra isə şən və şaqraq gülərək, etiraf etdi ki, əvvəlki tüğyan hər halda baş verə bilməz; o, həyata baxışını çoxdan qismən dəyişmişdir, qəlbini sıxan kədər və təşviş hələ aradan qalxmayıb, buna baxmayaraq, bir çox şeyi baş vermiş olan faktlar kimi etiraf etməyə vadar olmuşdu, olan olub, keçən keçib; keçənə də güzəşt deyərlər; belə ki, Afanasi İvanoviçin

qorxusunun hələ də davam etməsinə o hətta təəccüb edir. Nastasiya Filippovna bu yerdə İvan Fyodoroviçə müraciət edərək dərin bir ehtiram ifadəsilə dedi ki, onun qızları haqqında çoxdan xeyli şey eşidib, onlara dərin və səmimi hörmət hissi bəsləməyə çoxdan adət etmişdir. Onun bu qızlar üçün hər hansı bir cəhətdən faydalı ola biləcəyi fikri, təkcə bu fikir onun üçün gərək ki, səadət və iftixar hissi ola bilirdi. İndi onun həyatının ağır və qüssəli, olduqca kədərli olması doğrudur, Afanasi İvanoviç onun xəyalından keçənləri başa düşmüşdür, o, yeni məqsədi dərk edərək, məhəbbətdə də olmasa, heç olmazsa ailədə ürəkəçiqliyi duymaq istərdi, lakin Qavrila Ardalionoviç haqqında heç bir şey deyə bilməz. Gəncin onu sevməsi, deyəsən, doğrudur, o, hiss edir ki, məhəbbətinin möhkəmliyinə inana bilsəydi, bu gənci özü də sevə bilərdi, lakin o, hətta səmimi olsa da, çox cavandır, belə vəziyyətdə qərar qəbul etmək çətinidir. Bir də ki, onun hər şeydən artıq xoşuna gələn cəhət budur ki, cavan oğlan işləyir, zəhmətə qatlaşır, bütün ailəni təkcəsinə təmin edir. O eşitmişdir ki, bu gənc zirək və çalışqan adamdır, məğrurdur, müvəffəqiyyət qazanmaq, mənəb sahibi olmaq, yüksəlmək istəyir. Onu da eşidib ki, Qavrila Ardalionoviçin anası Nina Aleksandrovna İvolgina çox yaxşı və son dərəcə möhtərəm bir qadındır, onun bacısı, Varvara Ardalionovna çox gözəl və çalışqan qızıdır, o bu qız haqqında Ptitindən çox şey eşidib. O eşitmişdir ki, onlar öz bədbəxtliklərinə mərdliklə dözürlər, onlarla tanış olmağı çox istəyərdi, lakin onların Nastasiya Filippovnanı öz ailələrinə şadlıqları qəbul edəcəkləri hələ məlum deyil! Ümumiyyətlə, bu nikah imkanı əleyhinə o heç bir şey demir, lakin bu barədə hələ çox düşünüb-daşınmaq lazımdır, istəyərdi ki, onu tələsdirməsinlər. O ki, qaldı yetmiş beş min manata – Afanasi İvanoviç əbəs yerə bu pul haqqında danışmağa belə çətinlik çəkir. O özü pulun qədrini-qiymətinə başa düşür, əlbəttə, pulu qəbul edəcəkdir. O, Afanasi İvanoviçə nəzakət üçün: nəinki Qavrila Ardalionoviçə, hətta generala da bu barədə bir söz demədiyi üçün təşəkkür edir, lakin burada nə varmış, bu barədə onun da irəlicədən xəbərdar olmasının nə zərəri var? Onların ailəsinə daxil olarkən bu puldan utanmağın heç bir mənası yoxdur. Hər halda onun heç kəsdən, heç bir məsələdə üzr istəmək niyyəti yoxdur və istəyir ki, bundan xəbərdar olsunlar. O nə Qavrila Ardalionoviçin ürəyində, nə də onun ailəsində özü haqqında mübhəm bir fikir və niyyət olmadığına

inanmayınca ona ərə getməyəcəkdir. Hər halda o özünü heç bir şeydə günahkar hesab etmir, həm də yaxşısı budur, qoy Qavrila Ardalionoviç bu beş ildə onun Peterburqda nə cür şəraitdə yaşamış olduğunu, Afanasi İvanoviçlə münasibətini və bu müddət ərzində çoxmu sərvət toplamış olduğunu öyrənsin. Nəhayət, hərgah o, indi kapitalı qəbul edirsə, bunu heç də günahkar olmadığı öz rüsvayçılığının bahası kimi deyil, sadəcə olaraq, məhv edilmiş taleyi üçün mükafat kimi qəbul edir.

O, bütün bunları söyləyərkən, nəhayət, hətta elə qızıqdı və elə əsəbiləşdi ki, (yeri gəlmişkən deyək ki, çox təbii idi) general Yepançin olduqca razı qalaraq, işi qurtarmış hesab etdi, lakin bir dəfə gözü qorxmış Totski, indi də bir o qədər inanmırdı, düşünürdü ki, çiçəklər altında ilan gizlənmiş olar; buna görə xeyli vaxt qorxurdu. Buna baxmayaraq danışıqlar başladı; hər iki dostun bütün kələyinin əsaslandığı maddə, yəni Nastasiya Filippovnanın Qanyaya bənd ola bilməsi imkanı yavaş-yavaş aydınlaşıb, özünü doğrultmağa başladı, belə ki, müvəffəqiyyət əldə ediləcəyi imkanına, hətta Totski də bəzən inanmağa başlayırdı. Bu aralıq Nastasiya Filippovna Qanya ilə məsələni aydınlaşdırdı. Çox az söz deyildi, elə bil ki, bu barədə danışanda onun isməti təhqir olunurdu. Buna baxmayaraq Nastasiya Filippovna onun sevgi və məhəbbətini rədd etmir, buna rəğbət göstərirdi, lakin inadla, qəti olaraq bildirdi ki, özünü heç bir məsələdə sıxıntıya salmayacaq, ta toy gününə qədər (hərgah toy olacaqsə) lap son saatda belə “yox” demək hüququnu öz ixtiyarında saxlayır; eyni ilə bu cür ixtiyarı Qanyaya da verir; çox keçmədən Qanya bir uğurlu təsadüf nəticəsində səhih öyrəndi ki, onun bütün ailəsinin bu nikahdan və şəxsən Nastasiya Filippovnadən narazılığı və ona qarşı bəslənən bədxah münasibət artıq bütün təfsilatı ilə Nastasiya Filippovnaya məlumdur; narazılıq isə ailədə baş verən mübahisə və münaqişə nəticəsində aşkar olmuşdu; qadın özü Qanya ilə bu barədə heç bir şey danışmırdısa da, Qanya belə bir söhbətin başlanacağına hər gün gözləyirdi. Bir də ki, bu elçilik və danışıqlar haqqında meydana çıxan bütün əhvalat və qəziyyələr barədə hələ çox şey söyləmək olardı, lakin biz onsuz da irəli qaçmışıq, özü də ki, hadisələrdən beziləri hələ çox qeyri-müəyyən şeylərə şəkildə idi. Məsələn, guya ki, Totski haradansa öyrənmişdi ki, Nastasiya Filippovna, Yepançinin qızları ilə nə isə qeyri-müəyyən və hamıdan gizli saxlanan məxfi

əlaqəyə girmişdir; bu şeyə heç ağlabatan deyildi. Halbuki başqa bir şeyə o, qeyri-iradi olaraq inanır və bundan dəhşətli dərəcədə qorxurdu; Totski eşitmişdi ki, Qanyanın ancaq pul xatirinə evlənməsini, onun qəlbiqara, tamahkar, səbirsiz, paxil və hədsiz dərəcədə xudpəşənd adam olmasını Nastasiya Filippovna guya ki, çox gözəl bilir; əvvəllər Qanya Nastasiya Filippovnanı ələ keçirməyə, qələbə qazanmağa həqiqətən can atırdı, lakin dostların ikisi də, hər iki tərəfdən başlanmış olan bu ehtirasdan öz faydaları üçün istifadə etmək və Nastasiya Filippovnanı Qanyaya qanuni arvad kimi sataraq, Qanyanın özünü satın almaq qərarına gələndə, gənc oğlan Nastasiya Filippovnaya bütün varlığı ilə nifrət etməyə başladı. Guya ki, ehtirasla nifrət duyğusu onun qəlbində əcaib şəkildə birləşdi; Qanya iztirablı tərəddüdlərdən sonra nəhayət, “əxlaqsız qadına” evlənməyə razılıq versə də, ürəyində and içmişdi ki, bunun üçün o, qadından amansız intiqam alacaq, sonra da, guya ki, özünün dediyi kimi onun “axırına çıxacaq”. Bütün bunları Nastasiya Filippovna guya bilir və xəlvəti olaraq nə isə hazırlayırdı. Totski hətta elə qorxmışdu ki, öz təşvişlərini daha heç Yepançinə də bildirmirdi; lakin elə anlar olurdu ki, o, zəif insan kimi, birdən yenə də ruhlanır, kefi açılırdı: məsələn, Nastasiya Filippovna, nəhayət, dostların ikisinə də söz verəndə ki, anadan olduğu günün axşamı son sözünü deyəcək, Totski fəvqəladə dərəcədə ürəklənib ruhlandı. Amma ki, ən möhtərəm İvan Fyodoroviçə aid olan ən heyrətətamiz və ən ağılsız şayiə – heyhat! – getdikcə daha doğru çıxırdı.

Bu əhvalatda ilk nəzərdən hər şey tamamilə cəfəngiyat təsiri bağışlayırdı. Çətin inanmaq olurdu ki, guya, İvan Fyodoroviç ahlı yaşlarında, dərin ağıl və zəka sahibi olduğu və həyatı çox gözəl bildiyi halda və sairə və ilaxır, özü Nastasiya Filippovnaya meyil salmışdır, – lakin elə bir tərzdə, o dərəcədə ki, bu şıltaqlıq lap ehtirasa bənzəyirdi. Belə halda o nəyə ümid edirdi – bunu təsəvvür etmək də çətindir, bəlkə, hətta Qanyanın özünün köməyinə. Məsəl üçün, Totski nə isə belə bir şeydən şübhələnmişdi, o, generalla Qanya arasında, qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan nə isə dinməz və sakit sazış mövcud olmasından şübhələnirdi. Bir də məlumdur ki, ehtirasa həddən artıq qurşanan, sövq edilən adamın, xüsusilə yaşlı şəxsin gözləri tutulur, buna görə də heç bir ümid olmayan yerdən ümid gözləməyə hazırdır; hələ bu bəs deyilmiş kimi, aqlını da itirərək, çox ağıllı,

müdrük adam olsa da, sarsaq uşaq kimi hərəkət edir. Məlum idi ki, general Nastasiya Filippovnaya anadan olduğu gün öz tərəfindən təqdim etmək üçün bir hədiyyə, çox bahalı və son dərəcə qəşəng mirvari hazırlamışdı, özü də Nastasiya Filippovnanın şəxsi mənəfəət güdməyən təmənnaşız qadın olmasını bilirdisə də, bu töhfə ilə olduqca maraqlanırdı. Nastasiya Filippovnanın anadan olması gününün ərəfəsində, özünü tox tutub, həyəcanını məhəratlə gizlətsə də, çox böyük təşviş keçirirdi. Generalın arvadı Yepançınaya məhz bu mirvari haqqında xəbər çatmışdı. Doğrudur, Lizaveta Prokofyevna öz ərini yelbeyin və hərdəmxəyal olmasını çoxdan duymağa başlamış və buna hətta qismən adət də etmişdi, lakin axı belə bir əhvalatı qulaqardına vurmaq olmazdı: mirvari haqqındakı şeyiə onu son dərəcə maraqlandırır. General bunu irəlincədən başa düşmüşdü, hələ bir gün əvvəl ayrı cür sözlər deyilmişdi, o hiss edirdi ki, ətraflı surətdə sorğu-sual olacaq, izahat vermək lazım gələcək, ona görə də qorxurdu. Bizim hekayəti başladığımız həmin səhərçağı general məhz bu səbəbə görə öz ailə üzvlərilə birlikdə səhər yeməyinə heç getmək istəmirdi. Hələ knyaz gəlməmişdən qabaq o, işinin çox olduğunu bəhanə edib, səhər yeməyindən imtina etmək qərarına gəlmişdi. Generalın imtina etməyi bəzən sadəcə başını götürüb qaçmaq demək idi. O, heç olmazsa, təkcə bu gününün, başlıca olaraq, bu axşamının ağası olmaq istəyirdi: bu şərtlə ki, qanqaralıq olmasın. Birdən knyazın gəlməsi lap yerinə düşdü. General arvadının otağına qədəm basanda öz-özünə düşündü; “Bunu lap Allah yetirdi!”

V

Generalın arvadı öz mənşəyinə çox həssas yanaşırdı. Bu knyaz Mışkin haqqında onun qulağına nə isə çatmışdı; indi isə birdən-birə eşidəndə ki, onun nəslinin son nümayəndəsi vur-tut miskin bir idiotdur, özü də dilənçi kökündə, həm də yoxsul olduğuna görə sədəqə alır, lap dilxor olmuşdu. General dərhal maraqlı oyaatmağa, hər şeyi birtəhər başqa səmtə yönəltməyə çalışırdı.

Generalın arvadı iş bərkə düşəndə adətən gözlərini lap bərəldərək, bədənini bir az dala verib, bir kəlmə də danışmadan mənasız-mənasız qarşısına baxırdı. Lizaveta Prokofyevna boylu-buxunlu, hələ də sıx olan qara saçları xeyli ağarmış, əri ilə yaşlı olan ariq bir

qadın idi, burnu bir az donqar idi, sarı ovurdları çökmüşdü, nazik dodaqları vardı. Alnı iri olsa da, ensiz idi, olduqca iri ala gözlərində bəzən heç gözənilməyən ifadə təzahür edirdi. Bir zaman onun boş bir damarı vardı, inanmışdı ki, baxışı olduqca nüfuzedicidir, bu inam onun beynində özünə həmişəlik yer eləmişdi.

– Qəbul etmək? Siz deyirsiniz onu qəbul edirəm, indi, bu saat? – Generalın arvadı gözlərini bacardığı qədər bərəldərək, qarşısında vurnuxan İvan Fyodoroviçə baxırdı.

General tələsik izah etdi:

– Mənim əzizim, hərgah sən onu görmək istəyirsənsə, bu barədə heç tərəddüd etməyin yeri deyil. Lap uşaqdır, özü də çox yazıq adamdır, nə isə ürəkgetmə naxoşluğuna mübtələdir, o indicə İsveçrədən gəlmişdir; vaqondan bu saat düşüb, çox əcaib, bir növ almansayağı paltarı var, hələ bundan əlavə cibində bir qəpiyi də yoxdur, az qalır ağlasın. Mən ona iyirmi beş manat bağışladım, özüm də istəyirəm bizim dəftərxanada ona mirzəlik yeri tapım. Məsdames, sizdən isə xahiş edirəm onu qonaq edəsiniz, çünki o, deyəsən, acdır...

General arvadı əvvəlki kimi sözü davam etdi:

– Siz mənə heyətləndirirsiniz – acdır və ürəkgetməsi var! Nə ürəkgetmə?

– Əşi, yox, ürəkgetmələri tez-tez təkrar olunmur, həm də ki, o, uşaq kimidir, özü də təhsillidir. – O yenə qızlarına müraciət etdi. – Məsdames, mən sizdən xahiş etmək istəyirdim ki, onu imtahan edəsiniz, onun nəyə qabiliyyəti olmasını bilmək, hər halda yaxşı olardı.

General arvadı sözü uzada-uzada:

– İm-ta-ha-a-n et-m-ə-ək? – deyərək, gözünü yenə də dərin heyərlə bərəldib, gah qızlarına, gah ərinə, sonra yenə də qızlarına nəzər salırdı.

– Eh, mənim əzizim, bir o qədər əhəmiyyət vermə... Bir də özün bilərsən, mən deyirdim ki, ona mehribanlıq göstərib bizim ailəmizə qəbul edirəm, ona görə ki bu, xeyirxah işdir.

– Ailəmizə qəbul edəsən? İsveçrədən?

– Buna İsveçrənin maneçiliyi yoxdur; bir də ki, təkrar edirəm, özün bilərsən. Axı mən ona görə deyirəm ki, əvvələn, sənəin familiyandır, hələ bəlkə də, qohumdur, ikincisi, sığınacaq bir yeri yoxdur. Mən hətta fikirləşirdim ki, sənəin üçün bir az maraqlı olar, ona görə ki, hər halda bizim familiyandır.

Böyük qız Aleksandra dedi:

– Əlbəttə maman, bir halda ki, onunla təşrifatsız görüşmək olar, özü də ki, yoldan gəlib yemək istəyir, hərgah sığınmağa bir yer tapa bilmirsə, nə üçün də yedirtməyə?

– Həm də ki, lap uşaqdır, onunla gözübağlıca oynamaq olar.

– Gözübağlıca? Nə təhər?

Aqlaya dilxor halda onun sözünü kəsdi:

– Ah, maman, xahiş edirəm özünüzlə ələ salmayın.

Güləyən ortancıl qız Adelaida, özünü saxlaya bilməyib güldü.

Aqlaya qətiyyətlə dedi:

– Çağırın onu, papa, maman, icazə verir. – General zəngi çalıb knyazı çağırmağı əmr etdi.

General arvadı belə qət etdi:

– Bu şərtlə ki, masa arxasında oturan kimi onun boynuna mütləq dəsmal bağlansın, Fyodoru çağırın, ya da qoy Mavra gəlsin... o, yemək yeyəndə başının üstündə dayanıb ona göz yetirsin. Onun ürəyi gedəndə heç olmazsa dincmi dayanır? Çapalayıb eləmir ki?

– Əksinə, hətta çox gözəl tərbiyə olunub, özü də ədəbli, nəzakətlidir. Bəzən həddən artıq sadə olur... Budur, özü də gəldi! Buyurun, tanış olun, nəslin son nümayəndəsi knyaz Mışkin, bir familiyalı, hətta, bəlkə, qohumdur, qəbul edib, əzizləyin. Knyaz, bu saat səhər yeməyinə gedəcəklər, xahiş edirəm, buyurasınız... mən isə, bağışlayın, gecikmişəm, tələsirem...

General arvadı təkəbbürlə dedi:

– Sizin hara tələsdiyiniz məlumdur.

– Tələsirem, tələsirem, mənim əzizim, gecikmişəm! Siz öz albomlarınızı ona verin, mesdames, qoyun onlara bir şey yazsın, məharətli kalliqrafdır, lap nadir! İstedaddır, orada mənim üçün qədim xətlə elə gözəl bir şey yazıb, lap tamaşadır. “İqumen Pafnuti imza etdi”. Di, xudahafiz.

Dilxor olmuş general arvadı, otaqdan yüyürə-yüyürə çıxan ərinin dalınca az qala təşviş içində qışqırdı:

– Pafnuti? İqumen? Bir dayanın görüm, dayanın, siz hara gedirsiniz, nə pafnutibazlıqdır?

– Hə, hə, mənim əzizim, qədimdə belə bir İqumen olub... mən qrafın hüzuruna gedirəm, gözləyir, çoxdan, başlıcası, vaxtı özü təyin edib... Knyaz, salamat qalın!

General iti addımlarla uzaqlaşdı.

Lizaveta Prokofyevna sərt ifadə ilə:

– Onun hansı qrafın yanına getdiyini mən bilirəm! – deyərək, əsəbi halda gözünü hərleyib knyaza baxdı. O, iyrenə-iyrenə və təəssüflə yadına salmağa çalışıb, sözə başladı:

– O zad! Hə, o nə idi! Bildim, yadıma düşdü: deyın görüm nə iquemenbazlıqdır?

Aleksandra:

– Maman, – deyə sözə başlamaq istəyəndə, Aqlaya hətta təpiyini yerə vurdu.

General arvadı ona hirsli-hirsli dedi:

– Mənə mane olmayın, Aleksandra İvanovna, mən də bilmək istəyirəm. Bax, burada əyləşin, knyaz, bax bu kresloda, ora yox, buraya, gün düşən tərəfə çəkilin, işığa yaxın əyləşin ki, mən görə bilim. Hə, o nə İquemendir?

Knyaz diqqətlə və ciddi surətdə dedi:

– İqumen Pafnuti.

– Pafnuti? Maraqlıdır, yaxşı o nəçidir?

General arvadı gözünü knyazdan çəkmədən, səbirsizliklə, tələsik, kəskin tərdə soruşurdu, knyaz cavab verəndə isə arvad onun hər sözündən sonra başını tərpedirdi.

Knyaz sözə belə başladı:

– İqumen Pafnuti on dördüncü əsrdə yaşayıb, o, Volqa sahilindəki çölə, bizim indiki Kostroma quberniyasına başçılıq edirdi. Müqəddəs adam kimi şöhrət qazanmışdı. Ordaya getmişdi, o zamanı işləri sahmana salmağa kömək edirdi, bir fərmanın altından qol çəkib, mən bu imzanın şəklini görmüşəm. Xətt mənim xoşuma gəldi, ona görə yadımda saxladım. Bir az bundan qabaq general mənə iş yeri müəyyən etmək üçün mənim nə cür xəttim olduğuna baxmaq istəyəndə mən müxtəlif şriftlərlə bir neçə ifadə yazdım, o cümlədən, İqumen Pafnutinin öz xətti ilə “İqumen Pafnuti imza etdi” sözlərini yazdım. Generalın çox xoşuna gəldi, indi o, yadına düşmüşdü.

General arvadı dedi:

– Aqlaya, yadımda saxla, Pafnuti, ya da yaxşısı budur yaz, yoxsa həmişə mənim yadımdan çıxır. Bir də ki, mən elə güman edirdim maraqlı bir əhvalatdır. Bəs o imza haradadır?

– Deyəsən, generalın kabinetində, masanın üstündə qaldı.

– Bu saat adam göndərin gətirsinlər.

– Hərgah istəsəniz mən sizin üçün sonra təzəsinə yazaram.

Aleksandra dedi:

– Əlbəttə, maman, indi isə yaxşı olar ki, yemək yeyək, biz acmışıq.

General arvadı dedi:

– O da düzdür. Gedək, knyaz, siz çoxmu acıbsınız?

– Bəli, indi yaman iştaha gəlmişəm, sizə çox təşəkkür edirəm.

– Sizin nəzakətli olmağınız çox yaxşıdır, həm də mən görürəm ki, siz heç də o qədər... sizi təqdim etdikləri qədər də sarsaq deyilsiniz. Gedək.

Onlar yemək otağına gələndə general arvadı əl-ayaq edə-ədə yer göstərərək dedi:

– Bax, burada əyləşin, mənə qarşımda, mən sizə baxmaq istəyirəm. Aleksandra, Adelaida, knyazı qonaq edin. Elə deyilmi, o heç də o cür... naxoş deyil? Bəlkə heç dəsmal da lazım deyil... Knyaz, siz yemək yeyəndə boynunuza dəsmal bağlayırdıdarmı?

Əvvəllər, mən yeddi yaşında olanda, gerek ki, bağlayırdılar, amma indi yemək yeyəndə mən dəsmal, adətən, dizlərimin üstünə salıram.

– Elə də lazımdır. Bəs ürəkgetmələr?

Knyaz bir az heyrət etdi:

– Ürəkgetmələr? İndi mənə ürəkgetməm çox nadir hallarda tutur. Bir də ki, bilmirəm, deyirlər, buranın havası mənə düşməyəcək.

General arvadı qızlarına müraciət edərək:

– O yaxşı danışır, – dedi, özü də knyazın hər sözündən sonra başını tərpətməyə davam edirdi, – mən heç gözləmədim. Deməli, həmişə olduğu kimi, indi də deyilənlərin hamısı mənasız və yalandır. Yeyin, knyaz, özünüz də nağıl edin. Harada anadan olubsunuz, harada tərbiyə alıbsınız? Mən hər şeyi bilmək istəyirəm, siz mənə son dərəcə maraqlandırırırsınız.

Knyaz təşəkkür etdi, özü də çox iştaha ilə yeyə-yeyə bu səhər dəfələri söyləməli olduğu bütün əhvalatı yenidən nağıl elədi. General arvadı getdikcə daha artıq məmnun olurdu. Qızlar da çox diqqətlə dinləyirdilər. Qohum çıxdılar; belə məlum oldu ki, knyaz öz nəslinin tarixini olduqca yaxşı bilir, lakin nə qədər götür-qoy etdilərse, onunla general arvadı arasında heç bir qohumluq teli tapılmadı. Babalarla nənələr arasında uzaq qohumluq əlaqəsi bəlkə də tapmaq olardı. Bu barədə söhbət etmək general arvadının olduqca xoşuna gəldi;

ona görə ki, öz əsil-nəsəbi barədə söhbət açmağı çox arzulası da, bunun üçün heç vaxt imkan olmurdu; ona görə qadın masa arxasından həyəcanlanmış halda qalxdı. General arvadı dedi:

– Gedək bizim həmişə yığışdığımız otağa, qəhvəni də oraya gətirərlər. – Qadın knyazı özü ilə apara-apara ona müraciət etdi. – Bizim belə bir ümumi otağımız var, sadəcə mənə balaca qonaq otağıdır, biz tək özümüz əyləşəndə oraya toplaşırıq; hər də öz işi ilə məşğul olur; Aleksandra, bax, mənə bu böyük qızım, fortepiano çalır, ya da kitab oxuyur, bu da olmayanda tikiş tikir, Adelaida – mənzərə və portretlər çəkir (heç birini də axıradək çəkiş qurtara bilmir), Aqlaya isə əyləşib heç bir şeylə məşğul olmur. Mənə də işim əlimdən tökülür, heç bir şey çıxmır. Gəl ib çatdıq, knyaz, burada, sobaya yaxın əyləşin, nağıl eləyin. Mən bilmək istəyirəm, siz bir şeyi necə nağıl edirsiniz. Mən tamamilə inanmaq istəyirəm, özüm də qoca knyaginya Belokonskaya ilə görüşəndə sizin haqqınızda hər şeyi ona söyləyəcəyəm. Mən istəyirəm ki, siz onların hamısında maraqlı oyadasınız. Hə, di danışın.

Bu aralıq Adelaida öz mölbətini sahmanlayıb, fırçaları, boya taxtasını götürdü, hələ çoxdan bəri estampdan başladığı mənzərənin surətini çıxarmaq istəyərək:

– Maman, axı bu cür əhvalat nağıl etmək çox təəccüblü olardı, – dedi.

Aleksandra və Aqlaya balaca divanın üstündə bərabər oturub söhbətə qulaq asmağa hazırlaşdılar. Knyaz hiss etdi ki, hər tərəfdən ona xüsusi diqqət yetirirlər.

Aqlaya dedi:

– Mənə bu cür tapşırıq versəydilər, mən heç bir şey nağıl edə bilməzdim.

– Nə üçün? Burada təəccüblü nə varmış? Nə üçün də nağıl etməsin? Dili var. Mən onun nə cür danışa bilməsini öyrənmək istəyirəm. Bir şey haqqında söyləsin. Söyləyin görək, İsveçrə sizin xoşunuza gəldimi, ilk təəssüratınızı danışın. Bax, siz görürsünüz, bax, bu saat başlayacaq, özü də çox gözəl başlayacaq.

Knyaz:

– Çox güclü təsir bağışlamışdı... – deyərək sözbə sözbə başlayaraq istəyəndə, səbri çatmayan Lizaveta Prokofyevna qızlarına müraciət edərək dedi:

– Bax, gördünüzmü, başladı ki...

Aleksandra anasının sözünü kəsdi:

– Maman, imkan verin, qoyun danışsın. – O, Aqlayanın qulağına pıçıldadı: – Bu knyaz, bəlkə də, heç idiot deyil, çox hiyləgər adamdır.

Aqlaya cavab verdi:

– Yəqin, elədir, mən bunu çoxdan görürəm. Onun rola girməsi alçaqlıqdır. O bununla bir şey qazanmaq istəyir, nədir?

Knyaz təkrar etdi:

– İlk təəssürat çox güclü idi. Məni Rusiyadan çıxarıb, müxtəlif alman şəhərlərinə aparanda, dinməz-söyləməz tamaşa edirdim, o da yadımdadır ki, heç bir şey soruşmurdum. Bu, mənim naxoşluğumdan əmələ gələn bir sıra şiddətli və əzablı ürəkgetmələrdən sonra idi, mən isə naxoşluğum şiddətlənib, ürəkgetmələrim bir neçə dəfə dalbadal təkrar olunanda həmişə tamam kütləşirdim, heç yaddaşım qalmırdı, beynim işləsə də, fikirlərimin məntiqi cərəyanı sanki pozuldu. Mən ən çoxu iki, yaxud da üç fikri ardıcıl olaraq bir-biri ilə əlaqələndirə bilmirdim. Mənə belə gəlir. Ürəkgetmələr ara verəndə isə mən yenə də lap indiki kimi sağlam və qüvvətli olurdu. Yadımdadır: mən dözülməz qəm-qüssəyə qərq olurdum; hətta ağlamaq istəyirdim; mən daim heyrət edib nigaran olurdum: bütün bunların biganə olması mənə çox pis təsir bağışlayırdı, mən bunu başa düşdüm. Biganə və yad şey mənə çox əzab verirdi. Yadımdadır ki, mən bu zülmətdən İsveçrəyə çathaçatda, axşamçağı, Bazeldə xilas oldum, tamamilə ayıldım; məni ayıldan şəhər bazarındakı eşşək anqırtısı oldu. Eşşək, məni hədsiz dərəcədə heyrətə saldı; özü də nə üçünsə mənim fövqəladə xoşuma gəldi; bununla birlikdə mənim başımda bütün fikirlərim sanki aydınlaşdı.

General arvadı dedi:

– Eşşək? Bu təəccüblüdür. – Qadın gülməkdə olan qızlara qəzəblə baxıb əlavə etdi, – bir də ki, burada təəccüblü heç bir şey yoxdur, bizlərdən bəziləri eşşəyə də vurulur, bu, əsatirdə də yazılıb. Davam edin, knyaz.

– O vaxtdan bəri eşşəklər mənim hədsiz xoşuma gəlir. Hətta bu mənim qəlbimdə, bir növ, rəğbət hissi doğurub, mən bu heyvanlar barədə bəzi şeylər soruşub öyrəndim, ona görə ki, əvvəllər onları görməmişdim, elə o saat inandım ki, bu, olduqca faydalı, çox işlək, qüvvətli, dözümlü, ucuz başa gələn heyvandır, eşşəyə görə birdən mənə bütün İsveçrə xoş gəlməyə başladı, beləliklə də, əvvəlki qəm-qüssədən heç bir əsər-əlamət qalmadı.

– Bütün bunlar çox qərībədir, lakin eşşək əhvalatını buraxmaq olar, başqa mövzuya keçin. Sən niyə elə hey gülürsən, Aqlaya? Bəs sən niyə, Adelaida? Knyaz, eşşək barədə çox gözəl danışdı. Bu heyvanı o özü görüb, bəs sən nə görübsən? Sən ki, xaricdə olmayıbsan?

Adelaida dedi:

– Maman, mən eşşək görmüşəm.

Aqlaya əlavə etdi:

– Mən anqırtısını da eşitmişəm... – yenidən üçü də gülüşdülər. Knyaz da onlara qoşuldu.

General arvadı dedi:

– Siz heç yaxşı hərəkət etmirsiniz; siz onları bağışlayın, knyaz, onlar mehribandırlar. Mən onlarla həmişə deyişirəm, amma onları sevirəm. Onlar dəmdəməki, yelbeyin, dəlidirlər.

Knyaz gülə-gülə dedi:

– Məncə elə deyil. Onların yerinə olsaydım, mən də firsəti əldən verməzdim. Buna baxmayaraq mən hər halda eşşəyin tərəfdarıyam: eşşək mehriban və faydalı məxluqdur.

General arvadı soruşdu:

– Siz mehribansınızmı, knyaz? Mən maraqlandığım üçün soruşuram.

Yenə hamı güldü.

General arvadı qışqırdı:

– Yenə də bu lənətə gəlmiş eşşək söhbəti ortaya çıxdı, mən heç onun barəsində düşünmürdüm də! Siz mənə inanın, knyaz, mən burada heç bir...

– Eyhammı? Yox, mən inanıram, şübhəsiz!

Knyaz ara vermədən güldü.

General arvadı dedi:

– Sizin gülməyiniz çox yaxşıdır. Mən görürəm ki, siz son dərəcə xoşxasiyyət gəncsiniz.

Knyaz cavab verdi:

– Bəzən xoşxasiyyət, mehriban olmuram.

General arvadı qəflətən dedi:

– Amma mən mehribanam, hərgah bilmək istəyirsinizsə, həmişə mehribanam, mənim yeganə nöqsanım da budur, ona görə ki, həmişə mehriban olmaq lazım deyil. Mən çox tez-tez hirsələnirəm, bax onlara, xüsusilə İvan Fyodoroviçə, lakin ən pis cəhətim budur ki,

acıqlananda daha artıq mehriban oluram. Mən bayaq, siz gəlməmişdən qabaq hirsələnmişdim, özümü də elə göstərdim ki, guya heç bir şey başa düşmürəm və başa düşə bilmirəm. Məndə belə hallar olur, lap uşaq kimiyəm. Aqlaya mənə ibrət dərsi verdi, sağ ol, Aqlaya. Bir də ki, hamısı boş şeydir. Mən hələ göründüyüm kimi və qızlarımın məni qələmə verdikləri tək axmaq deyiləm. Mən xasiyyətə möhkəm adamam, çox da sıxılıb çəkinən deyiləm. Mən, öz aramızdır, bunu kinsiz deyirəm. Bəri gəl, Aqlaya, öp məni – Aqlaya anasına yanaşib məhəbbətlə onun dodaqlarından və əlindən öpəndə, general arvadı dedi. – Di yaxşı... mehribanlıq etdik, kifayətdir, – davam edin, knyaz. Bəlkə, eşşəkdən maraqlı bir şey yadınıza düşdü.

Adelaida yenə diləndi:

– Mən yenə də başa düşə bilmirəm, axı heç birdən-birə nə cür gəldi nağıl etməki olar, mən heç danışa bilməzdim.

– Amma knyaz danışa bilər, ona görə ki, knyaz olduqca ağıllıdır, heç olmazsa səndən on qat ağıllıdır, hələ, bəlkə də, on iki qat ağıllıdır. Əminəm ki, sən bundan sonra hiss edərsən. Siz bunu onlara sübut edin, knyaz, davam edin. Eşşək barədə, doğrudan da, danışmaq olar. Yaxşı, deyin görüm siz xaricdə eşşəkdən savayı daha nə görübsünüz?

Aleksandra dedi:

– Elə eşşək barədə də ağıllı danışdı, knyaz öz xəstəlik əhvalatını, həm də ki, xarici bir təkandan sonra hər şeyin ona xoş gəlməsini çox maraqlı söylədi. Adamların necə dəli olub, sonra sağalmaları məni həmişə maraqlandırır. Xüsusilə belə şey birdən baş verəndə.

General arvadı birdən qışqırdı:

– Doğru deyilmi? Doğru deyilmi? Mən görürəm ki, sən də bəzən ağıllı olursan, di yaxşı, gülmək kifayətdir! Siz, knyaz, gərək ki, İsveçrənin təbiət mənzərəsindən danışdırdınız, buyurun!

Knyaz dedi:

– Biz Lütsernə gəldik, məni gölün sahilinə apardılar. Mən onun son dərəcə gözəl olmasını hiss edirdim, lakin, eyni zamanda, mənə çox ağır təsir bağışlayırdı.

Aleksandra soruşdu:

– Nə üçün?

– Başa düşürəm. Bu cür təbiət mənzərəsinə ilk dəfə tamaşa etmək mənə həmişə ağır təsir bağışlayır; həm də məndə təşviş doğurur; bir də ki, bütün bunlar mənim xəstə olduğum vaxtlarda idi.

Adelaida dedi:

– Qətiyyəən yox, mən ona tamaşa etməyi çox istərdim. Özüm də heç başa düşmürəm ki, biz nə vaxt xaricə yollanacağıq. Mən öz şəklim üçün iki ildən bəri süjet də tapa bilmirəm.

Şərqlə cənub çoxdan təsvir edilmişdir...

Knyaz, siz mənim şəklim üçün bir süjet tapın.

– Mənim bu işdə heç bir səriştəm yoxdur. Mənə elə gəlir ki, baxıb çəkmək lazımdır.

– Baxmağı bacarmıram.

General arvadı onun sözünü kəsdi:

– Siz niyə tapmaca ilə danışsınız? Mən heç bir şey başa düşmürəm! Necə yəni baxa bilmirəm? Gözün var, bax. Burada baxmağı bacarmırsansa, xaricdə də baxmağı öyrənə bilməyəcəksən. Knyaz, yaxşısı budur söyləyin görək siz özünüz necə baxırdınız?

Adelaida əlavə etdi:

– Bax, bu daha yaxşı olar. Axı knyaz xaricdə baxmağı öyrənib.

– Bilmirəm, mən orada ancaq müalicə olunurdum. Bilmirəm, baxmağı öyrənmişəmmi? Bir də ki, mən bütün bu vaxt ərzində özümü çox xoşbəxt hiss edirdim.

Aqlaya qışqırdı:

– Xoşbəxt! Siz xoşbəxt olmağı bacarırsınız? Bəs onda necə deyirsiniz ki, baxmağı öyrənməyibsiz? Hələ bizi də öyrədərsiniz.

Adelaida gülürdü.

– Öyrədin, xahiş edirik.

Knyaz da gülə-gülə:

– Heç bir şey öyrədə bilmərəm, mən xaricdə olduğum müddət ərzində ancaq bu İsveçrə kəndində yaşamışam, nadir hallarda yaxın yerlərə gedirdim, mən sizə nə öyrədə bilərəm? Əvvəlcə danıxdım, bir az sonra sağalmağa başladım, sonra mənim üçün hər gün çox əziz olurdu, həm də getdikcə daha da əzizləşirdi, belə ki, mən bunu hiss etməyə başlamışdım. Çox məmnun halda uzanıb yatır, səhər isə daha artıq sevinclə oyanırdım. Bütün bunların nə üçün belə olduğunu izah etmək olduqca çətindir.

Aleksandra soruşdu:

– Deməli, siz daha heç yerə getmək istəmərdiniz, heç yer sizi cəlb etməirdi?

– Əvvəllər, lap əvvəllər, bəli, cəlb edirdi. Onda mən çox təşviş keçirirdim, hey düşünürdüm ki, mən necə yaşayacağam, taleyimi yoxlamaq istəyirdim, xüsusilə bəzi anlar həyəcanlanırdım. Bilirsinizmi, xüsusilə tək-tənha olanda bu cür anlar baş verir. Mənim olduğum yerdə şələlə var idi, kiçik bir şələlə idi, uca dağdan tökülürdü, nazik sap kimi, özü də az qala perpendikulyar vəziyyətdə, – ağ, səs-küylü, köpüklü şələlə, çox hündürdən tökülürdü, amma adama elə gəlirdi ki, lap alçaqdan tökülür; yarım verstlik məsafədə idi, amma elə bil ki, əlli addımlıqdaydı. Gecələr onun şırıltısını dinləməyi xoşlayırdım, bax belə anlarda mən bəzən çox dərin təşviş keçirirdim. Bəzən günortaçağı, dağlara qalxanda, dağın ortasında tək-tənha dayananda da halım belə olurdu, hər tərəf şam ağacı, qocaman, nəhəng qatranlı şam ağacları; zirvədə, qayanın üstündə orta əsrdə tikilmiş qədim bir qəsr var idi, xaraba qəsr; bizim aşağıdakı balaca kənd uzaqdan zorla seçilirdi, parlaq günəş, mavi səma, dərin sükut. Bax belə məqamda mən nə isə, hara isə cəlb edirdi, həm də mənə daim elə gəlirdi ki, hərgah adam daim düz getsə, bir xeyli, getdikcə getsə uzaqda görünən, yerlə göyün birləşdiyi həmin xətti aşsa, hər şeyə cavab tapar, elə o saat yeni bir həyat görür, bizimkindən min dəfə qüdrətli və gurultulu həyat, mənim xəyalımda Neapol kimi böyük bir şəhər canlanırdı – bütün sarayları, səs-küyü, gurultunu, həyatı təcəssüm edən şəhər... Xəyalıma azmı şey gəlirdi. Sonra mənə elə gəldi ki, həbsxanada da böyük bir həyatla yaşamaq olar.

Aqlaya dedi:

– Sonuncu tərifə layiq fikri, mən hələ on iki yaşında olanda öz “Muntəxəbatımda” oxumuşdum.

Adelaida dedi:

– Bütün bunlar fəlsəfədir, siz filosofsunuz, bizi öyrətməyə gəlib-siniz.

Knyaz gülümsədi:

– Siz, bəlkə də, haqlısınız, mən, deyəsən, doğrudan da filosofam, kim bilir, bəlkə, həqiqətən, öyrətmək fikrim var... Bu ola bilər, həqiqətən, ola bilər.

Aqlaya yenə söhbətə qarışdı:

– Sizin fəlsəfəniz də lap, Yevlampiya Nikolayevnanın fəlsəfəsi kimidir; bizə tez-tez gələn, bir növ, bizim hesabımıza dolanan dul məmur arvadı var, onu deyirəm. Həyatda bu arvadın bütün ideyası

ucuzluqdur, tək güzəran ucuz başa gəlsin, ancaq qəpik-quruşdan danışır, özü də, bir şeyi nəzərə alın ki, pulludur, hiyləgər arvaddır. Sizin geniş həbsxana həyatınız da eynilə bu cürdür, bəlkə, kənddəki dördillik səadətiniz də həmçinin; siz öz Neapol şəhərinizi bu səadətə satdınız, həm də qəpik-quruş hesabına satmağımıza baxmayaraq, qazancla satıbsınız.

Knyaz dedi:

– Həbsxana həyatı haqqında sizinlə razılaşmamaq da olar, mən on iki il həbsxanada qalmış adamdan bir əhvalat eşitməşəm, bu adam mənim professorumun naxoşlarından biri idi və professor onu müalicə edirdi. Onun ürəkgetmələri var idi; bəzən təşvişə düşüb ağlayırdı, hətta bir dəfə özünü öldürmək istəyirdi. Sizi inandıraram ki, həbsxanada onun gün-güzəranı çox kədərli olub, lakin, heç şübhəsiz, qəpik-quruşluq olmayıb. Bütün tanış-bilişi isə hörümçəklə pəncərəsinin altında göyərən balaca ağacdan ibarət olub... Lakin yaxşısı budur mən sizə keçən il təsadüf etdiyim başqa bir adamla görüşüm haqqında danışım. Bu görüşdə bir əhvalat çox təəccüblü idi – ona görə təəccüblü idi ki, belə əhvalatlar nadir halda baş verir. Bu adamı bir dəfə, başqaları ilə bərabər eşafota qaldırılmışdılar, həm də siyasi cinayətkarlıq üçün ona güllələnmə kəsilmişdi, edam hökmü üzünə oxunmuşdu. İyirmi dəqiqə keçəndən sonra əfv edilməsi haqqında hökmü də oxunub başqa cəza tədbiri müəyyən edilmişdi; lakin iki hökm arasında keçən iyirmi dəqiqə, yaxud da ən çoxu on beş dəqiqə ərzində, o, şübhəsiz, belə bir inam təsiri altında yaşamışdı ki, bir dəqiqədən sonra birdən öləcəkdir. Bu şəxs özünün o zamankı təəssüratını, bəzən xatırlayaraq mənə söyləyirdi; onun söhbətinə qulaq asmaq olduqca xoşuma gəlirdi; mən onu dönə-dönə sorğu-suala tuturdum. O, hər şeyi geyriadi aydınlıqla xatırlayıb deyirdi ki, bu anlardan heç bir şeyi, heç vaxt yadımdan çıxarmayacağam. Eşafotun yanına camaat və soldatlar toplaşmışdılar, eşafotun iyirmi addımlığında yerə üç dirək basdırılmışdı, ona görə ki, cinayətkarlar bir neçə nəfər idi. Qabaqdakı üç nəfəri dirəklərə sarı apardılar, şalbanlara bağlayıb, başlarına edam libası keçirdilər (ağ rəngli uzun ləbbadələr) tüfəngləri görməmək üçün ağ başlıqları gözlərinə çəkdilər, sonra hər bir şalbanın qabağında bir neçə soldatdan ibarət komanda düzdlər. Mənim tanışım səkkizinci idi, deməli, şalbanların yanına üçüncü dəstədə getməli idi. Əlində xaç olan keşiş hamısının yanından ötdü.

Belə çıxır ki, ömürdən beşcə dəqiqə qalib. O deyirdi ki, bu beş dəqiqə ona bitib-tükənməz müddət, külli sərvət təsiri bağışlayırdı, ona elə gəlirdi ki, bu beş dəqiqə ərzində elə bir ömür sürəcəkdir ki, bu saat heç son dəqiqə haqqında düşünməyin də mənası yoxdur, belə ki, o, hətta fikrində müxtəlif məsələləri də götür-qoy etdi: yoldaşları ilə vidalaşmaq üçün vaxtı hesabladı, bunun üçün iki dəqiqə müəyyən etdi; sonra son dəfə özü haqqında düşünmək üçün yenə iki dəqiqə ayırdı, sonra da axırıncı dəfə ətrafa göz gəzdirmək üçün. O çox yaxşı xatırlayırdı ki, məhz bu üç şeyi düşünmüş və vaxtını məhz bu cür hesablamışdı. O, ölmə məhkum ediləndə iyirmi yeddi yaşında, sağlam və qüvvətli bir adam idi; yoldaşları ilə vidalaşarkən yadında idi ki, onlardan birinə heç mətləbə dəxli olmayan bir sual vermişdi, özü də sualın cavabını maraqla gözləyirdi. Yoldaşları ilə vidalaşmaq qurtarandan sonra onun özü haqqında düşünmək üçün ayırdığı iki dəqiqə çatdı, nə barədə düşünəcəyini irəlilədən bilirdi: o daim mümkün qədər cəld və aydın şəkildə təsəvvür etmək istəyirdi ki, axı bu necə olan şeydir: o, bu saat vardır və yaşayır, üç dəqiqədən sonra isə artıq *nəməna*, kim isə, yaxud nə isə olacaq, – bəs kim olacaq? Harada olacaq? O bütün bunları bu iki dəqiqədə həll etmək istəyirdi! Yaxınlıqda kilsə var idi, zərli damı olan kilsənin təkəsi gözqamaşdırıcı gün işığında parlayırdı. Yadında idi ki, bu dama və onun əks etdiriyi parlaq şüalara çox inadla baxırdı, gözünü şüalardan çəkə bilmirdi: ona elə gəlirdi ki, bu şüalar onun yeni təbiətidir, üç dəqiqədən sonra birtəhər bu şüalara qovuşacaqdır, mübhəmlik, baş verməli olan və bu saat baş verəcək bu yenilikdən nəşət edən nifrət duyğusu dəhşətli idi, lakin o deyirdi ki, bu vaxt onun üçün ən ağır cəhət fasiləsiz davam edən fikir idi, “Bəs ölməsəm nə olar!” Həyat qaytarılsa necə olar, – misilsiz bir intəhasızlıq! Onda bütün bunlar mənim olardı! Onda mən hər dəqiqəni bütöv bir əsrə çevirərdim, heç bir şey itirməzdim, hər dəqiqəni hesaba alardım, heç bir şeyi əbəs yerə sərf etməzdim!” O deyirdi ki, bu fikir onun beynində, nəhayət, elə bir qəzəbə çevrildi ki, o daha dözə bilmirdi; istəyirdi ki, onu tez güllələsinlər.

Knyaz birdən susdu; hamı gözləyirdi ki, o sözüne davam edərək, nəticə çıxaracaq.

Aqlaya soruşdu:

– Siz qurtardınız?

Knyaz bir dəqiqəlik dalğınlıqdan xilas olub dedi:

– Hə? Qurtardım.

– Bəs axı siz nə üçün bunu nağıl etdiniz?

– Elə belə... yadıma düşdü... yeri gəlmişdi...

Aleksandra dedi:

– Sizin fikirləriniz çox pərakəndədir, knyaz, siz, yaqın, belə nəticə çıxarmaq istəyirdiniz ki, heç bir anı bir qəpiklə ölçmək olmaz, həm də bəzən beş dəqiqə xəzinədən də qiymətlidir. Bütün bunlar tərifə layiqdir, lakin, müsaidə edin, bəs sizə bu cür ehtiraslı fikirlər nağıl edəndə o dostunuz... bəs axı onun cəzasını dəyişdirdilər, deməli ki, bu “intəhasız həyatı” ona bəxş etdilər. Bəs o, sonra bu sərvətlə nə etdi? Hər dəqiqəsini “hesaba alırdımı”?

– Xeyr a, o özü mənə deyirdi, – mən bunu ondan soruşmuşdum, – heç də elə yaşamırdı, olduqca çox dəqiqələr itirmişdi.

– Onda belə çıxır ki, bu yaxşı ibrət dərsi olub, demək, doğrudan da “vaxtı hesablaya-hesablaya” yaşamaq olmaz. Axı nə üçünsə etmək olmaz.

Knyaz təkrar etdi:

– Bəli, nə üçünsə etmək olmaz, mənim özümə də elə gəlirdi... buna baxmayaraq, nə isə inanmaq olmur.

Aqlaya dedi:

– Yəni siz elə güman edirsiniz ki, hamıdan ağıllı yaşayacaqsınız?

– Hə, bəzən mən belə də düşünürdüm.

– İndi də mi düşünürsünüz?

Knyaz Aqlayaya əvvəlki kimi sakit və hətta ürkək təbəssümlə baxa-baxa dedi:

– Bəli... indi də düşünürəm. – Lakin bunu deyən kimi dərhal gülməyə başlayıb, Aqlayaya şən nəzər saldı.

Aqlaya az qala əsəbiləşərək:

– Təvazökarlıq edirsiniz! – dedi.

– Amma, öz aramızdır, siz yaman cəsarətlisiniz, bax siz gülsünüz, amma onun nağıl etdiyi əhvalat məni elə heyrətə salmışdı ki, bu sonra mənim yuxuma girdi, məhz bu beş dəqiqəni gördüm...

O, öz dinləyicilərini nüfuzedici və ciddi nəzərlərlə bir də süzdü. Knyaz sanki çəşmiş halda, lakin hamısının gözünün içinə dik baxaraq birdən soruşdu:

– Siz mənə nə üçünsə acıqlanmırsınız ki?

Qızların üçü də heyrətlə soruşdular:

– Nədən ötrü?

– Ondan ötrü ki, mən elə bil sizə təlim verirəm...

Hamı güldü.

Knyaz dedi:

– Acıqlanırınsızsa, acıqlanmayın, axı mən özüm başa düşürəm ki, hamıdan az yaşamışam, həyatda da hamıdan az şey başa düşürəm. Mən, bəlkə, bəzən çox təəccüblü danışırım...

Knyaz lap utandı.

Aqlaya ciddi, öcəşkənliklə sözə başladı:

– Bir halda ki, deyirsiniz xoşbəxt idiniz, demək ki, az deyil, çox yaşayıbsınız, axı siz nə üçün əzilib–büzülür və üzr istəyirsiniz? Xahiş edirəm, heç də narahat olmayın ki, bizə təlim verirsiniz. Burada siz heç bir zəfər çalmayıbsınız. Sizin kviyetizminizlə¹ yüzillik ömrü də səadətlə doldurmaq olar. Sizə edam cəzası göstər, yaxud barmaq göstər, siz bunların ikisindən də eyni tərifləyiq nəticə çıxarıb, hətta özünüzdən razı qalarsınız. Bu cür çox yaşamaq olar.

Danışanların üzlərinin ifadəsini çoxdan müşahidə edən general arvadı söhbətə qarışdı:

– Sən niyə daim hirsələnirsən, başa düşürəm, sizin nə barədə danışdığınızı da anlaya bilmirəm. Nə barmaqbazlıqdır, bu nə cəfəngiyatdır? Knyaz çox gözəl danışır, amma bir az kədərli əhvalat söylədi. Sən nə üçün onu ruhdan salıb çaşdırırsan? O, sözə başlayanda güldü, amma indi lap süstləşdi.

– Eybi yoxdur, maman. Amma knyaz, təəssüf ki, siz edam cəzasını görməyibsiz, mən sizdən bir şey soruşardım.

Knyaz cavab verdi:

– Mən edam görmüşəm.

Aqlaya qışqırdı:

– Görübsünüz? Mən bunu başa düşməli idim! Bu, bütün məsələyə xitam verir. Bir halda ki, görübsünüz, onda siz necə deyə bilərsiniz ki, həmişə xoşbəxt yaşayıbsınız? Məgər mən sizə sözü doğruunu demirəm?

Adelaida soruşdu:

– Məgər sizin köndinizdə edam edirdilər?

– Mən Lionda gördüm, oraya Şneyderlə getmişdim, o aparmışdı. Gələn kimi edam olan yerə getdim.

¹ Kviyetizm – həyata mistik baxış

Aqlaya soruşdu:

– Yaxşı, sizin çoxmu xoşunuza gəldi? İbrətəməz şey çox idimi? Faydalı idimi?

– Bu mənim qətiyyəni xoşuma gəlmədi, bu əhvalatdan sonra mən bir az naxoşladım, lakin etiraf edirəm ki, yerə mıxlanmış kimi tamaşa edir, gözümü çəkə bilmirdim.

Aqlaya dedi:

– Mən də gözümü çəkə bilməzdim.

– Orada arvadların gedib baxmasını heç xoşlamırlar, sonra bu qadınlar haqqında, hətta qəzetlərdə yazırlar.

– Demək, bir halda ki, bunun qadın işi olmadığını etiraf edirlər, onda demək istəyirlər (beləliklə də, bəraət qazandırılar) ki, bu kişi işidir. Məntiq üçün təbrik edirəm, əlbəttə, siz də belə düşünürsünüz, deyilmi?

Adelaida onun sözünü kəsdı:

– Edam haqqında söyləyin.

Knyaz tutulub bir az qaşqabağını tökdü.

– Mən indi bu barədə heç danışmaq istəməzdim...

Aqlaya ona öcəşdi:

– Deyəsən, bunu bizə söyləməyə heyfiniz gəlir.

– Yox, ona görə ki, mən həmin bu edam haqqında bayaq söyləmişəm.

– Kime söyləyibsiz?

– Gözləyəndə sizin kamerdinərə.

Hər tərəfdən səslər ucaldı:

– Hansı kamerdinərə?

– Dəhlizdə oturana, saçları bir az ağarmış, qırmızısiyə kişiyə; mən İvan Fyodoroviçin kabinetinə daxil olmaq üçün dəhlizdə oturmuşdum.

General arvadı dedi:

– Bu təəccüblüdür.

Aqlaya qətiyyətlə:

– Knyaz demokratdır, – dedi, – bir halda ki, siz Alekseyə söyləyibsiz, onda bizim xahişimizi rədd etməzsiz.

Adelaida təkrar etdi:

– Mən mütləq eşitmək istəyirəm.

Knyaz yenə də bir az ruhlanaaraq (o, sanki çox tez və sadələvh-lüklə ruhlanırdı) Adelaidaya müraciət etdi:

– Bayaq doğrudan da, siz məndən şəkil üçün süjet soruşanda, mənim həqiqətən bir fikrim var idi, sizə, belə bir süjet vermək istəyirdim: məhkum edilmiş adam başını hələ taxtının üstünə qoymayıb, gilyotinanın zərbəsindən bir dəqiqə əvvəl əşafotda dayanaraq gözləyir, elə bu məqamda onun üzünün ifadəsini təsvir edəsiniz.

Adelaida soruşdu:

– Necə sifət? Təkçə sifətini? Əcaib süjet olardı, bunun harası şəkil olardı?

Knyaz qızgınlıqla israr edirdi:

– Bilmirəm, axı nə üçün? Mən bu yaxınlarda Bazeldə bir şəkil gördüm. Mən bunu sizə söyləmək istəyirəm... Mən bir dəfə söyləyərəm... məni lap heyrətə salmışdı...

Adelaida dedi:

– Bazeldəki şəkil haqqında siz mütləq danışarsınız, indi isə mənə bu edam mənzərəsini təsvir edin. Bunu nə cür təsəvvür edirsinizsə, o cür də söyləyə bilərsinizmi? O sifəti necə rəsm etmək olar? Elə belə, təkçə sifəti? Bu nə cür sifətdir?

Xatirələrdən şövqə gələn knyaz böyük məmnuniyyətlə, həm də görünür, bütün qalan şeyləri unudaraq dərhal sözbə başladı.

– Bu, ölümdən birçə dəqiqə qabaq olur, onun pilləkəni qalxaraq, əşafota yenidən ayaq basdığı məqam. Bu demə o mənə tərəf baxdı, mən onun üzünə nəzər salanda hər şeyi başa düşdüm... Bir də ki, axı bunu necə nağıl edəsən! Mən çox istəyirdim, son dərəcə arzu edərdim ki, bunu siz, yaxud da başqa bir adam təsvir etsin! Yaxşı olardı ki, siz təsvir edəydiniz! Mən elə o vaxt düşündüm ki, bu şəkil faydalı olar. Bilirsinizmi, burada hər şeyi, əvvəlcə baş vermiş olan hər şeyi, hər şeyi təsəvvür etmək lazımdır. O, həbsxanada yaşayıb, özü də edamı, ən azı hələ bir həftədən sonra icra ediləcək edamı gözləmişdir, o, bir növ, adi rəsmiyyətçiliyə ümid bəsləyib ki, kağız hələ hara isə getməlidir və ancaq bir həftədən sonra gəlib çıxar. Halbuki qəflətən hansı təsadüf nəticəsində isə iş tezləşib. Səhər saat beşdə o yatırıb. Bu əhvalat oktyabrın axırında baş verib, saat beşdə hələ soyuq və qaranlıq olur, həbsxana pristavı keşikçi dəstəsi ilə yavaşca içeri girərək, chmallıca onun çiyinə toxunur, o, qalxıb dirsəklənir, işıq görür. “Nə olub?” – “Saat onda edamdır”. O, yuxulu olduğu üçün inanmır, mübahisə etmək istəyir ki, kağız bir həftədən sonra gələcək, lakin lap ayıldandan sonra mübahisə etməyib susur,

– belə nağıl edirdilər, – sonra deyib: “Hər halda bu cür birdən olması müsbətdir...” – sonra yenə susub, daha heç bir şey demək istəməyib. Belə halda məlum şeylər üçün: keşiklə görüşmək, səhər yeməyi, bu zaman ona şərab, qəhvə və mal ətə verirlər, üç-dörd saat keçir (məgər bu masqara deyilmi? Axı fikirləşirsən ki, bu dəhşətli əhvalatdır, o biri tərəfdən də, vallah, bu sadələvh adamlar bu işi təmiz ürəklə edirlər, özləri də əmindirlər ki, bu, insanpərvərlikdir), sonra tualet, (cinayətkarın tualetinin nədən ibarət olduğunu siz bilirsinizmi?) nəhayət, şəhərin içi ilə əşafota qədər aparırlar... Mən güman edirəm ki, bax, görə ki, burada da, əşafota çatana qədər intəhasız bir ömür qalır. Mənə belə gəlir ki, o, yolda ikən düşüncəyə düşür: “Hələ çox vaxt var, hələ üç küçəlik ömür qalıb, bax bu küçəni ötüb keçəndən sonra hələ o birisi qalacaq, sonra yenə biri, sağda bulka dükkanı olan küçə qalacaq... Hələ kim bilir bulka dükanına nə vaxt çatacağıq!” hər tərəf camaatla doludur, hay-küy ətrafı bürüyüb, on min sifət, on min göz, – bütün bunlara dözmək, davam gətirmək lazımdır, başlıcası isə belə bir fikrə: “Onlar on min nəfərdir, onlardan heç kəsi edam etmirlər, amma məni edam edirlər!” Bax, bütün bunlar edamdan qabaq baş verir. Əşafota pilləkənlə qalxırlar, elə bu demə, o, pilləkənin qarşısında birdən ağlamağa başladı, halbuki qüvvətli və cəsarətli adam idi, deyirlər, böyük cinayətkar olub. Keşik daim onun yanında idi, arabada da onunla yanaşı oturmuşdu, özü də ara vermədən danışdı, – amma cinayətkar çətin ki, ona qulaq asırdı: qulaq asmağa başlayır, iki kəlmədən sonra, yəqin heç bir şey başa düşmürdü. Yəqin belə olardı. Nəhayət, pilləkənlə qalxmağa başladı; ayaqları buxovlanmışdı, ona görə də xırda addımlarla yeriyirdi. Keşik, görünür, ağıllı adam idi, danışmağına ara verdi, amma hey xaçı ona tərəf tutub öpdürmək istəyirdi. Pilləkənin aşağısında onun rəngi lap qaçmışdı, amma yuxarı qalxıb, əşafota qədəm basanda, birdən kağız kimi ağardı, lap ağ yazı kağızı kimi. Yəqin onun qıçları heydən düşüb taxtaya dönürdü, ürəyi də elə bulanırdı ki, sanki boğazımı nə isə sıxırdı, buna görə də elə bil qıdığı tuturdu, – siz bəzən qorxanda, yaxud da dəhşətli anlarda bunu hiss edirsinizmi? Bu elə anlardır ki, insan şüurunu itirmir, lakin heç bir şey etməyə təqəti çatmır. Mənə elə gəlir ki, məsəl üçün, ev başına uçanda mütləq məhv olacağını hiss edən insan, birdən yerdə oturacaq, gözünü yumaraq gözləməyə başlayacaq, – düşünəcək ki, – nə olacaq olsun!.. Bax, elə bu məqamda, bu zəiflik başlayanda, keşik

cəld və dinməz-söyləməz birdən xaçı onun lap dodaqlarına yapışdırırdı; balaca, dördbucaq, gümüş xaç idi, tez-tez, hər dəqiqə dodağına tərəf tuturdu. Xaç edam olunanın dodaqlarına toxunan kimi gözlerini açaraq, yenə bir neçə saniyə elə bil ki, canlanır və çıqları hərəkət edirdi. O, xaçı tələsə-tələsə öpürdü, nəyi isə ehtiyat olaraq, hər ehtimala qarşı götürməyi unutmamaq üçün tələsirmiş kimi, xaçı öpməyə tələsirdi, lakin bu anlar onun dini bir şey dərk etməsini heç ağılm kəsmir. Taxtaya çatanadək halı belə idi... Təəccüblü orasıdır ki, bu son saniyələrdə çox nadir adam bayılıb özündən gedir! Əksinə, adamın başı çox iti işləyir, yəqin, işə salınan maşın kimi qüvvətlə, çox qüvvətlə və sürətlə işləyir, mən təsəvvür edirəm, tamamlanmamış olan müxtəlif fikirlər baş qaldırır, hələ, bəlkə də, gülməli, bir cür kənar fikirlər də: “Bax o mənə tamaşa edir, onun alınında ziyil var, bax cəlladın alt düymələrindən biri paslanıb”... Halbuki, hər şeyi bilir və hər şeyi xatırlayırsan, heç vaxt yaddan çıxmayan belə bir nöqtə var, heç bayılmaq da olmaz, hər şey onun yanında, bu nöqtənin yanında hərəkət edib fırlanır. Təsəvvür edin ki, bu, son dördüdə bir saniyə ərzində, baş artıq kötüyün üstünə qoyulmuş olduğu məqamədə davam edir, özü də gözləyir, həm də... bilir, qəflətən başı üzərində dəmirin qıjiltısı eşidir! Bunu adam mütləq eşidir! Hərgah mən başımı kötüyə qoymuş olsaydım, mən buna qəsdən qulaq asar və eşidərdim! Burada, bəlkə də, onda bir saniyə vaxt qalır, lakin mütləq eşidərsən! Özünüz də təsəvvür edin, hələ bu vaxta qədər də mübahisə edirlər ki, bəlkə, baş vurulub yerə düşəndən sonra da, hələ bir saniyə ərzində, vurulub yerə salındığını bilir, – qərribə anlayış deyilmi! Bəs bu hal beş saniyə davam edərsə!.. Eşafotu elə çəkin ki, aydın şəkildə və yaxından təkə son pillə görünsün; cinayətkar ayağını bu pilləyə qoyub, baş görünür, sifət kağız kimi ağarıb, keşiş xaçı ona tərəf uzadır, o özünün göyərmiş dodaqlarını hərəkətlə xaça sarı uzadıb baxır, hər şeyi də bilir. Xaç və baş – bu da şəkil, keşişin, cəlladın, onun iki nəfər köməkçisinin sifətləri və aşağıdan bir neçə başla göz – bütün bunları, bir növ, üçüncü planda aksesuar¹ üçün duman içərisində çəkmək olar... əla şəkil olardı.

Knyaz susub hamıya nəzər saldı.

Aleksandra öz-özünə dedi:

– Bu, əlbəttə, kviyetizmə bənzəmir.

Adelaida dedi:

– Hə, indi sizin bənd olmağınızı, vurulmağınızı söyləyin.

Knyaz ona heyrətlə baxdı.

Adelaida sanki tələsirdi:

– Bəri baxın, Bazel şəkli haqqında söyləməyi borclu qalırınsız, lakin indi mən sizin nə cür aşiq olduğunuzu eşitmək istəyirəm, gizlətməyin, siz aşiq olmuşdunuz. Həm də, siz bu saat nağıl etməyə başlayan kimi filosofluqdan əl çəkəcəksiniz.

Aqlaya birdən dedi:

– Siz nağıl edib qurtaran kimi, söylədiklərinizdən o saat utanırınsız, bu nədəndir?

General arvadı Aqlayaya hirsli-hirsli baxıb onun sözünü kəsdi:

– Nə sarsaq sual verirsən! O, knyaza müraciət etdi:

– Siz onun sözünə inanmayın, knyaz, o bunu qəsdən, acıqcan eləyir, o, heç də belə sarsaq tərbiyə almayıb, onların bu cür zinhara getirmələrinə siz darılmayın, ağılınıza ayrı bir fikir gəlməsin, onların, görünür, nə işə bir niyyətləri var, lakin onlar artıq sizi sevirlər. Mən onların üzrlərindən görürəm.

Knyaz xüsusi bir inamla dedi:

– Onların üzrlərinin ifadəsini mən də görə bilərəm.

Adelaida maraqla soruşdu:

– O necə olur?

O biri iki qız da maraqlanıb soruşdular:

– Siz bizim üzümüz haqqında nə bilirsiniz?

Lakin knyaz dinmirdi, ciddi görkəm almışdı, hamı onun cavabını gözləyirdi.

O, yavaşdan və ciddi dedi:

– Bunu sizə sonra deyərəm.

Aqlaya qışqırdı:

– Siz bizdə qəti olaraq maraqlı oymatmaq istəyirsiniz, bir görün nə böyük qələbə çalırsınız!

Adelaida yenə tələsdi:

– Di, yaxşı, bir halda ki, siz belə sifət mütəxəssisisiniz, onda yəqin vurulmağınız da olub, demək, mən düz başa düşmüşəm. Onda söyləyin.

¹ Aksesuar – yardımçı şeylər, köməkçi vasitələr

Knyaz yenə yavaşdan və ciddi dedi:

– Mən vurulmamışdım, mən... ayrı cür xoşbəxt idim.

– Nə cür? Nə ilə?

Knyaz sanki dərin düşüncəyə dalmış halda dedi:

– Yaxşı, mən sizə söyləyəm.

VI

Knyaz sözə belə başladı.

– Bax siz hamınız indi mənə elə maraqla baxırsınız ki, hərəgah mən sizin xahişinizi yerinə yetirməsəm, onda yəqin, məndən inciyəcəksiniz. Yox, mən zarafat edirəm, – deyə o, cəld gültümseyib əlavə etdi. – Orada... orada hamısı uşaqlar idi, mən orada uşaqların arasında, ancaq uşaqlarla bir yerdə olurdum. Bunlar həmin kəndin uşaqları idi, hamısı məktəbdə oxuyan uşaqlar idi. Mən onlara təlim verməklə məşğul olurdum, yox, yox, orada bunun üçün məktəb müəllimi, Jül Tibo var idi, mən, əslində, onları həm də öyrədirdim, amma çox zaman vaxtımı onlarla elə-belə keçirirdim; mənim dörd ilim elə bu cür də keçdi. Mənə ayrı heç bir şey lazım deyildi. Hər şeyi açıb onlara söyləyirdim, heç bir şeyi onlardan gizlətmirdim. Onların atalarının və qohumlarının hamısının mənə acığı tutmuşdu, ona görə ki, axır-axırda uşaqlar mənsiz dayana bilmirdilər, daim mənim başıma toplaşırdılar; məktəbin müəllimi, nəhayət, mənim birinci düşmənim oldu. Orada mənim düşmənlərim çoxaldı, hamısı da uşaqların ucbatından hətta Şneyder də məni danlayırdı. Axı onlar niyə belə qorxurdular. Uşağa hər şey demək olar – hər şeyi, yaşlıların uşaqları, ata və anaların – hətta öz uşaqlarını çox pis tanımaları məni həmişə heyretə salırdı; uşaqların balaca olmasını və hələ inkişaf etmədiklərini bəhanə edib onlardan heç bir şeyi gizlətmək lazım deyil. Bu nə qədər kədərli və uğursuz fikirdir! Uşaqların özləri çox yaxşı görürlər ki, ataları onları çox kiçik və heç bir şey başa düşməyən hesab edir, halbuki onlar hər şeyi başa düşürlər. Yaşlılar, böyükler bilmirlər ki, uşaq hətta ən çətin işdə də fəvqəladə mühüm məsləhət verə bilər. Aman Allah! Bu gözəl balaca quş sizə etimad və xoşbəxt nəzərlərlə baxanda, axı onu aldatmaq sizin üçün ayıbdır! Mən ona görə uşaqları quş adlandırırım ki, dünyada quşdan yaxşı şey yoxdur. Bir də ki,

kənddə hamı mənə, daha çox, bir təsadüf münasibəti ilə hirsələnmişdi... Tibo isə mənə sadəcə həsəd edirdi, o əvvəlcə başını bulayır və uşaqların mənim dediyim hər şeyi başa düşmələrinə, onun isə heç bir təlimini dərk etmədiklərinə heyret edirdi, sonra isə mən ona, bizim heç birimizin onlara heç bir şey öyrədə bilməyəcəyimizi, eksinə, onların bizi öyrədə biləcəklərini deyəndə Tibo məni lağa qoymağa başladı. Bir də ki, onun özü də bu uşaqlarla yaşadığı halda mənə necə həsəd edib, iftira deyə bilirdi! İnsanın qəlbini uşaqlar müalicə edir... Orada, Şneyderin müəssisəsində bir naxoş var idi, çox yazıq və bədbəxt adam idi. Bu elə bir dəhşətli bədbəxtlik idi ki, bu cür bədbəxtliyi təsəvvür etmək də çətindir. Onu divanəlikdən müalicə olunmaq üçün buraya gətirmişdilər, mənə, o, divanə deyildi, – o ancaq dəhşətli əzab çəkirdi – onun bütün naxoşluğu bundan ibarət idi. Siz bilseydiniz ən nəhayət, bizim uşaqlarımız onun üçün nə cür təsəlli oldular... Lakin yaxşısı budur, sizə bu naxoş barədə sonra danışaram; indi bütün bu əhvalatın necə başladığını söyləyəcəyəm. Uşaqların əvvəlcə məndən xoşları gəlmirdi. Çox yekə idim, mən həmişə bu cür yöndəmsiz olmuşam; mən bilirdim ki, özüm də kifirəm... nəhayət, orası da var idi ki, mən əcnəbi idim. Uşaqlar əvvəlcə mənə güldürdülər. Pusub mənim Marini öpdüyümü görəndən sonra isə məni daşa basmağa başladılar. Halbuki mən onu bircə dəfə öpmüşdüm... Yox, siz gülməyin, – deyə knyaz öz dinləyicilərinin kinayəli təbəssümünün qarşısını almaq istədi, – burada heç bir sevgi nişanəsi yox idi. Siz onun nə qədər bədbəxt bir məxluq olduğunu bilseydiniz, sizin özünüzün də ona, mənim kimi, çox yazığınızı gələrdi. O bizim kənddən idi. Anası qoca qarı idi, onun iki pəncərəli lap köhnə və balaca daxmasında, kənd başçısının icazəsilə bir pəncərənin qabağı hasara alınmışdı; bu pəncərədən ona qaytan, sap, tən-bəki, sabun alveri etməyə icazə vermişdilər, hər şeyi qəpik-quruşa satırdı, elə bununla da güzəranını keçirirdi. Qarı naxoş idi, ayaqları şişmişdi, yerindən tərpənə bilmirdi. Mari onun qızı idi, iyirmi yaş var idi, zəif, arıq bir qız idi; çoxdan vərəm naxoşluğuna mübtəla idi; buna baxmayaraq, evlərə gedərək günümüzə çox ağır işlər görürdü, – döşəmə, paltar yuyur, heyətləri süpürür, mal-qaranın altını təmizləyirdi. Bir nəfər yoldan ötən fransız kommissi¹ onu qılıqlayıb özü

¹ K o m m i – səyyar ticarət agenti

ilə apardı, bir həftədən sonra yolda təkbaşına buraxaraq xəlvetcə ekildi; qız dilənə-dilənə, başdan-ayağa çirk-pasaq, cır-cındır içində, başmaqları yırtılmış halda evə gəldi; o, bir həftə piyada gəlmişdi, gecələr çöldə yatdığı üçün bərk soyuqlamışdı, ayaqları yaralanmışdı, əlləri şişib çatlamışdı. Mari elə övəllər də kifir qız idi, təkçə gözleri sakit, mehriban baxışlı, məsun idi. Çox qaradınmız bir qız idi. Qətiyyətin dinib-danışmırdı. Bir dəfə, hələ qabaqlarda, işləyərkən, birdən mahnı oxumağa başlamışdı; yadımdadır, hamı heyret edib gülürdü: "Mari mahnı oxumağa başladı! Necə? Mari mahnı oxudu!" – Qız yamanca utandı; sonra birdəfəlik səsinə kəsdi. O zaman ona hələ mehribanlıq edirdilər, lakin qız naxoş və əldən düşmüş halda qayıdandan sonra ona qarşı heç kəsdə, heç bir şəfqət duyğusu qalmamışdı! Bu cəhətdən onlar necə də amansızdılar! Bu məsələdə onlardakı anlayış həddən artıq kəskinidir! Onu hamıdan əvvəl qəzəb və nifrətlə qarşılayan anası olmuşdu: "Sən mənə rüsvay etdin". Onu ilk abırdan salan, biabır edən də anası oldu: kənddə Marinin qayıtdığını eşidəndə hamı qaça-qaça Mariyə baxmağa gəldi, az qala bütün kənd qarının daxmasına toplaşmışdı: qocalar, uşaqlar, qadınlar, qızlar, hamı, özləri də tələsik, izdihamla gəlmişdilər. Ac, cır-cındır içində olan Mari qarının ayaqları altında, döşəmədə uzanıb ağlayırdı, hamı gəlib içəri dolanda qız dağılmış saçları ilə üzünü örtüb, üzünü üstə döşəməyə sərildi. Ətrafdakı adamların hamısı ona murdar bir adam kimi baxırdı; qocalar məzəmmət edib söyür, cavanlar hətta gülürdülər; arvadlar onu söyür, töhmətləndirirdilər; murdar hörümçüyə baxırlarmış kimi, ona nifrətlə baxırdılar. Anası bütün bunlara imkan verirdi, özü oradaca oturub, başını tərpedir, təqdir edirdi. Qarı o vaxt ağır naxoş idi, başı gora titrəyirdi. İki aydan sonra öldü, bilirdi ki, bu gün-sabahlıqdır; buna baxmayaraq, ölənə qədər qızı ilə barışmaq fikrinə düşmədi; hətta ona bir kəlmə söz də demədi; yatmaq üçün dəhlizə qovurdu, ona yemək də vermirdi. Qarı şişmiş ayaqlarını tez-tez isti suya salmalı idi; Mari hər gün onun ayaqlarını yuyur, ona qulluq edirdi, qarı onun bütün xidmətçiliyini dinməz-söyləməz qəbul edərək, ona bir kəlmə də mehriban söz demirdi. Mari hər şeyə dözürdü; onunla tanış olandan sonra mən gördüm ki, qız özü də bütün bunları təqdir edir; özü də özünü nə isə ən rəzil, murdar bir məxluq hesab edirdi. Qarı lap taqətdən düşəndə, kəndin qoca arvadları növbə ilə ona qulluq etməyə gəldilər; orada qayda belədir. Bu zaman Mariyə daha

heç yemək də vermirdilər, kənddə isə heç kim onu yaxın qoymur, hətta heç kəs ona, əvvəlki kimi, iş də vermək istəməirdi. Hamı sanki ona tüpürürdü, kişilər isə onu daha heç arvad yerinə də qoymur, çox pis söyüşlər söylürdülər. Bəzən, çox nadir hallarda, bazar günləri içib serxoş olanda, gülmək üçün Mariyə qəpik-quruş atırdılar, elə bil, yerə atırdılar; Mari dinməz-söyləməz pulu yerdən götürürdü. Elə o zaman qız öskürəndə boğazından qan gəlirdi. Nəhayət, onun köhnə paltarları lap cır-cındıra dönmüşdü, elə idi ki, kəndə, camaat arasına çıxmağa da utanırdı; kəndə qayıdandan sonra isə həmişə ayaqyalın gəzirdi. Bax elə bu vaxt, xüsusilə uşaqlar, bütün dəstə ilə – qırıxdan artıq məktəbli uşaq idi, – ona sataşmağa başladılar, hətta onun üstünə palçıq atırdılar. Qız naxırçıdan xahiş etdi ki, inəklərə keşik çəkməyə ona icazə versin, lakin naxırçı onu yaxın buraxmadı. Belə olanda Mari özü, icazəsiz, naxıra qoşulub bütün gün evdən çıxıb gedirdi. Marinin naxırçıya çox faydası olurdu, naxırçı bunu başa düşmüşdü, ona görə də qızı qoymurdu, hətta bəzən yeməyindən artıq qalanı, pendir və çörəyini ona verirdi. Naxırçı bunu öz tərəfindən edilən böyük bir iltifat və mərhəmət hesab edirdi. Qızın anası öləndə isə pastor kilsədə utanmaz-utanmaz hamının qarşısında onu rüsvay elədi. Mari cır-cındır paltarın içində, tabutun yanında dayanıb ağlayırdı. Marinin ağlamasına və tabutun arxasınca getməsinə tamaşa etmək üçün bir xeyli camaat toplaşmışdı; bu dəm pastor, – o hələ gənc idi, bütün fikri-zikri böyük bir vaiz olmaq idi, – hamıya müraciət edərək Marini göstərdi. "Bu möhtərəm qadının ölümünə səbəb, baxın, bu qız olub" (qətiyyətin düz deyildi, ona görə ki, qarı iki il idi naxoş idi), "baxın, o sizin qarşınızda dayanıb, üzünü baxa bilmir, çünki o, Allahın belasına mübtələdir; görün, o ayaqyalın və cır-cındır içindədir, – bu, ismətinə itirənlər üçün ibrət dərşidir! O kimdir! O, qadının qızıdır!" Bütün danışığı bu səpgidə idi. Həm də təsəvvür edin ki, bu alçaqlıq az qala onların hamısının xoşuna gəldi; lakin... bu aralıq qərribə bir əhvalat baş verdi; uşaqlar köməyə gəldi; ona görə ki, uşaqların hamısı bu zaman mənəmə tərifində idi; onlar Marini sevməyə başladılar. Bu belə olmuşdu. Mən Mariyə bir yaxşılıq etmək istəyirdim, ona pul vermək lazım idi; lakin orada mənə heç vaxt bir qəpiyim də olmayıb. Mənim balaca brilyant sancağım var idi, mən onu bir nəfər dəllala satdım; o, kəndləri gəzib-dolaşır, köhnə paltar alveri edirdi, o mənə səkkiz frank verdi, halbuki sancağın

qiyməti ən azı qırx frank idi. Mən bir xeyli vaxt Mari ilə təkliddə görüşməyə səy etdim; nəhayət, biz kəndin kənarında, dağa qalxan cığırda, çəpərin yanında, ağacın dalında rastlaşdıq. Mən burada ona səkkiz frankı verib dedim ki, bu pulları saxlasın, ona görə ki, daha mənim pulum olmayacaq; sonra da onu öpüb dedim ki, qoy elə düşünməsin ki, mən bunu pis niyyətlə edirəm, mən onu sevdiyim üçün, ona vurulduğum üçün öpmürəm; ona görə ki, mənim ona çox yazığım gəlir; mən lap əvvəldən onu qətiyyətlə, zərər qədər günahkar hesab etməmişəm, ancaq bədbəxt hesab etmişəm. Mən elə oradaca, ona təsəlli vermək, onu inandırmaq istəyirdim ki, o özünü hamının qarşısında rəzil bir məxluq hesab etməməlidir; lakin deyəsən, qız məni başa düşmədi. O daim susaraq gözünü yerə dikib, qarşımda son dərəcə utana-utana dayanmış olsa da, mən bunu o demə hiss etmişdim. Mən sözümlü bitirəndə o mənim əlimdən öpdü, mən də dərhal onun əlindən öpmək istəyəndə o, cəld əlini çəkdi. Bu vaxt qəflətən uşaqlar, bütün dəstə bizi pusurmuş; mən sonra öyrəndim ki, onlar məni çoxdan güdürlərmiş. Onlar fit çalmağa, əl çalmağa və gülməyə başladılar, Mari isə qaçdı. Mən uşaqlarla danışmaq istəyirdim, lakin onlar məni daşa basdılar. Həmin gün hamı, bütün kənd bundan xəbər tutdu, yenə hər şey Marinin başına yağdırıldı: ondan daha çox zəhlələri getməyə başladı. Mən hətta eşitmişdim ki, onu məhkum edib cəzalandırmaq istəyirlər; lakin şükür Allaha, xəta sovuşdu; buna baxmayaraq, uşaqlar ona göz verir, işıq vermirdilər; əvvəlkindən də betər öçəşir, qızın üstünə palçıq atırdılar, onu qovurdular, ciyərləri zəif qız qaçıb onlardan canını qurtarmağa çalışır, nəfəsi tənqışirdi; onlar isə qızın arxasınca yüyürür, qışqırır, qızı söyüdürlər. Mən bir dəfə hətta onlarla dalaşmalı oldum. Sonra uşaqlara məsələni söyləməyə başladım; nə vaxt fürsət düşürdüsə, hər gün deyirdim: hələ də söyüşmələrinə baxmayaraq, onlar bəzən ayaq saxlayıb qulaq asırdılar. Marinin necə bədbəxt adam olduğunu mən onlara söylədim, çox keçmədən onlar daha söyüşməyib, dinməz-söyləməz uzaqlaşdırdılar. Tədriclə biz söhbət etməyə başladığımız; mən onlardan heç şeyi gizlətmirdim; mən onlara hər şeyi nağıl etdim. Onlar böyük maraqla qulaq asırdılar; çox keçmədən Mariyə rəhmləri gəldi. Bəziləri Mariyə rast gələndə ona məhrəblərlə salam verirdilər; orada belə adət var, istər tanış olsun, istər olmasın, bir-birinə rast gələndə baş əyib deyirlər: "Salameley-küm". Marinin necə təəccüb elədiyini təsəvvür edə bilərsiniz. Bir dəfə iki

qız ona yemək apardılar; sonra gəlib mənə dedilər. Onlar söyləyirdilər ki, Mari mütəəssir olub ağladı; indi onlar Marini çox sevirlər. Sonra Marini hamısı sevməyə başladı; onunla birlikdə birdən məni də sevməyə başladılar. Onlar indi daha mənim yanıma tez-tez gəlirdilər; həmişə də xahiş edirdilər ki, onlara bir əhvalat nağıl edim; mənə elə gəlir ki, mən yaxşı nağıl edirdim, çünki məni dinləmək onların çox xoşuna gəlirdi. Sonralar isə onlara nağıl etmək üçün mən çox oxuyub öyrənir, mütaliə edirdim; sonrakı üç il müddətində mən daim onlara nağıl edirdim. Bundan sonra hamı, – Şneyder də həmçinin, – mənim onlarla böyük adamlar kimi söhbət etməyimə görə, onlardan heç bir şey gizlətmədiyimə görə məni töhmətləndirəndə, mən onlara cavab verdim ki, uşaqlara yalan söyləmək ayıbdır; onlardan nə qədər gizli saxlamaq istəsən də, uşaqlar onsuz da hər şeyi bilirlər; sonra isə mümkündür ki, bunu daha pis şəkildə eşidərlər; amma məndən pis söz eşitməzlər. Hər bir adam bir zaman özünün də uşaq olduğunu xatırlasaydı, kifayət edərdi. Onlar mənimlə razılaşmırdılar... Mən Marini hələ anası ölməmişdən iki həftə qabaq öpmüşdüm; pastor moizə edəndə isə uşaqların hamısı artıq mənim tərəfimdə idi. Mən pastorun hərəkətini dərhal onlara söyləyib izah elədim; hamısının ona acığı tutdu; bəziləri o dərəcədə qəzəblənmişdi ki, onun pəncərələrinin şüşələrini daşla çilik-çilik elədilər. Mən onların qabağını saxladım, çünki bu, yaxşı hərəkət deyildi, amma kənddə dərhal hamı, hər şeyi bildi; elə bu aralıq məni günahlandırmağa başladılar ki, mən uşaqların əxlaqını korlamışam. Sonra hamı öyrəndi ki, uşaqların Maridən xoşları gəlir; yamanca qorxdular, lakin Mari daha özünü xoşbəxt hiss edirdi. Uşaqlara hətta onunla görüşməyi də qadağan etdilər; lakin onlar xəlvətcə qaçıb bir xeyli uzağa, kənddən yarım verst qırağa, Marinin yanına, sürüyə gedirdilər, onlar Mariyə sovqat aparırdılar, bəziləri isə sadəcə onu qucaqlayıb öpmək: "Ye vous aime, Marie!"¹ demək üçün onun yanına qaçır, sonra yüyürə-yüyürə geri qayıdırdılar. Bu cür qəflətən baş verən səadətdən Mari az qala dəli olacaqdı; o bunu heç xəyalına da gətirə bilmirdi; utanır və sevinirdi, başlıcası isə uşaqlar, xüsusilə qızlar istəyirdilər Marinin yanına qaçıb ona desinlər ki, mən onu sevirəm; həm də Marinin haqqında onlara çox şey danışırım. Uşaqlar Mariyə söyləyirdilər ki,

¹ Mən sizi sevirəm, Mari!

bütün bunları onlara mən nağıl etmişəm, indi daha onlar Marini sevir, ona yazıqları gəlir və onu həmişə sevecəklər. Sonra yüyürə-yüyürə mənim yanıma gələrək, bu saat Marini gördüklerini, Marinin mənə salam göndərməsini çöhrələrində misilsiz bir sevinc, qayğıkeşlik ifadəsilə mənə xəbər verirdilər. Axşamlar mən şələlə olan yerə gedirdim; orada kənddən qətiyyəyən görünməyən, bir növ qapalı yer var idi, hər tərəfdə qovaqlar ucaldırdı; uşaqlar axşamlar orada mənim başıma toplaşırıldı; bəziləri xəlvətcə gəlirdi. Mənə elə gəlir ki, mənim Mariyə olan məhəbbətim onlar üçün böyük bir zövq idi, mən orada yaşadığım bütün müddət ərzində onları təkçə bu məsələdə aldatmışdım. Mən Marini heç də sevmədiyimi, yəni ona vurulmadığımı, ona ancaq hədsiz rəhmim gəldiyini uşaqlara söyləməklə onları fikirlərindən döndərmək istəməyirdim, mən hər şeydən görürdüm ki, belə olmasını, onların təsəvvür etdikləri kimi və öz aralarında qərara gəldikləri kimi olmasını daha çox arzu edirlər, ona görə də səsimi çıxarmır, özümü elə göstərirdim ki, guya onlar düz başa düşüblər. Bu balaca ürək sahibləri nə qədər nəzakətli və zərif qəlbli idilər; öz aramızda deyim ki, onların mehriban Leonlarının Marini belə sevməsi qeyri-mümkün görünürdü, özü də ki, Mari cır-cındır içində, ayaqyalın idi. Təsəvvür edin ki, uşaqlar onun üçün başmaq da tapdılar, corab da, alt paltar da, hətta bir don da tapmışdılar; onlar bunu necə ede bilmişdilər – başa düşürəm; bütün dəstə işə kirişmişdi. Mən onları sorğu-suala tutanda uşaqlar sevincle gülürdülər, qızlar isə əl çalıb məni öpürdülər. Mən də bəzən Mari ilə xəlvətcə görüşməyə gedirdim. Onun naxoşluğu lap şiddətlənirdi; zorla yeriyirdi; nəhayət, naxırçıya kömək etməyə təqəti çatmadı; buna baxmayaraq, hər səhər naxırla bərabər gedirdi. Mari kənarda otururdu; orada sıldırım bir qayanın çıxıntısı var idi. Mari lap küncdə, heç kəsin görmədiyi daşın üstündə oturur, bütün günü hərəkətsiz qalırdı; səhərdən naxırın kəndə qayıtdığı vaxta qədər bu cür otururdu. Vərəm onu elə təqətdən salmışdı ki, qız başını qayaya dayayıb, gözlərini yumaraq, ağır nəfəs ala-ala mürgüləyirdi; ariqlayıb skeletə dönmüşdü; alnında və gicgahlarında tər damcıları parıldayırdı. Mən onun yanına gələndə həmişə bu vəziyyətdə olurdu. Mən bir dəqiqəyə gəlirdim, özüm də istəməyirdim ki, məni onun yanında görsünlər. Mən gələndə kimi Mari dərhal diksinir, gözünü açıb, mənim əllərimi öpməyə başlayırdı. Mən daha əlimi çəkmirdim, çünki bu onun üçün səadət idi; onun yanında otur-

duğum müddətdə Mari daim titrəyib ağlayırdı; doğrudur, bir neçə dəfə danışmaq, söz demək istəmişdi, lakin onu başa düşmək də çətin idi. O, dəli kimi olurdu, son dərəcə təşviş keçirir və sevinirdi. Bəzən uşaqlar mənimlə birlikdə gedirdilər. Belə hallarda uşaqlar, adətən, bir az kənarda dayanıb, bizi kimdənsə və nədənsə qoruyurdular; bu onların fəvqəladə xoşuna gəlirdi. Biz oradan gedəndə Mari yenə tək qalır, əvvəlki kimi hərəkətsiz dayanırdı; o bəlkə də, bir şey düşüncəyə xeyala dalırdı. Bir dəfə səhərçağı o daha naxırla gedə bilmədi, öz boş evində qaldı. Uşaqlar dərhal bundan xəbər tutub, həmin gün hamısı ona baş çəkdi; Mari tək-tənha yorğan-döşəkdə uzanmışdı. İki gün ona təkçə uşaqlar qulluq etdilər; onlar Marinin yanına növbə ilə gəlirdilər; lakin sonra Marinin, doğrudan da, ölüm yatağında olmasını kənddə eşidəndən sonra onun yanına kənddən qoca arvadlar gəlməyə başladılar; onlar oturub növbə çəkirdilər. Kənddə, deyəsən, Mariyə rəhm etməyə başlamışdılar; heç olmazsa daha uşaqlara onun yanına getməyi qadağan etmir və onları əvvəlki kimi danlamırdılar. Mari daim mürgüləyirdi, çox narahat yatırdı: bərk öskürürdü. Qarılar uşaqları qovurdularsa da, onlar pəncərəyə yanaşırıldı; bəzən, ancaq: “Bonjour, notre bonne Marie”¹ demək üçün bir dəqiqəyə ayaq saxlayırdılar. Mari isə onları görəndə kimi, yaxud da səslərini eşidəndə kimi cana gəlir, qarlıların sözünə baxmayıb, elə o saat dirsəklənməyə çalışır, başını tərpedib, uşaqları salamlayır, onlara təşəkkür edirdi. Uşaqlar ona əvvəlki kimi yenə sovqat gətirirdilər, lakin Mari daha heç bir şey yemirdi. Mən sizi əmin edirəm ki, Mari öləndə bu uşaqlara görə, özünü xoşbəxt hiss edirdi. Bu uşaqların sayəsində o özünün qara bəxtini unutmuşdu, sanki onlar Marinin əfv olunmasının təzahürü idilər, ona görə ki, Mari ömrünün axırınadək özünü çox böyük cinayətkar hesab edirdi. Uşaqlar onun pəncərəsi qarşısında quş kimi qanad çalır və hər səhər qışqıra-qışqıra ona deyirdilər: “Nous taimons, Marie”². Mari çox tez öldü. Mən elə güman edirdim ki, o hələ bir xeyli yaşayar. O ölməmişdən bir gün əvvəl, günəş qüruba enəndə, onun yanına gəlmişdim, deyəsən o məni tanımışdı, son dəfə onun əlini sıxdım; onun əli bir dəri, bir sümük idi! Səhərçağı isə birdən yanıma gəlib dedilər ki, Mari öldü. Bundan xəbər tutan uşaqların qabağını

¹ Salam, bizim mehriban Marimiz.

² Biz seni sevirik, Mari.

saxlamaq heç mümkün deyildi; onlar Marinin tabutunu gül-çiçəklə bəzədilər, boynuna çələng keçirdilər. Pastor kilsədə ölünü daha tohin eləmədi; elə dəfnə də çox az adam gəlmişdi; bəziləri elə belə, maraq üçün gəlmişdi; lakin tabutu qaldırmaq lazım gələndə, uşaqların hamısı birdən tökülüşüb tabutu özləri aparmaq istədilər; fəqət qaldırmağa gücləri çatmadığı üçün, ancaq kömək edirdilər; hamısı tabutun arxasınca qaçır, hamısı ağlayırdı. O vaxtdan bəri Marinin balaca qəbri daim uşaqların hörmət bəslədikləri yer oldu: onlar hər il qəbri gül-çiçəklə bəzəyirlər, hər tərəfinə qızılgül əkiblər. Lakin bu dəfn günündən başlayaraq, uşaqlara görə bütün kənd mənim əleyhimə qalxdı; əsas təqib buradan başlandı. Başlıca təhrikçi pastorla məktəb müəllimi idi. Uşaqlara hətta mənimlə görüşməyi də qəti qadağan etdilər. Şneyder isə hətta buna nəzarət etməyi boynuna çəkdi. Burda baxmayaraq, biz hər halda görüşürdük; uzaqdan işarələrlə bir-birimizi başa salırdıq. Onlar mənə özlərinin kiçik kağızlarını göndərirdilər. Sonralar bütün bunlar yoluna düşdü; lakin o zaman çox yaxşı idi; bu təqib nəticəsində mən uşaqlarla hətta daha bərk dostlaşdım. Sonuncu il isə mən Tibo və pastorla, demək olar, hətta barışdım. Şneyder isə mənim uşaqlarla rəftarımdakı zərərli “sistemim” haqqında mənə çox deyir və mənimlə mübahisə edirdi. Mənim nə sistemim var idi! Nəhayət, Şneyder mənə özünün çox təəccüblü bir fikrini söylədi, – bu mənim yola düşməyə hazırlaşdığım vaxt idi, – o mənə dedi ki, mənim lap uşaq olmağıma qəti inanmışdır, yəni mən lap uşağam, mən ancaq boydan və sifətdən böyük adama bənzəyirəm, lakin inkişaf cəhətdən, qəlbən, xasiyyət etibarı ilə və ola bilsin ki, hətta ağıl cəhətdən uşağam ki, uşağam, altmış il də yaşamış olsam, elə bu cür qalacağam. Mən bərk gülürdüm: o, əlbəttə, haqlı deyil, ona görə ki, axı mən haradan balaca oldum? Lakin bir şey doğrudur ki, mən yaşlı adamlarla, böyükklərlə oturub-durmağı xoşlamıram, – həm də mən bunu çoxdan hiss etmişəm, – xoşlamıram, ona görə ki, bacarmıram. Onlar mənimlə nə barədə söhbət etsələr də; mənə qarşı nə qədər məhraban və xeyirxah olsalar da, hər halda, onlarla bir yerdə olmaq nədənsə mənə həmişə əzab verir; ona görə də, tez öz yoldaşlarımla yana gedə bilməyimə olduqca sevinirəm; mənim yoldaşlarımla isə həmişə uşaqlar olub; ona görə yox ki, mən özüm uşaq idim, ona görə ki, məni sadəcə olaraq uşaqlar maraqlandırır. Mənim könddə hələ təzəcə yaşamağa başladığım dövrdə, – tək-tənha qüs-

səyə dalmaq üçün dağlara qalxanda, – tək başıma gəzib-dolaşaraq bəzən, xüsusilə günorta vaxtı, məktəbdən buraxılan bütün bu dəstəni. – çantaları ilə, qrifel lövhələri ilə, hay-küylə, gülə-gülə, oynaya-oynaya, qışqıra-qışqıra qaçısan uşaqları görəndə, – bütün varlığımla onlara qoşulmağa can atırdım. Bilmirəm, ancaq hər dəfə onlara rast gələndə mən fəvqəladə güclü və xoşbəxt bir duyğu hiss etməyə başlamışdım. Mən ayaq saxlayıb onların balaca, görünüb yox olan və daim yüyürən qıclarına, bir yerdə qaçısan oğlanlara və qızlara, gülüş və göz yaşlarına (çünki onların çoxusu artıq dalamışdır olub, ağlayırdılar, sonra məktəbdən evə qaçana qədər yenə də barışıb oynayırdılar) tamaşa etdikcə ürəkdən və şadlıqla gülürdüm; belə hallarda mən bütün kədərimi, qüssəmi unudurdum. Sonralar isə bütün bu üç il ərzində mən heç başa düşə bilmirdim ki, insanlar necə və nə üçün qəm-qüssəyə qərq olurlar? Mənim bütün taleyim onlara bağlanmışdı. Mən kəndi tərk etməyi heç fikrimə gətirmirdim: mənim bir zaman buraya, Rusiyaya gələcəyim heç ağılıma da gəlmirdi. Mənə elə gəlirdi ki, həmişə orada qalacağam; lakin axırı gördüm ki, Şneyder məni həmişə saxlaya bilməz, elə bu aralıq, gərək ki, olduqca vacib bir məsələ ortaya çıxdı; Şneyder özü məni tələsdirməyə başladı ki, mən tez yola düşüm, özü də mənim əvəzimə buraya cavab göndərdi. Mən indi baxacağam görüm bu nə əhvalatdır, bir adamla məsləhətləşərəm. Bəlkə, mənim taleyim lap dəyişdi; lakin bütün bunlar əsas deyil, başlıca cəhət deyil. Başlıcası odur ki, daha mənim bütün həyatım dəyişdi. Orada mənim çox şeyim qaldı, həddən artıq çox. Nə şey yox oldu. Mən vaqonda oturub düşünürdüm: “Mən indi adamların yanına gedirəm, ola bilsin ki, mən heç bir şey bilmirəm, lakin yeni həyat başlanmışdır”. Öz işimi vicdanla və əzmkarlıqla yerinə yetirməyi qəti etmişəm. Adamlarla görüşmək mənim üçün bəlkə də, cansıxıcı və ağır olacaq. İlk vaxtlar hamı ilə nəzakətli olmaq və təmiz ürəklə rəftar etmək qərarına gəlmişəm; axı məndən heç kəs bundan artıq şey tələb etməz. Bəlkə, məni burada uşaq hesab edəcəklər, – qoy etsinlər! Məni hamı nə üçünsə bir də idiot hesab edir; mən, doğrudan da, bir zaman elə ağır xəstə idim ki, o vaxt idiota bənzəyirdim, lakin indi məni idiot hesab etmələrini özüm başa düşürəm: “Bax, məni idiot hesab edirlər, amma mən hər halda ağıllıyam, onlar isə bunu başa düşmürlər...” Bu fikir mənim

ağluma tez-tez gəlir. Mən Berlində olanda oradan bir neçə balaca məktub almışdım (bu məktubları uşaqlar yazıb göndərmişdilər) onları nə qədər sevdiyimi ancaq orada başa düşdüm. İlk məktubu almaq adamı çox mütəəssir edir! Bilsəniz onlar məni ötürəndə necə qüssələnmişdilər! Hələ bir ay qabaqcadan məni yola salmağa başlamışdılar:

“Leon sen va? Leon sen va pour toujours!”¹

Biz əvvəlki kimi axşam şalalənin yanına toplaşaraq, daim necə ayrılacağımızdan danışırıdık. Bəzən, əvvəllər olduğu kimi vaxtımız şən keçirdi, lakin gecələr ayrılanda onlar məni bərk-bərk hərarətlə qucaqlayırdılar, halbuki əvvəllər belə şey olmurdu. Bəziləri hamıdan gizlin, bir-bir qaçıb yanıma gəlirdilər, məni hamının yanında deyil, təklikdə qucaqlayıb öpmək üçün; ancaq bunun üçün gəlirdilər. Mən yola düşəndə isə hamısı, bütün dəstə ilə məni stansiyaya qədər ötürdülər. Dəmiryol stansiyası bizim kəndimizdən təqribən bir verst aralı idi. Onlar ağlamaqdan özlərini zorla saxlayırdılar; lakin çoxları, xüsusilə qızlar özlərini saxlaya bilməyib hönkür-hönkür ağlayırdılar. Biz gecikməmək üçün tələsirdik, lakin bəziləri qəflətən yolun ortasında mənim boynuma sarılır, balaca əlləri ilə məni qucaqlayıb öpürdü; buna görə də bütün dəstəni dayandırır; amma biz tələssək də, hamımız dayanıb onun vidalaşmış qurtarmasını gözləyirdik. Mən vaqona minəndə, qatar hərəkət etdi; onların hamısı “ura!” qışqıraraq vaqon lap gözdən itənə qədər öz yerlərində xeyli dayandılar. Mən də onlara baxırdım... Bəri baxın, mən bayaq içəri girəndə sizin qəşəng çöhrələrinizə baxanda, o, zəmindən sonra birinci dəfə qəlbim təskinlik tapdı. Elə bayaq düşündüm ki, bəlkə, doğrudan da, xoşbəxt adamlardanam: axı mən bilirəm ki, dərhal xoşlaya biləcəyiniz adamlara çox tez təsadüf etmək mümkün deyil, amma sizə, vaqondan çıxar-cıxmaz, dərhal təsadüf etdim. Çox yaxşı bilirəm ki, öz hisslərini açıb hamıya söyləmək ayıbdır, amma bax sizə deyirəm, sizdən utanmıram. Mən adamdan qaçanam, ola bilsin ki, hələ xeyli vaxt sizə gəlməyə-cəyəm. Lakin siz bunu pis fikir kimi qəbul etməyin: mən bunu sizi əziz tutmadığıma görə demədim; həm də elə güman etməyin ki, bir şeydən incimişəm. Siz məndən soruşurdunuz ki, çöhrəniz mənə nə cür təsir bağışlayıb və onlarda mən nə görə bilmişəm. Bunu sizə

¹ Leon gedir, Leon həmişəlik gedir!

böyük məmnuniyyətlə deyərəm. Adelaida İvanovna, sizin xoşbəxtlik ifadə olunan çöhrəniz var, üç çöhrənin hamısından ən məlahətlisidir. Gözəl olmaqdan başqa, bir də sizə baxanda adam deyir: “Onun çöhrəsi mehriban bacı çöhrəsidir”. Siz hər şeyə sadə və şən yanaşırsınız, adamın qəlbini də tez duya bilərsiniz. Bax, sizin çöhrəniz mənə belə təsir bağışlayır. Aleksandra İvanovna, sizin çöhrəniz gözəldir, çox cazibədar, lakin ola bilsin, qəlbinizdə mübhəm bir kədər var, sizin qəlbiniz, heç şübhəsiz, olduqca mehriban və rəhmətdir, lakin siz kədərliyəsiniz. Çöhrənizdə nə isə xüsusi bir əlamət var, Drezdendəki Holbeyn Madonnasına bənzəyirsiniz. Bu da sizin çöhrəniz haqqında, mən yaxşımı tapıram? Siz özünüz məni tapıcı hesab edirsiniz. – Knyaz birdən general arvadına müraciət etdi, – lakin sizin çöhrəniz haqqında, Lizaveta Prokofyevna; sizin çöhrəniz haqqında onu deməliyəm ki, nəinki mənə belə gəlir, mən sadəcə əminəm ki, siz lap uşaqsınız; hər cəhətdən, hər cəhətdən; sizin bu yaşda olmağınıza baxmayaraq, bütün yaxşı və bütün pis əlamətlərlə birlikdə hər cəhətdən uşaqsınız. Mənim bu cür danışmağıma görə sizin mənə acığınız tutmur ki? Axı siz bilərsiniz, mən uşaqları nə hesab edirəm? Özünüz də elə güman etməyin ki, bu saat sizin çöhrələriniz haqqında belə açıq-aydın dediyim bu şeylər mənim sadəliyimdəndir; heç yox, qətiyyətlə yox! Bəlkə, mənim özümün də bir fikrim var.

VII

Knyaz susanda hamı, Aqlaya da, xüsusilə Lizaveta Prokofyevna ona şən nəzərlərlə baxırdı.

General arvadı qışqırdı:

– Bu da bizim imtahanımız! Hə, necədir, mərhəmətli xanımlar, siz elə güman edirdiniz ki, ona yoxsul və yazıq bir adam kimi himayəçilik, havadarlıq edəcəksiniz, amma o özü sizə iltifat göstərdi: hələ bu bəs deyilmiş kimi, şərt də qoydu ki, ancaq hərdən bir, seyrək-seyrək gələcək. Biz axmaq vəziyyətində qaldıq, mən buna şadam, hamıdan da artıq İvan Fyodoroviç. Bravo, knyaz, afərin, bir az bundan qabaq tapşırdılar ki, sizi imtahan edək, o ki, qaldı mənim sifətim haqqında dediklərinizə, hamısı həqiqətdir; mən uşağam və bunu bilirəm. Mən bunu hələ siz deməmişdən qabaq bildirdim; siz mənim

fikrimi məhz bir kəlmə ilə ifadə etdiniz. Mən belə hesab edirəm ki, sizin xasiyyətiniz tamamilə mənim xasiyyətim kimidir, özüm də buna çox şadam; lap ikiyə bölünmüş alma kimi bir-birinə bənzəyir. Bircə fərqi, təfəvütü budur ki, siz kişisiniz, mən isə qadın, özüm də İsvəcərədə olmamışam, bütün fərqlər bundan ibarətdir.

Aqlaya qışqırdı:

– Tələsməyin, maman, knyaz deyir ki, onun bütün etiraflarında xüsusi bir fikri var, özü də bunu elə-belə, söz gəlişi demir.

Başqaları gülə-gülə:

– Hə, hə... – deyə təsdiq etdilər.

– Siz lağ eləməyin, mənim əzizlərim, o hələ, bəlkə də, birlikdə sizin üçünüzdən də hiyləgərdir. Görərsiniz, ancaq bu nə təhər oldu, knyaz, Aqlaya barədə niyə heç bir şey demədiniz? Aqlaya gözləyir, mən də gözləyirəm.

– Mən bu saat heç bir şey deyə bilmərəm, sonra deyərəm.

– Nə üçün? Deyəsən, məlumdur, eləmi?

– Bəli, elədir. Məlumdur siz görünməmiş qəşəngsiniz, Aqlaya İvanovna. Siz elə gözəlsiniz ki, adam sizə baxmağa da qorxur.

General arvadı israr edirdi:

– Elə bu? Bəs xüsusiyyətlər?

– Gözəllik haqqında hökm vermək çətindir, mən hələ hazırlaşmamışam. Gözəllik sirdir.

Adelaida dedi:

– Bu o deməkdir ki, siz Aqlayaya tapmaca deyirsiniz, di tap görək, Aqlaya. O gözəldirmi, knyaz, gözəldirmi?

Knyaz Aqlayaya məftunluqla baxıb, həyəcanla cavab verdi:

– Misilsiz gözəldir! Çöhrəsi tamamilə başqa cür olsa da, az qala Nastasiya Filippovna kimi gözəldir.

Hamı heyərlə bir-birinin üzünə baxdı. General arvadı sözü uzada-uzada soruşdu:

– Kim ki-imi-i? Nastasiya Filippovna kimi? Siz Nastasiya Filippovnanı harada görübsünüz? Nə Nastasiya Filippovna?

– Bayaq Qavrila Ardalionoviç İvan Fyodoroviçə portret göstərdi.

– Necə, İvan Fyodoroviçə portret gətirib?

– Göstərməyə. Nastasiya Filippovna bu gün öz portretini Qavrila Ardalionoviçə bağışlayıb, o da göstərməyə gətirib.

General arvadı özündən çıxdı:

– Mən görmək istəyirəm! Hanı o portret, haradadır? Hərgah ona bağışlayıbdırsa, onda da olmalıdır, o isə, əlbəttə, hələ kabinetdədir. Çərşənbə günləri o həmişə işləməyə gəlir, özü də saat dördədən tez gəlmir. Bu saat Qavrila Ardalionoviçə çağırtdırın! Yox, onu görmək üçün mənim bir o qədər də gözüm uçmur. Knyaz, zəhmət çəkin, mənim əzizim, gedin kabinetə, portreti ondan alıb, buraya gətirin. Deyin ki, baxmaq istəyirik. Xahiş edirəm.

Knyaz çıxanda Adelaida dedi:

– Yaxşı adamdır, ancaq həddən artıq sadədir.

Aleksandra təsdiq etdi:

– Hə, nə isə müqayisəsiz dərəcədə, hətta o dərəcədə ki, bir az da gülməlidir.

Onlardan heç biri sanki fikrini bütünlüklə demirdi.

Aqlaya dedi:

– Öz aramızdır, o bizim çöhrələrimizdən danışanda vəziyyətdən yaxşı çıxdı, hamımıza yaltaqlandı, hətta mamana da.

General arvadı qışqırdı:

– Sən, xahiş edirəm, məzəlilik eləmə. O yaltaqlıq eləmədi, mən özüm məmnun oldum.

Adelaida soruşdu:

– Sən elə güman edirsən ki, o, vəziyyətdən çıxırdı?

– Mənə elə gəlir ki, o göründüyü qədər də sadə deyil.

General arvadı hirsəndi:

– Bəli, başlandı! Mənə qalırsa, siz ondan da gülməlisiniz. Sadə olsa da ağı başındadır, nəciblik cəhətdən deyirəm, əlbəttə. Lap mənim kimidir.

Knyaz kabinetə gedəndə bir az vicdan əzabı çəkə-çəkə öz-özünə düşünürdü:

“Portret haqqında mənim ağzımdan söz qaçıрмаğım, əlbəttə, pis oldu. Lakin... bəlkə də, yaxşı elədim ki, ağzımdan qaçırdım...” Onu ağına əcaib bir ideya gəlmişdi, lakin bu, hələ bir o qədər aydın deyildi.

Qavrila Ardalionoviç hələ də kabinetdə oturub öz kağızları ilə məşğul idi. Belə güman etmək olardı ki, o, doğrudan da, səhmdarlar cəmiyyətindən maaşı bihudə almır. Knyaz portreti istəyəndə və orada portretdən necə xəbər tutduqlarını söyləyəndə o lap dilxor oldu.

Qavrila Ardalionoviç acıqlanıb özündən çıxdı:

– Qavrila Ardalionoviç məndən xahiş etdi ki, bunu sizə çatdırım.

Aqlaya ayaq saxladı, kağızı alıb knyaza, bir növ, təəcüblə baxdı. Onun baxışında zərrə qədər xəcalet əlaməti yox idi, ancaq müxtəsər heyrət ifadəsi vardı, bu da elə bil, təkçə knyaza aid idi. Aqlaya öz baxışı ilə sanki ondan hesabat tələb edirdi, – necə olub ki, o bu işdə Qanya ilə birləşib? – Özü də sakit və təkəbbürlə tələb edirdi. Onlar iki-üç saniyə bir-birinin qarşısında dayandılar, nəhayət, Aqlayanın çöhrəsində nə isə azacıq istehzal bir ifadə göründü; o xəfifcə gülüm-səyib, knyazın yanından ötdü.

General arvadı Nastasiya Filippovnanın portretini qabağa uzatdığı əlində, gözündən xeyli aralı tutub ona bir müddət dinməz-söyləməz və müəyyən dərəcədə etinasızlıq ifadəsilə tamaşa etdi.

Qadın, nəhayət, dedi:

– Hə, gözəldir, hətta çox gözəldir. Mən onu iki dəfə görmüşəm, ancaq uzaqdan. – General arvadı birdən knyaza müraciət etdi: – Demək, siz belə gözəlliyi qiymətləndirirsiniz?

Knyaz bir az çətinlik çəkə-çəkə:

– Bəli... – dedi, – bu cür gözəlliyi...

– Yəni məhz bu cürünü?

– Məhz bu cürünü.

– Nəyə görə?

Knyaz elə bil qeyri-iradi, suala cavab verməyib, öz-özünə danışmış kimi dedi:

– Bu çöhrədə... iztirab çoxdur...

General arvadı:

– Siz, öz aramızdır, deyəsən, sayıqlayırsınız, – deyər qət edib, lovğa bir hərəkətlə portreti masanın üstünə atdı.

Aleksandra portreti əlinə aldı, Adelaida ona yanaşdı, ikisi də tamaşa etməyə başladı. Bu dəm Aqlaya yenə qonaq otağına daxil oldu.

Bacısının çiyininin üzərindən portretə dördgözlə tamaşa edən Adelaida birdən qışqırdı:

– Sən bir qüvvəyə bax!

Lizaveta Prokofyevna sərt ifadə ilə soruşdu:

– Hanı? Nə qüvvə?

Adelaida qızgınlıqla dedi:

– Bu cür gözəllik qüvvədir, bu cür gözəlliklə dünyanı çevirmək olar!

Adelaida fikirli-fikirli öz molbertinə sarı çəkildi. Aqlaya portretə ancaq ötəri nəzər saldı, gözlerini qıydı, alt dodağını qabartdı, geri çəkilərək əlini əlinin üstünə qoyub kənardə oturdu.

General arvadı zəngi çaldı.

İçəri girən nökrə əmr etdi:

– Qavrila Ardalionoviçi buraya çağırın, o, kabinetdədir.

Aleksandra mənalı-mənalı:

– Maman, – deyər anasına müraciət etdi.

General arvadı cəld onun sözünü kəsərək, etirazın qarşısını aldı. Görünür, o əsəbiləşmişdi.

– Mən ona iki kəlmə söz demək istəyirəm – vəssalam, bu qədər! Bilirsinizmi, knyaz, bizim evimizdə indi hər şey məxfidir. Hər iş gizlin görülür! Belə tələb olunur, bir növ, etiketə riayət olunur, səfehlikdir. Özü də daha artıq səmimiyyət, aydınlıq, namuslu olmaq tələb olunan belə bir işdə.

Aleksandra yenə, tələsik anasına müraciət etdi:

– Maman, siz nə edirsiniz?

– Sən nə istəyirsən, mənim məhraban qızım? Məgər sənin özünün xoşuna gəlir? Knyazın bunları eşitməsini deyirsənsə, biz onunla dostuq. Heç olmazsa mən onunla. Allah, əlbəttə, yaxşı adamlar axtarır. kinli və şiltaqlar ona lazım deyil; xüsusilə şiltaqlar; o adamlar ki, bu gün bir cür qərar qəbul edir, sabah isə ayrı şey deyirlər. Başa düşürsünüzü, Aleksandra İvanovna? Knyaz, onlar deyirlər ki, mən məzəli arvadam, amma mən fərqi görə bilirəm. Ona görə ki, başlıca şey ürəkdir, qalan şeylər cəfəngiyatdır. Əlbəttə ki, ağıl da lazımdır... bəlkə, ağıl ən əsasdır. Sən gülmə, Aqlaya, mən özüm özümə zidd getmirəm: qəlbi olan və ağılsız axmaq arvad, ağıl olub qəlbi olmayan arvad qədər bədbəxt axmaqdır. Bu məlum həqiqətdir. Bax, mən qəlbi olan ağılsız arvadam, amma sən qəlbədən məhrum ağıllı axmaq-san, biz ikimiz də bədbəxtik, ikimiz də əzab çəkirik.

Deyəsən, bütün cəmiyyətdə sən əhvali-ruhiyyəsini itirməyən yeganə adam Adelaida idi; o, səbir edə bilməyib dedi:

– Axı, siz nədən belə bədbəxtsiniz, maman?

General arvadı qətiyyətlə:

– Əvvələn, alim qızlarımdan, – dedi, – elə təkçə bu da kifayət etdiyi üçün, qalanları haqqında uzun-uzadı danışmağın mənası yoxdur. Çox uzunçuluq elədik. Baxarıq, görək sizin ikiniz də (mən

Aqlayarı hesaba almıram) öz ağılınz və uzunçuluğunuzla vəziyyətdən necə çıxacaqsınız və siz, çox hörmətli Aleksandra İvanovna, öz möhtərəm cənabınızla xoşbəxt olacaqsınız mı?.. – General arvadı içəri girən Qanyanı görüb; – A!.. – deyə səsləndi, budur, bir nikah itifaqı da gəlir. – Qadın baş əyən Qanyaya. – Salaməleyküm! – deyə cavab versə də, ona oturmağı təklif etmədi. – Siz evlənirsiniz?

Heyrətə salınmış Qavrila Ardalionoviç mızıldadı:

– Evlənmək?.. Nə?.. Kime evlənmək? – O lap özünü itirmişdi.

– Siz hərgah belə bir ifadəni daha çox xoşlayırsınızsa, onda mən sizdən soruşuram: siz arvad alırsınız?

Qavrila Ardalionoviç yalan danışaraq:

– Y – yox... – dedi, – mən... y – yox, utandığından pörtüb qıpqırmızı oldu. O, kənarda oturan Aqlayaya cəld, ötəri baxdı, dərhal başını aşağı saldı. Aqlaya gözünlü zilləyib ona etinasız, nüfuzədi, sakit nəzərlərlə baxır, onun sıxıntı çəkdiyini, dilxor olduğunu gördü.

Amansız Lizaveta Prokofyevna israrla sorğu-sual edirdi.

– Yox? Siz dediniz: yox? Kifayətdir, mən yadımda saxlayacağam ki, siz bu gün, çərşənbə günü səhər, mənim sualıma “yox” cavabı veribsiniz. Bu gün nədir. Çərşənbədir?

Adelaida cavab verdi:

– Gərək ki, çərşənbədir.

– Heç vədə günlər yadlarında qalmır. Ayın neçəsidir?

Qanya cavab verdi:

– İyirmi yeddisi.

– İyirmi yeddisi? Bəzi mülahizəyə görə bu yaxşıdır. Əlvida, sizin, gərək ki, işiniz çoxdur, mənim isə geyinib yollanmaq vaxtımdır, portretinizi götürün. Bədbəxt Nina Aleksandrovna məndən salam söyləyin. Xudahafiz, knyaz, mənim əzizim! Tez-tez gəl, mən isə Belokonskaya qarının yanına məxsusən, sənin barəndə ona söyləmək üçün gedirəm. Bir də, bəri baxın, mənim əzizim: mən inanıram ki, sizi İsveçrədən Peterburqa Allah məhz mənim üçün getirib. Bəlkə sizin ayrı işləriniz də olacaq, lakin başlıca olaraq mənim üçün. Allah məhz bu cür hesab edib. Xudahafiz, mənim əzizlərim. Aleksandra, gəl dalımca, dostum.

General arvadı otaqdan çıxdı. Başına elə bil qaynar su tökülmüş, özünü itirmiş, qəzəblənib özündən çıxmış Qanya portreti masanın üstündən götürüb, acı təbəssümlə knyaza müraciət etdi:

– Knyaz, mən bu saat evə gedirəm. Hərgah siz bizim evimizdə yaşamaq fikrinizi dəyişdirməyibsinizsə, onda sizi apararam, yoxsa siz heç ünvanı da bilmirsiniz.

Aqlaya oturmağı kreslodan birdən qalxıb dedi:

– Dayanın, knyaz, siz hələ mənim albomuma bir şey yazmalısınız.

Atam dedi ki, siz kalliqrafısınız. Mən bu saat gətirərəm...

Aqlaya otaqdan çıxdı.

Adelaida dedi:

– Xudahafiz, knyaz, mən də gedirəm.

O, knyazın əlini sıxdı, üzünə baxıb səmimiyyət və nəvazişkarlıqla gülümsəyərək otaqdan çıxdı. O, Qanyaya məhəl qoymadı.

Hamı otaqdan çıxan kimi Qanya dişlərini qıcayıb birdən knyaza hücum çəkdi:

– Bunu siz etdiniz, mənim evlənməyimi onlara siz deyibsiniz, siz ağızınızdan qaçırsınız! – Qanya bu sözləri tələsə-tələsə, pıçılı ilə dodaqaltı deyirdi: onun sifətindən qəzəb yağır, gözləri kinli-kinli parlayırdı, – siz abırsız xəbərçisiniz!

Knyaz sakitcə və nəzakətlə cavab verdi:

– Sizi inandırırım ki, səhv edirsiniz; sizin evlənməyinizdən mənim heç xəbərim də yox idi.

– Bayaq İvan Fyodoroviç deyirdi ki, bu gün axşam Nastasiya Filippovna gildə hər şey həll olunacaqdır; siz bunu eşitmişdiniz; elə bunu da xəbər veribsiniz! Siz yalan deyirsiniz! Onlar haradan öyrənə bilərdilər? Lənət şeytana, axı bunu onlara sizdən savayı kim xəbər verə bilərdi? Məgər qarı mənə söz atıb, işarə etmədi?

– Bir halda ki, deyirsiniz və sizə elə gəlir ki, işarə ediblər. onda. kimin xəbər verdiyini siz daha yaxşı bilirsiniz; mən bu barədə bir kəlmə də deməmişəm.

Özündən çıxmış Qanya onun sözünü səbirsizliklə kəsdi:

– Kağızı verdiniz mi? Cavabı hanı? – Lakin bu dəm Aqlaya qayıtdı, knyaz cavab verməyə macal tapmadı.

Aqlaya albomunu balaca masanın üstünə qoyaraq dedi:

– Budur, knyaz, səhifə seçib, mənim üçün bir şey yazın. Bu da qələm, özü də təzədir. Dəmir olmağının zərəri yoxdur ki? Mən eşitmişəm ki, kalliqraflar dəmir qələmlə yazmırlar.

Aqlaya knyazla danışa-danışa özünü elə aparırdı ki, guya Qanyanı heç görmür. Lakin knyaz qələmi düzəldib, səhifə axtararaq, yazmağa hazırlaşdığı anlarda Qanya sobaya yanaşdı. Aqlaya bu an.

knyazın sağ tərəfində, sobanın yanında dayanmışdı; Qanya nəfəsi tengiyə-tengiyə, titrək səslə, az qala onun qulağına pıçıldadı:

– Bir kəlmə, sizdən ancaq birçə kəlmə eşitsem, mən xilas olaram.

Knyaz cəld dönüb onların ikisinə də nəzər saldı. Qanya yasa batmışdı; o bu sözləri sanki düşünmədən, gicəllənmiş halda demişdi. Aqlaya ona bir neçə saniyə, bayaq knyaza baxdığı kimi, eynilə o cür, ən sakit bir heyətlə baxırdı; həm də, elə bil ki, onun bu sakit heyreti, ona deyilən sözləri qətiyyənlə başa düşmüş kimi, belə təəccüblə baxması, bu demə Qanya üçün ən şiddətli nifrətdən də dəhşətli idi.

Knyaz soruşdu:

– Nə yazım?

Aqlaya ona tərəf dönərək dedi:

– Mən bu saat sizə diktə edərdəm, hazırsınızmı? Onda yazın: “Mən sövdələşən adamlardan deyiləm”. İndi gününü və ayını yazın. Göstərin.

Knyaz albomu ona verdi:

– Çox gözəldir! Siz qiyamət yazıbsınız, sizin əla xəttiniz var! Mən sizə təşəkkür edirəm. Xudahafiz..., knyaz... Dayanın, – deyərək Aqlaya birdən nöyi isə xatırlayaraq əlavə etdi, – gedək mənimlə, sizə yadigar olaraq bəzi şeylər bağışlamaq istəyirəm.

Knyaz Aqlayanın arxasınca getdi, lakin Aqlaya yemək otağına daxil olanda ayaq saxladı.

Qız Qanyanın kağızını knyaza verib dedi:

– Oxuyun bunu.

Knyaz kağızı alıb heyətlə Aqlaya baxdı.

– Axı mən bilirəm ki, siz o kağızı oxumayıbsınız, özünüz də bu adamın vəkili ola bilməzsınız. Oxuyun, mən istəyirəm ki, siz onu oxuyasınız.

Kağız, görünür, tələsik yazılmışdı:

“Bu gün mənim müqəddəratım həll olunacaq, bunun nə təhər icra ediləcəyi sizə məlumdur. Mən bu gün özümün qəti sözümlə deməliyəm. Sizin şəfqətinizə heç bir ixtiyarım yoxdur, heç bir ümid bəsləyə bilmərəm, lakin siz bir zaman bir kəlmə söz demişdiniz, ancaq birçə kəlmə; həm də bu söz mənim həyatımın tam zülmətə qarşı çıxmış gecəsinə işıq saçmışdı, mənim üçün mayak olmuşdu. İndi yenə bu cür bir söz deyən, onda məni məhv olmaqdan xilas edərsiniz!

Mənə birçə bunu deyən: hər şeyi poz, onda mən günü bu gün hər şeydən imtina edərdəm. Axı sizin üçün bunu deməyə nə var! Mən bu sözlə yalnız birçə şey xahiş edərdəm – mənə rəhm edin, şəfqətli olun, mənə ancaq, yalnız bu lazımdır! Bundan artıq heç bir şey, heç bir şey! Mən heç bir ümid bəsləməyə cəsarət etmərdəm; ona görə ki, mən buna layiq deyiləm. Lakin sizin sözlünüzdən sonra mən yenə öz yoxsulluğuma müti olub, ümitsiz vəziyyətimə sevinc və şadlıqla dözərdəm. Mən mübarizə ilə üz-üzə gələrdəm. Mən bu mübarizəyə şad olaram, mən bu mübarizədə yeni qüvvə kəsb edib yenidən canlanaram!

Siz bu şəfqət sözünü məndən əsirgəməyin (and içirəm, yalnız şəfqət)! Ümidini itirmiş, suda boğulan özünü məhv olmaqdan xilas etmək üçün son cəhdə əl atmağa cəsarət etdiyinə görə onun bu ötkəmliyinə acıgınız tutmasın.

Q.I.”

Knyaz oxuyub qurtaranda Aqlaya acıqlı-acıqlı dedi:

– Bu adam inandırır ki, “hər şeyi pozun” sözləri məni ləkələməz, məni heç bir şeyə vadar etməz; həm də görürsünüz ki, o özü bu kağızla mənə yazılı təminat verir. Siz fikir verin, görün o, bəzi sözləri necə sadəliklə gözə çarpdırmağa tələsir; özü də görün onun mübhəm fikri burada necə də qaba tərdə təzahür edir. Bir də o bilir ki, əgər hər şeyi təkbaşına, mənim sözümlə gözləmədən, hətta bu barədə mənə bir kəlmə demədən, mənə heç bir ümid bağlamadan pozsaydı, onda mən də ona qarşı münasibət və hisslərimi dəyişdirər və mümkündür ki, onun dostu olardım. O bunu yəqin bilir! Lakin onun qəlbi qaradır: bilirsə də qəti qərara gələ bilmir; o bilir, ancaq buna baxmayaraq, təminat istəyir. Onun etimada bel bağlamağa kişiliyi çatmır. O istəyir ki, mən yüz minin müqabilində mənə ümid bağlamaq təminatı verim. Kağızda onun xatırlatdığı və onun həyatına sanki işıq saçmış olan əvvəlki sözə gəlincə deməliyəm ki, o, həyasızcasına yalan danışır. Mən bir dəfə sadəcə ona rəhm etmişdim.

Lakin o, ədəbsiz və abırsız adamdır: o zaman onun ağılına dərhal ümid bəsləmək imkanı ilə yaşamaq fikri gəlmişdi; mən bunu o saat başa düşmüşdüm. O zamandan bəri bu adam məni girə keçirməyə çalışır, bunu indi də davam etdirir. Lakin kifayətdir. alın bu kağızı. qaytarın ona, əlbəttə, bizim evdən çıxan kimi qaytarın.

– Bəs cavabında mən ona nə deyim?

– Əlbəttə, heç bir şey. Bu, ən yaxşı cavabdır. Deməli ki, onun evində yaşamaq istəyirsiniz?

Knyaz dedi:

– Mənə bayaq İvan Fyodoroviç özü məsləhət gördü.

– Sizi xəbərdar edirəm, özünüzdü ondan gözləyin, kağızı ona qaytarmağınızı bu adam sizə bağışlamayacaqdır.

Aqlaya knyazın əlini xəfifcə sıxaraq otaqdan çıxdı. O, ciddi və qaşqabaqlı idi; vidalaşırkən başını tərpətdi, xudahafizləşəndə də gülümsəmədi.

Knyaz Qanyaya dedi:

– Mən boğcamı götürürəm, bu saat gəlirəm, bərabər çıxarıq.

Qanya səbirsizliklə ayağını yerə vurdu. Qəzəbdən o həтта qapqara olmuşdu. Nəhayət, ikisi də küçəyə çıxdı, knyazın boğçası əlində idi.

Qanya onun üstünə cumdu:

– Hanı cavab? Cavab? O sizə nə dedi? Siz məktubu ona verdi-nizmi?

Knyaz dinməz–söyləməz onun kağızını özünə qaytardı. Qanya donub qaldı.

O birdən qışqırdı:

– Necə? Mənim kağızım? O heç kağızı qıza verməyib! Ah, mən bunu başa düşməli idim! Vay səni, – lənətə gələsən... Onun bayaq bir şey başa düşməməsi aydındır! Axı nə üçün, nə üçün, nə üçün kağızı ona verməyibsiz, vay lə-ə-nə-ətə gəlmiş...

– Siz məni bağışlayın, əksinə, sizin kağızınızı dərhal ona çatdır-dım; siz verən kimi, həmin dəqiqə, özü də eynilə siz xahiş edən tərzdə: Bu kağız yenə mənə qayıtdı, ona görə ki, Aqlaya İvanovna bu saat onu mənə qaytardı.

– Nə vaxt? Nə vaxt?

– Mən albomda yazını yazıb qurtaran kimi, o məni özü ilə dəvət edəndə (Siz eşitdinizmi?). Biz yemək otağına girdik, xanım qız kağızı mənə verdi, tapşırıdı ki, oxuyum, sonra da tapşırıdı ki, sizə qaytarım.

Qanya var gücü ilə bağırıdı:

– Oxu-u-ma-aq! Oxumaq! Siz oxudunuz?

O yenə də, səkinin ortasında donub qaldı, lakin elə heyrtlənmişdi ki, həтта ağzı da açıq qalmışdı.

– Hə, oxudum, indicə.

– Kağızı o özü, o özü sizə oxumağa verdi? Özü?

– Özü, həm də inanın ki, xanım qız özü xahiş etməsəydi, mən oxumazdım.

Qanya bir dəqiqə susub, əzablı düşüncələr içərisində nə isə fikirləşirdi; lakin birdən dedi:

– Ola bilməz! O sizə bu kağızı oxutdura bilməzdi. Siz yalan danışsınız! Siz özünüz oxuyubsunuz!

Knyaz əvvəlki kimi, tamamilə sakit və təmkinlə cavab verdi:

– Düzünü deyirəm, inanın: bunun sizə bu dərəcədə pis təsir etməsinə çox təəssüf edirəm.

– Lakin, ay bədbəxt, o məktubu qaytaranda sizə heç olmazsa bir söz dedi, ya yox? Axı bir cavab veribdir, elə deyilmi?

– Hə, əlbəttə.

– Di söyləyin, deyin, vay lənətə gəlmiş!..

Ayağı qaloşlu Qanya sağ ayağını iki dəfə səkiyə çırpdı.

– Mən kağızı oxuyub qurtaran kimi mənə dedi ki, siz onu gırləyir-siniz; siz onu elə ləkələmək istəyerdiniz ki, ona ümid edə biləsiniz, özünüz də bunu, həmin ümidə bel bağlayıb, yüz minə olan başqa ümiddən zərərsiz əl çəkməkdən ötrü edirsiniz. Dedi ki, hərgah bunu onunla alver etmədən, irəlincədən ondan təminat tələb etməyib hər şeyi özünüz pozsaydınız, o, mümkündür ki, sizin dostunuz olardı. Gərək ki, elə bu qədər. Hə, bir də: mən kağızı alıb, bəs nə cavab verim? – deyə soruşanda, xanım qız dedi ki, cavabsız olması ən yaxşı cavabdır, gərək ki, belədir; hərgah onun dəqiq cavabını unutmuşamsa, məni bağışlayın, özüm necə başa düşmüşəmsə, elə çatdırıram.

Görünməmiş bir kin Qanyanın bütün varlığına hakim kəsildi; onun hiddət və qəzəbinin qarşısını artıq heç bir şey ala bilmirdi.

– A! İndi belə oldu! – deyə dişlərini qıcadı, – mənim kağızlarımı pəncərədən bayıra atırlar! A! O sövdələşmək istəmir, – onda mən sövdələşərəm! Görərik! Hələ mənim ixtiyarımda çox şey var... görərik!.. Mən onları muma döndərəm.

O, üz-gözünü turşudur, rəngi ağarır, ağzı köpüklənirdi; yumruğu ilə hədə-qorxu gəlirdi. Onlar bir neçə addım bu cür getdilər. O, knyazdan qətiyyənlə çəkinib eləməirdi; elə bil ki, otağında tək-tənha idi; ona görə ki, knyazla heç hesablaşmır, onu adam yerinə qoymurdu. Lakin birdən nə isə fikirləşib özünə gəldi.

Birdən knyaza müraciət etdi:

– Axı bu necə oldu, axı nə təhər oldu ki, siz (o, ürəyində – sarsaq! – dedi), birdən, ilk tanışlıqdan iki saat sonra belə etimad qazandınız? Bu nə təhər oldu?

Onun bütün iztirablarına bir də həsəd duyğusu əlavə olundu. Paxıllıq hissi onun ürəyinin başını sancmışdı.

Knyaz cavab verdi:

– Mən bunu izah edə bilmərəm.

Qanya ona hiddətlə baxdı.

– Xanım qız sizi yemək otağına olmaya öz etimadını bəxş etmək üçün çağırmışdı? Bəs axı o sizə nə isə bağışlamaq istəyirdi.

– Bunu ayrı cür deyil, məhz belə başa düşürəm.

– Axı nəyə görə, lənət şeytana! Siz orada nə etdiniz? Nəylə xoşa gəldiniz? Bəri baxın – o bütün varlığı ilə vurnuxurdu (bu dem hər şey onun daxili aləmində nə isə, bir növ, perakəndə vəziyyətə düşmüş və nizamsız halda qaynayıb-qarışır; buna görə, heç fikrini də toplaya bilmirdi), – bəri baxın, sizin orada məhz nə barədə danışdığınızı, bütün sözləri, lap əvvəldən heç olmazsa birtəhər yadınıza salıb, qayda ilə söyləyə bilərsinizmi? Orada bir şey görə bilibsinizmi, yadınıza sala bilərsinizmi?

Knyaz cavab verdi:

– Lap yaxşı sala bilərəm, lap əvvəldən, içəri girib tanış olanda biz İsveçrə barədə söhbət etdik.

– Əşi, cəhənnəm olsun, İsveçrə!

– Sonra edam haqqında...

– Edam haqqında?

– Hə, bir əhvalat münasibəti ilə... Sonra mən onlara orada üç il müddətində necə yaşadığımdan danışdım; bundan başqa, bir nəfər zavallı kəndli qızının başına gələn əhvalatı söylədim...

– Əşi, cəhənnəm olsun zavallı kəndli qızı! Sonra! – deyər Qanya səbirsizliklə onu tələsdirirdi.

– Sonra mənim xasiyyətim barədə Şneyderin öz rəyini mənə necə söyləyib, məcburi surətdə mənə...

– Yerə girsin Şneyder; tüpürüm onun rəyinə! Sonra!

– Sonra, bir məsələ münasibəti ilə mən çöhrələr haqqında, yeni üzlərin ifadəsi haqqında danışmağa başlayaraq dedim ki, Aqlaya İvanovna da Nastasiya Filippovna kimi göyçəkdir. Elə bu dem portret haqqında ağzımdan söz qaçırtdım...

– Lakin siz bayaq kabinetdə eşitdiklərinizi onlara söyləmədiniz, bu əhvalatı onlara danışmadınız, eləmi? Yox? Yox?

– Sizə təkrar edirəm ki, yox.

– Onda bəs, lənət... paho! Aqlaya kağızı qarışa göstərmədi ki?

– Sizi tamamilə inandıra bilərəm ki, göstərməyib. Mən daim orada idim, bunun üçün onun heç vaxtı da yox idi.

– Əşi, bəlkə siz özünüz, neyi isə görməyibsiniz... – O artıq lap özündən çıxaraq, – of lə-ə-ənə-tə gəlmiş idiot, – dedi, – bir şey söyləməyi də bacarmır!

Bir dəfə söyüş söyüb, müqavimətə rast gəlməyən Qanya, bəzi adamlar kimi yavaş-yavaş hövsələdən çıxırdı. Bu adam elə qəzəblənmiş, elə özündən çıxmışdı ki, bir az da keçsə, yaqın tüpürməyə başlayacaqdı. Lakin onun gözünü tutan da məhz bu qəzəb və hiddət duyğusu idi, belə olmasaydı o, çoxdan diqqət edib görərdi ki, bu dərəcədə lağa qoyduğu həmin “sarsaq” bəzən hər şeyi nə isə həddən artıq cəld və incəliklə başa düşür, fəvqəladə qənaətbəxş danışmağı bacarır. Lakin qəflətən, heç gözlənilməyən bir əhvalat baş verdi.

Knyaz dedi:

– Qavrıla Ardalionoviç, sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, mən əvvəllər həqiqətən o dərəcədə naxoş idim ki, doğrudan da, az qala gic vəziyyətində idim; lakin mən daha çoxdan sağalmışam; ona görə də indi gözümün içinə baxa-baxa mənə idiot adlandırmaq heç də xoşuma gəlmir. Uğursuzluqlarınızı nəzərə alaraq, bunu sizə bağışlamaq mümkün olsa da, siz məyus olduğunuz üçün mənə iki dəfə söydünüz. Xüsusilə sizin kimi, ilk dəfədən, qəflətən, bu cür rəftar mənim qətiyyətinə xoşuma gəlmir, bir halda ki, biz bu saat yolayrıcında dayanmışıq, ayrılmağımız yaxşı olmazmı; siz sağa, öz evinizə tərəf gedərsiniz, mən də sola gedərəm. Mənim iyirmi beş manatım var, yaqın, gedib bir otel-qarni¹ taparam.

Qanya bərk tutuldu, utandığından hətta qızardı. O birdən söyüş ahəngini dəyişərək, fəvqəladə nəzakət görkəmi alıb qızıllıqla qışqırdı:

– Bağışlayın, knyaz, Allah eşqinə, bağışlayın! Mənim nə cür fəlakətə düşər olduğumu görürsünüz! Siz hələ, demək olar, heç bir şey bilmirsiniz; lakin hər şeyi bilmiş olsaydınız, mənim günahım bağışlanmalı deyilsə də, yaqın, az da olsa taqşırımdan keçərdiniz...

¹ Otel-qarni – mebelli otaqlar

Knyaz tələsik cavab verdi:

– Yox canım, məndən heç belə üzr istəmək də lazım deyil. Axı mən başa düşürəm ki, siz çox dilxorsunuz, ona görə də söyüş söyürsünüz. Di yaxşı, gedək sizə. Mən məmnuniyyətlə...

Qanya gedə-gedə knyaza kinli-kinli baxır, öz-özünə düşünürdü:

“Yox, indi onu bu vəziyyətdə buraxmaq olmaz, bu haramzada bütün fikirlərimi açıb söyləməyə məni vadar etdi; sonra da birdən maskasını çıxartdı... Bunun nə işə mənası var. Yaxşı, indi ki, belə oldu, görürük! Hər şey öz yerini tapacaq, hər şey, hər şey! Günü bu gün!”

Onlar artıq evə çatmışdılar.

VIII

Qanyanın mənzili üçüncü mərtəbədə idi; oraya olduqca təmiz, işıqlı və enli pilləkənlə qalxdılar; mənzil irili-xırdalı altı, yaxud da yeddi otaqdan ibarət idi, bunlar ən adi otaqlar idi; halbuki bu cür mənzil saxlamağa hətta iki min maaş alan ailəli məmurun da gücü çatmazdı. Lakin bu mənzili yemək və xidmətçi ilə təmin edilən kirayənişinlər üçün saxlayırdılar, həm də Qanya ilə onun ailəsi bu mənzili ən çoxu iki ay bundan qabaq tutmuşdular; bu əhvalat Qanyanın qətiyyətinə xoşuna gəlmirdi; bunu Nina Aleksandrovna ilə Varvara Ardalionovnanın təkid və xahişi ilə etmişdilər; çünki onlar da, öz növbəsində, faydalı olmaq və ailənin mədaxilini heç olmazsa bir qədər artırmaq istəmişdilər. Qanya qaşqabağını tökür, kirayənişinlər saxlamağı biabırçılıq adlandırır; Qanya cəmiyyətdə, müəyyən tərəqqiyə nail olan və gələcəyi parlaq bir gənc kimi tanınmağa adət etmişdi; bu əhvalatdan sonra isə cəmiyyətdə özünü yaxşı hiss etməyə və sanki utanırdı. Tale qarşısındakı bütün bu güzəştlər və bütün bu acınacaqlı sıxıntı – bütün bunlar onun qəlbinə dərin yaralar vuran amillər idi. Axır vaxtlar o hər xırda şeyi şişirdir, hədsiz dərəcədə əsəbiləşirdi; müvəqqəti güzəştə gedib, səbir etməyə razılıq verirdisə, bu ancaq ona görə idi ki, onlar bütün bu şəraiti ən yaxın zamanda dəyişdirib, hər şeyi yenidən qurmaq qərarına gəlmişdilər. Halbuki bu dəyişikliyin özü, onun nəzərdə tutduğu çıxışın özü kiçik vəzifə

deyildi; bunun qarşısındakı həllinin bütün keçmiş vəzifənin həllindən daha cəncəlli və daha iztirablı olacağı təhlükəsi mövcud idi.

Lap dəhlizdən başlayan koridor mənzili ikiye bölürdü. Koridorun bir tərəfində “xüsusi zəmanətləri olan” kirayənişinlərə məxsus otaqlar yerləşirdi; bundan başqa, koridorun həmin tərəfində, lap baş tərəfdə, mətbəxin yanında, dördüncü otaq var idi; o biri otaqlardan daha darısqal idi; ailənin başçısı, istifadə olan general İvolgin bu otaqda yaşayırdı; o, enli divanın üstündə yatırdı; mənzilə girəndə və mənzildən çıxanda mətbəxdən keçməli və dal pilləkənlə enib qalxmalı idi. Qavrila Ardalionoviçin on üç yaşlı qardaşı, gimnaziya tələbəsi Kolya da bu otaqda qalırdı; o da bu darısqallıqda yaşayıb, buradaca dərs oxumalı, çox köhnə, ensiz və gödək divanda, dəlik-dəşik mələfənin üstündə yatmalı idi; başlıcası isə atasına qulluq etməli idi; atası getdikcə daha da ağırlaşır, onsuz yola gedə bilmirdi; Knyaz üçün üç otaqdan ortadakını ayırdılar; sağdan birinci otaqda Ferdişşenko yaşayırdı; soldakı üçüncü otaq isə hələ boş idi; Qanya knyazı ən əvvəl ailə yaşayan hissəyə apardı. Bu ailəvi hissə, lazım gələndə yemək otağı kimi istifadə edilən zaldan, əslində, ancaq səhərlər qonaq otağı olan qonaq otağından, – axaşamlar o Qanyanın kabinetinə və onun yataq otağına çevrilirdi, – nəhayət, darısqal və həmişə bağlı olan üçüncü otaqdan ibarət idi; bu balaca otaq Nina Aleksandrovna ilə Varvara Ardalionovnanın yataq otağı idi. Sözlün qısa, bu mənzildə hər şey darısqallıq və sıxıntı şəraitində idi; Qanya xəlvəti dişlərini qıcaırdı; o, anası ilə ehtiramla rəftar edir və ona hörmət göstərmək istəsə də, ilk dəfədən görünürdü ki, bu adam ailədə böyük zülmkardır.

Nina Aleksandrovna qonaq otağında tək deyildi, Varvara Ardalionovna da onunla oturmuşdu; onların ikisi də nə isə toxuyur və qonaqla, İvan Petroviç Ptitsınla söhbət edirdilər. Nina Aleksandrovna təqribən əlli yaşında olardı, üzdən arıq idi, ovurdları çökmüşdü, gözələrinin altı qapqara idi. O, naxoş adama bənzəyir, bir qədər kədərli görünürdü; lakin istər üz, istərsə, baxışı olduqca xoş təsir bağışlayırdı; ilk sözlərdən aydın oldu ki, bu qadın xasiyyətə ciddi və həqiqi ləyaqət mücəssəməsidir. Onun kədərli görkəminə baxmayaraq, hiss olunurdu ki, qadın mətanət və hətta cəsarət sahibidir. O son dərəcə sadə geyinmişdi, nə isə qara donda idi, özü də lap qarı paltarı idi.

lakin onun davranışı, danışığı, bütün ədaları göstərirdi ki, bu qadın bir zaman yüksək cəmiyyətdə yaşamışdır.

Varvara Ardalionovna iyirmi üç yaşlarında, ortaboylu çox arıq bir qız idi; üzdən bir o qədər gözəl deyildi çünki hiss olunurdu ki, bu qız gözəl olmasa da, onda elə daxili mübhəm bir cazibədarlıq qüvvəsi vardı ki, o hər bir kişini ehtirasla cəlb edə bilirdi. O, anasına çox oxşayırdı, hətta lap anası kimi geyinmişdi; qətiyyən geyinib-kecinmək fikrinə düşmürdü. Qız çox vaxt ciddi və dalğın, hətta bəzən, xüsusilə son vaxtlar, hədsiz dalğın olurdu; belə olmasaydı onun ala gözlərinin baxışı bəzən çox şən və nəvazişkar ifadə ala bilirdi. Mətanət və cəsəət onun da çöhrəsində görünürdü; lakin hiss olunurdu ki, yeri gələndə bu qız anasından da artıq qətiyyətlə hərəkət edə bilər. Varvara Ardalionovna olduqca tündməcaz idi, onun qardaşı, qızın bu tündməcazlığından bəzən hətta qorxurdu. Hazırda onların mənzilində əyləşən qonaq, İvan Petroviç Ptitsın da qızdan qorxurdu. Ptitsın hələ xeyli gənc idi; təqribən otuz yaşı vardı, sadə, lakin qəşəng geyinmişdi: onun hərəkət və danışığı xoşagələndirici idi, lakin nə isə həddən artıq təmkinlə davranırdı. Tünd-sarı rəngli qısa saqqalından görünürdü ki, bu adam qulluqçu zümərəsinə mənsub deyil. O, ağıllı və maraqlı söhbət etməyi bacarırdı, lakin çox vaxt dinib-danışmırdı. O ümumiyyətlə, hətta xoş təsir bağışlayırdı. Görünür, Ptitsın Varvara Ardalionovnaya qarşı laqeyd deyildi və öz hissələrini gizlətmirdi. Varvara Ardalionovna onunla dostcasına rəftar edirdi, lakin onun bəzi suallarının cavabını hələlik ləngidirdi, hətta bu sualları xoşlamırdı, bir də ki, Ptitsın heç də ruhdan düşməmişdi. Nina Aleksandrovna ona qarşı mehriban idi; son vaxtlar isə, hətta ona xeyli etibar edirdi. Bununla belə, məlum idi ki, Ptitsın xüsusi olaraq pul qazanmaqla məşğul olur, o, pullarını bu və ya digər dərəcədə etibarlı girovlarla borc verib varını tez və xeyli artırmağa çalışır. O, Qanya ilə bərk dost idi.

Qanyanın ətraflı, lakin rabitəsiz zəmanətinin cavabında (o, anası ilə çox soyuq salamlaşdı, bacısı ilə heç salamlaşmayıb, Ptitsın dərhal otaqdan hara isə apardı) Nina Aleksandrovna knyaza bir neçə xoş söz deyərək, qapıdan boylan Kolyaya tapşırırdı ki, onu orta otağa aparsın. Kolyanın şən və çox mehriban sifəti var idi; hərəkətlərindən görünürdü ki, o, səmimi və sadələhv uşaqdır.

Kolya knyazı otağa gətirərək soruşdu:

– Bəs sizin şey-şüyünüz haradadır?

– Mənim boğcam var, dəhlizə qoymuşam.

– Mən bu saat gətirərəm. Bizim bütün xidmətçimiz aşpaz arvadla Matryonadır; mən də onlara kömək edirəm. Varya hər şeyə nəzarət edib acıqlanır. Qanya deyir, siz bu gün İsveçrədən gəlibsiniz?

– Hə.

– İsveçrə yaxşıdır?

– Çox yaxşıdır.

– Dağlar var?

– Hə.

– Mən bu saat sizin boğcanızı gətirərəm.

Varvara Ardalionovna içəri girdi:

– Matryona bu saat sizin üçün təmiz mələfə, yastıqüzü gətirər. Sizin çamadanınız var?

– Yox, boğcam var. Qardaşınız getdi gətirməyə, dəhlizə qoymuşam.

Kolya qayıdıb soruşdu:

– Orada bu dünyədən savayı heç bir boğça yoxdur, siz hara qoyubsunuz?

Knyaz boğçasını oğlandan alıb dedi:

– Bundan savayı ayrı heç bir şey yoxdur.

– A-a! Mən də fikirləşirdim ki, bəlkə, Ferdişsenko oğurlayıb.

Varya acıqlı-acıqlı dedi:

– Sən boş-boş danışıb yalan demə. – Qız knyazla da çox soyuq, ancaq nəzakətlə danışırdı.

– Shere Vabette¹! Mənimlə bir az mehriban da danışmaq olar, axı mən Ptitsın deyiləm.

– Kolya, sən hələ o qədər sarsaqsan ki, səni hələ kətləmək də olar. Nə lazım olsa Matryonaya müraciət edə bilərsiniz, saat beşin yarısında nahar edirlər. Bizimlə birlikdə də nahar edə bilərsiniz, öz otağınızda da, kefiniz necə istəyirsə. Gedək, Kolya, qonağa mane olma.

– Gedək, ay möhkəm xarakterli!

¹ Əziz Babet

Onlar otaqdan çıxanda Qanya ilə üz-üzə gəldilər. Qanya Kolyaya müraciətlə:

– Atam evdədir? – deyə soruşub, Kolyadan müsbət cavab alanda onun qulağına nə isə pıçıldadı.

Kolya başını tərpətib, Varvara Ardalionovnanın arxasınca çıxdı.

– İki kəlmə sözümlə var, knyaz, mən o... işlərlə əlaqədar olaraq, sizə bir şeyi deməyi unuttum. Bəzi xahişim var: sizə minnətdar olaram, – hərgah sizin üçün çox ağır olmazsa, bu saat mənim Aqlaya ilə baş verən əhvalatım barədə nə burada ağzınızdan söz qaçırın, nə də burada gördükləriniz barədə orada bir söz danışın; ona görə ki, burada da biabırçılıq az deyil. Bir də ki, cəhənnəmə olsun... Heç olmazsa bu gün dilinizi dinc saxlayın.

Qanyanın tənələrinin müqabilində knyaz bir qədər əsəbiliklə dedi:

– Sizi inandırırım ki, mən ağzımdan sizin güman etdiyiniz qədər söz qaçırmamışam. – Görünürdü ki, onların arasındakı münasibət gətdikcə daha artıq korlanır.

– Mən bu gün sizin ucbatınızdan çox əzab çəkdim. Sözümlə qısqası, sizdən xahiş edirəm.

– Qavri ilə Ardalionoviç, onu da nəzərə alın ki, mən bayaq heç bir məsələ ilə əlaqədar deyildim; ona görə də mən nə üçün portret məsələsini xatırlada bilməzdim? Siz ki, məndən xahiş etməmişdiniz.

Qanya ətrafına nifrətlə göz gəzdirib dedi:

– Fu, nə pis otaqdır, həm qaranlıqdır, həm də pəncərələri həyəətə açılır. Siz bizim evə hər cəhətdən çox namünasib vaxtda gəlibsiniz... Bir də ki, bunun mənə dəxli yoxdur, mənzilləri saxlayan mən deyiləm.

Ptitsin yanaşdı Qanyanı səslədi; Qanya yenə nə isə demək istəyirdi, lakin, görünür, tərəddüd edir və elə bil sözünü deməkdən utanırdı; buna baxmayaraq, tələsik knyazı tərk edib, otaqdan çıxdı, elə otağı da, görünür ki, utandığından pisləmişdi.

Knyaz əl-üzünü təzəcə yuyub qurtararaq üst-başını az-maz sahmana salan kimi qapı yenə açıldı, yeni bir sima meydana çıxdı.

Bu, otuz yaşlarında, ucaboy, enlikürek, sarı qıvrımsaçlı, çox iri başı olan bir cənab idi. Ətli və qırmızı sifəti, qalın dodaqları vardı; burnu enli və yastı idi, kinayə ilə baxan xırda gözləri şişmişdi, elə bil ki, daim gözünü qırırdı. Ümumiyyətlə, bütün bunlar olduqca sırtıq və ədəbsiz adam təsiri bağışlayırdı. Üst-baş çirkli idi.

O, qapını əvvəlcə azacıq araladı, qapının arasından başını içəri soxdu. İçəri soxulmuş baş beş saniyə otağa göz gəzdirdi, sonra qapı yavaş-yavaş açılmağa başladı; bütün fiqura qapının astanasında meydana çıxdı, lakin qonaq hələ içəri girmirdi; gözlərini qıyıb astanadan knyazı süzməyə davam edirdi. Nəhayət, içəri girib qapını örtüdü, yaxınlaşıb stulda oturdu, knyazın əlindən möhkəm yapışdı, divanın üstündə çəpəki oturdu.

O, knyazın üzünə diqqətlə və sualedici nəzərlə baxa-baxa dedi:
– Ferdişsenko.

Knyaz az qala gülə-gülcə cavab verdi:

– Nə olsun?

Ferdişsenko yenə də əvvəlki kimi baxa-baxa dedi:

– Kirayənişinəm.

– Tanış olmaq istəyirsiniz?

Qonaq saçlarını pırtlaşdırıb, köksünü ötürərək:

– E-eh! – deyə səsləndi; sonra da qarşısındakı bucağa baxmağa başladı. O birdən knyaza müraciət edərək soruşdu:

– Sizdə pul var?

– Bir az.

– Nə qədər var?

– İyirmi beş manat.

– Göstərin görüm.

Knyaz jiletinin cibindən iyirmi beş manatlığı çıxarıb Ferdişsenkoya verdi. O, iyirmibeşliyi açıb baxdı, sonra o biri üzünə çevirdi, sonra da işığa tərəf tutdu.

Ferdişsenko elə bil fikirli-fikirli dedi:

– Çox təəccüblüdür, görsən bunlar niyə qonurlaşır? Bu iyirmi beş manatlıqlar bəzən yamanca qonurlaşır, başqaları isə, əksinə, lap solurlar. Alın.

Knyaz pulunu ondan geri aldı. Ferdişsenko stuldan qalxdı.

– Mən gəldim sizə xəbərdarlıq edirəm: əvvələn, mənə pul borc verməyiniz, ona görə ki, mütləq borc istəyəcəyəm.

– Yaxşı.

– Sizin burada mənzil kirəsi vermək fikriniz varmı?

– Fikrim var.

– Amma mənim kirə vermək fikrim yoxdur, sağ olun. Mən burada sizdən sağda, birinci otaqda yaşayıram, görürsünüzmü? Mənim

yanıma çox da tez-tez gəlmək fikrinə düşməyəsəniz, sizin yanınıza gələcəyəm, nigaran olmayın, Generalı gördünüzmü?

– Yox.

– Eşitmədiniz də?

– Əlbəttə yox.

– Onda görürsünüz də, eşidərsiniz də, bir də ki, o, hətta mənə də pul borc istəyir! Avisau lecteur¹. Əlvida. Məgər Ferdişsenko ailəsi ilə yaşamaq olar? Hə?

– Nə üçün olmaz?

– Əlvida.

Ferdişsenko qapıya tərəf getdi. Knyaz sonra öyrəndi ki, bu cənab, guya ki, öhdəsinə, öz orijinallığı və şən olması ilə hamını heyretə salmaq vəzifəsini qəbul etmişdir, lakin heç vaxt buna nail ola bilmir. Hətta bəzi adamlara çox pis təsir bağışlayırdı; ona görə ürəkdan kədərlənirdi, ancaq yenə də peşəsindən, əl çəkənmirdi. O, qapıda, içəri girən bir cənabla rastlaşaraq, bir növ, qəddini düzəltdi; Ferdişsenko knyazın tanımadığı bu yeni qonağı otağa buraxıb, xəbərdarlıq etmiş kimi, daldan bir neçə dəfə knyaza göz vurdu; beləliklə də, otaqdan, hər halda, təşəxxüslə çıxdı.

Təzə cənab ucaboy, əlli beş yaşlarında hələ belkə, bir az da çox yaşı olan, hədsiz kök, şilə kimi qırmızı-sifət idi; ətli üzünün derisi qırıq-qırıq idi; sifətini ağarmış qalın bakenbardlar çevrələnmişdi; şeşə bıqları, çox donba iri gözləri var idi. Bu adam nə isə əldən düşmüş, üzgün görünürdü, üst-başı çirkli idi, – belə vəziyyətdə olmasaydı boylu-buxunlu və mütenasib əndamlı görünərdi. Onun əynində dirəkləri lap süzülmiş köhnə sürtük var idi; dəyişəyi də çirkli idi. Yaxın dayananda ondan bir az araq qoxusu gəlirdi, lakin ədalətli effektiv, təsir bağışlayan, bir qədər adət edilmiş hərəkət tərzi idi; həm də açıq görünürdü ki, bu adam qarşısındakı şəxsi öz ləyaqəti ilə heyretləndirməyə çalışır. Cənab knyaza aram-aram, şən təbəssümlə yanaşdı, dinməz-söyləməz onun əlindən tutdu, əlini əlində saxlayaraq nə isə tanıdığı bir adama baxırmış kimi bir müddət onun üzünə diqqətlə tamaşa etdi.

Qonaq yavaşdan, lakin təntənə ilə dedi:

¹ Irəlincədən xəbərdarlıq

– Odur! Özüdür! Canlı timsahdır! Eşidirəm ki, tanış və mənə عزیز olan adı təkrar edirlər; əbədiyyətə qovuşmuş keçmişləri xatırladım... Knyaz Mışkin deyilsiniz?

– Elədir ki, var.

– General İvolgin, istefaya çıxmış bədbəxt insan. Cəsarət edirəm, sizin adınız, atanızın adı nədir?

– Lev Nikolayeviç.

– Bəs belə! Mənim dostumun oğlu, demək olar, uşaqlıq yoldaşım, Nikolay Petroviçin oğlu?

– Mənim atamın adı Nikolay Lvoviç idi.

General sözünü düzəltdi:

– Lvoviç, – lakin bunu aram-aram, tam bir inamla elə dedi ki, sanki o bunu heç də yadından çıxarmamış, təsadüfən söhv etmişdi. O da oturub, knyazın əlindən tutaraq, öz yanında əyləşirdi.

– Mən sizi qucağımda gəzdirmişəm.

Knyaz soruşdu:

– Doğrudanmı? Mənim atam iyirmi il bundan əvvəl vəfat edib.

– Elədir, iyirmi il, iyirmi il üç ay. Bir yerdə oxumuşuq, mən bir-baş hərbi xidmətə...

– Mənim atam da hərbi xidmətdə olub, Vasilkov polkunda podporuçik imiş.

– Belomirskidə. Belomirskiyə ölümündən azca əvvəl köçürmüşdülər. Mən oradaca, onun başının üstündə dayanıb ona rəhmət oxuyurdum. Sizin ananız...

General sanki kədərli xatirələrdən mütəəssir olaraq dayandı.

Knyaz dedi:

– Elə anam da yarım il keçəndən sonra soyuqdəymədən öldü.

– Soyuqdəymədən yox. Soyuqdəymədən yox, siz qocaya inanın. Mən orada idim, mən də onu dəfn etdim. Soyuqdəymədən deyil, öz knyazının dərini çəkməkdən, qəm-qüssədən öldü. Bəli, knyaginya da yaxşı yadımdadır! Gənclik! Ondən ötrü biz knyazla, uşaqlıq dostları, az qala bir-birimizi öldürəcəkdik.

Knyaz, bir növ, şübhə ilə dinləməyə başlamışdı.

– Mən sizin ananıza yaman vurulmuşdum, o hələ adaxlı olanda, – mənim dostumun adaxlısı olduğu vaxtlar. Knyaz bunu duyub heyretlənmişdi. Səhər saat yeddide gəlib məni yuxudan oyatdı. Mən

təəccüb etdim; paltarımı geyinməyə başladım, heç birimiz dinib danışmırdıq; mən hər şeyi başa düşdüm. Cibindən iki tapança çıxartdı. Dəsmalla. Şahidsiz. Bir halda ki, biz beş deqiqədən sonra bir-birimizi o dünyaya vasil edəcəkdik, şahid nəyə lazım idi? Tapançaları doldurduq, dəsmalı açdıq, dayandıq, tapançaları bir-birimizin üreyimizin başına dayadıq; bir-birimizin üzünə baxdıq. Birdən ikimizin də gözümdən yaş dolu kimi axıb tökülməyə başladı, əllərimiz titrədi. İkimizin də, ikimizin də, birdən! Elə bu dem, təbii ki, qucaqlaşdıq, qarşılıqlı nəcəbət mübarizəsi başladı. Knyaz qışqırdı: sənin olsun! Mən qışqırdım: sənindir! Bir sözlə... bir sözlə... siz bizdə... yaşayacaqsınız?

Knyaz sanki bir az kəkələyə-kəkələyə dedi:

– Bəli, ola bilsin, bir müddət.

Qapıdan boylan Kolya:

– Knyaz, anam xahiş edir onun yanına gələsiniz, – deyə qışqırdı. Knyaz getmək üçün bir az qalxdı, ancaq general sağ əlini onun çiyinə qoyaraq dostcasına yenə divanda oturdu.

General dedi:

– Sizin atanızın həqiqi dostu kimi sizə xəbərdarlıq etmək istəyirəm; özünüzdə görürsünüz ki, mən faciəyə fəlakət nəticəsində cəza çəkmişəm, lakin məhkəməsiz! Məhkəməsiz! Nina Aleksandrovna nadir qadındır. Varvara Ardalionovna, mənim qızım, – nadir qızıdır! Elə vəziyyətə düşmüşük ki, kirə üçün mənzillər saxlayırıq, – görünməmiş tənəzzüldür!.. General qubernator rütbəsinə layiq olan mənim kimi bir adam!.. Lakin sizin gəlişiniz bizim üçün həmişə xoşdur, çox şadıq. Bununla belə, bizim evimizdə faciə baş verir!

Knyaz ona şübhəli-şübhəli və çox maraqla baxırdı.

– Nikah hazırlığı gedir, nadir nikah. İkimənəli bir qadınla kamer-yunker ola biləcək gənc bir oğlanın nikahı. Bu qadın mənim qızımın arvadının yaşadığı evə gətirəcəklər! Lakin nə qədər ki, mənim nəfəsim var, o qadın buraya daxil olmayacaq! Mən astanada uzanaçağam, qoy mənim üstümdən addımlayıb keçsin!.. Mən indi Qanya ilə danışmıram: hətta onunla görüşmək də istəmirəm. Sizə qəsdən xəbərdarlıq edirəm, hərəgah bizdə yaşamalısınız, hamısı birdir, onsuz da bunun şahidi olacaqsınız. Lakin mənim dostumun oğlusunuz, ona görə də ümidvar olmağa haqqım var...

Qapıya özü yanaşmış olan Nina Aleksandrovna knyazı səslədi:

– Knyaz, lütf edin, zəhmət olmasa buyurun qonaq otağına. General qışqırdı:

– Təsəvvür et, dostum, sən demə mən knyazı qucağımda nazlamışam!

Nina Aleksandrovna generala məzəmmətlə, knyaza isə nüfuz-edici nəzərlə baxdısa da, bir kəlmə də söz demədi. Knyaz qadının arxasına getdi, lakin onlar qonaq otağına gəlib əyləşən kimi, Nina Aleksandrovna çox tələsik və astadan knyaza nə isə söyləməyə başlamışdı ki, birdən general özü qonaq otağına təşrif gətirdi. Nina Aleksandrovna o saat danışığına ara verdi, özü də açıqdan-açığa təəssüf hissi ilə başını əyib, toxuması ilə məşğul oldu. General arvadının bu dilxorçuluğunu sezmiş olsa da, özünü yenə də çox gözəl hiss edirdi; kefi lap kök idi.

O, Nina Aleksandrovna müraciət edərək qışqırdı:

– Dostumun oğludur! Necə də gözənilməz oldu! Mən çoxdandır ki, heç təsəvvürümə də gətirmirdim. Lakin dostum, mərhum Nikolay Lvoviç doğrudanmı sənənin yanında deyil? Sən onu hələ... Tverdə görmüştün, eləmi?

– Nikolay Lvoviç mənim yadımda deyil. – Qadın knyazdan soruşdu: – o sizin atanızdır?

Knyaz çəkinə-çəkinə generala dedi:

– Atamdır, lakin o, görə ki, Tverdə ölməyib. Yelisavetqradda ölüb. Mən bunu Pavlişşevdən eşitmişəm...

General təsdiq etdi:

– Tverdə, onu ölümündən qabaq, azca əvvəl, hətta naxoşluğu şiddətləndiyindən qabaq Tverə köçürmüşdülər. Siz o zaman çox balaca idiniz, ona görə nə köçürülmək yadınızda qala bilərdi, nə də səyahətlər. Pavlişşev çox gözəl bir insan olsa da, səhv edə bilərdi.

– Siz Pavlişşevi də tanıyırdınız?

– Nadir insan idi, lakin mən şəxsən şahidi olmuşam. Ona ölüm yatağında xeyir-dua vermişəm...

Knyaz yenə dedi:

– Atamın nə üçün məhkəməyə verildiyini mən heç vaxt öyrənmə bilməsəm də, onu bilərəm ki, işi məhkəmədə olduğu vaxt ölmüşdür: o, hospitalda ölmüşdür.

– Pah, bilərəm, sırası Kolpakovun işinə görə; həm də heç şübhəsiz ki, knyaz bəraət qazanacaqdı.

Knyaz xüsusi bir maraqla soruşdu:

– Eləmi? Siz bunu yəqin bilirsiniz?

General qışqırdı:

– Bəs necə! Məhkəmə heç bir qərar çıxarmayıb dağıldı. Qeyri-mümkün iş idi! Hətta, demək olar, sirlə iş idi: rota komandiri ştab-kapitan Larionov öldürdü, knyaz müvəqqəti vəzifəni ifa etməyə təyin olundu, yaxşı. Sırası soldat oğurluq etdi – yoldaşının çəkməliyini oğurlamışdı, – satıb içkiyə vermişdi, yaxşı. Knyaz, – özü də nəzərə alın ki, bu əhvalat feldfebelin və kapralın iştirakı ilə baş vermişdi, – Kolpakovun abırını verir, onu şallağa tutmaqla hədələyirdi. Lap yaxşı. Kolpakov kazarmalara getdi, taxtın üstündə uzanıb on beş deqiqədən sonra öldü. Çox gözəl, lakin, bu, heç gözlənilməyən bir hadisə idi, demək olar, mümkün olmayan hadisə, hər nə cür olsa da, Kolpakovu dəfn etdilər; knyaz raport yazdı, bundan sonra Kolpakovu siyahıdan pozdular. Bundan yaxşı nə ola bilərdi? Lakin düz yarım ildən sonra briqadaya baxış məqamında sırası soldat Kolpakov heç bir şey olmamış kimi elə həmin briqada və həmin diviziyanın Novozemlyansk piyada polkunun üçüncü bölüyündə göründü.

Heyrətdən özünü itirmiş knyaz qışqırdı:

– Necə!

Nina Aleksandrovna knyaza kədərlə baxaraq birdən ona müraciətə dedi:

– Bu elə deyil, bu səhvdir! Mon mari se trompe¹.

– Lakin, dostum, se trompe demək asandır, bu cür hadisəni sən özün həll et görək! Hamı çaşmış qalmışdı. Mən özüm ilk olaraq quon se trompe² deyirdim. Lakin bədbəxtlikdən, mən bunun şahidi idim və özüm komissiyada iştirak edirdim. Bütün üzleşdirmələr göstərdi ki, bu, həmin adamdır; elə həmin sırası Kolpakovun özüdür ki, durub, həmin Kolpakovdur ki, yarım il əvvəl adı bir parad və təbil gurultuları müşayiəti ilə dəfn edilmişdi. Doğrudan da, nadir hadisə idi, razıyam ki, mümkün olan şey deyildir, ancaq...

Varvara Ardalionovna otağa girib dedi:

– Atacan, sizin naharınız hazırdır.

– A, çox gözəl, lap əla! Mən lap acmışam... lakin, bu, hətta demək olar, psixoloji hadisədir...

Varya səbirsizliklə dedi:

– Şorba yenə soyuyacaq.

General otaqdan çıxıb-çıxa mızıldadı:

– Bu saat, bu saat, – “özü də heç bir arayışa baxmayaraq”, deyən generalın səsi koridordan eşidilirdi.

Nina Aleksandrovna knyaza dedi:

– Siz bizdə qalmalı olsanız Ardalion Aleksandroviçə çox şeyi bağışlamalı, təqsirindən keçməli olacaqsınız; bir də ki, o sizi bir o qədər narahat etmiz; o, naharı da tək yeyir. Özünüz razılışın ki, hərənin öz nöqsanı öz... xüsusi əlamətləri var; elə adamlar var ki, onları barmaqla göstərməyə adət etmişlər, halbuki bəzi adamlarda belələrinə nisbətən, bəlkə, daha çox nöqsan var. Bir şeyi sizdən çox xahiş edəceyəm: hərgah mənim ərım bir növ ilə sizə müraciət edib mənzil kiresi istəsə, siz ona deyin ki, kiresi mənə veribsiniz. Yəni Ardalion Aleksandroviçə vermiş olduğunuz pul da, fərqi yoxdur, ev kiresi hesabına gedərdi; lakin mən bunu sizdən yalnız səliqə xatirinə xahiş edirəm... O nədir, Varya?

Varya otağa qayıdıb, Nastasiya Filippovnanın portretini dinməz-söyləməz anasına verdi. Nina Aleksandrovna diksinərək, portretə əvvəlcə, sanki qorxa-qorxa, sonra isə acı və üzüntülü bir duyğu ilə xeyli tamaşa etdi. Nəhayət, sualedici nəzərlə Varyaya baxdı.

Varya dedi:

– Qadın özü bu gün ona hədiyyə verib, axşam isə hər şey həll ediləcəkdir.

Nina Aleksandrovna sanki ümitsiz vəziyyətdə, pıçıltı ilə təkrar etdi:

– Bu gün axşam! Nə etməli? Burada artıq heç bir şübhə yeri yoxdur, heç bir ümid qalmır: portretlə hər şeyi xəbər verib... – Nina Aleksandrovna təəccüblə əlavə etdi: – Bunu sənə o özüm göstərdi?

– Siz bilirsiniz ki, biz artıq bir aydır onunla kəlmə kəsmirik. Mənə hər şeyi Ptitsın söylədi; portret isə orada, masanın yanında dökəməyə atılmışdı, yerden götürdüm.

Nina Aleksandrovna birdən knyaza müraciət etdi:

– Knyaz, sizdən soruşmaq istərdim (sizi elə ona görə də buraya dəvət etmişəm), mənim oğlumun çoxdanmı tanıyırsınız? O, görə ki, deyirdi siz haradansa bu gün gəlibsiniz, eləmi?

Knyaz bütün əhvalatın yarısından çoxunu buraxaraq, özü haqqında qısa məlumat verdi. Nina Aleksandrovna ilə Varya qulaq asdılar.

¹ Mənim ərım səhv edir.

² Səhv edirlər.

Nina Aleksandrovna dedi:

– Sizi sorğu-suala tutub Qavrila Ardalionoviç haqqında bir söz almaq istəmirəm; siz buna şübhə etməməlisiniz. Hərgah onun özünün mənə etiraf edə bilmədiyi bir şey varsa, bunu heç mən özüm də bilmək istəmirəm. Ancaq onu demək istəyirəm ki, bayaq Qanya sizin yanınızda, siz gedəndən sonra da mənim verdiyim suala belə cavab verdi: “O hər şeyi bilir, təşrifat gözləməyin heç bir mənası yoxdur!” Bu nə deməkdir? Yəni mən bilmək istərdim ki, nə dərəcədə...

Qanya ilə Ptitsın birdən içəri girdilər; Nina Aleksandrovna o saat səsinə kəsdi. Onun yanında oturan knyaz yerindən tərpənmədi; Varya işə kənara çəkildi, Nastasiya Filippovnanın portreti lap gözə çarpan yerdə, Nina Aleksandrovnanın iş masasının üstündə, qadının lap qarşısında idi. Qanya onu görəndə qaşqabağını tökdü. Dilxor halda masanın üstündən götürərək, otağın o biri başındakı öz yazı masasının üstünə atdı.

Nina Aleksandrovna soruşdu:

– Bu günmü, Qanya?

Qanya az qala diksinərək:

– Nə bu gün? – dedi və birdən knyaza hücum etdi. – Hə, başa düşürəm, siz burada da!.. Əşi, axı bir deyin görüm, bu nədir, bu sizdə azardır nədir? Dilinizi saxlaya bilmirsiniz? Axı siz, nəhayət, başa düşün, əlahəzrət...

Ptitsın onun sözünü kəsdi:

– Qanya, bu mənim günahımdır, başqa heç kəs müqəssir deyil.

Qanya ona sualedici nəzərlə baxdı.

Ptitsın dodaqaltı:

– Axı bu daha yaxşıdır, Qanya, xüsusən də ki, bir tərəfdən, iş qurtarıb gedib, – deyərək, kənara çəkildi; masanın yanında oturub cibindən karandaşla yazılmış bir kağız çıxararaq, onu diqqətlə gözdən keçirməyə başladı. Qanyanın qamı qara idi, o dayanıb, nigarançılıqla gözləyirdi; bilirdi ki, ailədə dava-qalmaqal olacaq. Knyazdan üzr istəməyi heç ağına da gətirmirdi.

Nina Aleksandrovna dedi:

– Hərgah iş-işdən keçibsə, onda İvan Petroviç, əlbəttə, haqlıdır: Qanya, xahiş edirəm, nə qaşqabağını tök, nə də əsəbiləş; bir şeyi ki, özün demək istəmirsən, mən heç nə soruşmayacağam; həm də səni inandırırım ki, mən tamamilə təslim olmuşam, lütf elə, heç nigaran olma.

Qadın bu sözləri öz işi ilə məşğul ola-ola deyirdi: həm də elə bil ki, doğrudan da sakit idi. Qanya heyrət edirdi, lakin anasının öz fikirlərini daha aydın ifadə etməsini gözləyərək ehtiyatla dinməyib ona baxırdı. Evdə baş verən münaqişə və mübahisələr ona çox baha otururdu. Nina Aleksandrovna bu ehtiyatkarlığı duyub acı təbəssümlə əlavə etdi:

– Sən hələ də şübhələnirsən, mənə inanmırsan, nigaran olma, nə göz yaşı axıdacağam, nə də əvvəlki kimi xahiş edəcəyəm; mənim tərəfimdən hər halda belə şeylər görməyəcəksən. Mənim bütün arzum budur ki, sən xoşbəxt olasan; özün bunu bilirsən; mən öz qismətimə qane olmuşam; bizim bir yerdə qalacağımızdan, yaxud ayrılacağımızdan asılı olmayaraq, mənim qəlbim həmişə səninlə olacaq. Əlbəttə ki, mən ancaq özüm üçün cavabdehəm, sən bu cür rəftarı bacından tələb edə bilməzsən...

Qanya bacısına istehza və nifrətlə baxaraq qışqırdı:

– A, yenə o! Anacan! Mən sifət verdiyim sözə yenə də and içirəm: nə qədər ki, mən buradayam, nə qədər ki, sağam heç kəs və heç vaxt sizə qarşı hörmətsizlik göstərməyə cəsarət edə bilməz. Kimin haqqında söhbət getsə, sizə qarşı hörmət göstərilməsini təkid edəcəyəm, bizim qapımızdan kim içəri keçsə...

Qanya elə sevinmişdi ki, anasına, demək olar, rəğbətlə, az qala mehribanlıqla baxırdı.

– Mən özüm barədə heç bir şeydən qorxmurdum, Qanya, sən bunu bilirsən; özüm üçün nigaran deyildim, bütün bu müddət ərzində çekdiyim ızdırab özümə görə olmayıb. Deyirlər ki, bu gün sizin hər işiniz qurtaracaq? Bəs nə qurtaracaq?

Qanya cavab verdi:

– Qadın, razı olub-olmadığını bu axşam öz evində elan etməyə söz verib.

– Biz az qala üç həftədir ki, bu barədə danışmaq istəmirik, yaxşı da edirik. İndi, hər şey qurtarandan sonra mən ancaq bir şey soruşmağı özümə müsaidə edəcəyəm: bir halda ki, sən onu sevmirsən, bəs necə olur ki, o sənə erə getməyə razılıq verib, hətta öz portretini də sənə bağışlayıb? Sən doğrudanmı onu, bu cür... bu cür bir...

– Təcrübəlimi demək istəyirsən?

– Mən elə demək istəmərdim. Məgər sən onun gözündən bu dərəcədəmi pərdə asa bilirsən? Aldadıbsan?

Qəflətən bu sualda qeyri-adi əsəbilik nidaları eşidilməyə başladı. Qanya dayandı, bir dəqiqə fikirləşərək, istehzasını gizlətmədən dedi:

– Anacan, siz yenə evvəlki fikrinizi təkrar edirsiniz, yenə dözmədiniz; baxın, bizim bütün söhbətimiz həmişə bu cür qızıqmışdır. Siz dediniz: nə sorğu-sual olacaq, nə də məzəmmət, halbuki onlar artıq başlamışdır! Yaxşısı budur, boşlayaq; doğru deyirəm, boşlayaq; hər halda sizin fikriniz belə idi... Mən heç vaxt və heç bir vəchlə sizdən əl çəkməyəcəyəm; başqası bu cür bacının əlindən başını götürüb qaçardı, – gör indi o mənə nə cür baxır!.. Bununla qurtaraq! Mən artıq sevinməyə başlamışdım. Bir də siz nədən bilirsiniz ki, mən Nastasiya Filippovnanı aldadıram? O ki, qaldı Varvaraya, özü bilər, necə istəyər, elə də etsin, kifayətdir. İndi daha lap kifayətdir.

Qanya hər kəlmədən sonra daha da qızıqıb otaqda boş-boşuna var-gəl edirdi. Bu cür söhbətlər ailə üzvlərinin hamısının yarısını təzələyirdi.

Varya dedi:

– Mən demişəm ki, hərgah o arvad ayağını bu evə bassa, mən buradan çıxıb gedəcəyəm; sözümün üstündə dayanacağam.

Qanya qışqırdı:

– Tərslikdən! Tərsliyindən ərə də getmirsen! Nə mənim üstümə çıxmırırsan? Axı mənim heç vecimə də deyil, Varvara Ardalionovna, istəyirsiniz öz fikir və niyyətinizi elə bu saat yerinə yetirin. Siz lap canımı boğazıma yığıb, məni zinhara götürübsünüz. – Knyazın yerindən qalxmasını gören Qanya ona baxıb qışqırdı: – necə! Siz, knyaz, nəhayət, bizi tərk etmək qərarına gəldiniz!

Qanyanın səsinə hiss olunurdu ki, o, hədsiz dərəcədə əsəbiləşmişdir; belə çılgın əsəbilik hallarında adam özü də bu əsəbiliyyə sevinir, haldan çıxaraq, bütün varlığına hakim kəsilən hövsələsizlikdən nəşələndikcə nəşələnir və bunun nə ilə qurtaracağını heç vecinə də almır. Knyaz ona cavab vermək üçün qapıda ayaq saxlayıb geri dönmək istədi, lakin onu təhqir edən adamın sifətinə baxanda üzünün gərgin ifadəsindən gördü ki, bu məqamda onun səbir kasasının aşılıb-daşması üçün bircə damcı kifayət edər, ona görə də dönüb dinməz-söyləməz otaqdan çıxdı. Bir neçə dəqiqə keçəndən sonra qonaq otağından eşidilən səslərdən hiss edirdi ki, o gedəndən sonra söhbət daha da kəskinləşmişdir.

Knyaz koridora çıxmaq üçün zaldan keçib dəhlizə daxil oldu; buradan isə öz otağına getmək istəyirdi. O, pilləkənə açılan qapının yanından keçəndə zəng səsi eşidərək gördü ki, küçə qapısının dalında kim isə var qüvvəsi ilə zəngi çalmaq istəyir; lakin zəngin içində, görünür, nə isə xarab olmuşdu; zəng azca titrəyir, lakin səsi çıxmırdı. Knyaz siyirməni çəkib, qapını açanda – heyratla geri çəkildi; hətta bütün bədəni lərzəyə gəldi: onun qarşısında Nastasiya Filippovna dayanmışdı. Knyaz onu portretdə gördüyü üçün dərhal tanıdı. Qadın onu görəndə gözələrində hiddət qığılcımları parladı; Nastasiya Filippovna yolundan onu çiyni ilə itələyib, cəld dəhlizə keçdi, şubasını çıxarıb qəzəblə dedi:

– Zəngi düzəltməyə tənbellik eləyirsənsə, heç olmazsa dəhlizdə otur ki, qapı döyüləndə eşidəsən. Buna bir bax, indi də şubanı yerə saldı, gicin biri.

Şuba, doğrudan da, döşəməyə düşmüşdü; Nastasiya Filippovnanın şubasını knyaz çıxarmalı idi, lakin qadın onu gözleməyib şubanı özü çıxartdı, dönüb geri baxmadan onun üstünə atdı, amma knyaz şubanı tutmağa macal tapmamışdı.

– Səni qovmaq lazımdır. Get, xəbər elə.

Knyaz nə isə demək istəyirdi, lakin özünü elə itirmişdi ki, bir kəlmə də söz deməyib, qonaq otağına tərəf getdi; yerdən qaldırdığı şuba da əlində idi.

– Gör ha, indi də şuba ilə gedir! Şubanı niyə aparırsan, ha-ha-ha! Əşi, sən dəlisən nədir?

Knyaz qayıdıb ona müqəvva kimi baxırdı; Nastasiya Filippovna gülməyə başlayanda o da gülümsədi; lakin hələ də dilini tərpedib bir söz deyə bilmirdi. Knyaz qapını açıb qadını içəri buraxanda ilk anlar rəngi qaçmışdı, indi birdən qıpqırmızı olmuşdu.

Nastasiya Filippovna ona baxaraq, ayağını yerə vurub qəzəblə qışqırdı:

– Əşi, bu haranın idiotudur? – Axı sən hara gedirsən? Yaxşı, bəs sən kimin gəldiyini xəbər verəcəksən?

Knyaz mızıldadı:

– Nastasiya Filippovnanın.

Qadın cəld ondan soruşdu:

– Sən məni haradan tanıyırsan? Mən səni heç vaxt görməmişəm! Get, xəbər ver... o nə qışqır-bağırdır?

Knyaz:

– Söyüşlülər, – deyərək qonaq otağına getdi.

Knyaz qonaq otağına lap gərgin məqamda girdi: Nina Aleksandrovna “hər şeyə qane olduğunu” tamamilə unutmaqda idi; bir də ki, o, Varyanı müdafiə edirdi. Karandaşla yazı yazılmış kağızdan ayrılan Ptitsın da Varya ilə yanaşı dayanmışdı. Varya özü də heç qorxmurdu; əslində bu qız qorxan adamlardan deyildi; lakin qardaşının kobudluğu getdikcə daha nəzakətsiz və dözülməz şəkil alırdı. Belə hallarda Varya adətən danışığına ara verərək, ancaq gözünü çəkmədən dinməz–söyləməz, istehza ilə qardaşına baxırdı. Varya bilirdi ki, bu cür rəftar onu lap cin atına mindirə bilər. Elə bu dem knyaz otağa girib dedi:

– Nastasiya Filippovna!

IX

Hamı susdu, araya dərin sükut çökdü; hamı knyazın üzünə baxırdı, elə bil ki, onun dediyi sözləri heç kəs başa düşməmişdi – heç başa düşmək də istəməirdi. Qanya qorxudan donub qaldı.

Xüsusilə bu məqamda Nastasiya Filippovnanın gəlişi hamı üçün ən təəccüblü, gözlənilməz və əngəlli bir hadisə idi. Nastasiya Filippovnanın ilk dəfə təşrif gətirməsi, hamını çaşdırmışdı; bu vaxta qədər qadın özünü elə təkəbbürlü aparırdı ki, Qanya ilə söhbətlərdə onun ata-anası ilə tanış olmaq istədiyinə heç işarə də vurmamışdı; lap axır vaxtlar isə onları heç yadına da salmırdı; elə bil ki, bu adamlar dünyada onun üçün heç mövcud da deyildi. Qanya üçün bu cür başağrısı törədən məsələnin, valideynlərlə görüş məsələsinin uzanmasına o müəyyən dərəcə sevinə də, ürəyində qadının bu təkəbbür və qürurunu ona qarşı bir ədavət hissi kimi saxlayırdı. Hər halda Qanya bu qadıncıdan belə bir şeyi, onların evlərini ziyarət etməyi deyil, öz ailəsi haqqında istehza və rişxəndlər edilməsini daha çox gözləyirdi. O yəqin bilirdi ki, Nastasiya Filippovnaya hər şey məlumdur: yeni adaxlanması ilə əlaqədar olaraq evlərində nə kimi əhvalatlar baş verməsindən və onun ata-anasının Nastasiya Filippovnaya nə nəzərlə baxdıqlarından xəbərdardır. Onun indiki gəlişi, portreti bağışlayan sonra və anadan olduğu gün, Qanyanın müqəddəratını həll etməyə söz verdiyi həmin gün onların evinə gəlməsi az qala bu qərarın qəbul edilməsi demək idi.

Hamının gözünü zilləyib knyaza təəccüblə baxması uzun çəkmedi. Nastasiya Filippovnanın özü qonaq otağının qapısında göründü, yenə də, otağa girəndə, knyazı ehmalıca itələdi.

Qanya başılovlı Nastasiya Filippovnaya tərəf yüyürdü, qadın ona əl verib güllərlə dedi:

– Axır ki, içeri daxil ola bildim... siz zəngi nə üçün asırırsınız? Bu nədir, niyə siz hamınız belə qaşqabaqlısınız? Xahiş edə bilmədim, mənə tanış edəsiniz...

Lap özünü itirmiş Qanya Nastasiya Filippovnanı əvvəlcə Varyaya təqdim etdi; qadınların ikisi də, bir-birinə əl uzatmadan əvvəl, qərribə tərzdə baxışdılar. Bununla belə, Nastasiya Filippovna güllər və özünü şən göstərməyə çalışırdı; lakin Varya saxtakarlıq etmək istəmir, ona qaşqabaqlı və diqqətlə baxırdı, onun çöhrəsində hətta sadə nəzakət təbəssümü də görünürdü. Qanya quruyub qaldı; artıq xahiş etməyin mənası yox idi; bunun üçün heç macal da qalmamışdı; Qanya Varyaya elə təhdidəci nəzərlə baxdı ki, qız bu anların qardaşı üçün nə demək olduğunu onun baxışının təsirindən anladı. Varya, bu dem deyəsən ona güzəştə getmək qərarına gəldi, Nastasiya Filippovnaya baxıb xəfifcə güllümsədi. (Onların hamısı ailədə bir-birini hələ çox sevirdilər.) Lap başını itirmiş Qanya anasını qadına bacısından sonra təqdim etdi və hətta Nastasiya Filippovnanın yanına ilk olaraq anasını gətirdi; Nina Aleksandrovna vəziyyəti bir az düzəltdi. Lakin ana “son dərəcə məmnunam” sözlərini deməyə təzəcə başlamışdı ki, Nastasiya Filippovna Nina Aleksandrovnanı dinləməyib cəld Qanyaya müraciət etdi (dəvət olunmağını gözləmədən), pəncərənin yanında, küncdəki balaca divanda əyləşib qışqırdı:

– Bəs hanı sizin kabinetiniz? Bir də... bir də kirayənişinləriniz haradadır? Axı siz gərək ki, kirayənişinlər saxlayırsınız?

Qanya şilə kimi qızarıb, ona cavab vermək istədi, nə işə mızıldadı, lakin Nastasiya Filippovna dərhal əlavə etdi:

– Heç burada kirayənişin saxlamaq olar? Sizin heç kabinetiniz də yoxdur – Nastasiya Filippovna qəflətən Nina Aleksandrovnaya müraciət etdi: – Bu, əlverişlidirmi? Xeyirliydirmi?

Nina Aleksandrovna:

– Bir az əziyyətlidir, – əlbəttə, xeyri olmalıdır. Biz, bununla belə, bir az əvvəl... – dedisə də...

Lakin Nastasiya Filippovna yenə ona qulaq asmırdı, o, Qanyaya baxıb güllər, ona qışqırırdı:

– Sizin sır-sifətiniz niyə o kökdədir? Aman Allah, sizin sifətiniz nə yaman dəyişib!

Bu gülüşdən bir neçə saniyə keçdi; Qanyanın sifəti doğrudan da tanınmaz hala düşmüşdü: onun donuxması, gülünc vəziyyəti, qorxaqasına çəşqınlığı birdən yox oldu, lakin o kağız kimi ağarmışdı: eti ürəşdiyi üçün dodaqları əyilmişdi; o, gözünü çəkmədən dinməz-söyləməz, diqqətlə və çox pis nəzərlə hələ də gülməkdə olan qonağına baxırdı.

Burada bir müşahidəçi də var idi, Nastasiya Filippovnanı görəndən sonra az qala quruyub qaldığı donuxma vəziyyətdən hələ də can qurtara bilməmişdi, lakin o əvvəlki yerində, qonaq otağının qapısı ağzında “şalban” kimi dayanıb qalmışdı, buna baxmayaraq, Qanyanın rənginin ağarmasını və sifətinin eybəcər hala düşməsinə, o da sezə bilməmişdi. Bu müşahidəçi knyaz idi. O, az qala qorxmuş halda, qeyri-iradi olaraq irəli çıxdı.

Knyaz Qanyanın qulağına pıçıldadı:

– Su için. Özünüz də elə baxmayın...

Görünürdü ki, bu sözləri o, heç bir niyyəti, heç bir xüsusi fikri olmadan, elə-belə demişdi; ağına gələn şey bu olmuşdu; lakin onun sözləri fəvqəladə təsir bağışlamışdı. Sanki Qanya bütün qəzəb və hiddətini birdən knyazın başına yağdırdı, o, knyazın çiyindən yapışaraq, onun üzünə dinməz-söyləməz, kinli-kinli və ədavətlə baxır, elə bil ki, söz deməyə qüdrəti çatmırdı. Hamı həyəcanlanmışdı. Nina Aleksandrovna hətta yavaşca qışqırdı; Ptitsin təşvişlə irəli addımladı, qapıda görünən Kolya ilə Ferdişsenko heyrət içində dayandılar; təkə Varya əvvəlki kimi yenə də qaşqabaqlı baxır, lakin diqqətlə müşahidə edirdi. O oturmamışdı, əllərini köksündə çarpazlayıb anasının yanında, yan tərəfdə dayanmışdı.

Lakin Qanya o saat özünə gələrək əsəbi halda qəhqəhə ilə güldü. O tamamilə özünü ələ almışdı.

Qanya mümkün qədər şən və sadələşlüləklə qışqırdı:

– Siz nə edirsiniz, knyaz, məgər siz həkimsiniz? Hətta mənə qorxutdunuz, Nastasiya Filippovna, sizə təqdim etmək olar, mən özüm onunla ancaq bu gün səhər tanış olmuşam, amma olduqca qiymətli bir şəxsdir.

Nastasiya Filippovna knyaza heyrətlə baxırdı.

– Knyaz? O knyazdır? Təsəvvür edin, mən bayaq, dəhlizdə, onu nökr hesab etmişdim, özünü də buraya məlumat vermək üçün gəndərmişdim, ha-ha-ha!

Ferdişsenko tələsik yanaşaraq, onların gülməyə başladıklarına sevinib dedi:

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur! Elə bir şey olmayıb: se non e vero...¹

– Az qala sizi söyəcəkdım, knyaz. Xahiş edirəm, mənə bağışlayın. Ferdişsenko, siz bu zaman burada nə edirsiniz? Mən güman edirdim ki, heç olmazsa sizə rast gəlmərəm. – Nastasiya Filippovna, bu aralıq Qanyadan bir də soruşdu:

– Kimdir? Nə knyaz? Mışkin? – Knyazın çiyindən hələ də tutmuş olan Qanya onu təqdim edə bilməmişdi. Qanya dedi:

– Bizim kirayənişindir.

Görünür, knyazı qadına nə işə nadir bir şəxs kimi təqdim edirdilər (knyaz saxta vəziyyətdən çıxış kimi hamının işinə yaradı); onu az qala Nastasiya Filippovnanın gözünə soxurdular; knyaz arxasında deyilən “sarsaq” sözünü aydın eşitmişdi; deyəsən bunu Ferdişsenko Nastasiya Filippovnaya izahat verəndə pıçıldamışdı. Nastasiya Filippovna knyazı heç çəkinmədən, saymazlıqla başdan-ayağa süzərək sözünə davam etdi:

– Bir deyin görüm, mən bayaq sizin haqqınızda belə dəhşətli dərəcədə... səhv edəndə siz nə üçün mənim səhvimi düzəltmədiniz? – Nastasiya Filippovna səbirsizliklə cavab gözləyirdi; o nə işə tamamilə əmin idi ki, cavab mütləq o dərəcədə sarsaq olacaq ki, buna gülməmək mümkün olmayacaq.

Knyaz burnunun altında danışaraq:

– Mən sizi birdən-birə görəndə təəccüb etdim... – dedi.

– Bəs siz haradan bildiniz bu mənim? Siz mənə əvvəllər harada görübsünüz? Bu necə şeydir, doğrudan da, mən deyəsən, onu haradasa görmüşəm. Müsaide edin, sizdən soruşum, siz niyə bayaq yerinizdə quruyub qaldınız? Məndə adamı heyrətə salan nə var axı?

Ferdişsenko üz-gözünü əyməyə davam edərkən:

– Hə, dillən! – dedi, – əşi, dillən! Aman Allah, mən bu cür suala nələr söyləyərdim! Əşi, hərəkətə gəlsənə... Sən lap öküzmüşsən, knyaz!

¹ Düzgün olmasa da

Knyaz Ferdişşenkoya baxıb güldü.

– Sizin yerinizə olsam mən də söyləyərdim, – knyaz Nastasiya Filippovnaya müraciət etdi: – Bayaq sizin portretiniz məni lap heyran etdi; sonra mən sizin haqqınızda Yepançinlərlə söhbət etdim; səhər tezdən isə, hələ Peterburqa çatmamış, demir yolda sizin haqqınızda Parfyon Roqojin xeyli şey söylədi... Sizə qapını açan dəqiqədə, sizin haqqınızda düşündüm; bu dem birdən özünüz gəldiniz...

– Bəs axı siz məni nə cür tanıya bildiniz?

– Portretlə və bir də...

– Bir də?

– Bir də ona görə ki, sizi məhz bu cür təsəvvür edirdim... Ele bil, mən də sizi haradasa görmüşəm.

– Harada? Harada?

– Mən elə bil ki, sizin gözlərinizi haradasa görmüşəm... Bu heç ola da bilməz! Mən bunu elə-belə... Mən buralarda heç vaxt olmamışam. Bəlkə, yuxuda...

Ferdişşenko qışqırdı:

– Vay səni, knyaz! Yox, mən özümün: se non e vero sözlərimi geri götürürəm. – Ferdişşenko təəssüflə əlavə etdi: – Bununla belə... Bununla belə, axı bunları sadəillikdən, məsumluqdan dedim!

Knyaz özünün bir neçə ifadəsini həyəcanla, nəfəsi tənqiyə-tənqiyə və tez-tez köksünü ötürə-ötürə dedi. Fövqəladə həyəcan onun bütün varlığına hakim kəsilmişdi. Nastasiya Filippovna ona maraqla baxsa da, daha gülmürdü. Elə bu dem, knyazla Nastasiya Filippovnanı sıx əhatə etmiş izdihamın arxasından qəflətən eşidilən uca, yeni bir səs, necə deyərlər, izdihamı aralayıb iki dəstəyə böldü. Nastasiya Filippovnanın qarşısında ailənin başçısı, general İvolginin özü dayanmışdı. O, fraq geyib, təmiz döşlük taxmışdı, bıqlarına fabra sürtmüşdü.

Qanya daha buna dözə bilmədi.

Qanya vasvası və ipoxondriya¹ dərəcəsində xudbin və şöhrət-pərəst adam idi; bütün iki ay ərzində, heç olmazsa, ləyaqətlə istinad edə biləcək bir dayaq nöqtəsi axtararaq, özünü daha nəcabətli göstərmək istəyirdi; o hiss edirdi ki, intixab etdiyi yolda hələ təcrübəsizdir, xamdır, bəlkə də, davam gətirə bilməyəcəkdir; ümidini itirdiyi

üçün qət etmişdi ki, müstəbid olduğu öz evində, nəhayət, tam həyasızcasına hərəkət edəcəkdir; lakin onu son dəqiqəyədək çaşdıran, amansızcasına ona üstün gələn Nastasiya Filippovnanın qarşısında bu cür qərar qəbul etməyə cəsarəti çatmırdı; Nastasiya Filippovna onu “səbirsiz dilənçi” adlandırmışdı. – Bunu Qanyaya xəbər vermişdilər; Qanya dünyanın bütün müqəddəsələrinə and içmişdi ki, bütün bunların heyfini, acığını sonralar ondan əzab və işgəncə ilə alaçaqdır; eyni zamanda, bəzən öz-özünə, uşaqqasına xəyala qapılaraq işi birtəhər düzəltmək və bütün təzadları barışdırmaq istəyirdi – indi də bu dəhşətli əzaba – özü də belə bir məqamda – dözməli idi! Bu şöhrət-pərəst adam heç gözlemədiyi bir bəlaya, ən dəhşətli işgəncəyə məruz qalmışdı – ona öz valideynləri üçün öz evində dərin xəcalət çəkmək nəsib olmuşdu. Bu dem Qanyanın ağına belə bir fikir gəldi. – “Axı, nəhayət, mükafatın özü buna dəyərmi!”

Bu iki ay ərzində ancaq gecələr, qorxulu yuxu kimi onun rüyada gördükləri və onu dəhşətə gətirib canına üşütmə salan, xəcalət çəkməyə vadar edən əhvalat həmin bu dəqiqə baş verməkdə idi; nəhayət, onun ata-anasının Nastasiya Filippovna ilə ailəvi görüşü baş tutdu. O bəzən, özünü lağa qoyub əsəbiləşərək, nikah mərasimi vaxtı generalı təsəvvürünə gətirməyə çalışırdı; lakin belə iztirablı mənzərəni heç vaxt təsəvvüründə tamamlaya bilməyib, tez yadından çıxarmağa çalışırdı. O bəlkə də, bədbəxtliyi həddən artıq şişirirdi, lakin şöhrət-pərəst adamlar həmişə bu kökə düşürlər. Bu iki ay müddətində o hər şeyi götür-qoy edib, qəti qərara gəlmiş və özünə söz vermişdi ki, hər nə olur-olsun, öz atasını müvəqqəti də olsa birtəhər gözəndə yayındıracaq və hərgah mümkün olsa, anası buna razı olsa da, olmasa da, onu hətta Peterburqdan uzaqlaşdıracaq. On dəqiqə bundan qabaq, Nastasiya Filippovna içəri daxil olanda Qanya elə heyrətlənmiş, elə sarsılmışdı ki, Ardalion Aleksandroviçin meydana çıxıb gələcəyi imkanını lap unudaraq, heç bir tədbir görməmişdi. İndi budur, general burada, hamının qarşısında dayanmışdı; özü də təmərəqlə, vüqarla hazırlanmış, fraq geyinmişdi; həm də məhz belə bir məqamda; Nastasiya Filippovnanın “ona və onun ev adamlarına istehza edib gülmək üçün bəhanə axtardığı dəqiqələrdə”. (O buna inanmışdı.) Axı elə əslində də, Nastasiya Filippovnanın bu gəlişi bunun üçün deyildisə, bəs nə üçündür? Məgər Nastasiya Filippovna onun anası və bacısı ilə dostlaşmaq üçün mü, yoxsa onun evində onları təhqir etmək

¹ Xəstələnməkdən qorxma noticəsində baş verən ruh düşkünlüyü

üçünmü buraya gəlmişdi? Lakin hər iki tərəfin tutduğu mövqedən artıq hər şey aydın idi: onun anası ilə bacısı rüsvay edilmiş halda kənarda oturmuşdular; Nastasiya Filippovna isə hətta onlarla bir otaqda oturmuş olduğunu da, deyəsən, unutmuşdu... Bir halda ki, o özünü belə aparır, onda, əlbəttə, onun öz məqsədi var!

Ferdişsenko generalın qolundan tutub Nastasiya Filippovnanın yanına gətirdi.

Əyilib gülümsəyən general təkəbbürlə dedi:

– Ardalion Aleksandroviç İvolgin; bədbəxt qoca soldat və ailənin başçısı; elə bir başçı ki, öz evində bu cür gözəl bir xanımla tanış olmaqla özünü xoşbəxt hesab edərek...

O, sözünü bitirmədi. Ferdişsenko cəld ona stul verdi; nahardan sonra ayaq üstə dayanmağa çətinlik çəkən və özünü bir az zəif hiss edən general şappıltı ilə stulda əyləşdi, daha doğrusu, stula yıxıldı, lakin bununla belə, general utanıb eləmədi. O, Nastasiya Filippovna ilə üz-üzə oturaraq, xoş bir təbəssümlə əzilib büzülərək, Nastasiya Filippovnanın zərif barmaqlarını aram-aram və effektivlə öz dodaqlarına yanaşdırdı. Ümumiyyətlə, generalı utandırmaq çətin idi. Onun zahiri görünüşü, bəzi səliqəsizliklərindən başqa hələ də kifayət qədər abırılı idi; general özü bunu çox yaxşı bilirdi. Əvvəllər o çox gözəl cəmiyyətdə də vaxt keçirirdi; bu cəmiyyətdən, o, cəmi-cümlətən iki-üç il bundan qabaq birdəfəlik xaric edilmişdi. Elə o vaxtdan başlayaraq general özünün zəif cəhətlərinə həddən artıq və qarşısalmıyaz şəkildə aludə olmuşdu, lakin məharətli və xoşagələn rəftar tərzini o hələ də mühafizə edə bilməmişdi. Nastasiya Filippovna bu vaxta qədər, əlbəttə ki, uzaqdan-uzağa tanıdığı, haqqında ancaq eşitmiş olduğu Ardalion Aleksandroviçin gəlişinə sanki fəvqəladə sevinmişdi.

– Mən eşitdim ki, mənim oğlum... – deyər Ardalion Aleksandroviç sözə başlamaq istədi...

– Hə, sizin oğlunuz! Siz də yaxşı atasınız! Nə üçün siz mənim mənzilimdə görünmürsünüz? Nə olub, siz özünüz gizlənirsiniz, yoxsa oğlunuz sizi gizlədir? Siz ki, mənim yanına gələ bilərsiniz, sizin gəlişiniz heç kəsi hörmətsiz etməzdi.

General yenə sözə başlamaq istəyərək:

– On doqquzuncu əsrin uşaqları və onların ata-anaları... – dedi. Nina Aleksandrovna ucadan dedi:

– Nastasiya Filippovna! Xahiş edirəm, qoyun Ardalion Aleksandroviç bir dəqiqəliyə çıxsın, onu soruşan var.

– Buraxmaq! Əfv edərsiniz, mən onun haqqında çox eşitmişəm, onu çoxdan görmək istəyirdim! Onun nə işi ola bilər? Axı o ki, istifadədir? Siz mənə qoyub getməzsiz, general, getməzsiz, deyilmə?

– Mən sizə söz verirəm ki, o özü sizə gələr, indi isə onun dincəlmək vaxtıdır.

Nastasiya Filippovna sanki əlindən oyuncuğu alınan yelbeyin, sarsaq qız kimi narazı halda üz-gözünü turşudaraq qışqırdı:

– Ardalion Aleksandroviç, deyirlər ki, sizin istirahətə ehtiyacınız var!

General bu aralıq özünü daha artıq gülünc vəziyyətə saldı.

O, arvadına vüqarla müraciət edib əlini ürəyinin üstünə qoyaraq məzəmmətlə dedi:

– Dostum! Mənim dostum!

Varya ucadan soruşdu:

– Anacan, siz buradan getməyəcəksiniz?

– Yox, Varya, mən axıra qədər oturacağam.

Nastasiya Filippovna sualla cavabı eşitməyə bilməzdi; lakin onun buna görə sanki kefi daha da açıldı. O, elə o saat generala yenidən sualı sual dalınca verdi; beş dəqiqədən sonra generalın kefi lap kökəlmişdi; o, nitqlər irad etdikcə ətrafdakılar şaqıltı ilə gülürdülər.

Kolya daldan knyazın eteyini çəkdi.

– Onu heç olmazsa birtəhər buradan aparaydınız! Olmazmı? Xahiş edirəm! – Bicarə oğlanın gözləri qəzəb və hiddətdən yaşarmışdı.

– Of, lənətə gəlmiş Qanka! – deyər öz-özünə əlavə etdi.

Nastasiya Filippovnanın suallarına general məmnuniyyətlə cavab verirdi.

– İvan Fyodoroviç Yepançinlə mən həqiqətən çox yaxın dost idim. Mən o və bir də iyirmiillik ayrılıqdan sonra oğlunu bir gün bağrıma basdığım mərhum knyaz Nikolay Lvoviç Mışkin; biz üçümüz də bərk dost idik, aramızdan su da keçməzdi, necə deyərler, kaval-kada¹ əmələ gəlmişdi. Atos, Portos və Aramis. Lakin heyhat, biri qəbirdədir, onu iftira və güllə həlak etdi; ikincisi sizin qarşınızdadır, iftiralər və güllələrlə hələ də mübarizə edir...

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

¹ Kaval-kada – gəzməyə çıxmış atlılar dəstəsi

– Güllələrlə!

– Onlar burada, mənim köksümdədir, Qars yaxınlığında vurulan güllələr; hava xarab olanda mən onları hiss edərdim. Bütün başqa cəhətlərdən filosof kimi yaşayıram; gəzərəm, dolanıram, işlərdən uzaqlaşmış olan burjuva kimi qəhvəxanamda dama oynayır və “Independance”¹ oxuyuram. Lakin bizim Portosla, Yepançinlə, üç il bundan əvvəl dəmir yolda bolonkadan ötrü baş verən əhvalatdan sonra mən əlaqəni bir dəfəlik kəsmişəm.

Nastasiya Filippovna xüsusi bir maraqla soruşdu:

– Bolonka! O nə cür şeydir! – O nəyi işə yadına salırmış kimi: – Bolonka? – deyər soruşdu. – Müsaibə edin, özü də dəmir yolda!..

– Eh, səfər əhvalatdır, təkrar etməyə deyəməz: knyaginya Belokonskayanın müəbbiyəsi xanım Şmidte görə, lakin... Heç təkrar etməyə deyəməz.

Nastasiya Filippovna sevincək dedi:

– Gərək mütləq söyləyəsəniz!

Ferdişşenko dedi:

– Bunu hələ mən də eşitməmişəm, “Cest du nouveau”².

Yenə də Nina Aleksandrovnanın yalvarıcı səsi eşidildi:

– Ardalion Aleksandroviç!

Kolya qışqırdı:

– Atacan, sizi soruşan var!

General təkəbbürlə sözə başladı:

– Sarsaq əhvalatdır, iki kəlmə ilə deyim. İki il bundan əvvəl, belə! Azca qabaq, yeni bir dəmir yolun açılışı olmuşdu. Mən (artıq mülki paltoda idim) fəvqəladə mühüm xidmət işləri ilə əlaqədar olaraq səfərə çıxmalı idim; birinci dərəcəli vaqona bilet aldım: içəri girdim, oturub siqar çəkdim. Yeni siqar çəkməyə davam edirdim, onu qabaqca yandırmışdım. Kupədə mən tək idim. Papiros çəkmək qadağan deyildi; lakin icazə də verilmirdi; elə-belə, adətən olduğu kimi, icazə verilir də, verilmir də, bir də ki, adamına baxır. Pəncərə bağlı idi. Birdən, fit verilən məqamda iki nəfər xanım bolonka ilə kupeyə daxil oldular; düz üz bəzəyə oturdular; gecikmişdilər; biri açıq-mavi rəngli qəşəng don geymiş, bəzənib-düzənmişdi; o biri qadın daha sadə idi; qara ipək don geymiş, çiyin örtüyü salmışdı. Bəd deyildilər; təkəbbürlə baxır, ingiliscə danışdılar. Mən, əlbəttə, bir kəlmə

də deməyib, siqar çəkirdim. Yeni siqarı atmaq fikrimdən keçsə də, çəkməyə davam edirdim; çünki pəncərəni açmışdılar; mən üstünü pəncərədən bayıra buraxırdım. Bolonka açıq-mavi xanımın dizlərinin üstündə oturmuşdu; balaca, lap mənim yumruğum boyda, qara rəngli, pəncərəni ağ küçük idi; hətta nadir heyvan idi. Devizli gümüş boyunluğu var idi. Mən dinməz oturmuşdum. Ancaq hiss edirdim ki, xanımlar, deyəsən, mənim siqar çəkməyimə görə acıqlanırlar. Biri, bağa qınından hazırlanmış lornetini gözüne tutub mənə diqqətlə baxdı. Mən yenə də bir söz deməyib oturmuşdum: ona görə ki, axı heç bir şey demirdilər! Hərgah desəydilər, xəbərdarlıq etsəydilər, xahiş etsəydilər siqarı atardım, bəs axı, nəhayət, insanın danışmaq üçün dili var! Amma onlar dinmədilər... birdən, – özü də, onu sizə deyim ki, zərər qədər xəbərdarlıq etmədən, yeni ən cüzi xəbərdarlıqsız, arvad elə bil ki, lap dəli olmuşdu, – açıq-mavi qadın mənim əlimdən siqarı qayıb pəncərədən bayıra atdı. Vaqon yel kimi uçurdu, mən dəli kimi baxırdım. Qadın vəhşi idi, vəhşi qadın, lap tamam vəhşicəsinə vəziyyət almışdı; bununla belə, cüssəli boylu-buxunlu, ətli-canlı, ucaboy, sarışın, yanaqları qırmızı (həddən artıq qırmızı) qadın, gözünü bərəldib mənə baxırdı. Mən bir kəlmə də danışmadan xüsusi nəzakətlə, tam nəzakətlə, necə deyərlər, son dərəcə incə bir nəzakətlə bolonkaya yanaşdım, ədəblə küçüyün boynundan iki barmaqla yapışdı, onu siqarın dalınca pəncərədən bayıra tolazladım! Ancaq zingiltisi eşidildi! Vaqon yel kimi uçuşa davam edirdi...

Nastasiya Filippovna qəhqəhə ilə gülüb balaca qız kimi əl çalaca qışqırdı:

– Siz qəddarsınız!

Ferdişşenko:

– Əhsən, əhsən! – deyər bağırdı.

Ptitsın da gülümsədi, generalın buraya gəlməsi onu da fəvqəladə dilxor etmişdi, hətta Kolya da gülərək “Bravo” deyər qışqırdı.

Müvəffəqiyyət qazanmış general sözüne hərərlə davam etdi:

– Özü də mən haqlıyam, mən haqlıyam, üçqat haqlıyam! Ona görə ki, hərgah vaqonlarda siqar çəkmək qadağandırsa, it aparmaq lap qadağandır.

Kolya sevincək qışqırdı:

– Bravo, ata! Çox gözəl edibsən! Elə mən də mütləq, mütləq mən də elə bu cür edərdim.

Nastasiya Filippovna səbirsizliklə soruşdu:

¹ “İstiqlaliyyət”

² Bu təzə xəbərdir.

– Bəs xanım nə etdi?

General qaşqabağını töküb sözüne davam etdi:

– Xanım? Bax bütün dilxorçuluq da elə burasındadır; qadın bir kəlmə də söz deməyib, zərre qəder də xəbərdarlıq etmədən, necə var, birdən mənim yanağımı dişlədi! Vəhşi arvad idi, lap dəli vəziyyətində idi!

– Bəs siz?

General gözünü yerə dikdi, qaşlarını qaldırdı; çiyinlərini atdı, dodaqlarını büzdü; qollarını araladı, susub birdən dedi:

– Məftun olmuşdum!

– Ağrıdırdımı? Yanağımız ağrıyırdımı?

– Vallah ağrıyırdı! Dava düşdü, amma ağrıyırdı. Mən bir dəfə qolumu yellətdim, onu da ancaq yaxa qurtarmaq üçün etmişdim. Lakin bu məqamda şeytan özü aranı qarışdırdı: açıq-mavi donlu, sən demə, ingilis qadını imiş; özü də dayə, yaxud da hətta knyaginaya Belokonskaya ailəsinin nə isə dostu imiş; qara paltarlı isə knyaz qızları Belokonskayalardan böyüyü, təqribən otuz beş yaşında olan qarımış qız idi. General arvadı Yepançinanın Belokonskilər ailəsi ilə münasibəti isə məlumdur. Knyaz qızlarının hamısı bayılmışdılar; göz yaşı axıdırdılar; istekli bolonkaya matəm saxlayırdılar; altı nəfər knyaz qızı hönkürüb ağlayırdı; ingilis arvadı vay-şivən salmışdı; lap qiymət qopmuşdu! Mən, əlbəttə, gedib peşman olduğumu bildirdim, üzr istədim, məktub yazdım; nə məni qəbul etdilər, nə də məktubumu. Yepançinle isə aramız deydi, məni xaric etdilər, qovdular!

Nastasiya Filippovna birdən soruşdu:

– Lakin müsaidə edin, bu necə olur? Beşmi, yoxsa bilmirəm altı gün bundan əvvəl eynilə bu cür bir əhvalatı mən “Independance” də oxumuşam! “Independance”ni isə mən müntəzəm oxuyuram. Lap eynilə bu cür bir əhvalat! Bu əhvalat Reyn ətrafındakı demir yollardan birində, vəqonda, bir nəfər fransızla ingilis qadını arasında baş verib: eynilə bu cür, sıqarı alıb atıblar, eynilə bu təhər bolonkanı pəncərədən bayıra tullayıblar; nəhayət, əhvalat eynilə bu cür, siz söylədiyiniz kimi, qurtarıb. Hətta qadının paltarı da açıq-mavi rəngdə olub!

General şilə kimi qızardı. Kolya da qızararaq əllərilə başını sıxdı; Ptitsın cəld üzünü kənara çevirdi. Təkcə Ferdışsenko əvvəlki kimi qəhqəhə ilə gülürdü. Qanya haqqında heç danışmağa da dəyməzdi;

o, hərəkətsiz dayanıb, dinməz-söyləməz baxırdı, misilsiz əzab və işgəncəyə məruz qalmışdı.

General mızıldadı:

– Sizi inandırırım ki, eynilə bu cür əhvalat mənim də başıma gəlib...

Kolya qışqırdı:

– Belokonskilərin dayəsi Şmidt xanımın atam, doğrudan da deyişmişdilər, mənim yadımdadır.

Amansız Nastasiya Filippovna israr edirdi:

– Necə! Eynilə bu cür? Avropanın o başı ilə bu başında eyni bir əhvalat; bütün təfəsilatı ilə, hətta açıq-mavi paltara qəder eyni şəkildə olan əhvalat baş verir! Mən sizə “Independance Belge”ni göndərə-rəm!

General hələ də inad edirdi:

– Lakin siz nəzərə alın ki, mənim başıma gələn iki il bundan əvvəl olub...

– Hə, bircə fərqlə burasındadır!

Nastasiya Filippovna gülməkdən az qala qəşş edirdi.

Qanya qeyri-iradi olaraq atasının çiyindən yapışıb dərin bir iztirab içərisində titrək səslə dedi:

– Atacan, xahiş edirəm, otaqdan çıxacaq, sizə iki kəlmə sözüm var. – Onun baxışında misilsiz bir nifrət və ədavət duyğusu təzahür edirdi.

Elə bu dem dəhlizdən çox bərk çalınan zəng səsi eşidildi. Elə bərk çalınırdı ki, zəng az qala yerindən qopacaqdı. Bu cür zəng səsi qeyri-adi qonaqların gelişini xəbər verirdi. Kolya yüyürə-yüyürə qapını açmağa getdi.

X

Birdən dəhlizdə səs-küy qalxdı, içəri xeyli adam dolmuşdu. Qonaq otağındakılara elə gəlirdi ki, həyətdən içəri bir neçə adam dolub, hələ yənə də dolurlar. Bir neçə adam birdən danışır və qışqırır, dəhlizin qapısı açıq olduğu üçün pilləkəndə də danışan və qışqıran adamların səsi eşidilirdi... Belə görünürdü ki, içəri girənlər çox əcaib adamlardır.

Hamı bir-birinin üzünə baxdı; Qanya zala yüyürdü, lakin artıq zala da bir neçə adam daxil olmuşdu.

Səsi knyaza tanış gələn bir adam qışqırdı:

– Hə, buradadır, Yəhuda! Salam, Qanka, əclaf!

Ayrı bir səs təsdiq etdi:

– Odur, özüdür ki, var!

Knyaz qətiyyəən səhv etməmişdi, edə bilməzdi: danışanlardan biri Roqojin, o biri Lebedev idi.

Qanya qonaq otağının qapısı ağzında quruyub qalmışdı; Parfyon Roqojinin dalınca on, yoxsa on iki nəfər adamın bir-birinin arxasınca zala girməsinə mane olmadan dinməz-söyləməz onlara baxırdı. Çox müxtəlif bir dəstə idi. Onlar, nəinki yalnız müxtəliflikləri, hətta biabırçı görkəmlərilə də fərqlənirdilər. Bəziləri küçədə olduqları kimi, paltó və kürkdə içəri girirdilər. Aralarında lap sərxoş olan adam yox idi; bununla belə, hamısının kefi kök idi. Sanki içəri girmək üçün bir-birinə möhtac idilər. Ayrı-ayrılıqda içəri girməyə heç birinin cəsarəti çatmazdı, lakin hamısı bir-birini sanki qabağa itələyirdi. Hətta Roqojin də dəstənin qabağında ehtiyatla yeriyirdi; lakin onun nə işə bir niyyəti var idi; ona görə də qaşqabaqlı idi; əsəbi və qayğılı idi. Qalanları isə ancaq səs-küy salmaq üçün, yaxud daha doğrusu, köməkçi dəstə idi. Lebedevdən başqa, saçı burulmuş, şıq geyinmiş Zalyojyev də onların arasında idi; o, kürkünü dəhlizdə çıxararaq, içəri heç şeydən çəkinmədən, çox sərbəst daxil olmuşdu; ona bənzər iki-üç cənab da var idi; yəqin, tacir idilər. Bir nəfəri hərbi sayaq paltó geyinmişdi; balaca və çox şişman bir adam da var idi; özü də ara vermədən güldürdü; on iki çərək uzunluğu olan zırpı bir cənab da burada idi; o da olduqca şişman, son dərəcə qaraqabaq və qaradınməz idi; həm də, görünür, öz yumruqlarına çox arxayın idi. İçəri daxil olanlardan biri tibb institutu tələbəsi idi; dəstənin adamlarından biri də fırfıra kimi fırlanan polyak idi. Burada, içəri girməyə cəsarət etməyib pilləkəndən dəhlizə boylanən iki qadın da var idi; Kolya onların gözünün qabağında qapını örtüb, cəftəni bərkitdi. Roqojin bir də təkrar edərək.

– Salam, Qanka, əclaf! Hə, yoxsa Parfyon Roqojini gözləməyirdin? – deyib, qonaq otağına yanaşaraq, Qanyanın qarşısında, qapının ağzında dayandı. Lakin bu dəm, birdən qonaq otağında, özü ilə üzbə-üzdə Nastasiya Filippovnanı gördü. Nastasiya Filippovnanın görkəmi ona hədsiz dərin təsir bağışlamışdı; yəqin, ona görə ki, burada Nastasiya Filippovnaya təsadüf edəcəyini heç ağılına da gətirməmişdi;

Roqojinin rəngi elə ağarmışdı ki, hətta dodaqları da göyərmişdi. – O özünü lap itirərək, ümitsiz halda yavaşdan və sanki öz-özünə dedi: – Demək ki, doğrudur! Bitdi!.. Yaxşı... – Roqojin birdən dişlərinə qıcaıyıb, Qanyaya kinli-kinli baxaraq: – İndi sən mənə cavab verərsən, – dedi. – Di... eh!..

O hətta boğulurdu, sözləri çətinliklə deyirdi. Roqojin qeyri-iradi qonaq otağına yeriyirdi; lakin, astanadan addayanda birdən Nina Aleksandrovna ilə Varyanı gördü; çox həyəcanlı olsa da tutuldu. Onu kölgə kimi izləyən lap sərxoş Lebedev, sonra tələbə, ağır yumruqlu cənab, həm sağa, həm də sola tərəf baş əyən Zalyojyev də içəri girdilər; lap axırda qısaboşlu şişman içəri keçdi. Xanımların burada olması onların hamısının qarşısını bir qədər alır, həm də, görünür, onlara çox mane olurdu; əlbəttə, hər şey başlanmağa, qışqırmaq və başlamaq üçün ilk bəhanəyə bənd idi... Belə məqamda heç bir xanım-filan mane ola bilməyəcəkdi.

Burada knyaza təsadüf etməsinə müəyyən dərəcə heyrət edən Roqojin fikri dağınıq halda:

– Necə? Sən də buradasan, knyaz? Özün də yenə həmin sarsaq şibletləri geyibsən, e-eh! – deyə köksünü ötürdü, elə həmin saat knyazı unudub, yenə Nastasiya Filippovnaya nəzər saldı; o, qadına tərəf yeriyirdi; Nastasiya Filippovna onu sanki maqnit kimi cəzb edirdi.

Nastasiya Filippovna da qonaqlara təşviş və maraqla baxırdı. Qanya, nəhayət, özünə gəldi.

O, içəri doluşanları acıqlı-acıqlı süzdü, üzünü Roqojinə tutub, ucadan dedi:

– Lakin müsaide edin, axı bu nə deməkdir? Cənablar, siz görək ki, tövləyə girməyibsiniz, burada anam və bacım var...

Roqojin acıqlı-acıqlı dedi:

– Görürük ki, ananla bacındır.

Lebedev kontenans¹ üçün əlavə etdi:

– Görünür ki, sənin ananla bacındır.

Ağır yumruqlu cənab, yəqin, məqamın çatmış olduğunu güman edərək, nə işə donqundanmağa başladı.

Qanya qəfləten özündən çıxdı, hiddətlə qışqırdı:

¹ Kontenans – təmkinli, ciddi təsir bağışlamaq

– Lakin, belə yaramaz! Əvvələn, hamıdan xahiş edirəm buradan zala keçsin, sonra da mən bilmək istərdim ki, siz kimsiniz...

Roqojin yerindən tərpenmədi, kinli-kinli gülüb dedi:

– Siz bir buna baxın, bizi tanımır, Roqojini tanımadın?

– Mən, fərz edək ki, sizi harada isə görmüşəm, lakin...

– Sən bir buna bax, haradasa görüb! Əşi, mən sənə cəmi üç ay bundan qabaq atamın iki yüz manatını uduzmuşam; qoca bundan heç xəbər də tutmayıb öldü; sən mənə çəkib apardın, Knif də qəlplik eləyir, fırlıdaq düzəldirdi. Tanımırsan? Ptitsin şahiddir? Əşi, mən bu saat sənə üç manat göstərsəm, bu dəqiqə cibimdən çıxarsam, sən bu pulun dalınca Vasilyevskiye qəder dizin-dizin sürünərsən, bax, sən belə adamsan! Sənin qəlbin belədir! Mən indi də səni təcridxanaya qədər satın almağa gəlmişəm; sən mənə bu otağa bu cür uzunboğaz çəkmələrdə girməyimə baxma, mənə, qardaş, pulum çoxdur, sənin bütün vücudunu, nəyin var hamısını yerli-dibli satın ala bilərəm... Kefim istəsə, sizin hamınızı alaram! – Roqojin qızıxdıqca qızıxır və getdikcə də sanki nəşələnir, məst olurdu. – E-eh! – deyərək qışqırırdı, – Nastasiya Filippovna, siz mənə qovmayın, bir kəlmə söz deyir, siz onunla nikahlanırsınız, yoxsa yox?

Roqojin bu sualı öz ümidini itirmiş adam kimi vermişdi, o, sanki səcdəgaha müraciət edirdi; lakin bunu, eyni zamanda, ölümə məhkum edilmiş, artıq heç bir şey itirməyən adam cəsarəti ilə soruşurdu. O, cavabı dərin kədər və qüسسə ilə gözləyirdi.

Nastasiya Filippovna onu istehza və təkəbbürlə başdan-ayağa süzdü, lakin Varya ilə Nina Aleksandrovna nəzər saldı, Qanyaya baxıb birdən danışığının ahəngini dəyişdi.

Nastasiya Filippovna yavaşdan və ciddi olaraq, həm də sanki bir az heyərlə cavab verdi:

– Qətiyyəyən yox, siz nə danışırırsınız? Bir də ki, siz nə ixtiyarla mənə belə şey soruşursunuz?

Sevincdən az qala coşub özünü itirən Roqojin qışqırırdı:

– Yox? Yox! Demək ki, yox?! Amma onlar mənə demişdilər... ah! Yaxşı!.. Nastasiya Filippovna! Onlar deyirlər ki, siz Qanka ilə nikahlanıbsınız! Onunlamı? Məgər bu mümkün olan şeydirmi? (Mən onların hamısına deyirdim!) Əşi, axı mən onu təcridxanaya yüz manata satın alaram; ona min verərəm, geri çəkilmək üçün lap belə üç min verərəm; o lap toy günü qoyub qaçar; adaxlısını isə

mənə üçün qoyar. Axı belədir, Qanka, əclaf! Axı sən üç mini qəbul edərdin! Budur pul, budur! Elə ona görə gəlmişdim ki, səndən belə bir qəbz alım; dedim ki, satın alaram – alacağam, vəssalam!

Gah qızarıb, gah da rəngi qaçan Qanya qışqırırdı:

– Rədd ol buradan, sən sərxoşsan!

O qışqırandan sonra qəflətən bir neçə adamın səsi ucaldı; Roqojin komandası çoxdan işarə gözləyirdi. Lebedev Roqojinin qulağına çox canfəşanlıqla nə isə pıçıldayırdı.

Roqojin cavab verdi:

– Doğrudur, məmur! Doğrudur, sərxoş haramzadə! Eh, nə olar, olar. – Roqojin Nastasiya Filippovna kimi, qorxa-qorxa baxaraq qışqırırdı: – Nastasiya Filippovna! – Sonra da birdən ürəkləndi, cəsarətə gəlib əlavə etdi: – Bu da on səkkiz min!

Roqojin ağ kağıza bükülüb, üstündən qaytanla çarpaz bağlanmış pul dəstəsini qadının qarşısına, masanın üstünə tozaladı: – Budur! Hələ... hələ yenə olacaq!

O, nə istədiyini axıra qədər deməyə cürət eləmədi.

Son dərəcə qorxmış Lebedev yenə Roqojinin qulağına pıçıldadı: – Yox, yox, yox! – Güman etmək olardı ki, o, məbləğin çox böyük olmasından qorxurdu, daha az məbləğlə başlamağı təklif edirdi.

– Əşi, yox, sən bu məsələdə, qardaş, axmaqsan, hara gəldiyini bilmirsən... – Roqojin Nastasiya Filippovnanın odlu baxışları altında qəflətən özünə gəlib diksindi, – elə görünür ki, mən də səninlə birlikdə axmaqam! E-eh! Mən yalan danışdım, sənin sözüne baxdım, – deyərək Roqojin dərin peşmançılıq duyğusu ilə əlavə etdi.

Nastasiya Filippovna Roqojinin dilxorluq yağan sifətinə diqqətlə baxıb birdən gülməyə başladı.

– On səkkiz min, mənə? – Birdən o, həyasızcasına təklifsizliklə: – Bax bu saat mujikliyi göstərəcək! – deyərək əlavə edərək, getmək istəyirmiş kimi divandan qalxdı. Yerindəcə donub qalmış Qanya bütün bu əhvalatı dinməz-söyləməz müşahidə edirdi.

Roqojin qışqırırdı:

– Əşi, yox, qırx mindir, qırx, on səkkiz deyil! Vanka Ptitsinla Biskup saat yeddi üçün qırx min getirməyə söz veriblər. Qırx min hamısı masanın üstünə qoyulacaq!

Fövqələdə biabırçı bir mənərə yaranırdı, lakin Nastasiya Filip-povna yenə də güllür və getmirdi; elə bil ki, bu əhvalatı qəsdən uzadırdı. Nina Aleksandrovnaya ilə Varya da yerlərindən qalxıb, bu əhvalatın axırı hara gedib çıxacağını qorxmış halda, dinməz-söyləməz gözləyirdilər; Varyanın gözləri parlayırdı; lakin bütün bu hərəkətlər Nina Aleksandrovnaya ağır təsir bağışlamışdı, o titrəyirdi, elə bil ki, bu saat bayılacaqdı.

– İndi ki, belə oldu – Yüz! Günü bu gün yüz min gətirəcəyəm! Ptitsin, kömək elə, qazanarsan!

Ptitsin cəld ona yanaşaraq, qolundan tutub birdən pıçıldadı:

– Sən dəli olubsan! Sən sərxoşsan, polis çağıra bilirlər. Sən harada olduğunu bilirsənmi?

Nastasiya Filippovna onu qızıışdırırmış kimi dedi:

– Sərxoş olduğu üçün yalan danışır.

Roqojin birdən ruhlanaaraq vəcdə gəldi:

– Mən yalan danışmıram, olacaq! Axşam üçün hazır olacaq! Ptitsin, kömək elə, faizbaz bəzzat, nə istəyirsən al, axşam üçün yüz min tap, sübut edəcəyəm ki, sözüm sözdür!

Hiddətlənmiş Ardalion Aleksandroviç Roqojinə yanaşaraq qəzəblə və qəflətən:

– Lakin bir deyin görüm bu nə həngəmədir? – dedi.

Bu vaxta qədər dinib–danışmayan qocanın qəflətən ortaya çıxması çox gülməli təsir bağışlamışdı. Güllüş səsi eşidildi.

Roqojin güldü:

– Bu haradan çıxdı? Gedək, qoca, içib keflənərsən!

Xəcalət çəkən, qüssələnən Kolya gözü yaşlı halda qışqırdı:

– Bu lap alçaqlıqdır!

Qəzəbdən bütün bədəni lərzəyə gələn Varya birdən qışqırdı:

– Əşi, bu həyasız qadını buradan qovmaq üçün sizin aranızda məgər bir nəfər kişi tapılmayacaq!

Özünü etinasızcasına şən göstərən Nastasiya Filippovna etiraz etdi:

– Məni həyasız adlandırmaqlarına bax! Amma mən axmaq bunları evimə, ziyafətə dəvət etməyə gəlmişdim! Görün sizin bacınız məni necə təhqir edir, Qavriya Ardalionoviç!

Bacısının bu hərəkəti qardaşını lap çaşdırdı, Qanyanı elə bil ıldırım vurmuşdu, o bir müddət hərəkətsiz dayandı; lakin Nastasiya

Filippovnanın bu dəfə, doğrudan da, getməyə hazırlaşdığını görüb, dəli kimi Varyanın üstünə cumaraq onun qolundan yapışdı.

Bacısının üzünə elə baxırdı ki, elə bil onu yerindəcə külə döndərmək istəyirdi:

– Sən nə etdin? – deyə onun üstünə bağırdı. O lap başını itirmişdi, fikri özündə deyildi.

Hərəkətindən razı qalan Varya qardaşının üzünə cəsarətlə baxa-baxa yenə qışqırdı:

– Nə etdim? Məni hara dartırsan? O sənın ananı təhqir edib, evini rüsvay etməyə gəlmişdi üçün olmaya məni o arvaddan üzr istəməyə aparırsan, ay alçaq, rəzil insan?

Bir neçə saniyə onlar bir–birinin qarşısında, bu cür üz–üzə dayandılar. Qanya onun qolunu hələ də buraxmamışdı. Varya bir–iki dəfə, bütün gücü ilə dartınıb onun əlindən qurtarmaq istədi, lakin qurtara bilməyib, birdən, özündən çıxaraq qardaşının üzünə tüpürdü.

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– Gözünə dönüm, qız! Əhsən, Ptitsin, sizi təbrik edirəm!

Qanyanın gözləri qaraldı, o, hər şeyi unudaraq, var gücü ilə qolaylanıb bacısını vurmaq istədi. Onun endirəcəyi zərbə mütləq qızın üzünə dəyməli idi. Lakin birdən başqa bir əl Qanyanın əlini göydəcə saxladı.

Onunla bacısının arasında, knyaz dayanmışdı.

Knyaz israrla:

– Artıq yetər, kifayətdir – dedi, o da fəvqələdə sarsıldığı üçün bütün bədəni tir–tir əsirdi.

Qanya Varyanın qolunu buraxaraq bağırdı:

– Əşi, sən elə həmişəmi mənim yolumu kəsəcəksən! – Son dərəcə qəzəblənib özündən çıxmış Qanya əlini yelləyərkən var gücü ilə knyaza şillə ilişirdi.

Kolya əlini–əlinə çırpıb:

– Vay! – deyə səsləndi. – Aman Allah!

Hər tərəfdən səslər ucaldı. Knyazın rəngi qaçdı. O, Qanyanın gözünün içinə təcüblə, məzəmmətlə baxdı; onun dodaqları titrəyir, nə işə deməyə çalışırdı; yersiz və anlaşılmaz təbəssümdən dodaqları əyilmişdi.

Knyaz nəhayət, yavaşdan:

– Yaxşı, məni vurmağın eybi yoxdur... amma onu... hər halda vurmağa qoymaram!.. – dedi, lakin birdən davam gətirmədi.

Qanyadan uzaqlaşdı, əllərilə üzünü tutub bucağa çəkildi, üzünü divara çevirərək, titrək səslə dedi:

– İndi görərsiniz, siz hərəkətinizdən necə xəcalət çəkəcəksiniz!

Qanya, doğrudan da, rəzil və həqir vəziyyətdə dayanmışdı. Kolya cəld knyaza yanaşaraq onu qucaqlayıb öpdü; ondan sonra Roqojin, Varya, Ptitsin, Nina Aleksandrovna – hamı, hətta qoca Ardalion Aleksandroviç də knyaza yanaşdılar.

Knyaz yenə də həmin yersiz təbəssümlə hər tərəfə baxa-baxa deyirdi:

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur!

Roqojin qışqırdı:

– Sözsüz peşman olacaq! Bu cür... quzu kimi adamı (o, başqa bir söz tapa bilmədi) təhqir etdiyin üçün xəcalət çəkəcəksən, Qanka! Knyaz, mənim gözümlə işığı, başından rədd elə onları, tüpür onlara, gedək mənimlə! Görərsən Roqojin səni necə sevirdi!

İstər Qanyanın hərəkəti, istərsə knyazın cavabı Nastasiya Filippovnanı da lap heyretə salmışdı. Onun bayaqkı, bir növ saxta gülüşü ilə qətiyyətlə uyuşmayan adətən solğun və dalğın çöhrəsi dəyişmişdi; görünür yeni bir duyğu onu həyəcanlandırmışdı; buna baxmayaraq, o sanki yenə də bu duyğusunu bildirmək istəmirdi; ona görə də istehlalı ifadə elə bil onun çöhrəsindən silinməyəcəkdi.

Nastasiya Filippovna özünün bayaqkı sualını qəflətən yenə xatırlayıb, birdən ciddi olaraq dedi:

– Doğrudan da, mən onun üzünü haradasa görmüşəm!

Knyaz dərin səmimi məzəmmət ifadəsi ilə birdən qışqırdı:

– Bəs sizin üçün heç ayıb deyilmi!? Məgər siz indi özünüzü göstərdiyiniz kimi qadınsınız!? Axı heç bu mümkün olan şeydirmi?

Nastasiya Filippovna heyret etdi; gülümsədi, lakin, bu təbəssümü ilə elə bil nəyi isə gizlədirdi; bir az tutuldu; Qanyaya baxıb qonaq otağından çıxdı. Lakin hələ dəhlizə çatmamış, birdən geri qayıtdı, cəld Nina Aleksandrovneya yanaşaraq, onun əlindən tutub, öz dodaqlarına yanaşdırdı. O, birdən qıpqırmızı pörtüb qızğınlıqla, cəld pıçıldadı:

– Mən axı, doğrudan da, elə deyiləm, o, düz başa düşdü. – Sonra da dönrək, bu dəfə otaqdan elə sürətlə çıxdı ki, onun nə üçün qayıtmış olduğunu heç kəs başa düşə bilmədi. Birçə onu gördülər ki, Nastasiya Filippovna Nina Aleksandrovneya nə isə pıçıldadı; həm

də, deyəsən, onun əlini öpdü. Lakin Varya hər şeyi görmüş, eşitmişdi, onun arxasınca heyretlə baxırdı.

Qanya özünə gəlib, Nastasiya Filippovnanı ötürməyə yüyürdü; lakin qadın evdən çıxmışdı, Qanya onu pilləkəndə haqladı.

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– Məni ötürməyin! Xudahafiz, axşam görüşərik! Mütləq, eşit-dinizmi!

Qanya tutulmuş, dalğın halda qayıtdı; onun qəlbini ağır bir şübhə, əvvəlkindən də ağır şübhə duyğusu çulğamışdı. Knyaz da xəyalından çıxmırdı... Qanyanı fikir elə götürmüşdü ki, heç bir şey görmürdü; Roqojinin dəstəsi onun yanından ötüb keçirdi. Roqojinin dalınca mənziləndən tələsik çıxan adamlar qapının ağzında ona toxunur, onu itələyirdilər, lakin Qanya bunu hiss etmirdi. Hamı nə barədə isə ucadan, qışqıra-qışqıra danışırdı. Roqojin özü Ptitsinlə yanaşı gedə-gedə, nə isə mühüm, həm də, görünür, təxiresalınmaz bir məsələ haqqında təkidlə danışırdı. O, Qanyanın yanından ötəndə qışqırdı:

– Uduzdun, Qanka!

Qanya təşvişlə onların arxasınca baxdı.

XI

Knyaz qonaq otağından çıxdı, öz otağına girib qapını örtüdü. Kolya dərhal, knyaza təsəlli vermək üçün, onun yanına yüyürdü. Zavallı oğlan, elə bil ki, daha ondan ayrılı bilmirdi.

Kolya dedi:

– Siz yaxşı elədiniz ki, oradan getdiniz; indi orada bayaqkindən da betər həngəmə başlanacaq; hər gün bizdə bu cür dava-şavadır; hamısı da bu Nastasiya Filippovnanın ucbatından.

Knyaz dedi:

– Kolya, sizin bu evinizdə çox müxtəlif narazılıqlar, xoşa gəlməyən, dözülməz əhvalatlar baş verir.

– Hə, elədir, narazılıqlar var. Bizim haqqımızda heç danışmağa dəyməz. Hər şeyin günahkarı özümüzük. Amma mənim böyük bir dostum var, o bizdən də bədbəxtədir. İstəyirsiniz mən sizi onunla tanış edim.

– Əlbəttə istəyirəm, Sizin yoldaşımızdır?

– Hə, elə yoldaş kimidir. Mən sonra bütün bu əhvalatı sizə izah edərdəm... Amma Nastasiya Filippovna göyçəkdir, siz necə bilirsiniz? Axı mən onu hələ bu vaxta qədər görməmişdim, amma yaman görmək istəyirdim. Lap gözümü qamaşdırdı. Hərgah Qanka onu sevseydi, mən qardaşıma hər şeyi bağışlayardım, axı o nə üçün pul götürür, bədbəxtlik burasındadır!

– Hə, sizin qardaşınız mənim bir o qədər xoşuma gəlir.

– Heç gələ də bilməz! Sizi o cür təhqir edəndən sonra... bir də, bilirsinizmi, bu müxtəlif rəylərdən mənim zəhləm gedir. Görürsən ki, bir nəfər divanə, yaxud da, axmaq, ya da cinayətkar aqlını itirmiş halda adama şillə ilişdirir, beləliklə də adam ömrü boyu ləkəli qalır; bu ləkəni heç bir şeylə yuya bilmir; bircə çarəsi qalır ki, o da intiqam almaqdır, ya da gəlib təhqir olunan adamın qabağında diz çöküb üzr istəməlidir. Məncə bu, mənasız işdir, zülmkarlıqdır. Lermontovun “Maskarad” dramı bunun üzərində qurulmuşdur; özü də mən bilən, axmaqlıqdır. Yəni demək istəyirəm ki, təbii deyil. Lakin o bu əsəri, az qala uşaq vaxtı yazıb.

– Sizin bacınız mənim çox xoşuma gəldi.

– Amma o, Qankanın sifətinə necə tüpürdü. Varka cəsəretlidir! Ancaq siz belə tüpürmədiniz, mən lap əminəm ki, sizin belə hərəkət etməyiniz cəsəretsizlikdən deyildi. Budur, özü də gəldi; adını çək, qulağını bur. Mən bilirdim ki, o gələcək: nöqsanları olsa da, necib qızıdır.

Varya hər şeydən əvvəl Kolyaya hücum etdi:

– Sənin burada bir işin yoxdur, get atanın yanına. O sizi bezikdirirmə, knyaz?

– Qətiyyəni, əksinə.

– Bəli, böyük bacı başladı! Bax, onun pis cəhəti budur. Yaxşı yadıma düşdü; mən axı elə bilirdim atam, yəqin, Roqojinlə gedəcək. İndi, ola bilsin ki, peşmandır. Doğrudan, gedim baxım, görüm nə edir, – deyə Kolya otaqdan çıxı-çıxa əlavə etdi.

– Allaha şükür ki, anamı aparıb rahatladım, uzanıb yatır, daha heç bir şey təzədən başlanmadı. Qanya xəcalet çəkir, özü də çox dalğındır. Səbəbsiz də deyil. Yaxşı dərslər oldu!.. Mən sizə bir də təşəkkür etmək üçün gəlmişəm, həm də, knyaz sizdən soruşmaq istəyirəm: siz Nastasiya Filippovnanı bu vaxta qədər tanıyırdınızmi?

– Yox, tanıyırdım.

– Bəs siz nəyə əsasən qadının gözünün içinə dediniz ki, o “belə deyil”. Həm də, deyəsən, başa düşmüşdünüz, məlum oldu ki, o, bəlkə, doğrudan da, belə qadın deyil. Bununla belə, mən o qadını başa düşə bilmirəm! Əlbəttə, onun məqsədi bizi təhqir etmək idi, bu aydındır. Mən əvvəllər də onun haqqında bir çox qəribə şeylər eşitmişdim. Lakin hərgah o bizi dəvət etməyə gəlmişdisə, onda bəs nə üçün anamla elə rəftar etməyə başladı? Pfitsin onu çox gözəl tanıyır; o deyir ki, bayaq qadının niyyətini başa düşə bilməmişdi. Bəs Roqojinlə? Özünə hörmət edən adam öz... evində bu sayaq danşmamalıdır. Anam da sizdən çox nigarandır.

Knyaz əlini yellətdi;

– Eybi yoxdur.

– Özü də qadın necə oldu ki, sizin sözünüze qulaq asdı...

– Nəyə qulaq asdı?

– Siz ona dediniz ki, onun üçün ayıbdır, qadın birdən tamamilə dəyişdi. – Varya xəfifcə gülümsəyib əlavə etdi: – Sizin ona təsiriniz var, knyaz.

Qapı açıldı, heç gözənilmədən Qanya içəri girdi. O, Varyanı görəndə heç tərəddüd etmədi, bir az astanada dayanıb, birdən qətiyyətlə knyaza yanaşdı.

Qanya birdən dərin həyəcanla dedi:

– Knyaz, mən namərdlik etdim, məni bağışlayın, əzizim. – Onun üzündən görünürdü ki, iztirab çəkir. Knyaz ona heyretlə baxır, dinmirdi. – Di yaxşı, bağışlayın, di, bağışlayın axı! – deyə Qanya səbirsizliklə israr edirdi, – yaxşı, istəyirsiniz, bu saat sizin əlinizdən öpüm!

Knyaz fəvqəladə heyret içində idi; o, dinməz-söyləməz, ikiəlli Qanyanı qucaqladı. İkisi də səmimi öpüşdülər.

Knyaz çətinliklə köksünü ötürdü, nəhayət dedi:

– Mən heç vaxt, qətiyyəni güman etməzdim ki, siz beləsiniz; elə bilirdim siz... belə hərəkət edə bilməzsiz.

– Üzr istəməkmi?.. Bayaq nəyə görə sizi idiot hesab etmişdim! Siz başqalarının heç vaxt duya bilməyəcəkləri şeyi duyursunuz. Sizinlə söhbət etmək də olardı, lakin... yaxşısı budur, söhbət etmə-yək!

Knyaz Varyanı göstərüb dedi:

– Bax, ondan da üzr istəməlisiniz.

– Yox, bunların hamısı mənim düşmənlərimdir. İnanın, knyaz, təşəbbüs çox olub, – Qanya qızgınlıqla: – Burada adamı ürəkəndən bağışlamırlar! – deyib üzünü Varyadan yana döndərdi.

Varya birdən dedi:

– Yox, bağışlayaram!

– Axşam Nastasiya Filippovna ilə də gedərsən?

– Əmr etsən gedərəm, ancaq bir özün düşün, indi mənim oraya getməyim üçün bir imkan varmı?

– Axı o, elə qız deyil. Görürsünüzmü o, nə cür tapmaca ilə, necə mübhəm danışır! Hoqqabazlıqdır!

Qanya kinli-kinli güldü.

– Özüm də bilərəm ki, elə qadın deyil, hoqqabazlıqları, şıltaqlıqları var, özü də necə hoqqabazlıq, necə şıltaqlıq? Bir də, Qanya, gör o qadın özü səni nə hesab edir? Nə olsun ki, o, anamızın əlindən öpdü. Tutaım ki, bu da bir cür şıltaqlıqdır; axı o səni hər halda lağa qoyurdul Bu, yetmiş beş minə dəyməz, vallah! Dəyməz, qardaş! Səndə hələ necib, alicənab duyğular baş qaldıra bilər, bunu sənə ona görə deyirəm. İnan mənə, sən özün də getmə! Amandır, özünü gözle! Bununun axırı yaxşı olmayacaq!

Bütün varlığı ilə həyəcanlanmış Varya bu sözləri deyib cəld otaqdan çıxdı...

Qanya gülümsəyib dedi:

– Bax onların hamısı belədir! Axı onlar doğrudanmı elə güman edirlər ki, bunu özüm bilmirəm? Axı onlardan daha çox şey bilərəm.

Qanya bunu deyib divanda oturdu, görünür, o, söhbəti davam etdirmək istəyirdi.

Knyaz çəkinə-çəkinə dedi:

– Bir halda ki, özünüz bilirsiniz, onda necə olub ki, siz o qadının doğrudan da yetmiş beş minə dəymədiyini bilə-bilə bu cür əzab və işgəncəni qəbul edibsiniz?

Qanya burnunun altında dedi:

– Mən bu barədə demirəm, hə, yeri gəlmişkən, mənə deyən görüm, necə düşünürsünüz, məhz sizin rəyinizi bilmək istəyirəm: bu “əzab” yetmiş beş minə deyər, yoxsa dəyməz?

– Mənim fikrimcə dəyməz.

– Hə, bu məlumdur. Bu cür evlənməkdəmi ayıbdır?

– Çox ayıbdır.

– Onda, bilin ki, mən evləniyəm, indi mütləq evləniyəm. Bayaq hələ tərəddüd edirdim, amma indi daha yox! Danışmayın, sizin nə demək istədiyinizi bilərəm.

– Sizin düşündüyünüz şey haqqında demək istəmirəm, məni son dərəcə heyretləndirən sizin fəvqəladə arxayınlığınızdır...

– Nədə? Hansı arxayınlıq?

– Nastasiya Filippovnanın mütləq sizə ərə gələcəyinə, guya ki, bütün bunlar həll olunub qurtarıb; ikincisi, arxayınınsınız ki, hətta ərə gəlsə də, yetmiş beş min sizin cibinizə girecək. Ancaq burası da var ki, mən bu məsələdə çox şeydən xəbərsizəm.

Qanya knyaza tərəf əyilib dedi:

– Əlbəttə, siz çox şeyi bilmirsiniz; axı bir də ki, bütün bu yükü mən öz boynuma nə üçün götürməli idim?

– Mənə elə gəlir ki, bu cür əhvalatlar lap çox olur: pullanmaq üçün evlənilir, pul isə arvadda qalır.

Təşvişə düşən Qanya fikirli-fikirli mızıldadı:

– Yo-yox, bizdə belə olmayacaq... burada... burada bir məsələ var. O ki qaldı arvadın cavabına, buna artıq heç bir şübhə yoxdur, – deyər o, cəld əlavə etdi. – Siz nədən bilirsiniz ki, o mənə rədd cavabı verəcək?

– Mən gördüklərimdən başqa bir şey bilmirəm, elə Varvara Ardalionovna da bu saat deyirdi...

– Eh! Onlar elə-belə deyirlər, bilmirlər nə desinlər. Roqojini isə Nastasiya Filippovna lağa qoyurdu əmin olun, mən buna fikir verib gördüm. Bu görünürdü. Mən bayaq qorxmuşdum, amma indi başa düşdüm. Belkə siz onun anamla, atamla, Varya ilə rəftarını nəzərdə tutursunuz?

– Sizinlə də.

– Elə olmağına elədir, lakin arada qədim arvad qisasından başqa bir şey yoxdur. Nastasiya Filippovna dəhşətli dərəcədə əsəbi, vasvası və xudbin qadındır. Lap rütbə qazana bilməmiş məmur mislinde adamdır! O özünə və onlara qarşı... deyək ki, mənə də qarşı bütün etinasızlığını göstərmək istəyirdi... bu, doğrudur, inkar etmirəm... Bütün bunlara baxmayaraq, mənə ərə gələcək. İnsan heysiyyətinin nə kimi hoqqalar çıxara biləcəyini heç ağılıza da gətirə bilməzsiniz: bax o, məni əclaf hesab edir, ona görə ki, mən bu qadını; öz gəsinin aşnasını, belə açıq-açığına onun pulu ilə özümə arvad edirəm; amma heç bilmir ki, başqası onu daha artıq alçaqlıqla aldadardı; qılığına

girib, ona liberal-mütərəqqi fikirlər söyləyər, bir az da müxtəlif qadın məsələlərindən dem vurub qılıqlayardı; beləliklə də arvadı sap kimi iynənin deşiyindən keçirərdi. Xudbin axmaq arvadı (özü də çox asanlıqla!) inandırardı ki, onu ancaq “qəlbinin nəcibliyinə və bədbəxt olmasına görə” alır, amma özü hər halda pula görə evlənərdi. Mən onun xoşuna gəlmirəm, ona görə ki, qəlpik elemək istəmirəm, amma elemək lazımdır. Bəs o özü nə edir? Bəs eyni şeyi etmiri? Bəs onda, bütün bunlardan sonra nə üçün mənə nifrət edir, bu cür oyunlar çıxarı? Ona görə ki, özüm təslim olmuram, qürurumu göstərirəm. Yaxşı, görərik!

– Bu vaxta qədər onu doğrudanmı sevirsiniz?

– Əvvəlcə sevirdim. Di, yaxşı, kifayətdir... Elə arvadlar var ki, onlar aşnalıqdan başqa heç bir şeyə yaramazlar. Mən demirəm ki, o aşnam olub. Dinc yaşamaq istəsə, mən də dinc yaşayacağam, amma üsyankarlıq eləsə, o saat atacağam; pulu isə özümə götürəcəyəm. Gülməyə istəmirəm, hər şeydən əvvəl gülməyə istəmirəm.

Knyaz ehtiyatla dedi:

– Mənə daim elə gəlir ki, Nastasiya Filippovna ağıllı qadındır. Bu cür iztirabı irəlilədən duyduğu halda nə üçün özünü tələyə salmalıdır? Axı o, başqasına da ərə gedə bilərdi. Məni təəccübləndirən budur.

– Düzgün haqq-hesab elə burasındadır! Siz, knyaz, burada müəyyən şeyləri bilmirsiniz... burada... bir də, bundan başqa, sizə and içirəm, Nastasiya Filippovna əmindir ki, onu dəlicəsinə sevirəm; həm də, bilirsinizmi, çox şübhələniyəm ki, o da məni sevir; yəni özü öz aləmində düşündüyü kimi sevir; bu məsələ bilirsinizmi: “Pişik balasını istədiyindən yeyər”. O bütün ömrü boyu məni kərpicxallı valet hesab edəcək (ona, bəlkə də, elə bu lazımdır), amma hər halda məni özü bildiyi kimi sevecək, o buna hazırlaşır, xasiyyəti belədir. Bunu sizə deməliyəm ki, o, əsil rus qadınıdır; mən də onun üçün öz sürprizimi hazırlayıram. Varya ilə baş verən bayaqkı əhvalat təsadüfən oldu; lakin bu mənim xeyrimədir; Nastasiya Filippovna ona olan sədaqətini görüb buna inandı; inandı ki, onun xatiri üçün bütün əlaqələri kəsə bilərəm. Deməli, biz də axmaq deyilik, əmin ola bilərsiniz. Yeri gəlmişkən, siz bəlkə elə düşünürsünüz ki, mən belə naq-qalam? Əzizim, knyaz, bəlkə, doğrudan da sizə etibar etməkdə pis iş görürəm. Ancaq məhz ona görə etibar eləyirəm ki, mənim təsadüf etdiyim ilk nəcib adamlardansınız; ona görə də sizin üstünüze

cumdum; yəni demək istəyirəm ki, siz bu “cummaq” sözünü cinas kimi qəbul etməyin. Bayaqqı əhvalat üçün hiddətlənmirsiniz, eləmi? Mən son iki ildə, bəlkə də, ilk dəfə səmimi danışırım. Burada vicdanlı adam çox azdır; Ptitsından namuslu adam yoxdur. Necə, siz, deyəsən, gülürsünüz, hə? Əclaflar namuslu adamları xoşlayırlar, – siz bunu bilmirdiniz? Bəs axı mən... Bir də ki, siz bir mənə vicdanla deyin görüm, nə cəhətdən alçaq adamam? Nastasiya Filippovnadən sonra onların hamısı məni nə üçün alçaq adlandırırlar? Bilirsinizmi, onlardan və Nastasiya Filippovnadən sonra özüm də özümü alçaq adlandırıram! Alçaqlıq alçaqlıqdır, buna söz ola bilməz!

Knyaz dedi:

– Mən daha sizi bundan sonra heç vaxt alçaq hesab etməyəcəyəm. Bayaq sizi lap yaramaz hesab etmişdim amma məni qəflətən olduqca sevindirirsiniz, – bu da mənə ibrət dərsi oldu: Təcrübəsiz adam müha-kimə yürütməməlidir. İndi görürəm ki, sizi nəinki yaramaz, hətta hiddət artıq pozğun adam da hesab etmək olmaz. Siz, mənim zənnimcə, həyatda mövcud ola bilən ən adi bir insansınız; bircə burası var ki, çox zəifsiniz və sizdə heç bir orijinallıq yoxdur.

Qanya ürəyində kinli-kinli gülümsədi; lakin bir söz demədi. Knyaz gördü ki, Qanya bərəsində verdiyi qiymət onun xoşuna gəlmədi; o da utanıb susdu.

Qanya birdən soruşdu:

– Atam sizdən pul istəyibmi?

– Yox.

– İstəyəcək, verməyin. Bir vaxt o, abırlı bir insan idi, yadımdadır. Yaxşı adamlarla oturub-durardı. Bu ədəbli qoca adamlar necə də tez korlanırlar! Şərait bir balaca dəyişən kimi, əvvəlki keyfiyyətlərdən heç bir şey qalmır; elə bil barıt yanıb məhv olur. O əvvəllər belə yalan danışmazdı, inandırırım sizi, əvvəllər o ancaq həddən artıq, tez vəcdə gələn bir adam idi – indi görün nə kökə düşüb! Əlbəttə, günah şərabdadır. Bilirsinizmi ki, o, aşna saxlayır? O indi daha sadəcə məsum yalançı deyil. Anamın səbrinə, təhəmmülünə təəccüb edirəm. O sizə Qarsın mühasirəsi haqqında söyləyibmi? Ya da onun yandan qoşulan boz atının necə danışmağa başladığı barədə söyləyibmi? O, hətta bu dərəcəyə qədər yalan danışır.

Qanya birdən şaqıltı ilə gülməyə başladı. O, knyazdan soruşdu:

– Nə üçün mənə elə baxırsınız?

– Sizin bu cür səmimi gülüşünüzdə təəccüb edirəm. Sizdə, doğrusu, hələ də uşaq gülüşü var. Bayaq siz barışmağa gələndə dediniz: “İstəyirsiniz mən sizin əlinizdən öpüm”, bu lap uşaqların barışmasına bənzəyir. Deməli, siz hələ bu cür sözlər deyib, belə hərəkətlər edə bilərsiniz. Eyni zamanda da, əcaib bir zülmət və həmin yetmiş beş min haqqında bütöv bir mühazirə oxumağa başlayırsınız.

– Doğrusu, bütün bunlar, bir növ, mənasız olmaqla bərabər, mümkün olan da deyil.

– Bundan nə cür nəticə çıxarmaq istəyirsiniz?

– Onu demək istəyirəm ki, həddən artıq düşüncəsiz hərəkət etmirsinizmi, əvvəl-əvvəl əməlli-başlı götür-qoy etsəniz yaxşı olmazmı? Varvara Ardalionovna, bəlkə, doğru deyir.

Qanya onun sözünü qızğınlıqla kəsdı:

– Hə, ədəb qaydaları! Mən hələ çoxuq olduğumu özüm də bilirəm, təkcə elə ona görə ki, sizinlə bu cür söhbətə başladım. Knyaz, mən bu evlənmək işinə mülahizə ilə girişmirəm, – Qanya heysiyyəti təhqir edilmiş gənc kimi danışdı, – mülahizə ilə etsəydim, yəqin ki, səhv edərdim; ona görə ki, mənim hələ nə başım möhkəmdir, nə də xasiyyətim. Bu işə ehtirasla, meyil və həvəyə görə girişmişəm; ona görə ki, mənim dərin kökləri olan məqsədım var. Bax, siz elə düşünürsünüz ki, mən yetmiş beş mini əldə edib, dərhal kareta alaçağam. Qətiyyəni yox, mən onda üç ildən qalan köhnə sürtük geyəcəyəm, bütün klub tanışlarımdan uzaqlaşacağam. Bizdə hamı müamiliçə, sələmçi olsa da, dözümlü adam azdır; amma mən dözmək, davam götürmək istəyirəm. Burada əsas məsələ işi axıra çatdırmaqdır – bütün vəzifə bundan ibarətdir! Ptitsin on yeddi yaşında olanda küçədə yatırmış, cib bıçaqları satırmış; hər şeyi qepikdən başlayıb; indi onun altmış mini var, özü də bunu nə cür cəfalardan sonra toplaya bilib. Amma mən bütün bu cəfa və işgəncələri üzərindən atılıb keçəcəyəm, birbaşa kapitaldan başlayacağam; on beş ildən sonra deyəcəklər: “Baxın, bu İvolgin yəhudilər məmləkəti kralıdır”. Siz deyirsiniz ki, orijinal adam deyiləm. Siz, öziz knyaz, yaddan çıxarmayın ki, bizim zəmanəmizin adamına, tayfamızın nümayəndəsinə – sən orijinal deyilsən, xaraktercə zəif adamsan, elə bir istedadın yoxdur və özün də adi adamsan – deməkdən də ağır, təhqirli söz ola bilməz. Siz məni, hətta iltifat göstərüb yaxşı əclaf da hesab etmədiniz; ona görə də, mən bayaq sizi diri-diri yemək istəyirdim! Siz məni

Yepançindən də bəzər təhqir etdiniz; o belə hesab edir ki, (özü də bir söz demədən, şirnikdirici bir şey göstərmədən, sadələvhlükdən, siz buna fikir verin) mən öz arvadımı ona sata bilərəm! Bu, mənim əzizim, çoxdan məni çin atına mindirir; ona görə də mən pul istəyirəm. Onu bilin ki, pulum olanda, son dərəcə orijinal bir adam olaçağam. Pulun ən əclaf və nifrətli cəhəti burasındadır ki, o hətta istedadlar da yaradır. Dünya durduqca da yaradacaqdır. Siz deyəcəksiniz ki, bütün bunlar çocuqluqdur; yaxud da, bəlkə, poeziyadır, – nə etməli, onda mənim üçün daha şən və fərəhli olar; amma iş, hər halda, icra edilər. Axıra çatdıracaq və davam gətirəcəyəm. Rira bien qul rira le derbier!¹ Yepançin mənə nə üçün belə əzab verir? Kinli olduğu üçün mü? Heç vədə! Sadəcə ona görə ki, mən həddən artıq dəyərsiz adamam. Amma onda... Di yaxşı, kifayətdir, qurtaraq. Kolya iki dəfə burnunu içəri soxub: o sizi nahara çağırır. Həyətdən çıxıb gedəcəyəm. Hər dənbir sizin yanınıza gələcəyəm. Bizim evimizdə narahat olmazsınız; sizin üçün pis keçməz, indi sizi doğma adam kimi qəbul edəcəklər. Məni satmayasınız, ha. Mənə elə gəlir ki, biz sizinlə ya dost olacağıq, yaxud da düşmən. Yaxşı, siz necə düşünürsünüz, knyaz, hərgah mən bayaq sizin əlinizi öpsəydim (səmimi surətdə öpmək istəyirdim) sonralar buna görə sizə düşmən olardımı?

– Mütləq olardınız, ancaq həmişəlik yox, – knyaz bir az fikirləşib güldü və belə qərara gəldi, – sonra davam gətirməyib bağışlayardınız.

– Paho! Sizinlə ehtiyatlı olmaq lazımdır. Lənət şeytana, siz burada da məsələyə zəhər qatdınız. Kim bilsin, bəlkə, mənə doğrudan da düşmənsiniz? – Ha-ha-ha! Bir şey soruşmaq yadımdan çıxmışdı; mən düzmü başa düşmüşəm ki, Nastasiya Filippovna sizin həddən artıq xoşunuza gəlir, hə?

– Hə,.. xoşuma gəlir.

– Vurulubsunuz?

– Y-yox.

– Amma yaman qızardınız, iztirab çəkirsiniz. Di yaxşı, eybi yoxdur, eybi yoxdur, gülməyəcəyəm, xudahafiz. Bilirsinizmi, axı o, comərd qadındır, siz buna inanırsınızmi? Elə bilirsiniz Nastasiya Filippovna o adamlar, Totski ilə yaşayır? Qətiyyəni! Özü də çoxdan,

¹ Cücəni payızda sayarlar

Siz fikir verdinizmi ki, o qadın özü utancaqdır; bayaq bəzi anlarda xəcalət çəkirdi? Doğru deyirəm. Bax belələri də hökmlərlik etməyi xoşlayırlar. Yaxşı, əlvida!

Qanya otaqdan çıxanda, özünü içəri daxil olduğundan daha sərbəst hiss edirdi; kəfi kök idi. Knyaz on dəqiqə hərəkətsiz dayanıb fikirləşdi.

Kolya yenə qapıdan içəri boylandı:

– Nahar etmək istəmirəm, Kolya; bayaq Yepançinlərgildə deyünca yemişəm.

Kolya qapıdan içəri girib knyaza kağız verdi. Kağız generaldan idi; bükülb bağlanmışdı, Kolyanın üzündən görünürdü ki, bu kağızı knyaza təqdim etmək onun üçün çox ağırdır. Knyaz kağızı oxudu, qalxıb şlyapasını götürdü.

Kolya utana-utana dedi:

– Buradan iki addımdır. O indi orada oturub şərab içir. Özünün də orada nə cür nişyə ala bildiyini heç başa düşə bilmirəm? Knyaz, özüm, xahiş edirəm, sonra burada bizimkilərə deməyəsiniz ki, sizə kağız gətirib vermişəm! Min dəfə and içmişdim ki, bu kağızları gətirib verməyim, amma yazığım gəlir; bir də bilirsinizmi nə var, xahiş edirəm siz onun nazı ilə oynamayasınız: bir az xırda pul verin, vəsalam, qurtardı getdi.

– Kolya, mənim özümün bir fikrim var idi, mən sizin atanızı görməliyəm... Bir əhvalatla əlaqədar olaraq... Di gəlin gedək...

XII

Kolya knyazı yaxına, Liteyni küçyədək, həm qəhvəxana, həm də bilyardxanası olan aşağı mərtəbədəki bir yere apardı; qəhvəxananın yolu küçədən idi. Ardalion Aleksandroviç burada, sağ tərəfdə, küncdə, köhnə müştəri kimi ayrıca kiçik bir otaqda əyləşmişdi; qabağında, masanın üstündə bir şüşə şərab var idi, əlində isə doğrudan da "Independance Belge" tutmuşdu. O, knyazı gözleyirdi; onu görə kimi qəzeti kənara qoyaraq, qızğın və uzun-uzadı izahata başladı, ancaq knyaz, onun sözündən əslində, heç bir şey başa düşmədi, ona görə ki, general artıq dəm idi.

Knyaz onun sözünü kəsdi:

– Mənim on manatım yoxdur; budur iyirmi beş manat, xırdalayın, on beş manatımı mənə verin, ona görə ki, mən özüm də qəpiksiz qalaram.

– Pah, heç sübhəsiz; lap əmin olun ki, bunu bu saat edəcəyəm...

– Bundan başqa, general, mənim sizdən bir xahişim var. Siz heç Nastasiya Filippovnagildə olubsunuzmu?

General özündən müştəbeh halda, təkəbbür və istehza ilə qışqırdı:

– Mən? Mənmi olmamışam? Siz bunu mənə deyirsiniz. Bir neçə dəfə, mənim özüm, bir neçə dəfə! Lakin mən, nəhayət, özüm bunun arasını kəsdim; ona görə ki, ədəb qaydalarına müğayir olan ittifaqı təqdir etmək istəmirəm. Siz özünüz görürdünüz, bu gün səhər özünüz şahid oldunuz; mən atanın edə biləcəyi hər şeyi etdim, lakin o ata həlim və lütfkar idi, indi isə meydana ayrı sayaq ata çıxacaq; onda görürük, baxarıq, görək intriqada xidməti olan köhnə əsgərmi qələbə çalacaq, yoxsa abırsız kameliyamı nəcib ailəyə daxil olacaq.

– Sizdən məhz bunu xahiş etmək istəyirdim: siz tanış olduğunuz üçün bu gün axşam məni Nastasiya Filippovnagilə apararsınız mı? Bu mənə mütləq bu gün lazımdır, mənim işim var; lakin heç bilmirəm necə gedim. Məni bayaq ona təqdim etdilər, buna baxmayaraq, dəvət olunmamışam; bu gün orada ziyafət var. Bununla belə, bəzi ədəb qaydalarına etina etməyə də hazırım; qoy mənə hətta gülsünlər, tək bir təhər içəri girə bilim.

General vəcdlə dedi:

– Sizin fikriniz, gənc dostum, mənim ideyama tamamilə, bütünlüklə uyğundur; sizi bu xırda məsələ üçün çağırمامışam! – deyə general sözüne davam edə-edə pulu alıb cibinə soxdu, – sizi məhz onun üçün çağırmışam ki, sizi Nastasiya Filippovnagilə hücum etmək üçün, yaxud daha doğrusu, Nastasiya Filippovnaya hücum üçün yoldaş olmağa dəvət edim! General İvolgin və knyaz Mışkin! O bunun qarşısında necə dayanacaq! Onun anadan olduğu gündə nəzakət pərdəsi altında, nəhayət, öz iradəmi göstərəcəyəm, əlbəttə ki, açıqdan-açığa deyil, dolayısı ilə, lakin hər şey bir növ açıq olacaq. Onda Qanya nə edəcəyini özü bilsin: xidməti olan layiqliq atanı və... necə deyirlər... və sairə, yaxud... lakin nə olar, olar! Sizin ideyanız son dərəcə səmərəlidir. Saat doqquzda yollanarıq, bizim hələ vaxtımız var.

– Nastasiya Filippovna harada yaşayır?

– Buradan uzaqdır; Böyük teatrın yanında, Mitovsovanın evində; elə oradaca, meydandadır, ikinci mərtəbədə... Baxmayaraq ki, bu gün Nastasiya Filippovnanın ad günü qeyd olunur, onun evində adam çox olmayacaq, özləri də tez dağılacqlar...

Axşamdan xeyli keçmişdi: knyaz hələ də oturub generalı göz-ləyirdi, onun söhbətinə qulaq asır və general elə hey lətifə söyləyir, heç birini də axıra qədər danışib qurtarmırdı. Knyaz gələndə o, bir şüşə də şərab gətirdi; ancaq bir saatdan sonra içib qurtardı; sonra birini də istədi, onu da içdi. Güman etmək olardı ki, general başına gələn bütün qəziyyə və əhvalatları bu müddət ərzində söyləyə bil-mişdi. Nəhayət, knyaz ayağa qalxaraq dedi ki, daha gözləyə bilməz. General butulkanın dibini başına çəkdi, qalxıb valaylaya-valaylaya otaqdan çıxdı. Knyaz çox məyus olmuşdu. O başa düşə bilmirdi ki, nə üçün belə axmaqlıq eləyib inanmışdı. Əslində o heç vaxt inanıb etibar etmirdi; knyaz generala ona görə etibar etmişdi ki, müəyyən dərəcədə qalmaqla da olsa birtəhər Nastasiya Filippovnagilə getsin; lakin fəvqəladə dava-qalmaqlı nəzərdə tutmamışdı: general möhkəm sərxoş idi, qızgın nitqlər irad edirdi; ara vermədən danışdı; özü də həyəcanla, yanıqlı-yanıqlı danışdı. Söhbət fasiləsiz o barədə gedirdi ki, onun ailəsinin bütün üzvlərinin bədrefarı nəticəsində hər şey dağılır; həm də buna son qoymağın vaxtı çatmışdır. Onlar *nəhayət*, Liteyni küçəyə çıxdılar. Hava hələ də mülayim idi, küçələrdə cansı-xıcı, isti, zəhlətökən külək vıyılırdı; faytonlar zığ-palçığın içilə hərəkət edirdi; löhrəm atlar və yabıların nalları daşlara dəydikcə səsləri küçəni ağzına alırdı. Yağışdan islanmış piyadalar səkilərdə qəmgin-qəmgin addımlayırdılar. Sərxoşlar rast gəlirdi.

General deyirdi:

– Siz bu işyq gələn beletajları görürsünüzü; bunların hamısında mənim yoldaşlarım yaşayırlar; mən isə mən, hamıdan artıq xidmət etmiş və hamıdan çox fəlakətə məruz qalmış adamam; mən, Böyük Teatra sarı, şübhəli qadının evinə piyada gedirəm! Köksündə on üç güllə olan bir adam... siz inanmırsınız? Halbuki Piroqov yalnız mənim üçün Parisə teleqram göndərmiş, özü də mühasirədə olan Sevastopolu müvəqqəti olaraq tərk etmişdi; Parisin yüksək rütbəli həkimi Nelaton isə maneəsiz olaraq hərəkət etmək üçün elm naminə xahiş və zəhmətlə buraxılış vəərəqəsi əldə edib, məni müayinə etmək xatirinə mühasirədə olan Sevastopola gəlmişdi. Bu əhvalat ən yüksək rütbəli

reislərə məlumdur. “Hə, bu, köksündə on üç güllə olan həmin İvolgindir!..”. Bax, belə deyirdilər! Siz bu evi görürsünüzü, knyaz? Burada, ikinci mərtəbədə mənim köhnə yoldaşım, general Sokoloviç yaşayır; çox nəcib və böyük ailəsi var. Bax, bu ev, üç ev Neva küçə-sində və iki ev də Morskoyda – mənim indiki tanışlığımın bütün dairəsi bundan ibarətdir; yəni mənim şəxsi tanışlığımı demək istəyirəm. Nina Aleksandrovna şərait və vəziyyətlə çoxdan razılaşmışdır. Mən isə hələ xatırlamağa davam edirəm... Həm də, necə deyərler, keçmiş yoldaşlarımın və mənə bu vaxta qədər də pərəstiş edən, keçmişdə tabeliyimə olmuş adamların mədəni cəmiyyətində din-cəliməm. Bu general Sokoloviç (yeri gəlmişkən deyim ki, çoxdan onun yanına gedə bilməmişəm, Anna Fyodorovnanı görməmişəm)... Bilirsinizmi, əzizim knyaz, adam özü evinə dəvət etməyəndə, nə isə qeyri-ixtiyari olaraq başqalarının da evinə getməyə ara verir. Bununla belə... Hm... siz, deyəsən, inanmırsınız... Bir də ki, mən nə üçün ən yaxşı dostumun və uşaqılıq yoldaşımın oğlunu bu füsunkar ailəli evə aparmayım? General İvolgin və knyaz Mışkin! Siz insanı məftun edən bir qız görəcəksiniz; özü də birini yox, ikisini, hətta üçünü, paytaxt və cəmiyyətin zinətini! Gözəllik, təhsil və məlumat, istiqamət... qadın məsələsi, şeir, bütün bunlar müxtəlif cəhətli xoşbəxt keyfiyyətlərlə birləşir; mən hələ hər bir qız üçün cəhiz olaraq ayrıl-mış ən azı səksən min manat nəqd pulu demirəm; bu isə heç bir vaxt, heç bir qadın məsələsində və ictimai məsələlərdə maneçilik törətmir... Sözü qısa, mən sizi mütləq, mütləq bu ailə ilə tanış etməliyəm; bu mənim borcumdur. General İvolgin və knyaz Mışkin!

Knyaz:

– Bu saat? İndi? Lakin siz unudubsunuz, – deyə sözə başlamaq istədi.

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur, mən unutmamışam, gedək! Buraya, bu gözəl pilləkənə. Təəccüb edirəm, nə üçün qapıçı yoxdur, lakin... bayramdır, ona görə də qapıçı gedib. Bu əyyaşı hələ də qovmayıblar. Bu Sokoloviç özünün bütün həyatı, səadəti və qulluqdakı xoşbəxtliyi üçün mənə minnətdardır; yalnız mənə, başqa heç kəsə, lakin... gəlib çatdıq.

Knyaz artıq bu evə getməyə etiraz etmirdi, generalı əsəbiləşdirmə-mək üçün itaətkarlıqla onun arxasınca yeriyirdi; knyaz möhkəm əmin idi ki, general Sokoloviçlə onun bütün ailəsi ilğım kimi aram-aram

buxara dönüb yox olacaq və mövcud olmadığı aşkara çıxacaqdır; belə ki, onlar arxayınca pilləkənlə geri enəcəklər. Lakin knyaz bu ümidini itirməyə başlayıb dəhşətə gəldi: general onu, burada doğrudan da, tanışları olan adam kimi pilləkənlə yuxarı qaldırırdı; özü də hər dəqiqə riyazi dəqiqliklə əsaslandırılan bioqrafik və topoqrafik təfsilatlar əlavə edirdi. Nəhayət, onlar beletaja qalxaraq sağ tərəfdə bir zəngin mənzilin qapısı qarşısında ayaq saxladılar; general zəngin dəstəyindən yapışanda, knyaz qoyub qaçmağı qərara aldı, lakin çox təəccüblü bir cəhət onu bir dəqiqəliyə dayanmağa məcbur etdi. Knyaz dedi:

– Siz səhv edibsiniz, general, qapıda Kulakov yazılıb, halbuki siz Sokoloviçə zəng etməlisiniz.

– Kulakov... Kulakov heç bir şeyi sübut etmir. Sokoloviçin mənzilidir; mən də Sokoloviçə zəng edirəm, tüpürüm Kulakovun sifətinə... budur, qapını açırlar.

Qapı, doğrudan da, açıldı. Nökər boylanıb dedi ki, “cənablar evdə yoxdur”.

Ardalion Aleksandroviç dərin təəssüflə bir neçə dəfə təkrar etdi:

– Çox təəssüf, çox təəssüf, iş tərs gətirdi. Mənim əzizim, siz məlumat verin ki, general İvolginlə knyaz Mışkin öz ehtiramlarını şəxsən bəyan etmək istəyirdilər; özləri də fəvqəladə, son dərəcə təəssüf etdilər...

Bu dem otaqlardan açıq qapıya sarı bir adam da boyladı; görünür, bu, evin qulluqçusu, hətta, bəlkə də, mürəbbiyə idi; təqribən qırx yaşında olan qara paltarlı bir qadın idi. O, general İvolginlə knyaz Mışkinin adını eşidib maraqla və şübhə ilə yaxınlaşdı.

Qadın generala daha diqqətlə baxıb dedi:

– Mariya Aleksandrovna evdə yoxdur, xanım qızla, Aleksandra Mixaylovna ilə nənəgildə getdilər.

– Aleksandra Mixaylovna da onlarla getdi; aman Allah, bədbəxtliyə bir bax! Təsəvvür edin, xanım, həmişə mənə bu cür bədbəxtlik üz verir! Sizdən acizənə xahiş edirəm, mənim salamımı yetirəsiniz; o ki qaldı Aleksandra Mixaylovna, deyin, yadına salsın... sözün qıyası, deyin ki, cümə axşamı günü, axşamçağı, Şopenin balladasının sədalari altında onlar özləri üçün nə arzu edirdilərsə, mən də səmimi qəlbədən onlara bunu arzu edirəm; onların yadındadır... Mənim səmimi arzu və diləyimi yetirin! General İvolgin və knyaz Mışkin!

Bir az inanmış olan qadın baş əyərək:

– Yadımdan çıxmaz, – dedi.

Onlar pilləkənlə aşağı enəndə general hələ yenə də eyni qızgınlıq və hərətlə təəssüf edirdi ki, ev sahiblərini görə bilmədilər və knyaz bu cür gözəl tanışlıqdan məhrum oldu.

– Siz bilirsinizmi, mənim əzizim, mən qəlbən bir az şairəm, siz bunu duya bildinizmi? Ancaq bununla belə... bununla belə biz, deyəsən, o evə getməmişdik, – deyərək general heç gözlənilmədən, qəflətən etiraf etdi, – mənim indi yadıma düşdü ki, Sokoloviçlər başqa evdə yaşayırlar; hətta, gerek ki, indi Moskvada yaşayırlar. Hə, mən bir az səhv etmişəm, lakin bu... eybi yoxdur.

Knyaz məyus-məyus dedi:

– Mən ancaq bir şeyi bilmək istərdim; sizdən əlimi tamamını üzmləyərəm; bəlkə mən təkbəşimə getsəm yaxşıdır?

– Ümidini üzmək? Təkbəşimə getmək? Axı bu mənim üçün ən vacib və mühüm bir tədbir olduğu halda nəyə görə siz təkməlisiniz? Özü də ki, mənim bütün ailəmin müqəddəratında bundan çox şey asılıdır. Lakin gənc dostum, siz İvolgini pis tanıyırsınız. Kim “İvolgin” deyirsə, “divar” deyir. İvolginə divar kimi arxayın ol, hələ mənim xidmətə başladığım eskadronunda belə deyirdilər. Mən ancaq yolüstü, qəlbimin təskinlik tapdığı bir evə bircə dəqiqəliyə baş çəkəcəyəm; artıq bir neçə ildir ki, təşviş və iztirablardan sonra...

– Siz evə getmək istəyirsiniz?

– Yox! Mən... kapitan arvadı Terentyevanın, keçmişdə mənim tabeliyimdə olmuş və hətta mənim dostum... kapitan Terentyevin dul arvadının yanına getmək istəyirəm... Mən orada, kapitan arvadının yanında ruhən dirçəlirəm; öz məişət və ailə iztirablarını, kədərini buraya gətirirəm... bu gün mənim qəlbimdə böyük mənəvi iztirab baş qaldırdığı üçün mən...

Knyaz mızıldadı:

– Mənə elə gəlir ki, onsuz da bayaq sizi narahat etməkdə çox böyük sarsaqlıq eləmişəm... bir də ki, siz indi... Əlvida!

General qışqırdı:

– Ay mənim gənc dostum, sizi buraxa bilmərəm, heç buraxa bilmərəm! Dul qadın, ailə başçısı, həm də öz qəlbində elə telləri ehtizaza gətirir ki, onlar mənim bütün varlığımıza təsir edir. Onun yanına getmək beşcə dəqiqə çəkəcək; bu evdə mən naz-qəmzə eləmirəm.

çekinmirəm; mən burada demək olar yaşayıram; əl-üzümü yuyuram, ən vacib tualet işini görəndən sonra biz faytona minib Böyük teatra sarı yollanırıq. Əmin olun ki, siz bütün axşamı mənə lazım olacaqsınız... Bax, bu evdə, biz gəlib çatdıq... Hə, Kolya, sən buradasan? Marfa Borisovna evdədirmi, olmaya elə sən də indicə gəlibsən?

Onlarla evin darvazası yanında üz-üzə gələn Kolya cavab verdi:
– Yox, canım, mən çoxdan buradayam, İppolitın yanında idim: halı pisdirdi; bu gün səhər yataqda idi. Mən indi kart almağa dükana enirdim. Marfa Borisovna sizi gözləyir. – Kolya generalın yerinə və duruşuna diqqət yetirib sözünü belə bitirdi; – Ancaq ata, siz yamanca vəziyyətdəsiniz!.. Di yaxşı, gedək!

Kolya ilə rastlaşmaq knyazda generalı Marfa Borisovna gələcək də müşayiət etmək fikri doğurdu; lakin bircə dəqiqəliyə. Knyaza Kolya lazım idi; generalı isə hər halda başdan rədd etmək qərarına gəldi, bayaq ona bel bağlayıb ümid etməsini özünə bağışlaya bilmirdi. Pillekənlə xeyli, dördüncü mərtəbəyə qalxdılar; özü də dal pilləkənlə qalxırdılar.

Kolya yolda soruşdu:

– Knyazı tanımaq istəyirsiniz?

– Hə, dostum, tanış etmək: general İvolgin və knyaz Mışkin, lakin Marfa Borisovna nə... necədir...

– Bilirsinizmi, ata, yaxşısı budur siz getməyin! Didib-parçalayacaq! Üçüncü gündür buraya ayaq basmırsınız, halbuki o, pul gözləyir. Siz nə üçün ona pul vəd edibsiniz? Siz həmişə beləsiniz! İndi başımıza çarə qılın.

Dördüncü mərtəbədə alçaq bir qapının qabağında dayandılar, general, görünür, qorxusundan knyazı qabağa verirdi. O mızıldadı:

– Mən burada dayanacağam, qoy mənim gəlişim gözlənilməz olsun...

Kolya birinci daxil oldu. Xeyli ənlilik-kirşan sürtmüş, ayaqlarında ayaqqabı, əynində çəpkən olan, saçları hörülmüş qırx yaşlarında bir qadın qapıdan boylananda generalın gözlənilməz sovuşu birdən puca çıxdı. Qadın onu görəndə kimi qışqırmağa başladı:

– Odur ey, rəzil və hiyləgər adam; mənim ürəyimə elə bu cür də dəmmişdi!

Hələ də sadələvhəsinə gülən general knyaza dedi:

– Keçin içəri, bu elə-belə...

Lakin elə-belə deyildi. Onlar qaranlıq və alçaq dəhlizdən keçərək, altı dənə hörmə stul və iki də kiçik lomber masası qoyulmuş ensiz zala girən kimi ev sahibəsi nə isə adət edilmiş hüznü və adi səslə dərhal sözüne davam etdi:

– Vəhşi, ailəmin düşməni; vəhşi, qəddar; heç utanırsan? Heç xəcalet çəkirsən? Mənim var-yoxumu talan elədi, qanıma sordu, hələ bununla da kifayətlənməyib! Mən nə vaxta qədər dözəcəyəm, ay utanmaz, namussuz adam!

Zağ-zağ əsən və özünü itirmiş general mızıldadı:

– Marfa Borisovna, Marfa Borisovna! Bu... knyaz Mışkindir. General İvolgin və knyaz Mışkin.

Kapitan arvadı birdən knyaza müraciət etdi:

– Siz inanırsınızmı, siz inanırsınızmı ki, bu həyasız adam mənim yetim balalarımın rəhm eləmədi! Hər şeyi qarət elədi, hər şeyi dağıtıb apardı; hər şeyi satıb girov qoydu; heç bir şey saxlamadı. Sənin borc kağızların mənim nəyimə gərəkdir, ay hiyləgər, vicdansız adam? Cavab ver, bic kələkbaz, mənə cavab ver; gözü doymayan hərif: mən öz yetim uşaqlarıma nə yedirəcəyəm? Yeməyi haradan tapacağam? Bir ona baxın, sərxoş gəlib, heç ayaq üstə dayana da bilmir... Mən nəyə görə Allahın qəzəbinə düşər olmuşam, ay murdar, eybəcər hiyləgər, mənə cavab ver.

Lakin generalım bunlara cavab verəcək halı yox idi.

– Marfa Borisovna, iyirmi beş manat... ən alicənab dostumun yardımını ilə ancaq bunu verə bilərəm. Knyaz! Mən dəhşətli səhv etmişəm! Həyat... belədir... İndi isə... bağışlayın, mən təqətsizəm, – deyərək general otağın ortasında dayanıb, hər tərəfə baş əyərək sözüne davam etdi, – mən təqətsizəm, bağışlayın! Lenacan! Yastıq... mənim əzizim!

Səkkizyaşlı qız, Lena dərhal yastıq dalınca yüyürdü, gətirdi, müşəmbədən üzünə olan bərk və yırtıq divanın üstünə qoydu. General hələ çox söz demək niyyətilə divanda oturdu, lakin divana toxunan kimi böyrü üstə düşdü; divara sarı çevrilib, dindar və təmiz insan kimi yuxuya qərç oldu. Marfa Borisovna tənənə və kədərlə knyaza lomber masasının yanında stul göstərdi; özü onunla üz-büz oturdu, əlini sağ yanağına dayayaraq, knyaza baxa-baxa dinməz-söyləməz köksünü ötürdü: Üç balaca uşaq, iki qız və bir oğlan (Lena uşaqların böyüyü idi) masaya yanaşdılar; üçü də əllərini masaya dayadı, üçü

de diqqətlə knyaza tamaşa etməyə başladılar. O biri otaqdan Kolya çıxdı. Knyaz ona müraciət etdi:

– Burada sizə təsadüf etməyimə mən çox şadam, Kolya, mənə kömək edə bilməzsinizmi? Mən mütləq Nastasiya Filippovna ilə getməliyəm. Bayaq Ardalion Aleksandroviçdən xahiş etmişdim, amma o yatdı. Məni ötürün, ona görə ki, nə küçələri tanıyıram, nə də yolu. Amma ünvanını bilirəm. Böyük teatrın yanında, Mitovsovanın evi.

– Nastasiya Filippovna? O heç vaxt Böyük teatrın yanında yaşamaıy; atam isə, hərəgah bilmək istəyirsinizsə, heç vaxt Nastasiya Filippovna ilə ayaq basmayıb; sizin ondan bir şey gözləməyiniz təəccüblüdür. Nastasiya Filippovna Vladimirskayanın yaxınlığında, Pyat Uqlonun yanında yaşayır; oraya buradan daha yaxındır. Siz indimi getməlisiniz? İndi saat onun yarısıdır. Müsaidə edin mən sizi ötürüm.

Knyazla Kolya dərhal çıxdılar. Heyhat! Fayton tutmağa knyazın qəpiti də yox idi. Piyada getmək lazım gəlirdi. Kolya dedi:

– Sizi İppolitlə tanış etmək istəyirdim, o, həmin çəpəkli kapitan arvadının böyük oğludur; o biri otaqda idi, naxoşdur, bütün gün yataqdan qalxmayıb. Lakin çox qərribə oğlandır, yamanca küseyəndir; həm də mənə elə gəldi ki, o sizdən utanardı; ona görə ki, siz belə bir məqamda gəlibsiniz... Mən onun qədər utanmıram, ona görə ki, buraya gələn mənim atamdır; amma burada onun anası var; arada hər halda fərq var; ona görə ki, belə halda kişi xeylağı üçün heç bir namussuzluq yoxdur. Bir də ki, bu məsələdə kişininmi, yoxsa arvadın üstün olması, bəlkə də, xurafatdır. İppolit çox gözəl oğlandır, lakin o ayrı cür zehniyyətlər koləsidir.

– Siz deyirsiniz o vərəmdir?

– Hə, görə ki, tez ölsəydi daha yaxşı olardı. Mən onun yerinə olsaydım, mütləq ölüm arzulayırdım. Onun bacı və qardaşlarına yazığı gəlir, o balaca uşaqlara. Hərəgah mümkün olsaydı, hərəgah pulumuz olsaydı; biz ikimiz birlikdə ayrıca mənzil tutar və bizim ailələrimizdən imtina edərdik. Bu bizim arzumuzdur. Bilirsinizmi nə var, mən bayaq sizin əhvalatınızı ona söyləyəndə o, hətta hiddətləndi: deyirdi ki, kim şapalağa dözüb, rəqibi duelə çağırmasa alçaq adamdır. Bununla belə, o, çox əsəbidir; mən daha onunla mübahisə etmərəm. Demək ki, belə əhvalat varmış, deməli, Nastasiya Filippovna sizi dərhal öz evinə dəvət etdi?

– Elə məsələ də orasındadır ki, yox.

Kolya:

– Onda bəs siz necə gedirsiniz? – deyərək, hətta səkinin ortasında dayandı, – həm də... həm də ki, bu cür paltarda, halbuki ora seçmə adamlar dəvət olunub.

– Vallah, doğrusu, heç bilmirəm içəri necə girecəyəm. Qəbul edərlər – yaxşı, etməzlər, – deməli, hörmətsizlik olacaq. O ki, qaldı paltara, nə etmək olar?

– Sizin işiniz var? Yoxsa siz elə-belə, “nəcib cəmiyyətdə” pour passer le femp¹ üçün gedirsiniz?

– Yox, mən əslində... yeni mən iş üçün... mənim üçün bunu ifadə etmək çətindir, lakin...

– Yaxşı, hansı iş üçün getdiyinizi siz özünüz bilirsiniz; mənim üçün əsas cəhət budur ki, siz orada sadəcə ziyafətə, kameliyalar, generallar və sələmçilərin füsunkar cəmiyyətində iştirak etməyə can atmırsınız. Bağışlayın, knyaz, hərəgah belə olsaydı, mən sizi lağa qoyar və sizə nifrət edərdim. Burada namuslu adam olduqca azdır, hətta hörmət olunmalı bir adam da yoxdur. İstər-istəməz xor baxmalı olursan; halbuki onların hamısı səndən hörmət tələb edir; birinci olaraq Varya. Knyaz, siz heç fikir verdimizi, bizim zamanəmizdə hamı fırldaqçdır! Özü də məhz bizim Rusiyada; bizim hörmətli vətənimizdə, heç başa düşmürəm ki, hər şey niyə bu cür qurulub. Elə bil ki, çox möhkəm dayanmışdı, amma indi nə kökə düşüb? Bunu hamı deyir və hər yerdə yazırlar. İfşa edirlər. Bizdə hamı ifşa edir. Valideynlər birinci olaraq sözlərindən qaçırırlar; özləri özlərinin keçmiş əxlaq qaydalarından utanırlar. Odur, Moskvada ata oğlunu dilə tuturdu ki, pullanmaq üçün heç bir şeydən çəkinməsin, mətbuatdan məlumdur. Siz mənim generalıma baxın. Axı onun aqibəti nə oldu? Amma, bununla belə, bilirsinizmi nə var, mənə elə gəlir ki, mənim generalım vicdanlı adamdır, vallah belədir! Bütün bunların günahı nizamsızlıqla şərabadadır. Vallah belədir! Hətta ona yazığım gəlir; ancaq mən danışmağa qorxuram; ona görə ki, hamı gülür, amma vallah yazıqdır. Axı o ağıllı adamlarda nə var? Hamısı müamiliçə, sələmçidir; başdan-ayağa hamısı! İppolit müamiliçiliyə bəraət qazandırır; deyir elə bu cür də lazımdır; iqtisadi sarsıntı, nə işə qabarma və çəkilmələr olur; lənətə gəlsin onları. Onun bu cür danışması mənə çox yer eləyir, lakin o hiddətlənmişdir. Təsəvvür

¹ Vaxt keçirmək üçün

edin ki, onun anası, kapitan arvadı, generaldan pul alır, elə onun özünə də faizlə pul verir; lap biabırçılıqdır! Bilirsinizmi, mənəm anam, Nina Aleksandrovna, generalın arvadı, İppolite kömək edir, ona pul, paltar, dəyişək verir; hər cür yardım göstərir; İppolite görə, hətta qismən uşaqlara kömək edir; ona görə ki, bu uşaqlara baxan yoxdur. Varya da kömək edir.

– Bax, görürsünüzmü, siz deyirsiniz ki, vicdanlı və qüvvətli adamlar yoxdur, hamı ancaq müamiləçidir, halbuki qüvvətli adamlar meydana çıxıblar, sizin ananızla Varya. Məgər burada və bu cür şəraitdə kömək etmək mənəvi qüvvə əlaməti deyilməz?

– Varka bunu heysiyyət üçün edir, lovğalıqdan; anamdan geri qalmamaq üçün, amma anam ürekdən edir... mənəm ona hörmətim var... Bəli, mən buna hörmət edir və bəyənirəm. Hətta İppolit də bunu hiss edir; amma o yamanca qəzəblənibdir. Əvvəlcə bunu lağa qoyurdu; anamın hərəkətini alçaqlıq hesab edirdi; lakin indi hərdən bir hiss etməyə başlayır. Hm! Demək, siz bunu qüvvə adlandırırırsınız? Mən bunu yadımda saxlayacağam. Qanya bilmir, yoxsa buna köməkləşmək deyərdi.

Fikrə dalmış knyaz birdən dedi:

– Demək, Qanya bilmir? Qanya, deyəsən, hələ çox şeyi bilmir.

– Bilirsinizmi, knyaz, siz mənəm çox xoşuma gəlırsiniz. Sizin bayaqkı əhvalatınız heç mənəm yadımdan çıxmır.

– Elə siz də mənəm çox xoşuma gəlırsiniz, Kolya.

– Bəri baxın, siz burada necə yaşamaq fikrindəsiniz? Mən bir az sonra özüm üçün məşğuliyyət tapacağam; az-çox gəlirim olacaq; gəlın belə edək, mən, siz və İppolit, üçümüz də bir yerdə yaşayaq; mənzil kirayə edək, general da bizə qonaq gələr.

– Mən çox böyük məmnuniyyətlə, raziyəm. Lakin biz, hər halda, baxarıq. İndilik mən olduqca dilxoram... olduqca. Necə? Gəlib çatdıq? Bu evdədir .. nə gözəl küçə qapısı var! Qapıçı da dayanıb. Vallah, Kolya, heç bilmirəm necə olacaq.

Knyaz çaşqın halda dayanmışdı.

– Sabah söyləyərmişiniz! Çox da çəkinməyin. Allah sizə kömək olsun, uğur olsun; ona görə ki, bütün məsələlərdə mənəm də əqidəm sizinki kimidir! Əlvida! Mən yenə oraya qayıdıram, İppolite söyləyəcəyəm, Sizi qəbul edəcəklərinə heç bir şübhə yoxdur, qorxmayın! Nastasiya Filippovna son dərəcə maraqlı qadındır. Bu pillekənlə qalxın birinci mərtəbəyə, qapıçı sizə göstərir!

Knyaz pillekənlə qalxanda çox nigaran idi; var gücü ilə özünə ürək-dirək verirdi; “uzaq başı qəbul etməyəcək və mənəm haqqımda nə isə pis bir şey fikirləşəcəklər, ya da, yaqın, qəbul edəcəklər, gözü-mün içinə baxa-baxa mənə lağa qoyacaqlar... Eh, eybi yoxdur!” Doğrudan da, bu onu çox da qorxutmurdu, lakin bir suala: “Orada nə edəcəkdir və oraya nə üçün gedir?” – sualına qətiyyətlə təskinlik-verici cavab tapa bilmirdi. Hərgah fürsət tapıb birtəhər Nastasiya Filippovnaya: “Siz bu adama erə getməyin, özünüzü məhv etməyin, o sizi sevmir; sizin pulunuzu sevir; bunu mənə o özü dedi: Aqlaya Yepançına da mənə deyib, mən də bunu sizə çatdırmaq üçün gəlmişəm”, – demək mümkün olsaydı da, bunun hər cəhətdən düzgün olacağı aqlına batmırdı. Həll olunmamış bir məsələ də fikrindən çıxmırdı; bu elə köklü məsələ idi ki, knyaz hətta bu barədə düşünməkdən də qorxurdu. Bunu aqlına da gətirə bilmir və cəsəreti çatmırdı; nə cür ifadə etmək lazım olduğunu da bilmir, qızarı və bu fikir yadına düşəndə tir-tir əsirdi. Lakin iş bununla qurtardı ki, bütün bu həyəcan və təşvişlərə, şübhələrə baxmayaraq, o, hər halda içəri girib Nastasiya Filippovnanı soruşdu.

Nastasiya Filippovna çox da böyük olmayan, lakin həqiqətən çox gözəl düzəldilmiş mənzildə yaşayırdı. Onun Peterburqda yaşadığı bu beş il ərzində bir vaxtlar, əvvəllər, Afanasi İvanoviç Nastasiya Filippovna üçün pulu qətiyyətlə əsirgəmirdi; o zaman hələ Nastasiya Filippovnanın sevgisinə ümid bəsləyirdi və qadını, başlıca olaraq, rahatlıq və zinətlə şirmikdirmək istəyirdi; o bilirdi ki, zinətə qadın çox tez alışır; sonra isə bundan ayrılmaq çox çətin olur. Ona görə ki, zinət yavaş-yavaş, tədriclə zərurətə çevrilir. Bu məsələdə Totski qədim zamanların gözəl rəvayətlərinə sadıq qalaraq, bu rəvayətlərdə heç bir şeyi dəyişdirmir, duyğu və ehtirasların məğlubedilməz qüvvəsinə misilsiz hörmət bəsləyirdi. Nastasiya Filippovna zinətlərdən imtina etməzdi; hətta onları xoşlayırdı; lakin – bu da son dərəcə təəccüblü görünürdü, – buna qətiyyətlə uymurdu; elə bil ki, həmişə bunsuz da keçinə bilirdi; hətta bir neçə dəfə bunu demək də istəmişdi; qadının bu xasiyyəti Totskini dilxor edir və heyrətləndirirdi. Bundan başqa Nastasiya Filippovnanın xasiyyətində elə cəhətlər var idi ki, onlar Afanasi İvanoviçin lap qanını qaraldır (sonralar hətta

nifret dərəcəsinə varan), heyretinə səbəb olurdu. Hələ orasını demirik ki, Nastasiya Filippovna qaba və mədəniyyətsiz adamları bəzən özünə yaxın buraxırdı; deməli onları özünə yaxın buraxmağa meyli var idi, bundan başqa qadında bəzi – son dərəcə ecaib meyillər də təzahür edirdi; nə isə, iki cür zövq qaba tərzdə bir-birini tamamlayırdı, o elə şeylərlə və elə vasitələrlə keçinər, elə şeylərə qane ola bilərdi ki, necib və incə ruhlu adam bu cür şeylərin varlığını heç ağlına da gətirə bilməzdi. Doğrudan da, söz gəlişi, hərgah Nastasiya Filippovna qəflətən hər hansı bir şeyi, məsələn, özünün geydiyi batist dəyişəyi kəndli qadınların geyə bilməyəcəklərindən xəbərsiz olduğunu xoş və zərif tərzdə ifadə etmiş olsaydı, Afanasi İvanoviç, gerek ki, son dərəcə məmnun olardı. Totskinin proqramı üzrə Nastasiya Filippovnanın bütün tərbiyəsi ilk zamanlar bu cür nəticələrə münqer olurdu. Totski bu cəhətdən çox fəhmli adam idi; lakin, heyhat! Nəticələr çox təəccüblü oldu. Amma, buna baxmayaraq, Nastasiya Filippovnada elə qeyri-adi, maraqlı, orijinal keyfiyyətlər və elə güclü təsir bağışlayan xüsusiyyətlər var idi ki, onların cazibədarlığı indi də Afanasi İvanoviçin özünü bəzən heyran edirdi, baxmayaraq ki, onun Nastasiya Filippovna haqqındakı əvvəlki niyyət və fikirləri tamamilə puça çıxmışdı.

Qapını knyaza bir qız açdı (Nastasiya Filippovnanın xidmətçiləri qadın və qızlar idi), onun haqqında məlumat vermək xahişini dinləyərkən qızın qətiyyəti heyretlənməməsinə knyaz təəccüb etdi. Nə knyazın çirkli çəkmələri qızda zərəcə tərəddüd oyada bilmişdi, nə enli kənarları olan şlyapası, nə qolsuz plaşı, nə də utancaq görkəmi. Qız onun plaşını çıxartdı, qəbul otağına dəvət etdi və dərhal onun haqqında məlumat verməyə getdi.

Nastasiya Filippovnanın menzilinə toplaşmış şəxslər ən adi adamlardan və onun həmişəki tanışlarından ibarət idi. Əvvəlki illər ad günü münasibəti ilə buraya daha çox adam gəlirdi. Əvvələn və başlıcası, Afanasi İvanoviç Totski ilə İvan Fyodoroviç Yepançin iştirak edirdilər; ikisi də iltifatlı idilər, lakin ikisi də, Qanya haqqında deyiləcək son sözü eşitmək istəyirdi, üzlərindən görünürdü ki, bunu səbirsizliklə gözləyirlər; ona görə də təşviş keçirirlər. Onlardan başqa, axşam ziyafətinə, əlbəttə ki, Qanya da gəlmişdi – o da çox kədərlı, çox dalğın idi; hətta demək olar heç bir “lütfkarlıq” göstərmirdi, çox vaxt kənarda, bir az uzaqda dinməz-söyləməz dayanırdı.

O, Varyanı gətirməyə cəsaret etməmişdi; lakin Nastasiya Filippovna onu heç xatırlatmırdı da; halbuki Qanya ilə salamaşan kimi knyazla bayaq baş vermiş olan əhvalatı onun yadına salmışdı. Generalın bu əhvalatdan xəbəri yox idi, ona görə bu məsələ ilə maraqlanmağa başladı. Bayaq nə olmuşdusa hamısını, knyazın yanına gedərək ondan üzr istəməsinə də Qanya təmkinlə, laqeydcəsinə, lakin tamamilə açıq şəkildə söylədi. Eyni zamanda o, knyaz haqqında öz rəyini qızğınlıqla söyləyib dedi ki, çox təəccüblüdür və Allah bilir nəyə görə onu “idiot” adlandırlar, halbuki knyaz haqqında o, tamamilə əksinə düşünür və əlbəttə ki, bu adamın ağı başındadır”. Knyaz haqqında deyilən bu sözləri Nastasiya Filippovna böyük diqqətlə dinləyə-dinləyə Qanyanı maraqla müşahidə edirdi; lakin söhbət dərhal dəyişdi; səhəri əhvalatda fəal iştirak etmiş olan Roqojin barədə danışmağa başladılar; Afanasi İvanoviçlə İvan Fyodoroviç Roqojinlə də fəvqələdə dərəcədə maraqlanmağa başladılar. Məlum oldu ki, Roqojin haqqında xüsusi məlumatı Ptitsın verə bilər, çünki Ptitsın onun işlərilə az qala axşam saat doqquza qədər məşğul olmuşdur. Roqojin bütün varlığı ilə israr edirdi ki, günü bu gün ona yüz min manat pul tapsınlar. Eyni zamanda Ptitsın dedi: “Doğrudur, o, sərxoş idi, lakin bu işi nə qədər çətin olsa da, onun üçün yüz min manatı, deyəsən, tapacaqlar; ancaq mən bilmirəm, bu günümü və hamısını tapa biləcəklər; amma çox adam işə girişib, Kinder, Trepalov, Biskup çalışırlar; nə qədər istəsələr faiz verir; əlbəttə, sərxoş olduğu üçün və ilk sevincinə görə...” – deyə Ptitsın sözünü bitirdi. Bütün bu məlumatı maraqla, lakin qismən qaşqabaqlı dinlədilər; Nastasiya Filippovna, görünür, fikir söyləmək istəməyib susmuşdu; Qanya da, həmişinin. General Yepançin öz-özünə az qala hamıdan artıq təşviş keçirirdi. Onun hələ səhərçağı təqdim etmiş olduğu mirvarid çox soyuq bir lütfkarlıqla və hətta nə isə xüsusi bir istehza ilə qəbul olunmuşdu. Bütün qonaqlardan təkə Ferdışşenkonun kefi kök, damağı çağ idi, bəzən naməlum səbəbə görə qəhqəhə çəkirdi; bunu da ancaq ona görə edirdi ki, təlxəklik rolunu özü boynuna götürmüşdü. Məhərətli və zərif söhbətçi kimi məşhur olan, əvvəllər isə bu ziyafətlərdə adətən söhbəti idarə edən Afanasi İvanoviçin özü, görünür, dilxor idi, həm də elə bil ki, kaxıxmış, özünü itirmişdi. Sayca çox olmayan qalan qonaqlar (Allah bilir, nəyə görə isə dəvət olunmuş bir nəfər rəzil qoca müəllim, son dərəcə ürək və cıncırını da çıxarmayan naməlum

və lap cavan bir oğlan; qırx yaşlı diribaş və şən bir aktrisa, bir nəfər də həddən ziyadə gözəl və zəngin geyinmiş və çox qaradınmaz gənc bir xanım) söhbəti nəinki xüsusilə canlandırma bilmir, hətta bəzən sadəcə olaraq bilmirdilər nədən danışsınlar.

Beləliklə, knyazın gəlişi lap yerinə düşmüşdü. Onun gəlməsi xəbəri təəccüb doğurdu, bir neçə adam qərribə tərzdə gülümsədi, bu gülüşə xüsusilə Nastasiya Filippovnanın heyrətə gəlməsi səbəb olmuşdu; onlar başa düşmüşdülər ki, knyaz Mışkini dəvət etmək Nastasiya Filippovnanın heç ağına da gəlməyib. Lakin Nastasiya Filippovna heyrət etsə də, birdən o qədər məmnun oldu ki, məclisdəkilərin çoxu dərhal, qəfildən gələn qonağı gülüş və şadlıqla qarşılamağa hazırlaşdılar.

İvan Fyodoroviç Yepançin bu məsələyə belə yekun vurdu:

– Bu, əlbəttə, onun sadələşməsindən irəli gəlib; amma hər halda bu cür meyilləri təqdir etmək olduqca təhlükəlidir, lakin bu dəqiqə, doğrusu, onun buraya, lap elə bu sayaq orijinal tərzdə təşrif gətirmək fikrinə düşməsi, pis deyil: onun haqqında mənə az-çox məlum olan şeylərdən deyə bilərəm ki, knyaz, bəlkə də, bizi şənləndirər.

Ferdişsenko dərhal əlavə etdi:

– Bir halda ki, öz xahişi ilə gəlir!

Ferdişsenkodan zəhləsi gedən general etinasızlıqla soruşdu:

– Bunun mətləbə nə dəxli var?

Ferdişsenko izah etdi:

– O dəxli var ki, daxil olmaq pulunu verəcək.

Ferdişsenko ilə bir cəmiyyətdə və eyni səviyyədə olmaq fikri ilə indiyə qədər razılığa bilməyən general davam gətirə bilmədi:

– Ancaq knyaz Mışkin hər halda Ferdişsenko deyil.

Ferdişsenko hırıldayıb cavab verdi:

– Ey, general, Ferdişsenkoya rəhm edin. Axı mənə xüsusi hüquqlar verilmişdir.

– Siz hansı xüsusi hüquqlardan dem vurursunuz?

– Keçən dəfə mən bunu cəmiyyətə ətraflı izah etmək şərəfi qazanmışdım; siz ali həzrət üçün bir də təkrar edirəm. Siz, ali həzrət, lütfən görürsünüz ki, hamıda fərasət olduğu halda, mənə belə fərasət yoxdur. Bunun əvəzində mən doğru danışmaq üçün icazə almışam, ona görə ki, ancaq fərasəti olmayan adamların doğru danışması hamıya məlumdur. Bir də ki, mən çox kinli adamam; bu da ona görə-

dir ki, mənə fərasət yoxdur. Mən hər cür təhqirə itaətkarlıqla dözü-rəm; lakin təhqir edənə ilk uğursuzluğuna qədər; uğursuzluğa uğra-yan kimi, bunu ona dərhal xatırladır, elə o saat da bir şeylə intiqam alıram, İvan Petroviç Ptitsinin mənə haqqımda dediyi kimi, şillə-qalayıram, amma Ptitsin özü, əlbəttə, heç vaxt şillə atmır. Krılovun təmsilini bilirsinizmi, ali-həzrət, “Aslan və Eşşək” təmsilini? Bax, biz ikimiz də burada təsvir olunanlarıq; bizim haqqımızda yazılıb.

General özündən çıxdı:

– Siz, deyəsən, yenə ağ yalan danışdınız, Ferdişsenko.

Məsələni dərinləşdirib daha da qəlizləşdirməyin mümkün ola biləcəyinə ümid edən Ferdişsenko generalın bu fikrindən yapışdı.

– Siz niyə nigaran olursunuz, zati-aliləri? Nigaran olmayın, ali-həzrət; mən öz yerimi bilərəm: mən deyəndə ki, biz sizinlə Krılovun “aslan və eşşək” təmsilindən, eşşəyin rolunu mən, əlbəttə, öz öhdəmə götürürəm; siz isə zati-aliləri – aslansınız, Krılovun təmsilində deyildiyi kimi:

Meşələr tufanı o qüdrətli şir
Qocaldı, qalmaqad, biləyində gir.

Mən də, zati-aliləri, eşşəyəm.

General ehtiyatsızlıq edib qəfil ağzından söz qaçırdı:

– Sonuncu fikirlə mən razıyam.

Bütün bunlar, əlbəttə, irəlincədən düşünülmüş qaba şeylər idi, lakin bir qayda olaraq, qəbul edilmişdi ki, Ferdişsenkoya tələklilik rolu oynamaq müsəidə edilir.

Ferdişsenko birdən dedi:

– Məni elə bunun üçün saxlayıb buraya buraxırlar ki, mən məhz bu ruhda danışım. Yaxşı, mənə kimi bir adamı, doğrudan da, qəbul etmək mümkündürmü? Bəs axı mən bunu başa düşürəm. Yaxşı, məni, bu cür bir Ferdişsenkonu Afanasi İvanoviç kimi zərif ruhlu bir centimlənlə yanaşı oturtmaq olarmı? Qeyri-ixtiyari olaraq yeganə bir izahat qalır. Ona görə oturdurlar ki, bunu heç təsəvvürə də gətirmək mümkün deyil.

Lakin Ferdişsenkonun danışığı, hərəkəti kobud olsa da, hər halda təsir edirdi, hətta bəzən istehzaları çox güclü təsir bağışlayırdı: Nastasiya Filippovnanın xoşuna gələn də, görə ki, elə bu idi. Kim Nastasiya Filippovnanın yanına mütələq gəlmək istəyirdisə, Ferdiş-

şenkonun hərəkətlərinə dözməkdən başqa çarəsi qalmırdı. Ferdişşenko belə güman edirdi ki, onun bu cəmiyyətdə görünməsi ilk dəfədən Totskinin qətiyyəti xoşuna gəlməyib; o, çox düzgün başa düşmüşdü ki, elə buna görə də onu burada qəbul etməyə başlayıblar; Qanya onun ucbatından misilsiz əzab və izzətə düçar olmuşdu; Ferdişşenko bu cəhətdən Nastasiya Filippovnanın çox kəmə gəlmişdi.

– Knyazın işə mənim yanımda başlayacağı şey bu olacaq ki, modalı romans oxuyacaqdır.

Nastasiya Filippovnanın nə deyəcəyini gözləyərək, ona baxan Ferdişşenko sözünü belə bitirdi.

Nastasiya Filippovna acıqlı-acıqlı dedi:

– Güman etmirəm, Ferdişşenko; bir də xahiş edirəm, qızıxıb özünüzdən çıxmayın.

– A-a! Bir halda ki, o, xüsusi himayə altındadır, onda mən də yumşalıram...

Lakin Nastasiya Filippovna ona qulaq asmayıb, ayağa qalxdı, knyazı özü qarşılamağa getdi...

Nastasiya Filippovna birdən knyazın qarşısına çıxaraq dedi:

– Mən bayaq, tələsdiyimdən sizi evimə dəvət etməyi unuduğuma təəssüf edirdim, ona görə çox şadam ki, indi siz özünüz mənə, cəsərinizə görə təşəkkür edib tərifləmək imkanı verdiniz.

Nastasiya Filippovna bu sözləri deyər-deyər onun hərəkətini az da olsa özü üçün aydınlaşdırmağa çalışaraq knyaza nüfuzədi nəzərlə baxırdı.

Knyaz onun xoş sözlərinin müqabilində, bəlkə də, bir cavab verərdi; lakin o, elə məftun olmuş və o dərəcədə heyran qalmışdı ki, bir kəlmə də deyə bilmirdi. Nastasiya Filippovna bunu hiss etməsi və məmnun olmuşdu. Bu axşam o geyinib-kecinmiş olduğu üçün qeyri-adi təsir bağışlayırdı. Nastasiya Filippovna onun əlindən tutub qonaqların yanına apardı. Knyaz qonaq otağının qapısında birdən ayaq saxlayıb, qeyri-adi həyəcanla, tələsə-tələsə pıçıldadı:

– Siz başdan-ayağa gözəllik və nəciblik mücəssəməsiniz... Hətta arıq və solğun olmağımız da bu təsiri gücləndirir. Adam sizi başqa cürə təsəvvür etmək də istəmir. Mən sizə gəlməyi necə arzulayırdım... mən... bağışlayın...

Nastasiya Filippovna güldü.

– Üzr istəməyin, bu bütün qəribəlik və orijinallığı pozar. Demək, sizin haqqınızda doğru deyirlər ki, siz qəribə adamsınız. Deməli, siz məni kamillik mücəssəməsi hesab edirsiniz, eləmi?

– Hə.

– Siz adam tanımaqda mahir olsanız da, səhv edirsiniz. Bunu sizə günü bu gün xatırladaram...

Nastasiya Filippovna knyazı qonaqlara təqdim etdi; onların yarısından çoxu knyazı artıq tanıyırdı. Totski dərhal nə işə lütfkar bir söz dedi. Hamı sanki bir az ruhlandı, hamı birdən danışmağa başlayıb güldü. Nastasiya Filippovna knyazı öz yanında əyləşdirdi.

Ferdişşenko hamıdan bərk qışqırdı:

– Lakin axı knyazın buraya gəlməsində təəccüblü nə varmış? Məsələ aydındır, məsələ öz-özündən bellidir!

Dinib danışmayan Qanya birdən əlavə etdi:

– Məsələ həddən artıq aydın və həddən artıq öz-özündən bellidir. Mən bu gün knyazı daim müşahidə etmişəm; bayaq Nastasiya Filippovnanın İvan Fyodoroviçin masası üstündəki portretinə ilk dəfə nəzər saldığı andan ona fikir verirdim. Yaxşı yadımdadır ki, bu fikir mənim ağıma hələ bayaq gəlmişdi, indi işə buna tamamilə əminəm; yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, knyazın özü də bunu etiraf etmişdi.

Qanya bütün bu ifadəni fəvqəladə ciddi tərzdə, zərər qədər zərər etmədən, hətta qəmgin və kədərli dedi ki, bu da bir az təəccüblü göründü.

Knyaz qızıxıb cavab verdi:

– Mən sizə heç bir şey etiraf etmədim, mən ancaq sizin sualınıza cavab verdim.

Ferdişşenko qışqırdı:

– Aferin, aferin! Heç olmazsa səmimi dedi; həm hiyləgərliklə, həm də səmimi!

Hamı bərkden güldü.

Ptitsin Ferdişşenkoya yavaşdan və nifrətlə dedi:

– Əşi, qışqırmayın, Ferdişşenko.

İvan Fyodoroviç dedi:

– Knyaz, mən sizdən belə prueslər¹ gözləməyirdim, siz heç bilirsinizmi kim belə hərəkət edə bilər? Halbuki mən sizi filosof hesab edirdim! Ay sizə nə deyim, yerə baxan şeytan!

¹ Prues – igidlik, hünər

Dışları tökülmüş və indiyə qədər heç dinib-danışmayan yetmiş yaşlı qoca müəllim birdən və heç gözlənilmədən dedi, yaxud daha düzgün desək, fısıldaya-fısıldaya dilləndi:

– Məsumcasına zarafatdan knyaz məsum qız kimi qızardı, mən bundan belə nəticə çıxarıram ki, bu nəcib gəncin qəlbi ən gözəl duyğularla çırpınır, – qocanın bu axşam danışmağa başlayacağını ondan heç kəs gözləmədi. Onun bu sözlərindən sonra hamı daha çox gülməyə başladı. Qoca yəqin, elə düşünmüşdü ki, qonaqlar onun yerinə düşmüş sözlərinə gülürlər; hamıya baxıb o da şaqqıltı ilə gülməyə başladı, özünü də çox bərk öskürək tutdu; bütün bu cür orijinal qocaları, qarlıları və hətta divanələri də nə üçünsə fəvqəladə dərəcədə xoşlayan Nastasiya Filippovna dərhal onu oxşamağa başladı; üzündən öpüb, ona çay gətirilməsini əmr etdi. İçəri giren qulluqçu qıza tapşırırdı ki, onun mantiliyasını götürsün; mantilyaya bürünüb əmr etdi ki, sobaya yenə odun atınsınlar. Saat neçədir, sualına qulluqçu qız cavab verdi ki, on birin yarısı olub.

Nastasiya Filippovna birdən qonaqları dəvət etdi.

– Cənablar, şampən şərabi içmək istəmirsinizmi? Mən hazırlamışam. Bəlkə, şənlenərsiniz. Xahiş edirəm, çəkinib eləməyin.

Nastasiya Filippovnanın şərab içməyi təklif etməsi, xüsusilə belə sadələvhəsinə bir ifadə ilə deməsi, çox qəribə göründü. Hamı bilirdi ki, onun əvvəlki məclislərində ədəb qaydalarına riayət olunardı. Ümumiyyətlə, ziyafət şənlenirdi, lakin bu, həmişə olduğu kimi deyildi. Buna baxmayaraq, şərabdən imtina etmədilər; əvvələn, generalın özü, ikincisi, gümrah və şən xanım, qoca, Ferdişsenko; onlardan sonra da hamı. Başlanmaqda olan yeni ahəngə mümkün qədər xoş və ürəkaçan zarafat səciyyəsi vermək ümidi ilə Totski də öz bədəsini götürdü. Təkcə Qanya heç bir şey içmirdi. Nastasiya Filippovna da şərab tökülmüş bədəni götürüb dedi ki, bu axşam üç qədəh içəcəkdir, onun əcaib şıltaqlıqları, bəzən çox kəskin şəkil alırdı, gah eyni açılır, gah da tutulurdu, gah qaş-qabağını tökür, fikrə gedir, gah da çılğın halda mənasız və səbəbsiz gülümsəməyə başlayırdı; onun bu halından bir şey başa düşmək mümkün deyildi. Bəziləri şübhələnirdilər ki, o, qızdırmalıdır; nəhayət, fikir verib gördülər ki, o özü də nə işə gözləyir, tez-tez saata baxır, hövsələdən çıxır, səbri çatmır, fikri dağınıq olur.

Şən xanım soruşdu:

– Deyəsən, siz bir balaca qızdırmalısınız, eləmi?

Doğrudan da rəngi qaçmış və sanki bərk titrətməsinin qarşısını bəzən almağa çalışan Nastasiya Filippovna cavab verdi:

– Hətta balaca deyil, bərk qızdırmam var; ona görə də mantilyaya bürünmüşəm.

Hamı təşvişə düşüb hərəkətə gəldi.

Totski İvan Fyodoroviçə baxıb dedi:

– Bəlkə, biz ev sahibəsini narahat etməyək?

Nastasiya Filippovna qəflətən israrla və mənalı-mənalı dedi:

– Qətiyyəyən yox, cənablar! Mən məhz sizdən xahiş edirəm əyləşəsiniz. Sizin bu gün, burada olmağınız, mənim üçün xüsusilə zəruridir.

Bu axşam olduqca mühüm bir qərarın qəbul olunacağı qonaqların hamısına məlum olduğu üçün bu sözlər fəvqəladə ciddi təsir bağışladı; Generalla Totski bir də baxışdılar; Qanya yerində həyəcanla qurcuxdu.

Gümrah və şən xanım dedi:

– Bir peti-jö¹ oynamaq yaxşı olardı.

Ferdişsenko əlavə etdi:

– Mən ən gözəl və yeni bir peti-jö bilərəm; bu elə bir oyundur ki, dünyada birçə dəfə başlanmış, o da müvəffəqiyyətsiz olmuşdur.

Gümrah və şən xanım soruşdu:

– O necə şeydir?

– Bir dəfə biz bir məclisə toplaşmışdıq; bir az da içmişdik, birdən kim işə təklif etdi ki, bizdən hər birimiz masanın arxasından qalxmadan özü barədə ucadan bir şey söyləsin; lakin elə bir şey ki, o özü bunu səmimi olaraq, vicdanla bütün ömrü boyu yol vermiş olduğu bütün bəd əməlləri içərisində ən pis hərəkət hesab edir, lakin bu şərtlə ki, səmimi olsun, ən başlıcası, səmimi olsun, yalan danışmasın!

General dedi:

– Əcaib fikirdir.

– Zati-aliləri, burada nə varmış, nə qədər əcaib olsa, bir o qədər yaxşıdır.

Totski dedi:

– Gülməli fikirdir, bununla belə aydındır: xüsusi qəbildən olan lovgalıq.

– Bəlkə, lazım olan da elə bu idi, Afanasi İvanoviç.

¹ Salon oyunu

Gümrah və şən xanım dedi:

– Bu cür peti-jödən gülmək deyil, adam ağlamalı olar.

Ptitsın əlavə etdi:

– Qətiyyəni mümkün olmayan və mənasız şeydir.

Nastasiya Filippovna soruşdu:

– Baş tutdumu?

– Elə məsələ də orasındadır ki, yox, çox pis oldu; hərə doğrudan da, bəzi şeylər söylədi; çoxları həqiqəti danışdı; təsəvvür edin ki, bəziləri hətta məmnuniyyətlə söyləyirdilər; sonra hər kəs xəcalət çəkdi; davam getirə bilmədilər! Bununla belə, ümumiyyətlə, məclis nisbətən şən keçirdi.

Nastasiya Filippovnanın birdən kefi açıldı, o dedi:

– Doğrudan, bu pis olmazdı! Doğrudan, cənablar, bəlkə, təşəbbüs edək! Doğrusu, məclisimiz nə isə süst keçir. Hər birimiz... əlbəttə ki, öz razılığı ilə... bu səpkidə... bir şey söyləməyə razılıq versə, yaxşı olmazmı, burada tam sərbəstlikdir, necə bilirsiniz? Bəlkə, biz davam gətirərik? Bu, heç olmazsa son dərəcə orijinaldır...

Ferdışsenko onun sözüne qüvvət verdi:

– Dahiyanə fikirdir! Xanımlar iştirak etmirlər, kişilər başlayır; oyun, o vaxt olduğu kimi, püşk ilə təşkil edilir! Mütləq, mütləq! Kim ki, heç istəmir, o, əlbəttə, söyləmir; axı ancaq qeyri-lütfkar adam söyləmək istəməyəcək! Cənablar, siz öz püşklərinizi bəri verin, şlyapamın içinə salın, knyaz çıxaracaq. Vəzifə olduqca sadədir; özünün bütün həyatından ən pis hərəkəti nağıl etmək – bu, olduqca asandır, cənablar! Bax, siz indi görürsünüz! Hərgah bir adamın yadından çixsa, mən dərhal xatırlatmağı boynuma götürürəm!

İdeya heç kimin xoşuna gəlmirdi. Bəziləri qaşqabağını tökür, bir parası da bic-bic gülümsəyirdi. Bəziləri yüngülcə etiraz edirdilər; məsələn, İvan Fyodoroviç görür ki, bu əcaib fikir Nastasiya Filippovnanı olduqca maraqlandırır, ona görə etiraz etmək istəməirdi. Nastasiya Filippovna öz arzularını həmişə çılğıncasına amansızlıqla irəli sürürdü; son dərəcə şıltaq və hətta onun özünə heç bir fayda verməyən arzular da olsa, onları bəyan etməyi qərara alanda, fikrindən qətiyyəni dönməzdi. İndi isə o, bir növ, isteriyalı vəziyyətdə idi, vurnuxur, xüsusilə, təşvişə düşmüş Totskinin etirazlarına tutması olan adam kimi, əsəbi halda güldürdü. Onun qara gözleri parlayırdı, solğun yanaqlarında iki qırmızı ləkə göründü. Qonaqlardan bəzilə-

rinin sifətlərində təzahür edən məhzun və iyrenc ifadə, onun kinayəli arzusunun, bəlkə, daha da şiddətləndirirdi; ola bilsin, ona xoş gələn, ideyanın məhz abırsızlığı idi. Bəziləri əmin idilər ki, Nastasiya Filippovnanın bu məsələdə xüsusi bir niyyəti var. Bununla belə, razılaşmağa başladılar, hər halda maraqlı idi; bir çoxlarını isə bu oyun olduqca cəlb edirdi; Ferdışsenko hamıdan çox əl-ayağa düşmüşdü.

Dinib-danışmayan gənc çəkine-çəkine dedi:

– Bəs hərgah qadımların yanında nağıl edilməsi mümkün olmayan əhvalatdırsa onda necə...

Ferdışsenko cavab verdi:

– Onda siz bunu heç nağıl etməyin, guya ki, onsuz da pis hərəkət az imiş; eh, sizə nə deyim, cavan oğlan.

Gümrah və şən xanım əlavə etdi:

– Amma mən heç bilmirəm ki, hərəkətlərimdən hansını ən pis hərəkət hesab edim.

Ferdışsenko təkrar etdi:

– Xanımlar nağıl etmək vəzifəsindən azad olunurlar; ancaq azad olunurlar, şəxsən ilhama gələn olsa, biz buna yol verər və minnətdar olarıq. O ki qaldı kişilərə, bunu heç istəməsələr, azad olunurlar.

Qanya soruşdu:

– Axı mənim yalan danışmayacağımı necə sübut etmək olar? Hərgah yalan söyləsəm, onda oyunun bütün mənası itir. Özü də axı kim yalan danışmaz? Hər bir adam mütləq yalan danışmağa başlayacaq.

Ferdışsenko birdən nə isə ilhamla dedi:

– Burada adamın necə yalan danışacağıнын özü də maraqlıdır, Qanyacan, o ki qaldı sənə, sən özünün yalan danışmağından bir o qədər qorxma: ona görə ki, sənin ən pis hərəkətin onsuz da hamıya məlumdur. Bir siz fikirləşin, cənablar, biz sonra, məsələn, sabah, əhvalatlar və hərəkətlər nağıl ediləndən sonra bir-birimizin üzünə nə gözle baxacağıq!

Totski təmkinlə soruşdu:

– Axı məgər bu mümkün şeydirmi? Nastasiya Filippovna, siz bunu doğrudanmı ciddi hesab edirsiniz?

Nastasiya Filippovna istehza ilə dedi:

– Canavardan qorxan – meşəyə getməz!

Getdikcə daha artıq təşvişə düşən Totski sözüne davam etdi:

– Lakin müsaide edin, cənab Ferdişsenko, məgər bundan peti-yö düzəltmək mümkündürmü? Mən sizi inandırırım ki, bu cür şeylər heç vaxt baş tutmur; axı özünüz deyirdiniz ki, bu bir dəfə baş tutmayıb.

– Necə yəni baş tutmayıb! Mən ki, keçən dəfə, üç manatı necə oğurlamış olduğumu söylədim; heç bir şeyə baxmayıb nağıl etdim!

– Fərz edək ki, elədir. Lakin axı siz bu əhvalatı elə söyləməli idiniz ki, həqiqətə oxşasın və sizə də inansınlar, halbuki bunun üçün imkan yox idi, elə deyilmi? Qavriła Ardalionoviç isə tamamilə ədalətli surətdə dedi ki, bir balaca qəlpilik hiss edilə, oyunun bütün mənası itir. Burada həqiqəti ancaq təsadüfən, bu cəmiyyətdə təsəvvürə gəlməyən tərzdə tamamilə ədəbsizcəsinə, həddən artıq tərbiyəsiz ifadə üslubunda, xüsusi bir lovğalıq əhvali-ruhiyyəsi ilə nağıl etmək mümkündür.

Ferdişsenko qışqırdı:

– Lakin Afanasi İvanoviç, siz nə qədər incə ruhlu adamsınız; hətta mənə də heyrətə salırsınız! Cənablar, siz təsəvvür edin, Afanasi İvanoviç deyəndə ki, mən öz oğurluğum haqqında həqiqətə bənzər şəkildə söyləyə bilməmişəm, ən incə tərzdə işarə edir ki, mən əslində oğurlaya bilməzdim (ona görə ki, bu barədə ucadan danışmaq ayıbdır); halbuki özü bəlkə də belə fikirləşir ki, Ferdişsenko lap yəqin oğurlaya bilərdi! Lakin keçək mətləbə, cənablar, başlayaq işə, püşklər toplanıb, elə siz də, Afanasi İvanoviç, öz püşkünüzü salıbsınız; deməli, heç kəs intina etmir. Çıxarın, knyaz!

Knyaz əlini dinməz-söyləməz şlyapaya salıb, birinci püşkü çıxartdı – Ferdişsenko; ikinci – Ptitin, üçüncü – general, dördüncü – Afanasi İvanoviç, beşinci – özü, altıncı – Qanya və sairə. Xanımlar oyunda iştirak etmirdilər.

Ferdişsenko qışqırdı:

– Aman Allah, bədbəxtliyə bir bax! Amma mən elə güman edirdim ki, birinci knyazın püşkü, ikinci – generalın püşkü çıxacaqdır. Lakin şükür Allaha, heç olmazsa İvan Petroviç məndən sonradır; bu mənim üçün təsəlli olacaq. Demək, cənablar, əlbəttə, mən nəcib nümunə göstərməliyəm, lakin bu anlar mənim hər şeydən artıq təəssüf etdiyim cəhət budur ki, mən son dərəcə əhəmiyyətsiz adamam; heç bir gözə çarpan keyfiyyətim yoxdur, hətta rütbəm də çox

cüzdür; yaxşı, Ferdişsenkonun pis hərəkətə yol verməsində, doğrudan da, maraqlı nə ola bilər? Axı bir də ki mənim ən pis hərəkətim nə olub? Məsələ embardras de richessededir¹. Oğru olmaya-olmaya oğurluq etməyin mümkün olmasına Afanasi İvanoviç inandırmaq üçün, görünür, yenə həmin oğurluq haqqında söyləməli olacağam.

– Cənab Ferdişsenko, siz mənə bu məsələdə də inandırırırsınız ki, adam özünün ədəbsiz hərəkətləri haqqında, bunları soruşmasalar da, nağıl edəndə, həqiqətən, bundan çox böyük həzz ala bilər... Bir də ki... bağışlayın, cənab Ferdişsenko.

Nastasiya Filippovna səbi halda və səbirsizliklə əmr etdi:

– Başlayın, Ferdişsenko, siz həddən artıq çox lüzumsuz şey çərənləyirsiniz; özünüz də heç söyləyib qurtarmayacaqsınız!

Hamı gördü ki, Nastasiya Filippovna özünün bayaqkı tutmalı, səbi gülüşündən sonra qəflətən hətta qüssəli, deyingən və tünd-məcaz olmuşdur; buna baxmayaraq, israr edir və özünün dözülməz şiltaqlığından əl çəkmirdi. Afanasi İvanoviç dəhşətli iztirab keçirirdi. Onu İvan Fyodoroviç də cin atına mindirirdi; general heç bir şey olmamış kimi şampan şərabi içir və hətta, ola bilsin, öz növbəsində bir şey söyləməyi nəzərdə tuturdu.

XIV

Ferdişsenko öz hekayətini söyləməyə başlayanda qışqırdı:

– Fərasətim yoxdur, Nastasiya Filippovna, ona görə də artıq-əskik danışır, çərənləyirəm! Məndə də Afanasi İvanoviçdə, yaxud İvan Petroviçdə olan kimi fərasət olsaydı, onda mən bu gün, Afanasi İvanoviç və İvan Petroviç kimi, daim dinməz-söyləməz oturardım. Knyaz, müsaide edin sizdən soruşum, siz necə düşünürsünüz, mənə daim elə gəlir ki, dünyada oğrular, oğru olmayanlardan daha çoxdur; həm də dünyada ömründə heç olmazsa bir dəfə də olsun bir şey oğurlamamış vicdanlı və namuslu adam tapılmaz. Bu mənim fikrimdir, bununla belə, mən bu fikirdən heç də elə nəticə çıxarmıram ki, başdan-başa hamı oğrudur, amma vallah-billah, bəzən bu cür də nəticə çıxarmaq lap ürəyimdən olardı. Bəs siz necə düşünürsünüz?

Darya Alekseyevna cavab verdi:

¹ Çetinlik pis hərəkətlərin çoxluğundadır.

– Tfu, siz nə sarsaq danışırınsınız; özü də yamanca cəfəngiyat söyləyirsiniz, heç ola bilməz ki, hamı nəsə bir şey oğurlamış olsun, mən heç vaxt, heç bir şey oğurlamamışam.

– Darya Alekseyevna, siz heç vaxt, heç nə oğurlamayıbınız, lakin birdən qızarıb pörtmüş olan knyaz nə deyəcək?

Doğrudan da, nədənsə qızarmış knyaz dedi:

– Mənə elə gəlir ki, siz doğru deyirsiniz; lakin həddən artıq şişirirsiniz.

– Bəs siz özünüz, knyaz, heç bir şey oğurlamayıbınız?

General sözə qarışdı:

– Tfu! Nə gülməli sözdür! Siz, cənab Ferdişsenko, aqlınızı başınıza yığın.

Darya Alekseyevna sözləri aydın tələffüz edər-edər dedi:

– Sadəcə olaraq, məsələ nağıl etməyə, işə başlamağa çatanda, söyləməkdən utanmışınız; ona görə knyazı da öz arxanızca çəkmək istəyirsiniz, çünki knyaz dinib eləmir.

Nastasiya Filippovna dilxor olaraq kəskin tərzdə dedi:

– Ferdişsenko, ya nağıl edin, ya da səsinizi kəsib dinməz oturun. Siz hamını hövsələdən çıxarırsınız.

– Bu dəqiqə, Nastasiya Filippovna, bir halda ki, knyaz etiraf etdi (ona görə ki, mən bunu təkidlə təkrar edirəm, knyaz onsuz da boynuna aldı), onda bəs, məsələ, başqa bir adam, (ad çəkmədən) bir zaman doğrusunu demək istəsəydiniz, nə deyərdi? Cənablar, o ki, qaldı mənə, daha nağıl etməli bir şey qalmayıb: çox sadə, həm sarsaq, həm də pis bir əhvalat idi. Lakin sizi inandırırıam ki, mən oğru deyiləm, heç özüm də bilmirəm ki, necə oldu oğurladım. Bu əhvalat üç il bundan əvvəl, Semyon İvanoviç İşsenkonun bağında bazar günü baş verdi. Onun evində qonaqlar nahar edirdilər. Nahardan sonra kişilər oturub şərab içirdilər. Birdən beynimə düşdü ki, ev sahibinin qızı Mariya Semyonovnadən xahiş edim fortepianoda bir şey çalsın. Küncdəki otaqdan keçib gedirdim; Mariya İvanovnanın iş masasının üstündə üç manat gördüm, yaşıl üçlük; çıxarmışdı ki, bu pulu nəyəsə versin. Otaqda heç kəs yox idi. Mən pulu götürüb cibimə qoydum, nə üçün götürdüm – bilmirəm. Haradan aqlıma gəlmişdi, başa düşmürəm. Ancaq mən cəld qayıdıb masanın arxasında əyləşdim. Böyük həyəcan və təşviş içində oturub gözləyirdim, ara vermədən naqqallıq edirdim, lətifələr söyləyir, gülürdüm, sonra qalxıb xanımların yanına

keçdim. Təqribən yarım saatdan sonra duyuc düşüb qulluqçulardan soruşmağa başladılar. Darya adlı qulluqçudan şübhələndilər. Mən qeyri-adi maraqla göstərilib, camıyananlıq etdim, hətta yadımdadır ki, Darya lap özünü itirəndə, onu inandırmağa başladım ki, qız boynuna alsın, başımla zamin oldum ki, Mariya İvanovna rəhmdil qadındır, özü də bunları ucadan, hamının yanında deyirdim. Hamı dayanıb baxırdı; mən isə məhz özümün öyüd-nəsihət verməyimdən qeyri-adi həzz alırdım, halbuki üçlük mənim cibimdə idi. Bu üçlüyü mən elə həmin axşam restoranda şərabla verib içdim. İçəri girib bir şüşə lafit istədim; o vaxta qədər mən heç bir zaman bu cür, heç bir şeysiz, bir şüşə şərab istəməmişdim, tez xərcləyib rədd etmək istəyirdim. Mən nə o zaman bir vicdan əzabı çəkmişdim, nə də sonralar. İkinci dəfə yəqin belə şeyi təkrar etməzdim; istəyirsiniz buna inanın, istəyirsiniz yox, öz işinizdir; bu məni maraqlandırmır. Vəssalam, bu qədər.

Darya Alekseyevna nifrətlə dedi:

– Ancaq bu sizin, əlbəttə, ən pis hərəkətiniz deyil.

Afanasi İvanoviç dedi:

– Bu, bəd hərəkət deyil, psixoloji təsadüfdür.

Nastasiya Filippovna nifrətlə üz-gözünü turşudub soruşdu:

– Bəs qulluqçu qızı?

– Qulluqçu qızı, əlbəttə, elə ertəsi gün qovdular. Bu evdə qayda-qanun möhkəm idi.

– Siz də buna yol verdiniz?

Bununla belə, nağıl etmiş olduğu əhvalatın hamıya həddən artıq pis təsir bağışlamasına müəyyən dərəcə heyrət edən Ferdişsenko hırıldadı:

– Əcəb! Məgər mən gedib özümdən xəbərçilik etməli idim?

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– Nə qədər çirkin hərəkətdir!

– Pah, siz adamdan onun ən pis hərəkəti haqqında söhbət eşitmək istəyirsiniz, eyni zamanda da parlaq zahiri ləyaqət tələb edirsiniz! Ən pis hərəkətlər həmişə çox çirkin olur, biz bu saat İvan Petroviçdən eşidəcəyik; bir də ki, öz xüsusi karetaşı olduğu üçün zahirən parıldayan, özünü ləyaqət və məziyyət mücəssəməsi kimi göstərən azmi şey var. Çox adamın öz karetaşı var... Həm də hansı vasitələrlə əldə edilmiş kareta...

Sözün qıyası, Ferdişsenko qətiyyəni davam gətirmədi, birdən ele həddətləndi ki, hətta adı da yadımdan çıxdı, həddini aşdı, hətta bütün üz-gözü əyildi. Nə qədər təəccüblü olsa da, çox mümkün idi ki, o nağıl etdiyi əhvalatdan tamamilə başqa cür müvəffəqiyyət gözləyirdi. Totskinin bu barədə dedi ki, bu ədəbsiz ifadə tərzindən əmələ gələn “səhvlər” və “xüsusi səciyyə daşıyan lovğaltılar” Ferdişsenkonun başına çox tez-tez gəlirdi, həm də onun xasiyyətinə tamamilə uyğun idi.

Nastasiya Filippovna qəzəbdən hətta diksinərək Ferdişsenkoya nüfuzedicini nəzərlə baxdı; Ferdişsenko dərhal qorxub susdu; qorxudan az qala canına üşütmə düşdü; çox baş aparmışdı, həddən artıq.

Afanasi İvanoviç hiyləgərliklə soruşdu:

– Birdəfəlik qurtarmayaqmı?

Ptitsin qətiyyətlə dedi:

– Növbə mənimdir, lakin mən öz imtiyazımdan istifadə edərek nağıl etməyəcəyəm.

– Siz istəmirsiniz?

– Bacarmaram, Nastasiya Filippovna: bir də ki, bu cür peti-jönü qeyri-mümkün hesab edirəm.

Nastasiya Filippovna generala müraciət etdi:

– General, gərək ki, növbə sizindir; hərgah siz də imtina etsəniz, onda sizdən sonra oyunumuz pozulacaqdır; mən buna təəssüf edirəm, ona görə ki, mən axırda “öz xüsusi, şəxsi həyatımdan” bir hərəkəti söyləmək fikrində idim; lakin mən sizdən və Afanasi İvanoviçdən sonra söyləmək istəyirdim; ona görə ki, axı siz məni ruhlandırma-lısınız, – deyər o, gülüb sözünü bitirdi.

General coşğunluqla qışqırdı:

– Paho, bir halda ki, siz vəd edirsiniz, onda mən sizə lap bütün həyatımı da nağıl etməyə hazırım, lakin mən, etiraf edirəm ki, növbəmi gözləyərkən, öz lətifəmi hazırlamışdım...

Dilxorluğu hələ də davam edən Ferdişsenko acı-acı gülümsəyib cəsarətlə dedi:

– Zati-alinin təkcə görkəmindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, o öz lətifəciyini xüsusi bir ədəbi zövq və ləzzətlə hazırlamışdır.

Nastasiya Filippovna da generala gözcü nəzər salaraq öz-özünə gülümsədi. Lakin görünürdü ki, onun kədəri və əsəbililiyi getdikcə daha artıq şiddətlənir. Afanasi İvanoviç bir hekayət nağıl etmək vədəsi haqqında deyilən sözləri eşidəndə ikiqat qorxuya düşdü.

General başladı:

– Cənablar, hər adamda olduğu kimi, mənim də həyatımda bir o qədər zərif olmayan hərəkətlərə yol verdiyim hallar olub; lakin hər şeydən təəccüblüsü budur ki, mənim bu saat söyləyəcəyim qısa lətifəni mən özüm bütün həyatımda baş vermiş olan ən pis lətifə hesab edirəm. Halbuki bu əhvalatdan otuz beş il keçmişdir; buna baxmayaraq, həmin əhvalatı xatırlayanda, necə deyərler, müəyyən dərəcədə qəlbi ağrıdan təəssüratdan yaxa qurtara bilməmişəm. Bununla belə, fəvqəladə səfeh bir işdir, mən o zaman hələ ancaq praporşik idim və orduda əziyyətli işlə məşğul idim. Əlbəttə, məlum şeydir, praporşik: qan qaynayıb, təsərrüfat da bir qara qəpiklik; o vaxt mənim Nikifor adlı dənşikim var idi, var gücü ilə mənim təsərrüfatımın qayğısına qalırdı; toplayır, yığır, tikir, qazıyıb təmizləyirdi; hətta harada əlinə nə keçsə hər yerdən oğurlayıb gətirirdi; təki, evdəki mayeəhtatı, çox sədaqətli və çox namuslu adam idi. Mən, əlbəttə, tələbkar, lakin ədalətli idim. Bir müddət biz balaca bir şəhərdə qalmalı olduq. Forştaadt¹ bir nəfər istefaya çıxmış podporuçikin dul qalmış arvadının evində mənim üçün mənzil ayırdılar. Bu qarının səksən, yaxud da heç olmazsa, buna yaxın yaşı vardı. Onun evi sınıq-salxaq, çox pis taxta bir ev idi; yoxsul olduğu üçün heç qulluqçusu da yox idi. Lakin başlıca cəhət burasında idi ki, bir zaman onun çox böyük ailəsi və xeyli qohum-əqrəbası varmış; onlardan bir parası ölmüş, bir qismi harasa köçüb getmiş, qalanları isə qarını unutmuşdular, ərinə isə qırx beş il bundan əvvəl dəfn edibmiş. Bundan bir neçə il əvvəl onunla bacısı qızı yaşayırmış; deyirdilər ki, bu qız qozbel və küpəgiren qarını kimi kinli imiş; hətta bir dəfə qarının barmağını dişləyibmiş; lakin qozbel qız da ölmüşdü, beləliklə də, qarını üç ilə yaxın idi ki, tək-tənha dolanırdı. Mən onun evində yamanca danırıdım, özü də lap başiboş bir qarını idi; onunla heç nə barədə danışmaq olmurdu. Nəhayət, mənim xoruzumu oğurladı. Bu məsələ bu vaxta qədər də qaranlıqdır, lakin xoruz ondan savayı heç kəs oğurlaya bilməzdi. Xoruzun üstündə biz onunla əməlli-başlı deyişdik; bu aralıq ayrı bir təsadüf baş verdi; məni özümün ilk xahişimə əsasən başqa bir mənzilə, üzbəüzdə olan forştaadt, indiye qədər də yadımda qalan uzun saqqallı bir tacirin böyük ailəsinə köçürdülər. Nikiforla sevinə-sevinə köçürdük, qarından

¹ Forştaadt – qəsebə, şəhər kənarı

isə acıqlı-acıqlı ayrılırdıq. Üç gün keçəndən sonra mən təlimdən qayıtmışdım; Nikifor mənə məlumat verdi ki, “cənab, kasamızı əbəs yerə keçmiş ev sahibəsinə verdik, indi şorba tökməyə qab yoxdur”. Mən, əlbəttə, heyret etdim. “Bu necə şeydir, nə təhər oldu ki, kasamız ev sahibəsində qaldı?” Təəccüb edən Nikifor məlumat verməyə davam edərək dedi ki, biz köçəndə ev sahibəsi kasanı ona görə verməyib ki, mən qarının küpəsini sındırmışam; buna görə də qarı öz küpəsinin əvəzinə bizim kasamızı saxlayıb, həm də guya ki, ona mən özüm bu cür təklif etmişəmmiş. Qarının belə alçaqlığı, təbii ki, məni hiddətləndirdi; lap özüməndən çıxdım. Qanıq qaynadı, yerimdən sıçrayıb yüyürdüm; qarının yanına gələndə, necə dəyərlər cin atına minmişdim; halım özümdə deyildi, gördüm ki, qarı, gün işığından gizlənirmiş kimi, əlini yanağına dayayıb, dəhlizin küncündə, tək-tənha oturmuşdur. Mən dərhal, bilirsinizmi, onun başına sözləri ildırım kimi yağdırdım: “Sən, dedim, filan-filansan!” Özü də bilirsinizmi, lap russayağı. Ancaq baxıb gördüm ki, qarı nə isə qərribə vəziyyətdədir: oturub, üzünü mənə tərəf tutaraq gözlərini bərəldib, bir kəlmə də cavab vermir, özü də çox əcaib, çox təəccüblü baxırdı, həm də elə bil ki, yırgalanırdı. Nəhayət, susdum, diqqətlə baxıb sual verdim; bir kəlmə də cavab almadım. Mən tərəddüd içində dayandım, milçəklər vızıldayıb, günəş qüruba enirdi; dərin sükut çökmüşdü; mən lap çaşıb, nəhayət, xəcələt çəkərək, oradan uzaqlaşdım. Hələ evə çatmamış məni mayorun yanına çağırırdılar; sonra rotaya baş çəkməli oldum; beləliklə də, evə axşamçağı qayıtdım. Nikiforun ilk sözü bu oldu:

- Cənab, heç bilirsinizmi, axı bizim ev sahibəsi ölübdür.
- Nə vaxt?
- Elə bu gün ikinci çağrı, saat yarım bundan qabaq.

Deməli, mən onu söydüyüm vaxt qarı keçinirmiş. Onu sizə deyim ki, bu əhvalat məni elə heyretə saldı ki, zorla özümə gəldim, hətta bilirsinizmi, yadımdan çıxara bilmirdim; gecələr də yuxuma girirdi. Əlbəttə, mövhumata qapılmadım, amma üçüncü gün kilsəyə, dəfn mərasiminə getdim. Sözü qıyası, vaxt nə qədər keçirsə, bu barədə daha çox düşünürəm. Lap ağır olmasa da, bəzən elə-belə fikirləşəndə, özümü yaxşı hiss etmirəm. Başlıcası mən, nəhayət, bu məsələdə nə qərara gəldim? Əvvələn, qadın, necə dəyərlər, bəşəri məxluqdur, bizim zəmanəmizdə buna insanpərvər məxluq deyirlər; qarı

yaşayırdı, çox yaşadı; nəhayət, ömrünü başa vurdu. Bir zaman onun uşaqları, əri, ailəsi, qohum-əqrəbası var idi; bu adamların hamısı onun ətrafında, necə dəyərlər, fırlanıb, başına dolanırdılar; hamının üzündə, necə dəyərlər, təbəssüm görünürdü; amma birdən hər şey bitdi, hər şey puça çıxdı; qarı tək-tənha qaldı... Əsrlərdən bəri hamının zəhləsini tökən murdar milçək kimi... Nəhayət, Allahın əmri ilə eceli çatdı. Günəş qüruba enəndə, sakit bir yay axşamı mənim qarım da qanadlanıb uçdu, – əlbəttə, burada adamın ağına nəsihətamiz fikir gəlməyə bilmir; elə həmin məqamda, gənc, cəsur praporşik, necə dəyərlər, göz yaş axıtmaq əvəzinə, əlini belinə vurub, sırtıq-sırtıq arvadı bu dünyadan o dünyaya yola salır, özü də tələf olmuş kasa üçün pis rus söyüşləri yağdırı-yağdırı yola salır! Şübhəsiz, mən günahkaram; bu əhvalatdan xeyli vaxt, uzun illər keçib, mən də təbiətən dəyişmişəm, ona görə də bu işə təəssüf edirəm. Belə ki, təkrar edirəm, mənim üçün hətta təəccüblüdür; ona görə ki, günahkar da olsam, tamamilə günahkar deyiləm; axı qarı nə üçün məhz bu zaman ölmək fikrinə düşmüşdü? Əlbəttə, burada bir məsələ bəraət qazandırır ki, bu hərəkət, bir növ, psixoloji hərəkətdir; buna baxmayaraq mən, on beş il bundan əvvəl, həmişə naxoş olan iki nəfər qarının mənim hesabıma əlillər evində saxlanıb müalicə olunmasını təmin etməyincə sakit ola bilməmişdim; bunu da o məqsədlə etmişdim ki, onların bu dünyadakı son günlərində vəziyyətləri yüngülləşsin, güzəranları yaxşı keçsin. Kapital vəsiyyəti edib, bu tədbiri əbədləşdirmək fikrindəyəm. Vessalam, bu qəder. Təkrar edirəm ki, bəlkə, həyatda mənim çox günahlarım olub, lakin mən öz vicdanım qarşısında bu qəziyyəni bütün həyatımda ən pis hərəkət hesab edirəm. Ferdişşenko belə nəticə çıxardı:

- Siz, zati-ali ən pis hərəkət əvəzinə öz həyatınızda baş verən ən yaxşı hərəkətlərdən birini nağıl etdiniz, Ferdişşenkonu aldatdınız! Nastasiya Filippovna etinasızlıqla dedi:

– Doğrudan da, general, mən heç təsəvvürümə də gətirməzdim ki... Hər halda, siz mehriban adamsınız, hətta buna təəssüf edirəm. General lütəkarlıqla gülərək:

- Təəssüf? Nəyə görə? – deyə soruşub, özündən məmnun halda şampan şərabı içdi.

Lakin növbə Afanasi İvanoviçin idi; o da hazırlanmışdı; hamı başa düşürdü ki, o da, İvan Petroviç kimi imtina etməyəcəkdir, həm də ki, onun nağıl edəcəyi əhvalatı bəzi səbəblərə görə xüsusi bir

marlaqla gözleyir və eyni zamanda Nastasiya Filippovnaya baxırdılar. Boylu-buxunlu Afanasi İvanoviç görkəminə tamamilə uyğun olan bir ləyaqətlə mülayim, lütfkar səslə öz “qəşəng hekayətlərindən” birini nağıl etməyə başladı. (Yeri gəlmişkən, deyək: o, görkəmli, qədd-qamətli, ucaboy idi; başı bir az dazlaşmışdı; saçları bir az ağarmışdı, şişman idi; yanaqları yumşaq, qırmızı və bir az sallaq idi; dişləri taxma idi. Qəşəng və səliqəli geyinirdi, deyişəyi gözəl və zərif idi. Onun totuq və ağ əllərinə adam məmnuniyyətlə tamaşa edirdi. Sağ əlinin şəhadət barmağında bahalı brilyant üzük var idi.) Nastasiya Filippovna onun nağıl etdiyi müddət ərzində donunun büzməli qolundakı krujevasına diqqətlə tamaşa edir, onu sol əlinin iki barmağı ilə didişdirirdi; ona görə əhvalatı nağıl edən adamın üzünə bir dəfə də baxmağa macal tapmadı.

Afanasi İvanoviç sözüne belə başladı:

– Mənim vəzifəmi hər şeydən artıq asanlaşdıran cəhət, ancaq və ancaq, bütün həyatımda mütləq ən pis hərəkət hesab etdiyim əhvalatı nağıl etməyə borclu olmağımıdır. Bir halda ki, məsələ belədir, əlbəttə, tərəddüd ola bilməz; məhz nəyi nağıl etmək lazım olduğunu vicdan və qəlbin yaddaşı dərhal xatırladacaqdır. Kədərlə etiraf edərim ki, mənim həyatımda baş vermiş bütün saysız-hesabsız, ola bilsin ki, yüngül və... axmaq hərəkətlərimin sırasında bir əhvalat var ki, mənə çox ağır təsir bağışlayıb; hafizəmdə həтта artıq kədərlə iz buraxmışdır. Bu əhvalat təqribən iyirmi il bundan əvvəl baş vermişdir, o zaman mən kəndə Platon Ordınsevin yanına getmişdim. O təzəcə zadəganlar başçısı seçilmişdi və qış bayramlarını keçirmək üçün gənc arvadı ilə kəndə gəlmişdi. Elə bu vaxt Anfisa Alekseyevnanın anadan olan günü yaxınlaşdı; bu gün münasibətilə iki bal-rəqs gecəsi müəyyən edilirdi. Bu zaman Düma-Fisin¹ “La dame aux camelias”² adlı gözəl romanı olduğca dəbdə idi və kübar cəmiyyətdə təzəcə gurultu qoparmışdı; mənim fikrimcə bu elə bir poemadır ki, nə ölüme məhkum olacaq, nə də köhnələcək. Əyalətdə bütün xanımlar, bu əsəri oxuyanlar heyran olub vəcdə gəlmişdilər, hekayətin gözəlliyi, baş qəhrəmanın orijinal təsviri, incəliyinə qədər işlənmiş bu cəlbedici aləm, nəhayət, kitabın hər yerinə səpələnmiş bu füsunkar təfsilat (məsələn, ağ və çəhrayı kameliya dəstələrindən növbə ilə istifadə etmək

məqamı haqqında), sözün qıyası, bütün bu gözəl – zərif lövhələr və geniş təsvirlər sarsıdıcı təsir bağışlayırdı. Kameliya çiçəkləri qeyri-adi dəbə düşmüşdü. Hamı kameliya tələb edirdi, hamı bu çiçəkləri axtarırdı. Mən sizdən soruşuram: ballar, ziyafətlər az-az təşkil edilməsinə baxmayaraq, bal üçün hamı kameliya istəyəndə qəzada çoxmu kameliya tapmaq olardı? O zaman binəva Petya Vorxovskoy Anfisa Alekseyevnaya bütün varlığı ilə vurulmuşdu. Doğrusu, mən bilmirəm, onların arasında bir şey var idimi, yəni, mən demək istəyirəm ki, onun heç olmazsa ciddi bir ümid bəsləməyə əsası var idimi? Binəva başını itirmişdi, axşamçağı, balda Anfisa Alekseyevnaya təqdim etmək üçün kameliya tapmaq istəyirdi. Məlum idi ki, qubernator arvadının qonağı olan Peterburqdan gəlmiş qrafinya Sotskaya və Sofiya Bəspalova, yəqin ağ çiçək dəstələri ilə gələcəklər. Müəyyən xüsusi effekt yaratmaq üçün Anfisa Alekseyevna qırmızı kameliya istəyirdi. Binəva Platonu lap əldən salmışdılar; məlum məsələdir – ərdir, söz vermişdi ki, çiçək dəstəsi tapacaq, – bəs sonra nə oldu? Hər cəhətdən Anfisa Alekseyevnanın qəddar rəqibəsi olan Mitışşeva Katerina Aleksandrovna o günün ərəfəsində çiçəklərin hamısını almışdı, bu qadın Anfisa Alekseyevna ilə qanlı-bıçaq idi. Məlum məsələdir, göz yaşları, qışqırıq, bayılma. Platon məhv oldu. Aydın şeydir ki, Petya bu maraqlı anlarda bir yerdə çiçək dəstəsi tapsaydı, onun işləri bir xeyli irəliləyə bilərdi; bu cür hallarda qadının minnətdarlığı hədsizdir. Petya əlimyandı vəziyyətində çırpınırdı; lakin baş tutan iş deyildi; burada söz deməyin mənası yoxdur. Anadan olma günü və balın ərəfəsində axşam saat on birdə Ordınsevin qonşusu olan Mariya Petrovna Zubkovagildə qəflədən onunla rastlaşdım. Kefi lap kök idi: “Sənə nə olub?” – “Tapmışam! Evrika!” – “Nə deyim, qardaş, sən məni heyrətləndirdin! Harada? Necə?” – “Yekşayska (orda belə bir balaca şəhər var, cəmi iyirmi verstlikdə, özü də bizim qəza deyil), orada Trepalov familiarlığı uzun, topasaqqal, varlı bir tacir var; qoca arvadı ilə yaşayır, uşaq əvəzinə ancaq sarı bülbülləri var. İki də çiçəklərə meyil salıblar; onda kameliyalar var”. – “Bağışlayacaqsan, bu, etibarlı iş deyil, yaxşı, birdən vermədi?” – “Diz çöküb, ayaqlarına döşənəcəyəm, verməyincə əl çəkməyəcəyəm, çiçəksiz qayıdan deyiləm!” – “Bəs nə vaxt yollanırsan?” – “Sabah dan yeri ağaranda, saat beşdə”, – “Yaxşı, Allah köməyin olsun!” Bilirsinizmi, onun əvəzinə nə qədər sevinirdim; qayıtdım

¹ Düma oğlu

² “Kameliyalı xanım” (fransızca)

Ordınsevğile, nəhayət, saat ikiye işlədi, amma mən nə işə bir təhər idim; xəyalımdan çıxmırdı. Uzanıb yatmağa hazırlaşmışdım, birdən ağılıma son dərəcə orijinal bir fikir gəldi! Dərhal özümü verdim mətbəxə, sürücü Savelini oyatdım, on beş manat verdim, “yarım saata kimi atlar qapıda olsun!” Yarım saatdan sonra, əlbəttə, fayton darvazanın qabağında idi; mənə demişdilər ki, Anfisa Alekseyevnanın bərk başı ağrıyır, qızdırması var, özü də sayıqlayır, – faytona öyləşib yollandım. Saat beşə işləyəndə mən Yekşayskda, karvansarada idim: dan yerinin ağarmasını gözlədim; ancaq dan yeri ağaranadək; saat yeddiyə işləyəndə Trepalovun evində idim; “belə, belə bir əhvalat, kameliya varmı? Əmican, atam, canım-ciyərim, kömək elə, xilas et, qabağında diz çökərəm!” Gördüm ucaboy, ağsaqqal, acıqlı bir qocadır – dəhşətli qoca idi. “Yox, yox, heç olmaz! Razi deyiləm!” Mən guppultu ilə onun ayaqlarına döşəndim! Tirtap uzandım! Qoca hətta qorxdı: “Siz nə edirsiniz, atam, siz nə edirsiniz, ay kişi?” Mən ona qışqırdım: “Axı burada insan həyatı söhbəti var”. “İndi ki, belədir, aparın, Allah köməyiniz olsun”. Mən orada qırmızı kameliyalı kəsdim! Möcüzə idi; valehedici bir mənərə, onun orada balaca da olsa, bütöv bir bitki şüəbəndi vardı. Qoca köksünü ötürürdü. Yüz manat çıxartdım. “Yox, atam... siz mənə bu cür təhqir etməyi rəva görməyin” – “İndi ki, belədir, dedim, möhtərəm cənab, siz bu yüz manatı lütfən qəbul edib, verin buradakı xəstəxanaya, qoy bu pulu xəstələrin vəziyyətini və yeməklərini yaxşılaşdırmaq üçün sərf etsinlər”. Qoca dedi: “Bax, bu atam, ayrı məsələdir, həm xeyirxah, həm də nəcib işdir; Allaha da xoş gedər; sizin sağlığınıza verərəm”. Bilirsinizmi, bu rus qocası mənim xoşuma gəldi; necə deyərlər, köklü-rişəli əsil rus, de la vraie souche¹. Səfərimin müvəffəqiyyətindən vəcdə gələrək, dərhal geri yollandım; Petya ilə rastlaşmamaq üçün dolama yolla qayıdırdıq. Gələn kimi çiçək dəstəsini Anfisa Alekseyevna yuxudan oyanan vaxt onlara göndərdim. Siz sevinc və şadlığı, minnətdarlığı, bu minnətdarlığın göz yaşlarını təsəvvür edə bilərsinizmi! Platon, hələ dünən qəm dəryasına qərç olmuş, ölüm ağuşunda olan Platon, – mənim köksümdə hönkür-hönkür ağlayırdı. Heyhat! Qanuni nikah... yaranandan bəri bütün ərler belədir! Heç bir şey əlavə edə bilməyəcəyəm;

¹ Qədim

lakin bu qəziyyədən sonra zavallı Petyanın işləri qəti olaraq pozuldu, əvvəlcə mən elə düşünürdüm ki, bu əhvalatdan xəbər tutan kimi mənim başımı kəsəcək; hətta onu qarşılamağa hazırlaşmışdım; lakin elə bir hadisə baş verdi ki, buna heç inana bilməzdim, onun ürəyi gedir, axşam başlayır sayıqlamağa, səhər isə qızdırması qalxır: uşaq kimi için-için ağlayırdı, bədəni qıc olurdu. Bir aydan sonra sağalan kimi xahiş etdi onu Qafqaza göndərsinlər; sevgi macərəsinin dərin kökləri var imiş! İş bununla qurtardı ki, onu Krimda öldürdülər. Hələ o zaman onun qardaşı Stepan Vorxovskoy alaya komandanlıq edirdi, müharibədə şücaət göstərmişdi. Etiraf edə bilmirdim ki, sonralar hətta uzun illər boyu vicdan əzabı mənə rahatlıq vermirdi, axı mən nədən ötrü, nə üçün onu bu cür məhv etdim? O zaman mən özüm vurulmuş olsaydım, yenə bir mənası var idi! Halbuki bu, sadəcə şiltaqlıq idi, adicə bir arvadbazlıqdan başqa bir şey deyildi. Hərgah mən bu çiçək dəstəsini onun əlindən çıxartmasaydım, kim bilir, bəlkə bu adam indiyə qədər yaşayardı, xoşbəxt olardı, müvəffəqiyyət qazanardı; türklərlə müharibədə iştirak etmək fikri heç ağılına da gəlməzdi.

Afanasi İvanoviç əhvalatı nağıl etməyə necə təmkin və ləyaqətlə başlamışdı, o cür də qurtardı. Hamı gördü ki, Afanasi İvanoviç nağıl edib qurtaranda Nastasiya Filippovnanın gözləri köz kimi parladi, hətta dodaqları titrədi. Hamı onların ikisinə də maraqla baxırdı.

Bu məqamda bir söz deməyin mümkün və lazım olduğunu başa düşən Ferdişsenko məhzun-məhzun qışqırdı:

– Ferdişsenkoya kələk gəldilər! Gör bir necə aldatdılar! Yox, lap belə ayrı cür kələk gəlib aldatdılar!

Sevinib şadlanan (Totskinin köhnə və sədaqətli dostu, hər işdə onunla əlbir olan) Darya Alekseyevna onun sözünü kəsdi:

– Sizə kim demişdi məsələni başa düşməyəsiz? Ona görə də ağıllı adamlardan öyrənin!

Nastasiya Filippovna etinasızlıqla dedi:

– Siz haqlısınız, Afanasi İvanoviç, – peti-jö çox cansıxıcıdır, tez qurtarmaq lazımdır, mən də vəd etdiyim əhvalatı söyləyim, sonra hamımız kart oynayaq.

General həyəcanla təsvib etdi:

– Lakin əvvəl-əvvəl vəd olunmuş lətife!

Nastasiya Filippovna kəskin ifadə ilə və gözlənilmədən, qəfil knyaza müraciət etdi:

– Knyaz, baxın, burada mənim köhnə dostlarım, general ilə Afanasi İvanoviç əyləşmişlər; daim mənə ərə vermək istəyirlər. Siz mənə deyın görüm, necə bilirsiniz: mən ərə gedim, yoxsa yox? Siz necə desəniz, mən elə də edəcəyəm.

Afanasi İvanoviçin rəngi qaçdı; general quruyub qaldı, hamı gözünü zilləyib boynunu uzatdı. Qanya yerindəcə donub qaldı. Knyaz boğuc səsle soruşdu.

– Ki... kimə?

Nastasiya Filippovna əvvəlki kimi kəskin, mətin və aydın ifadə ilə sözüünə davam etdi:

– Qavrıla Ardalionoviç İvolginə.

Bir neçə saniyə sükutla keçdi; knyaz, elə bil bir söz demək istəyir, amma deyə bilmirdi, sanki sinəsinə dəhşətli ağırlıq çökmüşdü, nəhayət:

– Y-yox... getməyin! – deyə pıçıldayaraq, dərinəndə köksünü ötürdü.

Nastasiya Filippovna hökmə və bir növ, təntənəli ifadə ilə Qanyaya müraciət etdi:

– Elə bu cür də olmalıdır! Qavrıla Ardalionoviç! Siz eşitdinizmi, knyaz nə cür qət etdi? Mənim cavabım da elə budur, qoy bu iş bərdəlik bitmiş hesab edilsin!

Afanasi İvanoviç səsi titrəyə-titrəyə dedi:

– Nastasiya Filippovna!

General heyrət və təşvişlə dedi:

– Nastasiya Filippovna!

Hamı hərəkətə gəldi, heyəcanlandı.

Nastasiya Filippovna qonaqlara, bir növ, nüfuzedicə nəzərlə, hey- rətlə baxa-baxa sözüünə davam etdi:

– Sizə nə oldu, cənablar? Siz nə üçün belə təşvişə düşdünüz? Sizin sifətləriniz niyə belə ağardı!

Totski kəkələyə-kəkələyə mızıldadı:

– Lakin siz... yadınıza salın, Nastasiya Filippovna; siz söz vermiş- diniz, vəd etmişdiniz... lap könüllü surətdə, həm də qismən rəhm edə bilərdiniz... Mən çətinlik çəkirəm və... əlbəttə, pərt olmuşam; lakin... sözün qıساسı, indi, belə məqamda, özü də ki... adamların yanında, həm də bütün bunlar belə... ciddi bir işi bu cür peti-jö ilə qurtarmaq, namus və qəlblə bağlı olan bir işi... elə bir iş ki, ondan...

– Mən sizi başa düşmürəm, Afanasi İvanoviç; siz, doğrudan da, lap çaşırımsız. Əvvələn, nə olub, “adamların yanında” nə deməkdir?

Məgər biz gözəl, məhrəm cəmiyyətdə deyilikmi? Həm də nə üçün “peti-jö”? Mən, doğrudan da, öz lətifəmi söyləmək istəyirdim, gördünüz ki, söylədim də; məgər yaxşı deyildi? Bir də siz nə üçün deyirsiniz ki, “qeyri-ciddidir”? Məgər bu ciddi deyil? Siz eşitdinizmi, mən knyaza dedim: “Siz necə desəniz, elə də olacaq”; he deşəydi, mən o saat razılıq verərdim; lakin o, yox dedi; ona görə də mən rədd etdim. Bu anlar mənim bütün həyatım tükəndən asılı idi, bundan ciddi nə olar?

Knyazın bu cür nüfuz qazanması generala yaman yer eləmiş, onu hiddətləndirmişdi, qəzəbini gizlədə bilməyən general donquldandı:

– Lakin knyaz, bu məsələdə knyaz nə üçün? Axı bir də ki, knyaz nə kərədir?

– Knyaz mənim üçün, bütün ömrümdə həqiqi sədaqətli insan hesab edib inandığım ilk adamdır. O, ilk baxışdan mənə inandı, mən də ona inanıram.

Rəngi qaçmış Qanya titrək səsle və dodaqları əyilmiş halda, nəhayət, dedi:

– Mən ancaq onu deməliyəm ki, Nastasiya Filippovnanın... mənimlə bu cür fəvqəladə nəzakətli rəftarına görə mən ona təşək- kür edərim, bu, əlbəttə, elə bu cür də olmalı idi... Lakin... knyaz... Knyaz bu işdə...

Nastasiya Filippovna onun sözüünü kəsdi:

– Olmaya yetmiş beş minə işarə edirsiniz? Siz bunu demək istə- yirdiniz? Heç gizlədib eləməyin; siz mütləq bunu demək istəyir- diniz! Afanasi İvanoviç, mən bunu əlavə etməyi unutmuşdum: siz bu yetmiş beş mini götürün özünüzə və bilin ki, mən sizə müftəcə sərbəstlik verirəm. Kifayətdir! Axı siz də rahat nəfəs almalısınız. Doqquz il üç ay! Sabah – yeni həyat başlanır; bu gün isə mənim anadan olan günümüzdür, bütün həyatımda ilk dəfə özüm üçün yaşayıram! General, siz də öz mirvaridinizi götürün; budur, arvadınıza bağışlayın; sabahdan etibarən isə mən birdəfəlik mənzildən də köçüb gedirəm. Daha bundan sonra axşam ziyafətləri olmayacaq, cənablar!

Nastasiya Filippovna bunu deyib, getmək istəyirmiş kimi birdən ayağa qalxdı.

Hər tərəfdən:

– Nastasiya Filippovna! Nastasiya Filippovna! – səsləri eşidildi. Hamı təşvişə düşdü, hamı yerindən qalxdı; hamı onu dövrəyə aldı; bu heyəcanlı, əsəbi, hiddətli sözləri hamı nigarançılıqla dinləyirdi; hamı

nə isə bir qarışıqlıq, şuluqluq olacağını hiss edirdi; heç kəs heç nə anlamır, heç kəs bir şey başa düşə bilmirdi. Bu an eynilə bayaq Qaneçkanın evində olduğu kimi, burada da birdən bərk zəng çalındı.

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– A-a-a! Bu da məsələnin xitamı! Axır ki, gəldi! Saat on ikinin yarısıdır! Sizdən xahiş edirəm əyləşəsiniz, cənablar, bu, məsələnin sonudur!

Nastasiya Filippovna bunu deyib əyləşdi. Əcaib gülüşdən onun dodaqları titrəyirdi. O, dinməz–söyləməz, əsəbi halda oturub gözləyirdi, özü də qapıya baxırdı.

Ptitsın öz-özünə mızıldadı:

– Roqojin və yüz min, şübhə ola bilməz.

XV

Qulluqçu qız Katya bərk qorxmuş halda içəri girdi:

– Nastasiya Filippovna, Allah bilir orada nə həngəmədir; on adam içəri dolub, hamısı da keflidir, buraya gəlmək istəyirlər; deyirlər ki, Roqojindir, siz özünüz bilirsiniz.

– Doğrudur, Katya, onların hamısını bu saat içəri burax.

– Doğrudanmı... Hamısını, Nastasiya Filippovna? Axı lap biabırçılardır. Yekə dəstədir!

– Hamısını, hamısını burax, Katya, qorxma, bir nəfər də bayırda qalmasın, hamısını, yoxsa sənsiz də içəri girərlər. Bax gör necə hayküy salıblar, lap bayaqkı kimi. – Nastasiya Filippovna qonaqlara müraciət etdi: – Cənablar, mən belə bir dəstəni sizin yanınızda qəbul etdiyimə görə siz, bəlkə, inciyirsiniz? Mən çox təəssüf edir və üzr istəyirəm, lakin belə lazımdır; amma mən çox istəyirdim, çox arzu edərdim ki, siz hamınız məsələnin bu cür qurtarılmasında mənim şahidlərim olmağa razılıq verəsiniz, ancaq özünüz necə istəyirsiniz, elə də edin...

Qonaqlar yenə də heyrət edir, pıçılदाşır və bir-birinə baxırdılar; lakin tamamilə aydın oldu ki, bütün bunlar irəlicədən nəzərdə tutulub təşkil edilmişdir, – Nastasiya Filippovna, əlbəttə, ağılını itirmiş olsa da, – indi onu qərarından döndərmək olmaz. Hamı son dərəcə maraq-

lanmışdı, iztirab keçirirdi. Bununla belə, çox qorxuya düşə bilən elə bir adam da yox idi. Ancaq iki xanım var idi: ömründə çox şeylər görmüş və çətin pərt edilə bilən gümrah və şən xanım Darya Alekseyevna ilə göyçək, lakin dinməz, naməlum yad qadın. Lakin dinməz yad qadın çətin ki, bir şey başa düşmüş olaydı; bu, gəlmə alman qadını idi; bir kəlmə də rusca bilmirdi, bundan başqa, deyəsən, gözəl olduğu qədər də sarsaq idi. O, lap xam idi; həm də onu məşhur axşam ziyafətlərinə dəvət etmək artıq dəb olmuşdu: o, ziyafətə ən qəşəng kostyumda gəlir, saçlarını elə darayıb düzəldirdi ki, elə bil sərgidə nümayiş etdirəcəkdə. Bəzi adamlar öz ziyafət axşamları üçün tanışlarından müvəqqəti olaraq, bir günlüyə, şəkil, vaza, heykəl, yaxud ekran aldıqları kimi eynilə bu cür də, ziyafəti zینətləndirmək üçün həmin xanımı dəvət edib məclisdə gözəl bir şəkil kimi əyləşdirirdilər. O ki qaldı kişilərə, Ptitsın, məsəl üçün, Roqojinlə dost idi; Ferdişşenko özünü suda balıq kimi hiss edirdi; Qaneçka hələ də özünə gələ bilməmişdi; lakin öz rüsvayçı vəziyyətinə sona qədər dözmək qərarına gəlmişdi, buna dumanlı da olsa, dərin ehtiyac duyurdu, qoca müəllim məsələnin nə yerdə olduğunu yaxşı başa düşə bilmirdi, az qala ağlamaq istəyirdi; həm də ki, Nastasiya Filippovnanın ətrafında da, onun özündə də nə isə qeyri-adi bir təşviş baş verdiyini görüb, qorxudan tır-tır əsirdi; qoca, Nastasiya Filippovnanı öz nəvəsi kimi sevirdi; lakin o, belə bir anda yıxılıb ölür, ancaq onu tərək etməzdi. Afanasi İvanoviçə gəlincə, o, əlbəttə, bu cür macəralarda özünü biabır edə bilməzdi; lakin o, hətta bu cür divanəlik dərəcəsinə varan nə ilə qurtaracağını həddən artıq maraqla gözləyirdi; bundan başqa Nastasiya Filippovna onun haqqında iki-üç kəlmə elə söz demişdi ki, heç məsələni qəti aydınlaşdırmadan çıxıb getmək olmazdı. O, qərara gəldi ki, axıra qədər oturaraq, bir kəlmə də danışmayıb, ancaq müşahidə eləsin, bunu da, əlbəttə, onun ləyaqət və nəcəbəti tələb edirdi. İndicə, bu saat, bir az bundan əvvəl hədiyyəsinin çox saymazlıqla və gülməli tərzdə geri qaytarılmasına görə olduqca incimiş təkçə general Yepançin, əlbəttə, indi bütün bu qeyri-adi, eksentrik¹ hərəkətdən, yaxud da, məsələni, Roqojinin gəlməsindən daha artıq narazı qala bilərdi; bir də ki, onun kimi bir adam, Ptitsın və Ferdişşenko ilə yanaşı oturmağı qəf etməklə həddən artıq tənəzzül etmişdi; lakin ehtiras qüvvəsinin törətdiyi şeyi, əslində, öz vəzifəsini,

¹ Çox qəribə, qeyri-adi tərzdə

borcunu, rütbə və nüfuzunu hiss etməklə və ümumiyyətlə, özünə qarşı hörmət duyğusu ilə məğlub etmək olardı; beləliklə də, Roqojinlə onun dəstəsinin hər halda zati-ali ilə bir məclisdə oturmasına yol vermək olmazdı.

General öz fikrini bəyan etmək üçün Nastasiya Filippovnaya müraciət edən kimi, qadın dərhal onun sözünü kəsdi:

– Ah, general, mən lap unutmuşdum! Lakin siz əmin olun ki, mən sizin haqqınızda irəlincədən düşünmüşəm. Hərgah bu əhvalat sizə çox ağır gəlirsə, mən nə təkid edirəm, nə də sizi məəttəl etmək istəyirəm; indi burada məhz sizin qalmağınızı çox istəsəm də, təkid etməzdim. Hər halda, mənimlə tanış olmağınızla və mənə qarşı tərifləyici münasibətinizə görə mən sizə çox təşəkkür edirəm; lakin siz qorxursunuzsa...

General ritsarcasına alicənablıq göstərərək həyəcanla qışqırdı:

– Müsəidənizlə, Nastasiya Filippovna, bunu kimə deyirsiniz? Mən indi təkcə sizə sədaqətə görə, sizin yanınızda qalacağam; hərgah bir təhlükə varsa... Bundan başqa da, etiraf edirəm ki, son dərəcə maraqlanıram. Ancaq o barədə demək istəyirdim ki, onlar xalılar korlayacaqlar; yəqin ki, bir şeyi vurub sındıra bilərlər... Bir də ki, Nastasiya Filippovna, mən bilən, onları heç qəbul etmək lazım deyil!

Ferdişsenko təntənə ilə dedi:

– Roqojinin özü!

General tələsik Afanasi İvanoviçə pıçıldadı:

– Siz necə düşünürsünüz, Afanasi İvanoviç, bu qadın dəli olmaybmı? Yəni, mübaliğəsiz olaraq, əsil tibb qaydasında, hə?

Afanasi İvanoviç hiyləgərliklə pıçıldadı:

– Mən sizə demişdim ki, onda həmişə dəlilik əlamətləri təzahür edirdi.

– Özü də ki, qızdırıb titrədir...

Roqojinin dəstəsi yenə də səhərki adamlardan ibarət idi; elə bir dəyişiklik yox idi; dəstəyə ancaq bir nəfər çirkli əyyaş qoca əlavə olunmuşdu; bu qoca bir zaman hansı pozğun ifşaedicisi qəzetinə keçmiş redaktoru imiş; onun haqqında belə bir lətifə yayılmışdı ki, özünün qızıl dişlərini girov qoyaraq pulunu da şəraba verib içmişdir; ondan başqa dəstəyə bir nəfər də istefaya çıxmış podporuçik qoşulmuşdu; peşəsinə və vəzifəsinə görə, ağır yumruqlu səhərki cənabın qəti rəqibi idi; özünü də Roqojinin dəstəsindən heç kəs tanırmırdı;

bu adam dəstəyə küçədə, Neva xiyabının güney tərəfində qoşulmuşdu; o burada küçədən keçənləri dayandırır Marlinski şivəsilə sədəqə istəyirdi; belə bir hiyləgər dəlil gətirirdi ki, o özü “bir zaman var idi ki, sədəqə istəyənlərin hərəsinə on beş manat verirdi”. Rəqiblərin ikisi də dərhal bir-birinə düşmən kəsildilər. Ağır yumruqlu cənab dəstəyə “sədəqə istəyəni” qəbul edəndən sonra həтта özünü təhqir olunmuş hesab edirdi, təbiətən dinməz adam idi, ancaq bəzən ayı kimi nərildəyirdi; özü də, sən demə, kübar cəmiyyətə və siyasət aləminə mənsub olan “sədəqə istəyənin” ona yaltaqlıq edib qılıqlanmağına dərin nifrət nəzərlə baxırdı. Belə görünürdü ki, podporuçik “əməldə” qüvvə işlətməyi deyil, çəvikklik və hiyləgərliyi daha üstün tutur; elə boydan da yumruğu ağır cənabdan gödək idi. O, açıq mübahisəyə girişmədən nəzakətlə, lakin çox lovğalana-lovğalana ingilis boksunun üstünlükləri haqqında bir neçə dəfə işarə etmişdi; sözün qıssası sırf qərbçi olduğu aşkara çıxmışdı. Yumruğu ağır cənab “boks” sözünü eşidəndə nifrət və incikliklə gülümsəyirdi; həm də rəqibi ilə açıqdan-açığa mübahisəyə girişməyi özünə yaraşdırma-yaraq, bəzən, dinməz-söyləməz, sanki qəfildən, tamamilə milli səciyyəli bir şeyi ona göstərir, yaxud da, daha doğrusu, bəzən bu milli şeyi nümayiş etdirirdi – iri damarlı, sarı tük basmış, düyün-düyün zırpı yumruğunu irəli verirdi; onda hamı üçün aydın olurdu ki, hərgah bu dərin milli şey, hədəfə düzgün endirilsə, doğrudan da, o yerə xəşil əmələ gələr.

Bütün gün fikri-zikri Nastasiya Filippovnanın görüşünə getmək olan Roqojinin özünün səyi nəticəsində, bayaq olduğu kimi, indi də, onlardan heç biri “məhkəm vurmamışdı”. Roqojinin özü isə demək olar lap ayılmışdı; amma bunun əvəzində, ömründə görmədiyi bu biabırçı və heç bir şeylə müqayisə edilə bilməyən gün ərzində məruz qaldığı bütün təəssürlərdən gicəllənmişdi. Onun gözü qarşısında, hafizəsində və qəlbində hər dəqiqə, hər an, daim bircə şey təcəssüm edirdi. Bütün vaxtını, saat beşdən gecə saat on birədək, bitib-tükənməyən kədər və təşviş içərisində Kinderlər və Biskuplarla bu bircə şey üçün əlləşməyə sərf etmişdi; bu müamələçilərin özləri də ona lazım olan şey üçün dəridən-qabıqdan çıxıb fir-fir fırlanıqları üçün az qala dəli olmaq dərəcəsinə çatmışdılar. Lakin buna baxmayaraq, Nastasiya Filippovnanın ağızucu, kinayə ilə və lap dumanlı şəkildə işarə etdiyi əldə işlənən pullardan yüz min toplana bilməmişdi;

ele faizlərlə toplanmışdı ki, bunların haqqında hətta Biskupun özü də Kinderlə xəcalət çəkə-çəkə ucadan deyil, ancaq pıçiltı ilə danışdı.

Roqojin bayaqki kimi, yenə də hamıdan qabaqda gedirdi; qalanları isə öz üstünlüklerini tamamilə dərk etsələr də, qorxa-qorxa onun arxasınca gedirdilər. Onlar başlıca olaraq və Allah bilir nəyə görə isə Nastasiya Filippovnadən qorxurdular. Onlardan bəziləri hətta ele düşüncülərdən biri də şıq geyimli və qəlbləri fəth edən Zalyojev idi. Lakin bəziləri və başlıca olaraq ağır yumruqlu cənab, ucadan deməyə də, ürəyində Nastasiya Filippovnaya qarşı dərin nifrət bəsləyir və hətta ona kinli-kinli baxırdılar; özləri də onun yanına ele gedirdilər ki, elə bil onu mühasirəyə alacaqdılar. Lakin ilk iki otağın son dərəcə gözəl, bəzəkli və səliqəli olması, ömürlərində eşitmədikləri və görmədikləri qiymətli şeylər, nadir mebel, şəkillər, nəhəng Venera heykəli – bütün bunlar onlarda dərin ehtiram duyğusu və hətta az qala qorxu hissi oyatmışdı. Qorxu hissine baxmayaraq, bu, əlbəttə, onların heç birinin, Roqojinin arxasınca yavaş-yavaş və hər tərəfə həyasızcasına, maraqla baxa-baxa qonaq otağına soxulmasına mane olmamışdı; lakin iri yumruqlu cənab, “sədəqəçi” və bir neçə nəfər başqası qonaqların arasında general Yepançini görəndə ilk anlar özlərini ele itirdilər ki, hətta aram-aram geri, o biri otağa çəkilməyə başladılar. Ən ürəkli və inamli adam təkəcə Lebedev idi, o, Roqojinlə demək olar, yanaşı yeriyirdi, bir milyon dörd yüz min manat nəğd pulun, yüz minin isə indicə, elə bu saat əldə olmasının, doğrudan da, nə demək olduğunu o, başa düşürdü. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, onların hamısı, hətta hər şeyi bilən Lebedev də öz qüdrətlərinin hədd və hüdudlarını dərk edə bilmir, çaşırdılar, bilmirdilər ki, indi doğrudanmı hər şey etməyə ixtiyarları var, yoxsa yoxdur. Lebedev bəzi hallarda and içməyə hazır idi ki, hər şey etməyə ixtiyarları var; lakin bəzi dəqiqələr təşvişə düşürdü, hər ehtimala qarşı, – qanunlar külliyyatının bir para və başlıca olaraq ruhlandırıcı və təskinlikverici maddələrini xatırlamağa ehtiyac duyurdu.

Nastasiya Filippovnanın qonaq otağı Roqojinin özünə, onun bütün həmrəhlarına bağışladığı kimi deyil, əksinə təsir bağışladı. Perde qaldırılan kimi o, Nastasiya Filippovnanı gördü; bayaq, səhərçağı olduğu kimi, indi də, qalan şeyləri, hətta bayaqkılardan, səhərkilərdən də qüdrətli nə var idisə, hamısını unutdu. Onun rəngi qaçdı, bir anlığa

ayaq saxladı; görünür onun qəlbi çırpınırdı. O, gözünü çəkmədən Nastasiya Filippovnaya bir neçə saniyə ürək və çaşqın nəzərlə baxdı. Birdən, bütün ağılı itirmiş kimi, az qala səntirləyə-səntirləyə masaya yanaşdı; keçəndə Ptitsının stuluna toxundu, çirkli, iri çəkmələri ilə dinməz dilbər – alman qadınının çox gözəl mavi donunun krujevalı haşiyəsini basdaladı; üzr istəmədi və görmədi. Roqojin masaya yanaşanda onun üstünə əcaib bir şey qoydu; o, həmin şeyi öz qarşısında ikiəlli tutub qonaq otağına girmişdi. Bu, üç verşok hündürlüyü və dörd verşok uzunluğu olan böyük bir kağız bağılı idi; “Birjeviye vedomosti”yə möhkəm bükülüb, kəllə qəndlərin bağlandığı ciyərlərə bənzər ciyə ilə hər tərəfdən bərk-bərk, çox möhkəm və iki dəfə də çarpaz bağlanmışdı. Sonra bir gəlmə də danışmayıb dayandı; özü haqqında çıxarılacaq hökmü gözləyirmiş kimi əllərini yanına saldı. Onun kostyumu lap köhnə idi, təkəcə boynuna sarıdığı açıq yaşıl qırmızı naxışları olan ipək şərfi teptəzə idi. Bökək şəklinde çox iri brilyant sancaq taxmış, sağ əlinin çirkli barmağına iri brilyant üzük keçirmişdi. Lebedev masaya üç addım qalmış dayanmışdı; qalanları, dediyimiz kimi yavaş-yavaş qonaq otağına yığışırdılar. Nastasiya Filippovnanın qulluqçuları Katya ilə Paşa da yüyürə-yüyürə gəlib, yuxarı qaldırılmış pərdələrin arxasından tamaşa etməyə başladılar; onlar dərin heyrət və qorxu ilə baxırdılar.

Nastasiya Filippovna Roqojini diqqət və maraqla süzərək, gözləri ilə “bağlı şeyi” göstərüb soruşdu:

– Bu nədir?

Roqojin pıçiltı ilə:

– Yüz min! – dedi.

– Belə də, sözüne əməl etdin, qoçaqşınız! Əyləşin, xahiş edirəm, bax burada, bax bu stulda əyləşin, mən sizə sonra bir şey deyəcəyəm. Sizinlə gələnlər kimdir? Bütün bayaqki dəstə? Yaxşı, qoy içəri girib otursunlar; bax oradakı divanda oturmaq olar; bu da bir divan. Bax orada iki kreslo var... onlar niyə gəlmirlər, olmaya istəmirlər?

Doğrudan da, bəziləri olduqca utanmışdılar, geri çəkilərək, o biri otağa keçdilər, oturub gözləməyə başladılar; lakin bir parası həmin otaqda qalıb onlara göstərilən yerlərdə oturdular; ancaq masadan xeyli aralı, çoxusu da künc-bucaqda oturdular; bir qismi hələ də gözə çarpmamışa çalışırdı; bəziləri də getdikcə və nə isə qeyri-təbii olaraq çox tez ruhlanmışdılar. Roqojin də ona göstərilən stulda oturdu,

lakin çox oturmadı; bir az sonra ayağa qalxıb daha öyləşmədi: O, yavaş-yavaş qonaqları ayır-ayrılıqda gözəndən keçirməyə başladı. Qanyanı görəndə acı-acı gülümseyib öz-özünə: “Buna bir bax!” deyər pıçıldadı. Generala Afanasi İvanoviçə cəsərlə baxdı; hətta onlarla heç maraqlanmadı da. Lakin Nastasiya Filippovnanın yanında knyazı görəndə fəvqəladə heyrət içində gözünü ondan xeyli vaxt çəkə bilmədi; bu görüşü özü üçün heç cür izah etməyə qüdrəti çatmırdı. Roqojinə baxanda elə düşünməklər olardı ki, o bəzi deqiçələr lap sayıqlayır. Bu günün bütün sarsıntılarında başqa, o bütün keçən gecəni vaqonda keçirmişdi, iki sutka idi ki, yatmamışdı.

Nastasiya Filippovna nə işə bir növ əsəbi halda, səbirsizliklə, təşəxxüslə hamıya müraciət edərək dedi:

– Cənablar, bax, bu çirkli bağlının içində yüz min manat var. Bayaq o, dəli kimi qışqırdı ki, axşam mənə yüz min getirecekdir; mən də oturub daim onu gözləyirdim. O mənə qiymət qoyurdu: on səkkiz mindən başladı, sonra birdən qırxa sıçradı, sonra da bax bu yüzə qalxdı. Sözüne əməl elədi! Tfu, onun rəngi nə yaman qaçır!.. Bütün bu əhvalat bayaq Qanyanın evində baş verdi; mən onun anasının görüşünə getmişdim, mənim gələcək ailəmə; orada işə onun bacısı qışqıra-qışqıra mənim gözümün içinə dedi: “Bu abırsız arvadı buradan qovmayacaqlarmı!” Qanyanın, öz qardaşının üzünə işə tüpürdü. Qız xasiyyətə möhkəmdir!

General məzəmmətlə dedi:

– Nastasiya Filippovna!

O, məsələni özünə görə müəyyən dərəcə başa düşmüşdü.

– Nə olub, general? Olmaya ədəbsizlikdir? Siz fors eləməyin!

Onumu deyirsiniz ki, mən fransız teatrında, lojada, fəthedilməz beletaj bəzəyi kimi öyləşirdim; beş il ərzində, mənə yaxın düşmək istəyənlərin hamısından vəhşi kimi uzaq qaçırıdım; məğrur idim, hər şeyə məsum nəzərlə baxırıdım; axı bütün bunlar sarsaqlıq idi, mən axmaq idim! Budur, sizin gözünüzün qabağında gəlib masanın üstünə yüz min qoydu; özü də beş il davam edən məsumluqdan sonra həm də, yəqin ki, orada onların üçatlı faytonları mənə gözləyir. Mənə yüz min qiymət qoydu! Qanya, sən mənə hələ indi də acığın tutur? Axı sən mənə doğrudanmı öz ailənə daxil etmək istəyirdin? Məni, Roqojinin aşnasını! Bəs knyaz bayaq nə dedi?

– Mən demədim ki, siz Roqojinin aşnasısınız, siz Roqojinin deyilsiniz!

Darya Alekseyevna dözə bilməyib birdən dedi:

– Nastasiya Filippovna, kifayətdir, anam-bacım, bəsdir, mənim göyərçinim, bir halda ki, onların hərəkəti sənə yer eləyir, ağır gəlir onda sən onlara niyə fikir verirsən! Sən doğrudanmı bu cür adama qoşulmaq istəyirsən, lap yüz minə də olsa! Doğrudur, yüz min böyük puldur! Sən yüz mini götür, amma onu qov getsin; onunla belə rəftar etmək lazımdır; eh, mən sənə yerinə olsaydım onların hamısını... axı doğrudan da, bu nə cür işdir!

Darya Alekseyevna hətta qəzəblənmişdi; o, mehriban və olduqca həssas qadın idi.

Nastasiya Filippovna ona baxıb gülümsədi:

– Sən acıqlanma, Darya Alekseyevna; axı mən bunu ona acıqlı-acıqlı demirdim. Məgər mən onu məzəmmət etdim? Mən, doğrudan da, başa düşə bilmirəm, bu necə oldu, namuslu bir ailəyə daxil olmaq kimi axmaq bir fikir mənə ağıma haradan gəlmişdi. Mən onun anasını gördüm, bu qadının əlini öpdüm. Qanya, o ki, qaldı bayaq sənə evində mənə sənəni lağa qoymağıma, bunu mən qəsdən edirdim; özüm axırıncı dəfə görmək istəyirdim ki, sən nə dərəcədə alça bilərsən? Sən mənə, doğrudan da, heyrtləndirdin. Mən çox şey gözləmədən, bunu gözləmədim! Axı bax, o, az qala sənəni toyunun ərəfəsində mənə bu cür mirvarid bağışlayır, mən də qəbul edirəm; bəs sən bunu bilə-bilə mənə özünə necə arvad edə bilərdin? Bəs Roqojin? Axı o sənə evində, sənəni ananın və bacının yanında mənə qiymət qoyurdu; amma buna baxmayaraq, sən yenə də mənəmlə nikahlanmağa gəlib; az qala bacını da gətirirdin, eləmi? Roqojin sənə haqqında doğrudan dedi ki, sən üç manatın xətrinə Vasilyev atasına izin-dizin, sürünə-sürünə gedərsən?

Roqojin qəflətən yavaşdan, lakin böyük bir inamla dedi:

– Sürünər.

– Sən acından ölənlə olsaydın, yenə təhəri var idi: axı deyirlər ki, sən yaxşı maaş alırsan! Hələ bunlar kifayət etməmiş kimi, biabırılıqdan başqa, sən öz evinə nifrət etdiyin arvadını aparmaq istəyirdin! (Axı ona görə ki, sən mənə nifrət edirsən; mənə görməyə gözün yoxdur; mən bunu bilirdim!) Yox, mən indi inanıram ki, sənə kimi şəxs pul üçün adam öldürər! Axı indi sizin hamınızın varlığına ehtiras elə hakim kəsilib, pul sizin aranızda elə təfrique salıb ki, siz sanki ağılınızı da itiribsiniz. Özü uşaq ola-ola, müamələçiliyə can atır! Yaxud bir də görərsən ki, ülgüce ipək sarıyıb bərkidərsən, sonra da

ehmalıca daldan öz dostunun başını qoyun başı kimi kəsərsən; mən belə bir əhvalatı bu yaxınlarda oxumuşam. Sən yamanca həyasız adamsan! Mən həyasızam, amma sən daha bəter həyasızsan! Mən hələ gül dəstəsi düzəldən bərədə demirəm...

Həqiqətən kədərənib məyus olan general əlini əlinə çırpıb dedi:

– Sizmi, bunu sizmi deyirsiniz, Nastasiya Filippovna. Siz, son dərəcə nəzakətli, incə ruhlı, zərif fikirli bir qadın, bir baxın! Bu nə dildir! Bu nə üslubdur!

Nastasiya Filippovna birdən güldü:

– Mən indi sərxoşam, general, mən kef etmək istəyirəm! Bu gün mənim bayramımdır, mənim şənlik günüdür; mənim xoş günüdür; mən bunu çoxdan gözləyirdim. Darya Alekseyevna, sən bu gül dəstəçisini, bu “Monsieur aux camelias”¹ görürsənmi, odur bax, oturub bizə gülür.

Totski ləyaqətlə etiraz etdi:

– Mən gülmürəm. Nastasiya Filippovna, mən çox böyük diqqətlə qulaq asıram.

– Düşünürəm ki, mən beş il ərzində ona nə üçün əzab verib, yaxasını əlimdən buraxmırdım? Ondan ötrü əzab çəkməyə dəyər-dimi! O nə cür adam olmalıdırsa, elə o cür də var... O hələ məni öz qarşısında günahkar da hesab edər: axı mənə tərbiyə verib, məni qrafınyaya kimi saxlayıb, nə qədər pul getdi, nə qədər pul xərcləndi; hələ orada ikən mənə namuslu bir ər tapmışdı: burada isə Qanyanı tapdı; sən necə düşünürsən: mən bu beş il ərzində onunla yaşamamışam, amma ondan pul alırdım; elə düşünürdüm ki, mən haqlıyam! Axı mən özüm özümü lap çaşdırmışdım! Bax sən deyirsən, yüz mini götür, bir halda ki, iyərənc işdir, onları qov rədd olsunlar. İyərənc olmağınadır doğrudan da iyərəncdir... Mən çoxdan ərə gedə bilərdim, özü də nəinki Qanyaya, axı bu da çox iyərənc əhvalatdır. Bəs axı mən nə üçün beş ilimi bu qəzəb və hiddət içərisində itirdim! Amma sən inanırsanmı ki, dörd il bundan qabaq, bəzən düşünürdüm ki, bəlkə, mən doğrudan da öz Afanasi İvanoviçimə ərə gedim? Mən o vaxt qəzəbdən belə düşünürdüm; o zaman mənim ağılıma azmı fikir gəlirdi; amma axı, doğrudan da, mən onu məcbur edə bilərdim! Özü mənə yalvarırdı, inanırsan yoxsa yox? Doğrudur, o, yalan danışırdı; axı lap qadın düşkünüdür, dözə bilmir. Ancaq sonra, Allaha şükür ki, fikirləşdim: o, bu cür hiddət göstərməli adamdır! O zaman

birdən ona elə nifrət etdim ki, hətta mənə evlənmək istəyəydi də, getməzdim. Özü də beş il mən bu cür fors edirdim! Yox, mən küçə arvadıyam, küçəyə çıxmağım yaxşıdır! Ya Roqojinlə kef edəcəyəm, ya da günü sabah paltar yuyan olacağam! Axı ona görə də mən heç bir şeyin sahibi deyiləm, – çıxıb gedəcəyəm; hər şeyi onun özünə verəcəyəm, son cındırı da burada qoyub gedəcəyəm; heç bir şeyim olmayandan sonra mən kim alacaq, sən Qanyadan soruş, alarmı? Məni heç Ferdışsenko da almaz!..

Ferdışsenko onun sözünü kəsdi:

– Ferdışsenko, bəlkə də, almaz, Nastasiya Filippovna; mən açıq danışan adamam, amma bax knyaz alar! Bax, siz oturub ah-vay edirsiniz, amma siz knyaza nəzər salın! Mən onu çoxdan müşahidə edirəm!..

Nastasiya Filippovna maraqla dönüb knyaza baxdı. O soruşdu:

– Doğrudurmu?

Knyaz pıçıldadı:

– Doğrudur.

– Necə var elə də alarsınız, heç bir şeysiz!

– Alaram, Nastasiya Filippovna...

General mızıldadı:

– Bu da təzə anekdot! Bunu gözləmək olardı.

Knyaz onu yenə də başdan-ayağa süzən Nastasiya Filippovnanın üzünə kədərli, sərt və nüfuzedici nəzərlə baxırdı.

Nastasiya Filippovna yenə Darya Alekseyevnaya müraciət edərək birdən dedi:

– Budur, biri də tapıldı! Amma axı doğrudan təmiz ürəklə deyir; mən onu tanıyıram. Velinmət¹ tapmışam! Yəni bir də ki, onun haqqında, bəlkə, doğru deyirlər ki... o söz. Bir halda ki, sən bu dərəcədə vurulubsan, elə vurulubsan ki, Roqojinin aşnasını özünə, knyaza arvad etmək istəyirsən, de görək, bəs nəylə yaşayacaqsan?

Knyaz dedi:

– Mən sizi Roqojinin aşnası kimi almıram, Nastasiya Filippovna, namuslu qadın kimi alıram.

– Mənmi namusluym?

– Siz.

– Yox, bu cür şey... romanlarda olur! Bu, knyaz, mənim əzizim, köhnə sərəməlmədir; amma indi dünya ağıllanıb, bunların hamısı

¹ Kameliyalı cənabı

¹ Birini böyüdüb besləyən, saxlayan, boynunda haqqı olan adam

cəfəngiyatdır! Axı bir də ki, sən nə cür evləne bilərsən, sən özünə baxmaq üçün dəyə lazımdır!

Knyaz ayağa qalxdı, titrək, ürək səslə, lakin eyni zamanda bütün varlığı ilə əmin olan adam kimi dedi:

– Mən heç bir şey bilmirəm, Nastasiya Filippovna, mən heç bir şey görməmişəm; siz haqlısınız, lakin mən... mən belə hesab edirdim ki, mən sizi deyil, siz məni şərəfə nail edirsiniz; mənə ehtiram göstərmiş olardınız. Mən heç bir şeyəm, amma siz əzab çəkibsiniz, özünüz də bu cür cəhənnəmdən təmiz çıxıbsınız, bu isə çox şeydir. Axı siz nəyə görə utanıb Roqojinlə getmək istəyirsiniz? Bu, əsəb sarsıntısıdır... Siz cənab Totskiyə yetmiş min verdiniz, özünüz də deyirsiniz ki, burada nə varsa, hamısını atıb gedəcəksiniz, burada bunu heç kəs etməz. Mən sizi... Nastasiya Filippovna... sevirem. Mən sizin uğrunuzda ölərəm, Nastasiya Filippovna, mən heç kəsə icazə vermərəm sizin haqqınızda bir söz desin, Nastasiya Filippovna... Hərgah biz yoxsul olsaq, mən işləyərəm, Nastasiya Filippovna...

Knyaz son sözləri deyəndə, Ferdişsenko ilə Lebedev hırıldadılar, hətta olduqca narazı qalan general da nə isə öz-özünə mızıldadı. Ptitsınla Totski gülümsəməyə bilməzdilər, lakin özlərini saxladılar. Qalanlarının sadəcə olaraq heyrətdən ağız açıq qalmışdı.

Knyaz eyni ürək ahənglə sözüne davam etdi:

– ...Lakin biz, bəlkə də, heç yoxsul olmayacağıq; çox varlı olacağıq, Nastasiya Filippovna. Mən, bununla belə, düzgün bilmirəm, özüm də təəssüf ki, bütün gün indiyə qədər heç bir şey öyrənməmişəm, lakin mən İsvəcərədə olanda Moskvadan, Salazkin adlı bir cənabdan məktub almışdım; o məni xəbərdar edir ki, guya, mən çox böyük bir miras ala bilərəm. Budur məktub...

Knyaz doğrudan da cibindən məktub çıxartdı.

General mızıldadı:

– Əşi, olmaya o, sayıqlayır! Lap əsil dəlixanadır!

Bir anlığa araya sükut çökdü.

Ptitsın soruşdu:

– Knyaz, siz görə ki, dediniz məktubu sizə Salazkin göndərib? Bu, öz sahəsində çox məşhur bir adamdır; o, belə işlərdə çox məşhur və zirək şəxsdir; hərgah sizə həqiqətən, xəbər göndərmiş, ona tamamilə inana bilərsiniz. Xoşbəxtlikdən mən onun dəst-xəttini tanıyıram; ona görə ki, bu yaxınlarda onunla bir işim olub... Hərgah siz versəydiniz mən baxım, bəlkə də, sizə bir şey deyə bilərdim.

Knyaz dinməz-söyləməz, əli titrəyə-titrəyə məktubu ona uzatdı.

General hamıya dəli kimi baxa-baxa birdən ayıldı:

– Əşi, bu nədir, nə işdir? Olmaya mirasdır?

Hamı nəzərlərini məktubu oxuyan Ptitsına zillədi. Hamının marağı birə iki artmışdı. Ferdişsenko yerində otura bilmirdi; Roqojin heyrət və dəhşətli təşvişlə gah knyaza nəzər salırdı, gah da Ptitsına. İntizarla baxan Darya Alekseyevna elə bil iyne üstündə oturmuşdu. Hətta Lebedev də səbir edə bilmədi, dayandığı bucaqdan irəli çıxdı, belini bükə-bükə Ptitsına yanaşdı, onun çiyininin üzərindən məktuba baxmağa başladı; Lebedev məktuba elə qorxa-qorxa baxırdı ki, elə bil bundan ötrü onun sifətinə bu saat şapalaq ilişdirəcəkdilər.

XVI

Ptitsın məktubu büküb knyaza verərək, nəhayət, elan etdi:

– Etibarlı işdir. Siz heç bir cəncəlsiz, öz xalanızın heç bir şübhə olmayan vəsiyyətnaməsinə əsasən fəvqələdə böyük bir kapital alırsınız.

General birdən elə dilləndi ki, elə bil tapança açıldı:

– Ola bilməz!

Yenə hamı heyrət etdi.

Ptitsın əsasən İvan Fyodoroviçə müraciət edərək izah elədi ki, beş ay bundan əvvəl knyazın xalası ölüb; knyaz şəxsən onu heç vaxt görməyib; knyazın anasının doğma və böyük bacısıdır; yoxsulluq içərisində və iflas olub ölmüş üçüncü gildiya Moskva taciri Papuşinin qızıdır. Lakin həmin Papuşinin doğma böyük qardaşı, – o da bu yaxınlarda ölüb, – məşhur varlı tacir idi. Bir il bundan əvvəl var-yox iki oğlu bir ayın içərisində öldü. Bu əhvalat onu elə sarsıtmışdı ki, çox keçmədən qocanın özü də naxoşlayıb öldü. O, dul idi; knyazın xalasından başqa heç bir varisi yox idi; knyazın son dərəcə yoxsul bir qadın olan, başqasının evində yaşayan bu xalası Papuşinin doğma qardaşı qızı idi. Knyazın bu xalası mirası almış olduğu günlər ağır hidrops xəstəliyinə mübtəla idi; lakin o dərhal knyazı axtarmağa başlayaraq, bu işi Salazkinə tapşırırdı; vəsiyyətnaməni yazdırdı. Görünür, rəsmi xəbərdarlığı, yaxud da məlumat əldə etməyi nə knyaz gözləmək istəyib, nə də onun İsvəcərədə evində yaşadığı həkim;

odur ki, knyaz Salazkinin məktubunu cibinə qoyub buraya yollanmağı qərara almışdır...

Pritsin knyaza müraciət edərək sözünü belə bitirdi:

– Sizə bircə şey deyə bilərəm ki, bütün bunlar şübhəsiz və doğru olmalıdır; həm də sizin işinizin mübahisəsiz və qanuni olması barədə Salazkinin sizə yazdığı bütün məsələləri cibinizə qoyulan nağd pul hesab edə bilərsiniz. Sizi təbrik edirəm, knyaz! Ola bilsin ki, siz də bir milyon yarım alacaqsınız, hələ bəlkə daha çox. Papuşin çox varlı tacir idi.

Ferdışsenko qışqırdı:

– Vay sənə mən nə deyim, nəslin son nümayəndəsi knyaz: Mışkin!

Sərxoş Lebedev boğuş səslə:

– Ura! – deyə qışqırdı.

Heyrətdən lap çaşmış olan general dedi:

– Amma mən bayaq o binəvaya iyirmi beş manat borc verdim, ha-ha-ha! Fantasmaqoriyadır¹ vəssalam! Yaxşı, təbrik edirəm, təbrik edirəm! – özü də yerindən qalxıb knyazı qucaqlamaq üçün ona yanaşdı. Onun arxasınca başqaları da ayağa qalxıb knyaza yanaşdılar. Hətta pərdə arxasında gizlənənlər də qonaq otağına keçdilər. Səslər, danışqlar bir-birinə qarışdı; hətta şampan şərabi tələb edənlər də oldu; hər şey hərəkətə gəldi, hamı əl-ayağa düşdü, bir anlığa Nastasiya Filippovna da yaddan çıxdı, onun bu axşam ziyafətinin sahibi olması da. Lakin yavaş-yavaş hamının yadına düşdü ki, knyaz indicə Nastasiya Filippovnaya təklif etmişdi ki, ona ərə gəlsin. Deməli, məsələ əvvəlkinə nisbətən indi üç qat artıq dolaşmış, mürəkkəb şəkildə alırdı. Dərin heyrət içində olan Totski çiyinlərini çəkirdi; təkcə o, yerindən tərpənməmişdi; qalan adamların hamısı bir-birinə qarışaraq masanın ətrafına toplaşmışdı. Sonra hamı iddia edirdi ki, Nastasiya Filippovna elə bu andan etibarən aqlını itirdi. O hələ də yerində oturaraq, bir müddət hamıya əcaib tərzdə, nə işə təəccüblə baxırdı; elə bil heç bir şey anlaya bilmir, baş vermiş əhvalatı dərk etməyə çalışırdı. Sonra o qəflətən knyaza tərəf döndü, qəzəbli-qəzəbli, qaşqabağını tökərək, nüfuzedicilərə onu

süzməyə başladı, lakin bu, bircə anlıq oldu, bəlkə, birdən ona elə gəldi ki, bütün bunlar zarafatdır, istehzadır; knyazın görkəmi onun şübhəsini dərhal aradan qaldırdı. Nastasiya Filippovna fikrə getdi, sonra yenə də gülümsədi, sanki nəyə gülümsədiyini aydın surətdə dərk edə bilmirdi...

Nastasiya Filippovna sanki istehza ilə öz-özünə pıçıldadı:

– Demək, doğrudan da knyaginyayam! – Sonra da qəfildən Darya Alekseyevnaya baxıb gülməyə başladı. – Axırı gözlənilməz oldu... mən... belə şey gözləmədim... Cənablar, siz nə üçün ayaq üstə dayanırsınız, lütf edin, buyurun əyləşin, knyazla mənə təbrik edin! Gərək ki, kim isə şampan şərabi istədi; Ferdışsenko, gedin, əmr edin gətirsinlər. – Nastasiya Filippovna qapının ağzında birdən öz qulluqçu qızlarını gördü. – Katya, Paşa, bəri gəlin, mən ərə gedirəm, siz eşitdinizmi? Knyaza ərə gedirəm, onun bir milyon yarım pulu var, o knyaz Mışkindir, mənə alır!

Baş verən əhvalatdan son dərəcə sarsımış Darya Alekseyevna qışqırdı:

– Allah xeyir versin, anam, vaxtdır! Fürsəti əldən vermək lazım deyil!

Nastasiya Filippovna sözüne davam etdi:

– Əşi, sən mənim yanımda əyləş, knyaz, bax, belə, otur, şərab da gətirdilər, di, bizi təbrik edin, cənablar!

Bir çox adam:

– Ura! – deyə qışqırdı. Bir çoxu şərab şüşələrinə yanaşdılar, o cümlədən Roqojinçilərin də hamısı yaxınlaşdı. Lakin onlar qışqırsalar ki, qışqırmağa hazır olsalar da, şərait və vəziyyətin son dərəcə əcaib olmasına baxmayaraq, bir çoxu hiss etmişdi ki, dekorasiya deyisər. Bəziləri dilxor olmuşdular, şübhələnmişdilər, ona görə dayanıb gözləyirdilər. Çoxu isə pıçıldaşır, bir-birinə deyirdilər ki, bu iş ən adi bir şeydir; knyazlar kimə evlənmirlər ki, hətta qaraçı köçündən qaraçı qadınları da alırlar. Roqojinin özü dayanıb tamaşa edirdi; o, qaşbaş qalmış, əcaib təbəssümdən üz-gözü əyilmişdi.

General böyürdən yanaşmış, knyazın qolunu dartışdıra-dartışdıra dəhşətlə pıçıldadı.

– Knyaz, əzizim, özünə gəl, aqlını başına yığ!

Nastasiya Filippovna bunu görüb qəhqəhə ilə güldü:

¹ Fantasmaqoriya – xeste adamın gözüne görünən və ya xəyalına gələn qəribə şeylər, qarabasma.

– Yox, general! İndi mən özüm də knyaginyayam, eşitdinizmi, knyaz məni müdafiə edəcək, tərəfimi saxlayacaqdır. Afanasi İvanoviç, heç olmazsa siz məni təbrik edin; mən indi sizin arvadınızla hər yerdə yanaşı əyləşəcəyəm; siz necə düşünürsünüz, bu cür əri olmaq əlverişlidirmi? Bir milyon yarım, özü də knyaz, hələ bundan əlavə də, deyirlər, idiotdur; bundan yaxşı nə ola bilər? Əsil heyət ancaq indi başlanacaqdır! Roqojin, sən gecikdin! Rədd elə bağlamamı, mən knyaza ərə gedirəm, özüm səndən də varlıyam!

Lakin məsələnin nə yerdə olduğunu Roqojin başa düşmüşdü. Onun sifətində təsvirə gəlməyən iztirab ifadəsi təzahür etdi. O, əlini əlinə çırpdı, köksündən dərin bir inilti qopdu.

Roqojin knyaza qışqırdı:

– Sən ondan əl çək!

Hamı gülməyə başladı.

Darya Alekseyevna sevinə-sevinə dedi:

– Səndən ötrümü əl çəksin? Sən bir ona bax, masanın üstünə pul töküb, mujik! Knyaz ona evlənir, amma sən biabırçılıq etməyə gəlibsən!

– Mən də evlənirəm, alıram! Bu saat alıram, bu dəqiqə! Hər şeyimi verirəm...

Darya Alekseyevna hiddətlə təkrar etdi:

– Buna bax, meyxana əyyaşı, səni buradan qovmaq lazımdır! Daha bərk güldülər.

Nastasiya Filippovna üzünü knyaza tutdu:

– Eşdirsənmi, knyaz, sənin adaxlına bir gör mujik necə qiymət qoyur, sövdələşir.

Knyaz dedi:

– O, sərxoşdur. O sizi olduqca sevir.

– Bəs sənin adaxlın az qala Roqojinlə getmək istədiyini sonra yadına salanda xəcalət çəkməyəcəksənmi?

– Siz əsəbi vəziyyətdə, qızdırmalı idiniz; siz indi də əsəbi, qızdırmalısınız, elə bil sayıqlayırsınız.

– Sonra sənə desələr ki, sənin arvadın Totskinin aşnası olub, xəcalət çəkməyəcəksənmi?

– Yox, xəcalət çəkməyəcəyəm... Siz öz iradənlə Totskinin aşnası olmayıbsınız.

– Heç vaxt məzəmmət etməyəcəksən?

– Məzəmmət etməyəcəyəm, etmərim.

– Ehtiyatlı ol ha, bütün ömrün üçün zəmanət vermə.

Knyaz yavaqdan və sanki şəfqətlə dedi:

– Nastasiya Filippovna, mən bayaq sizə dedim ki, sizin razılığınızı mən özüm üçün şərəf hesab edərdim; özü də mən sizə deyil, siz mənə ehtiram göstərmiş olardınız. Siz mənim bu sözlərimə güldünüz; mən eşitdim, ətrafdakılar da güldülər. Ola bilsin ki, mən çox gülməli danışdım və özüm də gülünc vəziyyətdə idim; lakin mənə daim elə gəlirdi ki, mən... bunun kimin üçün şərəf olduğunu başa düşürəm; həm də əminəm ki, mən həqiqəti demişəm. Siz indi özünüzü birdəfəlik məhv etmək fikrinə düşmüşdünüz; ona görə ki, siz sonra bu hərəkətinizdən çox peşman olardınız, ancaq siz heç bir şeydə günahkar deyilsiniz. Heç ola bilməz ki, siz öz həyatınızı birdəfəlik məhv olmuş hesab edəsiniz. Nə olsun ki, Roqojin sizin evinizə gəlib Qavrila Ardalionoviç isə sizi aldatmaq istəmişdir? Siz nə üçün daim bunu xatırladırsınız? O şeyi ki, siz edibsiniz bunu az adam edə bilər; mən bunu sizə təkrar edirəm; o ki, qaldı sizin Roqojinlə getmək fikrinizə, siz bunu əsəbiləşib sarsıldığınız üçün qərara alıbsınız. Siz hələ indi də bu vəziyyətdəsiniz, yaxşı olardı ki, gedib yataqda uzanaydınız. Siz Roqojinlə qalmayıb, günü sabah paltar yuyan olardınız. Siz məğrursunuz, Nastasiya Filippovna, lakin, ola bilsin, siz o dərəcədə bədbəxtsiniz ki, özünüzü həqiqətən, günahkar hesab edirsiniz. Sizə hələ çox qulluq etmək lazımdır. Nastasiya Filippovna. Sizə mən baxacağam, qulluq edəcəyəm. Mən bayaq sizin portretinizi gördüm; mən elə bil tanış çöhrəyə təsadüf etmişdim. Mənə dərhal elə göründü ki, elə bil siz məni öz yanınıza çağırırdınız... Mən... mən sizə bütün ömrüm boyu hörmət edəcəyəm, Nastasiya Filippovna, – deyə knyaz, sanki birdən ayıldı; bu sözləri nə cür adamların qarşısında söylədiyini başa düşərək qızarıb birdən sözünü bitirdi.

Ptitsin hətta məsum adam kimi başını aşağı salıb yerə baxırdı. Totski fikirləşdi: “İdiotdur, amma bilir ki, hər şeydən yaxşı yaltaqlılıqla müvəffəqiyyət qazanmaq olar, hərifdir!” Knyaz bucaqdan Qanyanın parlayan baxışını da gördü; o özünün bu baxışı ilə knyazı sanki külə döndərmək istəyirdi.

Üreyi lap yumşalmış Darya Alekseyevna dedi:

– Gör necə mehriban insandır!

General yavaşdan pıçıldadı:

– Təhsilli olsa da, axırı itmiş adamdır!

Totski şlyapasını götürüb, ehməllə əkilmək üçün ayağa qalxmağa hazırlaşdı. Bir yerdə çıxmaq üçün generala gözləşdilər. Nastasiya Filippovna dedi:

– Sağ ol, knyaz bu vaxta qədər heç kəs mənimlə belə danışmayıb, mənə hamı alıb-satırdı; amma nəcib adamlardan heç kəs mənə adaxlanmaq fikrinə düşmürdü. Eşitdinizmi, Afanasi İvanoviç? Knyazın bütün dediklərinə siz necə baxırsınız? Bəs axı az qala ədəbsizlik dərəcəsinə çatır... Roqojin! Sən hələ dayan, getməyə tələsmə! Mən görürəm ki, sən heç getməyəcəksən. Bəlkə də, mən hələ sənəninlə getdim. Sən mənə hara aparmaq istəyirdin?

Lebedev bucaqdan qışqırdı:

– Yekaterinqofa – Roqojin isə ancaq diksindi, o sanki özünə inanmır, gözünü bərəldib baxırdı. O, lap keyləşmişdi, elə bil başına dəhşətli zərbə endirmişdilər.

Qorxuya düşən Darya Alekseyevna birdən özündən çıxdı:

– Sən nə edirsən, nə danışsən, anam! Doğrudan da tutmalısan: dəli olubsan, nədir?

Nastasiya Filippovna şaqqıltı ilə gülə-gülə divandan dik qalxdı:

– Sən doğrudanmı inanmışdın? Bu cür körpəni məhv etmək? Belə şey Afanasi İvanoviçə yaraşan işdir: körpələr onun xoşuna gəlir! Gedirik, Roqojin! Hazırla öz bağlamanı! Evlənmək istəməyinin eybi yoxdur, amma pulları hər halda bəri ver. Mən, hələ ola bilsin, sənə ərə getməyəcəyəm. Sən elə bilirdin ki, evlənmək istədiyini üçün pullar da sənə qalacaq? Yalan deyirsən! Mən özüm abırsız arvadam! Mən Totskinin aşnası idim... Knyaz! Sən indi Nastasiya Filippovnanı deyil, Aqlaya Yepançinanı almalsan; yoxsa səni Ferdişşenko barmağı ilə göstərəcəm! Sən qorxmursan, amma mən düşünəndə ki, səni məhv etmişəm, buna görə sonralar sən mənə məzəmmət edəcəksən, özüm qorxardım! O ki, qaldı sənənin dediyin şərəf məsələsinə, guya ki, mənə almağın sənənin üçün şərəf olardı, sən bunu Totskidən soruş, o bilir. Amma sən, Qanya, Aqlaya Yepançinanı əldən verdin; sən bunu bilirdinmi? Sən onunla sövdələşməseydin, o mütləq sənə ərə gedərdi! Bax sizin hamınız beləsiniz: istər namussuz qadın olsun, istərsə namuslu qadınlar – sizin üçün heç bir fərqi yoxdur! Yoxsa mütləq

çaşacaqsınız... Gör ha, gör general necə baxır, ağzı açıq qalıb... General çiyinlərini ata-ata:

– Bu mərəkədir, mərəkə! – deyərək təkrar etdi. O da divandan qalxmışdı; hamı yenə ayaq üstə idi. Nastasiya Filippovna elə bil, qəzəblənib özündən çıxmışdı.

Knyaz əllərini ovuşdura-ovuşdura məhzun-məhzun dedi:

– Siz doğrudanmı belə düşünürsünüz!

– Bəs sən elə bilirdin, yox? Bəlkə, mən özüm də məğrur qadınam, abırsız olmağıma baxma! Sən bayaq mənə kamillik mücəssəməsi adlandırırдың, əcəb də kamillik tapıbsan: ancaq hamını heyretləndirmək xatirinə milyonu da, knyazlığı da ayaq altında tapdayıb canilər yuvasına gedir! Yaxşı, axı bundan sonra məndən sənə nə arvad! Afanasi İvanoviç, axı mən doğrudan da milyonu pəncərədən bayıra atdım! Amma siz elə güman edirdiniz ki, mən sizin yetmiş beş mininizə görə Qanyaya ərə getməyi özüm üçün xoşbəxtlik hesab edəcəyəm? Yetmiş beş mini götür özünə, Afanasi İvanoviç (heç yüzə də qalxmadın, Roqojin sənə üstün gəldi!); Qanyaya isə mən özüm təskinlik verəcəyəm; ağılıma bir fikir gəlib. İndi isə mən kef eləmək istəyirəm, axı mən küçə arvadıyam! Mən on il həbsxanada qaldım, indi mənim səadətım başlanır! Sən niyə dayanıbsan, Roqojin? Hazırlaş, yollanaq!

Sevincdən az qala dəli olan Roqojin bağırdı:

– Gedək! Ey siz... hamınız... şərab! Uf!..

– Şərab hazırla, mən içəcəyəm! Musiqi olacaqmı?

– Olacaq, olacaq! – Darya Alekseyevna Nastasiya Filippovnaya yanaşanda Roqojin qəzəblə bağırdı:

– Yaxın gəlmə! Mənimdir! Hər şey mənimdir! Kraliça! Bitdi!

O, sevincdən boğulurdu; o, Nastasiya Filippovnanın başına dolanırdı, hamının üstünə qışqırırdı: “Yaxın gəlmə!” Bütün dəstə artıq qonaq otağına dolmuşdu. Bəziləri şərab içir, bir parası qışqırır, şaqqıltı ilə gülürdü; hamının kefi açılmışdı; hamı coşmuşdu; özlərini çox sərbəst aparırdılar, Ferdişşenko onların dəstəsinə qoşulmağa çalışırdı. General ilə Totski yenə cəld gözdən yayınmaq fikrinə düşdülər. Qanyanın da şlyapası əlinde idi; lakin o, dinməz dayanaraq, gözleri qarşısında inkişaf edən mənzərədən nə isə hələ də ayrıla bilmirdi.

Roqojin bağırdı:

– Yaxın gəlmə!

Nastasiya Filippovna ona baxıb qəhqəhə ilə gülürdü:

– Əşi, sən niyə bağırırsan! Mən hələ öz evimin sahibesiyəm: kefim istəsə səni buradan qovaram. Hələ səndən pul almamışam; odur, ey onlar; onları ver bəri, bütün bağlını! Yüz min dediyin bu bağlıdadır mı? Tfu, rəzalətə bir bax! Sən nə danışırısan, Darya Alekseyevna? Məgər mən onu məhv edə bilərdimmi? (Nastasiya Filippovna knyazı göstərdi.) O nə cür evləne bilər; onun özünə hələ dəyə lazımdır; bax, general onun dayəsi olacaq, – gör bir onun başına necə fırlanır! Bura bax, knyaz, sənın adaxlın başqa bir adamdan pul aldı, ona görə ki, əxlaqsız qadımdır; halbuki sən ona evlənmək istəyirdin! Sən nə üçün ağlayırsan? Olmaya mənə acıyırsan? Məncə, sən gülməlisən, – deyə Nastasiya Filippovna sözünə davam edirdi; onun özünün yanaqlarında iki iri göz yaş damcısı parlayırdı. – Sən səbirlil ol, vaxta inan – hər şey keçib gedər! Sonra ağullanmaqdan, indi ağıllı olmaq yaxşıdır... Əşi, niyə siz hamınız ağlayırsınız, odur, Katya da ağlayır! Sən niyə ağlayırsan, Katya, mənım özüm? Mən sənınlə Paşaya çox şey qoyub gedirəm, bu barədə sərəncam vermişəm; indi isə əlvida! Mən səni, namuslu qızı, özümə, əxlaqsız qadına qulluq etməyə vadar etmişdim... Belə yaxşıdır, knyaz, doğru deyirəm, belə yaxşıdır; sonra mənə nifrət edərdin, onda biz xoşbəxt olmazdıq! And içmə, inanmıram! Axı bu lap axmaqlıq olardı!.. Yox, yaxşısı budur mehribanlıqla xudahafızlaşək, yoxsa axı mən özüm də xəyal-pərəstəm; belə evlənməyin bir faydası olmazdı! Məgər mən özüm səni arzulamamışam? Sən haqlısan, çoxdan arzud edirdim; hələ onun kəndində olanda, beş il tək-tənha yaşadım; fikirləşir, hey fikirləşirdim; elə olurdu ki, xəyala qapılır, xəyala dalırdım, – özüm də daim sənın kimisini təsəvvürümə gətirirdim, – mehriban, namuslu, yaxşı bir insan; həm də sənın kimi sarsaq. Düşünürdüm ki, birdən gəlib deyəcək: “Siz günahkar deyilsiniz, Nastasiya Filippovna, mən sizi varlığımla sevirəm!” Elə xəyala qapılırdım ki, az qala dəli olmaq dərəcəsinə çatırdım... Bir də görürdüm, bax bu gəldi: ildə iki ay qonaq qalırdı, rüsvay edir, təhqir eləyir, qızıdırır, əxlaqımı pozur, sonra da çıxıb gedirdi, – min dəfə özümü gölə atmaq istəmişəm; ancaq əclaf idim, cəsəretim çatmırdı; amma indi... Roqojin, hazırısan?

– Hazırım! Yaxın gəlməyin!

Bir neçə adam diləndi:

– Hazırdır!

– Üçatlı, zınqırovlı faytonlar gözleyir!

Nastasiya Filippovna pul bağlısını əlinə aldı.

– Qanka, mənım ağılıma bir fikir gəlib: mən sənə mükafat vermək istəyirəm; ona görə ki, axı nə üçün sən hər şeyi itirməlisən? Roqojin, üç manatdan ötrü o, Vasilyevskiye dizin-dizin sürünərmə?

– Sürünər!

– Onda qulaq as, Qanya; mən sənın daxili aləmine sonuncu dəfə nəzər salmaq istəyirəm; sən özün mənə üç ay əzab verməsən, indi mənım növbəmdir. Sən bu bağlamayı görürsənmi; bunun içində yüz min var! Bax mən bunu bu saat sobaya, odun içinə atacağam; hamının gözünün qabağında, hamı şahiddir! Alov bunu bütünlüklə bürüyəndə, – əlini sox sobaya, ancaq əlcəksiz, yalın əllərinlə; qollarımı da çırmala; bağlını odun içindən çıxart! Çıxartdın sənındir; yüz minin hamısı sənındir! Ancaq bir balaca barmaqların yanacaq, bəs axı yüz mindir, fikirləş! Bunu çıxarmaq bir dəqiqəlik işdir! Mən də sənın vücuduna, mənım pullarım üçün özünü oda vurmağına ləzzətlə tamaşa edəcəyəm. Hamı şahiddir ki, bağlama sənın olacaq! Yaxın düşməsən, yanıb kül olacaq. Heç kəsi yaxın buraxmaram. Çəkilin! Hamı çəkilsin! Mənım pullarımdır! Mən bunları bir gecəm üçün Roqojindən almışam. Mənımmi pulumdur, Roqojin?

– Sənındir, mənım səadətim! Sənındir, kraliça!

– İndi ki, belədir, hamı çəkilsin; kefim nə istəsə onu da edəcəyəm! Mane olmayın! Ferdışşenko, odu düzəldin!

Heyrət içində olan Ferdışşenko cavab verdi:

– Nastasiya Filippovna, əllərim qalxmır!

Nastasiya Filippovna:

– E-eh! – deyə qışqırıb, maşanı qaparaq, işaran iki kösövü qurdaladı; bir balaca alovlanan kimi bağlını odun içinə atdı.

Hər tərəfdən qışqırıq səsləri ucaldı, hətta çoxları xaç çəkdi. Hər yandan qışqırırdılar:

– Dəli olub, dəli olub!

General Ptitsına pıçıldadı:

– Bəlkə, biz onun əl-ayağını ba...ba...bağlayaq? Ya da şey dalınca göndərək... Bəs axı dəli olub? Olubmu?

Gözlerini yavaş-yavaş yanmaqda olan bağlamadan çəkməyə taqəti çatmayan, kağız kimi ağarmış və tir-tir esən Ptitsın pıçıldadı:

– Yo-yox, bu, ola bilsin ki, lap da dəlilik deyildir.

General Totskiden əl çəkmirdi:

– Dəli deyilmi? Axı dəlidir ya yox?

Afanasi İvanoviçin də rəngi bir az qaçmışdı, o mızıldadı:

– Mən sizə demişdim ki, o, koloritli¹ qadındır.

– Lakin axı, hər halda yüz mindir!

Hər tərəfdən səslər ucaldı:

– Allah, Allah! – hamı sobanın qabağına toplaşmışdı. Hamı qabağa keçib baxmaq istəyirdi; hamı qışqırırdı... Bəziləri hətta adamların başları üzərindən baxmaq üçün stulların üstünə qalxmışdılar. Darya Alekseyevna cəld başqa otağa keçib, Katya və Paşa ilə nə barədə işə qorxa-qorxa pıçıladaşdı. Göyçək alman qadını qaçmışdı.

Nastasiya Filippovnanın qarşısında dizin-dizin sürünən Lebedev əllərini sobaya uzadıb qışqırırdı:

– Anam! Kraliça! Hökmrən! Yüz mindir! Yüz min! Özüm görmüşəm, mənim gözümlün qabağında bağlayıblar! Anam! Rəhmdil ana! Sən mənə əmr elə, bütün bədənimlə girim sobaya; ağarmış başımı bütünlüklə oda soxum!.. Ayağı şikəst naxoş arvadım, on üç baş uşağım var – hamısı yetimdir; atamı keçən həftə basdırmışam; evdə ac oturub, Nastasiya Filippovna! – Sonra da vay şivənlə sobaya sarı süründü.

Nastasiya Filippovna onu itələyərək qışqırdı:

– Rədd ol! Hamınız çəkilin! Qanya, bəs sən niyə dayanıbsan? Utanma! Giriş! Sənin səadətin oradadır!

Lakin Qanya bu gün və bu axşam çox əzab və iztiraba məruz qalmışdı; özü də bu sonuncu gözlənilməz sınağa hazırlaşmamışdı. İzdiham ikiye bölünüb onların qarşısından çəkildi; Qanya Nastasiya Filippovna ilə üz-üzə, ondan üç addım aralı dayandı. Nastasiya Filippovna nüfuzedicə odlu baxışlarını ondan çəkməyərək, sobanın lap yanında dayanıb gözləyirdi. Frak geymiş, əlcəkli, şlyapası əlində olan Qanya, qollarını çarpazlayıb oda baxa-baxa Nastasiya Filippovnanın qarşısında dinməz dayanmışdı, cavab vermirdi. Onun dəsmal kimi ağarmış sifətinə dəlillərə məxsus təbəssüm dolaşdı. Doğrudur, o,

Nastasiya Filippovnadən, yanmağa başlamış bağlamadan gözünü çəke bilmirdi; lakin elə bil ki, onun qəlbine nə işə yeni bir duyğu nüfuz etmişdi; elə bil ki, o işgencəyə davam getirməyə and içmişdi; o, yerindən tərpenmirdi; bir neçə saniyədən sonra hamı üçün aydın oldu ki, o bağlını götürməyə getməyəcək, getmək istemir.

Nastasiya Filippovna ona qışqırdı:

– Ey, yanacaq, səni də utandıracaqqlar; axı sonra özünü asacaqsan, mən zarafat etmərəm!

Əvvəlcə, sönməkdə olan iki kösöv arasında alovlanan odun üstünə bağlama düşəndə, ağacı basıb söndürürdü. Lakin balaca göy alov aşağıdan altdakı kösövün bir ucunu hələ yalayır. Nəhayət, alovun nazik, uzun dili bağlamaya da toxundu; od alışıb, kağızın künclərindən yuxarıya qalxdı; birdən bağlama bütünlüklə alışı; parlaq alov sürətlə yüksəldi, hamı dəhşətə gəldi.

Lebedev yenə qabağa soxula-soxula qışqırırdı:

– Anam! – Lakin Roqojin onu yenidən geri itələdi.

Roqojinin özü hərəkətsiz dayanıb tamaşa edirdi. O, Nastasiya Filippovnadən gözünü çəke bilmirdi; nəşələnirdi; göyün yeddi qatında idi.

Roqojin ətrafında kim oldu, gözüne kim sataşdı, ona da müraciətlə hər dəqiqə təkrar edirdi:

– Kraliça bax belə olar! Bax bu, bizim qaydamızdır! – deyə özündən çıxmış halda qışqırırdı. – Yaxşı, ay fırıldaqçı xəspuşlar, sizdən hansınız belə şey edərsiniz, hə?

Knyaz kədərli halda, dinməz onları müşahidə edirdi. Ferdişsenko belə dedi:

– Mən ancaq birçə mini də dişimlə çıxardım!

Hamıdan daldə dayanmış, bütün ümidini itirmiş zırpı yumruqlu cənab dişlərini qıcadı:

– Dişimlə mən də çıxardım, – L-ləə-nət şeytana! – O, alovu görüb birdən qışqırdı: – Yanır, hamısı yanacaq!

Otaqdakıların hamısı sobaya tərəf can ataraq, hamısı bir səslə qışqırırdı:

– Yanır, yanır!

Qanya, ezilmə, naz eləmə, axırıncı dəfə deyirəm! Ferdişsenko özündən çıxıb, hiddətlə Qanyaya yanaşaraq onun qolunu dartışdırırdı: dartsışdırırdı:

¹ Səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə nəzərə çarpan

– Yeri sobaya! Yeri, ədəb lovğa! Yanacaq! Vay səni, lə-ə-nə-ətə gələsən, mələn!

Qanya Ferdişşenkonu var gücü ilə itələdi, dönüb qapıya sarı getdi; lakin iki addım da atmamış səntirleyib guppultu ilə yerə sərildi.

Hər tərəfdən qışqırdılar:

– Ürəyi getdi!

Lebedev bağırırdı:

– Anacan, yanacaq!

Hər tərəfdən bağırırdılar:

– Əbəs yerə yanacaq!

Nastasiya Filippovna:

– Katya, Paşa, ona su verin, spirt gətirin! – deyə qışqırdı; soba maşasını qapıb, bağlamayı çıxartdı.

Bayır tərəfdən bütün kağız yanır, tüstüləyirdi; lakin dərhal görünürdü ki, daxilinə od keçməmiş, salamat qalmışdı. Bağlama üçqat qəzet vərəqinə bükülmüşdü; pullar salamat idi. Hamı rahatca köksünü ötürdü.

Lebedev rıqqətlə dedi:

– Olsa-olsa, vur-tut birçə min korlanıb, qalanı salamatdır.

Nastasiya Filippovna bağlamayı Qanyanın yanına qoyaraq dedi:

– Hamısı onundur! Bütün bağlama onundur! Eşidirsinizmi, cənablar! Hər halda yaxın düşmədi: davam gətirdi! Deməli, heysiyyət və mənliyi, pula hərislikdən üstün oldu. Eybi yoxdur, ayılar! Yoxsa ki, yəqin adamın başını kəsərdi... Odur, özünə gəlir. General, İvan Petroviç, Darya Alekseyevna, Katya, Paşa, Roqojin eşidirsinizmi? Bağlama onundur. Qanyanın. Mən bunu ona bağışlayıram, mükafat verirəm... Sonra, nə olur olsun! Ona deyərsiniz. Qoy burada, onun yanında qalsın... Roqojin, marş! Əlvida, knyaz, birinci dəfə insan gördüm! Əlvida, Afanasi İvanoviç, mersi!

Roqojinin bütün dəstəsi Roqojinlə Nastasiya Filippovnanın arxasınca hay-küylə, gurultu ilə, çığır-bağır otaqlardan keçib küçə qapısına sarı yönəldilər. Zalda qızlar Nastasiya Filippovnaya şubasını verdilər; aşpaz qadın Marfa yüyürə-yüyürə mətbəxdən çıxdı. Nastasiya Filippovna onların hamısını öpdü.

Göz yaşı axıdan qızlar Nastasiya Filippovnanın əllərini öpə-öpə soruşurdular:

– Anacan, siz bizi məgər birdəfəlik atıb gedirsiniz? Axı siz hara gedəcəksiniz? Özü də anadan olan gün, belə bir gündə!

– Küçəyə, Katya, sən eşitdinmi, mənim yerim oradadır; bu da olmasa paltaryuyan olacağam! Afanasi İvanoviçin hesabına yaşamaq kifayətdir! Məndən ona salam yetirin, mənə işə pisliliklə xatırlamayın...

Knyaz yel kimi küçə qapısına sarı yüyürdü; burada hamı dörd dənə üçatlı, zınqırovlular faytonlara əyləşirdi. General onu pilləkəndə haqladı.

O, knyazın qolundan yapışdı dedi:

– Nə edirsən, knyaz, özünə gəl! Əl çək! Görürsənmi o nə cür qadındır! Sənə ata kimi deyirəm...

Knyaz ona baxdı, lakin bir söz demədi; dartınıb aşağı yüyürdü.

Üçatlı faytonların bu saat yola düşdükləri küçə qapısının qabağında general gördü ki, knyaz qabağına çıxan ilk faytona sıçrayıb, sürücüyə – Yekaterinqof, üçatlıların arxasınca, – deyə qışqırdı. Sonra generalın, boz löhrəm at qoşulmuş faytonu yanaşaraq, onu evinə apardı; o evə yeni ümidlərlə, yeni məqsədlərlə və hər halda özü ilə götürməyi yadından çıxarmadığı bayaqkı mirvaridlə yollanırdı. Mülhizə və ehtimallar sırasında onun gözleri qarşısında iki dəfə də Nastasiya Filippovnanın cazibədar surəti canlandı; general köksünü ötürdü.

– Təəssüf! Heyif, doğrudan da, heyif! Axırı itmiş qadındır! Dəli qadındır!..

– Bəli, knyaza indi Nastasiya Filippovna lazım deyil...

Nastasiya Filippovnanın qonaqlarından iki nəfər başqa müsahib də, – bir az piyada getməyi üstün tutanlar, – elə bu səpkidə bir neçə nəsihətəməz və ibretli sözlər dedilər:

İvan Petroviç Ptitsın deyirdi:

– Bilirsinizmi, Afanasi İvanoviç, bu, necə deyərələr, yaponlarda belə olur. Orada, təhqir olunmuş şəxs guya ki, gedir təhqiredənin yanına və ona deyir: “Sən məni təhqir edibsən, ona görə mən gəlmişəm sənənin gözünün qarşısında qarnımı yırtam”; bu sözləri deyib, doğrudan da onu təhqiredənin gözü qarşısında öz qarnını yırtaraq, ola bilsin bundan fəvqəladə dərəcədə razı qalır; elə bil ki, doğrudan da öz düşməninə qisas alır. Dünyada əcaib təbiətli insanlar var. Afanasi İvanoviç!

Afanasi İvanoviç təbəssümlə cavab verdi:

– Siz elə güman edirsiniz ki, burada da buna bənzər əhvalat olub, hm! Siz, hər halda, eyhamlı dediniz... özü də çox gözəl müqayisə

etdiniz. Lakin öziz, mehriban İvan Petroviç, özünüzd gördünüz ki, mən əlimdən gələn hər şeyi etdim; axı razılışın ki, mən imkanım xaricində olan şeyi edə bilmərəm! Lakin siz hər halda, bununla da razılışın ki, bu, böyük məziyyətlərə, ləyaqətlərə malik bir qadındır... onda gözəl xüsusiyyətlər var. Hərgah mən o mərkədə özümə belə bir rəftarı rəva görseydim, bayaq hətta qışqıra-qışqıra demək istəyirdim ki, onun mənə qarşı irəli sürdüyü bütün ittihamlara Nastasiya Filippovnanın özü ən gözəl bəraət qazandırır. Bir deyin görüm, kim bu qadına bəzən dəlicəsinə... bütün varlığı ilə vurulmaz, məftun olmazdı? Siz bir baxın, o mujik, Roqojin, onun üçün yüz min gətirdi! Fərz edək ki, indi orada baş vermiş şeylərin – əhvalatların hamısı, – keçici, romantik, ədəbsiz şeylər idi; lakin özünüzd razılışın ki, koloritli, orijinal idi. İlahi, bu cür təbiətə və belə gözəlliyə malik bir qadın nə qədər yüksələ bilərdi! Lakin bütün söylərinə hətta təhsilli olmasına da baxmayaraq, – hər şey məhv oldu! Cilalanmamış almazdır – mən bunu bir neçə dəfə demişəm...

Afanasi İvanoviç dəridən köksünü ötürdü.

İkinci hissə

I

Nastasiya Filippovnanın mənzilindəki axşam ziyafətində baş vermiş əcaib əhvalatdan, – biz hekayətimizin birinci hissəsini bununla bitirmişdik, – iki gün sonra, knyaz Mışkin gözənlilməz mirası almaq üçün təcili Moskvaya yollandı. O vaxt deyirdilər ki, knyazın bu cür tələsik səfərinin başqa səbəbləri də ola bilərdi, lakin istər bu barədə, istərsə də knyazın Moskvadakı sərgüzəştləri haqqında və ümumiyyətlə, onun Peterburqda olmadığı müddətdə başına gələnlər barədə biz çox az məlumat verə bilərik. Knyazın Moskva səfəri altı ay çəkdi; hətta onun taleyi ilə maraqlanmağa bəzi əsasları olan adamlar da bütün bu müddət ərzində onun barəsində az şey öyrənə bilmişdilər. Doğrudur, bəzi adamların qulağına çox nadir halda, bəzi şeyiələr çatırdı; lakin bu şeyiələr də çox vaxt əcaib və həmişə də demək olar, bir-birinə zidd şeyiələr idi. Knyazla hamıdan artıq maraqlanan, əlbəttə, Yepançinlər ailəsi idi; knyaz yola düşəndə Yepançinlərlə heç xudahafizləşməyə də macal tapmamışdı. Bir də ki, general o vaxt knyazla görüşmüşdü; hətta iki-üç dəfə; onlar nə barədə isə ciddi söhbət etmişdilər. Lakin Yepançin özü görüşmüş olsa da, öz ailəsinə bu barədə heç bir şey deməmişdi. Bir də ki, ümumiyyətlə, ilk vaxtlar, yəni knyaz gedəndən sonrakı bir ay müddətində Yepançinlər ailəsində onun haqqında söz-söhbət yox idi. Təkcə generalın arvadı, Lizaveta Prokofyevna lap əvvəllər demişdi ki, o, “knyaz haqqında çox böyük səhv etmişdir”. İki ya üç gün keçəndən sonra isə knyazın adını çəkmədən, qeyri-müəyyən şəkildə əlavə etmişdi ki, “onun həyatında baş verən ən əsas cəhət adamlar haqqında fasiləsiz olaraq səhv etməsidir”. Nəhayət, artıq on gün keçəndən sonra nədən ötrü isə qızlarına qəzəbləndiyi üçün nəsihətə yana tərdə dedi ki, “səhv etmək kifayətdir! Daha səhvlər olmayacaq”. Bununla belə, bir cəhəti görməmək olmazdı ki, onların evində bir xeyli vaxtdan bəri nə isə xoşa gəlməyən əhvali-ruhiyyə hökm sürür. Nə isə ağır, gərgin, mübhəm, mübahisəli bir məsələ mövcud idi; hamı qaşqabağını

tökürdü. General gecə-gündüz məşğul idi; başı işlərə qarışmışdı; əlləşirdi; onu bu qədər məşğul olan və fəal – xüsusilə qulluq işində – az hallarda görürdilər. Ev adamları onun üzünü seyrək-seyrək görə bilirdilər. O ki, qaldı Yepançinlərin qızlarına, əlbəttə, onlar ucadan heç bir şey deməmişdilər. Bəlkə, hətta təklikdə də öz aralarında çox az şey danışmışdılar. Bunlar məğrur, təkəbbürlü qızlar idi; hətta öz aralarında da danışmağa bəzən utanırdılar; bununla belə, onlar bir-birini nəinki ilk sözdən, hətta ilk nəzərdən başa düşürdülər; belə ki, bəzən çox danışmaq da lazım olmurdu.

Hərgah ailədə kənar bir müşahidəçi olsaydı, bircə nəticə çıxara bilərdi; məlumatın az olmasına baxmayaraq, bütün yuxarıda deyilənlərə əsasən, knyaz, Yepançinlərin ailəsinə xüsusi təsir bağışlaya bilmişdi, halbuki bu evə yalnız bircə dəfə gəlmiş, özü də çox az qalmışdı. Ola bilsin ki, bu, knyazın bəzi eksentrik sərgüzeştləri ilə izah olunan sadə maraqlı təsiri idi. Hər necə olsa, təsir qalmışdı.

Şəhərə yayılmaqda olan şeyilər də yavaş-yavaş dumanlı şəkildə alırdı. Doğrudur, belə danışdırlar ki, qəflətən külli miqdarda miras əldə edən bir nəfər axmaq knyazcıq (onun adını heç kəs düzgün bilmirdi) Parisdəki Şato-de-Flyorda məşhur kankanerka¹ olan gəlmə fransız qadınına evlənmişdir. Lakin bəziləri də deyirdilər ki, mirası bir nəfər general alıb, məşhur kankanerka olan gəlmə fransız qadınına evlənən isə son dərəcə varlı bir rus taciridir; həm də bu tacir öz toyunda, tərifiylənək üçün sərxoş halda düz yeddi yüz min bilet dəyərində olan son lotereya istiqrazını şama tutub yandırmışdır. Lakin bütün bu şeyilər bir az sonra aradan qalxdı; bunun da aradan qalxmasına xeyli kömək edən şərait oldu. Məsələn, Roqojinin dəstəsindəki adamlardan bir çoxu bəzi şeylər söyləyə bilərdilər; lakin bütün bu dəstə, başda Roqojin olmaqla, Nastasiya Filippovnanın da iştirak etdiyi Yekaterinqof vağzalındakı dəhşətli orgiyadan² düz bir həftə sonra Moskvaya yollanmışdılar. Bu əhvalatla maraqlanan çox az adamdan bəzilərində hansı şeyilər vasitəsi ilə məlum oldu ki, Nastasiya Filippovna Yekaterinqofdan sonra elə ertəsi gün qaçmış, yox olmuşdur və guya ki, nəhayət, onun izinə düşüb öyrənəblər ki, Moskvaya yollanmışdır; belə ki, Roqojinin Moskvaya səfərində də müəyyən adamlar bu şeyilə ilə əlaqədar bəzi uyğunluq tapırdılar.

¹ Kankanerka – rəqqasə

² Orgiya – eys-ışrət, azgıncasına kef

Əslində Qavrila Ardalionoviç İvolgin haqqında da şeyilər yayılmağa başlamışdı; o da öz sahəsində kifayət qədər məşhur adam idi. Lakin onun da başına bir əhvalat gəlmişdi; bu əhvalat, çox keçmədən, onun haqqında gedən bütün bədxah danışıklara qarşı marağı çox tez söndürdü; sonralar isə bütün bu şeyilə və söhbətlər birdəfəlik aradan qalxdı; o, ağır xəstələnmişdi, nəinki heç bir cəmiyyətdə, heç yerdə görünmür, hətta qulluğa da getmirdi. O, bir ay naxoş yatıb sağaldı, lakin səhmdarlar cəmiyyətindəki qulluğundan nə üçünsə tamamilə imtina etdi; onun yerini başqa adam tutdu. O, general Yepançinin evinə də ayaq basmadı; belə ki, generala da ayrı bir məmur qulluq etməyə başladı. Qavrila Ardalionoviçin düşmənləri güman edə bilərdilər ki, Qanya, başına gələn əhvalatlardan o dərəcədə xələt çəkir ki, küçəyə çıxmağa da utanır; lakin o, doğrudan da nə isə xəstə idi; hətta ipoxondriyaya mübtəla olmuşdu; fikrə dalır, əsəbiləşirdi. Varvara Ardalionoviç həmin qış fəslində Ptitsına ərə getdi; onları taniyanların hamısı bu nikahı onunla izah edirdilər ki, Qanya öz məşğələlərinə qayıtmaq istəmirdi; həm də nəinki ailə saxlamaqdan əl çəkmişdi, hətta özünün yardımı ehtiyacı vardı; indi ona da baxan lazım idi.

Mötərizə içərisində qeyd edək ki, Yepançinlərin evində Qavrila Ardalionoviç də heç vaxt yada düşmürdü, – elə bil ki, nəinki yalnız onların evində, heç dünyada belə bir adam olmamışdı. Bununla belə, orada onun olduqca diqqətəlayiq bir əhvalatını hamı eşitmişdi (və hətta çox tez) əhvalat bundan ibarət idi: onun üçün faciə olan həmin gecə, Nastasiya Filippovnagildə baş verən üzüntülü macəradan sonra Qanya evə qayıtdı, uzanıb yatmadı, knyazın qayıtmasını gərgin və əsəbi halda, səbirsizliklə gözləməyə başladı. Yekaterinqofa yollanmış knyaz oradan səhər saat altıya işləyəndə qayıtdı. Bu vaxt Qanya knyazın otağına daxil oldu, ürəyi gedib uzandığı məqamda Nastasiya Filippovnanın ona bağışladığı, qarsalanmış pul bağlamasını knyazın qarşısındakı masanın üstünə qoydu. Qanya knyazdan israrla xahiş edirdi ki, imkan olan kimi, o, həmin hədiyyəni Nastasiya Filippovnaya qaytarsın. Qanya knyazın otağına girəndə, ona düşmənlə münasibəti bəsləyirdi; özü də qəzəbli idi; lakin knyazla guya ki, bir-iki kəlmə danışandan sonra Qanya knyazın yanında iki saat oturub; bütün bu vaxt ərzində hönkür-hönkür ağlamış, acı göz yaşı axıtırmışdı. İki saat bir-birindən dost kimi ayrılmışdılar.

Bütün Yepançinlərə gedib çatan bu məlumat, sonralar təsdiq edil-di-yi kimi, tamamilə düzgün məlumat idi. Bu cür xəbərlərin belə tezliklə məlum olması, əlbəttə, təəccüblü idi; məsələn, Nastasiya Filippovnanın evində baş verən əhvalat Yepançinlərin evində az qala lap elə ertəsi gün və bütün təfsilatı ilə məlum olmuşdu. O ki, qaldı Qavri-la Ardalionoviç haqqındakı məlumata, belə ehtimal etmək olardı ki, bu xəbəri Yepançinlərgilə Varvara Ardalionovna gətirmişdi; Varvara Ardalionovna Yepançinlərin qızlarının yanına ayaq açmış və hətta çox az bir vaxt ərzində onlarla dostlaşmışdı; bu işə Lizaveta Prokofyevnanı son dərəcə heyrətləndirirdi. Lakin Varvara Ardalionovna Yepançinlərlə bu cür yaxın olmağı nə üçünsə, lazım bilsə də, öz qardaşı haqqında onlarla yəqin ki, danışmazdı. Halbuki öz qardaşının az qala qovulmuş olduğu ailə ilə dostluq etməyə başlayan Varvara Ardalionovna da özünə görə, olduqca məğrur qadın idi. Varvara Ardalionovna bundan qabaq da Yepançinlərin qızları ilə tanış idi; lakin onlar az-az görüşürdülər. Bununla belə, o indi də qonaq otağında görünür, dal pilləkəni az qala yüyürə-yüyürə qalxırdı. Lizaveta Prokofyevna Varvara Ardalionovnanın anası Nina Aleksandrovnaya çox hörmət edirdi, amma Varvara Ardalionovnaya nə əvvəllər məhəl qoyardı, nə də indi məhəl qoyurdu. Lizaveta Prokofyevna təəccüb edir, hirsələnir, Varya ilə tanışlığı öz qızlarının şiltaqlığı və şöhrətpərəstliyi ilə izah edirdi; o belə hesab edirdi ki, qızları “heç bilmirlər ki, onun ziddinə nə fikirləşib tapsınlar”; Varvara Ardalionovna isə ərə gedəndən sonra da onlara gəlməyə davam edirdi.

Lakin knyazın səfərə çıxdığı vaxtdan bir ay keçmişdi; general arvadı Yepançina knyaginya Belokonskaya qarından məktub almışdı; bundan iki həftə əvvəl Moskvaya, ərdə olan böyük qızının yanına getmiş Belokonskayanın bu məktubu ona əməlli-başlı təsir etmişdi. Lizaveta Prokofyevna bu məktub haqqında nə qızlarına bir şey demişdi, nə də İvan Fyodoroviçə; lakin ailədə bir çox əlamətlərdən görünürdü ki, Lizaveta Prokofyevna nədənsə çox həyəcanlanmışdır, hətta təşviş keçirir. O, qızları ilə çox əcaib tərzdə danışmağa başlamışdı; özü də daim qeyri-adi şeylərdən bəhs edirdi; görünür ki, o nə isə demək istəyirdi, lakin nədənsə özünü saxlayırdı. Məktubu aldığı gün, o, qızlarını əzizlədi; hətta Aqlaya ilə Adelaidanı öpdü; nəyə görə isə onların qarşısında peşmançılıq çəkirdi; lakin məhz nəyə görə peşman olduğunu qızları başa düşə bilmirdilər. Hətta bir aydan

bəri gözəndən saldığı İvan Fyodoroviçə qarşı da lütfkar olmuşdu. Əlbəttə, elə ertəsi gün, özünün dünənki ürəyiyumşaqlığına lap acığı tutdu; özü də hələ nahara qədər hamı ilə deyişdi, axşama yaxın üfük yenə aydınlaşdı. Ümumiyyətlə, bir həftə ərzində Lizaveta Prokofyevnanın eyni tamam açılmışdı; əhvalı durulmuşdu; o çoxdandı özünü bu cür yaxşı hiss etmirdi.

Lakin bir həftədən sonra Belokonskayadan yenə bir məktub gəldi; amma bu dəfə general arvadı artıq fikrini söyləməyi qərara aldı. O, tontənə ilə elan etdi ki, “Belokonskaya qarı” (Lizaveta Prokofyevna onun haqqında qiyabi danışıanda knyaginyanı heç vaxt ayrı cür adlandırmırdı) o zad haqqında... “sarsaq, əşi, adı nədir, knyaz haqqında!” Çox yaxşı, təsəlliverici məlumat yazıb. Qarı Moskvada onu axtarıb tapıb, soraqlaşmış, onun haqqında nə isə yaxşı məlumat öyrənib, nəhayət, knyaz özü onun yanına gəlib, həm də ona fəvqəladə təsir bağışlayıb. “Ondan məlum olur ki, qarı hər gün onu səhərlər, saat birdən ikiyə qədər öz yanına dəvət edirmiş; knyaz da hər gün onun yanına yollanır; bu vaxta qədər də qarını zinhara gətirməyib” – deyə general arvadı sözünü bitirərək, bunu da əlavə etdi ki, knyazı “qarının” vasitəsi ilə iki-üç yaxşı ailədə qəbul etməyə başlayıblar. “Yaxşıdır ki, xanənişin olmayıb, özü də axmaq kimi utanmır”. Bütün bu məlumatları dinləyən qızlar o saat gördülər ki, anacıqları öz məktubundakıların çoxunu, bir xeyli şeyi onlardan gizlətməmişdir. Ola bilsin ki, onlar bunu Varvara Ardalionovna vasitəsi ilə öyrənmişdilər; Ptitsının knyaz haqqında və onun Moskvada olması barədə bildiklərinin hamısını Varvara Ardalionovna da bilirdi; və əlbəttə, bilirdi. Ptitsına isə hamıya məlum olandan hətta daha çox şey məlum ola bilirdi. Lakin o, Varyaya, əlbəttə məlumat versə də, işə aid məsələlərdə son dərəcə dinməz adam idi. Buna görə indi general arvadının Varvara Ardalionovnadən daha artıq zəhləsi gedirdi.

Lakin hər necə olsa, ilk addım atılmışdı; birdən knyaz haqqında ucadan danışmaq imkanı yarındı. Bundan başqa, Yepançinlərin evində knyazın bağışlanmış olduğu o qeyri-adi təsir və özü haqqında oyatmış olduğu həddən artıq böyük maraq bir daha aydın şəkildə təzahür etdi. Moskvadan alınan məlumatların qızlarına bağışladığı təsire general arvadı hətta heyrət etdi. Qızlar da analarına heyrət etdilər; o öz qızlarına təmkin və vüqarla demişdi ki, “onun həyatının başlıca əlaməti – adamlar haqqında fasiləsiz olaraq səhv etməsidir”.

eyni zamanda onun Moskvada knyazı “ən qüdrətli” qarı Belokonskayaya tapşırmasına təəccüb edirdilər; bir də ki, knyaza qarşı diqqətli olmağı, əlbəttə qarından İsa peyğəmbərin, Allahın naminə xahiş etmək lazım gəlmişdi; ona görə ki, qarı müəyyən hallarda ağır törpənən idi.

Lakin ilk addım atılıb, yeni əhvali-ruhiyyə yaranan kimi general da öz mülahizəsini söylədi. Məlum oldu ki, o da fəvqələdə dərəcədə maraqlanmış. Bununla belə o, “məsələnin ancaq əməli cəhəti” haqqında məlumat verdi. Belə məlum oldu ki, knyazın xeyrini nəzərə alaraq, onu və xüsusən onun rəhbəri Salazkini müşahidə altına almağı iki nəfər olduqca etibarlı və Moskvada özlərinə görə nüfuzlu olan adama tapşırılmışdır. Miras haqqında, “necə deyirlər, miras faktı haqqında” deyilənlərin hamısı doğru çıxmışdı, lakin mirasın özü, əslində, onun bərəsində əvvəllər deyildiyi qədər də çox deyildi. Var-dövlətin yarısı dolaşıqdı; borclar meydana çıxmışdı, nəməlum iddiaçılar peyda olmuşdu, elə knyaz özü də, ona edilən rəhbərliyə baxmayaraq, özünü heç bir cəhətdən işgüzar apara bilmirdi.

“Əlbəttə, Allah onun köməyi olsun”. İndi bir halda ki, “dinnəmzlik dövrü” qurtarıb, general bunu bildirməyə “səmimi qəlbdən” şaddır; ona görə ki, “uşaq bir az o söz olsa da”, yardıma layıqdır. Amma burası da var ki, bir cəhətdən hər halda bir az sarsaqalayıb: məsələn, məhrum tacirin borcluları mübahisəli, əhəmiyyətsiz sənədlərlə onun yanına gəliblənmiş; bəziləri isə knyaz haqqında xəbər-ləşib, heç bir sənədsiz gəliblər, – bəs knyaz nə edib? Bütün bu fırıldaqçıların və borcları tələb edənlərin heç bir hüquqları olmadığı barədə dostların yazılı məlumatlarına baxmayaraq, knyaz hamısının tələbini ödəmişdir; yalnız ona görə ödəmişdir ki, onlardan bəzilərinin həqiqətdə zərərdidə olmaları doğru çıxmışdır.

Generalın arvadı dedi ki, Belokonskaya da ona bu səpkidə məktub yazmışdır; həm də “bu axmaqlıqdır, çox axmaqlıqdır, gici müalicə etmək olmaz”, – deyər arvad kəskinliklə əlavə etdi; lakin bu “gicin” hərəkətlərindən onun nə dərəcədə məmnun qaldığı qadının üzündən görünürdü. General bütün bu söhbətlər və rəylərdən sonra gördü ki, onun arvadı knyazın qeydinə doğma oğlu kimi qalır; ona qayğıkeşlik göstərir; özü də Aqlayanı yamanca nəvazişləməyə başlamışdır; bunu gören İvan Fyodoroviç bir müddət olduqca işgüzar bir görkəm aldı.

Lakin bütün bu xoş əhvali-ruhiyyə yenə də uzun davam etmədi. Cəmi iki həftə keçəndən sonra qəflətən yenə nə isə dəyişdi; general

arvadı qaşqabağını salladı; general isə bir neçə dəfə çiyini çəkərək, yenə də “dinnəmzlik şəraitinə” tabe oldu. İş burasındadır ki, general cəmi iki həftə bundan əvvəl xəlvəti bir məlumat almışdı; bu məlumat qısa olduğu üçün o qədər də aydın deyildi; amma düzgün idi; məlumatdan belə çıxırdı ki, əvvəlcə Moskvada yox olmuş Nastasiya Filippovnanı sonra Roqojin ilə Moskvanın özündəcə tapmışdır; sonra yenə də itib, Roqojin tərəfindən yenə də tapılan Nastasiya Filippovna, nəhayət, ona ərə getməyi səmimi surətdə vəd etmişdir. Beləliklə də, ikinci həftə keçəndən sonra birdən zati-aliyə məlumat verildi ki, Nastasiya Filippovna üçüncü dəfə qaçmışdır; özü də az qala nikah duvağı altından; bu dəfə isə haradasa, quberniyada itib-batıb; eyni zamanda knyaz Mışkin də bütün işlərini Salazkinin himayəsinə buraxaraq, Moskvadan yox olmuşdur. General belə nəticə çıxartdı: “qadınları gedib, yoxsa sadəcə onun dalıncamı yollanıb – məlum deyil; lakin burada nə isə var”. Lizaveta Prokofyevna da öz tərəfindən nə isə xoşa gəlməyən məlumat almışdı. Nəhayət, knyaz gedəndən iki ay sonra Peterburqda onun haqqında yayılan şayiələr birdəfəlik aradan qalxdı; Yepançinlərin evində isə “dinnəmzlik şəriti” daha aradan qalxmırdı. Bununla belə, Varvara Ardalionovna qızların yanına gəlməyə davam edirdi.

Bütün bu şayiə və məlumatlar haqqında bəhsi bitirmək üçün onu da əlavə edək ki, bahar fəslinin başlanğıcında Yepançinlərin ailəsində bir xeyli təbəddülat baş verdi; ona görə də knyazı unutmaq çətin deyildi; knyaz da özü haqqında heç bir şey yazmır, bəlkə də, məlumat vermək istəmirdi. Qış mövsümü müddətində, nəhayət, yavaş-yavaş qərara gəldilər ki, yayda xaricə yollansınlar; yəni Lizaveta Prokofyevna öz qızları ilə; general, əlbəttə, vaxtını “boş əyləncə”yə sərf edə bilməzdi. Bu qərar qızların fəvqələdə və inadçıl təkidi ilə qəbul olunmuşdu: qızlar tamamilə inanmışdılar ki, valideynləri onları ərə vermək və onlar üçün adaxlı axtarmaq qayğı-sına qalırlar; buna görə onları xaricə aparmırlar. Ola bilsin; nəhayət, valideynlər də inanmışdılar ki, adaxlılar xaricdə də rast gələ bilirlər; həm də bir yay mövsümü üçün səfərə çıxmaq nəinki heç bir şeyi poza bilməz, hətta bəlkə də, bu işə “imkan yarada bilər”. Yeri gəlmişkən burada xatırladaq ki, Afanasi İvanoviç Totski ilə böyük qız Yepançinanın layihədə olan adaxlanması məsələsi tamamilə pozulmuşdu;

həm də onun tərəfindən formal təklif irəli sürülmədi. Bu, bir növ öz-özünə, böyük söhbətlər ortaya çıxmadan və heç bir ailə mübarizəsi baş vermədən ötüşdü. Knyaz gedəndən bəri birdən hər şey sükuta daldı, tərəflərdən heç biri heç bir təşəbbüs göstərmədi. Yepançinlərin ailəsində baş verən o zamankı ağır əhvali-ruhiyyə səbəbləri sırasına qismən bu əhvalat da daxil olmuşdu, halbuki general arvadı elə o zaman həmişdi ki, o indi “iki əlilə də üzünə xaç çəkməyə” şad-
dır. General hələ də gözdən düşmüş vəziyyətdə idi; hiss edirdi ki, özü günahkardır; buna baxmayaraq, xeyli vaxt mısmırığını salladı, onun Afanasi İvanoviçə heyfi gəlirdi: “Küllü var-dövləti olan çox məharətli adamdır!” Çox keçmədən general öyrəndi ki, Afanasi İvanoviç kübar cəmiyyətə mənsub bir nəfər gəlmə, markiza və legitimist¹ olan fransız qadınına vurulmuşdur; onlar evlənəcəklər və Afanasi İvanoviç Parisə gedəcəkdir; sonra da hara isə Bretana gedəcək. General belə qət etdi: “Bəli, fransız qadını onu məhv edəcək”.

Yepançinlər isə yayda yola düşməyə hazırlaşdılar. Qəflətən elə bir əhvalat baş verdi ki, yenə hər şey təzədən dəyişdi, səfər yenə də təxirə salındı; general ilə arvadı buna olduqca sevindilər. Moskvadan Peterburqa bir nəfər, knyaz Ş. təşrif gətirmişdi; bu, məşhur adam idi; özü də ən yaxşı, ən əla cəhətdən məşhur idi. Bu, son zamanların elə adamlarından, yaxud da hətta, demək olar, elə namuslu, təvazökar xadimlərindən biri idi ki, belələri səmimi surətdə və şüurlu olaraq fayda vermək istəyirlər; onlar həmişə işləyir və həmişə iş tapmaq kimi nadir və xoşbəxt keyfiyyətləri ilə fərqlənirlər. Bu knyaz özünü gözə soxmazdı, partiyaların kəskin mübarizələrinə, cəfəngiyat və boş danışıqlarına uymazdı, özünü birincilər sırasında hesab etməzdi, bununla belə, son zamanlar baş verən hadisələrdən bir çox şeyi əsaslı surətdə başa düşmüşdü. O, əvvəllər qulluq edirdi, sonra zemstvonun² fəaliyyətində də iştirak etməyə başladı. Bundan başqa, bir neçə rus elmi cəmiyyətlərinin faydalı müxbiri idi. O, bir nəfər tanış texniklə şərikli işləyərək, toplanmış məlumatlar və kəşfiyyatlardan istifadə etmiş, layihələşdirilmiş olan ən mühüm demiryollardan birinin daha düzgün çəkilməsinə köməklik göstərmişdi.

¹ Legitimist – inqilabın devirmiş olduğu padşah sülaləsinə tərəfdar olan irticaçı monarxist cərəyan pərəstişkari

² Zemstvo – 1917-ci il rus inqilabından qabaq; tərkibinin çox hissəsi zadəganlardan ibarət olan seçkilil yerli idarə

Onun təqribən otuz beş yaşları idi. O “ən yüksək kübar cəmiyyət” adamı idi; bundan başqa, generalın dediyi kimi, “Yaxşı, etibarlı, sözsüz” sərvət sahibi idi; general knyazla, olduqca ciddi bir işlə əlaqədar olaraq, öz rəisinin, qrafın yanında görüşüb tanış olmuşdu. Bəzi şeylərə xüsusi maraq göstərdiyi üçün knyaz rus “işgüzar adamları” ilə tanışlıqdan heç vaxt boyun qaçırmırdı. Belə oldu ki, knyaz generalın ailəsi ilə də tanış oldu. Üç bacıdan ortancılı, Adelaida İvanovna ona çox güclü təsir bağışladı. Bahar fəslində knyaz məhəbbətini izhar etdi. Knyaz Adelaidanın çox xoşuna gəlmişdi, Lizaveta Prokofyevnanın da xoşuna gəlmişdi. General olduqca şad idi. Söz yox ki, səfər məsələsi təxirə salınmışdı. Toy bahara təyin olunmuşdu.

Bununla belə, Lizaveta Prokofyevna o biri iki qızı ilə birlikdə yayın ortasında, yaxud da axırında bir aylığa ya da iki ay müddətinə heç olmazsa gəzinti məqsədi ilə səfərə çıxma bilirdi; beləliklə də, onları tərk edən Adelaidanın xiffətini çəkməzdilər. Lakin yenə nə isə təzə bir hadisə baş verdi: baharın axırında (Adelaidanın toyu bir qədər ləngimmiş, yayın ortasına qədər təxirə salınmışdı) knyaz Ş. özünün çox yaxşı tanıdığı uzaq qohumlarından birini Yepançinlərin ailəsi ilə tanış etdi. Bu, Yevgeni Pavloviç R. adında hələ gənc, iyirmi səkkiz yaşlarında fligel-adyutant olan çox yaraşığı, gözəl, “nəcabətli nəslə” mənsub bir şəxs idi, iti zəkalı, parlaq istedad sahibi, “yeni”, “misilsiz təhsilli”, həm də, hədsiz dərəcədə, ağıla sığmayan qədər varlı bir adam idi. General bu son bəndə aid məsələdə həmişə çox ehtiyatlı idi. O, məlumat toplamağa başladı: “Doğrudan da, nə isə belə bir şey var idi, – buna baxmayaraq, hər halda hələ yoxlamaq lazım idi” Belokon-skaya qarının Moskvadan göndərdiyi rəy nəticəsində bu gənc və “gələcəyi parlaq olan” fligel-adyutantın qədir-qiyəti olduqca yüksəlmişdi. Ancaq onun haqqında yayılmış şayiə bir qədər müəmmalı idi: deyirdilər ki, guya onun bir neçə qızla əlaqəsi olub, həm də inan-dırıldılar ki, bir neçə bədbəxtin qəlbini “fəth edibmiş”. O, Aqlayanı görəndən sonra Yepançinlərin evindən çıxmırdı. Doğrudur, hələ bir söz deyilməmişdi; hətta bir eyham da olmamışdı; buna baxmayaraq, valideynlərə, hər halda elə gəlirdi ki, bu yay fəslində xaricə səfər haqqında heç düşünmək də lazım deyil. Aqlayanın özünün rəyi, bəlkə də, ayrı cür idi.

Bu əhvalat, bizim hekayətimizin qəhrəmanının meydana ikinci dəfə çıxdığı vaxtlarda baş vermişdi. Bu vaxt, belə görünürdü ki,

zavallı knyaz Mışkini Peterburqda tamamilə unutmuşlar. Hərgah indi knyaz onu əvvəllər tanıyan adamların arasında görünseydi, onu göydən düşmüş hesab edərdilər. Bununla belə, biz bir faktı da qeyd edib, bununla da müqəddiməmizi bitirərik.

Knyaz gedəndən sonra Kolya İvolgin əvvəlcə öz keçmiş həyatını davam etdirirdi; yeni gimnaziyaya, öz dostu İppolitin yanına gedir, generala baxır və təsərrüfat işlərində Varyaya kömək edirdi; yəni onun buyuruqqulu idi. Lakin kirayənişinlər çox tez çıxıb getdilər. Nastasiya Filippovnanın evindəki macəradan üç gün sonra Ferdışşenko hara isə köçdü və bir az sonra itib-batdı; ondən heç bir xəbər-əətər çıxmadı; deyirdilər ki, haradasa içir, lakin bu xəbər mühəqqəq deyildi. Knyaz Moskvaya getmişdi; daha kirayənişinlər saxlamırdılar. Varya ərə gedəndən sonra Nina Aleksandrovna ilə Qanya onunla birlikdə Ptitsingilə, İzmaylov polkuna köçdülər; o ki, qaldı general İvolginə, elə bu vaxt onun başına heç gözlənilməyən bir əhvalat gəldi: onu borclular həbsxanasına saldılar. Onu oraya öz qadın dostu, kapitan arvadı saldırmışdı; qadın müxtəlif vaxtlarda generalın ona verdiyi iki min manat məbləğindəki sənədlər əsasında həbs etdirmişdi; bütün bu əhvalat onun üçün ağlasığmayan sürpriz idi; binəva general “ümumiyyətlə demiş olsaq, bəşər qəlbinin nəcibliyinə hədsiz inamının qurbanı” olmuşdu. O, borc kağızları və veksəllərini imzalamaqla özünə təsəlli verməyə adət etmişdi, lakin onların nə zamansa təsiri ola biləcəyini heç güman etmirdi; həmişə fikirləşirdi ki, bunu elə-belə edir. Sən demə elə-belə deyilmiş. General Tarasovun evində yeni dostları ilə şərab şüşəsi arxasında əyləşib, Qarsın mühasirəsi barədə və dirilən soldat haqqında lətifələr söyləyə-söyləyə kədərlə deyirdi: “Bundan sonra gəl adamlara inan, onlara nəcibliklə etimad göstər!” Bununla belə, o, əla yaşamağa başlamışdı. Ptitsinla Varya deyirdilər ki, bura əsil onun yeridir; Qanya bu fikirlə tamamilə razılmışdı. Təkcə zavallı Nina Aleksandrovna xəlvətçə göz yaş axıdırdı (bu, ev adamlarını həttə heyrətləndirirdi), özü də daim naxoş olduğu halda, əri ilə görüşmək üçün bacardığı qədər tez-tez İzmaylov alayına yollanırdı.

Lakin Kolyanın dediyi kimi, “generalın əhvalatından” sonra ümumiyyətlə, bacısının ərə getdiyi vaxtdan bəri, Kolya demək olar ki, onların sözüne baxmırdı; həttə həddini o qədər aşmışdı ki, son zamanlar gecələmək üçün evə nadir hallarda gəlirdi. Şayiələrə görə

o təzə tanışlar tapmışdı; bundan başqa, borclular həbsxanasında da olduqca məşhurlaşmışdı. Nina Aleksandrovna orada onsuz yola gedə bilmirdi; evdə isə indi artıq onu heç bir söz-söhbətlə narahat etmirdilər. Əvvəllər onunla çox sərt rəftar edən Varya indi onu haralarda itib-batması barədə qətiyyənlə sorğu-suala tutmurdu. Ev adamlarının böyük heyrətinə səbəb olan Qanya isə özünün bütün ipoxondriyasına baxmayaraq, onunla tam bir dost kimi danışır, dost kimi rəftar edirdi; əvvəllər heç vaxt belə şey olmurdu; ona görə ki, iyirmi yeddi yaşlı Qanya təbii olaraq özünün on beş yaşlı qardaşına zərər qədər də dostcasına diqqət yetirmirdi; onunla qaba rəftar edir, bütün ev adamlarından ona qarşı sərt rəftar etmələrini tələb edir və onu daim hədələyirdi ki, “qulaqlarını möhkəm çəkəkəkdir”, “insanın səbrini tükəndirən” bu rəftar Kolyanı cin atına mindirirdi. Belə düşünmək olardı ki, indi Kolya bəzən Qanyaya həttə lazım olurdu. O zaman Qanyanın pulu geri qaytarması Kolyanı olduqca heyrətləndirmişdi; buna görə Kolya Qanyanın bir çox günahından keçməyə hazır idi.

Knyazın səfərindən üç ay keçmişdi; İvolginlərin ailəsində eşitmişdilər ki, Kolya birdən Yepançinlərlə tanış olmuşdur, həm də qızlar onu çox yaxşı qəbul ediblər. Çox keçmədən Varya bundan xəbər tutdu; əslində Kolya Varyanın vasitəsilə deyil, “özü öz təşəbbüsü ilə” tanış olmuşdu. Yepançinlərin ailəsində tədriclə onu sevmişdilər. General arvadı əvvəlcə ondan çox narazı idi; lakin çox keçmədən Kolyanın “səmimiyyətinə və yaltaqlıq etməməsinə görə” onu əzizləməyə başladı. Kolyanın yaltaqlıq etməməsi tamamilə doğru idi; o, Yepançinlərin ailəsində özünü heç də onlardan əskik hesab etmirdi, bəzən general arvadı üçün kitab və qəzet oxuyur, lakin özünü sərbəst aparırdı, – amma həmişə də iltifatlı və qulluq göstərən idi. Bununla belə, Kolya Lizaveta Prokofyevna ilə iki dəfə çox möhkəm deyişmişdi; general arvadına demişdi ki, o müstəbiddir; bundan sonra bir də onun evinə ayaq basmayacaq. Birinci dəfə mübahisə “qadın məsələsi” üstündə baş verdi; ikinci dəfə isə yalançı bülbülləri ilin hansı fəslində ovlamağın daha əlverişli olması barədə mübahisə qalxdı. Lakin mübahisədən üç gün sonra general arvadı ona nökrərlə kağız göndərüb xahiş etmişdi ki, mütləq təşrif gətirsin. General arvadının bu cür güzəştə getməsi təəccüblü idi; Kolya naz eləmədi; o saat gəldi. Təkcə Aqlaya nədənsə ona heç vaxt rəğbət bəsləmir və onunla lovgə rəftar edirdi. Elə bu qızın özünü qismən heyrətə salan da Kolya

olacaqdı. Bir dəfə, – dini bayram günlərində, – Kolya təkliddə füsət tapıb Aqlayaya bir məktub verdi; bircə bunu dedi ki, ancaq onun özünə çatdırmağı tapşırıblar. Aqlaya “özündən müştəbeh çocuğu” qəzəblə süzdü, ancaq Kolya gözləməyib otaqdan çıxdı. Aqlaya kağızı açıb oxudu.

“Siz bir dəfə mənə hörmət edib etimad göstəribsiniz. Ola bilsin, siz indi məni tamamilə unudubsunuz. Necə oldu ki, mən sizə kağız yazdım? Bunu deyə bilmərəm, lakin qəlbimdə şiddətli bir arzu baş qaldırdı, özümü sizə, məhz sizə xatırlatmaq arzusu. Siz üçünüz də mənə dəfələrlə lazım olubsunuz, sizi çox arzulamışam, lakin üçünüzdən gözümlün qarşısında mən ancaq və təkçə sizi görürdüm. Siz mənə lazımsınız, çox lazımsınız. Özüm haqda sizə yazmalı bir şey yoxdur, nağıl edilməli də bir şey yoxdur. Heç nağıl etmək də istəməzdİM, mən çox istəyərdim ki, siz xoşbəxt olasınız. Siz xoşbəxtsinizmi? Bax mən ancaq bunu demək istəyirdim.

Sizin qardaşınız kn. L.Mışkin.”

Aqlaya bu qısa və olduqca mənasız, rabitəsiz kağızı oxuyub, birdən-birə qıpqırmızı qızardı, fikrə getdi. Onun beynindəki fikirlərin cərəyanını ifadə etmək bizim üçün çətin olardı. Yeri gəlmişkən, öz aramızda deyək ki, Aqlaya öz-özündən soruşdu: “Bu kağızı bir adama göstərimmi?” O nə isə xəcalət çəkirdi. Bununla belə, istehzal və təəccüblə gülümsəyib məktubu öz masasının siyirtməsinə atdı, bununla da məsələ həll olunub qurtardı. Sabahı kağızı yenə çıxarıb, möhkəm cildlənmiş qalın bir kitabın arasına qoydu (Aqlaya öz kağızlarını lazım olanda tez tapmaq üçün həmişə belə saxlayırdı). Bu kitabın hansı kitab olduğuna ancaq bir həftədən sonra baxdı. O, “Lamançlı Don-Kixot” idi, Aqlaya nəyə isə qəhqəhə və şaqqlı ilə güldü.

O da məlum deyil ki, Aqlaya aldığı məktubu bacılarından birinə göstərmişdi, yoxsa yox.

Lakin o, məktubu hələ oxuduğu məqamda birdən ağına belə bir fikir gəldi: olmaya knyaz bu özündən müştəbeh, lovğa çocuqla məktublaşır, özü də, ola bilsin ki, onun məktublaşdığı yeganə adamdır? Aqlaya özünü hədsiz etinasız və saymazıyana göstərməyinə baxmayaraq, Kolyanı sorğu-suala çəkdi. Lakin küsəyən “çocuq”, bu dəfə

onun etinasızlığına zərər qədər də fikir vermədi; Aqlayaya olduqca qısa və son dərəcə laqeyd tərzdə izah etdi ki, knyaz Peterburqdan yola düşmüşdə o özünün daimi ünvanını hər ehtimala qarşı, knyaza vermişdi, eyni zamanda ona demişdi ki, həmişə knyaza kömək etməyə hazırdır; amma bu onun knyazdan aldığı ilk tapşırıq və knyazın ona yazdığı birinci kağızdır; Kolya dediklərini sübut etmək üçün özünə yazılan məktubu da Aqlayaya verdi. Aqlaya insafsızlıq edib, xəcalət çəkmədən kağızı oxudu. Kolyanın məktubunda bunlar yazılmışdı: “Əziz Kolya, sizin məktubunuza əlavə etdiyim və bağlanmış bu kağızı zəhmət çəkib, lütfən Aqlaya İvanovnaya verin. Salamət qalın.

Sizi sevən kn. L.Mışkin.”

Aqlaya kağızı Kolyaya verərək incik halda:

– Hər halda bu cür uşağa etibar etmək gülməlidir, – dedi, onun yanından nifrətlə keçib getdi.

Kolya artıq buna dözə bilmədi. Halbuki bu münasibətlə, o, Qan-yadan xahiş edib onun hələ lap təzə yaşıl şərfini almış, boynuna sarı-mışdı; şərfin ona nə üçün lazım olduğunun səbəbini də qardaşına deməmişdi. Kolya çox bərk incidi.

II

İyunun əvvəlləri idi; Peterburqda artıq bir həftə idi ki, havalar çox yaxşı keçirdi. Pavlovskda Yepançınların zəngin xüsusu bağı var idi. Lizaveta Prokofyevna birdən əl-ayağa düşdü, bağa getmək istədi; iki gündə yır-yığışı qurtarıb bağa köçdülər.

Lepançınların bağa köçdüklərindən bir günmü, yoxsa üç günmü sonra Moskvadan gələn səhər qatarı ilə knyaz Lev Nikolayeviç Mışkin də gəldi. Vağzalda onu heç kim qarşılamadı, lakin vaqondan çıxanda, qatarla gələnləri əhatə edən izdiham içərisində knyazın gözüne birdən kiminsə həyəcanla baxan, əcaib gözləri sataşdı. Knyaz diqqətlə baxdı, lakin artıq heç bir şey seçə bilmədi. Əlbəttə, bu onun ancaq gözüne görünmüşdü; buna baxmayaraq xoşagəlməz təsiri qalmışdı. Bir də ki, knyaz, onsuz da, kədərli və dalğın idi; özü də nə üçünse qayğılı görünürdü.

Faytonçu onu Liteyni küçənin yaxınlığındakı mehmanxanaya apardı. Bu çox pis bir mehmanxana idi. Knyaz qaranlıq və pəsməndə mebel düzülmüş iki kiçik otaq tutdu; əl-üzünü yudu, geyindi, heç bir şey soruşmayıb, elə bil vaxtı itirməkdən, yoxsa kimi isə evdə tapa bilməyəcəyindən qorxurmuş kimi, tələsik mehmanxanadan çıxdı.

Yarım il bundan əvvəl knyaz ilk dəfə Peterburqa gəldiyi vaxtlar onu burada gören adamlardan biri indi ona rast gələydi, yəqin, belə nəticə çıxarardı ki, knyaz zahirən yaxşılaşmış, xeyli dəyişmişdir. Lakin əslində bu heç də belə deyildi. Təkcə paltarları tamam dəyişmişdi: geyimi lap ayrı cür idi; Moskvada yaxşı bir dərzil tikmişdi; lakin geyimi də nöqsanlı idi: kostyumu həddən artıq moda ilə tikilmişdi (vicdanlı, lakin çox da istedadlı olmayan dərzilər kostyumu həmişə belə tikirlər), həm də ki, geyimlə qətiyyən maraqlanmayan bir adam üçün tikilmişdi; belə ki, çox güləyən bir adam knyaza diqqətlə baxsaydı, bəlkə də gülümsəməyə bir şey tapardı. Axı bir də ki, gülməli şey azdırmı?

Knyaz fayton tutub Peskiyə yollandı. Rojdestvenski küçələrindən birində, azca axtarandan sonra balaca taxta bir ev tapdı. Bu balaca ev bayır tərəfdən gözəl, tərtemiz idi; olduqca səliqəli saxlanırdı; knyaz buna təəccüb etdi; evin kiçik bağçası da var idi; bağçada çiçəklər əkilmişdi. Küçəyə baxan pəncərələr açıq idi; pəncərələrdən müdam sərt danışıq səsləri, qışqırıq eşidilirdi; sanki kim isə ucadan qiraət, yaxud da nitq edirdi; arabil bərkədən gülən bir neçə adamın qəhqəhəsi ucalanda səs kəsilirdi; Knyaz həyətlə girdi, kiçik artırmaya qalxıb cənab Lebedevi soruşdu.

Qolları dirsəyinə qədər çirmənmiş əspaz qadın qapını açıb, barmağı ilə “qonaq otağım” göstərüb dedi:

– Odur, orada.

Divarlarına tünd mavi kağız çəkilmiş və təmiz yığışdırılmış bu qonaq otağında müəyyən səliqə-sahman gözə çarpırdı; yeni otaqda bir girdə masa və divan, qapaqlı tunc saat, aralıqda ensiz bir güzgü və balaca şüşə saçaqları olan çox qədim kiçik çilçıraqlar var idi, çilçıraqlar tavadan tunc zəncirle asılmışdı; cənab Lebedev özü otağın ortasında dayanmışdı; arxası içəri girən knyaza tərəf idi; o, üst partasını soyunmuşdu, jiletde idi; özü də əlini köksünə çırpı-çırpı nə bərədə isə acı-acı nitq irad edirdi. Onun dinləyiciləri bunlar idi: əlində kitab, olduqca şən və ağıllı sifəti olan on beş yaşında bir oğlan; başdan-

ayağa qara geyinmiş, qucağında südəmər uşaq tutmuş iyirmi yaşlarında gənc bir qız; çox güləyən və eyni zamanda ağzını az qala qulağınadək açan on üç yaşlı başqa bir qız, – o da başdan-ayağa qara matəm paltarları geyinmişdi və nəhayət, fəvqəladə qəribə bir dinləyici; bu iyirmi yaşında bir oğlan idi; divanda uzanmışdı; qarabəniz, olduqca gözəl, uzun sıx saçlı, iri qaragözlü oğlan idi; xırdaca bakenbardları və qısaca saqqalı var idi. Bu dinləyici, nitq irad edən Lebedevin sözünü sanki tez-tez kəsir və ona etiraz edirdi; qalan dinləyicilər, yəqin ki, elə buna gülürdülər.

– Lukyan Timofeyeviç, ay Lukyan Timofeyeviç! Gör ha! Əşi, bir bəri bax!.. Eh, sizə mən nə deyim!

Əspaz arvad əlini yelləyib getdi; özü də elə acıqlandı ki, hirsindən qıpqırmızı oldu.

Lebedev dönüb baxdı; knyazı görəndə ildırım vurmuş kimi, bir az dayandı; sonra yaltaqcasına qımışıb, cəld ona tərəf yeridi, yarıyolda sanki yenə donub qaldı; buna baxmayaraq, mızıldadı:

– Möhtərəm, knyaz!

Lakin hələ də kontenans yaratmağa bir növ iqtidarı çatmayan Lebedev birdən geri dönərək, heç bir səbəbsiz, əvvəlcə qara, matəm paltarları geymiş, qucağında uşaq olan qızın üstünə elə bağdı ki, qız gözləmədiyi bu hərəkətdən hətta bir az geri çəkildi; lakin dərhal ondan əl çəkib, o biri otağın kənarında dayanan, bayaqkı gülüşün təsiri altında hələ də gülümsəyən on üç yaşlı qızın üstünə cumdu. Bu qız bağırtyıya dözməyib dərhal mətbəxə daban aldı; Lebedev daha bərk hədə-qorxu gəlmək üçün onun arxasınca hətta ayaqlarını yerə döydü; lakin gözü, çasıb-qalmış knyaza sataşanda belə izah elədi:

– Hörmət... üçün, he-he-he!

Knyaz:

– Siz özünüzü əbəs yerə belə aparırsınız... – deyərək sözbə başlamaq istədi.

– Bu saat, bu saat, bu saat... lap yel kimi!

Lebedev bunu deyib cəld otaqdan çıxdı. Knyaz qıza, oğlana və divanda uzanan adama heyretlə baxdı; onların hamısı gülürdü. Knyaz da gülməyə başladı.

Oğlan dedi:

– Getdi frak geyinməyə.

Knyaz:

– Bütün bunlar necə də acınacaqlıdır, – dedi, – amma mən fikirləşirdim ki... deyin görüm, o...

Divanda uzanan adam qışqırdı:

– Elə bilirsiniz sərxoşdur? Qətiyyəni yox! Bəlkə üç-dörd qədəh, lap çoxu, olsa-olsa beş qədəh vurub; bu da ki, elə bir şey deyil, – intizamla riayət edir.

Knyaz divandakına müraciət etmək istəyirdi; lakin qız, məlahətli çöhrəsində açıq bir səmimiyyətlə dedi:

– O, səhərlər heç vaxt çox içmir; hərgah siz onun yanına bir iş üçün gəlibsinizsə, elə indi deyin. Lap vaxtıdır. Yoxsa axşamçağı evə qayıdanda kefli olacaq; həm də ki, indi, çox vaxt gecələr ağlayır, özü də bizim üçün müqəddəs kitab oxuyur; ona görə ki, anamız beş həftə bundan qabaq ölüb.

Divandakı gənc oğlan güldü:

– Ona görə qaçdı ki, yəqin sizə cavab verməyə çətinlik çəkir. Mərc çəkişərəm ki, o artıq sizə kələk gəlir; özü də məhz bu saat tədbir tökür.

Artıq frak geymiş Lebedev qayıdaraq, gözünü qırpa-qırpa və göz yaşını silmək üçün cibindən dəsmal çıxara-çıxara əlavə etdi;

– Cəmi beş həftədir! Cəmi beş həftədir! Yetimik!

Qız dedi:

– Siz niyə bu cır-cındırda çıxdınız? Bəs axı oradaca, qapının dalında sizin təptəzə sirtukunuz var, olmaya görmədiniz?

Lebedev birdən lap qorxaraq:

– Kəs səsini, dəcəlin biri! Mən sənə göstərəm! – Lebedev ona baxıb ayağını yerə döymək istədi. Lakin bu dəfə qız güldü.

– Siz məni niyə hədələyirsiniz, mən ki Tanya deyiləm, qaçmayacağam. Amma qışqırıb Lyuboçkanı oyadarsınız; onda heç səsini kəsməyəcək... siz niyə qışqırırsınız!

Lebedev birdən lap qorxaraq:

– Yox-yox-yox! – dedi. – Lal oldum, lal oldum... – özü də cəld qızının qucağında yuxulayan uşağa yanaşmış halda ona bir neçə dəfə xaç çəkdi. – Allah, sən saxla, xudaya, özün kömək ol! – Lebedev knyaza müraciət etdi. – Bu mənim öz südəmər uşağımdır, qızım Lyubovdur; özünü də mənim bu yaxınlarda vəfat etmiş qanuni nikahlı arvadım Yelena doğub, anası doğum vaxtı ölüb. Bu, qara geymiş yastıburun cüllüt isə mənim qızım Veradır. Bu da, bu, vay, vay, bu...

Gənc oğlan qışqırdı:

– Dilin niyə dolaşdı? Əşi, sən davam elə, utanma.

Lebedev birdən nə isə coşaraq dedi:

– Cənab! Siz Jemarinlər ailəsinin öldürülməsi haqqında qəzetlərdə yazılanları oxuyubsunuzmu?

Knyaz bir az heyrətlə:

– Oxumuşam, – dedi.

– Baxın, bu, Jemarinlər ailəsinin həqiqi qatildir; özüdür ki, durub!

Knyaz dedi:

– Siz nə danışırsınız?

– Yəni, alleqorik deyirəm: gələcəkdə, ikinci Jemarinlər ailəsi mövcud olsa, həmin ailənin gələcək ikinci qatili. Elə bunun üçün də hazırlaşır...

Həmi güldü. Knyazın ağına belə bir fikir gəldi: Lebedev, ola bilsin, doğrudan da, ancaq ona görə əzilib-büzülür ki, onun verəcəyi sualları irəlicədən hiss edir, bilmir onlara nə cür cavab versin; ona görə də vaxtı uzadır.

Lebedev, sanki özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

– Qiyam edir! Qəsdlər düzəldir! Yaxşı, mən bu cür xeyir danışmazı, bu cür, demək olar, yava adamı, qəddarı, doğma bacıoğlu, mənim mərhum Anisiya bacımın yeganə oğlu hesab edə bilərəmmi? Yaxşı, buna mənim haqqım varmı?

– Əşi di, qurtar, sərxoşun biri! İnanırsınızmı, knyaz, o indi vəkilliklə məşğul olmaq, məhkəmə iddia və tələbləri dalınca getmək eşqinə düşüb; bəlağətlə danışmağa başlayıb, evdə uşaqlarla yüksək üslubla danışır. Beş gün bundan qabaq sülh məhkəməsinin hakimləri qarşısında danışdı. Özü də kimi müdafiə edirdi: ona yalvarıb xahiş edən bir qarını deyil, bir nəfər sələmçini; qarını talan edib bütün var-yoxunu, beş yüz manatını mənim sələmçisi olan bu sələmçini; bir nəfər cuhud Zeydləri, çünki Zeydlər ona əlli manat verməyi vəd edib...

Lebedev birdən bu vaxta qədər danışdığı səslə deyil, tamamilə başqa bir ahənglə izah etdi; özü də o elə bil heç vaxt qışqırmamışdı:

– İş udsam, əlli manat; hərgah udusam, onda ancaq beş manat.

– Özü də, əlbəttə, cəfəngiyat danışdı; axı indi köhnə qaydalar yoxdur; orada onu ancaq lağa qoydular. Lakin o özündən olduqca razı qaldı; yadınıza salın, dedi, tərəfgirlik etməyən, cənab hakimlər,

namuslu əməklə yaşayan, ayağı şikəst, müsibətzədə qoca son tikəsin-dən məhrum olur; siz qanunvericinin hikmətli sözlərini xatırlayın: “Qoy məhkəmələrdə şəfqət hökmran olsun!” İnanırsınızmı: o hər səhər burada bizə həmin nitqi eynilə, nöqtəbənöqtə orada irad etdiyi kimi təkrar edir; bu gün beşinci dəfədir; o qədər xoşuna gəlib ki, siz gəlməmişdən azca qabaq oxuyurdu. Öz-özünə nəşələnir. Hələ yenə kimi işə müdafiə etməyə hazırlaşır. Siz, gərək ki, knyaz Mışkin-siniz? Kolya mənə sizin haqqınızda deyirdi ki, hələ bu vaxta qədər dünyada sizdən ağıllı adama rast gəlməyib...

Lebedev dərhal əlavə etdi:

– Heç yoxdur da! Heç yoxdur! Dünyada ondan ağıllı adam yoxdur!

– Bax, bu, şübhəsiz, yalan dedi. Biri sizi sevir, o biri sizə yaltaqlıq edir; amma mən, sizə məlum olsun ki, sizə heç də yaltaqlıq etmək fikrində deyiləm. Axı siz, ağıllı adamsınız; onunla mənim aramda münsif olun. – O, dayısına müraciət etdi: – Hə, qoy knyaz bizim aramızda münsif olsun, razısanmı? Knyaz, sizin gəlməyinizə mən hətta şadam.

Lebedev qətiyyətlə:

– Razıyam! – deyər qışqırdı, qeyri-iradi dönüb yenə də toplaşmağa başlayan camaata göz gəzdirdi.

Knyaz üz-gözünü turşudub dedi:

– Əşi, siz nə edirsiniz, bu nədir?

Onun, doğrudan, da başı ağrıyırdı; bundan başqa da, o, getdikcə daha artıq inanırdı ki, Lebedev onu aldadır, kələk qurur; özü də işin təxirə düşməsinə şadlır.

– Məsələnin xülasəsi və şərh. Mən onun bacısı oğluyam; o, daim yalan danışsa da, bunu yalan demədi. Mən kurs qurtarmamışam, lakin qurtarmaq istəyirəm; dediyimin üstündə də dayanacağam; ona görə ki, mən xasiyyətçə möhkəməm. Hələlik işə, dolanmaq üçün dəmiryolda ayda iyirmi beş manat maaşla bir işə girirəm. Bundan başqa, etiraf edirəm ki, o mənə iki-üç dəfə kömək edib. Mənim iyirmi manatım var idi; mən onu uduzdu. Siz inanırsınızmı, knyaz mən o qədər alçaq, o qədər əclaf idim ki, o pulu uduzdu!

Lebedev qışqırdı:

– Nacinsə, yaramaz nacinsə, ona pul vermək lazım deyildi.

Gənc oğlan sözüne davam etdi:

– Bəli, yaramaz nacinsə; lakin pulu ona vermək lazım idi. O ki, qaldı onun nacins olmasına, bunu mən də təsdiq edirəm; təkcə ona görə yox ki, mənı udub. Knyaz, bu adam, bir nəfər işdən kənar edilmiş zabitdir; keçmiş Roqojin destəsinə mənsub olan istefaya çıxmış poruçikdir; boks dərsi verir, Roqojin onları qovandan sonra hamısı veyillənir. Lakin hamısından bədtəri budur ki, mən onun yaramaz nacins, əclaf və oğru olmasını bilirdim; buna baxmayaraq oturub onunla oynadım; özüm də axırıncı manatımı uduza-uduza öz-özümə fikirləşirdim – uduzacağam, Lukyan dayının yanına gedib, qulluğuna salam ərz edərdim, xahişimi rədd etməz. Bax, bu, alçaqlıqdır; bu əsil alçaqlıqdır! Bu, şüurlu əclaflıqdır!

Lebedev təkrar etdi:

– Bax bu, lap şüurlu əclaflıqdır!

Bacıoğlu inci-yərək qışqırdı:

– Sən sevinmə, hələ dayan; gör necə şadlanırsan. Mən, knyaz, onun yanına, buraya gəldim; özüm də hər şeyi etiraf etdim; nacib hərəkət etdim; özümə rəhm etmədim; onun qarşısında özümü o ki, var söydüm; burada hamı şahiddir. Dəmiryolda o yeri tutmaq üçün mən mütləq üst-başımı bir təhər sahmana salmalıyam; ona görə ki, başdan-ayağa cır-cındır içindəyəm. Budur, çəkmələrimə baxın! İş yerinə ayrı cür getmək mümkün deyil; təyin olunmuş müddətdə mən oraya getməsəm, o yeri başqası tutacaq; onda mən yenə də avara qalacağam; kim bilsin başqa bir iş yerini nə vaxt tapa biləcəyəm. İndi mən ondan cəmi-cümlətən on beş manat xahiş edirəm; özüm də söz verirəm ki, bundan sonra heç vaxt ondan pul istəməyəcəyəm; bundan başqa da, birinci üç ay müddətində bütün borcunu son qəpiyinə qədər ona qaytaracağam. Mən sözümün üstündə duraram. Mən aylarla kvasla çörək yeyib dolanmağı bacarıram; ona görə ki, məndə iradə var. Üç ayda mən yetmiş beş manat alacağam. Əvvəlkilərlə birlikdə mənim ona cəmi otuz beş manat borcum olacaq; demək ki, borcu qaytarmağa mənim pulum olacaq. Yaxşı, qoy nə qədər istəyir faiz təyin etsin; lənət şeytana! O məgər mənı tanıdır? Siz ondan soruşun, knyaz: əvvəllər o mənə kömək edəndə, onun pulunu qaytarırdım, yoxsa yox? Bəs indi niyə istəmir? Mənim o poruçikə pul verməyimə acığı tutub, ayrı bir səbəb yoxdur! Bax o belə adamdır – nə özünə fayda verir, nə də başqasına!

Lebedev qışqırdı:

– Özü də getmir! Burada uzanıb getmir.

– Mən sənə elə bu cür də dedim. Pul verməyincə evdən çıxmayacağam. Siz nədənsə gülümsəyirsiniz, knyaz? Olmaya məni haqlı hesab etmirsiniz?

Knyaz könülsüz cavab verdi:

– Mən gülümsəmirməm, lakin mənəcə, siz doğrudan da bir az haqlı deyilsiniz.

– Siz hiyləgərlik eləməyin, açıq deyin ki, qətiyyənlə haqlı deyiləm, necə yeni “bir az”!

– Hərgah bilmək istəyirsinizsə, heç haqlı deyilsiniz.

– Hərgah istəyirəmsə! Gülməlidir! Siz doğrudanmı elə düşünürsünüz ki, bu cür rəftar etməyin böyük ehtiyatsızlıq olduğunu mən özüm bilmirəm; pul onun, iradə, ixtiyar onundur; mən isə belə çıxırı ki, zorakılıq edirəm. Lakin siz, knyaz... həyatı bilmirsiniz. Onları öyrətməsən, heç bir fayda olmaz. Onlara dərs vermək lazımdır. Axı mənim vicdanım təmizdir; vicdana qalanda, mən ona zərər verməyəcəyəm; mən pulu faizlə qaytararam. O, mənəvi cəhətdən də məmnunluq duyub: mənim alçalmağımı görüb. Ona bundan artıq nə lazımdır? O fayda verməyəcəksə, nəyə gərəkdir? Gəlin baxaq görək o özü nə edir? Siz bir ondan soruşun görün başqalarının başına nə oyun açır, adamları necə aldadır? Bu evi nə vasitə ilə əldə edib? O, sizi artıq aldatmışdır, hələ bundan sonra daha nə cür aldadacağını da götür-qoy edibdir; mən başımı verərəm ki, belədir. Siz gülümsəyirsiniz, inanmırsınız?

Knyaz dedi:

– Mənə elə gəlir ki, bütün bunların sizin işinizə bir o qədər dəxli yoxdur.

Gənc oğlan qulaq asmayaraq qışqırdı:

– Bax mən üç gündür burada uzanmışam; bu müddət ərzində nə görməmişəm! Siz təsəvvür edin ki, o, baxın bu mələikədən, bax bu qızdan, indi yetim qalmış dayım qızından, öz doğma qızından şübhələnir; onun otağında hər gecə əsnalar axtarır! Xəlvətcə buraya, mənim yanıma gəlir; mənim divanımın da altını axtarır. Vasvasılığından ağlımı itirib; bütün künc-bucaqda gözünə oğrular görünür. Bütün gecəni hər dəqiqə yerindən sıçrayıb, gah pəncərələri yoxlayır ki, görsün yaxşı bağlanıbımı; gah qapıları yoxlayır, sobaya baxır, elə bu cür, gecədə yeddi dəfə. Məhkəmədə fırıldaqçılara tərəfdar çıxır, özü isə gecədə üç dəfə qalxıb, bax burada, zalda diz çöküb, dua edir; yarım saat alnını yerə vurur; özü də sərxoş halda kimlər üçün dua

eləmir, nə cür dualar oxumur? Qrafinya Dübarriyə rəhmət duası oxuyurdu; öz qulağımla eşitdim; Kolya da eşitdi; lap ağlımı itirib, dəli olub!

Lebedev qızardı, doğrudan da özündən çıxaraq qışqırdı:

– Görürsünüzümü, eşidirsinizmi məni necə rüsvay edir, knyaz!

Amma onu bilmir ki, mən əyyaş və əxlaqsızam, quldur və yaramazın bütün fikri-zikri, ola bilsin, bax bu masqaracımı bəsləmək olub; hələ körpə vaxtı mən onu bələyirdim; təknədə çimdirdirdim, özüm də dilənçi kökündə olduğum halda, dul qalmış, dilənçi kökündə olan bacım Anisyanın evində gecələr oturub, sübhə qədər yatmırdım; ikisi də naxoş olduğu üçün onlara qulluq edirdim, aşağıda dalandırdan odun oğurlayırdım; onun üçün nəgmə oxuyurdum; barmaqlarımı şıqqıldadırdım; acqarına çırtıq çalıb onu əyləndirirdim; odur, bəsləyib böyütmüşəm, indi məni lağa qoyur, gülür! Axı mən doğrudan da nə zamansa, bir dəfə alnıma xaç çəkib, qrafinya Dübarriyə rəhmət oxumuşamsa, bunun sənə nə dəxli var? Mən, knyaz, dörd gün bundan qabaq, ömrümdə birinci dəfə onun tərcümeyi-halını lüğətdə oxudum. Axı sən heç bilirsənmi o, Dübarri nə cür adam idi? De. Bilirsən yoxsa yox?

Gənc oğlan rişxəndlə, könülsüz-könülsüz mızıldadı:

– Təkcə sən bilirsən, ayrı heç kəs?

– Bu elə bir qrafinya idi ki, rüsvayçılıqdan xilas olub kraliçalıq edirdi; dahi bir imperatriçə, öz dəst-xətti ilə göndərdiyi məktubda ona “macousine” yazmışdı. Papanın nunsisi¹ olan kardinal leve-dyu-rua² vaxtı (“leve-dyu-rua”nın nə olduğunu bilirsənmi?) icazə istəyib onun yalın ayaqlarına ipək corabları özü geydirmiş və bunu özü üçün şərəf hesab etmişdir, – bu cür yüksək rütbəli və müqəddəs bir şəxsiyyət! Sən bunu bilirsənmi? Üzündən görürəm ki, bilmirsən! Hə, de görüm Dübarri necə ölüb? Bilirsənsə, cavab ver!

– Əşi, açıl başımdan! Yapışdı yaxamdan!

– Bu cür ehtiram və şərəfdən sonra, bu cür keçmiş hökmdar qadını, heç bir təqsiri olmaya-olmaya, cəllad Samson Paris pua-sardkalarını³ əyləndirmək üçün gilyotinaya çəkib apardı; qadın isə başına nə gətirdiklərini qorxudan dərk edə də bilmirdi. Görürdü ki, cəllad onun boynundan yapışıb, bıçağın altına əyir, özünü də

¹ Nunsii – Roma papasının nümayəndəsi

² Səhər geyimi mərasimi

³ Alverçi qadın

təpikləyə-təpikləyə qabağa itələyir, – tamaşaçı arvadlar da hırılda-yırdılar, – Dübarrı başlayır qışqırmağa: “Encore un moment, mo siur le bourreau, encore un moment!”

Mənası belədir: “Birçə dəqiqə də əl saxlayın, cənab bürro¹, ancaq bir dəqiqə!” Elə həmin bu bir dəqiqə ərzində, Allah bəlkə, onun günahından keçəcəkdə; ona görə ki, insan qəlbinin bundan da rəzil-cəsinə təhqir olunmasını təsəvvür etmək mümkün deyil. Rəzil sözü-nün nə demək olduğunu sən bilirsənmi? Bax elə o özü rəzildir ki, var. Qrafıyanın qışqıra-qışqıra bir dəqiqə möhlət istəməsi əhvalatını oxuyanda elə bil ki, mənim qəlbimi kəlbətinlə sıxdılar. Mən gecə yatmağa hazırlaşanda dua oxuduğum vaxt böyük günahkar olan qadını yada salmağımın sənə nə dəxli var, ay soxulcan? Bəlkə elə ona görə yada salmışam ki, dünya yaranandan bəri onun üçün yəqin, heç kəs, heç vaxt alınma xaç çəkməyib; bunu heç ağıma da gətirməyib. Bəlkə bu dünyada onun özü kimi bir günahkarın yer üzündə heç olmazsa birçə dəfə ona rəhmət duası oxumasını o dünyada hiss etmək bu qadın üçün xoş olacaq. Sən niyə hırıldaırsan? İnanmırsan, allahsız. Sən haradan bilirsən? Hərgah mənə xəlvəti qulaq asıbsansa, yenə də yalan danışıbsan: mən sadəcə olaraq təkçə qrafıya Dübarrı üçün dua eləməmişəm: mən duanı belə oxumuşam: “İlahi, sən böyük günahkar olan qrafıya Dübarrının və bütün onun kimilərinin ruhunu şad elə”, bu isə tamamilə başqa şeydir; ona görə ki, indi orada çırpınan, inildəyən, zarıyan, intizarda olan bu cür böyük günahkarlar və sağlıqlarında bəxtləri, taleləri dəyişmiş bu cür məşəqqət çəkən məxluqlar çoxdur; əşi, mən elə o məqamda sənə üçün də, sənə kimiləri, sən təbiətdə olan abırsız ədəbsizlər və adamincidənlər üçün də dua edirdim; bir halda ki, sən mənim necə dua etdiyimə qulaq asıbsan, deməli bunları da eşitməli idin...

Dilxor olmuş bacıoğlu onun sözünü kəsdı:

– Di yaxşı, kifayətdir, yetər; kimin üçün istəyirsən dua elə, cəhənnəmə ki! Qışqırıb baş-beynimi aparma! – Oğlan kinayə ilə əlavə etdi; – Knyaz, axı o bizim aramızda ən təhsilli və məlumatlı adamdır; məgər siz bunu bilmirdiniz? İndi o daim mütləli edir, bu cür müxtəlif kitablar və memuarlar oxuyur.

Knyaz könülsüz dedi:

¹ Bürro – cəllad

– Sizin dayınızı hər halda...rəhmsiz adam ki, deyil. – Bu gənc oğlan knyazın qəlbində dərin ikrah hissi oyadırdı.

– Siz, deyəsən, burada onun tərifi göylərə qaldıracaqsınız! Görürsünüzmü, o artıq əlini də ürəyinin üstünə qoyub, ağzının da suyu axır; o saat dadıb dadandı. Rəhmsiz olmağına rəhmsiz deyilsə də, hiyləgər, fırıldaqçıdır; bədbəxtlik də burasındadır; üstəlik özü də sərxoşdur; bir neçə il ərzində əyyaşlıq edən adam kimi başdan-ayağa vintləri boşalıb; ona görə də laxlamayan yeri yoxdur. Uşaqları o, doğrudan da, sevir; mərhum bibimə hörmət edirdi... Hətta mənə də sevir, özü də vəsiyyətmədə də, vallah, mənə pay ayırıb...

Lebedev hiddətlə qışqırdı:

– He-əç bir şey ayırmayacağam...

Knyaz gənc oğlandan üz döndərüb qətiyyətlə dedi:

– Bəri baxın, Lebedev; mən axı təcrübədən bilirəm ki, siz istə-yəndə işgüzar adam ola bilərsiniz... İndi mənim vaxtım çox azdır; hərgah siz... Bağışlayın, sizin adınız və atanızın adı nədir, mənim yadımdan çıxıb?

– Ti-ti-Timofey.

– Sonra?

– Lukyanoviç.

Otaqdakıların hamısı yenə də güldü.

Bacıoğlu qışqırdı:

– Yalan dedi! Burada da yalan danışıdı! Knyaz, onun adı heç də Timofey Lukyanoviç deyil, Lukyan Timofeyeviçdir! Yaxşı, de görək, sən niyə yalan danışırsan? Axı sənə üçün Lukyan, yoxsa Timofey olmağın nə fərqi var; özü də bunun knyaza nə dəxli var? Mən sizi inandırırım ki, o ancaq vərdiş elədiyi üçün yalan danışır.

Knyaz səbirsizliklə soruşdu:

– O doğrumu deyir?

Lebedev razılaşaraq utana-utana:

– Doğrudur, mən Lukyan Timofeyeviçəm, – dedi; gözlərini itaətlə yerə dikib, yenə də əlini ürəyinin üstünə qoydu.

– Axı siz nə üçün belə edirsiniz, eh, aman Allah!

Lebedev başını daha da itaətkarlıqla aşağı salıb mızıldadı:

– Özümü alçaltmaq üçün.

Knyaz:

– Eh, burada nə özünü alçaltmaq var! Mən hərgah bilsəydim bu saat Kolyanı harada tapmaq olar! – O dönüb getmək istədi.

Gənc oğlan yenə dilləndi:

– Kolyanın harada olduğunu mən sizə deyərəm. Lebedev tələsik dilləndi:

– Yox-yox-yox.

– Kolya burada gecələmişdi; lakin səhərçağı, sizin, knyaz, Allah bilir, nədən ötrü pul verib “həbsxanadan” buraxdırdığınız öz generalın axtarmağa getdi. General hələ dünən vəd etmişdi ki, gecələmək üçün buraya buyuracaq; ancaq buyurmadı. Çox güman ki, yaxındakı “Vesi” mehmanxanasında gecələyib. Kolya, demək ya orada, ya da Pavlovskda, Yepançinlərgildədir. Onun pulu var idi; o hələ dünən getmək istəyirdi. Beləliklə də, deməli “Vesi” da, yaxud da Pavlovskdadır.

– Pavlovskdadır, Pavlovskdadır!.. Amma biz buraya, buraya, bağçaya gedək... qəhvə içək...

Lebedev knyazın qolundan yapışıb apardı. Onlar otaqdan çıxdılar; həyətdən keçib hasarın kiçik qapısından içəri girdilər. Burada, doğrudan da, çox kiçik və qəşəng bir bağça var idi; hava yaxşı olduğu üçün, bütün ağaclar çiçək açmışdı. Lebedev knyazı yerə basdırılmış yaşıl masa arxasındakı yaşıl taxta skamyada əyləşirdi, özü də onunla üzbəüz oturdu. Bir dəqiqə sonra doğrudan da, qəhvə gətirilər. Knyaz imtina etmədi. Lebedev hələ də yaltaqlıqla həris-həris knyazın gözünün içinə baxırdı.

Knyaz:

– Mən heç bilmirdim ki, sizin bu cür təsərrüfatınız var, – dedi, lakin o tamamilə başqa şey haqqında düşünürdü.

Lebedev belini büküb:

– Ye-yetimik, – deyə sözə başladısa da birdən dayandı. Knyaz fikri dağınıq halda qarşısına baxırdı, özü də, əlbəttə, verdiyi sualı artıq unutmuşdu. Bir dəqiqə də keçdi; Lebedev ona fikir verir, gözləyirdi.

Knyaz sanki ayılıraq dedi:

– Bəs nə oldu? Hə, bildim! Lebedev, bizim işimizin nədən ibarət olduğunu axı siz özünüz bilirsiniz: mən sizin məktubunuza görə gəlmişəm. Danışın.

Lebedev çaşdı, nə isə demək istədi, ancaq dili dolaşdı. Heç bir şey deyə bilmədi. Knyaz gözlədi və məhzun-məhzun gülümsədi.

– Deyəsən, mən sizi çox yaxşı başa düşürəm, Lukyan Timofeyeviç: siz məni, yəqin gözləmərdiniz. Siz elə güman edirdiniz ki, sizin ilk xəbərdarlığınızla mən öz ucqarlığımdan qalxmıyacağam, məktubu vicdan əzabı çəkməmək üçün yazıbsınız. Amma mən gəlib çıxmışam. Di yaxşı, kifayətdir, aldatmayın. İki ağaya qulluq etmək kifayətdir. Roqojin artıq üç həftədir ki, buradadır; mən hər şeyi bilirəm. Siz qadını o dəfəki kimi, sata bilibsiniz, yoxsa yox? Doğrusunu deyin.

– Qəddar canavarın özü bildi, özü.

– Onu söyməyin; o, sizinlə, əlbəttə, pis rəftar edib...

Lebedev dəhşət və həyəcanla əlavə etdi:

– Əzişdirdi, əzişdirdi! Moskvada, bütün küçə boyunca ov tulasını qışkırdıb üstümə saldı. Çox amansız köpək idi.

– Lebedev, siz məni balaca uşaq hesab edirsiniz. Deyin görüm, qadın heç olmazsa indi, Moskvada ondan ciddi əl çəkib?

– Ciddi, ciddi, yenə lap nikah mərasimindən qaçıb. O artıq dəqiqələri sayırdı; qadın isə buraya, Peterburqa, özü də birbaşa mənim yanıma gəldi. “Xilas elə, saxla məni, Lukyan, knyaza da demə...” Knyaz, qadın sizdən daha çox qorxur, nəinki ondan; burada bir hikmət var!

Lebedev hiyləgərliklə barmağını alına dayadı.

– İndi isə siz onları yenə görüşdürdünüz?

– Səadətli, cənab ali knyaz, mən nə edə bilərdim, bunun qabağını necə ala bilərdim?

– Yaxşı, kifayətdir, mən özüm hamısını öyrənərəm. Siz ancaq mənə deyin görüm qadın indi haradadır? Onun evindədirmi?

– Yox canım! – Yo-yox! Hələ tək qalır. Mən, deyir, azadam, özü də, bilirsinizmi, knyaz bu fikrin üzərində möhkəm dayanıb; mən, deyir, hələ tam azadam! Hələ də Peterburqsqayada, sizə yazdığım kimi, mənim baldızımın evində yaşayır.

– İndi də mi oradadır?

– Hava yaxşı olduğu üçün Pavlovskda, Darya Alekseyevnanın bağına getməyibse, oradadır. Mən, deyir, tam azadam; öz azadlığı barədə hələ dünən, Nikolay Ardalionoviçlə danışanda bir xeyli lovgalandı. Pis əlamətdir!

Lebedev dişlərini ağartdı.

– Kolya onun yanına tez-tez gedirmi?

– Ağıldan yüngül, anlaşılmayan adamdır; özü də söz saxlayan deyil.

– Siz orada çoxdan olubsunuz?

– Hər gün, hər gün gedirəm.

– Deməli, dünən də?

– Y-yox, dörd gün bundan əvvəl.

– Çox təəssüf ki, siz bir az içibsiniz, Lebedev! Yoxsa mən sizdən soruşardım...

– Yox-yox-yox, qətiyyətlə, heç yox!

Lebedev gözünü ona zilləmişdi.

– Bir mənə deyən görüm, siz onun yanından gedəndə necə idi?

– Çox ni-nigaran...

– Nigaran?

– Elə bil ki, daim nə isə axtarırdı, elə bil nə isə itirmişdi. Qarşıdakı nikah haqqında fikir də onu ikrahlandırır; bu fikri özü üçün təhqir hesab edirdi. Onun özünü isə olsa-olsa, ən çoxu portaqal qabığı hesab edir; yəni onu çox vaxt qorxu və dəhşətlə xatırlayır; hətta bu barədə danışmağı da qadağan edir; ancaq zəruri hallarda görüşürlər... Oğlan bunu çox yaxşı hiss edir! Amma qadın canını qurtara bilməyəcək!.. Arvad narahatdır, onu lağa qoyur, özü də ikidillidir, tündməcazdır...

– İkidilli, həm də tündməcazdır?

– Tündməcazdır; ona görə ki, keçən dəfə bir məsələ üstündə az qala mənim saçımı yolacaqdı. Məni Apokalipsislə¹ danlamağa başladı.

Knyaz onun sözünü düz başa düşmədiyini güman edərək soruşdu:

– Necə yəni?

– Apokalipsisi oxumaqla. Təşvişli təsəvvürü olan xanımdır, he-he! Həm də ki, mən müşahidə edib belə nəticə çıxartdım ki, ciddi mövzular, mücərrəd mövzular da olsa, onu həddən artıq maraqlandırır. Bunlar xoşuna gəlir, xoşlayır və bunları hətta xüsusi bir ehtiramla qəbul edir. Bəli. Mən isə apokalipsisi məharətlə şərh edirəm; on beş ildir şərh edirəm. Mənimlə razılaşdı ki, biz üçüncü, qara at dövründəyik; özü də əlində ölçüsü olan minici dövründə; ona görə ki, indiki əsrdə hər şey ölçü və müqavilə ilədir; adamların da hamısı

ancaq öz hüquqlarını axtarır: “Buğdanın bir xalvarı bir dinar, arpanın üç xalvarı bir dinar...” Hələ eyni zamanda da azad məənviyyət, təmiz qəlb, sağlam bədən və Allahın bütün nemətlərini mühafizə etmək istəyirlər. Lakin yeganə hüquqla mühafizə edə bilməyəcəklər; bunun arxasınca boz at gələcək; bir də ki, adı Ölüm olan şey, bundan sonra da cəhənnəm gəlir... Görüşəndə bu barədə söhbət edirik, – bu söhbət ona güclü təsir bağışladı.

Knyaz Lebedevi qərribə baxışla süzüb soruşdu:

– Siz özünüz inanırsınız?

– İnanıram və şərh edirəm. Ona görə ki, yoxsul və lütəm; həm də adamların çaxnaşması içərisində bir zərrəyəm. Lebedevə kim hörmət edəcək? Ona hamı tənə edir; hər kəs ona az qala təpik ilişdirməyə çalışır. Halbuki orada, bu şərhdə, mən əyan səviyyəsindəyəm. Ona görə ki, aqlım var! Öz kreslosunda əyləşən əyan da bunu şüurla dərk edib, mənim qabağımda tir-tir əsirdi... Zati-ali, Nil Alekseyeviç üç il bundan qabaq, – mən hələ onun departamentində qulluq edəndə, – dini bayram ərəfəsində eşitmişdi ki, mən əhdi-cədid şərhçisiyəm, buna görə də məni Pyotr Zaxarıçın vasitəsilə növbəti otağından öz kabinetinə çağırtdırıb, təkliddə soruşdu: “Doğrudurmu ki, sən dəccal professorusan?” Mən gizlətmədim: “Bəli elədir” dedim, özüm də şərh elədim; əhvalatları təcəssüm etdirdim, yaranan qorxu hissini isə yüngülləşdirmədim; hələ əlavə olaraq, alleqorik fikirlər silsiləsini inkişaf etdirdim, gücləndirib rəqəmlərlə yekun vurdum. O gülümsəyirdi, lakin rəqəmlər və bənzəyişlərdə tir-tir əsməyə başladı; xahiş etdi kitabı örtüb gedim, dini bayram günlərində mənə mükafat verdi; apostol Foma günündə isə o dünyaya yollandı.

– Siz nə danışırırsınız, Lebedev?

– Olduğunu deyirəm. Nahardan sonra kolyaskadan yıxıldı... gic-gahı səkinin qırağındakı dirəyə dəydi; lap balaca uşaq kimi, çağa kimi elə oradaca canı çıxdı. Yetmiş üç il müddətində adı xidmət kitabçasından silinməmişdi; qırmızısıfət, saçları ağarmış bir adam idi; başdan-ayağa ətir saçır; özü də daim gülümsəyir, hey gülümsəyirdi, elə bil ki, xırdaca uşaq idi. O zaman Pyotr Zaxarıçın yadına düşmüşdü; “Bunu sən xəbər vermişdin” deyirdi.

Knyaz ayağa qalxdı. Lebedev heyrət etdi; hətta knyazın ayağa qalxması onu çaşdırmışdı.

Lebedev cəsarətlənib yaltaqlıqla dedi:

¹ Apokalipsis – “Məhşər günü”ndən xəbər verən “Əhdi-cədid” kitablarından biri

– Çox laqeyd olubsunuz, he-he!
Knyaz qaşqabağını töküb cavab verdi:
– Doğrusu, mən özümü o qədər də yaxşı hiss etmirəm; yol gəldiyim üçün mü, yoxsa bilmirəm nədənsə başım bərk ağrıyır.

Lebedev çəkinə-çəkinə dedi:

– Bağa getsəniz yaxşıdır.

Knyaz fikrə dalıb dayanmışdı.

– Elə mən özüm də, üç gündən sonra anadan yenice doğulmuş uşağı qoruyub saxlamaq və bu zaman burada evdə də hər şeyi sahmana salmaq üçün bütün oğul-uşaqla birlikdə bağa köçmək fikrindəyəm. Mən də Pavlovskaya köçəcəyəm.

Knyaz birdən soruşdu:

– Siz də Pavlovskaya? Bu nə cür işdir, burada məgər hamı Pavlovskaya köçür? Siz deyirsiniz, orada sizin də bağımız var?

– Pavlovskaya hamı köçür, İvan Petroviç Ptitsin ona ucuz başa gəlmiş bağlardan birini mənə güzəştə getdi. Ora həm yaxşıdır, həm hündürdür, həm yaşıllıqdır; uçuzluqdur, həm də camaatı nəzakətli və tərbiyəlidir; həm də ki, orada camaat üçün musiqi çalınır, elə ona görə də hamı Pavlovskaya gedir. Mən, əslində, köməkçi binada yaşayıram, bağın özünü isə...

– Kirayə veribsiniz?

– Y-y-yox.. lap da yox.

Knyaz birdən təklif etdi:

– Verin mənə.

Deyəsən, elə Lebedevin də istədiyi bu idi. Bu ideya onun ağlına üç dəqiqə bundan əvvəl gəlmişdi. Halbuki onun kirayənişinə artıq ehtiyacı yox idi; bağ kirayənişini onun yanına gəlib bildirmişdi ki, bağ, ola bilsin ki, kirayə edəcəkdir. Lebedev isə qəti bilirdi ki, o adam bağ "bəlkə, ola bilsin" yox, yəqin kirayə edəcəkdir. Lakin indi onun ağlına, öz haqq-hesabına görə, çox səmərəli bir fikir gəlmişdi; o, əvvəlki kirayənişinin baği kirayə etmək barədə qəti fikir deməməsindən istifadə edərək baği knyaza vermək istəyirdi. Birdən onun xəyalında yeni bir aləm canlandı: "Ehtiraslar toqquşacaq və məsələ yeni istiqamət alacaq". Knyazın təklifini o az qala böyük bir sevincle qəbul etdi; hətta onun qiymət haqqındakı açıq sualına cavab verməyib əlini yellətdi.

– Yaxşı, necə istəyirsiniz, mən qiymətini öyrənərəm; siz haqqınızı alarsınız.

Onların ikisi də bağçadan çıxdılar.

Lebedev sevincdən knyazın başına dolanaraq mızıldadı.

– Çox hörmətli knyaz, mən sizə bir əhvalat... mən sizə... istəyirsiniz, mən sizə bəzi olduqca maraqlı məlumat söyləyə bilərdim, özü də ki, mətləbə dəxli olan bir əhvalat.

Knyaz ayaq saxladı.

– Darya Alekseyevnanın da Pavlovskaya bağı var.

– Nə olsun?

– Məlum və məşhur xanım onunla dostdur; özü də, deyəsən Pavlovskaya onun yanına tez-tez gəlmək fikrindədir. Müəyyən məqsədlə.

– O kimdir?

– Aqlaya İvanovna...

Bu söz elə bil ki, knyazın yaralı yerinə toxunmuşdu; onun qanı qaraldı, dilxor olub Lebedevin sözünü kəsdi:

– Eh, kifayətdir, Lebedev! Bütün bunlar... Heç də elə deyil. Yaxşısı budur, deyin görüm bağa nə vaxt köçürsünüz? Mənim üçün nə qədər tez olsa, bir o qədər yaxşıdır; ona görə ki, mən mehmanxanada qalıram...

Onlar söhbət edə-edə bağçadan çıxdılar; otağa qayıtmadan, həyətdən keçib küçə qapısına yanaşdılar.

Lebedev, nəhayət, dedi:

– Bundan yaxşı nə ola bilər; siz günü bu gün mehmanxanadan bir-başaya bizə köçün; birigün isə biz hamımız birlikdə Pavlovskaya köçərik.

Knyaz fikirli-fikirli:

– Mən baxaram, – deyib küçəyə çıxdı.

Lebedev onun arxasınca baxdı. Knyazın qəflətən dalğınlaşması onu heyretləndirmişdi. Qapıdan çıxarkən o hətta "əlvida" deməyi də unutmuşdu, heç başını da tərpətmədi, halbuki bu, knyazın Lebedevə məlum olan nəzakət və diqqəti ilə bir araya sığmırdı.

III

Saat on ikiyə işləmişdi. Knyaz bilirdi ki, şəhərdə Yepançinlər-gildə indi, qulluqda olduğu üçün, təkcə generalı tapa bilər, hələ buna da ümid etmək çətin idi. Düşündü ki, general, yəqin onu özü ilə dərhal Pavlovskaya aparar; halbuki knyaz bundan əvvəl mütləq başqa bir

yerə baş çəkmək istəyirdi. Knyaz Yepançinlərgilə gecikə bilərdi, Pavlovska səfərini sabaha qədər təxirə salmalı olardı, buna baxmayaraq risk elədi, baş çəkməyi çox arzuladı, evi axtarmaq qərarına gəldi.

Bununla belə, bu vizit onun üçün bəzi cəhətdən riskli idi. O, çətinlik çəkir və tərəddüd edirdi. Bu ev haqqında onu bilirdi ki, Sadovaya küçənin yaxınlığındakı Qoroxovaya küçəsindədir; oraya getməyi qərara aldı; belə ümid edirdi ki, oraya çatana qədər, nəhayət, qəti qərar qəbul etməyə macal tapar.

Qoroxovaya ilə Sadovayanın ayrıcına yanaşanda knyaz bərk həyəcanlanmışdı, buna özü də heyrət etdi; o heç gözləməirdi ki, qəlbi belə çılgınlıqla çırpınacaqdır... Əcaib görünüşü olan bir ev onun nəzərini hələ uzaqdan cəlb etmişdi, sonra knyaz xatırlayırdı ki, öz-özünə demişdi: “Bu, yəqin həmin evdir”. O öz şübhəsini yoxlamaq üçün bu evə qeyri-adi bir maraqla yanaşırdı; hiss edirdi ki, hərgah düzgün başa düşmüş olsa, bu ona xüsusilə pis təsir bağışlayacaq. Bu, böyük, ikrah oyandıran, üç mərtəbəli, heç bir memarlıq əlaməti olmayan, çirkləyişmiş bir ev idi. Keçən əsrin axırında tikilmiş bu cür evlər çox az idi, onlardan bəziləri Peterburqun məhz bu küçələrində heç bir dəyişikliyə uğramadan salamat qalmışdı, (halbuki şəhərdə hər şey çox tez dəyişirdi). Bu evlər möhkəm tikilmişdi; qalın divarları və fəvqəladə nadir pəncərələri var idi; aşağı mərtəbədəki pəncərələrdən bəzilərinə barmaqlıqlar vurulmuşdu. Aşağıdakı dükənlərin çoxu pul xırdalayan dükəni idi. Dükəndə əyləşən xədim üst mərtəbədə yaşayırdı. Ev həm bayır tərəfdən, həm də içəridən bir növ pis, cansıxıcı təsir bağışlayırdı; sanki hər şey gizlənilib gözə görünmürdü, evin tək-cə zahiri görünüşündən bu cür təsirin nə üçün yaranmasını izah etmək çətindi. Evin xarici memarlıq formalarının ümumi ahənginin, əlbəttə, öz sirri var idi. Bu evlərdə yaşayanların, demək olar, hamısı tacir idi. Knyaz darvazaya yanaşaraq yazıya nəzər saldı, ləvhədə bu sözlər yazılmışdı: “Nəslən fəxri vətəndaş Roqojinin evi”.

O daha tərəddüd etmədən şüşə qapını açdı; içəri girəndə qapı saqqıltı ilə örtüldü; pilləkənlə ikinci mərtəbəyə qalxmağa başladı. Qaba və yəndəmsiz düzəldilmiş daş pilləkən qaranlıq idi; divarları isə qırmızı boya ilə rənglənmişdi. O bilirdi ki, Roqojin anası və qardaşı ilə birlikdə bu cansıxıcı evin ikinci mərtəbəsində yaşayır; bütün ikinci mərtəbə onların sərəncamında idi. Qapını knyaza açan xidmətçi onu ev sahibinə məlumat vermədən içəri buraxdı; xeyli getdilər;

onlar bir qonaq salonundan da keçdilər, bu salonun divarları “mərmər rəngində” idi; döşəməyə palıd taxtalar vurulmuşdu; salona iyirminci illərin qaba və ağır mebeli düzülüşü; onlar əyri-üyrü yerlərdən, qəfəs kimi kiçik otaqlardan keçdilər, iki, üç pillə qalxdılar; elə bu qədər də endilər və nəhayət, bir qapını döydülər. Qapını Parfyon Semyonçin özü açdı; knyazı görəndə onun rəngi elə qaçdı, bir neçə saniyə yerindəcə elə mıxlanıb qaldı ki, elə bil daşdan yonulmuş heykəl idi; o, qorxmuş halda gözünü zilləyib mat-mat knyazın üzünə baxırdı; misilsiz heyrət ifadə edən əcaib təbəssümdən ağız əyilmişdi; – sanki knyazın gəlişini nə isə qeyri-mümkün və az qala möcüzə mislində bir hərəkət hesab edirdi. Knyaz təqribən bu cür qarşılanacağını güman etsə də, heyrətlənmişdi.

O, nəhayət, çəkinə-çəkinə dedi:

– Parfyon, bəlkə, mənim bu gəlişim yersizdir, vaxtsız gəlmişəm; axı mən qalmayacağam, gedəcəyəm.

Parfyon, nəhayət, özünə gələrək:

– Vaxtında gəlibsən! Vaxtında! Xoş gəlibsən, keç içəri.

Onlar bir-birinə sən deyirdilər. Moskvada onlar tez-tez görüşür və xeyli vaxt bir yerdə olurdular; onların görüşlərində hətta bir neçə elə anlar olmuşdu ki, bunlar bir-birinin qəlbində olduqca dərin iz buraxmışdı. İndi isə onlar üç aydan artıq idi ki, görüşməmişdilər.

Roqojinin üzündəki solğunluq və xəff ürəpmə hələ də çəkilməmişdi. O, qonağı içəri dəvət etməsinə baxmayaraq, yenə də çox həyəcanlı idi; Roqojin knyazı kreslolara tərəf aparıb, masanın arxasında oturdanda, knyaz təsadüfən dönüb Roqojinə baxdı; onun fəvqəladə əcaib və gərgin baxışının təsiri altında donub qaldı. Nə isə elə bil knyazın qəlbini yaraladı, eyni zamanda o, nəyi isə – bir az əvvəlki, gərgin, nifrət oyadan baxışı xatırladı. Knyaz oturmadı; hərəkətsiz dayanaraq, bir neçə saniyə düz Roqojinin gözünün içinə baxdı; bu gözlərin pəriltisi ilk anda sanki daha da artmışdı. Nəhayət, Roqojin gülümsədi, lakin sıxılıb, elə bil çaşdı.

Roqojin mızıldadı:

– Sən niyə elə diqqətlə baxırsan? Əyləş!

Knyaz əyləşdi.

O dedi:

– Parfyon, mənə açıq de görüm, bu gün Peterburqa gələcəyimi bilirdin, yoxsa yox?

Roqojin kinli-kinli gülümseyərək dedi:

– Bilirdim ki, gələcəksən; özün də görürsən ki, səhv etməmişəm, lakin haradan biləydim ki, bu gün gələcəksən?

Onun cavabındakı bəzi kəskin, həyəcanlı nidalar və sual verərkən ecaib tərzdə əsəbiləşməsi knyazı daha artıq heyrtləndirdi.

Knyaz sızıla-sızıla yavaşdan dedi:

– Bu gün gələcəyimi bilmiş olsan da, bu cür əsəbiləşmək nəyə lazımdır?

– Əşi, sən bunu nə üçün soruşursan?

– Bayaq vaqondan çıxanda, sən bu saat daldan mənə baxdığın kimi, bir cüt eynilə bu cür baxan göz görmüştüm.

Roqojin şübhəli tərzdə mızıldadı:

– Gör ha! Gözlər görəsən kimin imiş? – Knyaza elə gəldi ki, Roqojin diksindi.

– Bilmirəm; izdiham içərisində gördüm, hətta mənə elə gəlir ki, gözüme görünüb; gözüme daim nə isə görünməyə başlayıb. Mən, Parfyon qardaş, beş il bundan əvvəl, ürəkgetmələrim baş verdiyi vaxtlar necə olurdusa, indi də demək olar, özümü o cür hiss edirəm.

Parfyon burnunun altında dedi:

– Nə deyim, bəlkə də gözüne görünüb, bilmirəm...

Bu anlar Roqojinin üzündə təzahür edən mehriban təbəssüm onun sifətinin ifadəsi ilə uyşmurdu; elə bil ki, bu təbəssümdən nə isə silinmişdi, özü də Parfyon sanki nə qədər çalışırdısa mehribanlıqla gülümsəməyə qətiyyətlə qüvvəsi çatmırdı.

Roqojin:

– Bəs nə edəcəksən, olmaya yenə xaricə gedəcəksən? – deyərək soruşub, birdən əlavə etdi: – Yadındadırmı biz payızda, vaqonda, Pskovdan gəlirdik; mən buraya gəlirdim, sən də... plaş geymişdin, yadındadırmı, ayaqlarında da ştiblet?

Roqojin birdən gülməyə başladı; bu dəfə nə isə açıq-aydın bir qəzəblə, kinli gülüldü; özü də elə bil ki, bunu bir şeylə ifadə etməyin müyəssər olmasına sevinirdi.

Knyaz kabinetə göz gəzdirib soruşdu:

– Sən buraya birdəfəlikmi köçübsən?

– Hə, mən öz evimdəyəm. Bəs harada olmalıyam?

– Biz çoxdan görüşməmişik. Sənin haqqında elə şeylər eşitmişəm ki, elə bil heç sən deyilsən.

Roqojin etinasızlıqla dedi:

– Adamın dalınca çox şey deyərler.

– Amma sən bütün dəstəni qovub rədd edibsən; özün də ata yurdunda yaşayırsan; şuluqluq eləmirsən. Nə demək olar, yaxşı edirsən! Ev sənidir, yoxsa sizin hamınızın?

– Ev anamındır. Dalandan o tərəfə onun mənzilidir.

– Bəs sən qardaşın harada yaşayır?

– Qardaşım Semyon Semyonoviç fligeldə yaşayır.

– O evlidirmi?

– Duldur. Bu sənə nəyə lazımdır?

Knyaz ona baxıb cavab vermədi; o birdən fikrə getdi, deyəsən, sualı eşitmədi. Roqojin israr etmir, gözləyirdi. Heç biri dinib danışmırdı.

Knyaz dedi:

– Mən sənə evini bu saat, yaxınlaşanda, yüz addımlıqdan tanıdım.

– Nəyə görə?

– Heç bilmirəm. Sənə evinin görkəmində sizin bütün ailənizin siması və bütün sizin Roqojin həyatınız əks olunur; sən soruşursan ki, niyə mən belə nəticə çıxarmışam, – heç bir vəchlə izah edə bilmərəm. Əlbəttə, sayıqlayıram. Hətta bunun məni olduqca narahat etməsindən qorxuram. Əvvəllər heç güman etməzdim ki, sən bu cür yaşayırsan, amma onu gören kimi, dərhal düşündüm: “Bəs axı onun evi məhz bu cür olmalıdır!”

Knyazın aydın olmayan fikrini yaxşı başa düşməyən Roqojin qeyri-müəyyən tərzdə gülümsədi:

– Buna bax ha! Bu evi mənim babam tikib, – dedi. – Bu evdə həmişə xədimlər yaşayıb, Xludyakovlar yaşayıblar, elə indi də burada mənzil tuturlar.

Knyaz kabinetə gözə gəzdirib dedi:

– Gör necə qaranlıqdır. Sən çox qaşqabaqlısan.

Bu, böyük bir otaq idi; hər cür mebel qoyulmuş hündür, qaranlıq bir otaq – mebelin çoxusu böyük iş masaları, bürolar, dolablar idi; bu dolablara haqq-hesab kitabları və cürbəcür kağızlar yığılmışdı. Qırımızı rəngli enli tumac divan var idi; görünür, Roqojin bu divanda yatırdı. Knyaz arxasında əyləşdiyi masanın üstündə iki-üç kitab gördü; – Roqojin onu bu masanın yanında əyləşdirmişdi; – kitablardan biri Solovyovun “Tarix”i idi; kitab açıq idi, arasına əlfəcin

qoyulmuşdu. Divarlardan tutqun zərli çərçivələrdə yağlı boyalarla işlənmiş bir neçə qaralmış, his basmış şəkil asılmışdı; bu şəkillərdə bir şey seçmək mümkün deyildi. Şəkillərdən birində boyaboy rəsm edilmiş bir adamın portreti knyazın diqqətini cəlb etdi; bu şəkildə alman biçimli, lakin ətkələri uzun sürtük geymiş, boynundan iki medal asılmış təqribən əlli yaşında bir adam rəsm edilmişdi; onun çox seyrək və ağarmış qısa saqqalı var idi; sifəti qırıxq və sarı, baxışı şübhəli, mübhəm və kəderli idi.

Knyaz soruşdu:

– Olmaya bu sənin atandır?

Roqojin ikrah ifadə olunan kinayə ilə cavab verdi:

– Özüdür ki var. – O, elə bil ki, öz mərhum atasının haqqında dərhal nəzakətsiz bir lətifə söyləməyə hazırlaşdı.

– Axı o gerek ki, köhnə təriqətçilərdən deyildi, eləmi?

– Yox, kilsəyə gedirdi, amma deyirdi ki, köhnə təriqətlə dua etmək daha düzgündür. Xədimlərə də çox hörmət edirdi. Bu elə onun öz kabinetini idi. Onun köhnə təriqətçi olmasını sən niyə soruşdun?

– Toyu sən buradamı edəcəksən?

Gözlənilməz sualdan az qala diksinən Roqojin cavab verdi.

– B-burada.

– Toyunuzu tezmi edəcəksiniz?

– Özün ki, bilirsən, məgər məndən asılıdır?

– Parfyon, mən sənin düşmənin deyiləm; özümün də sənə heç bir şeydə mane olmaq fikrim yoxdur. Mən əvvəl dediyim kimi, bir dəfə, elə bu cür bir məqamda söylədiyim kimi, indi də təkrar edirəm. Moskvada toy edəndə sənə mane olmadım, bunu bilirsən. Birinci dəfə qadın özü, az qala duvaq altından qaçıb mənim yanıma gəldi; xahiş etdi ki, onu səndən “xilas edim”. Sənə onun öz sözlərini təkrar edirəm. Sonra mənim də yanımdan qaçdı; onu yenə tapıb nikaha apardın; budur, deyirlər ki, o yenə səndən qaçıb buraya gəlmişdir. Bu doğrudurmu? Bu barədə mənə Lebedev yazmışdı; ona görə gəlmişəm. Sizin aranız burada yenə də düzəldiyini isə dünən vaqonda birinci dəfə, sənin keçmiş dostlarının birindən, hərgah bilmək istəyirsənsə, Zalyojevdən öyrəndim. Buraya gəlməkdə isə məqsədim bu idi, o qadını, nəhayət, öz səhhətini qorumaq üçün xaricə getməyə razı salmaq istəyirdim; o həm cismən, həm də ruhen olduqca sarsılmışdır; xüsusilə baş sarıdan; mənim fikrimcə, ona

əməlli-başlı qulluq olunmalıdır; onun buna böyük ehtiyacı var. Mən özüm onu xaricə müşayiət etmək istəməyirdim; bütün bunları özümün iştirakım olmadan təşkil etmək istəyirdim. Mən sənə səmimi, həqiqəti söyləyəm. Hərgah sizin aranız yenə düzəlmiş olması qəti həqiqətdirsə, onda mən onun gözüne görünməyərəm; bundan sonra heç sənənin yanına da gəlmərəm. Özün bilirsən ki, səni aldatmıram; ona görə ki, sənənlə həmişə səmimi olmuşam. Bu barədəki fikirlərimi səndən heç vaxt gizlətməmişəm və həmişə demişəm ki, qadın sənə ərə getse, mütləq məhv olacaq. Sən özün də məhv olacaqsan... Ola bilsin, ondan da bəter məhv olacaqsan. Hərgah siz yenə ayrılısınız, mən çox razı qalardım, lakin mənim sizin işinizi pozub, bir-birinizdən ayırmaq fikrim yoxdur. Arxayın ol, məndən şübhələnmə. Elə sən özün də bilirsən: sənənin heç vaxt həqiqi rəqibin olmamışam; hətta qadın qaçıb mənim yanıma gələndə də sənənin rəqibin olmamışam. Bax, indi güldün; sənənin nəyə güldüyünü mən bilirəm. Bəli, biz orada ayrılıqda və müxtəlif şəhərlərdə yaşayırdıq; həm də bütün bunları yəqin bilirsən. Axı bundan qabaq da səni başa salmışdım ki, mən o qadını “həqiqi məhəbbətlə sevmirəm, şəfqətlə sevirəm”. Mən güman edirəm ki, bunu düzgün müəyyən etmişəm. O zaman deyirdin ki, mənim bu sözlərimi başa düşsən; bu doğrudurmu? Başa düşsənmi? Gör bir necə ədavətlə baxırsan! Mən səni sakit etməyə gəlmişəm; ona görə ki, sən də mənim üçün əzizsən. Mən səni olduqca sevirəm, Parfyon. İndi isə gedirəm, daha heç vaxt gəlməyəcəyəm. Əlvəda.

Knyaz qalxdı.

Parfyon yerindən tərpenmədən, başını sağ əlinə dayamış halda yavaşdan dedi:

– Əyləş mənimlə; səni çoxdan görməmişəm.

Knyaz əyləşdi. Heç biri dinib-danışmırdı.

– Lev Nikolayeviç, səni görməyəndə o saat sənə qəzəbim tutur. Səni görmədiyim bu üç ay ərzində, hər dəqiqə sənə qarşı qəzəblənirdim, vallah belədir. Səni ağma-bozuna baxmayaraq bir şeylə zəhərləyərdim! Məsələ belədir. İndi sən cəmi on beş dəqiqədir mənimlə əyləşibsən, amma bütün acığım, hirsim soyuyub; yenə də əvvəlki kimi səndən xoşum gəlir. Əyləş mənimlə...

Knyaz dostcasına gülümsədi, hissini gizlətməyə çalışaraq cavab verdi:

– Yanında olanda mənə inanırsan, amma olmayanda, inanmırsan; yenə də məndən şübhələnməyə başlayırsan. Atana oxşayıbsan!

– Səninlə bir yerdə olanda səsine inanıram. Axı başa düşürəm ki, bizi bir-birimizə tay eləmək olmaz, mənimlə səni...

Roqojinə baxıb heyrət edən knyaz dedi:

– Bunu niyə əlavə etdin? Odur, yenə əsəbiləşdin.

Roqojin cavab verdi:

– Bu məsələdə, qardaş, bizim rəyimizi soruşurlar, bunu bizsiz belə müəyyən edə birlər. Bax, bizim sevgimiz də bir-birindən seçilir; yəni hər şeydə fərq var! – deyə o, sözüne yavaşdan davam etdi. – Bax, deyirsən ki, o arvadı şəfqətlə sevirsən. Amma mənim qəlbimdə o arvada qarşı heç bir şəfqət yoxdur. Bir də ki, onun məndən lap zəhləsi gedir. İndi hər gecə o mənim yuxuma girir: hey görürəm ki, o bir başqası ilə məni lağa qoyur. Məsələ bu cürdür, qardaş. Mənimlə nikahlanmağa gedir, amma məni heç yadına da salmır; elə bil başmağımı dəyişir. İnanırsanmı, beş gün onu görmədim, ona görə ki, onun yanına getməyə cürətim çatmır; soruşacaq: “Nə ecəb təşrif gətiribsən?” Məni lap rüsvay eləyib...

– Necə rüsvay eləyib? Nə danışırısan?

– Guya ki, bilmirsən! Bəs axı özün indicə dedin ki, “Nikahlandığı məqamda” məni qoyub səninlə qaçmışdır.

– Axı özün də inanmırsan ki...

– Məgər o arvad zabitlə, Zemtyujnikovla dostlaşıb məni Moskvada rüsvay etmədimi? Lap yəqin bilirəm ki, rüsvay edib; həm də nikah vaxtını özü təyin edəndən sonra.

Knyaz qışqırdı:

– Ola bilməz!

Roqojin inamla təsdiq etdi.

– Yəqin bilirəm. Necə, olmaya belə arvad deyil? Yox, qardaş, bu cür arvad deyil deməyin heç mənası da yoxdur. Bu, boş cəfəngiyatdır. Səninlə o cür olmayacaq, bu cür işdən, yəqin ki, özü də dəhşətə gələr; amma mənimlə lap bu cürdür. Bəs axı belədir. O mənə ən murdar yaramaz kimi baxır. Bax o, boksla vuruşan həmin zabit Kellerlə əlaqəsini, lap yəqin bilirəm ki, məni ancaq lağa qoymaq üçün uydurmuşdu... Əşi, onun Moskvada mənim başıma nə oyun açdığını, nə kələklər çıxartdığını sən hələ bilmirsən...

Knyaz dəhşətə gəlib soruşdu:

– Yaxşı... bəs indi sən necə evlənirsən!.. Bəs sonra nə edəcəksən? Roqojin knyaza tərs-tərs, zəhləmlə baxdı, cavab vermədi.

O, bir dəqiqə susandan sonra sözüne belə davam etdi:

– Mən indi beş gündür onun yanına getmərəm. Qorxuram ki, gətərəm, qova. “Mən, deyir, hələ özüm öz başımın ağasıyam; istəsəm səni birdəfəlik qovaram, özüm də xaricə gedərəm” (Roqojin elə bil mötərizə arasında və knyazın gözüünün içinə xüsusi bir ifadə ilə baxa-baxa dedi) – sən bir fikir ver, o mənə dedi ki, xaricə gedəcəkdir, bir dəfə də doğrudur, ancaq qorxudurdu, nədənsə o mənə hey güldür, lağ eləyirdi. Elə vaxt da olur ki, doğrudan da qaşqabağını tökür, bir kəlmə də danışmır; bax, mən elə bundan qorxuram. Birdən şübhələnilib fikirləşdim; mən bundan sonra əliboş gəlməyəcəyəm, bununla da onu ancaq özümə güldürdüm; sonra isə həтта hirsələnib özündən çıxdı. Qulluqçu qız Katyaya mənim elə bir şalımı bağışladı ki, onun özü evvəllər zinət içində yaşamış olsa da, bu cür şalı, bəlkə də, heç görməmişdi. Nə vaxt nikahlanmaq mümkün olduğu barədə heç ağız açmaq da olmur. Axı bir adam ki, onun yanına gəlməkdən də qorxur, ondan nə adaxlı? Elə bu cür oturmuşam, səbrim çatmayanda gizlincə onun evinin yanından ötüb keçir, ya da bir tində gizlənirəm. Bir dəfə şübhələnilib, az qala səhərə qədər onun darvazası yanında dayandım – onda mənim gözüme nə isə görünmüşdü. Sən demə arvad pəncərədən baxırmış: “Əgər, deyir, sən xəyanət görmüş olsaydın, mənə nə edərdin?” Mən dözməyib dedim: “Özün bilirən”.

– Nəyi bilir?

Roqojin qəzəbli-qəzəbli güldü:

– Bəs axı mən nədən bilirəm! Mən o vaxt Moskvada onu xeyli güddümşə də, heç bir adamla görmədim. Mən o zaman bir dəfə üreklənib ona dedim: “Sən mənimlə nikahlanmağı vəd edibsən, namuslu ailəyə daxil olursan, bilirənmə, sən indi nəsən? Sən, dedim, bax beləsən!”

– Sən ona dedin?

– Dedim.

– Bəs o?

“Mən indi, dedi, nəinki sənin arvadın olmaq, səni bəlkə, heç nökrə də saxlamaq istəmirəm”. “Mən də, dedim, buradan çıxan deyiləm, nə olacaq olsun?” “Mən də, deyir, bu saat Kelleri çağıraram.

ona deyərəm, o da sənin boynundan yapışıb, bayıra tolazlayar”. Mən onun üstünə cumub, elə oradaca o ki, var əzişdirdim.

Knyaz qışqırdı:

– Ola bilməz!

Roqojin yavaşdan, lakin gözlərində qəzəb ifadəsi, təsdiq etdi.

– Deyirəm, olub. Düz bir sutka yarım yatmadım, yemədim, içmədim, onun otağından çıxmadım, onun qabağında diz çökürdüm: “Nə qədər ki, məni bağışlamayıbsan, ölsəm də, deyirdim, çıxmayaçağam, əmr etsən ki, məni qovsunlar, – özümü suya atacağam; ona görə ki, indi mən sensiz qalacağam?” Həmin gün arvad bütün günü lap elə bil dəli idi; gah ağlayırdı, gah məni bıçaqla öldürmək istəyirdi, gah da məni söyür, lağa qoyurdu. Zalyojevi, Kelleri və Zemtyujnikovu, hamını çağırırdı, məni onlara göstərüb rüsvay edirdi. “Cənablar, gəlin bu gün hamımız dəstə ilə teatra gedək, bir halda ki, çıxmaq istəmir, qoy o burada otursun; mən ona görə burada bağlanıb qalmaq yacağam. Sizə isə burada, Parfyon Semyoniç, mənsiz çay verəcəklər; siz, bu gün, deyəsən, acsınız”. Teatrdan tək qayıtdı: “Onlar deyir, qorxaq və əclafdırlar; səndən qorxurlar; elə məni də qorxudurlar: deyirlər ki, o elə-belə çıxıb getməyəcək, hələ bəlkə, sənin başını kəsəcək. Amma bax, mən yataq otağına gedib, qapını bağlamayaçağam: bax, mən səndən belə qorxuram! İstəyirəm sən bunu biləsən, görəsən! Sən çay içibsenmi?” “Yox, dedim, içməyəcəyəm”. – Bu sənin üçün şərəf olardı, amma sənə heç yaraşmır”. Necə demişdisə, elə də etdi; otağın qapısını bağlamadı. Səhər çıxıb güldü: “Sən, deyir, dəli olubsan nədir? Axı sən beləliklə acından ölərsən!” – “Bağışla” dedim. “Bağışlamaq istəmirəm, dedim ki, sənə ərə getməyəcəyəm. Sən doğrudanmı bütün gecəni bu kreslodə oturub yatmayıbsan?” – “Yox, yatmamışam”. “Yamanca ağıllısan! Yene də mi nə çay içəcəksən, nə də nahar edəcəksən?” – “Dedim ki, yeməyəcəyəm – bağışla!” – “Bu, deyir, necə də sənə yaraşmır, öküze yəhər yaraşmayan kimi, sənə də yaraşmır. Olmaya sən məni qorxutmaq fikrinə düşübsən? Mənim nə dərdimə qalıb ki, sən ac oturacaqsan, gör məni nəylə qorxudur!” Hirslandı; amma çox çəkmədi, məni yenə sancmağa, danlamağa başladı. Mən bu dəm ona baxanda təəcüb etdim; bu arvadda mənə qarşı qəzəb, kin deyilən şey yoxdu. Halbuki o yamanca kinlidir, başqalarına olan kinini xeyli yadında saxlayır! Bax, elə o vaxt mənim ağılıma gəldi ki, gör o məni nə qədər rəzil adam hesab edir ki, mənə kin də bəsləyə bilmir. Bu lap doğrudur.

Mənə deyir: “Sən bilirsenmi Roma papası nədir?” – “Əşitmişəm” dedim. “Sən, deyir, Parfyon Semyoniç, ümumi tarixdə heç bir şey oxumayıbsan”. – “Mən, dedim, heç bir şey oxumamışam, heç nə öyrənməmişəm”. – “Bax, deyir, verərəm, oxuyarsan: belə bir papa var idi, onun bir imperatora acığı tutmuşdu, imperator da üç gün ərzində yeyib-içmədən, ayaqyalın, onun sarayının qarşısında diz çökərək dayanmışdı; papa onu bağışlayana qədər bu cür dayanıbmış; sən necə bilirsen, həmin imperator bu üç gün müddətində, diz çöküb dayandığı müddət ərzində, öz-özünə nə düşünürmüş, nə cür and içirmiş?.. Əşi, dayan, dedi, bu barədə sənin üçün mən özüm oxuyum!” Yerindən dik qalxıb kitabı gətirdi: “Bu, şeirdir”, dedi, özü də, bu imperatorun həmin üç gün müddətində o papadan necə intiqam almaq barədə düşündüyünü, and içdiyini mənim üçün şeirlə oxudu. “Parfyon Semyoniç, dedi, doğrudanmı bu şeir sənə xoşuna gəlmir?” – “Sənə oxuduğun şeylərin hamısı, – dedim, – doğrudur”. – “Aha, özün deyirsən ki, doğrudur; demək sən də ola bilsin, and içirsən ki, “bu qadın mənə ərə gələndə, mən bütün bunları ona xatırladaram; elə o zaman onu lağa qoyub əylənərəm!” – “Bilmirəm, dedim, bəlkə də belə fikirləşirəm”. “Necə yəni bilmirsən?” – “Elə, dedim, bilmirəm, mənim indi o barədə fikirləşməyə halım yoxdur”. – “Bəs indi sən nə barədə fikirləşirsən?” – “Bax, sən yerindən qalxıb, yanımdan keçəndə mən sənə tamaşa edib, hərəkətlərinə fikir verirəm; sənənin donun xışıldayır, mənim isə ürəyim yerindən düşür; sən otaqdan çıxanda isə mən sənənin hər kəlməni xatırlayıram, nə cür səslə, nə dediyini yadıma salıram; bütün bu gecəni isə heç bir şey barədə düşünməmişəm, ancaq sənənin yuxuda nəfəs almağına qulaq asırdım, iki dəfə tərpəndiyini eşitdim... O güldü: “Sən, yəqin, məni əzişdirdiyini heç fikrinə gətirmirsən, bu, yadında qalmayıb?” “Bəlkə, dedim, fikirləşirəm, bilmirəm”. “Mən sənə bağışlamasam və sənə ərə getməsəm necə?” “Dedim ki, gedib özümü suda boğacağam”. – “Yəqin, əvvəlcə mənə öldürəcəksən...” Bunu deyib fikrə getdi. Sonra hirs-lənib çıxdı. Bir saatdan sonra mənim yanıma gələndə lap qanı qara idi. “Mən, deyir, Parfyon Semyoniç, sənə ərə gedəcəyəm, ona görə yox ki, səndən qorxuram; ona görə ki, axırı birdir, məhv olmalıyam. Bəs axı hara daha yaxşıdır? Əyləş, deyir, sənə bu saat nahar verəcəklər. Bunu da əlavə etdi ki, hərgah sənə ərə getsəm, mən sənə vəfalı arvad olacağam; buna şübhən olmasın, heç nigaran olma”. Sonra susub dedi: “Hər halda sən gədə deyilsən; mən əvvəllər elə güman

edirdim ki, sən başdan-ayağa, necə var, gədasan". Elə oradaca toy gününü təyin etdi; bir həftədən sonra isə mənim əlimdən buraya, Lebedevin yanına qaçdı. Mən gələn kimi arvad dedi: "Mən səndən birdəfəlik üz döndərmirəm; ancaq mən hələlik gözləmək istəyirəm; nə qədər istəsəm, gözləyəcəyəm; ona görə ki, mən hələ özüm öz başımın ağasıyam. Hərgah istəyirsənsə sən də gözlə". Bax, bizim əhvalatımız indi belədir... Bütün bu şeylərə sən necə baxırsan, Lev Nikolayeviç?

Knyaz Roqojinə qəmli-qəmli baxıb özü də soruşdu:

– Sən özün necə düşünürsən?

Roqojin dözməyib birdən dedi:

– Məgər mən düşünə bilərəm! – O, yenə nə isə əlavə etmək istəyirdi, lakin ümitsiz kədər içində susdu.

Knyaz qalxıb yenə getmək istədi.

O, özünün hansı daxili, mübhəm fikrinə bir növ cavab vermiş kimi yavaşdan, demək olar, dalğın halda dedi:

– Mən sənə hər halda mane olmayacağam.

Roqojin birdən ruhlandı:

– Bilirsənmi sənə nə demək istəyirəm! – Onun gözləri parıldı-yırdı. – Necə olur ki, sən mənə bu cür güzəştə gedirsən, başa düş-mürəm? Olmaya ondan birdəfəlik üz döndəribən? Əvvəllər sən, hər halda, qüssələnirdin, axı mən görürdüm. Bəs belə deyilsə, sən nə üçün tez buraya gəlibsən? Rəhmin gəldiyi üçünmü? (Kinli, isteh-zalı təbəssümdən Roqojinin üz-gözü əyildi) He-he!

Knyaz soruşdu:

– Sən elə bilirsen mən səni aldadıram?

– Yox, mən sənə inanıram; ancaq bu işdə heç bir şey başa düşə bilmirəm; hər şeydən doğrusu budur ki, sənin rəhmdilliyin, görünür, mənim sevgimdən də betərdir!

Onun sifətində nə isə kinli bir ifadə oxunurdu, görünürdü ki, o öz dəruni fikrini bu saat mütləq açıb söyləmək istəyir.

Knyaz gülümsədi:

– Nə etmək olar, sənin sevgini kindən fərqləndirmək mümkün deyil; bu keçib gedəndən sonra isə, bəlkə də, daha böyük bədbəxtlik üz verə bilər. Mən, Parfyon qardaş, bunu sənə açıq deyirəm...

– Yəni onun başını kəsərəm?

Knyaz diksindi:

– İndiki sevgiyə görə, hazırda dözdüyün bütün bu əzablar üçün ona bütün varlığını nifrət edəcəksən. Məni hər şeydən artıq heyrət-ləndirən odur ki, bütün bunlardan sonra o arvad sənə necə ərə gedir? Mən bunu dünən eşidəndə – heç inana bilmədim; mənə çox ağır gəldi. Bəs axı o səndən iki dəfə imtina edib, nikah mərasimindən qaçıb; demək, başına nə gələcəyini irəlilədən duymuşdur!.. Bəs indi o səndə nə görüb? Məgər sən pulunnu onu cəlb edir? Bu, mənasız şeydir. Elə yəqin bir xeyli pul da sərf edibsen. Məgər bütün bunlar ancaq ər tapmaq üçündür? Axı o qadın səndən başqasını da tapa bilərdi. Səndən başqa kimi tapsa daha yaxşı olar; ona görə ki, sən doğrudan da onun başını kəsə bilərsən; həm də arvad indi bunu, bəlkə də, lap yaxşı başa düşür. Sən onu bütün varlığını sevdiyin üçünmü? Doğrudur, bax bu, ola bilər... Mən eşitmişəm ki, məhz bu cür sevgi axtaran adamlar var... ancaq...

Knyazın üzündə əmələ gələn hər bir dəyişikliyi, hər bir öteri ifadə əlamətini fəvqəladə diqqətlə müşahidə edən Roqojin soruşdu:

– Sən atamın portretinə baxanda niyə yenə gülümsədin?

– Mən niyə gülümsədim? Mənim ağıma bir fikir gəldi: hərgah sənə başına bu əhvalat gəlməyəydi, belə sevgiyə mübtəla olma-saydın, sən, yəqin, eynilə atan kimi olardın; özü də lap az bir müddət ərzində. Müti, itaətkar və dilsiz-ağızsız arvadınla birlikdə bu evdəcə dinməz-söyləməz oturardın; heç bir adama inanmadan, əslində buna heç ehtiyac da duymadan çox az, acıqlı danışar və dinməz-söyləməz, qaşqabaqlı halda ancaq pul qazanmaqla məşğul olardın. Özün də uzun-uzadı köhnə kitabları tərifləyər, iki barmaqla xaç çək-mək meylinə düşərdin; bu da ki, ancaq qocalıq çağlarında olardı...

– Sən rişxənd elə. O qadın da bu yaxınlarda həmin portretə baxanda eynilə bu fikri, bu sözləri dedi! Çox qəribədir, indi sizin fikirləriniz bir-birinə necə də düz gəlir...

Knyaz maraqlanaraq soruşdu:

– Məgər o sizə gəlmişdi?

– Gəlmişdi. Portretə bir xeyli tamaşa elədi; mərhum barədə xeyli şey soruşdu. Axırda mənə baxıb gülümsədi: "Sən bax, eynilə bu cür olardın, – dedi, – sən, – dedi Parfyon Semyoniç, güclü ehtiraslar sahibisən, elə ehtiraslar ki, bunların ucbatından düz birbaşa Sibirə, katorqaya sürgün edilərdin; səni xilas edən ağıllı olmağındır; iş burasındadır ki, sən çox ağıllısan", dedi (elə bu cür də dedi, inanır-san, yoxsa yox? Ondan bu cür sözü birinci dəfə eşidirdim!). "Sən

bütün bu indiki şuluqluqlarından çox tez əl çəkərdin. Sən heç bir təhsil sahibi olmadığın üçün pul toplamağa başlayardın; bu evdə, atan kimi, öz xədimlərinlə oturardın; hələ axır-axırda sən özün də yəqin onların tərifiqətini qəbul edərdin; həm də öz pullarına o dərəcədə vurulardın ki, nəinki iki milyon, yəqin on milyon da toplayardın; öz kisələrinin üstündəcə acından ölərdin; ona görə ki, sən hər işi coşqunluqla edirsən, hər şeyi coşqunluq dərəcəsinə çatdırırsan". Bax, lap bu cür danışırdı, az qala eynilə bu cür sözlər deyirdi. Bu vaxta qədər o heç vaxt mənimlə bu cür danışmamışdı! Axı o arvad mənimlə həmişə mənasız şeylər barədə danışır, ya da məni lağa qoyurdu; elə burada da mənə rişxəndlə gülməyə başlamışdı; sonra qaşqabağını tökdü; bütün bu evi gəzib dolaşdı; hər şeyə baxdı, özü də elə bil nədənsə qorxurdu, "mən bütün bunları dəyişdirərəm, dedim, bəzəyərəm, ya da toy gününə, yəqin ayrı bir ev alaram". – "Yox, yox, dedi, burada heç bir şeyi dəyişdirmə; elə bu cür də yaşayırıq. Mən, deyir, sənin arvadın olanda, sənin ananın yanında yaşamaq istəyirəm". Mən onu anamın yanına apardım, – ona doğma qızı kimi hörmət göstərirdi. Anamın əvvəllər də, iki ildir, elə bil ki, şüuru özündə deyil (arvad naxoşdur), atam öləndən sonra isə lap körpə uşağa dönüb, dinib-danışmır; qıçları heydən düşüb, kimi görse, hamıya oturduğu yerdə baş öyir; elə bil ki, ona yemək verməsələr, heç üç gün də yadına düşmür. Mən anamın sağ əlini qaldırıb, qolunu qatladım: "Xeyir-dua verin, dedim, anacan, mənimlə nikahlanmağa gedir"; o, anamın əlini həyəcanla öpdü; "görünür, dedi, sənin anan çox əzab çəkib". Burada bax, bu kitabı gördü; "Sən nə edirsən, "Rus tarixi"ni oxumağa başlayıbsan? (O özü bir dəfə mənə Moskvada demişdi: "Sən heç olmazsa bir şey oxuyub öyrənəydin, heç olmazsa Solovyovun "Rus tarixi"ni oxuyaydın; axı sən heç bir şey bilmirsən.) Sən bunu yaxşı eləyirsən, dedi, bu cür də et, oxu. Sənə əvvəl-əvvəl hansı kitabları oxumaq lazım olduğuna dair siyahını özüm tutaram, istəyirsən, yoxsa yox?" O mənimlə əvvəllər heç vaxt, heç vaxt bu cür danışmamışdı; məni hətta təəccübləndirdi; birinci dəfə canlı insan kimi nəfəs aldım.

Knyaz səmimi dedi:

– Mən buna çox şadam, Parfyon, olduqca şadam. Kim bilsin, bəlkə, Allah sizin birlikdə yaşamağımıza kömək olacaq.

Roqojin həyəcanla qışqırdı:

– Bu heç vaxt olmayacaq.

– Bəri bax, Parfyon, hərgah sən onu belə sevirənsə, məgər onun hörmətinə layiq olmaq istəmirsən? Əgər istəyirsənsə, buna doğru-danmı ümid edə bilmirsən? Bax, mən bayaq dedim ki, bu mənim üçün olduqca təəccüblü məsələdir; o arvad nə üçün sənə ərə gedir? Mən bunu izah edə bilmirəm, lakin buna baxmayaraq, mənim üçün hər halda bir şey şübhəsizdir ki, bu işdə mütləq kifayət qədər, dərri-kəyə əsaslanan səbəb olmalıdır. O qadın sənə sevginə inanır; lakin yəqin, sənə bəzi ləyaqətlərinə də inanır. Axı ayrı cür ola da bilməz! Bu saat sənə dediklərin bunu təsdiq edir. Sən özün deyirsən ki, o əvvəllər sənə etdiyi rəftarını və danışığını dəyişərək, tamamilə başqa bir dillə danışmaq imkanı tapmışdır. Sən vasvası və qışqancsan; ona görə də gözüne çarpan bütün pis cəhətləri şifirdirsən. O qadın sənə haqqında, əlbəttə, sən dediyin kimi, pis düşüncələr. Axı hərgah belə olmasaydı, elə çıxardı ki, o qadın sənə ərə getməklə bilə-bilə özünü suya atır, yaxud da bıçaq qabağına verir. Məgər bu ola bilərmiz? Axı kim şüurlu surətdə özünü suya atar ya da bıçaq altına baş qoyar?

Knyazın qızgın, həyəcanlı sözlərini dinlədikcə Parfyon acı-acı gülmüşeyirdi. Onun inamı sanki artıq sarsılmaz olmuşdu.

Knyaz özünü saxlaya bilməyib gərgin və iztirabla dedi:

– Sən indi mənə necə də zəhmli baxırsan, Parfyon!

Roqojin, nəhayət, dedi:

– Suya yaxud bıçaq altına! He! Əşi elə, onun başını yəqin bıçaqla kəsəcəyimi bildiyi üçün də mənə ərə gəlir! Knyaz, sən, doğrudanmı burada bütün məsələnin nədən ibarət olduğunu bu vaxta qədər başa düşə bilməyibsən?

– Mən səni başa düşə bilmirəm.

– Nə etməli, bəlkə, doğrudan da, başa düşürsən, he-he! Axı sənə haqqında deyirlər ki, sən... o söz. O arvad başqasını sevir, sən bunu başa düş! Mən bu saat onu necə sevirəmsə, o da indi eynilə bu cür məhəbbətlə başqasını sevir. Bu başqa adam sən bilirsənmi kimdir? O sənə! Hə, olmaya bilmirdin?

– Mən!

– Sən. O qadın o vaxtdan, ad günündən bəri səni sevməyə başlayıb. Ancaq o belə düşünür ki, onun sənə ərə getməsi mümkün deyil, ona görə ki, guya o səni rüsvay edər; özü də sənə bütün taleyini məhv edər. "Mənim, deyir, nə cür arvad olduğum məlumdur". Bunu bu vaxta qədər də inadla təkrar edir. O arvad bütün bunları düz mənim gözümdən içinə özü deyirdi. Səni məhv etməkdən, rüsvay etməkdən

qorxur, amma mənə, demək, eyib eləməz, ərə getmək olar, – bax, o məni belə adam hesab edir, sən bunu da nəzərə al!

– Bəs axı necə olmuşdu ki, o sənin əlindən qaçıb mənim yanıma gəlmişdi, halbuki... məndən...

– Oradan da mənim yanıma! He! Axı birdən onun ağılına nə cür fikir desən gəlir! O arvad bu saat elə bil qızdırmalıdır. Gah mənim üstümə qışqırır: “Vay sənə ərə getdim, vay özümü suya atıb boğdum, heç fərqi yoxdur. Tez toy edək!” Özü məni tələsdirir, gün təyin edir, vaxt çatanda isə camına qorxu düşür, ya da ağılına başqa cür fikir gəlir – Allah bilir, axı sən gördün: ağlayır, gülür, qızdırma içərisində çırpınır. Axı onun sənin yanından da qaçmasında təəccüblü nə varmış? O zaman arvad sənin yanından qaçmışdı, ona görə ki, özü birdən başa düşmüşdü ki, səni çox bərk sevir. Arvad sənin yanında qalmağa davam gətirməmişdi, təqəti çatmamışdı. Bax, sən bayaq dedin ki, mən onu Moskvada o vaxt axtarıb tapmışdım; doğru deyil, – o özü qaçıb mənim yanıma gəlmişdi: “Günü təyin elə, dedi, mən hazırım! Şampan şərabi ver! Qaraçı arvadların məclisinə gedək!” deyə qışqırdı... Hərgah mən olmasaydım, o özünü çoxdan suya atıb boğardı; doğru deyirəm. Ona görə atmır ki, mən, bəlkə, sudan da dəhşətliyəm. Mənə də acıqcan ərə gedir... Hərgah ərə getsə, mən sənə düzünü deyirəm, acıqla gedəcək.

Knyaz qışqırdı:

– Bəs axı sən nə təhər... sən necə!.. – Lakin sözünü bitirmədi. O, Roqojinə dəhşətlə baxırdı.

Roqojin dişini ağarda-ağarda əlavə etdi:

– Niyə sözünü bitirmirsən, istəyirsən elə bu dəqiqə sən öz-özünə nə fikirləşdiyini mənə sənə deyim: “Bəs axı indi o arvad bu adamla nə edəcək? Onu bunun yanına necə buraxmaq olar?” Sən nə fikirləşdiyini məlumdur...

– Mən buraya bunun üçün gəlməmişdim, Parfyon, sənə deyirəm ki, mənim ağılıma gələn bu deyildi...

– Ola bilsin, bunun üçün deyildi, ağılına da bu fikir gəlməmişdi; amma indi bu yaqın ağılına gəlib, he-he! Yaxşı, kifayətdir! Sən niyə belə dilxor oldun? Əşi, yəni sən doğrudanmı bunu bilmirdin? Sən məni təəccübləndirirsən!

Knyaz fəvqəladə həyəcanla burnunun altında dedi:

– Bütün bunlar qısqanclıqdır, Parfyon, bütün bunlar naxoşluqdur, bütün bunları sən həddən artıq şişirdibsen... Sən nə edirsən?

Parfyon:

– Qoy yerinə, – dedi, bıçağı cəld knyazın əlindən aldı, knyaz bu bıçağı masanın üstündən, kitabın yanından götürmüşdü; Roqojin onu yenə əvvəlki yerinə qoydu.

Knyaz sözünə davam etdi:

– Mən Peterburqa çatanda sanki bilirdim; elə bil ki, hiss etmişdim, ürəyimə dammışdı... Mən buraya gəlmək istəmirdim! Mən bütün buradakı əhvalatları unutmaq, qəlbimdən çıxarıb atmaq istəyirdim! Yaxşı, əlvida... Əşi, sənə nə olub!

Knyaz danışa-danışa, fikri dağınıq halda həmin bıçağı masanın üstündən yenə götürmüşdü; Roqojin bıçağı yenə onun əlindən dartıb alaraq, masanın üstünə atdı. Bu, olduqca sadə biçimli, dəstəsi maral buynuzundan olan qatlanmayan bıçaq idi; tiyəsinin uzunluğu üç verşok yarım idi; eni də buna müvafiq idi.

Knyaz əlindən iki dəfə dartılıb alınan bıçağa xüsusi diqqət yetirirdi, bunu görə Roqojin dilxor olub bıçağı qəzəblə götürdü, kitabın içinə qoyaraq, kitabı başqa masanın üstünə tolazladı.

Knyaz sanki hələ də dərin fikrə dalmışdı, o, fikri dağınıq halda soruşdu:

– Sən o bıçaqla kitabın vərəqlərini kəirsən?

– Hə, vərəqləri...

– Bəs bu, bağ bıçağı deyilmi?

– Hə, bağ bıçağıdır. Məgər bağ bıçağı ilə vərəqləri kəsmək olmaz?

– Həm də o... lap təzədir.

– Nə olsun ki, təzədir? – hər kəlmədən sonra əsəbiləşən Roqojin, nəhayət, lap özündən çıxaraq, var gücü ilə bağırdı: – Məgər mən indi təzə bıçaq ala bilmərəm?

Knyaz diksinərək diqqətlə Roqojinə baxdı. Tamamilə özünə gələn knyaz birdən güldü.

– Gör biz nə danışıyıq! Bağışla məni, qardaş, bu saat mənim başım qurğuşun kimi ağrılaşıb, özü də bu naxoşluq... mən lap huşsuz və məzəli olmuşam. Mən heç də bunu soruşmaq istəmirdim... Yadımda deyil nə soruşacaqdım. Əlvida...

Roqojin dedi:

– Ora yox.

– Yadımdan çıxıb!

– Buraya, buraya, gedək mən göstərim.

Onlar yenə də knyazın bayaq keçdiyi otaqlardan keçib getdilər; Roqojin bir az qabaqda, knyaz onun arxasınca gedirdi. Böyük zala girdilər. Burada, divarlardan bir neçə şəkil asılmışdı; hamısı arxiyereylərin portretləri və mənzərə şəkilləri idi; onlarda heç bir şey seçilmirdi. O biri otağın qapısının üstündən bir şəkil asılmışdı; bu şəkil öz formasına görə çox əcaib idi; uzunluğu təqribən iki arşın yarım, hündürlüyü ən çoxu altı verşok idi. Burada çarımızdan yenice açılmış xilaskar – İsa peyğəmbər təsvir edilmişdi. Knyaz nəyi isə yadına salırmış kimi, şəklə ötəri nəzər saldı, bununla belə ayaq saxlamadan qapıdan keçmək istədi. O özünü çox pis hiss edirdi; bu evdən tez çıxmaq istəyirdi. Lakin Roqojin birdən şəklin qarşısında dayandı.

O dedi:

– Bax, burada gördüyün bütün bu şəkilləri, hamısını mərhum atam müzaidədə, bir ya da iki manata alıb; kişi bunları xoşlayırdı. Bir nəfər başı çıxan adam bunların hamısını gözdən keçirib yoxladı, dedi ki, zir-zibildir; amma bax, – qapının üstündən asılmış bu şəkil, – dedi, – zir-zibil deyil; bu da iki manata alınıb, Hələ bir nəfər adam atamın sağlığında bu şəklə üç yüz əlli manat təklif etmişdi; tacirlərdən olan Savelyev İvan Dmitriç isə, bunların xiridarı, böyük həvəskarı idi; o, bu şəklə dörd yüz verirdi; keçən həftə isə qardaşım Semyon Semyonıç beş yüz manat təklif edib. Mən bunu özüm üçün saxlamışam.

Şekli artıq gözdən keçirmiş olan knyaz dedi:

– Əşi bu... bu, Hans Holbeynin şəklinin surətidir, mən elə böyük bilici deyiləm, lakin, deyəsən, əla surətdir. Mən bu şekli xaricdə görmüşdüm, özüm də unuda bilmirəm. Lakin... sənə nə oldu...

Roqojin birdən şəkildən uzaqlaşaraq, bayaqkı yolu ilə irəli getdi. Əlbəttə, belə kəskin həyəcan Roqojinin huşsuzluğu və bu cür qəflətən təzahür edən xüsusi, əcaib, əsəbi əhvali-ruhiyyə nəticəsində yaranmışdı; buna baxmayaraq, heç də onun təşəbbüsü ilə başlanmayan söhbətin bu cür, birdən kəsilməsi və Roqojinin ona heç cavab da verməməsi knyaza nə isə çox təəccüblü göründü.

Roqojin bir neçə addım gedəndən sonra birdən yenə danışmağa başladı:

– Bilirsənmi nə var, Lev Nikolayeviç, mən səndən çoxdan soruşmaq istəyirdim, sən Allaha inanırsan, yoxsa yox?

Knyaz qeyri-iradi dedi:

– Sən nə əcaib soruşursan, özün də... qərībə baxırsan!

Roqojin bir az susub, sanki sualını yenə unudaraq burnunun altında dedi:

– Mən bu şəklə tamaşa etməyi xoşlayıram.

Knyaz ağına qəflətən gələn bir fikrin təsiri altında birdən qışqırdı:

– Bu şəklə! Həmin şəklə! Bəs axı bu şekli xoşlayan bəzi adam öz etiqadını itirə də bilər!

Roqojin gözlənilmədən, qəflətən təsdiq etdi:

– İtirir də.

Onlar küçə qapısına yanaşdılar. Knyaz birdən ayaq saxladı:

– Necə? Əşi, sən nə danışırsan! Mən zarafat edirdim, amma sən bunu lap ciddi qəbul etdin! Özün də sən məndən nə üçün soruşdun ki, mən Allaha inanıram yoxsa yox?

– Əşi heç, elə-belə. Mən əvvəl də bunu soruşmaq istəyirdim. Axı indi çoxları inanmır. Bəs necə, mən doğru deyirəm (sən xaricdə yaşamısan), – bax, biri sərxoş halda mənə dedi ki, Allaha inanmayanların sayı bütün dünyanın hər yerindən çox bizim ölkədə, Rusiyadadır! “Bu, deyir, bizim üçün onlardan asandır; ona görə ki, biz onlardan irəli getmişik...”

Roqojin acı-acı gülümsədi; o, sözünü deyib, birdən qapını açdı; dəstəkdən tutub knyazın qapıdan çıxmasını gözlədi. Knyaz heyrət etsə də, çıxdı. Roqojin knyazın dalınca pilləkənin meydançasına çıxaraq, qapını örtüdü. İkisi də bir-birinin qarşısında elə dayanmışdı ki, elə bil ikisi də hara geldiklərini və indi nə etmək lazım olduğunu unutmuşdular.

Knyaz ona əl verərək dedi:

– Di əlvida.

Roqojin ona sarı uzadılmış əli möhkəm, lakin tamam qeyri-iradi sıxıb dedi:

– Əlvida.

Knyaz bir pillə enib geri döndü:

– Etiqad haqqında isə, – deyərək o, gülümsəyərək (görünür ki, knyaz Roqojini belə əhvali-ruhiyyədə qoyub getmək istəmirdi) və bundan başqa da qəflətən yadına düşən bir xatirənin təsiri ilə ruhlanıb sözə başladı, – etiqad haqqında keçən həftə, iki gün ərzində mən dörd

müxtəlif adamlarla görüşüb söhbət etmişəm. Səhərçağı bir yeni dəmir-yolla səfərə çıxmışdım; vəqonda bir nəfər S.-lə dörd saat söhbət etdim; elə oradaca onunla tanış oldum. Mən onun haqqında əvvəllər də çox şey eşitmişdim; həm də deyirdilər ki, bu adam allahsızdır. O, doğrudan da böyük alimdir, mən sevindim ki, həqiqi alimlə söhbət edəcəyəm. Bundan başqa da, o, nadir təsadüf edilən, gözəl tərbiyəli bir adam idi; belə ki, mənimlə idrak və məlumat cəhətdən özünə tamamilə bərabər, cəmi səviyyəli adam kimi danışdı. O, Allaha inanmır. Məni birçə şey heyrləndirdi: bütün söhbət əsnasında o sanki qətiyyətlə bu barədə danışmırdı, həm də məhz ona görə heyrləndirdi ki, əvvəllər də, mən nə qədər etiqadsız təsadüf etmişdimsə, bu cür kitabları nə qədər oxuyurdumsa, mənə daim elə gəlirdi ki, onlar zahirən sanki bu məsələdən bəhs etsələr də, əslində elə bil heç də belə deyil; nə danışmaları bu barədədir, nə də kitablarda yazdıqları. Mən bu fikri elə o vaxt ona söylədim, lakin, görünür, aydın söyləyə bilməmişdim; yaxud da fikrimi ifadə edə bilmirdim; ona görə ki, o heç bir şey başa düşmədi... Axşamçağı mən gecələmək üçün qəza mehmanxanasına getdim; orada, azca qabaq, keçən gecə bir adam öldürmüşdü; mən gələndə hamı bu barədə danışdı. Sərxoş olmayan, bir-birini çoxdan tanıyan, bir-birilə dost olan iki nəfər yaşlı kəndli, çay içəndən sonra balaca bir otaqda, bir yerdə yatmaq istəyirlərmiş. Lakin onlardan biri o birinin gümüş saatına son iki gündə göz yetirmiş; muncuqlu sarı qaytan bağlanmış saat; görünür, onda bu cür saat olmasından dostunun o vaxta qədər xəbəri yox imiş. Bu adam oğru deyilmiş, hətta namuslu adam imiş; özü də, pis dolanmırmış, yoxsul deyilmiş. Lakin bu saat onu o qədər cəlb edir ki, o, nəhayət, dözə bilməyib, bıçağı götürür, dostu üzünü o tərəfə döndərəndə, daldan xəlvətcə ona yanaşaraq, başını qaldırıb göyə baxır, üzünə xaç çəkir, sonra da öz-özünə yanıqlı-yanıqlı dua oxuyub: "Allah, İsa naminə məni bağışla!" deyərək, bir zərbə ilə dostunun başını qoyun başı kimi kəsir və saatını cibindən çıxardır.

Roqojin gülməkdən uğunurdu. O elə qəhqəhə ilə gülürdü ki, elə bil tutnalı idi. Bir az bundan qabaq qaşqabağı açılmayan, üzü heç gülməyən adamın bu cür şaqıldayıb gülməsi, hətta təəccüblü idi.

Roqojin nəfəsi tənqişə-tənqişə əsəbi halda qışqırdı:

– Bax buna mən varam! Yox, bu hər şeydən yaxşıdır! Birisi Allaha heç inanmır, o birisi isə o dərəcədə inanır ki, adamların

başını da dua ilə kəsir... Yox, knyaz, qardaş, bunu yudurmaq mümkün deyil! Ha-ha-ha! Yox, bu hamısından yaxşıdır!

Roqojin gülməyinə ara verən kimi, – əsəbi halda titrəyən dodaqları hələ də gülürdü, – knyaz sözüne davam etdi:

– Səhər mən şəhərə gəzməyə çıxmışdım, gördüm ki, cır-cındır içində sərxoş bir soldat taxta səkidə valaylayır. O mənə yanaşdı: "Ağa, gümüş xaç satram, al, cəmi iyirmi qəpiyə verirəm, gümüşdür!" Gördüm onun əlində xaç var; özü də boynundan, deyəsən, təzəcə çıxartmışdı; xaç xeyli işlənmiş, köhnə mavi lentdən asılmışdı, ancaq əsil qalay xaç idi, baxan kimi görünürdü; səkkiz guşəli, vizantiya naxışlı böyük bir xaç. Mən ona iyirmi qəpik verdim; xaçı isə elə oradaca boynuma saldım, – onun üzündən görünürdü ki, sarsaq bir ağanı aldatdığı üçün çox məmnun qalmışdır; özü də həmin saat içməyə getdi, satdığı xaçın pulunu şəraba verib içməyə, bu şübhəsiz idi. Mən, qardaş, o vaxt, Rusiyada mənim başıma gələn və şahidi olduğum bütün əhvalat və hadisələrin ən güclü təsiri altında yaşayırdım; mən əvvəllər bu ölkədə heç bir şey başa düşmürdüm; sanki dilsiz-ağızsız böyüyürdüm; bu beş il ərzində, xaricdə yaşadığım vaxtlar, onu fantastik bir ölkə kimi xatırlayırdım. Bax, mən yal gedə-gedə fikirləşirdim: yox, mən bu İsa nəqşinin alverçisini töhmətləndirməyə tələsməyəcəyəm. Axı bu sərxoş və zəif insanların qəlbində nələr olduğunu Allah bilir. Bir saatdan sonra mehmanxanaya qayıdanda qucağında südəmər uşaq olan bir arvada təsadüf etdim. Arvad hələ cavan idi; uşaq cəmi altı həftəlik olardı. Arvadın müşahidəsinə görə uşaq anadan olan gündən bəri anasının üzünə baxıb ilk dəfə gülməmişdi. Gördüm arvad birdən dindarcasına üzünə xaç çəkdi: "Sən nə edirsən, dedim, cavan arvad? (Mən axı o zaman hər şeyi soruşurdum.) "Budur, dedi, ana körpəsinin təbəssümünü görəndə belə şadlanır, bu cür sevinir; Allah da göydən hər dəfə baxıb görəndə ki, günahkar adam onun qabağında ürəkdən, sədaqətlə dua oxumağa hazırlaşır, o da elə bu cür sevinib şadlanır". Bunu mənə arvad dedi, demək olar, eyni ilə bu cür sözlərlə, özü də belə dərin, belə incə və həqiqi dini bir fikri; elə bir fikir ki, orada xristianlığın bütün mahiyyəti birdən ifadə edilmişdir, yəni bizim doğma atamız Allah haqqında, atanın öz doğma balasına baxıb sevindiği kimi, Allahın da insana baxıb şadlanması haqqındakı bütün anlayış və təsəvvür əks etdirilmişdir – bu, İsa peyğəmbərin əsas fikridir! Adi bir arvad! Doğrudur,

anadır... Həm də kim bilsin, bəlkə, o arvad həmin soldatın zövcəsi imiş. Bəri bax, Parfyon, sən bayaq məndən soruşurdun ki, mən Allaha inanıram, yoxsa yox, mənim cavabım budur: dini duyğunun mahiyyəti heç bir mühakimə, heç bir bəd hərəkət və cinayətkarlıq və heç bir ateizm anlayışı ilə müqayisə edilə bilməz; burada məsələ nə isə ayrı cürdür, həmişə də ayrı cür olacaq; burada elə bir cəhət var ki, ateistlər bu məsələdə heç vaxt dərinə gedə bilməyəcəklər, həmişə də mətləbdən uzaq düşəcəklər. Lakin başlıca cəhət odur ki, bunu hər şeydən aydın şəkildə və hər şeydən yaxşı rus qəlbində duya bilərsən; mənim rəyim belədir! Bizim Rusiyada mənim hasil etdiyim ilk qənaətlərdən biri budur. Görülməli iş var, Parfyon! Bizim rus elimizdə görülməli iş vardır; sən mənə inan! Bir zaman bizim səninlə Moskvada görüşüb etdiyimiz söhbətləri yadına sal... Mən indi qətiyyənlə buraya qayıtmaq istəmədim! Özüm də səninlə heç, qətiyyənlə bu cür görüşmək fikrində deyildim! Ancaq nə etməli!.. Əlvida, xudahafiz! Allah sənə yar olsun!

Knyaz dönüb pilləkənlə endi:

O, pilləkənin birinci döngəsindəki meydançaya çatanda Parfyon yuxarıdan qışqırdı:

– Lev Nikolayeviç! Soldatdan aldığı o xaç yanındadır!

– Hə, boynumdan asılıdır.

Knyaz yenə ayaq saxladı.

– Bir göstər görüm.

Yenə əcaib bir hərəkət! Knyaz fikirləşdi, yuxarı qalxaraq xaçını boynundan çıxarmadan ona göstərdi. Roqojin dedi:

– Onu ver mənə.

– Nə üçün? Məgər sən...

Knyaz bu xaçı əldən vermək istəmədi.

– Boynumda gəzdirəcəyəm, özümünkünü sənə verərəm, sən gözdür.

– Xaçları dəyişdirmək istəyirsən? Buyur, Parfyon, bir halda ki, belədir mən şadam, qardaş olarıq!

Knyaz öz qalay xaçını çıxartdı. Parfyon da öz qızıl xaçını, dəyişdirdilər. Parfyon dinmədi. Knyaz iztirab və heyrətlə hiss etdi ki, əvvəlki şübhə, əvvəlki acı və demək olar, istehzal təbəssüm, onun qardaşlığının üzündən hələ də silinməyib: bezi anlar isə çox kəskin şəkildə ifadə olunur. Roqojin, nəhayət, dinməz-söyləməz knyazın

əlindən tutaraq, nəyi isə qət edə bilmirmiş kimi, bir az dayandı; nəhayət, birdən onu öz arxasınca çəkərək, zorla eşidilən səsle dedi: “Gedək”. Birinci mərtəbənin meydançasından keçərək, çıxmış olduqları qapı ilə üzbuздəki qapının zəngini çaldılar. Qapını tez açdılar. Beli lap bükülmüş, qara paltarlı, başına yaylıq bağlamış qoca bir arvad dinməz-söyləməz Roqojinə yerə qədər baş əydi; Roqojin ondan tələsik nə isə soruşdu; özü də cavabını gözləməyib, knyazı otaqlardan keçirə-keçirə apardı. Yenə qaranlıq otaqlardan, qeyri-adi təmizliyi insana nə isə ağır təsir bağışlayan otaqlardan keçirdilər; bu otaqlardakı ağ, təmiz məhfəzə çəkilmiş qədim mebel də adama sərt və ağır təsir bağışlayırdı. Roqojin xəbərdarlıq etmədən, knyazı birbaşa qonaq otağına bənzəyən balaca bir otağa gətirdi; otaq bahalı ağacdan hazırlanmış parıldayan arakəsmə ilə iki yerə bölünmüşdü; yanlardan iki qapısı var idi; görünür, arakəsmənin o biri tərəfi yataq otağı idi. Qonaq otağının bucağında, sobanın yanında, kreslodə balaca qarı oturmuşdu; bu qadın zahirən bir o qədər də qoca deyildi, hətta olduqca sağlam, xoş və girdə sifəti var idi; lakin saçları tamam ağarmışdı, həm də (ilk baxışdan belə nəticə çıxarmaq olardı ki,) bu qadın lap uşaq kimi olub. O, qara ipək don geymişdi; boynuna böyük qara örpək salmışdı; başında qara lentləri olan ağ, təmiz ləçək var idi. Ayaqlarını balaca skamyanın üstünə qoymuşdu. Onun yanında təmiz geyimli ayrı bir qarı da əyləşmişdi; yaşca ondan böyük idi; o da qara, yas paltarı geymişdi; onun da başında ağ ləçək var idi; görünür, bu evdə yaşayan yoxsul qadın idi; özü də dinməz-söyləməz corab toxuyurdu. Onların ikisi də, mümkündür ki, daim susur, dinib-danışmırdılar. Birinci qarı Roqojinlə knyazı görəndə, onlara baxıb gülümsədi; özü də məmnun olduğunu bildirmək üçün başını bir neçə dəfə mehribanlıqla tərpətdi.

Roqojin onun əlini öpüb dedi:

– Anacan, bu mənim böyük dostum knyaz Lev Nikolayeviç Mışkindir; biz onunla xaçlarımızı dəyişdirmişik; o bir vaxt Moskvada mənə doğma qardaş mislinde olub, mənə çox yaxşılıqları deyib. Ona xeyir-dua ver, anacan; doğma oğluna necə xeyir-dua verərdinsə o cür. Dayan, qoca, bax belə, qoy mən sənə əlini öpüldüm...

Lakin Roqojin onun əlini düzəltməyə macal tapmamış qarı sağ əlini qaldırdı, üç barmağını birləşdirib, knyazın üzünə üç dəfə xaç çəkdi. Sonra bir dəfə də knyaza mehribanlıqla, nəvazişlə baxıb, baş əydi.

Parfyon dedi:

– Di yaxşı, gedək, Lev Nikolayeviç; mən səni ancaq bunun üçün gətirmişdim...

Onlar yenə pilləkən üstünə çıxanda Roqojin əlavə etdi:

– Axı anam ona deyilən sözlərin heç birini başa düşmür; mənim dediklərimi də heç başa düşmədi; amma sənə xeyir-dua verdi; demək, bunu özü istədi... Yaxşı, əlvida, mənim də getmək vaxtımdır, sənin də.

Roqojin öz qapısını açdı.

Knyaz ona mehribancasına, məzəmmətlə baxaraq qışqırdı:

– Əşi, sən nə qərribə adamsan, qoy səni heç olmazsa vidalaşır-kən qucaqlayım! – Knyaz bunu deyib, onu qucaqlamaq istədi, lakin Parfyon əllərini qaldır-ar-qaldırılmaz yenə o saat saldı. O, cürət etmirdi; knyaza baxmamaq üçün üzünü yana çevirdi. Roqojin onu qucaqlamaq istəmirdi.

O, birdən nə isə təəccüblü tərzdə gülməyə başladı, burnunun altında anlaşılmaz ifadə ilə dedi:

– Qorxma! Mən sənin xaçını götürmüş olsam da, saat üçün başını kəsmərəm! – Lakin qəflətən onun sifətinin bütün ifadəsi dəyişdi, kağız kimi ağardı, dodaqları titrədi, gözləri alışıb yandı. O, əllərini qaldırdı, knyazı möhkəm qucaqladı, boğula-boğula dedi:

– Bir halda ki, qismət belədir, qoy o arvad sənin olsun! Səninkidir! Güzəşt edirəm!.. Roqojini yadından çıxartma!

Knyazı buraxdı, onun üzünə baxmadan tələsik evə girib qapını örtüdü.

V

Artıq gec idi, saat üçün yarısı olardı. Yepançini knyaz evdə tapa bilmədi. Öz vizit kartoçkasını burada qoyub, “Vesi” mehmanxanasına getdi, orada Kolyanı tapmaq istəyirdi; hərgah Kolyanı orada tapmasa, ona kağız yazıb qoymağı qət etmişdi. “Vesi”-də ona dedilər ki, Nikolay Ardalionoviç “hələ səhər çağrı çıxıb gedib, lakin gedəndə tapşırıb ki, hərgah onu təsadüfən gəlib soruşan olsa, desinlər ki, saat üçdə, bəlkə gəldi. Hərgah saat dördün yarısına qədər qayıtmasa, – demək, qatarla Pavlovskaya, general arvadı Yepançinanın bağına yollanmışdır; demək, naharı da orada edəcəkdir”. Knyaz oturub gözlədi, özü üçün nahar sifariş etdi.

Kolya nə saat dördün yarısında gəldi, nə də saat dördə, Knyaz oradan çıxıb, qeyri-iradi, qabağına hara gəldi, ora da yollandı. Yayın əvvəllərində Peterburqda bəzən çox gözəl – günəşli isti, sakit günlər olur. Həmin gün, elə bil qəsdən bu cür nadir günlərdən biri idi. Bir müddət knyaz məqsədsiz gəzib dolaşdı. Knyaz şəhəri yaxşı tanıyırdı. O arabir küçələrin kəsişdiyi yerlərdəki bəzi evlərin qabağında, meydanlarda, körpülərdə ayaq saxlayırdı; bir dəfə, dincəlmək üçün bir qənnadı mağazasına girdi. Arabir yoldan ötənlərin sifətlərinə böyük maraqla baxırdı; lakin çox vaxt nə yoldan ötənləri görürdü, nə də məhz harada olduğunu ayırd edə bilirdi. O, iztirab verən gərginlik və təşviş içində idi; eyni zamanda, tək-tənha, yalnız qalmaq istəyirdi, buna böyük ehtiyac duyurdu. O, tək qalıb, heç bir çıxış yolu axtarmadan, süst və laqeyd halda bu iztirablı gərginlik vəziyyətində qalmaq istəyirdi. O, ruhuna və qəlbinə əzab verən satsız-həsabsız məsələləri həll etmək istəmirdi, bu məsələlər onu ikrahlandırır. Knyaz öz sözlərini elə bil dərk etmədən, öz-özünə deyirdi: “Nə edim, məgər bütün bu məsələlərdə mən günahkaram?”

Saat altıda o, Çarskoye selo dəmiryolunun sənişin platformasında idi. Bir az keçmiş o artıq tənhalığa dözə bilmirdi; yeni bir həyəcan onun qəlbini çulğadı; hüznə çırpınan qəlbini bürüyən zülməti ani olaraq parlaq işıq nura qərç etdi. Knyaz Pavlovskaya bilet alıb, tələsik yola düşmək istədi; lakin, əlbəttə, onu nə isə izləyirdi; həm də bu ola bilsin, onun güman elədiyi kimi, fantaziya deyil, həqiqət idi. Az qala vaqona ayaq basdığı məqamda o, indicə aldığı bileti yerə atıb, utanmış və dalgın halda vağzaldan çıxdı. Bir az keçmiş, küçədə o, birdən elə bil nəyi isə xatırladı, sanki nəyi isə qəflətən dərk etməyə başladı; onu xeyli vaxt narahat edən çox əcaib bir şeyi. O, qəflətən dərk etdi ki, fikrini müəyyən bir şey məşğul edir; fikrinin bu məşğələsi çoxdan davam edirdi, lakin knyaz bunu həmin dəqiqəyədək hiss edə bilməmişdi; neçə saatdan bəri. Hətta hələ “Vesi”-də gərək ki, hətta “Vesi”-yə çatanadək, qəflətən ətrafında nəyi isə axtarmağa başlayırdı. Sonra da, hətta xeyli vaxt, yarım saat bunu yadından çıxarırdı; sonra birdən yenə də nigaranchılıqla ətrafına göz gəzdirib, hər tərəfi axtarırdı.

Lakin o, daxili aləmində baş verən və varlığına çoxdan hakim kəsilən bu iztirablı və indiyə qədər tamamilə qeyri-şüari hərəkəti duyan kimi, gözləri qarşısında birdən, onu fəvqəladə maraqlandıran

başqa bir xatirə canlandı; yadına düşdü ki, o öz ətrafında daim nəyi isə axtardığını hiss etdiyi məqamda, səkidə, bir dükanın pəncərəsinin qabağında dayanıb nümayiş etdirilən mallara böyük maraqla tamaşa edirdi. O indi bunu mütləq yoxlamaq istəyirdi: doğrudanmı bu saat, ola bilsin, cəmi beş dəqiqə bundan qabaq, həmin dükanın pəncərəsi qarşısında dayanmışdı; bəlkə, bu onun gözüne görünmüşdür; bəlkə, bir şeyi dolaşmaq salmışdır? Bu dükən və bu mallar həqiqətdə mövcuddurmu? Axı o özünü bu gün, doğrudan da, xüsusilə nasaz, xəstə hiss edir; əvvəllər, onun keçmiş naxoşluğu dövründə baş verən ürəkgetmələrin başladığı vaxtlar halı necə olurdusa, indi də elə idi. O, bilirdi ki, bu cür ürəkgetmədən qabaq son dərəcə dalğın olur; hətta çox vaxt şeylərə və sifətlərə, xüsusilə gərgin, diqqətlə baxmayanda, onları dolaşmaq salır. Lakin onun o vaxt dükanın qarşısında dayanıb-dayanmadığını nə üçün belə böyük bir maraqla yoxlamaq istəməsinin də xüsusi bir səbəbi var idi; dükanın pəncərəsində nümayiş etdirilən malların arasında bir şey var idi, o, həmin şeyə baxmış, hətta ona gümüş pulla altmış qəpik qiymət qoymuşdu; o, dalğınlığına və təşviş içində olmasına baxmayaraq, bunu xatırlayırdı. Demək, əgər bu dükən mövcuddursa, bu şey başqa malların içərisində həqiqətən varsa, onda yəqin, elə bu şeyə baxmaq üçün orada dayanmış. Demək, bu şey onda elə böyük bir maraqla oyadı ki, dəmiryol vağzalından çıxar-çıxmaz, onun belə gərgin həyəcan keçirdiyi sıxıntılı vəziyyətində də diqqətini cəlb etmişdir. O gedə-gedə sağ tərəfə kədərlənərək və qüssə ilə baxırdı; qəlbi təşvişlə, səbirsizliklə çırpınırdı. Nəhayət, dükanı tapdı! O, geri qayıtmaq fikrinə düşəndə, artıq bu dükana beş yüz addım qalmışdı. Bu da həmin altmış qəpiklik şey; o indi; “əlbəttə, altmış qəpikdir, bundan artığa dəyməz!” deyərək düşünüb güldü. Lakin o, isteriyalı halda güldürdü; ağır iztirab keçirirdi. İndi aydın şəkildə xatırladı ki, məhz burada, bu pəncərənin qabağında dayanmışdı, lap bayaqkı kimi, birdən geri dönəndə gördü ki, Roqojin ona diqqətlə baxır. Knyaz səhv etmədiyinə əmin olaraq (bir də ki, buna yoxlamamışdan əvvəl də tamamilə əmin idi), dərhal dükandan uzaqlaşmağa başladı. Bütün bunları gecikdirmədən götür-qoy etmək lazımdır; mütləq; indi aydın idi ki, vağzaldakı əhvalat da onun gözüne görünməmişdi, onun başına mütləq, doğrudan da, nə isə gəlmiş və bu, onun bütün bu keçmiş təşvişi ilə mütləq əlaqədardır. Lakin nə isə daxili məğlubedilməz bir ikrah hissi yenə üstün gəldi, heç bir

şeyi götür-qoy etmək istəmədi; fikirləşib eləmədi, tamamilə başqa bir şey haqqında düşüncəyə daldı.

Düşünürdü ki, epileptik vəziyyətində, demək olar ürəkgetmədən əvvəl (hərgah ürəkgetmə ayıqlıqda baş verirdisə) bir cəhət təzahür edirdi, bu zaman birdən, kədərlənərək, qəlbinə zülmət çulğayanda, əzab çəkəndə, elə anlar olurdu ki, beyni sanki alışıb yanır və bütün əzaları, bütün qüvvəsi qeyri-adi coşğunluqla birdən gərginləşirdi. İldırım sürəti ilə davam edən bu anlarda duyğu, dərk etmək qabiliyyəti, demək olar, on qat artırdı. İdrakına, qəlbinə gur işıq saçılırdı; onun bütün həyəcanları sakitləşir, bütün şübhələri, bütün nigarançılıqları sanki birdən dəf olur, misilsiz bir rahatlıq yaranırdı; hər şey aydınlaşır, sevinc və ümid qəlbə təskinlik verir, hər şeyi aydın dərk etməyə başlayırdı. Lakin bu anlar, bu ümid işığı, ürəkgetmənin başladığı son (bir saniyədən heç vəchlə artıq olmayan) saniyənin heç ancaq hiss edildiyi anlar idi. Bu saniyə, əlbəttə, dözülməz idi. Knyaz sonralar bu anlar haqqında, artıq sağaldandan sonra fikirləşərkən tez-tez öz-özünə deyirdi; axı yüksək əhvali-ruhiyyə və şüurun, demək, “yüksək varlığın” da bütün bu ildırım kimi işıqları, naxoşluqdan, normal vəziyyətin pozulmasından başqa bir şey deyildir; bir halda ki, belədir, onda bu heç də yüksək varlıq deyildir, bəlkə, əksinə, ən aşağı varlığa aid edilməlidir. Buna baxmayaraq, o, nəhayət, fəvqəladə paradoksal nəticə çıxartdı: “Nə olsun ki, bu, naxoşluqdur? – deyərək, nəhayət, qərar etdi – Bu gərginliyin qeyri-normal olmasının mətləbə dəxli yoxdur, ona görə yoxdur ki, nəticənin özü, hadisələrin sağlam vəziyyətdə xatırlanması təhlil olunması, bunun duyulduğu dəqiqə yüksək ahəngdarlıq, gözəllik təsiri bağışlayır, o vaxta qədər təsəvvürə gəlməyən, misilsiz dolğun həyat, ölçü duyğusu yaradır; həyatın ən yüksək sintezi ilə coşğunluqla birləşib, vəhdət yaradır”. Bu dumanlı ifadələr onun özü üçün zəif şəkildə də olsa, lap aydın idi. Bunun həqiqətən “gözəllik və ülvüyyət” olmasına, həqiqətən “həyatın yüksək sintezi” olmasına o qətiyyətlə şübhə edə bilməzdi, şübhəyə heç yol da verməzdi. Axı o məqamda onun gözüne görünən şey həşişdən, tiryəkdən, yaxud şərabdan əmələ gələn, idrakı təhqir edib, qəlbi korlayan qeyri-normal, məchul qarabasma ki, deyildi? Xəstəlik qurtarandan sonra bu haqda o, sağlam mühakimə yürüdə bilirdi. Bu anlar yalnız və yalnız şüurun məhz fəvqəladə güclənməsi idi, – şüurun bu vəziyyətini bir sözlə ifadə etmək lazım olarsa, – şüurun

və eyni zamanda yalnız, heç bir xarici təsir olmadan yaranan qeyri-iradi ruhi əhval idi. Hərgah həmin əsnada, yəni ürəkgetmədən əvvəl, hələ şüurunun itirmədiyi son anda özünə aydın şəkildə və şüurlu olaraq: “Hə, bu an üçün bütün həyatı qurban vermək olar!” deməyə macal tapa bilirdisə, onda, əlbəttə, bu an özü-özlüyündə bütün həyata dəyərdi. Bununla belə, o öz nəticəsinin dialektik hissəsini müdafiə etmirdi: keyləşmə, qəlbdəki zülmət, idiotizm onun qarşısında bu “yüksək dəqiqələrin” parlaq nəticəsi kimi təcəssüm edirdi. O, əlbəttə, ciddi mübahisəyə girişməzdi. Çıxarılan nəticədə, yəni onun bu dəqiqəyə verdiyi qiymətdə, şübhəsiz, səhv var idi; lakin onu çaşıdıran cəhət hadisəni həqiqətən hiss etməsi idi. Doğrudan da, gerçəkliyi necə qiymətləndirmək lazım idi? Bəs axı həmin bu şey olurdu, axı o özü həmin əsnada özünə deməyə macal tapırdı ki, bu an, onun tamamilə hiss etdiyi misilsiz səadətə görə, ola bilsin, bütün həyata dəyərdi. O, Moskvada Roqojinlə görüşdüyü vaxtlar, bir dəfə ona demişdi: “Bu an, həmin bu an – qeyri-adi ifadə, daha vaxt olmayacaq ifadəsi mənim üçün, bir növ, anlaşılan ifadə olur”. O gülümsəyərək əlavə etdi: “Görünür, bu da, Məhəmmədin ona vəhy gələrkən, içi su ilə dolu olan, kuzəsinin aşırıldığı andır; elə bir andır ki, aşırılan kuzənin suyu dağılır, amma o, həmin əsnada Allahın bütün evinə göz gəzdirməyə macal tapır”. Bəli, Moskvada onlar Roqojinlə tez-tez görüşür və tək bu barədə söhbət etmirdilər. Knyaz öz-özünə düşündü: “Bayaq Roqojin dedi ki, mən o vaxt onun üçün qardaş kimi idim, o, bu gün bu sözü ilk dəfə dedi”.

Bu barədə fikirləşəndə yay bağında, ağacın altındakı skamyada oturmuşdu. Saat təqribən yeddi idi. Bağ boş idi, qüruba enən günəşi bir anlığa nə isə tutqun bir şey bürümüşdü. Bürkü idi; görünür, tufan qalxacaqdı. Onun indiki laqeyd seyrçi vəziyyətində nə isə nəzərini cəlb edən bir şey var idi. Hafizəsində xatirələri canlanır, gözüne satan hər şeyə xüsusi diqqət yetirirdi, həm də bu onun xoşuna gəlirdi, o daim nəyi isə unutmaq, hazırkı, ən zəruri şeyi yadından çıxarmaq istəyirdi; lakin ətrafına nəzər salan kimi dərhal öz kədərli fikrini, bütün varlığı ilə yaxa qurtarmaq istədiyi fikri yenə xatırlayırdı. O, bayaq aşxanada nahar edəndə, bu yaxınlarda baş vermiş fəvqəladə əcaib bir qətl barədə, hay-küyə, danışıklara səbəb olmuş qətl haqqında xidmətçi ilə etdiyi söhbəti xatırladı. Lakin bu əhvalat yadına düşən kimi, yenə də birdən halı tamam dəyişdi.

Birdən fəvqəladə, qarşısalmaz, bir arzu, cəzbedici bir fikir onun bütün iradəsinə hakim kəsildi. O, skamyadan qalxaraq, bağdan birbaşa Peterburq küçəsi tərəfə yollandı. Bayaq, Nevanın sahilində o, yoldan ötən bir adamdan xahiş etmişdi ki, ona Nevanın o biri sahilində Peterburq küçəsi olan tərəfi göstərsin. Ona göstərdilər, lakin onda oraya getmədi. Bir də ki, ümumiyyətlə, bu gün oraya getməyin mənası da yox idi; o bunu bilirdi. Ünvan onda çoxdan var idi: o, Lebedevin qohumunun evini asanlıqla axtarıb tapa bilirdi; lakin demək olar, yəqin bilirdi ki, axtardığı qadını evdə tapa bilməyəcəkdir. “Lap yəqin Pavlovska gedib, belə olmasaydı, Kolya, şertə görə, “Vəsi”da bir şey yazıb qoyardı”. Demək, hərgah indi gedirdisə, əlbəttə, o qadını görmək məqsədi ilə getmirdi. Onu cəlb edən başqa, kədərli, iztirablı bir maraq idi. Onun ağına yeni, qəfil bir ideya gəlmişdi...

Lakin hara getdiyini bilməsi onun üçün kifayətdən də kifayət idi; bir dəqiqə sonra o hara getdiyini yenə də unutmuşdu, lakin yoluna davam edirdi. “Özünün qəfil ağına gələn ideyanı” yenə də ölçüb-biçmək fikri, onu dərhal son dərəcə ikrahlandırırdı; bu onun üçün dözülməz idi. O, gözüne satan hər şeyə əzablı gərgin diqqətlə nəzər salır, səmaya, Nevaya baxırdı. Qarşısına çıxan balaca uşaqla danışmaq istədi. Ola bilsin onun epileptik vəziyyəti getdikcə daha artıq şiddətlənirdi. Görünür, doğrudan da, tufan olmalı idi. Hava dəyişirdi. Uzaqlarda göy guruldayırdı. Bürkü şiddətlənirdi...

Usandırıcı və sarsaq bir musiqi bəzən yada düşüb adamı necə zinhara gətirirdisə, indi də nə üçünsə daim Lebedevin bacısı oğlu, bayaq gördüyü oğlan elə hey knyazın yadına düşürdü. Təəccüblü burası idi ki, bayaq Lebedev öz bacısı oğlunu knyaza təqdim edəndə bir canını xatırlayıb, bacısı oğlunu onunla müqayisə etmişdi; indi knyaz bu oğlanı daim həmin qatil şəkildə xatırlayırdı. Bəli, həmin qatil haqqında məlumatı o hələ lap bu yaxınlarda oxumuşdu. Rusiyaya ayaq basdığı vaxtdan bəri bu cür şeylər haqqında çox oxumuş və çox eşitmişdi; o, bütün bunları inadla izləyirdi. Bayaq isə xidmətçi ilə söhbət edəndə Jemarinlərin məhz bu qətl ilə həddən artıq maraqlanmışdı. Xidmətçi onun fikri ilə razılaşmışdı; knyaz bunu xatırladı. Xidmətçi də yadına düşdü; o, ağıllı oğlan idi; təmkinli və ehtiyatlı idi; yəni “bir də ki, Allah bilir o nə cür adamdır. Yeni ölkədə, yeni insanları tanımaq çətinidir”. Bununla belə, o rusun səmimiyyətinə

olduqca inanırdı. Heyhat, bu altı ay ərzində knyaz, onun üçün göz-
lənilməz olan, misli görünməmiş, ömründə eşitmədiyi, onun üçün
tamam ilə yeni olan bir çox, bir xeyli hadisə və qəziyyələrin şahidi
olmuşdu! Lakin başqasının qəlbi qaranlıq aləmdir; rus qəlbi də qaran-
lıq, anlaşılmaz aləmdir, çox adam üçün qaranlıqdır. Bax, o, Roqojinlə
xeyli yaxınlıq etdi, yaxın dost oldular, “qardaşcasına” dostlaşdılar,
bəs o, Roqojini tanıyırmı? Bir də ki, bu məsələdə, bütün bu əhvalatda
bəzən necə də qarmaqarışıqlıq, necə anlaşılmazlıq, necə biabırçılıq
qarşıya çıxır! Amma Lebedevin o bayaqkı bacısı oğlu nə qədər
murdar və özündən müştəbeh adamdır! Axı bir də ki, mən niyə belə
düşünürəm? (Knyaz hələ də xəyaldə idi) məgər o məxluqları, altı
nəfəri omu öldürüb? Mən elə bil, hər şeyi dolaşdırıram... bu nə qədər
təəccüblüdür! Nə isə başım hərlənir... Amma Lebedevin böyük
qızının, qucağında uşaq olan qızın necə cazibədar, necə qəşəng çöhrəsi
var idi; çöhrəsinin ifadəsi necə də məsum, uşaq ifadəsi idi; demək
olar, lap uşaq kimi güldürdü! Onun bu çöhrəni yaddan çıxarması və
yalnız indi xatırlaması təəccüblü idi. Onlara çımxırıb ayağını yerə
döyən Lebedev, yəqin, onları ürəkdən sevir. Lakin iki dəfə iki kimi
lap düzgün bir cəhət budur ki, Lebedev öz bacısı oğlunu da candan
sevir!

Axı bir də ki, nə üçün onların haqqında qəti mühakimə yürütməyə
başlayıb; hələ bu gün gəldiyi halda, nə üçün bu cür hökmlər çıxarır?
Axı Lebedev bu gün onu lap çaşbaş saldı: o məgər bu cür Lebede-
vimi görmək ümidində idi? Əvvəllər onun tanıdığı bu cür Lebedev
idimi? Lebedev və Dübbarri, – aman Allah! Ancaq burası var ki,
Roqojin adam öldürsə də, heç olmazsa, bu cür nizamsızlıqla öldür-
məz. Belə qatmaqarışıqlıq olmaz. Şəkli çəkilib sifariş edilmiş alətlə
tam sərsəm bir adam tərəfindən öldürülmüş altı nəfər! Məgər Roqojin
adam öldürəcəyi qət edilib? Knyaz birdən diksindi. O, “belə abırsız-
casına açıq şəkildə bu cür ehtimala yol vermək mənim tərəfimdən
cinayətkarlıq, alçaqlıq deyilmi!” – deyə qışqırdı; utandığından birdən
qıpqırmızı qızardı. O heyrət edirdi; yolda yerə mixlanmış kimi dayan-
mırdı. Bayaqkı Pavlovsk vağzalını da, Nikolayevsk vağzalını da,
Roqojinin üzünə baxa-baxa gözlər haqqında ona verdiyi sualı da,
Roqojinin indi onun boynundan asılmış xaçını da, onun anasının xeyir-
duasını da, – axı Roqojin onu anasının yanına özü aparmışdı, – son

həyəcanlı qucaqlaşmanı da, bayaq, pilləkəndə, o qadımdan əl çəkməsi
barədə Roqojinin son sözünü də – bunların hamısını birdən xatırladı,
– bütün bunlardan sonra öz ətrafında daim nə isə axtardığını başa
düşməsi, həm də o dükan, o eşya... bu nə alçaqlıqdır! Bütün bunlar-
dan sonra da o indi “xüsusi bir məqsədlə”, “qəfildən yaranan xüsusi
ideya” ilə gedir! Onun bütün varlığını kədərlə və iztirab duyğusu sardı.
Knyaz dərhal öz otağına, mehmanxanaya qayıtmaq istədi; hətta dönüb
getdi; lakin bir dəqiqədən sonra ayaq saxladı; fikirləşərək yenə
əvvəlki yolu ilə qayıtdı.

O bayaq Peterburq küçəsi tərəfə getmişdi; evə yaxınlaşmışdı; axı
o ki indi oraya əvvəlki məqsədlə getmir; axı “xüsusi ideya ilə”
getmir! Özü də bu necə ola bilərdi! Bəli onun xəstəliyi yenə baş-
lanır, bu şübhəsizdir; ola bilsin, ürəkgetməsi mütləq bu gün olacaq.
Bütün bu zülmət də ürəkgetməyəndir; “ideya” da bu ürəkgetmə
əlamətidir! İndi zülmət seyrəlib, iblis rədd edilib, şübhə mövcud
deyil; onun qəlbində sevinc baş qaldırır! Bir də ki, – o qadını çox-
dandır görməyib; onu görməlidir və... Hə, o indi Roqojinlə görüşmək
istərdi; onun əlindən yapışar, birlikdə gedərdilər... Onun ürəyi təmiz-
dir; məgər o, Roqojinin rəqibidir? Sabah özü gedib Roqojinə deyəcək
ki, o qadınla görüşüb; axı Roqojinin bayaq dediyi kimi, o buraya yel
kimi uçub gəlib, ancaq o qadını görmək üçün gəlib! Bəlkə də qadını
evdə tapa bilər; axı onun Pavlovskaya getməsi yəqin deyil! Hə, indi
bütün bunları aydın şəkllə salmaq lazımdır ki, hamı bir-birinin fikrini,
qəlbinə gözündən oxuya bilsin, elə etmək lazımdır ki, bayaq Roqojinin
öz niyyətindən əl çəkməsi kimi kədərlə və ehtiraslı üzdöndərmələr
mövcud olmasın; qoy bütün bunlar azad surətdə icra edilsin və...
aydın, işıqlı olsun. Məgər Roqojində işıqlı cəhət ola bilməzmi?
O deyir ki, qadını o cür sevmir, onda şəfqət duyğusu yoxdur; “heç
bir bu sayaq şəfqət yoxdur”. Doğrudur, o sonra əlavə etdi ki, “sənin
şəfqətin, bəlkə, mənim sevgimdən bətdədir”, – lakin o özü-özünə
iftira edir. Hə, Roqojin kitab oxuyur, – məgər bu özü “şəfqət”
deyilmi, “şəfqətin” başlanğıcı deyilmi? Məgər təkə bu kitabın möv-
cud olması sübut etmir ki, o özünün həmin qadına qarşı münasi-
bətini tamamilə dərk edir? Bəs onun bayaq söylədiyi əhvalat? Yox,
bu təkə ehtiras deyil, daha dərin duyğudur. Məgər o qadının çöhrəsi
ancaq ehtirasını təlqin edir? Axı bir də ki, hətta bu çöhrə indi ehtiras
hissi oyada bilərmə? Bu çöhrə iztirab duyğusu oyadır; adamın bütün

varlığına hakim kəsilir; bütün qəlbini məftun edir; bu çöhrə... birdən knyazın qəlbini kəskin, iztirablı xatirə sarsıtdı.

Bəli, iztirablı. Knyaz hələ bu yaxınlarda, qadında divanəlik əlamətlərini ilk dəfə hiss etdiyi vaxt nə qədər əzab çəkdiyini xatırladı. O zaman knyaz az qala bütün ümidini itirmişdi. Qadın o vaxt onun yanından Roqojinin yanına qaçanda onu necə tək buraxa bilməmişdi? O, məlumat, xəbər gözləmək deyil, qadının arxasınca özü yüyürməli idi... Lakin... görəsən, Roqojin ondakı divanəlik əlamətlərini doğrudanmı bu vaxta qədər duya bilməyib? Hm... Roqojin hər şeydə başqa səbəblər görür; ehtiras səbəbləri! Özü də necə çilgün qısqanclıqdır! O özünün bayaqkı ehtimalı ilə nə demək istəyirdi? (Knyaz birdən qızardı, özünün də qəlbində nə isə elə bil ehtizaza gəldi.)

Bir də ki, bunu xatırlamağın nə mənası? Burada, hər iki tərəf ağılsız hərəkət edib. Onun, knyazın isə bu qadını ehtirasla sevməsi, demək olar, təsəvvür edilməzdir; bu amansızlıq, rəhmsizlik olardı. Hə, hə! Yox, Roqojin özünə iftira edir; onun çox geniş qəlbi var; bu qəlb əzab da çəkə bilər, şəfqət də göstərə bilər. O, bütün həqiqəti biləndən sonra bu müsibətzədə, ağılı itirmiş qadının necə məzlum bir məxluq olduğunu biləndən sonra onun bütün keçmiş hərəkətlərini, özünün çəkdiyi bütün əzabları bağışlamayacaqmı; onun günahından keçməyəcəkmı? Məgər o qadının xidmətçisi, qardaşı, dostu, ilahi bir qüvvə olmayacaqmı? Şəfqət, mərhəmət hissi Roqojinin qəlbini yumşaldar, o, başa düşər. Şəfqət bütün bəşəriyyətin ən əsas, bəlkə də, yeganə varlıq qanunudur. Of, Roqojinin qarşısında o necə bağışlanmaz və namussuzcasına günahkardır! Yox, “rus qəlbi qaranlıq” deyil; bir halda ki, o belə bir dəhşəti təsəvvürünə gətirib, onun özünün qəlbi zülmət içərisindədir. Moskvada deyilmiş bir neçə hərarətli və səmimi söz üçün Roqojin onu indi öz qardaşı adlandırır; amma o, ...Lakin bu, xəstəlik və sərəsləmədir. Bütün bunlar həll olunub qurtaracaq!.. Roqojin bayaq necə də kədərlə dedi: “Öz etiqadını itirir!” Bu insan yəqin şiddətli əzab çəkir. O dedi ki, “bu şəkllə tamaşa etməyi xoşlayır”; sevməsə də, demək, ehtiyac hiss edir. Roqojin yalnız ehtiraslı qəlb sahibi deyil; bu, hər halda, döyüşçüdür, o özünün itirilmiş etiqadını zorla, qüvvənin köməyi ilə qaytarmaq istəyir. İndi bu etiqad ona hədsiz dərəcədə lazımdır... bəli! Bir şeyə iman gətirmək! Bir adama inanmaq! Amma, Holbeynin o şəkli nə qədər təəccüblüdür... Hə, bu da həmin küçə! Ev də, gərək ki, həmin evdir; elədir ki, var,

16 nömrəli; “kollec katibi Filisovanın evi”. Buradadır! Knyaz zəngi çalıb Nastasiya Filippovnanı soruşdu. Ev sahibəsinin özü cavab verdi ki, Nastasiya Filippovna hələ səhər çağı Pavlovskaya, Darya Alekseyevnanın yanına gedib; “həm də çox mümkündür ki, bir neçə gün orada qalacaqdır”. Filisova itigözlü və uzunsov sifət, təqribən qırx yaşında balaca bir qadın idi: özü də adama hiyləgər-hiyləgər və diqqətlə baxırdı. Qadın knyazın adını soruşanda öz sualına nə isə qəsdən müəmmalı, mübhəm ahəng vermişdi, – knyaz əvvəlcə cavab vermək istəmirdi; lakin dərhal qayıdib ısrarla xahiş etdi ki, onun adını Nastasiya Filippovnaya çatdırsın. Filisova knyazın ısrarla dediyi sözləri böyük bir diqqət və qeyri-adi mübhəm görkəmlə dinləyərək bununla da, görünür bildirmək istəyirdi ki, “nigaran olmayın, mən başa düşdüm”. Knyazın adı görünür ona çox güclü təsir bağışlamışdı. Knyaz ona fikri dağınıq halda baxdı; dönüb öz mehmanxanasına sarı yollandı. Lakin indi onun halı Filisovaya zəng etdiyi anlarda olduğu kimi deyildi; oradan çıxanda əhvalı dəyişmişdi. Onda yenə, nə isə ani olaraq, qeyri-adi təbəddülət əmələ gəlmişdi; yenə rəngi qaçmış, zəifləmişdi, iztirablı, həyəcanlı halda yeriyirdi; dizləri əsirdi; göyərmiş dodaqlarında ümitsizlik ifadə edən təbəssüm dolaşırdı: onun “qəfildən yaranan ideya”sı birdən doğru çıxdı; təsdiq edildi; beləliklə də o, öz iblisinə yenə inanmağa başlamışdı!

Lakin təsdiq olundumu? Lakin doğru çıxdımı? O nə üçün yenə tir-tir əsir; bu soyuq tər, qəlbini çulğayan bu zülmət, bu şübhə duyğusu nə deməkdir, nəyə görədir? Ona görədir ki, yenə də, bu saat həmin gözləri görmüşdü? Lakin axı yay bağından məhz onları görmək üçün getmişdi! Bəs axı onun “qəfildən yaranan ideyası” elə bundan ibarət idi. O, bu gözlərə, mütləq orada, həmin evin yanında rast gələcəyinə qəti inanmaq üçün “bayaqkı gözləri” ısrarla görmək istədi. Bu onun kəskin arzusu idi, bəs bu saat onları həqiqətən gördüyü üçün o nədən ötrü belə təşvişə düşüb heyrətlənmişdir? Elə bil gözləməirdi! Bəli, bu həmin gözlər idi (bunların elə həmin gözlər olmasına indi artıq heç bir şübhə yoxdur!) bu gün səhər, Nikolay demir yolunun vaqonundan çıxanda izdiham içərisində ona baxan qaynar gözlər idi; o sonra, bayaq Roqojinin mənzilində stulda əyləşərkən dönüb baxanda görmüş olduğu həmin gözlər. (Lap qəti həmin gözlər!) Roqojin bayaq dandı: o, kinayə ilə, insanın qanını donduran təbəssümlə soruşdu; Görəsən o, kimin gözləri imiş?” Knyaz çox

istəyirdi ki, hələ bayaq, Sarskoye selo vəğzalımda, – Aqlayagilə getmək üçün vəqona əyləşəndə birdən yenə həmin gözləri, bu gün ərzində artıq üçüncü dəfə gördüyü məqamda – Roqojinə yanaşaraq ona desin “bu kimin gözləri idi”! Lakin o, vəğzaldan yüyürə-yüyürə çıxıb, ancaq bıçaq qayıran ustanın dükanı qarşısında dayanaraq maral sümüyündən dəstəsi olan şeyə altmış qəpik qoyduğu məqamda özünə gəlmişdi. Əcaib və dəhşətli iblis onun yaxasından möhkəm yapışib, daha ondan əl çəkmək istəmirdi. O, yay bağında, cökə ağacının altında oturub huşa getdiyi anlarda həmin iblis ona pıçıldadı ki, hər-gah səhərdən bəri onu güdərək, hər addımını izləmək Roqojinə bu dərəcədə lazım idisə, onun Pavlovskaya getməyəcəyini biləndən sonra (bu, əlbəttə ki, Roqojin üçün məşum bir məlumat idi), Roqojin mütləq oraya, Peterburq küçəsindəki həmin evin yanına gedəcək; onu, knyazı orada mütləq güdəcəkdir; çünki knyaz hələ səhərçağı ona sədaqətli söz vermişdi ki, “o, qadını görməyəcək”, özü də “Peterburqa bunun üçün gəlməmişdir”. İndi knyaz həyəcan və təlaşla həmin evə sarı yollandı; onun orada, həqiqətən Roqojinə rast gəlməsində nə varmış? O ancaq, qəlbini kədərləndirən, lakin kədərləndirən və qüssəsinin səbəbi tamamilə aydın olan bədbəxt insanı görmüşdür. Bu bədbəxt adam indi hətta heç gizlənmirdi də. Hə, Roqojin bayaq nə üçün sərr verməyib yalan danışdı; lakin vəğzalda o, heç gizlənmədi, göz qabağında dayanmışdı. Əslində, gizlənen Roqojin deyil, o, knyaz özü idi. İndi isə o, evin yanında, küçənin o biri tərəfində, əlli addımlıqda, qabaqkı səkidə, əllərini sinəsində çarpazlayaraq çəpinə dayanıb gözləyirdi. Burada, o, lap göz qabağında idi; özü də, deyəsən, qəsdən göz qabağında olmaq istəyirdi. O, ifşaçı və hakim kimi dayanmışdı. Yox... Bəs kim kimi?

Bəs nə üçün o, knyaz özü, indi ona yanaşmayıb, bir-birini görsələr də, baxışmış olsalar da heç bir şey görməmiş kimi ondan uzaqlaşdı. (Hə, onlar gözləmişdilər! Bir-birlərinə baxmışdılar.) Bəs axı elə özü bayaq Roqojinin əlindən yapışib onunla birlikdə oraya getmək istəyirdi? Axı o özü günü sabah Roqojinin yanına gedərək, Nastasiya Filippovna ilə görüşdüyünü ona söyləmək istəyirdi? Axı o hələ oraya gedərkən, yolun yarısında, qəlbini birdən sevinc və şadlıq duyğusu bürüdüyü anlar öz iblisindən üz döndərmişdi? Yoxsa, doğrudan da, Roqojində, yəni ümumiyyətlə, bu adamın bugünkü simasında, bütünlüklə onun sözlərində, hərəkətlərində, əməllərində, baxışlarında nə

isə elə bir cəhət var idi ki, bunlar knyazın ürəyinə daman dəhşətli şeylərə və onun iblisinin həyəcanlandırıcı pıçılıtlarına bəraət qazandıra bilərdi? Olmaya, nə isə elə bir şeydir ki, öz-özünə görünür, lakin onu təhlil edib söyləmək çətindir; ona kifayət qədər səbəb və dəlillə bəraət qazandırmaq mümkün deyildir, bununla belə, bütün bu çətinliyə və imkansızlığa baxmayaraq, qeyri-iradi tam bir inama çevrilən bütöv və dəfədilməz təsir bağışlayır?..

– İnam – nəyə? (Of, bu inamın, “bu rəzil ürəyədammanın” müd-hişliyi, “həqərəti” knyaza necə əzab verirdi: o özü-özünü necə ittiham edirdi!) O, ara vermədən, məzəmmət və hiddətlə öz-özünə deyirdi: “hünərin varsa, de görək nəyə? İfadə elə, özünün bütün fikrini aydın, dəqiq surətdə, tərəddüdsüz ifadə etməyə cürətini çatsın! – O, qəzəblə və qızarıb xəcalət çəkə-çəkə təkrar edirdi. – Of, mən namussuzam! Bəs indi bütün ömrüm boyu bu adamın üzünə necə baxacağam! Of, bu nə gündür! Aman Allah, bu nə dəhşətdir!

Peterburq küçəsindən bəri bu uzun və iztirablı yolun qurtaracağına elə anlar olmuşdu ki, knyazda qəflətən şiddətli bir arzu baş qaldırmışdı, – o, bu saat Roqojingilə gedib, onu gözləmək, xəcalət çəkə-çəkə, göz yaşları axıda-axıda onu qucaqlamaq, bütün əhvalatı ona söyləyib, hər şeyi birdəfəlik qurtarmaq istəyirdi. Lakin o artıq öz mehmanxanasının yanında dayanmışdı... Bu mehmanxana, bu koridorlar, bütün bu ev, onun nömrəsi bayaq onda necə nifrət hissi oyatmışdı; ilk baxışdan onun xoşuna gəlməmişdi, o buraya qayıtmalı olacağını bu gün ərzində bir neçə dəfə nə isə xüsusi bir ikrah hissələ xatırlamışdı... Knyaz darvaza qarşısında ayaq saxlayaraq səbi halda, kinayə ilə düşündü: “Əşi, bu nə işdir, mən bu gün naxoş arvad kimi, ürəyimə daman hər şeyə inanıram!” Yeni, dözülməz bir xəcalət duyğusu, demək olar, dərin ümitsizlik, darvazanın lap ağızında onu elə bil yerə mıxlamışdı. O, bir dəqiqəliyə ayaq saxladı. Adamlarda bəzən belə hallar olur: xüsusilə xəcalət hissi oyadan dözülməz xatirələr qəfil yadına düşəndə, adam adətən, bir dəqiqəliyə yerindəcə dayanır. Knyaz kədərlə: “Hə, mən daşqəlblə və qorxaq adamam!” deyərək təkrar edib, həyəcanlandı, getmək istədi: lakin addım atar-atmaz... yenə dayandı.

Onsuz da qaranlıq olan bu darvazada bu anlar çox qaranlıq idi: səmanı bürüyən qara bulud axşamın işığını boğmuşdu; həm də knyaz evə yanaşdığı məqamda qara bulud birdən parçalandı, yağış yağdı.

Eyni zamanda, knyaz bir an ayaq saxlayandan sonra yerindən həyəcanla irəli hərəkət edəndə, lap darvazanın ağzında idi; küçədən darvazanın girəcəyinə qədəm qoymuşdu. Elə bu dəm qəflətən darvazanın içində, alatoranda, lap pilləkənin ayağında bir adam gördü. Bu adam elə bil nə isə gözləyirdi, lakin cəld görünüb yox oldu. Knyaz bu adamı aydın seçə bilməmişdi; ona görə, əlbəttə, bu adamın kim olduğunu yəqin ki, heç cür deyə bilməzdi. Bir də ki, buradan çox adam keçib gedə bilərdi; bura mehmanxana idi; fasiləsiz olaraq adamlar keçir, koridorlarda yüyürüdürlər, bəziləri də oradan çıxırdılar. Lakin knyaz birdən qəti inandı ki, bu adamı tanıyırdı; həm də bu adam mütləq Roqojindir. Bir an sonra knyaz onun arxasında pilləkənə sarı yüyürdü. Onun qəlbi dayandı. Knyaz öz-özünə qərribə bir inamla dedi. "Bu saat hər şey aydınlaşacaq!"

Darvazadan keçib knyazın yuxarı yüyürdüyü pilləkən birinci və ikinci mərtəbələrin koridorlarına qalxırdı; mehmanxananın nömrələri də bu koridorlarda yerləşirdi. Çoxdan tikilmiş bütün evlərdə olduğu kimi burada da pilləkən daşdan hörülmüşdü; qaranlıq, ensiz pilləkən idi; özü də qalın daş dirəyin yanında burulurdu. Birinci meydançada, bu dirəkdə knyaz ən çoxu bir addım enində və yarım addım dərinlikdə divar oyuğu kimi çökəklik gördü. Ancaq buraya bir adam sığışa bilərdi. Nə qədər qaranlıq olsa da, knyaz meydançaya yüyürüb dərhal seçə bildi ki, burada, bu oyuda nə üçünsə adam gizlənmişdir. Knyaz birdən, onun yanından ötüb, sağa baxmadan keçib getmək istədi. O, artıq bir addım atmışdı, lakin davam gətirmədi, dönüb baxdı.

Bayaqkı iki göz, eynilə həmin gözlər qəflətən onun nəzərlərilə rastlaşdı. Oyuda gizlənən adam da artıq bir addım irəli çıxmışdı. Bir saniyə onların ikisi də bir-birinin qarşısında, demək olar, üz-üzə dayandılar. Knyaz birdən onun çiyinlərindən yapışıb, geriyyə, pilləkənə, işığa tərəf çevirdi: knyaz bu adamın sifətini aydın görmək istəyirdi.

Roqojinin gözləri parladı, qeyzli təbəssümdən onun üz-gözü əyildi. O sağ əlini qaldıranda, əlində nə isə parladı; knyazın onu dayandırmaq fikri yox idi. O, ancaq bunu xatırlayırdı ki, deyəsən:

– Parfyon, inanmıram! – deyər qışqırırdı.

Sonra onun qarşısında qəflətən elə bil nə isə aralandı: gur bir daxili işıq onun qəlbinə nur saçdı. Bu an, ola bilsin, yarım saniyə davam etmişdi; lakin, buna baxmayaraq, o öz dəhşətli fəryadının

əvvəlini, lap birinci sədasını aydın surətdə xatırlayırdı; şüurunu hələ itirməmişdi; bu fəryad onun köksündən öz-özünə qopmuşdu; knyaz bu fəryadın qarşısını heç bir qüvvə ilə ala bilməzdi. Sonra o bir an içində şüurunu itirdi, hər şey zülmətə qərç oldu.

Knyazı xeyli vaxtdan bəri narahat etməyən epilepsiya ürəkkeçməsi tutmuşdu. Məlumdur ki, epilepsiya ürəkgetmələri, yəni özündən getmə ani olaraq baş verir. Bu anlar qəflətən insanın üz-gözü fəvqəladə əyilir; xüsusilə baxışı eybəcər şəkil alır. Bütün bədəni və bütün sifəti qıc olur. Köksündən dəhşətli, təsəvvüregəlməz və heç bir müqayisəyə gəlməyən fəryad qopur; bu fəryad içərisində birdən bütün bəşəri duyğusu və hissələr yox olur; qışqıranın həmin adam olmasını kənar müşahidəçi qətiyyənlə nə təsəvvür edə bilər, nə də inana bilər. Hər halda bunu təsəvvür etmək çox çətinindir. Hətta adama elə gəlir ki, qışqıran sanki həmin bayılan adamın daxilindəki başqa bir şəxsdir. Bir çoxları öz təəssüratını, hər halda, belə izah ediblər; bir çoxuna isə epilepsiya ürəkgetməsinə düşər olan adamın görkəmi dözülməz, dəhşətli təsir bağışlayır; hətta nə isə mistik dəhşətli təsir. Güman etmək lazımdır ki, həmin dəqiqənin bütün başqa dəhşətli təəssüratları ilə müşayiət olunan bu cür qəfil vahimənin təsiri nəticəsində birdən Roqojin yerində quruyub qaldı; beləliklə də, bu vahimə knyaza endirilən bıçağın labüd zərbəsindən onu xilas etdi. Sonra ürəkgetmə baş verdiyini hələ dərk edə bilməyən Roqojin gördü ki, knyaz geri çəkilərək, birdən üzünü üstə yerə sərilirdi; pilləkənlə aşağı yumbalandı, boynunun ardı zərb ilə daş pilləyə toxundu; o başılovlı aşağı yüyürdü, yerə sərilmiş knyazın ətrafına dolanaraq, demək olar, huşunu itirmiş halda mehmanxanadan bayıra qaçdı.

Konvulsiya, çırpınma və qıc olma bütün bədəninə sarmış olan naxoş knyaz pilləkənin on beş pilləsindən aşağı yuvarlandı. Bir az keçmiş, ən çoxu beş dəqiqədən sonra yoldan ötənlər yerdə uzanan adamı görüb, onun ətrafına toplaşdılar. Knyazın başının yanında əmələ gəlmiş qan gölməçəsi onun başına toplaşanları heyretləndirmişdi: düşüncülər ki, görəsən, bu adam özümü yıxılıb yaralanmışdır, yoxsa "bir xatakarlıqımı üz verib". Lakin bir az sonra adamlardan bəziləri başa düşdülər ki, bunun səbəbi ürəkgetmədir; mehmanxananın nömrəyə xidmət edən işçilərindən biri knyazın bayaqkı kirayənişin olduğunu tanıdı. Çaşqınlıq, nəhayət, bir xoşbəxt təsadüf nəticəsində olduqca uğurlu qurtardı.

Saat dörd üçün “Vesi” da olmağı vəd etmiş, lakin, mehmanxanaya gəlməyib, Pavlovskaya yollanmış Kolya İvolgin qəfil, bir mülahizə ilə general arvadı Yepançinagildə “nahardan” imtina edərək, Peterburqa qayıdıb, tələsik “Vesi”ya ayaq aldı; axşam saat yeddi radələrində mehmanxanaya çatdı. Mehmanxanada onun üçün qoyulmuş kağızdan xəbər tutdu ki, knyaz şəhərdədir; o, kağızda yazılmış ünvana, onun yanına yollandı. Knyazın mehmanxanadan çıxıb getdiyini öyrənərək, aşağı, bufet otaqlarına endi; Kolya çay içib orqana qulaq asasına gözlədi. Kiminsə özündən getdiyini təsadüfən eşidib ürəyinə nəşə damdı, hadisə yerinə çatanda knyazı tanıdı. Dərhal lazımı tədbir görüldü. Knyazı, onun nömrəsinə apardılar; o ayıldı, lakin xeyli vaxt tamam özünə gələ bilmədi. Knyazın yarılmış başını müayinə etmək üçün dəvət olunmuş həkim, islatma dərmanı verib dedi ki, bu zədədən zərər qədər də təhlükə yoxdur. Bir saat keçəndən sonra-ışe knyaz ətrafında baş verənləri kifayət qədər yaxşı dərək etməyə başlayanda Kolya onu karetaşa mindirib, mehmanxanadan Lebedevin evinə apardı. Lebedev naxoşu böyük bir hörmət və təzimlərlə qəbul etdi. Onun xatirinə bağa köçməyi də sürətləndirdi. Üçüncü gün artıq hamısı Pavlovskda idi.

VI

Lebedevin bağı böyük deyildi, lakin rahat və hətta qəşəng idi. Bağın kirayə verilmək üçün ayrılan hissəsi xüsusilə bəzəkli idi. Kifayət qədər geniş olan evvanda, küçə qapısının qabağında, otaqların girəcəyinə narınc, limon ağacları və yasəmən əkilmiş bir neçə yaşıl rəngli böyük taxta çəlləklər düzülüşdü; Lebedevin fikrincə bunlar bağa ön cazibədar görkəm verirdi, bu ağacların bir neçəsini o, bağla birlikdə almışdı; özü də onların evvanda yaratdığı effektdən o qədər xoşlanmışdı ki, komplekt olmaq üçün çəlləklərdə əkilmiş elə bu cür ağaclardan bir neçəsini də təsadüfən rast gəlmiş müzaidədə almışdı. Bütün ağaclar, nəhayət, qarışıb qaydasınca düzüləndən sonra Lebedev həmin gün bir neçə dəfə evvandan pilləkənlə küçəyə yüyürüb, öz əmlakına küçədən nəşə ilə tamaşa etmişdi, hər dəfə də baxanda, fikrində, özünün gələcək bağ kirayənişinindən tələb edəcəyi məbləğin miqdarını artırır. Bağ, zəifləmiş, hüznü və bədəni təqətdən düşmüş knyazın çox xoşuna gəlmişdi. Bir də ki, Pavlovskaya köçdükləri

gün, yəni ürəkkeçmədən üç gün sonra, knyaz daxilən özünü hələ də xəstə hiss edirdi, buna baxmayaraq, zahiri görkəmindən, demək olar, sağlam adama bənzəyirdi. Bu üç gün ərzində knyaz ətrafında kimi görürdüşə ürəyi açıılır, şadlanırdı; ondan demək olar, ayrılmayan Kolyanı görməyə şad idi; Lebedevin bütün ailəsini (hara işe itibbatmış bacioglusundan savayı) görəndə şadlanırdı; Lebedevin özünü də görəndə sevinirdi; hələ şəhərdə ikən onun görüşünə, onu yoluxmağa gəlmiş general İvolgini də məmnuniyyətlə qəbul etmişdi. Bağa axşamçağı köçmüşdülər, elə həmin gün evvanda onun başına bir xeyli qonaq toplaşmışdı; əvvəlcə Qanya gəlmişdi; knyaz onu çətinliklə tanıdı; bütün bu müddət ərzində o, son dərəcə dəyişib arıqlamışdı. Sonra Varya ilə Ptitsın gəldilər; onlar da Pavlovskaya yaylağa köçmüşdülər. General İvolgin işe demək olar, daim Lebedevin mənzilində olurdu; hətta, deyəsən, onunla birlikdə köçmüşdü. Lebedev onu knyazın yanına buraxmayıb öz yanında saxlamağa çalışırdı. Lebedev onunla dostcasına rəftar edirdi; görünür, onlar çoxdan tanış idilər. Knyaz fikir verib gördü ki, bütün bu üç gün ərzində onlar bəzən bir-birilə uzun-uzadı söhbət etməyə başlayırlar; çox vaxt qışqırır və mübahisə edirlər; hətta, deyəsən, elmi mövzuda bəhs açırdılar; görünür bu, Lebedevə zövq verirdi. Belə düşünmək olardı ki, Lebedev hətta generalsız keçinə bilmir. Lakin Lebedev knyazı qorumaq məqsədi ilə gördüyü ehtiyat tədbirlərini, bağa köçdükləri ilk gündən etibarən öz ailəsi haqqında da tətbiq etməyə başlamışdı: knyazı narahat etməməyi bəhanə gətirərək, Lebedev heç kəsi onun yanına buraxmırdı; knyaz ondan dönə-dönə xahiş etmişdi ki, heç kəsi qovub-ələməsin, buna baxmayaraq, öz qızlarının knyazın əyləşdiyi evvana sarı gətmələrindən şübhələnən kimi ayağını yerə döyür, onları qovur, dallarınca yüyürdü, uşaq saxlayan Vera ilə də bu cür rəftar edirdi.

Knyazın aydın sualına Lebedev, nəhayət, belə cavab verdi:

– Əvvələn, hərəgah onları özbaşına buraxsam, heç bir hörmət filan qalmaz; hətta onlar üçün ədəbsizlik olar...

Knyaz ona:

– İnsafınız olsun, axı nə üçün? – dedi, – doğrusu, siz özünüzün bütün müşahidələriniz və gözətçiliyinizlə mənə ancaq əzab verirsiniz. Mən tək qalanda darıxıram, mən bunu sizə neçə dəfə demişəm, amma siz daim əl-qolunuzu atıb, barmaqlarınızın ucunda yeriməklə mənə daha artıq usandırır, qəm-qüssəmi artırırırsınız.

Knyaz ona işarə edirdi ki, Lebedev naxoşa lazım olan sakitlik və rahatlıq yaratmaq bəhanəsilə bütün ailə üzvlərini qovub ondan uzaqlaşdırır, özü isə bütün bu üç gün ərzində az qala hər dəqiqə knyazın otağına daxil olurdu; hər dəfə də əvvəlcə qapını aralayır, başını içəri soxub, otağa göz gəzdirdirdi; elə bil inanmaq istəyirdi ki, görsün knyaz buradadırmı? Qaçmayıb ki? Bundan sonra da barmaqlarının ucunda, oğrun addımlarla, yavaş-yavaş kresloya yanaşırdı; belə ki, bəzən qəfildən öz kirayənişinini diksindirirdi. Bir şey lazım olub-olmadığını fasiləsiz surətdə soruşurdu; knyaz, nəhayət, ona deyəndə ki, məni dəng eləməyin, rahat buraxın, Lebedev itaətkarlıqla və dinməz-söyləməz geri dönür, yenə də barmaqlarının ucunda qapıya sarı gedə-gedə daim əl-qolunu oynadır, elə bil, bununla bildirmək istəyirdi ki, o ancaq elə-belə gəlmişdi; o bir kəlmə də danışmayaacaq, bax o, artıq otaqdan çıxmışdır, daha gəlməyəcəkdir; amma, buna baxmayaraq, on dəqiqədən sonra, yaxud da, ən çoxu on beş dəqiqədən sonra yenə gəlirdi. Knyazın yanına hər zaman sərbəst gələn Kolya, Lebedevi dərindən qüssələndirir, onu dilxor edir, hətta qəzəbləndirirdi. Kolya gördü ki, Lebedev yarım saatlarla qapıda dayanıb, onun knyazla söhbətinə xəlvətə qulaq asır; Kolya bunu, əlbəttə, knyaza xəbər verdi.

Knyaz narazı qalıb deyirdi:

– Siz elə bil ki, məni ələ keçirib, qıfıl altında saxlayırsınız, mən istəyərdim ki, heç olmazsa, bağda şərait dəyişsin; özünüz də lap əmin olun ki, kimi istəsəm qəbul edəcəyəm, kefim hara istəsə, ora da gedəcəyəm.

Lebedev əl-qolunu oynadaraq:

– Buna zərər qədər də şübhə ola bilməz, – dedi.

Knyaz onu nüfuzedicə nəzərlə tərəpən-dırnağa qədər süzdü;

– Lukyan Timofeyeviç, bir mənə deyən görüm siz çarpayınızın başı üzərindən asılan dolabçanızı buraya gətiribsinizmi?

– Yox, gətirməmişəm.

– Doğrudanmı orada qoyubsunuz?

– Gətirmək mümkün deyil, divardan qoparıb çıxarmaq lazımdır... Möhkəm mıxlanıb, möhkəm.

– Bəlkə burada elə o cür bir dolabça var?

– Hətta ondan da yaxşısı, hətta ondan yaxşısı var; onu bağla birlikdə almışam.

– Lap yaxşı. Bayaq mənim yanıma buraxmadığınız adam kim idi? Bir saat bundan əvvəl.

– O... general idi. Doğrudan da buraxmırdım, özü də o sizə layiq adam deyil. Mənim, knyaz, bu adama dərin hörmətim var; o... dahi adamdır, siz inanmırsınız? Onda, özünüz görərsiniz, amma hər halda... səadətli knyaz, yaxşı olar ki, siz onu evinizdə qəbul etməyəsiniz.

– Müsəidə edin, sizdən soruşum ki, nə üçün? Həm də, Lebedev, siz indi nə üçün barmaqlarınızın ucunda dayanıbsınız; özünüz də həmişə mənə elə yanaşırsınız ki elə bil qulağıma gizli bir məlumat pıçıldamaq istəyirsiniz, nə üçün?

Lebedev əlini heyəcanla köksünə vurub qəflətən belə cavab verdi:

– Alçaq adamam, alçağam; hiss edirəm, bəs general sizin üçün həddən artıq qonaqpərust adam olmazmı?

– Həddən artıq qonaqpərust?

– Bəli, qonaqpərust. Əvvələn, o artıq mənim evimdə yaşamaq fikrindədir; bunun eybi yoxdur; amma qərīb adamdır; o saat qohumluqdan dem vurur. Biz onunla bir neçə dəfə götür-qoy edib qohumluq münasibəti axtarmışız; məlum olub ki, onunla bacanağıq. Belə məlum olur ki, siz də ana tərəfdən ona qohumsunuz, bacıoğlusunuz, o bunu mənə hələ dünən izah etmişdir. Hərgah siz bacıoğlusunuzsa, onda, demək ki biz də sizinlə, səadətli, cənab ali knyaz, qohumuq. Bu da yola gedər, bu onun balaca bir zəif cəhətidir; lakin bu saat məni inandırır ki, bütün ömrü boyu, lap praporşiklik rütbəsiəndən başlayaraq, keçən ilin iyun ayının düz on birinədək onun masası arxasında gündə ən azı iki yüz adam əyləşərdi. Nəhayət, iş gəlib o yerə çıxdı ki, sən demə bu adamlardan heç kəs masanın arxasından qalxmırmış; belə ki, otuz il sərəsər, zərər qədər ara vermədən sutkada on beş saat nahar edir, şam yeyir və çay içirlərmiş; süfrəni dəyişməyə çətinliklə macal tapılırmış. Deyir, biri qalxıb gedir, o biri gəlirdi; bayram günləri və çar ailəsinin illik bayramı günündə isə adamların sayı üç yüzə çatırdı. Rusiyanın min illiyi günü isə süfrə başında yeddi yüz adam sayıb. Axı bu, qəlbin coşqunluğudur; bu cür məlumatlar vermək çox pis əlamətdir; bu cür qonaqpərustləri qəbul etmək də dəhşətlidir; ona görə də fikirləşdim: belə bir adamı qəbul etmək sizinlə mənim üçün həddən artıq qonaqpərustlik olmazmı?

– Lakin axı sizin onunla əlaqəniz, görək ki, olduqca yaxşıdır?

– Qardaş kimiyik və onun dediklərini zarafat hesab edirəm; tutalım ki, biz bacanağıq, mənə nə var, mənim üçün daha çox şərəfdir. Mən hətta iki yüz nəfər qonaq və Rusiyanın min illiyi içərisində də onu ən diqqətəlayiq adam kimi fərqləndirirəm. Səmimi sözümdür. Siz, knyaz, bu saat məxfi məlumat barədə deyirdiniz; guya ki, yəni, mən elə yanaşaram ki, elə bil məxfi bir məlumat vermək istəyirəm; məxfi məlumat isə tərs kimi, vardır: məlum və məşhur xanım bu saat bildirdi ki, sizinlə mütləq məxfi görüşmək istəyir.

– Axı nə üçün məxfi? Qətiyyəni yox. Onun yanına mən özüm gedəcəyəm, lap günü bu gün.

Lebedev əl-qolunu oynatdı:

– Qətiyyəni yox, qətiyyəni, özü də sizin ağılıza gələn fikirdən qorxmur. Yeri gəlmişkən deyim: sizə məlumdurmu ki, o qəddar adam hər gün gəlib sizin əhvalınızı soruşur?

– Siz onu nə isə çox tez-tez qəddar adlandırırırsınız, mən bundan çox şübhələnirəm.

Lebedev dərhal sözünü dəyişdi:

– Heç bir şübhəni ola bilməz, heç bir; mən ancaq onu izah etmək istədim ki, məlum xanım ondan deyil, tamamilə başqa bir adamdan, lap başqa adamdan qorxur.

Knyaz Lebedevin mübhəm tərzdə əzilib-büzülməsinə baxa-baxa səbirsizliklə soruşdu:

– Axı nə var ki, nə olub, tez deyini görüm.

– Elə sirr də ondadır.

Lebedev gülümsədi.

– Kimin sirri?

Lebedev burnunun altında dedi:

– Sizin sirriniz. Səadətli, cənab ali knyaz, sizin yanınızda bu barədə danışmağı özünü mənə qadağan edibsiniz... – Öz dinləyicisinin marağını iztirab və səbirsizlik dərəcəsinə çatdırmaqdan nəşə duyan Lebedev qəfildən sözünü belə bitirdi:

– Aqlaya İvanovnadən qorxur.

Knyaz üz-gözünü turşudub, bir dəqiqə susdu. O birdən dedi:

– Vallah, Lebedev, sizin bağınızdan köçəcəyəm. Qavri-la Ardalionoviç ilə Ptitsınlar haradadırlar? Sizdədirler? Siz onları da öz mənzilinizə çəkibsiniz!

Lebedev əl-qolunu oynada-oynada, qapının birindən o birinə tərəf yüyürə-yüyürə qorxmuş halda pıçıldayırdı:

– Gəlirlər, gəlirlər, hətta general da onların arxasınca gəlir. Bütün qapıları açacağam, qızlarımin da hamısını, hamısını buraya çağıracağam; bu saat, bu saat.

Bu dəm Kolya küçə tərəfdən eyvana qalxaraq dedi ki, onun arxasınca qonaqlar gəlir; Lizaveta Prokofyevna öz üç qızı ilə.

Bu məlumatdan heyrətə gələn Lebedev yerindən dik qalxdı:

– Ptitsınlarla Qavri-la Ardalionoviçi içəri buraxım, yoxsa buraxmayım? Generalı içəri buraxım, yoxsa buraxmayım?

– Nə üçün buraxmayasınız? Kim gəlsə, buraxın içəri! Lebedev, mən sizi inandırırım ki, siz lap əvvəldən mənim əlaqələrimdə nəyi isə düzgün başa düşməyibsiniz, siz nə isə həmişə səhv edirsiniz. Mənim bir adamdan gizlənmək və gözüne görünməməyim üçün cüzi bir səbəb də yoxdur, – deyər knyaz güldü:

Ona baxıb Lebedev də gülməyi özünə borc bildi. Fövqəladə təşviş keçirməsinə baxmayaraq, Lebedev də deyəsən, son dərəcə məmnun idi.

Kolyanın verdiyi məlumat tamamilə düzgün idi; o, knyazgilə xəbər vermək üçün Yepançinlərdən ancaq bir neçə addım qabağa düşmüşdü; qonaqlar qəflətən iki tərəfdən daxil oldular – eyvandan Yepançinlər, otaqlardan isə Ptitsınlar, Qanya və general İvolgin.

Yepançinlər knyazın xəstələnməsinə və onun Pavlovskda olmasını ancaq indicə Kolyadan eşitmişdilər; bu vaxta qədər isə general arvadı dərindən heyrət içində idi. Hələ üç gün bundan əvvəl general öz ailəsinə knyazın vizit kartoçası haqqında məlumat vermişdi; bu kartoçka Lizaveta Prokofyevnada belə bir qəti inam yaratmışdı ki, indi tezliklə knyaz özü də onlarla görüşmək üçün Pavlovskda gələcəkdir. Qızları əbəs yerə onu inandırırıldı ki, yarım il ərzində məktub yazmayan bir adam, ola bilsin, indi də heç bir o qədər tələsməyəcək; həm də, ola bilsin, knyazın Peterburqda onlarsız da xeyli dörd-səri var – onun işlərini nə bilmək olar? General arvadı qızlarının bu iradlarına görə çox bərk acıqlanmışdı; özü də mərc çəkişməyə hazır idi ki, “onların görüşünə çoxdan gəlməli olan” knyaz ən gec ertəsi gün gələcəkdir. Lizaveta Prokofyevna ertəsi gün səhərçağı onu gözlədi; naharda da, axşamçağı da gözlədilər; lakin hava lap qaralanda Lizaveta Prokofyevnanın hər şeyə acığı tutdu; hamı ilə dəyişdi; əlbəttə, dəyişmənin səbəbləri sırasında knyaz haqqında bir kəlmə də deyilmədi. Bütün üçüncü gün ərzində də onu bir kəlmə ilə də

xatırlamadılar. Nahar vaxtı qəfildən Aqlaya ağızından söz qaçırır deyəndə ki, maman ona görə acıqlanır ki, knyaz gəlib çıxır; bunun cavabında general o saat dedi ki, “axı onun burada günahı yoxdur”, – Lizaveta Prokofyevna masanın arxasından hiddətlə qalxıb çıxdı. Nəhayət, axşamçağı Kolya gəlib, agah olduğu bütün məlumatı söylədi; knyazın başına gələn macəraları nağıl etdi. Nəticədə, Lizaveta Prokofyevna haqlı çıxdı; buna baxmayaraq, Kolyanı möhkəm məzəmmət elədi. “Bütün gün buralarda fırlanır, yaxa qurtarmaq olmur; amma bu məsələdə, özün təşrif gətirməyi başa düşməmişdinsə, heç olmazsa xəbər verəydin”. Kolya “yaxa qurtarmaq olmur” ifadəsinə görə dərhal acıqlanmaq istədi, lakin bunu başqa bir dəfəyə təxirə saldı; hərgah bu ifadənin özü həddən artıq təhqiredici olmasaydı, onu, yəqin ki, birdəfəlik bağışlayardı; ona görə ki, knyazın xəstələnməsi xəbərindən Lizaveta Prokofyevnanın həyəcanlanıb nıgaran olması Kolyanın son dərəcə xoşuna gəlmişdi. General arvadı iki ayağını bir başmağa dirəmişdi ki, bu saat Peterburqa bir adam göndərmək lazımdır, qoy orada ən böyük və ən məşhur bir təbiblə danışsın, onu ilk qatarla təcili buraya gətirsin. Lakin qızları onu bu fikirdən dəşindirdilər; bununla belə, Lizaveta Prokofyevna birdən qalxıb xəstəni yoluxmağa gedəndə qızlar analarından geri qalmaq istəmədilər.

Lizaveta Prokofyevna əl-ayağa düşüb deyirdi:

– O, ölüm yatağındadır, amma biz burada oturub təşrifat gözləyirik! O bizim ailəmizin dostudur yoxsa yox?

Aqlaya dedi:

– Axı bir də ki, vəziyyətdən xəbərsiz olduğumuz halda niyə burnumuzu soxaq?

– İndi ki, elədir, getmə, lap yaxşı da edərsən: Yevgeni Pavloviç gələndə onu qəbul etməyə adam olmayacaq.

Aqlaya bu sözlərdən sonra, əlbəttə, dərhal hamının arxasınca getdi; əslində, Aqlaya, onsuz da belə hərəkət etmək fikrində idi. Adelaida ilə oturub söhbət edən knyaz Ş. onun xahişi ilə xanımları müşayiət etməyə dərhal razılıq verdi. O hələ əvvəllər də, Yepançinlərlə tanış olduğu ilk vaxtlar, onların knyaz haqqında danışmalarını eşidəndə onunla fəvqəladə maraqlanmışdı. Heç demə o, knyazla tanış imiş, onlar haradasa, bu yaxınlarda tanış olublar: hansı kiçik bir şəhərdə isə iki həftə bərabər yaşayıblar. Bu əhvalat təqribən üç ay bundan qabaq baş verib. Knyaz Ş. knyaz haqqında həтта xeyli şey

danışmışdı və ümumiyyətlə, onun haqqında olduqca böyük rəğbətlə fikir söyləyirdi; elə, indi köhnə tanışını yoluxmağa səmimi qəlblə, məmnuniyyətlə gedirdi. Bu dəfə general İvan Fyodoroviç evdə yox idi. Yevgeni Pavloviç də hələ gəlməmişdi.

Yepançinlərgildən Lebedevin bağınadək ən çoxu üç yüz addım olardı. Knyazın yanına gələndə Lizaveta Prokofyevna gördü ki, onun ətrafına xeyli qonaq toplaşmış, bu, qadının xoşuna gəlməyən ilk təəssürat oldu; bundan başqa, qonaqların arasında Lizaveta Prokofyevnanın lap zəhləsi gedən iki-üç adam da var idi; ikinci pis təsir bağışlayan cəhət qarının heyrətə gəlməsi oldu; o elə güman etmişdi ki, knyazı ölüm yatağında, can verən halda görəəcəkdir, halbuki onları, görkəmindən tamamilə sağlam, şıq geyinmiş və onlara baxıb gülən gənc bir oğlan qarşılayırdı. Qadın hətta lap mat qalmışdı; onun bu halı Kolyanı son dərəcə məmnun etdi; Kolya, əlbəttə, Lizaveta Prokofyevna hələ öz bağından tərpənməmiş ona çox gözəl izah edə bilirdi ki, qətiyyətlə heç kəs ölüb-ələmir və heç bir ölüm yatağı yoxdur; lakin Kolya bilirdi ki, general arvadı öz səmimi dostu knyazı sağ-salamat görəndə mütləq hiddətlənəcəkdir, qadının bu cür gülməli vəziyyətə düşəcəyini Kolya irəlincədən hiss etmişdi. Kolya hətta çox nezakətsizlik etdi; o, Lizaveta Prokofyevnanı lap cin atına mindirmək üçün ucadan dedi ki, general arvadının belə heyrətlənəcəyini əvvəldən başa düşmüşdü, onların arasındakı dostluğa baxmayaraq, Kolya general arvadına həmişə, bəzən də çox kinli-kinli öcəşirdi. Lizaveta Prokofyevna knyazın onun üçün gətirdiyi kresloda əyləşərək cavab verdi:

– Səbir elə, özizim, tələsmə, yoxsa sevinməyinə peşman olarsan!

Lebedev, Ptitsın, general İvolgin cəld qızlara stul verdilər. Aqlaya stulu general verdi. Lebedev knyaz Ş.-ya da stul verdi; özü də onun qarşısında hətta dördqat olub knyaza böyük bir ehtiram göstərdiyini nümayiş etdirdi. Varya, həmişə olduğu kimi, indi də qızlarla gülə-gülə, şadlıqla salamaşmış, onlara astadan nə isə deyirdi.

– Knyaz, mən doğrudan da, elə güman etmişdim ki, səni yataqda görəcəyəm, vəziyyəti qorxudan belə şişirmişdim; özüm də qətiyyətlə yalan danışmayacağam, sənin gülən və şad çöhrəni görməyim məni bu saat son dərəcə kədərləndirdi; lakin sənə and içirəm ki, bu cəmi bir dəqiqə davam etdi; ona görə ki, hələ əməlli-başlı götür-qoy edə bilməmişdim. Götür-qoy edəndən sonra həmişə ağıllı hərəkət edir

və ağıllı danışırım; güman edirəm ki, sən də həmçinin. Əslində isə mənim oğlum olsaydı, öz doğma oğlumun sağalmağına, bəlkə də, sənin sağalmağından daha az sevinərdim; hərəgah sən mənim bu sözlərimə inanmasan, onda mənə deyil, sənə ar olsun. Bu kinli çocuq isə mənimlə bundan da bətər zarafatları rəva görür. Sən, deyəsən, ona himayəçilik edirsən; ona görə mən sənə xəbərdarlıq edirəm ki, günlərin bir günü, səhərçağı, inandırırım səni, gələcəkdə onunla tanışlıq şərəfindən imtina edəcəyəm.

Kolya qışqırdı:

– Axı mənim təqsirim nədir? Knyazın sağ-salamat olmasına mən sizi nə qədər inandırsam da, siz buna inanmaq istəməzdiniz, ona görə ki, knyazı ölüm yatağında təsəvvür etmək sizin üçün daha maraqlı idi.

Lizaveta Prokofyevna knyaza müraciət etdi:

– Biz tərəflərə uzun müddətəmi gəlibsən?

– Bütün yayı burada qalacağam, hələ bəlkə daha çox qaldım.

– Sən təksən, eləmi? Evlənməyibsən?

Knyaz bu sadələvhəcəsinə öcəşkənliyə gülümsədi:

– Yox, evlənməmişəm.

– Gülümsəməyin əbəsdir; belə şeylər olur. Mən bağ haqqında deyirəm, niyə bizə köçmədin? Bizim bağımızda fligel tamam boşdur; bir də ki, özün bilərsən. Sən baği ondan kirayə edibsən? – Qadın başı ilə Lebedevi göstərib, yavaşdan əlavə etdi: – Bu adamdan? O nə üçün daim əzilib-büzülür?

Bu dəm Vera, həmişəki kimi qucağında uşaq otaqlardan eyvana çıxdı. Stulların yanında yaltaqlanan, nə etmək, özünü nə cür aparmaq lazım olduğunu qətiyyənlə dərk edə bilməyən, lakin heç də çıxıb getmək istəməyən Lebedev, birdən Veranın üstünə cumdu; eyvandan onu qovmaq istədi, əl-qolunu oynada-oynada onu hədələdi; hətta özünü itirərək ayaqlarını yerə vurdu.

General arvadı birdən əlavə etdi:

– O dəlidir?

– Yox, o...

General arvadı başqa qonaqlara da nəzər salıb onun sözünü kəsdi:

– Bəlkə, sərxoşdur? Sən heç də yaxşı adamlara qoşulmayıbsan, amma o, nə məlahətli qızıdır! Bu qız kimdir?

– Bu, Vera Lukyanovnadır, həmin Lebedevin qızıdır.

– A!.. Çox qəşəngdir. Mən onunla tanış olmaq istəyirəm.

Lakin Lizaveta Prokofyevnanın tərifi eşidən Lebedev qızını təqdim etmək üçün onu özü çəkib gətirdi.

Lebedev qadına yanaşa-yanaşa az qala dördqat olmaq istəyirdi.

– Yetimlərdir, yetimlər! Onun qucağındakı bu səvi də yetimdir; onun bacısıdır, qızım Lyubovdur: özü də mənim bu yaxınlarda vəfat etmiş halalca arvadım Yelenadan doğulmuşdur, arvadım altı həftə bundan əvvəl doğum vaxtı, Allah-təalanın əmri ilə ölmüşdür... bəli... ancaq bacısı olsa da, anasını əvəz edir, ancaq bacısıdır... bacı və ancaq bacı, yalnız bacı.

Lizaveta Prokofyevna lap hirsənib özündən çıxaraq birdən onun sözünü kəsdi:

– Amma sən, atam, əbləhin birisən, bağışla mənə. Di, kifayətdir, güman edirəm, özün başa düşürsən.

Lebedev dərin ehtiramla belini büküb baş əydi:

– Əsil həqiqətdir!

Aqlaya soruşdu:

– Bəri baxın, cənab Lebedev, sizin haqqımızda doğrumu deyirlər ki, siz apokalipsisi şərh edirsiniz?

– Əsil həqiqətdir... on beş ildir.

– Mən sizin haqqınızda eşitmişəm. Sizin haqqınızda, gerek ki, qəzetlərdə də yazmışdılar?

Lebedev sevincdən vəcdə gələrək dedi:

– Yox, ayrı şərhçi haqqında idi, başqası haqqında; o ölmüşdür, onun əvəzinə qalmışam.

– Lütf edin, yaxın günlərdən birində, qonşuluqda onu mənə şərh edin. Mən apokalipsisdən heç bir şey başa düşmürəm.

Elə bil iynə üstündə oturub gözləyən, var qüvvəsi ilə birtəhər söhbətə başlamaq istəyən general İvolgin birdən cəld sözə başladı:

– Aqlaya İvanovna, sizi xəbərdar etməyə bilmərəm ki, onun tərəfindən bütün bunlar ancaq şarlatanlıq, hiyləbazlıqdır, – o, Aqlaya İvanovna ilə yanaşı oturdu, – əlbəttə, bağın öz hüquqları var, – deyə o, sözüne davam etdi, – həm də öz səfəsi; həm də ki, apokalipsisi şərh etmək üçün bu cür qeyri-adi intrusu¹ qəbul etmək də başqa bir məşğuliyyət kimi əyləncədir, hətta idrak cəhətdən diqqətəlayiq əyləncədir, lakin mən... Siz, deyəsən, mənə heyrətlə baxırsınız? Mən

¹ Intrus – firtılacaq, yalançı

general İvolginəm, müsaidənilə özümü təqdim etmək şərəfinə nail olum. Mən sizi qucağında gəzdirmişəm, Aqlaya İvanovna.

Aqlaya şaqılı ilə gülmək üçün bütün qüvvəsini toplayıb burunun altında dedi:

– Çox şadam. Mən Varvara Ardalionovna və Nina Aleksandrovnaya ilə tanışam.

Lizaveta Prokofyevna pörtüdü. Onun qəlbində nə isə çoxdan qövr edən hiddət duyğusunu daha saxlaya bilmədi. Onun, lap çoxdan tanış olduğu general İvolgindən son dərəcə zəhləsi gədirdi.

General arvadı hiddətlə onun sözünü kəsdi:

– Sən həmişəki kimi yenə yalan deyirsən, atam, sən heç vaxt onu qucağında gəzdirməyibsən.

Ağlaya birdən təsdiq etdi:

– Sizin yadınızdan çıxıb maman, vallah, gəzdirib, Tverdə. Biz onda Tverdə yaşayırdıq. O zaman mənim altı yaşım var idi; yadımdadır. O, mənim üçün çox ox-yay düzəltdi, atmağı da öyrətdi; həm də mən bir göyərçin öldürmüşdüm. Yadımdadırmı, biz sizinlə bir göyərçin vurmuşduq?

Adelaida qışqırdı:

– Mənə isə o zaman kartondan dəbilqə və taxta qılınc gətirmişdi; mənim də yadımdadır!

Aleksandra təsdiq etdi:

– Bu, mənim də yadımdadır. Siz o vaxt yaralı göyərçindən ötrü deyişmişdiniz, sizi cəzalandırmışdılar, hərənizi bir küncə qoymuşdular; Adelaida başında dəbilqə və əlində qılınc dayanmışdı.

General Aqlayanı qucağında gəzdirdiyini qıza, ancaq söhbətə başlamaq üçün, elə-belə demişdi; həm də yalnız ona görə ki, gencərlə tanış olmaq istəyəndə onların hamısı ilə söhbəti həmişə belə başlayırdı. Lakin bu dəfə, elə bil qəsdən, elə oldu ki, o, həqiqəti dedi: həm də, tərs kimi, bu həqiqəti onun özü də unutmuşdu. Belə ki, indi Aqlaya qəflətən onunla birlikdə göyərçin vurduğunu təsdiq edəndə, generalın xatirəsində birdən-birə hər şey canlandı; bütün bunlar son təfərrüatnadək onun yadına düşdü; uzaq keçmişlərdə baş vermiş bir şeyi adam qoca yaşlarında çox vaxt necə xatırlayırsa, general da bunları o cür xatırlamışdı.

O birdən qışqırdı:

– Yadımdadır, hamısı yadımdadır! Mən o vaxt ştabs-kapitan idim. Siz – qəşəng, körpə bala idiniz. Nina Aleksandrovnaya... Qanya... Mən sizə... qonaq gəlmişdim. İvan Fyodoroviç...

General arvadı bu sözdən yapışdı:

– Di bax, görürsənmi, indi nə kökə düşübsən! Bir halda ki, sənə belə təsir bağışladı, deməli, hər halda, öz nəcib duyğularını şəraba sərf etməyibsən! Amma arvadına əzab verirsən. Uşaqlara başçılıq etmək əvəzinə, sən gedib borclular həbsxanasına düşürsən. Get buradan, atam, gir bir yerə, qapı dalındakı bucaqda dayanıb ağla; öz keçmiş məsumluğunu yadına sal, bəlkə Allah günahından keçər. Get, get, mən sənə ciddi deyirəm. İslah olunmaq üçün keçmişini tövbə və peşmançılıqla xatırlamaqdan yaxşı şey yoxdur.

Lakin bu sözlərin ciddi deyildiyini təkrar etməyin mənası yox idi; general da daim sərxoş olan adamlar kimi, çox həssas idi; özü də həddən artıq tənəzzül etmiş əyyaş adamlar kimi xoşbəxt keçmişin xatirələrinə çətinliklə dözürdü. O qalxıb itaətkarlıqla qapıya sarı yönəldi; Lizaveta Prokofyevnanın dərhal ona yazığı gəldi.

Lizaveta Prokofyevna onun arxasınca qışqırdı:

– Ardalion Aleksandroviç, atam! Bir dəqiqəliyə ayaq saxla; biz hamımız günahkarıq; çəkdiyən vicdan əzabı yüngülləşəndə, elə ki bu yüngüllüyü hiss elədin, gəl bizə, oturub keçmiş haqqında söhbət edək. Axı mən özüm hələ, bəlkə, səndən əlli dəfə artıq günahkaram; di, indi əlvida, get, burada sənlik iş yoxdur... – Lizaveta Prokofyevna birdən qorxdı ki, general qayıdır.

Atasının dalınca yüyürmək istəyən Kolyanı knyaz dayandırdı:

– Siz hələlik onun dalınca getməsəniz yaxşıdır. Yoxsa bir dəqiqədən sonra o, təəssüflənər, onda həmin dəqiqənin bütün təəssüratı korlanar.

Lizaveta Prokofyevna belə dedi:

– Doğru deyir, onunla işin olmasın; yarım saatdan sonra gedərsən. Lebedev cəsarətlənib əlavə etdi:

– Bütün ömründə heç olmazsa birçə dəfə doğru danışmaq gör nə deməkdir, – çox dərin təsir bağışladı!

Lizaveta Prokofyevna dərhal onun sözünü ağzında qoydu:

– Sənin barəndə eşitdiklərim doğrudursa, onda, görünür, sən də, atam, özünə görə deyilsən.

Knyazın başına toplaşmış qonaqların qarşılıqlı mövqeləri yavaş-yavaş müəyyən oldu. Knyaz, əlbəttə, general arvadı ilə qızlarının ona qarşı göstərilən qayğıkeşliklərini yüksək qiymətləndirməyi bacarırdı; buna görə, şübhəsiz, onlara səmimi dedi ki, nə naxoşluğuna, nə də vaxtın gec olmasına baxmayaraq, o özü günü bu gün, hələ onlar buraya gəlməmişdən əvvəl mütləq onların görüşünə getmək fikrində idi. Lizaveta Prokofyevna onun qonaqlarına göz yetirə-yetirə cavab verdi ki, bunu elə bu saat da icra etmək olar. Nəzakətli və fəvqəladə ünsiyyətli adam olan Ptitsın bir az keçmiş yerindən qalxıb, Lebedevin fligelinə getdi; o özü ilə bərabər Lebedevi də mütləq çəkib aparmaq istəyirdi. Lebedev söz verdi ki, bir azdan gələcəkdir; bu aralıq qızlarla söhbətə başlayan Varya, otaqda qaldı, Varya ilə Qanya generalın gətməsinə olduqca şad idilər; Ptitsından bir az sonra Qanya da getdi. Yəpançinlərlə birlikdə evvanda dayandığı bir neçə dəqiqə ərzində Qanya özünü təvazökar, ləyaqətlə aparırdı, onu iki dəfə təpədən dırnağa qədər nüfuzedicini nəzərlə süzən Lizaveta Prokofyevnanın baxışlarından qətiyyəni özünü itirmədi.

Doğrudan da onu əvvəllər tanıyan adamlar güldürdülər ki, Qanya xeyli dəyişmişdir. Bu, Aqlayanın çox xoşuna gəldi.

Ağlaya heç kəsə müraciət etmədən, – o bəzən bu cür hərəkət etməyi xoşlayırdı, ucadan, kəskin tərzdə birdən soruşdu:

– Axı, deyəsən indi buradan gedən Qavrila Ardalionoviç idi?

Knyaz:

– O idi, – dedi.

– Mən onu zorla tanıdım. O çox dəyişib, özü də... yaxşı mənada dəyişib.

Knyaz dedi:

– Mən buna çox şadam.

Varya sevinərək, canıyananlıqla əlavə etdi:

– O, ağır naxoş idi.

Lizaveta Prokofyevna qəzəb və heyrətlə, özü də az qala qorxuya düşüb soruşdu:

– Nəyi yaxşı mənada dəyişib? Nədən bildin? Heç bir yaxşılıq yoxdur. Sənə məhz yaxşı görünən nədir?

Lizaveta Prokofyevnanın stulu yanında dayanmış Kolya birdən ucadan dedi:

– “Yaxşılardan yaxşısı”, “Zavallı cəngavər”dir!

Knyaz Ş.:

– Mən özüm də belə düşünürəm, – deyib güldü. Adelaida təkəbbürlə dedi:

– Mən də tamamilə bu fikirdəyəm.

General arvadı bütün danışıqlara heyrətlə, dilxor halda göz gəzdirə-gəzdirə soruşdu:

– Hansı “Zavallı cəngavər”? – Lakin Aqlayanın qızardığını görüb, acıqlı-acıqlı əlavə etdi: – yəqin, boş sözdür! Nə “Zavallı cəngavər” – bəzəkdir?

Aqlaya təkəbbür və qəzəblə cavab verdi:

– Sizin əziziniz olan bu çocuq özlərinin sözlərini məgər birinci dəfəmi təhrif edir?

Aqlayanın ciddi görkəminə və amansızlığına baxmayaraq, hər bir münasibətsiz, qəzəbli hərəkətində (o isə çox tez-tez qəzəblənirdi), demək olar, hər dəfə, lap uşağcasına sadələşən cəhətlər, balaca, məktəbli uşaq ədaləti gözə çarpırdı; özü də bunları heç cür gizlədə bilmirdi; buna görə bəzən ona baxanda gülməmək mümkün deyildi, halbuki adamların nəyə güldüklərini və “nə ixtiyarla, nə cəsarətlə güldüklərini” başa düşməyən Aqlayanın qanı qaralır, lap dilxor olurdu; indi də onun bacıları, knyaz Ş. güldülər; hətta knyaz Lev Nikolayeviç də gülməsədi; o da nədənsə qızarmışdı. Kolya qəhqəhə ilə gülür və sevinirdi. Aqlaya çox bərk hiddətlənib, daha da qəşəngləşdi. Dilxorluq, həyəcanlanma ona son dərəcə yaraşırırdı; bu cür həyəcanlanmasına görə də özünün özünə acığı tuturdu.

Aqlaya əlavə etdi:

– Bəs o sizin azımı sözlünüzü təhrif edib.

Kolya qışqırırdı:

– Mən sizin öz sözlünüzə əsaslanıram! Bir ay bundan əvvəl siz “Don-Kixot”u vərəqləyirdiniz; dediniz ki, “Zavallı cəngavər”dən yaxşısı yoxdur. Mən bilmirəm siz o vaxt kimin haqqında deyirdiniz: Don-Kixot haqqında, yoxsa Yevgeni Pavliç haqqında; ya da ayrı bir şəxs haqqında; lakin kimin isə haqqında deyirdiniz, özü də söhbət uzun idi...

Lizaveta Prokofyevna acıqlanaraq onun sözünü kəsdi:

– Mən görürəm ki, sən, mənim əzizim, öz mülahizələrinlə lap həddini aşıb artıq-əskik danışırsan.

Kolya səsinə kəsmirdi:

– Məgər təkə mən deyirəm? O vaxt hamı deyirdi; elə indi də deyirlər; bax, elə bu saat knyaz Ş. və Adelaida İvanovna və hamı elan etdilər ki, “Zavallı cəngavər” tərəfdarıdır; deməli, “Zavallı cəngavər” mövcuddur və mütləq var; mənə qalırsa, hərgah Adeliada İvanovna olmasaydı, “Zavallı cəngavər”in kim olduğunu biz hamımız çoxdan bilərdik.

Adelaida gülürdü:

– Burada mənim nə günahım var?

– Portreti çəkmək istəmədiniz – günahınız bundadır! Aqlaya İvanovna o zaman sizdən xahiş etmişdi ki, “Zavallı cəngavər”in portretini çəkəsiniz; hətta şəklin, özü yaratmış olduğu bütün süjetini də söyləmişdi; süjet yadımızdadır mı? Siz istəmədiniz...

– Axı mən bunu nə cür çəkə bilərdim, kimi çəkəydim? Süjetdən belə çıxır ki, bu “Zavallı cəngavər”

Polad üzlkədə gördü
Kim nə vaxt baxdı ona.

Burada nə cür sifət çıxı bilərdi? Nə çəkəydim?! Barmaqlıq? Naməlum adamı?

“Zavallı cəngavər” (həm də, yəqin, çoxdan şərtləşdirilmiş) adı ilə kimin nəzərdə tutulduğunu üreyində çox yaxşı dərk etməyə başlayan general arvadı əsəbiləşərək dedi:

– Heç bir şey başa düşmürəm, o nə barmaqlıqdır! Lakin onu özündən çıxaran bu idi ki, knyaz Lev Nikolayeviç də tutulmuşdu və lap on yaşlı uşaq kimi utanırdı. – Əşi, bu sarsaqlıq qurtaracaq, yoxsa yox? Bu “Zavallı cəngavər”i mənim üçün şərh edəceklər, yoxsa yox? Məgər bu elə dəhşətli məxfi məsələdir ki, ona heç yaxın düşmək də mümkün deyil?

Lakin yenə də hamı gülürdü.

Görünür, bu söhbəti cəld kəsib, mövzunu dəyişdirmək istəyən knyaz Ş., nəhayət, söhbətə qarışdı:

– “Zavallı cəngavər” haqqında sadəcə olaraq, qərribə bir rus şəri var; nə başlanğıcı, nə də sonu olan parça. Təqribən bir ay bundan qabaq, bir dəfə, nahardan sonra hamı birlikdə gülür və həmişəki kimi Adelaida İvanovnanın gələcək şəkli üçün süjet axtarırdı. Siz bilirsiniz ki, Adelaida İvanovnanın şəkli üçün artıq çoxdandır ki, ailənin bütün üzvləri süjet axtarırlar, bu iş ailənin ümumi vəzifəsinə

çevrilmişdir. Elə bu vaxt “Zavallı cəngavər” tapdılar; əvvəl kimin dediyi yadımda deyil.

Kolya qışqırdı:

– Aqlaya İvanovna!

Knyaz Ş. sözüne davam etdi:

– Ola bilər, razıyam; ancaq mənim yadımda deyil. Bəziləri bu süjetə gülürdülər, bir parası da deyirdi ki, bundan yüksək mövzu ola bilməz, lakin “Zavallı cəngavər”i təsvir etmək üçün, hər halda sifət olmalıdır; bütün tanışların sifətlərini nəzərdən keçirməyə başladılar, heç biri yaramadı; bununla məşələ bitdi, vəssalam; mən başa düşmürəm ki, bütün bunları xatırlayıb, araya çıxarmaq Nikolay Ardalionoviçin hardan və nə üçün ağına gəldi? Əvvəllər gülməli olan, yerinə düşən şey, indi heç də maraqlı deyil.

Lizaveta Prokofyevna hiddətlə dedi:

– Ona görə ki, nə işə, beyinlərinə yeni kinli və təhqiredici bir sarsaqlıq düşüb.

Özünü tamamilə ələ ala bilmiş, həyəcanını boğmuş Aqlaya qəflətən təkəbbürlə, ciddi olaraq birdən dedi:

– Dərin ehtiramdan başqa heç bir sarsaqlıq yoxdur. – Bundan başqa da, Aqlayaya baxanda, bəzi əlamətlərdən başa düşmək olurdu ki, zarafatın getdikcə daha çox dərinləşməsinə indi o özü sevinirdi, həm də onun fikirlərindəki bütün təbəddülat məhz elə bir məqamda əmələ gəlmişdi ki, həyəcanlanıb nədənsə xəcalət çəkən knyazın, getdikcə daha da artan, fəvqəladə dərəcəyə çatan sıxıntı və utancaqlığı həddən artıq gözə çarpmaqda idi.

– Gah dəli kimi qəhqəhə ilə gülürlər, gah da birdən dərin ehtiramdan dəm vururlar! Qudurublar! Nə üçün ehtiram? Bu saat, de görüm, bu necə oldu ki, durduğun yerdə, sənin ağına qəflətən dərin ehtiram fikri gəldi?

Anasının az qala qeyzli sualının cavabında Aqlaya yenə də o cür ciddi əda ilə təkəbbürlə sözüne dazam etdi:

– Ona görə dərin ehtiramdır ki, bu şeirdə bilavasitə ideal sahibi olmağa qabiliyyəti olan adam təsvir edilmişdir, ikincisi, qarşısına ideal qoyaraq, ona inanmışdır; inanaraq özünün bütün həyatını kororanə ona sərf etmişdir. Bizim zəmanəmizdə belə şeyə həmişə rast gəlmək mümkün deyil. Orada bu şeirdə, “Zavallı cəngavər”in idealının, əslində, nədən ibarət olduğu göstərilməyib; lakin görünür

ki, bu nə isə saf və təmiz surət olub, təmiz gözəllik surəti”, özü də vurğun rıtsar şərf əvəzinə boynuna təşbeh keçiribmiş. Doğrudur, orada bir də nə isə mənası açılmamış, mübhəm bir deviz, onun öz siperində yazdığı A.N.B. hərfləri vardır.

Kolya onun sözünü təshih etdi:

– A.N.D.

Aqlaya dilxor olub onun sözünü kəsdi:

– Amma mən deyirəm A.N.B., elə bu cür də demək istəyirəm, hər necə olsa da, məlum məsələdir ki, onun xanımının kim və nəylə məşğul olmasının bu zavallı rıtsar üçün artıq fərqi yox idi. O bu qadını birdəfəlik sevmiş və onun “təmiz gözəlliyinə” inanmışdı, onun həmişəlik pərəstişkarı olmuşdu; bu pərəstişkarlığın məziyyəti də elə ora-sındadır ki, o qadın sonra oğru da çıxsa, cəngavər ona inanmalı və onun təmiz gözəlliyini qorumaq uğrunda mübarizə etməli idi. Görünür, şair, hər hansı təmiz və ülvi bir rıtsarın, bütün nəhəng orta əsr səciyyəli rıtsar platonik sevgi məfhumunu yeganə fəvqəladə bir surət simasında təcəssüm etdirmək istəmişdir; əlbəttə, bütün bunlar idealdır. “Yoxsul rıtsar”da isə bu duyğu artıq son dərəcə inkişaf etmiş, tərkı-dünyalıq dərəcəsinə çatmışdır; etiraf etmək lazımdır ki, bu cür duyğu qabiliyyətinə malik olmağın böyük mənası var; həm də bu cür hisslər, dərin və bir tərəfdən, olduqca tərifləyici iz buraxır; hələ biz Don-Kixot haqqında demirik; “Zavallı cəngavər” də elə həmin Don-Kixotdur, lakin komik deyil, ciddidir. Mən əvvəlcə başa düşməyib güldürdüm, amma indi “Zavallı cəngavər”i sevirəm, başlıcası onun igidliklərinə hörmət bəsləyirəm.

Aqlaya sözünü belə bitirdi; həm də ona baxanda, başa düşmək də olmurdu ki, o ciddimi danışır, yoxsa kinayə edir.

General arvadı inamla dedi:

– O da, onun igidlikləri də axmaqlıqdan başqa bir şey deyil! Elə sən özün də, əzizim, gopa basdın, yalan danışdın, bütöv bir mühazirə oxudun; mənim fikrimcə, bu, hətta sənə yaraşmayan hərəkətdir. Hər halda, yolverilməz hərəkətdir. Nə şeirdir? Oxu görüm, yəqin, bilirsen! Mən bu şəri mütləq eşitmək istəyirəm. Bütün ömrüm boyu şeirdən zəhləm gedib, lap ürəyimə dammışdı ki, şeir oxuyacaqlar. Allah eşqinə, knyaz, səbir elə, biz sənənlə, görünür, birlikdə səbir etməli, dözməliyik, – deyə general arvadı knyaz Lev Nikolayeviçə müraciət etdi. O çox pərt olmuşdu.

Knyaz Lev Nikolayeviç nə isə demək istəyirdi, lakin hələ də davam edən həyəcandan heç bir şey deyə bilmədi. Öz “mühazirəsində” həddini çox aşmış təkə Aqlaya qətiyyətlə utanıb eləməmişdi, hətta elə bil ki, buna şad idi. Aqlaya əvvəlki kimi yenə də ciddi görkəm və təkəbbürlə dərhal ayağa qalxdı; o, özünü elə tutmuşdu ki, elə bil bunun üçün irəlincədən hazırlanmışdı; özü də ancaq bu dövəti gözləyirdi; o, eyvanın ortasına çıxaraq, hələ də öz kreslosunda əyləşmiş knyazın qarşısında dayandı. Hamı ona bir az təəccüblə baxırdı; həm də qızın bu yeni şıltaqlığı hər halda bir az həddini aşmış olan dəcəlliyi, demək olar, hamını, knyaz Ş.-ni, Aqlayanın bacılarını, anasını dilxor etmişdi. Lakin görünür, Aqlayanın xoşuna gələn də məhz bütün bu süni həyəcan idi; o, şəri oxumaq mərasiminə də bu cür həyəcanla başlayırdı. Lizaveta Prokofyevna az qala onu öz yerində oturdacaqdı, lakin Aqlaya məşhur balladını ifadə ilə oxumağa başlayanda bu dəm iki nəfər yeni qonaq, ucadan danışa-danışa küçədən eyvana qalxdılar. Bu gələnlər İvan Fyodoroviç Yepançinlə onun arxasınca daxil olan bir nəfər gənc oğlan idi. Otaqdakılar bir az həyəcanlandılar.

VII

Generalı müşayiət edən təqribən iyirmi səkkiz yaşında ucaboy, qamətli, sifətdən qəşəng və ağıllı, iri qaragözlü cavan oğlan idi; kinayə ilə baxan parlaq gözlərindən görünürdü ki, bu gənc iti zəkali adamdır. Aqlaya heç dönüb ona baxmadı, yalnız və yalnız knyaza baxa-baxa və ancaq ona müraciət edərək süni həyəcanla şəri oxumağa davam etdi. Knyaz üçün tamamilə aydın oldu ki, Aqlaya bütün bunları nə isə xüsusi bir niyyətlə edir. Lakin təzə qonaqların gəlişi onun sıxıntılı vəziyyətini bir az yüngülləşdirdi. Knyaz onları görəndə ayağa qalxdı, uzaqdan başı ilə generalı lütfkarlıqla salamladı; işarə etdi ki, şerin oxunmasını dayandırmasınlar, özü isə kreslonun arxasına keçdi; burada sol əlini kreslonun söykənəcəyinə dayayıb balladını, kreslodə əyləşdiyi kimi “gülünc” vəziyyətdə deyil, necə deyirlər, daha əlverişli vəziyyətdə dinləməyə davam etdi. Lizaveta Prokofyevna öz tərəfindən, içəri daxil olanlara əli ilə amirənə iki dəfə işarə etdi ki, onlar dayansınlar. Knyaz bu aralıq, generalı

müşayiət edən öz təzə qonağı ilə olduqca maraqlanmışdı; knyaz aydın başa düşmüşdü ki, bu qonaq Yevgeni Pavloviç Rodomskidir, knyaz onun haqqında çox eşitmiş və bir neçə dəfə onu xatırlamışdı. Knyazı çaşdıran yalnız onun mülki geyimi idi; o eşitmişdi ki, Yevgeni Pavloviç hərbcidir. Şeir oxunduğu vaxt ərzində təzə qonağın dodaqlarında daim kinayəli təbəssüm dolaşır; sanki “Zavallı cəngavər” haqqında o da bəzi şeylər eşitmişdi.

Knyaz öz-özünə düşündü:

“Bəlkə də bunu o özü uydurub”.

Lakin Aqlaya özünü lap ayrı cür aparırdı. O irəli çıxıb şəri oxumağa başladığı ilk anlardakı süni həyəcan və təşəxxüsünü dəyişmişdi; qız indi elə ciddi görkəm almış və bədii əsərin ruhuna, mənasına elə dərindən nüfuz etmişdi, şerin hər sözünü elə mənalı ifadə edir, onları elə sadəliklə tələffüz edirdi ki, əsərin oxunuşu sona çatanda nəinki hamının diqqətini özünə cəlb etdi, eyni zamanda, balladanın yüksək ruhunu ifadə etməklə, böyük təşəxxüs və təkəbbürlə eyvanın ortasına çıxdığı anlardakı süni həyəcan və qüruruna qismən bəraət də qazandırdı. İndi aydın idi ki, qızın qürurla dayanmasının səbəbi oxunmasını öhdəsinə götürdüyü şerə ancaq misilsiz və ola bilsin, hətta sadələşməsinə hörmət bəsləməsi imiş. Aqlayanın gözləri parıldıyırdı; onun qəşəng çöhrəsində iki dəfə azacıq sezişən xəfif bir titrəyiş, ilham və sevinc ifadəsi təzahür etdi. Aqlaya oxudu:

Bir zavallı cəngavər
Yaşadı bu dünyada,
Üzü kədərli, solğun,
Özü cürətli, sadə.

Bir xəyal vürğunuydu –
Ağlaşmaz xəyal.
Deyərdi: üreyimin
Dərinliklərində qal.

O vaxtdan sevdasının
Ateşində alışdı,
Qəbrədək bir qadına
Nə baxdı, nə danışdı.

O, sərt qurşaq doladı
Şərf yerinə boynuna.

Polad üzlükdə gördü
Kim nə vaxt baxdı ona.

Məhəbbətə, arzuya
Yox elə sadıq hələ.
A. M. D. yazmışdı o
Qalxanına qanilə.

Fələstin düzlərində
Vuruşan hər qəhrəman
Xanımının adını
Zikr edəndə ucadan.

Lumen coeli? saneta Rosa!¹ –
Deyə haray salardı,
Bu dəhşət gurultudan
Müsəlman sarsılırdı.

Uzaq qəsrinə dönüb
Yaşadı, xiffət etdi.
Yaşadı qəmli nakam,
Nakam da öldü getdi.

Knyaz sonra bütün bu dəqiqəni xatırlayaraq, cavab tapa bilmədiyi bir sual üzərində xeyli vaxt fəvqəladə həyəcan keçirə-keçirə iztirabla düşünmüşdü; bu cür səmimi, gözəl duyğunu belə açıq-saçıq və qəzəbli kinayə ilə necə birləşdirmək olardı? Burada kinayə olmasına knyaz şübhə etmirdi; o bunu aydın başa düşmüşdü; bunun da səbəbi var idi; Aqlaya şəri oxuyanda A.M.D. hərflərini dəyişib, N.F.B. hərfləri ilə əvəz etmək kimi özbaşınalıqə yol vermişdi. Burada səhv yox idi; özü də bunu aydın eşitmişdi – knyaz buna şübhə edə bilməzdi – (sonralar bu sübut edildi.) hər halda Aqlayanın bu hərəkəti, – əlbəttə, həddən artıq kəskin və düşüncəsiz zarafat idi, – irəlicədən düşünülmüş qərəzli hərəkət idi. “Yoxsul rıtsar” haqqında hələ bir ay bundan əvvəl hamı danışırdı (və “gülürdü”). Bununla belə, knyaz sonralar nə qədər yadına salırdısa, belə nəticə çıxarırdı ki, Aqlaya bu hərfləri nəinki heç bir zarafat, yaxud hər hansı bir kinayə əlaməti təzahür etdirmədən, ya da bu hərflərin mübhəm mənasını daha qabarıq şəkildə ifadə etmək üçün onları hər hansı cəhətdən xüsusi

¹ Göylər nuru, müqəddəs Qızılgül!

şəkildə tələffüz etmir, əksinə, o bunları elə sarsılmaz ciddiyyətlə, elə məsumcasına sadələşlülük tələffüz edirdi ki, ona baxanda düşünmək olardı ki, balladada məhz bu hərfələr yazılımsı və kitabda da elə bu cür çap olunmuşdur. Knyazın qəlbini nə isə kədərləndirici və acı bir duyğu sancdı. Lizaveta Prokofyevna, əlbəttə, nə hərfələrin dəyişdirilməsini başa düşüb hiss etmişdi, nə də eyhamı. General İvan Fyodoroviç ancaq onu başa düşdü ki, ifadəli tərzdə şeir oxunurdu. Qalan dinləyicilərdən bir çoxu bunu başa düşərək, həm qızın cəsarətli hərəkətinə, həm də onun niyyətinə heyrət etdilər, lakin, səslərini çıxarmayıb, özlərini o yerə qoymadılar. Lakin Yevgeni Pavloviç (knyaz hətta mərc çəkişməyə hazır idi) nəinki başa düşmüşdü, hətta başa düşdüyünü göstərmək də istəyirdi; o həddən artıq kinayə ilə gülümsədi.

Şeir oxunub qurtaran kimi general arvadı çox məmnun halda dedi:

– Bu nə gözəl şeirdir! Kimin şeiridir?

Adelaida:

– Puşkinindir, – dedi, – Maman, bizi utandırmayın, belə şeyi soruşmaq ayıbdır!

Lizaveta Prokofyevna acı-acı cavab verdi:

– Adam sizinlə bundan da bəter sarsaq vəziyyətə düşər! Biabırılıqdır! Evə gələn kimi Puşkinin bu şeirini mənə verərsiniz!

– Bizdə, görək ki, heç Puşkinin əsərləri yoxdur.

Aleksandra əlavə etdi:

– Lap qədimlərdən bizdə iki əzik-üzük cildi var, haradasa atılıb qalıb.

– Elə bu saat ya Fyodoru, ya da Alekseyi ilk qatarla şəhərə göndərib aldırın; yaxşısı budur, Aleksey getsin. Aqlaya, bəri gəl! Öp məni, sən çox gözəl oxudun; amma – hərgah sən bunu səmimi oxuyurdunsa, – qadın az qala pıçıltı ilə əlavə etdi, – onda mən sənə acıyıram; hərgah sən bunu ona kinayə edərək oxuyurdunsa, onda sənənin hisslərini təqdir eləmirəm; hər halda, yaxşı olardı ki, heç oxumayırdın. Başa düşürsənmi? Get, xanım qız, mən hələ sənənlə sonra danışacağam; amma biz burada çox oturduq.

Bu aralıq knyaz İvan Fyodoroviçlə salamlaşdı; general isə Yevgeni Pavloviç Rodomskini ona təqdim edirdi.

– Yolda rast gəldi; bu saat qatardan düşüb; bildi ki, mən buraya gəlirəm və bizimkilərin hamısı buradadır...

Yevgeni Pavloviç onun sözlünü kəsdi:

– Xəbər tutdum ki, siz də buradasınız; mən çoxdan özümə söz vermişdim ki, sizinlə nəinki tanış olmağa, hətta sizinlə dostlaşmağa çalışacağam; ona görə də vaxtı itirmək istəmədim. Siz naxoşsunuz? Mən bunu bu saat eşitdim...

Lev Nikolayeviç ona əl verərək:

– Lap sağ-salamatam və sizinlə tanış olmağımıza çox şadam; sizin haqqınızda çox şey eşitmişəm və hətta knyaz Ş. ilə sizin barənizdə söhbət etmişik.

Qarşılıqlı nəzakət sözləri deyildi; ikisi də bir birinin-əlını sıxdı; nüfuzedicilərlə bir-birinin gözlərinə içinə baxdılar. Bir an içəri-sində ümumi söhbət başlandı. Knyaz gördü ki, (o indi hər şeyi, hətta, ola bilsin, heç olmayan şeyləri də çox cəld görürdü) Yevgeni Pavloviçin mülki paltarları hamıda nədənsə qeyri-adi, dərin heyrət oyatmışdı; məclisdəki adamları hətta o dərəcədə təəccübləndirmişdi ki, bütün qalan təəssürat müvəqqəti yaddan çıxmışdı. Elə bil ki, kostyumun dəyişdirilməsində nə isə xüsusilə mühüm bir əlamət vardı. Adelaida ilə Aleksandra təəccüblənərək Yevgeni Pavloviçə suallar verirdilər. Onun qohumu olan knyaz Ş. bunun səbəbini, hətta böyük nigarənciliklə soruşurdu; general, demək olar, təşvişə düşmüşdü. Təkcə Aqlaya Yevgeni Pavloviçə birçə dəqiqə, maraqla, lakin tamamilə sakitcə nəzər saldı; özü də elə bil herbimi, yoxsa mülki geyiminə ona daha çox yaraşdığını müqayisə etmək üçün nəzər yetirmişdi; lakin bir dəqiqə sonra üzünü döndərərək, daha ona tərəf baxmadı. Lizaveta Prokofyevna da, ola bilsin, bir az narahət idi, buna baxmayaraq, heç bir şey soruşmaq istəmədi. Knyaza elə gəldi ki, Yevgeni Pavloviç sanki Lizaveta Prokofyevnanın bir o qədər də xoşuna gəlmir.

Bütün sualların cavabında İvan Fyodoroviç israrla deyirdi:

– Təəccübləndirdi, heyretə saldı! Mən hələ bayaq Peterburqda ona rast gələndə heç inanmaq istəməirdim, Özü də nə üçün belə qəflətən, təəccüblü burasıdır? Özü hamıdan qabaq qışqırır ki, stulları sındırmaq lazım deyil.

Başlanmış danışıqlardan belə məlum oldu ki, Yevgeni Pavloviç bu istefa haqqında hələ xeyli vaxt bundan əvvəl xəbər veribmiş, lakin hər dəfə elə qeyri-ciddi danışmış ki, inanmaq olmurmuş.

Bir də ki, o, ciddi şeylər haqqında da həmişə zarafat tərzində elə danışdı ki, onu heç başa düşmək mümkün deyildi; xüsusilə özü bunun başa düşülməsini istəməyəndə belə edirdi.

Rodonski gülə-gülə deyirdi:

– Axı mən müvəqqəti, bir neçə ayılığa, ən çoxu bir il müddətində istifadə olacağam.

General hələ də həyəcanla deyirdi:

– Axı hər halda sizin işləriniz mənə az-çox məlumdur; ona görə də güman edirəm ki, buna qətiyyətlə ehtiyac yoxdur.

– Bəs malikanələrə baş çəkmək? Siz özünüz məsləhət görürdünüz; bundan başqa da mən xaricə getmək istəyirəm...

Bununla belə, bir az sonra söhbət dəyişdi; amma adamlara göz qoyan knyazın rəyinə görə, həddən artıq və hələ də davam edən xüsusi nigaranlıq, hər halda, əndazədən çıxırdı; həm də arada, görünürlər, nə isə xüsusi bir səbəb var idi.

Yevgeni Pavloviç Aqlayaya yanaşaraq soruşdu:

– Demək “Zavallı cəngavər” yenə meydandadır?

Knyaz heyrət etdi; ona görə ki, Aqlaya onu təəccüblə, sualedici nəzərlə süzdü; sanki bununla ona anlatmaq istəyirdi ki, onların arasında “Zavallı cəngavər” haqqında heç söhbət də ola bilməz və o həтта sualı da başa düşür.

Kolya Lizaveta Prokofyevna ilə möhkəm mübahisə edirdi.

– Canım, gecdir, indi Puşkinin əsərlərini almaq üçün şəhərə adam göndərmək vaxtı deyil, gecdir! Sizə üç min dəfə dedim ki, gecdir.

Yevgeni Pavloviç Aqlayadan cəld uzaqlaşdı, o da sözə qarışdı:

– Elədir, doğrudan da, indi şəhərə adam göndərmək gecdir; mən güman edirəm ki, Peterburqda dükənlər də bağlıdır; saat doqquza işləyib, – deyər o, saatını çıxartıb baxdı.

Adelaida əlavə etdi:

– Bu qədər gözləmişik, tələsməmişik, sabaha qədər dözmək olar.

Kolya əlavə etdi:

– Bir də ki, kübar cəmiyyət adamlarının ədəbiyyatla çox maraqlanması eyibdir. Yevgeni Pavloviçdən soruşun. Qırmızı çarxları olan sarı şaraban daha ləyaqətlidir.

Adelaida dedi:

– Siz yenə kitab sözü deyirsiniz, Kolya.

Yevgeni Pavloviç əlavə etdi:

– O ancaq kitab dili ilə danışır, ayrı cür yox; tənqidi icmallardan əxz olunan bütöv ifadələrlə deyir. Mən Nikolay Ardalionoviçin söh-

bətinə çoxdan fikir vermişəm və bunu bilirəm; lakin bu dəfə onun dedikləri kitabdan deyil. Nikolay Ardalionoviç açıq-aydın mənim qırmızı çarxları olan sarı şarabanıma işarə etdi. Lakin mən artıq onu dəyişmişəm, siz gecikibsiniz.

Knyaz, Radonskinin dediklərinə fikir verirdi... Ona elə gəlirdi ki, Radonski özünü çox gözəl aparır; təvazökar və şən adamdır; xüsusilə, ona sataşan Kolya ilə tamamilə özünə bərabər adam və dost kimi danışması knyazın xoşuna gəlmişdi.

Lizaveta Prokofyevna Lebedevin qızı Veraya müraciət etdi:

– Bu nədir? – Vera onun qarşısında, əlində bir neçə dəne böyük formatlı, çox gözəl cildlənmiş və demək olar, təptəzə kitablarla dayanmışdı.

Vera dedi:

– Puşkindir. Bizim Puşkin. Dədəm mənə tapşırırdı sizə təqdim edirəm.

Lizaveta Prokofyevna təəccüb etdi:

– Necə yəni? Bu necə ola bilər?

Lebedev cəld qızının arxasından irəli çıxdı:

– Hədiyyə kimi yox, hədiyyə kimi yox! Buna cəsarət etməzdim!

Öz qiymətinə. Bu bizim xüsusi, ailəvi, irsi Puşkinimizdir, Annenkovun nəşridir; indi bunu heç tapmaq da olmaz – öz qiymətinə veririk. Mən bunları satmaq istəyirəm, ehtiramla sizə təqdim edirəm: bununla da siz ali həzrətin ən nəcib ədəbi hissələrindən irəli gələn nəcib səbirsizliyinizin şahidi olduğum üçün təqdim etmək istəyirəm.

– Hə-ə, sətursan, onda sağ ol. Yəqin ki, qazancın olacaq; zərərdidə olmazsan; ancaq rica edirəm, əzilib-büzülmə, atam. Mən sənin haqqında eşitmişəm, deyirlər, sən olduqca məlumatlı adamsan; bir dəfə söhbət edərək; kitabları sən özünü mənə gətirəcəksən?

Son dərəcə məmnun qalan Lebedev kitabları qızının əlindən dartıb alaraq əzilə-əzilə dedi:

– Dərin ehtiram və... hörmətlə!

– Yaxşı, ancaq, itirmə, gətir; dərin ehtiramla olmasa da, bir şərtlə, – deyər Lizaveta Prokofyevna onu nüfuzedicilik nəzərlə süzərək əlavə etdi. – Ancaq astanaya qədər buraxaram; bu gün isə səni qəbul etmək fikrim yoxdur. Qızın Veranı istəyirsən lap bu saat göndər, o mənim çox xoşuma gəlir.

Vera səbirsizlikə atasına müraciət etdi:

– Siz nə üçün onların haqqında bir şey demirsiniz? Axı indi ki belədir, onlar özləri içəri girə bilirlər; hay-küy salmağa başlayıblar.

– Vera artıq şlyapasını əlinə almış knyaza müraciət etdi:

– Lev Nikolayeviç, orada çoxdandır sizin yanınıza gəlmiş dörd adam var; bizdə gözləyib söyüşürlər; amma dədəm onları sizin yanınıza buraxmır.

Knyaz soruşdu:

– Nə cür qonaqlar?

– Deyirlər ki, işimiz var, axı onlar elə adamdırlar ki, indi onları içəri buraxmasalar, sizi yolda, qabağınızı kəsib saxlayacaqlar. Lev Nikolayeviç, yaxşısı budur buraxın; sonra da birdəfəlik qulağımız din-cələr. Orada onları Qavrila Ardalionoviçle Ptitsın yola getirməyə çalışırlar; onlar qulaq asmaq istəmirlər.

Lebedev əl-qolunu oynada-oynada:

– Pavlişevin oğludur! Pavlişevin oğlu! – dedi. – Lazım deyil, lazım deyil! Onlara qulaq asmaq da lazım deyil; səadətli, cənab ali knyaz; onlardan ötrü sizin narahat olmağımıza da dəyməz. Düzünü deyirəm. Onların buna ləyaqətləri yoxdur...

Knyaz qeyri-adi həyəcanla qışqırdı:

– Pavlişevin oğlu! Aman Allah! Mən bilirəm... lakin axı mən... mən bu işi Qavrila Ardalionoviçə tapşırıışam. Bu saat Qavrila Ardalionoviç mənə deyirdi...

Lakin Qavrila Ardalionoviç bu dəm otaqlardan eyvana çıxmışdı; Ptitsın da onun arxasınca gəldi. Yaxındakı otaqdan hay-küy eşidildi; bunların da arasında öz səsi ilə bir neçə adamın səsinə batırmaq istəyirmiş kimi qışqıran general İvolginin uca və gur səsi eşidilirdi. Kolya dərhal səs-küy gələn tərəfə yüyürdü.

Yevgeni Pavloviç ucadan dedi:

– Bu, çox maraqlıdır!

Knyaz düşündü: “Demək, işdən halidir”.

General İvan Fyodoroviç hamının üzünə maraqla, təəccüblə baxaraq hiss etdi ki, bu yeni əhvalat təkçə ona məlum deyildir; o heyretlə soruşdu:

– Nə Pavlişevin oğlu? Özü də... Nə Pavlişevin oğlubazlıqdır?

Doğrudan da, hamı həyəcanlanmışdı, hamı gözləyirdi; Knyaz lap heyret etdi; ona görə ki, onun tamamilə şəxsi işi olan bu cür məsələ burada hamını son dərəcə maraqlandırmışdı.

Aqlaya çox ciddi görkəmlə knyaza yanaşaraq dedi:

– Hərgah siz bu işi elə bu saat və özünüz qurtarsanız çox-çox yaxşı olar; bizə isə müsaidə edin hamımız sizin şahidiniz olaq. Sizi ləkələmək istəyirlər, knyaz, siz özünüzü təkəbbür və qürurla təmizə çıxarmalısınız; həm də mən sizin əvəzinizə irəlicədən olduqca şadam.

General arvadı qışqırdı:

– Bu iyrenc iddianın, nəhayət, qurtarmasını mən də istəyirəm, sən onların abırını yaxşıca ver, knyaz, amansız ol! Bu işdən ötrü mənə lap dəng ediblər; özü də səndən ötrü mənim qanım xeyli qaralıb. Elə buna baxmaq da maraqlıdır. Çağır onları, biz burada əyləşəcəyik. Aqlaya yaxşı fikirləşib. Siz bu barədə bir şey eşidibsinizmi, knyaz? – deyərək o, knyaz Ş.-ya müraciət etdi.

Knyaz Ş. cavab verdi:

– Əlbəttə eşitmişəm, elə sizdə eşitmişəm. Lakin bu gənclərə baxmaq istəyirəm.

– O nihilist deyilən həmin bunlardırmı?

Həyəcan və təşvişdən Lebedev də az qala tir-tir əsirdi; o irəli addımlayıb dedi:

– Yox, onlar heç də nihilist deyillər; bunlar ayrı cürdürlər; xüsusi bir tayfadır; mənim bacımoğlu deyirdi ki, onlar nihilistlərdən irəli gediblər. Siz, zati-aliləri, əbəs yerə öz şahidliyinizlə onları utandırmaq fikrindəsiniz, onlar utanmazlar. Nihilistlər az-çox məlumatlı olurlar, içərilərində hətta alim də tapılır; halbuki bunlar irəli gediblər; ona görə ki, hər şeydən əvvəl, işgüzar adamlardır. Bu, əslində, nihilizmin müəyyən nəticəsidir; lakin bunlar düz yolla hərəkət etmir, şeyiələrə əsaslanırlar; dolayısı yolla iş görürlər; həm də özlərini hər hansı bir jurnal məqaləsində deyil, bilavasitə əməldə göstərirlər; söhbət burada, məsəl üçün, hər hansı bir Puşkin əsərinin mənasızlığı haqqında getmir; məsəl üçün, Rusiyanın parçalanması zərurəti haqqında da getmir; yox, indi onlar belə hesab edirlər ki, bir şeyi çox arzu edəndə, buna nail olmaq üçün səkkiz adamın başını kəsmək də lazım olsa, heç bir maneə qarşısında geri çəkilməyəcəklər, buna onların ixtiyarları, haqqı var. Lakin knyaz, mən hər halda sizə məsləhət görməzdim...

Lakin knyaz artıq qonaqları içəri buraxmaq üçün qapını açmağa gedirdi.

O gülümsəyərək dedi:

– Siz iftira deyirsiniz, Lebedev, sizin bacioğlunuz sizi çox məyus etmişdir. Ona inanmayın, Lizaveta Prokofyevna. Sizi inandırırım ki, Qorskilər və Danilovlar təsadüfi şəxslərdir, bunlar isə ancaq... səhv edirlər. ...Ancaq mən bunu burada hamının yanında həll etmək istəməzdim. Bağışlayın, Lizaveta Prokofyevna, onlar içəri daxil olacaqlar, mən onları sizə göstərib, sonra özümlə apararam. Buyurun, cənablar!

Əslində knyazı narahat edən, iztirab verən ayrı bir fikir idi. Onun ağına belə bir fikir gəlmişdi; bu işin indi, məhz bu saat, bu məqamda, məhz bu şahidlərin burada olduğu anlarda icra edilməsi irəlicədən düşünülmüş, bəlkə də, onun qələbə çalmasına deyil, biabır, rüsvay olmasına tamaşa etmək üçün bir adam tərəfindən təşkil edilmiş şey olmaya? Lakin onun bu cür “müdhis və kinli vasvasılığ” knyazı son dərəcə qüssələndirirdi. Onun ağına bu cür fikir gəlməsini bir adam bilməmiş olsaydı, knyaz az qala yerə girərdi; buna görə də onun yeni qonaqları içəri girən məqamda özünü səmimi surətdə mənəvi cəhətdən, ətrafındakı bütün adamlar içərisində alçaqlardan ən alçağı hesab etməyə hazır idi.

İçəri beş adam daxil oldu; bunlardan dördü təzə qonaq idi; beşinci isə onların arxasınca gələn general İvolgin idi; o hiddətlənmişdi; həyəcanlı idi; özü də bəlağətlə, qızğın nitq irad etmək təşnəsi idi. Knyaz gülümsəyib düşündü, “bu mütləq mənim tərəfimdədir!” Kolya hamı ilə birlikdə içəri keçmişdi: o, təzə gələn qonaqların sırasında olan İppolitlə həyəcanla danışdı; İppolit qulaq asa-asa gülümsəyirdi.

Knyaz qonaqları əyləşdirdi. Onların hamısı o qədər gənc, hətta həddi-buluğa çatmamış elə cavan şəxslər idi ki, adam həm bu qəziyyəyə, həm də bu əhvalatdan irəli gələn bütün mərasimə heyrət etməyə bilməzdi. Məsələn, bu “yeni iş” barədə heç bir şey bilməyən və başa düşməyən İvan Fyodoroviç Yepançin bu cavanlara baxıb, hətta qəzəblənirdi; ola bilsin ki, bu işə etiraz da edərdi; lakin o görürdü ki, knyazın partikulyar¹ mənafeyi arvadını son dərəcə maraqlandırır; bu isə generala çox qəribə görünürdü; ona görə də səsini çıxartmırdı. Bununla belə, general qismən maraqlandığı üçün, qismən də rəhmdilliyinə görə məclisi tərk etmədi; o hətta ümid edirdi ki, bəlkə, knyaza kömək də edə bildi və hər ehtimala qarşı, nüfuzundan

istifadə etməklə, bəlkə, fayda verə bildi; lakin içəri girən İvolginin uzaqdan ona baş əyməsi generalı yenə cin atına mindirdi; o qaşqabağını tökdü, özünə söz verdi ki, cıncırını da çıxarmayacaq.

Dörd nəfər lap cavan qonaqların arasında bir nəfər otuz yaşında adam var idi; bu, “Roqojinin dəstəsindən olan, istefaya çıxmış poruçik, boksçu, sədəqə istəyənlərin hərəsinə on beş manat verən” şəxs idi. Aydın idi ki, o bu cavanları cəsarətləndirmək üçün səmimi dost kimi müşayiət edirdi; həm də lazım gəlsə, ehtiyac olsa, kömək etmək üçün gəlmişdi. Qalanlarının arasında isə birinci yeri tutan və birinci rolu oynayan “Pavlişşevin oğlu” adını daşıyan adam idi; ancaq o özünü Antip Burdovski kimi təqdim etmişdi. Bu, üst-başdan çox yoxsul, pinti bir cavan idi; sürtükunun qolları elə yağlı idi ki, ayna kimi parlıdaydı; kirli jiletini yuxarıyadək düymələmişdi; dəyişəksiz idi; boynuna sarıdığı, bütünlüklə çirkələnmiş qara ipək şərfini burub düyünləmişdi, əlləri çirkli idi; bütün sifətini sızanaq basmışdı, sarışın idi; belə demək təbii caiz isə, sadələvh sırtıq baxışları vardı. Hündürboylu, iyirmi iki yaşlı arıq bir oğlan idi. Sifətində zərrə qədər kinayə əlaməti yox idi, zərrə qədər refleksiya² ifadəsi gözə çarpmırdı, əksinə, sir-sifətindən görünürdü ki, nəyəsə tam hüququ olan adam kimi özündən çox müştəbehdir; eyni zamanda, elə bil ki, özünü daim təhqir olunmuş hesab etməyə, təhqir olunmuş hiss etməyə çox ehtiyac duyurdu. O, həyəcanla, tələsə-tələsə və dili dolaşa-dolaşa danışdı, sanki sözləri çeynəyirdi; elə bil ki, pəltək idi; ya da mənşəyi etibarlı ilə əsil rus olmağına baxmayaraq, sanki əcnəbi idi.

Onu, əvvələn, Lebedevin oxuculara məlum olan bacioğlusu, ikincisi, İppolit müşayiət edirdi. İppolit lap cavan idi, on yeddi yaş vardı; bəlkə də, on səkkiz olardı; ağıllı sifəti vardı; lakin üzündən görünürdü ki, daim əsəbiləşir; sifətində xəstəliyin dəhşətli izləri görünürdü. Skelet kimi arıq idi, üzü sarı, lap solğun idi; gözləri parlayırdı; yanaqlarında od kimi parlayan iki qırmızı ləkə vardı. Ara vermədən öskürürdü, hər sözdən sonra demək olar, hər nəfəs alanda səsi xırıldayırdı. Şiddətli vərəm naxoşluğuna mübtəla olması aydın görünürdü. Adama elə gəlirdi ki, onun cəmi-cümlətəni iki-üç həftəlik ömrü qalır. O çox yorulmuşdu; ona görə də hamıdan qabaq stulda oturdu. Qalanları isə içəri girəndə bir az çəşmiş və utanmışdılar:

¹ Partikulyar – qeyri-rəsmi, xüsusi, xidmətə aid olmayan

² Refleksiya – öz təəsüratını təhlil etmə

bununla belə, təşəxxüslə baxırdılar; həm də, görünür, ləyaqətlərinə xələl toxundurmaqdan qorxurdular; təəccüblü burası idi ki, bu keyfiyyətlər onların çıxardıqları adla uyğunlaşmırdı, çünki onlar bütün bihudə kübar xırdaçılığını, xurafatı və öz xüsusi mənfəətlərindən başqa, az qala, dünyada nə varsa hamısını inkar edən adam şöhrəti qazanmışdılar.

“Pavlişevin oğlu” tələsə-tələsə və dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Antip Burdovski.

Lebedevin bacısı oğlu aydın, səlis tələffüzlə:

– Vladimir Doktorenko, – deyə özünü təqdim etdi; o özünü elə tutmuşdu ki, elə bil Doktorenko olması ilə lovğalanırdı.

İstefaya çıxmış poruçik burnunun altında:

– Keller! – dedi.

Qonaqlardan sonuncusu cır səslə:

– İppolit Terentyev, – deyə qışqırdı. Nəhayət, hamısı knyazla üzbəüz sıra ilə stullarda oturdular; özlərini təqdim edəndən sonra hamısı o saat qaşqabağını tökdü; həm də ürəklənmək üçün furajkalarını bir əlindən o biri əlinə keçirdilər; hamısı danışmağa hazırlaşmışdı: buna baxmayaraq, sir-sifətlərindən görünürdü ki, nəse gözləyirlər; dinib-danışmırdılar; onların fikrindən keçən şey sifətlərindən oxunurdu: “Yox, aşna, yalan deyirsən, aldada bilməzsən!” hiss edilirdi ki, başlanğıc üçün birisinin ancaq ilk sözü deməsinə bəndir, onda hamısı dərhal bir-birinin sözünü kəsə-kəsə, bir-birini qabaqlaya-qabaqlaya birdən danışmağa başlayacaqlar.

VIII

Knyaz sözə başladı:

– Cənablar, mən sizlərdən heç kəsi gözləmədim; özüm bu günə qədər naxoş idim, sizin işinizi isə (knyaz, Antip Burdovskiye müraciət etdi) hələ bir ay bundan əvvəl Qavrila Ardalionoviç İvolginə tapşırırdım; elə o vaxt da sizə bu barədə məlumat vermişdim. Bununla belə, sizinlə şəxsən söhbət etməkdən boyun qaçırıram; ancaq razılışım ki, belə bir məqamda... Hərgah söhbətiniz uzun çəkməyəcəksə, təklif edirəm mənimlə ayrı otağa keçəsiniz... İndi burada mənim dostlarım əyləşiblər, həm də inanın...

Lebedevin bacıoğlusunu, hələlik çox bərkədən danışmasa da, knyazın sözünü son dərəcə nəsihətamiz tərzdə kəsdi:

– Dostlar... nə qədər olur olsun, lakin, müsaidənizlə – bir bizə də müsaidə edin, deyək ki, siz bizi öz nökrəxananızda iki saat gözləməyə vadar etmək əvəzinə, bizimlə bir az nəzakətlə də rəftar edə bilərsiniz...

Fövqəladə həyəcanlanmış Antip Burdovski birdən burnunun altında dedi:

– Bir də ki, əlbəttə... və mən... bu da knyazsayağı hərəkət! Həm də bu... siz, deməli generalınız! Mən sizin nökrəiniz deyiləm! Bir də mən, mən... – onun dodaqları əsir, səsi titrəyirdi; ağız seliyinin qətrələri ətrafa sıçrayırdı, elə bil ki, bütün bədəni partlamış, yaxud da parçalanmışdı; lakin birdən elə tələsdi ki, on kəlmədən sonra onu heç başa düşmək də olmurdu.

İppolit cır və titrək səslə qışqırdı:

– Bu, knyazsayağı hərəkət idi.

Boksçu donquldandı:

– Hərgah mənimlə belə rəftar etsəydilər, yəni demək istəyirəm ki, bu bilavasitə mənim kimi necib bir adama aid olsaydı, onda mən Burdovskinin əvəzinə... mən...

Knyaz yenə təkrar etdi:

– Cənablar, vallah, sizin burada olmağınızı mən bir dəqiqə bundan qabaq bilmişəm.

Lebedevin bacıoğlusunu yenə dilləndi:

– Knyaz, sizin dostlarınız kim olur olsun, biz onlardan qorxmuruq; ona görə ki, bizim işimiz haqq işdir.

İppolit yenə də cır səslə, lakin bu dəfə fəvqəladə qızıqaraq qışqırdı:

– Müsaidə edin, sizdən soruşum. Burdovskinin işini öz dostlarınızın mühakiməsinə çıxarmağa sizin nə ixtiyarınız var idi? Bəlkə, biz heç sizin dostlarınızın mühakiməsinə istəmirik, sizin dostlarınızın mühakiməsinin nədən ibarət olacağı həddən artıq ayındır!..

Söhbətin bu cür başlanmasından heyrətlənmiş knyaz, nəhayət, fikir söyləməyə imkan taparaq dedi:

– Axı cənab Burdovski, hərgah siz burada danışmaq istəmirsinizsə, onda sizə deyirəm, bu saat gedək başqa otağa, təkrar edirəm ki, sizin hamınız barədə mən ancaq bu dəqiqə eşitmişəm...

Burdovski ətrafına hürkə-hürkə, qorxa-qorxa göz gəzdirdi; daha artıq şübhələndi, birdən yenə kəkələdi:

– Lakin ixtiyarınız yoxdur, yoxdur ixtiyarınız, ixtiyarınız yoxdur!.. Sizin dostlarınızın!.. Bəli!.. Sizin ixtiyarınız yoxdur! – Bu sözləri deyib, elə bil sözünü qurtararaq birdən dayandı, özü də qırmızı, yoğun damarlar basmış, uzağı görə bilməyən, donbalan gözlərini dinməz-söyləməz bərəldib, bütün bədənini qabağa əydi, sualedici nəzərini knyazın üzünə zillədi. Bu dəfə knyaz o dərəcədə heyrət etdi ki, özü də susdu; o da bir kəlmə danışmadan, gözünü bərəldib Burdovskiye baxırdı.

Lizaveta Prokofyevna qəflətən knyazı səslədi:

– Lev Nikolayeviç! Bax bunu bu saat, elə bu dəqiqə oxu, bu bilavasitə sənin məsələyə aiddir.

General arvadı həftəlik yumoristik qəzetlərdən birini tələsik knyaza tərəf uzadaraq, barmağı ilə məqaləni göstərdi. Qonaqlar hələ içəri daxil olanda Lebedev yandan cəld Lizaveta Prokofyevnaya yanaşdı, bir kəlmə də danışmadan, bu qəzeti yan cibindən çıxartdı, düz general arvadının gözünün qabağına tutaraq, xətlərlə işarə edilmiş sütunu göstərdi. Lizaveta Prokofyevnanın artıq oxumuş olduğu parça onu son dərəcə hiddətləndirmiş, əsəbiləşdirmişdi.

Hədsiz məyus olmuş knyaz mızıldadı:

– Yaxşı olmazmı ki, mən bunu ucadan oxumayım, mən bunu təklidə oxuyardım... sonra...

Lizaveta Prokofyevna knyazın yenicə əlinə aldığı qəzeti hövsələsizliklə dartıb onun əlindən alaraq Kolyaya müraciət etdi:

– Əşi, yaxşısı budur, sən oxu, bu saat oxu, ucadan! Ucadan! Hamı üçün ucadan, qoy hamı eşitsin!

Lizaveta Prokofyevna tez qızıışan və tez vəcdə gələn qadın idi; ona görə də bəzən, çox fikirləşmədən, qəflətən və bütün lövbərləri qaldıraraq, hava haqqında soraqlaşdı məlumat almada açıq dənizə yollanırdı. İvan Fyodoroviç niğarançılıqla qımıldandı. Lakin hamı ilk anlar hələ qeyri-iradi olaraq dayanıb heyrət içində gözləyirdi. Kolya bu dəm qəzeti açıb, cəld ona yanaşan Lebedevin göstərdiyi yerdən oxumağa başladı.

“Proletarlar və nəvə-nəticələr, gündəlik və hər günkü soyğunçuluqlardan parça! Tərəqqi! İslahat! Ədalət!”

“Bizim müqəddəs Rusiya adlanan ölkəmizdə çox qərribə əhvalatlar baş verir; özü də bizim islahatlar və ortaqlı təşəbbüslər əsrində, milliyət və hər il xaricə aparılan yüz milyonlar əsrində, sənayeni rəğbətləndirmə və fəhlə əllərinin şikəst edildiyi əsrdə! Və s. və ilaxir, hamısını sayıb-sadalamaqla qurtarmaz, cənablar, ona görə də birbaşa keçək mətləbə. Bizim keçmiş mülkədar ağalığının övladlarından birinin başına lətifəyə bənzər əcaib bir əhvalat gəlib (de profundis!); özü də, əlavə edək ki, bu adam həmin övladlardandır ki, hələ dədə-babaları var-yoxunu ruletkalarda uduzub lütləşmişdi, ataları yunker və poruçiklər rütbələrində qulluq etməyə vadar olmuşdular; onlar adətən dövlət puluna göz dikib məsum bir səhvə yol verdikləri üçün məhkəməyə cəlb edilir və müttəhim kimi ölürdülər; uşaqları isə bizim hekayətimizin qəhrəmanı kimi, ya böyüyüb idiot olur, yaxud da həтта cinayətkarlıq edib məsuliyyətə alınırıldı; bununla belə, ibrət dərsi olmaq üçün və islah edilmək məqsədi ilə prisyajnilər tərəfindən onlara bəraət verilir; yaxud da, nəhayət, camaatı heyretə gətirən bir lətifə yayıb, bizim onsuz da biabırçılıqla dolu olan zəmanəmizi rüsvay edirlər. Bizim bu övlad yarım il bundan əvvəl, qışda, ayağında xarici ştibletlər və əynində tünük bir şinel tirtir esə-esə, idiotizmdən (sic!) müalicə olunduğu İsveçrədən Rusiyaya qayıdırdı. Etiraf etmək lazımdır ki, onun baxtı yamanca gətirirdi, belə ki, onun hələ, İsveçrədə müalicə olunduğu maraqlı naxoşluğunu nəzərə almadan (yaxşı, siz bir özünüz düşünün, heç idiotizmdən də şəfa tapmaq olar?!)) deyə bilərik ki, bu adam rus məsələsinin düzgünlüyünü sübut edə bilirdi: “Müəyyən zümrəyə məxsus adamların – naxışı gətirir!” Özünüz düşünün: deyirlər ki, onun poruçik olan atası bütün rotanın pulunu qumarda qəflətən uduzduğu üçün, hələ bəlkə də, tabeliyində olan adamı şallaqla möhkəmcə kətkəldirdiyinə görə (qədim zamanlar ki yadınızdadır, cənablar!) məhkəməyə cəlb olunmuş, müttəhim kimi də ölmüşdür; atası öləndən sonra bizim südəmər barona olduqca varlı rus mülkədarlarından birinin rəhmi gəlmiş, onun tərbiyəsini öz öhdəsinə götürmüşdür. Bu rus mülkədarının, – onu şərti olaraq P. adlandıraraq, – keçmiş firavanlıq dövründə dörd min can təhkimli kəndlisi olmuşdur; (təhkimli canlar! Cənablar, siz bu cür ifadəni başa düşürsünüz mü? Mən başa düşürəm. İzahlı lüğətə müraciət edib aydınlaşdırmaq lazımdır: “Rəvayət yadda olsa

da, inanmaq çetindir”), görünür, rus avara və tüfeylilərindən biri olmuşdur; o tüfeyli tənbellər ki, öz mənasız ömürlərini xaricdə, yayda mөdən suları kurortlarında, qışda isə saysız-hesabsız möbləqlər sərf etdikləri Paris Şato de-flyorunda keçirirdilər. Qəti surətdə demək olar ki, bütün keçmiş təhkimçilik əmlakı töycüsünün üçdə biri Paris Şato de-flyoru sahibinin cibinə gədirdi. (Gör bir nə xoşbəxt adam imiş!) Hər necə olsa, qayğısız və əhlikəf P. yetimçə bəyzadəni knyaz kimi tərbiyə edir, onun üçün mürebbi və mürebbiyələr tuturdu (şübhəsiz ki, qəşənglərini), yeri gəlmişkən deyək ki, bu mürebbiyələri Parisdən özü ilə gətirirdi. Lakin nəslin son nümayəndəsi olan ağazadə idiot idi. Şato de-flyor mürebbiyələrinin köməyi olmadı, ona görə də bizim tərbiyələndirilən bu ağazadə iyirmi yaşınadək, hətta rus dili də istisna edilmədən, heç bir dildə danışmağı da öyrənməmişdi. Dil bilməməyi üzrlü hesab etmək olar. Nəhayət, P-nin rus təhkimçi ağına belə bir fantaziya gəldi ki, İsveçrədə idiotun başına ağıl qoymaq olar; burası da nəzərə alınmalıdır ki, fantaziya da məntiq var: tüfeyli və xüsusiyyətçi təbii olaraq elə təsəvvür edə bilərdi ki, pul ilə bazarda, xüsusilə İsveçrədə hətta ağıl da satın almaq olar. İsveçrədə hansı məşhur professorunsa yanında beş il müddətində müalicə olundu, minlərlə pul xərc edildi: idiot, məlum məsələdir ki, ağıllanmadı, lakin, şübhəsiz güc-bəla, hər halda adama oxşadı. P. nəgahan öldü. Heç bir vəsiyyətnamə, əlbəttə, qoymamışdı; onun işləri həmişə olduğu kimi, dolaşığı idi; acgöz həris varislərin sayı-hesabı yox idi; göstərilən mərhəmət sayəsində, anadangəlmə idiotizmdən İsveçrədə müalicə edilən nəslin son övladları bu varislərin heç yadına da düşmür, onları zərrə qədər hesaba almırdılar. Son övlad idiot da olsa, hər halda öz professoruna kələk gəlib aldatmışdı; deyirlər ki, öz vəlinəmətinin ölümünü professordan gizlədibmiş, beləliklə də, iki il onun yanında müftə müalicə olunmuşdur. Lakin professor özü nadürüst, şarlatan olmuşdur; o, pulsuzluqdan, hər şeydən bətdər isə özünün iyirmi beş yaşlı müftəxorunun iştahasından, nəhayət, qorxuya düşür, öz köhnə ştibletlərini ona geydirir, köhnəmiş şinelini ona bağışlayır, özünə də rəhm edərək üçüncü dərəcəli vaqonda pash Rusland!¹, – yola salıb, İsveçrədən rədd edir. Adama

¹ Rusiyaya

elə gəlir ki, bizim qəhrəmanımızın bəxti kor çıxdı, ondan üz döndərdi. Amma heç də belə deyil: bütöv quberniyaları acından qıran fələk, Krilovun susuzluqdan yanan çölün üzərindən keçərək, yağışını okeana yağdıran *Qara buludu* kimi, özünün bütün nemətlərini bütünlüklə bu aristokratlığın başına yağdırır. O, İsveçrədən Peterburqa gələn kimi, elə həmin məqamda Moskvada onun (əlbəttə, tacir arvadı olan) anasının qohumlarından biri, uzunsaqqal tacir və təriqətçi olan kimsəsiz, sonsuz bir qoca ölü; özü də bir neçə milyon danışqsız, təmiz, nəqd miras qoyub gedir. (Nə olardı bu miras sizinlə birlikdə bizə qismət olaydı, oxucu!) Həm də bütün bunlar bizim son nəslin nümayəndəsinə, bütün bunlar bizim, İsveçrədə idiotizmdən müalicə olunan barona qismət oldu, hə, burada məsələ artıq tamamilə başqa şəkil alır. Özgəsinin aşnası olan bir nəfər məşhur dilbər gözələ bənd olmuş bizim ayağı ştibletli baronumuzun başına qəflətən bir dəstə dost-aşna toplaşdı; hətta qohumlar da tapıldı, hələ bu nədir ki; qanuni nikahlanmaya can atan dəstə-dəstə ehtirashı nəcib qızlar da tapıldı; daha bundan yaxşı nə ola bilər: aristokrat, milyoner, idiot – bütün keyfiyyətlər meydandadır; bu cür əri heç çıraqla da axtarsan tapa bilməzsən, heç sifarişlə də tapılmaz!..”

Son dərəcə qəzəblənmiş İvan Fyodoroviç birdən qışqırdı:

– Mən bunu... bunu başa düşə bilmirəm!

Knyaz yalvara-yalvara:

– Kifayətdir, Kolya! – deyərək qışqırdı. Hər tərəfdən səslər ucaldı.

Görünür, özünü lap zorla saxlayan Lizaveta Prokofyevna qəti olaraq dedi:

– Oxunsun! Nə olur olsun oxusunlar! Knyaz! Hərgah oxumağa ara versələr, biz savaşaçağıq.

Çarə yox idi; qızarıb-pörtmüş, qızıışmış, təşvişə düşüb həyəcanlanmış Kolya oxumağa davam etdi:

“Lakin bizim meydana təzəcə çıxmış milyonerimiz, necə deyirlər, səmalarda qanad çalarkən, tamamilə kənar bir qəziyyə üz verdi. Bir gün səhərçağı onun yanına sakit və ciddi simalı, nəzakətlə, ləyaqət və ədalətlə danışan, təvazökar və zövqlə geyinmiş, mütərəqqi fikirli bir adam gəlir, gəlişinin səbəbini iki kəlmə ilə izah edib deyir ki, o, məşhur vəkildir; bir neçə gənc ona bir iş tapşırılmışdır; o bu gənc oğlanın tərəfindən gəlmişdir. Bu cavan oğlanın adı Pavlişşev deyil,

amma sən demə, əslində mərhum P.-nin oğludur. Şəhvətpərəst P. gəncliyində, təhkimlilərdən olan bir nəfər namuslu, yoxsul, lakin avropasayağı tərbiyə olunmuş qızı aldadıb yoldan çıxarmışdı (həm də, əlbəttə, keçmiş təhkimçilik üsulunun baron hüquqlarından istifadə etmişdi), öz əlaqəsinin yaxınlaşmaqda olan labüd nəticəsini görüb onu tez-tələsik, qızı çoxdan sevən bir nəfər nəcib xasiyyətli sənətkara, həm də idarə qulluqçusuna ərə verdi. O yeni evlənənlərə əvvəlcə kömək edirdi, lakin çox keçmədən qızın nəcib xasiyyətli əri onun yardımından imtina etdi. Bir müddət keçdi, nəticədə P. təcridlə qızı da yadından çıxartdı; bu qızla əlaqəsindən törəyən öz oğlunu da; sonra isə məlum olduğu kimi, sərəncam–filan verməmiş öldü. Halbuki onun qanuni nikahdan doğulan, lakin ayrı fəmiyyə ilə böyüyən oğlu var idi; atalığı öləndən sonra oğlan ancaq öz vəsaiti ilə dolanmalı oldu; naxoş, ayaqları tutulmuş, əzab çəkən anası ucqar quberniyalardan birində qaldı; özü isə paytaxtda tacir evlərində dərs verərək, gündəlik halal zəhmətlə pul qazanıb dolanırdı, beləliklə də, əvvəlcə gimnaziyada oxuyurdu, sonralar isə ali təhsil almaq məqsədi ilə özü üçün faydalı mühazirələr dinləməyə başladı. Lakin hər dərsi üçün rus tacirinin verdiyi on qəpiklə çoxlu vəsait əldə etmək olar: hələ bundan başqa, ayaqları tutulmuş naxoş ananı da saxlamaq lazım idi; onun anası, nəhayət, ucqar quberniyada öldü; lakin onun ölümü də oğlunun vəziyyətini yüngülləşdirmədi! İndi sual olunur: bizim son nəsil nümayəndəsi ədalət üzrə necə hərəkət etməli idi? Oxucu, siz, yəqin, güman edirsiniz ki, o özünə belə demişdir: “Mən bütün ömrüm boyu P.-nin bütün hədiyyə və bəxşişlərindən istifadə etmişəm; mənim tərbiyəm üçün, dayələr üçün və idiotizmədən müalicə olunmaq üçün on minlərlə pul İsveçrəyə getdi; indi budur, mənim milyonlarım var, P.-nin oğlu isə öz övladını yadından çıxarmış dəmdəməki atasının bəd əməllərində heç bir günahı olmayan nəcib xasiyyətli oğul, dərs verməklə məhv olur. Mənə qismət olanların hamısı, ədalətə görə ona qismət olmalı, onun olmalı idi. Mənim üçün sərf olunan hədsiz böyük məbləğlər, əslində, mənim deyil. Bu, ancaq taleyin kor–koranə yol verdiyi səhvdir: o məbləğlər P.-nin oğlunun olmalı idi. Onlar mənə deyil, ona sərf edilməli idi – bu, dəmdəməki və unutan P.-nin fantastik şıltaqlığının nəticəsidir. Hərgah mən tamamilə nəcib, nəzakətli, ədalətli adam olsaydım,

mirasın yarısını onun oğluna verməli idim; lakin hər şeydən əvvəl sərhəsab adam olduğum üçün və bu işin qeyri–hüquqi olmasını olduqca yaxşı başa düşdüyüm üçün milyonlarımın yarısını verməyəcəyəm. Lakin indi, P.-nin mənə idiotizmə sərf edilmiş həmin on minlərlə pulunu onun oğluna qaytarmasam, bu mənə təərəfimdən, ən azı, alçaqlıq və həyasızlıq olar. (Son nəsil nümayəndəsi unutmuşdu ki, bu həm də öz xeyrini bilməməkdir.) Burada yalnız və yalnız vicdan və ədalət hökm etməlidir! Ona görə ki, P. mənə tərbiyəmi boyunna çəkməseydi, mənə əvəzimdə öz oğlunun qayğısına qalmış olsaydı, halım necə olardı?”

Lakin yox, cənablar! Bizim son nəsil övladları belə düşünməzlər. Gənc oğlanın işi üçün səylə çalışdığı bir nəfər vəkil yalnız və yalnız dostluq naminə və demək olar, oğlanın iradəsinə rəğmən, lap zorla öz öhdəsinə götürmüşdü; vəkil bu gənci ona hərtərəfli təqdim etdi, onun qarşısında namus və vicdan, nəciblik borcunu yerinə yetirmək, ədalətlə və hətta sadəcə mülahizə və düzgün haqq–hesabla hərəkət etmək zərurətini haqqında çox dedi, dönmədi; nə etmək olardı? Bütün bunlara hələ birtərəfli dözmək olardı, lakin doğrudan da, bağıslana bilməyən və heç bir əcaib xəstəliyə görə üzrlü sayılması mümkün olmayan hərəkət ondan ibarət idi ki, öz professorunun şibletlərindən yenidən xilas olmağa milyon, hətta bunu da anlama bilməyib ki, özünü dərs verməklə həlak edən nəcib xasiyyətli gənc oğlan ondan şəfqət və maddi yardım deyil, hüquq qanunlarından kənar olsa da, öz hüququnun və öz haqqının ödənilməsinə xahiş edir; hətta heç xahiş də etmir; onun əvəzinə ancaq onun dostları müraciət edirlər. Bizim son nəsil övladı insanları öz milyonları ilə cəzasız olaraq basıb əzmək imkanı əldə etməsindən lovgalanıb vüqarla, nəşələnə–nəşələnə bir əllilik çıxarır, bu əlli manatı sədəqə kimi, utanmaz–utanmaz nəcib gəncə göndərir. Siz inanmırsınız, cənablar? Siz hiddətlənibsiniz, siz təhqir olunubsunuz, köksünüzdən qeyzli etiraz nidaları ucalır, lakin o məhz belə hərəkət etmişdir! Əlbəttə, bu pulu elə dərhal ona qaytarırlar, necə deyirlər, sifətinə çırpıdılar. Bəs indi bu iş necə həll edilə bilər? Məsələ hüquq qaydaları ilə həll oluna bilməz, ancaq birca əlac qalır ki, o da bu əhvalatı açıb hamıya bildirməkdir! Biz onu camaatın mühakiməsinə təqdim edirik. Deyirlər ki, bizim ən məşhur

məzhəkəçilərimizdən biri bu məsələ münasibəti ilə çox gözəl bir epiqramma söyləmişdir; bu epiqramma nəinki adətlərimizin qubəri-nya, hətta paytaxt öçerklərində də yer tutmağa layiqdir:

Lev gezib Şneyderin
Şinelində düz beş il,
Vaxtı ötüb boş, bekar,
Dolanıb veyil-veyil.

Varislik milyon alıb
O, lüt dönürkən geri.
Rustək dua etsə də,
Soyub tələbələri.

Kolya oxuyub qurtarandan sonra qəzeti cəld knyaza verdi; bir kəlmə də söz deməyib, cəld bucağa çəkildi, küncə sıxılıb əlləri ilə üzünü örtüdü. O, dözülməz dərəcədə xəcalət çəkirdi; həm də çirkaba hələ adət etməmiş olan bu uşaq bütün varlığı ilə həyəcanlanmış, dərindən hiddətlənmişdi. Ona elə gəlirdi ki, hər şeyi birdən dağıtmış olan nə isə qeyri-adi hadisə baş vermişdir; həm də, bu hadisəni törədən o özüdür, ona görə ki, əhvalatı ucadan oxumasaydı, belə hadisə də baş verməzdi.

Lakin hamı, elə bil ki, buna bənzər bir şey hiss edirdi.

Qızlar çox utanmışdılar, onlar xəcalət çəkirdilər. Fövqəladə qəzəblənmiş Lizaveta Prokofyevna özünü zorla saxlayırdı. Bəlkə o da bu işə baş qoşduğu üçün çox peşman olmuşdu; indi o dinmirdi. Həddən artıq utancaq adamlar çox vaxt bu cür hadisələr baş verəndə özlərini necə hiss edirlərsə, knyaz da indi özünü elə hiss edirdi: o, başqasının pis hərəkətinə görə o dərəcədə xəcalət çəkirdi ki, öz qonaqları qarşısında o qədər utanmışdı ki, ilk anlar onların üzünə də baxmağa qorxurdu. Ptitsin, Varya, Qanya, hətta Lebedev – hamısı nə isə utanmışdılar. Hər şeydən artıq təəccüblü bu idi ki, İppolit ilə “Pavlişşevin oğlu” da nədənsə heyrətlənmişdilər; Lebedevin bacı-oğlusunu da deyəsən, narazı idi. Təkcə boksçu, bığını bura-bura lap arxayın və sakit, özü də təşəxxüslə oturmuşdu; gözlərini yərə dikmişdi; lakin bu, utandığı üçün deyildi, əksinə, elə bil ki, bu, nə isə nəcib təvazökarlıq və həddən artıq gözə çarpan qələbənin nəticəsi idi. Bütün təhər-töhüründən görünürdü ki, məqalə onun olduqca xoşuna gəlir.

İvan Fyodoroviç yavaşdan deyindi:

– Lənətə gəlmişlərin əməllərinə bax: elə bil ki, əlli nəfər gədə-güdə bunu yazmaq üçün bir yerə toplaşib yazıblar.

İppolit:

– Mü-müsaidə edin soruşum, lütfkar cənab, siz nə cürətlə bu cür ehtimallarla bizi təhqir edirsiniz?

Boksçu da birdən nə isə hərəkətə gəldi, bığını bura-bura, çiyinlərini və bədənini oynada-oynada donquldandı:

– General, siz razılışın ki, bu, bu ...nəcib adam-üçün, bu, hərəgah nəcib adamdırsa, onda bu təhqiredici sözdür!

Son dərəcə hiddətlənmiş İvan Fyodoroviç kəskin cavab verdi:

– Əvvələn, mən sizin üçün “lütfkar cənab” deyiləm; ikincisi, sizə heç bir izahat vermək fikrim yoxdur, – general yerindən qalxıb, bir kəlmə də danışmadan, eyvanın küçəyə çıxan qapısına yanaşdı; arxası eyvandakı adamlara tərəf üst pillədə dayandı, – onun hətta indi də yerindən tərpənmək fikrində olmayan Lizaveta Prokofyevnaya bərk acığı tutmuşdu.

Knyaz qəmli-qəmli və həyəcanla dedi:

– Cənablar, cənablar, müsaidə edin, nəhayət, cənablar, müsaidə edin danışaq; özünüz də, lütf edin, gəlin elə danışaq ki, bir-birimizi başa düşək. Cənablar, mən məqalə haqqında heç bir şey demirəm, qoy olsun; ancaq axı cənablar, bu məqalədə çap olunanlar başdan-ayağa yalandır; ona görə deyirəm ki, bunu siz özünüz bilirsiniz; hətta ayıbdır. Hərəgah bunu sizlərdən biri yazıbsa, mən buna lap təcüb edirəm.

İppolit dedi:

– Bu məqalə haqqında bu dəqiqəyə qədər heç bir şey bilmirdim; məqaləni bəyənmirəm.

Lebedevin bacıoğlusunu əlavə etdi:

– Bu məqalənin yazılmış olmasını bilsəm də... mən də bunun çap olunmasını məsləhət görməzdim, ona görə ki, tezdir.

“Pavlişşevin oğlu” burmunun altında dedi:

– Mən bildirdim, lakin mənim haqqım var... mən...

Knyaz Burdovskiye heyrətlə baxaraq soruşdu:

– Necə! Bütün bunları siz özünüz uydurubsunuz? Axı bu heç ola bilməz!

Lebedevin bacıoğlusunu söhbətə qatışdı:

– Bununla belə, deməliyəm ki, sizin bu cür suallar verməyə ixtiyarınız yoxdur.

– Mən yalnız təəccüb edirəm ki, cənab Burdovski belə bir hərəkətə yol vermişdir... Lakin... demək istəyirəm, bir halda ki, siz bu məsələni araya çıxarıbsınız, bəs onda nə üçün öz dostlarınızın yanında elə bu iş haqqında danışmağa başlayanda siz bayaq bərk incimmişiniz?

Lizaveta Prokofyevna hiddətlə dedi:

– Axır ki başa düşdü.

Səbri tükənmiş Lebedev az qala qızdırmalı kimi, birdən stulların arasından keçərək irəli çıxıb dedi:

– Knyaz, hətta sizin yadınızdan çıxıb, lütf edib yadınızdan çıxarıbsınız ki, siz ancaq və ancaq öz iradənilə və misilsiz mərhəmətli bir insan kimi onları qəbul edib dinləmək qərarına gəldiniz; həm də onların bu cür tələbkər olmağa heç bir ixtiyarı yoxdur; özü də ki, bu işi artıq Qavrila Ardalionoviçə tapşırıbsınız; elə bu məsələdə də öz misilsiz rəhmdilliyinizin nəticəsində belə hərəkət edibsiniz, indi isə səadətli knyaz, siz mötəbər şəxslər olan dostlarınızın arasındasınız, öz cəmiyyətinizi bu cür cənablara qurban edə bilməzsiniz; həm də bütün bu cənablara elə bu saat, necə deyirlər, artırmadan o tərəfə yola sala bilərsiniz; belə ki, mən, evin sahibi kimi, hətta fəvqəladə məmnuniyyətlə bunu ifa edərdim...

General İvolgin qəflədən qışqırdı:

– Çox ədalətli sözdür!

Knyaz:

– Kifayətdir, Lebedev, bəsdir, kifayətdir... – deyən kimi, hiddətlə qışqıranların hay-küyü onun səsini batırdı.

Lebedevin bacıoğlusunun bağirtisi eşidildi:

– Yox, bağışlayın, knyaz, bağışlayın, indi daha kifayət deyil! İndi məsələni aydın və möhkəm şəkildə qoyub həll etmək lazımdır; ona görə ki, bunu, görünür, başa düşürlər. Burada araya hüquq cəhətdən əngəllər çıxartdılar, özü də bu əngəllər əsasında bizi hədələyir və artırmadan bayıra atmaq istəyirlər! Knyaz, məgər siz doğrudanmı bizi bu qədər axmaq hesab edirsiniz; guya ki, bizim işimizin nə dərəcədə qeyri-hüquqi olmasını biz özümüz başa düşürük; bu işə hüquq nöqtəyi-nəzərindən baxılsa, qanun üzrə bizim sizdən bir manat da tələb etməyə ixtiyarımız yoxdur? Lakin məhz bunu başa düşürük ki, burada hüquq cəhətdən ixtiyar yoxdusa, bunun əvəzində, bəşəri,

təbii hüquq mövcuddur; sağlam düşüncə hüququ və vicdan səsi mövcuddur; tətəlim ki, bizim bu hüququmuz heç bir çürük insan qanunları külliyyatında yazılmamışdır; lakin nəcib və namuslu adam, yəni, fərqi yoxdur, sağlam düşüncəli adam, hətta qanunlar külliyyatında yazılmamış maddələr məsələsində də nəcib və namuslu adam olaraq qalmalıdır. Elə buna görə də, biz buraya artırmadan bayıra atılacağımızdan (sizin bu saat bizi təhdid etdiyiniz kimi) qorxmadan daxil olmuşduq; yalnız ona görə ki, biz xahiş etmirik, bəlkə, tələb edirik, ədəbsizlik edib belə gec gəlməkdən də qorxmamışıq (halbuki biz gələndə vaxt gec deyildi, siz bizi nökr otağında gözləməyə vadar etdiniz), ona görə də deyirəm ki, heç bir şeydən qorxmadan gəlmişik; sizi məhz sağlam düşüncəli, yəni namuslu və vicdanlı adam hesab etmişik. Hə, bu doğrudur, biz içəri itaətkarlıqla, ağır-fağır daxil olmadıq, sizin qab dibi yalayan müftəxorlarımız kimi, mərhəmət axtaranlar kimi deyil, azad insanlar kimi başımızı dik tutub daxil olmuşuq; həm də qətiyyətlə xahiş üçün deyil, azad və məğrur tələbkərliklə gəlmişik (eşidirsinizmi, xahişlə deyil, tələblə, bunu qulağınızda sırğa edin!) Biz sizin qarşınızda məsələni ləyaqətlə və aydın şəkildə qoyub soruşuruq: siz Burdovskinin işində özünüzü haqlı mı, yoxsa haqsız hesab edirsiniz? Siz etiraf edirsinizmi ki, Pavlişşev sizə himayəkarlıq göstərüb və hətta sizi, bəlkə də, ölümdən xilas edib? Hərgah etiraf edirsinizsə (bu da aydındır), onda sizin, öz növbəsində, milyonlar əldə edərək, Pavlişşevin ehtiyac içində olan oğlunu, familiyası Burdovski olmağına baxmayaraq, mükafatlandırmaq fikriniz varmı, yaxud bunu vicdanla ədalətli iş hesab edirsinizmi? Hə, yaxud yox? Hə deyirsinizə, yəni başqa sözlə, sizdə, özünüzün namus və vicdan adlandırdığınız şey varsa, – biz də buna daha dəqiq olaraq sağlam düşüncə adı veririk, – onda bizim tələbimizi ödəyin, məsələ qurtarsın. Xahişsiz və bizim tərəfimizdən minnətdarlıq gözləmədən ödəyin, bunları bizdən gözləməyin; ona görə ki, siz bunu bizim üçün etməirsiniz, ədalət naminə edirsiniz, hərgah siz bizim tələbimizi ödəmək istəməsəniz, yəni: yox cavabı verərsiniz, onda biz bu saat çıxıb gedirik və iş də ləğv olunur; sizin isə bütün şahidlərinizin yanında gözünüzün içinə deyirik ki, siz qaba zəhinli və rəzilcəsinə inkişaf etmiş adamsınız; həm də sizin bundan sonra özünüzün namuslu və vicdanlı adam hesab etməyə nə ixtiyarınız var, nə də haqqınız, siz bu hüququ çox ucuz qiymətə satın almaq

istəyirsiniz, mən qurtardım. Mən məsələni həll etdim. Hərgah cəsarətiniz çatırsa, indi bizi artırmadan qovun. Siz bunu edə bilərsiniz, sizin qüvvəniz çatır. Lakin siz yadınıza salın ki, biz hər halda xahiş deyil, tələb edirik. Xahiş etmirik, tələb edirik!..

Lebedevin qızıqıb özündən çıxmış bacıoğlusunu dayandı.

Burdovski burnunun altında:

– Xahiş etmirik, tələb edirik, tələb edirik, tələb edirik, – deyərək xərçəng kimi qızardı.

Sanki titrətmə içində olan təkçə Lebedevdən başqa, bütün cəmiyyətdə, görünür, heç kəs bu işə qarışmaq istəmirdi (təəccüblü işdir; görünür, knyaza tərəfdar olan Lebedev, indi, öz bacıoğlusunun nitqindən çox razı qalmış, sevinmişdi, ailəvi qürur hissindən, elə bil ki, nəşələnirdi; buna görə də o, məclisdəki adamlara xüsusi bir zövqlə göz gəzdirdi), Lebedevin bacıoğlusunun sözlərindən sonra hamı bir növ hərəkətə gəldi, hətta narazılıq edənlər də oldu.

Knyaz lap yavaşdan:

– Mənim fikrimcə, – deyərək sözə başladı, – mənim fikrimcə siz, cənab Doktorenko, bu saat dediyiniz bütün məsələlərdə yarıya qədər tamam haqlısınız, hətta mən razıyam ki, yarıdan da xeyli artıq haqlısınız; siz öz sözlərinizdə nəyinsə üstündən keçməyəsiniz, mən sizinlə bütünlüklə razılaşırdım. Sizin burada məhz nəyi buraxmış olduğunuzu sizə düzgün və dəqiq izah etməyə mənim nə qüvvəm çatır, nə də elə bir imkanım var; lakin sizin sözlərinizin tam ədalətli səciyyə alması üçün, əlbəttə, nə isə çatmır. Lakin yaxşısı budur keçək mətləbə, cənablar, bir deyin görüm, siz bu məqaləni nə üçün çap etdiribsiniz? Axı burada yazılanların hər kəlməsi ancaq və ancaq yalan və iftiradır; belə ki, siz, cənablar, mənim fikrimcə, alçaqlıq edibsiniz.

– Müsəidə edin...

– Lütfkar cənab!

Həyəcanlanmış qonaqlar hamısı birdən səslərini ucaldılar:

– Bu...bu...bu...

İppolit cır səslər:

– Məqalə bərədə, – deyərək sözə qarışdı, – bu məqalə haqqında mən sizə dedim ki, mən və başqaları bunu bəyənmirik! O məqaləni, bax, bu yazıb, – İppolit onunla yanaşı oturan boksçunu göstərdi, – ədəbsizcəsinə yazılmışdır, razıyam; savadsız və özü də, onun özü kimi

istifadə olanlar necə yazırlarsa, o da o cür üslubda yazıb. O sarsaqdır, bundan başqa da peşəkardır; mən razıyam; mən bunu hər gün onun gözünün içinə deyirəm; lakin o, hər halda, öz hüququndan yarıya qədər istifadə edib: məsələni camaat arasına çıxarmaq hər kəsin qanuni hüququdur; deməli, Burdovskinin də həmçinin. Öz cəfəngiyatına isə qoy o özü cavab versin. O ki qaldı sizin dostlarınızın burada iştirak etmələri haqqında mənim bayaq hamının adından etiraz etməyimə, lütfkar cənablar, mən sizə izah etməyi lazım bilirdim ki, mən yalnız haqqımızı bildirmək üçün etiraz edirdim, lakin biz işdə əslində hətta şahidlərin olmasını istəyirik; özümüz də bayaq, buraya daxil olmamışdan qabaq, dördümüz də bu bərədə razılaşırdıq. Sizin şahidləriniz kim olur olsun, lap dostlarınız da olsa, bir halda ki, onlar Burdovskinin hüququ ilə razılaşmaya bilməzlər (ona görə ki, bu hüquq, görünür, riyazi hüququdur), bu şahidlərin sizin dostlarınız olması daha yaxşıdır; həqiqət özünü daha aydın şəkildə göstərər.

Lebedevin bacıoğlusunu təsdiq etdi:

– Doğrudur, biz bu cür razılaşırdıq.

Knyaz heyrət etdi:

– Bir halda ki, siz belə istəyirdiniz, onda bayaq elə ilk sözdəncə hay-küy salmağınız nədən ötrü idi!

Öz sözünü deməyə can atan boksçu xoş bir həyəcanla:

– O ki qaldı məqaləyə, knyaz, – deyərək sözə başladı (görünür, burada xanımların olması ona dərin təsir bağışlayırdı), – o ki qaldı məqaləyə, mənim xəstə dostum, – bədənə çox zəif olduğu üçün mən onun qəbahətini bağışlamağa adət etmişəm, – bu saat məqaləni tənqid etməyinə baxmayaraq, etiraz edirəm ki, onun müəllifi, doğrudan da, mənəm. Lakin mən bunu məqalə şəklində yazıb, səmimi dostumun jurnalında çap etdirmişəm. Təkçə şeir, doğrudan da, mənim deyil, həqiqətən məşhur yumoristin qələminin məhsuludur. Mən bunu Burdovskiye ancaq oxudum, özü də hamısını yox; dərhal da, bunun çap olunmasına onun razılığını aldım; lakin siz razılaşın ki, mən məqaləni onun razılığı olmadan da çap etdirə bilərdim. Məsələni aşkara çıxarmaq ümumi, necib və faydalı hüququdur. Ümidvaram ki, siz özünüz, knyaz, o dərəcədə tərəqqipərvərsiniz ki, bunu inkar etməsiniz...

– Heç bir şeyi inkar etməyəcəyəm, lakin siz razılaşın ki, sizin məqalənizdə...

– Kəskindir demək istəyirsiniz? Lakin axı bunun, necə deyərlər, cəmiyyətə faydası var; siz özünüz razılaşın; bir də ki, nəhayət, cəlbədicə təsadüfi fürsəti əldən vermək olarmı? Günahkarlara daha pis təsir bağışlayar; qoy özlərindən küssünlər; lakin cəmiyyətə fayda vermək hər şeydən əfzəldir. Məqalədəki bəzi yanlışlıqlara, necə deyərlər, hiperbolalara gəlinə, bununla da razılaşın ki, hər şeydən əvvəl təşəbbüs vacibdir; hər şeydən əvvəl məqsəd və məram vacibdir; faydalı timsal mühümdür; xüsusi halları isə sonra təhlil və ayırd edəcəyik; nəhayət, burada üslub məsələsi var; burada, necə deyərlər, yumoristika məsələsi var və nəhayət, – özünüz razılaşın ki, hamı belə yazır! Ha-ha!

Knyaz qışqırdı:

– Tamamilə yanlış yoldur! Mən sizi inandırırıram, cənablar, siz məqaləni belə bir ehtimalla çap etdiribsiniz ki, guya cənab Burdovskinin istəyini mən heç bir vəchlə təmin etməyə razı olmayacağam; ona görə də, bunun üçün mənə qorxutmaq və bir şeylə məndən intiqam almaq istəyibsiniz. Lakin siz haradan bilirdiniz: mən, bəlkə də, Burdovskinin istəyini təmin etmək qərarına gəlmişəm. Mən sizə indi hamının yanında, açıq deyirəm ki, mən təmin edəcəyəm...

Boksçu dedi:

– Bax, nəhayət, ağıllı və ən nəcib insan – ağıllı və nəcib sözünü dedi.

Lizaveta Prokofyevna özünü saxlaya bilməyib:

– Aman Allah! – deyə dilləndi.

General burnunun altında:

– Bu dözülməzdir! – dedi.

Knyaz yalvara-yalvara:

– Siz müsaidə edin, cənablar, – dedi, – müsaidə edin; mən məsələni şərh edirəm; cənab Burdovski beş həftə bundan əvvəl mənim yanıma, Z.-ya sizin müvəkkil və vasitəçiniz olan Çebarov gəlmişdi. Cənab Keller, siz öz məqalənizdə onu çox təriflə təsvir edibsiniz, – deyə knyaz birdən gülərək, boksçuya müraciət etdi, – lakin o mənim heç xoşuma gəlmədi. Mən elə ilk nəzərdən başa düşdüm ki, bütün məsələnin başlıca səbəbkarı bu Çebarovun özüdür; bəlkə, sizin sadələşməyinizdən istifadə edərək, açıq desək, bütün bu əhvalata başlamağı, sizə, cənab Burdovski, öyrədən də elə odur.

Burdovski həyəcanlanaraq kəkələyə-kəkələyə dedi:

– Buna sizin haqqınız yoxdur... mən... sadələşmə deyiləm... bu...

Lebedevin bacıoğlu ibrətlə:

– Bu cür ehtimallar etməyə sizin heç bir ixtiyarınız yoxdur, – deyə söhbətə qarışdı.

İppolit cır səslə qışqırdı:

– Bu cür ehtimal adama son dərəcə ağır gəlir! Adama yer eləyən, yalan və mətləbə dəxli olmayan ehtimaldır!

Knyaz tələsik günahını etiraf etdi:

– Təqsirkaram, cənablar, təqsirkaram; xahiş edirəm, məni bağışlayın; bu ona görədir ki, mən belə düşünmüşdüm; bizim bir-birimizlə tamamilə açıq danışmağımız daha yaxşı olmazdı; lakin ixtiyar sizindir, necə istəyirsiniz, mən Çebarova dedim ki, Peterburqda olmadığı üçün bu işi aparmağa dostumu vəkil edirəm, ona səlahiyyət verirəm; sizə isə, cənab Burdovski, bu barədə məlumat verərəm. Cənablar, mən sizə açıq deməliyəm ki, bu iş mənə əsil dələduzluq kimi görünmüşdü, məhz ona görə ki, bu işə Çebarov əl qatmışdı, – knyaz gördü ki, Burdovski yenə inciyib həyəcanlanmışdır; onun dostları isə təşvişə düşüblər, etiraz etmək istəyirlər, ona görə knyaz qorxub qışqırdı: – heyhat, cənablar, siz inciməyin! Allah eşqinə, inciməyin! Hərgah mən bu işi dələduzluq hesab etdiyimi deyirəmsə, bu, şəxsən sizə aid ola bilməz! Axı mən o vaxt sizlərdən heç kəsi şəxsən tanıyırdım, heç sizin familiyanızı da bilmirdim, mən yalnız Çebarova görə belə mühakimə yürüdükdüm; mən ümumiyyətlə deyirəm, ona görə ki... siz bilsəydiniz, mən mirası alandan sonra, o vaxtdan bəri mənə necə dəhşətli tərzdə aldadırdılar!

Lebedevin bacıoğlu kinayə ilə dedi:

– Knyaz, siz hədsiz sadələşməyəsiniz.

İppolit əlavə etdi:

– Eyni zamanda, knyaz həm də milyонерdir! Ola bilsin ki, siz doğrudan da, qəlbən rəhmlı və sadələşmə adamsınız; bununla belə siz, ümumi qanundan, əlbəttə, yaxa qurtara bilməzsiniz.

Knyaz tələsə-tələsə dedi:

– Sizin hansı ümumi qanun haqqında danışdığınızı mən başa düşmürəm, buna baxmayaraq, ola bilər, cənablar, ola bilər, lakin mən davam edirəm; ancaq siz əbəs yerə inciməyin, and içirəm ki, mənim zərrə qəder də sizin xətrinizə dəymək fikrim yoxdur. Bir də ki, doğrudan da, bu nə cür işdir, cənablar: bir kəlmə də səmimi söz demək olmur; siz o saat inciyirsiniz! Lakin, əvvələn, “Pavlişevin

oğlu”nun mövcud olması məni son dərəcə heyrləndirdi; özü də Çebarov mənə izah etdi ki, oğlan çox dəhşətli vəziyyətdədir. Pavlişşev mənim hamı və xilaskarım və atamın dostu olub. (Of, cənab Keller, siz öz məqalənizdə mənim atam haqqında nə üçün bu cür yalan yazıbsınız? Heç bir rota məbləğini israf etməmiş və tabeliyində olan adamlardan heç birini, heç vaxt təhqir etməmişdir, – mən buna bütün varlığımı əminəm, bu cür iftiranı yazmağa sizin əliniz necə gəldi?) Sizin Pavlişşev haqqında yazdıqlarınız isə qətiyyətlə dözülməz şeylərdir; siz bu ən nəcib insanı elə cəsarətlə, elə inamla şəhvətpərəst və dəmdəməki adlandırsınız ki, elə bil, doğrudan da, həqiqəti deyirsiniz; halbuki o, dünyada mövcud olan ən əxlaqlı və təmiz insanlardan idi! O, hətta diqqətəlayiq bir alim idi; o, elm sahəsinin bir çox hörmətli adamları ilə yazışırdı; özü də elmin inkişafına kömək üçün xeyli vəsait sərf etmişdi. O ki qaldı onun qəlbinə, onun xeyirxah işlərinə, heyhat, əlbəttə, siz ədalətlə yazıbsınız ki, mən o zaman, demək olar, idiot idim və heç bir şey başa düşə bilmirdim (ona baxmayaraq ki, mən hər halda rusca danışır və başa düşə bilirdim); lakin axı mən indi xatırladığım hər şeyi qiymətləndirməyi bacarıram...

İppolit cır səslə qışqırdı:

– Müsəidə edin, bu həddən artıq həssaslıq olmazmı? Biz uşaq deyilik! Siz birbaşa mətləbə keçmək istəyirdiniz, saat ona işləyib, bunu yadınızdan çıxartmayın.

Knyaz o saat razılaşdı:

– Eybi yoxdur, qoy siz deyən olsun, cənablar, siz deyən olsun; ilk şübhələrdən sonra mən düşündüm ki, səhv edə bilərəm, Pavlişşevin, doğrudan da, oğlu ola bilərdi. Lakin məni dəhşətli dərəcədə heyrlə salan odur ki, bu oğul öz təvəllüdünün sirrini belə asanlıqla, yəni mən demək istəyirəm ki, bu cür açıq-saçıq surətdə fəş edir, aləmə car çəkir və başlıca olaraq, öz anasını rüsvay edir. Ona görə ki, Çebarov hələ o vaxt məni hədələyirdi ki, bu işin üstünü açacaqdır...

Lebedevin bacıoğlu qışqırdı:

– Çox sarsaq söhbətdir!

Burdovski qışqırdı:

– Sizin ixtiyarınız yoxdur... ixtiyarınız yoxdur!

İppolit səsinin cır yerinə salıb bağdırdı:

– Oğul atasının əxlaqsız hərəkətinə cavabdeh deyil, anasının da günahı yoxdur.

Knyaz çəkinə-çəkinə burnunun altında dedi:

– Mənə elə gəlir ki; buna görə də rəhm etmək lazım idi...

Lebedevin bacıoğlu kinli-kinli gülümsədi:

– Knyaz, siz nəinki yalnız sadələvhşünüz, hələ, bəlkə, bir az da o yana gedibsiniz.

İppolit qeyri-təbii səslə qışqırdı:

– Sizin nə haqqınız vardı!..

Knyaz tələsik onun sözünü kəsdi:

– Heç bir, heç bir haqqım! Bu barədə siz haqlısınız; etiraf edirəm; lakin bu, qeyri-ixtiyari oldu; elə o saat da mən onda öz-özümə dedim ki, mənim şəxsi hisslərim işə məsələyə təsir göstərməməlidir; ona görə ki, mən Pavlişşevə qarşı bəslədiyim hisslərimin nəminə cənab Burdovskinin tələblərini ödəməyə özümü borclu hesab edirəmsə, hər halda, yəni cənab Burdovskiye hörmət etmiş olsam da, olmasam da, bunu ödəməliyəm. Mən bu barədə, cənablar, ancaq ona görə danışmağa başladım ki, oğlun öz anasının sirrini camaat qarşısında belə fəş etməsi mənə hər halda qeyri-təbii görünmüşdü... Sözlün qıyası, mən, başlıca olaraq, buna görə də inandım ki, Çebarov fırıl-daqqı olmalıdır, cənab Burdovskini də aldatmış, tovlaıy bu cür dələduzluğa təhrik etmişdir.

Onun qonaqları:

– Axı bu ki, artıq dözülməzdir! – deyə səsləndilər; hətta bəziləri stullardan dik qalxdılar.

– Cənablar! Mən elə ona görə belə qət etmişdim ki, bədbəxt cənab Burdovski yəqin sadələvh, aciz adamdır, dələduzlara asanlıqla tabe olan bir adamdır; deməli, mən ona, “Pavlişşevin oğlu” kimi, daha artıq kömək etməyə borcluyam, bunun üçün, əvvələ, cənab Çebarova müqavimət göstərməliyəm; ikincisi, ona sədaqətlə, dostcasına rəhbərlik etməliyəm; üçüncüsü isə, on min manat, yəni, mənim hesabıma görə, Pavlişşevin mənə sərf edə biləcəyi bütün məbləği ona verməyi qərara almışam...

İppolit qışqırdı:

– Necə! Elə onca min!

Lebedevin bacıoğlu qışqırdı:

– Bilirsinizmi, knyaz, siz hesabdan çox zəifsiniz, yaxud da özünü sadələvh göstərməyinizə baxmayaraq, olduqca qüvvətlisiniz!

Burdovski dedi:

– Mən on minə razı deyiləm.

Boksçu daldan İppolitın stulunun söykənəcəyi üzərindən irəli əyilərək, tələsik və aydın pıçıltı ilə:

– Antip! Razılaş! – dedi. – Razılaş, sonra gerisinə baxarıq!

İppolit cır səsle qışqırdı:

– Bə-əri baxın, cənab Mışkin, siz başa düşün ki, biz axmaq deyilik; sizin bütün qonaqlarınız və bizə misilsiz hiddətlə baxıb kinayə ilə gülümseyən bu xanımlar və xüsusilə, mənim, əlbəttə, tanımaq şərəfinə nail olmadığım, lakin haqqında gerek ki, bəzi şeylər eşitdiyim... o kübar cəmiyyət cənabı (o, Yevgeni Pavloviç göstərdi) bizim haqqımızda düşündükləri qədər də heyvərə, axmaq deyilik...

Knyaz həyəcanlı halda onlara müraciət etdi:

– Müsəidə edin, müsəidə edin, cənablar, siz məni yenə başa düşmədiniz! Əvvələn, siz, cənab Keller, öz məqaləinizdə mənim var-dövlətimi fəvqəladə şişirib, heç də düzgün müəyyən etməyibsiniz, mən heç də milyonlar əldə etməmişəm, mənim sərəncamımdakı vəsait, ola bilsin, sizin güman etdiyiniz ancaq səkkizdə biri, yaxud da onda biri qədərdir; ikincisi, İsveçrədə mənim üçün heç vaxt on minlərlə pul sərf edilməyib. Şneyder ildə altı yüz manat pul alırdı; o da ancaq cəmi ilk üç il müddətində; qəşəng mürəbbiyələr gətirmək üçünsə, Pavlişşev heç vaxt Parisə getməmişdir; bu, yenə də iftiradır. Mənim fikrimcə, mənə cəmi-cümlətən on mindən hələ keyli az pul sərf edilmişdir; halbuki mən on min müəyyən etmişəm; həm də özünüz razılaşın ki, borcumu qaytararkən, mən cənab Burdovskiye, onu, hətta misilsiz dərəcədə sevmiş olsaydım da, bundan artıq pul təklif edə bilməzdim; buna təkcə nəzakət qaydalarına riayət etdiyim üçün yol verə bilməzdim; məhz ona görə ki, sədəqə göndərməyib, borcumu qaytarırdım. Mən bilmirəm, cənablar, siz necə olur ki, bunu başa düşmürsünüz! Lakin mən bütün bunların əvəzini sonralar öz dostluqumla, açıqdan-açığa aldadılmış bədbəxt cənab Burdovskinin müqəddəratında fəal iştirak etməyimlə çıxmaq istəyirdim; ona görə ki, hərəgah aldanmasaydı, o özü axı cənab Kellerin bu məqaləsində onun anası haqqında verilən bugünkü açıq-saçıq məlumat kimi alçaqlığa razı olmazdı... Axı siz, cənablar, nəhayət, nə üçün yenə özünüzdən çıxırsınız! Axı belə etsəniz, biz bir-birimizi qətiyyənlə başa düşə bilməyəcəyik! Axı mənim düşündüyüm doğru çıxdı! Mən indi öz gözlərimlə görüb inandım ki şübhəm düzgün

imiş, – deyər qızıqıb hiddətlənmiş knyaz həyəcanı sakitləşdirmək istəyir, onları inandırmağa çalışırdı, lakin hiss etmirdi ki, onun sözləri bu həyəcanı daha da artırmışdı.

Az qala quduzlaşmış qonaqlar qeyzlənib knyaza hücum etdilər.

– Necə? Nəyə inandınız?

– Əşi, əfv edərsiniz, əvvələn, cənab Burdovskini mən özüm çox gözəl tanıdım; onun nə cür adam olduğunu mən indi özüm görürəm... Bu, sadədil adamdır, lakin onu hamı aldadır! Arxasız adamdır, acizdir... elə buna görə də mən ona rəhm etməliyəm; ikincisi isə, Qavrila Ardalionoviç, – bu iş ona tapşırılmışdı, mən çoxdandı onun məlumat naxoş oldum, birdən indi, cəmi bir saat bundan əvvəl, biz görüşən kimi mənə məlumat verdi ki, Çebarovun bütün niyyətini o yaxşıca başa düşmüşdür; əlində sübutlar var; özü də Çebarov məhz mənim düşündüyüm kimi adamdır. Mən axı bilirəm, cənablar, bilirəm ki, çoxları məni idiot hesab edirlər, Çebarov da mənim bu cür, pulu asanlıqla verən adam kimi ad çıxarmağıma görə, məni çox asanlıqla aldatmaq istəyirdi; özü də məhz mənim Pavlişşevə qarşı bəslədiyim hörmət hissəsinə ümid edirdi. Lakin başlıca cəhət odur ki, – əşi, qulaq asın, cənablar, qulaq asın! – başlıca cəhət odur ki, indi birdən belə məlum olur ki, cənab Burdovski heç də Pavlişşevin oğlu deyildir! Bu saat bunu mənə Qavrila Ardalionoviç bildirdi; özü də inandırır ki, bunu təsdiq edən sübutlar əldə etmişdir. Yaxşı, bəs buna siz necə baxacaqsınız, bütün törədilən əhvalatdan sonra bu cür hərəkətə heç inanmaq da mümkün deyil! Özünüz də fikir verin; təsdiq edən sübutlar! Mən hələ inanmıram, özüm inanmıram, inandırırıram sizi; mən hələ şübhələnirəm; ona görə ki, Qavrila Ardalionoviç hələ mənə bütün təfsilatı söyləməyə macal tapmayıb; lakin Çebarovun fırıldaqçı olmasına indi heç bir şübhə yoxdur! O, bədbəxt Burdovskini də, öz dostunu necibliklə müdafiə etməyə gəlmiş (ona görə ki, görünür, onun müdafiəyə ehtiyacı var, axı mən bunu hər halda başa düşürəm) sızı də hamınızı tovlayır, cənablar və hamınızı fırıldaqçılığa cəlb edib doladırmışdır, ona görə ki, axı bu iş əslində, hiyləgərlik, fırıldaqçılıqdır!

– Necə fırıldaqçılıq!.. Necə yeni “Pavlişşevin oğlu” deyil?.. Bu necə ola bilər!.. – deyən səslər ucalırdı. Burdovskinin bütün dəstəsi təsvirə gəlməz çaşqınlıq içərisində idi.

– Əlbəttə, fırıldaqçılıqdır! Bəs axı hərgah indi məlum olsa ki, cənab Burdovski “Pavlişşevin oğlu” deyil, onda axı cənab Burdovskinin tələbi açıq-aydın fırıldaqçılıq olur (hərgah o həqiqəti bilmiş olsaydı!), lakin axı məsələ də elə ondadır ki, onu aldatmışlar; elə ona görə də mən onu təmizə çıxarmağı israr edirəm; elə ona görə də mən deyirəm ki, Burdovskinin sadələşməsinə təəssüf etmək lazımdır, özü də o müdafiə olunmalıdır; əks təqdirdə, o da bu işə görə fırıldaqçı hesab edilir. Axı mən özüm artıq inanmışam ki, o heç bir şey başa düşmür! Mən özüm də İsveçərəyə yollanmamışdan qabaq bu vəziyyətdə idim; kəkələyə-kəkələyə mən də rabitəsiz sözlər deyirdim, – fikir demək istəyirsən, bacarmırsan... Mən bunu başa düşürəm; mənim buna olduqca ürəyim yanır; ona görə ki, mən özüm də az qala beləyəm, mənə bu cür danışmaq olar! Nəhayət, mən hər halda, – indi baxmayaraq ki, daha “Pavlişşevin oğlu” yoxdur, – mən hər halda öz qərarımı dəyişməmişəm və Pavlişşevin xatirəsinə on min qaytarmağa hazırım. Axı mən cənab Burdovskidən qabaq bu on mini Pavlişşevin xatirəsinə yad edərək məktəbə sərf etmək istəyirdim; lakin axı indi bunun məktəbəmi, yoxsa cənab Burdovskiyəmi sərf edilməsinin fərqi yoxdur; ona görə ki, cənab Burdovski, “Pavlişşevin oğlu” olmasa da, axı, demək olar, “Pavlişşevin oğlu” kimidir; ona görə ki, axı onun özünü çox pis aldadıblar, o özü özünü səmimi surətdə Pavlişşevin oğlu hesab edirdi! Cənablar, indi siz Qavrila Ardalionoviçi dinləyin, qurtaraq bunu, açıqlanmayın, həyəcanlanmayın, əyləşin, Qavrila Ardalionoviç bu saat bizə bütün bunları izah edər və mən, etiraf edirəm ki, bütün təfsilatı mütləq özüm bilmək istəyirəm. Cənab Burdovski, o deyir ki, hətta Pskova, sizin ananızın yanına gedibmiş; o, sizi məqalədə yazmağa vadar etdikləri kimi heç də ölməyib... Əyləşin... cənablar, əyləşin!

Knyaz əyləşdi, cənab Burdovskinin yerlərindən dik qalxmış olan dəstəsini də oturtdu. Axırıncı onmu, yoxsa iyirmi dəqiqə ərzində knyaz qızıqıb hiddətlənərək, ucadan, səbirsizcəsinə tələsik, aludəliklə danışdı; heç kəsə aman verməyib bərkdən qışqırdı; həm də, əlbəttə, indi ağızından qaçırdığı bəzi sözlər və ehtimallara görə dərin peşmançılıq çəkirdi. Hərgah onu qızıqdırıb özündən çıxmağa vadar etməsəydilər, o özünü bəzi gümanlarını və lüzumsuz açıq fikirlərini belə aşkar tərzdə və tələsik ifadə etməyi rəva görməzdi. Lakin knyaz yerində oturan kimi, ona ağır təsir bağışlayan bir peşmançılıq hissi

qəlbinə bərk sancdı. Düşünürdü ki, İsveçərədə müalicə etdirdiyi naxoşluğa Burdovskinin də mübtəla olmasını belə açıq-açığına güman etməklə, Burdovskini “təhqir etmişdir”, bundan başqa, onun fikrincə, on mini məktəb əvəzinə Burdovskiye verməyi qaba tərzdə və ehtiyatsızlıqla, sədəqə kimi təklif etmişdi; özü də ki, bunu adamların yanında ucadan deməsi ona yer eləyirdi. Knyaz dərhal düşündü: “Gərək mən gözləyib, sabah təkliddə təklif edəydim, amma indi, deyəsən, daha səhvi düzəltmək olmaz! Misilsiz dərəcədə xəcalət çəkən, fəvqəladə kədərənmiş knyaz özü haqqında belə fikirləşdi: – Bəli, mən idiotam, əsil idiot!”

İndiyə qədər kənarda durub, qətiyyətlə səsini çıxarmayan Qavrila Ardalionoviç knyazın dəvəti ilə irəli çıxdı, onun yanında dayanaraq, knyazın ona tapşırması olduğu işə dair hesabı sakit və aydın tərzdə şərh etməyə başladı. Bütün danışqlar dərhal kəsildi. Hamı, xüsusilə Burdovskinin bütün dəstəsi fəvqəladə maraqla dinləyirdilər.

IX

– Siz, əlbəttə, inkar etməzsiniz, – deyərək Qavrila Ardalionoviç özünü qulaq kəsilmiş Burdovskiye tutub sözbə başladı. Gözlərini bəzəyib ona baxan heyretlənmiş Burdovski, görünür, lar özünü itirmişdi. – Siz inkar etməzsiniz və əlbəttə, ciddi inkar etmək də istəməzsiniz ki, hörmətli ananızın kollec katibi cənab Burdovski ilə, yəni sizin atanızla qanuni nikahından düz iki il sonra anadan olubsunuz. Sizin təvəllüdünüzün vaxtını əməli surətdə sübut etmək çox asandır. Belə ki, cənab Kellerin məqaləsində sizi və sizin ananızı son dərəcə təhqir edən bu faktın təhrif olunması cənab Kellerin yalnız və yalnız öz xüsusi fantaziyasının bəhrəsi olan saxtakarlıqdan irəli gəlib: görünür, o bununla sizin hüququnuzu gəzə çarpdırmaq və sizə kömək etmək istəmişdir. Cənab Keller deyir ki, məqalənin bir hissəsini qabaqcadan sizə oxuyub... heç şübhəsiz ki, o sizə bu yerinə qədər oxumuşdur ki...

Boksçu onun sözünü kəsdi:

– Doğrudan da, axıra qədər oxumamışdım; lakin bütün faktları mənə mötəbər bir şəxs söyləmişdir və mən...

Qavrila Ardalionoviç onu dayandırdı.

– Bağışlayın, cənab Keller, müsaidə edin danışım. Sizi inandırırım ki, vaxtı çatanda sizin məqaləniz haqqında da söhbət gedəcək, onda siz öz izahatınızı şərh edərsiniz; indi isə yaxşısı budur, növbə ilə danışaq. Tamamilə təsadüfi olaraq bacım Varvara Ardalionovna Ptitsmanın köməyi ilə mənim əlimə mərhum Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin bir məktubu keçmişdir; Pavlişşev bu məktubu bacımın yaxın rəfiqəsi, mülkədar arvadı olan dul qadın Vera Alekseyevna Zubkovaya iyirmi dörd il bundan əvvəl xaricdən göndərmişdir. Mən Vera Alekseyevna ilə yaxından tanış oldum, onun göstərişi ilə cənab Pavlişşevin uzaq qohumu və bir zaman onun böyük dostu olmuş, istefaya çıxmış polkovnik Timofey Fyodoroviç Vyazovkinə müraciət etdim. Ondan Nikolay Andreyeviçin yenə iki məktubunu aldım; bu məktublar da xaricdən yazılıb. Bu üç məktubda qeyd edilmiş tarix və faktlarla riyazi surətdə sübut edilir ki, Nikolay Andreyeviç o vaxt xaricə (orada sərəsər üç il qalmışdır), cənab Burdovski, siz anadan olmamışdan düz il yarım qabaq gedib; bu faktları nə inkar etmək olar, nə də şübhə altına almaq olar. Sizə məlum olduğu kimi, ananız heç vaxt Rusiyadan başqa yerə səfər etməyib... Bu dəqiqə həmin məktubları oxumayacağam. İndi artıq gecdir, ancaq faktı söyləyirəm. Lakin cənab Burdovski, hərgah lap günü sabah səhər mənimlə evimdə görüşmək və öz şahidlərinizi (neçə adam olur olsun) və xətti tutuşdurmaq üçün ekspertlər getirmək istəsəniz, buyura bilərsiniz; mənim üçün heç bir şübhə yeri yoxdur ki, haqqında məlumat verdiyim faktın açıq və aydın həqiqət olmasına inanmaya bilməyəcəksiniz. Bir halda ki, belədir, onda, əlbəttə, bütün bu əhvalat aradan qalxır, öz-özünə ləğv olunur.

Yenə də hamı hərəkətə gəldi, dərin təşvişə düşdülər. Burdovski özü birdən stuldan qalxdı:

– Bir halda ki, belədir, onda, demək, məni aldadıblar, aldadıblar, lakin aldadan Çebarov deyil, çoxdan, lap çoxdan aldanmışam; mən ekspertlər istəmirəm, görüşmək istəmirəm, mən inanıram, mən imtina edirəm... on minə razı deyiləm... əlvida...

O, furajkasını götürüb, getmək üçün stulu geri çəkdi: Qavrila Ardalionoviç yavaşdan və xoşluqla onu saxladı:

– Cənab Burdovski, hərgah imkanınız varsa, heç olmazsa beş dəqiqə də dayanın. Bu məsələyə dair yenə bir neçə fəvqəladə mühüm

fakt, xüsusilə sizin üçün mühüm olan, hər halda olduqca maraqlı faktlar meydana çıxıb. Mənim fikrimcə, siz onlarla mütləq tanış olmalısınız; hərgah məsələ bütünlüklə aydınlaşsa, ola bilsin ki, bu sizin özünüz üçün çox xoş olar...

Burdovski dinməz-söyləməz oturdu, başını aşağı salıb dərin fikrə daldı. Ondan sonra, Lebedevin Burdovskini ötürmək üçün yerindən qalxmış olan bacioglunu da oturdu; bacioglu başını və cəsərətini itirməmişdi, lakin, görünür, lap çəşmiş, pərt olmuşdu. İppolit qaşlarını çatmış, qüssələnmiş və sanki çox heyrətlənmişdi. Özü də bu anlar o elə şiddətlə öskürürdü ki, hətta dəsmalı qana bulamışdı. Boksçu qorxub təntimişdi.

O, qəmli-qəmli qışqırdı:

– Eh, Antip! Axı mən onda sənə demişdim... üç gün bundan əvvəl demişdim ki, sən, bəlkə, doğrudan da, Pavlişşevin oğlu deyilsən!

Təmkinli gülüş səsləri eşidildi, iki-üç adam bərkədən güldü. Qavrila Ardalionoviç onun sözlünə qüvvət verdi:

– Cənab Keller, bu dəqiqə, haqqında sizin məlumat verdiyiniz fakt olduqca qiymətlidir. Bununla belə, mənim, ən dəqiq məlumatlar əsasında bir cəhəti iddia etməyə tam haqqım var; məsələ burasındadır ki, cənab Burdovskiye onun anadan olduğu dövr, əlbəttə, çox yaxşı məlumdur, Pavlişşevin bu zaman xaricdə olması isə ona qətiyyətlə məlum deyildir, cənab Pavlişşev ömrünün çox vaxtını xaricdə keçirmişdir, Rusiyaya həmişə qısa müddətə qayırdı. Bundan başqa, o zaman xaricə yollanmaq əhvalatı öz-özlüyündə heç də diqqətəlayiq bir hadisə deyildi; ona görə, bu fakt, iyirmi ildən artıq vaxt keçəndən sonra, nəinki o zaman hələ anadan olmamış cənab Burdovskinin, hətta Pavlişşevi yaxından tanıyan adamların da yadında qalmayıb. Əlbəttə, indi məlumatlar əldə etmək qeyri-mümkün iş deyildi, lakin etiraf etməliyəm ki, mənim topladığım arayışlar, əlimə tamamilə təsadüfən keçmişdir; həm də bunlar əlimə heç keçməyə də bilərdi, belə ki, cənab Burdovski və hətta Çebarov bunları əldə etmək fikrinə düşsəydilər də bu məlumatları onlar qətiyyətlə əldə edə bilməzdilər. Lakin onlar heç bu fikrə düşməyə də bilərdilər..

İppolit birdən əsəbi halda onun sözünü kəsdi:

– Müsaidə edin, cənab İvolgin, – bütün bu əfəngiyat (bağışlayın məni) nəyə gərəkdir? Məsələ daha aydınlaşıb, əsas fakta biz inanırıq; iş belə ikən ağır və təhqiredici başağrısını uzatmaq nə üçündür? Siz,

bəlkə, öz məharətli axtarışlarınızla lovğalanmaq, bizim qarşımızda və knyazın qarşısında özünüzdən necə müstəntiq, xəfiyyə olduğunuzu göstərmək istəyirsiniz? Yoxsa bəlkə, Burdovskinin bu işə, xəbərsiz olduğu üçün qoşulduğunu üzrlü hesab edib, onu təmizə çıxarmaq fikriniz var? Lakin bu, lütfkar cənab, ədəbsizlikdir! Burdovskinin sizin bəraət və üzrlərinizə ehtiyacı yoxdur, bunu siz bilməlisiniz! Bu iş ona yer edir, indi bunsuz da o, iztirab keçirir, o, ağır vəziyyətə düşüb, siz bunu başa düşməli, anlamalı idiniz...

Qavrıla Ardalionoviç onun sözünü kəsdi:

– Kifayətdir, cənab Terentyev, bədsir, sakit olun, özünüzü əsə-biləşdirməyin, siz, deyəsən, ağır naxoşsunuz? Mənim sizə ürəyim yanır. Bir halda ki, belədir, istəyirsinizsə, mən qurtardım, yəni, ancaq o faktları qısaca olaraq bildirmək məcburiyyətindəyəm ki, onları, mənim əqidəmə görə hərtərəfli və geniş tərzdə bilmək yersiz və artıq olmazdı, – deyər o, hamının səbirsizliklə qurcalandığını görüb əlavə etdi. – Mən ancaq, bu işlə maraqlananların hamısına məlumat üçün sübutlarla bildirmək istəyirəm ki, cənab Burdovski, Pavlişşev sizin ananıza yalnız ona görə rəğbət və qayğı göstərirdi ki, o, Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin lap gənc yaşlarında vurulmuş olduğu həmin təhkimli kəndli qızının doğma bacısı idi; Pavlişşev o qıza elə vurulmuşdu ki, hərgah qız nəgahan ölməsəydi, mütləq onunla evlənəcəkdə. Mənim sərəncamında olan sübutlarla təsdiq olunur ki, tamamilə dəqiq və düzgün olan bu ailə əhvalatı çox az adama məlumdur; hətta, ola bilsin, tamamilə yaddan çıxıb. Daha sonra mən izah edə bilərdim ki, sizin ananız hələ on yaşında uşaq olanda cənab Pavlişşev onun qohumunun əvəzinə, qızın tərbiyə olunmasını öz öhdəsinə götürmüşdü; onun üçün cehiz olaraq böyük məbləğ ayırmışdı, həm də bütün bu qayğılar nəticəsində Pavlişşevin saysız-hesabsız qohum-əqrəbası arasında təşvişli şayiələr yayılmışdı; hətta elə düşünürdülər ki, o özünün tərbiyə elədiyi qızla evlənəcəkdir; lakin iş bununla qurtardı ki, qız iyirmi yaşında olanda öz könlünün istəyi ilə mərzçi məmur cənab Burdovskiyə ərə getdi (mən bunu da dəqiq sübut edə bilərdim). Sizin atanız cənab Burdovski, heç işgüzar adam deyildi; ananızla evlənəndə on beş min manat cehiz pulu alıb qulluqdan çıxmış, ticarətlə məşğul olmağa başlamışdı; lakin aldanıb kapitalını əldən verdiyi üçün qəm-qüسسəyə dözməyib içkiyə qurşanmışdı; buna görə də naxoşlanmış, nəhayət, sizin ananızla evləndiyi vaxtdan səkkiz

il sonra vaxtsız ölmüşdür; bütün bunlar haqqında sübut üçün bir neçə çox dəqiq fakt toplamışam. Sizin ananız şəxsən mənə söylədi ki, o, dilənçi kökünə düşübmiş; hərgah alicənablıq göstərüb ona kömək eləyən, ildə altı yüz manata qədər pul verən Pavlişşev olmasaydı, sizin ananız tamam məhv olardı. Bundan başqa saysız-hesabsız sübutlar vardır ki, Pavlişşev sizi, uşaq vaxtı, son dərəcə sevirmiş. Bu dəlillərdən və yenə də sizin ananızın söylədiklərindən belə nəticə hasil olur ki, o sizi, əsasən ona görə sevirmiş ki, siz uşaqlıqda pəltək, şikəst imişsiniz; acınacaqlı, bədbəxt görkəmli uşaq. (Əldə etdiyim dəqiq sübutlardan belə nəticə çıxardım ki, Pavlişşev ömrü boyu bütün məzlum və təbiətin şikəst etdiyi məxluqlara, xüsusilə uşaqlara qarşı nə isə xüsusi mehribanlıq göstərmişdir, – bu, mənim qənaətimə görə, – bizim işimiz üçün fəvqəladə mühüm faktdır.) Nəhayət, mən Pavlişşevin sizə qarşı çox böyük mehribanlıq göstərməsinin (siz onun söyi nəticəsində gimnaziyaya daxil olaraq, xüsusi nəzarət altında oxuyurdunuz) nəticəsində yaranan başlıca faktı incədən-incəyə öyrənə bilmişəm, özüm də bunun üçün öyünə bilərəm, iş burasındadır ki, bu fakt, nəhayət, tədriclə Pavlişşevin qohumları və ailə üzvləri arasında belə bir fikrin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur ki, siz onun oğlusunuz və sizin atanız ancaq aldadılmış ər olub. Lakin başlıca məsələ orasındadır ki, bu ehtimala hamı ancaq Pavlişşevin ömrünün son illərində möhkəm inanmışdı; bu, o zaman idi ki, hamı vəsiyyətnamədən qorxmış və ilk faktlar yaddan çıxmışdı; arayış əldə etmək isə mümkün deyildi. Heç şübhəsiz ki, bu fikir, cənab Burdovski, sizin ağılınıza gəlib və bütün varlığınıza hakim kəsilib. Sizin, mən şəxsən tanımaq şərəfinə nail olduğum ananız, bütün bu şayiələrdən xəbərdar idi, lakin hətta indiyə qədər də bilmir ki, (mən də bunu ondan gizlətdim) onun oğlu, siz də, bu şayiənin təsiri altına düşübsünüz. Cənab Burdovski, mən Pskova gələndə sizin çox hörmətli ananız naxoş idi; Pavlişşev öləndən sonra o son dərəcə yoxsul bir vəziyyətə düşüb. Qadın minnətdarlıqla göz yaş axıda-axıda mənə bildirdi ki, o ancaq sizə görə və sizin köməyiniz sayəsində bu dünyada yaşayır; o, gələcəkdə sizdən çox şey gözləyir və sizin gələcək müvəffəqiyyətlərinizə ürəkdən inanır...

Lebedevin baci oğlusu nəgahan ucadan və səbirsizliklə dedi:

– Bu, nəhayət, dözülməzdir! Bütün bu roman nə üçündür?

İppolit yerində təşvişlə qurcalandı. O:

– İyrənc dərəcədə ədəbsizlikdir! – dedi. Lakin Burdovski heç bir şey görmürdü, heç qımıldanmadı da.

Öz son sözünü kinli–kinli söyləməyə hazırlaşan Qavrila Ardalionoviç hiyləgərliklə özünü heyrətlənmiş kimi göstərdi.

– Nə üçündür? Nəyə gərəkdir? Onun üçündür ki, əvvələn, cənab Burdovski indi, ola bilsin, tamamilə əmindir ki, cənab Pavlişşev onu öz oğlu kimi sevmirdi, bu, alicənab bir insanın sevgisi idi. Bayaq məqalə oxunandan sonra cənab Kellerin yazdıqlarını təsdiq və təsvib edən cənab Burdovskiyə elə təkcə bu faktı bilmək zəruri idi. Ona görə belə deyirəm ki, sizi nəcib adam hesab edirəm, cənab Burdovski. İkincisi, belə məlum olur ki, bu işdə hətta Çebarov tərəfindən də uğurluq–dələduzluğa zərrə qədər yol verilməyib; bu mənim özüm üçün də mühüm cəhətdir; ona görə ki, knyaz bayaq qızıqıb hiddətlənərək xatırlatdı ki, guya mən də o fikirdəyəm ki, bu uğursuz işdə uğurluq və dələduzluğa yol verilmişdir. Əksinə, bu işdə bütün tərəflər tam inamla hərəkət ediblər; Çebarov, bəlkə də, həqiqətən böyük dələduzdur, lakin bu işdə o, ən çoxu bir vasitəçi, mirzə, peşəkar olmuşdur. O, vəkil kimi külli miqdarda pul qazanmaq ümidində idi; həm də onun mülahizə və ehtimalı nəinki yalnız məharətlə, bacarıqla düşünülmüşdü; bu həm də, ən düzgün mülahizə idi; onun ehtimal və mülahizəsi knyazın çox asanlıqla pul verməsinə və mərhum Pavlişşevin xatirəsinə onun bəslədiyi minnətdarlıq və ehtiram duyğusuna əsaslanırdı; o, nəhayət, (hər şeydən mühüm olan budur) knyazın namus və vicdan borcu haqqındakı comərdliyinə əsaslanırdı. O ki qaldı cənab Burdovskinin özünə, bu barədə hətta demək olar ki, əslində, o bəzi şeylərə inanmışdı, buna görə Çebarov və Burdovskini əhatə edən dəstə onda belə bir fikir yaratmışdılar ki, o, bu işi demək olar, fayda güdmədən həqiqətə, tərəqqi və bəşəriyyətə xidmət naminə başlamışdır. İndi, mənim şərh etdiyim faktlardan sonra deməli, hamı üçün aydındır ki, cənab Burdovski bütün zahiri cəhətlərə baxmayaraq, təmiz adamdır; ona görə də knyaz indi, ona həm özünün dostluq yardımını, həm də bayaq, məktəblər və Pavlişşev haqqında danışarkən xatırlatdığı fəal yardım əvvəlcündən daha tez və daha artıq həvəs və məmnuniyyətlə təklif edə bilər.

Knyaz dərin qorxu içində qışqırdı:

– Dayanın, Qavrila Ardalionoviç, dayanın!

Lakin artıq gec idi. Burdovski əsəbi halda qışqırdı:

– Mən dedim, mən üç dəfə dedim ki, pul istəmirəm! Mən qəbul etməərəm... nə üçün... istəmirəm... rədd oluram!..

Burdovski yüyürə–yüyürə eyvandan çıxmaq istədi. Lakin Lebedevin bacioğlusu onun qolundan yapışaraq qulağına nə isə pıçıldadı. Burdovski cəld qayıtdı, cibindən bağlanmamış böyük bir paket çıxarıb, knyazın yanındakı balaca masanın üstünə atdı.

– Bu da pul! Sizin ixtiyarınız yox idi!.. İxtiyarınız yox idi!.. Pull!..

Doktorenko izah etdi:

– Sizin cəsaret edib Çebarovun vasitəsi ilə sədəqə olaraq ona göndərdiyiniz iki yüz əlli manatdır.

Kolya qışqırdı:

– Məqalədə əlli deyilib!

Knyaz Burdovskiyə yanaşaraq dedi:

– Mən təqsirkaram! Burdovski, mən sizin qarşınızda olduqca təqsirliyəm; lakin bunu sədəqə kimi göndərməmişdim, inanın. Mən indi də təqsirliyəm... mən bayaq günahkar idim. (Knyazın qanı lap qaralmışdı; o, yorğun idi, zəifləmişdi, onun dediyi sözlər də rabitəsiz idi.) Mən dələduzluq haqqında demişdim... lakin bu sizin haqqınızda deyildi, səhv etmişəm. Dedim ki, siz... mənim vəziyyətimdəsiniz – naxoşsunuz. Lakin siz mənim kimi deyilsiniz, siz... dərs verirsiniz, siz ananızı saxlayırsınız. Demişdim ki, siz ananızı bədnam edibsiniz, lakin siz onu sevirsiniz; bunu ananız özü deyir... mən bilmirdim... Qavrila Ardalionoviç mənə bayaq hamısını deməmişdi... mən təqsirliyəm. Mən sizə on mini kobudluqla təklif eləmişəm, lakin mən günahkaram, mən bunu belə etməməli idim, indi isə... olmaz, ona görə ki, siz mənə nifrət edirsiniz...

Lizaveta Prokofyevna birdən qışqırdı:

– Əşi, bu ki dəlixanadır!

Aqlaya da dözməyib kəskin tərzdə:

– Əlbəttə, dəlilər evidir! – dedi, lakin onun sözləri ümumi hayküy içərisində batdı; artıq hamı ucadan danışdı, hamı mühakimə yürüdü; kimisi mübahisə edir, kimisi gülürdü. İvan Fyodoroviç Yepançin hədsiz dərəcədə hiddətlənmişdi; özü də ləyaqəti təhqir edilmiş adam kimi dayanıb Lizaveta Prokofyevnanı gözləyirdi. Lebedevin bacioğlusu aralığa salıb son sözünü dedi:

– Hə, knyaz, sizə haqq qazandırmaq lazımdır, siz özünüzdən... deyək ki, naxoşluğunuzdan (daha ləyaqətlə demiş olsaq) istifadə etməyi əcəb bacarırsınız; siz öz dostluğunuzu və pulunuzu elə

moharətlə, elə ustalıqla təklif etdiniz ki, indi nəcib adam bunları heç cür qəbul edə bilməz. Bu ya həddən artıq safqəblilə olmaqdadır, ya da həddən artıq fəndgirişdir... siz, hər halda, daha yaxşı bilirsiniz.

Bu aralıq, içində pul olan paketi açmış Qavri ilə Ardalionoviç qışqırdı:

– Müsaidə edin, cənablar, burada heç də iki yüz əlli manat deyil, cəmi yüz manat var. Knyaz, mən bunu onun üçün deyirəm ki, sonra bir anlaşılmazlıq çıxmasın.

Knyaz Qavri ilə Ardalionoviçə baxaraq əl-qolunu oynatdı.

– Lazım deyil, boşlayın.

Lebedevin bacıoğlusu dərhal bu sözdən yapışdı:

– Yox, “boşlamayaq”! Knyaz, sizin “boşlayın”ımız bizi təhqir edir. Biz gizlənmirik, biz açıq deyirik; hə, burada iki yüz əlli manat yoxdur, cəmi yüz manat var; lakin bunun nə fərqi var, hamısı bir deyilmi...

Qavri ilə Ardalionoviç sadələvhcəsinə heyrət edən adam kimi sözə qarışdı:

– Y-yox, hamısı bir deyil.

Lebedevin bacıoğlusu kinli-kinli, həyəcanla dedi:

– Siz mənim sözümlə kəsməyin; siz sizin fikirləşdiyiniz kimi axmaq deyilik, cənab vəkil; əlbəttə, yüz manat iki yüz əlli manat olmadığı kimi, hamısı da bir deyil; lakin prinsip mühümdür; bu məsələdə təşəbbüs mühümdür, yüz əlli manatın çatmaması isə ancaq təfərrüatdır. Mühüm cəhət orasıdır ki, Burdovski sizin sədəqənizi, səadətli cənab, qəbul etmir; onu sizin sifətinizə çırpır; bu mənada isə yüzümü, yoxsa iki yüz əllimi olmasının fərqi yoxdur, hamısı birdir. Burdovski on mənə qəbul etmədi; siz gördünüz, hərgah namussuz olsaydı, heç yüz manatı da gətirməzdi! Bu yüz əlli manat Çebarova, knyazın yanına getmək üçün lazım olan xərcə verilmişdi. Siz bizim bacarıqsızlığımıza, iş aparmaqdakı qabiliyyətsizliyimizə tez olun gülün; siz onsuz da, bütün qüvvə və bacarığınızla bizi gülünc etməyə səy göstərdiniz; lakin bizə namussuz deyə bilməyəcəksiniz. Bu yüz əlli manatı, lütfkar cənab, biz hamımız birlikdə knyaza qaytaracağıq; biz manat-manat da olsa qaytaracağıq, özü də faizi ilə qaytaracağıq. Burdovski yoxsuldur, Burdovskinin milyonları yoxdur; Çebarov isə gedib qayıdandan sonra hesabat təqdim etmişdir. Biz işi udmaq ümidində idik... Onun yerinə kim ayrı cür hərəkət edərdi?

Knyaz Ş. dedi:

– Necə kim?

Lizaveta Prokofyevna qışqırdı:

– Mən burada dəli olaram!

Xeyli vaxt dayanıb müşahidə edən Yevgeni Pavloviç güldü:

– Bu, bir nəfər vəkilin bir neçə gün bundan qabaqki məşhur müdafiəsinə xatırladır; o, müdafiə etdiyi adamın, altı nəfəri qarət etmək üçün altısını da birdən öldürmüş olan şəxsin yoxsulluğunu üzrlü dəlil kimi irəli sürərək, nəgahən bu tərzdə nəticə çıxardı: “Təbiidir ki, deyir, mənim müdafiə etdiyim adamın, yoxsul olduğu üçün ağılına bu altı nəfəri öldürmək kimi bir fikir gəlib; axı bir də ki, onun yerinə kimin ağılına bu cür fikir gəlməzdi?” Nə işə buna bən-zər bir şey, ancaq olduqca məzəli dedi.

Hiddət və qəzəbdən az qala lərzəyə gələn Lizaveta Prokofyevna nəgahən dedi:

– Kifayətdir! Bu cəfəngiyatı qurtarmağın vaxtıdır!..

General arvadı son dərəcə həyəcanlanmışdı; gözləri parlayırdı, başını hirsli-hirsli qaldıraraq, bütün dəstəni təkəbbürlə, ödlü baxışları ilə səbirsizcəsinə süzdü; çox güman ki, qadın bu dəqiqə dostları düşmənlərdən seçib ayıra bilməmişdi. Elə adamlar var ki, belə hallarda özünü xeyli saxlayıb qəzəbini bürüzə vermir, lakin nəhayət, dözə bilməyib, birdən tapança kimi açılır. İndi general arvadı da bu vəziyyətdə idi, o, qəzəbinin bütün şiddəti ilə vuruşa atılmaq, cəld bir adamın üzərinə hücum etmək istəyirdi. Lizaveta Prokofyevnanı tanıyanlar o saat hiss etdilər ki, nə işə ona çox dərin təsir bağışlamış, halı dəyişmişdir. İvan Fyodoroviç elə ertəsi gün knyaz Ş.-ya deyirdi ki, “onda belə hallar olur, lakin dünənki kimi nadir hallarda əsəbiləşir, üç ildə ancaq birçə dəfə; bu cür heç əsəbiləşmir! Üç ildə birçə dəfə!” – deyərək, inandırıcı tərzdə əlavə etdi.

Lizaveta Prokofyevna deyirdi:

– Kifayətdir, İvan Fyodoroviç! Əl çəkin məndən! İndi siz mənə əlinizi niyə uzadırsınız? Bayaq mənə buradan çıxara bilmədiniz; siz ərsiniz, siz ailə başçısısınız; hərgah mən sizin sözlünüzlə qulaq asmayıb çıxmasaydım, siz mən axmağın qulağından yapışıb buradan çıxarmalı idiniz. Heç olmazsa, qızlarınızın qeydində qalayıdınız! İndi isə sizsiz də yolu taparaq; rüsvayçılıq bir il müddətinə kifayət edərs... Dayanın, mən hələ knyaza təşəkkür etmək istəyirəm!.. Qonaqlıq üçün sağ ol, knyaz! Amma mən oturub gəncləri dinləmək istəmiş-

dim... Bu, alçaqlıqdır, alçaqlıqdır! Bu, qatmaqarışıqlıq, biabırçılıqdır; bunu heç rüyada da görmək olmaz! Görəsən, doğrudanmı belələri çoxdur?.. Kəs səsini, Aqlaya! Sən dinnmə, Aleksandra! Sizin işiniz deyil!.. Mənim ətrafımda fırlanmayın; Yevgeni Pavloviç, siz məni zinhara gətiribsiniz!.. – Lizaveta Prokofyevna knyaza müraciət edərək, yenə sözüne davam etdi: – Deməli, sən, özizim, hələ onlardan üzr də istəyirsən, – “təqsirliyəm, guya günahkaram ki, sizə kapital təklif etməyə cəsarət etmişəm”. Lizaveta Prokofyevna qəflətən Lebedevin bacıoğlusuna acıqlandı: – Sən niyə gülürsən, ay ədəbaz gopçu! – “Biz, guya ki, kapitaldan imtina edirik, biz xahiş etmirik, tələb edirik!” Guya heç bilmir ki, bu idiot öz dostluq və kapitallarını onlara təklif etmək üçün günü sabah yenə onların yanına yüyürəcək! Axı gedəcəksən! Gedəcəksən, yoxsa yox?

Knyaz yavaşdan və itaətkarlıqla dedi:

– Gedəcəyəm.

Lizaveta Prokofyevna yenə Doktorenkoya sarı döndü:

– Əşitdinizmi! Axı sən elə buna da ümid edirsən. Axı pullar, heç fərqi yoxdur, elə bil ki, sənin cibindədir; ona görə də ədəbazlıq edirsən, bizi azdırırsan... Yox, mənim özizim, get ayrı axmaqlar tap, amma mən sizin nə yuvanın quşu olduğunuzu görürəm... Sizin bütün oyununuzu başa düşürəm!

Knyaz:

– Lizaveta Prokofyevna! – deyə dilləndi.

Knyaz Ş. mümkün qədər sakitliklə və gülümsəyərək dedi:

– Gedək buradan, Lizaveta Prokofyevna, çox gecdir, elə knyazı da özümzlə aparacağam.

Qorxmuş qızlar kənarında dayanmışdılar; generalın canına qorxu düşmüşdü; ümumiyyətlə, hamı heyrətlənmişdi. Bir az uzaqda dayanan bəzi adamlar oğrun-oğrun gülür və pıçıldayırdılar; Lebedevin sifətində misilsiz sevinc və fərəh ifadəsi təzahür edirdi.

Lebedevin çasmış bacıoğlusunu mənalı-mənalı dedi:

– Biabırçılıq və hərə-mərçlik, möhtərəm xanım, hər yerdə var.

Lizaveta Prokofyevna isteriyalı kimi, kinli-kinli dedi.

– Ancaq bu cür biabırçılıq olmaz! İndi sizin aranızda olan hərə-mərçlik heç yerdə olmaz; beləsi olmaz, mənim özizim, – Lizaveta Prokofyevna onu dilə tutub yola gətirmək istəyənlərə qışqırdı: – Əşi, siz məndən əl çəkəcəksinizmi; yox, Yevgeni Pavloviç, siz

özünüz bu saat dediniz ki, müdafiəçinin özü də məhkəmədə demişdir ki, yoxsul olmağa görə altı nəfəri öldürməkdən də təbii bir şey yoxdur; onda, demək, doğrudan da, dünyanın axırındır. Bunu hələ eşitməmişdim. İndi mənim üçün hər şey aydın oldu! Bəs bu pəltək, məgər o, adamın başını kəsməz? (Lizaveta Prokofyevna ona fəvqəladə heyrətlə baxan Burdovskini göstərdi.) Mən mərc gələrəm ki, kəsər! O sənin on min manat pulunu, ola bilsin, qəbul etməz, yəqin, vicdanla da götürməz, amma gecə gəlib başını kəsər, pulları da mücrüdəndən çıxarar. Vicdanla çıxarar! Bu, onun üçün namussuzluq deyil! Bu “nəcib ümitsizlik ehtirasıdır”, bu “inkar”dır, yaxud da, kim bilsin nədir... Tfu, hər şey tərsinədir, hər şey kəlləmayallaqdır. Evdə qız böyüyür, nəgahən görürsən küçənin ortasında atılıb minir arabaya: “Anacan, – deyir, – mən bu günlərdə filan Karlıça, yaxud da İvaniça ərə getmişəm, əlvida!” Sizcə, bu cür hərəkət etmək məgər yaxşıdır? Ehtirama layiqdir, təbiidir? Qadın məsələsidir? Bax, bu çocuk (o, Kolyanı göstərdi), hələ o da bir az əvvəl mübahisə edirdi ki, “qadın məsələsi” elə bu deməkdir. Elə fərz edək ki, anan axmaq olub, heç olmazsa, sən hər halda onunla insan kimi rəftar elə!.. Siz nədən ötrü bayaq burnunuzu dik tutub içəri girmişdiniz? “Hünəriniz var yaxınlaşın”: biz gəlirik, “bizə bütün hüquqları verin, amma özün bizim qarşımızda cinqırını da çıxarmağa cəsarət etməməlisən. Bizə hətta heç görünməmiş hörmət və ehtiram göstərilməlidir, amma biz səninlə ən alçaq nöker kimi rəftar edib, adam yerinə qoymayacağıq!” Həqiqət axtarırlar, haqqa tərəfdarlıq edirlər, amma özləri ona məqalədə kafir kimi iftiralar yağdırıblar. “Xahiş etmirik, tələb edirik; özü də bizdən heç bir minnətdarlıq kəlməsi də eşitməyəcəksiniz, ona görə ki, siz bunu öz xüsusi vicdan borcunuzu yerinə yetirmək üçün edirsiniz!” Əcəb ibrət dərəsidir. Bəs axı sənin tərəfindən heç bir minnətdarlıq olmayacağına, onda axı bunun cavabında knyaz da sənə deyə bilər ki, o da Pavlişşevə qarşı heç bir minnətdarlıq hissi duymur; ona görə ki, Pavlişşev də öz vicdan borcunu yerinə yetirmək üçün yaxşılıq edirdi. Halbuki sən onun Pavlişşevə qarşı bəslədiyi ancaq bu minnətdarlıq duyğusuna ümid edirdin: axı o ki səndən pul borc almırdı, sənə borclu deyil; bəs onda sən minnətdarlıqdan başqa nəyə ümid edirdin? Bəs necə olur ki, sən özün bu minnətdarlıqdan imtina edirsən? Divanələr! Cəmiyyəti ona görə vəhşi və qeyri-bəşəri hesab edirlər ki, o, aldadılmış qızı rüsvay edir. Axı bir

halda ki, sən cəmiyyəti vəhşi və rəhmsiz hesab edirsən, onda deməli ki, qızın bu cəmiyyətdən əzaba düşər olmasını etiraf edirsən. Bir halda ki, qız əzab çəkir, bəs onda necə olur ki, sən özün onu qəzetlərdə bu cəmiyyət qarşısına çıxarıb, rüsvay edərək tələb edirsən ki, bu ona əzab verməsin? Divanələr! Şöhrətpərəstlər! Nə Allaha inanırlar, nə də İsayə! Axı şöhrətpərəstlik və təkəbbür duyğusu lap sizin qanınıza işləyib; iş o yerə gəlib çatacaq ki, siz bir-birinizin ötinə yeyəcəksiniz; mən bunu irəlicədən xəbər verirəm. Məgər bu anlaşılmazlıq deyilmi, hərc-mərclik deyilmi; məgər bu biabırçılıq deyilmi? Hələ bundan sonra da bu abırsız özünü qabağa verib onlardan üzr istəyir! Əşi, sizin kimiləri nə qədərdir? Niyə gülürsünüz; ona görə gülürsünüz ki, sizinlə bir yerdə oturub özümü rüsvay etmişəm? Axı daha keçmiş ola, rüsvay etmişəm, daha çarə yoxdur!.. Mənə baxıb gülmə, pinti! (Lizaveta Prokofyevna birdən İppolite hücum etdi.) Özünün nəfəsi zorla çıxır, amma başqalarının əxlaqını pozur. Sən mənim himayəkarlıq etdiyim o uşağın əxlaqını pozubsan (general arvadı yenə Kolyanı göstərdi); o ancaq səndən danışır; ona ateizm öyrədirsən, sən Allaha inanmırsan; hələ səni yaxşıca kətkəlmək olar; lütfkar cənab, əşi, tfu sizə!.. Knyaz Lev Nikolayeviç, demək, sabah onların yanına gedəcəksən, gedəcəksənmi? – deyə qadın az qala boğula-boğula knyazdan yenə soruşdu.

– Gedəcəyəm.

– Bundan sonra mən səni heç tanımaq da istəmirəm! – O, cəld dönüb getmək istəyərkən, birdən yenə qayıtdı. – Bu allahsızındamı yanına gedəcəksən? – Qadın İppoliti göstərdi. – Əşi, sən niyə mənə gülürsən! – deyə Lizaveta Prokofyevna özündən çıxmış halda qışqıraraq birdən cəld İppolite yanaşdı; qadın onun kinayəli təbəssümünə dözə bilməmişdi.

Birdən hər tərəfdən səslər ucaldı:

– Lizaveta Prokofyevna! Lizaveta Prokofyevna! Lizaveta Prokofyevna!

Aqlaya qışqırdı:

– Maman, ayıbdır!

Lizaveta Prokofyevna cəld İppolite yanaşaraq nədənsə onun qolundan möhkəm yapışmışdı, nədən ötrü belə etdiyi məlum deyildi; qadın onun qarşısında dayanıb, hiddətli baxışlarını oğlanın üzünə zilləmişdi.

İppolit sakitcə və arxayın cavab verdi:

– Narahat olmayın, Aqlaya İvanovna, narahat olmayın, sizin maman baxıb başa düşər ki, can verən adama hücum etmək olmaz... mən nə üçün güldüyümü izah etməyə hazırım... icazə verilse şad olaram...

Bu dəm birdən onu dəhşətli öskürək tutdu, o bir dəqiqə öskürəyini kəsə bilmədi.

Lizaveta Prokofyevna oğlanın qolunu buraxaraq:

– Axı ölür, amma yenə da natiqlik edir! – dedi; İppolit dodaqlarında qanı silirdi, qadın isə ona baxdıqca dəhşətə gəlirdi, – əşi, sənə heç danışmaq olar! Sənə gedib uzanmaq lazımdır.

İppolit yavaşdan, xırıldaya-xırıldaya və az qala pıçılı ilə cavab verdi:

– Elə də olacaq, mən bu gün qayıdan kimi, uzanacağam... iki həftədən sonra mən, özümə məlumdur ki, öləcəyəm... Mənə keçən həftə B-n özü dedi... İndi hərgah müsaidə etsəniz; mən vidalaşarkən sizə iki kəlmə söz deyərdim.

Lizaveta Prokofyevna qorxmış halda qışqırdı:

– Əşi, sən dəli olubsan nədir? Boş sözdür! Müalicə olunmaq lazımdır, indi nə söhbət! Get, get, uzan!..

İppolit gülümsədi:

– Uzanacağam, bəs axı daha öləne qədər ayağa qalxmayacağam; mən hələ dünən belə uzanıb, daha öləne qədər qalxmaq istəmərdim, ancaq nə qədər ki, qıçlarım hərəket edir, bunu biri günə qədər təxirə salmaq qərarına gəldim... belə etdim ki, bax onlarla bu gün buraya gəlim... Ancaq yamanca yorulmuşam...

– Otur, otur, niyə ayaqüstə dayanıbsan! Bu da stul, – deyə Lizaveta Prokofyevna cəld gedib özü ona stul gətirdi.

İppolit yavaşdan sözüne davam etdi:

– Təşəkkür edirəm, siz də üzbəüzdə oturun, söhbət edək... biz mütləq söhbət etməliyik, Lizaveta Prokofyevna; indi bunu artıq mən təkid edirəm... – İppolit yenə ona baxıb gülümsədi. Nəzərə alın ki, bu gün həm havada, həm də adamlarla sonuncu dəfə vaxt keçirirəm; iki həftədən sonra isə yəqin qara torpağın altında olacağam. Deməli, bu həm insanlarla, həm də təbiətlə, bir növ, vidalaşmaq olacaq. Mən çox da həssas və ürəyi yuxa adam deyiləm, ancaq təsəvvür edin ki, bütün bu əhvalatın burada – Pavlovskda baş verməsinə çox şadam: heç olmazsa yarpaq açmış ağaclara baxmaq olur.

Lizaveta Prokofyevna getdikcə daha artıq qorxurdu:

– Əşi, indi nə söhbətbaqlıqdır; sənin bütün bədənin titrətmə içindədir. Bayaq cır səsinlə qışqırır, səs-küy salırdın, indi zorla nəfəs alırsan, səsin tutulub!

– Bu saat dincələcəyəm. Siz nə üçün mənim son arzumu rədd etmək istəyirsiniz? Siz bilirsinizmi, Lizaveta Prokofyevna, mən çoxdan sizinlə birtəhər görüşüb söhbət etməyi arzulayırdım, sizin haqqınızda... Kolyadan çox şey eşitmişəm; axı məni yaddan çıxarmayan təkçə odur... Siz orijinal qadımsız, çox qərüb qadımsız; bunu indi özüm də gördüm... siz bilirsinizmi ki, mən sizi hətta bir az sevirdim.

– Aman Allah, aman, doğrusu, az qala onu vuracaqdım.

– Sizi Aqlaya İvanovna saxladı; axı mən səhv etmirəm, deyilmi? O sizin qızınız Aqlaya İvanovna deyilmi? O çox gözəldir; onu heç vaxt görməmişəm, ancaq bayaq gələndə ilk nəzərdən başa düşdüm ki, odur. Qoyun heç olmazsa həyatımda son dəfə dilbər gözələ tamaşa edim, – deyər İppolit nə isə yöndəmsiz, əcaib tərzdə gülümsədi, – bax knyaz da buradadır; sizin əriniz də, bütün cəmiyyət də. Siz nə üçün mənim son arzumu rədd edirsiniz?

Lizaveta Prokofyevna:

– Stul! – deyər qışqırdı, lakin özü stul götürüb İppolitə qarşısında əyləşdi. – Kolya, – deyər o əmr etdi, – sən mütləq, dərhal onunla yollanarsan, onu ötürərsən, sabah isə mütləq mən özüm...

– Siz icazə versəydiniz mən knyazdan bir fincan çay istəyərdim... Mən çox yorulmuşam. Bilirsinizmi nə var, Lizaveta Prokofyevna, siz, görə ki, knyazı özünüzlə çay içməyə aparmaq istəyirdiniz; burada qalın, bir yerdə vaxt keçirək, knyaz isə yəqin bizim hamımıza çay verər. Bağışlayın ki, belə sərəncam verirəm... Lakin axı sizi tanıyıram, siz mehribansınız, knyaz da həmçinin... biz hamımız gülməli dərəcədən mehriban insanlarıq...

Knyaz həyəcanlandı, Lebedev otaqdan yüyürə-yüyürə çıxdı, Vera onun arxasınca qaçdı.

General arvadı qətiyyətlə dedi:

– Doğru deyirsən, ancaq yavaş danış, özün də coşma. Sən məni rəhmə gətirdin... Knyaz! Sənin evində mənim çay içməyimə sən layiq deyilsən, ancaq yaxşı, qoy belə olsun; heç kəsdən üzr istəməyəcəyəm, lakin qalırım! Heç kəsdən üzr istəməyərəm! Boş sözdür!.. Bununla belə, mən səni danlamışamsa, knyaz, onda məni bağışla,

bir də ki, hərgah istəyirsənsə bağışla. Həm də mən heç kəsi məəttəl eləmirəm, – deyər Lizaveta Prokofyevna acıqlı-acıqlı, qəzəblə birdən ərinə və qızlarına müraciət etdi; elə bil ki, onun qarşısında nə üçünsə, son dərəcə müqəssir olan məhz onlar idi, mən evə tək də gedə bilərəm...

Lakin ona sözünü bitirməyə aman vermədilər. Hamı məmnuniyyətlə yanaşdı onu dövrəyə aldı. Knyaz dərhal hamıdan xahiş etdi ki, qalın çay içsənlər; özü də üzr istədi ki, indiyə qədər çay dəsgahı yadına düşməyib, hətta general da böyük iltifat göstərər burnunun altında nə isə təsəlliverici bir şey dedi, sonra da Lizaveta Prokofyevnadan lütfkarlıqla soruşdu: “Eyvanda sizə soyuq dəyməzmi?” O az qala hətta İppolitdən soruşacaqdı: “Universitetdə çoxdanmı oxuyursan?” Lakin soruşmadı. Yevgeni Pavloviçlə knyaz Ş. birdən fəvqəladə lütfkar oldular; özlərini şən göstərdilər; Adelaida ilə Aleksandrın çöhrələrindən heyrət ifadəsi hələ də çəkilməmişdi; buna baxmayaraq, hətta məmnun görünürdülər; sözün qıssası, görünür Lizaveta Prokofyevnanın böhranlı dəqiqələrinin keçməsinə hamı sevinirdi. Təkçə Aqlaya qaşlarını çatıb, bir az kənarında dinməzçə oturdu. Məclisdəkilərdən heç kəs getmədi; heç kəs, hətta general İvolgin də getmək istəmirdi; bununla belə, Lebedev sözarası ona nə isə pıçıldadı; deyəsən, o qədər də xoşa gələn söz deməmişdi; ona görə ki, general dərhal hara isə bir bucağa çəkildi. Knyaz, heç kəsi yaddan çıxarmayaraq, Burdovskiye də, onun dəstəsinə də yanaşdı çaya dəvət edirdi. Onlar sınısıqlarını sallamışdılar, mızıldaya-mızıldaya dedilər ki, İppoliti gözləyəcəklər; o saat da eyvanın uzaq bir bucağına çəkilib yenə də hamısı sıra ilə oturdular. Görünür, Lebedev çayı çoxdan özü üçün hazırlayıbmış, ona görə ki, dərhal gətirdi. Saat on biri vurdu.

X

İppolit Vera Lebedevanın ona verdiyi bir fincan çayla dodaqlarını islatdı; fincanı balaca masanın üstünə qoyaraq, birdən utanmış kimi, çəkinə-çəkinə ətrafına göz gəzdirdi. İppolit nə isə əcaib tərzdə tələsik dedi:

– Bir bura baxın, Lizaveta Prokofyevna, bu fincanlara: bunlar çini fincandır; özü də deyəsən, əla çinidir; bu fincanlar Lebedevin

evinde həmişə dolabda, şüşə altında bağlı saxlanır; adətən, heç vaxt ortaya çıxarılmır... bu onun arvadının cehizidir... onlarda adət belədir... indi budur, həmin fincanlarda bizə çay verib; o qədər sevinib ki, bunu, əlbəttə, sizin şərəfinizə edib...

O yenə nə isə əlavə etmək istəyirdi, lakin çaşdı. Yevgeni Pavloviç birdən knyazın qulağına pıçıldadı:

– Axırda oğlan utandı; mən elə bu cür də olacağımı bilirdim! Axı, deyəsən, bu təhlükəlidir, hə? İndi, acıqla, elə əcaib bir hərəkət edər ki, Lizaveta Prokofyevna, yəqin, davam götürməz. Onun utanacağı bunu sübut edən ən düzgün əlamətdir.

Knyaz ona sualedici nəzərlə baxdı.

Yevgeni Pavloviç əlavə etdi:

– Siz əcaib hərəkətdən qorxmursunuz? Axı mən də qorxmuram; hətta belə olmasını istəyirəm, mən, əslində, belə olmasını ancaq ona görə arzu edirəm ki, bizim mehriban Lizaveta Prokofyevna cəzasını çəksin, özü də mütləq günü bu gün, elə bu saat; bunsuz heç çıxıb getmək də istəmirəm. Siz, deyəsən, qızdırmalısınız.

Knyaz fikri dağınıq halda və hətta səbirsizliklə cavab verdi:

– Sonra, mane olmayın, hə, mən naxoşam. – Knyaz öz adının kəldiyini eşitdi; İppolit onun haqqında danışdı.

İppolit isteriyalı kimi güldü:

– Siz inanmırsınız? Elə bu cür də olmalıdır, amma knyaz elə ilk sözdən inanar; buna heç zərrə qədər təəccüb də etməz.

Lizaveta Prokofyevna knyaza sarı döndü:

– Eşidirsənmi, knyaz? Eşidirsənmi?

Həm güldü. Tələşdə olan Lebedev irəli çıxaraq, Lizaveta Prokofyevnanın qarşısında vurnuxurdu.

– O deyir ki, bax bu əzilib-büzülən ədabaz, sənin ev sahibin... o cənabın, bayaq sənin haqqında oxuduqları məqaləsini düzəldirmiş.

Knyaz heyrətlə Lebedevə baxdı.

– Sən niyə dinmirsən? – Lizaveta Prokofyevna hətta ayağını yerə döydü.

Knyaz Lebedevi yenə də süzə-süzə burnunun altında dedi:

– Nə deyim, mən görürəm ki, o düzəliş edirmiş.

Lizaveta Prokofyevna cəld Lebedevə sarı döndü:

– Doğrudur?

Lebedev əlini ürəyinin üstünə qoyaraq, tərəddüd etmədən qəti cavab verdi:

– Həqiqətən doğrudur, zati-aliləri!

Lizaveta Prokofyevna stundan az qala dik atılacaqdı.

– Elə bil lovğalanır!

Lebedev əlini köksünə cırpa-cırpa başını lap aşağı əyib burnunun altında dedi:

– Alçağam, alçağam!

– Əşi, sənin alçaq olmağından mənə nə! O elə bilir ki, alçağam deməklə canını qurtaracaq. Mən sənə bir də deyirəm, knyaz, bəs bu cür yaramaz adamlarla oturub-durmaq sənin üçün ayıb deyilmi? Bunu sənə heç vaxt bağışlamayacağam!

Lebedev inam və rıqqətlə mızıldadı:

– Knyaz məni bağışlayar!

Birdən cəld yerindən qalxan Keller, üzünü Lizaveta Prokofyevnaya tutub ucadan və aydın səsle dedi:

– Yalnız nəcibliyimə görə, yalnız nəcibliyimə görə, möhtərəm xanım, məsələnin üstünü açmadım; mən bədnam olmuş dostumun sirtini faş etməmək üçün bayaq düzəlişlər məsələsini demədim; baxmayaraq ki, lütfən siz özünüz eşitdiyiniz kimi bizi pilləkəndən aşağı qovmağı təklif edən də o özü idi. Həqiqətə naminə etiraf edirəm ki, doğrudan da, altı manat verib onu bu işə cəlb etdim; lakin qətiyyətlə üslubu düzəltmək üçün deyil, məhz, çox cəhətdən mənə məlum olmayan faktları bilmək üçün ona mötəbər və xəbərdar bir şəxsiyyət kimi müraciət etmişdim. Ştiletlər haqqında, isveçrəli professorun evindəki iştaha barədə, iki yüz əlli manat əvəzinə əlli manat haqqında, sözün qıساسı, bütün bu məlumat, bütün bu qruplaşdırma onunkudur; altı manat vermişəm, lakin üslubu düzəltməyib.

Gülüş səsləri getdikcə daha geniş yayılırdı; belə bir şəraitdə Lebedev dərin həyəcanla, səbirsizliklə və nə isə üzüntülü səsle onun sözünü kəsdi:

– Sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, mən məqalənin ancaq birinci yarım hissəsini düzəltmişəm; lakin ortasına çatanda bizim fikirlərimiz bir-birilə uyğunlaşmadı; bir mülahizədən ötrü sözləşdik; ona görə də mən məqalənin ikinci hissəsini düzəltmədim; belə ki, orada savadsız nə varsa (ora isə savadsız yazılıb), onu mənim ayağıma yazmayın...

Lizaveta Prokofyevna qışqırdı:

– Gör bir o, nəyin dərdini çəkir!

Yevgeni Pavloviç, Kellerə müraciət etdi:

– Müsəidənizlə, bir sualım var; məqaləni nə vaxt təshih edibsiniz?

Keller dedi:

– Dünən səhər, biz görüşüb, bir-birimizə sədaqətlə söz verdik ki, bu məsələni hər iki tərəf məxfi saxlayacaq.

– Özü də bu vaxt qabağında sürünə-sürünə səni inandırmaq istəyirdi ki, sənə qarşı sədaqətlidir! Əcəb rəzil adamlardır! Sənin Puşkinin mənə lazım deyil, sənin qızın da mənim yanıma gəlib eləməsin!

Lizaveta Prokofyevna qalxmaq istəyirdi, lakin qəflətən əsəbi-ləşərək gülməkdə olan İppolitə dedi:

– Sən nə edirsən, mənim əzizim, sən məni burada lağa qoymaq fikrinə düşübsən!

İppolit rişxəndlə gülümsədi:

– Allah eləməsin, lakin məni hər şeydən artıq heyretləndirən sizin fəvqəladə qəribəliyinizdir, Lizaveta Prokofyevna; mən etiraf edirəm ki, Lebedev barədə qəsdən dedim; bildirdim ki, bu sizə, təkçə sizə ağır təsir edəcəkdir, ona görə ki, knyaz həqiqətən bağışlayacaq; özü də, yəqin, artıq bağışlayıb... Hətta, bəlkə, ağılında necə üzr istəməli olduğunu da fikirləşib; axı belədir, knyaz, doğru demirəmmi?

İppolitənin nəfəsi tutulurdu, onun təəccüblü təşvişi getdikcə artırdı.

Lizaveta Prokofyevna onun danışığı ahanginə heyret edərək qəzəblə:

– Hə, nə var?.. – dedi. – Hə?

İppolit sözüə davam etdi:

– Sizin haqqınızda elə bu səpkidə çox şey eşitmişəm... böyük sevinc və şadlıqla... sizə fəvqəladə hörmət bəsləməyi öyrənmişəm.

O bir şey haqqında danışır, lakin elə danışır ki, elə bil həmin sözlərlə lap ayrı şey demək istəyirdi. Kinayə ilə danışır, eyni zamanda da, son dərəcədə həyəcanlanır, özündən bədgüman adam kimi kimə ətrafına göz gəzdirdirdi, görünür, çəşir və kəlməbaşı özünü itirirdi; belə ki, bütün bunlar, onun vərəmli görkəmi, parlayan gözləri, əcaib və sanki hiddətli baxışı qeyri-ixtiyari hamının diqqətini cəlb edirdi.

– Öz aramızda deyim ki, kübar cəmiyyət haqqında mən heç bir şey bilmədiyim üçün (bunu etiraf edirəm), bu işə təəccüb edərdim; axı bizim bayaqkı dəstəmizdə, sizə heç yaraşmayan cəmiyyətimizdə nəinki yalnız özünüz qaldınız, hətta bu... qızları da, hər şeyi roman-

larda oxumuş olmalarına baxmayaraq, cəncəlli işə qulaq asmaq üçün burada saxladınız. Ola bilsin ki, bunu bilmirəm... ona görə ki, çəşirəm, lakin təcrübəsiz bir uşağın xahişi ilə (hə, əlbəttə ki, uşaq, mən boy-numa alıram), sizdən savayı kim qalardı; kim onunla axşamını keçirib... hər şeydə iştirak edərdi, özü də... elə bir adamla ki... ertəsi gün bunu xatırlayanda öz əməlinə xəcalət çəkərdi... (mən başa düşürəm ki, fikrimi lazımcına ifadə edə bilmirəm) bütün bunları fəvqəladə yüksək qiymətləndirir və sizə dərindən hörmət edirəm; baxmayaraq ki, sizin əriniz, zati-alilərinin təkçə üzünün ifadəsindən görünür ki, bütün bunlar onun heç də ürəyindən deyil... Xi-xi. – O lap çəşir hırlıdadı; özü də birdən elə öskürməyə başladı ki, iki dəqiqə sözüə davam edə bilmədi.

Lizaveta Prokofyevna ona acıqlı-acıqlı və heyretlə baxıb laqeyd və kəskin ifadə ilə dedi:

– Lap nəfəsi kəsilir! Yaxşı, əziz uşaq, səninlə söhbət etdik, kifayətdir. Getmək vaxtıdır!

Səbri tamam tükənmiş, lap əsəbiləşmiş İvan Fyodoroviç qəflətən danışmağa başladı:

– Lütfkar cənab, indi mənə də müsaide edin öz tərəfimdən sizin nəzərinizə çatdırım ki, mənim arvadım burada, bizim ümumi dostumuz və qonşumuz olan knyaz Lev Nikolayeviçin mənzilindədir və hər halda, cavan oğlan, Lizaveta Prokofyevnanın hərəkətləri haqqında mühakimə yürütməyə, mənim üzümdə nə yazıldığını ucadan və gözümün içinə deməyə sizin qətiyyəni haqqınız yoxdur. Bəli. – Hər kəlmədən sonra daha artıq əsəbiləşən general sözüə davam etdi, – həm də, mənim arvadım burada qalıbsa, hər şeydən artıq, cənab, heyretləndiyi üçün qalıb, əcaib gənclərə baxmaq üçün qalıb; aydın məsələdir ki, müasir gənclərin əcaib hərəkətləri indi hamıda maraqlı oyadır. Mən bəzən küçədə, nəzəri cəlb edən bir şey görəndə tamaşa etmək üçün ayaq saxlayıram, indi də burada elə bu cür əcaib bir şeyə rast gəldiyim üçün qalmışam, lap... lap... lap...

Yevgeni Pavloviç ona kömək etdi:

– Nadir bir şeyə tamaşa etmək üçün.

Müqayisədə bir az çəşmiş olan zati-ali sevindi.

– Çox əla və düz dediniz, məhz nadir bir şeyə tamaşa etmək üçün. Lakin məni hər şeydən artıq heyretləndirən və hərəqah qrammatik cəhətdən belə demək mümkündürsə, hətta dərindən qüssələndirici

şey budur ki, siz, cavan oğlan, hətta onu da başa düşə bilməyibsiniz ki, Lizaveta Prokofyevna indi ona görə sizinlə qalmışdır ki, siz naxoşsunuz, – hərgah siz, doğrudan da ölürsünüzse, – necə deyərler, rəhmi gəldiyi üçün: Sizin miskin sözlərinizə görə burada qalib, cənab. Bunu da bilin ki, onun adına, mənlilik və nüfuzuna heç bir halda, heç bir çirkab ləkə sala bilməz... – qızarıb pörtmüş general sözünü belə bitirdi, – Lizaveta Prokofyevna, hərgah getmək istəyirsənsə, onda bizim mehriban knyazımızla xudahafizləşib...

İppolit generala fikirli-fikirli baxaraq qəflətən onun sözünü kəsdi:

– Verdiyiniz dərs üçün sizə təşəkkür edirəm, general. Səbri tükənmiş Aqlaya stuldan qalxaraq qəzəblə dedi:

– Gedək, maman, bu hələ uzunmu çəkəcək!..

Lizaveta Prokofyevna təkəbbürlə öz ərinə sarı dönüb dedi:

– Əzizim İvan Fyodoroviç, müsaidə etsəydin, ikicə dəqiqə də ləngiyərdik; mənə elə gəlir ki, onun bütün bədənini qızdırma içində yanır, özü də sadəcə sayıqlayır, mən buna əminəm; bu onun gözle-rindən görünür; onu bu vəziyyətdə qoymaq olmaz. Lev Nikolayeviç! Bu gün onu Peterburqa çəkib aparmamaq üçün sənin mənzilində gecələyə bilermi? “Sher pıncı”¹, siz darıxırsınız? – deyə Lizaveta Prokofyevna nə üçünsə nagahan knyaz Ş.-ya müraciət etdi. – Bəri gəl, Aleksandra, saçlarını düzəlt, dostum.

Saçda düzəldilməli bir şey yox idi, buna baxmayaraq o, Aleksan-dranın saçını düzəldərək üzündən öpdü; elə bunun üçün də çağır-mışdı.

Dalğınlıq vəziyyəti rəf olmuş İppolit yenə danışmağa başladı:

– Mən sizi şüurlu və mədəni qadın hesab edirdim... Hə! Nə demək istədiyim yadıma düşdü, – deyə sanki birdən nəyisə xatırlayaraq sevindi, – baxın, Burdovski öz anasını səmimi olaraq müdafiə etmək istəyir, doğru deyilmi? Amma belə çıxır ki, özü də onu rüsvay edir. Bax, knyaz, Burdovskiyə kömək etmək istəyir, ona dost kimi mehri-banlıq göstərir, ona səmimi qəlblə kapital təklif edir, həm də, ola bilsin ki, sizlərdən hamınızın içərisində ona qarşı nifrət duyğusu bəsləməyən yeganə adamdır; halbuki bir-birinin qarşısında həqiqi düşmən kimi dayanan da onlardır... Ha-ha-ha! Sizcə, Burdovski öz anasına qarşı pis və kobud münasibət bəsləyir, buna görə siz hamı-nız ona nifrət edirsiniz, elə deyilmi? Elədirimi? Elədirimi? Axı siz

¹ Əzizim knyaz

hamınız qəşəng və zərif formalar xoşlayırsınız, ancaq bunun qeydinə qalırınsız, doğrudurmu? (Mən çoxdan belə hesab edirdim ki, ancaq bunun qeydinə qalırınsız!) Elədirsə, onda bilin ki, sizlərdən heç kəs öz anasını, bəlkə Burdovski kimi sevməmişdir! Knyaz, bilirəm ki, siz, Burdovskinin anasına Qaneçka ilə xəlvəti pul göndəribsiniz, ona görə mən mərc gələ bilərəm (xi-xi-xi! – İppolit isteriyalı kimi qəhqəhə ilə güldü), mərc çəkişə bilərəm ki, indi Burdovski özü nəzakətsiz formala hərəkət etdiyinizə görə və anasına qarşı hörmət-sizliyiniz üstündə sizi ittiham edəcəklər, vallah belədir, ha-ha-ha!

Bu dəm yenə onun nəfəsi tənğişdi, öskürməyə başladı.

Nigaran baxışlarını ondan çəkməyən Lizaveta Prokofyevna səbir-sizliklə onun sözünü kəsdi:

– Hə, vəssalam? İndi daha qurtardın, hər şeyi dedin? Di yaxşı, indi get yat, sən qızdırmalısan. Aman Allah! O hələ yenə danışır!

İppolit birdən nigaran və əsəbi halda Yevgeni Pavloviçə müraciət etdi:

– Siz, görək ki, gülürsünüz? Siz nə üçün daim mənə baxıb kinayə ilə gülürsünüz? Mən gördüm ki, siz daim mənə baxıb kinayə ilə gülürsünüz?

– Mən ancaq sizdən soruşmaq istəyirdim, cənab... İppolit... bağış-layın, mən sizin familiyanızı unutmuşam.

Knyaz dedi:

– Cənab Terentyev.

– Hə, Terentyev, sizə təşəkkür edirəm, knyaz, bayaq demişdiniz, ancaq mənim yadımdan çıxdı... Sizdən soruşmaq istəyirdim, cənab Terentyev, düzgünmü eşitmişəm, – guya siz bu fikirdəsiniz ki, pən-cərədən xalqla ancaq on beş dəqiqə danışmağınıza bənddir, xalq elə o saat bütün məsələlərdə sizinlə razılaşar, elə o saat da sizin arxa-nızca gedər?

İppolit nəyi isə yadına salırmış kimi cavab verdi:

– Çox ola bilər ki, demişəm... mütləq demişəm! – deyə İppolit yenə də dirçəldi. Yevgeni Pavloviçə cürətlə baxıb nagahan əlavə etdi: – Nə olsun ki?

– Qətiyyətlə heç bir şey, mən ancaq fikri tamamlamaq üçün, məlumat kimi dedim.

Yevgeni Pavloviç susdu, lakin İppolit nigaran halda hələ də ona baxırdı.

Lizaveta Prokofyevna Yevgeni Pavloviçə dedi:

– Hə, nə oldu, qurtardın, yoxsa yox? Tez ol qurtar, atam, onun yatmaq vaxtıdır. Yoxsa qurtara bilmirsən? (Lizaveta Prokofyevna yamanca dilxor olmuşdu.)

Yevgeni Pavloviç gülümsəyərək sözüne davam etdi:

– Mən, şübhəsiz, bunu əlavə etməyi çox istərdim ki, cənab Terentyev, sizin yoldaşlarınızdan bütün eşitdiklərim, həm də bu saat sizin şübhəsiz böyük bir istedadla şərh etdiyiniz bütün şeylər, fikrimcə, hər şeydən əvvəl və hər şeydən savayı hüququn tontənəsi nəzəriyyəsinə müncər olur, eləmi? Hətta qalan nə varsa hamısını rədd edirsiniz, hətta, ola bilsin, hüququn nədən ibarət olduğunu tədqiq etməkdən əvvəl mövcud olan şəraiti də inkar edirsiniz! Bəlkə, səhv edirəm?

– Əlbəttə, səhv edirsiniz, mən hətta sizi başa düşmürəm... sonra?

Küncdə oturanlar da donquldandılar. Lebedevin bacıoğlu burunun altında nə işə yavaşdan mirtildadı. Yevgeni Pavloviç sözüne davam etdi:

– Sonra demək olar heç bir şey, mən ancaq onu demək istəyirəm ki, bunun nəticəsində məsələ, bilavasitə zor işlətmək hüququna çevrilə bilər, yəni işin əslində, fərdi zorakılığa və şəxsi istək hüququna çevrilə bilər; bu məsələ dünyada çox zaman elə bu cür şəkil alıb. Bəs axı Prudon zor işlətmək hüququ üzərində dayanmışdı. Amerika müharibəsində bir çox ən qabaqcıl liberallar özlərini plan-tatorların tərəfdarı elan etdilər, o mənada ki, zənci zəncidir ağ irqdən alçaqdır, deməli, zor işlətmək hüququ cənabların ixtiyarındadır...

– Nə olsun?

– Yəni, deməli, siz zor işlətmək hüququnu inkar etmirsiniz?

– Sonra?

– Siz əsil ardıcıl adamsınız; ancaq onu sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, zor işlətmək hüququ ilə pələnglər və timsahlar hüququ arasında, hətta Danilov və Qorskiyə qədər məsafə çox azdır.

– Bilmirəm; sonra?

İppolit Yevgeni Pavloviçin çox sözünü qulaqardına verirdi, ona yaxşı, sonra desə də, bunu diqqət edib maraqla görməyinə görə deyil, sanki, daha artıq, ona görə deyirdi ki, bu cür cavab verməyə əvvəlki söhbətlərdə adət etmişdi.

– Sonra daha heç bir şey... vəssalam...

İppolit heç gözlənilmədən qəflətən sözünü belə bitirdi:

– Bununla belə, mənəm sizə acığımı tutmur, – həm də (yəqin nə etdiyini özü də başa düşmədən) hətta gülümsəyib əlini ona sarı uzatdı. Yevgeni Pavloviç əvvəlcə heyret etdi, lakin elə bil əfv olunmasını qəbul edirmiş kimi ona uzadılan ələ ən ciddi tövrlə toxundu.

O yenə də həmin iki mənalı ehtiram ahəngi ilə dedi:

– Sizin mənə danışmaq üçün verdiyiniz imkan və diqqətə görə sizə öz minnətdarlığımı əlavə etməyə bilmərəm; ona görə ki, mənəm bir çox müşahidələrimə əsasən, bizim liberalımız heç vaxt, heç kəsin öz xüsusi mülahizə və əqidəsinin olmasına dözə bilmədiyimi kimi, öz opponentinə söyüşlə, yaxud da, hətta bundan daha pis bir şeylə cavab verməyə də bilmir...

General İvan Fyodoroviç dedi:

– Siz bunu lap düz dediniz, – o, əllərini dalına qoyub, qanı lap qaralmış halda eyvanın qapısına sarı çəkildi; özü də dilxorluqdan əsnədi.

Lizaveta Prokofyevna qəfildən Yevgeni Pavloviçə dedi:

– Di yaxşı, kifayətdir, atam, siz məni lap tənə gətirdiniz...

İppolit ətrafına çəmiş halda göz gəzdirərək qəflətən fikirli-fikirli və az qala qorxaraq ayağa qalxdı:

– Vaxtdır, mən sizi ləngitdim; sizə hər şeyi demək istəyirdim... elə güman edirdim ki, hər şeyi... son dəfə... bu, fantaziya idi...

Görürdü ki, o, tez-tez həyəcanlamb coşur, demək olar, əsil sayıqlama halından qəflətən bir neçə anlığa ayılır, birdən tam şüurlu olaraq, bir sıra şeyi yadına salır, əksər halda qırıq-qırıq danışırdı; ola bilsin ki, bunlar onun, uzun sürən, cansıxıcı naxoşluq saatlarında, tək-tənha çarpayıda uzandığı vaxtlar, yuxusuz gecələrdə fikrindən keçirib əzbərlədiyini şeylər idi.

O birdən kəskin tərzdə dedi:

– Yaxşı, əlvida! Siz elə bilirsiniz mən sizə əlvida deməyə çətinlik çəkmirəm? – Ha-ha – O özünün müşkül və xoşagəlməz sualına özü də qəmli-qəmli gülümsədi; sonra da qəfildən demək istədiyini qətiyyənlə deyər bilmədiyini üçün sanki qəzəblənərək ucadan və əsəbi halda dedi: – Zati-alilər! Sizdən xahiş edirəm, məni bu cür şərfə layiq hesab etsəniz, mənəm dəfnimə buyurasınız... General qarışıq hamınızı dəvət edirəm, cənablar!..

O yenə güldü; lakin bu artıq divanə gülüşü idi; Lizaveta Prokofyevna qorxmış halda ona yanaşaraq, qolundan yapışdı. İppolit ona

elə o cür gülə-gülə diqqətlə baxırdı, lakin bu gülüş elə bil sabitləşmiş, onun üzündə nə isə donub qalmışdı.

İppolit Lizaveta Prokofyevnadan ciddi soruşdu:

– Siz bilirsinizmi ki, mən buraya ağacları görmək üçün gəlmişəm? Bax bunları... (O, parkın ağaclarını göstərdi) bu, gülməli deyil ki? Burada gülməli bir şey yoxdur ki, hə? – bunu deyib birdən fikrə getdi, sonra bir an keçmiş, başını qaldırıb, adamlara təəccüblə baxa-baxa kimi isə axtardı. O, Yevgeni Pavloviçi axtarırdı; Yevgeni Pavloviç isə yaxında, sağ tərəfdə, əvvəlki yerindəcə dayanmışdı, – lakin İppolit bunu unudaraq hər tərəfə göz gəzdirdirdi. Nəhayət, onu tapdı. – Hə, siz getməyibsiz! Siz bayaq daim güldürdünüz ki, mən pəncərədən on beş dəqiqə danışmaq istəmişəm... Ancaq siz onu bilirsinizmi ki, mən on səkkiz yaşında deyiləm: mən yataqda o qədər uzanmışam, pəncərəyə o qədər tamaşa etmişəm. Hər şey barədə hamı barədə... o qədər düşünmüşəm ki... Ölünün yaşı olmaz, siz bunu bilirsiniz. Mən bu barədə, hələ keçən həftə, gecə oyananda fikirləşmişdim... Bilirsinizmi siz hər şeydən artıq nədən qorxursunuz? Siz bizə nifrət etsəniz də, hər şeydən artıq bizim səmimiyyətimizdən qorxursunuz! Bu barədə də elə o vaxt, gecə yataqda fikirləşmişdim... Lizaveta Prokofyevna, siz elə bilirsiniz bayaq mən sizə gülmək istəyirdim? Yox, sizə gülmürdüm, sizi ancaq tərifləmək istəyirdim... Kolya deyirdi ki, knyaz sizi uşaq adlandırıb... bu yaxşıdır... Əşi, mən nə demək istəyirdim... yenə nə isə demək istəyirdim...

O, əllərini üzünə tutub fikrə getdi.

– Yadıma düşdü: bayaq siz vidalaşanda birdən fikirləşdim: bax bu adamları mən bir də heç vaxt görməyəcəyəm, heç vaxt! Ağacları da həmçinin, – təkcə... mənim pəncərəmlə üzübüz Meyerin evinin qırmızı kərpic divarı mövcud olacaq... di gəl, bütün bunları onlara danış... deyə bilərsənsə de; bax, gözəl, dilbər xanım... axı sən ölüsən, özünü ölülərə təqdim et, de ki, “ölü hər şey deyə bilər”... Həm də knyaginya Mariya Alekseyevna səni danlamaz, ha-ha! Siz gülmürsünüz ki! – O hamıya şübhə ilə göz gəzdirdi. – Bilirsinizmi, yataqda ağılıma çox fikir gəlirdi... Bilirsinizmi, inandım ki, təbiət masqaracıdır, çox gülməlidir... Siz bayaq dediniz ki, mən ateistəm, onu bilirsinizmi ki, bu, təbiətdir... – o birdən hamıya göz gəzdirərək qəmli-qəmli, hiddətlə dedi: Nə üçün yenə gülmürsünüz? Siz dəhşətli dərəcədə amansızsınız! – O sanki qəfil bir şey də xatırlayıb, sözünü

tamamilə başqa bir ahənglə, ciddi və inamla bitirdi: – Mən Kolyanın əxlaqını pozmurdum.

Lizaveta Prokofyevna az qala iztirabla dedi:

– Burada heç kəs, heç kim sənə gülmür, sakit ol! Sabah təzə həkim gələcək; o biri səhv edib; əşi, otur, ayaqüstə dayana bilmirsən! Sayıqlayırsan... Bəs indi biz onunla necə edək! – General arvadı onu kresloya əyləşdirərək, əl-ayaq edirdi. Qadının yanağında göz yaşı parladi.

İppolit lap mat qalıb dayandı; əlini qaldırdı, qorxa-qorxa irəli uzadıb, bu göz yaşına toxundu. O nə isə uşaq təbəssümü ilə gülümsədi.

İppolit sevinçək dedi:

– Mən... sizi... siz bilmirsiniz mən sizi necə sevirəm... bax o, Kolya mənə sizin haqqınızda həmişə böyük fərəh və məftunluqla danışırdı... Mən onun fərəhini, məftunluğunu xoşlayıram. Onun əxlaqını pozmurdum! Mən yanımda ancaq onu saxlayıram... mən hamını saxlamaq istəyirdim, hamını, – lakin onlardan heç kəs yanımda deyildi; heç kəs yox idi... mən xadim olmaq istəyirdim, mənim buna haqqım var idi... Bilsəydiniz nə qədər şey istəyirdim? İndi heç bir şey istəmirəm, heç bir şey arzulamaq istəmirəm; özüm söz verməmişəm ki, daha bir də heç nə istəməyim; qoy, qoy həqiqəti mənsiz axtarsınlar! Bəli, təbiət masqaracıdır! – O birdən qızıqıb dedi: – axı o nə üçün, nədən ötrü ən yaxşı məxluqları ona görə yaradır ki, sonra onları lağa qoysun? Bəs axı o elə etdi ki, yer üzündə kamillik mücəssəməsi sayılan yeganə məxluq... bu təbiət elə etdi ki, onu insanlara göstərərək, nəyin ucbatından hədsiz qanlar axmış olduğunu ona dedirdi; hərgah bütün bu qan hamısı birdən axıdılmış olsaydı, insanlar yəqin ki, qan içində boğulardılar! Ah, yaxşı ki, mən ölürəm! Təbiət elə aldadır ki, yəqin, mən də dəhşətli bir yalan söyləyərdim!... Mən heç kəsin əxlaqını pozmurdum... Bütün insanların səadəti naminə, həqiqəti kəşf etmək naminə, bu həqiqəti elan etmək naminə yaşamaq istəyirdim... Pəncərədən Meyerin divarına baxıb, ancaq on beş dəqiqə danışmaq haqqında düşünürdüm; özü də hamını, hamını inandırmaq istəyirdim, halbuki həyatımda birçə dəfə, camaatla deyil, sizinlə rastlaşdım! Nəticəsi bəs nə oldu? Heç bir şey! O oldu ki, siz mənə nifrət edirsiniz! Deməli, lazım deyiləm, deməli, axmağam, deməli, vaxtdır! Özüm də heç bir xatirə qoya bilmədim! Nə bir səs, nə bir iz, nə də bir iş; heç bir etiqad yaymadım!... Axmağa gülməyin!

Yaddan çıxardın! Hər şeyi yaddan çıxardın... xahiş edirəm, unudun, belə amansız olmayın! Siz onu bilirsinizmi ki, hərgah bu vərəmə mübtəla olmasaydım, mən özüm özümü öldürərdim...

O, deyəsən, hələ çox şey demək istəyirdi, lakin sözünü bitirmədi: kresloya əyləşib, üzünü əlləri ilə örtərək, balaca uşaq kimi ağlamağa başladı.

Lizaveta Prokofyevna:

– Di indi ömrünüz nədir, onunla necə edək? – deyərək cəld İppolite yanaşdı, başını qucaqlayıb, bərk-bərk sinəsinə sıxdı. İppolit hönkürə-hönkürə ağlayırdı. – Di, di yaxşı. Di ağlama, di yaxşı, kifayətdir, sən mehriban oğlansan, Allah səni avamlığına görə bağışlayacaq, di yaxşı, bəsdir, cəsarətli ol... Bir də ki, sonra xəcalət çəkəcəksən...

Başını qaldırmağa çalışan İppolit:

– Mənim orada, – dedi, – mənim orada qardaşım və bacılarım var, balaca, yoxsul, məsum uşaqlardır... *Arvad* onların əxlaqını pozacaq! Siz müqəddəssiniz, siz... özünüz uşaqsınız, onları xilas edin! Uşaqları o arvadın əlindən alın... o arvad... biabırçılıqdır... Amandır, onlara kömək edin. Allah bunun sizə yüz qat artıq əvəzini verər, Allah eşqinə, İsa xatirinə!..

Lizaveta Prokofyevna əsəbi halda qışqırdı:

– İvan Fyodoroviç, nəhayət, deyin görüm, axı indi nə edək, lütf edin, öz möhtəşəm sükutunuzu pozun! Hərgah siz həll etməsəniz, onda sizə xəbərdarlıq edirəm, burada özüm gecələyəcəyəm; bir müstəbid kimi nə qədər mənə zülm etdiniz, kifayətdir!

Lizaveta Prokofyevna həyəcanlanmışdı, qəzəbli idi, sualı verən kimi cavab gözləyirdi. Lakin belə hallarda, iştirak edənlər sayca hətta çox olsalar da, əksər halda, öz üzərlərinə heç bir şey götürmək istəməyərək, səslerini çıxarmır, passiv qalıb fikirlərini artıq xeyli keçəndən sonra söyləyirlər. Burada olanların arasında elələri də var idi ki, onlar bir kölmə də danışmadan lap səhərə qədər də burada oturmağa hazır idilər; məsələn, bütün axşamı kənardə oturub səsini çıxarmayan və daim qeyri-adi bir maraqla qulaq asan bunun üçün, ola bilsin, müəyyən bəhanə və əsas olan Varvara Ardalionovna belələrindən idi.

General cavab verdi.

– Dostum, mənim rəyim belədir ki, burada indi, necə deyərlər, bizim təşviş və həyəcanımızdan artıq, xəstəyə baxan lazımdır; özü də, söz yox ki, gecəni sayıq qalan etibarlı bir adam. Hər halda,

knyazdan xəbər alağ, özü də... dərhal xəstəni rahatlamaq lazımdır. Sabah yenə tədbir görmək olar.

Doktorenko əsəbi halda və acıqlı-acıqlı knyaza dedi:

– Saat on ikidir, biz yola düşürük. O bizimlə gedir, yoxsa sizdə qalır?

Knyaz dedi:

– İstəyirsiniz, siz də onun yanında qalın, yer olar.

Cənab Keller nəgahan və vüqarla cəld generala yanaşdı:

– Zati-aliləri, hərgah gecə üçün əlverişli adam tələb olunursa mən dostum üçün fədakarlıq etməyə hazırım... bu, çox gözəl insandır! Zati-aliləri, mən onu çoxdan dahi hesab edirəm! Əlbəttə, öz təhsilimlə lovğalanıram, lakin bir halda ki, o, tənqid edir, axı onun ağzından dürr tökülür, inci səpələnir, zati-aliləri!..

General dilxor olub, ondan üz döndərdi.

Lizaveta Prokofyevnanın əsəbiliklə verdiyi suallara knyaz belə cavab verdi:

– Hərgah qalsa, mən çox şad olaram, əlbəttə, bu vəziyyətdə gedə bilməz.

– Əşi, sən yatırsan, nədir? Hərgah istəmirsənsə, onda, əzizim, mən onu öz evimə apararam! Aman Allah, o özü ayaqüstə zorla dayanır! Əşi, sən naxoşsan, nədir?

Bayaq Lizaveta Prokofyevna knyazı ölüm yatağında görməyəndə, onun zahiri görünüşündən, səhhətinin qənaətbəxş olmasını, doğrudan da, həddən artıq şişirmişdi; lakin bu günlərdə keçirdiyi xəstəlik, naxoşluqdan nəşət edən ağır xatirələr, əziyyətli axşamın törətdiyi yorğunluq, “Pavlişşevin oğlu”nun əhvalatı İppolite əlaqədar əhvalat – bütün bunlar həssas və naxoş knyazı, doğrudan da, həyəcanlandırmışdı; o, heqiqətən, qızdırmalı vəziyyətdə idi. Hələ bundan başqa, onun gözlərindən nə isə ayrı bir qayğı da oxunurdu, hətta elə bil qorxurdu; o, İppolite şübhə ilə baxır, hiss edirdi ki, oğlan yenə nə isə edəcəkdir.

Birdən İppolit ayağa qalxdı, onun sifəti tamam ağarmışdı, eybəcərleşmiş üzündə dərin ümitsizlik, xəcalət ifadəsi əks olunurdu. Bu onun baxışlarından görünürdü, oğlan ətrafına toplaşmış adamlara nifrətlə və qorxa-qorxa nəzər salırdı, titrəyən dodaqlarında qəmli və kinayəli təbəssüm dolaşırdı. O, gözlərini dərhal yerə dikib səntirləyə-səntirləyə və yenə də o cür gülümsəyə-gülümsəyə

Burdovski ilə Doktorenkoya sarı yeridi; onlar eyvanın qapısı ağzında dayanmışdılar: İppolit onlarla Peterburqa yollanırdı.

Knyaz dedi:

– Bax, mən elə bundan qorxurdum! Elə bu cür də olmalı idi!

Dəhşətli dərəcədə qəzəblənmiş İppolit cəld knyaza sarı döndü; onun sifətinin hər cizgisi elə bil, titrəyir, dilə gəlirdi.

– A, siz elə bundan qorxurdunuz! Sizcə, “elə bu cür də olmalı idi?” İndi ki, belədir, onda bilin ki, mənim burada nifrət etdiyim bir adam varsa, o da sizsiniz, – deyə o, xırılda-yırılda, cır səslə, ağır seliyinin qətrələri sıçraya-sıçraya bağırdı, (sizin hamınıza, hamınıza nifrət edirəm!) lakin sizə, sizə, yezuit qəlblı, miskin məxluq hesab etdiyim – siz sarsağa, milyonçu vəlinemətə, sizə hamınıza artıq, dünyada hər şeydən artıq nifrət edirəm! Mən hələ sizin haqqınızda ilk dəfə eşidəndə, nə cür adam olduğunuzu hələ çoxdan başa düşüb, sizə nifrət etmişdim; mən sizə bütün varlığım, bütün qəlbimlə nifrət etmişəm... Bütün bu həngəməni indi siz düzəldiniz! Məni çılgınlıq dərəcəsinə vadarən siz oldunuz! Ölməkdə olan bir adamı xəcalət çəkməyə siz vadar etdiniz, mənim əclafcasına ağciyərlik etməyimə siz, siz, sizsiniz bais! Mən sağ qalmış olsaydım sizi öldürürdüm! Sizin iltifatınız, xeyirxahlığınız mənə lazım deyil, bunu heç kəsdən qəbul etmərəm, eşidirsinizmi, heç kimdən, heç bir şey! Mən sayıqlayırdım, sizin sevinib şad olmağa ixtiyarınız yoxdur!.. Mən sizin hamınızı həmişəlik olaraq lənətləndirirəm!

Bu dəm o lap boğuldu.

Lebedev Lizaveta Prokofyevnaya pıçıldadı:

– Öz göz yaşlarından utandı! “Elə bu cür də olmalı idi!” Vay sizə nə deyim, knyaz! Onun lap iç üzünü oxuya bilib...

Lakin Lizaveta Prokofyevna ona məhəl qoymadı, ləyaqəti olmayan adam hesab etdiyi üçün onun heç üzünə də baxmadı. General arvadı qəddini qürurla, şax saxlamış, başını dik tutub dayanmışdı; özü də “bu alçaq adamlara” iyərə-iyərə baxırdı. İppolit sözünü qurtaranda, general çiynlərini atmaq istədi; Lizaveta Prokofyevna onu qəzəbli baxışla başdan-ayağa süzərək, sanki bu hərəkəti barədə ondan hesabat soruşurdu; özü də dərhal knyaza sarı döndü.

– Knyaz, bizim ailəmizin eksentrik dostu, bizim hamımızdan ötrü düzəltdiyiniz xoş axşam ziyafəti üçün sağ olun. Öz sarsaqlıklarınıza bizi də qoşduğunuz üçün yəqin indi ürəyinizdə sevinirsiniz... Kifayət-

dir, ailəmizin əziz dostu, sağ olun ki, heç olmazsa, nəhayət, özünüzü yaxşıca başa düşməyə imkan verdiniz!..

Lizaveta Prokofyevna “onların” çıxıb getməsinə gözləyir, acıqlı-acıqlı öz mantilyasını düzəldirdi. Bu dəm “onlar” üçün minik arabası gəldi; hələ on beş dəqiqə bundan qabaq Doktorenko sərəncam vermişdi ki, bu arabanı götürmək üçün Lebedevin gimnaziya tələbəsi olan oğlunu göndərsinlər. Arvadından dərhal sonra general da öz sözünü dedi:

– Doğrudan da, knyaz, mən hətta heç gözləməirdim... bütün görüşlərdən sonra, bütün dostcasına münasibətlərdən sonra... və nəhayət, Lizaveta Prokofyevna...

Adelaida:

– Bu necə olur, necə ola bilər! – deyərək cəld knyaza yanaşdı ona əl verdi.

Knyaz lap özünü itirmiş halda qıza baxıb gülümsədi. Birdən həyəcanlı, pıçıltı ilə tələsik deyilən sözlər onun qulağını elə bil yandırdı.

Aqlaya pıçıldadı:

– Hərgah siz bu murdar adamlardan elə bu saat uzaqlaşmasanız, onda mən bütün ömrüm boyu, bütün ömrüm boyu təkcə sizə nifrət edəcəyəm! – Qız sanki haldan çıxmışdı, lakin knyaz ona baxmağa macal tapmamış Aqlaya üzünü yana çevirdi. Lakin artıq tərək edilməli, uzaqlaşmalı nə bir şey qalmışdı, nə də bir adam: naxoş İppoliti bu aralıq birtəhər arabaya mindirə bilmişdilər, araba getmişdi.

– Yaxşı, bu hələ çoxmu davam edəcək, İvan Fyodoroviç? Siz necə bilirsiniz? Bu kinli çolma-çocuğa mən hələ çoxmu dözməli olacağam?

– Doğrusu, mən, mənim dostum... mən, əlbəttə, hazırım və... knyaz... Buna baxmayaraq, İvan Fyodoroviç knyaza əl uzatdı lakin onun əlini sıxmağa macal tapmayıb Lizaveta Prokofyevnanın dalmca yüyürdü; arvadı eyvandan səs-küylə hirsli-hirsli enirdi. Adelaida, onun adaxlısı və Aleksandra knyazla səmimi və mehribanlıqla xudahafizləşdilər. Yevgeni Pavloviç də knyazla belə xudahafizləşdi, təkcə onun kefi kök idi.

O, ən ürəkəcan, kinayəli təbəssümlə pıçıldadı:

– İstədiyim yerinə yetdi! Lakin təəssüf ki, siz də, zavallı knyaz, əzab çəkdiniz.

Aqlaya xudahafizləşməyib getdi.

Lakin bu axşamkı əhvalatlar hələ bununla qurtarmadı, Lizaveta Prokofyevna heç gözləmədiyi bir təsadüflə də rastlaşdı.

General arvadı pilləkəndən (parkı dövrələyən) yola hələ ayaq basmamış, qəflətən dəbdəbəli bir ekipaj, ağ at qoşulmuş gözəl bir fayton, knyazın bağının yanından sürətlə keçdi. Faytonda iki nəfər zəngin geyimli gözəl xanım öyləşmişdi. Lakin fayton onların yanından ən çoxu on addım uzaqlaşmış birdən dayandı, xanımlardan biri cəld geri döndü; elə bil ki, o, nahaq axtardığı tanışını görmüşdü.

Qəfildən gur və gözəl səslə bir qadın:

– Yevgeni Pavloviç! Sənsən? – deyər qışqırdı; bu səsdən knyaz və ola bilsin, yenə daha kim isə diksindi, – axır ki, səni tapa bilməyimə çox şadam! Mən şəhərə sənin dalınca adam göndərmişəm; iki nəfər! Bütün günü səni axtarıblar!

Yevgeni Pavloviç pillələrdə ildırım vurmuş kimi dayanmışdı. Lizaveta Prokofyevna da yerində qurumuşdu; lakin o, Yevgeni Pavloviç kimi dəhşət içərisində quruyub qalmamışdı: general arvadı bu ötkəm qadına da, beş dəqiqə bundan qabaq “alçaq adamlara” baxan kimi qürurla və etinasızcasına, nifrətlə baxırdı; elə o saat da gözünü döndərərək nüfuzədiçi nəzərlə Yevgeni Pavloviçə baxdı.

Uca qadın səsi davam etdi:

– Təzə xəbər var! Kupferin veksellərindən qorxma; Roqojin onları otuz faizlə almışdır; onu mən yola getirdim. Hələ ən azı üç ay da arxayın ola bilərsiniz. O ki, qaldı Biskupla bütün o miskin rəzilərə, yəqin tanışlıqla yola götürərik! Demək, belə, deməli, hər şey qaydasındadır. Kefini kök saxla. Sabah görüşərik!

Fayton tərənib cəld gözdən itdi.

Yevgeni Pavloviç, nəhayət:

– Bu arvad dəlidir! – deyər qışqırdı; o, hiddətdən qızardı, təəccüblə ətrafına göz gəzdirdi. – Mən onun dediklərini heç bilmək də istəmirəm. Hansı veksellər? O arvad kimdir?

Lizaveta Prokofyevna ona iki saniyə də baxdı. Nəhayət, cəld dönüb öz bağma sarı ayaq aldı; hamı onun arxasınca getdi. Yevgeni Pavloviç düz bir dəqiqədən sonra, fəvqəladə həyəcanlanmış halda evinə, knyazın yanına qayıtdı.

– Knyaz, düzünü deyir, siz bilmirsiniz, bu nə deməkdir?

Knyaz özü də fəvqəladə gərgin vəziyyətdə idi, o cavab verdi:

– Heç bir şey bilmirəm.

– Yox?

– Yox.

Yevgeni Pavloviç birdən gülməyə başladı:

– Mən də bilmirəm. Siz səmimi deyilən sözə inanırsınız mı, vallah, bu veksellərlə mənim heç bir əlaqə və münasibətim olmayıb. Əşi, sizə nə olub, sizin ürəyiniz gedir?

– Yox çanım, yox, sizi inandırırım, yox...

XI

Yepançınlar ancaq üçüncü gün tamamilə rəhmə gəldilər. Knyaz həmişəki kimi yenə də, bir çox məsələdə özünü günahlandırır, səmimi surətdə düşünürdü ki, onu cəzalandıracaqlar, buna baxmayaraq, onda əvvəlcə daxilən belə bir inam yaranmışdı ki, Lizaveta Prokofyevna ona qarşı ciddi hiddətlənə bilməz; qadının daha artıq özünə acığı tutmuşdu. Beləliklə də, bu cür uzun müddət davam edən ədavət üçüncü gün onu lap qüssələndirmişdi, çətin vəziyyətə salmışdı. Başqa məsələlər də çətinlik törətmişdi; lakin bu məsələlərdən biri daha çox çətinlik yaradırdı. Bu məsələ bütün üç gün ərzində knyazın vasvasılığı üzündən getdikcə artırdı (knyaz isə neçə gün idi ki, özünü iki ifrat cəhətdən təqsirləndirirdi: birincisi, hər adama qeyri-adi “mənasız və bezikdirici” etimad göstərməsinə görə, bir də rəzilcəsinə vasvasılığına görə). Sözü qısası, faytondan Yevgeni Pavloviç ilə danışan eksentrik xanımla baş vermiş macərə üçüncü günün axırında onun təsəvvüründə müdhiş və müəmmalə miqyas almışdı. Müəmmalənin mahiyyəti, işin sair cəhətlərindən savayı, bir də ondan ibarət idi ki, knyazı kədərləndirən şübhə də oyadırdı; o fikirləşirdi ki, görəsən, bu yeni “dəhşətli əhvalatda” da mı məhz o müqəssirdir, yoxsa ancaq... Lakin yenə kim olduğunu o demirdi. O ki, qaldı N.F.B. hərəflərinə, onun zənnincə əhvalat ancaq və ancaq məsum bir şıltaqlıq, hətta lap uşaqcasına şıltaqlıq idi; belə ki, bu barədə düşünmək və insafsızlıq və müəyyən cəhətdən hətta namusuzluq olardı.

Bununla belə, nizamsızlığına onun əsas “səbəbkar” olduğu biabırçı “axşamın” ertəsi günü səhər knyaz Ş. ilə Adelaida knyazın yanına gəlmişdilər; knyaz onları görəndə sevindi, onlar dedilər ki, “başlıca olaraq, knyazın səhhətini soruşmaq üçün gəlmişlər”, gəzintidən ikilikdə gəlirlər, Adelaida dedi ki, parkda bu saat bir ağac görüb; gözəl qocaman bir ağacdır; qollu-budaqlı, uzun, əyri budaqları

var; hər tərəfi təzə yaşıl yarpaq açıb, oyuğu və çadlağı var; onun mütləq, mütləq rəsmini çəkmək qərarına gəlib! Knyazın yanında olduğu yarım saat ərzində Adelaida elə ancaq bu barədə danışdı. Knyaz Ş. həmişəki kimi nəzakətli və xoşsifət idi; knyaza keçmiş haqqında suallar verirdi; ilk dəfə tanış olduqları şəraiti xatırlayırdı; düşünür ki əhvalat barədə, demək olar, bir kəlmə də söhbət olmadı. Nəhayət, Adelaida dözmədi, gülümseyib etiraf etdi ki, onlar inkognito gəlmişlər; lakin təkcə bunu etiraf etməklə kifayətləndilər; elə bu inkognitodan da belə nəticə çıxarmaq olardı ki, valideynlər, yəni əsas etibar ilə Lizaveta Prokofyevna nə isə xüsusilə narazı qalmışdır. Lakin Adelaida ilə knyaz Ş. bu gelişlərində nə onun haqqında bir kəlmə söz dedilər, nə Aqlaya barədə, nə də hətta İvan Fyodoroviç haqqında. Yenə gözməyə gedəndə knyazı özlərilə dəvət etmədilər. Onu öz evlərinə dəvət etmək barədə isə heç eyham da olmadı; bu barədə Adelaida ağzından hətta olduqca qəribə bir söz qaçırdı; o, knyaza özünün bir akvarel işi haqqında söyləyirdi, birdən dedi ki, bu əsəri mütləq knyaza göstərmək istəyir. "Necə edək ki, şəkli tez baxasınız? Dayanın! Mən onu sizə bu gün, hərgah Kolya gəlsə, ya Kolya ilə göndərəm, ya da sabah, knyazla gözməyə çıxanda özüm götürərəm", – deyərək Adelaida, nəhayət, dolaşmaq vəziyyətdən qurtardı, özü də sevindi ki, bu məsələni belə bacarıqla və heç kəsin xətrinə dəymədən həll edə bildi.

Nəhayət, xudahafizləşərkən knyaz Ş. sanki birdən xatırlamış kimi dedi:

– Hə, yaxşı yadıma düşdü, əziz Lev Nikolayeviç, heç olmazsa, siz bilmirsiniz dünən faytondan Yevgeni Pavloviçə qışqıran o qadın kim idi?

Knyaz dedi:

– O, Nastasiya Filippovna idi; məgər siz indiyə qədər bilmirsiniz ki, o idi? Amma onunla gedənin kim olduğunu bilmirəm.

Knyaz Ş. əlavə etdi:

– Bilirəm, eşitmişəm! Lakin o qışqırmaq nə idi? Etiraf edirəm ki, bu mənim üçün... mənim üçün də, başqaları üçün də çox böyük bir sirdir.

Knyaz Ş. fəvqəladə və açıq-aydın heyrətlə danışdı.

Knyaz çox sadə olaraq cavab verdi:

– O deyirdi ki, Yevgeni Pavloviçin hansı müamələçidə vekselləri varmış, onun xahişi ilə, Roqojin bu vekselləri müamələçidən alıb; həm də deyirdi ki, Roqojin Yevgeni Pavloviçi tələsdirməyəcək.

– Eşitdim, eşitdim, mənim əzizim knyaz, axı bu heç ola da bilməz! Burada Yevgeni Pavloviçin heç bir vekseli ola bilməzdi! Külli var-dövlət sahibi olduğu halda... Doğrudur, əvvəllər, yelbeyinlik nəticəsində bu cür hərəkətlərə yol verərdi; hətta mən özüm onun dadına çatardım... Lakin bu qədər sərvət ola-ola müamələçiyə veksəl vermək və onlar üçün nigaran olmaq – bu mümkün deyil; həm də o Nastasiya Filippovnaya sən deyərək müraciət edə bilmədiyini kimi, belə yaxın dostluq əlaqəsi də saxlaya bilməz, – məsələ belədir, o and içəri ki, heç bir şey başa düşmür; mən də ona tamamilə inanıram. Lakin əzizim knyaz, məsələ orasıdır ki, mən sizdən soruşmaq istəyirdim, bəlkə, siz bir şey bilirsiniz? Yəni hər hansı bir fəvqəladə təsadüf nəticəsində heç olmazsa, siz bir şey eşitməyibsiz?

– Yox, heç bir şey bilmirəm; həm də sizi inandırırıram ki, mənim bu məsələdə cüzi iştirakım da olmayıb.

– Vay sizə nə deyim, knyaz, siz nə qəribə olubsunuz! Mən bu gün sizi sadəcə tanıya bilmirəm. Məgər mən sizi bu cür bir işdə iştirakçı hesab edə bilərdimmi?.. Yox canım, bu gün sizin qanınız qaradır.

O, knyazı qucaqlayıb öpdü.

– Yəni, hansı "bu cür" işdə iştirakçı? Mən heç bir "bu cür" iş görmürəm.

Knyaz Ş. olduqca etinasız cavab verdi:

– Heç şübhəsiz ki, bu qadın birtəhər və bir şeylə Yevgeni Pavloviçə mane olmaq istəyir, özü də şahidlərin gözü qarşısında, ona xas olmayan və ola bilməyən keyfiyyətlər uydurur.

Knyaz Lev Nikolayeviç tutuldu; buna baxmayaraq, knyaza diqqətlə və sualedici nəzərlə baxmağa davam edirdi; lakin o susmuşdu. Knyaz nə isə səbirsizliklə, nəhayət, dedi:

– Məgər sadəcə olaraq veksəl məsələsi deyilmi? Dünən necə deyilibsə, o cür deyilmi?

– Axı mən sizə deyirəm, özünüz fikirləşin, Yevgeni Pavloviçlə o... qadının, üstəlik də Roqojinin arasında nə ümumi bir münasibət ola bilər? Sizə təkrar edirəm, külli var-dövlət, sərvət sahibidir; bu mənə qəti məlumdur, ayrı bir sərvəti də əmisindən gözləyir. Sadəcə Nastasiya Filippovna...

Knyaz Ş. nagahan yenə susdu; yəqin ona görə ki, Nastasiya Filippovna haqqındakı fikrini knyaza söyləmək istəmirdi.

Knyaz Lev Nikolayeviç bir dəqiqə dinməyib, qəfildən soruşdu:

– Demək, hər halda, o, Nastasiya Filippovna ilə tanışdır?

– Bax bu, deyəsən, olub; yelbeyindir! Lakin, bir də ki, olubsa, lap çoxdan olub, hələ əvvəllər; yəni iki-üç il bundan əvvəl. Axı o hələ Totski ilə tanış idi. İndi işə bu səpkidə heç bir şey ola bilməzdi, onlar heç vədə bir-birinə sən deyə müraciət edə bilməzdilər! Özü-nüz bilirsiniz ki, qadın özü də xeyli müddətdi burada deyildi, heç yerdə görünmürdü. Onun yenə üzə çıxmış olmasını hələ çox adam bilmir. Ekipajı mən ən çoxu üç gün bundan əvvəl görmüşəm.

Adelaïda dedi:

– Son dərəcə gözəl ekipajdır!

– Hə, ekipaj əladır.

İkisi də getdilər; həm də onlar knyaz Lev Nikolayeviçə qarşı lap dostcasına, demək olar, lap qardaşcasına münasibət göstərdilər.

Bizim qəhrəmanımız üçünsə bu görüşə gəlmenin, hətta çox böyük əhəmiyyəti var idi. Əslində, dünənki gecədən bəri (hələ ola bilsin bir az əvvəl) o özü də çox şeydən şübhələnmişdi; lakin onlar görüşə gələndə qədər knyaz öz nigarançılığına bütünlüklə haqq qazandıрмаğı qət edə bilmirdi. İndi isə məsələ aydınlaşdı: knyaz Ş. qəziyyəni, əlbəttə ki, səhv şərh edirdi; lakin hər halda, həqiqətə yaxınlaşdı; axı hər halda arada intriqa olmasını başa düşmüşdü. (Bununla belə knyaz Ş. ola bilsin, tamamilə düzgün başa düşür, – deyə knyaz düşündü, – amma fikrini söyləmək istəmir; ona görə də qəsdən düzgün şərh etmək istəmir.) Hər şeydən aydın cəhət bu idi ki, indi onun yanına (məhz knyaz Ş.) bir izahat almaq ümidi ilə gəlmişdilər; hərgah belədirsə, demək, onu bilavasitə intriqaanın iştirakçısı hesab edirlər. Bundan başqa, hərgah bütün bunlar, doğrudan da, bu cür vacibdirsə, onda, deməli ki, o, qadının nə isə dəhşətli bir məqsədi var; bəs bu məqsəd nədən ibarətdir? Dəhşətdir! “Axı bir də ki, onun qarşısını necə almaq olar? Hərgah o öz məqsədinə inanıbsa, onu dayandımaq üçün heç bir imkan yoxdur!” Bunu knyaz artıq təcrübədən bilirdi. “Dəlidir. Divanədir!”

Lakin həll edilə bilməyən ayrı məsələlər də bu səhər olduqca, olduqca çox idi; hamısı da bir vaxta düşmüşdü; hamısı da dərhal həll olunmağı tələb edirdi; ona görə də knyaz çox qəmgin idi. Onun fikrini bir az Vera Lebedeva dağıtdı; Vera onun yanına Lyuboçka ilə gəlmişdi; özü də gülə-gülə nə barədə isə xeyli danışdı. Veradan sonra onun, ağzı açıq qalan bacısı da gəldi; ondan sonra da Lebedevin gimnaziya tələbəsi olan oğlu gəldi; o, inandırıcı tərzdə deyirdi ki,

apokalipsisdəki “Yovşan ulduzu”, onun atasının şərhinə görə yerə, su mənbələrinə düşən bu ulduz Avropaya yayılmış dəmir yollar şəbəkəsidir. Lebedevin bu cür şərh etməsinə knyaz inanmadı; belə qərara gəldilər ki, ilk imkan olan kimi onun özündən soruşsunlar. Knyaz Vera Lebedevadan öyrəndi ki, Keller hələ dünəndən onlara köçmüşdü; həm də bütün əlamətlərdən görünür ki, onlardan xeyli vaxt əl çəkməyəcəkdir; ona görə ki, özünə bab adamlar tapıb və general İvolginlə dostlaşıb; bir də ki Keller deyib ki, onlarda ancaq öz təhsilini təkmilləşdirmək üçün qalır. Ümumiyyətlə, Lebedevin uşaqları getdikcə, gündən-günə knyazın daha çox xoşuna gəlirdilər. Kolya bütün günü yox idi; o, səhər sübhədən Peterburqa yollanmışdı. (Lebedev də əlaqədarlıqdan özünün hansı iş-gücü üçünsə yola düşmüşdü.) Lakin knyaz səbirsizliklə Qavrila Ardalionoviçi gözləyirdi; o, mütləq bu gün knyazın yanına gəlməli idi.

Qanya ikinci çağrı, nahardan dərhal sonra, saat yeddiyə işləyəndə təşrif gətirdi. Knyaz ona ilk dəfə nəzər salanda düşündü ki, heç olmazsa bu cənab işin bütün iç üzünü səhsiz olaraq bilməlidir – özü də ki, Varvara Ardalionovna və onun əri kimi knyazın Qanya ilə əlaqələri nə isə xüsusi əlaqə idi. Knyaz, məsəl üçün, Burdovskinin işini aparmağı Qanyaya etibar edərək; ondan xüsusilə xahiş etmişdi ki, bu məsələ ilə mütləq məşğul olsun; lakin bu etibara və əvvəllər mövcud olmuş bəzi şeylərə baxmayaraq, ikisinin də arasında bəzi aydınlaşdırılmamış cəhətlər qalırdı; onlar qarşılıqlı olaraq belə qərara gəlmişdilər ki, bu barədə heç nə deməsinlər. Knyaza bəzən elə gəlirdi ki, Qanya, ola bilsin, tamamilə dostcasına səmimi olmaq istəyir; məsələn, indi, o içəri girən kimi, knyaza elə gəldi ki, Qanya lap əmindir ki, bu dəqiqə, onların arasında deyilməmiş və örtülü qalan nə varsa, hamısının üstünü açıb açıq danışmaq məqamı çatmışdır (buna baxmayaraq, Qavrila Ardalionoviç tələsirdi; Lebedevgildə onu bacısı gözləyirdi, onların ikisi də hansı iş üçünsə tələsirdilər).

Lakin Qanya hərgah doğrudan da elə zənn etmişdi ki, knyaz ondan səbirsizliklə bir sıra şey soruşacaq, qeyri-iradi olaraq ona məlumatlar verəcək, dostcasına ürəyini boşaldacaq, o, əlbəttə, böyük səhv etmişdi. Onun knyazla birlikdə keçirdiyi bütün iyirmi dəqiqə ərzində knyaz, hətta, olduqca dalğın, demək olar, fikri dağınıq idi. Gözlənilən suallar, yaxud daha doğrusu, Qanyanın gözlədiyi bir əsas sual verilə bilməzdi. İş belə olanda Qanya da böyük səbrlə

danışmaq qərarına gəldi. O, ara vermədən, bütün iyirmi dəqiqə ərzində cürbəcür əhvalatlar söylədi, güldü, ən yüngül ürəkaçan mövzuda yeyin-yeyin danışdı, lakin əsas məsələyə toxunmadı.

Qanya sözarası söylədi ki, Nastasiya Filippovna cəmi, ancaq dörd gündür burada, Pavlovskdadır; artıq hamının nəzərini cəlb etmişdir; o, harada isə, Matros küçəsində, kiçik naqolay bir evdə, Darya Alekseyevnagildə yaşayır, onun ekipajı isə Pavlovskda az qala birincidir. Onun ətrafına artıq bir yığın yaşlı və gənc macəraaxtaranlar toplaşmışdır; faytonu bəzən atlılar müşayiət edirlər. Nastasiya Filippovna yenə də, əvvəlki kimi, çox diqqətli və tələbkardır; evinə ancaq seçmə adamlar qəbul edir. Buna baxmayaraq, onun başına böyük bir dəstə toplanmışdır; lazım gəlsə, onu qoruyub müdafiə edəcək adamlar tapılar. Yaylaqçılardan bir nəfər rəsmi adaxlı Nastasiya Filippovnadən ötrü öz nişanlısı ilə deyişib, bir nəfər qoca general öz oğluna lənətlər yağdırıb. Nastasiya Filippovna cəmi-cümlətani on altı yaşlı gözəl, olduqca yaraşlıq bir qızı çox vaxt özü ilə gəzintiyə çıxarır; bu qız Darya Alekseyevnanın uzaq qohumudur; yaxşı səsi var, – belə ki, axşamlar onların evi diqqəti cəlb edir. Yeri gəlmişkən deyim ki, Nastasiya Filippovna özünü fəvqəladə ədəbli və tərbiyəli aparır; bəzək-düzəksiz, ancaq böyük zövqlə geyinir; bütün xanımlar onun “zövqünə, gözəlliyinə və ekipajına həsəd aparırlar”.

Qanya öteri dedi:

– Dünənki eksentrik qəziyyə, əlbəttə, müəyyən məqsəd və qərəzlə edilmişdi; əlbəttə, buna gərəkdir əhəmiyyət verməsinlər. Ona bir şeydə irad tutmaq üçün, qəsdən bir bəhanə axtarıb tapmaq, yaxud da o qadına böhtan atmaq lazımdır ki, bu da, əslində, uzun çəkməz, – deyər Qanya sözünü bitirdi, o gözləyirdi ki, knyaz bu an mütləq soruşacaq: “O nə üçün dünənki əhvalatı məqsədlə edilmiş və qərəzli adlandırır? Bir də nə üçün uzun çəkməyəcək?” Lakin knyaz bunu soruşmadı.

Yevgeni Pavloviç haqqında Qanya yenə də özü, xüsusi bir sorğusalsız danışmağa başladı, bu çox təəccüblü idi; ona görə ki, Qanya Yevgeni Pavloviçi söhbətə heç bir səbəb olmadan qatmışdı. Qavriła Ardalionoviçin rəyincə, Yevgeni Pavloviç Nastasiya Filippovnanı tanımırdı; o, qadını indi də çox az tanıyır, məhz ona görə ki, onu Nastasiya Filippovna ilə kim isə dörd gün bundan qabaq gəzinti vaxtı tanış edib; özü də başqaları ilə birlikdə heç bircə dəfə də onun evində olmayıb. Veksellər məsələsi düzgün ola bilər (bunu Qanya,

həтта, yəqin bilir); Yevgeni Pavloviç, əlbəttə, çox varlıdır, lakin “malikanə üzrə bəzi işlər, doğrudan da, müəyyən qədər pozğun vəziyyətdədir”. Qanya bu maraqlı mövzuya toxunanda birdən danışığına ara verdi. Nastasiya Filippovnanın dünənki hərəkəti haqqında o, yuxarıda öteri olaraq dediklərindən savayı bir kəlmə də söz demədi. Nəhayət, Qanyadan sonra Varvara Ardalionovna gəldi; bir dəqiqə dayanıb (o da dəvət olunmamışdı) dedi ki, Yevgeni Pavloviç bu gün, bəlkə hələ sabah da Peterburqda qalacaq, onun əri də (İvan Petroviç Ptitsin) Peterburqdadır; o da, demək olar, Yevgeni Pavloviçin işi ilə əlaqədar olaraq gedib; orada, doğrudan da, nə isə olub, Varvara çıxıb gedəndə əlavə etdi ki, bu gün Lizaveta Prokofyevnanın qanı lap qaradır; çox qəzəblidir; hər şeydən təəccüblü budur ki, Aqlaya ailənin bütün üzvləri ilə savaşıb, nəinki yalnız ata və anası ilə, həтта iki bacısı ilə də; həm də bu heç yaxşı deyil. Bu sonuncu (knyaz üçün fəvqəladə əhəmiyyətli olan) məlumatı verəndən sonra qardaşla bacı getdilər. Qanya, ola bilsin, saxta təvazökarlıqdan, ya da, bəlkə, “knyazın qəlbinə toxunmamaq üçün” “Pavlişevin oğlu”nun işi haqqında da bir kəlmə demədi; lakin knyaz, işi hər halda müvəffəqiyyətlə başa çatdırdığı üçün ona bir də təşəkkür etdi.

Knyaz, nəhayət, onu tək buraxmalarına olduqca sevindi; o, eyvandan aşağı endi, yolu keçərək parka daxil oldu; atmalı olduğu bir addımı götür-qoy və həll etmək istəyirdi. Lakin bu “addım” götür-qoy edilən addımlardan deyildi; məhz götür-qoy edilməyən, sadəcə olaraq qət olunan addımlardan idi. Onun qəlbində nagahan şiddətli bir arzu baş qaldırdı, o bütün bu əhvalatları burada buraxıb, haradan gəlmişdisə oraya, uzaq bir yerə, ucqarlığa getmək, elə bu saat, həтта heç kəslə görüşüb vidalaşmadan çıxıb getmək istəyirdi. O hiss edirdi ki, hərəgah yenə bir neçə gün burada qalsa, mütləq biryolluq bu ələmə cəlb olunacaq, həmin bu ələmə də gələcəkdə onun qisməti olacaq. Lakin o, heç on dəqiqə də mühakimə yürütməyərək, dərhal qət etdi ki, qaçmaq “mümkün deyil”; bu, ağciyərlik olar; həm də onun qarşısında elə vəzifələr dayanmışdır ki, onları həll etməməyə, yaxud da onları həll etmək üçün heç olmazsa, bütün qüvvələrini sərf etməməyə indi onun heç bir haqqı yoxdur. Knyaz evə bu fikirlə qayıtdı; yəqin, heç on beş dəqiqə də gəzməmişdi. Bu dəqiqə o özünü ən bədbəxt adam hesab edirdi.

Lebedev hələ də evdə yox idi, ona görə də Keller axşama yaxın knyazın yanına soxula bilməmişdi; o, kefli deyildi, lakin ürəyini boşaldır

və etiraflar edirdi. O açıq dedi ki, özünün bütün həyatını knyaza söyləmək üçün gəlmişdir, Pavlovskda ancaq bunun üçün qalmışdır. Onu qovmağa cüzi bir imkan da yox idi: heç vəchlə çıxıb getməzdi. Keller çox uzun və olduqca rəhbərlik danışımağa hazırlanmışdı, lakin nəgahən elə ilk sözdən mətləb üstünə gəlib dedi – (“yalnız Haqq-təalaya inamımı itirdiyim üçün”) “ədəb və əxlaq qaydalarını” o dərəcədə unutmuşdum ki, hətta oğurluq etmişdim. Siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi!

Knyaz:

– Bəri baxın, Keller, – dedi, – mən sizin yerinizə olsaydım, xüsusi bir ehtiyac olmadan, bunu etiraf etməzdim; bu daha yaxşı olardı; axı bir də ki, siz, ola bilsin, özünüzdə qəsdən iftira deyirsiniz?

– Sizə, ancaq və ancaq sizə, yalnız öz inkişafıma kömək etmək üçün deyirəm! Başqa heç kimə deməyirəm; öləndə sirmimi özümə qəbrə aparacağam! Lakin, knyaz, hərgah siz bilsəydiniz, hərgah siz bircə bilsəydiniz, bizim zamanımızda pul tapmaq necə çətindir! Bundan sonra müsaidə edin sizdən soruşum, o pulu haradan tapasan? Bir cavabı var: “Qızıl və brilyantları götür girov qoy, pul verək”, yəni məhz məndə olmayan şeyi; siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi? Mən, nəhayət, hirsələndim, dayandım, dayandım. “Bəs zümrüdlər üçün, dedim, necə, pul verərsinizmi?” – “Zümrüdlər üçün də, – dedi, – verərəm”. “Onda, lap əla” – dedim, şlyapamı başıma keçirib çıxdım; cəhənnəm olun əclaf köpək uşaqları! Vallah, billah!

– Məgər sizin zümrüdünüz var idi?

– Zümrüd məndə haradan olacaq! Ay sizə nə deyim, knyaz, siz hələ nə qədər təmiz və məsumsunuz, hətta, demək olar, həyata çobansayağı baxırsınız!

Knyazın ona, nəhayət, yazığı gəlmək deyil, elə bil, bir növ üreyi yandı. Hətta ağına belə bir fikir gəldi: “Görəsən bir adamın yaxşı təsiri ilə bu şəxsi birtəhər tərbiyələndirmək olmazmı?” O öz təsirini, bəzi səbəblərə görə heç də yararlı hesab etmirdi, – öz ləyaqətini alçaltmaq baxımından deyil, hadisə və qəziyyətlərə xüsusi baxışına görə belə hesab edirdi. Yavaş-yavaş onlar söhbətə başladılar; hətta o dərəcədə ki, heç ayrılmmaq da istəmirdilər. Keller elə şeyləri, elə işləri qeyri-adi bir məmnuniyyətlə etiraf edirdi ki, bu cür əhvalatları söyləməyin mümkün olmasını da təsəvvür etmək çətin idi. Hər bir əhvalatı söyləməyə başlayanda Keller inandırır ki, peşmandır və daxilən “göz yaş axıdır”; halbuki elə söyləyirdi ki, elə bil bu hərəkəti

ilə fəxr edirdi; eyni zamanda da bəzən o dərəcədə gülməli danışır ki, özü də, knyaz da, nəhayət, dəli kimi şaqıldayıb güldürdülər.

Nəhayət, knyaz dedi:

– Əsas məsələ orasıdır ki, siz xasiyyətcə lap uşaq kimi sadələşsünüz, olduqca düz danışan adamsınız; onu bilirsinizmi ki, siz təkcə bu keyfiyyətlərlə rəğbət qazanırsınız?

Keller rıqqətlə dedi:

– Nəcibəm, nəcibəm, rıtsarcasına nəcibəm! Lakin bilirsinizmi, knyaz, bu keyfiyyətlərin hamısı ancaq xəyal aləmindədir; necə deyərlər, cürətlə deyilən fikirlərdədir; amma əməldə heç vaxt baş tutmur! Bəs niyə belədir? Heç başa düşə bilmirəm.

– Qəm yeməyin. İndi qəti demək olar ki, siz mənə özünüzün bütün sirminizi, daxili aləminizi açıb söylədiniz, heç olmazsa mənə elə gəlir ki, sizin mənə söylədiyinizə indi daha heç bir şey əlavə etmək olmaz, belədirmi?

Keller nə isə təəssüflə dedi:

– Olmaz?! Aman, knyaz, siz insanı, hələ nə qədər, necə deyərlər, isveçrəsayağı başa düşürsünüz?

Knyaz çəkinə-çəkinə və heyətlə dedi:

– Məgər yenə də mi əlavə etmək olar? Yaxşı, bəs siz məndən nə gözləyirdiniz, Keller, deyin, xahiş edirəm, siz nə üçün gəlib mənim qarşımda tövbə etdiniz, sirminizi açıb söylədiniz?

– Sizdənmi? Nə gözləyirdim? Əvvələn, sizin təkcə sadəilliyinizə baxmaq mənə xoşdur; sizinlə oturub söhbət etmək xoşdur; mən heç olmazsa bilirəm ki, qarşımdakı ən səxavətli bir insandır. İkincisi isə... ikincisi...

Keller duruxdu.

Knyaz çox ciddi və sadə olaraq, hətta bir az çəkinə-çəkinə dedi:

– Bəlkə, pul borc almaq istəyirdiniz?

Keller az qala diksindi; o cəld, əvvəlki heyətlə düz knyazın gözüünün içinə baxaraq yumruğunu masaya çırpdı.

– Baxın, siz elə bununla da insanı son dərəcə çaşdırırsınız! Əşi, əfv edərsiniz, knyaz, gah heç səadət və firavanlıq əsrində də tapılmayan misilsiz sadəlik, məsum bir insan olursunuz, gah da birdən, dərin psixoloji müşahidəni adamın qəlbini ox kimi dəlib keçir. Lakin müsaidə edin, knyaz, bunun izahata ehtiyacı var; ona görə ki, mən... mən sadəcə çaşmışam! Əlbəttə, işin əslində, mənim məqsədim pul borc almaq idi, lakin siz məndən pul barədə elə soruşdunuz

ki, sanki burada heç bir çirkin hərəkət görmürsünüz, sanki elə bu cür də olmalıdır.

– Hə... sizin tərəfinizdən elə bu cür də olmalıdır.

– Heç hiddətlənmirsiniz də?

– Axı... nədən ötrü?

– Bəri baxın, knyaz, mən burada dünən axşamdan qalırım; əvvələn, fransız arxiyepiskopu Burdala xüsusi hörmətim olmağına görə (Lebedevin mənzilində saat üçə qədər açıb vururduq), ikincisi və başlıcası isə (bütün xaçlara and içirəm ki, əsil həqiqəti söyləyirəm!) ona görə qaldım ki, istəyirdim, necə deyərlər, özümün bütün sirlərimi, əməllərimi açıb sizə səmimiyyətlə söyləyim, beləliklə də, öz xüsusi inkişafıma kömək göstərim; elə bu fikirlə də, saat dördə işləyəndə, göz yaş axıda-axıda yuxuya getdim. İndi siz ən nəcib bir şəxsə inanırsınız: mən yuxuya getdiyim haman məqamda; səmimi surətdə daxili və necə deyərlər, xarici göz yaşlarımı sel kimi axıdırdım, (ona görə ki, nəhayət, mən hönkür-hönkür ağlayırdım, bu mənim yadımdadır!) ağılıma əcaib bir fikir gəldi: “Yaxşı, tövbə və etirafdan sonra nəhayət, ondan pul borc alım, yoxsa yox?” Beləliklə də, mən tövbə və etirafı, necə deyərlər, bir növ “göz yaşları axıdan fenezerf” kimi hazırladım ki, siz də, rəhmə gələrek, mənə yüz əlli manat sayıb verəsiniz. Sizcə, bu, alçaqlıq deyil ki?

– Axı bu ki, yəqin, doğru deyil, sadəcə olaraq, biri birinə təsadüf ediblər. İki fikir birləşib, bu çox tez-tez baş verir. Mənim başıma həmişə gəlir. Bununla belə, mən güman edirəm ki, bu yaxşı deyil; bilirsinizmi, Keller, mən özümü bu məsələdə hər şeydən artıq məzəmmət edirəm. Siz mənə lap elə bil mənim özümü söylədiniz. Hətta bəzən elə hallar olurdu ki, mən düşünürdüm, – knyaz səmimi və dərin maraqla, çox ciddi surətdə sözüne davam etdi, – fikirləşirdim ki, adamların hamısı bu cürdür; belə ki, mən özümü bəyənəməyə başlamışdım; ona görə ki, bu ikili fikirlərlə mübarizə etmək son dərəcə çətindir; mən bunu görmüşəm. Allah bilir bu fikirlər necə gəlir və necə yaranırlar. Lakin baxın, siz özünüz bunu açıq şəkildə alçaqlıq adlandırırırsınız! İndi mən də yenə bu fikirlərdən qorxmağa başlayacağam. Hər halda, mən sizin üçün hakim deyiləm. Lakin bununla belə, mənim zənnimcə; bunu, siz düşündüyünüz kimi, heç də alçaqlıq hesab etmək olmaz. Siz hiyləgərlik etdiniz ki, göz yaşları vasitəsi ilə pul qoparasınız, lakin axı siz özünüz and içirsiniz ki, sizin tövbə və etirafınızın təkəcə pul deyil, başqa bir məqsədi, nəcib

məqsədi də olub; o ki qaldı pula, axı onlar sizə kef üçün lazımdır, elə deyilmi? Bu isə belə tövbə və etirafdan sonra, əlbəttə ki, ağıcyerlikdir. Lakin bir dəqiqənin içində kefdən necə qalasan? Axı bu mümkün deyil. Bəs nə etməli? Ən yaxşısı budur ki, sizin xüsusi vicdanınıza tapşırıq, necə bilirsiniz?

Knyaz Kellərə qeyriadi maraqla baxırdı. İkili fikir məsələsi, görünür, onu çoxdan məşğul edirdi.

Keller qışqırdı:

– Əşi, bəs axı sizi nəyə görə idiot adlandırırlar, mən başa düşmürəm.

Knyaz xəfifcə qızardı.

– Vaiz Burdal adama heç rəhm etməzdi, amma siz rəhm edərək məni insanpərvərliklə mühakimə etdiniz! Mən özümü cəzalandırmaq üçün və mütəəssir olduğumu sizə göstərməkdən ötrü yüz əlli manat istəmirəm, mənə ancaq iyirmi beşcə manat verin, kifayətdir! Mənə cəmi-cümlətən lazım olan budur; heç olmazsa iki həftə kifayət edər. İki həftədən əvvəl pul üçün gəlmərəm. Aqaşkanı sevindirmək istəyirdim; amma onun buna ləyaqəti yoxdur. Pah, əzizim, knyaz, Allah sizə kömək olsun!

Nəhayət, Lebedev gəldi, o indicə qayıtmışdı; özü də Kellərin əlindəki iyirmi beş manatlığı görüb, üz-gözünü turşutdu. Lakin əlinə pul keçirmiş Keller artıq getməyə tələsərək, dərhal əkildi. Lebedev o saat Kellərin qeybətini elədi.

Knyaz, nəhayət, dedi:

– Siz ədalətsizlik edirsiniz; o həqiqətən səmimi surətdə peşman olub, tövbə eləyirdi.

– Axı peşman olmağa nə var! Lap eynilə dünən mənim dediyim kimidir: “Alçağam, alçağam”, axı boş sözlərdən savayı bir şey deyil!

– Demək, sizin dedikləriniz ancaq boş sözlər idi? Amma mən elə düşünmüşdüm ki...

– Baxın, mən sizə, yalnız və ancaq sizə həqiqəti söyləyəcəyəm; ona görə ki, siz adamın iç üzünü görürsünüz: sözlər də, əməl də, yalan da, həqiqət də – bunların hamısı ağılıma birlikdə və tamamilə səmimi surətdə gəlir. İstəyirsiniz inanın, istəyirsiniz inanmayın, mənim səmimi peşmançılığında həqiqət də təzahür edir, əməlim də; and içə bilərəm ki, belədir, sözlər və yalan isə dəhşətli fikirdədir (həmişə də ona xas olan şeydir), adamı bunda da birtəhər kirləmək, tövbə edib göz yaş axıda-axıda birtəhər fayda əldə etmək istəyirəm!

Vallah, belədir! Başqasına deməzdim – ya mənə lağa qoyub gülər, ya da üzümə tüpürər, lakin siz, knyaz, siz insan kimi hökm verərsiniz.

Knyaz qışqırdı:

– Görürsünüzmü, o da mənə bu saat eynilə bu cür deyirdi; siz ikiniz də elə bil ki, lovğalanırsınız! Siz, hətta, mənə heyretləndirirsiniz; ancaq o sizdən daha səmimidir; halbuki siz bunu özünüzdə birdəfəlik peşə edibsiz. Di, kifayətdir, Lebedev, üz-gözünüzü turşutmayın, əlinizi də ürəyinizin üstünə qoymayın. Bəlkə, siz mənə bir söz demək istəyirsiniz? Siz əbəs yerə gəlməzsiniz...

Lebedev əzilir və üz-gözünü əyirdi.

– Mən sizə bir sual vermək üçün sizi bütün gün gözleyirdim; ömrünüzdə heç olmazsa bircə dəfə ilk sözdən düzgün cavab verin, o dənənki fayton məsələsində sizin müəyyən bir iştirakınız olub, yoxsa yox?

Lebedev yenə əzilib-büzüldü, hınıldamağa başladı; əllərini ovuşdurdu; hətta, nəhayət, dalbadal asqırdı; lakin hələ yenə də bir şey deməyə cəsarət eləmədi.

– Mən görürəm ki, iştirak edibsiz.

– Lakin dolayısı ilə, ancaq və ancaq dolayısı ilə! Səmimi olaraq həqiqəti deyirəm! Mənim iştirakım yalnız ondan ibarət olub ki, evimdə belə bir cəmiyyətin toplandığını və bəzi şəxslərin burada iştirak etməsini məlum xanıma vaxtında xəbər verməmişəm.

Knyaz səbirsizliklə dedi:

– Sizin öz oğlunuzu oraya göndərdiyinizi mən bilirəm, bunu mənə bayaq o özü dedi, axı bir deyin görüm bu nə intriqadır!

Lebedev imtina etdi:

– Mənim intriqam deyil, mənim deyil, bu başqalarının işidir; başqalarının; həm də, daha doğrusu, necə deyirlər, intriqadan çox fantaziya!

– Əşi, nə məsələdir, sizi and verirəm İsa peyğəmbərə, başa salın görək nədir? Məgər siz başa düşürsünüzmü ki, bunun bilavasitə mənə dəxli var? Axı bu məsələdə Yevgeni Pavloviçi ləkələyirlər.

Lebedev yenə ağır-burnunu əydi:

– Knyaz! Ən səadətli knyaz! Axı siz bütün həqiqəti söyləməyə icazə vermirsiniz; axı mən artıq sizə həqiqəti söyləməyə başlayırdım; bir neçə dəfə söyləmək, istəmişəm; siz davam etdirməyi müsaidə etmədiniz...

Knyaz susub fikirləşdi.

Görünür, o, böyük bir mübarizədən sonra iztirabla dedi:

– Di, yaxşı, həqiqəti söyləyin.

Lebedev dərhal belə başladı:

– Aqlaya İvanovna...

Knyaz qəzəbdən, hələ, ola bilsin, xəcalətindən də qıpqırmızı olub var gücü ilə bağırırdı:

– Kəsin, kəsin səsinizi! Bu ola bilməz, bütün bunlar cəfəngiyatdır! Bütün bunları ya siz özünüzdə uydurubsunuz, yaxud da elə bu cür divanələr. Mən bundan sonra bir də sizdən heç vaxt bu cür söz eşitməyim!

Axşamdan xeyli keçmiş, saat on birə işləyəndə Kolya bir yığın xəbər və məlumatla gəldi. Onun məlumatları iki cür idi: Peterburqa və Pavlovskaya dair. O, Peterburq məlumatlarından əlüstü başlıcalarını söylədi (əsas etibar ilə İppolit haqqında və dənənki əhvalat barədə danışdı). Bunları ona görə tələsik söylədi ki, sonra bir də bu mövzu üzərinə qayıtsın; cəld Pavlovsk xəbərlərinə keçdi. Dedi ki, Peterburqdan üç saat bundan qabaq qayıtmışdır, özü də knyazgilə gəlməyib, birbaşa Yepançinlərgilə yollanmışdır. “Orada dənşətli əhvalat baş verib!” Əlbəttə, ilk planda fayton əhvalatıdır; lakin orada yəqin yenə nə isə olub; onunla knyaza məlum olmayan nə isə vardır. “Mən, əlbəttə, şpionluq etmədim və heç kimi sorğu-suala tutmaq istəmədim; bununla belə, mənə xoş sifətlə qarşıladılar; hətta bu cür qarşılanmağı mən heç gözləməmişdim də, lakin, sizin haqqınızda, knyaz, bir kəlmə də söz olmadı!” Ən başlıca cəhət və hər şeydən maraqlı budur ki Aqlaya bayaq Qanyadan ötrü öz ailə üzvləri ilə savaşıb. Məsələnin təfərrüatının nədən ibarət olduğu məlum deyil, lakin Qanyaya görə (siz bunu təsəvvür edin!), hətta çox möhkəm savaşırlar; deməli, nə isə mühüm məsələdir. General gec gəldi, qaşqabaqlı gəlmişdi; Yevgeni Pavloviçlə gəldi; Yevgeni Pavloviçi çox əla qarşıladılar; Yevgeni Pavloviç özü isə olduqca şən və mehriban idi. Ən əsas məlumat ondan ibarətdir ki, Lizaveta Prokofyevna heç bir səs-küy qaldırmadan, qızların yanında öyləşən Varvara Ardalionovnanı yanına çağırtdırıb, onu evindən həmişəlik qovmuşdur; özü də, son dərəcə nəzakətli tərzdə, “Varyanın özündən eşitdim”. Lakin Varya Lizaveta Prokofyevnanın otağından çıxıb qızlarla xudahafizləşəndə onlar heç bilmirdilər ki, Varyaya o evə ayaq basmaq qadağan edilmişdir və Varya onlarla sonuncu dəfə vidalaşır.

Heyrət edən knyaz soruşdu:

– Axı Varvara Ardalionovna saat yeddidə mənim yanımda idi?

– Amma onu saat səkkizə işləyəndə, ya da səkkizdə qovublar. Mənim Varyaya çox heyfim gəlir; Qanyaya yazığım gəlir... onlar, şübhəsiz, həmişə intriqa ilə məşğuldurlar; bunsuz keçinə bilmirlər. Mən onların niyyətlərini heç vaxt başa düşə bilməzdim, heç başa düşmək də istəmirəm. Lakin mən sizi, əziz, mehriban knyaz, inandırırım ki, Qanya həssas qəlbidir. Bu adam bir çox cəhətdən, əlbəttə, axırı itmiş məxluqdur; lakin bir çox cəhətdən də onda elə keyfiyyətlər var ki, onları tapmaq üçün axtarmağa dəyər; mən əvvəllər onu başa düşmədiyimi özümə heç vaxt bağışlamayacağam... İndi bilmirəm, Varyanın əhvalatından sonra mən onlara getməyə davam edimmi? Doğrudur, mən özümü lap əvvəldən tamamilə müstəqil aparmışam, onlarla əlaqəm tamamilə ayrı cürdür; buna baxmayaraq, yenə də götür-qoy etmək lazımdır.

Knyaz ona dedi:

– Sizin öz qardaşınıza əbəs yerə həddən artıq heyfiniz gəlir; bir halda ki, iş gəlib o məqama çatıb, deməli, Qavrilə Ardalionoviç Lizaveta Prokofyevnanın nəzərində təhlükəli adamdır; deməli, Qanyanın ümid bəsləməsi doğrudur.

Kolya heyrətlə qışqırdı:

– Necə, hansı ümid! Olmaya siz güman edirsiniz ki, Aqlaya... bu ola bilməz!

Knyaz dinmədi.

Kolya iki dəqiqədən sonra əlavə etdi:

– Knyaz, siz hər şeyə son dərəcə şəkk edən adamsınız; mən fikir verib görürəm ki, bir müddətdən bəri siz fəvqəladə şəkkak olubsunuz; siz heç bir şeyə inanmayıb, hər şeyi ehtimal edirsiniz... bu məsələdə “şəkkak” sözünü mən düzgünmə işlətməmişəm?

– Güman edirəm ki, düzgündür; amma, deyəsən, heç mən özüm də bilmirəm.

Kolya birdən qışqırdı:

– Lakin mən özüm “şəkkak” sözündən imtina edirəm, yeni bir izahat tapmışam; siz şəkkak deyilsiniz, qısqancsınız! Siz Qanyanı məlum tələbbürlü qıza qarşı hədsiz dərəcədə qısqanırsınız!

Kolya bunu deyib, yerindən dik qalxaraq, elə saqqılı və qəhqəhə ilə güldü ki, ola bilsin, heç vaxt bu cür gülməmişdi. Knyazın qıpqırmasını qızardığını görəndə Kolya daha bərk saqqıldaıyıb güldüdü; knyazın Aqlayanı qısqanması fikri onun olduqca xoşuna gəlmişdi; lakin knyazın

zın səmimi surətdə dilxor olmasını hiss edərək, Kolya o saat susdu. Sonra onlar olduqca ciddi və qaygılı halda yenə, bir saat, yaxud da saat yarım söhbət etdilər.

Ertəsi gün knyaz çox təcili bir məsələ üçün bütün səhərçağını Peterburqda keçirdi. Günorta vaxtı, saat beşə işləyəndə Pavlovskaya qayıdırkən dəmiryol vağzalında İvan Fyodoroviçlə rastlaşdı. General cəld onun qolundan yapışdı, elə bil qorxa-qorxa ətrafa göz gəzdirərək, knyazla birlikdə getmək üçün onu çəkib özü ilə birinci dərəcəli vaqona apardı. O nə işə mühüm bir məsələ haqqında knyazla mütləq söhbət etmək istəyirdi.

– Əzizim knyaz, əvvəllən, mənə acığın tutmasın; mənim tərəfimdən bir şey olubsa, yadımdan çıxart. Hələ dünən mən özüm sənənin yanına gələrdim, lakin bilmirdim Lizaveta Prokofyevna bu barədə nə fikirdədir və buna necə baxar... Mənim evim... sadəcə cəhənnəmdir... evdə əsrarəngiz məxluq güzəran sürür; mən gəzib dolaşır, heç bir şey başa düşmürəm. O ki, qaldı sənə, əlbəttə, sənənin ucbatından çox əhvalat baş vermiş olsa da, sən bizim hamımızdan az günahkarsan. Bilirsənmi, knyaz, filantrop¹ olmaq xoşa gəlsə də, bir o qədər əlverişli deyil. Sən özün, ola bilsin, bunun dadını gördün. Mən, əlbəttə, xeyirxahlığı xoşlayıram və Lizaveta Prokofyevnaya hörmətim var, lakin...

General bu səpkidə xeyli danışdı, lakin onun sözləri təəccüblü dərəcədə rabitəsiz idi. Görünürdü ki, bu adam nəyisə qətiyyənlə başa düşə bilmədiyi üçün fəvqəladə sarsınmış, həyəcanlanmışdı.

General, nəhayət, fikrini aydın ifadə etdi:

– Bu işdə sənənin heç bir günahın olmadığına şübhəm yoxdur; lakin sənədən dostcasına xahiş edirəm, bir müddət sən bizə gəlmə, ta küləyin istiqaməti dəyişənə qədər. O ki qaldı Yevgeni Pavloviçə, – deyər general qeyri-adi coşğunluqla qışqırdı, – bütün bunlar mənasız iftiralar iftirasıdır! Bu, böhtandır, araya intriqa salmaqdır! Hər şeyi pozub bizi savaşıdırmaq arzusudur. Bəri bax, knyaz, mən bunu sənə öz aramızda deyirəm: bizimlə Yevgeni Pavloviçin arasında hələ bir kəlmə də söz olmayıb, başa düşürsənmi? Heç bir şeylə bağlanmamışıq, lakin bu söz deyilə bilər, hətta lap tezliklə və hətta, ola bilsin, elə bu yaxınlarda! Odur ki, işə xələl toxundurmaq istəyirlər! Axı nə üçün, nəyə görə – başa düşmürəm! Təəccüblü qadıdır; eksentrik

¹ Humanist, insanpərvər

qadırdır; ondan elə qorxuram ki, əməlli-başlı yata da bilmirəm. Özü də nə cür faytonu var – ağ atlar; axı bu şıqdır, axı bu məhz fransızca şıq adlandırılan şeydir! Bunu ona kim alır? Vallah, günaha batmışam; üç gün bundan qabaq güman edirdim ki, Yevgeni Pavloviçin işidir. Lakin sən demə bu heç ola da bilməz; bəs onda bu qadın nə üçün aranı vurmaq istəyir? Məsələ burasındadır, budur məsələ! Yevgeni Pavloviçi əlində saxlamaq üçünmü? Lakin mən sənə təkrar edirəm, bax bu xaça and içirəm ki, Yevgeni Pavloviç onunla tanış deyil, bu veksellər əhvalatı uydurmadır! Özü də küçənin o tayından həyasızcasına qışqıra-qışqıra ona sən deyə müraciət edir! Əsil sui-qəsdidir! Aydın məsələdir ki, bu iftiranı nifrətlə rədd etmək, Yevgeni Pavloviçə qarşı isə ehtiramı ikiqat artırmaq lazımdır. Mən fikrimi Lizaveta Prokofyevnaya elə bu cür də dedim. İndi sənə ən məhrəmanə bir fikir söyləyəcəyəm: mən qəti əminəm ki, o mənə qarşı şəxsi ədavət bəslədiyi üçün bunu məndən qisas almaq məqsədilə edir; yadımdadır, keçmiş əhvalat üçün; halbuki mən heç vaxt, heç bir məsələdə onun qarşısında günahkar olmamışam. Yadıma düşəndə utanıb qızarıram. İndi bu qadın yenə ortaya çıxıb: mən elə bildirim birdəfəlik yox olub. Lütfən bir deyin görüm, o Roqojin harada yaşayır? Mən elə güman edirdim ki, o qadın çoxdan Roqojina xanımdır.

Sözün qıtası, bu adam lap çaşmış, başını itirmişdi. Bütün bir saatlıq yol boyunca təkcə özü danışır, suallar verir, onları özü həll edir, knyazın əlini sıxır, heç olmasa təkcə bu cəhətdən knyazı inandırır ki, hər hansı bir məsələdə ondan şübhələnməyi heç ağına da gətirmir. Bu, knyaz üçün mühüm idi. General söhbətin axırında Yevgeni Pavloviçin Peterburqdakı hansı idarənin sədri olan doğma əmisi haqqında söylədi. – “Görkəmli mövqeyi var; yetmiş yaşındadır; viver, gastronom və ümumiyyətlə, üzüyola qocadır... Ha! Ha! Mən bilirəm ki, o, Nastasiya Filippovna haqqında eşitmişdir və hətta onunla tanış olmağa can atırdı. Bir az bundan qabaq onun qəbuluna getmişdim, heç kəsi qəbul eləmir, nasazdır, lakin varlıdır, varlıdır, hörməti var... Allah ona cəsağlığı, uzun ömür versin, hər halda, yenə hər şey Yevgeni Pavloviçə qismət olacaqdır... Bəli, bəli... Amma mən hər halda qorxuram! Bilmirəm, anlaya bilmirəm nədən, amma qorxuram... Elə bil ki, havada nə isə fırlanır, sanki yarası uçur; fəlakət qanad çalır, mən qorxuram, qorxuram!..”

Beləliklə də, nəhayət, ancaq üçüncü gün, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Yepançınlar knyaz Lev Nikolayeviçlə rəsmi barışdılar.

Axşam saat yeddi idi; knyaz parka getməyə hazırlaşdı, Lizaveta Prokofyevna qəflətən tək-tənha onun eyvanına qalxdı. Qadın sözbəle başladı:

– Əvvələn, heç ağına gətirmə ki, mən sənənin yanına üzr istəmək üçün gəlmişəm. Boş sözdür! Sən hər şeydə günahkarsan!

Knyaz dinmirdi.

– Günahkarsan, yoxsa yox?

– Siz nə qədər günahkarsınızsa, mən də o qədər. Bir də ki, nə mən günahkaram, nə də siz, bizim heç birimiz bu məsələdə qəsdən günahkar olmamışıq. Mən üç gün bundan qabaq özümü günahkar hesab edirdim; amma indi başa düşdüm ki, belə deyil.

– Demək, sən belə düşünürsənmiş! Di yaxşı; otur, mənə qulaq as; ona görə ki, mənim ayaq üstə dayanmaq fikrim yoxdur.

İkisi də oturdular.

– İkincisi, kinli çolma-çocuqlar haqqında bir kəlmə də danışmayasan! Mən əyləşib sənənlə onca dəqiqə söhbət edəcəyəm; sənənin yanına məlumat əldə etmək üçün gəlmişəm (amma sənənin ağına Allah bilir nələr gəlib?), özü də hərgah sən o ədəbsiz çoluq-çocuq barədə bircə kəlmə də danışsan, qalxıb gedəcəyəm; sənənlə də əlaqəni birdəfəlik kəsəcəyəm.

Knyaz:

– Yaxşı, – dedi.

– Müsaidə elə səndən soruşum: iki ay, ya da, iki ay yarım bundan qabaq, milad bayramı ərəfəsində, Aqlayaya məktub göndərmişdinmi?

– Ya-yazmışdım.

– Bəs nə məqsədlə? Məktubda nə yazmışdın? Məktubu göstər! Lizaveta Prokofyevnanın gözləri parlayırdı, qadın səbirsizlikdən az qala titrəyirdi.

Knyaz son dərəcə təəccüb edib, özünü itirdi.

– Məndə məktub yoxdur, hərgah varsa və hələ cırlımayıbsa, Aqlaya İvanovna olmalıdır.

– Biclik eləmə! Nə yazmışdın?

– Mən biclik eləmirəm, heç bir şeydən də qorxmuram; mən məktub yazmamağa heç bir səbəb görmürəm...

– Kəs səsini! Sonra danışarsan. Məktubda nə yazmışdın? Niyə qızardın?

Knyaz fikirləşdi.

– Lizaveta Prokofyevna, sizin nə düşündüyünüzü mən bilmirəm. Ancaq görürəm ki, bu məktub heç sizin xoşunuza gəlmir. Siz razılaşın ki, mən bu cür suallara cavab verməkdən imtina edə bilərdim, lakin mənim məktubdan qorxmadığımı və onu yazmağa təəssüf etmədiyimi, bunun üçün qətiyyətlə qızarmadığımı sizə göstərmək üçün (knyaz az qala ikiqat artıq qızardı), mən bu məktubu sizin üçün oxuyaram, ona görə ki, deyəsən, əzbər yadımda qalıb.

Knyaz bunu deyib həmin məktubu az qala olduğu kimi kəlmə-bəkəlmə oxudu.

– Əcəb cəfəngiyatdır! – Məktubu böyük diqqətlə dinləyən Lizaveta Prokofyevna kəskin ifadə ilə soruşdu: – Səncə, bu boş, dəyərsiz məktubun mənası nə ola bilər?

– Heç özüm də yaxşı bilmirəm, onu bilərəm ki, mənim duyğum səmimi idi. Orada mənim dolğun həyatla, fəvqəladə ümidlərlə yaşadığım anlar olurdu.

– Hansı ümidlər?

– Bunu izah etmək çətindir, lakin ola bilsin, sizin indi düşündüyünüz ümidlərdən deyildi... belə, sözün qıyası, gələcəyə ümid və bir də, ola bilsin, mənim orada yad bir adam, əcnəbi olmadığım üçün sevinməyim idi. Vətənimdə olmaq birdən mənim son dərəcə xoşuma gəldi. Günəşli səhər çağlarından birində mən qələmi götürüb ona məktub yazdım; nə üçün ona – bilmirəm. – Knyaz bir az susub əlavə etdi. – Axı bəzən adam öz yanında dost görmək istəyir, görünür, mən də dost arzulamışdım...

– Sən aşiq olubsan, nədir?

– Y-yox. Mən... mən bacıma yazan kimi yazmışdım; mən imza yerində də qardaş sözünü yazmışdım

– Hm... qəsdən, başa düşürəm.

– Lizaveta Prokofyevna, sizin bu suallarınıza cavab verməyə son dərəcə çətinlik çəkirəm.

– Bilirəm ki, çətinlik çəkirənsən; ancaq sən çətinlik çəkməyinin mənə qətiyyətlə dəxli yoxdur. Bəri bax, sən mənə, Allah qarşısında necə cavab verərdin, o cür doğru-düzgün cavab ver: sən mənə yalanlı deyirsən, yoxsa yalan demirsən?!

– Yalan demirəm.

– Bənd olmadığını, vurulmadığını doğrumu deyirsən?

– Görək ki, tamamilə doğru deyirəm.

– Ona bir bax, “görək ki!” Məktubu o çocuqmu çatdırmışdı.

– Mən Nikolay Ardalionoviçdən xahiş etmişdim...

Lizaveta Prokofyevna onun sözünü hirsli-hirsli kəsib dedi:

– Çocuqdur! Çocuqdur! Nikolay Ardalionoviçi-filanı mən heç tanımaq da istəmirəm! Çocuqdur!

– Nikolay Ardalionoviç...

– Sənə dedim ki, çocuqdur!

Knyaz, nəhayət, lap yavaşdan, lakin qətiyyətlə cavab verdi:

– Yox, çocuq deyil, Nikolay Ardalionoviçdir.

– Di, yaxşı, əzizim, yaxşı! Səndən bunun əvəzini çıxaram.

Lizaveta Prokofyevna bir dəqiqə həyəcanını boğaraq dincəlirdi.

– Bəs “Zavallı cəngavər” nə deməkdir?

– Heç bilmirəm; bu mənsiz olan şeydir; Zarafatsayağı bir şeydir.

– Qəflətən bilmək mənə xoşdur! Ancaq doğrudanmı o qız sənə maraqlana bilər? O özü səni “eybəcər” və “sarsaq” adlandırır.

Knyaz məzəmmətlə, az qala pıçıltı ilə dedi:

– Siz bunu mənə söyləməyə də bilərdiniz.

– Acığın tutmasın. Qız hökmlü, bildiyini edən, divanə, ərköyündür, – sevsə, mütləq ucadan söyəcəkdir; gözünün içinə baxa-baxa lağ ələyəcəkdir; mən də eynilə bu cür idim. Xahiş edirəm, sevinmə, mənim əzizim, o qız sənə deyil; buna mən inanmaq da istəmirəm; heç vaxt da olmayacaq! Bunu ona görə deyirəm ki, sən elə indidən tədbir görsən. Bəri bax, and iç ki, sən o arvadla evlənməyibsən.

Knyaz heyrətdən az qala yerindən dik qalxacaqdı.

– Lizaveta Prokofyevna, siz nə danışsınız, insafınız olsun!

– Bəs axı az qala evlənəcəkdin.

Knyaz:

– Az qala evlənəcəkdin, – deyər pıçıldaıyıb, başını aşağı saldı.

– İndi ki, belədir, olmaya sən o arvadla vurulubsan? İndi sən onun üçün müğəlbən? O arvadın ötrümü?

Knyaz belə cavab verdi:

– Mən evlənmək üçün gəlməmişəm!

– Sən üçün dünyada müqəddəs bir şey varmı?

– Var!

– And iç ki, sən o arvadla evlənmək üçün gəlməyibsən.

– Nəyə istəyirsiniz and içirəm!

– İnanmıram, öp məni, nəhayət, mən azad nəfəs ala bildim; lakin bunu bil: Aqlaya səni sevmir, tədbir gör: nə qədər ki, mən bu dünyada yaşayıram, o sənin ola bilməyəcək! Eşitdinmi?

– Eşitdim.

Knyaz o dərəcədə qızarmışdı ki, Lizaveta Prokofyevnanın üzünə baxa bilmirdi.

– Qulağında sırğa elə. Mən səni ilahi bir qüvvə kimi gözləyirdim (sən buna layiq deyildin!). Mən gecələr yastığımı göz yaşlarımla isladırıdım, – sənin üçün deyildi, mənim əzizim, narahat olma; mənim öz dərdim, başqa bir dərdim var; əbədi və həmişə də eyni bir dərd. Lakin qulaq as gör səni nə üçün belə səbirsizliklə gözləyirdim: mən hələ də inanmıram ki, səni mənə bir dost kimi və doğma qardaş kimi Allah özü yetirmişdir. Mənim Belokonskaya qarından başqa yaxın bir adamım yoxdur; o da uçub getdi; özü də ki, qoyun kimi sarsaqdır, qocalıb, ağıl çayıb. İndi sən mənə sadəcə hə, yaxud da yox cavabı ver: üç gün bundan qabaq o arvadın faytından nə üçün qışqırdığını sən bilirsənmi?

– Sədaqət haqqı mənim bu əhvalatda iştirakım olmayıb və heç bir şey bilmirəm!

– Kifayətdir, inanıram. İndi bu barədə mənim də fikrim ayrı cürdür; lakin hələ dünən səhər, hər cəhətdən Yevgeni Pavloviç günahlandırırıdım. Üç gün ərzində gecə-gündüz və dünən səhər. İndi, əlbəttə, onunla razılışmaya bilmərəm: lap aydın məsələdir ki, burada onu axmaq bir adam kimi ələ salıb gülüblər: nə üçünsə, nəyə görə, nədən ötrüsə (təkcə elə bu şübhəlidir! Həm də ki, çirkin hərəkətdir!), – lakin Aqlaya ona ərə getməyəcəkdir, mən bunu sənə deyirəm! Fərz edək ki, o, yaxşı adamdır, amma belə şey olmayacaq. Mən əvvəllər də tərəddüd edirdim, amma indi qəti qərara gəlmişəm; “əvvəlcə məni tabuta qoyub basdırın, bundan sonra qızımı ərə verərsiniz”; bu gün mən həmin sözləri qəti olaraq İvan Fyodoroviçə dedim. Görürsənmi, mən sənə nəyi etibar edirəm. Görürsənmi?

– Görürəm və başa düşürəm.

Lizaveta Prokofyevna nüfuzedici nəzərlə knyaza baxırdı, bəlkə də, Yevgeni Pavloviç haqqındakı məlumatın ona nə cür təsir bağışladığını bilmək istəyirdi.

– Qavrıla İvolgin haqqında bir şey bilirsənmi?

– Yəni... çox şey bilərəm.

– Onun Aqlaya ilə əlaqə saxladığını bildirdin, yoxsa yox? Knyaz heyrləndi, hətta diksindi.

– Qətiyyə bilmirdim; necə, siz deyirsiniz ki, Qavrıla Ardalionoviç Aqlaya İvanovna ilə əlaqə saxlayır? Ola bilməz!

– Bu yaxınlara qədər lap möhkəm əlaqə saxlayırdı. Bacısı bütün qış müddətində onun üçün yol açırdı; siçovul kimi işləyirdi.

Knyaz bir az düşündü, həyəcanlandı, sonra qəti olaraq təkrar etdi:

– Mən inanmıram. Hərgah belə şey olsaydı, yaqın bilirdim.

– Guya ki, o özü gəlib sənin köksündə göz yaş axıda-axıda etiraf edərdi! Eh, sənə nə deyim, sadətilin biri sadətil! Səni elə hamı... kimi... kimi aldadır. Ona etibar etməyə xəcalət çəkmirsənmi? Məgər görmürsənmi ki, o səni hər tərəfdən ələ salıb aldadır?

Knyaz könülsüz olaraq yavaşdan dedi:

– Mən yaxşı bilərəm ki, o məni bəzən aldadır, – həm də o bilir ki, mən bunu bilərəm... – O, sözünü yarımçıq kəsdi.

– Bile-bilə etibar etməmək! Bircə bu çatmırdı! Bir də ki, səndən elə bunu gözləmək olar. Bir gör mən nəyə təəccüb edirəm. Pərvərdigara! Axı heç ikinci belə adam olubmu! Tfu! Bəs sən bilmirsənmi ki, həmin bu Qanka, yaxud da o Varka, qızla Nastasiya Filippovna arasında əlaqə yaradıblar?

Knyaz:

– Hansı qızla? – deyə soruşdu.

– Aqlaya ilə.

– İnanmıram! Bu ola bilməz! Axı nə məqsədlə?

Knyaz stuldan dik qalxdı.

– Dəlil və sübut olmağına baxmayaraq, mən də inanmıram. O, özbaşına qızdır, fantastik qızdır, divanə qızdır! Tündməcaz, kinli, kinli qızdır! Min il iddia edəcəyəm ki, kinlidir! İndi mənim qızların hamısı belədir; hətta o, aciz, islanmış cücə Aleksandra da, lakin bu daha ipə-sapa gəlmir. Ancaq buna da inanmıram! Bəlkə ona görə ki. İnanmaq istəmirəm, – deyə Lizaveta Prokofyevna sanki öz-özünə əlavə etdi. Qadın birdən yenə knyaza sarı döndü. – Sən nə üçün bizə gəlmirdin? Üç gün ərzində nə üçün gəlmirdin? – deyə qadın ikinci dəfə səbirsizliklə ona qışqırdı.

Knyaz öz səbəblərini ona söyləməyə başlayanda Lizaveta Prokofyevna yenə onun sözünü kəsdi:

“Knyaz Lev Nikolayeviç! Baş verən bütün əhvalatlardan sonra siz bizim başa gəlməklə məni heyretləndirmək fikrinə düşsəniz, əmin olun ki, məni şad olanlar sırasında görməyəcəksiniz.

Aqlaya Yepançına”.

Lizaveta Prokofyevna bir dəqiqə götür-qoy elədi; sonra birdən iti yerləşlə knyaza yanaşaraq, onun qolundan yapışib arxasınca çəkdi.

Qadın qeyri-adi həyəcan və səbirsizliklə qışqırdı:

– Bu saat! Gəl! Qəsdən bu saat, elə bu dəqiqə!

– Lakin axı siz məni pis vəziyyətə salırsınız...

– Nə pis vəziyyət? Sadədil sarsaq! Elə bil ki, heç kişi deyil! Hə, indi hər şeyi mən özüm görəcəyəm, öz gözümlə...

– Heç olmazsa qoyun şlyapamı götürüm...

– Bu da sənə miskin, murdar şlyapan, gedək! Heç fasonu da zövqlə seçməyi bacarmayıb!... – Lizaveta Prokofyevna knyazı arxasınca çəkə-çəkə, onun qolunu bir dəqiqə də əlindən buraxmayaraq, öz-özünə deyirdi: – Qız bunu... qız bunu bayaqkıdan sonra... həyəcanlanaraq yazmışdır; bayaq mən səni müdafiə etmişdim, ucadan dedim ki, axmaqsan, ona görə ki, bizə gəlmirsən... Yoxsa sənə bu cür mənasız kağız yazmazdı! Ədəbsiz bir kağız! Nəcib, tərbiyəli, ağıllı-kamallı bir qıza yaraşmayan kağız!.. Hm, – deyər qadın sözüne davam etdi, – əlbəttə, sənə gəlməməyin onun özünə yer eləyirdi, ancaq fikirləşməyib ki, idiota bu cür yazmaq olmaz! Ona görə ki, hərfən başa düşəcək; elə bu cür də olub. – Qadın ağzından söz qaçırdığını başa düşərək qışqırdı: – Sən niyə xəlvəti qulaq asırsan? Ona sənə kimi, bir təlxək lazımdır; səni çoxdan görməyib, elə buna görə də sənədən xahiş edir! Həm də mən şadam, indi o səni dilə-ağıza salacaq, mən buna şadam! Sən buna layıqsən! Lap yerində olur. O qız bunu bacarıb, özü də aman, necə bacarıb!..

Üçüncü hissə

I

Hər dəqiqə şikayətlənirlər ki, bizim işgüzar və bacarıqlı adamlarımız yoxdur; məsəl üçün, siyasi xadimlər çoxdur; generallar da çoxdur; müxtəlif idarə başçıları və müdirlər nə qədər istəsəniz var; bu saat nə cürünü desəniz tapmaq olar, amma işgüzar və bacarıqlı adamlar yoxdur. Hər halda hamı şikayətlənir ki, yoxdur. Hətta, deyirlər, bezi demiryollarında abırlı qulluqçular yoxdur. Deyirlər, hər hansı bir gəmi şirkətində az-çox babat müdiriyyət təşkil etmək də heç mümkün deyil. Bir də eşidirsən ki, təzə açılmış hansı yolda isə vaqonlar bir-birilə toqquşub, ya da körpüdən aşıb; yazırlar ki, filan yerdə qatar qar basmış çölün düzündə az qala qışlayacaqdı, adamlar bir neçə saatlığa getmişdilər, amma beş gün qarın içində qalıblar. Söyləyirlər ki, filan yerdə min pudlarla əmtəə iki-üç ay ərzində bir yerdə qalıb, vaxtında yola salınmadığı üçün çürüyür; ayrı bir yerdə isə deyirlər (bir də ki, adam heç inanmaq da istəmir), bir nəfər müdir, yəni bir nəzarətçi olub. Hansı tacirinsə prikazçiki ondan israrla xahiş edib ki, onun mallarını ləngitməyib yola salsın; nəzarətçi isə malı yola salmaq əvəzinə onun sifətinə yumruq ilişdirib, öz müdirliyini göstərib, hələ bir də özünün müdirlik hərəkətini belə izah etmişdir ki, o “hiddətlənib özündən çıxıbmış”. Sanki dövlət divanxana və idarələrində o qədər iş və vəzifə var ki, fikirləşəndə adam dəhşətə gəlir; hamı qulluq edirdi, hamı qulluq edir, hamı qulluq etmək fikrindədir, – adam düşünür ki, bəs necə olur bu cür materialdan hər hansı bir ləyaqətli gəmi şirkətinin müdiriyyəti təşkil edilmiş?

Buna bəzən son dərəcə sadə cavab verirlər, – o qədər sadə ki, bu cür izahata hətta inanmaq da olmur. Doğrudur, deyirlər ki, bizdə hamı qulluq edirdi və qulluq edir; həm də artıq iki yüz ildir ki, bu, ən yaxşı alman timsalı üzrə ulu babalardan başlamış nəvə-nəticələrə qədər davam edir; lakin ən qeyri-işgüzar və bacarıqsız adamlar da elə qulluqçulardır; hətta iş gəlib o yerə çıxıb ki, mücərrəd mühakimələr və əməli biliyin olmaması, hətta qulluqçuların öz aralarında

hələ bu yaxınlardək az qala ən böyük ləyaqət və zəmanət üçün əsas hesab edilirdi. Bununla belə, biz əbəs yerə qulluqçular haqqında bəhs etməyə başladıq, biz, əslində, işgüzar və bacarıqlı adamlar haqqında danışmaq istəyirdik. Burada heç bir şübhə yoxdur ki, ürəksizlik və heç bir şəxsi təşəbbüsün olmaması, bizdə işgüzar və bacarıqlı adamın daim ən əsas və ən yaxşı əlaməti hesab olunurdu, – hətta indi də belə hesab edilir. Hərgah bu rəy ittiham hesab edilirsə, onda ancaq özünü təqsirləndirmək nə üçündür? Orijinallığın olmaması hər yerdə, bütün dünyada, qədimlərdən bəri həmişə işgüzar, bacarıqlı və işbilən adamın birinci keyfiyyəti və ən yaxşı zəmanət hesab edilirdi; hər halda yüz adamdan doxsan doqquzunun (bu artıq hər halda belədir) fikri və rəyi belə olmuşdur; yalnız adamların yüzdə biri bu məsələyə daim ayrı cür baxmışlar və ayrı cür də baxırlar.

İxtiraçılar və dahilər, demək olar həmişə, öz fəaliyyətlərinin başlanğıcında (çox vaxt da axırında) cəmiyyətdə ancaq axmaq hesab edilirdilər, – bu hamiya artıq dərəcədə məlum olan ən mühafizəkar fikirdir. Məsəl üçün, hərgah on illər ərzində hamı öz pulunu lombarda aparırdısa və oraya dörd faizlə milyonlarla pul daşınıbsa, məlum məsələdir ki, lombard ləğv ediləndə hamı öz şəxsi təşəbbüsünün ümidinə qaldı; beləliklə də, bu milyonların çox hissəsi səhmdarlıq çaxnaşmasında və firıldaqçıların əllərində mütləq məhv olmalı idi, – bunu hətta ədəb və əxlaq qaydaları tələb edirdi. Məhz əxlaq qaydaları; hərgah, əxlaqlı və ürəksiz olmaq və ədəbli olub orijinal olmaq hamı tərəfindən qəbul olunmuş əqidəyə görə, bizdə bu vaxta qədər işgüzar və ləyaqətli adamın həqiqi keyfiyyəti hesab edilirdisə, onda qəflətən əmələ gələn kəskin təbəddülat həddən artıq ədəbsizlik və hətta şərəfsizlik olardı. Məsəl üçün, öz balasını zərif məhəbbətlə sevən hansı bir ana, oğlu, yaxud qızı öz cığırından azca kənara çıxsa vahiməyə düşüb, qorxudan naxoşlamaz, hər bir ana öz balasını yırğalayanda belə düşünür: “Yox, yaxşısı budur, qoy xoşbəxt olub, firavan yaşasın, orijinallıq lazım deyil”. Bizim dayələrimiz isə uşaqları nazla yırğalayanda qədimdən bəri onları oxşaya–oxşaya belə oxuyurlar: “Qızıl içində yaşayacaqsan, general olacaqsan!” Beləliklə də, demək, hətta bizim dayələrimiz də general rütbəsini rus səadətinin zirvəsi hesab edirdilər; deməli bu, rahat, gözəl həyatın ən geniş yayılmış milli ideali idi. Həqiqətdə də belədir: babat imtahan verib, otuz beş il qulluq edəndən sonra bizdə kim, nəhayət, general olmaz

və lombardda müəyyən məbləğ toplaya bilməzdi? Beləliklə də, rus olan adam, demək olar, özünü qətiyyətlə gücə salmadan, səy göstərmədən, nəhayət, işgüzar və bacarıqlı bir şəxs adı qazanmağa nail olurdu. İşin əslində bizdə ancaq orijinal adam, başqa sözlə desək, çalışqan adam general olmaya bilirdi. Bəlkə, burada müəyyən bir anlaşılmazlıq var; lakin ümumiyyətlə desək, gərək ki, bu düzgündür, həm də, bizim cəmiyyətimiz özünün bacarıqlı adam idealını müəyyən etməkdə tamamilə haqlı idi. Lakin biz, hər halda, bir xeyli artıq və lüzumsuz şey söylədik; əslində isə tanış olduğumuz Yepançınlar ailəsi haqqında bir neçə izahedici söz demək istəyirdik. Bu adamlar, yaxud da bu ailədə ən çox mühakimə yürüdən ailə üzvləri, bizim bu saat, haqqında yuxarıda mühakimə yürütdüyümüz ləyaqət və məziyyətlərə daban–dabana zidd olan bir ümumi ailəvi keyfiyyətdən daim əzab çəkirdilər. Onlar faktı tamamilə başa düşmədən (ona görə ki, faktı dərk etmək çətindir), bəzən şübhələnirdilər ki, onların ailəsində hər şey nə isə hamıda olduğu kimi deyil, başqa cür davam edir. Hamının ailəsində işlər rəvan gedir, amma onlarda kələ–kötürlük var; hamı rellər üzərində sürüşür, amma onlar hər dəqiqə reldən çıxırlar. Hamı hər dəqiqə və əxlaq dairəsində cəsarətsizlik göstərir, amma onlar yox. Doğrudur, Lizaveta Prokofyevna hətta həddən artıq qorxurdu, amma bu onların, həsətini çəkdikləri, kübar cəmiyyətə xas olan ləyaqətli ürəksizlik deyildi. Bir də ki, ola bilsin, təşvişə düşən təkçə Lizaveta Prokofyevna idi: qızlar, – olduqca fərəsatli və istehzaçı olsalar da, – hələ gənc idilər, – general isə dərk edə bilsə də (burası da var ki, çətinliklə dərk edirdi), bərkə düşəndə ancaq “hm!” deyirdi: özü də bədəbəddə bütün ümidini Lizaveta Prokofyevnaya bağlayırdı. Demək, məsuliyyət arvadın öhdəsinə düşürdü. Bir də, demək olmaz ki, bu ailə özünün hər hansı xüsusi təşəbbüsü ilə fərqlənir, yaxud orijinallığa şüurlu surətdə meyil göstərdiyi üçün reldən kənara çıxırdı; bu həddən artıq ədəbsizlik olardı. Qətiyyətlə yox! Əslində heç belə bir şey yox idi; yəni qarşılarına şüurlu surətdə heç bir məqsəd qoymurdular, buna baxmayaraq, axırda belə çıxırdı ki, Yepançınlar ailəsi son dərəcə hörmətə malik olmasına baxmayaraq, nə isə bir növ ayrı təhər idi; ümumiyyətlə, bütün hörmətli ailələr necə olmalıdırsa, o cür deyildi. Son zamanlar Lizaveta Prokofyevna hər şeydə təkçə özünü və öz “bədbəxt” xasiyyətini günahlandırır, – buna görə də onun iztirabları artmışdı. O özü hər dəqiqə özünü “sarsaq, ədəbsiz

abdal” adlandırır, vasvasılığından əzab çəkirdi; daim özünü itirirdi; hər hansı bir vəziyyətdə, ən adi hallarla da rastlaşanda çıxış yolu tapa bilməyib, hər dəqiqə bədbəxtliyi şişirirdi.

Biz hələ hekayətimizin əvvəlində xatırlatmışdıq ki, Yepançinlərə hamı və həqiqətən hörmət edirdi. Hətta qaranlıq keçmiş olan general İvan Fyodoroviçin özünü hər yerdə hörmətlə qarşılayırdılar. Hörmətə də layiq idi; əvvələn, ona görə ki, varlı idi və “axırıncı adam” hesab olunmurdu; ikincisi, dar düşüncəli olsa da, tamamilə nəcib idi. Lakin müəyyən kütəbeyinlik, gərəki ki, hər bir xadimin də olmasa, hər bir ciddi pulperəstin, demək olar, zəruri keyfiyyətidir. Nəhayət, general hərəkətlərində ədəb qaydalarına riayət edirdi, təvazökar idi, dilini saxlamağı bacarırdı; eyni zamanda da heç kəsə ayağını basmağa imkan verməzdi; buna yalnız generalıq rütbəsilə deyil, həm də namuslu və nəcəbətli bir adam kimi yol verməzdi. Hər şeydən mühüm cəhət burası idi ki, onun qüdrətli himayekarları var idi. O ki qaldı Lizaveta Prokofyevnaya, bu qadın, yuxarıda izah edildiyi kimi adlı-sanlı nəsiləndən idi; baxmayaraq ki, bizim cəmiyyətimizdə mötəbər şəxsiyyətlərlə lazımi əlaqələr mövcud olmayanda nəsil məsələsinə bir o qədər əhəmiyyət vermirlər. Lakin o, nəhayət, əlaqələr də tapmışdı; ona hörmət edirdilər; özü də, nəhayət, elə şəxslərin xoşuna gəlirdi ki, bundan sonra, təbii olaraq, Lizaveta Prokofyevnaya hamı hörmət göstərüb, öz cəmiyyətlərinə qəbul etməli idilər. Şübhə yoxdur ki, onun ailəvi iztirabları əsassız idi, çox cüzi səbəbləri var idi; bunlar güllünc dərəcədə şişirdilmişdi; lakin bir adamın burnuna, yaxud alınına ziyil çıxanda ona daim elə gəlir ki, dünyada hamının dərdi-çoru ancaq bu ziyilə tamaşa etməkdən, onu lağa qoyub gülməkdən ibarətdir, həm də bu adam eyni zamanda Amerikanı kəşf etmiş olsa da, bu ziyil üçün onu töhmətləndirəcəklər. Ona da şübhə yoxdur ki, cəmiyyətdə Lizaveta Prokofyevnanı həqiqətən “əcaib qadın” hesab edirdilər; lakin eyni zamanda ona, şübhəsiz, hörmət göstərirdilər; Lizaveta Prokofyevna, nəhayət, ona hörmət olduğuna da inanmırdı; bütün bədbəxtlik də burasında idi. General arvadı öz qızlarına baxanda şübhələnir, əzab çəkirdi ki, onların şöhrət qazanmasına nəyləsə daim mane olur; elə düşünürdü ki, xasiyyəti gülməli, nalayiq və dözülməzdir, – buna görə, əlbəttə ki, öz qızlarını və İvan Fyodoroviçi daim təqsirləndirir və bütün gün onlarla savaşırdı, eyni zamanda onları bütün varlığı ilə böyük məhəbbət və hərarətlə sevir.

Lizaveta Prokofyevnaya hər şeydən artıq belə bir şübhə əzab verirdi ki, onun qızları da eynilə özü kimi “əcaib”ləşirlər; həm də ki, dünyada onun qızları kimi qız yoxdur və olmamalıdır. Qadın deqiqəbaşı öz-özünə deyirdi: “Nihilist böyüyürlər, vəssalam!” Son ildə, xüsusilə lap son vaxtlar onun bu kədərli fikri getdikcə artır, möhkəmlənirdi. Qadın deqiqəbaşı özündən soruşurdu: “Əvvələn, nə üçün onlar erə getmirlər?” – “Analarına əzab vermək üçün – onlar özlərinin heyat məqsədini bunda görürlər; bu əlbəttə ki, belədir; ona görə ki, bütün bunlar yeni ideyaldır; bütün bunlar lənətə gəlmiş qadın məsələsidir! Yarım il bundan əvvəl mənə Aqlaya öz gözəl saçlarını kəsmək fikrinə düşməmişdimi? (İlahi, gənc yaşlarımda mənə heç bu cür saçlarım olmayıb!) Axı hətta əlinə qayçı da almışdı; ancaq diz çöküb yalvarandan sonra niyyətindən əl çəkdi!.. Yaxşı, fərz edək ki, bunu anasına əzab vermək üçün acıqca eləmişdi; ona görə ki, kinli, dikbaş, erköyün qızdır; lakin başlıcası, kinli, kinli, kinli qızdır! Lakin mənə o tosqun Aleksandra da Aqlaya kimi öz hörük-lərini kəsmək istəmərdimi; o daha acıqla deyil, axmaq kimi, səmimi olaraq kəsmək istəyirdi; Aqlaya onu inandırmışdı ki, saçsız keçələr rahat yatar, özünün də başı ağrımaz. Bu beş il ərzində onlara nə qədər, nə qədər, nə qədər adaxlanan olub? Özü də həqiqətən yaxşı adamlar; hətta çox gözəl şəxslər də var idi! Axı onlar nə gözləyir, niyə erə getmirlər? Ancaq analarının qanını qaraltmaq üçün, – ayrı heç bir səbəb yoxdur! Heç bir! Heç bir!”

Nəhayət, onun ana qəlbinə də günəş ziyası işıq saçmağa başladı; heç olmazsa, bir qızının, heç olmazsa, Adelaidanın işi nəhayət, düzələcəkdir. Ucadan danışmaq lazım gələndə Lizaveta Prokofyevna deyirdi: “Heç olmazsa, birindən canım qurtarır” (öz-özünə danışanda isə misilsiz mehriban ifadələr işlədirdi). Bütün bu əhvalat necə də yaxşı, necə də nəzakətlə oldu; hətta kübar cəmiyyətdə də ehtiramla danışmağa başladılar. Məşhur şəxsdir, knyazdır, varlıdır; yaxşı adamdır, bütün bunlarla bərabər, onun ürəyinə yatan insandır; bundan yaxşı nə ola bilermiş? Lakin Lizaveta Prokofyevnanı əvvəllər də Adelaida onun başqa qızlarına nisbətən daha az narahat edirdi; baxmayaraq ki, bu qızın artistcəsinə meyilləri, Lizaveta Prokofyevnanın fasiləsiz olaraq şübhələnən qəlbini bəzən olduqca həyəcanlandırır. Axırda isə: “Bununla belə şən xasiyyətlidir, həm də ki, olduqca ağıldır, dərrakəlidir; deməli, qız öz başını saxlaya biləcək”, – deyir

özünə təsəlli verirdi. Lizaveta Prokofyevnanı hamıdan artıq qorxudan Aqlaya idi. Yeri gəlmişkən deyək ki, böyük qız, Aleksandra haqqında nə etmək lazım olduğunu Lizaveta Prokofyevna heç özü də bilmirdi; bilmirdi ki, onun üçün narahat olsunmu, qorxsunmu, yoxsa yox? Gah arvada elə gəlirdi ki, “qız birdəfəlik məhv olub, iyirmi beş yaşı var, – deməli, qalıb qarıyacaq”. Özü də ki, “belə gözəl ola-ola!..” Lizaveta Prokofyevna gecələr onun haqqında fikirləşib, hətta ağlayırdı; halbuki Aleksandra İvanovna elə həmin gecələr rahatca yatırdı. “Əşi, o nə cür məxluqdur, – nihilistdir, yoxsa sadəcə axmaq? Onun axmaq olmadığına, əslində, Lizaveta Prokofyevna özü də qətiyyənlə şübhə etmirdi. Aleksandra İvanovnanın mühakimələrinə fəvqəladə hörmət göstərirdi və onunla məsləhətləşməyi xoşlayırdı. Lakin onun aciz, “islanmış cüce” olmasına heç bir şübhəsi yox idi: “O dərəcədə sakit və xatircəmdir ki, heç hərəkətə gətirmək də mümkün deyil! Bir də ki, heç “islanmış cüceler” də sakit və xatircəm olmurlar. Tfu! Onlar mənə lap çəşdirtib əldən salıblar!” Lizaveta Prokofyevnanın Aleksandra İvanovnaya nədənsə ürəyi yanır, onun qayğısına qalırdı; hətta Aqlaya da bu cür rəğbət göstərmirdi; halbuki Aqlaya onun üçün əziz-xələf idi. Lakin ananın tündməcəz hərəkətlərinə (Lizaveta Prokofyevnanın analıq qayğısı və rəğbəti belə idi), öcəşkenliyinə, “islanmış cüce” kimi ifadələrə Aleksandra ancaq gülürdü. Bəzən iş gəlib o yere çıxırdı ki, ən boş və mənasız şeylər, Lizaveta Prokofyevnanı son dərəcə hiddətləndirir, özündən çıxarırdı. Məsəl üçün, Aleksandra İvanovna çox yatmağı xoşlayırdı və adətən çox yuxu görürdü; lakin onun yuxuda gördükləri daim nə isə qeyri-adi mənasız və məsum şeylər olurdu, – lap yeddi yaşlı uşaq yuxusu kimi; hətta yuxuların bu məsumluğu da ananı nə üçünsə əsəbiləşdirməyə başlamışdı. Bir dəfə Aleksandra İvanovna yuxuda doqquz toyuq görmüşdü; bunun nəticəsində ana ilə qızın arasında formal dəyişmə başladı, – nə üçün? – bunu izah etmək çətinidir. Bir dəfə, ancaq bir-cə dəfə, Aleksandra yuxuda sanki orijinal bir şey görə bilmişdi, – Aleksandra qaranlıq bir otaqda bir nəfər rahib görmüşdü; özü də bu otağa girməkdən qorxurdu. Şaqqıldayıb gülən iki bacı bu yuxunu o saat tənənə ilə Lizaveta Prokofyevnaya söylədilər; lakin ana yenə hirsələnərək, qızların üçünü də axmaq adlandırdı. “Hm! Axmaq kimi sakitdir, lap elə “islanmış cüce”dir ki, durub; hərəkətə gətirmək də mümkün deyil, amma qüssələnir; bəzən lap qəm dəryasına qər q olur! Görəsən

o nəyin qəmini çəkir, nəyin?” Lizaveta Prokofyevna bəzən bu sualı İvan Fyodoroviçə verirdi; həm də, adəti üzrə, isteriyalı halda, zəhmli soruşurdu; dərhal cavab gözləyirdi. İvan Fyodoroviç hımıldayıp, qaşlarını çatır, çiyinlərini çəkərək, nəhayət, qollarını aralayıb deyirdi:

– Ər lazımdır!

Lizaveta Prokofyevna bomba kimi partlayırdı:

– Ancaq Allah ona sizin kimi ər yetirməsin, İvan Fyodoroviç; mühakimələri və hökmləri sizə bənzəyən ər olmasın, İvan Fyodoroviç; sizin kimi qaba, nəzakətsiz olmasın, İvan Fyodoroviç...

İvan Fyodoroviç dərhal canını qurtarıp, Lizaveta Prokofyevna isə partlayışdan sonra sakitləşirdi. Söz yox ki, elə həmin gün axşamçağı Lizaveta Prokofyevna mütləq qeyri-adi dərəcədə diqqətli, sakit İvan Fyodoroviçə qarşı, “özünün qaba, nəzakətsiz” İvan Fyodoroviçinə qarşı, pərəstişkarlıq etdiyi istəkli və əziz İvan Fyodoroviçinə qarşı mehriban və hörmətçil olurdu; ona görə ki, o öz İvan Fyodoroviçini bütün ömrü boyu sevirdi və hətta ona vurulmuşdu; bunu İvan Fyodoroviç özü də çox gözəl bilir və bunun üçün öz Lizaveta Prokofyevnasına misilsiz ehtiram göstərirdi.

Lakin Lizaveta Prokofyevnanın əsas və daimi iztirabı Aqlaya idi.

Lizaveta Prokofyevna öz-özünə deyirdi:

“Fırt eləyib mənim burnumdan düşüb; hər cəhətdən lap mənim cavanlığımdır, dikbaş, itaətsiz, məlun şeytan balası! Nihilist, tühaf, ağılsız, kinli, kinli, kinli qızıdır! Aman Allah, o necə bədbəxt olacaq!”

Lakin biz yuxarıda dediyimiz kimi, doğmaqda olan günəş hər şeyi bir dəqiqəlik nura qər q edəcəkdi. Lizaveta Prokofyevnanın həyatında təqribən bir ay davam edən elə günlər oldu ki, general arvadı bu müddət ərzində bütün narahatlıq və nigarançılıqlardan dincələ bilmişdi. Adelaidanın yaxınlarda olacaq toyu haqqında, həmçinin Aqlaya barədə kübar cəmiyyətdə danışmağa başlamışdılar; həm də Aqlaya hər yerdə özünü elə gözəl, elə təmkinli, elə ağıllı, elə müzəffər, bir qədər də qürurla aparırdı ki, heç söz ola bilməzdi; axı bu qürur ona misilsiz dərəcədə yaraşdı! Bir ay ərzində anası ilə son dərəcə mehriban rəftar edirdi! (“Doğrudur, bu Yevgeni Pavloviç hələ bir xeyli yoxlamaq lazımdır; çox yoxlamaq lazımdır; onun iç üzünü öyrənmək lazımdır; elə Aqlayanın özü də ona bir o qədər fikir vermir”.) Hər halda birdən çox ağıllı qız olmuşdu, – özü də necə qəşəngdir, ilahi, o nə qədər gözəldir, günü-gündən gözəlləşir! Amma indi...

Amma indi budur, bu sarsaq knyazcıqaz, bu murdar idiotcıqaz görünən kimi yenə hər şey çaxnaşdı, evdə hər şey alt-üst oldu! Bəs axı nə olmuşdu?

Başqaları üçün yəqin ki, heç bir şey olmazdı. Lakin Lizaveta Prokofyevnanı başqalarından fərqləndirən cəhət bu idi ki, ən adi şeylər çulğalaşib dolaşanda ona xas olan nigarancılıqla daim elə şeyləri görüb seçirdi ki, bunlar onu bəzən hədsiz dərəcədə qorxudurdu, ən vəsvəsəli, ən anlaşılmaz, deməli, həm də son dərəcə dözülməz vahiməyə salırdı. İndi qəflətən, çox gülməli və heç bir əsası olmayan nigarancılıqlar baş vermiş, qatmaqarışlıq əmələ gəlmişdi; bunun da nəticəsində sanki həqiqətən mühüm bir əhvalat, nə işə doğrudan da təşviş keçirməyə, şübhəyə düşüb şökk etməyə zəmin yaradan bir əhvalat meydana çıxmışdı; ona görə də Lizaveta Prokofyevnanın lap səbri tükənmişdi.

Lizaveta Prokofyevna knyazı arxasınca çəkib apara-apara, bütün yol boyunca, evdə, knyazı bütün ailənin toplaşmış olduğu girdə masa arxasında əyləşdirəndə də düşünürdü;

“Bəs nə cürətlə, nə cəsərlə mənə o nacins arvad haqqında lənətə gəlmiş imzasız məktub yazıblar ki, o, Aqlaya ilə əlaqə saxlayır? Belə şeyi nə cürətlə ağıllarına gətiriblər? Hərgah mən buna zərrə qədər inanmış olsaydım, yaxud da o məktubu Aqlayaya göstərsəydim xəcələtimdən ölərdim! Gör bir bizə, Yepançinlərə nə cür istehzadır! Bunların hamısı, hamısı, hamısı İvan Fyodoroviçin ucba-tındandır, hamısı sizin günahınızdır, İvan Fyodoroviç! Ah, biz nə üçün Yelagine köçmədik: axı mən demişdim ki, Yelagine gedək! Bu məktubu, ola bilsin ki, Varka yazıb, mən bilirəm; ya da bəlkə... Hamısının, hamısının günahı İvan Fyodoroviçdədir! Bu kişi o rəzil arvada, hələ mirvarid apardığı zaman arvad axmaq kişini ələ salıb şaqqıltı ilə gülmür, onu məsxərəyə qoyurdu; indi də keçmiş əlaqələri xatırlayaraq yenə onu axmaq vəziyyətə salıb gülmək üçün bu cür kələk düzəldib... Nəhayəti budur ki, biz hər halda bu işə əl qatmışıq, hər halda sizin qızlarınızın bu işdə barmağı var, İvan Fyodoroviç; qızlar, xanımlar, ən yaxşı cəmiyyətə mənsub qızlar, ərgən qızlar; onlar elə burada idilər, elə burada dayanmışdılar, hər şeyi eşitdilər, elə əslində, çolma-çocuqlarla baş verən əhvalatda da barmaqları var idi; sevinin, burada da olublar, eşidiblər! Mən bunları bu knyazcıqaza bağışlamayacağam, heç bağışlamayacağam, heç vaxt bağışlamayacağam! Aqlaya üç gün-

dür ki, əsəbi vəziyyətdədir; nə üçün; bacıları ilə nə üçün az qala küsüşəcəkdə; hətta Aleksandra ilə də; halbuki həmişə onun əlini öpürdü. ana kimi öpür, ona dərin hörmət göstərirdi? Nə üçün o üç gündür hamını çaşbaş salıb? Bu nə Qavrila İvolginbazlıqdır? Qız nə üçün dünənə bu gün Qavrila İvolgini tərifi etməyə başlayıb ağladı? Nə üçün bu imzasız məktubda o lənətə gəlmiş “yoxsul rıtsarı” xatırladılır; halbuki Aqlaya knyazın məktubunu hətta bacılarına da göstərməmişdi? Bir də nədən ötrü... nə üçün mən indi tin vurmuş pişik kimi onun yanına yüyürdüm, özüm onu çəkib buraya gətirdim? Pərvərdigara, mən deli olmuşam, mən nə etdim? Cavan oğlana öz qızımın sirlərini açıb söylədim; hələ bir də... həm də az qala onun özünə aid olan sirlər! Aman Allah, hələ yaxşıdır ki, o, idiotdur və... və... ailəmizin dostudur! Ancaq görəsən, Aqlaya doğrudanmı bu cür bir eybəcəərə meyil eləyib! Aman Allah, mən nə sarsaqalayram! Tfu!.. Biz orijinal adamlarıq... bizim hamımızı, birinci növbədə mənim özümü, daxil olmaq haqqı on qəpiklə şüşə altında nümayiş etdirmək lazımdır. Mən bunu sizə bağışlamayacağam, İvan Fyodoroviç, heç vaxt bağışlamayacağam! Bəs nə üçün qız indi onun qulağını doldurmur? Odur ey, gör, gözünü zilləyib ona tamaşa edir, dinmir, çıxıb getmir, dayanıb, halbuki özü ona əmr etməsi ki, buraya gəlməsin... Oğlanın rəngi tamam qaçıb. O naqqal Yevgeni Pavloviç məlunun biri məlundur, təkə özü danışır, heç kəsə aman vermir! Gör bir necə çərənləyir, bir kəlmə söz əlavə etməyə qoymur. Söhbət salmağa bənddir, mən o saat hər bir şeyi bilərdim...”

Deyirmi masa arxasında əyləşən knyazın rəngi doğrudan da qaçmışdı, özü də sanki eyni zamanda həm görünməmiş qorxu içərisində idi, həm də elə anlar olurdu ki, səbəbini özü də başa düşmədən bütün varlığına hakim kəsilən sevinc və fərəh duyurdu. Aman, ilahi, knyaz iki tanış qara gözün ona zillənmiş olduğu tərəfə, o küncə baxmağa necə də qorxurdu; eyni zamanda, indi yenə onların arasında əyləşib Aqlayanın ona yazmış olduğu kağızdan sonra tanış səsi eşidəcəyinə görə özünü nə qədər xoşbəxt hesab edirdi. “Aman Allah, görəsən indi qız nə deyəcəkdir!” O özü hələ bir kəlmə də söz deməmişdi, həm də hamını “çənəsinin altına salan” Yevgeni Pavloviçi gərginliklə dinləyirdi; bu gənc indi, bu axşam çox məmnun və həyəcanlı idi; Yevgeni Pavloviç az hallarda belə məmnun görünürdü. Knyaz onu

dinləsə də, xeyli vaxt bir kəlmə də başa düşməmişdi. Peterburqdan hələ qayıtmamış olan İvan Fyodoroviçdən başqa hamı burada idi. Knyaz Ş. da burada idi. Deyəsən, hazırlaşmışdılar ki, bir az sonra, çay içməkdən qabaq gedib musiqiyə qulaq assınlar. İndiki söhbət, görünür, knyaz buraya gəlməmişdən qabaq başlanmışdı. Çox keçməmiş, haradansa gələn Kolya birdən eyvana qalxdı. Knyaz öz-özünə düşündü: “Deməli, onu burada əvvəlki kimi qəbul edirlər”.

Yepançinlərin bağı bərlı-bəzəkli bağı idi; İsveçrə koması zövqündə düzəldilmiş, hər tərəfdən zərif şəkildə gül-çiçəklə, yarpaqlarla bəzədilmişdi. Hər tərəfdən onu kiçik də olsa, lakin çox gözəl gülüstan əhatə edirdi. Knyazın mənzilində olduğu kimi burada da hamı eyvanda əyləşmişdi; lakin eyvan bir az geniş və daha şıq idi.

Başlanmış söhbətin məzmunu, deyəsən, az adamın ürəyinə yadırdı; görünür, söhbət səbirsizliklə davam edən mübahisə üzündən başlamışdı; əlbəttə, süjeti hamı dəyişdirmək istərdi; lakin Yevgeni Pavloviç sanki buna görə də daha artıq israr edərək, bağışladığı təsire əhəmiyyət vermirdi. Knyazın gəlməsi onu sanki daha artıq coşdurmuşdu. Lizaveta Prokofyevna bəzi şeyi başa düşürdü, amma qaşqabağını tökmüşdü, kənarda az qala küncdə əyləşmiş Aqlaya çıxıb getmir, dinləyir, inadla səsini çıxarmırdı.

Yevgeni Pavloviç coşub etiraz edirdi:

– Müsaidə edin, mən liberalizm əleyhinə heç bir şey demirəm. Liberalizm günah deyil, bu, tam bütövün zəruri tərkib hissəsidir ki, onsuz bu bütöv ya parçalanar, ya da məhv olar. Liberalizm də ən ədəbli mühafizəkarlıq kimi, yaşamaq hüququna malikdir; lakin mən rus liberalizminə hücum edirəm, özüm də bir daha təkrar edirəm, bu liberalizmə, əslində, ona görə hücum edirəm ki, rus liberalı rus liberalı deyildir, qeyri-rus liberalıdır. Siz mənə rus liberalını verin, mən bu saat sizin yanınızda onun üzündən öpüm.

Aleksandra İvanovna qeyri-adi həyəcan içərisində idi; hətta onun yanaqları da həmişəkindən artıq qızarmışdı. Qız dedi:

– Hərgah o sizi öpmək istəsə.

Lizaveta Prokofyevna öz-özünə düşündü.

“Ona bir bax, gah ancaq yeyib yatır, heç hərəkətə gətirmək də olmur; gah da qəflətdən ildə bir dəfə qalxaraq elə danışmağa başlayır ki, adam mat qalır”.

Knyaz öteri olaraq başa düşdü ki, Yevgeni Pavloviçin həddən artıq şən danışması Aleksandra İvanovnanın, deyəsən, heç də xoşuna gəlmir; o, ciddi mövzuda danışmış, sanki həyəcanlanır, eyni zamanda, elə bil ki, həm də zarafat edirdi.

Yevgeni Pavloviç sözüne davam etdi:

– Knyaz, bu saat, siz gəlməmişdən bir az əvvəl mən iddia edirdim ki, bizim cəmiyyətimizdə, bu vaxta qədər liberallar ancaq iki təbəqədən əmələ gəlirlər: keçmiş mülkədar (ləğv edilmiş) təbəqə və seminariya təbəqəsi. Bu zümrələrin ikisi də, nəhayət, nəsilən-nəslə, getdikcə daha geniş miqyasda millətdən tamamilə təcrid edilmiş bir şeyə, silkə, ictimai qrupa çevrilmişdir; ona görə də onların görmüş olduqları və indi də gördükləri bütün işlər heç də milli səciyyəli olmayıb...

Knyaz Ş. etiraz etdi:

– Necə? Deməli, görülən işlərin heç biri rus səciyyəli deyil?

– Milli deyil; russayağı olsa da, milli səciyyəli deyil; bizim liberallarımız da rus liberalı deyil, mühafizəkarlarımız da rus səciyyəli deyil, hər şey belədir... Həm də əmin olun ki, millət, mülkədarlar və seminaristlər tərəfindən edilən işlərin heç birini, heç bir şeyi nə indi qəbul edib bəyənəcək, nə də sonralar...

Knyaz Ş. həyəcanla etiraz etdi:

– Bax buna nə demişəm! Siz hərgah ciddi danışsınızsa, bu cür paradoksu necə iddia edə bilərsiniz? Rus mülkədarı haqqında irəli sürülən bu cür rəylərə mən yol verə bilmərəm; siz özünüz rus mülkədarsınız.

– Axı mən rus mülkədarı haqqında sizin başa düşdüyünüz mənada demirəm. Heç olmazsa, elə təkcə mənim bu zümrəyə mənsub olduğum üçün o, hörmətli zümrədir; xüsusilə onun mövcud olmadığı indiki zamanda...

Aleksandra İvanovna onun sözünü kəsdi:

– Olmaya ədəbiyyatda da heç bir milli xüsusiyyət olmayıb?

– Mən ədəbiyyat ustası deyiləm, lakin elə rus ədəbiyyatı da, mənəcə, Lomonosov, Puşkin və Qoqoldan başqa, bütünlüklə rus ədəbiyyatı deyil.

Adelaida güldü:

– Əvvələn, bu az deyil, ikincisi, biri xalq içərisindən çıxıb, o biri ikisi isə mülkədarıdır.

– Eynilə belədir, lakin siz sevinməyin. Bu vaxta qədər bütün rus yazıçılarından ancaq bu üç nəfərinə nə işə həqiqətən *öz sözünü*, heç kəsdən iqtibas edilməmiş olan öz xüsusi sözünü demək müyəssər olmuşdur; beləliklə də bu üç nəfər dərhal milli səciyyəli yazıçı olublar. Ruslardan hər kəs özünün bir əməlini göstərsə, öz həqiqi və iqtibas edilməmiş xüsusi fikrini bəyan etsə, yazsa, yaxud icra eləsə, rusca pis danışsa da, o mütləq milli səciyyə alır. Bu, mənim üçün aksiomadır. Lakin biz ədəbiyyat haqqında söhbətə başlamamışıq, biz sosialistlər haqqında danışmağa başlamışıq; söhbət onlardan gedirdi; demək, mən iddia edirəm ki, bizim cəmiyyətimizdə bir nəfər də rus sosialisti yoxdur; yoxdur və olmayıb; ona görə ki, bizim bütün sosialistlərimiz də ya mülkədarlardır, ya da seminaristlərdən. Bizim bütün şöhrət qazanmış, qatı sosialistlərimiz, buradakılar da, xaricdə olanlar da, təhkimçilik dövrü mülkədarlarına mənsub liberallardan başqa bir şey deyildir. Siz niyə gülürsünüz? Verin mənə onların kitablarını, verin mənə onların nəzəriyyələrini, memuarlarını verin, onda mən, ədəbiyyat tənqidçisi olmadığım halda, sizin üçün ən inandırıcı ədəbi tənqid yazmağa başlayaram; bu tənqiddə gün kimi aydın şəkildə sübut edərdəm ki, onların kitablarının, əsərlərinin, memuarlarının hər bir səhifəsi, hər şeydən əvvəl keçmiş rus mülkədarı tərəfindən yazılmışdır. Onların qəzəbi, hiddəti, zəkaları mülkədar keyfiyyətləridir (hətta Fəmusovdan əvvəlki dövrə aiddir!); onların sevinci və fərəhi, onların göz yaşları ola bilsin, həqiqi, səmimi göz yaşlarıdır, lakin mülkədar fərəhi, mülkədar göz yaşlarıdır! Ya mülkədar, ya da seminarist... Siz yenə gülürsünüz, sizdəmi gülürsünüz, knyaz? Siz də razı deyilsiniz?

Doğrudan da, hamı gülürdü, knyaz da gülümsədi.

Knyaz birdən təbəssümünə ara verərək, qəflətən yaxalanmış məktəbli kimi diksinib dedi:

– Mən razı olub-olmadığımı hələ birdən-birə deyə bilmərəm, lakin sizi inandırırım ki, sizin danışığınızı son dərəcə məmnuniyyətlə dinləyirdim...

Knyaz bu sözləri deyəndə az qala nəfəsi tənqışirdi, hətta alını soyuq tər damcıları basdı. Bu, knyazın burada əyləşdiyi vaxt ərzində onun dediyi ilk sözlər idi. O, ətrafına nəzər salmaq istədisə də, cəsərti çatmadı; Yevgeni Pavloviç onun hərəkətini seziş güllümsədi.

Yevgeni Pavloviç əvvəlki ahənglə, yəni elə bil qeyri-adi bir şövq və hərarətlə, eyni zamanda, ola bilsin, öz sözlərinə, gülə-gülə davam etdi:

– Cənablar, sizə fakt söyləyəcəyəm; fakt, müşahidə; hətta bunun kəşf olunması şərəfini mən özümə isnad edə bilərəm və hətta yalnız özümə; hər halda bu barədə hələ nə bir yerdə bir söz deyilib, nə də bir şey yazılmışdır. Mənim, haqqında danışdığım haman rus liberalizminin bütün mahiyyəti bu faktda ifadə edilmişdir. Əvvəllən, ümumiyyətlə, demiş olsaq, liberalizm mövcud olan qaydalara (ağıllı, yoxsa yanlış) – bu başqa məsələdir) hücum deyilsə, bəs nədir? Axı belədir, yoxsa yox? Hə, mənim faktım ondan ibarətdir ki, rus liberalizmi mövcud qaydalara hücum olmayıb, bizim qayda-qanunlarımızın əsil mahiyyətinə, yalnız mövcud qaydalara deyil, bütün cəmiyyətin özünə, rus qayda-qanunlarına deyil, Rusiyanın özünə qarşı hücumdur. Mənim liberalim gəlib o yerə çıxıb ki, Rusiyanın özünü inkar edir, yəni öz anasına nifrət edərək, onu kötəkləyir. Rusiyada baş verən hər bir bədbəxt və müvəffəqiyyətsiz hadisəyə o gülmür, bu onu az qala vəcdə gətirir. O, xalq adətlərinə, rus tarixinə, hər şeyə nifrət edir. Hərgah ona bəraət qazandıracaq bir şey varsa, o da ancaq budur ki, o nə etdiyini bilmir və Rusiyaya qarşı nifrətini ən səmərəli liberalizm hesab edir. (Heyhat, siz bizim cəmiyyətimizdə qalan adamlar tərəfindən alqışlanan, bəlkə də əslində ən sarsaq, ən kütbeyin və təhlükəli mühafizəkar olan, necə kütbeyin və təhlükəli mühafizəkar olduğunu özü də bilməyən liberala tez-tez təsadüf edə bilərsiniz!) Bizim bəzi liberallarımız Rusiyaya qarşı bəslənən bu nifrəti hələ bu yaxın vaxtlaradək, vətənə qarşı az qala həqiqi məhəbbət hesab edir və öyünürdülər ki, bu məhəbbətin nədən ibarət olduğunu başqalarından yaxşı görürlər; lakin indi daha açıq danışmağa və hətta “vətənə məhəbbət” sözlərindən xəcalət çəkməyə başlayıblar; hətta bu məfhumu zərərli və əhəmiyyətsiz məfhum kimi rədd ediblər. Bu fakt düzgündür, mən bunun tərəfdarıyam, həm də ki, axı... gec-tez bütün həqiqəti sadə və açıq şəkildə demək lazım idi; lakin bu fakt, eyni zamanda elə bir faktır ki, heç yerdə və heç vaxt, qədim zamanlardan bəri heç bir xalqda olmayıb və meydana da çıxmayıb; deməli, bu fakt təsadüfidir və keçib gedə bilər, mən razıyam. Öz vətəninə nifrət edən bu cür liberal heç yerdə ola bilməz. Bizim cəmiyyətdə bütün bunları nəylə izah etmək olar? Əvvəllər

nəylə izah edilirdisə, onunla, – onunla izah etmək olar ki, rus liberalı deyildir; mənəcə bundan savayı heç bir şeylə izah etmək olmaz.

Knyaz Ş. ciddi olaraq etiraz etdi:

– Mən sənin dediklərinin hamısını zarafat kimi qəbul edirəm, Yevgeni Pavloviç.

Aleksandra İvanovna dedi:

– Mən bütün liberalları görməmişəm və bu barədə hökm verə bilmərəm, lakin sizin fikrinizi hiddətlə dinlədim: siz tipik olmayan bir hadisəni götürüb, ümumi qayda səviyyəsinə qaldırdınız, deməli, iftira edirsiniz.

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Tipik olmayan hadisə? A-a! Qəribə sözdür. Knyaz, siz necə düşünürsünüz, bu tipik olmayan hadisədir, yoxsa yox?

Knyaz dedi:

– Mən də deməliyəm ki, liberalları mən az görmüş və... liberallarla əlaqəli oturub-durmuşam; lakin mənə elə gəlir ki, siz, ola bilsin, müəyyən dərəcə haqlısınız; sizin haqqında danışdığımız rus liberalizminin, doğrudan da, qismən, Rusiyanın yalnız qayda-qanunlarına deyil, özünə nifrət etmək meyili vardır; əlbəttə, bu ancaq müəyyən dərəcə belədir... əlbəttə, bu, heç vaxt hamının haqqında ədalətli hökm sayıla bilməz...

Knyaz tutularaq sözünü bitirmədi. Özünün bütün həyəcan və təşvişinə baxmayaraq, bu söhbət knyazı xüsusilə, həddən artıq maraqlandırmışdı. Knyazın xasiyyətində xüsusi bir cəhət var idi; o da bundan ibarət idi ki, onu maraqlandıran bir şeyi knyaz həmişə qeyri-adi dərəcədə sadələşməsinə diqqətlə dinləyir, eyni zamanda ona sual veriləndə elə bu cür də sadələşməklə cavab verirdi. Bu sadəlik, nə istehzadan, nə də yumordan şübhələnen bu inam onun çöhrəsində və hətta elə bil bədəninin vəziyyətində əks olunurdu. Lakin Yevgeni Pavloviç ona artıq çoxdan, başqa cür deyil, məhz müəyyən, xüsusi istehza ilə müraciət edirdi, fəqət indi, knyaz cavab verəndə ona nə isə çox diqqətlə baxdı; elə bil ki, ondan heç belə cavab gözləmədi.

O dedi:

– Demək ki... siz belə düşünürmüsünüz, qəribədir; knyaz, siz mənə doğrudanmı ciddi cavab verirsiniz?

Knyaz təəccüblənib soruşdu:

– Məgər siz ciddi soruşmurdunuz?

Hamı güldü.

Adelaida dedi:

– Siz ona inanın, Yevgeni Pavloviç həmişə və hamını ələ salır! Hərgah siz bilseydiniz, o bəzən nələr barədə çox ciddi söhbət edir!

Aleksandra acıqlı-acıqlı dedi:

– Məncə bu, gərgin söhbətdir, heç bu söhbəti başlamaq lazım deyildi; görməyə getmək istəyirdik...

Yevgeni Pavloviç qışqırdı:

– Gəlin gedək, gözəl axşamdır! Lakin mənəm bu dəfə tamamilə ciddi danışdığımı sizə sübut etmək üçün və başlıca olaraq, bunu knyaza isbat etmək üçün (knyaz, siz mənə olduqca maraqlandırdınız və sizə and içirəm ki, mən həqiqətən boş adam olsam da, göründüyüm dərəcədə boş adam deyiləm, həm də... cənablar, hərgah müsaidə etsəniz, mən şəxsən maraqlandığım üçün knyaza axırıncı bir sual verərəm, elə bununla da qurtarıq. Bu sual mənəm ağlıma, elə bil qəsdən, iki saat bundan əvvəl gəlib (görürsünüz mü, knyaz, bəzən mən də ciddi şeylər düşünürəm), mən onu həll etmişəm, lakin görək knyaz nə deyəcək. Bu saat “tipik olmayan hadisə” haqqında dedilər. Bu söz bizdə olduqca əlamətdardır, onu tez-tez eşidirik. Bu yaxınlarda hamı o... cavan oğlan tərəfindən öldürülən altı nəfərin dəhşətli qətli barədə və müdafiəçinin əcaib nitqi haqqında danışır və yazırdı; bu nitqdə deyilir ki, cinayətkar yoxsul vəziyyətdə olanda onun ağlına təbii olaraq bu altı nəfəri öldürmək fikri gəlməli idi. Bu, hərfən belə deyilsə də, lakin mənası, gərək ki, belədir, yaxud da buna yaxındır. Mənim şəxsi fikrimcə bu cür əcaib fikir söyləyən müdafiəçi tamamilə əmin imiş ki, o bizim zəmanəmizdə ifadə oluna biləcək ən liberal, ən insanpərvər və mütərəqqi fikir söyləmişdir. Yaxşı, sizcə bu necə olmalıdır: anlayışların, əqidələrin bu cür təhrif edilməsi, məsələyə bu cür düzgün olmayan, qəribə münasibət göstərmək tipik olmayanmı, yoxsa ümumi haldır?

Hamı qəhqəhə ilə güldü.

Aleksandra ilə Adelaida gülə-gülə:

– Tipik olmayandır, əlbəttə, tipik olmayandır, – dedilər.

Knyaz Ş. əlavə etdi:

– Yevgeni Pavloviç, müsaidə et, yenə xatırladım ki, sənin zarafatın şiti-şoru çıxıb.

Knyaz Lev Nikolayeviçin ona zillənmiş ciddi baxışını sezməmiş Yevgeni Pavloviç knyaz Ş.-nin dediklərinə fikir verməyib soruşdu:

– Siz necə düşünürsünüz, knyaz? Sizcə necədir; bu, tipik olmayanı, yoxsa ümumi hadisədir? Mən etiraf edə bilməyirəm ki, bu sualı sizin üçün fikirləşmişəm.

Knyaz yavaşdan, lakin qətiyyətlə dedi:

– Yox, tipik olmayan deyil.

Dilxor olmuş knyaz Ş. dedi:

– Lütf edin, Lev Nikolayeviç, məgər siz görmürsünüzmü ki, o sizi gırlayır; o, heç şübhəsiz, istehza edir, gülür, özü də məhz sizi dilə-ağıza salmaq istəyir.

Knyaz qızarıb gözünü yerə dikdi:

– Mən güman edirdim ki, Yevgeni Pavloviç ciddi danışır.

Knyaz Ş. sözüne davam etdi:

– Əziz knyaz, bir dəfə, hələ üç ay bundan əvvəl sizinlə etdiyimiz söhbəti xatırlayın; biz məhz o barədə danışırıdım ki, bizim yeni açılmış təzə məhkəmələrimizdə bir çox diqqətəlayiq və istedadlı vəkil görmək olar! Bəs prisayjnilərin yüksək dərəcədə diqqətəlayiq qərarları azdırmı? Siz özünüz nə qədər sevinirdiniz, mən də o vaxt sizin sevincinizə baxıb şadlanırdım... Bu əcaib müdafiə, bu qeribə dəlil isə əlbəttə, təsadüfi haldır, minlərlə hadisə içərisində istisnadır.

Knyaz Lev Nikolayeviç fikirləşib, yavaşdan və hətta elə bil ürəkəkliliklə, lakin möhkəm inamla cavab verdi:

– Mən ancaq onu demək istəyirdim ki, ideya və anlayışların təhrif edilməsinə (Yevgeni Pavloviç dediyi kimi) çox tez-tez təsadüf olunur; bədbəxtlik burasındadır ki, ümumi hadisələr tipik olmayan hadisələrdən daha çoxdur. Hətta o dərəcədə ki, bu təhrif bu cür ümumi hadisə olmasaydı, onda, ola bilsin ki, bunun kimi qeyri-mümkün cinayətkarlıqlar da baş verməzdi...

– Qeyri-mümkün cinayətkarlıqlar? Lakin mən sizi inandırırəm ki, eynilə bu cür cinayətkarlıqlar və bəlkə bundan daha dəhşətliyələri əvvəllər də baş verirdi, həmişə də olub; həm də nəinki yalnız bizdə, hər yerdə olub; mənim zənnimcə hələ uzun müddət də təkrar olunacaqdır. Fərqi burasındadır ki, əvvəllər bizdə bunu az açıb-ağardırıdılar, indi isə bu barədə ucadan danışmağa başlayıblar, hətta onların barəsində yazmağa başlayıblar; ona görə də bizə elə gəlir ki, bu cinayətkarlar ancaq indi meydana çıxıblar. Knyaz, sizin səhviniz, olduqca sadədil səhviniz də burasındadır; inandırırəm sizi, – deyər knyaz Ş. istehza ilə gülümsədi.

– Mən özüm bilərəm ki, cinayətkarlıqlar əvvəllər də lap çox olub; həm də elə bu cür dəhşətliyələri; mən hələ bu yaxınlarda dustaqxanaları gəzmişəm; orada bəzi cinayətkarlar və məhkəməyə cəlb olunmuş müttəhimlərlə tanış oldum. Hətta bundan da dəhşətli, hərəsi on adam öldürən cinayətkarlar da vardır; onlar qətiyyətlə peşman olmayıblar. Lakin burada belə bir şey gördüm: ən islahedilməz cinayətkar bilir ki, o, canidir, yəni qətiyyətlə peşman olmasa da, vicdanla belə hesab edir ki, yaxşı hərəkət etməyib. Onların hər biri bu cürdür; haqqında Yevgeni Pavloviçin danışmağa başladığı adamlar isə axı özlərini heç cinayətkar da hesab etmək istəmir və öz-özlərinə elə düşünürlər ki, onların ixtiyarı var idi... Hətta yaxşı hərəkət edəblər; yəni axı, demək olar, elə bu cürdür. Baxın, dəhşətli fərq də mənə elə bundan ibarətdir. Həm də siz fikir verin, bunların hamısı gənclərdir, yəni elə yaşda olanlardır ki, onlar ideyaların təhrif olunması təsiri altına hamıdan asan düşə bilərlər.

Knyaz Ş. artıq gülmür və knyazın dediklərinə təəccüblə qulaq asırdı. Çoxdan nə isə demək istəyən Aleksandra İvanovnanın ağlına sanki xüsusi bir fikir gəlirdi üçün dinnmədi. Yevgeni Pavloviç isə knyaza dərin heyretlə və bu dəfə artıq heç bir istehza etmədən baxırdı.

Lizaveta Prokofyevna qəflətən sözə qarışdı:

– Siz, cənab ali, axı nə üçün ona belə təəccüblə baxırsınız, ona nə olub, sizdən ağılsızdır nədir, sizcə ağıllı mühakimə yürüdə bilməzdi?

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Yox, mən o barədə düşünmürəm, ancaq bu necə olur, knyaz (sualıma görə məni bağışlayın), bir halda ki, siz bunu belə görüb hiss edirsiniz, onda bəs necə olur ki, siz (yenə məni bağışlayın) o əcaib işdə... bu günlərdə baş vermiş olan... görə ki, Burdovski əhvalatında... necə oldu ki, ideya və əxlaq qaydalarının elə bu cür təhrif olunmasını hiss etmədiniz? Axı eynilə bu cür təhrifdir! O vaxt mənə elə gəldi ki, siz qətiyyətlə hiss etməmişdiniz.

Lizaveta Prokofyevna qızıqdı:

– Məsələ belədir, atam, bax biz hamımız hiss etmişdik, burada oturub onun qarşısında lovgalanırdıq, amma o bu gün onların birindən, üzünü sızanaqlı olan dəstəbaşından, yadımdadır, Aleksandra, bax ondan məktub alıb. O özü necə başa düşsə, məktubda o cür də knyazdan üzr istəyib; həm də xəbər verir ki, o gün, onu qızıqdırıb qabağa verən hamı yoldaşından üz döndərüb, – yadımdadır, Aleksandra? Həm

də indi knyaza daha çox inanır. Amma biz hələ ki, bu cür məktub almamışıq; halbuki burada, onun qarşısında dayanıb lovğalanırıq.

Kolya qışqırdı:

– İppolit də bu saat bizim başa köçüb!

Knyaz həyəcanlandı:

– Necə! İndi buradadır?

– Siz Lizaveta Prokofyevna ilə evdən çıxan kimi buyurdu; onu mən köçürdüm!

Lizaveta Prokofyevna knyazı elə bu saat təriflədiyini tamamilə unudaraq, birdən qəzəblənib:

– Bax, mən mərc çəkişərəm, – dedi, – mərc gələrəm ki, bu dünyanın onun yanına, çardağa gedibmiş; özü də diz çöküb ondan üzrxahlıq edirmiş; xahiş edirmiş ki, o kin-küdurət dağarcığı tənəzzül edib, iltifat buyurub, buraya köçsün. Sən dünən getmişdinmi? Axı bayaq özün etiraf edirdin. Elədir, yoxsa yox? Sən diz çökmüştün, yoxsa yox?

Kolya qışqırdı:

– Qətiyyəni çökməyib, tamamilə əksinə: İppolit dünyanın knyazın əlini tutub iki dəfə öpdü, özüm gördüm; bütün izahat elə bununla da qurtardı; bundan başqa, knyaz sadəcə olaraq ancaq bunu dedi ki, o, bağda özünü yaxşı hiss edər; İppolit də vəziyyəti bir az yaxşılaşan kimi, köçməyə razılıq verdi.

Knyaz qalxıb şlyapasını götürərək burnunun altında dedi:

– Siz əbəs yerə. Kolya... siz nə üçün söyləyirsiniz, mən...

Lizaveta Prokofyevna onu saxladı:

– Hara belə?

Həyəcanlanmış Kolya sözüne davam etdi:

– Nigaran olmayın, knyaz, gedib onu narahat eləməyin, o, yoldan gələn kimi yadı; o çox şadır; həm də bilirsinizmi, knyaz, mənə, daha yaxşı olar ki, siz onunla indi görüşməyəsiz; hətta sabaha təxire salın, yoxsa o yenə utanar. O bayaq, səhərçağı deyirdi ki, yarım ildən bəridir ki, özünü belə yaxşı və cana gəlmiş hiss etməyib; hətta öskürəyi də birə-üç azalıb.

Knyaz gördü ki, Aqlaya birdən öz yerindən qalxıb masaya yanaşdı. O, Aqlaya baxmağa cəsarət etmirdi; lakin knyaz bütün varlığı ilə hiss edirdi ki, bu an Aqlaya ona baxır; hələ, ola bilsin ki,

qəzəblə baxır; onun qara gözlərindən mütləq hiddət oxunur; çöhrəsi qızarmışdır.

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Nikolay Ardalionoviç, amma mənə elə gəlir ki, hərgah bu, o gün ağlayaraq hamını öz dəfn mərasiminə dəvət edən haman vərəmli oğlandırsa, onu əbəs yerə buraya köçürübsünüz; o, keçən dəfə qonşu evin divarı haqqında elə beləgətlə danışdı ki, indi mütləq o divarın xiffətini çəkəcək, siz buna əmin olun.

– Doğru deyir: deyişəcək, səninlə dalaşaraq çıxıb gedəcək, vəsalam!

Lizaveta Prokofyevna bunu deyəndən sonra hamının qalxaraq gəzməyə getmək fikrində olduğunu unudub, tikmə naxış zənbilini təşəxxüslə qarşısına çəkdi.

Yevgeni Pavloviç yenə əlavə etdi:

– Mənim yadımdadır ki, o həmin divarla olduqca lovğalanırdı; bu divarsız o, təmtəraqla ölə bilməyəcək; halbuki o, təmtəraqla ölmək istəyir.

Knyaz burnunun altında dedi:

– Yaxşı, nə olsun? Hərgah siz onu bağışlamaq istəməsəniz, o sızsız də öləcəkdir... O indi ağaclara tamaşa etmək üçün buraya köçüb.

– Yox, mən öz tərəfimdən hər şeyi ona bağışlayıram: siz bunu ona söyləyə bilərsiniz.

Knyaz yenə də döşəmədəki bir nöqtəyə baxa-baxa, gözlərini qaldırmadan yavaşca, sanki könülsüz olaraq cavab verdi:

– Bunu belə başa düşmək lazım deyil; elə etmək lazımdır ki, siz də onun tərəfindən bağışlanmağınızla razılaşsınız.

– Burada mənim nə günahım var? Onun qarşısında mənim təqsirim nədir?

– Hərgah başa düşmürsünüzsə, onda... lakin axı siz başa düşürsünüz; o gün İppolit sizin... hamınıza xeyir-dua vermək və sizdən xeyir-dua almaq istəyirdi, vəsalam, bu qədər...

Knyaz Ş. məclisdə olan bəzi şəxslərlə gözleşib nə isə qorxa-qorxa tez əlavə etdi:

– Əziz knyaz, yer üzündə cənnət asanlıqla əldə edilmir; siz isə hər halda müeyyən dərəcədə cənnətə belə bağlayırımsız; cənnət, knyaz,

sizin kimi ən nəcib qəlbli bir insanın zənn etdiyindən qat-qat çətin yaranır. Yaxşısı budur, gəlin qurtaraq, yoxsa biz hamımız yenə, yəqin, utanarıq, onda isə...

Yerindən acıqlı-acıqlı qalxan Lizaveta Prokofyevna kəskin tərzdə dedi:

– Gedək musiqi dinləməyə.

Onun arxasınca hamı ayağa qalxdı.

II

Knyaz birdən Yevgeni Pavloviçə yanaşdı.

O, Yevgeni Pavloviçin qolundan yapışaraq qərribə bir coşqunluqla dedi:

– Yevgeni Pavloviç, siz əmin olun ki, heç bir şeyə baxmayaraq, mən sizi ən alicənab və ən yaxşı adam hesab edirəm; siz buna əmin olun...

Yevgeni Pavloviç heyrətdən həтта bir addım geri çəkildi. O az qala şaqqıltı ilə güləcəkdə; lakin zorla dözüb özünü saxladı: amma yaxından diqqətlə fikir verib gördü ki, knyazın halı sanki özündə deyil; hər halda nə isə qeyri-adi vəziyyətdə idi.

Yevgeni Pavloviç qışqırdı:

– Mərc çəkişərəm ki, siz, knyaz, heç də bunu demək istəmərdiniz; həm də, bəlkə, heç də mənə demək fikrində deyildiniz... lakin sizə nə olub? Halınız xarab deyil ki?

– Ola bilər, çox ola bilər; həm də siz son dərəcə incəliklə hiss etdiniz ki, ola bilsin, mən sizə yanaşmaq fikrində deyildim!

Knyaz bunu deyib nə isə qərribə və həтта məzəli tərzdə gülümsədi, lakin birdən, sanki coşaraq dedi:

– Siz mənim üç gün bundan əvvəlki hərəkətimi mənə xatırlatmayın! Bu üç gün ərzində mən həddən artıq xəcalet çəkirdim... mən bilərəm ki, günahkaram.

– Əşi... canım, axı siz hansı dəhşətli hərəkətə yol veribsiniz?

– Yevgeni Pavloviç, mən görürəm ki, siz, mənim əvəzimə ola bilsin, hamıdan artıq xəcalet çəkirsiniz; siz qızarırsınız; bu, gözəl qəlbə malik insana xas olan cəhətdir; bu saat çıxıb gedəcəyəm, əmin ola bilərsiniz.

Lizaveta Prokofyevna qorxmuş halda Kolyaya dedi:

– Əşi, o nə danışır? Olmaya onun ürəkətməsi belə başlanır?

– Fikir verməyin, Lizaveta Prokofyevna, mənim ürəkəçməmə başlanmışdır; bu saat çıxıb gedəcəyəm. Bilirəm ki... təbiət məni şikəst edib. İyirmi dörd il naxoş olmuşam; anadan olandan iyirmi dörd yaşınadək. Siz elə indi də mənim sözümü naxoşun ağzından çıxan söz hesab edin. Bu saat çıxıb gedəcəyəm, bu saat; siz əmin olun. Mən qızarmıram, – axı bundan ötrü qızarmaq təəccüblü olardı, elə deyilmi? – Lakin cəmiyyətdə artıq adamam... Mən bunu heysiyyət üçün demirəm... Mən bu üç gündə çox şeyi götür-qoy edərək qərara gəldim ki, ilk fürsət olan kimi sizi səmimi surətdə və alicənablıqla xəbərdar etməliyəm. Elə ideyalar var, elə yüksək ideyalar var ki, onların haqqında danışmamalıyam; ona görə ki, mütləq hamını özümə güldürərəm; knyaz Ş. bunu mənə bu saat xatırlatdı. ...Məndə ədəbli hərəkət tərzə yoxdur, hiss ölçüsündən məhrumam, sözlərim fikrimə uyğun olan kəlmələr deyil, başqa cürdür; bu isə həmin fikirlər üçün təhqirdir. Ona görə də mənim haqqım yoxdur... Bundan başqa da vəsvəsəliyəm; mən... mən inanıram ki, bu ailədə xətrimə dəyməzlər, məni, layiq olduğumdan da artıq sevirlər; lakin mən bilərəm, axı bunu yəqin bilərəm ki, iyirmiillik naxoşluqdan sonra nə isə bir şey mütləq qalmalı idi; belə ki, məni... bəzən... lağa qoyub gülməmək olmaz, axı belə deyilmi?

O, ətrafına göz gezdirərək sanki cavab və qərar gözləyirdi. Bu gözlənilməz, iztirablı və sanki hər halda, səbəbsiz hərəkətdən hamı ağır və gərgin bir heyrət içərisində dayanmışdı. Lakin bu hərəkət əcaib bir əhvalatın baş verməsinə səbəb oldu.

Aqlaya birdən qışqırdı:

– Siz bunu nə üçün burada deyirsiniz? Siz bunu nə üçün onlara deyirsiniz? Onlara! Onlara!

Aqlaya sanki bütün varlığı ilə hiddətlənmişdi: onun gözlərindən qılgıncım saçılırdı. Knyaz onun qarşısında lal-dinməz və kirmiş dayanmışdı; birdən onun rəngi qaçdı.

Aqlaya qəzəblə dedi:

– Burada bu cür sözlərə layiq olan bir adam da yoxdur! Burada-kıların heç biri, heç biri sizin çeçələ barmağınıza da dəyməzlər; nə sizin ağılnız haqqında bir söz deməyə ləyaqətləri var, nə də qəlbiniz! Siz hamıdan namuslu, hamıdan nəcib, hamıdan yaxşı, hamıdan

mehriban, hamıdan ağıllısınız! Burada sizin bu saat əlinizdən saldığınız dəsmalı da qaldırmağa ləyaqəti olmayan adamlar var... Axı siz nə üçün özünüzü alçaladıb, hamıdan əskik hesab edirsiniz? Siz nə üçün özünüzün bütün keyfiyyətlərinizi eybəcərləşdirdiniz, sizdə nə üçün qürur hissi yoxdur?

Lizaveta Prokofyevna əlini-əlinə çırpdı:

– Aman Allah, belə şeyi ağılma getirə bilərdimmi?

Kolya vəcdlə qışqırdı:

– Zavallı cəngavər! Ura!

Aqlaya qəflətən Lizaveta Prokofyevnaya hücum etdi:

– Kəsin səsinizi!.. Burada, sizin evinizdə nə cəsərlə mənim xətrimə dəyirlər! – Aqlaya artıq elə bir isterik vəziyyətdə idi ki, belə hallarda adam heç bir şeyə baxmayaraq, hər cür maneədən adlayıb keçir. – Nə üçün mənə hamı, bir nəfərə qədər hamı əzab verir! Knyaz, onlar bütün bu üç gün ərzində sizdən ötrü mənim yaxamdan nə üçün əl çəkirlər, nə üçün mənə öcəşirlər? Mən heç bir vəchlə sizə ərə getməyəcəyəm! Bunu bilin ki, heç bir vəchlə və heç vaxt! Bunu bilin! Məgər sizin kimi gülməli bir adama ərə getməmi olar? Siz indi güzgüdə bir özünüze tamaşa edin, görün indi necə dayanıbsınız!.. Nə üçün, nə üçün onlar mənə öcəşirlər, nə üçün sataşirlar ki, guya mən sizə ərə gedəcəyəm? Siz bunu bilməlisiniz! Siz də onlarla əlbir-siniz!

Adelaida qorxaraq burnunun altında dedi:

– Heç kəs, heç vaxt öcəşmirdi!

Aleksandra İvanovna qışqırdı:

– Bu heç kəsin ağılına da gəlməyib, bu barədə bir kəlmə də söz deyilməyib!

Qəzəbdən bədəni titrəyən Lizaveta Prokofyevna hamıya müraciət etdi:

– Ona kim öcəşirdi? Nə vaxt ona sataşdırlar? Bunu ona kim deyə bilərdi? Olmaya, o sayıqlayır?

– Hamı deyirdi, bir nəfərə kimi hamı, bütün üç gün ərzində! Mən heç bir vaxt! Heç vaxt ona ərə getməyəcəyəm!

Aqlaya bunları qışqıra-qışqıra deyib, acı göz yaşları axıtmağa başladı, üzünü dəsmalla örtüb, stula yıxıldı.

– Əşi, o hələ səndən xah...
Knyaz birdən ağızından qaçırdı:

– Aqlaya İvanovna, mən sizdən xahiş etməmişəm.

Lizaveta Prokofyevna birdən heyretləndi, qəzələndi, dəhşət içərisində sözü uzada-uzada dedi:

– Nə-ə-ə? Sən nə de-e-din?

Arvad qulaqlarına da inanmaq istəmirdi. Knyaz titrək və ürək səslə dedi:

– Mən demək istəyirdim... demək istəyirdim ki... mən Aqlaya İvanovnaya ancaq izah etmək istəyirdim ki... dərin ehtiram duyğusu ilə izah etmək istəyirdim ki, mən heç də onunla nikahlanmaq şərəfinə nail olmaq fikrinə düşməmişəm... buna heç ümid də bəsləməmişəm... Mənim burada heç bir günahım yoxdur, vallah, günahkar deyiləm, Aqlaya İvanovna! Mən heç vaxt istəməmişəm, heç vaxt mənim ağılıma da gəlməyib, heç vaxt bu fikrə düşməyəcəyəm, siz özünüz görürsünüz: buna əmin olun! Arada nə işə kinli bir adam mənə böhtan ataraq, sizin qarşınızda ləkələmək istəmişdir! Siz lap arxayın olun!

Knyaz bunu deyər-deyər Aqlayaya yanaşdı. Aqlaya dəsmalı üzündən çəkdi, cəld onun üzünə, bütün qorxmış fiqurasına nəzər salaraq, sözlərini götür-qoy edib, birdən düz onun gözünün içinə baxa-baxa şaqıltı ilə qəhqəhə çəkib gülməyə başladı, – o elə şən və qarşısı alınmaz qəhqəhə ilə, elə məzəli və ele məskərəçi qəhqəhə ilə güldürdü ki, Adelaida da ilk dəfə, xüsusilə knyaza baxanda davam getirmədi, cəld bacısına yanaşdı, onu qucaqlayıb, o da Aqlaya kimi, məktəbli uşaq kimi şən qəhqəhə ilə gülməyə başladı. Onlara baxıb birdən knyaz da gülümsədi; özü də fərəhli və xoşbəxt bir ifadə ilə təkrar etməyə başladı:

– Di, Allaha şükür, Allaha şükür!

Bu dəm Aleksandra da davam getirməyib səmimi qəlblə qəhqəhə çəkdi. Adama elə gəlirdi ki, bu üç qızın qəhqəhəsi qurtarmayacaqdır. Lizaveta Prokofyevna burnunun altında dedi:

– Əcəb dəlidirlər! Gah adamı qorxudurlar, gah da...

Lakin artıq knyaz Ş. da güldürdü, Yevgeni Pavlovici də güldürdü, Kolya qəhqəhəsinə ara vermirdi, knyaz da hamıya baxıb qəhqəhə ilə güldürdü.

Adelaida qışqırdı:

– Gedək gezməyə, gedək gezməyə! Hamı bir yerdə; mütəq knyaz da bizimlə, sizə heç də çıxıb getmək lazım deyil, mənim əzi-zim! O necə gözəl, mehriban insandır, Aqlaya! Doğru demirəmmi,

anacan? Həm də onun bu saat Aqlaya verdiyi şey üçün... izahat üçün mən onu mütləq qucaqlayıb öpməliyəm. Maman, mənim özüm, izin verirsinizmi mən onu öpüm? Aqlaya! İzin ver sənün knyazımı öpüm! – deyə dəcəl qız qışqıraraq, doğrudan da, dərhal knyaza yanaşmış, onun alnından öpdü. Knyaz onun əllərindən tutub elə möhkəm sıxdı ki, Adelaida az qala qışqıracaqdı; qızın üzünə hədsiz sevinclə baxaraq, birdən onun əlini cəld dodaqlarına yanaşdırıb üç dəfə öpdü.

Aqlaya çıxırdı:

– Di gedək! Knyaz, mənə siz aparacaqsınız. Olarmı, maman? Məndən imtina edən adaxlı ilə? Knyaz, axı siz məndən həmişəlik imtina etdiniz, deyilmi? Əşi, elə yox, qadına əli elə uzatmazlar, məgər siz qadının qolundan necə tutmaq lazım olduğunu bilmirsiniz? Bax belə, gedək, biz hamıdan qabaqda gedəcəyik; siz hamıdan qabaqda getmək istəyirsinizmi, tête-à-tête?¹

Aqlaya ara vermədən danışdı, özü də hələ yenə də coşğun və həyəcanla gülürdü.

Lizaveta Prokofyevna nəyə sevindiğini özü də bilmədən:

– Allaha şükür! Allaha şükür! – deyə təkrar edirdi.

Knyaz Ş. onlarla tanış olandan bəri, ola bilsin, yüzüncü dəfə idi ki, “son dərəcə qəribə adamlardır!” deyə düşünmüşdü; lakin... bu qəribə adamlar onun xoşuna gəlirdi. O ki qaldı knyaza, ola bilsin, knyaz onun bir o qədər xoşuna gəlmirdi; hamı gəzməyə çıxanda knyaz Ş. bir az qaşqabaqlı və nə isə fikirli idi.

Yevgeni Pavloviçin kefi sanki lap kök idi, vəğzala qədər bütün yol boyunca Aleksandra ilə Adelaidanı güldürürdü; qızlar onun zarafatlarına nə isə hədsiz məmnuniyyətlə güldürülər; o dərəcədə ki, Yevgeni Pavloviç şübhələndi, düşündü ki, qızlar, bəlkə də, ona heç qulaq asmırlar. Ağına gələn bu fikrə o birdən və səbəbini izah etmədən qeyri-adi və lap səmimi olaraq gülməyə başladı. (Xasiyyətcə o belə adam idi!) Bununla belə çox şən və məmnun qızlar, daim qabaqda gedən Aqlaya ilə knyaza baxırdılar; görünür, balaca bacı onları lap çaşbaş salmışdı. Knyaz Ş. ola bilsin ki, Lizaveta Prokofyevnanı əyləndirmək üçün onunla müttəsil kənar şeylər haqqında danışmağa səy edib, arvadı lap zinhara götürmüşdü, qadının fikri sanki lap dağınıq idi, münasibətsiz cavablar verirdi, bəzən də heç cavab vermirdi. Lakin Aqlaya İvanovnanın bu axşamkı müəmmalı hərəkət-

ləri hələ qurtarmamışdı. Sonuncu hərəkət ancaq təkə knyazla əlaqədar oldu. Onlar bağdan yüz addım aralananda Aqlaya özünün inadlı susan kavalərinə pıçıltı ilə tələsik dedi:

– Sağa baxın.

Knyaz baxdı.

– Diqqətlə baxın. Siz parkdakı o skamyanı görürsünüzmü, baxın, o üç böyük ağac olan yerdəkini deyirəm... yaşıl skamyanı.

Knyaz cavab verdi ki, görür.

– Bu yer sizin xoşunuza gəlirmi? Mən bəzən səhər tezdən, hələ hamının yuxuda olduğu vaxt, saat yeddide buraya təkə gəlib əyləşirəm.

Knyaz burnunun altında dedi ki, çox gözəl guşədir.

– İndi isə məndən uzaqlaşın, mən daha sizinlə qol-qola getmək istəmirəm, ya da yaxşısı budur, mənimlə qol-qola gedərək, bir kəlmə də danışmayın. Mən öz-özümə fikirləşmək istəyirəm...

Hər halda bu xəbərdarlıq əbəs idi: knyaz, yəqin ki, əmrəsinə də bütün yol boyunca bir kəlmə də deməzdi. Skamya haqqındakı söhbəti dinləyəndən sonra onun qəlbi çırpınmağa başlamışdı. Bir dəqiqədən sonra özünə gələrək, ağına gələn mənasız fikri xəcalet çəkə-çəkə başından çıxartdı.

Məlum olduğu üzrə, hər halda hamı belə iddia edir ki, adi günlərdə Pavlov vəğzalında, şəhərdən “hər cür adamların” axışmış gəldikləri bazar günləri və bayram günlərinə nisbətən daha “seçmə” camaat toplaşdı. Camaat bayram günlərində olduğu kimi bəzən mirdi, amma səliqəli və qəşəng geyinirdilər. Musiqi dinləməyə toplaşmaq adət idi. Bizim bağ orkestrlərimiz içərisində, ola bilsin, həqiqətən ən yaxşısı olan buradakı orkestr yeni əsərlər ifa edirdi. Müəyyən dərəcə ümumi ailəvi və hətta məhrəm şərait gözə çarpsa da, adamlar özlərini son dərəcə ədəbli və mərifətli aparırdılar. Hamısı yaylaqçı, tanış idi, bir-birinə tamaşa etməyə toplaşdırlar. Bir çoxları bunu böyük məmnuniyyətlə icra edir, yalnız bunun üçün gəlirdilər; lakin elələri də var idi ki, ancaq musiqini dinləmək üçün gəlirdilər. Dava çox nadir hallarda, bəzən adı günlərdə də baş verirdi. Bəs axı bunsuz mümkün deyil.

Bu dəfə çox gözəl axşam idi; elə camaat da az deyildi. Sədaları ucalan orkestrin yanındakı yerlərin hamısı tutulmuşdu. Bizim dəstəmiz bir az kənardakı stullarda, vəğzalin lap soldakı qapısına yaxın bir yerdə əyləşdi. İzdiham, musiqi Lizaveta Prokofyevnanın kefini

¹ Təklidə, xəlvətdə (göriş)

bir az açdı; qızları öyləndirdi; onlar tanışlarından bəziləri ilə baxış, başlarını tər-pədə-tər-pədə uzaqdan, bəzilərlə iltifatla salamladılar; kostyumlara tamaşa elədilər; bəzi əcaib şeylər gözlərindən yayınmadı; bu şeylər barədə danışdı, kinayə ilə gülümsədilər. Yevgeni Pavloviç də çox tez-tez salamlayırdı, hələ də yanaşı dayanan Aqlaya ilə knyaza bəzi adamlar artıq fikir vermişdilər. Bir az sonra tanış cavanlardan bəziləri anacığazla qızlara yanaşdılar; ikisini, yoxsa üç nəfəri dayanıb söhbətə başladılar; onların hamısı Yevgeni Pavloviçin dostları idi. Onların arasında bir nəfər gənc və yaraşlıq zabit var idi; o çox şən, olduqca söhbətçi idi: zabit cəld Aqlaya ilə söhbətə başlayaraq, hər vasitə ilə onun diqqətini özünə cəlb etməyə çalışırdı. Aqlaya onunla son dərəcə lütfkarlıqla danışır və hey güldürdü. Yevgeni Pavloviç knyazdan bu dostu ilə onu tanış etməyə icazə istədi; knyaz onların nə etmək istədiklərini çətinliklə başa düşsə də, hər halda tanış oldular; ikisi də bir-birinə baş əyib, əl tutuşdular, Yevgeni Pavloviçin dostu knyazdan nə isə soruşdu, lakin knyaz, deyəsən, bu suala cavab vermədi, yaxud da özü-özünə nə isə elə qərribə mızıldadı ki, zabit ona çox diqqətlə baxdı; sonra Yevgeni Pavloviçə nəzər saldı; onun bu tanışlığı nə üçün uydurduğunu dərhal başa düşərək, xəfifcə gülümsəyib yenə Aqlayaya müraciət etdi; Aqlayanın bu dəm qəflətən qızarmasını təkçə Yevgeni Pavloviç sezmişdi.

Knyaz hətta başqalarının Aqlaya ilə söhbət və dilxoşluq etmələrini də hiss etmirdi, hətta elə anlar olurdu ki, özünün Aqlaya ilə yanaşı oturmasını da unudurdu. O bəzən çıxıb bir yerə getmək, buradan birdəfəlik uzaqlaşmaq istəyirdi; qaranlıq, tənhalıq və xəlvət bir yer onun üçün hətta xoş olardı; ancaq ki, öz fikirləri ilə tək-tənha qalmış olaydı; ancaq ki, onun harada olduğunu heç kəs bilməyəydi. Yaxud da heç olmazsa öz evində, eyvanda olmaq istəyərdi; lakin elə olmaq istəyərdi ki, yanında heç kəs görünməsin; nə Lebedev, nə də onun uşaqları; öz divanına uzanıb, üzünü yastığa qoyaraq, bütün gün, bütün gecə, yenə bir gün elə bu vəziyyətdə qalmaq istərdi. Elə anlar olurdu ki, o, xəyalında dağları, dağlardakı möhz tanış bir guşəni canlandırır, bu guşəni xatırlamağı həmişə xoşlayırdı: hələ orada yaşayanda bu guşəyə gedərək oradan aşağıdakı kəndə, aşağıda azca sezilən sap kimi nazik şələləyə, ağ buludlara, tərki edilmiş, nəzarətsiz qədim qalaya tamaşa etməyi xoşlayırdı. Ah,

o indi orada olmağı və ancaq bir şey haqqında düşünməyi. – Ah! Bütün ömrü boyu ancaq bu barədə düşünməyi – min il üçün də çatardı! – nə qədər arzulayırdı. Qoy, qoy, burada onu tamamilə yaddan çıxartırlar. Heyhat, bu hətta lazımdır, hərgah onu heç tanımamış olsaydılar və bütün bu qarabasmalar və xəyallar həqiqətdə deyil, yuxuda olsaydı daha yaxşı olardı. Bir də ki, yuxudamı oldu, yoxsa həqiqətdəmi, hamısı bir deyilmi? O bəzən qəflətən diqqətlə Aqlayaya baxmağa başlayırdı; özü də beş dəqiqə ərzində gözünü onun üzündən çəkmirdi; lakin onun baxışı həddən artıq qərribə idi: elə bil ki, o, Aqlayaya özündən iki verst uzaqda olan bir şeye, yaxud da sanki onun özünə deyil, portretinə baxırdı.

Aqlaya onu əhatə edən adamlarla şən söhbətinə və gülüşünə ara verərək birdən dedi:

– Siz mənə niyə elə baxırsınız, knyaz? Mən sizdən qorxuram; mənə daim elə gəlir ki, siz əlinizi uzadıb, barmağınızla mənim üzümə toxunmaq istəyirsiniz. Elə deyilmi, Yevgeni Pavloviç, o, belə baxmırmı?

Knyaz ona müraciət etdiklərinə sanki heyrətlə qulaq asdı; ola bilsin ki, tamamilə dərk etməmişdi, lakin başa düşmüşdü, amma cavab vermədi; lakin knyaz görəndə ki, Aqlaya və hamı gülür, birdən ağzını açıb özü də gülməyə başladı. Gülüş getdikcə artırdı; görünür ki, məzəli zabit özünü saxlaya bilməmişdi. Aqlaya birdən öz-özünə qezəblə pıçıldadı:

– Sarsaq!

Lizaveta Prokofyevna dişlərini qıcırda-qıcırda öz-özünə dedi:

– Aman Allah! Görəsən o, doğrudanmı, bu cür bir adamı... olmaya onun ağı çasıb!

Aleksandra anasının qulağına inamla pıçıldadı:

– Bu, zarafatdır. Bu da o vaxt “Zavallı cəngavər” əhvalatındakı kimi zarafatdır, – vəssalam! Ayı heç bir şey! Aqlaya onu yenə özü bildiyi kimi məsxərəyə qoyur. Lakin bu zarafat daha lap həddini aşdı; buna son qoymaq lazımdır, maman! Bayağ o, aktrisa kimi rola girmişdi; dəcəllik edib bizi qorxutdu...

Lizaveta Prokofyevna onunla pıçıldaşdı:

– Hələ yaxşıdır ki, bu cür sarsağa rast gəlib. – Qızının söylədiyi fikir ananı bir az toxtatmışdı.

Lakin knyaz ona sarsaq deyildiyini eşitmişdi; o diksindi; ancaq bu, onu sarsaq adlandırdıqları üçün deyildi. “Sarsaq” sözünü o dərhal unutmuşdu. Lakin izdihamın içərisində, onun oturduğu yerdən bir az aralı, haradansa böyürdən – o məhz harada və hansı nöqtədə olduğunu qətiyyənlə göstərə bilməzdi – bir sifət, solğun bir sifət, qıvrım qarasaçlı, baxışı tanış, olduqca tanış təbəssümlə gülümseyən bir adam gözüne sataşmış yox oldu. Çox ola bilər ki, bu onun gözüne görünmüşdü, gözüne görünənlərdən knyazın yanında yalnız kinayəli təbəssüm, gözlər və görünüb yox olan cənabın boğazındakı açıq yaşıl rəngli, çox bəzəkli qalstuk qalmışdı. Bu cənab izdihamın içərisində yox olmuşdumu, yoxsa vağzalamı sivişmişdi, knyaz bunu da müəyyən edə bilməzdi.

Lakin bir dəqiqə sonra knyaz qəflətən cəld və nigarançılıqla ətrafına göz gəzdirməyə başladı; gözə ilk olaraq sataşan bu sifətdən sonra ikinci sifət də görünə bilərdi. Bu, mütləq olmalı idi. Onlar vağzala yollananda belə bir təsadüfün baş verə biləcəyini o necə olmuşdu ki, unutmuşdu? Doğrudur, vağzala yollananda, halı elə idi ki, deyəsən, buraya gəlməsini heç bilmirdi. Hərgah o daha diqqətli olmağı bacarsaydı, yaxud diqqətli ola bilsəydi, hələ on beş dəqiqə bundan əvvəl görə bilərdi ki, Aqlaya da arabilir və sanki nigarançılıqla xəlvətə ətrafına göz gəzdirir; o da öz dövrəsində nəyi isə axtarır. İndi isə onun nigarançılığı gözə çarpmağa başlayanda Aqlayanın da həyəcan və nigarançılığı artdı; knyaz dönüb geri baxan kimi Aqlaya da elə o saat dönüb baxırdı. Nigarançılıq və təşviş çox keçmədən sona çatdı.

Vağzalan yaxınlığında knyazla Yepançinlərin bütün dəstəsinin əyləşdiyi həmin yan çıxış yerində birdən böyük bir dəstə görüldü; dəstədə təqribən on adam olardı. Dəstənin qarşısında üç qadın var idi; onlardan ikisi misilsiz qəşəng idi; qadınların arxasınca bu qəder pərəstişkarın hərəkət etməsində heç bir təəccüblü şey yox idi; lakin pərəstişkarların da, qadınların da geyimləri nə isə tamam ayrı cür idi; musiqi dinləməyə toplaşmış qalan camaatdan fərqlənirdilər. Dəstənin adamlarını, demək olar, hamı dərhal görmüşdü; lakin çoxu özünü elə göstərməyə çalışırdı ki, guya onları heç görmürlər; təkcə gənclərdən bəziləri onlara baxıb gülümsədilər, bir-birinə nə isə piçildədilər. Onları görməmək heç mümkün deyildi. Dəstənin adamları açıqdan-açığa özlərini göstərir, ucadan danışır, gülmürlər. Görünür ki, onların çoxu kefli idi; baxmayaraq ki, bəziləri şıq və gözəl kost-

yum geymişdilər; lakin aralarında olduqca əcaib görünüşləri olan, əcaib geyimli, üzləri əcaib pörtüb qızarmış şəxslər, bir neçə nəfər də herbəci var idi; yaşlı adamlar da var idi; bəzilərinin kostyumları gen, zərif və qəşəng tikilmişdi, barmaqlarında üzükler və qollarında zaponkalar var idi, bunlar qatran kimi qara, çox gözəl parikləri və bakenbardları olan şəxslər idi; camaata kəmətinə nəzər salır, lakin üzdən olduqca nəcib görünürdülər, buna baxmayaraq cəmiyyətdə bu cür görkəmi olan adamlardan, adətən, taundan qaçan kimi qaçırlar. Bizim şəhərkənarı cəmiyyətlərimiz arasında, əlbəttə, öz xüsusi ədəb və səliqəsi ilə seçilən və yaxşı ad çıxaran cəmiyyətlərə də təsadüf olunur; lakin ən ehtiyatlı adam da, qonşu evdən başına düşən kərpicdən hər vaxt qoruna bilməz. Bu kərpic indi musiqi dinləməyə toplaşmış ədəbli camaatın da başına düşməyə hazırlaşır.

Vağzaldan orkestrin yerləşdiyi meydançaya keçmək üçün üç pillə enmək lazım idi. İzdiham elə bu üç pillənin lap yanında dayandı; enməyə cəsarət etmirdilər; lakin qadınlardan biri irəli çıxdı; onun məiyyətindən ancaq iki adam irəliləməyə cürət etdi. Onlardan biri olduqca təvəzökar görünən, ortayaşlı bir nəfər idi; zahirən hər cəhətdən ədəbli və alicənab adam təsiri bağışlayırdı, lakin açıq görünürdü ki, bu şəxs yurdsuz-yuvasız adamdır; yəni heç vaxt heç kəsi tanımayan və heç kimin tanımadığı adamlardan idi. Öz xanımından geri qalmayan ikinci şəxs, ən şübhəli baldırıaçıq səfil idi. Ekssentrik xanımın arxasınca daha heç kəs getmədi; lakin qadın aşağı enəndə heç dönüb geri də baxmadı; elə bil ki, qalanlarının onun arxasınca gəlib-gəlməməsinin qadın üçün qətiyyənlə fərqi yox idi. O gülmür və əvvəlki kimi ucadan danışdı; fəvqəladə zövqlə və zəngin geyinmişdi; lakin lazım olduğundan artıq bəzək-düzəkli idi. Qadın orkestrin yanından ötüb meydançanın o biri tərəfinə sarı yol aldı; orada, yolun yaxınlığında minik arabası kimi isə gözləyirdi.

Knyaz üç aydan artıq idi ki, *onu* görməmişdi. Peterburqa gəldiyi bütün bu günlər ərzində knyaz onun yanına getməyə hazırlaşdı; lakin, ola bilsin, gizli bir hiss onun qarşısını alırdı. Hər halda, bu qadınla görüşdüyü vaxt bu görüşün ona nə cür təsir bağışlayacağını knyaz heç cür təsəvvür edə bilmirdi; halbuki bu təsiri o, bəzən təsəvvüründə qorxa-qorxa canlandırmağa çalışırdı. Knyaz üçün bircə şey aydın idi, – o bilirdi ki, görüş gərgin olacaq. Bu qadının çöhrəsini hələ ancaq portretdə gördüyü vaxt ona bağışladığı təsir altında yaranan ilk duyğunu bu altı ay ərzində o bir neçə dəfə xatırlamışdı.

Knyaz xatırlayırdı ki, hətta portretdən aldığı təəssürat da son dərəcə iztirablı və gərgin idi. Knyaz əyalətdə bir ay müddətində bu qadınla az qala hər gün görüşürdü; bu bir ay ona dəhşətli təsir bağışlamışdı; o qədər dəhşətli ki, hələ bu yaxın keçmiş haqqındakı xatirəni də knyaz bəzən unutmaq istəyirdi. Bu qadının çöhrəsində həmişə, ona iztirab verən nə isə gərgin bir ifadə təzahür edirdi: knyaz Roqojinlə söhbət edəndə bu duyğunu intəhasız şəfqət duyğusu adlandırmışdı; bu isə həqiqət idi; bu çöhrə ona hələ portretdə baxarkən knyazın qəlbinin dərinliklərində böyük şəfqət və mərhəmət duyğusunun baş qaldırmasına səbəb olmuşdu; bu şəfqət təəssüratı və hətta bu məxluq haqqında duyduğu mərhəmət hissi onun qəlbindən heç vaxt çıxmırdı; indi də çıxmamışdı. Yox, yox, bu hiss indi daha güclü idi. Lakin knyaz Roqojinə dediklərindən narazı qalmışdı; Roqojinə dedi ki, sözlərdə nəyin çatmadığını o ancaq indi, qadının qəfildən meydana çıxdığı bu anlarda, ola bilsin, bilavasitə duyğu ilə başa düşmüşdü. Dəhşətli ifadə edə biləcək sözlər çatışmırdı, bəli, dəhşətli! O indi, bu anlarda bunu bütünlüklə hiss etməkdə idi; knyaz özünə məlum olan səbəblərə görə, əmin idi, tamamilə inanmışdı ki, bu qadın divanədir! Bir adam bir qadını dünyada hər şeydən artıq sevdiyi halda, yaxud bu cür bir sevgi intizarını çəkirkən birdən sevdiyi məxluqu zəncirlənmiş, dəmir barmaqlıq arxasında, əli ağaclı baxıcının nəzarəti altında görəndə necə olardısı, – indi knyazın da duyduğu təəssürat müəyyən dərəcədə bununla müqayisə edilə bilər.

Aqlaya dönüb knyaza baxaraq, onun qolunu sadəilliklə dartışdırırdı, dartsışdırırdı cəld pıçıldadı:

– Sizə nə olub?

Knyaz başını qıza tərəf döndərdi; onun üzünə nəzər saldı; bu an qızın parlayan qara gözlərinə baxdı; onun gözlərindəki parlaqlığın səbəbini dərk edə bilmədi; gülümsəmək istədi, lakin birdən, sanki ani olaraq onu unudub, yenə gözlərini sağa tərəf çevirdi, yenə gözüne görünən fəvqəladə cəlbədicə məxluqa baxdı. Nastasiya Filippovna bu an qızların stullarının yanından ötürdü. Yevgeni Pavloviç Aleksandra İvanovnaya, deyəsən, yenə də nə isə çox gülməli və maraqlı bir şey nağıl edirdi; yeyin-yeyin və şövqlə danışırdı. Knyazın yanında idi ki, Aqlaya birdən pıçılı ilə gör necə... demişdi.

Bu, qeyri-müəyyən və tamamlanmamış söz idi; qız ani olaraq özünü saxlayıb, artıq heç bir şey əlavə etmədi; lakin bu da kifayət idi. Nastasiya Filippovna sanki heç kəsə xüsusi fikir vermədən keçirmiş

kimi, birdən onlara tərəf döndü, guya Yevgeni Pavloviç ancaq indi görə bilmişdi.

Nastasiya Filippovna birdən ayaq saxlayaraq dedi:

– B-ba! Sən demə o burada imiş! Gah heç kuryerlə də tapmaq olmur, gah da qəsdən heç ağla gəlməyən bir yerdə oturur... Axı mən elə düşünürdüm ki, sən orada... əminin yanındasan!

Yevgeni Pavloviç qıpqırmızı oldu. Nastasiya Filippovnaya qəzəb və hiddətlə baxıb, dərhal üzünü kənara çevirdi.

– Nə olub? Məgər bilmirsiniz! Siz təsəvvür edin ki, o hələ bilmir! Özünü güllə ilə vurub! Bayaq, səhərçağı sənəmin əmin güllə ilə özünü vurub! Mənə hələ bayaq, saat ikidə dedilər; əşi, indi bunu şəhərin yarısı bilir; deyirlər, üç yüz əlli min dövlət pulu yoxa çıxıb; bir parası da deyir ki, beş yüz min. Amma mən daim belə hesab edirdim ki, o sənəmin üçün hələ miras da qoyacaq; hamısının axırına çıxıb. Lap əxlaqsız qocacığaz idi... Di əlvida, bonnechance!¹ Sən, doğrudanmı, oraya getməyəcəksən? Elə buna görə də sən irəlicədən istefaya çıxmışdın, hiyləgər! Əşi boş sözdür, bilirdin, qabaqcadan bilirdin: bəlkə də, hələ dünəndən bilirdin...

Bu cür abırsızcasına öcəşən, mövcud olmayan tanışlıq və yaxınlığı bu cür açıq-saçıq gözə çarpdıran qadının mütləq bir məqsədi var idi; buna indi artıq heç bir şübhə ola bilməzdi, – lakin Yevgeni Pavloviç əvvəlcə fikirləşmişdi ki, birtəhər yaxasını qurtararaq, nə olur olsun onu təhqir edən qadına əhəmiyyət verməyəcəkdir. Lakin Nastasiya Filippovnanın sözləri onu ildırım kimi vurmuşdu; Yevgeni Pavloviç əmininin ölüm xəbərini eşidəndə kətan kimi ağararaq xəbərçi qadına tərəf döndü. Bu an Lizaveta Prokofyevna yerindən cəld qalxdı, qalanları da arxasınca qaldırıb, oradan az qala yüyür-yüyürə uzaqlaşdı. Təkcə knyaz Lev Nikolayeviç sanki tərəddüd etməyən bir anlıq yerindən tərpənmədi; Yevgeni Pavloviç də özünə gələ bilməyərək hələ dayanmışdı. Lakin Yepançinlər iyirmi addım uzaqlaşmamış, dəhşətli dava qopdu.

Yevgeni Pavloviçin ən yaxın dostu, Aqlaya ilə söhbət edən zabıt hədsiz dərəcədə qəzəblənmişdi. (O, görə ki, əvvəllər də Yevgeni Pavloviçin konfidenti² idi.)

Zabıt az qala ucadan dedi:

¹ Müvəffəqiyyət arzu edirəm.

² Etibar etdiyi adam

– Burada ancaq şallaq lazımdır, yoxsa heç bir şey bu nacins arvadın aqlını başına getirməz!

Nastasiya Filippovna cəld ona tərəf döndü. Qadının gözləri parlayırdı; dərhal özündən iki addım aralı dayanmış və qətiyyətlə tanımadığı bir gəncə yanaşdı; gəncin əlində hörülmiş nazik çelik var idi; çəliyi dartıb gəncin əlindən alaraq, onu təhqir etmiş olan zabitin sifətinə var qüvvəsi ilə, çöpəki zərbə endirdi. Bütün bu əhvalat bir an içərisində oldu... Haldan çıxmış zabıt Nastasiya Filippovnanın üstünə cumdu; qadının məiyyəti artıq onun yanında deyildi; orta yaşlı ədəbli cənab əkilib aradan çıxmışdı; kefli cənab isə kənarda dayanaraq, var qüvvəsi ilə qəhqəhə çəkib gülürdü. Bir dəqiqə sonra, əlbəttə ki, polis gələ bilərdi; lakin belə halda gözlənilməz kömək özünü yetirməseydi, Nastasiya Filippovna çox pis vəziyyətə düşərdi; knyaz da iki addımlıqda dayanmışdı; o, arxadan zabitin qolundan yapışdı. Zabıt qolunu dartıb, knyazın döşündən qüvvətlə itələdi; knyaz üç addım geri atılaraq stula yıxıldı. Lakin Nastasiya Filippovnanın artıq iki müdafiəçisi də gəlmişdi. Hücüm edən zabitin qarşısında oxucuya məlum olan məqalənin müəllifi və keçmiş Roqojin dəstəsinin üzvü olan boksçu dayanmışdı.

O özünü forsla təqdim etdi:

– Keller! İstefada olan poruçik. Əlbəyaxa vuruşmaq istəsəniz, kapitan, onda mən, zəif məxlucu əvəz edə bilərəm; qulluğunuzda hazırım; bütün ingilis boksunu keçmişəm. İtləməyin, kapitan; mən sizin dərinə təhqir olunmağınza görə dərdinizə şerik olaram lakin camaatın gözü qabağında qadınla yumruq döyüşünə çıxmaq ixtiyarına müsaidə edə bilmərəm. Amma hərgah ən alicənab şəxsə layiq olan tərdə istəsəniz, – onda siz məni başa düşməlisiniz kapitan...

Lakin kapitan artıq özünə gəlmişdi, daha ona qulaq asmırdı. Bu dəqiqə izdiham içərisindən çıxan Roqojin cəld Nastasiya Filippovnanın qoluna girərək, onu özü ilə apardı. Roqojin dəhşətli dərəcədə sarsınmış görünürdü; rəngi qaçmışdı, titrəyirdi. O, Nastasiya Filippovnanı apararkən, hər halda zabitin gözünün içinə baxaraq, gülüb, zəfər çalmış tacir görkəmi ilə dedi:

– Tfu! Necədir? Payını aldı! Sifətin də qanına qəltan olub! Tfu!

Zabıt özünə gələrək kimə qoşulduğunu tamamilə başa düşüb, (o artıq yaylıqla üzünü tutmuşdu) nəzakətlə, stuldan qalxan knyaza müraciət etdi:

– Siz mənim tanış olmaqla məmnunluq duyduğum knyaz Mışkinsiniz, eləmi?

Knyaz titrəyən əllərini nə üçünsə zabıtə sarı uzadaraq titrək səsle cavab verdi:

– O qadın dəlidir! Divanədir! Sizi inandırırım!

– Mən, əlbəttə ki, bu cür məlumatlarla lovgalana bilmərəm, lakin sizin adınızı bilməliyəm.

O, başını tərpedib uzaqlaşdı. Əhvalatın son iştirakçıları gözdən itəndən düz beş saniyə sonra polis gəldi. Bir də ki, dava ən çoxu ikicə dəqiqə çəkmişdi. Bəzi adamlar stullarından qalxıb getmişdilər, başqaları ancaq bir yerdən qalxıb, ayrı yerdə oturmuşdular, üçüncü qisim adamlar qarışıqlıq düşməsinə çox sevinirdilər; dördüncü qəbilədən olanlar bu bərdə qızgın danışımağa başlayaraq əhvalatla çox maraqlanmışdılar. Sözü qısası, məsələ həmişə olduğu kimi qurtardı. Orkestr yenə çalındı. Knyaz Yepançinlərin arxasınca getdi. Knyaz itələndən sonra stulda oturanda başa düşsə idi, yaxud da sol tərəfə baxmış olsaydı, özündən iyirmi addım aralı dayanaraq, davaya tamaşa edən Aqlayanı görərdi. Aqlaya ondan xeyli uzaqlaşmış anası ilə bacılarının onu səslediklərini eşitmirdi. Knyaz Ş. yüyürə-yüyürə qıza yanaşdı, nəhayət, onu yola gətirdi ki, oradan tez uzaqlaşsın. Lizaveta Prokofyevna yadında saxlamışdı ki, Aqlaya onlara yanaşanda olduqca həyəcanlı idi; buna görə də onların qızı səslemələrini yəqin ki eşitməmişdi. Lakin düz iki dəqiqədən sonra onlar parka daxil olanda Aqlaya öz adı laqeyd və sıltaqçı ədası ilə dedi:

– Mən komediyanın nəylə qurtaracağını görmək istəyirdim.

III

Vağzalda baş verən əhvalat ana ilə qızlarını dəhşətli dərəcədə heyrləndirmişdi. Təşviş və həyəcan keçirən Lizaveta Prokofyevna vağzaldan evə qədər bütün yolu az qala yüyürə-yüyürə getmişdi. Onun nəzərinə və anlayışına görə bu qəziyyətdə həddən artıq çox şey baş vermiş və çox şey aydınlaşmışdı; beləliklə də, onun başındakı bütün qatmaqarış rəylərə və qorxuya baxmayaraq, artıq qəti fikirlər oyanmaqda idi. Lakin hamı da başa düşürdü ki, nə isə mühüm bir əhvalat baş verib; həm də, ola bilsin ki, xoşbəxtlikdən nə isə

fövqəladə bir sirin üstü açılmağa başlayır. Knyaz Ş.-nin əvvəllər vermiş olduğu izahatlara və inandırmalara baxmayaraq, Yevgeni Pavloviçin “iç üzünü indi aşkara çıxarılmışdı”, ifşa edilmiş, daxili aləmi açılmışdı; “o nacins qadınla əlaqəsi formal olaraq aşkar edilmişdi”. Lizaveta Prokofyevna və hətta onun iki böyük qızı da belə düşünürdülər. Nəticədən əldə edilən fayda bu idi ki, sirlərin sayı daha da artmışdı. Qızlar analarının həddən artıq qorxuya düşərək, belə açıq şəkildə qaçmasına görə, öz-özlərinə müəyyən dərəcə qəzəblənənlər də, çaxnaşma və mərəkənin ilk anlarında analarına suallar verib onu narahat etməyə cürət eləməyirdilər. Bundan başqa, nə üçünsə onlara elə gəlirdi ki, bacıları Aqlaya İvanovna, ola bilsin, bu işdə anaları ilə birlikdə onların üçündən də çox şey bilir. Knyaz Ş. da gecə zülməti kimi tutqun idi, o da çox dalğın idi. Bütün yol boyunca Lizaveta Prokofyevna onunla kəlmə də kəsmədi; knyaz Ş. isə deyəsən, bunu heç hiss etməmişdi. Adelaida ona müraciətlə bir sual verdi: “Bu saat hansı əmi haqqında danışdırlar; Peterburqda nə əhvalat baş verib?” Lakin knyaz Ş. suala cavab verirkən üz-gözünü bərk turşudub, çox qeyri-müəyyən şəkildə, mızıldaya-mızıldaya naməlum arayışlar barədə nə isə söyləyib dedi ki, bütün bunlar, əlbəttə ki, boş şeydir. Adelaida: “Buna heç şübhə” yoxdur!” – deyərək cavab verib, daha heç bir şey soruşmadı. Aqlaya isə lap sakitləşmişdi; özü də ancaq gedə-gedə dedi ki, çox yeyin qaçırlar. Bir dəfə dönüb geri baxaraq onlara çatmaq istəyənlər knyazı gördü. Knyazın onları haqlamağa çalışdığını görüb kinayə ilə gülümsədi, daha bir də dönüb ona baxmadı.

Nəhayət, Peterburqdan bu saat qayıdan İvan Fyodoroviç lap başa çatmaqda onlarla rastlaşdı. O, dərhal Yevgeni Pavloviçi soruşdu. Lakin arvadı cavab vermədi, ərinin heç üzünə də baxmadan onun yanından qəzəbli-qəzəbli ötdü. Qızlarının gözlərindən, knyaz Ş.-nin baxışından general dərhal başa düşdü ki, evdə tufan qopacaq. Lakin elə bunsuz da onun öz sifətində nə isə qeyri-adi nigarançılıq ifadəsi var idi. O, dərhal knyaz Ş.-nin qoluna girdi; onu evin qapısı ağzında saxlayaraq, az qala pıçılıq ilə ona bir neçə söz dedi.

Sonra onlar eyvana qalxaraq, Lizaveta Prokofyevnanın yanına gedəndə ikisinin də təşvişli sifətindən oxumaq olurdu ki, onlar nə isə fəvqəladə bir xəbər eşidiblər. Yavaş-yavaş hamı Lizaveta Prokofyevnanın yuxarıdakı otağına toplandı; eyvanda isə nəhayət, təkcə knyaz qaldı. O sanki nə isə gözləyə-gözləyə bir küncdə oturmuşdu;

əslində burada nə üçün oturduğunu heç özü də bilmirdi; evdə baş verən çaxnaşmanı gördüyü halda buradan çıxıb getmək onun heç ağına da gəlmirdi; elə bil bütün kainatı unudaraq, onu harada əyləşdirmiş olsalar, lap iki il sərəsər oradaca oturub qalmağa hazır idi. O bəzən yuxarıda söhbət edənlərin təşvişli səsini eşidirdi. Burada nə qədər oturmuş olduğunu o özü də deyər bilməzdi. Vaxt gec idi, hava lap qaralmışdı. Aqlaya birdən eyvana çıxdı; qızın rəngi bir az qaçmışdı, lakin zahirən sakit idi. Burada, stulda, bucaqda əyləşən knyazı görəndə, – “deyərsən, burada ona rast gələcəyini gözləmiş” – Aqlaya sanki heyrətlə gülümsədi.

Qız ona yanaşdı:

– Siz burada nə edirsiniz?

Knyaz utanıb nə isə mızıldadı, stuldan dik qalxdı; lakin Aqlaya dərhal onun yanında əyləşdi, knyaz da yenidən oturdu. Aqlaya birdən, lakin diqqətlə onu süzdü; sonra da sanki heç bir şey fikirləşmədən pəncərəyə, sonra yenə knyaza baxdı. Knyaz düşündü: “Bəlkə, o mənə gülmək istəyir; lakin yox, belə olsaydı, o gülməyə başlayardı”.

Aqlaya bir az susandan sonra dedi:

– Siz, bəlkə, çay istəyirsiniz, mən tapşırım gətirsinlər.

– Y-yox... Mən bilmirəm...

– Yaxşı, bunu necə bilməmək olar! Hə, yadıma düşdü, qulaq asın: sizi bir adam duələ çağırmış olsaydı, siz nə edərdiniz? Bunu hələ bayaq soruşmaq istəyirdim.

– Axı... kim... mənə heç kəs duələ çağırmaz.

– Yaxşı, çağırıydılar? Siz çoxmu qorxardınız?

– Güman edirəm ki çox... çəkinərdim.

– Doğrudanmı? Deməli, siz qorxaqsiniz?

Knyaz bir az fikirləşib gülümsədi:

– Y-yox, bəlkə də, heç yox. Qorxaq, lərzəyə düşüb qaçan adama deyirlər: amma o adam ki, çəkinir, ancaq qaçmır, o hələ qorxaq deyil...

– Bəs siz necə, qaçmazdınız?

Knyaz, nəhayət, Aqlayanın suallarına güldü:

– Bəlkə, də qaçmaram.

Aqlaya az qala inciyərək dedi:

– Mən qadın olmağıma baxmayaraq, heç vaxt qaçmazdım. Bir də ki, siz həmişə olduğu kimi, özünüze qarşı daha artıq maraqlı oymaq üçün mənə lağ eləyirsiniz; özünüzi naza qoyursunuz; deyin görüm:

adətən on iki addımlıqdanmı güllə atırlar? Bəziləri də on addımdan? Deməli ki, bu mühəqqəq öldürülmək, yaxud da yaralanmaq deməkdir?

- Duellərdə, gərək ki, az hallarda adama güllə dəyir.
- Necə az hallarda? Bəs Puşkini öldürdülər!
- Bu, ola bilsin, təsadüfən baş verib.
- Heç də təsadüfən deyil; ölüm-dirim dueli idi, buna görə də onu öldürdülər.

– Güllə elə aşağıdan deyib ki, görünür, Dantes hara isə yuxarım, rəqibin köksünü, yaxud da başını nişan almıuş; halbuki heç kəs o cür nişan almır; deməli, yəqin ki, güllə Puşkinə təsadüfən, artıq boş çıxmalı ikən deyib. Bunu mənə başı çıxan adamlar deyiblər.

– Mən bir dəfə bir nəfər əsgər söhbət edirdim; o mənə dedi ki, əsgərlər atıcı kimi düzlüşəndə nizamnamə üzrə onlara əmr edilmişdir ki, qəsdən yarım adamı nişan alsınlar; onların nizamnaməsində elə bu cür də yazılıb: – “Yarımadam”. Deməli, belə çıxır ki, sinəsinə və başına deyil, qəsdən yarım adama güllə atmaq əmr edilmişdir. Mən sonra bir nəfər zabıtdən soruşdum, o dedi elədir ki var, düzgündür.

- Düzgündür, ona görə ki, uzaq məsafədəndir.
- Bəs siz tapançadan güllə ata bilərsinizmi?
- Mən heç güllə atmamışam.
- Yəni heç tapança doldurmağı da bacarmırsınız?
- Bacarmıram. Yəni bunun necə edildiyini başa düşürəm, amma özüm heç vaxt doldurmamışam.

– Onda, deməli, bacarmırsınız; ona görə ki, bunun üçün təcrübə lazımdır! Qulaq asın, özünüz də yadınızda saxlayın: əvvələn, yaxşı tapança barıtı alın, yaş olmasın (deyirlər, nəm barıt yox, lap qurusu lazımdır), narın barıt, siz topdan atılan barıt deyil, bu cür narınımı tələb edin. Deyirlər ki, gülləni adamlar özləri töküb hazırlayırlar. Sizin tapançalarınız varmı?

Knyaz birdən güldü:

- Yoxdur, heç lazım da deyil.
- Eh, boş danışırsınız! Mütləq alın: yaxşısını, fransız, yaxud da ingilis tapançası; deyirlər ki, bu, ən yaxşıdır; sonra da bir çimdik, hələ bəlkə də, iki çimdik barıt götürüb tökün. Yaxşı olar ki, bir az da artıq tökəsiniz. Sonra da keçə tıxayın (deyirlər, nə üçünsə mütləq keçə

ilə bərkitmək lazımdır); bunu bir yerdən tapmaq olar, ya bir döşəkdən çıxartmaq olar, ya da bəzən qapılara keçədən üz çəkirlər. Keçəni tıxayandan sonra gülləni qoyun, eşidirsinizmi, gülləni sonra, barıtı isə qabaqca, yoxsa atmaz. Siz niyə güllürsünüz? Mən istəyirəm ki, siz hər gün bir neçə dəfə güllə atıb, hədəfə vurmağı öyrənsiniz. Edərsinizmi?

Knyaz güldü; Aqlaya dilxor olub, ayağını yerə vurdu. Bu cür söhbətdə onun ciddi görkəmi knyazı bir qədər təəccübləndirdi. O hiss edirdi ki, nəyi isə soruşub öyrənməlidir, nə barədə isə sual verməlidir, hər halda tapança doldurmaqdan daha ciddi bir məsələ haqqında soruşmalıdır. Lakin bütün bunlar, yalnız və yalnız bir şeydən başqa, hər şey fikrindən çıxmışdı, o da bu idi ki, indi onun qarşısında Aqlaya eyləşib, o isə bu qıza tamaşa edir, qızın bu dəqiqə onunla nə barədə söhbət etməsinin isə knyaz üçün demək olar fərqi yox idi.

Yuxarıdan eyvana, nəhayət, İvan Fyodoroviç özü endi; o, qaşqa-baqlı, fikirli idi; qəti bir qərarla hara isə yollanırdı.

Lev Nikolayeviçin heç yerindən tərpənmək fikrində olmadığına baxmayaraq, general ondan soruşdu:

– A, Lev Nikolayeviç, sən buradasan. İndi hara gedirsən? Gedək mənimlə, mən sənə bir söz deyəcəyəm.

Aqlaya:

– Xudahafız, – deyərək, knyaza əl uzatdı.

Eyvandan artıq qaranlıq idi; knyaz bu anlar Aqlayanın çöhrəsini aydın görə bilməzdi. Bir dəqiqə sonra generala birlikdə bağdan çıxanda knyaz birdən qıpqırmızı qızaranaq sağ əlini möhkəm sıxdı.

Belə məlum oldu ki, İvan Fyodoroviç knyazla yol yoldaşdır; vaxtın gec olmasına baxmayaraq, İvan Fyodoroviç kiminlə isə, nə barədə isə danışmağa tələsirdi. Lakin hələlik general birdən knyazla tez-tez, təşvişlə, olduqca rəhbətsiz danışmağa başladı; söhbətdə kəlməbaşı Lizaveta Prokofyevnanın adını çəkirdi. Hərgah bu anlar knyaz diqqətli ola bilsəydi, bəlkə də, başa düşərdi ki, İvan Fyodoroviç, yeri gəlmişkən, ondan da nəyi isə öyrənmək, yaxud da, daha doğrusu, açıq və aydın olaraq, ondan nə isə soruşmaq istəyir; lakin ən əsas nöqtəyə nə isə toxuna bilmirdi. Knyaz biabırılıqdan, o dərəcədə fikri dağınıq vəziyyətdə idi ki, söhbətin lap əvvəlində hətta heç bir şey eşitməmişdi; həm də general nə isə həyəcanla ona bir sual verərək ayaq saxlayıb, onun qarşısında dayananda, knyaz heç bir şey başa düşmədiyini etiraf etməyə məcbur oldu.

General çiyinlərini atdı.

O yenə danışmağa davam etdi:

– Sizin hamımız, hər cəhətdən nə isə əcaib adamlar olubsunuz. Sənə deyirəm ki, mən Lizaveta Prokofyevnanın ideya və təşvişlərini qətiyyənlə başa düşə bilmirəm. O, isteriyalı vəziyyətdədir; ağlayır, özü də deyir ki, bizi rüsvay və biabır etdilər. Kim? Necə? Kiminlə? Nə vaxt və nə üçün? Mən, etiraf edirəm, günahkaram (bunu boynuma alıram), təqsirim çoxdur, lakin bu... narahat (həm də əlavə olaraq özünü pis aparən) qadının zəhlətökənliyi, nəhayət, polis tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər; mən hətta günü bu gün bezi adamlarla görüşüb xəbərdarlıq etmək fikrindəyəm. Hər şeyi sakitliklə, mülayimliklə, hətta mehribanlıqla, tanışlıqla, qətiyyənlə dava-şava salmadan düzəltmək olar. Onunla da razıyam ki, gələcəkdə hadisələr baş verə bilər və aydınlaşdırılmamış şey çoxdur; arada intriqa da vardır; lakin burada heç bir şey bilmirlərsə, orada da heç nə izah edə bilmirlər; bir halda ki, mən eşitməmişəm, sən eşitməyibsən, o eşitməyib, beşinci də bir şey eşitməyib; onda mən səndən soruşuram, nəhayət, bəs kim eşidib? İşin yarısı ilğimdir, məsəl üçün, ay işığı kimidir... yaxud da ayrı qarabasmalar kimi mövcud olmayan bir şeydir; bir halda ki, məsələ belədir, onda sənə, bunu daha nəylə izah etmək olar.

Knyaz bütün bayaqkı əhvalatı birdən iztirabla xatırlayaraq burununun altında dedi:

– O qadın divanədir.

– Hər gah sən o barədə deyirsənsə, mən də o fikirdəyəm. Mənim də ağıma qismən bu cür fikir gəlirdi; onda mən rahat yatırdım. Lakin indi görürəm ki, bu məsələdə düzgün düşüncülər, mən divanəliyə inanmıram. Fərz edək ki, o, dalaşqan qadındır, lakin eyni zamanda, nəinki ağılsız deyil, hətta incə düşüncüdür. Onun Kapiton Alekseïç haqqındakı bugünkü hərəkəti bunu olduqca təsdiq edir. O qadın fırlıdaqılıq edir, yəni onun hərəkəti hər halda yezuit hərəkətidir; xüsusi məqsədlər üçün edilən hərəkətdir.

– Hansı Kapiton Alekseïç?

– Of, aman Allah, Lev Nikolayic, sən heç şeyə qulaq asmırsan. Mən sənənlə söhbətə elə Kapiton Alekseïç barədə danışmaqla başladım; elə heyətlənmişəm ki, hətta indi də əl-ayağım əsir. Bu gün səhərdə ləngiməyim də elə buna görə idi. Kapiton Alekseïç Radomski, Yevgeni Pavloviçin əmisi...

Knyaz:

– Əşi yox! – deyər qışqırdı.

– Səhərçağı, dan yeri ağaranda, saat yeddide özünü güllə ilə vurdu. Yetmişyaşlı, hörmətli qocacıqaz, epikurçu – işrətpərəst idi, – eyni ilə o arvadın dediyi kimi olub, – dövlət pulu, küllü bir məbləğ!

– Bəs o qadın haradan...

– Bilib? Ha-ha! Axı o qadın buraya gələn kimi ətrafında bütöv bir qorəngah yaranıb. Sən bilirsənmi indi onun evinə nə cür adamlar gəlir, “bu cür tanışlıq şərəfinə” nail olmağa can atırlar. Təbii ki, bayaq onun yanına gələnlərdən bir şey eşitmiş olardı, ona görə ki, bunu indi bütün Peterburq bilir; burada isə Pavlovskin yarısı; hələ bəlkə artıq bütün Pavlovsk bilir. Mündir haqqında o qadın neçə də məharətlə deyib; bunu mənə söylədiklərindən başa düşdüm; yəni Yevgeni Pavloviçin irəlincədən, vaxtında istefaya çıxmasını nəzərdə tuturam! Necə də dəhşətli eyhamdır! Yox, bu, divanəliyi göstərmir. Mən qətiyyənlə inanmıram ki, Yevgeni Pavloviç fəlakət baş verə biləcəyini irəlincədən bilirmiş, guya bilirmiş ki, filan gün, saat yeddide olacaq və sairə. Lakin o bütün bunları hiss edə bilirdi. Halbuki mən, halbuki biz hamımız və knyaz Ş. elə güman edirdik ki, qoca Yevgeni Pavloviç hələ miras da qoyub gedəcək! Dəhşətdir! Dəhşətdir! Sən başa düş, bununla belə, mən Yevgeni Pavloviçi heç bir şeydə təqsirləndirmirəm və sənə izah etməyə tələsirəm, amma buna baxmayaraq, hər halda şübhəli əhvalatdır. Knyaz Ş. fəvqəladə heyrət edir. Bütün bunlar nə isə əcaib tərzdə baş verdi.

– Bəs Yevgeni Pavloviçin hərəkətində şübhə oyadan nədir?

– Heç bir şey yoxdur! Özünü ən alicənab tərzdə aparırdı. Mən heç işarə də etmədim. Güman edirəm ki, onun öz var-dövləti sağ-salamatdır. Lizaveta Prokofyevna, əlbəttə, heç eşitmək də istəmir... Lakin başlıca məsələ – bütün bu ailə faciələri, yaxud, daha doğrusu, bütün bu dedi-qodular və qalmaqallar adamı lap çaşdırır; belə ki, heç bilmirsən nə ad verəsən. Sən, düzünü deyim ki, ailənin dostusan, Lev Nikolaiç; təsəvvür et ki, işin əslində, dəqiq olmasa da, belə çıxır ki, guya Yevgeni Pavloviç hələ bir ay bundan qabaq, bir az da əvvəl, Aqlayaya evlənmək istədiyini söyləsə də, guya ki, qız formal olaraq onun xahişini rədd etmişdir.

Knyaz heyəcanla qışqırdı:

– Ola bilmez!

General diksinib heyrət etdi, yerindəcə donub qalaraq dedi:

– Məgər sən bir şey bilirsen? Bilirsənmi nə var, mənim özizim, bu barədə ağzımdan söz qaçıрмаğım, bəlkə də, əbəsdir, ədəbsizlikdir; axı mən bunu ona görə deyirəm ki, sən... ona görə ki, sən... demək olar, belə adamsan. Bəlkə sən mühüm və vacib bir şey bilirsen?

Knyaz burnunun altında dedi:

– Mən Yevgeni Pavloviç haqqında... heç bir şey bilmirəm.

– Mən də bilmirəm! Məni... məni, qardaş, birdəfəlik torpağın altına soxmaq, basdırmaq istəyirlər; özləri də heç başa düşmək istəmirilər ki, bu, adama yer ələyir; özüm də buna dözə bilmərəm. Bu saat bir həngamə var idi, lap dəhşət idi! Mən sənə doğma oğlum kimi deyirəm. Başlıcası budur ki, Aqlaya elə bil anasına lağ ələyir. Qızın bir ay bundan əvvəl, Yevgeni Pavloviçin təklifini görək ki, rədd etməsi haqqında onların olduqca formal söhbətləri barədə bildiklərini bacıları söyləyiblər, təxminən necə güman edirlərsə, o cür də söyləyiblər... özləri də buna möhkəm inanırlar. Lakin axı bu qız elə özbaşına və fantastik bir məxluqdur ki, bunu heç söyləmək də mümkün deyil! Bütün mərdlik, alicənablıq, qəlbinin, zəkasının bütün gözəl keyfiyyətləri – bütün bunlar o qızda, sözsüz, mövcuddur; lakin eyni zamanda da şıltaqlıq edir, adamı lağa qoyur, istehza edir – sözün qisası, şeytan xasiyyətidir, bundan başqa da fantaziyaları var. Bu saat anasının gözünün içinə baxa-baxa arvadı da, bacılarını da, knyaz Ş.-ni da lağa qoyurdu; mənim barəmdə heç danışmağa da dəyməz; məni lağa qoymadığı vaxtlar nadir halda olur; lakin axı mən nəyəm, mən, bilirsənmi, onu sevirəm, hətta məni lağa qoymasını da sevirəm, – özü də, deyəsən, bu şeytan balası, – elə buna görə də məni daha çox sevir, yəni bütün başqalarından görək ki, artıq sevir. Mərc çəkisərəm ki, o səni də nədəsə lağa qoyub gülüb. Bu saat sizi, yuxarıda baş verən bayaqkı qalmaqaldan sonra söhbət edən gördüm; o səninlə elə öyləşmişdi ki, elə bil heç bir şey olmayıb.

Knyaz bərk qızardı, sağ əlini sıxıb dinmədi.

General birdən həyəcan və hərəretlə dedi:

– Mənim öziz, mehribanım Lev Nikolaiç! Mən... hətta Lizaveta Prokofyevnanın özü də (yeri gəlmişkən, yenə səni, səninlə birlikdə, sənin sayəndə məni də tərifləməyə başlayıb; ancaq başa düşürəm ki, nə üçün), heç bir şeyə baxmayaraq, yəni bütün zahiri cəhətlərə

baxmayaraq, biz hər halda səni sevirik, səmimi olaraq sevir və hörmət edirik. Lakin öziz dostum, sən özün razılaş; razılaş ki, bu soyuqqanlı şeytan balasının qəflətən söylədiklərini eşitmək nə cür müəmma idi, özü də adamın qanını necə qaraldırdı (ona görə ki, qız anasının qarşısında dayanıb bizim verdiyimiz bütün sualları, xüsusilə mənim verdiyim sualları dərin nifrətlə dinləyirdi; ona görə ki, mən, lənət şeytana, sarsaqlıq etdim; ailə başçısı olduğum üçün ciddiyyət göstərmək istədim, ona görə də sarsaqlıq etdim), bu soyuqqanlı şeytan balası oturma-durma, birdən istehza ilə de ki, o “divanə qadın” (o elə bu cür də dedi, özü də onunla sənin sözünüzdün bir kəlməsinə mən təəccüb edirəm: “Məgər siz, deyir, bu vaxta qədər başa düşə bilməyibsizmi ki”), bu divanə arvad, “nə olur olsun məni knyaz Lev Nikolayeviçə ərə vermək fikrini öz beyninə yeridib, elə buna görə də Yevgeni Pavloviç bizim evimizdən çıxarmağa çalışır”... ancaq bunu dedi; bundan artıq heç bir izahat vermədi; şaqıldayıb qəhqəhə ilə güldü, bizim isə ağzımız açıq qalmışdı; qız qapını çırpıb çıxdı. Sonra mənə onunla və səninlə baş verən gözənilməz hadisəni nağıl etdilər... Həm də... həm də... bəri bax, özizim knyaz, sən küsəyən adam deyilsən, özün də çox dərrakəli insansan, bunu səndə görmüşəm, lakin... acığın tutmasın: vallah o qız səni lağa qoyur. Lap uşaq kimi lağ ələyir: ona görə də sən bu qıza qarşı hiddətlənmə, lakin bu qəti belədir. Ayrı bir şey ağlına gəlməsin, qız bekarçılıqdan, səni də, bizim hamımızı da ələ salır. Di salamat qal! Sən bizim duyğularımızı bilirsənmi? Sənə qarşı bəslədiyimiz səmimi hisslərimizi? Bu duyğu və hisslər heç vaxt və heç bir cəhətdən dəyişməyəcək... lakin... mən indi bu tərəfə getməliyəm, xudahafiz! Mənim özümü bu dərəcədə, indi olduğu qədər pis vəziyyətdə hiss etdiyim çox nadir halda olub... Bay sənə nə deyim, yaylaq!

Dörd yol ayrıcında tək qalan knyaz ətrafına göz gəzdirdi, cəld küçəni o taya keçdi, bir bağın işıq düşən pəncərəsinə yanaşdı. İvan Fyodoroviç ilə söhbət etdiyi bütün vaxt ərzində sağ əlində möhkəm sıxıb saxladığı balaca kağızı açaraq zəif işıq şüasında oxudu:

“Sabah səhər saat yeddidə mən parkda, yaşıl skamyada, oturub sizi gözləyəcəyəm. Sizinlə, bilavasitə sizə aid olan fəvqəladə vacib bir məsələ haqqında danışmağı qət etmişəm.

P.S. Ümidvaram ki, siz bu kağızı heç kəsə göstərməzsiniz. Sizə bu cür təlimat və məsləhət yazmaq mənim üçün ayıb olduğunu

bilirəm, lakin düşündüm ki, sizinlə elə bu cür rəftar etmək lazımdır, ona görə də yazdım, sizin gülməli xasiyyətiniz yadıma düşəndə xəcalet çəkir, qızarıram.

PP. SS. Bu, mənim bayaq sizə göstərdiyim haman yaşıl skamyadır. Utanın! Mən bunu da əlavə etməyə məcbur oldum”.

Kağız tələsik yazılıb, çox güman ki, Aqlaya eyvana çıxmazdan azca qabaq birtəhər bükülmüşdü. Knyaz, qorxuya bənzər misilsiz həyəcanla kağızı əlində yenə möhkəm sıxaraq, sanki qorxuya düşən oğru kimi, işıq düşən yerdən cəld uzaqlaşdı: lakin geri çəkilən məqamda birdən bir nəfər cənabla rastlaşdı; bu adam onun arxasında peyda olmuşdu.

Cənab dedi:

– Mən sizə göz qoyurdum, knyaz.

Knyaz heyrətlə qışqırdı:

– Sizsinizmi, Keller?

– Sizi axtarırdım, knyaz. Sizi Yepançinlərin bağı yanında gözləyirdim, əlbəttə, içəri girə bilmədim. Siz generalla gedəndə, sizin arxanızca gəlirdim. Sizin qulluğunuzda hazırım, knyaz, Keller sizin sərəncamınızdadır. Özümü fəda etməyə və hətta lazım gəlsə ölməyə də hazırım.

– Axı... nə üçün?

– Onun üçün ki, sizi, yəqin, duələ çağıracaqlar. O poruçik Molovsov, mən onu tanıyıram, yəni şəxsən yox... o, təhqirə dözməyəcəkdir. Bizləri, yəni mənimlə Roqojini əlbəttə xəspuş hesab edir; həm də, ola bilsin, onun belə düşünməyə haqqı var. Beləliklə də, cavabdeh təkcə siz olursunuz. Butulka üçün pul vermək lazım gələcək, knyaz. Eşitdim, o sizin haqqınızda məlumat toplayırdı, özü də, yəqin ki, səhə onun dostu sizin yanınıza buyuracaq, hələ, bəlkə də, elə indi gözləyir. Hərgah məni sekondant intixab etmək şərəfinə layiq bilsəniz, sizin üçün əsgərliyə də hazırım; sizi elə buna görə axtarırdım.

– Demək, siz də duel haqqında danışırsınız! – deyə knyaz birdən qəhqəhə ilə gülməyə başlayanda Keller fəvqəladə heyrət etdi. Knyazın qəhqəhələri getdikcə şiddətlənirdi. Keller nə qədər ki, özünü sekondant təklif edib arxayınlaşmamışdı, həqiqətən özünü az qala iyne üstündə hiss edirdi; o, knyazın bu cür son dərəcə şən gülsününü görəndə az qala incidi.

– Knyaz, amma siz bayaq onun qolundan yapışdınız. Camaat qarşısında yol verilən bu cür hərəkətə necə bəttəli adam çətin dözə bilər.

Knyaz gülüb qışqırdı:

– O da mənim düşümdən itələdi! Bizim vuruşmağımıza səbəb yoxdur! Mən ondan üzr istəyərdəm, vəssalam, qurtardı getdi. Vuruşmaq lazım gəlsə, vuruşarıq! Qoy güllə atsın; mən hətta belə olmasını istəyirəm. Ha-ha! Mən indi tapança doldurmağı bacarıram! Siz bilirsinizmi, mənə bu saat tapança doldurmaq öyrədirdilər? Siz tapança doldurmağı bacarırsınızmi, Keller? Əvvəlcə quru tapança barıtı almaq lazımdır, özü də topdan atılan iri barıtdan yox, narınını; sonra əvvəlcə barıtı töküüb, bir qapıdan keçər çıxararaq, tıxac qoymaq, sonra isə gülləni yerləşdirmək lazımdır; gülləni barıtdan əvvəl yerləşdirmək olmaz; ona görə ki, tapança atılmaz. Eşidirsinizmi, Keller: ona görə ki, atılmaz. Ha-ha! Dostum Keller, məgər bu ən gözəl bir dəlil deyilmi? Ah, Keller, siz onu bilirsinizmi ki, mən bu saat sizi qucaqlayıb öpərdəm. Ha-ha-ha! Necə oldu ki, siz bayaq birdən o zabitin qarşısında dayandınız? Bir vaxt eləyib gəlin mənim yanıma şampan şərəbi içməyə, ləngiməyin. Hamımız içib sərxoş olaq! Siz onu bilirsinizmi ki, mənim on iki şüşə şampan şərəbim var, Lebedevin anbarındadır? Lebedev onları mənə, üç gün bundan əvvəl, onun bağına köçdüyüm günün ertəsi “bir təsadüf münasibəti ilə” satdı; hamısının pulunu verib aldım! Hamını dəvət edəcəyəm! Yaxşı, siz bu gecə yatacaqsınızmi?

– Hər gecə olduğu kimi, knyaz.

– Onda, yuxunuz şirin olsun! Ha-ha!

Knyaz yolu o tərəfə keçib, parkda gözəndən itdi; bir az çaşbaş qalmış Keller fikrə dalmışdı. O hələ bu vaxta qədər knyazı bu cür qərribə vəziyyətdə görməmişdi; işin əslində, bunu bu vaxta qədər heç ağılına da gətirə bilməzdi.

Keller öz-özünə düşünürdü:

“Ola bilsin, həyəcanlıdır; ona görə ki, əsəbi adamdır; həm də bütün bunlar ona təsir edib; amma əlbəttə; qorxmıyacaq. Bax, belələri, and olsun Allaha, heç qorxmurlar! Hm! Şampan şərəbi! Amma maraqlıdır, maraqlı məlumatdır. On iki şüşə, bir düjün, bəd deyil; əməlli-başlı qarnizondur. Ancaq mərc çəkişərdəm ki, Lebedev bu şampan şərəbini kimdənə girov qəbul edib... Hm... amma bu knyaz,

çox qanışirin, xoşsifət adamdır; doğrusu, belələri mənim xoşuma gəlir; bir də, vaxtı itirməyə dəyməz... bir halda ki, şampan şərabi var, indi lap məqamıdır...

Knyazın həyəcanlı olması, əlbəttə, lap doğru idi.

O, qaranlıq parkda xeyli gözib dolaşaraq, nəhayət, hiss etdi ki, bir xiyabanda var-gəl edir. Knyazın şüurunda belə bir xatirə qalmışdı ki, o həmin xiyabanda, skamyadan başlayaraq, cəmi yüz addımlıq məsafədə olan uca və gözə çarpan qocaman bir ağaca qədər otuzmu, yoxsa qırx dəfə var-gəl etmişdir. Parkda gəzindiyi azı bir saat ərzində nə düşündüyünü, hərgah istəmiş olsaydı da, xatırlaya bilməzdi. Bir də ki, başında bir fikrin dolaşdığını duyaraq, qəflətən gülməkdən qəşş elədi; gülməli bir şey yox idi, lakin knyaz daim gülmək istəyirdi. Onun təsəvvüründə belə bir fikir yarandı ki, duel ehtimalı təkəcə Kellərin ağlına gələ bilməzdi; ona görə də, demək, tapançanı necə doldurmaq lazım olduğu əhvalatı təsadüfi olmaya da bilərdi... Ağlına başqa bir ideya gələn knyaz birdən ayaq saxladı: “Bah! Bayaq mən küncdə oturanda Aqlaya eyvana endi, mənə orada görəndə son dərəcə heyrət etdi; özü də necə gülmürdü... mənə çay təklif etdi; axı bu vaxt həmin kağız artıq onun əlində idi; demək, mənə eyvanda oturmuş olduğumu qız mütləq bilirdi; belə isə o nə üçün heyrətlənmişdi? Ha-ha-ha!”

Knyaz kağızı cəld cibindən çıxarıb öpdü, lakin dərhal dayanıb fikrə getdi.

Bir dəqiqə sonra isə hətta kədərənib öz-özünə dedi: “Bu necə də təəccüblüdür! Bu nə qədər qəribədir!” iş burasındadır ki, şiddətli sevinc və şadlıq dəqiqələrində o həmişə qüssələnirdi; nə üçün belə olduğunu özü də bilmirdi. Knyaz ətrafına diqqətlə göz gəzdirərək, buraya gəlməsinə heyrət etdi. O, çox yorulmuşdu, skamyaya yanaşaraq oturdu. Bütün ətrafda dərin sükut hökm sürürdü. Vağzalda daha musiqi çalınmırdı. Parkda, ola bilsin, daha heç kəs yox idi; əlbəttə, ən azı saat on ikinin yarısı idi. Sakit, isti, işıqlı bir gecə idi – iyun ayının başlanğıcındakı Peterburq gecəsi; lakin sıx ağaclı, kölgəli park, onun oturduğu xiyaban artıq lap qaranlıq idi.

Bu dəqiqə bir adam knyaza desəydi ki, o vurulmuşdur: coşqun bir məhəbbətlə aşiq olmuşdur, knyaz bu fikrə heyrətlənər, hətta, bəlkə də, bunu qəzəblə rədd edərdi. Hərgah bir adam bu fikrə onu da əlavə etmiş olsaydı ki, Aqlayanın kağızı sevgi kağızıdır, sevgili-

sinin görüş təyin etməsidir, knyaz həmin adamın yerinə çəkdiyi xəcalətdən qızardı; hələ, bəlkə, onu duələ çağırırdı. Onun bütün bu fikirləri tamamilə səmimi idi; odur ki, knyaz bu qızın onu sevmə bilməsi imkanını, yaxud da hətta özünün bu qıza məhəbbət bağlamasını bir dəfə də olsun ağlına gətirməmişdi, “ikimənəli” fikrə zərrəcə yol verməmişdi. Ona, “onun kimi bir adama” məhəbbət bağlamağı knyaz dəhşətli bir məsələ hesab edirdi. Ona elə gəlir ki, Aqlayanın bu hərəkəti, hərgah arada, doğrudan da, bir şey varsa, onun tərəfindən sadəcə şiltaqlıqdır; lakin knyaz, əslində, şiltaqlığa qarşı həddən artıq laqeyd idi; həm də bunu tamamilə təbii bir şey hesab edirdi; özü isə tamamilə başqa bir şey haqqında düşünürdü. Bayaq, həyəcanlanmış generalın ağzından qaçırdığı sözlərə, yəni Aqlayanın hamını lağa qoyması, onu, knyazı isə xüsusilə lağa qoyub gülməsi barədəki sözlərə o, tamamilə inanmışdı. Knyaz bu sözləri eşidəndə özünü zərrə qədər də təhqir olunmuş hiss etmirdi; onun rəyincə, elə bu cür də olmalı idi. Onu sevdirən, qəlbinə təsəlli verən bu idi ki, o, sabah səhər tezdən Aqlayanı yenə görəəcəkdir; yaşıl skamyada onunla yanaşı oturub, tapançanı necə doldurmaq haqqında Aqlayanın dediklərinə qulaq asa-asa qızın çöhrəsinə tamaşa edəəcəkdir. Ona bundan artıq heç bir şey lazım deyildi. Qız ona nə demək fikrindədir, bilavasitə ona aid olan mühüm məsələ nədən ibarətdir? – Bu sual da birmə, yoxsa iki dəfə onun ağlına gəlmişdi. Bundan başqa, onun dinləməyə dəvət olunduğu bu “mühüm məsələ”nin həqiqətən mövcud olmasına knyaz bir dəqiqə də şübhə etməmişdi; lakin indi bu mühüm məsələ haqqında, demək olar, heç düşünmürdü də; bu barədə düşünməyə zərrə qədər ehtiyac da duymurdu.

Xiyabanın qumlarında kiminsə sakit addımlarının xışıltısını eşidəndə knyaz başını qaldırdı. Kim isə skamyaya yanaşmış onun yanında oturdu; qaranlıqda onun sifətini seçmək çətin idi. Knyaz cəld ona yanaşdı. Roqojinin solğun üzünü görə bildi.

Roqojin laqeydliklə mızıldadı:

– Elə bildirdim ki, buralarda veyillənirsən, bir az axtaran kimi tapdım.

Onlar meyxananın dəhlizində görüşdükləri vaxtdan bəri birinci dəfə rastlaşdılar. Roqojinin qəflətən gəlməsinə lap heyrət edən knyaz bir müddət fikirlərini toplaya bilmədi, onun qəlbində iztirablı

duygular canlandı. Roqojin, yəqin, nə cür təsir bağışlamış olduğunu başa düşürdü; o, əvvəlcə çəşsa da, bir növ adət etdiyi təklifsizliklə danışdı, buna baxmayaraq, knyaz bir az sonra hiss etdi ki, onun danışığında heç bir adətçərdəlik yoxdur; hətta heç bir şeydən çəkinib-ələmir, sıxılmırdı; onun hərəkət və danışığında bir sıxıntılıq var idisə, o da zahiri, ancaq zahiri idi; bu adam qəlbən dəyişə bilməzdi.

Knyaz bir söz demək üçün soruşdu:

– Sən məni... burada necə tapa bildin?

– Kellərdən eşitdim (sənin mənzilinə getmişdim), “parka, deyir, getdi”; fikirləşdim ki, yəqin elə belədir ki var.

Knyaz onun ağzından qaçırdığı sözdən təşvişə düşdü:

– “Var” nə deməkdir?

Roqojin gülümsəyib izah eləmədi.

– Mən sənin məktubunu aldım, Lev Nikolayeviç, sən bütün bunları əbəs yerə yazıbsan... səndə əcəb həvəs var!.. İndi isə məni sənin yanına Nastasiya Filippovna göndərib; tapşırıb ki, səni mütləq çağırım; sənə hökmən nə isə demək istəyir. Xahiş etdi ki, elə bu gün.

– Mən sabah gələm. Mən bu saat evə gedirəm; sən... mənim yanıma gəlibsən?

– Nə üçün? Mən sənə hər şeyi dedim; əlvida.

Knyaz ondan yavaşca soruşdu:

– Məgər bizə getməyəcəksən?

– Sən qəribə adamsan, Lev Nikolayeviç, sənə təəccüb edirəm.

Roqojin kinli-kinli gülümsədi.

Knyaz qəmli-qəmli və hərərlə soruşdu:

– Nə üçün? İndi sən mənə qarşı nədən ötrü belə kinlisən? Axı indi sən özün bilirsen ki, sənin fikirləşdiklərinin heç biri doğru deyil. Axı mən, əslində, bilirdim ki, sənin mənə qarşı bəslədiyən kin-küdurət indiyə qədər də davam edir, bilirsenmi nə üçün? Ona görə ki, axı sən məni öldürmək istəmişdin, ona görə də sənin kin-küdurətin keçib getmir. Sənə deyirəm ki, ancaq və ancaq haman gün xaçımı dəyişdirib qardaş olduğum Parfyon Roqojini xatırlayıram; mən düşünürəm ki, mənə sənə ondan ötrü yazmışdım ki, sən bütün bu sayıqlamanı birdəfəlik yadımdan ötrü yazmışdım ki, sən bütün danışmağa başlamısan. Sən niyə məndən uzaq qaçırsan? Nə üçün əlini məndən gizlədirsən? Sənə deyirəm ki, o vaxt olub keçənlərin hamısını mən ancaq sərsəmləmə hesab edirəm; mən indi sənin bütün

o vaxtı gün ərzində nələr düşündüklərinin hamısını əzbər bilirəm, səni də özümü tanıyan kimi tanıyıram. Sənin təsəvvür etdiyən şey mövcud deyildi, ola da bilməzdi. Axı bizim aramızda nə üçün kin-küdurət olmalıdır?

Knyazın qəflətən, hərərlə dediyi sözlərin cavabında Roqojin yenə güldü.

– Sənin nə kinin ola bilər! – Roqojin, doğrudan da, ondan kənara çəkilib, iki addım aralanaraq, əllərini cibinə qoymuşdu.

Roqojin sözünün axırında aram-aram və ibrətəməz tərzdə əlavə etdi:

– Lev Nikolayeviç, indi daha mən qətiyyənlə sənin evinə ayaq basa bilmərəm.

– Sən mənə bu dərəcədəmi nifrət bəsləyirsən?

– Sən mənim xoşuma gəlmirsən, Lev Nikolayeviç; bir halda ki, belədir, nə üçün sənin evinə gəlməliyəm. Eh, knyaz, sən lap uşaq kimisən, oyunaq istəyən kimi gərək çıxarıb qoyasan sənin qabağına, amma işi başa düşürsən. Bu saat dediklərinin hamısını elə məktubda da eynilə bu cür yazıbsan, məgər sənə inanmıram? Sənin hər bir sözünə inanıram; özüm də bilirəm ki, məni heç vaxt aldatmırdın; gələcəkdə də aldatmayacaqsan; buna baxmayaraq, sən hər halda mənim xoşuma gəlmirsən. Bax, sən yazırsan ki, hər şeyi yadımdan çıxarıbsan, özün də, o vaxt sənin üstünə bıçaq çəkmiş Roqojini deyil, təkəcə xaç qardaşlığın Roqojini xatırlayırsan. Bəs axı sən mənim hisslərimi haradan bilirsen? (Roqojin yenə gülümsədi.) Mən o zamandan bəri tutduğum bu əməlimdən, bəlkə, heç bir dəfə də peşman olmamışam, amma sən mənə məktub göndərib qardaşcasına mənim təqsirimdən keçirsən. Bəlkə, elə o axşam mən tamamilə başqa bir şey barədə düşünürdüm, bu barədə isə...

Knyaz əlavə etdi:

– Fikirləşməyi də unutmuşdum! Hə, bəs necə! Özüm də mərc çəkişərəm ki, sən elə o vaxt qatara minib birbaşa buraya, Pavlovskaya musiqi çalınan yerə gəlmişdin; izdiham içərisində, eynilə bugünkü kimi, o vaxt da o qadını axtarıb izləyirdin. Pah, gör məni nəylə heyərləndirir! Hərgah sən o vaxt belə bir vəziyyətdə olmasaydın, yəni ancaq bircə şey haqqında düşünməsəydin, onda, bəlkə də, mənim üstümə bıçaq da çəkməzdin. Mən o vaxt sənə baxanda bunu hələ səhərdən duymuşdum; sən o zaman nə halda olduğunu bilirdinmi?

Bu fikir mündə, ola bilsin, xaçlarımızı dəyişən kimi baş qaldırmışdı. Sən o vaxt mənə nə üçün qoca ananın yanına aparmışdın? Bununla öz əlinimi saxlamaq istəyirdin? Lap yəqin ki, sənin ağına belə bir fikir gəlməmişdi, ancaq elə-belə, mənə kimi hiss etmişdin... Biz onda bir kəlmədən hiss etmişdik. Sən o vaxt mənə əl qaldırmamış olsaydın (bunu Allah özü sovuşdurdu), indi mən sənə qaldırmaq nə cür adam görünürdüm? Axı mən, hamısı birdir, bu məsələdə səndən yənə də şübhələnməkdədim, bizim günahımız birdir, ikimiz də bu cür fikirləşirik! Əşi, sən üz-gözünü turşutma! Yaxşı, de görüm, axı sən nə üçün gülürsən? “Peşman olmamışam!” hərgah istəsəydin də, yəqin, peşman ola bilməzdin, ona görə ki, hər şeydən əlavə, məndən xoşun gəlir. Nə qədər ki, sən, o qadının səni deyil, mənə sevdiyi barədə düşünəcəksən, sənə qarşında məsum və günahsız mələk də olsam, fərqi yoxdur, yənə də sənə mənəndən zəhlən gedəcək. Deməli, bu ancaq qısqançlıqdır. Lakin mən bu həftə ərzində bilirənməmi nə barədə düşünmüşəm, Parfyon, bunu sənə deməliyəm: bilirənməmi ki, o qadın indi səni, bəlkə də, hamıdan artıq sevir, hətta o dərəcədə ki, nə qədər çox əzab verirsə, bir o qədər artıq sevir. Qadın bunu sənə deməz, ancaq bunu görməyi bacarmaq lazımdır. Axı bəs belə deyilsə, o qadın nə üçün sənə ərə gedir? Vaxt gələr, bunu sənə özüne deyər. Bəzi qadınlar hətta bu cür sevilmələrini xoşlayırlar, o isə xasiyyətə məhz belə qadımdır! Sənə xasiyyətin və məhəbbətin isə onu heyrləndirməlidir! Sən onu bilirənməmi ki, qadın insana qəddarcasına, istehza və kinayələrlə əzab və işgəncə verə bilər, özü də bir dəfə də olsun vicdan əzabı çəkməz; ona görə ki, sənə baxanda hər dəfə öz-özünə düşünəcəkdir: “Bax indi ona amansızcasına əzab verib incidəcəyəm, lakin əvəzində sonra onu öz sevgi və məhəbbətimlə nəvazişləyəcəyəm...”

Roqojin knyazı dinləyib qəhqəhə ilə güldü.

– Əşi, knyaz, olmaya özün nə isə belə bir vəziyyətə düşsən, hə? Əgər doğrudursa, sənə barəndə bəzi şeylər eşitmişəm.

Knyaz birdən diksinərək, fəvqəladə həyəcanlandı:

– Nə, sən nə eşidə bilərdin?

Roqojin gülməyinə ara vermirdi. O, knyazın dediklərinə maraqla, hələ bəlkə də, məmnuniyyətlə qulaq asmışdı; knyazın sevinc və hərarətlə vəcdə gəlməsi onu son dərəcə heyrləndirmiş, sevindir-mişdi.

Roqojin əlavə etdi:

– Nəinki eşitmişəm, indi sənə bu cür danışığına qulaq asandan sonra özüm də görürəm ki, doğrudur! Axı bu cür danışığ elə bil ki, heç sənə sözlərin deyil. Sənə haqqında belə şey eşitməmiş olsaydım, heç buraya gəlməzdim; özü də parka, gecəyarısı.

– Sənə dediklərini qətiyyətlə başa düşürəm, Parfyon Semyonıç.

– O qadın sənə barəndə mənə hələ çoxdan söyləmişdi, amma indi, bayaq sənə musiqi çalınan yerdə o qızla oturduğunu özüm gördüm. Mənə and içirdi, dünən də, bu gün də and içirdi ki, sən Aqlaya Yepançinaya pişik kimi vurulubsan. Bunun mənə üçün fərqi yoxdur, knyaz; bir də ki, mənə dəxli olan iş deyil; hərgah sənə Nastasiya Filippovnaya qarşı məhəbbətin soyuyubsa, onun məhəbbəti soyumayıb, o səni hələ də sevir. Axı sən bilirənməmi ki, o səni mütləq həmin qızla evləndirmək istəyir, bu cür söz verib, he-he! Mənə deyir: “Bunsuz sənə ərə getməyəm, onlar kilsəyə gedəndə, biz də kilsəyə gedərik”. Bunun nə cür iş olduğunu başa düşə bilmirəm, heç bir dəfə də başa düşməmişəm: o səni ya hədsiz sevir, ya da... Hərgah sevirə, onda bəs səni başqa bir qızla necə evləndirmək istəyir? Deyir: “Onu xoşbəxt görmək istəyirəm”, beləliklə, deməli, sevir.

Roqojinin sözlərini iztirabla dinləyən knyaz dedi:

– Sənə demişdim, məktubda da yazmışdım ki, o qadın... ağı çəşib, dölədir.

– Allah bilir. Ola bilsin, səhv edibsən... onu deyim ki, bu gün onu musiqi çalınan yerdən gətirəndə gün təyin elədi: deyir, üç həftədən sonra, hələ bəlkə bir az da tez nikahlanarıq, and içdi, müqəddəs surəti götürüb öpdü. Deməli, iş indi sənəndən aslıdır, knyaz, he-he!

– Bütün bunlar sərəməlmədir! Mənə bərdə dediyin əhvalat heç vaxt, heç bir vaxt ola bilməyəcək! Sabah sizə gələcəyəm...

Roqojin dedi:

– Haradan dəli oldu? Necə olur ki, o qadın qalan adamların hamısı üçün ağı başındadır, təkcə sənə üçün ağı çəşmiş olur? Bəs o qadın oraya məktubları necə yazır. Hərgah dölədirsə, orada da məktublardan bunu başa düşərdilər.

Knyaz qorxaraq soruşdu:

– Necə məktublar?

– Oraya yazır, həmin qıza, o da oxuyur. Olmaya bilmirsən, onda bilirənməmi; yəqin, özü sənə göstərir.

Knyaz qışqırdı:

– Buna inanmaq olmaz!

– Eh! Əşi, Lev Nikolayeviç, mən belə görürəm ki, sən, deyəsən, bu yolu hələ az keçibsən, hələ təzəcə başlayırsan. Bir az səbir elə: özün üçün xüsusi polis saxlayacaqsan, özün gecə-gündüz növbə çəkib, orada atılan hər addımı biləcəksən, ancaq hərgah...

Knyaz qışqırdı:

– Boşla getsin, özün də bu barədə heç vaxt danışma! Bəri bax, Parfyon, mən bu saat, sən gəlməmişdən qabaq, burada gəzinirdim: birdən öz-özümənlən gülməyə başladım, nəyə görə bilmirəm; səbəbi ancaq bu idi ki, sabahkı gün yadıma düşmüşdü, – sabah, elə bil, qəsdən mənim anadan olan günümüdü. İndi saat on ikiye lap az qalıb. Gedək, mənim bu günümü qarşılayaq! Şərabım var, şərab içək, mənə, indi özümün də nə arzulamaq lazım olduğunu bilmədiyim şeyi arzulayarsan; özü də məhz sən arzula; mən isə sənə tam xoşbəxtlik arzu edəcəyəm; sənə xoşbəxtliyini. Razi olmasan, onda xaçımı qaytar! Axı sən ki ertəsi gün mənə xaçı göndərmədin! Axı xaç sənədir? İndidəmi boynundan asılıdır?

Roqojin:

– Məndədir, – dedi.

– Di gedək. Özümün yeni həyatımı sənə qarşılamaq istəmirəm; ona görə ki, mənim yeni həyatım başlamışdır! Parfyon, bu gün mənim yeni həyatımın başladığını sən bilmirsən?

– İndi mən özüm görürəm və özüm bilirəm ki, başlayıb; ona elə bu cür də söyləyəcəyəm. Sənə halın heç özündə deyil, Lev Nikolayeviç!

IV

Knyaz Roqojinlə birlikdə öz bağına yaxınlaşanda gördü ki, onun gur işıq yanan eyvanına xeyli adam toplaşmış, səs-küy salırlar; bu onu son dərəcə heyrləndirdi. Şən kompaniyaya toplaşanlar qəhqəhə ilə güldür, qışqırırdılar; hətta, deyəsən, bağıra-bağıra mübahisə edirdilər; ilk nəzərdən görünürdü ki, vaxtlarını şən və şadlıqla keçirirlər. Doğrudan da, knyaz eyvana qalxanda gördü ki, hamı içir, özləri də şampan şərabı içirlər; həm də, deyəsən, içməyə çoxdan başlamışdılar; belə ki, kef edənlərin çoxu artıq ruhlanmışdı; bu isə son dərəcə xoş

təsir bağışlayırdı. Qonaqların hamısı knyazın tanışları idi: lakin təcübü burası idi ki, onların hamısı, sanki çağırılmış adamlar kimi, birdən toplaşmışdılar; halbuki knyaz heç kəsi çağırmamışdı; özünün anadan olduğu günü isə indicə təsadüfən xatırlamışdı.

Knyazın arxasınca eyvana qalxan Roqojin burnunun altında dedi:

– Görünür, şampan şərabına qonaq edəcəyini kimə isə deyibsən, buna görə də onlar yüyürüb gəlirlər; biz bu kələkləri bilirik; bu cür maddəyə bələdik; onlara fit verməyə bənddir... – deyərək, əlbəttə ki, öz yaxın keçmişini xatırlayaraq az qala hiddət və qəzəblə əlavə etdi.

Hamı knyazı qışqırıq və təbriklərlə qarşılayıb, onu dövrəyə aldılar. Bəziləri çox səs-küy salırdı, bir qismi olduqca sakit idi; lakin hamı anadan olma gününü eşidib, onu təbrik etməyə tələsərək, hər kəs öz növbəsini gözləyirdi. Bəzi adamların, məsələn, Burdovskinin burada olması knyazı maraqlandırmışdı, lakin hər şeydən təəccüblü cəhət burası idi ki, həmin dəstəyə birdən-birə Yevgeni Pavloviç də düşmüşdü; knyaz onu görəndə gözlərinə inanmaq da istəmirdi, özü də az qala qorxmışdu.

Qızarıb pötrmüş, sevincdən vəcdə gəlmiş Lebedev elə bu aralıq cəld knyaza yanaşmış izahat verdi; o, möhkəm vurmışdu. Onun naq-qallığından belə məlum oldu ki, məclisdəkilərin hamısı tamamilə təbii olaraq və hətta qəfildən toplaşmışlar. Hamıdan əvvəl, ikinci çağı İppolit gəldi, özünü xeyli yaxşı hiss etdiyi üçün eyvanda oturub knyazı gözləmək qərarına gəldi. O, divanda rahatlandı; sonra Lebedev onun yanına endi, sonra onun bütün ailəsi, yəni general İvolginlə Lebedevin qızları gəldilər. Burdovski İppoliti müşayiət etdiyi üçün onunla birlikdə gəlmişdi. Qanya ilə Ptitsın, deyəsən, təzəlikdə gəlmişdilər. Onlar evin yanından ötürülmüş (onların gəlişi vəzəldə baş verən əhvalatla bir vaxta düşmüş); sonra Keller gəldi, o, anadan olma gününü elan edib, şampan şərabı tələb etdi. Yevgeni Pavloviç cəmi yarım saat bundan qabaq gəlib. Şampan şərabı çıxarmağı və şənlik etməyi Kolya da təkid edirdi. Lebedev məmnuniyyətlə şərab çıxartdı.

Lebedev dili dolaşa-dolaşa knyaza deyirdi:

– Sözsüz öz şərabımı, özümünkünü çıxarmışam! Mənim, öz hesabına edirəm ki, şöhrətləndirim, təbrik edirəm; qonaqlıq da olacaq, qəlyanaltı da; bunları qızım hazırlayır; lakin, knyaz, hərgah siz bilsəydiniz, söhbət hansı mövzu ətrafında qızıb. Hamletin sözləri yadıңызdadır: “Olum, ya ölüm!” Müasir mövzudur, müasir! Suallar

və cavablar... Cənab Terentyev də son dərəcə qızıqıb... yatmaq istəmir! Şampan şərabından bir-iki qurtum içib, zərəri olmaz... Yaxınlaşın, knyaz, özünüz həll edin! Hamı sizi gözləyirdi, hamı ancaq sizin xoşbəxt zəkənizin intizarındadır...

Knyaz Vera Lebedevanın könülaçan, mehriban baxışlarını gördü; o da izdihamin içərisindən keçib knyaza yanaşmağa can atırdı. Knyaz hamının yanından əlini ilk olaraq ona uzatdı; qız məmnunluqdan qıpqırmızı oldu; "elə həmin gündən etibarən ona xoşbəxt həyat" arzuladı. Bunu deyib başıalovlu mətbəxə qaçdı; qız orada qəlyanaltı hazırlayırdı; lakin knyaz gəlməmişdən qabaq da, – işdən ayrılmağa bir dəqiqə macal tapan kimi, – eyvana gəlib, keflənmiş qonaqlar arasında fasiləsiz surətdə davam edən qızğın mübahisəyə, onun üçün ən mücərrəd və əcaib şeylər haqqında gedən fikir mübadiləsinə böyük maraq və diqqətlə qulaq asırdı. Onun ağızı açıq qalan bacısı o biri otaqda, sandığın üstündə yatıb yuxuya getmişdi; lakin oğlan, Lebedevin oğlu Kolya ilə İppolitin yanında dayanmışdı; onun təkəzə ruhlanmış sifətindən görünürdü ki, bu oğlan həzz ala-ala qulaq asır, hələ on saat da buradaca, bir yerdə dayanıb qulaq asa bilər.

Knyaz Veradan sonra o saat İppolitin əlini sıxmaq üçün ona yanaşanda oğlan dedi:

– Mən sizi səbirsizliklə gözləyirdim; özüm də çox şadam ki, siz belə xoşbəxt, məsudsunuz.

– Siz nədən bilirsiniz ki, mən "belə xoşbəxtəm"?

– Üzünüzdən görünür. Cənablarla salamlayıb, cəld burada bizim yanımızda əyləşin. Sizi səbirsizliklə gözləyirdim, – deyərək əlavə edərək, gözlədiyini xüsusilə və mənalı tərzdə gözə çarpdırırdı. Knyazın: "Belə gec oturmaq sizə zərər eləməyə?" sözlərinə o, cavab verdi ki, özü də özünə heyrət edir – necə olmuşdu ki, o, üç gün bundan əvvəl ölmək istəyirdi, həm də özünü heç vaxt bu axşamkı kimi yaxşı hiss etməyib.

Burdovski yerindən sıçrayıb mızıldadı ki, o "elə-belə...", o, İppolitle gəlmişdir; "onu müşayiət edirdi"; o da şaddır; məktubda o, "cəfəngiyat yazıb"; indi isə "sadəcə şaddır..." Sözünü bitirməyib, knyazın əlini möhkəm sıxaraq, stulda oturdu.

Hamıdan sonra knyaz Yevgeni Pavloviçə yanaşdı. O dərhal knyazın qoluna girdi.

Pıçılıtlı ilə knyazın qulağına dedi:

– Mən sizə ikicə kəlmə söz demək istəyirəm, özü də mühüm bir əhvalatla əlaqədar olaraq; bir dəqiqəliyə kənara çəkilək.

Başqa bir səs knyazın o biri qulağına pıçıldadı:

– İki kəlmə, – sonra da ayrı bir əl o biri tərəfdən knyazın qoluna girdi. Knyaz saçı dəhşətli dərəcədə pırtlaşmış, sifəti şilə kimi qızarmış, gözlərini qırpa-qırpa gülən adamın Allah bilir haradan gəlib çıxmış Ferdişsenko olduğunu həmin dəqiqə tanıyıb heyrət etdi.

O soruşdu:

– Ferdişsenko yadınızdadırmı?

Knyaz qışqırdı:

– Siz haradan gəlib çıxıbsınız?

Cəld onlara yanaşan Keller:

– O peşman olub! – deyərək qışqırdı, – o gizlənmişdi, sizin gözüncüze görünmək istəmirdi; orada, küncdə gizlənmişdi, peşmançılıq çəkir, knyaz, özünü günahkar hesab edir.

– Axı nədə, nədə günahkar?

– Mən ona rast gəldim, knyaz, ona bu saat təsadüf edib buraya gətirdim; bu əvəzolunmaz dostlarımdandır; lakin o, peşmandır.

Knyaz, nəhayət, yaxasını onlardan qurtararaq tələsə-tələsə dedi:

– Çox şadam, cənablar; gedin, orada, hamı ilə birlikdə oturun; mən bu saat gəlirəm. – Sonra da cəld Yevgeni Pavloviçə yanaşdı.

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Burada, sizdə maraqlı cəmiyyət toplaşib; sizi burada yarım saat məmnuniyyətlə gözlədim. Məsələ belədir, əzizim Lev Nikolayeviç: Kurmuşevlə hər şeyi yoluna qoyub, sizi arxayın etməyə gəldim; nigaran olmaya bilərsiniz; o, məsələyə olduqca, olduqca ağıllı yanaşdı, xüsusən, mənim zənnimcə, o özü təqsirkardır.

– Hansı Kurmuşevlə?

– Bayaq siz qolundan yapışdığınız adamı deyirəm... O elə qəzəblənib özündən çıxmışdı ki, sabah sizə izahat tələb etmək və duelə çağırmaq üçün adam göndərmək istəyirdi.

– Boşlayın getsin, mənasız şeydir!

– Əlbəttə mənasızdır, elə mənasız da qurtarardı; lakin bizlərdə bu adamlar...

– Siz bundan başqa, bəlkə, ayrı bir məsələyə görə də gəlibsiniz, Yevgeni Pavloviç?

O güldü:

– Hə, əlbəttə, yenə ayrı bir səbəbə görə. Əzizim knyaz, mən sabah sübhdən bu bədbəxtlik münasibətilə (əmim bərədəki əhvalatı deyirəm) Peterburqa gedirəm; təsəvvür edin ki, bütün bunlar düzgündür və məndən savayı bunu hamı bilir. Bütün bu əhvalat məni o dərəcədə heyrətləndirdi ki, oraya (Yepançinlərgilə) getməyə də macal tapmadım; sabah da qayıtmayacağam, ona görə ki, Peterburqda qalacağam, başa düşürsünüzmü? Ola bilsin, üç gün buraya gələ bilmədim, – sözün qıyası, mənim işlərim dolaşdı. Məsələ çox da mühüm deyil, lakin düşündüm ki, vaxtı itirmədən, yəni yola düşənədək, sizinlə açıq və aydın şəkildə söhbət edərək, bəzi şeyləri aydınlaşdırmalıyam. Hərgah müsaidə etsəniz, indi oturub, məclis dağılanadək gözləyərim, həm də ki, mənim daha getməli bir yerim yoxdur; elə həyəcanlanmışam ki, heç yatmayacağam da. Nəhayət, adamı ağınabozuna baxmadan, bu cür təqib etmək vicdansızlıq və ədəbsizlikdir, fəqət sizə açıq deməliyəm ki, əzizim knyaz, sizdən dostluq köməyi diləmək üçün gəlmişəm; misilsiz insansınız, yəni hər addımbaşı yalan satanlardan deyilsiniz; hələ bəlkə də, yalan heç dilinizə gəlməz, mənə isə bir məsələdə dost və məsləhətçi lazımdır, ona görə ki, indi özümlə lap bədbəxt adamlardan biri hesab edirəm...

O yenə güldü.

Knyaz bir dəqiqə fikirləşdi:

– Bədbəxtlik burasındadır ki, siz onlar dağılışanadək gözləmək istəyirsiniz, lakin axı Allah bilir bu nə vaxt olacaq. Biz indi parka çıxsaq, yaxşı olmazmı; onlar gözləyərlər; mən üzr istəyərim.

– Yox-yox, müəyyən məqsədlə təcili söhbət etməyimizə görə bizdən şübhələnməməlidirlər; bunun üçün xüsusi səbəblərim var: burada bizim münasibətlərimizlə olduqca maraqlanan adamlar vardır, – siz bunu bilmirsiniz, knyaz? Hərgah bizim ancaq təcili surətdə görüşməyimizi deyil, ümumiyyətlə, ən yaxın və dostcasına əlaqə saxladığımızı görsələr daha yaxşı olar, – başa düşürsünüzmü? Onlar iki saatdan sonra dağılısacaqlar; iyirmi dəqiqə, ən çoxu yarım saat vaxtınızı alacağam...

– Canım, lütf edin, buyurun; xahiş edirəm; izahatsız da sizin gəlinizə şadam; dostcasına münasibətlər haqqında dediyiniz səmimi sözlər üçün isə olduqca minnətdaram. Mənim bu gün fikri dağınıq olmağımı bağışlayın; bilirsinizmi, bu dəqiqə nə isə heç diqqətli ola bilmirəm.

Yevgeni Pavloviç sezilməyən istehza ilə gülümsəyib mızıldadı:

– Görürəm, görürəm. – O bu axşam daim gülmürdü.

Knyaz diksindi:

– Siz nə görürsünüz?

Yevgeni Pavloviç aydın suala cavab verməyib yenə də gülümseyirdi:

– Sizin heç ağılnıza gəlmirmi, əzizim knyaz, ağılnıza da gəlmirmi ki, mən sadəcə olaraq sizi aldatmaq və sözarası sizdən bir şey öyrənmək üçün gəlmişəm, hə?

Nəhayət, knyaz da güldü:

– Sizin söz almaq üçün gəlmiş olduğunuza heç bir şübhə yoxdur: hətta, ola bilsin, məni bir az aldatmaq qərarına gəlibsiniz. Lakin heç eybi yoxdur, sizdən qorxmuram; həm də ki, indi mənim üçün, nə isə heç bir şeyin fərqi yoxdur, inanırsınızmı? Bir də ki... bir də mən hər şeydən əvvəl inanmışam ki, siz hər halda çox yaxşı adamsınız; bir halda ki, belədir, onda biz, yəqin, məsələni, doğrudan da, dostcasına dil tapıb qurtarıq. Mənim çox xoşuma gəlibsiniz, Yevgeni Pavloviç, siz... mənəcə, olduqca, olduqca yaxşı, nəcib adamsınız.

Yevgeni Pavloviç sözünü belə bitirdi:

– Hər halda sizinlə iş görmək, hətta nə cür iş olursa olsun, çox xoşdur; gedək sizin sağlığınıza bədə qaldıracağam; sizə gəlməyimə olduqca, olduqca məmnunam. – A! – o birdən dayandı, – bu cənab İppolit sizə köçüb?

– Hə.

– Mən bilən, o axı indi ölməyəcək?

– Necə məgər?

– Heç, elə-belə; burada onunla yarım saat vaxt keçirdim...

İppolit bütün bu vaxt ərzində knyazı gözləyir, onunla Yevgeni Pavloviç kənarda söhbət edəndə daim onlara baxırdı. Onlar masaya yanaşanda İppolit həyəcanlandı. O narahat və nigaran idi; nə isə daxilən coşmuşdu, alını tər basmışdı. Onun alışıb yanan gözlərindən görünürdü ki, nədənsə daim nigarandır, elə bil, səbri tükənmişdi; gözünü gəzdirib hər şeyə baxır, adamlara bir-bir nəzər salırdı. Səsküylü ümumi söhbətdə bu vaxta qədər fəal iştirak etməyinə baxmayaraq, hiss olunurdu ki, onun vəcdə gəlməsi ancaq iztirablı həyəcanın nəticəsidir; əslində söhbəti o, diqqətlə dinləmirdi, onun mübahisəsi rəbitəsiz, gülməli və laqəydcəsinə təzadlı idi; bir mövzu

ətrafında bir dəqiqə əvvəl qızgınlıqla başladığı söhbəti bitirməyib yarımçıq qoyurdu. Knyaza dedilər ki, bu axşam İppolitın iki qədəh şampan şerabı içməsinə heç kəs mane olmadı, özü də onun qarşısındakı dolu qədəh üçüncüdür; knyaz buna heyrətləndi, təəssüf etdi. Lakin o bundan ancaq iş-işdən keçəndən sonra xəbər tutmuşdu, hələlik isə onun şerab içməsi o qədər də hiss olunmurdu.

İppolit qışqırdı:

– Onu bilirsinizmi ki, sizin anadan olduğunuz günün məhz bu gün olmasına mən hədsiz dərəcədə şadam!

– Nə üçün?

– Görürsünüz; cəld olun, əyləşin, əvvələn, ona görə ki, sizin bütün bu... camaatınız toplaşib. Mən elə bu cür də güman etmişdim ki, camaat toplaşacaq; ömrümdə birinci dəfədir ki, mənim gümanım düz çıxır! Amma heyif ki, sizin anadan olduğunuz gün olmasını bilmirdim, yoxsa hədiyyə ilə gələrdim... Ha-ha! Hə, bəlkə də, mən hədiyyə ilə gəlmişəm! Səhərin açılmasına çoxmu var?

Ptitsın saata baxaraq dedi:

– Səhərin açılmasına iki saatdan da az qalıb.

Kim isə dedi:

– Əşi, indi bayır elə işıqdır ki, onsuz da mütaliə etmək olar, səhərin açılması nəyə gərəkdir?

– Ona görə gərəkdir ki, mən günəşin çıxmasını görmək istəyirəm. Knyaz, necə düşünürsünüz, günəşin sağlığına bədə qaldırmaq olarmı?

İppolit komanda verirmiş kimi, çəkinib eləmədən üzünü hamıya tutub qabalıqla soruşurdu; deyəsən, özü bunu hiss etmirdi.

– Eybi yoxdur, içərik; ancaq, İppolit, siz dincəlsəniz yaxşı olmazdı mı?

– Siz daim yatmaqdan danışırsınız, knyaz; siz mənim dayəmsiniz! Günəş görünüb, səmada “səslənən” kimi (bunu şerlə kim deyib. “Səmada günəş səsləndi?” Mənasız olsa da, yaxşı deyib!) – biz yatacağıq, Lebedev! Axı günəş həyat mənbəyidir, elə deyilmi? Apokalipsisdə “həyat mənbələri” nə deməkdir? Knyaz, siz “Yovşan ulduzu” haqqında bir şey eşidibsinizmi?

Eşitmişəm ki, Lebedev bu “Yovşan ulduzu”nu Avropaya yayılmış dəmiryol şəbəkəsi hesab edir.

Hamı gülməyə başlamışdı, Lebedev sanki bunun qarşısını almaq istəyərək, yerindən dik qalxıb əl-qolunu oynada-oynada qışqırdı:

– Yox, müsaidə edin, belə olmaz! Müsaidə edin! Bu cənablarla... bütün bu cənablar – Lebedev birdən knyaza sarı döndü, – axı bu müəyyən maddələrdə belədir, məsələ burasındadır, – o utanıb qızarmadan əli ilə masanı iki dəfə taqqıldatdı, buna görə gülüş səsləri daha da şiddətləndi.

Lebedev həmişəki kimi, öz adı “axşam” vəziyyətində olsa da, bu dəfə həddən artıq həyəcanlı idi; özü də bir az qabaqca xəyli davam etmiş “elmi” mübahisə nəticəsində əsəbiləşmişdi; belə hallarda isə o öz opponentləri ilə misilsiz və açıqdan-açığa dərin nifrət hissi ilə danışırdı.

– Bu elə deyil! Knyaz, biz yarım saat bundan əvvəl şərtləşmişdik ki, heç kəsin sözünü kəsməyək; biri danışanda saqqıldayıb gülməyək; ona bütün fikrini ifadə etməyə imkan verək, ancaq bundan sonra allahsızlar da, hərgah istəsələr, qoy etiraz etsinlər; biz generalı sədr təyin etmişik, odur, əyləşib! Yoxsa ki nə təhər ola bilər? Beləliklə, yüksək ideyadan, dərin ideyadan dəm vurub, hər adamı çaşdırmaq olar...

Səslər eşidildi:

– Əşi, danışın, danışın: heç kəs sizi çaşdırmır!

– Danışın, ancaq sözü azdırmayın.

Kim isə soruşdu:

– O “Yovşan ulduzu” nə cür şeydir?

Bir az əvvəl müəyyən edilmiş sədrlik yerində təkəbbür və qürurla əyləşən general İvolgin cavab verdi:

– Heç bir şey bilmirəm!

Oturduğu stulda böyük zövq və nəşə ilə, səbirsizliklə qurcalanan Keller bu aralıq dedi:

– Knyaz, bütün bu mübahisələr və əsəbiliklər, əlbəttə, elmi mübahisələr, mənim olduqca xoşuma gəlir, – elmi və siyasi mübahisələr, – deyə o birdən və gözlənilmədən, onunla, demək olar, yanaşı oturan Yevgeni Pavloviçə müraciət etdi. – Bilirsinizmi, ingilis parlamentləri haqqında qəzetlərdə yazılanları oxumağı son dərəcə xoşlayıram, yeni orada onların nə barədə mühakimə yürütdükləri mənada demirəm (bilirsinizmi, mən siyasətçi deyiləm), o mənada ki, onların öz aralarında bir-biri ilə söhbət etmələri, necə deyirlər, özlərini siyasətçi kimi aparmaq qaydaları xoşuma gəlir; görün onlar bir-birinə necə müraciət edirlər: “Qarşıda əyləşən necib vikont”, “mənim fikrimə şerik olan alicənab qraf”, “öz təklifi ilə Avropanı heyratə

salmış mənim nəcib opponentim”, yəni bax bütün bu ifadə tərzləri, azad xalqın bütün bu parlamentarizmi – bizim kimilər üçün olduqca cəlbədicə şeydir! Mən heyran oluram, knyaz. Sizə and içirəm, Yevgeni Pavloviç, qəlbimin dərinliklərində həmişə artist olmuşam.

Başqa bir bucaqda Qanya qızısb özündən çıxırdı:

– Yaxşı, bundan sonra necə olmalıdır, sizin dediklərinizdən belə çıxır ki, dəmiryollar lənətə gəlmiş şeydir, onlar bəşəriyyət üçün fəlakətdir, onlar “həyat mənbələrini” bulandırmaq üçün göydən yerə düşmüş bələdir?

Qavrila Ardalionoviç bu axşam xüsusilə həyəcanlı idi, kefi də kök idi; knyaza elə gəldi ki, o hətta az qala sevinib şadlanır. O, Lebedevlə, əlbəttə, zarafat edir, onu qızıdırırdı. Lakin bir az sonra özü də qızıdı.

Eyni zamanda həm özündən çıxan, həm də hədsiz zövq duyan Lebedev etiraz edirdi:

– Dəmiryollar deyil, xeyr! Əslində həyat mənbələrini təkcə dəmiryollar korlamazlar, bütünlüklə bunların hamısı lənətə gəlmiş şeylərdir; bizim son əsrlərimizin bütün bu əhvali-ruhiyyəsi, onu, ümumiyyətlə, həm elmi, həm də əməli cəhətdən bütövlükdə götürəndə, bəlkə də, həqiqətən lənətlənmişdir.

Yevgeni Pavloviç soruşdu:

– Yəqinmi lənətlənmişdir, yoxsa ancaq bəlkə mi? Belə məsələdə bu axı mühümdür.

Lebedev çoxqunluqla təsdiq etdi:

– Lənətlənmişdir, lənətlənmişdir, yəqin lənətlənmişdir!

Ptitsın gülümsəyib dedi:

– Tələsməyin, Lebedev, siz səhərlər daha mehriban olursunuz. Lebedev çoxqunluqla ona tərəf döndü:

– Amma axşamlar daha açıq danışırım! Axşamlar daha səmimi və daha açıq danışırım! Daha sadətil və daha düz danışan, daha namuslu və daha mötəbər oluram; bununla da özümü zərbə altına salsam da, vecimə deyil; indi sizin hamınızı, bütün allahsızları meydana çağırırım: dünyanı nə ilə xilas edəcəksiniz, normal yolu harada və nədə tapırsınız, – siz elm, sənaye adamları, assosiasiya şəxsləri, əmək haqlarını verənlər və sairəmi? Nəylə? Kreditləmi? Kredit nə deməkdir? Kredit sizi hara aparıb çıxaracaq?

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Amma sizin fikirlərinizdə çox maraqlı əlamətlər var!

– Mənim rəyim belədir ki, bu cür məsələlərlə maraqlanmayan adam kübar cəmiyyət şənapanıdır¹.

Ptitsın dedi:

– Heç olmazsa bu, ümumi həmrəyliklə mənafeələrin müvazinətinə gətirib çıxarar.

– Ancaq və ancaq! Şəxsi xudpəsəndliyi və maddi zərurəti ödəməkdən savayı heç bir mənəvi əsası nəzərə almadanmı? Zərurət üzündən ümumi dinclik, ümumi xoşbəxtlik! Mərhəmətli və lütfkar cənab, cəsarət edib sizdən soruşuram, sizin fikrinizi düzgünmü başa düşmüşəm?

Artıq ciddi surətdə qızıbmış Qanya dedi:

– Axı hamı üçün yaşamaq, yemək, içmək zərurəti, nəhayət, ümumi birlik və mənafeələrin ittifaqı olmadan sizin bu zərurəti təmin edə bilməyəcəyinizə tamamilə, elmi surətdə əmin olduğunuz, gərək ki, bəşəriyyətin gələcək əsrləri üçün istinad nöqtəsi və “həyat mənbəyi” olmaq üçün kifayət qədər möhkəm fikirdir.

– Yeyib-çmək zərurəti, yəni yalnız və yalnız özünü mühafizə etmə duyğusu...

– Axı təkcə özünü mühafizə etmə duyğusu məgər azdırmı? Axı özünü mühafizə etmə duyğusu – bəşəriyyətin normal qanunudur...

Yevgeni Pavloviç qəflətən qışqırdı:

– Bunu sizə kim deyib? Qanun – həqiqət deməkdir, lakin bu da viran etmə, dağıtma qanunu qədər normaldır; hətta çox güman ki, özünü viran etmə qanunu qədər normaldır. Bəşəriyyətin bütün normal qanunu məgər yalnız özünü mühafizə etməkdən ibarətdirmi?

İppolit cəld Yevgeni Pavloviçə tərəf dönərək, onu hədsiz maraqla süzüb:

– Ehe! – deyər qışqırdı: lakin görəndə ki, o gülür, özü də gülməyə başladı; onunla yanaşı dayanan Kolyanı dümsükləyərək, ondan yenə saati soruşdu; hətta Kolyanın gümüş saatını qabağına çəkərək səbirsizliklə saatın əqrəbinə baxdı. Sonra sanki hər şeyi unudaraq, divanda uzandı, əllərini başının altına qoyub tavana tamaşa etməyə başladı; yarım dəqiqədən sonra o artıq yenə də qəddini düzəldib, masanın arxasında oturmuşdu; son dərəcə qızısb özündən çıxmış Lebedevin çərən-ləməsinə qulaq asırdı.

Lebedev Yevgeni Pavloviçin paradoksundan çox möhkəm yapışdı:

¹ Avara, veyil

– Bu, hiyləgər və istehzalı fikirdir, beyin dolduran fikirdir! Rəqibləri qızıqdırıb dalaşdırmağa təhrik etmək məqsədilə irəli sürülmüş fikirdir, – lakin düzgün fikirdir! Ona görə ki, kübar cəmiyyət adamoy-nadanı və süvari zabiti olduğunuz halda (bununla belə, istedadından məhrum deyilsiniz!) fikrinizin nə dərəcədə dərin fikir olmasını, nə qədər düzgün fikir olduğunu heç özünüz də bilmirsiniz! Bəli. Özüni viran etmə qanunu və özünü mühafizə etmə qanunu bəşəriyyətdə eyni dərəcədə qüvvətlidir! İblis bizə hələ məlum olmayan qədim zamanlardan bəri bəşəriyyət üzərində eyni dərəcədə hökmranlıq edir. Siz gülürsünüz? Siz iblisə inanmırsınız? İblisə inanmamaq fransız fikridir, yüngül fikirdir. Siz onu bilirsinizmi iblis kimdir? Onun adını bilirsinizmi? Siz hətta onun adını da bilmədən, Volter kimi, onun formasına gülürsünüz; onun siz özünüz icad etmiş olduğunuz dirnaqlarını, quyruğunu və buynuzlarını lağa qoyursunuz; ona görə ki, cin-şeytan aləmi, sizin onlar üçün icad etdiyiniz dirnaq və buynuzlar aləmi deyil, böyük və zəhmli aləmdir. Lakin indi məsələ bunda deyil!..

İppolit qəflətən:

– Siz nədən bilirsiniz indi məsələ onda deyil? – deyər qışqıraraq, elə bil, dərin həyəcan içərisində qəhqəhə ilə güldü.

Lebedev onu təriflədi:

– Məharətli və eyhamlı fikirdir! Lakin məsələ yenə də onda deyil; bizim söhbətimizdə məsələ ondadır ki, müəyyən sahələrin güclənməsi nəticəsində “həyat mənbələri” zəifləməyib ki...

Kolya qışqırdı:

– Dəmiryolların güclənməsi nəticəsində?

– Gənc, lakin coşqun fikirli cavan oğlan, dəmiryollar nəqliyyatının deyil, dəmiryolların, necə deyirlər, mənzərə, bədii ifadə vasitəsi təşkil edə biləcəyi bütün istiqamətin. Tələsirlər, gurultu qoparırlar, taqıltılı salırlar və deyirlər ki, bəşəriyyətin səadəti üçün tələsirlər! Bir nəfər həyatdan uzaqlaşmış mütəfəkkir şikayətlənir ki, “bəşəriyyət aləmi hədsiz səs-küylü və sənayeli olur, mənəvi rahatlıq azdır”. Hər tərəfi gözib doluşan başqa bir mütəfəkkir ona: “Qoy olsun, lakin ac-yalavac bəşəriyyətə taxıl daşıyan arabaların taqıltısı, bəlkə də, mənəvi rahatlıqdan yaxşıdır”, deyər qalibiyyətlə cavab verərək, ondan qürurla uzaqlaşır. Rəzil Lebedev, mən bəşəriyyətə taxıl daşıyan arabalara inanmıram! Ona görə ki, bütün bəşəriyyətə taxıl daşıyan arabalar hərəkət tərzini mənəvi cəhətdən əsaslandırmadan, daşınan

taxılla bəşəriyyətin xeyli hissəsini hədsiz soyuqqanlıqla zövq və səfadan məhrum edə bilərlər ki, bu da bir zaman baş vermişdi!..

Kim isə dedi:

– Həmin bu arabaları hədsiz soyuqqanlıqla məhrum edə bilər? Lebedev suala əhəmiyyət vermədən iddia etdi:

– Bu da baş vermişdi, artıq bəşəriyyətin dostu olan Maltus meydana çıxmışdı. Lakin bəşəriyyətin, mənəvi əsasları səbatsız olan dostu bəşəriyyətin qanını içəndir; biz hələ onun şöhrətpərəstliyini demirik; ona görə ki, bəşəriyyətin bu saysız-hesabsız dostlarından birinin qururunu təhqir etsəniz, o dərhal, xırdaçı qisasçılıq niyyəti ilə dünyanı dörd tərəfdən yandırmağa hazır olacaq, – birde ki, ədalətlə desək, elə bizim hər birimiz, hamıdan rəzil məxluq olan mən özüm də, eynilə bu cür hərəkət edərdik; ona görə ki, mən, ola bilsin, birinci olaraq getirər, özüm isə qaçardım. Lakin məsələ yenə də bunda deyil!

– Əşi, nəhayət, bir deyin görək bəs nədədir?

– Təngə gətirdi!

– Məsələ ötən əsrlərdən qalma bir lətifədir, ona görə ki, mən keçən əsrlərə aid bir lətifə söyləməyi lazım bilirəm. Bizim zəmanəmizdə, bizim vətənimizdə, – ümidvaram ki, vətəni siz də mənim qədər sevirsiniz, cənablar, ona görə ki, mən öz tərəfimdən hətta bütün qanıma son qətrəsinə qədər axıtmağa hazırım...

– Hə, sonra! Sonra!

– Bizim vətənimizdə, elə Avropanın özündə də, bəşəriyyət, mümkün olan hesablamalara əsasən və mənim yadımda qalılardan məlumdur ki, indi ən çoxu əsrin hər dördüdə birində, başqa sözlə desək, iyirmi beş ildə bir dəfə hər yerdə baş verən ümumi və dəhşətli qəhətlik və aclığa məruz qalır. Rəqəmin dəqiq olmasını iddia etmirəm, lakin son dərəcə nadir müqayisəlidir.

– Nəylə müqayisəli?

– On ikinci əsrlə və hər iki tərəfdən ona yaxın olan əsrlərlə. Ona görə ki, yazıçıların yazıb iddia etdiklərinə görə, o zaman bəşəriyyət iki ildə bir dəfə, yaxud da heç olmazsa üç ildə bir dəfə ümumi qəhətlik və aclığa məruz qalırdı; belə ki, bu cür vəziyyətdə, adam əməlini gizli saxlasa da, hətta antropofagiyaya¹ əl atırdı. Bu cür

¹ Adamyeme

müftəxor və tüfeylilərdən biri, qocalanda öz-özünə və heç bir məcburiyyət olmadan elan etdi ki, o özünün uzun sürən yoxsul həyatı müddətində, şəxsən və tamamilə gizli olaraq altmış nəfər rahibi və bir neçə kübar körpəni – ən çoxu altı körpəni – öldürüb yemişdir; yəni körpələrin sayı yemiş olduğu ruhanilərin sayına nisbətən xeyli az olmuşdur. Belə məlum olub ki, bu adam yaşlı kübarlara bu məqsədlə heç vaxt toxunmayıbmış.

Sədrin özü, general, az qala inciyərək qışqırdı:

– Bu heç ola bilməz! Ağalar, mən onunla tez-tez mühakimə yürüdüür, mübahisə edirəm; həmişə də bu cür fikirlər ətrafında, lakin o, çox tez-tez elə mənasız şeylər irəli sürür ki, adamın az qala qulaqları da tutulur: bu fikirlərdə zərrə qədər də həqiqətə uyğunluq yoxdur!

– General! Karsın mühasirəsini yadına sal; siz isə cənablar, onu bilin ki, mənim lətifəm xalis həqiqətdir. Öz tərəfindən isə onu deyə bilərəm ki, hər bir həqiqətin sarsılmaz qanunları mövcud olsa da, demək olar, həmişə ağla sığmayan və həqiqətə uyğun olmayan kimi görünür. Həm də həqiqətə nə qədər yaxın olursa, bəzən bir o qədər də həqiqətə uyğun görünür.

Hamı güldüdü:

– Əşi, məgər altmış rahibi yemək olar?

– O adam bu rahibləri, məlum məsələdir ki, birdən deyil, ola bilsin, on beş, yaxud iyirmi il ərzində yemişdir ki, bu da tamamilə aydın və təbiidir...

– Həm də təbiidir?

Lebedev pedantcasına öcəşkənlik və israrla dedi:

– Həm də təbiidir! Bir də ki, hər şeydən başqa, katolik rahibi öz təbiəti etibarını ilə üzüyola və hər şeylə maraqlanırdı; onu tovlayıb meşəyə, yaxud da hər hansı xəlvət bir yerə çəkərək, onunla yuxarıda göstərilən kimi rəftar etmək olduqca asandır, – lakin mən hər halda iddia etmirəm ki, yeyilmiş adamların miqdarı görünməmiş çox, hətta ifrat dərəcədədir.

Knyaz birdən dedi:

– Bəlkə, bu doğrudan da həqiqətdir, cənablar.

Knyaz bu vaxta qədər dinməz-söyləməz oturaraq, mübahisə edənləri dinləyir, söhbətə qarışmırdı; hamı şaqqıldayıb güləndə o da ürəkdən qəhqəhə ilə güldüdü. Görünürdü ki, meclisin bu cür şən, səsküylü keçməsinə o, son dərəcə sevinir; hətta onların çox şərab içmə-

lərinə də şad idi. O bütün gecə ərzində, bəlkə bir kəlmə də danışmazdı, lakin birdən nə isə danışmaq fikrinə düşdü. Özü də fəvqəladə ciddi surətdə danışmağa başladı; belə ki, birdən hamı ona fikir verdi.

– Mən, cənablar, əslində onu demək istəyirəm ki, o zaman bu cür qəhətlik və acılıqlar tez-tez baş verirdi. Tarixi pis bilməyimə baxmayaraq bu barədə mən də eşitmişəm. Lakin, deyəsən, elə bu cür də olmalı idi. Mən İsveçrə dağlarına ayaq basanda dağ yamaclarında, sıldırım qayalıqlarda, özü də ən azı yarım verst uzunluğu olan dik qayalıqda tikilmiş (bu o deməkdir ki, bir neçə verst cığırlarla piyada getmək lazım idi) qədim rıtsar qalalarının viranəliklərinə baxdıqca son dərəcə heyrət edirdim. Qalanın nə olduğu məlumdur; bu, dağ kimi qalaqlanmış daşlardır. Dəhşətli, qeyri-mümkün işdir! Həm də bunu, əlbəttə, bütün bu yoxsul insanlar, vassallar tikmişlər. Bundan başqa, onlar cürbəcür töycü verib, ruhaniləri bəsləməli idilər. Belə bir vəziyyətdə özünü təmin edib, torpaq şumlamaq imkanı haradan ola bilərdi? Bir də ki, o zaman belələri az idi, yəqin ki, acından dəhşətli surətdə qırılırlarmış; həm də ola bilsin, yeməyə heç bir şeyləri yox imiş. Mən hətta bəzən düşünürdüm: necə olub ki, o zaman bu xalq bütünlüklə qırılmayıb, onun başına bir müsibət gəlməyib, o buna necə dözüb, necə davam gətirib? Adam yeyənlər mövcud olub, ola bilsin, sayca lap çox olublar; Lebedev bu cəhətdən, şübhəsiz, haqlıdır; ancaq bilmirəm ki, o nə üçün buraya məhz rahibləri qatdı, bununla o nə demək istəyir?

Qavrila Ardalionoviç izah etdi:

– Yəqin onu demək istəyib ki, on ikinci əsrdə ancaq rahibləri yemək olardı, ona görə ki, tək-cə rahiblər kök və yağlı idilər.

Lebedev qışqırdı:

– Çox gözəl, əla və ən düzgün fikirdir! Ona görə ki, bu adam kübar şəxsiyyətlərə heç toxunmayıb da. Altmış nəfər ruhani içəri-sində bir dənə də kübar yoxdur; həm də bu dəhşətli fikirdir, tarixi fikirdir, statistik fikirdir; nəhayət, bacarıqlı adam əlində tarix elə bu cür faktlardan yararır; ona görə ki, rəqəmlə, dəqiq olaraq göstərilir ki, ruhanilər, hər bir halda, o zamankı bəşəriyyətin bütün yerdə qalan hissəsindən altmış dəfə xoşbəxt və firavan yaşayırlarmış. Həm də, ola bilsin, hər halda bütün yerdə qalan bəşəriyyətdən altmış dəfə kök və yağlı imişlər...

Hər tərəfdən qəhqəhə səsləri ucalırdı:

– Mübaliğədir, mübaliğədir, Lebedev!

Knyaz sual verməyə davam edirdi:

– Bunun tarixi fikir olması ilə mən razıyam, lakin siz bunu nə məqsədlə deyirsiniz? (Knyaz çox ciddi danışdı; halbuki hamı Lebedevi lağa qoyur, gülmədi; knyazın isə sözlərində nə bir zarafat əlaməti hiss olunurdu, nə də istehza, buna görə də, onun danışığı ahəngi bütün məclisin ümumi ahəngi içərisində istər-istəməz komik şəkli alırdı; bir az da keçsə, knyazı da lağa qoyub gülməyə başlayacaqdılar, lakin knyaz bunu hiss etmirdi.)

Yevgeni Pavloviç knyaza sarı əyildi:

– Knyaz, məgər görmürsünüzmü ki, o, dəlidir? Mənə bayaq burada dedilər ki, vəkillik eşqinə düşdüyü üçün və vəkil nitqləri irad edə-edə ağı çasıb; özü də imtahan vermək istəyir. Gözəl bir parodiya olacaq, mən bunu gözləyirəm.

Bu aralıq Lebedev gurultulu nitq irad edirdi:

– Mən məsələni nəhəng bir nəticəyə müncər etmək istəyirəm. Lakin gəlin hər şeydən əvvəl cinayətkarın psixoloji və hüquqi vəziyyətini təhlil edək. Biz görürük ki, cinayətkar, yaxud necə deyirlər, mənim sifarişçim, yeməyə ayrı bir şey tapmağın qətiyyəni mümkün olmadığına baxmayaraq, özünün əcaib müvəffəqiyyət qazandığı müddət ərzində bir neçə dəfə peşman olur, tövbə etmək istəyib, ruhaniliyi boynundan atmaq fikrinə düşür. Biz bunu faktlardan aydın görürük, axı belə qeyd edilir ki, o, hər halda, beşmi, yoxsa altımı körpə yeyib: bu, nisbətən cüzi rəqəmdir, lakin burası var ki, başqa cəhətdən əlamətdardır. Görünür, dəhşətli vicdan əzabı çəkdiyi üçün (çünki mənim sifarişçim dindar və insafli şəxsdir, bunu sübut edəcəyəm), həm də günahını mümkün qədər yüngülləşdirmək üçün bu adam, sınaq məqsədi ilə altı dəfə rahib etini kübar eti ilə əvəz etmişdir. Bunu sınaq üçün etməsi də yenə şübhəsizdir; çünki bunu hərgah ancaq qastronom baxımından etmiş olsaydı, onda altı rəqəmi hədsiz cüzi olardı: nə üçün otuz deyil, altıca dənə? (Mən yarıbayarı götürürəm.) Lakin hərgah bu, ancaq sınaq olubsa, dini ehkamlara qarşı hörmətsizlik göstərmiş, onları təhqir etmək qorxusu qarşısında təkə ümidsizliyə qapılmaq nəticəsində baş veribsə, onda altı rəqəmi tamamilə aydınlaşır; ona görə ki, vicdan əzabından xilas olmaq üçün altı sınaq, kifayətdən də kifayətdir; ona görə ki, sınaqlar axı müvəffəqiyyətli ola bilməzdi. Həm də, əvvələn, mənim zənnimcə, körpə həddən artıq balacadır, yəni iri deyil; belə ki, müəyyən vaxt ərzində

ruhanilərə nisbətən, kübar körpələri üç dəfə, beş dəfə artıq tələb olunardı; belə ki, günah da bir tərəfdən azalardısı, başqa tərəfdən, keyfiyyət etibarını ilə olmasa da, kəmiyyət etibarını ilə artardı. Cənablar, bu cür mühakimə yürütməklə, mən, əlbəttə, on ikinci əsr cinayətkarının qəlbində lütfkar şəxs kimi təcəssüm edirəm. O ki, qaldı on doqquzuncu əsrin adamı olan mənə, mən, ola bilsin ki, başqa cür də mühakimə yürüdərdim; bunu sizə bildirirəm, ona görə də, cənablar, sizin mənə diş ağırtmağınız tamamilə əbəsdir, sizin üçün isə general, lap ayıbdır. İkincisi, şəxsən mənim zənnimcə, körpə qidalı deyil, hətta ola bilsin, həddən artıq şirin və ürəkverandır: belə ki, tələbat və ehtiyacı ödəməyib, ancaq vicdan əzabına səbəb olur. İndi məsələnin sonu, final, cənablar, final; o zamanın və bizim dövrümüzün ən böyük məsələlərindən birinin sirrini təşkil edən final! Cinayətkar işi bununla qurtarır ki, gedib öz əməllərinin üstünü açaraq ruhanilərə söyləyir, özünü hökumətə əlinə verir. Sual olunur ki, o zamanın qaydalarına görə bu adam nə cür əzablara məruz qalacaqdı, nə cür cəzalarına bağlanmalı, hansı tonqalların və od-alovların içində yandırılmalı idi? Gedib özünü çuğullamağa onu kim vadar etmişdi? Son nəfəsinə qədər bu işi məxfi saxlayıb, sadəcə olaraq, altmış rəqəmində nə üçün dayanmamışdır? Nə üçün ruhanilikdən sadəcə əl çəkib, tövbə edərək, biyabannışın olmamışdır? Nəhayət, nə üçün özü rahibliyə daxil olmamışdır? Bax, sualın cavabı elə bundadır! Demək, tonqallar və od-alovdan, hətta iyirmi illik adətərdəlikdən də güclü nə isə bir şey var idi! Deməli, bütün bu bədbəxtliklərdən, qəhətlik və qıtlıqlardan, işgəncələrdən, taundan, cüzamdan da güclü olan, qəlbə istiqamət verən, insanlar arasında əlaqə yaradan və həyat mənbələrini qidalandıran fikirlər mövcud imiş ki, bunsuz o zamankı bəşəriyyət bütün o cəhənnəm əzablarına dözüb davam gətirə bilməzdi! Bizim əxlaqsızlıqlar və dəmiryollar əsrimizdə... (yəni bizim gəmilər və dəmiryollar əsrimizdə demək lazımdır; lakin mən: bizim əxlaqsızlar və dəmiryollar əsrimizdə deyirəm, ona görə ki, mən sərxoş, lakin ədalətliyəm!) mənə bu cür qüvvəyə bənzər bir şey göstərin görüm! Siz mənə hazırkı bəşəriyyət arasında əlaqə yaradan bir fikir, həmin əsrlərdə mövcud olmuş qüvvətli fikrin heç olmazsa yarısına bərabər olan bir fikir göstərin görüm! Sizdən kim cəsarət edib, nəhayət, deyə bilər ki, həyat mənbələri bu “ulduz” altında, insanların əl-ayağını sarımış bu şəbəkə altında zəifləməmiş, bulanmamışdır. Özünüz də mənə sizin rifahınızla, sizin sərvətlərinizlə, qəhətliyin nadir olması

ilə və yol nəqliyyatının sürəti ilə qorxutmayın! Sərvət çox olsa da, qüvvə azdır; əlaqələndirici fikir qalmayıb; hər şey yumşalıb; hər şey tərləyib, hamı tərləyib! Hamı, hamı, biz hamımız tərləmişik!.. Lakin kifayətdir, indi məsələ bunda deyil, məsələ ondadır ki, çox hörmətli knyaz, necə bilirsiniz, qonaqlar üçün hazırlanmış qəlyanaltı haqqında sərəncam versək yaxşı olmazmı?

Dinləyicilərdən bəzilərinə az qala hiddətləndirib özündən çıxarmış Lebedev (onu qeyd etmək lazımdır ki, şərab şüşələri daim açılıb boşalırdı), öz nitqini qəlyanaltı haqqındakı gözlənilməz sözlərlə bitirdiyi üçün bütün rəqiblərini yumşaltmış, onun təqşirindən keçdilər. Lebedev özü bu cür xülasəni “mətləbi vəkil ustalıqı ilə dəyişmək məharəti” adlandırdı. Yəne şən gülüş səsləri ucaldı; qonaqların kefi açıldı; sustalmış əzalarını bir az hərəkətə gətirmək, evvanda gəzinmək üçün hamı masanın arxasından qalxdı. Lebedevin nitqindən narazı qalan tək Kellər idi, özü də son dərəcə həyəcanlanmışdı.

Kellər hamını, qabağına kim çıxırdısa dayandırır ucadan deyirdi:

– Maarifə hücum edir, on ikinci əsr vəhşiliyini təbliğ edir, özilib büzülür, hətta heç bir səmimi, ürək sözü də ağzından çıxmıdı; müsaibə edin soruşum ki, bəs o özü evini hansı yollarla ələ keçirib?

Başqa bir bucaqda da general başqa dinləyicilərə, həm də, duy-məsindən yapışmış olduğu Ptitsına deyirdi:

– Mən apokaliptisi məharətlə şərh edən adam görmüşəm, mərhum Qriqori Semyonoviç Burmistrovu deyirəm: o, necə deyərler, qəlbləri alovlandırır. Özü də, əvvələn, eynəyini taxır, qara meşin cildli qədim böyük kitabı açır; həm də, saqqalı ağarmışdı; ianələr verdiyi üçün iki medalla təltif edilmişdi. Ciddi və sərt danışmağa başlayırdı; onun qarşısında generallar baş əyirdilər, xanımlar isə bayırlırdılar; amma bu, sözünü qəlyanaltı ilə bitirir! Buna heç bir ad vermək olmaz!

Generalı dinləyən Ptitsın gülümsəyir, sanki şlyapasını götürməyə hazırlanırdı; lakin ələ bil ki, qət edə bilmir, yaxud da çıxıb getmək istədiyini daim unudurdu. Qanya adamlar hələ masa arxasından qalxmamışdan əvvəl birdən içməyə ara verdi, badesini kənara çəkdi; üzündən görünürdü ki, nə isə kədərlənmişdir. Məclisdəkilər masa arxasından qalxanda Qanya Roqojinə yanaşaraq onun yanında oturdu. Elə düşünmək olardı ki, onlar bir-biri ilə ən yaxın dostdurlar. Roqojin də əvvəlcə, bir neçə dəfə, qalxıb xəlvətcə getmək istəyirdi; lakin indi başını aşağı salıb hərəkətsiz oturmuşdu; sanki o da

getmək istədiyini unutmuşdu. Bütün axşam ərzində o bir damcı da şərab içməmişdi, özü də çox dalğın idi; ancaq hərdən bir başını qaldırır hamıya və hər bir adama nəzər salırdı. İndi isə ələ düşünmək olardı ki, o burada, özü üçün fəvqəladə mühüm olan nəyi isə gözləyir; ona görə də müəyyən vaxta qədər burada qalmağı qət etmişdir.

Knyaz cəmi-cümlətanı iki, yaxud da üç qədəh içmişdi, ancaq o şən idi. Masanın arxasından qalxanda gördü ki, Yevgeni Pavloviç ona baxır; onunla söhbət etmək vədini xatırlayıb, səmimiyyətlə gülümsədi. Yevgeni Pavloviç başını tərpədir, birdən İppoliti göstərdi; Yevgeni Pavloviç bu deqiqə İppoliti diqqətlə müşahidə edirdi. İppolit divanda uzanıb yatmışdı.

Yevgeni Pavloviç qəflətən dedi:

– Knyaz, bir deyin görüm, bu yaramaz gədə nə üçün sizin ətəyinizdən yapışır? Mərc çəkişirəm ki, onun başında kinli fikirlər dolaşır! – bu sözləri o ələ açıq-aydın dilxorluqla, hətta ələ kin-küdurətlə dedi ki, knyaz heyrət etdi.

Knyaz dedi:

– Mən hiss etmişəm, Yevgeni Pavloviç; hər halda mənə ələ gəlmiş ki, o bu gün sizi həddən artıq maraqlandırır; bu doğrudurmu?

– Bunu da əlavə edin: mən bu saat ələ bir vəziyyətdəyəm ki, özümün də fikirləşməli, götür-qoy edilməli məsələlərim var; belə ki, bütün axşamı bu iyrenc sifətdən gözümlü çəke bilməməyimə özüm də təəccüb edirəm!

O, sifətdən gözəldir.

Yevgeni Pavloviç knyazın qolunu dartışdıraraq qışqırdı:

– Odur, odur, baxın! Odur...

Knyaz Yevgeni Pavloviçi bir də heyrətlə süzdü.

V

Lebedevin dissertasiyasının axırına yaxın divanda qəflətən yuxuya getmiş İppolit indi, sanki onu kim isə böyürdən dümsükləmiş kimi, birdən oyandı, diksindi, dirsekləndi, ətrafına göz gəzdirdi, rəngi qaçdı; o, ətrafına hətta nə isə qorxa-qorxa göz gəzdirdi; lakin sifətdən görünürdü ki, o hər şeyi xatırlayıb başa düşəndə az qala dəhşətə gəlmişdi.

İppolit knyazın qolundan yapışib təşvişlə soruşdu:

– Nə olub, onlar dağılırlar? Qurtardı? Hər şey qurtardı? Günəş doğdu? Saat neçədir? Allah eşqinə: saat? Mən yatıb yuxuya qaldım? Mən çoxmu yatdım? – deyə o az qala ümidini itirmiş halda əlavə etdi; sanki yuxuya qaldığı üçün elə bir şeyi fövtə vermişdi ki, əslində onun bütün taleyi bu şeydən asılı idi.

Yevgeni Pavloviç cavab verdi:

– Siz yeddi, yaxud səkkiz dəqiqə yatıbsınız.

İppolit ona böyük maraqla baxaraq, bir neçə an fikirləşdi.

– Elə... bu qədər! Deməli, mən...

O, ağır bir yükü çiyindən atırmış kimi dərinəndən və səbirsizliklə köksünü ötürdü. Nəhayət, başa düşdü ki, heç bir şey “qurtarmayıb”, hələ dan yeri ağarmayıb; qonaqlar masanın arxasından ancaq qəlyan-altı etmək üçün qalxıblar, həm də cəmi-cümlətanı ancaq Lebedevin boşboğazlığı qurtarıb. O gülümsədi, yanaqlarında iki parlaq ləkə şəklindəki vərəmli qızartı artdı.

İppolit istehza ilə əlavə etdi:

– Yevgeni Pavloviç, mən yatanda siz dəqiqələri sayırmışsınız, siz bütün axşam ərzində gözünüzü məndən çəkmirdiniz, mən görürdüm. A! Roqojin! – İppolit qaşqabağını töküüb, başı ilə masa arxasında oturan Roqojini göstərərək, knyaza pıçıldadı: – Bu saat onu yuxuda görmüşdüm; hə, yadıma düşdü, – deyə o yenə mətləbi dəyişdi, – bəs natiq hanı, bəs hanı Lebedev? Deməli, Lebedev danışib qurtardı? O nə barədə danışırdı? Knyaz, doğrudurmu ki, siz bir dəfə deyibsiniz, dünyanı “gözəllik” xilas edəcək? Cənablar, – deyə İppolit hamıya müraciətlə qışqırdı, – knyaz iddia edir ki, dünyanı gözəllik xilas edəcək! Mən isə iddia edirəm ki, belə şən fikirlər knyazın ağına ona görə gəlir ki, o indi vurulmuşdur. Cənablar, knyaz vurulub; bayaq, o içəri girən kimi mən buna inandım. Qızarmayın, knyaz, yoxsa mənəm sizə yazığım gələr. Dünyanı hansı gözəllik xilas edəcək? Bunu mənə Kolya nağıl etdi... Siz qatı xristiansmızımı? Kolya deyir ki, siz özünüzü xristian adlandırırırsınız.

Knyaz ona diqqətlə baxaraq cavab vermədi.

İppolit acıq almırmış kimi qəflədən əlavə etdi:

– Siz mənə cavab vermirsiniz? Bəlkə, elə **güman** edirsiniz ki, mən sizi çox sevirəm?

– Yox, **güman** etmirəm. Mən bilirəm ki, sizin məndən xoşunuz gəlmir.

– Necə! **Hətta** **dünən**kindən sonra da? Dünən sizinlə səmimi idimmi?

– Mən **dünən** də bilirdim ki, sizin məndən xoşunuz gəlmir.

– Yeni **ona** görə ki, mənim sizə paxıllığım tutur, həsəd edirəm? Siz həmişə **belə** **güman** edirdiniz, indi də **belə** düşünürsünüz, lakin... lakin bunu **sizə** nə üçün deyirəm? Mən yenə şampan şərabı içmək istəyirəm; mənim qədəhimi doldurun, Keller.

– Sizə **daha** içmək olmaz, İppolit, sizə şərab vermərəm...

Knyaz **onun** qədəhini kənara çəkdi.

İppolit **sanki** fikrə gedərək dərhal razılaşdı.

– **Doğrudan** da... yəqin, hələ deyərlər ki, əşi, cəhənnəmə ki, qoy onlar nə deyəcəklər desinlər! Doğru deyilmi, doğru deyilmi? Qoy sonra nə danışsınlar-danışsınlar, elədimmi, knyaz? Həm də ki, sonra nə olacağının bizə, bizlərdən heç kəsə dəxli yoxdur!.. Bir də ki, mən yuxuluyam. Mən necə dəhşətli yuxu görmüşəm, ancaq indi yadıma düşdü... Mən sizi, ola bilsin, doğrudan, sevmirəm, lakin sizə bu cür rüyalar görməyi arzu etməzdim. Həm də bir halda ki, bir adamdan xoşun gəlmir, **ona** nə üçün pislik arzulamalısın, doğru demirəmmi? Bu nədir, niyə daim sual verirəm, elə hey soruşuram! Əlinizi mənə verin; onu möhkəm sıxacağam, bax belə... Siz, heç bir şeyə baxmayaraq, **əlinizi** mənə sarı uzatdınız? Deməli, mənim onu səmimi olaraq sıxdığımı bilirsiniz?.. Etiraz etmirəm, mən daha içməyəcəyəm. Saat neçədir? Bir də ki, lazım deyil, saat neçə olduğunu mən bilirəm. Vaxt çatıb! İndi lap məqamıdır. O nədir, o küncdə qəlyanaltı düzülər? Deməli ki, bu masa boşdur? Çox gözəl! Cənablar, mən... ancaq bu cənabların heç biri qulaq asmır... Knyaz, mən bir məqalə oxumaq fikrindəyəm; qəlyanaltı, əlbəttə, daha maraqlıdır, lakin...

Elə bu dem, heç gözənilmədən, İppolit yuxarı yan cibindən dəftərxana paketi həcmində böyük bir paket çıxartdı; paket böyük qırmızı möhürlə möhürlənmişdi. O, paketi masanın üstünə, öz qarşısına qoydu.

Bu gözənilməz hərəkət, belə bir şeyi gözleməyən, yaxud daha doğrusu, bunu deyil, ayrı bir əhvalat gözələyən cəmiyyətə güclü təsir bağışladı. Yevgeni Pavloviç öz stulundan **hətta** dik qalxdı; Qanya cəld masaya yaxınlaşdı; Roqojin də həmçinin; lakin o, məsələnin

nə yerdə olduğunu sanki başa düşdü, dilxor olub, donquldandı. İppolitın yanında dayanan Lebedev maraqlandı, masaya yanaşdı, nə əhvalat baş verdiyini öyrənmək üçün paketə baxdı.

Knyaz nigaranchılıqla soruşdu:

– O nədir elə?

İppolit qışqırdı:

– Güneş çırtıdayan kimi mən başımı yerə qoyacağam, knyaz, mən demişəm; sədaqət haqqı: görürsünüz! Lakin... – lakin... doğrudanmı elə güman edirsiniz ki, bu paketi açma bilmərəm? – deyərək əlavə edərək, ətrafdakıların hamısını bir növ öcəşkenliklə süzdü, o hamıya etinasız baxırdı. Knyaz gördü ki, onun bədəni tir-tir əsir.

Knyaz hamının əvəzinə cavab verdi:

– Burada bizlərdən heç kəs belə düşünmür; həm də siz nə üçün elə güman edirsiniz ki, kiminsə ağına belə bir fikir gəlib, bir də ki... Bir də, sizdə nə əcaib oxumaq ideyası yaranıb? O paketdəki nədir, İppolit?

Ətrafda hamı soruşurdu:

– O nədir, onun içində nə var? Yenə onun başına nə gəlib?

Hamı İppolite yanaşırdı, bəziləri hələ qəlyanaltı yeyə-yeyə yaxınlaşırdılar; qırmızı möhürlü paket hamını maqnit kimi cəlb edirdi.

– Bunu dünən mən özüm yazmışam, knyaz; sizdə yaşamağa gəlmək barədə söz verəndən sonra dərhal yazdım. Bunu dünən bütün gün yazdım, sonra gecə davam etdirib, bu gün səhər qurtardım; gecə, səhərə yaxın, yuxu görmüşdüm...

Knyaz çəkine-çəkine onun sözünü kəsdı:

– Sabaha qalsa yaxşı olmazmı?

İppolit isteriyalı halda gülümsədi:

– Sabah “daha vaxt olmayacaq”! Bununla belə, narahat olmayın, bunu qırx dəqiqəyə oxuyub qurtaracağam, lap çoxu – bir saata... Həm də görürsünüzmü, hamı necə də maraqlanır; hamı yanaşdı; hamı mənim möhürümə baxır, axı mən məqaləni paketə qoyub möhürləməseydim, bunun heç dərin təsiri olmazdı! Ha-ha! Görürsünüzmü, məxfilik necə şeydir! – İppolit gözləri parlama-parlama, yenə əcaib tərzdə gülərək qışqırırdı: – Açım, yoxsa açmayım, cənablar? Sirdir! Sirdir! Knyaz, “daha vaxt qalmayacaq” ifadəsini kimin elan etdiyini yadıңызdadımı? Bunu apokaliptisdə nəhəng və qüdrətli mələk deyir.

Yevgeni Pavloviç qəflətən:

– Yaxşısı budur oxumasın! – dedi; lakin o bunu elə gözlənilməz ifadə və nigaranchılıqla dedi ki, bu çoxlarına təəccüblü göründü.

Knyaz da əlini paketin üstünə qoyaraq qışqırdı:

– Oxumayın!

Kim isə dedi:

– Nə oxumaq bazlıqdır? İndi qəlyanaltı eləyirik.

Başqa bir adam soruşdu:

– Məqalədir? Olmaya jurnal üçündür?

Üçüncü əlavə etdi:

– Bəlkə cansızdır?

Qalanları soruşurdular:

– Əşi, nə olub, nə xəbərdi?

Lakin knyazın qorxu ifadə edən hərəkəti elə bil İppolitın özünü də qorxutmuşdu.

Göyermiş dodaqlarında iztirablı təbəssüm təzahür edən İppolit nə isə qorxa-qorxa pıçıldadı:

– Demək... oxumayım? – O bütün camaata, bütün gözlərə və üzlərə nəzər saldı, elə bil ki, hamının yaxasından yapışaraq, hamıya əvvəlki kimi hücum çəkən ekspansivliklə mızıldadı, – deyirsiniz oxumayım? – O yenə knyaza sarı döndü, – siz... qorxursunuz?

Çöhrəsinin ifadəsi getdikcə daha çox dəyişən knyaz soruşdu:

– Nədən?

İppolit stuldan qəflətən elə qalxdı ki, elə bil onu dartıb qaldırılmışdılar:

– Bir adamda iyirmi qəpiklik varmı? Bir dəne qara pul?

Lebedev dərhal verdi:

– Budur, al! – Lebedevin ağına belə bir fikir gəlmişdi ki, naxos İppolit dəli olub.

İppolit tələsik çağırdı:

– Vera Lukyanovna! Alın bunu, atın masanın üstünə: oryol, yoxsa reşka? Oryol gəlsə – demək oxumaq lazımdır!

Vera qorxa-qorxa pula, İppolite, sonra atasına baxdı, qız elə bil inanmışdı ki, özü pula baxmamalıdır, ona görə başını yuxarı qaldırdı, nə isə yöndəmsiz bir hərəkətlə pulu masanın üstünə atdı. Oryol düşdü.

Sanki taleyin qərarı İppoliti basıb əzmışdi; o pıçıldadı:

– Oxumalıyam! – hərgah onun üzünə ölüm hökmünü oxumuş olsaydılar da, rəngi bu dərəcədə ağarmazdı. O, yarım dəqiqə susub qəfildən diksindi. – Axı bir də ki, bu nədir? – İppolit yenə də haman sualedici aydın baxışlarla hamıya göz gəzdirdi, – doğrudanmı bu saat püsk atmışam – deyə o, üzünü knyaza tutdu, səmimi heyrətlənilib qışqırdı: – Lakin axı bu, heyrətamiz psixoloji əlamətdir! – həyəcanlandı, sanki özünə gələrək, təsdiq etdi, – bu... bu, knyaz, dərk edile bilməyən əlamətdir. Siz bunu yazın, knyaz, yadınızda saxlayın, axı siz, görə ki, edam cəzası haqqında material toplayırsınız... Mənə söyləyiblər, ha-ha! Aman Allah, nə dərəcədə mənasız cəfəngiyatdır! – İppolit divanda oturdu, dirsəklərini masaya dayayaraq, əlləri ilə başını tutdu. – Axı bu, həтта abırsızlıqdır!.. – O elə o saat başını qaldırdı. – Əşi, cəhənnəmə ki, abırsızlıqdır, mənə nə. – İppolit nə isə gözlənilmədən qəti qərara gəldi: – Cənablar! Cənablar, mən paketi açıram, mən... mən, bununla belə, heç kəsi dinləməyə vadar etmirəm!..

İppolit həyəcədən əlləri titrəyə-titrəyə paketi açdı, oradan bir neçə dənə xırda hərfərlə yazılmış poçt kağızı vərəqələri çıxartdı, qarşısına qoyub, düzəltməyə başladı.

Cəmiyyətdəkilərdən bəziləri dilxor olaraq:

– Əşi, bu nədir? Bu nə əhvalatdır? Nə oxuyacaqlar? – deyə nara-zılıq edirdilər; qalanları dinmirdilər. Lakin hamı oturub maraqla tamaşa edirdi. Bəlkə, doğrudan da, nə isə qeyri-adi bir şey gözlə-yirdilər. Vera atasının stulundan yapışib, qorxudan az qala ağlamaq istəyirdi; Kolya da elə bu cür qorxmış halda idi, Stulda oturmuş Lebedev birdən qalxdı, şamları götürüb, işıq olmaq üçün onları İppo-litə yaxın qoydu.

İppolit nə üçünse:

– Cənablar, bu... bunun nə olduğunu bu saat görürsünüz, – deyə əlavə edərək, birdən oxumağa başladı: – “Mənim zəruri izahatım”. Epiqraf “Après moi le deluge!”¹ Tfu, lənət şeytana! – deyə İppolit əli yanmış kimi qışqırdı, doğrudanmı mən bu cür sarsaq bir epiqrafı ciddi olaraq yazı bilərdim?.. Bəri baxın, cənablar!.. Sizi inandırırım ki, bütün bunlar, əslində, ola bilsin, dəhşətli cəfəngiyatdır! Burada ancaq mənim bəzi fikirlərim var... Hərgah siz güman edirsiniz ki, burada... sirlə bir şey, yaxud... qadağan olunmuş bir əhvalat var... sözün qıssası...

Qanya onun sözünü kəsdi:

– Müqəddiməsiz oxuyadınız.

Kim isə əlavə etdi:

– Hoqqa çıxarır!

Bu vaxta qədər səsini çıxarmayan Roqojin əlavə etdi:

– Danışqı çoxdur.

İppolit birdən ona baxdı; onların baxışları rastlaşanda, Roqojin acı-acı və qəzəblə dişlərini ağardıb aram-aram əcaib sözlər dedi:

– Bu məsələni bu cür etmək lazım deyil, oğlan, belə yox...

Roqojinin nə demək istədiyini, əlbəttə, heç kəs başa düşmədi, lakin onun sözləri hamıya olduqca qeyri-adi təsir bağışladı; nə isə ümumi bir fikirdən hər kəs az da olsa öz payını almışdı. İppolitə isə bu sözlər dəhşətli təsir bağışlamışdı; İppolit elə titrədi ki, onu tutub saxlamaq üçün knyaz az qala əlini ona sarı uzadacaqdı: görünür, hərgah birdən səsi tutulmasaydı, yəqin ki, qışqırdı. Tam bir dəqiqə o bir kəlmə də söz deyə bilməyərək, ağır nəfəs ala-ala daim Roqojinə baxırdı. Nəhayət, boğula-boğula, həm də fəvqəladə çətinliklə dedi:

– Deməli ki, siz... siz idiniz... siz?

Roqojin təəccüblə:

– Nə idim? Mən nə? – deyə cavab verdi, lakin İppolit özündən çıxaraq, birdən az qala, bütün varlığına hakim kəsilmiş qəzəb və hid-dətlə, var gücü ilə bağırırdı:

– Keçən həftə, gecə, saat ikiyə işləyəndə, səhərçağı sizə gələn gün, haman gün mənim yanıma gələn siz idiniz, siz idiniz! Boynu-nuza alın, siz idiniz?

– Keçən həftə, gecə? Sənin, doğrudan da, ağlın çaşıb, oğlan, dəli olmayıbsan?

“Oğlan” şəhadət barmağını alına dayayıb, sanki düşünə-düşünə yenə bir dəqiqə dinmədi; lakin onun solğun sifətində, qorxudan hələ yenə də əcaib şəkil alan təbəssümündə qəfləten nə isə hiyləgərçə-sinə, həтта sevincli ifadə təzahür etdi.

İppolit, nəhayət, pıçılı ilə, lakin qəti inamla təkrar etdi:

– O, siz idiniz! Mənim yanıma gəlib, dinməz-söyləməz mənim yanımdakı stulda, pəncərənin yanında, tam bir saat oturan siz idiniz: bir saatdan da artıq oturdunuz; gecəyansı saat birə və ikiyə işləyəndə: sonra saat üç işləyəndə qalxıb getdiniz... O, siz idiniz, siz! Siz mənə nə üçün qorxudurdunuz, siz nə üçün mənə əzab verməyə gəlmişdiniz. – başa düşürəm, lakin siz idiniz!

¹ “Məndən sonra istəyirsən dünyanı sel bassın”.

Qorxudan bədəninin hələ də tir-tir əsməsinə baxmayaraq, İppolitın baxışında qəflətən misilsiz nifrət ifadəsi təzahür etdi.

– Siz, cənablar, bu saat bütün bunları biləcəksiniz, mən... mən... qulaq asın...

O yenə, özü də lap tələsə-tələsə öz vərəqələrindən yapışdı; vərəqələr sürüşüb dağılırdı; İppolit onları bir yerə yığmağa çalışırdı; kağızların onun titrəyən əllərində titrəşirdi; o keyli vaxt kağızlarını nizama sala bilmirdi.

Nəhayət, oxumağa başladı. Əvvəlcə, təqribən beş dəqiqə, gözlənilməz məqalənin müəllifinin nəfəsi hələ də tənqışirdi, rəbitəsiz və qırıq-qırıq oxuyurdu; lakin sonra səsi mətinləşdi, oxunan şeyin mənasını bütünlüklə ifadə etməyə başladı. Bəzən ancaq şiddətli öskürək onun oxumasına mane olurdu; məqalənin yarısına çatanda səsi lap tutulmuşdu; məqaləni oxuduqca, onun varlığına getdikcə daha çox hakim kəsilən fəvqəladə həyəcan da, dinləyicilərə bağışladığı ağır təsir də axıra yaxın son həddə çatdı. Bütün “məqalə” bundan ibarət idi.

“MƏNİM ZƏRURİ İZAHATIM”

“Après moi le deluge!”

“Dünən səhər knyaz yanıma gəlmişdi; söhbət əsnasında mənə yola gətirdi ki, onun bağına köçüm. Bilirdim ki, o mütləq bu fikrində israr edəcəkdir, özüm də əmin idim ki, o, ağına-bozuna baxmadan elə bu cür, açıq-saçıq tərzdə deyəcəkdir ki, mənim üçün bağda “adamlar və ağaclar arasında ölmək daha asan” olar; o adətən bu cür danışır. Lakin o bu gün ölmək sözünü demədi, “yaşamaq asan olar” dedi: mənim vəziyyətimdə isə bu ifadələrin mənim üçün fərqi yoxdur. Soruşdum ki, o özünün fasiləsiz xatırladığı “ağacları” ilə nə demək istəyir, həm də bu “ağacları” nə üçün belə təkidlə mənim boğazıma calayır, – özüm də heyrətlə ondan eşidəndə ki, guya keçən dəfəki axşamcağı özüm demişdim ki, Pavlovskaya axırıncı dəfə ağaclarla tamaşa etməyə gəlmişəm, buna təəccüb etdim. Ona, istər ağacların altında olsun, istərsə də pəncərədən mənim kərpiclərimə baxa-baxa, axı nə fərqi var, hamısı birdir, öləcəyəm, iki həftədən ötrü əl-ayağa düşməyə, bu qədər narahat olmağa dəyməz deyəndə, knyaz o saat razılaşdı; lakin əlavə etdi ki, yaşılıq və təmiz hava, məndə

mütləq müəyyən bir cismani dəyişiklik yaradar, həm də mənim təşvişim və rüyalarım dəyişər, ola bilsin, vəziyyətim yüngülləşər. Güllə-güllə yenə dedim ki, o, materialist kimi danışır. O həmişə gülümsədiyi kimi gülümsəyə-gülümsəyə mənə cavab verdi ki, həmişə materialist olub. O heç vaxt yalan danışmır, buna görə də onun bu sözləri mənasız deyildir. O yaxşı gülümsəyir; indi ona diqqətlə fikir verməmişəm. Bilmişəm, indi o mənim xoşuma gəlir, yoxsa gəlmir; indi mənim buna baş qoşmağa macalım yoxdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, mənim ona qarşı bəslədiyim beş aylıq nifrət hissi son ay ərzində tamamilə zəifləməyə başlamışdır. Kim bilir, bəlkə mən Pavlovskaya, başlıca olaraq, onu görmək üçün getmişdim. Lakin... o vaxt öz otağımı nə üçün tərk etmişdim? Ölümə məhkum edilmiş adam öz bucağını tərk etməməlidir; hərgah mən indi qəti qərar qəbul etməyərək, əksinə, son saatıma qədər gözləməyi qəti etmiş olsaydım, onda, əlbəttə ki, heç bir vəchlə öz otağımı tərk etməzdim, özüm də Pavlovskada “ölmək üçün” onun evinə köçmək barədəki təklifini qəbul etməzdim.

Mən tələsməli və bütün bu “izahatı” sabaha qədər mütləq qurtarmalıyam. Ona görə də, bunu bir də oxuyub təshih etməyə vaxt qalmayacaq; sabah knyaza və onun evində tapmaq fikrində olduğum iki-üç şahid üçün oxuyanda bir də gözəndən keçirərəm. Burada bir kəlmə də yalan söz olmayacaq, hamısı ancaq həqiqətdir, son və təntənəli həqiqət; ona görə də irəlicədən maraqlanıram ki, bunları yenidən oxumağa başlayacağım həmin saat və dəqiqələrdə mənim özümə nə cür təsir bağışlayacaqdır? Bununla belə, bu “son və təntənəli həqiqət” sözlərini əbəs yerə yazmışam; iki həftə üçün onsuz da yalan danışmaq lazım deyildir; ona görə ki, iki həftə yaşamağın mənası yoxdur; mənim yalnız həqiqəti yazacağımı göstərmək üçün bu, ən yaxşı sübutdur. (N.V.) Bu fikri yadımdan çıxartma: mən bu dəqiqə, yəni müəyyən dəqiqələrdə dəli olmamışam mı? Mənə qəti olaraq deyiblər ki, vərəmlilər naxoşluqlarının son mərhələsində bəzən müəyyən müddət dəli olurlar. Sabah bunu oxuyanda dinləyicilərə bağışladığı təsirlə yoxlamaq olar. Bu məsələni mütləq tam dəqiq surətdə həll etməliyəm; əks təqdirdə heç bir şeyə başlamaq olmaz.)

Mənə belə gəlir ki, bu saat dəhşətli cəfəngiyat yazdım; lakin dedim ki, təshih etməyə macalım yoxdur; bundan başqa, bu əlyazmasında bir xətti də qəsdən dəyişməməyi özümə söz verirəm, hətta hər beş sətirdən bir özüm-özümə zidd getdiyimi görmüş olsay-

dım da dəyişməzdim. Mənim fikrimin məntiqi cərəyanının düzgün olub-olmamasını sabah məhz qıraət vaxtı müəyyən etmək istəyirəm; mən öz səhvlərimi görə bilərəm, bu surətlə də, həmin bu otaqda mənim bu altı ay ərzində düşünüb götür-qoy etmiş olduğum fikirlər doğrudurmu, yoxsa başdan-başa sərsəmləmədən ibarətdir.

Hələ iki ay bundan əvvəl, indi olduğu kimi mən öz otağımı birdəfəlik tərk edərək, Meyerin divarı ilə vidalaşmalı olsaydım, əminəm ki, kədərlənərdim. İndi isə heç bir şey hiss etmirəm, halbuki sabah otağı da birdəfəlik tərk edəcəyəm, divarı da, əbədi olaraq! Deməli, iki həftə üçün təəssüf etməyin, yaxud hər hansı hiss və duyğuya qapılmağın mənası yoxdur; mənim bu inamım, təbiətimə üstün gəlib, ona görə də indi artıq bütün duyğularıma hökm edə bilər. Lakin bu doğrudurmu? İndi mənim təbiətimin tamamilə məğlub edilməsi doğrudurmu? Hərgah indi mənə işgəncə vermiş olsaydılar, mən yəqin qışqırmağa başlayardım, özüm də deməzdim ki, qışqırmaq və ağrını hiss etmək lazım deyil, ona görə ki, ancaq ikicə həftəlik ömür qalıb.

Lakin o doğrudurmu ki, ən çoxu ancaq iki həftə yaşayacağam? O vaxt Pavlovskda yalan danışmışdım. Bu mənə heç bir şey deməmişdi, özü də məni heç vaxt görməyib; lakin bir həftə bundan əvvəl tələbə Kislorodovu yanıma gətirmişdilər; o öz etiqađı etibarını ilə materialist, ateist və nihilistdir; elə məhz buna görə də onu çağırmışdım; mənə, nəhayət, naz etmədən və təşrifat gözləmədən açıq həqiqəti deyən adam lazım idi. O elə bu cür də etdi; həm də bunu nəinki özünü naza qoymadan məmnuniyyətlə yerinə yetirdi, hətta böyük məmnuniyyətlə etdi (amma mənə bu cür hərəkət artıq idi). O, ağına-bozuna baxmadan gözümlə içində dedi ki, ömrümdən təqribən bir ay qalıb; hərgah yaxşı şərait olsa, bəlkə, bir az artıq yaşayaram; lakin ola bilsin, hətta xeyli əvvəl öləcəyəm. Onun fikrincə mən qəflətən də ölə bilərəm, hətta məsəl üçün, sabah: bu cür faktlar olub; hələ cəmi üç gün bundan əvvəl, Kolonnada yaşayan, vərəmə mübtəla və mənim vəziyyətimə bənzər vəziyyətdə olan bir nəfər gənc qadın ərzaq almaq üçün bazara getməyə hazırlaşmış, lakin qəflidən özünü pis hiss edir, divanda uzanır, köksünü ötürüb ölür. Kislorodov bütün bunları mənə hətta rəhmsizcəsinə, qaba tərzdə və təşəxxüslə söylədi; elə bil ki, bununla da mənə hörmət edirdi, yəni bununla göstərirdi ki, məni də özü kimi ölümlü, əlbəttə ki, heç vecinə də almayan, hər şeyi inkar edən ali məxluq hesab edir. Hər halda, fakt

faktlığında qalır: bir ay möhlət verib, vəssalam, bir aydan artıq olmayacaq! Mən tamamilə əminəm ki, o səhv etməyib.

Məni bir şey olduqca heyretləndirdi; bayaq knyaz nədən çox düzgün olaraq başa düşdü ki, mən “pis yuxular” görürəm, o hərf-bəhərf dedi ki, Pavlovskda “mənim heyəcən və yuxularım” dəyişir. Bəs axı nə üçün yuxular? O ya təbibdir, ya da doğrudan da, qeyri-adi zəka sahibidir, buna görə də çox şeyi başa düşə bilər. (Lakin eyni zamanda, heç şübhə yoxdur ki, o, əslində “sərsəridir”.) O gəlməmişdən əzca qabaq elə bil qəsdən mən çox yaxşı bir yuxu görmüşdüm (onu deyim ki, indi mənim gördüyüm yüzlərlə yuxudan biri idi). Güman edirəm ki, o gəlməmişdən bir saat əvvəl yuxuya getmişdim; – gördüm ki, bir otaqdayam (lakin öz otağım deyildi). Mənim otağımın böyük və hündür idi, yaxşı mebel döşənməmişdi, işıqlı otaq idi; dolab, komod, divan və mənim çarpayım – böyük və enli çarpayı; çarpayıya yaşıl rəngli, sıyrılmış ipək yorğan salınmışdı. Lakin mən bu otaqda dəhşətli bir heyvan, nə isə əjdahaya bənzər bir şey gördüm. Bu heyvan əqrəbə bənzəyirdi, lakin əqrəb deyildi; bundan daha mürdar və daha dəhşətli idi; özü də, məhz onunla dəhşətli idi ki, təbiətdə görə ki, bu cür heyvanlar mövcud deyildir; həm də o qəsdən mənim otağıma girmişdi və guya ki, bunda sanki nə isə bir sirt varmış. Mən bu heyvana çox diqqətlə fikir verdim. Rəngi qəhvəyi, qabıqlı və sürünən həşərat idi; uzunluğu dörd verşok¹ idi; baş tərəfi iki barmaq yoğunluğunda idi, quyruq tərəfi getdikcə nazilirdi; belə ki, quyruğunun ucu ən çoxu verşokun onda biri qədər olardı. Başından bir verşok aralı, gövdəsinin hər tərəfindən qırx beş dərəcəli bucaq təşkil edən iki pəncə çıxmışdı, hərəsinin də uzunluğu iki verşok olardı; belə ki, yuxarıdan baxanda heyvan bütünlüklə üç başlı əsa şəklində idi. Başını görə bilmədim, lakin iki möhkəm iyne şəklində olan iki gödək bığını gördüm; onlar da qəhvəyi idi. Quyruğunun ucunda və pəncələrindən hər birinin uclarında elə bu cür bığcıqlar var idi; deməli, cəmi səkkiz dənə bığcıq idi. Heyvan pəncələrinə və quyruğuna dirənib otaqda çox iti qaçırdı, qabıqlı olmasına baxmayaraq, qaçanda gövdəsi də, pəncələri də sürətlə ilan kimi qıvrılırdı; həm də buna baxanda lap ürəyim bulanırdı. Canıma qorxu düşmüşdü ki, o məni sancacaq; dedilər ki, o, zəhərli, lakin mənə hər şeydən

¹ Verşok – 4,4 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsüdür.

artıq əzab verən bir fikir idi: düşündüm ki, onu mənim otağıma kim göndərib, mənə nə etmək istəyirlər və bu nə sirdir? Bu heyvan komodun, dolabın altında gizlənir, künc-bucağa sürünürdü. Mən stulda bardaş qurub oturdum. Heyvan cəld çəpinə bütün otağı dolaşaraq, harada isə mənim stulumun yanında gizləndi. Qorxa-qorxa yan-yörəmə göz gəzdirdim, lakin bardaş qurub oturduğum üçün arxayın idim ki, o, stula dırmaşmayacaq. Birdən mən dal tərəfimdə, lap başımın yanında, xışıltı eşitdim; dönüb gördüm ki, həşərat divara dırmaşır; özü də mənim başımın bərabərindədir, hətta fəvqəladə sürətlə fırlanıb qıvrılan quyruğu mənim saçlarıma toxunur. Yerimdən dik qalxanda heyvan yox oldu. Çarpayıda uzanmağa qorxurdum, düşündüm ki, o sürünə-sürünə yastığın altına girə bilər. Anamla onun bir nəfər tanış otağa daxil oldular. Onlar həşəratı tutmaq istədilər, lakin mənə nisbətən sakit idilər, hətta heç qorxmurdular. Lakin onlar heç bir şey başa düşmürdülər. Birdən heyvan yenə üzə çıxdı; lakin bu dəfə olduqca yavaş və aram qıvrılaraq, elə bil xüsusi bir niyyətlə sürünürdü; onun belə hərəkəti daha iyrenc idi; həşərat yenə qapıya tərəf çəpəki sürünürdü; bu dəm anam qapını açıb bizim itimiz Normanı səslədi, – Norma nəhəng, qara və qıllı köpək idi; beş il bundan qabaq ölüb. Köpək cəld otağa sıçrayıb, həşəratın başı üzərində yerə mıxlanmış kimi dayandı. Həşərat da dayandı, lakin o hələ də qıvrılaraq, pəncələrinin ucları ilə quyruğunu şappıltı ilə döşəməyə çırpırdı. Heyvanlar, səhv etmirsənsə, mistik qorxu hiss edə bilməzlər; lakin bu an mənə elə gəldi ki, Normanın qorxusunda sanki nə isə son dərəcə qeyri-adi bir şey var idi, sanki bu da az qala mistik əlamət idi; deməli, o da mənim kimi, hiss edirdi ki, bu vəhşi heyvanda nə isə məşum bir sirr var. Aram-aram və ehtiyatla köpəyə tərəf sürünən həşəratın qarşısında Norma yavaş-yavaş geri çəkildi; heyvan, deyəsən, qəfildən köpəyin üstünə atılıb onu sancmaq istəyirdi. Lakin Norma, qorxuya düşməsinə baxmayaraq, bütün bədəni tir-tir əssə də, həşəratə kinli-kinli, qəzəblə baxırdı. Köpək birdən dəhşətli dişlərini ağırtıdı, iri qırmızı ağızını açdı, özünü yığışdırıdı, girəvə tapıb cəsarətlənərək, birdən həşəratı qapdı. Yəqin heyvan sürüşüb köpəyin ağızından çıxmaq üçün bərk dartınmışdı, belə ki, Norma onu bir də tutdu, artıq havada yaxaladı, özü də, heyvanı udurmuş kimi iki dəfəyə bütünlüklə ağızına yığdı. Həşəratın qabığı köpəyin dişləri arasında şaqqıldayırdı; heyvanın Normanın cəhəngindən

bayıra çıxan quyruğu ilə pəncələri dəhşətli sürətlə tərpenirdi. Birdən Norma iztirabla zingildədi: heyvan deyəsən köpəyin dilini sancmışdı. Norma zingildəyə-zingildəyə, ulaya-ulaya ağırdan ağızını açdı, bu dəm mən gördüm ki, çəynənib parçalanmış heyvan köpəyin ağızında hələ də qımıldanır, özünün də əzilmiş bədəninə Normanın ağızına xeyli şirə, əzilmiş qara tarakan şirəsinə bənzəyən ağ şirə axıb... Bu dəm mən oyananda, knyaz içeri girdi”.

İppolit birdən oxumağına ara verdi, demək olar, hətta utana-utana dedi:

– Cənablar, bunu yazandan sonra oxumamışdım, lakin deyəsən, doğrudan da, bir xeyli artıq şey yazmışam. Bu rəya...

Qanya tələsik əlavə etdi:

– Artıq şey olmağına, hər halda var.

– Razıyam ki, burada şəxsi şey həddən artıq çoxdur, yəni əslində özüm haqda yazılanları nəzərdə tuturam...

İppolit bu sözləri deyərək yorğun və təqətsiz idi, dəsmalla alınının tərini silirdi.

Lebedev mızıldadı:

– Bəli, özünüzdən çox müştəbehsiniz, həddən artıq.

– Mən, cənablar, yenə deyirəm, heç kəsi vadar etmirəm; kim istəmirsə çıxıb gedə bilər.

Rəqojin lap yavaşdan donquldandı:

– Özgənin evindən... qovur.

Bu vaxta qədər ucadan danışmağa cəsarət etməyən Ferdişşenko qəfildən dedi:

– Yaxşı, birdən bizim hamımız durub getsək necə?

İppolit birdən gözünü yerə dikib əlyazmasından yapışdı; lakin dərhal başını yenə qaldırdı, onun gözləri də parlayırdı, yanaqlarındakı iki qırmızı ləkə də. O, Ferdişşenkonun gözünün içinə baxa-baxa dedi:

– Sizin məndən heç xoşunuz gəlmir!

Gülüş səsləri ucaldı; bir də ki, məclisdəkilərin çoxu gülmürdü. İppolit qıpqırmızı oldu. Knyaz dedi:

– İppolit, siz öz əlyazmanızı бүkün verin mənə, özünüz isə burada, mənim otağımda uzanıb yatın. Biz sabah da yatmamışdan qabaq söhbət edirik; lakin bu şərtlə ki, həmin vərəqələri bir də açmayasınız. Razısinizmi?

İppolit dərin bir heyrətlə ona baxdı:

– Məgər bu mümkündürmü? Cənablar! – deyə o yenə də hədsiz həyəcanlanaraq qışqırdı, – bu, mən özümü apara bilmədiyim sarsaq bir epizod idi. Daha oxumağıma ara verməyəcəyəm. Kim dinləmək istəyir, qoy dinləsin...

O, stəkandan tələsik bir qurtum su içdi, adamların nəzərindən yayınmaq üçün cəld masaya dirsəkləndi, inadla oxumağa davam etdi. Bununla belə, bir az sonra utancaqlığı artıq rəf olmuşdu...

“Bir neçə həftə yaşamağa dəyməz” ideyası, – deyə o oxumağa davam etdi, – güman edirəm ki, mənim ömrümdən hələ dörd həftə qalmış olduğu vaxtdan, yəni bir ay bundan əvvəl məni lap əldən salmışdı; lakin bu hiss mənim bütün varlığıma üç gün bundan əvvəl, mən Pavlovskdan həmin axşam evə qayıdanda hakim kəsildi. Bu fikir mənim ağıma bilavasitə, knyazın eyvanında oturduğum vaxt gəlmişdi; məhz o anlarda ki, mən son həyat sınağı keçirmək fikrinə düşmüşdüm, adamları və ağacları görmək istəyirdim (qoy bunu mən özüm demiş olum), qızıqıb özümdən çıxırdım, Burdovskinin – “mənim yaxın dostumun” hüququnu müdafiə edirdim, özüm də belə xəyal edirdim ki, onların hamısı birdən qollarını açıb məni qucaqlayacaq, bağrılarına basacaq, nədə isə məndən üzr istəyəcəklər, mən isə onlardan; sözün qıyası, mən işi istedadsız axmaq kimi qurtardım. “Son inam” məndə məhz elə bu saatlar baş qaldırdı. Altı ay müddətində bu cür “inam” olmadan mən necə yaşaya bilmişəm, indi buna heyrət edirəm! Mən qəti bilirdim ki, əlacı olmayan, şəfa tapa bilməyəcəyim vərəmə mübtələyam; mən özümü aldatmır və bunu aydın başa düşürdüm. Lakin onu nə qədər aydın dərk edirdimse, bir o qədər də ehtirasla yaşamaq istəyirdim; mən həyatdan möhkəm yapışaraq, nə olur olsun, yaşamaq istəyirdim. Boynuma alıram ki, o vaxt məni milçək kimi əzmək şövqünə düşmüş kor bəxtimə qarşı qəzəblənə bilərdim; əlbəttə, nə üçün qəzəbləndiyimi bilmirdim; lakin axı nə üçün mən təkə qəzəblənməklə kifayətlənmədim? Artıq belə şeyə başlamağın mümkün olmadığını bildiyim halda, nə üçün mən həqiqətən yaşamağa başlayırdım; mənim üçün artıq sınımalı bir şey qalmadığını bilə-bilə buna nə üçün təşəbbüs edirdim? Halbuki mən heç bir kitab da oxuya bilmirdim, mütaliədən əl çəkmişdim: altı aydan ötrü oxumağın, bilik kəsb etməyin nə mənası vardı? Bu fikir məni dəfələrlə mütaliədən əl çəkməyə vadar etmişdi.

Bəli, bu Meyer divarı çox şey söyləyə bilər! Mən orada çox şey yazmışam. Bu çirklə divarda mənim əzbərləmədiyim bir ləkə də qalmamışdı. Lənətə gəlmiş divar! Buna baxmayaraq, həmin divar mənim üçün Pavlovsk ağaclarından əzizdir yəni, indi mənim üçün heç bir şeyin fərqi yoxdur, hərgah belə olmasaydı, əlbəttə, o divar mənə hər şeydən əziz olmalı idi.

İndi xatırlayıram ki, mən o vaxt onların həyatını böyük bir maraqla izləməyə başlamışdım; əvvəllər bu cür maraqlanmırdım. Mənim vəziyyətim ağırlaşanda, naxoşluğum şiddətlənəndə otaqdan çıxıb bilmirdim; belə hallarda Kolyanı səbirsizliklə, söyə-söyə gözləyirdim. Mən bütün xırda məsələlərə o qədər fikir verir, hər cür şayiələrlə o dərəcədə maraqlanırdım ki, axırda, deyəsən, dedi-qoduçu olmuşdum. Məsəl üçün bu qədər müddət ərzində bu adamların nə üçün varlana bilmədiklərini mən başa düşürdüm (heç indi də başa düşürəm). Mən bir nəfər yoxsul adam tanıyırdım, sonralar onun haqqında mənə söylədilər ki, o, acından ölüb; yadımdadır ki, bunu eşidəndə mən özümdən çıxdım: hərgah bu yoxsulu diriltmək mümkün olsaydı, mən, deyəsən, onu edam edərdim. Bəzən mən həftələrlə özümü yaxşı hiss edirdim, onda mən küçyə çıxıb bilirdim; lakin küçə, nəhayət, məndə misilsiz hiddət duyğusu oyatmağa başlady; mən də hamı kimi küçyə çıxıb bilirdim, amma bütün gün qəsdən qapalı otaqda oturdum. Səkilərdə, mənim yanımda vurnuxan, oraya-buraya çapan, hara isə tələsən, daim qayğılı, qaşqabaqlı və həyəcanlı olan camaata dözə bilmirdim. Onlar nəyə görə daim kədərli, qüssəlidlilər, daim təşviş içindədirlər; daim vurnuxurlar; onlar nə üçün daim qaşqabaqlı, acıqlıdırlar? (Ona görə ki, kinli, kinli, kinlidirlər.) Qarşıda hərəsinin altmış illik ömrü ola-ola onların bədbəxt olmalarının və yaşamağı bacarmamalarının təqsiri kimdədir, kimdir buna günahkar? Qarşıda altmış illik ömrü ola-ola Zarnisın nə üçün acından öldü, buna niyə yol verdi? Elə hər kəs öz cır-cındırını, öz qabarlı əllərini göstərir, hiddətlənir və qışqırır: “Biz öküz kimi işləyirik, biz zəhmət çəkirik, biz it kimi ac və yoxsuluq! Başqaları işləmir, zəhmət çəkmirlər, halbuki onlar varlıdırlar”. (Çağırılmış bayatıdır!) Onlarla yanaşı “əsizdələrdən olan” bir nəfər İvan Fomiç Surikov, bədbəxt cılız adam var; o bizim evimizdə, bizdən yuxarıda yaşayır, – müxtəlif adamların cürbəcür tapşırıqlarını yerinə yetirir, özü də səhərdən gecəyarısınaqədər vurnuxur; həmişə də

dirşekləri yırtıqdır, paltarının düymələri qopub tökülüb. Mən onunla söhbət etdim, o mənə dedi: “Yoxsulam, dilənçi və rəzil kökündəyəm, arvadım öldü, dərman almağa bir qəpiyim də yox idi, qışda isə uşağımız soyuqdan dondu; böyük qızım qulluqçuluğa getdi...” – daim sızıldayır, daim ağlayır! Of, bu axmaqlara qarşı mənim qəlbimdə nə indi bir rəhm duyğusu var, nə də əvvəllər olub, heç bir şəfqət hissi duymamışam, – mən bunu iftixarla deyirəm! Nə üçün o özü Rotşild deyil? Onun Rotşild kimi milyonlar sahibi olmamasının günahı kimdədir, onun dağ kimi qalaqlanmış imperiallarının və napoleonlorlarının, pəhriz bayramlarındakı balaqanlar altında olduğu kimi, eynilə bu cür hündür dağın olmamasının təqsiri kimdədir! Bir halda ki, o yaşayır, demək, hər şey onun ixtiyarındadır. Onun bunu başa düşməməsinin günahı kimdədir?

Heyhat, indi mənim üçün heç bir şeyin fərqi yoxdu, indi daha mənim açıqlanmağa macalım yoxdur, lakin onda, o vaxt, təkrar edirəm, mən gecələr qəzəb və hiddətdən öz yastığımı çeynəyib didişdirir, adyalımı parçalayırdım. Ah, mən o zaman bir şeyi necə arzu edir, necə istəyirdim; qəsdən arzulayırdım ki, məni, on səkkiz yaşlı cavanı cır-cındır içində, tünük paltarda birdən küçəyə atmış olaydılar; məni tək-tənha buraxaydılar, mənzsiz, işsiz-gücsüz qalaydım, bir tikə çörəyə möhtac olaydım, nəhəng şəhərdə qohum-əqrəbasız qalaydım, bir nəfər də tanışım olmayaydı, məni ac-yalavac halda tərək etmiş olaydılar (daha yaxşı), ancaq ki, canım sağ olaydı, onda mən göstərərdim...

Nə göstərərdim?

Of, doğrudanımı siz elə güman edirsiniz ki, mən onsuz da öz “izahatımla” özümü nə qədər alçaltdığımı bilmirəm! Kim mənim artıq on səkkiz yaşında olmadığımı unudaraq, bu altı ay ərzində mənim yaşadığım kimi yaşamağın saçlar ağaranadək yaşamaq olduğunu yaddan çıxarıb, məni həyatdan xəbərsiz cılız məxluq hesab etmər! Lakin qoy gülüb desinlər ki, bütün bunlar nağıldır. Mən, elə doğrudan da, özümə nağıl söyləmişəm. Mən gecələrimi sübhədək bu nağıllarla keçirmişəm. İndi onların hamısı mənim yadımdadır.

Lakin məgər mən indi onları yenə də mi təzədən söyləməliyəm, – mənim üçün də nağıl dövrünün artıq keçmiş olduğu bir zamanda? Özü də kimə! Lakin hətta yunan qrammatikasını da öyrənməyin mənə qadağan edildiyini aydın gördüyüm halda, mən onlarla təsəlli

tapırdım; elə həmin bu məqamda da beynimə belə fikir düşmüşdü: “Hələ sintaksisə çatmamış öləcəyəm”, belə düşündüyüm üçün ilk səhifəni açar-açmaz kitabı masanın altına atdım. Kitab hələ indi də masanın altındadır; onu oradan qaldırmağı Matryonaya qadağan etmişəm.

Mənim “izahatım” kimin əlinə keçsə, onu oxumağa kimin səbri çatsa, qoy məni divanə, yaxud, hətta gimnaziya tələbəsi, daha doğrusu, ölümə məhkum edilmiş bir məxluq hesab etsin; elə bir məxluq ki, təbii olaraq, özündən başqa, bütün insanlar ona, həyatı həddən artıq qiymətləndirməyən, onu həddən artıq bihudə yerə sərf edən, həyatdan həddən artıq tənbelliklə, həddən artıq vicdansızcasına faydalanan şəxslər kimi görünmüşdü, buna görə də, insanların hamısı, bir nəfərə qədər hamısı ona bu həyata layiq olmayan adamlar təsiri bağışlamışdı. Yaxşı, bəs sonra? Mən elan edirəm ki, oxucum səhv edir və mənim inamım ölümə məhkum olmağımdan qətiyyənlə asılı deyildir. Onlardan soruşun, bir soruşun görək onların hamısı, bir nəfərə qədər hamısı xoşbəxtliyi necə başa düşürlər, xoşbəxtlik nədən ibarətdir? Siz əmin olun ki, Kolumb Amerikanı kəşf edəndə deyil, onu kəşf etməkdə olduğu vaxt özünü xoşbəxt hesab edirdi; əmin olun ki, onun xoşbəxtliyinin ən yüksək nöqtəsi, bəlkə də, Yeni Dünyanı kəşf etməsindən tam üç gün əvvəl olmuşdur; o zaman ki, qiyam edən ekipaj ümidini itirərək, gəmini az qala geri, Avropaya qaytarmaq istəyirdi! Burada məsələ Yeni Dünyada deyil, alt-üst olaydı o dünyanı. Kolumb demək olar, onu görməmiş öldü, işin əslində nə kəşf etmiş olduğunu da bilmirdi! Məsələ həyatdadır, yalnız həyatda, – heç də onu kəşf etməkdə deyil, kəşfetmə prosesində, fasiləsiz və daimi kəşfetmə prosesindədir! Lakin danışmağın nə faydası! Mən şübhələnirəm ki, indi mənim dediklərimin hamısı ən adi ifadələrə o qədər bənzəyir ki, məni, yəqin, “günəşin doğması” haqqında öz inşasını təqdim edən aşağı sinif şagirdi hesab edəcəklər, yaxud da deyəcəklər ki, mən, ola bilsin, nə isə demək istəmişəm, lakin bütün arzularıma baxmayaraq, bunu bacarmamışam... “inkişaf edər” bilməmişəm. Lakin eyni zamanda, bunu da əlavə edirəm ki, hər bir dahiyənə, yaxud yeni bəşəri fikirdə, ya da sadəcə olaraq, hətta hər hansı bir şəxsin başında yaranan hər bir ciddi bəşəri fikirdə həmişə nə isə elə bir şey qalır ki, siz bütöv cildlər də yazaraq, öz fikrinizi otuz beş il müddətində şərh etmiş olsanız da, bunu başqa adamlara çatdırmaq

heç cür mümkün deyildir; həmişə elə bir şey qalacaq ki, o sizin qafa tasımızın altından qətiyyəən çıxmaq istəməyəcəkdir; əbədi olaraq, öz başınızda qalacaqdır. Bəlkə də, öz ideyanızın ən əsas cəhətini heç kəsə verə bilməyib elə bu cür də öləcəksiniz. İndi hərəgah mən də, bu altı ay müddətində mənə əzab verən şeyi bəyan edə bilməmişəm, heç olmazsa başa düşənlər ki, özümün indiki “son inamıma” nail olmaq mənə, bəlkə də, həddən artıq baha oturub; mənə öz “izahatım”da məhz bu cəhəti, mənim üçün məlum məqsədlərdən ötrü, gözə çarpdırmağı zəruri hesab etmişəm.

Lakin hər halda mən davam edirəm”.

VI

Yalan danışmaq istəmirəm: bu altı ay ərzində həyat məni də möhkəm yaxalayır, hətta bəzən o dərəcədə cəlb edirdi ki, mən özüm haqqındakı hökmü unudurdum, yaxud da, daha doğrusu, o barədə düşünmək istəməirdim, hətta iş də görürdüm. Yeri gəlmişkən, mənim o vaxtkı şəraitim haqqında deyim. Səkkiz ay bundan əvvəl mənim naxoşluğum şiddətlənəndə, bütün əlaqələrimi kəsib, keçmiş yoldaşlarımla hamısından imtina etdim. Mən həmişə son dərəcə qaraqabaq adam olduğum üçün yoldaşlarımla mənə asanlıqla unudular; əlbəttə, onlar məni bunsuz da unudardılar. Mənim evdəki, yəni “ailədəki” şəraitim də tənhalıq şəraiti idi. Beş ay bundan əvvəl mən qapını içəridən birdəfəlik kilidləyərək, özümü ailənin otaqlarından tamamilə ayırdım. Mənim sözümə daim qulaq asırdılar; müəyyən saatlarda, otağı yığışdırmaq və mənə nahar gətirmək vaxtlarından başqa, ayrı heç vaxt və heç kim mənim otağıma girməyə cəsarət etmirdi. Anam mənim əmrlərim qarşısında tir-tir əsirdi, mən onu bəzən öz yanıma buraxmaq qərarına gələndə, mənim qarşımda sızıldamağa cəsarət etmirdi, hətta cıncırını da çıxara bilmirdi. Məndən ötrü uşaqları daim kötkəliyirdi ki, səs-küy salıb məni narahat etməsinlər, mən çox vaxt onların qışqırıqlarından şikayətlənirdim; ola bilsin, elə buna görə də onlar indi məni sevirlər! Mən “sədaqətli Kolya” adlandırığım dostumu da, güman edirəm ki, xeyli incitmişəm. Son zamanlar o da mənə əzab verirdi: bütün bunlar təbii idi, insanlar əslində bir-birinə əzab vermək üçün yaranıblar. Lakin mən

hiss etmişdim ki, o mənim əsəbilibiyimə, tündməcaz olmağıma elə dözüür ki, elə bil naxoşun təqsirindən keçməyi irəlilədən özünə söz vermişdir. Təbii ki, bu məni əsəbiləşdirirdi; lakin gərək ki, o, “xristian itaətkarlığında knyazı təqlid etmək fikrinə düşüb; bu, bir az gülməli idi. Bu oğlan çox gənc və coşqundur, odur ki, əlbəttə, hər şeyi təqlid edir, lakin bəzən mənə elə gəlirdi ki, onun öz ağılı ilə də yaşamaq vaxtıdır. O mənim olduqca xoşuma gəlir. Mən bizdən yuxarıda yaşayan və səhərdən gecəyarısındanək müxtəlif adamların tapşırığını yerinə yetirmək üçün yüyürən Surikova da əzab verirdim; mən ona daim sübut edirdim ki, onun yoxsul olmasının günahı özündədir. Belə ki, o, nəhayət, qorxaraq daha mənim yanıma gəlmişdi. Surikov son dərəcə itaətkar, başısağrı adamdır, ən müti bir məxluqdur. (N.V.) Deyirlər ki, itaətli olmaq dəhşətli qüvvədir; bunu knyazdan öyrənmək lazımdır, bu onun öz xüsusi ifadəsidir. Mən mart ayında, onun sözüünə görə, “dondurduqları” uşağa baxmaq üçün yuxarıya, Surikovun mənzilinə qalxmışdım, onun körpəsinin cəsədini görəndə qəfildən gülümsədim; ona görə ki, Surikova yenə izah edib dedim ki, o “özü günahkardır”; mən bunu deyəndə bu cılız şəxsiyyətin dodaqları əsdi, Surikov bir əli ilə mənim çiyimədən yapışdı, o biri əlilə qapını göstərdi; özü də yavaşdan, az qala pıçılıtlı ilə dedi: “Rədd olun!” Mən çıxdım, həm də bu mənim son dərəcə xoşuma gəlmişdi; elə o vaxt hətta onun məni otaqdan çıxardığı dəqiqə xoşuma gəlmişdi; lakin onun sözləri sonra yadıma düşəndə xeyli vaxt mənə ağır təsir bağışlayırdı; ona qarşı təəccüblü bir hiss, nifrət duyğusu oyadan şəfqət təsiri; mən bu şəfqət duyğusunu heç də hiss etmək istəməzdim. Hətta bu cür təhqir anlarında da (mənim onu təhqir etmək niyyətim yox idi, lakin axı hiss edirəm ki, onu təhqir etmişəm), hətta bu cür dəqiqədə də bu adam hiddətlənə bilməmişdi! O vaxt onun dodaqları heç də qəzəbdən titrəyib əsməmişdi, mən and içirəm: o mənim qolumdan yapışdı özünün çox gözəl “rədd olun” sözlərini qətiyyəən açıqlanmadan demişdi. Ləyaqət hissi var idi, hətta çox idi, hətta bu ona heç yaraşmayan hərəkət idi (belə ki, doğrusu, burada komik cəhət də çox idi), lakin qəzəb yox idi. Ola bilsin ki, o, sadəcə olaraq, birdən mənə nifrət etməyə başlamışdı. O vaxtdan bəri, mən iki-üç dəfə pilləkəndə ona təsadüf edəndə, o birdən mənim qarşımda şlyapasını başından götürdü, əvvəllər isə heç vaxt belə şey etmirdi, lakin daha əvvəlki kimi ayaq saxlamırdı, utanaraq mənim

yanımdan sürətlə keçirdi. O mənə nifrət etsə də, hər halda özü bildiyi kimi, öz aləminə görə nifrət edirdi; o, “itaətkarlıqla nifrət edirdi”. O, bəlkə də, öz şlyapasını, sadəcə olaraq, qorxudan, borclu olduğu adamın oğlundan qorxdığı üçün çıxarırdı, ona görə ki, o daim mənim anama borclu olur və bu borcların altından çıxma bilmir, canını heç cür qurtara bilmirdi. Hətta buna daha artıq güman var. Mən onunla söhbət etmək, məsələni aydınlaşdırmaq istəyirdim, özüm də, yəqin bilirəm ki, on dəqiqədən sonra məndən üzr istəyərdi, lakin mən düşündüm ki, yaxşısı budur onu heç dindirməyim.

Elə bu vaxt, yəni Surikov körpəni “dondurduğu” vaxta yaxın, təqribən martın ortalarında, mən qəflətən nə üçünse özümü xeyli yaxşı hiss etməyə başlamışdım, mənim bu halım iki həftə davam etdi. Mən çox vaxt toranda küçəyə çıxmağa başladım; mart ayının qaşqaralan vaxtlarını, şaxta başlanan dəqiqələri, qazın yandırıldığı anları xoşlayırdım; bəzən uzaqlara da gedirdim. Bir dəfə, Şestilavoç-nayada, qaranlıqda “nəcabətlilərdən olan” bir nəfər adam məni ötürüb keçdi; mən onun sifətini aydın görə bilmədim; o, kağıza bükülmüş nə isə bir şey aparırdı; özü də bir növ gödək, dar və köhnə palto geymişdi; mövsümə uyğun olmayan eybəcər tünük palto. Bu adam fənərə yanaşanda, məndən təqribən on addım qabaqda gedirkən gördüm ki, onun cibindən nə isə düşdü. Mən onu tez qaldırdım – özü də lap məqamında qaldırılmışdı; ona görə ki, uzun kaftan geymiş bir adam özünü yetirmişdi, lakin şeyi mənim əlimdə görəndə mübahisə etmədi, tələsik mənim əlimə nəzər salıb, yanımdan ötdü. Bu, içi tıxlama dolu olan köhnə, iri tumac portmanat idi; lakin mən nə üçünse elə ilk nəzərdən başa düşmüşdüm ki, bunun içində puldan savayı nə desən var. Portmanatı salıb itirən adam məndən təqribən qırx addım irəlində gedirdi; bir az sonra isə izdihamın içərisində gözdən itdi. Mən yüyürüb qışqıra-qışqıra onu səslədim, lakin mən “ey”dən başqa qışqırmağa söz tapa bilmədiyim üçün o heç dönmə baxmadı. Bu adam birdən sola burulub bir evin darvazasından içəri girdi. Mən yüyürə-yüyürə çox qaranlıq darvazaya yanaşanda orada artıq heç kəs yox idi. Bu, son dərəcə böyük bir ev idi, dələduz və firıldaqçıların xırda mənzillər üçün tikdirdikləri nəhəng evlərdən biri idi, bu cür evlərdən bir qisminə bəzən yüzə qədər nömrə olur. Yüyürə-yüyürə darvazadan həyəətə keçəndə mənə elə gəldi ki, böyük həyətin sağ tənəfə kim isə gedir; qaranlıqda mən onu çox çətin-

liklə seçə bilməmişdim. Tənəfə qədər yüyürüb pilləkənə giriş yeri gördüm; pilləkən darısqal, ensiz, son dərəcə çirklili və lap qaranlıq idi; lakin yuxarıdan pillələrdə sürətlə qalxan adamın ayaq səsi eşidilirdi; mən də pilləkənlə tələsik qalxmağa başladım; özüm də ümid edirdim ki, qapıdan içəri girənə kimi bu adamı haqlayacağam. Elə bu cür də oldu. Pillələr çox gödək, saysız-hesabsız idi; ona görə də, lap nəfəsim kəsilirdi; yene beşinci mərtəbədə qapını açıb ördülər; mən bunu hələ üç pillə aşağıda olanda başa düşmüşdüm. Mən yuxarı yüyürəncə, meydançada dayanıb nəfəsimi dərinlə, zəngi axtarınca bir neçə dəqiqə keçdi. Qapını mənim üçün nəhayət, bir qadın açdı; bu qadın balaca bir mətbəxdə samovar püfləyirdi; o mənim suallarına dinməz-söyləməz qulaq asıb, əlbəttə, heç bir şey başa düşməyərək, bir kəlmə də danışmadan mənim üçün o biri otağın qapısını açdı; bu otaq da balaca, lap alçaq idi, çox fərsiz zəruri mebel qoyulmuşdu, pərdələrin aşağı tərəfində çox böyük enli yataq var idi; bu yataqda “Terentiç” uzanmışdı (qadın ona Terentiç deyərək müraciət etdi); mənə elə gəldi ki, kişi keflidir. Masanın üstündəki dəmir gecə lampasında şam qalığı yanırdı; bir də boş şərab şüşəsi var idi. Terentiç uzanmış halda mənə nə isə deyərək, əli ilə o biri qapını göstərdi, qadın isə çıxıb getdi, ona görə də mənim bu qapını açmaqdan savayı çarəm qalmamışdı. Mən elə bu cür də edib o biri otağa girdim.

Bu otaq əvvəlkindən də ensiz və darısqal idi; belə ki, mən hətta heç bilmirdim harada, necə dönmə, biradamlıq ensiz çarpayı küncdə xeyli yer tutmuşdu, qalan mebel, üzərinə hər cür cın-cındır qalaqlanmış cəmi üç dənə sadə stuldan və lap köhnə müşəmbə divan qarşısındakı ən sadə taxta mətbəx masasından ibarət idi; belə ki, masa ilə çarpayı arasından keçmək mümkün deyildi. Masanın üstündə o biri otaqda olduğu kimi içərisində mum şam olan elə bu cür dəmir gecə çirağı yanırdı; çarpayıda isə qaraqışqırıq salan körpə uşaq ağlayırdı; qışqırığından belə güman etmək olardı ki, uşaq, ola bilsin, cəmi üç həftəlik idi; xəstə və solğun bir qadın uşağın əsgisini dəyişib bələyirdi, lap yüngül ev paltarını geymiş bu qadın, deyəsən, gənc idi, özü də, ola bilsin, doğandan sonra təzələrdə ayağa qalxmışdı; lakin körpə kirmirdi, anasının sısqa, arıq döşünü əmmək istədiyini üçün qışqırırdı. Divanda ayrı bir uşaq, üç yaşında bir qız yatmışdı; qızın üstünə, deyəsən, frak salmışdılar. Masanın yanında lap köhnə sirtuk geymiş bir cənab dayanmışdı (o, artıq paltosunu çıxarmışdı, paltosu

çarpayının üstündə idi), özü də göy bir kağız açırdı; bu kağıza iki girvənkə buğda çörəyi ilə iki balaca kolbasa bükülmüşdü. Bundan başqa, masanın üstündə çayla dolu çaydan var idi, bir də qara çörək tikələri atılıb qalmışdı. Çarpayının altında qapağı örtülmüş çamadan görünürdü, çamadanın içində cır-cındır bağlanmış iki düyünçə var idi.

Sözün qisası, dəhşətli qatmaqarışlıq hökm sürürdü. İlk nəzərdən mənə elə gəldi ki, onların ikisi də, ağa da, xanım da – necib adamlardır, lakin yoxsulluq onları elə həqarətli vəziyyətə salıb ki, bu cür vəziyyətdə qatmaqarışlıqla mübarizə aparmaq təşəbbüsü heç bir nəticə vermir, hətta insanları elə acınacaqlı bir vəziyyətə salır ki, onlar hər gün artmaqda olan bu nizamsızlığın özündə də, nə isə bir məmnuniyyət duyurlar, kin və ədavət doğuran bir məmnuniyyət.

Mən içəri girəndə, özü də məndən azca əvvəl içəri daxil olmuş və ərzaqını kağızdan açıb çıxaran bu cənab, arvadı ilə nə barədə isə tələsik və qızğın danışdı; arvad körpəni hələ qundaqlayıb qurtarmamışdı, lakin ağlamağına ara vermişdi, kişinin məlumatı, deyəsən, həmişə olduğu kimi, yenə də ürəkbulandıran idi. Görkəmindən təqribən iyirmi səkkiz yaşında olan bu cənab sifətdən qarabuğdayı və arıq idi; üzünü qara bakenbardlar çevrələnmişdi, çənəsi tərtemiz qırılmışdı; bu adam mənə olduqca necib və hətta şirin görünürdü; o, qaşqabaqlı idi, baxışı sərt və qəmgin idi; lakin əzablı qürur əlaməti sezilən bu baxışdan görünürdü ki, o, çox tez əsəbiləşən adamdır. Mən içəri daxil olanda əcaib bir əhvalat baş verdi.

Elə adamlar var ki, onlar, əsəbiləşib tez incimələrindən hədsiz zövq alırlar; xüsusilə onların bu əsəbiliyi (bu cür hal həmişə çox tez baş verir) son həddə çatan məqamda; belə anda onlara, hətta elə gəlir ki, təhqir olunmaq olunmamaqdan daha xoşdur. Belə əsəbiləşən adamlar, əlbəttə, hərəgah ağıllıdırlarsa, lazım olandan on qat artıq qızıb özlərindən çıxdıqlarını dərk edə bilmək qabiliyyətləri varsa, sonra həmişə peşman olub dərin iztirab keçirirlər. Bu cənab bir müddət mənə heyrətlə baxdı, arvadı isə qorxa-qorxa baxırdı; elə bil ki, onların da mənzilinə bir adamın daxil ola biləcəyi dəhşətli heyrət doğuran bir əhvalat idi; lakin kişi birdən üstümə az qala dəlicəsinə hücum etdi; mən hələ iki kəlmə söz deməyə macal tapmamış, o xüsusən mənim səliqəli geyinmiş olduğumu görüb, ola bilsin, onun daxmasına belə saymazlıqla ayaq basmağa, onun özünün son dərəcə xəcalət çəkdiyi bütün biabırçı şəraiti görməyə cəsəret etdiyim üçün

özünü həddən artıq təhqir olunmuş hesab edirdi. Əlbəttə, o, bütün uğursuzluqları üçün öz hiddət və qəzəbini heç olmazsa bir adamın başına yağdırmaq firsəti ələ düşdüyü üçün sevinmişdi. Mən bir dəqiqə, hətta elə düşündüm ki, o mənimlə vuruşacaq; kişinin rəngi qaçdı, lap arvadşayağı isteriyalı halda idi; onun bu vəziyyəti arvadını yamanca qorxutmuşdu.

Kişi bədəni əsə-əsə, hətta sözləri zorla tələffüz edə-edə qışqırdı:

– Siz nə cəsəretlə belə içəri giribsiniz? Rədd olun! – Lakin o birdən öz portmanatını mənim əlimdə gördü.

Mən mümkün qədər sakit və laqeydcəsinə:

– Gərək ki, bunu siz salıb itiribsiniz, – dedim. (Əslində elə bu cür demək lazım idi.)

O mənim qarşımda özünü tamamilə itirmiş halda dayanmış, lap qorxmışdu, özü də bir müddət sanki heç bir şey başa düşə bilmirdi; sonra cəld özünün yan cibini yoxladı, dəhşətdən ağzı açıq qaldı, əlini alına çırpdı.

– Aman Allah! Siz bunu harada tapdınız? Necə oldu?

Mən portmanatı necə tapdığımı, yüyürə-yüyürə onu səslədiyimi və nəhayət, təxmini gümanla, az qala kor-koranə onun arxasınca pilləkənlə yüyürə-yüyürə qalxdığımı qısaca olaraq, mümkün qədər daha laqeydcəsinə izah etdim.

O, üzünü arvadına tutub qışqırdı:

– Aman Allah! Bizim bütün sənədlərimiz bunun içindədir, mənim son əlmlərim, hər şey bunun içindədir... Aman, mərhəmətli cənab, heç bilirsinizmi siz nə edirsiniz, mənə nə cür yaxşılıq edirsiniz? Mən məhv olardım!

Bu aralıq, ona cavab vermədən çıxıb getmək üçün qapının dəstəyindən yapışdım; lakin tənəffəs idim, çox həyəcanlı olduğum üçün birdən mənə elə şiddətli öskürək başladı ki, ayaqüstə zorla dayana bildim. Cənabın məndən ötrü boş bir stul tapmaq üçün nə cür vurnuğunu gördüm; onu da gördüm ki, bu adam stullardan birinin üstündəki cır-cındırı döşəməyə ataraq tələsik stul gətirib məni ehtiyatla əyləşdirdi. Lakin öskürəyim davam edirdi, hələ üç dəqiqə ara vermədi. Özümə gələndə o mənim yanımda, başqa bir stulda əyləşmişdi: yəqin bu stulun da üstündəki cır-cındırı döşəməyə atmışdı, o diqqətlə mənə baxırdı.

Hökimlər adətən naxoşa yanaşarkən necə danışarlarsa, o həmin ağızla mənə dedi:

– Siz, deyəsən... naxoşsunuz, eləmi? Mən özüm... həkiməm, – özü də bunu deyərək nə üçünse əli ilə otağı göstərdi; sanki bununla özünün hazırkı vəziyyətinə qarşı etiraz edirdi, – görərem ki, siz...

Mən mümkün qədər qısa bir ifadə ilə:

– Mən vərəmliyəm, – deyərək ayağa qalxdım.

O da yerindən dərhal dik qalxdı:

– Bəlkə siz mübaliğə edirsiniz və... dərman qəbul edərək...

O lap çəşmişdi, sanki hələ də özünə gələ bilmirdi, portmanat onun sol əlində idi.

Qapının dəstəyindən yapışaraq yenə onun sözünü kəsdim:

– Siz heç narahat olmayın, keçən həftə mənə B-n baxıb (burada yenə B-ndən dəm vurdum), – mənim işim bitib. Bağışlayın...

Yenə qapını açmaq, mənim xəcalət çəkən, minnətdar və utanmışından özünə yer tapmayan həkimimi tərk etmək istədim, lakin lənətə gəlmiş öskürək bu dəm yenə yaxamdan yapışdı. Bunu gören həkimim ısrar etdi ki, yenə əyləşib dincəlim; o, arvadına müraciət etdi, arvad yerindən tərpənməyərək mənə bir neçə kəlmə ilə minnətdarlıq edib, xoş söz dedi. Bu sözləri deyəndə qadın çox utandı, həssas sarı solğun və sısqa yanaqları qızardı. Mən oturdum, lakin elə görkəmlə oturdum ki, bu görkəmlə hər saniyə göstərirdim ki, onları sıxıntıya salmaqdan son dərəcə qorxuram (elə bu cür də etmək lazım idi). Həkimimin peşmançılığı, nəhayət, ona çox əzab vermişdi. Mən bunu görürdüm. O:

– Hərgah mən... – deyərək danışmağa başladı, hər dəqiqə sözünə ara verir, dili dolaşırdı, – mən sizə son dərəcə minnətdaram və sizin qarşınızda o qədər günahkaram ki... mən... siz görürsünüz... – o yenə otağı göstərdi, – bu dəqiqə mən elə bir vəziyyətdəyəm ki...

Mən dedim:

– Yox canım, görməli bir şey yoxdur, məlum işdir; siz, yəqin ki, işsiz qalıbsınız, məsələni aydınlaşdırmağa gəlibsiniz, yenə işləmək üçün yer axtarırsınız, deyilmi?

O heyvətlə soruşdu:

– Bunu... nədən bildiniz?

Mən qeyri-iradi olaraq kinayə ilə cavab verdim:

– İlk baxışdan görünür. Əyalətlərdən buraya bir çoxları ümidlərlə gəlirlər, ora-bura yüyürür, elə bu cür də yaşayırlar.

O birdən həyəcanla, dodaqları əsə-əsə danışmağa başladı; şikayətləndi, dərđini söyləməyə başladı, etiraz edə bilmədi ki, mənə maraqlandırdı; onun mənzilində bir saata qədər oturdum. O özünün, əslində, çox adı olan sərgüzəştini mənə söylədi. Quberniyada həkim işləyirmiş, dövlət xidmətində imiş, lakin araya nə isə intriqə düşür, onun həтта arvadını da bu intriqaya qatırlar. O lovğalanır, qızıqıb özündən çıxarmış; bu aralıq quberniya rəisləri arasında dəyişiklik əmələ gəlir; bu iş onun düşmənlərinin xeyrinə olur; onun ayağının altını qazmağa, ondan şikayət etməyə başlayırlar; onu işdən çıxarırlar; olan-qalan pulu ilə Peterburqa, şikayətə gəlir; Peterburqda, məlum məsələdir, uzun müddət onun şikayətini dinləmirlər, sonra qəbul edib, dinləyirlər, sonra rədd cavabı verirlər, sonra vədlərlə şirnikdirirlər, sonra sərt cavab verirlər, sonra tapşırırlar ki, nəyi isə yazılı surətdə izah etsin, sonra onun yazdığı qəbul etməkdən boyun qaçıyırlar, tapşırırlar ərizə yazıb xahiş etsin, – sözün qıssası, o artıq beş ay idi ki, ora-bura qaçır, var-yoxunu sərf edib qurtarmışdı; arvadının son cın-cındırını girov qoymuşdu. Bu aralıq isə uşaq doğulur; özü də, həm də ki... “mənim vermiş olduğum ərizəyə bu gün son rədd cavabı verildi, mənim isə heç çörəyim də yoxdur, heç bir şey yoxdur, arvadım doğub. Mən, mən...”

O, stuldan dik qalxıb üzünü kənara çevirdi. Arvadı küncdə ağlayırdı, uşaq yenə qışqırmağa başlamışdı. Mən qeyd dəftərçəmi çıxarıb, yazmağa başladım. Ayağa qalxanda, o mənim qarşımda dayanıb, qorxu və maraqla üzümə baxırdı.

Mən ona dedim:

– Sizin adınızı yazdım, bundan savayı da qalan şeyləri: qulluq yerinizi, sizin qubernatorun adını, tarixi, ayı. Mənim bir yoldaşım var, məktəb yoldaşırıq, familiyası Baxmutovdur, onun əmisi Pyotr Matveyeviç Baxmutov isə dördüncü dərəcəli rütbəsi olan mülki müşavirdir, özü də direktordur...

Həkimim az qala titrəyərək qışqırdı:

– Pyotr Matveyeviç Baxmutov! Axı elə hər şey, demək olar, ondan asılıdır!

Doğrudan da, həkimimin əhvalatında mənim iştirakım və işinin həll edilməsinə qəflətən göstərdiyim kömək nəticəsində hər şey

düzəlib qaydasına düşdü; elə bil ki, bunun üçün hər şey irəlicədən hazırlanmışdı, lap elə bil romanda olan kimi. Mən bu zavallı insanlara dedim ki, mənə qətiyyə, heç bir ümid bəsləməsinlər, özüm yoxsul bir gimnaziya tələbəsiyəm (mən həqir vəziyyəti qəsdən şişirirdim; kursu çoxdan bitirmişəm, özüm də gimnaziya tələbəsi deyiləm), adımlı bilməyin onlar üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur; ancaq elə bu saat Vasilyev adasına, yoldaşım Baxmutovun yanına gedəcəyəm; həm də lap yəqin bilirəm ki, onun mülki müşavir olan əmisi subaydır, uşaqları yoxdur, ona görə də öz qardaşı oğluna pərəstiş edir, onu hədsiz dərəcədə sevir; onu öz fəmiliasının son nümayəndəsi hesab etdiyi üçün “ola bilsin mənim yoldaşım, sizin üçün, əlbəttə, elə mənim üçün də əmisinin köməyi ilə bir şey edə bilər...”

Gözləri parlayan həkim qızdırmalı kimi titrəyə-titrəyə birdən dedi:

– Mənə ancaq, ali-həzrətlə görüşüb danışmağa imkan versəydilər! Mən ancaq ona şifahi surətdə izahat vermək şərəfinə nail ola biləydim!

O elə bu cür də dedi: nail ola biləydim. Mən işin yəqin ki, boşa çıxacağını və hər şeyin mənasız olacağını bir daha təkrar edərək, əlavə etdim ki, hərgah sabah səhər onlara gəlməsəm, onda, deməli, məsələ qurtarıb, onlar heç bir şey gözləməməlidirlər. Məni baş əyə-əyə ötürdülər, ağılları başlarında deyildi. Onların sifətinin ifadəsini mən heç vaxt unutmayacağam. Fayton tutub dərhal Vasilyev adasına yollandım.

Gimnaziyada bir neçə il ərzində daim Baxmutova qarşı ədavət bəsləyirdim. Bizim aramızda o, aristokrat hesab edilirdi, şəxsən mən onu belə adlandırırdım: gözəl geyinərdi, öz xüsusi faytonunda gəlirdi, zərrə qədər də lovğalanmaz, təşəxxüs satmazdı. Həmişə çox yaxşı yoldaş idi, həmişə hədsiz şən, xoşbəhiət idi; sinifdə həmişə birinci olmasına baxmayaraq, ağıl sarıdan bir o qədər dərin deyildi, amma bəzən çox lətifəbaz, bəmərə olurdu; mən isə heç vaxt heç bir şeydə birinci olmamışam. Məndən başqa bütün yoldaşlarımdan ondan xoşu gəlirdi. Bu bir neçə il ərzində o bir neçə dəfə mənə yanaşmışdı; lakin hər dəfə qaşqabağımı töküb əsəbiləşərək ondan üz döndərirdim. İndi artıq bir il idi ki, onu görməmişdim; o, universitetdə oxuyurdu. Saat doqquza işləyəndə onun mənziline (böyük bir təşrifatla; mənim haqqımda məlumat verdilər) daxil oldum; Baxmutov məni əvvəlcə heyretlə qarşıladı, heç də xoş sifət göstərmədi, lakin dərhal kefi açıldı, özü də mənə baxa-baxa birdən qəhqəhə ilə gülməyə başladı.

Baxmutov özünün həmişəki kimi çox xoş və sərbəst ədəsi ilə, ürəkəçliqlığı ilə qışqırdı:

– Bu necə oldu ki, birdən mənim yanıma gəlmək fikrinə düşdü-nüz, Terentyev? – Onun bəzən ötkəm, lakin heç vaxt adama toxunmayan, yer eləməyən bu cür hərəkət və rəftarı mənim olduqca xoşuma gəlirdi; elə buna görə də ona qarşı nifrət bəsləyirdim. – Lakin bu nədir, nə olub, – deyə o, qorxa-qorxa qışqırdı, – siz ağır naxoşsunuz!

Öskürək məni yenə əldən saldı, stulun üstünə sərilib, nəfəsini zorla dərdim.

– Siz narahat olmayın, – dedim. – Mən vərəmliyəm, sizin yanıma bir xahiş üçün gəlmişəm.

O, heyret edib oturdu, elə dərhal həkimin bütün əhvalatını ona şərh edərək, izah elədim ki, o özü əməsinə fəvqəladə təsir göstərə bilər; bəlkə, bu barədə bir şey edə bilər.

– Edərəm, mütləq edərəm, günü sabah əmimə hücum edəcəyəm; mən hətta çox şadam, həm də bütün bu əhvalatı siz olduqca yaxşı söylədiniz... Lakin Terentyev, bir deyin görüm, necə oldu ki, siz mənə müraciət etmək fikrinə düşdünüz?

– Bu məsələdə sizin əminizdən çox şey asılıdır, bir də ki, Baxmutov, biz həmişə bir-birimizə düşmən olmuşuq, amma siz nəcib adam olduğunuz üçün mən fikirləşdim ki, öz düşməninizin xahişini rədd etməzsiz, – deyə mən kinayə ilə əlavə etdim.

Baxmutov qəhqəhə ilə gülbüb qışqırdı:

– Napoleon İngiltərəyə müraciət edən kimi! Edərəm, kömək edərəm! Mümkün olsa, hətta elə bu saat gedərəm! – deyə o mənim stuldan ciddi olaraq və qaşqabaqlı qalxdığını görüb tələsik əlavə etdi.

Doğrudan da, bizim bu işimiz heç gözlənilməz tərzdə, olduqca yaxşı həll edildi. Bir ay yarım keçəndən sonra bizim həkimimiz başqa bir quberniyada vəzifəyə təyin edildi; ona yol pulu verdilər, hətta maddi yardım göstərdilər. Mən şübhələnirəm ki, onların evinə çox tez-tez gedən Baxmutov (halbuki bu işə görə onlara qəsdən getmədim və mənə baş çəkən həkimi demək olar soyuq qəbul edirdim) – şübhələnirəm ki, Baxmutov həkimi hətta razı salıb ki, ondan borc pul qəbul etsin. Bu altı həftə ərzində mən Baxmutovla iki dəfə görüşmüşdüm; biz üçüncü dəfə, həkimi yola salanda görüşdük. Vidalaşma mərasimini Baxmutov öz evində təşkil etmişdi; nahar hazırlanmış və süfrəyə şampən şərabı qoyulmuşdu, bu ziyafətdə həkimin arvadı

da iştirak edirdi; arvad bir az sonra uşağının yanına getdi. Bu əhvalat mayın əvvəlində olmuşdu, aydın bir axşam idi; girdə, nəhəng günəş körfəzə enirdi. Baxmutov məni evə ötürürdü; biz Nikolay körpüsündən keçirdik, ikimiz də içmişdik. Baxmutov vəcdlə deyirdi ki, bu iş olduqca yaxşı qurtardı, mənə nə üçünse təşəkkür edirdi: xeyirxah iş görməsinin ona çox xoş təsir bağışladığını mənə izah edərək, inandırır ki, bunun bütün səbəbkarı mənəm, bu mənim xidmətimdir; həm də indi, bir çoxları əbəs yerə təlim verib, təbliğ edirlər ki, fərdi xeyirxahlığın və ayrı-ayrı nəcib hərəkətin heç bir mənası yoxdur. Məndə də böyük bir arzu, söhbət etmək arzusu oyandı.

Sözə belə başladım:

– Kim fərdi “ehsana” əl atırsa, o, insan təbiətinə qəsd edir, insanın şəxsi ləyaqətinə nifrət göstərir. Lakin “ictimai ehsan” və şəxsi azadlıq məsələsi – iki müxtəlif məsələdir və qarşılıqlı olaraq bir-birini rədd etmirlər. Fərdi xeyirxahlıq həmişə mövcud olacaqdır; ona görə ki, bu, şəxsiyyətin tələb və ehtiyacıdır; bir şəxsiyyətin başqa bir şəxsiyyətə bilavasitə təsir göstərməsinə canlı ehtiyacdır. Moskvada bir nəfər qoca, bir “general”, yəni alman adı daşıyan mülki bir müşavir yaşayırdı; o bütün ömrü boyu dustaqxanaları gəzir və cinayətkarlarla görüşmüş; Sibirə göndərilən hər bir sürgün dəstəsi irəlincədən bilirdi ki, Vorobyoviye qortda “qoca general” onun görüşünə gələcək. O öz işini son dərəcə ciddi və dindarlıqla icra edirdi; qoca gəlir, onu əhatə edən sürgünlülərin səflərindən keçir, hər birinin qarşısında dayanır, hər birindən nəyə ehtiyacı olduğunu soruşurdu; demək olar heç vaxt, heç kəsə öyüd-nəsihət vermirdi, onlara “mənim əzizlərim” deyər müraciət edirdi. Onlara pul verir, zəruri şeylər – patavalar, sarğılar, qalın kətan göndərir, bəzən təsəlliverici kitablar gətirərək, onları hər bir savadlıya verir, özü də tamamilə inanırdı ki, onlar yolda bu kitabları mütaliə edəcək və savadsızlara oxuyacaqlar. Cinayətkarlığın nədən ibarət olduğunu qoca general nadir halda soruşardı; cinayətkar özü söyləməyə başlasaydı, qulaq asırdı. Cinayətkarların hamısına o bir gözle baxırdı, heç birini fərqləndirmirdi. Qoca onlarla öz qardaşları kimi danışırdı; lakin dustaqların özləri, nəhayət, onu ata hesab etməyə başlamışdılar. Qoca sürgünlülər arasında əliuşaqlı bir qadın görəndə ona yanaşır, uşağı oxşayır, körpəni güldürmək üçün barmaqlarını saqqıldadırdı; qoca general uzun illər boyu, ölənə qədər bu cür hərəkət edirmiş;

iş gəlib o yerə çatır ki, onu bütün Rusiyada və bütün Sibirdə tanıyırdılar; yəni cinayətkarların hamısını tanıyırdı. Sibirdə olmuş bir nəfər mənə söyləyirdi ki, ən qəddar cinayətkarların generalı necə xatırladıklarının şəxsən şahidi olmuşdur; halbuki sürgün dəstələrinə baş çəkən general nadir hallarda dustaqların hərəsinə ən çoxu iyirmi qəpik paylaya bilirdi. Doğrudur, onu hərəretlə, yaxud da nə isə çox ciddi surətdə xatırlamırdılar. Yalnız nəşələnmək məqsədilə cəmi-cümlətanı on iki adam öldürüb, altı uşağı bıçaqdan keçirmiş (deyirlər ki, bu cür adamlar olub), “bədbəxtlərdən” bir nəfəri qəfildən, heç bir səbəb olmadan, duran yerdə, ola bilsin, bütün iyirmi il ərzində bir-cə dəfə qəflətən köksünü ötürərək deyir: “Görəsən indi o qocacıqaz general nə edir, hələ sağdırmı?” Bunu deyəndə, ola bilsin, hətta gülümsəyəcəkdir, – elə bu qədər, vəssalam. Bəs siz haradan bilirsiniz ki, bu sürgünlünün iyirmi il ərzində yaddan çıxarmadığı həmin “qoca general” onun qəlbində əbədi olaraq nə cür duyğu oyatmışdır? Baxmutov, siz haradan bilirsiniz ki, bir şəxsiyyətin başqa bir şəxsiyyətlə bu cür ünsiyyət bağlaması ünsiyyət bağlamış olan şəxsiyyətin müqəddəratında nə cür əhəmiyyət kəsb edəcək?.. Axı burada bütöv bir həyat və bizim üçün mübhəm olan saysız-hesabsız şəxslər mövcuddur. Ən yaxşı şahmat oyunçusu, onlardan ən güclüsü irəlincədən ancaq bir neçə gedişi hesablaya bilər; on gedişi irəlincədən hesablayıb nəzərdə saxlamağı bacaran bir nəfər fransız oyunçusu haqqında möcüzə kimi yazırdılar. Bəs bu məsələdə nə qədər gediş və bizi məlum olmayan nə qədər cəhətlər mövcuddur? Öz toxumunuzu səpməklə, “ehsanınızı” verməklə, xeyirxah əməlinizi hər hansı bir şəkildə icra etməklə siz öz şəxsiyyətinizin bir hissəsini verərək, başqasının bir hissəsini qəbul edirsiniz; siz qarşılıqlı olaraq bir-birinizlə ünsiyyət bağlayırsınız; bir neçə dəfə də xeyirxahlıq edəndən sonra sizin mükafatınız bu olur ki, bilik qazanır, heç göz-lənilməyən kəşflər edirsiniz. Siz, nəhayət, öz işinizə mütləq elm nəzəri ilə baxmağa başlayacaqsınız, o sizin bütün həyatınıza hakim kəsiləcək, həm də bütün həyatınızı qavraya bilər. Digər tərəfdən, sizin bütün fikirləriniz, səpdiyiniz bütün toxumlar, bəlkə də artıq unudmuş olduğunuz bu toxumlar cücərərək boy atar, inkişaf edirlər, sizdən bunları qəbul edən şəxs başqasına verir. Haradan bilirsiniz ki, gələcəkdə bəşəriyyətin taleyi həll ediləndə sizin iştirakınız nədən ibarət olacaqdır? Hərgah sizin biliyiniz və bütün bu fəaliyyətiniz

sizi, nəhayət, elə bir mərhələyə çatdırsa ki, siz nəhəng toxum səpmək, dünyada irs olaraq azman bir fikir qoyub getmək iqtidarına malik olarsınız, onda... və sairə, mən onda çox danışmışdım.

Baxmutov kimisə həyəcanlı-həyəcanlı məzəmmət edərək qışqırdı:

– Həm də eyni zamanda adam fikirləşir ki, məhz sizi həyatdan məhrum ediblər!

O anlar biz körpüdə sürəhiyə dirsəklənib dayanmışdıq; Nevaya tamaşa edirdik.

Mən sürəhinin üzərindən bir xeyli irəli əyilib dedim:

– Bilirsinizmi mənim ağılıma nə gəlib?

Baxmutov az qala qorxaraq qışqırdı:

– Olmaya özünü suya atmaq fikri? – O mənim fikrimi bəlkə də üzümdən oxumuşdu.

– Yox, hələlik ancaq düşünürəm; belə bir şey fikirləşirəm; Bax indi mənim ömrümdən ancaq iki-üç ay qalıb, bəlkə də, dörd ay; lakin məsələ, cəmi-cümlətəni ikicə ay qalanda, hərgah, mən, bizim həkimimizin işi kimi fəaliyyət, vurnuxma, qayğı və zəhmət tələb edən xeyirxah bir işə əl qatmağı çox istəsəydim, belə halda vaxtın az qaldığına, kifayət etmədiyinə görə bu işdən imtina edib, başqa, xırda bir “xeyirxah iş”, yəni imkanlarım daxilində olan iş axtarmalı idim (hərgah xeyirxah işlər görmək arzusu fikrimə hakim kəsilmiş olsaydı). Siz razılaşın ki, bu məzəli fikirdir!

Binəva Baxmutov məndən nigaran idi, çox təşviş keçirirdi; o mənə lap evimizə qədər ötürdü, özü də elə nəzakətli idi ki, heç bir dəfə də mənə təsəlli vermək fikrinə düşməyib, demək olar daim susurdu. O mənimlə vidalaşanda əlimi möhkəm sıxıb, mənə yoluxmaq üçün icazə istədi. Cəvab verdim ki, hərgah yanıma “təsəlli verən” kimi gələcəksə (ona görə ki, hərgah o, dinib-danışmasaydı da, hər halda təsəlli verən adam kimi gələcəkdi, bunu ona izah etdim), onda axı deməli, o bununla hər dəfə ölümü mənə daha artıq xatırladacaq. Baxmutov çiyinlərini atdı, lakin mənimlə razılaşdı; biz olduqca nəzakətlə ayrıldıq; bunu mən heç gözləməirdim.

Lakin həmin axşam və həmin gecə mənə “son inamımın” ilk toxumu səpilmişdi. Bu yeni fikirdən çox möhkəm yapısdım; onu hər cəhətdən, bütün təfərrüatı ilə hər cür şəkildə böyük həvə və şövqlə təhlil edirdim (bütün gecəni yatmadım), özüm də bu fikrə nə qədər

dərindən nüfuz edirdimsə, onu qəlbimə nə qədər yaxınlaşdırırdımsa, bir o qədər artıq qorxurdum. Nəhayət, canıma dəhşətli qorxu düşdü. bu qorxu mənə sonrakı günlər də tərk etmirdi. Mən bəzən özümün bu daimi qorxum haqqında düşündə yeni dəhşətdən bütün bədənim o saat buza dönürdü; axı bu qorxudan belə nəticə çıxara bilərdim ki, mənə “son inamım” qəlbimə çox ciddi təsir göstərmişdir, özü də mütləq gec-tez həll ediləcəkdir. Lakin bunun həlli üçün mənə cəsərim təlim çatmırdı. Üç həftədən sonra hər şey qurtardı, cəsərim də gəldi, lakin bu cəsərim olduqca əcaib bir əhvalatla əlaqədar olaraq gəlmişdi.

Burada, izahatımda bütün bu rəqəm və tarixləri qeyd edirəm. Mənə üçün əlbəttə ki, fərqi yoxdur, lakin indi (həm də, ola bilsin, ancaq bu dəqiqə) istəyirəm ki, mənə hərəkətimi mühakimə edəcək adamlar, mənə “son inamımın” hansı məntiqi nəticələr silsiləsindən hasil olduğunu aydın görə bilsinlər. Mən bu saat yuxarıda yazdım ki, mənə “son inamımın” yerinə yetirilməsi üçün çatışmayan qətiyyət və cəsərim məndə görə ki, heç bir məntiqi nəticədən deyil, nə isə əcaib bir təkəndən, əcaib bir əhvalatdan, ola bilsin, işin gedişi ilə qətiyyət heç bir əlaqəsi olmayan şəraitdən əmələ gəlmişdi. On gün bundan əvvəl Roqojin, özünün bir işi ilə əlaqədar olaraq mənə yanıma gəlmişdi, bu iş barədə burada geniş söhbət açmaq artıqdır. Roqojini əvvəllər heç görməmişdim, lakin onun haqqında çox şey eşitmişdim. Ona lazım olan bütün məlumatı verdim, bir az sonra o çıxıb getdi; Roqojin ancaq məlumat almağa gəldiyi üçün bizim aramızda iş elə bununla da qurtarardı. Lakin o mənə həddən artıq maraqlandırmışdı, ona görə də həmin gün ərzində əcaib fikirlərin təsiri altında idim: odur ki, ertəsi gün özüm onun yanına getmək, vizit vermək qərarına gəldim. Roqojin, görünür, mənə gəlişimə şad deyildi, hətta “nəzakətlə” işarə etdi ki; tanışlığı davam etdirməyimin mənası yoxdur; lakin buna baxmayaraq, onun mənzilində olduğum bir saat mənə üçün olduqca maraqlı keçdi, yəqin onun üçün də həmçinin. Bizim aramızda elə bir təzad var idi ki, bu təzad ikimizə də, xüsusən mənə, təsir göstərməyə bilməzdi: mən artıq öz günlərini saymış olan bir adam idim, – o isə – ən dolğun, müstəqil bir həyatla, hazırkı dəqiqə ilə yaşayır, onu nə “son” nəticələr maraqlandırır, nə də rəqəmlər. Onu heç bir şey düşündürmür; bir əhvalatla əlaqədar olaraq... necə deyim... necə deyim... yaxşı, belə fərz edək ki, ağılımı itirmiş bu adam həmin əhvalata dəxli olmayan heç bir şey haqqında

düşünmür, heç bir qayğı göstərmir; qoy cənab Roqojin bu ifadə üçün, heç olmazsa, öz fikrini ifadə edə bilməyən pis bir ədəbiyyatçı olmağına görə mənə bağışlasın. Onun bütün nəzakətsizliyinə baxmayaraq, mənə elə gəldi ki, kənar şeylər onu az maraqlandırır, buna baxmayaraq, Roqojin ağıllı adamdır; özü də çox şeyi dərk edə bilir. Mən öz “son inamım” haqqında ona heç bir işarə etmədim; lakin nə üçünse mənə elə gəldi ki, Roqojin mənə dinləyəndə bunu başa düşmüşdür. O dinmədi, o yamanca qaradınməzdir. Mən gedəndə ona eyhamla dedim ki, bizim aramızdakı bütün fərqlər və bütün ziddiyyətə baxmayaraq, – les extrêmes se touchent!¹ (mən bunu ona rusca izah etdim.) Belə ki, ola bilsin, o adam özü, mənə “son inamım”dan, heç də uzaq deyildir. O üz-gözünü turşudub mənə çox qaşqabaqlı cavab verdi; ayağa qalxdı, furajkamı özü axtarıb tapdı, özünü elə göstərdi ki, guya mən özüm çıxıb gedirəm, mənə nəzakət xatirinə ötürürmüş kimi özünün hüzn və qüssə yuvası olan evindən sadəcə olaraq bayıra çıxartdı. Onun evi mənə heyrətə saldı; qəbiristanına bənzəyir, amma onun deyəsən, xoşuna gəlir, bu da, əslində, aydındır: onun daxili inamla yaşadığı dolğun həyat, öz-özlüyündə həddən artıq dolğun olduğu üçün evin səliqə və sahmanına fikir verməsinə ehtiyac qalmır.

Roqojinin evinə bu gedişim mənə olduqca yormuşdu. Bundan başqa da mən hələ səhərdən özümü yaxşı hiss etmədim; axşamçağı lap zəifləyib çarpayıda uzandım; arabir hiss edirdim ki, bərk qızdırmahtyam, hətta sayıqladığım anlar da olurdu. Kolya saat on birə qədər yanımda qaldı. Qızdırmalı olmağıma baxmayaraq, onun nə barədə danışdığına, bizim nə barədə söhbət etdiyimizin hamısı yadımdadır. Lakin gözlərimin yumulduğu dəqiqələrdə, qarşımda həmişə guya ki, milyonlarla pul almış İvan Fomiçi görürdüm. O, həmin pulları neyləmək lazım olduğunu qətiyyətlə təsəvvür edə bilmirdi, bunun üçün baş sındırır, qorxudan tir-tir əsirdi ki, onları oğurlayacaqlar; nəhayət, guya ki, pulları yerə basdırmaq qərarına gəldi. Mən, nəhayət, ona məsləhət gördüm ki, bu qədər qızılı bihudə yerə torpağa basdırmaqdan, bütün bu qızıl yığımını əridib “dondurulmuş” körpə üçün qızıl tabut düzəltməsin, bunun üçün körpəni qəbirdən çıxartсын. Mənim bu istəhamı Surikov guya ki, minnətdarlıq əlaməti olaraq göz yaş axıda-axıda qəbul etdi, dərhal planı yerinə yetirməyə başladı. Guya ki, mən tüpürüb ondan uzaqlaşdım. Mən tamamilə ayıldandan

¹ Ziddiyyətlər birləşirlər.

sonra Kolya mənə inandırır ki, mən heç də yatmamışdım, bütün bu müddət ərzində onunla Surikov barədə danışmışdım. Mənim son dərəcə qəm-qüssəyə qapılıb dərin təşviş keçirdiyim dəqiqələr olurdu, ona görə də Kolya nigaran getdi. Onun arxasınca qapını kilidləmək üçün ayağa qalxanda bayaq Roqojinin evində gördüyüm bir şəkil yadıma düşdü; bu şəkil onun evinin ən mənhus zallarından birinin qapısı üzərindən asılmışdır. Bu şəklə ötəri olaraq o özü mənə göstərdi; şəklə qarşısında, gərək ki, beş dəqiqəyə qədər dayanmışdım. Sənətkarlıq cəhətdən bu şəkildə heç bir yaxşı əlamət yox idi; lakin şəkil mənə nə isə əcaib bir təşviş duyğusu oyatdı.

Bu şəkildə çarxımdan təzəcə çıxarılmış İsa peyğəmbər təsvir edilmişdir. Mənə belə gəlir ki, rəngkarlar İsa peyğəmbəri adətən, çarxımda da, çarxımdan endirilmiş halda da, hələ indiyə qədər sifətdən son dərəcə gözəl bir məxluq kimi təsvir edirlər; onlar bu gözəlliyi onun çöhrəsində, hətta ən dəhşətli əzablara məruz qaldığı hallarda da qoruyub saxlamağa cəhd edirlər. Roqojinin şəklinə isə gözəllikdən heç söhbət də ola bilməz; bu şəkildəki məxluq, hələ çarxımdan asılmamışdan əvvəl sonsuz əzab və işgəncəyə məruz qalmış, yaralanmış, əzab çəkmiş insandır; xaç apararkən gözətçilərin kötəklərinə, camaatın endirdiyi zərbələrə məruz qalan, xaçın altına yıxılan, nəhayət, altı saat müddətində (mənim hesabıma görə hər halda belə olmalıdır) xaç əzabına dözmüş bir insan cəsədidir. Doğrudur, bu, çarxımdan yenəcə çıxarılmış, yəni hələ bir çox canlı əlamətləri, məhrəban ifadəni hiyf etmiş insan çöhrəsidir; hələ heç bir şey keyiməmiş, donmamışdır, belə ki, ölənin sifətində hətta iztirab ifadəsi təzahür edir, sanki bu iztirabı, o, indi də hiss edir (sənətkar bunu çox gözəl ifadə edə bilər): amma ki, sifətinə qətiyyətlə rəhm etməyib; burada yalnız və yalnız təbii hal hökm sürür; belə işgəncələrdən sonra insan cəsədi, kim olursun, həqiqətən elə bu cür də olmalıdır. Mən bilirəm ki, xristian məzhəbi hələ ilk əsrlərdə belə müəyyən etmişdir ki, İsa peyğəmbər obrazlı deyil, həqiqətən əzab çəkmişdir; deməli, onun bədəni də çarxımda bütünlüklə təbiət qanununa tabe idi. Şəkildə bu sifət zərbələrdən dəhşətli surətdə qanına qəltan olmuş, şişmişdir, dəhşətli şiş qanqırlar əmələ gəlmişdir; gözləri açıqdır, göz bəbəkləri çəpləşib; gözünün açıq, iri ağlarında nə isə şüşə kimi cansız parıltı var. Lakin təəccüblüdür, əzab çəkmiş insanın bu cəsədinə baxanda maraqlı bir sual ortaya çıxır: hərəgah onun bütün şagirdləri,

onun gələcək başlıca həvariunları eynilə bu cür cəsədi (o isə mütləq, eyni ilə bu cür olmalı idi) görüblərsə, onun arxasınca gedərək xacın yanında dayanan qadınlar, ona inanıb pərəstiş edənlərin hamısı bunu görüblərsə, belə halda, bu cür cəsədə baxa-baxa bu əzabkeşin, şəhidin diriləcəyinə necə inana biliblər? Burada qeyri-iradi olaraq belə anlayış yaranır ki, hərgah ölüm belə dəhşətlidirsə və təbiətin qanunları belə güclüdürsə, onda bu qanunlara necə üstün gəlmək olar? Sağ vaxtı təbiətə də qalib gələn, təbiətin tabe olduğu insan, o adam ki, "Talifa kumi" deyəndə qız ayağa qalxmış, "Lazar, qryadi von" deyəndə ölmüş şəxs üzə çıxmışdır, belə bir insan da indi onlara, o qanunlara qalib gələ bilməyəndə, bunlara kim və necə üstün gələ bilər? Bu şəkllə baxanda təbiət adama nə isə azman, amansız və dilsiz-ağızsız vəhşi heyvan, yaxud da, daha doğrusu, daha düzgün desək, qərribə də olsa, – ən yeni quruluşlu nəhəng maşın şəklində görünür, – elə bir maşın ki, ən qiymətli ulu bir məxluqu – təkcanına bütün təbiət qədər, – onun bütün qanunları qədər, ola bilsin, yalnız və yalnız, bu məxluqun meydana gəlməsi üçün yaradılan bütün torpaq, bütün dünya qədər qiymətli olan bir məxluqu pəncələyərək, parçalayıb səssiz-səmirsiz və rəhmsizcəsinə udmuşdur. Bu şəkllə sanki mübhəm, qəddar və mənasızcasına əbədi qüvvə haqqında, hər şeyin tabe olduğu və qeyri-iradi surətdə bizə təlqin edilən bir qüvvə haqqındakı məhz bu anlayış ifadə olunur. Ölünü əhatə edən, bu şəkildə bir nəfəri də görünməyən bu adamlar, onların bütün ümidlərini və demək olar, etiqadlarını birdəfəlik məhv etmiş həmin axşam dəhşətli qəm-qüssəyə dalıb iztirab keçiriblər. Onlardan hər biri öz qəlbində, beynində böyük bir fikirlə getmələrinə baxmayaraq, bu fikir onların hafizəsindən artıq heç vaxt silinə bilməzdi, onlar misilsiz qorxu və vahimə ilə dağılışmalı idilər. Özü də həmin bu müəllim öz surətini edam ərəfəsində görmüş olsaydı, çarmıxa özü beləmi qalxar, bu cürmü ölərdi? Şəklə tamaşa edəndə adamın ağılına qeyri-iradi olaraq bu sual da gəlir.

Bütün bunlar Kolya gedəndən sonra aradır, ola bilsin doğrudan da, sayıqlamalar arasında, bəzən hətta canlı surətlər kimi bir saat yarım ərzində mənim də gözüme görünmüşdür. Surəti olmayan bir şey gözə canlı sima şəklində görünə bilərmi? Lakin bəzən mənə elə gəlirdi ki, bu intəhasız qüvvəni, bu dilsiz-ağızsız, mübhəm və əsrarəngiz məxluqu nə isə əcaib və ağılasıgmayan şəkildə görəəm. Yadımdadır,

elə bil, əlində şam tutan kim isə mənim əlimdən yapışıb apardı, nə isə nəhəng və mənfur bir böv göstərərək, məni inandırmağa çalışdı ki, bu həmin mübhəm, dilsiz-ağızsız və qüdrətli məxluqdur; özü də mənim qəzəblənməyimə gülürdü. Otağında, müqəddəs surət qarşısında həmişə gecələr şam yandırırılar, – şamın işığı çox zəif və tutqundur, buna baxmayaraq hər şeyi görmək olur, şamdanın dibində isə hətta mütaliə də etmək olar. Belə güman edirəm ki, saat birə təzəcə işləmişdi; mən qətiyyənlə yatmamışdım, gözüaçıq uzanmışdım, birdən otağımın qapısı açıldı, Roqojin içəri daxil oldu.

O daxil oldu, qapını örtüdü, dinməz-söyləməz mənim üzümə baxaraq sakitcə, şamdanın altındakı, küncdəki masaya sarı gəldi. Lap təəccüblənmişdim, intizarla ona baxırdım, Roqojin balaca masaya dirsəklənib, dinməz-söyləməz mənə tamaşa etməyə başladı.

İki-üç dəqiqə beləcə keçdi; həm də mənim yadımdadır ki, onun dinib-danışmaması mənə çox yer edir və ağır gəlirdi. Axı o nə üçün danışmaq istəmir? Onun belə gec gəlməsi mənə, əlbəttə, təəccüblü görünmüşdü; lakin yadımdadır ki, əslində bu əhvalat məni heç də bir o qədər heyretləndirməmişdi. Hətta əksinə: səhərçağı öz fikrimi ona aydın şəkildə söyləməmişdim, amma bilirəm ki, Roqojin bunu başa düşmüşdü; bu fikir isə elə bir səciyyə daşıyırdı ki, onun haqqında, əlbəttə, hətta lap gec də olsa, gəlib bir daha söhbət etmək olardı. Mən elə bu cür də düşünmüşdüm ki, Roqojin bunun üçün gəlib. Biz səhərçağı ayrılanda bir-birimizə qarşı qəzəbli idik; hətta yadımdadır, o, iki dəfə mənə çox rişxəndlə baxmışdı. Elə həmin bu kinayəli ifadəni indi onun baxışından oxudum, mənə ağır gələn də bu idi. Əvvəlcə zərrə qədər şübhə etməirdim ki, bu kabus, sayıqlama deyil, həqiqətən Roqojinin özüdür. Hətta belə bir fikir ağılıma da gəlmirdi.

Halbuki o hələ də oturub, həmin kinayəli ifadə ilə baxır, gözüünü məndən çəkmirdi. Yataqda hiddətlə çevrilib mən də yastığa dirsəkləndim, belə qərara gəldim ki, dinib-danışmayacağam, qoy elə bu vəziyyətdə oturaq. Nə üçünsə mütləq istəyirdim ki, birinci olaraq o danışmağa başlasın. Mən bilən iyirmi dəqiqə bu cür keçdi. Birdən ağılıma belə bir fikir gəldi: yaxşı, bu Roqojin deyil, ancaq qarabasmadırsa, onda necə?

Nə mənim naxoş olduğum müddətdə, nə də əvvəllər, tək bircə dəfə də gözüme qarabasma deyilən şey görünməmişdi; lakin hələ

uşaq vaxtı mənə həmişə elə gəlirdi ki, hətta indinin özündə də, yəni bu yaxınlarda mənə elə gəldi ki, hərəgah gözümə bircə dəfə kabus görünə, elə oradaca yıxılıb ölərəm; heç bir qarabasma və kabusa inanmasam da. Lakin ağılıma belə fikir gələndə ki, bu Roqojin deyil, ancaq qarabasmadır, yadımdadır, zərər qədər də qorxmadım. Ondən əlavə, buna, hətta acığım da tuturdu. Burası da təəccüblüdür ki, bunun qarabasmamı, yoxsa Roqojinin özümü olması fikrimi o qədər də məşğul etmir, mənə təşvişə salmırdı; halbuki bu məsələnin həlli mənə maraqlandırılmalı və təşvişə salmalı idi, mənə elə gəlir ki, o vaxt nə işə ayrı bir şey haqqında düşünürdüm. Mənim fikrimi, məsəl üçün daha artıq məşğul edən bu idi ki, bayaq ev xalası, ayağına tufli geymiş Roqojin nə üçün indi fraq, ağ jilet geyib, ağ qalstuk bağlamışdı? Belə bir fikir də ağılıma gəlirdi: hərəgah bu qarabasmadırsa və ondan qorxmuramsa, onda nə üçün qalxıb ona yanaşmır və özüm bunu yəqin etmirəm? Bir də ki, ola bilsin, cəsəret etmir və qorxurdum. Lakin mən qorxduğumu düşünen kimi birdən sanki bütün bədənim buz bağladı; hiss etdim ki, kürəyim soyudu, dizlərim əsdi. Elə bu an Roqojin mənim qorxduğumu sanki başa düşərək, dirəklənmiş olduğu əlini çəkdi, qəddini düzəltdi, elə bil ki, gülməyə hazırlaşaraq ağızını aralamağa başladı; o mənə nüfuzedicə nəzərlə baxırdı. Elə qəzəblənib özümdən çıxdım ki, cəsəretlə qalxıb onun üstünə cummaq istəyirdim, lakin birinci danışmağa başlamayacağıma söz verdiyim üçün çarpayından tərənəmədim; həm də ki, bu adamın Roqojinin özümü olub-olmadığına mən hələ də əmin deyildim.

Bunun nə qədər davam etdiyi doğru-düzgün yadımda deyil; o da yadımda deyil ki, mən bəzi dəqiqələr, bəzi anlar huşa gedirdim, yoxsa yox. Ancaq Roqojin, nəhayət, qalxdı, içəri girəndə əvvəlcə mənə necə baxmışdısa, indi də o cür aram-aram və diqqətlə mənə süzdü, lakin daha gülümsəmirdi; özü də sakitcə, az qala barmaqlarının ucunda qapıya yanaşdı, qapını açdı, çıxıb ertdü. Mən yataqdan qalxmadım, gözlərim açıq halda hələ nə qədər uzanıb fikrə daldığım yadımda deyil; özüm də Allah bilir nə barədə düşünürdüm, necə huşa getdiyim də yadımda qalmayıb. Ertəsi gün, saat ona işləyəndə qapımı döydülər, yuxudan oyandım. Belə qayda qoymuşam ki, saat ona işləyəndə qədər özüm qapını açmasam, qışqırıb çay istəməsəm, Matryona özü qapımı döyməlidir. Qapını açanda ağılıma belə bir fikir gəldi: bir halda ki, qapı bağlı idi, Roqojin içəri necə girə bilərdi?

Mən soruşub əmin oldum ki, əsil Roqojin içəri daxil ola bilməzdi. Bu mümkün deyildi; ona görə ki, bizim bütün qapılarımız gecələr kilidlənir.

Bu cür ətraflı surətdə təsvir etdiyim bu xüsusi hadisə mənim qəti “qərar qəbul etməyimə” səbəb oldu. Deməli, qəti qərar qəbul olunmağa kömək edən məntiq deyil, məntiqi inam deyil, nifrət oldu. Belə əcaib formalar qəbul edən həyatda yaşamaq olmaz, bu formalar mənə təhqir edir. Bu qarabasma mənə təhqir etdi, alçaltdı. Mənim bövşəklinə düşən qara qüvvəyə tabe olmağa təqətim yoxdur. Ancaq şər qarışan vaxt, nəhayət, qəti cəsəret məqamının çatdığını duyanda, bir az rahatlandım. Bu ancaq ilk an idi; o biri andan sonra mən Pavlovskaya yollandım, lakin bu artıq kifayət qədər izah edilmişdir”.

VII

“Mənim balaca bir cib tapançam var idi, onu hələ balaca uşaq olanda ələ keçirmişdim; bu, elə gülməli yaş idi ki, duellər, quldurların hücumları haqqındakı əhvalatlar bu yaşda adamın birdən xoşuna gəlməyə başlayır; fikirləşirdim ki, bir gün mənə də duələ çağıracaqlar, mən də tapançanın qarşısında nəcəbətə dayanacağam. Bir ay bundan qabaq mən də tapançanı yoxlayıb hazırladım. Tapança olan siyirtmədə iki dənə də güllə tapıldı, barıt qabında isə üç patronluq barıt var idi. Bu çox fərsiz tapançadır, həm yan vurur, həm də cəmi on beş addımlığa atır; ancaq buna baxmayaraq, tapança gicgaha dirəncə adamın beynini partlada bilər.

Mən Pavlovskada günəş doğanda ölməyi qət etmişdim, heç kəsi narahat etməmək məqsədi ilə bunun üçün parka enməli idim. Mənim “İzahatım” bütün əhvalatı polisə kifayət qədər izah edər. Psixologiya həvəskarları və kimə lazımdırsa onlar bundan istədikləri şeyi əxz edə bilərlər. Ancaq bu əlyazmasının faş edilməsini istəməzdim. Knyazdan xahiş edirəm bir nüsxəni özündə saxlasın, o biri nüsxəni Aqlaya İvanovna Yəpançınaya təqdim etsin. Mən belə istəyirəm. Mən öz skeletimi elmin faydası üçün Təbəbət Akademiyasına vəsiyyətim edirəm.

Mən özüm haqqında heç bir mühakimə yürüdülməsini istəmirəm və bilirəm ki, mənə indi heç bir məhkəmə məsuliyyətdə cəlb edə

bilməz. Hələ bu yaxınlarda ağıma gülməli bir fikir gəlmişdi: mən indi birdən kefim istəyən adamı öldürmək xəyalına düşsəydim, lap on adamı birdən öldürmək istəsəydim, yaxud bu dünyada ən dəhşətli hesab edilən son dərəcə müdhiş bir hərəkətə yol versəydim, mənim iki-üç həftəlik ömrüm müqabilində, məhkəmə nə cür çıxılmaz, bəbirçü vəziyyətə düşərdi, mənə heç əzab, işgəncə də verə bilməzdilər. Mən onların hospitalında, səliqə və rahatlıqda, istidə, qayğıkeş həkimin nəzarəti altında, həm də, ola bilsin, öz evimdə olduğundan daha artıq komfortla və daha isti otaqda ölərdim. Başa düşmürəm ki, nə üçün mənim vəziyyətimdə olan adamların ağına, heç olmazsa zarafatla elə bu cür bir fikir gəlir? Yəni, ola bilsin ki, gəlir; ləti-fəbaz, şən adamlar bizdə də çox tapılar.

Lakin mən özüm haqda heç bir mühakimə yürüdülməsini istəmirəm desəm də, hər halda bilərəm ki, mən lal və kar cavabdeh olduğum zaman məni mühakimə edəcəklər. Cavab sözümlü deməmiş getmək istəmirəm, məcburiyyətlə deyil, azad sözümlü, – bəraət qazandırmaq üçün deyil, – yox, yox! Mən heç kəsdən və heç bir məsələ üçün üzr istəməli deyiləm, – yalnız ona görə ki, bunu özüm istəyirəm.

Bu məsələdə, əvvələn, qəribə bir fikir meydana çıxır: indi kim, hansı ixtiyar naminə, hansı niyyət, məqsəd naminə mənim ömrümdən qalan iki-üç həftə ərzində yaşamaq hüququmu inkar etmək fikrinə düşərdi? Burada məhkəmənin, məni mühakimə etməyin kimə dəxli var? Mənim nəinki məhkum olunmağım, hətta bu məhkumiyyət müddətinə ədəb və nəzakətlə dözməyim məhz kimə lazımdır? Məgər bu doğrudanımı bir adama lazımdır? Ədəb qaydaları üçünmi? Orasını başa düşürəm ki, hərəgah mən sağlam, canı-başı sağlamat, “yaxın bir adamım üçün fayda verə biləcək” və sairə kimi adam ola-ola həyatıma qəsd etsəydim, onda ədəb qaydaları, mən öz həyatıma lüzumsuz olaraqmı, yoxsa özünün bildiyi səbəbə görəmi qəsd etdiyim üçün köhnə mühafizəkarlıq əsasında məni günahlandırma bilərdi. Lakin indi, indi, mənim hökm müddətim oxunandan sonra necə? Sizin həyatınızdan, knyazın təsəllilərini dinləyə-dinləyə, öz həyatınızın son atomunu verəcəyiniz axır nəfəsdən artıq daha nə cür ədəb qaydaları gərəkdir? Knyaza qalsa, o özünün xristianlıq sübutları ilə mütləq belə xoşbəxt bir fikrə gəlib çıxacaq ki, sizin ölməyiniz əslində, hətta yaxşı əlamətdir. (Onun kimi xristianlar

həmişə bu ideyaya gəlib çıxırlar: bu onların ən çox xoşladıkları iddia, dillərinin özberidir.) Axı onlar özlərinin gülməli “Pavlovsk ağacları ilə” nə demək istəyirlər? Mənim həyatımın son saatlarını şirinləşdirməkmi istəyirlər? Məgər onlar başa düşməzlərmi ki, bu fikirdən mən nə qədər uzaqlaşsam, bu son həyat və sevgi xəyalına nə qədər çox qurşansam, – onlar bununla da Meyerin divarını və orada son dərəcə açıq və sadələvhlüklə yazılanların hamısını məndən yayındırmaq istəyirlər, – onlar məni daha artıq bədbəxt edərlər? Sizin təbiətiniz, sizin Pavlovsk ağaclarınız, sizin tüluunuz, günəşinizin qüruba enməsi, sizin mavi səmanız və sizin özünüdən müştəbeh sifətləriniz mənim nəyimə gərəkdir? Halbuki sonu görünməyən bütün bu dəm-dəsgah onunla başlayıb ki, ancaq və ancaq məni artıq adam hesab etmişdir! Mən indi bunu hər dəqiqə, hər saniyə bilməliyəm və bilməyə məcburam ki, bu saat günəş şüasında, mənim yanımda vızıldayan bax, hətta bu xırdaca böcək də, hətta bu da, bütün bu məclisdə, bu cəmiyyətdə iştirak edir, öz yerini bilir, onu sevir və özünü xoşbəxt hesab edir; təkə mən atılmış bir adamam, bunu isə ancaq ağciyərlilik etdiyim üçün bu vaxta qədər başa düşmək istəməmişəm! Məsələ belə ikən bütün bu gözəllik mənim nəyimə gərəkdir. Heyhat! Mən bilərəm ki, knyaz da, onların hamısı çalışaraq məni o dərəcəyə çatdırmaq istəyərdilər ki, mən də bütün bu “məkrli və kinli” nitqlər əvəzinə ədəb və nəzakət xətinə, ədəb qaydalarının təntənəsi naminə Milvuanın məşhur və klassik bəndini dəbdəbə ilə oxuyaydım:

O, puissent voir votre beauté sacrée
Tant d'amis sourds à mes adieux!
Qu'ils meurent pleins de jours; que leur mort soit pleurée,
Qu'un ami leur ferme les yeux!¹

Lakin inanın, ay sadələvh insanlar, inanın ki, hətta bu nəcabətli bənddə də, dünyaya akademik şəkildə xeyir-dua verən bu fransız şerində o qədər mübhəm hiddət və qəzəb, qafiyələrində o qədər

¹ Heyhat, mənim dünyanı tərk etməyimə laqeyd qalan dostlarım Sizin müqəddəs gözəlliyinizi görəceklər!
Qoy onlar goça yaşlarında vəfat etsinlər;
Qoy onların ölümü üçün göz yaşları axınsınlar,
Qoy onların gözlerini dostları qapasınlar!

uzlaşmayan, özünü şirinləşdirən o qədr kin-küdurət gizlənib ki, hətta şairin özü də ola bilsin, dolaşıb bu kin-küdurəti mərhəmət hesab etmiş, elə bu fikirlə də ölmüşdür; Allah ona rəhmət eləsin! Onu bilin ki, öz miskinlik və zəifliyini dərk etmək cəhətdən biabırçılığın elə bir həddi var ki, insan artıq bundan o tərəfə adlaya bilmir və bu həddə çatanda biabırçılığın özündə misilsiz böyük nəşə duyur... Lakin əlbəttə, bu mənada itaətkarlıq nəhəng qüvvədir, mən bu fikirlə razıyam, – lakin din itaətkarlığı qüvvə hesab edir, bununla isə razılaşa bilmirəm.

Din! Əbədi həyat mövcud olmasını mən mümkün hesab edirəm və ola bilsin, həmişə də hesab etmişəm. Belə fərz edək ki, idrak ali qüvvənin iradəsi ilə parlamışdır, fərz edək ki, bu idrak dünyaya göz gəzdirərək demişdir: “Mən varam!” Fərz edək ki, bu ali qüvvə tərəfindən qəflətən ona məhv olmaq sərəncamı verilmişdir, ona görə ki, orada nədən ötrüsə – hətta nədən ötrü olmasına izahat verilmədən, – belə lazımdır, qoy olsun, mən bütün bunları mümkün hesab edirəm, lakin yenə də həmişəki sual qarşıya çıxır: iş belə ikən mənim itaətkarlığım nədən ötrü lazım olmuşdur? Məgər məni elə-belə yemək olmazdı, məni həzmdən keçirən şeyi mədh etməyi tələb etmədən yemək olmazdı? Məgər, doğrudanmı, iki həftə gözləmək istəmədiyim üçün orada, doğrudan da, kim isə inciyə bilər? Mən buna inanmıram; belə güman etmək daha düzgün olardı ki, burada sadəcə olaraq mənim dəyərsiz həyatım, atom həyatı lazım olmuşdur, bütövlükdə hər hansı ümumi ahəngdarlığı tamamlamaq üçün hər hansı müsbət və mənfəi üçün, hər hansı bir təzad üçün lazım olmuşdur və sairə, və sairə; eynilə hər gün bir çox məxluqun həyatını qurban vermək lazım olduğu kimi; ona görə ki, bunlar ölməsələr qalan kainat davam gətirə bilməz (orasını da qeyd etmək lazımdır ki, bu öz-özlüyündə o qədr də alicənab fikir deyildir). Lakin qoy olsun! Mən razıyam ki, ayrı cür, yeni fasiləsiz surətdə bir-birini yemədən dünyanı heç cür qurmaq mümkün deyildi; mən, hətta bunu da mümkün hesab etməyə razıyam ki, bu quruluşdan qətiyyəni başım çıxırmı; amma bir şeyi yəqin bilirəm: bir halda ki, mənə “mən varam” fikrini dərk etmək imkanı veriblər, dünyanın səhvlərlə qurulmuş olmasının, onun başqa cür dayana bilməməsinin mənə nə dəxli var? Bundan sonra məni kim və nəyə görə mühakimə etməlidir? Necə istəyirsiniz, ancaq bütün bunlar qeyri-mümkün və ədalətsiz şeydir.

Bununla belə, mən, hətta bütün arzularıma baxmayaraq, heç vaxt təsəvvür edə bilmirdim ki, gələcək həyat və Allah yoxdur. Daha doğrusu, bütün bunlar mövcuddur, ancaq biz gələcək həyatdan və onun qanunlarından heç bir şey başa düşmürük. Lakin hərgah bu belə çətindir və hətta başa düşmək qətiyyəni mümkün deyilsə, onda mən, doğrudanmı, dərk edilə bilməyən bir şeyi başa düşə bilmədiyim üçün cavabdeh olacağam. Doğrudur, onlar deyirlər, əlbəttə, knyaz da onlarla birlikdə, deyirlər ki, elə bu məsələdə itaətkarlıq lazımdır, mühakimə yürütmədən, yalnız və yalnız ədəb, əxlaq xatirinə itaətkar olmaq lazımdır; həm də öz mülayimliyimin əvəzini mütləq o dünyada alacaq, o dünyada mükafatlanacağam. Biz xudavəndi-ələmi başa düşə bilmədiyimiz üçün dilxor olur, öz anlayışlarımızı ona isnad etməklə Allahı həddən artıq alçaldırıq. Lakin yenə də, onu başa düşmək mümkün deyilsə, təkrar edirəm, insanın dərk etməsi üçün ona imkan verilməyibse, bunun üçün cavabdeh olmaq da çətindir. Bir halda ki, belədir, onda, Allahın əsil iradə və qanunlarını başa düşə bilmədiyim üçün məni nə üçün mühakimə edəcəklər? Yox, yaxşısı budur, dinə toxunmayaq.

Bir də ki, kifayətdir. Mən bu sətirlərə çatanda, yəqin artıq, gün doğacaq və “səmada səslənəcəkdir”; günəşin işıqlandırdığı hər tərəfə nəhəng, saysız-hesabsız qüvvə yayılacaqdır. Qoy olsun! Mən qüvvə və həyat mənbəyinə dik baxa-baxa ölürəm, belə həyatı arzu etmə-rəm! Hərgah doğulmamaq ixtiyarı mənim əlimdə olsaydı, mən yəqin ki, bu cür gülməli və kinayəli şəraitdə yaşamağa razı olmazdım. Lakin mənim ömrümdən bir neçə gün qalmışdır, buna baxmayaraq, hələlik ölmək hökmü öz ixtiyarımdadır. Böyük bir hakimiyyət olmadığı kimi, üsyankarlıq da böyük deyildir.

Son izahat: mən heç də ona görə ölmürəm ki, bu üç həftəyə dözməyə təqətim yoxdur; heyhat, buna mənim qüvvəm çatardı: hərgah istəsəydim, məruz qaldığım təhqiri tək cə dərk etməklə kifayət qədər təsəlli tapardım; lakin mən fransız şairi deyiləm, özüm də bu cür təsəllilə istəmirəm. Nəhayət, bir də cəlbədicə cəhət: təbiət özünün üç həftəlik hökmü ilə mənim fəaliyyətimi o dərəcədə məhdudlaşdırdı ki, ola bilsin, intihar, hələlik, mənim öz xüsusi iradəmlə başlayıb qurtarmağa macal tapa biləcəyim yeganə işdir. Nə etməli, ola bilsin, mən bu məsələdəki son imkandan istifadə etmək istəyirəm? Etiraz bəzən az iş deyil...”

“İzahat” qurtardı, İppolit, nəhayət, susdu...

Çarəsiz hallarda abırsızcasına açıq etiraf o dərəcəyə çatır ki, belə məqamda hiddətlənərək özündən çıxan əsəbi adam artıq heç bir şeydən qorxmur, hər cür dava-şavaya hazırdır, hətta buna sevinir, adamların üstünə cumur, həm də belə anlarda qarşısına aydın başa düşmədiyi möhkəm bir məqsəd qoyur ki, bir dəqiqədən sonra mütləq özünü zəng qülləsindən yerə atıb, bütün anlaşılmazlıqları, – hərgah anlaşılmazlıqlar mövcuddursa, – birdəfəlik həll edəcəkdir. Cismani qüvvələrin tükənməyə başlaması da adətən bu cür vəziyyətin əmələ gəlməsi əlamətidir. İppoliti bu vaxta qədər kömək edib saxlayan, demək olar, qeyri-təbii, fəvqəladə gərginlik bu son həddə çatmışdı. Naxoşluğun taqətdən salmış olduğu bu on səkkiz yaşlı oğlan, öz-özlüyündə, ağacdən qoparılmış titrək yarpaq kimi zəif görünürdü; lakin o öz dinləyicilərinə – bütün son saat ərzində ilk dəfə, – göz gəzdirən kimi onun baxış və təbəssümündə ən mütəkəbbir, ən heqarətli və təhqiredici nifrət ifadəsi əks olundu. O öz təkəbbürünü, ötkəm sözünü ifadə etməyə tələsirdi. Lakin dinləyicilər də lap hiddətlənmişdilər. Masanın arxasından hamı səs-küylə, dilxor halda qalxırdı. Yorğunluq, şərab, gərginlik nizamsızlığı və belə demək caizdirsə, bir növ təəssürat çirkabını daha da şiddətləndirirdi.

Birdən İppolit yerindən cəld qalxdı, elə bil ki, onu dartıb yerindən qaldırdılar.

O, ağacların parlayan başlarını görüb, bunu knyaza sanki möcüzə kimi göstərərək qışqırdı;

– Günəş doğdu! Gün çıxdı!

Ferdişsenko dedi:

– Bəs siz elə bilirdiniz çıxmıyacaq nədir?

Şlyapasını əlində tutub, gərmeşə-gərmeşə əsnəyən Qanya laqeyd-cəsinə, təəssüf hissi ilə dedi:

– Yenə bütün gün isti bizi əldən salacaq; bu quraqlıq yəqin bir ay davam edəcək!.. Gedirik yoxsa yox, Ptitstin?

Bu sözlərə fikir verən İppolit heyrətlənmiş, lap çəşmişdi; o birdən ağappaq ağardı, bütün bədəni əsdi. Qanyanın gözünün içinə baxa-baxa ona dedi.

– Siz məni təhqir etmək üçün öz etinasızlığınızı çox bacarıqsızlıqla təzahür etdirirsiniz, siz əclafsınız!

Ferdişsenko bağırırdı:

– Bu daha lap ağ oldu, lənət şeytana, ağzımı yaman dağdır, bu nə əcaib zəiflikdir!

Qanya dedi:

– Sadəcə axmaqdır!

İppolit canını dişinə tutdu, o yenə də titrəyə-titrəyə və kəlməbaşı dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Cənablar, mən başa düşürəm ki, sizdə şəxsi intiqam duyğusu oyatmağa səbəb ola bilərdim, özüm də... bu sayaqlama, sərsəmləmə ilə (o, əlyazmasını göstərdi) sizi əziyyətə salmağıma təəssüf edirəm; bir də, təəssüf edirəm ki, heç əzab vermədim (o, sarsaqcasına gülümsədi), əzab verdimmi, Yevgeni Pavloviç? – deyə İppolit birdən ondan soruşdu, – əziyyətə saldım, yoxsa yox, deyin!

– Bir az uzadıbsınız, bir də ki...

İppolit titrəyə-titrəyə, əsə-əsə əmr etdi:

– Hər şeyi deyin! Ömrünüzdə heç olmazsa birçə dəfə yalan danışmayın!

Yevgeni Pavloviç nifrətlə:

– Onu deyim ki, mənim üçün qətiyyətlə fərqi yoxdur! Sizdən xahiş edirəm, lütf edin, məni rahat buraxın, – deyib ondan üz döndərdi.

Ptitstin knyaza yanaşdı:

– Gecəniz xeyrə qalsın, knyaz.

Vera:

– O bu saat özünü güllə ilə vuracaq, siz nə edirsiniz. Siz bir ona baxın! – deyə qışqıraraq, çox qorxuya düşdü, İppolite sarı cumub, hətta onun qolundan yapışdı, – axı o dedi ki, gün çıxanda özünü vuracaq, siz nə edirsiniz!

Bir neçə adam, o cümlədən Qanya da burnunun altında kinli-kinli dedi:

– Vurmaz!

Kolya da İppolitinin qolundan yapışib qışqırdı:

– Cənablar, ehtiyatlı olun! Siz bir ona baxın! Knyaz! Knyaz, siz niyə dayanıbsınız!

Vera, Kolya, Keller və Burdovski İppolitinin ətrafına toplaşmışdılar; dördü də onun qolundan yapışmışdı.

Burdovski burnunun altında:

– Onun ixtiyarı var, ixtiyarı var!.. – deyirdi, o da lap çəşmişdi.

Abırsız dərəcədə qəzəblənmiş olan sərxoş Lebedev knyaza yanaşdı:

– Müsaidə edin, knyaz, sizin sərəncamınız nədir?

– Hansı sərəncam?

– Yox, siz müsaidə edin; bunu inkar etmək istəmirəm, mən sizə hörmət bəsləyirəm, ancaq ev sahibi mənəm! Fərz edək ki, siz də ev sahibisiniz, lakin mən istəmirəm ki, mənim evimdə bu cür əhvalat baş versin... Bu cür əhvalat.

General İvolgin qəflətən hiddətlə, ötkəmliklə qışqırdı:

– Özünü vurmaz; çocuq dəcəllik edir!

Ferdışşenko:

– Vay səni, general! – deyə səsləndi.

– Bilirəm ki, özünü öldürməz, general, çox hörmətli general, lakin hər halda... ona görə ki, mən ev sahibiyəm.

Ptitsın knyazla xudahafızlaşaraq, İppolitə əl uzada-uzada birdən dedi:

– Bəri baxın, cənab Terentyev, siz, görək ki, dəftərinizdə öz skeletinizdən bəhs edərək, onu Akademiyaya vəsiyyət edirsiniz, eləmi? Siz öz skeletinizimi, sizin xüsusi skeletinizimi, yəni sizin sümüklərinizi vəsiyyət edirsiniz?

– Hə, mənim sümüklərimi...

– Belə söylə. Yoxsa axı səhv etmək olar; deyirlər, belə bir hadisə olubdur.

Knyaz birdən qışqırdı:

– Siz niyə ona öcəşirsiniz?

Ferdışşenko əlavə etdi:

– Ağlatdılar.

Lakin İppolit heç də ağlamırdı. O yerindən tərpenmək istədi, amma onu dövrəyə alan adamlar dörd nəfərin dördü də birdən onun qolundan yapışdı. Gülüş səsləri eşidildi.

Roqojin dedi:

– İşini elə tutmuşdu ki, axırda onun qolundan yapışsınlar; bunun üçün də dəftərini oxudu. Əlvida, knyaz. Eh, gör nə qədər oturdun; sümüklərim ağrıyır.

Yevgeni Pavloviç güldü:

– Terentyev, hərgah siz, doğrudan da, özünü vurmaq istəyirsinizsə, mən sizin yerinizə olsaydım, bu cür komplimentlərdən sonra onları acıqlandıрмаq üçün qəsdən özümü vurmazdım.

İppolit ona çıxmırdı:

– Mənim özümü vurmağıma tamaşa etmək onların böyük arzusu dur!

O, çox öcəşkən danışdı.

– Onlar bunu görməyəcəklərinə təəssüf edirlər.

– Demək, siz də elə güman edirsiniz ki, görməyəcəklər?

Yevgeni Pavloviç sözləri himayəkarlıqla uzada-uzada dedi:

– Mən sizi qızıqdırmıram; mən, əksinə, belə düşünürəm ki, siz çox mümkündür ki, özünü vuraçaqsınız. Başlıcası, acıqlanmayın...

İppolit dedi:

– Mən ancaq indi görürəm ki, bu dəftəri onlar üçün oxumaqda çox böyük səhv etmişəm! – Bu sözləri deyə-deyə İppolit Yevgeni Pavloviçə qəflətən elə etimad ifadə edən nəzərlə baxırdı ki, elə bil dostundan dostcasına məsləhət soruşurdu.

Yevgeni Pavloviç gülümsəyərək cavab verdi:

– Vəsiyyət gülməlidir, lakin... doğrusu, bilmirəm sizə nə məsləhət verirəm.

İppolit ciddi nəzərlə onun gözünün içinə baxır, gözünü ondan çəkməyərək dinnirdi. Elə güman etmək olardı ki, bəzi dəqiqələr o, huşunu tamamilə itirirdi.

Lebedev dedi:

– Yox, müsaidə edin, siz bir onun ədasına fikir verin; deyir: "Heç kəsi narahat etməmək üçün guya ki, özümü parkda vuracağam!" O elə güman edir ki, pilləkəndən üç addım bağa enəndən sonra heç kəsi narahat etməyəcək.

Knyaz:

– Cənablar... – dedi.

Lebedev qəzəb və hiddətlə sözünə davam etdi:

– Yox, müsaidə edin, siz bir onun ədasına fikir verin, deyir: özünü görürsünüz ki, bu zarafat deyil, həm də sizin qonaqlarınızın yarısının rəyi hər halda belədir, özləri də əmindirlər ki, indi, burada deyilən sözlərdən sonra o, namusunu qorumaq üçün mütləq özünü vurmağıdır; ona görə də mən ev sahibi kimi bunu şahidlərin yanında bildirir və sizi bu işə kömək göstərməyə dəvət edirəm!

– Nə etmək lazımdır, Lebedev? Mən sizə kömək eləməyə hazırım.

– Belə etmək lazımdır: əvvələn, o bizim qarşımızda lovğalandığı tapançasını bütün patronları ilə birlikdə elə bu saat bizə versin. Əgər versə, onda mən onun naxoşluğunu nəzərə alaraq razı olaram ki, bu gecə həmin evdə qalsın, əlbəttə, bu şərtlə ki, mənim nəzarətim altında olsun. Lakin qoy sabah kefi hara istəyir mütləq oraya da yöllənsin: bağışlayın, knyaz! Hərgah silahını verməsə, onda mən dərhal, elə bu saat onun qolundan yapışacaq, bir qolundan mən, o biri qolundan general, özüm də bu saat adam göndərüb polis idarəsinə xəbər verəcəyəm, onda isə iş keçəcək polisin sərəncamına. Cənab Ferdişşenko tanışlıqla gedib xəbər verər.

Səs-küy qalxdı; Lebedev qızıış bəddini aşdı; Ferdişşenko polis idarəsinə getməyə hazırlaşmışdı; Qanya qeyzlə israr edirdi ki, heç kəs özünü vurmayacaqdır.

Yevgeni Pavloviç dinmirdi.

İppolit birdən knyaza pıçıldadı:

– Knyaz, siz zəng qülləsindən heç aşırılıbsınız mı?

Knyaz sadəlövhliklə cavab verdi:

– Y-yox...

İppolit gözləri parlama-parlama, özü də doğrudan da knyazdan cavab gözləyirmiş kimi ona baxa-baxa pıçıldadı:

– Siz doğrudanmı elə düşünürdünüz ki, bütün bu nifrət duyğusunu mən irəlicədən nəzərə almamışdım! – Terentyev birdən üzünü məclisdəkilərə tutub bağırdı: – Kifayətdir! Mən günahkaram... Hamıdan artıq müqəssirəm! Lebedev, bu da açar (İppolit portmanatını çıxarıb, oradan üçmü, yoxsa dörd dənə balaca açar keçirilmiş polad halqanı götürdü), budur, sonuncudan qabaqkı... Kolya sizə göstərər... Kolya! – İppolit Kolyaya baxırdı, amma onu görmədiyi üçün qışqırdı, – hamı Kolya? Hə... bax o sizə göstərər; o, bayaq mənimlə birlikdə çantanı qablaşdırırdı. Aparın onu, Kolya... Mənim çantam... knyazın kabinetində, masanın altındadır... Bu açarla... mənim tapançamla barıt qabım aşağıda, sandıqcadadır. Cənab Lebedev, bayaq o özü qablaşdırırdı, o sizə göstərər; lakin bu şərtlə ki, sabah səhər tezdən, mən Peterburqa yollananda, siz tapançanı mənim özümə qaytarasınız. Əşidirsinizmi? Mən bunu knyazın xətri üçün edirəm; sizin üçün yox.

Lebedev açarı cəld aldı, kinli-kinli gülümsəyib:

– Bax, buna nə demişəm, belə yaxşıdır! – deyərək qonşu otağa yüyürdü.

Kolya ayaq saxladı, nə isə demək istədi, lakin Lebedev onu öz arxasınca çəkib apardı.

İppolit gülməkdə olan qonaqlara baxırdı. Knyaz gördü ki, şiddətli titrəməsi olan adam kimi onun dişi dişinə dəyir.

İppolit qəzəblə yenə knyaza pıçıldadı:

– Bunların hamısı necə də əclafdırlar! – O, knyazla danışanda ona tərəf əyilib pıçıldayırdı.

– Siz onlara əhəmiyyət verməyin; siz çox zəifsiniz.

– Bu saat, bu saat... bu saat gedirəm.

O birdən knyazı qucaqladı.

Əcaib tərzdə gülüb knyaza baxdı:

– Siz, bəlkə, elə bilirsiniz ki, mən dəliyəm?

– Yox, lakin siz...

– Bu saat, bu saat, danışmayın; heç bir şey deməyin; dayanın... mən sizin gözlərinizə baxmaq istəyirəm... Belə dayanın, mən baxacağam. Mən İnsanla vidalaşmaq istəyirəm.

Rəngi lap qaçmış İppolit təqribən on saniyə hərəkətsiz və dinməz dayanıb knyaza baxırdı; onun gicgahları tərdən islanmışdı: özü də knyazdan elə qəribə yapışmışdı ki, elə bil onu əldən buraxmaqdan qorxurdu.

Knyaz qışqırdı:

– İppolit, İppolit, sizə nə olub?

– Bu saat... kifayətdir... mən uzanacağam. Mən günəşin şərəfinə bir qurtum içəcəyəm... Mən istəyirəm, mən istəyirəm, əl çəkin!

O, masanın üstündən qədəhi cəld götürdü, yerindən dik qalxıb, bir göz qırpımında eyvanın qapısına yanaşdı. Knyaz onun arxasınca yüyürmək istədi, lakin elə oldu ki, sanki qəsdən, lap bu dəm Yevgeni Pavloviç vidalaşmaq üçün ona əl uzatdı. Bircə saniyə keçmişdi ki, qəflətən eyvanda qışqırıq səsləri ucaldı. Sonra isə hamı çaşıb qaldı.

Belə bir əhvalat baş vermişdi.

İppolit eyvanın pilləsinə yanaşaraq ayaq saxladı, onun sol əlində qədəh var idi, sağ əlini isə paltosunun sağ cibinə salmışdı. Keller sonra inandırır ki, İppolit hələ bundan qabaq da, knyazla söhbət edirkən sol əli ilə onun çiynindən və yaxasından yapışanda da bu əlini daim sağ cibində saxlayırdı. Keller inandırır ki, İppolitın cibində saxladığı məhz bu sağ əli onda guya ki, ilk şübhə oyanmasına səbəb olmuşdu.

Hər necə olsa da, lakin müəyyən nigarançılıq onu da İppolitin arxasınca yüyürməyə vadar etdi. Lakin o da çata bilməmişdi. O yalnız bunu görə bilməmişdi ki, qəflətən İppolitin sağ əlində nə isə parladı, elə bu dəm balaca cib tapançası onun gicgahına dirəndi. Keller cəld irəli atılıb onun əlindən yapışmaq istədi, lakin elə bu an İppolit tətiiyi çəkdi. Çaxmağın kəskin şəqqıltısı eşidildi, lakin tapança açılmadı. Keller İppoliti qucaqlayanda o sanki huşunu itirmiş kimi Kellerin qolları üstünə yıxıldı; o, bəlkə, doğrudan da, elə təsəvvür etmişdi ki, artıq özünü öldürmüşdür. Tapança artıq Kellerin əlində idi, İppolitin qollarından yapışdılar, altına stul çəkib oturdular, hamı onun ətrafına toplaşmışdı. Hamı qışqırır, hamı sual verirdi. Hamı çaxmağın şəqqıltısını eşitmişdi, fəqət qarşılarında hətta heç bir yeri də sıyrılmamış sağlamat adam görürdülər. İppolit özü oturub, nə əhvalat baş verdiyini dərk edə bilmirdi, özü də mənasız nəzərlərlə hamıya göz gəzdirdi. Lebedev ilə Kolya bu dəm yüyürə-yüyürə içəri daxil oldular.

Hamı soruşdu:

– Tapança açılmadı?

Bəziləri şübhələnmişdi:

– Bəlkə heç dolu deyildi?

Keller tapançanı yoxlayıb dedi:

– Doldurulub! Lakin...

– Olmaya açılmayıb?

Keller dedi:

– Heç pistonu yox idi.

Bu vəziyyətdən sonra yaranan miskin mənzərəni təsvir etmək də çətindir. İlk anlar hamı qorxmışdı. Lakin azca sonra hamı gülməyə başladı; bəziləri hətta qəhqəhə ilə güldürdülər; onlar bu əhvalatdan sevinir, nəşə duyurdular. İppolit isteriyalı kimi hönkür-hönkür ağlayırdı, əllərini ovuşdurur, hamıya yanaşır, hətta Ferdışşenkoya da yaxınlaşıb, iki əlilə də ondan yapışaraq and içirdi ki, unutmşudur, pistonu qoymaq “lap qəflətən, qəsdən deyil, qəfildən yadından çıxıb”, deyirdi ki, “pistonların hamısı baxın buradadır, mənim jiletimin cibində, on dənədir” (İppolit pistonları hamıya göstərirdi), deyirdi ki, pistonu ona görə qabaqca qoymamışdı ki, tapançanın cibində qəfildən açılmasından qorxurdu; belə güman etmişdi ki, məqamı çatanda həmişə pistonu yerinə qoya bilər, amma birdən yadından

çıxarıb. O, cəld knyaza, Yevgeni Pavloviçə yanaşır, Kellerə yalvarırdı ki, tapançasını ona qaytarsınlar; bu saat hamıya sübut edərdi ki, “onun şərəfi, namusu” var... indi o “ömrümlük rüsvay olub!..”

İppolit, nəhayət, doğrudan da huşunu itirib bayıldı. Onu knyazın kabinetinə apardılar, lap ayılmış olan Lebedev, dərhal həkim dalınca adam göndərdi, özü isə qızı, oğlu, Burdovski və generalla birlikdə naxoşun yatağı yanında qaldı. Bihuş İppoliti otaqdan çıxarıandan sonra Keller otağın ortasında dayanıb, hər kəlməni ayrı-ayrılıqda, aydın tələffüz edə-edə qətiyyət və ilhamla ucadan dedi:

– Cənablar, hərgah sizlərdən bir nəfər pistonun qəsdən qoyulmadığına şübhə etdiyini mənim yanımda, bir daha ucadan təkrar etsə və bədbəxt gəncin ancaq komediya ifa etdiyini iddia eləsə, – sizlərdən bu fikirdə olan adam haqq-hesabı mənimlə çürütməli olacaq.

Lakin ona cavab verən olmadı. Qonaqlar, nəhayət, bir-birinin arxasınca tələsik dağılışdılar. Ptitsın, Qanya və Roqojin birlikdə getdilər.

Yevgeni Pavloviçin öz niyyətini dəyişdirməsi və söhbət etmədən çıxıb getməsi knyazı təəccübləndirmişdi.

Knyaz ondan soruşdu:

– Bəs siz hamı dağılıandan sonra mənimlə danışmaq istəyirdiniz?

Yevgeni Pavloviç birdən stulda oturaraq knyazı da yanında əyləşdirib dedi:

– Elədir ki var, lakin indi mən müvəqqəti fikrimi dəyişdim. Sizə etiraf edərim ki, mən bir az çəşmişəm, elə siz də həmçinin. Mənim fikirlərim qarışıb, bundan başqa, mənim, haqqında sizinlə danışmaq istədiyim məsələ, mənim üçün həddən artıq vacib şeydir, elə sizin üçün də həmçinin. Bilirsinizmi, knyaz, mən ömrümdə heç olmazsa bircə dəfə tamamilə namuslu bir iş görmək istəyirəm, yəni heç bir gizli məqsəd güdmədən; belə güman edərim ki, mənim indi, bu dəqiqə, tamamilə namuslu bir işi icra etməyə bir o qədər iqtidarım yoxdur, elə sizin özünüzdün də... bir halda ki, belədir... və... di yaxşı, biz sonra söhbət edib məsələni aydınlaşdırarıq. Mənim Peterburqda qalacağım üç gün ərzində səbr etsək, bu, ola bilsin, mənim üçün də sizin üçün də məsələnin aydınlaşmasının və həll edilməsinin faydasına olar.

Bu dem o yenə stuldan qalxdı, belə ki, onun nə üçün oturduğu da təəccüblü idi. Knyaza elə gəldi ki, Yevgeni Pavloviç narazıdır, əsəbiləşmişdir: özü də kinli-kinli, ədavətlə baxır, onun baxışında heç də bayaqkı ifadə yox idi.

– Yeri gəlmişkən, siz indi əzabkeşin yanınamı gedirsiniz?

– Hə... mən qorxuram, – dedi.

– Qorxmayın; yəqin, altı həftə yaşayacaqdır, hətta burada hələ halı yaxşılaşa da bilər. Lap yaxşısı budur ki, günü sabah onu buradan qovun getsin.

– Belkə, mən... dinib-danışmadığım, heç bir şey demədiyim üçün onu, doğrudan da təhrik etdim; bəlkə, elə düşünüb ki, onun özünü vuracağına mən də şübhə edirəm? Siz necə düşünürsünüz, Yevgeni Pavloviç?

– Yox, yox. Siz həddən artıq rəhmdilsiniz ki, hələ ona qayğıkeşlik edirsiniz. Mən bu barədə eşitmişdim, lakin heç vaxt əyani olaraq görməmişdim ki, adam tərifiylənək üçün, yaxud da acıqla, qəsdən özünü vurub öldürsün; onu tərifiylənlər deyərək özünə əl qaldırırsın. Başlıca olaraq bu cür açıqdan-açığa zəif adam mövcud olmasına inanmazdım! Amma siz hər halda sabah onu qovun getsin.

– Siz elə güman edirsiniz ki, o bir də özünü vuracaq?

– Yox, indi daha özünü vurmaz. Lakin siz bizim bu, evdə bəslənən Lasenerlərdən özünüzi qoruyun! Sizə təkrar edirəm, cinayətkarlıq bu istedadsız, səbirsiz və göziac miskinlərin lap adi bir pənahgahıdır.

– Məgər bu, Lasenerdir?

– Amplua, ola bilsin, müxtəlifdir, amma mahiyyəti eynidir. Görərsiniz, bu cənab əslində, yalnız “zarafat” xatirinə, bayaq özünün “izahatında” bizim üçün necə oxuyurdusa, eyni ilə o cür on adamı birdən öldürə bilər. İndi onun bu sözləri məni yatmağa qoymayacaq.

– Siz, bəlkə də, həddən artıq təşvişə düşürsünüz.

– Siz təəccüblü adamsınız, knyaz; onun indi on adam öldürə biləcəyinə siz inanmırsınız?

– Mən sizə cavab verməyə qorxuram; bütün bunlar çox təəccüblüdür; lakin...

Yevgeni Pavloviç əsəbiləşərək sözünü bitirdi:

– Yaxşı, necə bilirsiniz, necə istəyirsiniz düşünün! Bir də ki, siz olduqca qoçaq adamsınız; ancaq özünüz on nəfərin sırasına düşməyəsiz.

Yevgeni Pavloviç fikirli-fikirli baxan knyaz dedi:

– Çox güman ki, o heç kəsi öldürməz.

Yevgeni Pavloviç kinli-kinli güldü.

– Xudahafiz, vaxtdır! Siz fikir verdinizmi ki, o öz “Tövbə”sinin surətini Aqlaya İvanovnaya vəsiyyəət etdi?

– Hə, fikir verdim, özüm də... bu barədə düşünürəm.

– Məsələ də ondadır, on adam əhvalatı baş versə, – deyərək Yevgeni Pavloviç yenə gülüb çıxdı.

Bir saatdan sonra saat dördə işləyəndə knyaz parka endi. O, evdə yatmaq istəmişdi, lakin ürəyi bərk döyündüyü üçün yata bilmədi. Bununla belə, evdə hər şey qaydaya salınmışdı, mümkün qədər sakitləşmişdi; naxoş yuxuya getmiş, müayinəyə gələn həkim demişdi ki, elə bir təhlükə-filan yoxdur. Lebedev, Kolya, Burdovski naxoşun otağında yatmışdılar ki, növbətçilik üçün bir-birini əvəz etsinlər; deməli ki, nigaran və narahat olmağa heç bir səbəb yox idi.

Lakin knyazın nigarançılığı dəqiqəbədəqiqə artırdı. O, parkda gəzib-dolaşır, fikri dağınıq halda ətrafına göz gəzdirirdi; vağzalı qarşısındakı meydançaya çatanda heyrətləndi, ayaq saxlayıb səf-səf düzülmüş boş skamyalarla orkestr üçün qoyulmuş püpitərlər gördü. Bu yer onu heyrətə salaraq nə üçünsə dəhşətli dərəcədə eybəcər gördü. O dünən Yepançinlə birlikdə vağzala getdiyi yol ilə geri qayıdaraq, görüş yerinə – yaşıl skamyaya yanaşdı, orada oturdu, qəflətən bərkdən gülməyə başladı; buna görə də dərhal olduqca qəzəbləndi. O, yenə də qəmgin idi; bir yerə çıxıb getmək istəyirdi... Bilmirdi hara getsin. Onun başı üzərində, ağacda quş cəh-cəh vururdu, knyaz yarpaqların arasına göz gəzdirərək quşu axtardı; quş birdən pırlıltı ilə ağacdan uçdu; elə bu dem nə üçünsə “isti günəş şüasında”kı haman “böcək” onun yadına düşdü; İppolit bu böcək barədə yazmışdı ki, “o da öz yerini tanıyır və ümumi məclisin iştirakçısıdır, təkcə o atılmış bir məxludur”. Bu ifadə onu hələ bayaq heyrətə salmışdı; o bunu indi xatırladı. Onun hafizəsində çoxdan unudulmuş bir xatirə canlanaraq, qəflətən birdəfəlik aydınlaşdı.

Bu əhvalat İsvəcərədə, onun müalicə olunduğu birinci il, hətta ilk aylar baş vermişdi. O vaxt knyaz hələ lap xəstə idi, hətta əməlli-başlı danışa da bilmirdi, ondan nə tələb olunduğunu bəzən heç başa da düşmürdü. O bir dəfə, aydın, günəşli havada dağa qalxıb, xeyli gəzindi, onun başında iztirablı, lakin heç cür təcəssüm və ifadə oluna bilmə-

yən bir fikir dolaşır. Onun gözü qarşısında ucalan parlaq səma, aşağıdakı göl, hər tərəfdə işıqlı və ucsuz-bucaqsız üfüqlər nəzərləri oxşayırdı. O xeyli vaxt tamaşa edib əzab çəkirdi. Onun yadına düşdü ki, əllərini bu parlaq, ucsuz-bucaqsız maviliyə uzadıb ağlayırdı. Bütün bunlara qarşı büsbütün yabançı olması onun varlığını sarsıdırdı. Bitib-tükənmək bilməyən, onu çoxdan, həmişə, lap uşaqlıqdan cəlb edən və onun heç cür qovuşa bilmədiyi bu şənlik məclisi nə cür şeydir, nədir bu daimi böyük bayram şənliyi, hər səhər eyni ilə bu cür parlaq günəş doğur; hər səhər şəlalədə göy qurşağı əmələ gəlir; hər axşam orada, uzaqlarda, üfüqlərdə ən uca, başı qarlı dağlar al-qırmızı alovlar içərisində alışıb yanır; hər bir "xırda böcək, onun yanında, isti günəş şüasında vızıldayan balaca böcək bütün bu şənliyin iştirakçısıdır; öz yerini tanıyır, onu sevir və özünü xoşbəxt hesab edir"; hər bir ot cücərir və xoşbəxttir! Hamısının da öz yolu var, hər şey öz yolunu tanıyır, nəgmə ilə çəkilib, nəgmə ilə gəlir; təkə o heç bir şey bilmir, hər şeyə yad və atılmış məxluqdur, heyhat, o, əlbəttə, o zaman bu cür danışaraq öz sualını irəli sürə bilmirdi; o, lal-kar, dinməz-söyləməz əzab çəkirdi; lakin indi ona elə gəlirdi ki, bütün bunları, bütün bu sözləri o vaxt da deyirdi, həm də bu "böcəyi" İppolit onun özündən əxz etmişdir, onun o zamankı sözləri və göz yaşlarından əxz etmişdir. O buna əmin idi, onun qəlbi nə üçünsə bu fikirdən döyünürdü...

Knyaz skamyada oturmuş halda yuxuya getdi, lakin onun təşvişi yuxuda da davam edirdi. Yuxuya gethagetdə xatırladı ki, İppolit on nəfər adam öldürəcək, bu ehtimalın mənasızlığına gülümsədi. Bütün ətrafda hər şey çox gözəl idi, dərin sükut hökm sürürdü; təkə yarpaqların xışıltısı eşidilirdi; buna görə də bütün ətraf, sanki daha sakit idi, tənhalıq, hicra guşə təsiri bağışlayırdı. O bir xeyli yuxu gördü, hamısı da təşvişli yuxular idi; buna görə də hər dəqiqə diksinirdi. Nəhayət, onun yanına bir qadın gəldi; o bu qadını tanıyırdı, tanıyır və bunun üçün iztirab çəkirdi; knyaz bu qadının adını hər zaman çəkib göstərə bilərdi, – lakin təəccüblüdür, – indi bu qadın sifətdən elə bil heç özünə bənzəmirdi, onun həmişə tanıdığı çöhrə deyildi; ona görə də əzab çəkir və bunu yaxşı tanıdığı qadın hesab etmək istəmirdi. Bu qadının çöhrəsində o qədər peşmançılıq və dəhşət ifadəsi var idi ki, elə bil o, müdhiş cinayətkar idi və indicə dəhşətli bir cinayətə yol vermişdi. Solğun yanağında göz yaşı titrəyirdi; qadın onu əli ilə

çağırır, barmağını dodağına dayadı; sanki xəbərdarlıq edirdi ki, onun arxasınca sakitcə gəlsin. Donub qaldı; bu qadını heç bir vəchlə, heç vaxt cinayətkar hesab etmək istəmirdi; lakin hiss edirdi ki, dərhal nə isə dəhşətli bir hadisə baş verəcək, onun həyatında ömürlük iz buraxan bir hadisə. Deyəsən, qadın ona elə buradaca, yaxında, parkda olan nəyi isə göstərmək istəyirdi. O, qadının arxasınca getmək üçün ayağa qalxdı, lakin birdən onun yanında kiminsə aydın, tərəvətli gültüşü eşidildi; kim isə əlini qəfildən onun ovcuna qoydu; knyaz bu əli tutdu, möhkəm sıxaraq oyandı. Onun qarşısında Aqlaya dayanıb saqqılı ilə gültürdü.

VIII

Aqlaya gülür, lakin həm də hiddətlənirdi.

Qız nifrət ifadə edən heyrətlə qışqırdı.

– Yatır! Siz yatırdınız!

Hələ özünə gəlməyən knyaz burnunun altında:

– Sizsiniz! – deyərək, qızı çətinliklə tanıya bildi. – Ah, hə! Bu görüştür. Mən burada yatmışdım.

– Gördüm.

– Məni sizdən başqa oyadan olubmu? Burada sizdən başqa heç kəs olmayıb? Mən güman edirdim ki, burada... başqa bir qadın var idi...

– Burada başqa bir qadın var idi?!..

Nəhayət, knyaz lap ayıldı. O, fikirli-fikirli dedi:

– Bu ancaq yuxu idi, təəccüblüdür ki, belə bir dəqiqədə bu cür yuxu gördüm... Əyləşin.

Knyaz Aqlayanın əlindən tutub skamyada əyləşdirdi, özü onun yanında oturub fikrə getdi. Aqlaya söhbətə başlamırdı, öz müsahibini nüfuzedici nəzərlə süzürdü. Knyaz da ona baxırdı, lakin bəzən elə baxırdı ki, sanki qızı heç qarşısında görmürdü. Aqlaya qızarırdı.

Knyaz diksindi:

– Hə, yadıma düşdü! İppolit özünü vurdu!

Aqlaya çox da təəccüb etməyərək soruşdu:

– Nə vaxt? Sizdə? – Qız qəflətdən şənlenərək: – Bəs axı dünən axşam o, gərək ki, hələ sağ idi? Bütün bu əhvalatdan sonra siz burada necə yata bilirsiniz? – deyərək qışqırdı.

– Axı o ölməyib, tapança açılmadı.

Aqlaya israr etdiyi üçün knyaz keçən gecə baş vermiş bütün əhvalatı dərhal və hətta bütün təfəsilatı ilə ətraflı surətdə danışmalı oldu. Knyaz danışdıqca qız dəqiqəbaşı onu tələsdirirdi, lakin özü fasiləsiz verdiyi suallarla onun sözünü kəsirdi; suallarının da hamısı mətləbə dəxli olmayan şeylər idi. Bununla belə, Yevgeni Pavloviçin dediyi sözləri böyük maraqla dinlədi, hətta bir neçə dəfə də təkrar etdiirdi.

Aqlaya hər şeyi dinləyib nəhayət dedi:

– Di yaxşı, kifayətdir, tələsmək lazımdır, biz burada cəmi bir saat qala bilərik, saat səkkizədək, ona görə ki, saat səkkizdə mən mütləq evdə olmalıyam, çünki görək mənim burada oturmağımı bilməsinlər; mən isə bir iş üçün gəlmişəm; sizə çox şey deməliyəm. Ancaq siz indi məni lap çaşırdınız. İppolit haqqında mən güman edirəm ki, onun tapançası elə bu cür də olmalı, açılmamalı idi, bu ona daha çox yaradır. Lakin siz əminsinizmi ki, o mütləq özünü vurmaq istəyirdi və burada hiylə-filan olmayıb!

– Heç bir hiylə.

– Bu yəqin ki, belə olar. O elə bu cür də yazıb ki, siz onun “Tövbə”sini mənə gətirəsiniz? Bəs siz nə üçün gətirməyibsiniz?

– Axı o ölməyib. Mən ondan soruşaram.

– Mütləq gətirin, soruşmaq heç lazım da deyil. Bu, yəqin, onun üçün çox xoş olar, İppolit, ola bilsin, özünü o məqsədlə vurmaq istəyirmiş ki, mən onun tövbə və etirafını sonra oxuyum. Lütf edin, Lev Nikolayeviç, sizdən xahiş edirəm mənim sözlərimə gülməyəsiz, ona görə ki, yəqin, bu elə bu cür də ola bilər.

– Mən gülmürəm, özüm də əminəm ki, qismən bu elə lap bu cür də ola bilər.

Aqlaya birdən son dərəcə təəccüb etdi:

– Əminsiniz? Məgər sizdəmi belə düşünürsünüz?

Aqlaya cəld soruşur, tələsə-tələsə danışdı, lakin elə bil bəzən çadır, çox vaxt fikrini tamamlamırdı; dəqiqəbaşı nə barədə isə xəbərdarlıq etməyə tələsirdi; ümumiyyətlə, qız fəvqəladə təşviş keçirir, çox cəsəretlə, bir növ ötkəm baxırdı, lakin ola bilsin, bir az qorxurdu da. Qız çox adi, sadə don geymişdi, bu geyim ona olduqca yarışırdı. Aqlaya tez-tez diksinir, qızarırdı, özü də skamyanın ucunda oturmuşdu. Knyazın bu fikri təsdiq etməsi; İppolitin özünü guya Aqla-

yanın onun “Tövbə”sini oxuması üçün vurmaq istəməsi qızı olduqca təəccübləndirmişdi.

Knyaz belə izah etdi:

– Əlbəttə, o istəyirdi ki, sizdən başqa, bizim də hamımız onu tərifləyək...

– Necə yeni tərifləyək?

– Yəni, bu... sizə necə deyim? Bunu demək çox çətindir. Ancaq o, yəqin, istəyirdi ki, hamı onu dövrəyə alıb desin: onu olduqca sevir və ona hörmət edirlər, güman etmişdi ki, hamı ondan özünü öldürməməsini xahiş edəcəkdir. Çox mümkündür ki, o, hamıdan artıq sizi nəzərdə tuturdu; ona görə ki, bəlkə, sizi nəzərdə tutmuş olduğunu heç özü də bilməyə-bilməyə belə bir dəqiqədə sizi xatırladı...

– Mən bunu heç başa düşmürəm: nəzərdə tuturdu, nəzərdə tutduğunu da bilmirdi. Bununla belə, mən, deyəsən, başa düşürəm: siz onu bilirsinizmi ki, özüm hələ, hətta on üç yaşında balaca qız olanda təqribən otuz dəfə özümü zəhərləmək fikrinə düşmüşdüm; həm də bütün bunları məktubda ata-anama yazmaq istəyirdim, fikirləşirdim ki, mən tabutda uzanacağam, hamı mənə baxıb göz yaş axıdacaq, özlərini də mənimlə amansız rəftar etməkdə günahlandıracaqlar...

– Aqlaya qaşlarını çatıb, cəld əlavə etdi, – siz yenə niyə gülümsəyirsiniz, bəs siz özünüz tək oturub xəyala dalanda nə düşünürsünüz? Bəlkə, özünüzü feldmarşal təsəvvür edirsiniz, düşünürsünüz ki, Napoleonu məğlub edibsiniz.

Knyaz güldü:

– Di görürsünüzmü, sədaqət haqqı, mən bu barədə düşünürəm, xüsusilə yuxuya gedəndə; ancaq mən Napoleonu deyil, daim avstriyalıları darmadağın edirəm.

– Mən sizinlə heç də zarafat etmək istəmirəm, Lev Nikolaiç, İppolitlə özüm görüşürəm; sizdən xahiş edirəm, ona xəbərdarlıq edin. Sizin tərəfinizdən isə, güman edirəm ki, bütün bunlar heç də yaxşı hərəkət deyil, ona görə ki, siz İppoliti məzəmmət edirsiniz, bu cür münasibətlə insan qəlbi haqqında hökm vermək olduqca qaba hərəkətdir. Siz zərif qəlbli insan deyilsiniz: yalnız həqiqəti etiraf edirsiniz, deməli, – ədalətsizlik edirsiniz. Knyaz fikrə daldı. O dedi:

– Mənə belə gəlir ki, siz mənim haqqında ədalətsizlik edirsiniz, axı onun bu cür düşünməsində mən heç bir pis cəhət görmürəm, ona görə ki, hamı bu cür düşünməyə meyil göstərir: bir də ki, ola bilsin,

o heç də düşünmür, ancaq bunu istəyirdi... o, adamlarla son dəfə görüşmək, onların hörmət və məhəbbətini qazanmaq istəyirdi; axı bu ki, çox yaxşı hissdır, amma burada hər şey nə isə ayrı cür oldu; naxoşluq və bir də yenə nə isə mane oldu! Bundan başqa da, bir para adamda hər şey həmişə yaxşı baş tutur, ayrı bir qismində isə kölləmayallaq olur...

Aqlaya dedi:

– Siz bunu yəqin özünüz haqda əlavə etdiniz, eləmi?

Sualda heç bir kinli sevinc nidası duymayan knyaz cavab verdi:

– Hə, özüm haqda.

– Lakin mən sizin yerinizə olsaydım, hər halda, heç yata bilməzdim; deməli, siz harada özünüze yer etsəniz, elə oradaca yatırırsınız; bu, sizin tərəfinizdən heç də yaxşı deyil.

– Axı mən bütün gecəni yatmamışam, sonra da gəzib-dolaşdım, musiqi yerinə getdim...

– Nə musiqi?

– Dünən musiqi çalınan yerə, sonra buraya gəldim, oturdum, fikirləşib-fikirləşib yuxuya getdim.

– Hə, belə söylə, demək belə olub? Bu, məsələni sizin xeyrinizə dəyişir... Bəs siz musiqi yerinə nə üçün getmişdiniz?

– Bilmirəm, elə-belə...

– Yaxşı, yaxşı, sonra; siz daim mənim sözümlə kəsirsiniz; əşi, sizin musiqi çalınan yerə getməyinizin mənə nə dəxli? Sizin yuxuda gördüyünüz qadın kim idi?

– Bu... Həmin... siz onu görübsünüz...

– Başa düşürəm, lap yaxşı başa düşürəm. Siz onu olduqca... Onu yuxuda nə cür gördünüz, görkəmi necə idi? – Aqlaya dilxor olub birdən kəskin tərzdə, hiddətlə dedi: – Əşi, bir də ki, heç bilmək də istəmirəm. Siz mənim sözümlə kəsməyin...

Aqlaya cürətini toplayırmış kimi, yaxud da qanını qaraldan fikirləri dağıtmağa səy edərək bir az gözlədi.

– Sizi buraya çağırdığım bütün məsələ bundan ibarətdir: sizə təklif etmək istəyirəm ki, mənim dostum olasınız. Siz birdən mənə niyə elə baxdınız? – deyərək qız qeyzlə əlavə etdi.

Knyaz Aqlayanın yenə də bərk qızardığını görüb bu dəqiqə ona doğrudan da çox diqqətlə, nüfuzədiçi nəzərlə baxırdı. Bu cür hallarda

Aqlaya nə qədər çox qızarırdısa, sanki özünə qarşı daha artıq qəzəblənirdi; bu isə görünür onun parlayan gözlərindən oxunurdu; Aqlaya adətən bir dəqiqə sonra danışdığı adam günahkar olsa da, olmasa da, qəzəblənib acığını ondan alır, onunla savaşağa başlayırdı. Öz ürkəkliyini və utancaqlığını hiss edən Aqlaya adətən söhbətə az girir, o biri bacılarına nisbətən daha az danışdı, bəzən, hətta həddən artıq dinməz olurdu. Xüsusilə bu cür nazik məsələlər qarşıya çıxarkən mütləq danışmaq lazım olanda, söhbətə fəvqəladə təşəxxüslə və sanki nə isə meydan oxuya-oxuya başlayırdı. Aqlaya nə vaxt qızarmağa başladığını, yaxud qızarmaq istədiyini həmişə irəliləmədən duyurdu.

Qız knyaza təşəxxüslə baxdı:

– Siz, bəlkə, təklifi qəbul etmək istəmirsiniz?

Knyaz utandı:

– Yox canım, istəyirəm, lakin bu qətiyyətlə lazım deyil... yəni mən heç düşünməmişdim ki, bu cür bir təklif irəli sürmək lazımdır.

– Bəs siz nə düşünürdünüz? Sizi buraya nə üçün çağırırdım. Sizin fikrinizdən nə keçir? Bir də ki, evdə məni hamı balaca sarsaq qız hesab etdiyi kimi bəlkə, siz də məni balaca sarsaq qız hesab edirsiniz?

– Sizi sarsaq qız hesab etmələrini mən bilmirdim, mən... mən belə hesab etmirəm.

– Hesab etmirsiniz? Çox ağıllı hərəkət edirsiniz. Xüsusilə ağıllı fikir söyləyirsiniz.

Knyaz sözüne davam etdi:

– Məncə, siz, hətta bəlkə də, bəzən çox ağıllı olursunuz, siz bayaq qəfildən çox ağıllı bir söz dediniz. Siz mənim İppolit haqqındakı şübhəm barədə belə dediniz. “Burada yalnız quru həqiqət var, deməli, ədalətsizlik edirsiniz”. Mən bunu yadımda saxlayıb götür-qoy edəcəyəm.

Aqlaya çox məmnun olub birdən qızardı. Bütün bu dəyişikliklərinin çöhrəsində fəvqəladə açıq və qeyri-adi bir sürətlə təzahür edirdi. Knyaz da sevinərək, ona baxa-baxa sevincdən, hətta güldü.

Aqlaya yenə sözə başladı:

– Di qulaq asın, bütün bunları sizə söyləmək üçün mən sizi çox gözləmişəm; siz mənə oradan həmin məktubu yazdığınız vaxtdan

bəri, hətta bundan da qabaq gözləyirdim... Bunun yarısını siz məndən dənən eşidibsiniz: mən sizi ən namuslu və ən doğrucu, hamıdan namuslu və hamıdan vicdanlı adam hesab edirəm; hərgah sizin haqqınızda ağıl sarıdan naqisliyi var deyirlərsə... yeni deyirlərsə ki, siz bəzən şüur cəhətdən xəstələnmirsiniz, bu, əslində, ədalətsizlikdir; mən belə qət edərək, mübahisə eləyirdim; ona görə ki, siz doğrudan da, şüur sarıdan xəstə olsanız da (siz, əlbəttə ki, buna görə qəzəblənməzsiniz, mən yüksək mərhələdən danışırım), bunun əvəzində sizin əsas zəka və şüurunuz onların hamısının ağıl və zəkasından yaxşıdır, hətta o dərəcədə ki, bunu onlar heç yuxuda da görməyiblər; ona görə ki, iki cür ağıl və şüur var: ən mühüm və qeyri-mühüm. Elə-dirmi? Axı belədir!

Knyaz böyük çətinliklə dedi:

– Bəlkə də, elədir. – Onun qəlbi dəhşətlə çırpınır, döyünürdü.

Aqlaya qürurla sözünə davam etdi:

– Bilirdim ki, başa düşəcəksiniz. Knyaz Ş. ilə Yevgeni Pavlıç bu iki şüur haqqında heç bir şey başa düşmürlər, Aleksandra da həmçinin, amma təsəvvür edin ki, maman başa düşdü.

– Siz Lizaveta Prokofyevnaya çox oxşayırsınız.

Aqlaya heyrət etdi:

– Necə yəni? Doğrudanmı?

– Vallah belədir.

Aqlaya fikirləşərək dedi:

– Mən sizə təşəkkür edirəm, mamana oxşamağıma mən çox şadam.

Verdiyi sualın sadələvhlüyünü qətiyyənlə hiss etməyən Aqlaya əlavə etdi:

– Deməli, siz ona çox hörmət edirsiniz?

– Olduqca, olduqca, həm də bunu sizin belə açıq-aydın başa düşməyinizə mən çox şadam.

– Mən də şadam, ona görə ki, bəzən onu... necə lağa qoyduqlarını görmüşəm. Lakin əsas məsələyə qulaq asın: xeyli düşünəndən sonra nəhayət, sizi intixab etmişəm. Mən istəmirəm ki, evdə mənə lağa qoyub gülsünlər; istəmirəm ki, mənə balaca sarsaq qız hesab etsinlər; istəmirəm ki, mənə öcəşsinlər. ...Mən bunların hamısını başa düşüb, Yevgeni Pavloviçin təklifini qəti olaraq rədd etdim, ona

görə ki, istəmirəm ki, mənə fasiləsiz olaraq ərə versinlər! Mən istəyirəm... mən istəyirəm... belə, mən evdən qaçmaq istəyirəm, mən bu iş üçün sizi seçmişəm ki, mənə kömək edəsiniz.

Knyaz qışqırdı:

– Evdən qaçmaq!

Aqlaya bərk qəzəbləndi, qızıqıb qəflətən qışqırdı:

– Hə, hə, hə, evdən qaçmaq! Mən istəmirəm, istəmirəm ki, orada daim mənə qızarmağa məcbur etsinlər. Mən nə onların qarşısında qızarmaq istəyirəm, nə knyaz Ş.-nin, nə də Yevgeni Pavloviçin, heç kəsin qarşısında, ona görə də sizi müəyyən etmişəm. Mən sizinlə hər şey barədə, hər şey haqqında, hətta ürəyim istəyəndə ən əsas məsələ haqqında danışmaq istəyirəm; siz də öz tərəfinizdən, məndən heç bir şeyi gizlətməməlisiniz. Mən heç olmazsa bir nəfərlə hər şey barədə özümle danışan kimi danışmaq istəyirəm. Onlar birdən belə danışmağa başladılar ki, guya mən sizi gözləyirəm və mən sizi sevirəm. Bu hələ siz gəlməmişdən qabaq olmuşdu, mən isə məktubu onlara göstərmirdim; indi isə hamısı danışır. Mən istəyirəm cəsarətli olum və heç bir şeydən qorxmayım. Mən onların rəqs salonlarına getmək istəmirəm, fayda vermək istəyirəm. Çoxdan çıxıb getmək istəyirdim, iyirmi ildir onların evində qapanıb qalmışam, özləri də mənə daim ərə verirlər. Hələ on dörd yaşında ikən sarsaq olsam da, qaçmaq fikrinə düşmüşdüm. İndi isə mən hər şeyi götür-qoy etmişəm, özüm də xarici ölkə barədə məlumat öyrənmək üçün sizi gözləyirdim. Bir dəne də qotik üslubda olan kilsə görməmişəm, Romaya getmək istəyirəm, alimlərin bütün kabinetlərinə baxmaq istəyirəm. Parisdə oxumaq, təhsil almaq istəyirəm; bütün son il ərzində hazırlaşır, oxuyurdum, özüm də bir xeyli kitab oxumuşam; qadağan olunmuş kitabların hamısını oxumuşam. Aleksandra ilə Adelaida bütün kitabları oxuyurlar, onlara olar, amma mənə hamısını vermirlər, mənə nəzarət edirlər, göz qoyurlar. Bacılarımla savaşımaq istəmirəm, lakin anamla atama çoxdan demişəm ki, öz ictimai vəziyyətimi bütünlüklə dəyişmək istəyirəm. Mən tərbiyə işi ilə məşğul olmağı qət etmişəm, sizə ümid bağlamışam, ona görə ki, deyirdiniz, uşaqları sevirsiniz. Biz tərbiyə ilə birlikdə məşğul ola bilərik, indi də olmasa, gələcəkdə məşğul olarız? Biz birlikdə fayda verəcəyik; general qızı olmaq istəmirəm. ...Deyin görüm, siz çoxmu bilikli adamsınız?

– Qətiyyənlə yox.

– Təəssüf, amma mən elə düşünürdüm ki... bəs bunu necə düşünürdüm? Siz hər halda mənə rəhbərlik edəcəksiniz, ona görə ki, mən sizi itixab etmişəm.

– Bu, mənasız işdir, Aqlaya İvanovna.

Aqlaya:

– Evdən qaçmaq istəyirəm, qaçmaq istəyirəm! – deyə qışqırdı; onun gözləri yenə parladı; – hərgah razılıq verməseniz, onda Qavrila Ardalionoviçə ərə gedəcəyəm. İstəmirəm ki, məni evdə alçaq bir qadın hesab edib, Allah bilir, nəyə görə isə ittiham etsinlər.

Knyaz az qala yerindən dik atılacaqdı:

– Sizin ağlınız başınızdadırımı? Sizi nədə ittiham edirlər, kim ittiham edir?

– Evdə hamı, anam, bacılarım, atam, knyaz Ş., hətta sizin xəbis Kolyanız! Açıq-aydın deməsələr də, bu cür düşünürlər. Bunu onların gözünün içinə dedim, anama, atama da dedim. Maman bütün gün naxoş idi, ertəsi gün isə Aleksandra və atam mənə dedilər ki, yalan danışmağımı və nə cür sözlər dediyimi özüm başa düşürəm. Mən isə elə oradaca onlara qəti olaraq, kəskinliklə dedim ki, mən artıq hər şeyi, hər bir sözü başa düşürəm, daha balaca deyiləm; hər şeyi bilmək üçün hələ iki il bundan əvvəl Pol de-Kokun iki romanını qəsdən oxumuşam. Maman bunu eşidəndə az qala bayılacaqdı.

Knyazın ağlına qəflətən qəribə bir fikir gəldi. O, Aqlayaya nüfuzedici nəzərlə baxıb gülümsədi.

Knyaz, hətta inana bilmirdi ki, onun qarşısında əyləşən Qavrila Ardalionoviçin məktubunu ona bir zaman böyük təşəxxüs və qürurla oxuyan həmin lovğa və iddialı qızıdır. Belə lovğa, tündməcaz və dilbər qızda bu cür uşaq xasiyyətinin haradan əmələ gəldiyini knyaz başa düşə bilmirdi. Bəlkə, bütün sözlərini indinin özündə də heç-qədən başa düşməyən uşaqdır.

Knyaz soruşdu:

– Siz həmişə evdəmi yaşayıbsınız, Aqlaya İvanovna? Demək istəyirəm ki, siz heç yerə getməyibsini, hər hansı bir məktəbə gedibsinizmi, institutda oxuyubsunuzmu?

– Heç vaxt, heç bir yerə getməmişəm; şüşəyə salınıb bağlanmış kimi həmişə evdə oturmuşam; şüşədən də birbaşa ərə gedəcəyəm; siz niyə yenə gülümsəyirsiniz? – Aqlaya qəzəblə qaşlarını çatıb əlavə

etdi: – Görürəm, deyəsən, siz də mənə lağ edirsiniz, onların tərəfini saxlayırsınız: məni açıqlandırmayın, nə hala düşmüş olduğumu onsuz da bilmirəm... əminəm ki, buraya tam bir inamla gəlibsiniz, əminsiniz ki, sizə vurulmuşam və sizi buraya görüş üçün çağırmışam, – deyə Aqlaya əsəbi halda sözünü bitirdi.

Knyaz sadələvlük edib ağzından söz qaçırdı:

– Mən, doğrudan da, dünən bundan qorxurdum (o, lap özünü itir-mişdi) – lakin bu gün mən əminəm ki, siz...

– Necə! – Aqlaya qışqırdı, onun alt dodağı birdən titrədi, – siz qorxurdunuz ki, mən... siz cəsarət edib belə düşünürsünüz ki, mən... İlahi! Siz, yəqin şübhələndirdiniz ki, mən sizi buraya tora salmaq üçün çağırmışam; çağırmışam ki, bizi burada birlikdə gör-sünlər və sizi mənə evlənməyə məcbur etsinlər...

– Aqlaya İvanovna! Sizin insafınız necə qəbul edir? Sizin təmiz, məsum qəlbinizdə bu cür çirkin fikir nə cür yarana bilməmişdir? Mərc çəkişərəm ki, siz özünüz sözlərinizin bir kəlməsinə də inanmırsınız... nə danışdığınızı özünüz də bilmirsiniz!

Aqlaya inadla başını aşağı salıb oturmuşdu; elə bil ki, dediyi söz-lərdən özü də qorxmışdu.

Qız burnunun altında dedi:

– Mənim üçün heç də ayıb deyil; siz haradan bilirsiniz ki, mənim qəlbim məsumdur? Siz o vaxt mənə nə cəsarətlə aşıqanə məktub yazmışdınız?

– Aşıqanə məktub? Mənim məktubum aşıqanə idi?! Bu, ən dərin hörmət ifadə olunan məktubdur; bu məktub mənim həyatımın ən ağır dəqiqəsində qəlbimdən axıb gələn duyğuların təzahürü idi! Mən o vaxt sizi işıq kimi xatırlamışdım... mən...

Aqlaya qəflətən onun sözünü kəsərək:

– Yaxşı, – dedi, – yaxşı, – lakin bu dəfə onun səsinə o cür deyil, tamamilə başqa bir ahəng var idi; o, tamamilə peşman olmuş, özü də az qala qorxmışdu; qız hələ də knyazın üzünə baxmamağa cəhd edərək, hətta ona tərəf əyildi; hirs-lənməməyi ondan daha inandırıcı surətdə xahiş etmək üçün əlilə onun çiyinə toxunmaq istəyirdi; Aqlaya son dərəcə xəcalət çəkə-çəkə əlavə etdi: – Yaxşı, mən hiss edirəm ki, çox sarsaq bir ifadə işlətdim. Mən bunu elə-belə... sizi snamaq üçün dedim. Elə hesab edin ki, bu cür söz heç deyilməyib.

Hərgah sizi təhqir etdim sə, bağışlayın. Üzümə dik baxmayın, xahiş edirəm, üzünüzü yana çevirin. Siz dediniz ki, bu çox çirkin fikirdir; sizi sancmaq üçün qəsdən dedim. Bəzən mən demək istədiyim şeydən özüm də qorxuram, birdən-birə də deyirəm. Siz bu saat dediniz ki, bu məktubu həyatınızın ən ağır dəqiqəsində yazıb siz... Bunun hansı dəqiqə olduğunu bilərəm, – deyər Aqlaya yenə yərə baxa-baxa yavaşdan əlavə etdi.

– Heyhat, siz hər şeyi bilmiş olsaydınız!

Qız yeni bir həyəcanla qışqırdı:

– Mən hər şeyi bilərəm! Siz o zaman birlikdə qaçmış olduğunuz həmin əclaf qadınla tam bir ay müddətində bir mənzildə yaşayırdınız...

Aqlaya bu sözləri deyəndə bu dəfə qızarmadı, rəngi qaçdı; sanki özünü unudaraq birdən yerindən qalxdı, lakin dərhal özünə gəlib oturdu, onun qəşəng dodağı hələ xeyli titrədi. Sükut bir dəqiqəyə qədər davam etdi. Qızın bu gözlənilməz hərəkətindən son dərəcə heyrlənən knyaz bunu nəylə izah etmək lazım olduğunu bilmirdi. Aqlaya birdən kəskin cavab verdi:

– Mən sizi qətiyyətlə sevmirəm.

Knyaz cavab vermədi; yenə bir dəqiqə susdular.

Aqlaya tələsik, lakin başını daha da aşağı öyərək lap yavaşdan dedi:

– Mən Qavrila Ardalionoviçi sevirəm...

Knyaz da az qala pıçıltı ilə dedi:

– Bu doğru deyil.

– Demək yalan danışırım? Bu doğrudur; üç gün bundan əvvəl, həmin bu skamyanın üstündə ona söz vermişəm.

Knyaz qorxaraq bir anlığa fikrə getdi. O, qətiyyətlə təkrar etdi:

– Bu doğru deyil, siz bütün bunları uydurursunuz.

– Təəccüblü dərəcədə nəzakətlisiniz. Bunu bilin ki, o islah olunub; o məni canından artıq sevdi. O məni canından artıq sevdini ancaq sübuta yetirmək üçün mənim qarşımda öz əlini yandırdı.

– Öz əlini yandırdı?

– Hə, öz əlini! İstəyirsiniz inanın, istəyirsiniz yox – mənim üçün fərqi yoxdur.

Knyaz yenə dinmədi. Aqlayanın sözlərində zarafət əlaməti yox idi; o qəzəblənirdi.

– Yaxşı, hərgah bu əhvalat burada baş veribsə, demək, o buraya özü ilə şam gətirmişdi? Ayrı cür mən təsəvvür edə bilmirəm...

– Hə... şam. Burada ağlasığmayan nə varmış?

– Bütöv şam, yoxsa şamdanda?

– Əşi, hə... yox... yarım şam... şam qalığı... bütöv şam, – fərqi yoxdur, əl çəkin!.. Hərgah bilmək istəyirsinizsə, kibrit də gətirmişdi. Şamı yandırıb, barmağını yarım saat şamın üzərində saxladı, məgər bu mümkün olan şey deyil?

– Mən onu dünən görmüşəm, barmaqları sağ-salamatdır.

Aqlaya birdən lap uşaq kimi güldü.

Qız qəflətən tam uşaq etimadı ilə dodaqlarında hələ də titrəyən gülüşlə knyaza tərəf döndü:

– Bilirsinizmi mən bu saat nə üçün yalan danışdım? Ona görə ki, yalan danışanda, hərgah heç də adi olmayan bir şeyi, eksentrik bir şeyi, belə, bilirsinizmi, həddən artıq nadir, yaxud, hətta heç mövcud olmayan bir şey əlavə etsən, onda yalan daha inandırıcı olur. Mən bunu hiss etmişəm. Amma mənim yalanım pis oldu, ona görə ki, bacarmadım...

Aqlaya sanki özünə gələrək birdən yenə qaş-qabağını tökdü. Qız knyaza ciddi və hətta qəmli-qəmli baxıb dedi:

– Hərgah o vaxt, hərgah o vaxt sizə “yoxsul rıtsar” haqqında oxumuşdumsa, onda mən bununla... sizi bir əhvalatla əlaqədar olaraq tərifləmək istəmişdim; lakin sizin bu hərəkətinizə görə elə oradaca sizi rüsvay etmək istəyərək, sizə göstərmək istəyirdim ki, mən hər şeyi bilərəm...

– Aqlaya, siz mənə qarşı... bu saat haqqında çox kəskin fikir söylədiyiniz o bədbəxt qadına qarşı da hədsiz dərəcədə ədalətsizlik edirsiniz.

– Hər şeyi, hər şeyi bildiyim üçün elə dedim! Sizin yarım il bundan əvvəl hamının yanında bu qadına evlənməyi necə təklif etdiyinizi mən bilərəm. Sözümlə kəsməyin, siz görürsünüz ki, mən kommentarlırsız danışırım. Bundan sonra o qadın Roqojinlə qaçdı; sonra siz o qadınla hansı kənddə isə, yaxud da şəhərdə yaşadınız, qadın sizin yanınızdan kiminsə yanına köçdü. (Aqlaya qıpqırmızı oldu.) Sonra o yenə Roqojinin yanına qayıtdı; Roqojin isə onu şey kimi sevdi... dəli kimi. Sonra siz, olduqca ağıllı bir adam, indi arvadın Peterburqa qayıtmış olduğunu bilən kimi onun dalınca buraya

buyurubsunuz. Dünən axşam siz onu müdafiə etmək üçün döşünüzü qabağa verdiniz, indi isə onu yuxuda görürdünüz... Görürsünüzmü ki, mən hər şeyi bilirəm; axı siz buraya onun üçün, onun üçün gəlibsiniz?

Knyaz başını qəmli-qəmli və fikirli halda əyib:

– Hə, onun üçün, – deyə yavaşdan cavab verdi; Aqlayanın ona nə cür odlu nəzərdə baxdığından knyazın xəbəri yox idi, – onun üçün; ancaq bilmək istəyirdim ki... Mən onun Roqojinlə xoşbəxt ola biləcəyinə inanmıram, baxmayaraq ki... sözün qıtası, mən burada onun üçün nə edə biləcəyimi və nə köməklik göstərəcəyimi bilmirəm, lakin gəlmişəm!

Knyaz diksinib Aqlayaya baxdı; Aqlaya onu nifrət və ədavətlə dinləyirdi.

Qız, nəhayət, dedi:

– Nə üçün gəldiyinizi bilmirsinizsə, demək ki, sevirsiniz, çox bərk vurulubsunuz.

Knyaz:

– Yox, – deyə cavab verdi, – yox, sevmirəm. Heyhat, mən onunla keçirdiyim həmin vaxtı necə dəhşətlə xatırladığımı hərgah siz bilsəydiniz!

Bu sözləri deyəndə hətta onun bütün bədəni ürپəşdi.

Aqlaya dedi:

– Hər şeyi söyləyin.

– Burada sizin dinləyə bilməyəcəyiniz heç elə bir şey yoxdur.

Bütün bunları mən nə üçün məhz sizə, təkcə sizə söyləmək istəyirdim, – bunu bilmirəm; bəlkə də ona görə ki, mən sizi həqiqətdə çox sevirdim. Bu bədbəxt qadın tamamilə əmindir ki, dünyada ən əxlaqsız, ən bədnam olmuş bir məxluqdur. Yox, siz onu rüsvay etməyin, ona daş atmayın. O heç də layiq olmadığı, əsl olmayan rüsvayçılığı bihudə yerə etiraf edərək özünə əzab vermişdir! Axı onun günahı nədir, aman Allah! Bu qadın dəqiqəbaşı haldan çıxıb qışqırır ki, mənim heç bir təqsirim yoxdur, mən, deyir, adamların qurbanı olmuşam, əxlaqsız və cinayətkar bir adamın qurbanı olmuşam; lakin o sizə hər nə desə, bunu bilin ki, hər kəsdən əvvəl o özü, özünə inanmır; əksinə, o bütün vicdanı, varlığı ilə inanır ki, o... özü günahkardır. Mən bu zülməti dağıtmaq istəyəndə o qadın elə iztirablara məruz qalırdı ki, ona baxanda qəlbim parçalanırdı; nə qədər ki, bu dəhşətli vaxtı

unutmamışam, qəlbimin yarası da sağalmayacaq. Elə bil mənim qəlbimi həmişəlik yaralayıblar. Bilirsinizmi o mənim yanımdan nə üçün qaçmışdı? Məhz ona görə ki, rəzil qadın olmasını ancaq mənə sübut etmək istəmişdi. Lakin burada hər şeydən dəhşətli bu cəhətdir ki, ola bilsin, o qadın bunu ancaq mənə sübut etmək istədiyini heç özü də bilmirdi; ona görə qaçırdı ki, o mütləq rüsvayçı bir iş görməyə daxilən ehtiyac duyurdu, ona görə ki, elə oradaca özü-özünə demək istəyirdi: “Bax, sən yeni bir rüsvayçılıq etdin, deməli, sən alçaqsan, nacınsən!” Heyhat, siz, bəlkə də, bunu başa düşürsünüz, Aqlaya! Siz onu bilirsinizmi ki, bu qadın bədnamlığı belə fasiləsiz surətdə boynuna almaqla nə isə dəhşətli, qeyri-təbii bir nəşə duyur, sanki kimdənsə qisas alır. Mən bəzən onu elə bir dərəcəyə çatdırırdım ki, o, elə bil, ətrafında yenə işıq görürdü; lakin dərhal yenə hiddətlənərək, o dərəcəyə çatırdı ki, kədərənib mənim özümü günahlandırır, elə düşünürdü ki, mən özümü ondan yüksək hesab edirəm, halbuki bu, mənim heç ağılıma da gəlmirdi, mənim ona evlənmək təklifimin cavabında, nəhayət, özü də gözümün içinə dedi ki, o nə bir adamdan təkəbbürlü şəfqət duyğusu tələb edir, nə kömək, nə də “öz səviyyəsinə yüksəltməyi”. Siz onu dünən gördünüz, siz doğrudanmı elə güman edirsiniz ki, bu cəmiyyətdə o, özünü xoşbəxt hesab edir, bu onun cəmiyyətidir? Siz bilmirsiniz o, necə inkişaf etmiş qadındır, o, nələrə dərk edə bilər; o məni bəzən hətta heyrətləndirirdi!

– Siz oradadımsa ona elə bu cür... öyüd-nəsihət verirdiniz?

Sualın ahəngini duymayan knyaz fikirli-fikirli sözünə davam etdi.

– Yox, yox, mən, demək olar, daim susurdum. Mən çox vaxt danışmaq istəyirdim, lakin mən, doğrusu, heç bilmirdim nə deyim. Bilirsinizmi bəzi hallarda heç danışmamaq daha yaxşıdır. Heyhat, mən o qadını sevirdim: hədsiz sevirdim... lakin sonra... sonra... sonra o hər şeyi başa düşdü

– Nəyi başa düşdü?

– Başa düşdü ki, mənim ona ancaq yazığım gəlir, bunu başa düşdü ki, mən... daha onu sevmirəm.

– Siz nədən bilirsiniz, bəlkə o qadın, doğrudan da, qoşulub getdiyi həmin... mülkədarı sevmişdir?

– Yox, mən hər şeyi bilirəm; Nastasiya Filippovna onu ancaq ələ salırdı.

– Bəs sizi heç vaxt ələ salmırdı?
– Y-yox. O qəzəblənib mənə lağ edirdi; o zaman Nastasiya Filipovna məni dəhşətli surətdə məzəmmət edirdi, qəzəb və hiddətdən özü də əzab çəkirdi! Lakin... sonra... ah, xatırlatmayın, bunu mənə xatırlatmayın!

Knyaz əllərini üzünə tutdu.

– Onu bilirsinizmi ki, Nastasiya Filippovna mənə hər gün məktub yazır?

Knyaz təşvişlə qışqırdı:

– Demək, bu doğrudur! Eşitmişəm, lakin hələ də buna inanmaq istəmirdim.

Aqlaya qorxuya düşüb soruşdu:

– Kimdən eşidibsiniz?

– Mənə dünən Roqojin dedi, lakin çox da aydın söyləmədi.

– Dünən! Dünən səhər? Dünən nə vaxt? Musiqidən qabaq, yoxsa sonra?

– Sonra, axşam, saat on ikiye işləyəndə.

– Hə-ə, əgər Roqojin deyibse... Siz bilirsinizmi bu məktublarda Nastasiya Filippovna mənə nə yazır?

– Mən heç bir şeyə təəccüb etmirəm; o qadın divanədir.

– Budur o məktublar (Aqlaya cibindən üç paketdə üç məktub çıxarıb knyazın qarşısına atdı). Düz bir həftədir ki, o mənə yalvarır, məni dilə tutur, təhrik edir ki, mən sizə ərə gedim. Nastasiya Filipovna... hə də, o qadın divanə olsa da, ağıllı qadındır, doğru deyirsiniz, o məndən çox-çox ağıllıdır... o mənə yazır ki, mənə vurulmuşdur, hər gün uzaqdan da olsa məni görməyə fürsət axtarır. O yazır ki, siz məni sevirsiniz, guya bunu bilir, bunu çoxdan hiss etmişdir, orada onunla mənim barəmdə danışmışsınız. O sizi xoşbəxt görmək istəyir; o əmindir ki, siz ancaq mənimlə xoşbəxt olarsınız... O çox əcaib yazır... təəccüblü yazır... Mən məktubları heç kəsə göstərməmişəm, mən sizi gözləyirdim; siz bilirsinizmi bu nə deməkdir? Heç bir şey başa düşmürsünüz?

Knyaz burnunun altında:

– Bu divanəlikdir; bu onun ağılsızlığını sübut edir, – dedi, onun dodaqları əsirdi.

– Olmaya siz ağlayırsınız?

Knyaz onun üzünə baxdı:

– Yox, Aqlaya, yox, mən ağlamıram.

– İndi mən nə etməliyəm? Siz mənə nə məsləhət görürdünüz? Axı mən bu məktubları ala bilmərəm!

Knyaz qışqırdı:

– Amandır, ondan əl çəkin, sizə yalvarıram! Bu zülmət içərisində siz nə edəcəksiniz; mən var qüvvəmlə çalışar, səy edəmə ki, o daha sizə məktub yazmasın.

Aqlaya qışqırdı:

– Hərgah belədirsə, onda siz daşqəlblisiniz! Məgər siz görmürsünüz ki, o mənə vurulmayıb, sizi sevir, yalnız sizi sevir! Necə olub ki, siz o qadının xasiyyətində hər şeyi görə bilirsiniz, amma bunu hiss etməyibsiniz? Siz bilirsinizmi bu nədir, bu məktublar nə deməkdir? Bu, qısqançlıqdır; bu, qısqançlıqdan da artıqdır! O qadın... elə güman edirsiniz, həmin məktublarda yazdığı kimi, doğrudanmı Roqojinə ərə gedəcəkdir? Biz nikahlanan kimi o qadın ertəsi gün özünü öldürəcəkdir!

Knyaz diksindi; qəlbi dayandı. Lakin o, Aqlaya heyrətlə baxırdı: bu uşağın artıq çoxdan qadın olduğunu etiraf etmək ona təəccüblü görünürdü.

– Aqlaya, Allah şahiddir ki, ona dincliyi qaytarmaq üçün və onu xoşbəxt etmək üçün mən canımı qurban verərdim, lakin... daha onu sevmə bilmərəm, o da bunu bilir!

– Elə isə özünüzü qurban verin, axı bu sizə olduqca yaraşır! Axı siz dahi bir xeyriyyəçisiniz. Özünüz də mənə “Aqlaya” deməyin... Siz bayaq da mənə sadəcə olaraq “Aqlaya” dediniz... Siz ona yenidən həyat verməlisiniz, bu sizin borcunuzdur; onun qəlbinə təskinlik verib, ovundurmaq üçün onunla birlikdə getməlisiniz. Axı siz onu həm də sevirsiniz!

– Mən bir dəfə özümü qurban vermək istəmişdim, – hələ... ola bilsin, indi də bunu etmək istəyirəm, lakin özümü qurban verə bilmərəm. Fəqət mən *yəqin* bilərəm ki, o qadın mənimlə məhv olar, buna görə də ondan əl çəkirəm. Mən bu gün saat yeddidə onunla görüşməli idim; ola bilsin, indi daha getməyəm. Bu qadın təkəbbürlüdür, ona görə də mənim onu sevməyimi heç vaxt bağışlamaz, biz ikimiz də məhv olarıq! Bu qeyri-təbiidir, lakin bu işdə hər şey qeyri-təbiidir.

Siz deyirsiniz ki, o məni sevir, lakin məgər bu sevgidirmi? Mənim dözmüş olduğum iztirablardan sonra məgər bu cür sevgi mövcud ola bilərmə? Yox, bu sevgi deyil, nə isə ayrı şeydir!

Aqlaya birdən qorxdı:

– Siz nə yaman ağardınız!

– Eybi yoxdur; mən az yatmışam; zəifləmişəm, mən... biz o vaxt, doğrudan da, sizin haqqınızda danışmışdıq, Aqlaya...

– Demək, bu doğrudur? Siz doğrudanmı o qadınla mənim haqqınızda danışa *bilərdiniz*, həm də... Həm də məni bircə dəfə görməklə necə sevə bilərdiniz?

– Bilmirəm necə. Mənim o zamankı zülmət bürümüş həyatımda, belə bir xəyala qapılmışdım... ola bilsin, gözlərim qarşısında yeni bir şəfəq parlamışdı. Birinci olaraq sizin haqqınızda necə düşünmüş olduğumu bilmirəm. Bunu bilmədiyimi o zaman sizə bir həqiqət olaraq yazmışdım... Bütün bunlar o zamankı dəhşətdən irəli gələn ancaq bir xəyal idi... Mən sonra təhsil ilə məşğul olmağa başlamışdım, üç il də buraya gəlməzdim...

– Deməli, o qadın üçün gəlibsiniz?

Bunu deyəndə Aqlayanın səsi nə isə titrədi.

– Hə, onun üçün.

Onların ikisi də qəmgin halda təqribən iki dəqiqə dinib danışmadılar. Aqlaya yerindən qalxdı.

Qız titrək səslə dedi:

– Bir halda ki, deyirsiniz, bir halda ki, özünüz inanırsınız ki, o... sizin o qadınıız... divanədir, axı onun ağılsız fantaziyalarının mənə nə dəxli var... Sizdən xahiş edirəm, Lev Nikolayeviç, bu üç məktubu aparıb mənim adımdan onun üstünə atın! Hərgah o, – Aqlaya birdən qışqırdı, – hərgah o, bir daha mənə bircə xətt göndərməyə cəsarət etsə, ona deyin ki, mən atama şikayət edərdəm, o qadımı delixanaya salarlar...

Knyaz yerindən dik qalxıb, qorxa-qorxa qəflətən qəzəblənmiş Aqlayaya baxdı; birdən elə bil onun gözünə duman çökdü...

Knyaz burnunun altında dedi:

– Sizdə bu cür duyğu ola bilməz... bu doğru deyil!

Aqlaya az qala özündən çıxaraq qışqırdı:

– Bu doğrudur! Həqiqətdir!

Onların yanında qorxmış bir adamın səsi eşidildi:

– Nə həqiqətbazlıqdır? O hansı həqiqətdir?

Lizaveta Prokofyevna onların qarşısında dayanmışdı.

Aqlaya ona hücum etdi:

– O həqiqətdir ki, mən Qavrila Ardalionoviçə ərə gedirəm! Mən Qavrila Ardalionoviçi sevirəm və günü sabah ona qoşulub evdən qaçacağam! Siz eşitdinizmi? Sizin marağınız təmin edildimi? Razi qaldınızmi?

Aqlaya bunu deyib evlərinə qaçdı.

Lizaveta Prokofyevna knyazı getməyə qoymadı.

– Yox, atam, siz indi heç yerə getməyin, zəhmət çəkin, xahiş edirəm, buyurun gedək bizə, məsələni aydınlaşdıraraq... Bu nə əzabdır mən çəkirəm, onsuz da bütün gecəni yatmamışam...

Knyaz Lizaveta Prokofyevnanın arxasınca getdi.

IX

Lizaveta Prokofyevna öz evinə daxil olanda ilk otaqdaca ayaq saxladı; o buradan irəli gedə bilməyərək, lap taqətsiz halda taxtın üstündə əyləşib, knyaza əyləş deməyi də unutdu. Bu, olduqca böyük zal idi, divarda buxarı, ortada girdə masa var idi; pəncərələrin yanındakı etajerlərdə çoxlu gül-çiçək qoyulmuşdu; arxa divarda bağa açılan başqa bir şüşə qapı var idi. Dərhal Adelaida ilə Aleksandra içəri daxil olaraq, knyazla analarına sualedici nəzərlə heyrətlə baxdılar.

Qızlar bağda yuxudan adətən təqribən saat doqquzda oyanırdılar; təkcə Aqlaya, son iki-üç gündə bir qədər tez qalxmaya başlamışdı, bağa gəzməyə çıxırdı; lakin hər halda saat yeddidə deyil, səkkizdə, yaxud, hətta bir az da gec çıxırdı. Müxtəlif təşviş və həyəcanlar keçirdiyi üçün gecəni doğrudan da yatmamış Lizaveta Prokofyevna qəsdən saat səkkizə yaxın qalxmışdı ki, Aqlayanı bağda qarşılansın; o, güman etmişdi ki, Aqlaya artıq oyanıb qalxmışdır; lakin qızı nə bağda tapa bildi, nə də yataq otağında. Ona görə də qəti təşvişə düşərək, qızlarını yuxudan oyatdı. Qulluqçu qızdan öyrəndilər ki, Aqlaya İvanovna hələ saat yeddiyə işləyəndə parka çıxmışdır. Qızlar öz fantastik bacılarının yeni fantaziyasına gülərək, analarına dedilər ki, hərgah o, Aqlayanı axtarmaq üçün parka getsə, yəqin, qız

hiddətlənər; özü də, Aqlaya, yəqin, indi əlində kitab yaşıl skamyanın üstündə əyləşmişdir; Aqlaya bu skamya haqqında hələ üç gün bundan əvvəl danışdı, özü də bu skamyadan ötrü knyaz Ş. ilə az qala savaşaçaq; çünki knyaz Ş. bu skamyanın qoyulduğu yerdə elə bir xüsusi məziyyət tapa bilməmişdi. Lizaveta Prokofyevna görüşə təsadüf edib, qızının əcaib sözlərini eşidəndə bir çox səbəblərə görə olduqca qorxmışdı; lakin indi knyazı özü ilə gətirəndə qorxuya düşmüşdü ki, özünü işə salıb: “Nə üçün Aqlaya knyazla parkda görüşüb söhbət edə bilməzdi, hətta, nəhayət, hərəgah bu, irəlicədən şərtləşdirilmiş görüş də olsa?”

Lizaveta Prokofyevna, nəhayət, cəsərləndi:

– Atam, knyaz, elə düşünməyin ki, mən sizi buraya istintaq üçün çəkib gətirmişəm... Əzizim, dünənki axşamdan sonra ola bilsin, səninlə uzun zaman heç görüşmək də istəməzdim...

O, bir az çəşmişdi.

Knyaz onun sözünü olduqca sakit halda tamamladı:

– Lakin hər halda, bu gün bizim Aqlaya İvanovna ilə necə görüşdüyümüzü siz böyük bir maraqla bilmək istərdiniz, eləmi?

Lizaveta Prokofyevna dərhal qızıdı:

– Hə, nə olsun ki, bilmək istərdim! Açıq-aydın deyilən sözlərdən qorxmaram. Ona görə ki, heç kəsin xətrinə dəymirəm və heç kəsin xətrinə dəymək istəməmişəm...

– Əfv edərsiniz, heç xətirə toxunmadan da təbii olaraq bilmək istərdiniz; siz anasınız. Biz bu gün Aqlaya İvanovna ilə yaşıl skamyanın yanında düz səhər saat yeddidə görüşdük, o məni buraya dünən dəvət etmişdi. O dünən axşam mənə kağız yazıb bildirmişdi ki, mənəmlə görüşmək və mühüm bir məsələ haqqında mənəmlə söhbət etmək istəyir. Biz görüşdük və bir saat ərzində, əslində tək-cə Aqlaya İvanovnaya aid olan məsələlər haqqında danışdıq; vəssalam, bu qədər.

Lizaveta Prokofyevna təkəbbürlə dedi:

– Əlbəttə, bu qədər, atam, heç şübhəsizdir ki, elə bu qədər.

Aqlaya birdən otağa daxil olaraq dedi:

– Çox gözəl, knyaz! Sizə səmimi qəlbdən təşəkkür edirəm ki, burada məni də riyakarlığa qədər alçalmağa layiq olmayan adam hesab etdiniz. Kifayətdir, maman, yoxsa yenə də mi istintaq etmək fikrindəsiniz?

Lizaveta Prokofyevna nəsihət və ibrət tərzində cavab verdi:

– Bilirsən ki, mən bu vaxta qədər sənə qarşında hələ heç bir məsələ üçün qızarmalı olmamışam... baxmayaraq ki, sən, bəlkə də, buna sevinərdin. Əlvida, knyaz: məni də bağışlayın ki, sizi narahat etdim. Həm də ümidvaram ki, sizə qarşı daim hörmət bəslədiyimə əmin olacaqsınız.

Knyaz dərhal hər iki tərəfə baş əyib, dinməz-söyləməz çıxdı. Aleksandra ilə Adelaida gülümsəyərək öz aralarında nə barədə isə pıçıldadılar. Lizaveta Prokofyevna onlara acıqlı-acıqlı baxdı.

Adelaida güldü:

– Maman, biz ancaq ona güldük ki, knyaz çox gözəl baş əydi: bəzi hallarda lap yəndəmsiz olur, amma indi birdən lap... lap Yevgeni Pavloviç sayığı baş əydi.

Lizaveta Prokofyevna ibrətli tərdə:

– Nəzakət və ləyaqəti rəqs müəllimi öyrətmir, qəlb özü təlqin edir, – deyərək, hətta Aqlayaya baxmadan yuxarı, öz otağına getdi.

Knyaz saat doqquza yaxın öz mənzilinə qayıdanda Vera Lukyanovna ilə qulluqçunu evvanda gördü. Dünənki qarışıqlıqdan sonra onlar evvanı birlikdə yığıdırıb süpürürdülər.

Vera sevincək dedi:

– Şükür Allaha, siz gələndə qədər qurtara bildik!

– Salam; bir az başım hərlənir, pis yatmışam; mümkün olsa yatardım.

– Dünənki kimi elə burada, evvanda? Yaxşı. Mən hamıya deyərəm ki, sizi oyatmasınlar. Dədəm hara isə gedib.

Qulluqçu qız çıxdı; Vera onun arxasınca getmək istədi, lakin qayıdaraq təşvişlə knyaza yanaşdı.

– Knyaz, siz o... bədbəxtə rəhm edin; onu bu gün qovmayın.

– Qətiyyəni qovmaram; o özü necə istəyir, elə də etsin.

– O indi daha heç bir şey etməyəcək, özünüz də... onunla sərt rəftar etməyin.

– Heç bir vəchlə, axı nə üçün?

– Onu... lağa da qoymayın; bax, əsas məsələ budur.

– Qətiyyəni yox!

Vera qızardı:

– Mən sarsağın biriyəm ki, sizin kimi adama belə şeylər deyirəm. Siz hərçənd yorğunsunuz, – deyərək Vera çıxıb getmək istəyəndə

dönüb güldü, – bu dəqiqə sizin gözləriniz çox məlahətli... xoşbəxt gözlərdir.

Knyaz şuxluqla:

– Doğrudanmı xoşbəxtdir? – deyər soruşaraq, sevinclə güldü. Lakin oğlan kimi sadələvh və təklifsiz olan Vera birdən nə işə utandı, daha bərk qızarıb gülməyinə ara vermədən otaqdan tələsik çıxdı.

“Necə... yaxşı qızıdır...” – deyər düşünen knyaz, dərhal onu da unutdu. Knyaz cyvanın taxt qoyulmuş, qarşısında balaca masa olan bucağına keçdi, əyləşdi, əllərini üzünə tutub on dəqiqə belə oturdu; qəflətən tələsik və təşvişlə əlini yan cibinə salaraq üç məktub çıxartdı.

Lakin qapı yenə açıldı, Kolya içəri girdi. Knyaz məktubları yenidən cibinə qoymalı olduğuna və bunu bir dəqiqə təxirə salmağına görə elə bil sevindi.

Kolya taxtda əyləşdi, özü kimi adamlar sayığı birbaşa mətəbə keçərək dedi:

– Əcəb əhvalatdır! İndi İppolite necə baxırsınız? Gözünüzdən düşdü, eləmi?

– Axı nə üçün... lakin Kolya, mən yorulmuşam... Bir də ki, yenə bu barədə sözbə başlamaq adamı həddən artıq qüssələndirir... Yaxşı, bəs o nə edir?

– Yatır, hələ iki saat da yatacaq. Başa düşürəm; siz evdə yatmamışdınız, parkda gəzirdiniz... əlbəttə, həyəcan... bəs necə!

– Haradan bilirsiniz ki, mən parkda gəzirdim, özüm də evdə yatmamışam?

– Bu saat Vera deyirdi. Məni dilə tutmuşdu ki, içəri girməyim; mən səbir edə bilmədim, bir dəqiqəliyə gəldim. Bu iki saat ərzində yatağın yanında növbə çəkmişəm; indi növbəyə Kostya Lebedevi oturtdu. Burdovski yola düşüb getdi, Onda siz uzanın, knyaz, xeyirə qalsın... di xeyirə qalsın gündüzünüz! Ancaq, bilirsinizmi, mən heyret edirəm!

– Əlbəttə... bütün bunlar...

– Yox, knyaz, yox, məni heyretləndirən “Tövbə”dir. Başlıca olaraq, onun bəsirət və gələcək həyat haqqında bəhs etdiyi yer məni təəccübləndirdi. Orada nəhəng bir fikir vardır!

Knyaz, əlbəttə, nəhəng fikir haqqında təxirsiz olaraq söhbət etmək üçün içəri girmiş Kolyaya mehriban nəzərlə baxdı.

– Lakin başlıcası, başlıca cəhət təkəcə fikirdə deyil, bütün şəraitdədir! Bunu Volter, Russo, Prudon yazmış olsaydı, oxuyub nəzərə alar, lakin bu dərəcədə heyret etməzdim. Lakin ömründən ancaq onca dəqiqə qalmış olduğunu yəqin bilən adamın bu cür danışması, – axı bu iftixardır! Axı bu, şəxsi ləyaqətin yüksək istiqlalıyyətidir, bu axı açıq-aydın iddialanmaqdır... Yox, bu, nəhəng mənəvi qüvvədir! Həm də bundan sonra onun pistonu qəsdən qoymadığını iddia etmək, – alçaqlıqdır, qeyri-təbiidir! Amma bilirsinizmi, axı o dünən bizi aldatdı, hiyləgərlik etdi: onunla heç vaxt çanta qablaşdırmamışam, heç vaxt tapança görməmişəm; hər şeyi o özü yığırdı, ona görə də mənə birdən lap çəşdirdi. Vera deyir ki, onu burada saxlayırsınız, and içirəm ki, təhlükə olmayacaqdır, həm də ki, biz hamımız daim onun yanındaydıq.

– Bəs gecə sizlərdən kim onun yanında olub?

– Mən, Kostya Lebedev, Burdovski; Keller bir az dayanıb, sonra Lebedyegilə yatmağa getdi, ona görə ki, bizdə yatmağa bir şey yox idi. Ferdişsenko da Lebedevin otağında yatmışdı, saat yeddiddə getdi. General həmişə Lebedevlə bir yerdədir, indi o da gedib... Lebedev, ola bilsin, bu saat sizin yanınıza gələcək, o, bilmirəm nə üçünsə, sizi axtarırdı, iki dəfə soruşub. Bir halda ki, siz yatacaqsınız, onu içəri buraxaq, yoxsa buraxmayaq? Mən də yatmağa gedirəm. Hə, yadıma düşdü, sizə bir şey deyirdim; bayaq general məni heyretləndirdi; saat yeddiyə işləyəndə, hətta demək olar altıda Burdovski məni növbə çəkmək üçün oyatmışdı; bir dəqiqəliyə çıxdım, qəfildən generala təsadüf etdim; özü də o dərəcədə sərxoş idi ki, məni tanımadı; qarşısında şalban kimi dayanmışdı; ayılan kimi mənə hücum etdi: “Hə, de görüm naxoş necədir? Mən naxoşun vəziyyətini öyrənməyə gedirdim...” Mən raport verdim, – oradan, buradan danışdım. “Bunların hamısı yaxşıdır, – dedi, – lakin mən, başlıca olaraq ona görə qalxıb gedirdim ki, sənə xəbərdarlıq edim: mənə belə güman etməyə əsasım var ki, cənab Ferdişsenkonun yanında hər sözü danışmaq olmaz, buna görə də... dilini saxlamaq lazımdır”. Başa düşürsünüzümü, knyaz?

– Doğrudanmı? Bir də ki... bizim üçün fərqi yoxdur.

– Hə, şübhəsiz, fərqi yoxdur, biz mason deyilik! Bunun üçün generalın qəsdən gecə vaxtı məni oyatmağa gəlməsinə, hətta heyret etdim.

– Siz deyirsiniz, Ferdişsenko getdi?

– Saat yeddide; ayaqüstü yanıma gəlmişdi; mən növbətçilik edirdim! Dedi ki, yatıb yuxumu almaq üçün Vilkingilə gedirəm, – bir nəfər belə əyyaş var, adı Vilkindir. Yaxşı, mən gedirəm! Budur, Lukyan Timofeyeviç gəldi... Knyaz yatmaq istəyir, Lukyan Timofeyeviç; geri qayıtmalıyıq!

İçəri daxil olan Lebedev gərginliklə və bir növ mübhəm tərzde lap yavaşdan:

– Bircə dəqiqəliyə, çox hörmətli knyaz, mənim nəzərimdə çox mühüm olan məsələ üçün gəlmişəm, – deyərək, təşəxxüslə baş əydi. O indicə qayıdaraq, heç öz evinə də baş çəkməmişdi; belə ki, hələ şlyapası da əlində idi. Üzdən yayğılı görünürdü; ləyaqət və şərəfini yüksək tutan adam kimi təmkinlə dayanmışdı. Knyaz ona əyləşməyi təklif etdi.

– Siz məni iki dəfə soruşubsunuz? Bəlkə, hələ də dünənki əhvalat üçün nigaransınız...

– Knyaz, elə güman edirsiniz ki, mən o dünənki oğlan üçün mü nigaranam? Qətiyyəyən yox; dünən mənim fikirlərim qarışmışdı... lakin bu gün sizin ehtimallarınıza qarşı hər hansı bir cəhətdən də olsa kontrekarrer¹ irəli sürmək niyyətində deyiləm.

– Kontreka... siz necə dediniz?

– Mən dedim: kontrekarrer; fransız sözüdür, rus dili tərkibinə daxil olmuş bir çox sözlər kimi bu söz də dilimizdə işlənir, lakin onun bir o qədər də tərəfdarı deyiləm.

Knyaz gülümsədi:

– Lebedev, siz bu gün özünüzü çox təmkinli, ağır aparırsınız, özünüz də rabitəli danışırırsınız, nə əcəb?

Lebedev mərhəmət diləyirmiş kimi Kolyaya müraciət etdi:

– Nikolay Ardalionoviç! Mənim şəxsən özümə aid bir məsələ haqqında knyaza deməli sözüm var...

– Hə, əlbəttə, əlbəttə, mənə dəxli yoxdur! Xudahafiz, knyaz! – Kolya dərhal çıxıb getdi.

Lebedev onun arxasınca baxa-baxa:

– Dərrakəli olduğu üçün bu uşağı xoşlayıram, qarayaxdır, amma zirək oğlandır. Çox hörmətli knyaz, mənə fəvqəladə bir bəd-

bəxtlik üz verib, dünən axşam, yaxud da bu gün dan yeri ağaranda... vaxtını dəqiq müəyyən etməyə hələlik tərəddüd edirəm.

– Nə olub?

– Yan cibimdən dörd yüz manatım yoxa çıxıb, çox möhtərəm knyaz, – Lebedev kinayə ilə gülümsəyib əlavə etdi: – Yamanca kələk gəldilər!

– Siz dörd yüz manat itiribsiniz? Buna təəssüf edirəm.

– Xüsusilə öz əməyi ilə təmiz dolanan yoxsul adam üçün ağır hadisədir.

– Əlbəttə, əlbəttə; bəs necə olub?

– Şərabın ucbatından. Sizin yanınıza bir bəsirət sahibi kimi gəlmişəm, çox möhtərəm knyaz. Dörd yüz manat məbləği mən dünən ikinci çağı saat beşdə bir nəfər mənə borclu olan adamdan almışdım; özüm də qatarla buraya qayırdım. Portmanatım cibimdə idi. Vismundirimi dəyişib sürtük geyindim, pulları yanımda saxlamaq məqsədi ilə onları sürtükün cibinə qoydum; özüm də bu pulu bir nəfərin xahişi ilə axşamçağı ona vermək üçün... vəkili gözləyirdim.

– Yeri gəlmişkən, Lukyan Timofeyeviç, doğrudurmu ki, qəzetlərdə sizin yazılarınız çap edilmiş, özünüz də qızıl və gümüş şeyləri girov götürüb pul borc verirsiniz?

– Vəkil vasitəsilə; mənim öz adım arada yoxdur, heç ünvan da vermərəm. Cüzi bir kapital sahibi olaraq ailəni artırmaq, dolandırmaq üçün, özünüz razılaşın ki, namusla əldə edilən faiz...

– Hə, əlbəttə, hə, əlbəttə, mən ancaq öyrənmək üçün soruşdum, bağışlayın, sözünüzü kəsdim.

– Vəkil gəlmədi. Bu aralıq bədbəxti gətirdilər; mən artıq nahar etmişdim, kefim kök idi; bu qonaqlar daxil oldular, içdik... çay içdik, mənim də... bədbəxtlikdən kefim açıldı. Xeyli vaxt keçəndən sonra bu Keller içəri girərək sizin tənənəli gününüzü və şampan şərabı haqqındakı sərəncamınızı xəbər verəndə, əziz və çox möhtərəm knyaz, həssas qəlbli olduğumu demərəm, lakin nəcib qəlb sahibi olduğum üçün (siz, yəqin ki, bunu artıq hiss edibsiniz, çünki mən buna layiqəm), – özüm də bununla fəxr edirəm, – hazırlanan görüşü daha tənənəli təşkil etmək üçün və sizi şəxsən təbrik etmək məqsədi ilə gözlədiyim vaxt, köhnə paltarımı, qayıdıkən çıxarmış olduğum vismundirle əvəz etmək istədim, belə də etdim; siz, knyaz, yəqin gördünüz ki, bütün axşam ərzində mən vismundirdə idim.

¹ İddia

Paltarımı dəyişəndə portmanat yadımdan çıxıb sürtükün cibində qaldı... Doğru deyiblər ki, Allah adama cəza vermək istəyəndə ən əvvəl onun aqlını əlindən alır. Ancaq bu gün, saat səkkizin yarısında yuxudan oyanar-oyanmaz dəli kimi yerimdən dik qalxıb, ən əvvəl sürtükümü götürdüm, – cibim bomboş idi! Portmanatım yoxa çıxmışdı.

– Paho, bu heç xoşa gələn iş deyil!

– Məhz elədir, xoşa gələn deyil; həm də siz bu saat lazımı ifadəni əsil mərifətlə tapdınız, – deyə Lebedev hiyləgərliklə əlavə etdi.

Knyaz fikirləşərək təşvişə düşdü:

– Lakin, bu necə olub... axı bu, ciddi məsələdir.

– Məhz ciddidir, məsələni müəyyən etmək üçün yenə başqa bir yerinə düşən söz tapıb dediniz, knyaz...

– Əşi, başlayın, Lukyan Timofeyeviç, burada axtarıb tapmalı nə varmış? Mühüm cəhət sözlərdə deyil... Siz güman edirsiniz ki, sərxos halda pulu cibinizdən salıb itirə bilərsiniz?

– Bilərdim. Sizin səmimi surətdə ifadə etdiyiniz kimi sərxos halda hər şey ola bilər, çox hörmətli knyaz! Lakin xahiş edirəm bir düşünün: hərgah mən sürtükü dəyişəndə portmanatı cibimdən salıb itirmişəmsə, onda cibimdən salınmış əşya elə oradaca, dökşəmədə qalmalı idi. Bəs bu şey haradadır?

– Bəlkə, siz onu hara isə masanın siyirməsinə qoyubsunuz?

– Hər yeri axtarmışam, hər şeyi ələk-vələk etmişəm, baxmayaraq ki, mən onu heç yerdə gizlətməmişəm və heç bir siyirtməni açmamışam, bu mənim aydınca yadımdadır.

– Dolabçaya baxıbsınızmı?

– Hər şeydən əvvəl, həm də bu gün ərzində bir neçə dəfə... Axı bir də ki, mən onu dolabçaya necə qoya bilərdim, sədaqətlə hörmət bəslədiyim möhtərəm knyaz?

– Etiraf edirəm, Lebedev, bu məni təşvişə salır. Deməli ki, dökşəmədə onu kim isə tapıb?

– Yaxud da cibimdən oğurlayıb! İki alternativ¹ mövcuddur.

– Bu məni olduqca narahat edir, ona görə ki, bu kimin işi ola bilər... Budur məsələ!

– Heç şübhəsiz ki, əsas məsələ bundadır; siz sözləri və fikri təəccüblü dərəcədə dəqiq taparaq, vəziyyəti müəyyən edirsiniz, ən səadətli knyaz.

– Eh, Lukyan Timofeyeviç, buraxın bu istehzaları, burada...

Lebedev əlini-əlinə çırparaq:

– İstehzalar! – deyə qışqırdı.

– Di yaxşı, yaxşı, axı mən ki acıqlanmıram; burada məsələ tamamilə başqa cürdür... Mən adamlar üçün nığaran oluram. Siz kindən şübhələnilirsiniz?

– Ən çətin və ən mürəkkəb bir sualdır! Qulluqçu qızdan şübhələnmə bilmərəm: o öz mətbəxində oturmuşdu. Doğma uşaqlarımdan da həmçinin...

– Əlbəttə, bəs necə.

– Deməli ki, kim isə qonaqlardandır.

– Lakin bu mümkündürmü?

– Qətiyyətlə və heç bir vəchlə mümkün deyil, lakin mütləq belə olmalıdır. Buna baxmayaraq, belə bir şeyi mümkün hesab edirəm və hətta əminəm ki, hərgah oğurluq olubsa, bu əhvalat qonaqların, hamının toplaşdığı axşam vaxtı deyil, gecə vaxtı, yaxud da hətta səhər sübhədən baş verib, özü də bunu burada gecələyənlərdən biri edib.

– Ah, aman Allah!

– Təbiidir ki, mən Burdovski ilə Nikolay Ardalionoviçi kənara çıxıram; onlar mənim otağıma daxil də olmayıblar.

– Buna nə söz, lap elə daxil olsaydılar da, dəxli yoxdur! Sizin otağınızda kim gecələmişdi?

– İki yanaşı otaqda, məni də hesaba alsaq, dörd nəfər gecələmişdi: mən, general, Keller və cənab Ferdışsenko. Deməli ki, biz dörd nəfərdən biri olmalıdır!

– Yəni üç nəfərdən biri, bəs axı kim?

– Mən ədalətli olmaq və qaydaya riayət etmək üçün özümü də hesabladım; lakin knyaz, siz razılışın ki, dünyada bu cür hadisələr baş verir, amma özüm öz pulumu oğurlaya bilməzdim...

Knyaz səbirsizliklə qışqırdı:

– Eh, Lebedev, sizin danışığınız adamı tənqə gətirir! Keçin mətləbə, məsələni niyə uzadırsınız!..

– Deməli, üç adam qalır, əvvələn, cənab Keller, bu, mütərəddid bir adamdır, əyyaşdır, bəzi cəhətdən liberaldır, yəni cib məsələsində

¹ Alternativ – bir-birini istisna edən imkanlardan birini seçmə

demək istəyirəm; qalan məsələlərdə isə necə deyərlər, liberallıqdan çox qədim cəngavərlik təmayülləri göstərən adamdır. O əvvəlcə burada, naxoşun otağında gecələdi, yalnız gecəyarısı, döşəmədə yatmağın çox narahət olduğunu bəhanə edərək, bizim yanımıza gəldi.

– Siz ondan şübhələnirsiniz?

– Şübhələndirdim. Səhər saat səkkizə işləyəndə mən dəli kimi yerimdən sıçrayıb əlimi alnıma çırpıdım, dərhal məsum yuxuya dalmış olan generalı oyatdım. Ferdişşenkonun qəribə tərzdə yoxa çıxmasını nəzərə alaraq, – təkçə elə bu məsələ bizdə şübhə oyatmışdı – biz ikimiz də elə o saat, şey kimi... az qala mismar kimi... uzanmış Kellərin üst-başını axtarmaq qərarına gəldik. Təpədən dırnağadək axtardıq; ciblərində bir santim də yox idi, hətta dəlik-deşiksiz bir cibi də yox idi. Göy rəngli cib dəsmalı dama-dama kağızdan idi, çox ədəbsiz vəziyyətdə idi. Bir sevgi məktubu tapdıq, bir nəfər qulluqçu qız yazmışdı, pul tələb edir, hədələyirdi, bir də ki, sizə məlum olan felyetonun parçaları. General qəti dedi ki, onun günahı yoxdur. Ətraflı və tam məlumat almaq üçün onun özünü oyatdıq, silkələyə-silkələyə zorla oyatdıq; əhvalatın nə yerdə olduğunu güclə başa düşdü; ağzı açıq qaldı, görkəmindən sərxoş idi, sifətində mənasız və məsum, hətta axmaq bir ifadə əmələ gəlmişdi, – oğru o deyildi!

Knyaz sevincək dedi:

– Mən buna çox şadam! Mən doğrusu, onun üçün nigaran idim! Lebedev gözünü qıydı:

– Nigaran idiniz? Deməli ki, bunun üçün sizin əsasınız olmuşdur?

Knyaz özünü itirdi:

– Yox, yox, mən elə-belə, lap sarsaqcasına dedim ki, onun üçün nigaran idim. Lütf edin, Lebedev, heç kəsə deməyin...

Lebedev şlyapasını üreynin üstünə basıb vəcdlə dedi:

– Knyaz, knyaz! Sizin sözləriniz mənim qəlbimdə qalır... qəlbimin dərinliklərində! Ora qəbirdir!

– Yaxşı, yaxşı!.. Deməli, Ferdişşenko? Yəni mən demək istəyirəm, siz Ferdişşenkodan şübhələnirsiniz!

Lebedev nüfuzedicə nəzərlə knyaza baxa-baxa yavaşdan dedi:

– Ayı kimdən şübhələne bilərəm?

– Hə də, əlbəttə... ayı daha kimdən... yəni yenə də, bir dəlil-sübut varmı?

– Sübut var. Əvvələn, saat yeddidə, yaxud da hətta səhər saat yeddiyə işləyəndə yoxa çıxıb.

– Bilirəm, Kolya mənə deyirdi ki, Ferdişşenko onun yanına gələrək, deyib ki, gecələməyə gedirəm... yatıb yuxumu almağa... kimin yanına getdiyi yadımdan çıxıb, öz dostunun yanına.

– Vilkinin. Beləliklə, deməli ki, Nikolay Ardalionoviç sizə deyib, hə?

– Oğurluq barədə o heç bir şey demədi.

– O heç bilmir də, ona görə ki, mən məsələni hələ gizli saxlayıram. Demək, gedir Vilkinin yanına; adama elə gəlir ki, lap səhər sübhədən və heç bir səbəb olmadan, əyyaş bir adamın, özü kimi bir əyyaşın yanına getməsində nə varmış? Lakin bax elə buradaca iz açılır; çıxıb gedəndə ünvan qoyub gedir... Siz indi, knyaz, suala diqqət edin: o, ünvanı nə üçün qoymuşdur?.. O, dövrə vuraraq nə üçün qəsdən Nikolay Ardalionoviçin yanına gedib, ona deyir ki, “gedirəm, guya ki, Vilkinin yanına, yatıb yuxumu almağa”. Onun çıxıb getməsi ilə və hətta məhz Vilkingilə getməsi ilə kim maraqlanacaqdı? Bu xəbərdarlıq nə üçündür? Yox, burada hiylə var, oğru hiyləsi! Bu, o deməkdir ki, “bax, guya ki, mən getdiyim yeri qəsdən gizlətmirəm, belə olan surətdə mən haradan oğru oldum? Məgər oğru hara getdiyini bildirərdimi?” Şübhəni yayındırmaq üçün lüzumsuz bir tədbirdir, bununla o, qum üzərindəki izlərini silmək istəmişdir... Siz mənə başa düşdünüz mü, çox möhtərəm knyaz?

– Başa düşdüm, çox yaxşı başa düşdüm, lakin axı bu azdır!

– İkinci sübut: belə məlum olur ki, iz saxtadır, verilən ünvan isə dəqiq deyil. Bir saat sonra, yəni saat səkkizdə mən artıq Vilkinin qapısını döydürdüm; o, burada, Beşinci küçədə yaşayır, hətta tanışmıdır. Heç bir Ferdişşenko oraya getməyib. Qulağı lap kar olan qulluqçu arvaddan zor-bəla ilə öyrənə bildim ki, bir saat əvvəl doğrudan da qapını kim isə döyürmüş, özü də çox bərk döyürmüş, hətta zəngi də çəkib qoparıb. Lakin qulluqçu qadın cənab Vilkinin oyatmaq istəmədiyini üçün qapını açmayıb, bəlkə də, heç özü qalxmaq istəməmiş. Belə şey olur.

– Sizin bütün sübutlarınız bundan ibarətdir? Bu azdır.

– Knyaz, özünüz düşünün, bəs axı kimdən şübhələnim? – deyərək Lebedev mütəəssir halda sözünü tamamlayanda, hiyləgərcəsinə riş-xəndlə gülümsədi.

Knyaz bir az fikirləşəndən sonra təşvişlə dedi:

– Siz otaqları və siyirtmələri bir də yoxlayaydınız!

Lebedev daha artıq mütəəssir olub köksünü ötürdü:

– Baxmışam, yoxlamışam!

Qapı qaralan knyaz əlini masaya çırpıb dedi:

– Hm!.. Axı nə üçün, nəyə görə siz sürtükünüzü dəyişirdiniz.

– Bu sual bir qədim komediyadandır. Lakin xeyirxah, rəhmdil knyaz! Mənim bədbəxtliyimə həddən artıq canıyananlıq göstərirsiniz! Mən buna layiq deyiləm. Yəni tək mən özüm layiq deyiləm; lakin siz cinayətkar üçün də iztirab çəkirsiniz... rəzil cənab Ferdişsenko üçün də?

Knyaz fikri dağınıq və narazı halda onun sözünü kəsdi:

– Hə, hə, siz doğrudan da, məni qüssələndirdiniz. Yaxşı, siz oğrunun Ferdişsenko olmasına hərgah belə əminsizsə... onda nə etmək fikrindəsiniz?

Lebedevin rıqqəti getdikcə artırdı, o yaltaqlana-yaltaqlana:

– Knyaz, – dedi, – çox hörmətli knyaz, bəs ayrı kim olar? Axı bir halda ki, başqası yoxdur, bəs kimdən şübhələnirəm; bir də ki, cənab Ferdişsenkodan savayı ayrı bir adamdan şübhələnməyə qətiyyətim imkan yoxdur; axı bu, necə deyər, cənab Ferdişsenkoya qarşı yenə bir sübutdur, üçüncü sübut! Ona görə ki, yenə deyirəm, bəs ayrı kim ola? Axı mən ki cənab Burdovskidən şübhələnmə bilmərəm, he-he-he?

– Əcəb boş danışırsınız!

– Nəhayət, generaldan ki şübhələnmək olmaz, – he-he-he?

Yerindəcə səbirsizliklə çevrilən knyaz az qala acıqlı-acıqlı diləndi:

– Bu nə cəfəngiyatdır?

– Cəfəngiyat olmağına cəfəngiyatdır! He-he-he! Bir nəfər mənə yamanca güldüdü, yəni mən generalı deyirəm! Bayaq biz onunla birlikdə isti-isti Vilkingilə yollanmışdıq... bir şeyi sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, pul itəndən sonra ən əvvəl yuxudan onu oyadanda məndən də artıq təəccüblənmişdi, hətta o dərəcədə ki, üzünün ifadəsi dəyişdi, qızardı, ağardı, və nəhayət, qəfildən elə qəzəbləndi, elə nəcib bir hiddət dərəcəsinə çatdı ki, hətta bu mərtəbəyə varacağına heç gözləmədim. Son dərəcə alicənab adamdır! Bu adam ara

vermədən yalan danışır, bu onun zəif cəhətidir, lakin ən yüksək duyğulu bir insandır, eyni zamanda korazehin adamdır, öz məsumluğu ilə adamda ən dərin etimad duyğusu oyadır. Çox hörmətli knyaz, sizə bir dəfə demişdim ki, o mənim nəinki xoşuma gəlir, hətta onu sevirəm. Qəflətən küçənin ortasında ayaq saxlayıb sürtükünün düymələrini açdı, sinəsini qabağa verdi: “Axtar, dedi, mənim üst-başımı, sən Kellerin üst-başını axtarırdın, nə üçün məni axtarmırsan? Bunu, deyir, ədalət tələb edir!” Özünün isə əl-ayağı əsirdi, hətta sifəti ağappaq olmuşdu, çox zəhmli bir görkəm almışdı. Mən güldüm: “Bəri bax, dedim, general, hərgah sənin haqqında bunu mənə başqa bir adam demiş olsaydı, elə oradaca öz əllərimlə başımı kəsər, onu böyük bir nimçəyə qoyub, nimçənin içində bütün şübhələnmənlərin qarşısına aparardım. “Budur, deyirdim, bu başı görürsünüz mü, bax özümün bu başımla ona zəmin ola bilərəm, həm də nəinki başımı vermək, hətta özümü oda da ataram!” Bunu deyəndə o məni qucaqladı, küçənin ortasındaca gözləri yaşardı, tir-tir əsdi, məni bağrına elə basdı ki, nəfəsimi də zorla dəre bildim: “Mənə dedi, üz verən bədbəxtliklər şəraitində mənim üçün qalan yeganə dost sən sən!” Həssas adamdır! Əlbəttə, elə oradaca bu münasibətlə bir lətifə söyləyib dedi ki, guya bir dəfə, cavanlıq əyyamında ondan da şübhələnməmişdilər ki, beş yüz min manat oğurlayıb, lakin o ertəsi gün yanmaqda olan bir evə cumaraq ondan şübhələnmə qrafı o zaman hələ qız Nina Aleksandrovnanı od-alovun içindən xilas etmişdir, qraf onu qucaqlayıb, beləliklə də Nina Aleksandrovna ilə nikahlanır, ertəsi gün isə itmiş pulların qoyulduğu mücrü də yanğının xarabalıqlarında tapılır; bu mücrü demirdən imiş, ingilis mücrüsü imiş, möhkəm qıfılı varmış, necə olubsa döşəmənin altına düşüb, belə ki, bunu heç kəs görməyib, ancaq bu yanğın nəticəsində tapılıb. Başdan-ayağa yalandır. Lakin Nina Aleksandrovna haqqında danışmağa başlayanda, hətta ağladı. Nina Aleksandrovnanın mənə açığı tutub, amma son dərəcə nəcib qadıdır.

– Siz onunla tanış deyilsiniz?

– Demək olar ki, yox, lakin bunu bütün qəlbimlə arzu edirəm, heç olmazsa onun qarşısında bəraət qazanmaq üçün. Nina Aleksandrovna indi məndən narazıdır, ona görə ki, guya mən indi onun ərinin əxlaqını pozuram, burada əyyaşlığa qurşanıb. Lakin mən nəinki onun

əxlaqını pozmuram, bəlkə, əksinə, ipini yığışdırıram: bəlkə, mən onu ən təhlükəli cəmiyyətlərdən qoruyuram. Həm də ki, o mənim dostumdur, özüm də, sizə etiraf edirəm, indi daha ondan əl çəkmərəm, yəni hətta məsələ belədir: o hara getse, mən də ora, ona görə ki, bu adamı ancaq həssaslıqla yola getirmək olar. İndi o daha öz kapitan arvadının yanına heç getmir də, baxmayaraq ki, xəlvəti olaraq onun yanına getməyə can atır, hətta bəzən onu xatırlayıb zarıyır, xüsusilə hər səhər yuxudan oyanıb çəkmələrini geyəndə, onun nə üçün məhz bu vaxt zarıdığını deyə bilmərəm. Bədbəxtlik burasındadır ki, onun pulu yoxdur, o arvadın yanına isə heç vədə pulsuz getmək olmaz. Çox hörmətli knyaz, o sizdən pul istəyibmi?

– Yox, istəməyib.

– Utanır. Onun istəmək fikri var idi: hətta mənə etiraf edirdi ki, sizi narahat eləmək istəyir, lakin xəcalət çəkir, ona görə ki, siz hələ bu yaxınlarda ona borc veribsiniz, bundan başqa da güman edir ki, siz ona pul verməzsiniz. O bunu mənə bir dost kimi dedi.

– Bəs siz necə, ona pul vermirsiniz?

– Knyaz! Çox hörmətli knyaz! Mən nəinki pul, mən bu adam üçün necə dəyərlər, hətta canımı da... yox, bir də ki, mübaligə etmək istəmirəm, – canımı vermərəm, lakin necə dəyərlər mənə qızdırma tutsa, bir çiban çıxartsam, yaxud hətta öskürək tutsa, – vallah hamısına dözməyə hazırım, əlbəttə ki, buna böyük bir ehtiyac olsa; ona görə ki, onu dahi, lakin axırı itmiş adam hesab edirəm. Məsələ belədir; yalnız pul söhbəti deyil!

– Deməli, pul verirsiniz?

– Y-yox, mən ona pul verməmişəm; o özü də bilir ki, mən ona pul vermərəm, lakin axı mən onu ancaq saqındırmaq və islah etmək üçün belə edirəm. İndi də yaxamdan yapışıb mənimlə Peterburqa getmək istəyir; mən axı izi itirməmək üçün isti-isti cənab Ferdışşenkonu axtarıb tapmaq məqsədi ilə Peterburqa gedirəm; ona görə ki, yəqin bilirəm, Ferdışşenko Peterburqdadır. Mənim generalım lap qızıışıb; lakin şübhələmirəm ki, Peterburqda əkiləcək, kapitan arvadının yanına gedəcəkdir. Etiraf edirəm ki, onu hətta qəsdən özümdən uzaqlaşdıracağam; biz onunla şərtləşmişik ki, Peterburqa çatan kimi bir-birimizdən ayrılacaq, cənab Ferdışşenkonu tez girmək üçün belə edəcəyik. Belə ki, mən onu buraxacağam, sonra da lap qəfildən kapitan

arvadının evində onun başının üstünü kəsdirəcəyəm, – əslində onu ailəli bir adam olmağına görə utandırmaq üçün belə edəcəyəm, həm də ümumiyyətlə, deyəndə bir insan kimi utandıracağam.

Knyaz yavaşdan və dərin təşvişlə dedi:

– Ancaq səs-küy salmayın, Lebedev, Allah eşqinə hay-haray olmasın.

– Yox, yox, əslində ancaq utandırmaq üçün özüm də baxmaq istəyirəm görüm sir-sifəti nə kökə düşəcək; ona görə ki, çox möhtərəm knyaz, insanın sifətindən çox şey başa düşmək olar, xüsusilə bu cür adamda! Ah, knyaz! Özüm böyük bir bədbəxtliyə düşər olmuşam, lakin hətta indi də onun haqqında və onun mənəviyyatının islah edilməsi haqqında düşünməyə bilmirəm. Çox möhtərəm knyaz, sizdən fəvqəladə böyük bir xahişim var, hətta etiraf edirəm ki, sizin yanınıza əslində elə bunun üçün gəlmişəm; onların ailəsi ilə tanışlığınız və hətta onlarda yaşayıbsınız, ən mərhəmətli knyaz, siz bu məsələdə mənə kömək etsəydiniz, heç pis olmazdı, əslində yalnız və yalnız general üçün və onun xoşbəxtliyi naminə...

Lebedev yalvarırmış kimi əllərini də sinəsində çarpzaladı.

– Bəs nə təhər? Necə kömək edim? Əmin olun ki, mən sizin dediklərinizi əməlli başa düşmək istəyirəm, Lebedev.

– Yeganə olaraq buna əmin olduğum üçün buraya, sizin yanınıza gəlmişəm! Nina Aleksandrovnanın vasitəsilə iş görmək olar; zati-alini müşahidə altına alıb, necə dəyərlər, onun öz ailəsi daxilində daimi surətdə generala göz qoymaq, nəzarət etmək lazımdır. Bədbəxtlikdən onlarla tanış deyiləm... bir də ki, bu məsələdə, sizi bütün varlığı ilə sevən, necə dəyərlər, öz gənc qəlbinin dərin məhəbbəti ilə sizə pərəstiş edən Nikolay Ardalionoviç də, yəqin ki, kömək edə bilərdi...

– Y-yox... Nina Aleksandrovnanı bu işə qatmaq... Allah eləməsin! Kolyanı da həmçinin... Bir də ki, mən hələlik sizi, ola bilsin, heç başa da düşmürəm, Lebedev.

Lebedev stulda hətta dik atıldı:

– Axı burada başa düşməli bir şey də yoxdur! Təkcə həssaslıq və mehribanlıq tələb olunur, bizim xəstəmizə lazım olan bütün dərman bundan ibarətdir. Knyaz, onu xəstə hesab etməyi siz mənə müsaidə edirsinizmi?

– Bu, hətta sizin nəzakətli və ağıllı adam olduğumuzu göstərir.

– Aydın olmaq üçün təcrübədən alınmış bir misal ilə sizə izah edirəm. Bilirsinizmi o necə adamdır: bu saat onun yeganə arzu və istəyi o kapitan arvadının yanına getməkdir; general isə onun yanına pulsuz gedə bilməz, elə generalın öz xoşbəxtliyi naminə mən bu gün onu oradaca işlətmək istəyirəm; lakin, fərz edək ki, təkə kapitan arvadı məsələsi deyil, o hətta həqiqətən bir cinayətə, deyək ki, nə isə ən namussuz bir hərəkətə yol vermiş olsaydı (baxmayaraq ki, belə bir hərəkətə heç yol verə bilməz), lap belə halda da, yeganə olaraq, necə deyərlər, nəcib mehribanlıq vasitəsilə onunla hər şeyə nail olmaq mümkündür, ona görə ki, son dərəcə həssas insandır! İnanın ki, beş gün də dözə bilməz, özü etiraf edər, ağlayar və hər şeyi boynuna alar, – xüsusilə məharət və nəcibliklə, ailənin və sizin nəzarətinizlə hərəkət edilə, necə deyərlər, onun bütün hərəkətləri və atdığı addımlar müşahidə altına alınmış olsa... – Lebedev, hətta bir növ, ilhama gələrək yerindən dik qalxdı. – Alicənab və nəcəbətli knyaz! Axı mən iddia etmirəm ki, bunu edən yəqin odur... Mən, necə deyərlər, bütün qanımı elə bu saat onun yolunda axıtmağa hazırım, lakin siz razılışın ki, özünü saxlaya bilməmək, sərxoşluq, kapitan arvadı, birlikdə götürüləndə bütün bunlar adamı hər şeyə vadar edə bilər.

Knyaz ayağa qalxaraq dedi:

– Bu cür məqsədə mən, əlbəttə, həmişə kömək etməyə hazırım, lakin sizə etiraf edirəm, Lebedev, mən dəhşətli dərəcədə dərin təşviş keçirirəm; deyin görüm, axı siz hələ də... sözün qıssası, siz özünüz deyirsiniz ki, Ferdişşenkodan şübhələnirsiniz.

Lebedev yenə də müti halda əllərini çarpazlayıb, rıqqətlə gülümşədi:

– Axı bəs daha kimdən şübhələnirəm? Daha kimdən şübhələnirəm, ən səmimi knyaz?

Knyaz qaşqabağını töküüb ayağa qalxdı.

– Bilirsinizmi nə var, Lukyan Timofeyeviç, bu məsələdə dəhşətli şey səhv etməkdir. O Ferdişşenko... mən onun haqqında pis fikir söyləmək istəməzdim... lakin o Ferdişşenko... yəni, kim bilsin, bunu edən bəlkə də odur!.. Mən demək istəyirəm ki, ola bilsin, o doğrudan da, başqasına... başqasına nisbətən bu işə daha tez əl atar.

Lebedev gözlerini zilləyib, qulaqlarını şəkəldi.

Otaqda var-gəl edə-edə, Lebedevin üzünə baxmaq istəməyən knyaz dolaşır və getdikcə daha artıq üz-gözünü turşudurdu.

– Bilirsinizmi, mənə xəbər verdilər ki... Ferdişşenko haqqında mənə dedilər ki, guya o, hər şeydən başqa, elə adamdır ki, onun yanında gerek dilini dinc saxlayıb, heç bir artıq söz danışmayasan... yeni artıq-əskik danışmayasan, – başa düşürsünüz mü? Mən bunu ona görə deyirəm ki, ola bilsin, Ferdişşenko başqalarına nisbətən həqiqətən bu cür hərəkətə daha tez yol verər... gerek səhv etməyəsən, – əsas məsələ bundadır, – başa düşürsünüz mü?

Lebedev özündən çıxdı:

– Cənab Ferdişşenko haqqında bu məlumatı sizə kim verir?

– Bunu mənə pıçıldadılar; bir də ki, mən buna inanmıram... mənə son dərəcə ağır gələn budur ki, mən bunu bildirməyə məcbur oldum, inandırırım sizi, mən özüm buna inanmıram,... bu nə isə cəfəngiyatdır... Fu, mən nə sarsaq iş gördüm!

Lebedevin hətta bütün bədənini əsdi:

– Bilirsinizmi, knyaz, bu mühüm məsələdir, bu indi olduqca vacibdir, yəni cənab Ferdişşenko haqqında demirəm, bu məlumatın sizə nə yolla çatması barədə deyirəm. (Bunu deyəndə Lebedev knyazın arxasınca var-gəl edə-edə onunla ayaq-ayağa getməyə cəhd edirdi). Məsələ belədir, knyaz, indi mən də bir məlumat verəcəyəm: biz bayaq o Vilkinin yanına gedəndə general, mənə həmin yanğın əhvalatını söyləyəndən sonra həm də, əlbəttə, qızıxıb özündən çıxdı, hiddət və qəzəblə mənə qəflətən işarə edib, cənab Ferdişşenko haqqında elə bu cür söz atmağa başladı, lakin bunu elə rabitəsiz və dolaşq tərzədə edirdi ki, mən qeyri-iradi ona bir neçə sual verdim, bunun da nəticəsində tamamilə inandım ki, bütün bu məlumat zati-əlinin yalnız ilhamından ibarətdir... Əslində, necə deyərlər, yalnız alicənablığın nəticəsidir. Çünki general yalnız ona görə yalan danışır ki, öz rıqqətini cilovlaya bilmir. İndi özünüz buyurub görürsünüz: hər-gah, yalan danışsın, mən isə buna əminəm, onda necə oldu ki, bunu siz də eşidə bildiniz? Başa düşün, knyaz, axı bu onun daxilində baş verən bir dəqiqəlik ilham idi, – onda bunu sizə bəs kim xəbər verir? Bu mühüm cəhətdir, bu... bu çox mühümdür... necə deyərlər...

– Bunu mənə bu saat Kolya dedi, ona isə bayaq atası deyibmiş, atası saat altıda, yeddiyə işləyəndə nədən ötrü isə dəhlizə çıxıbmiş, Kolya atasına orada təsadüf edib.

Knyaz hər şeyi təfsilatı ilə söylədi.

Lebedev əllərini ovuşdura-ovuşdura səssiz gülürdü:

– Baxın, bu, necə deyərlər, izdir, mən elə bu cür də fikirləşirdim! Bu o deməkdir ki, zati-ali öz məsum yuxusuna saat altıya işləyəndə qəsdən haram qatıb ki, gedib öz istəklə oğlunu yuxudan oyatsın, cənab Ferdişşenko ilə qonşuluq etməyin fəvqəladə təhlükəli olmasını ona xəbər versin! İş belə olandan sonra cənab Ferdişşenko haradan oldu təhlükəli adam, siz zati-alinin valideynlik təşvişinə fikir verirsinizmi, he-he-he!..

Knyaz lap dilxor oldu:

– Bəri baxın, Lebedev, mənə qulaq asın, sakitliklə iş görün! Hay-küy salmayın! Mən sizdən xahiş edirəm. Lebedev, mən sizə yalvarıram... İş belə olsa, and içirəm ki, mən sizə kömək edəcəyəm, ancaq bir şərtlə: heç kəs bilməsin; ancaq heç kəs bilməsin!

Lap ilhama gəlmiş Lebedev birdən qışqırdı:

– Əmin olun, ən mərhəmətli, ən səmimi və ən nəcabətli knyaz, əmin olun ki, bütün bunlar mənim necib qəlbimdə basdırılıb qalacaq! Xəlvətçə, birlikdə! Xəlvətçə, birlikdə! Axı mən bütün qanıma da... ən səadətli knyaz, mən qəlbən də, ruhən də rəzil adamam; lakin siz nəinki yalnız rəzil adamdan, hətta hər hansı alçaq bir adamdan da soruşsanız: onun üçün kiminlə iş görmək daha yaxşıdır, onun özü kimi alçaq bir adamları, yoxsa sizin kimi nəcabətli bir insanları, ən səmimi knyaz? O cavab verir ki, ən nəcabətli bir insanla, yaxşılığın təntənəsi də bundadır! Xudahafız, çox möhtərəm knyaz! Xəlvətçə... xəlvətçə... özü də birlikdə.

X

Knyaz bu üç məktuba toxunanda bütün bədəninin hər dəfə nə üçün buza döndüyünü və hər dəqiqə bunların oxunmasını nə üçün axşama qədər təxirə saldığını, nəhayət, başa düşdü. Hələ bayaq, səhərçağı bu üç məktubdan birini açmağa yenə də cəsarət etmədiyi dəqiqələr, öz taxtının üstündə ağır yuxuya getmişdi, yenə iztirablı bir

röya görmüşdü; həmin “cinayətkar qadın” yenə onun yanına gəlmişdi. Qadın yenə ona baxırdı, uzun kirpiklərində göz yaşı parlayırdı; o, yuxudan oyanarkən yenə onu arxasınca çağırırdı, yenə də, bayaqki kimi bu qadının çöhrəsini iztirabla xatırlayırdı. Knyaz dərhal o qadının yanına getmək istədi, ancaq gedə bilmədi, nəhayət, məyus olaraq, məktubları açıb oxumağa başladı.

Bu məktublar da rüyaya bənzəyirdi. Bəzən adam qeyri-mümkün və qeyri-təbii əcaib yuxular görür; ayılanda onları aydın xatırlayaraq, əcaib fakta təəccüb edir: hər şeydən əvvəl xatırlayır ki, rəya gördüyü bütün müddət ərzində dərkətmə qabiliyyətini itirməyib; hətta yadına düşür ki, canilər onu əhatəyə aldıkları vaxt, onlar ona kələk gəlib, öz niyyətlərini gizlədəndə, onunla dostcasına rəftar edəndə, – halbuki bu zaman onlar silahlarını hazırlayıblarmış, həm də ancaq bir işarə gözləyirləmiş, – bütün bu uzun sürən, xeyli davam edən vaxt ərzində olduqca hiyləgərcəsinə və məntiqlə hərəkət edirdi; yadına düşür ki, onları, nəhayət, necə hiyləgərliklə aldatmış, onlardan qaçıb gizlənmişdi; sonra başa düşür ki, cinayətkarlar onun bütün kələklərini əzbər bilirləmiş, yalnız özlərini elə göstəriləmiş ki, guya onun harada gizləndiyini bilmirlər; lakin o bu canilərə kələk gəlib, onları yenə aldatmışdı; bütün bunlar aydın şəkildə adamın yadına düşür. Lakin bəs nə üçün eyni zamanda, adamın dərtəkəsi, yuxusunun başdan-başa dolu olduğu bu cür aşkar mənasızlıqlar və qeyri-mümkün şeylərlə razılaşa bilər? Adamın yuxuda gördüyü canilərdən biri onun gözləri qarşısında birdən dönüb arvad olur; arvaddan sonra da dönüb balaca, hiyləgər, murdar cırtdana çevrilir, həm də adam bütün bunları, az qala zərər qədər də təəccüb etmədən, olmuş bir fakt kimi dərhal mümkün hesab edir; özü də bu məhz, adamın idrakı son dərəcə gərginləşdiyi bir vaxtda baş verir; digər tərəfdən, o fəvqəladə qüvvə, hiyləgərlik, fərasət, məntiq özünü büruzə verir! Həm də bəs nə üçün adam yuxudan oyanandan sonra tamam ayılıb gerçək həyata qayıdanda da az qala hər dəfə, bəzən isə qeyri-adi güclü təəssürat qüvvəsi ilə hiss edir ki, rəya ilə birlikdə, özü üçün aydınlaşdırılmamış bir şeydən də əl çəkir? Adam öz rəyasının mənasızlığına gülür, eyni zamanda hiss edir ki, bu mənasızlıqların bir-birinə qarışmasında nə isə bir fikir var, həm də həqiqi fikir; adamın gerçək həyatına aid olan bir şey var; insanın qəlbində

nə isə mövcud olan və həmişə mövcud olmuş bir şey yaşayır; yuxusu ona nə isə yeni, peyğəmbəranə, özünün gözlədiyi bir şey təlqin etmişdir; adamın təəssüratı güclü olur; ya fərəhləndirici, ya da iztirablı olur; lakin bunun nədən ibarət olduğunu və adama nə təlqin edildiyini – bütün bunları o nə başa düşə bilir, nə də yadına sala bilir.

Bu məktublardan sonra da demək olar, belə vəziyyət əmələ gəlmişdi. Lakin knyaz bu məktubları hələ açmamış hiss etdi ki, onların mövcud və mümkün olması faktının özü vahimə və dəhşətdir. Knyaz axşamçağı tək gəzib dolaşdığı vaxt (hətta bəzən harada gəzdiyini özü də xatırlaya bilmədiyi anlarda) özü özündən soruşurdu: O qadın nə cəsarət edib bu qıza məktub yazıb. O qadın nə cürətlə bu barədə yazmışdır; həm də onun beynində bu cür ağıllasığmayan xəyal necə yarana bilmişdir? Lakin bu xəyal artıq həyata keçirilmişdi; onun üçün hər şeydən təəccüblü bu cəhət idi ki, knyaz bu məktubları oxuduğu məqamda bu xəyalın mümkün olmasına və hətta bu xəyala bəraət qazandırılmasına özü də az qala inanırdı. Hə, əlbəttə, bu rəya idi, kabus və ağılsızlıq idi; lakin elə bu məsələnin özündə eyni zamanda nə isə elə bir şey var idi ki, bu həm iztirablı həqiqət, həm də şəfqət doğuran ədalətli cəhət idi, elə bir cəhət ki, rəyaya da bəraət qazandırır, kabusa da, divanəliyə də. Knyaz bir neçə saat ərzində, oxuduğu şeylərdən sanki sayıqlayırdı, dəqiqəbaşı parçaları xatırlayıb, onların üzərində dayanır, onları dərinləndirirdi. O, bəzən özünə hətta demək istəyirdi ki, bütün bunları əvvəllər hiss edir və irəlincədən başa düşürdü; hətta ona elə gəlirdi ki, bütün bunları, çoxdan, lap çoxdan oxumuşdur, həm də o vaxtdan bəri həsrətini çəkdiyi şeylər, iztirab çəkdiyi və qorxduğu nə var idisə, hamısı – bütün bunlar onun çoxdan oxumuş olduğu həmin məktublarda öz əksini tapmışdı.

“Siz bu məktubu açanda (birinci kağız belə başlanırdı), hər şeydən əvvəl imzaya baxacaqsınız. İmza sizə hər şeyi söyləyər və hər şeyi izah edər; belə ki, sizin qarşınızda mənim özümə bəraət qazandırmağım lazım deyil, sizə izah etmək də lüzumsuzdur. Mən sizə az–maz dərəcədə bərabər olsaydım, onda siz bu cür cəsarətə görə məndən inciyə bilərdiniz; lakin mən kiməm, siz kimsiniz? Biz iki elə təzadlıq ki, həm də mən sizinlə müqayisədə o dərəcədə fərqlənirəm ki, hətta bunu istəmiş olsaydım da sizi heç cür təhqir edə bilməzdim”.

Daha sonra başqa bir yerdə o qadın yazırdı:

“Siz mənim sözlərimi xəstə idrakın xəstə vəcdi hesab etməyin, lakin siz mənim üçün kamillik mücəssəməsiniz! Mən sizi görmüşəm, hər gün görürəm. Axı mən sizi mühakimə etmirəm: sizin kamillik mücəssəməsi olmanız qənaətinə mən idrakla gəlməmişəm. Mən sadəcə buna inanmışam. Lakin sizin qarşınızda günahım da var: mən sizi sevirəm. Axı kamillik mücəssəməsini sevmək olmaz, kamilliyə yalnız kamillik kimi tamaşa etmək olar, elə deyilmi? Buna baxmayaraq, mən sizə vurulmuşam. Sevgi insanları bərabərləşdirsə də, narahat olmayın, hətta özümün gizli, ən məxfi fikirlərimdə də mən sizi özümə bərabər tutmamışam. Mən sizə: “Narahat olmayın” yazmışam; məgər siz narahat ola bilərsinizmi?.. Hərgah mümkün olsaydı sizin ayaqlarımızın ləpirlərini öpərdim. Yox, yox, özümü sizə bərabər tutmuram... İmzaya baxın, tez olun imzaya nəzər salın!”

“Lakin mən hiss edirəm ki, (başqa məktubda o belə yazırdı) sizi onunla birləşdirirəm, amma hələ heç bir dəfə də soruşmamışam, siz onu sevirsinizmi? O sizi bircə dəfə görməklə sevmişdir. O sizi “ışıq” kimi xatırlayırdı; bu onun öz sözləridir, mən bunları ondan eşitmişəm. Lakin mən sözsüz də başa düşdüm ki, siz onun üçün işıqsınız. Mən tam bir ay onunla yanaşı yaşadım, elə bu zaman başa düşdüm ki, siz də onu sevirsiniz; siz də, o da, mənim üçün birsiniz”.

“Bu nədir (o bir də belə yazırdı), dünən mən sizin yanınızdan ötüb keçdim, həm də siz elə bil qızardınız? Ola bilməz, bu mənim gözüme görünmüşdür. Hərgah sizi hətta ən murdar yavaxanaya gətirib, sizə lüt bir fahişə də göstərsələr siz qızarmamalısınız, təhqir olduğunuz üçün siz heç vaxt hiddətlənməməlisiniz. Siz bütün alçaq və rəzil məxluqlara nifrət edə bilərsiniz, lakin özünüzə görə deyil, başqalarına görə, onların təhqir etdikləri məxluqlar üçün hiddətlənə bilərsiniz. Sizi isə heç kəs təhqir edə bilməz. Bilirsinizmi, mənə elə gəlir ki, siz hətta məni sevməlisiniz. Onun üçün necəsinizsə, mənim üçün də eləsiniz: işıqlı ruh, mələikə nifrət edə bilməz, sevməyə də bilməz. Hamını sevmək olarmı; bütün insanları, bütün yaxın adamları sevmək olarmı? – mən bunu özümdən tez–tezmi soruşurdum? Əlbəttə, yox: hətta bu qeyri–təbiidir. Bəşəriyyətə qarşı bəslənən mücərrəd sevgidə az qala həmişə ancaq özünü sevirsən. Lakin bu bizim üçün mümkün olan şey deyil, sizin işiniz isə başqadır: bir halda ki, siz özünüzü heç kəslə müqayisə edə bilməzsəniz, bir

halda ki, siz hər cür təhqir və inciklikdən yüksəkdəsiniz, hər cür şəxsi hiddət və qəzəbdən yüksəkdə dayanırsınız, necə ola bilər ki, heç bir kəsi sevməyəsiz. Təkcə siz xudbinliksiz sevə bilərsiniz, təkcə siz özünüz üçün deyil, sevdiyiniz adam üçün sevə bilərsiniz. Mənim ucbatımdan xəcalət çəkdiyiniz, yaxud qəzəbləndiyinizi bilmək, mənə çox kədərləndirir, qüssələndirirdi! Onda məhv olardınız: onda bir-dəfəlik mənim tayım olardınız...

Dünən sizinlə rastlaşanda evə gəlib bir mənərə uydurmuşam. İsa peyğəmbəri rəssamların hamısı İncilin rəvayətlərinə əsasən təsvir edirlər, mən bunu ayrı cür təsvir edərdim. Mən onu təkcə təsvir edərdim, – axı İsanın şagirdləri bəzən onu tək buraxırdılar. Mən onunla yanaşı ancaq bir nəfər balaca uşaq saxlayardım. Uşaq onun yanında oynayırdı; bəlkə, öz uşaq dilində peyğəmbərə nə isə bir şey nağıl edərdi, İsa onu dinləyəndən sonra fikrə dalardı; onun əli qeyri-iradi, yadımdan çıxıb, uşağın sarışın başında qalardı. İsa peyğəmbər gözünü uzaqlara, üfüqlərə zilləmiş olardı; onun gözlərində, baxışında, bütün kainat kimi möhtəşəm olan bir fikir təcəssüm edərdi; çöhrəsi isə qüssəli görünərdi. Uşaq susub, peyğəmbərin dizinə söykənmişdir, yanığını əlinə dayayıb, başını qaldıraraq, bəzən uşaqlar necə fikrə dalırsa, o da dalğın halda gözünü zilləyib İsa peyğəmbərə baxır. Günəş qürubə enir... Bu da mənim çəkdiyim şəkil! Siz məsumsuz, sizin bütün kamilliyiniz də məsumluğunuzdadır. Rica edirəm, bircə bunu yadınızda saxlayın! Sizə qarşı bəslədiyim qızğın məhəbbətə sizə nə dəxli var? Siz artıq mənimsiniz, mən bütün ömrüm boyu sizin yanınızda olacağam... Bir az sonra mən öləcəyəm”.

Nəhayət, ən son məktubda bunlar yazılmışdı:

“Allah eşqinə, mənim haqqımda heç bir şey düşünməyin; elə də düşünməyin ki, mən sizə bu çür məktub yazmaqla özümü alçaldıram, yaxud da mən elə məxluqlardanam ki, hətta lap məğrurluqdan da olsa özünü alçaltmaqdan nəşə duyur. Yox, mənim öz təskinliklərim var; lakin bunu sizə izah etməyə çətinlik çəkirəm. Baxmayaraq ki, bu mənə əzab verir, lakin mən bunu hətta özümə də aydın şəkildə deməyə çətinlik çəkərdim! Lakin mən bilirəm ki, hədsiz məğrurluq nəticəsində də özümü alçalda bilmərəm. Saf qəlblə özünü alçaltmaq isə mənim əlimdən gələn şey deyil. Deməli, mən heç də özümü alçaltmıram.

Mən sizi nə üçün birləşdirmək istəyirəm; sizin üçün mü, yoxsa özüm üçün? Əlbəttə, özüm üçün, bu məsələdə hər şeyi özüm həll etmişəm, bunu özümə çoxdan demişəm... Eşitmişəm ki, sizin bacınız Adelaida o zaman mənim şəklimə baxanda deyib ki, bu cür gözəlliklə dünyanı çevirmək olar. Lakin mən dünyadan imtina etdim; siz mənə krujevalar və brilyantlarla bəzənmiş vəziyyətdə əyyaşlar və əclafar arasında gördüyünüz halda bunu məndən eşitmək sizə güməli gəlir, eləmi? Siz buna fikir verməyin, mən demək olar, artıq yaşamıram, özüm də bunu bilirəm; Allah bilir mənim əvəzimə nə yaşayır. Mən bunu hər gün iki dəhşətli gözdə, daim zillənib mənə baxan gözlərdən oxuyuram, hətta onları qarşımda görməyəndə də. Bu gözlər indilik dinmirlər (onlar həmişə susurlar), lakin onların sirlərini bilirəm. Onun evi kədər doğuran, cansıxıcıdır, sirt də elə bundadır. Əminəm ki, öz siyirməsində, həmin Moskvalı canidə olduğu kimi, ipək sarınmış ülgüç gizlətməmişdir; o da anası ilə birlikdə, bir evdə yaşayırmış; o da bir boğazı üzmək üçün ülgüçə ipək sarınmışdı. Onların evində olanda mənə daim elə gəlirdi ki, ola bilsin, hələ onun atası tərəfindən haradasa, döşəmənin altında gizlədilmiş və üstü müşəmbə ilə örtülmüş ölü vardır; lap həmin Moskvalı caninin evində olduğu kimi, eynilə bu cür, hər tərəfə içərişi Jdanov mayesilə¹ dolu olan şüşə qablar düzülmüşdür, mən sizə hətta həmin bucağı göstərə bilərdim. O daim susur; lakin axı bilirəm ki, o mənə hədsiz dərəcədə sevər, hətta o dərəcədə ki, mənə nifrət etməyə bilməz. Sizinlə mənim toyum birlikdə olmalıdır: biz onunla bu cür müəyyən etmişik. Mənim ondan gizli bir işim yoxdur. Mən qorxudan onu öldürə bilərdim... Lakin o, qabağa düşüb, o mənə öldürəcək...o bu saat gülüb dedi ki, mən sayıqlayıram; sizə məktub yazmağımı o bilir”.

Bu məktublarda – bu cür sərəməlmələr çox idi, olduqca çox idi. Məktublardan biri, ikinci məktub, böyük formatlı iki poçt vərəqəsində xırda xətlə yazılmışdı.

Knyaz dənənki kimi xeyli gəzib dolaşdığı qaranlıq parkdan, nəhayət, çıxdı. İşıqlı, aydın gecə ona adətən olduğundan daha işıqlı görünürdü; “Görəsən, doğrudanmı hələ lap tezdir?” deyər knyaz düşündü. (Saat götürmək onun yadımdan çıxmışdı). Elə bil haradansa uzaqlardan

¹ Jdanov mayesi – üfunət rəf etmək üçün maye (mühəndis-texnoloq İ.İ. Jdanov tərəfindən XIX əsrin qırxıncı illərində kəşf edilmişdir).

gələn musiqi sədaları eşidirdi; “yəqin, vəğzaldadır, – knyaz yenə fikirləşdi, – əlbəttə, bu gün onlar oraya getməmişdilər”. Knyaz bunu düşünəndə, bir də gördü ki, lap onların bağının yanında dayanmışdır; belə olacağını o bilirdi; bilirdi ki, nəhayət, mütləq buraya gəlib çıxmalıdır, sanki qəlbi dayanmış halda eyvana qalxıdı. Onu heç kəs qarşılamaıdı, eyvan bomboş idi. Knyaz bir az gözləyib, zalın qapısını açdı. Knyazın ağılına belə bir fikir gəldi: “Onlar bu qapını heç vaxt bağlamırlar”, lakin zal da boş idi; zal az qala qaranlıq idi. Təəccüb edən knyaz otağın ortasında dayandı. Birdən qapı açıldı, Aleksandra İvanovna əlində şam içəri girdi. Knyazı görəndə heyrət edib, sanki sual vermiş kimi onun qarşısında dayandı. Görünür, qız bir qapıdan daxil olub, başqa qapıya tərəf getmək üçün otaqdan keçirdi, burada bir adama rast gələcəyini heç ağılına da getirməmişdi.

Qız, nəhayət, dilləndi:

– Siz burada nə edirsiniz?

– Mən... gəldim...

– Maman bir az xəstədir, Aqlaya da özünü yaxşı hiss etmir. Adəlaıda yatmağa hazırlaşır, mən də yatmağa gedirəm. Biz bu gün bütün axşamı evdə tək oturmuşuq. Atamla knyaz Peterburqdadırlar,

– Mən gəldim... mən gəldim sizə... indi...

– Bilirsinizmi saat neçədir?

– Y-yox...

– Birin yarısıdır. Biz həmişə saat birdə yatırırıq.

– Vay, mən elə bilirdim ki... onun yarısıdır.

Qız güldü:

– Eybi yoxdur! Bəs nə üçün bayaq gəlməmişdiniz? Sizi, ola bil-sin, gözləyirdilər.

Knyaz gedə-gedə mızıldadı:

– Mən... elə bilirdim...

– Xudahafız! Sabah hamını güldürəcəyəm.

Knyaz parkı dövrələyən yol ilə öz bağına tərəf yollandı. Onun qəlbi çırpınır, fikirləri dolaşır, ətrafında nə var idisə hamısı sanki rəyaya bənzəyirdi. Knyaz bayaq eyni bir qarabasmadan iki dəfə necə ayrılmışdısa, yenə də o cür, qəfildən gözünün qarşısında həmin xəyal canlandı. Həmin qadın parkdan çıxıb, onun qarşısında dayandı, elə bil, onu burada gözləyirdi. Knyaz diksinib ayaq saxladı; qadın onun əlindən yapışb möhkəm sıxdı. “Yox, bu qarabasma deyil!”.

Budur, nəhayət, qadın onunla üz-üzə dayanmışdı; bu ayrılıqdan sonra ilk görüş idi; qadın ona nə işə deyirdi, lakin o dinmir, qadına baxırdı; knyazın ağır qəm-qüssə bürümüş qəlbi həyəcan və iztirabdan ağrıdı, sancdı. Knyaz qadınla bu görüşünü sonralar heç vaxt unuda bilmir, həmişə də eyni bir ağrı və iztirabla xatırlayırdı. Qadın onun qarşısında, elə oradaca küçədə haldan çıxmış kimi diz çökdü: knyaz qorxub kənara çəkildi, qadın işə onun əlini tutub öpməyə cəhd edirdi; indi də, bayaq yuxusunda gördüyü kimi qadının uzun kirpiklərində göz yaşları parlayırdı.

Knyaz qadını qaldıraraq, qorxmş halda, pıçılı ilə deyirdi:

– Qalx, qalx! Tez ol qalx!

Qadın ondan soruşurdu:

– Sən xoşbəxtsənmi? Xoşbəxtsənmi? Mənə bircə kəlmə de, indi xoşbəxtsənmi? Bu gün, bu saat? O qızın yanında idin? O sənə nə dedi?

Qadın yerindən qalxmırdı, onun sözlərinə qulaq asmırdı; qadın ondan tələsə-tələsə soruşur, özü də tələsik danışır; elə bil, onu təqib edən var idi.

– Mən sənəin ömr etdiyim kimi sabah yola düşürəm. Mən imtina edirəm... Axı mən səni son dəfə görürəm, sonuncu dəfə! Axı indi daha lap son görüşümüzdür!

Knyaz məyus halda:

– Sakit ol, – dedi, – qalx!

Qadın onun əlindən yapışb, knyazın üzünə dərin həyəcanla baxırdı.

Qadın, nəhayət:

– Əlvida! – deyərək, ayağa qalxıb, cəld ondan uzaqlaşdı, o az qala yüyürə-yüyürə getdi. Knyaz gördü ki, onun yanında qəfildən Roqojin görünmüşdü, qadının qoluna girib apardı.

Roqojin qışqırdı:

– Ayaq saxla, knyaz, mən beş dəqiqədən sonra qayıdıram.

Roqojin, doğrudan da, beş dəqiqədən sonra qayıtdı; knyaz onu dayandığı yerdəcə gözləyirdi.

Roqojin dedi:

– Faytona mindirdim, fayton orada, tində onu saat ondan gözləyirdi. O yaxşı bilirdi ki, sən bütün axşamı orada, o qızın yanında

Dördüncü hissə

I

olacaqsan. Bayaq sənın mənə yazdığın kağızı ona çatdırdım. O, bundan sonra daha xanım qıza məktub yazmayacaq; söz verdi; buradan, sənın istədiyın kimi sabah yola düşüb gedir. Sən imtına etmiş olsan da, o, yola düşməmişdən qabaq sənınlə görüşmək istədi; elə buradaca dayanıb, sənın geri qayıtmağın gözləyirdik, bax orada, həmin skamyada.

– O səni özü ilə gətirmişdi?

Roqojın qışqırdı:

– Təəccüblüdür? Bildiyim şeyi gördüm. Məktubları, yəqin oxuyubsan?

Bu fikirdən heyrətə gələn knyaz soruşdu:

– Sən o məktubları doğrudanmı oxuyubsan?

– Bəs necə; hər bir məktubu o özü mənə göstərirdi. Ülgüc əhvalatı yadımdadır, he-he!

Əllərini ovuşduran knyaz qışqırdı:

– Ağılsız arvaddır!

Roqojın sanki öz-özünə burnunun altında dedi:

– Kim bilir, bəlkə də ağılsız deyil.

Knyaz cavab vermədi.

Roqojın dedi:

– Yaxşı, əlvida, axı sabah mən də yola düşürəm; pisliklə xatırlama! – Roqojın cəld knyaza sarı dönüb, əlavə etdi, – Niyə belə etdin, qardaş, nə üçün ona heç bir cavab vermədin! “Sən xoşbəxtsən, yoxsa yox?”

Knyaz misilsiz bir kədərlə dedi:

– Yox, yox, yox!

Roqojın kinli-kinli dedi:

– Hələ bir gəl “hə!” də de! – O dönüb geri baxmadan uzaqlaşdı.

Bizim hekayətimizin iki şəxsinin yaşıl skamyadakı görüşündən iki həftə keçmişdi. Bir aydın səhərçağı, təqribən saat on birin yarısında öz tanışlarından bəzilərinə baş çəkmək üçün evdən çıxmış Varvara Ardalionovna Ptitsına evə fikirli-fikirli qayıdırdı, o, kədərli və məyus idi.

Elə adamlar var ki, onların ən səciyyəvi və tipik mahiyyətini birədi və bütövlüklə, açıb göstərə biləcək bir şey söyləmək çətin-dir; bunlar, elə adamlardır ki, belələrini adətən “adi” insanlar, “əksəriyyət” adlandırırlar. Həm də onlar doğrudan da, hər bir cəmiyyətin böyük əksəriyyətini təşkil edirlər. Yazıçılar öz romanları və povestlərində çox vaxt cəmiyyət tiplərini qələmə almağa cəhd edərək, onları obrazlı və bədii şəkildə təqdim etməyə səy göstərirlər, – bunlar işin əslində, bütünlüklə fəvqəladə nadir təsadüf olunan və buna baxmayaraq, demək olar, həyatın özündən də həyati olan tiplərdir. Podkolesin öz tipik şəklində, ola bilsin, hətta mübaligədir, lakin heç də qeyri-adi deyildir. Saysız-hesabsız ağıllı adamlar Qoqolun əsərindəki Podkolesinlə tanış olanda dərhal ağıllarına gəldi ki, onlar və yüzlərlə yaxın tanışları, dostları Podkolesinə yaman oxşayırlar. Bu adamlar Qoqoldan qabaq da bilirdilər ki, onların bu dostları Podkolesin kimidirlər, lakin təkcə bunu bilmirdilər ki, onların adı məhz Podkolesindir. Doğrudan da, adaxlılar, çox nadir hallarda toylardan bir gün əvvəl pəncərədən bayıra atılırlar; ona görə ki, hələ başqa cəhətləri bir tərəfə, bu hətta yaxşı hərəkət deyil, buna baxmayaraq, nə qədər adaxlı, hətta ləyaqətli və ağıllı adamlar nikah ərəfəsində özlərini səmimi qəlblə, vicdanla Podkolesin hesab etməyə hazır idilər. Ərlərin də hamısı addımbaşı: “Tu l’as voulu, George Dandin!”¹ – deyər qışqırırlar. Lakin ilahi, bütün dünyanın ərləri tərəfindən, bal ayı keçəndən sonra qəlbədən qopan bu fəryad və qışqırıq neçə milyon

¹ “Sən bunumu istəyirdin, Jorj Danden!”

və neçə milyon dəfə təkrar olunmuşdur, həm də kim bilsin, bəlkə, bu qışqırıq, toydan elə birçə gün sonra ucalmışdır.

Beləliklə, biz daha ciddi təfsilatla girişmədən, yalnız onu deyəcəy ki, əslində şəxslərin tipikliyi bir növ qabarıqlığını itirir və bütün bu Jorj Dandenlər və Podkolesinlər həyatda, doğrudan da vardır, gözümüzün qarşısında hər gün vurnuxur, qaçışırlar, lakin müəyyən dərəcə də tutqun şəkildə təcəssüm edirlər. Tam həqiqəti söyləmək xatirinə, nəhayət, bir cəhəti qabaqcadan qeyd edirik ki, Molyerin yaratdığı Jorj Danden baxmayaraq ki, nadir təsadüf olunur, lakin həyatda beləsinə, başdan-ayağa elə bu cür tipə də rast gəlmək olar, beləliklə də, biz jurnal tənqidinə bənzəməyə başlayan mühakiməmizi bitiririk. Bununla belə, bizim qarşımızda bir sual qalır: romannevis ordinar¹, tamamilə “adi” olan adamları necə qələmə alsın, onları az-maz maraqlı etmək üçün bu adamları oxucu qarşısında necə təcəssüm etdirsin? Hekayədə onlardan tamamilə vaz keçmək olmaz, ona görə ki, ordinar adamlar, məişət əhvalatları arasında rabitə yaratmaq üçün hər dəqiqə lazım olan və əksərən zəruri həlqədir; onlardan vaz keçsək, yəqin ki, həqiqətə xələl toxundurarıq. Romanları tək-cə tip-lərlə, yaxud, hətta sadəcə olaraq, maraq üçün əcaib və qeyri-adi adamlarla doldurmaq inandırıcı olmazdı, hətta yəqin ki, cansıxıcı olardı. Bizə belə gəlir ki, hətta ordinar şəxslər arasında da yazıçı maraqlı və ibrətamiz çalarlar axtarıb tapmağa səy etməlidir. Məsələn, belə də olur ki, görürsən, bəzi ordinar şəxslərin əsil mahiyyəti onların ordinar olmasındadır, yaxud da, daha doğrusu, baxmayaraq ki, bu adamlar bütün varlıqları ilə fəvqəladə cəhd edərək, nə olur olsun adilik və köhnəlikdən can qurtarmaq istəyirlər, amma yenə də heç bir şeyə nail ola bilməyib, adətən yalnız köhnəpərəst olaraq qalırlar, belə halda bu cür şəxslər, bir adilik kimi, hətta özünəməxsus müəyyən tipiklik kəsb edirlər, həm də bu ordinar şəxsiyyət heç bir vechlə öz ordinarlığında qalmaq istəmir və müstəqil olmağa zərər qədər imkanı olmadığı halda, orijinal və müstəqil olmaq istəyir.

Bizim hekayətimizin indiyə qədər (bunu mən etiraf edirəm) oxucuya az izah edilmiş bəzi şəxsləri də bu “adi”, yaxud “ordinar” adamlar qəbiləndirdilər. Varvara Ardalionovna Ptitsına, onun əri cənab Ptitsın, onun qardaşı Qavrila Ardalionoviç məhz belə şəxslərdir.

¹ Ordinar – adi

Doğrudan da, məsəl üçün, bundan da acınacaqlı şey olmaz ki, adam varlı ola, tərbiyəli ailedən, ləyaqətli xarici görkəm sahibi, yaxşı təhsilli ola, sarsaq olmaya, hətta mehriban bir insan ola, eyni zamanda da heç bir istedadı olmaya, heç bir xüsusiyyəti, hətta heç bir qəribəliyi, özünün heç bir xüsusi ideyası olmaya, təcəssüm-dırnağa qədər “hamı kimi” ola; görürsən ki, sərvət var, ancaq Rotşildinki kimi deyil; fəmiyyəti, ailə namusludur, lakin heç vaxt, heç bir şeylə özünü göstərməyib; zahiri görünüşü ədəblidir, lakin nəzəri cəlb edən şey çox azdır; təhsili kifayət qədərdir, lakin bilmir ki, onu nəyə sərf etsin; ağılı var, lakin öz ideyalarından məhrumdur; ürək var, lakin alicənablıqdan, mərdlikdən məhrumdur və s. və b. k. hər cəhətdən. Dünyada bu cür adamlar olduqca çoxdur və hətta göründüyündən də artıqdır; onlar da bütün insanlar kimi iki əsas qrupa bölünürlər: bir qismi məhdud, o biri qismi “daha ağıllı” olanlardır. Birincilər xoşbəxtdirlər. Məsələn, məhdud, “adi” adam üçün ən asan şey özünü qeyri-adi və orijinal adam təsəvvür etməkdir, o, heç bir tərəddüdə yol vermədən bu cür təsəvvüründən nəşələnir. Qızlarımızdan bəzilərinin öz saçlarını gödəldib, göy çəsmək taxaraq, özlərini nihilist andlandırmağa bənd idilər; o saat inanmışdılar ki, çəsmək taxandan sonra onlar dərhal xüsusi “əqidə” sahibi olublar. Bir nəfərin öz qəlbində bir qətrə ümum-bəşəri və xeyirxah duyğuya bənzəyən bir şey hiss etməyinə bənd idi, dərhal inanırdı ki, heç kəs onun kimi duya bilmir, o ümumi inkişafda qabaqcıl şəxsdir. Birisinin hər hansı bir fikri mənimləməsinə, yaxud nə əvvəli, nə də axırı olan bir şeydən birçə səhifə oxumasına bənddir, dərhal inanacaq ki, bu onun “öz xüsusi fikirləridir” və onun öz beynində yaranmışdır. Belə hallarda, hərgah belə demək olarsa, abırsızcasına sadələşməlik adamı heyrətə salır; bütün bunlar ağılaşmazdır, lakin dəqiqəbaşı qarşıya çıxır. Bu abırsız sadələşməlik, sarsaq adamın heç şübhə etmədən özü haqqında, öz istedadı haqqındakı inanımını Qoqol diqqətəlayiq bir tip olan poruçik Piroqovun simasında çox gözəl ifadə etmişdir. Piroqov hətta dahi şəxs olmasına da şübhə etmir, o özünü, hətta dahilər dahisi hesab edir; buna o dərəcədə inanmışdır ki, bu barədə özünə bir dəfə də olsun sual vermir; bir də ki, onun üçün sual mövcud deyildir. Böyük yazıçı, öz oxucusunun təhqir edilmiş mənevə duyğusunu təmin etmək üçün onu, nəhayət, köteklemək məcburiyyətində qalmışdı, lakin görəndə ki, dahi adam ancaq silkeləndi və işgəncədən sonra qüvvəsini bərpa etmək üçün qatlama

pirojki yedi, heyrdən qollarını aralayıb, öz oxucularını elə bu vəziy-
yerdə qoydu. Mən həmişə təəssüf edirdim ki, Qoqol böyük, dahi
Piroqov belə kiçik rütbəli qələmə alıb, ona görə ki, Piroqov o dər-
cədə özündən müştəbehdir ki, onun üçün ən asan şey, çiyinlərindəki
epoletlər illər keçdikcə və “mərhələbəmərhlə” qalınlaşdıqca, hər-
ləndikcə özünü, məsəl üçün, fövqələdə sərkərdə təsəvvür etmə-
kdir; hətta təsəvvür etmək deyil, sadəcə olaraq buna şübhə etmə-
məkdir: bir halda ki, general rütbəsinə qaldırıblar, sərkərdə olmaya
bilərimi? Sonra da döyüş meydanında belələri nə qədər dəhşətli
uğursuzluqlar törədir! Məgər bizim ədəbiyyatçılarımız, alimlərimiz,
təbliğatçılarımız arasında Piroqovlar azmı olub? Mən deyirəm “olub”,
əlbəttə ki, indi də vardır...

Bizim hekayətimizdə iştirak edən Qavri ilə Ardalionoviç İvolgin
başqa dəstəyə mənsub idi; bu adamın tərədən-dırnağa qədər fikri-
zikri orijinal olmaq idi; buna baxmayaraq, “daha ağıllı” adamlar
dəstəsinə mənsub idi. Lakin bizim yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu
qrup birincidən daha artıq bədbəxtdir. Elə məsələ də ondadır ki,
ağıllı “adi” adam, öləri olaraq (hələ bəlkə də bütün ömrü boyu) özünü
dahi və ən orijinal şəxs təsəvvür etmiş olsa da, buna baxmayaraq,
qəlbində şübhə qurdu saxlayır; bu qurd onu o dərəcəyə çatdırır ki,
ağıllı adam bəzən bütünlüklə məyus olub kədərlənir; hərgah öz qis-
mətinə qane olursa, onda qəlbinə gəmirən şöhrətpərəstlik hissi onu
bütünlüklə zəhərləyir. Bir də ki, biz hər halda ifrat dərəcəni götür-
müşdük: bu ağıllılar qəbilindən olanların böyük əksəriyyətinin vəziy-
yeti o qədər də faciəli olmur; qocalan vaxtlarında ancaq az-çox qara
ciyəri xarab olur, vəssalam. Lakin hər halda bu adamlar yumşalıb
mütilləşəndən qabaq, bəzən çox uzun müddət, gəncliyindən başlayıb,
itaətkarlıq yaşınadək dəcəllik edirlər, hamısı da orijinallıq arzusundan
irəli gəlir. Hətta əcaib təsadüflər də üz verir: bezi namuslu adamlar
orijinal olmaq arzusu ilə, hətta rəzil bir işə də əl atmağa hazırdır; hətta
belə də olur ki, bu bədbəxtlərdən bəziləri nəinki namusludur, hətta
xeyrixahtır; öz ailəsinin vəlinəmətidir, nəinki öz ailə üzvlərini,
hətta yadları da öz əməyi ilə bəsləyir, amma nə olsun? Bütün ömrü
boyu sakitləşə bilmir! Onun üçün öz bəşəri vəzifələrini bu cür yaxşı
yerinə yetirmək fikri qətiyyətlə təskinlikverici və rahatlıq yaradan
bir iş deyil; hətta əksinə, onu əsəbiləşdirən də elə budur: “Bir gör
bütün ömrümü mən nəyə sərf etmişəm, mənə əl-ayağımı bağlayan

da elə bu olub, barıtı kəşf etməyimə mane olan da elə bu olub! Hərgah
bu olmasaydı, mən, ola bilsin, mütələq kəşf edərdim, – ya barıtı, ya
da Amerikanı, – hansını kəşf edəcəyimi hələ yəqin bilmirəm, amma
mütələq kəşf etmiş olardım!” Bu cənabların ən səciyyəvi cəhəti odur
ki, onlar, doğrudan da, ömürləri boyu heç cür müəyyən edə bilmirlər
ki, məhz nəyi kəşf etməlidirlər, ömürləri boyu nəyi kəşf etməyə
hazırdırlar: barıtımı, yoxsa Amerikanı? Lakin kəşf edilməli şey
üçün onların çəkdiqləri iztirab və həsrət, doğrusu, Kolumba, yaxud
Qalileyə də kifayət edərdi.

Qavri ilə Ardalionoviç məhz bu cür başlayırdı; lakin hələ təzə baş-
lamışdı. O hələ uzun müddət çalışıb-çapalamalı idi. Bu adam fasiləsiz
olaraq və dərindən hiss edirdi ki, istedadsızdır, eyni zamanda, onun
çox böyük bir arzusu var idi, inanmaq istəyirdi ki, o ən müstəqil bir
şəxsdir; bütün bunlar onun qəlbinə az qala yeniyetmə yaşlarından ağır
yaralamışdı. Bu, həsəd edən və coşqun arzularla yaşayan bir gənc idi;
özü də, hətta, deyəsən, anadan elə bu cür gərginləşmiş əsəblərlə
doğulmuşdu. Bu adam belə hesab edirdi ki, coşqun arzuları ona
qüvvət verir. Bütün varlığı ilə fərqlənmək istəyən bu oğlan bəzən
ən ağılsız sıçrayışa da hazır idi; lakin iş gəlib ağılsız sıçrayışa çatanda,
bizim qəhrəmanımız hədsiz ağıllı olduğu üçün bu cür sıçrayışa cəsarət
etmirdi. Bu işə onu məhv edirdi. O, arzularıqlarından az-maz bir şeyə
nail olmaq üçün ola bilsin, yeri düşsə, hətta ən rəzil bir işə də əl
atardı; lakin elə bil ki, qəsdən məsələ gəlib son həddə çatanda o, ən
rəzil bir işi yerinə yetirməkdən imtina edir, özünü hədsiz namuslu
şəxs hesab edirdi. (Yeri gəlmişkən deyək ki, o, balaca rəzil işi icra
etməyə həmişə hazır idi.) Bu adam öz ailəsinin yoxsul və düşgün
vəziyyətinə nifrət edirdi, ədavət hissi ilə baxırdı. Hətta anası ilə də
təşəxxüslə saymazıyana rəftar edirdi; baxmayaraq ki, anasının hörmət
və xasiyyəti, hələlik onun inkişaf yolunun da başlıca dayağını təşkil
etdiyini özü çox yaxşı başa düşürdü. Bu gənc Yepançinin idarəsində
işə başlayanda dərhal özünə dedi: “Bir halda ki, əclaflıq edirəm, axıra
qədər əclaflıq edəcəyəm, ancaq ki, faydam olsun”. Buna baxmayaraq,
demək olar, heç vaxt axıra qədər əclaflıq etmirdi. Axı bir də, nə üçün
o elə təsəvvür etmişdi ki, mütələq axıra qədər əclaflıq etmək lazım
gələcək? O vaxt bu adam Aqlayadan sadəcə qorxmışdu, lakin ona
bəslədiyi ümidindən əl çəkməmişdi, qızın tənəzzül edib ona rəğbət
göstərə biləcəyinə heç vaxt ciddi surətdə inanmırdı, buna

baxmayaraq, hər ehtimala qarşı məsələni uzadırdı. Sonra özünün Nastasiya Filippovna ilə baş verən əhvalatında o qəfildən belə təsəvvür elədi ki, hər şeyə ancaq pulun gücü ilə nail ola bilər. O vaxt bu gənc hər gün öz-özünə məmnunluqla, lakin bir az qorxa-qorxa təkrar edirdi: “Bir halda ki, əclaflıq edirəm, axıra qədər əclaflıq edəcəyəm”; dəqiqəbaşı özünə ürək-dirək verib deyirdi: “Bir halda ki, əclaflıqdır, yüksək mərhələlərə çatana qədər əclaflıq etmək lazımdır; belə hallarda köhnepərəstlər qorxuya düşürlər, amma biz qorxmayacağıq!” Aqlayanı itirib, şəraitin ağır zərbəsinə düşərək olan bu adam, lap ruhdan düşdü, o vaxt divanə arvadın ona bağışladığı pulları, doğrudan da, gətirib knyaza verdi: qadına pulları qaytaran da divanə idi. Bu hərəkətinə görə daim lovğalanırdı, amma pulu qaytarmasına, sonra min dəfələrlə peşman olmuşdu. O vaxt knyaz Peterburqda qaldığı müddətdə Qavrila həqiqətən üç gün gözyaşı axıtmışdı, lakin o, bu üç gün ərzində knyaza dərindən nifrət etməyə başlamışdı, ona görə ki, knyazın Qanyaya lap yazığı gəlirdi, halbuki onun bu qədər pulu qaytarması faktı elə bir hərəkət idi ki, “buna hər adamın əli gəlməz, cürəti çatmazdı”. Lakin o, necəbətlə etiraf edirdi ki, onun bütün kədər və qüssəsinin səbəbi ancaq və ancaq şöhrətpərəstlik hisslərinin fasiləsiz surətdə əzilməsidir, ayaqlar altında tapdanmasıdır; bu isə ona misilsiz əzab verirdi. Qavrila yalnız xeyli vaxt keçəndən sonra dərk etmiş və başa düşmüşdü ki, Aqlaya kimi məsum və qərribə bir məxluqun rəğbətini qazanmış olsaydı, onların əlaqə və münasibəti çox ciddi şəkildə ala bilərdi. Peşmançılıq onun qəlbinə didib parçalayırdı; o, qulluğu tərk edib, qəm-qüssəyə qərq oldu. Ata və anası ilə birlikdə Ptitsının evində, onun hesabına yaşayır və Ptitsından açıqdan-açığa zəhləsi gedirdi, halbuki eyni zamanda onun məsləhətlərinə qulaq asırdı, özü də o dərəcədə dərrakəli idi ki, həmişə ondan məsləhət alırdı. Qavrila Ardalionoviç, məsələn, ona da hiddətlənirdi ki, Ptitsın Rotşild olmaq eşqinə düşür və qarşısına belə məqsəd qoymur. “Bir halda ki, sən sələmçisən, onda axıra qədər get, adamları sıxıdır, onlardan pul qopart, möhkəm ol, yəhudi kralı ol!” Ptitsın təvazökar və sakit adam idi. O ancaq gülümseyirdi, lakin bir dəfə Qanya ilə hətta ciddi danışıb məsələni aydınlaşdırmaq qərarına gəldi, bunu hətta müəyyən dərəcə qürurla yerinə yetirdi. O, Qanyaya sübut etdi ki, heç bir namussuz iş görmür və Qanya əbəs yerə onu cuhud adlandırır; dedi ki, hərəgah pulun böyük qiyməti varsa, bunun günahı

onda deyil; o, vicdan və namusla iş görür, onun işi həqiqi işdir, o bu işlərin ancaq “əgenti”dir, nəhayət, bunu əlavə etdi ki, o öz işlərində səliqəli olması sayəsində, ən mötəbər adamların nəzərində son dərəcə yaxşı bir adam şöhrəti qazanıb, həm də işləri inkişaf edir. Ptitsın gülərək əlavə etdi: “Mən Rotşild olmayacağam, buna heç ehtiyac da yoxdur, amma Liteyni küçədə evim olacaq, hətta ola bilsin iki ev, elə bununla da kifayətlənəcəyəm”. Ptitsın öz-özünə: “Kim bilsin, bəlkə də, üç evim olacaq!” – deyərək düşünürdü, lakin bunu heç vaxt ucadan demir və öz arzusunun gizlədirdi. Təbiət bu cür adamları xoşlayır və onlara mehribanlıq göstərir: o, Ptitsını üç deyil, yəqin dörd evlə mükafatlandıracaqdır, həm də məhz ona görə ki, Ptitsın lap uşaqlıqından bilirdi ki, heç vaxt Rotşild olmayacaqdır. Amma bunun əvəzində təbiət heç vaxt dörd evdən o yana getməz, Ptitsın elə bununla da kifayətlənəcəkdir. Qavrila Ardalionoviçin bacısı tamamilə başqa cür arvad idi. Onda da arzular qüvvətli, lakin coşqun deyildi, o çox inadçı qadın idi. Bəd ayaqda, məsələ gəlib son nöqtəyə çatanda, bu qadın ağılla iş görür, son nöqtəyə çatana qədər də ağıllı itirmirdi. Burası doğrudur ki, o da orijinallıq eşqinə düşsən “adi” adam idi. Lakin Varvara çox tezliklə başa düşə bildi ki, onda zərrə qədər xüsusi bir orijinallıq yoxdur, özü də bunun üçün çox da qüssələnmirdi, – kim bilsin, bəlkə, bu da müəyyən bir tələb-bürdün irəli gəlirdi. Varvara cənab Ptitsına ərə gedərək, öz ilk praktik addımını fəvqəladə qətiyyətlə atmışdı. Lakin bu qadın ərə gedərkən heç də özünə belə deməmişdi: “Bir halda ki, əclaflıq edirəm, axıra qədər əclaflıq edəcəyəm, ancaq ki, məqsədimə nail olum”. Bu cür əhvalat Qavrila Ardalionoviçin başına gəlmiş olsaydı, o mütləq belə deyirdi (özü də, böyük qardaş kimi onun qərarını bəyəyəndə, hətta az qala bacısının yanında bu fikrini bəyan edəcəkdi). Hətta lap əksinə: Varvara Ardalionovna gələcək ərinin təvazökar, xoşa gələn, demək olar təhsilli adam olmasına, özünün də heç bir vəchlə, heç vaxt böyük əclaflığa yol verməyəcəyinə əsaslı surətdə inanandan sonra ərə getdi. Varvara Ardalionovna xırda əclaflıqları xırda şey hesab etdiyi üçün onların haqqında heç bir şey soruşmurdu. Axı bir də ki, bu cür xırda məsələlər harada yoxdur? İdeal ki, axtarmırdı! Bundan başqa, o bilirdi ki, ərə gedərkən, anasına, atasına, qardaşlarına sığınacaq verir. Bütün keçmiş ailə anlaşılmazlıqlarına baxmayaraq, Varvara qardaşının bədbəxtliyini görüb ona kömək etmək istədi.

Ptitsın Qanyanı arabir, əlbəttə, dostcasına, qulluğa qovurdu. O bəzən Qanyaya zarafatyana deyirdi: “Bax, sənin generallardan və generallıqdan zəhlən gedir, amima sən görərsən, “onların” hamısı ən nəhayət, işi o yerə çatdıracaqlar ki, öz növbəsində general olacaqlar, sağlıq olsun, görərsən”. Qanya öz-özünə kinli-kinli və rişxəndlə düşündürdü: “Əşi, onlar nəyə görə belə düşünülər ki, mənim generallardan və generallıqdan zəhləm gedir?” Varvara Ardalionovna qardaşına kömək etmək üçün öz fəaliyyət dairəsini genişləndirmək qərarına gəldi: Varvara Yepançinlər ailəsinə soxuldu, bu işə uşaqlıq xatirələrinin xeyli köməyi oldu, o da, onun qardaşı da hələ uşaq vaxtı Yepançinlərlə oynayırdılar. Burada qeyd edək ki, Yepançinlər ailəsinə ayaq açmaqla Varvara Ardalionovna fəvqəladə bir məqsəd güdmüş, nəyəsə ümid bəsləmiş olsaydı, onda, yəqin ki, özü özünü daxil etmiş olduğu adamlar dəstəsindən dərhal çıxardı; lakin o xam xəyala düşməmişdi, bu məsələdə o öz qarşısına əsaslı məqsəd qoymuşdu. Varvara bu ailənin xasiyyətinə əsaslanırdı. Aqlayanın xasiyyətini isə yorulmadan öyrənirdi. Bu qadın qarşısına belə bir məqsəd qoymuşdu ki, onların ikisini də, Aqlaya ilə qardaşını yenə bir-biri ilə yaxınlaşdırırsın. Ola bilsin ki, Varvara, doğrudan da, müəyyən bir müvəffəqiyyət əldə etmişdi; bəlkə də, məsəl üçün, qardaşına çox bel bağlayıb, ondan heç vaxt və heç bir halda verə bilməyəcəyi bir şey gözləməklə səhvlərə yol verirdi. Hər halda Varvara Yepançinlər ailəsində çox məhəmətlə iş görürdü: qardaşı haqqında həftələrlə bir kəlmə də danışmırdı, həmişə son dərəcə doğruçu və səmimi idi, özünü sadə, lakin ləyaqətlə aparırdı. O ki qaldı bu qadının vicdanının dərinliklərinə, Varvara oraya nəzər salmaqdan qorxmur və özünü qətiyyənlə heç bir şeydə məzəmmət etmirdi. Ona qüvvət verən də bu idi. Öz daxili aləmində ancaq bircə cəhəti duyurdu ki, deyəsən, o da hiddətlənir, düşündürdü ki, onda da bolluca heysiyyət, hətta az qala paymal edilməmiş şöhrətpərəstlik hissi var. Varvara Yepançinlərin ailəsinə az qala hər dəfə tərək edəndə, bəzi dəqiqələr bunu xüsusilə duyurdu.

Elə indi də Varvara yenə Yepançinlərgildən qayıdırdı, bizim artıq demiş olduğumuz kimi kədərli və məyus idi, fikrə dalmışdı. Bu kədər əhvali-ruhiyyəsində bəzi acı və gülməli əlamətlər də təzahür edirdi. Ptitsın Pavlovskda yaraşıqsız, lakin geniş taxta bir evdə yaşayırdı; bu ev tozlu bir küçədə idi, bir az sonra həmin ev onun xüsusi mülkiyyəti olmalı idi; belə ki, Ptitsın da öz növbəsində bu evi kime

isə satmağa başlamışdı. Varvara Ardalionovna artırmaya qalxanda evin yuxarısında hay-küy eşitdi, başa düşdü ki, qışqıranlar qardaşı ilə atasıdır. Qadın zala girəndə Qanyanı gördü, o, qəzəbdən ağappaq olmuşdu, az qala başında saçını yolmaq istəyir, otaqda yeyin-yeyin var-gəl edirdi; Varvara üz-gözünü turşutdu, şlyapasını çıxarmadan yorğun halda divanda əyləşdi. Qadın çox yaxşı başa düşürdü ki, o bir dəqiqə də dinməsə, qardaşının nə üçün belə yüyürdüyünü ondan soruşmasa, Qanya mütləq açıqlanacaqdır. Varya, nəhayət, tələsik sual verdi:

– Yenədəmi əvvəlkidir?

Qanya qışqırdı:

– Nə əvvəlki bəzəlikdir! Əvvəlki! Yox, indi burada əvvəlki deyil, nə əhvalat baş verdiyindən heç şeytanın özü də baş çıxara bilməz! Qoca lap quduzluq dərəcəsinə gəlib çatıb... Anam hönkür-hönkür ağlayır. Varya, Allaha and olsun, nə istəyirsən elə, mən onu evdən qovacağam, yaxud da... – deyə, yəqin adamları başqasının evindən qovmağın mümkün olmadığını xatırlayıb, əlavə etdi: – Ya da özüm başımı götürüb qaçacağam.

Varya burnunun altında dedi:

– Güzəştə getmək lazımdır.

Qanya lap özündən çıxdı:

– Nəyə güzəştə getmək? Kimə güzəştə getmək? Onun mürdarçılıqlarınımı? Yox, bilmirəm, sən necə, sən necə istəyirsən, amma belə olmaz! Olmaz, olmaz, olmaz! Sən bir onun ədasına bax: özü günahkar ola-ola, hələ bir həyasızlıq da edir. “Darvazadan girmək istəmirəm, barını sök!..” Sən niyə belə oturubsan? Heç halın özündə deyil! Bənin lap dəyişib?

Varvara narazı halda dedi:

– Bənzlik bir şey yoxdur.

Qanya ona nüfuzedicə nəzərlə baxdı.

– Orada idin? – deyə bacısından soruşdu.

– Orada.

– Dayan, yenə qışqırırlar! Gör nə rüsvayçılıqdır, özü də ki, belə bir vaxtda!

– Hansı vaxtda? Heç bir belə xüsusi vaxt yoxdur.

Qanya bacısını daha diqqətlə süzdü. O soruşdu:

– Bir şey öyrənə bildin?

– Hər halda, heç bir gözlənilməz şey yoxdur. Öyrəndim ki, bütün bunlar doğrudur. Ərim bizim ikimizdən də haqlı imiş: lap övvəldən necə demişsə, elə də oldu. O haradadır?

– Evdə yoxdur. Nə çıxdı?

– Knyaz rəsmi adaxlıdır, məsələ həll olunub. Mənə böyük bacılar dedi. Aqlaya razıdır, hətta heç gizlətmirlər də. (Axı orada bu vaxta qədər hər şey çox məxfi saxlanırdı.) Adelaidanın toyunu yenə təxirə salacaqlar ki, toyların ikisini də birdən, bir gündə etsinlər, – poeziyaya bir bax! Şerə bənzəyir. Sən otaqda bihudə yerə o baş-bu başa yüyürüncə, adaxlanmaq haqqında şeir yazaydın. Bu axşam Belokonskaya onlara gələcək, lap məqamında gəlib, qonaqlar olacaq. Knyaz Belokonskaya ilə tanışdır, amma onu bu xanıma təqdim edəcəklər; görək ki, ucadan elan edəcəklər. Ancaq qorxurlar ki, knyaz qonaqların hüsurunda otağa girəndə bir şeyi yerə salmasın, yaxud vurub sındırmasın, ya da özü şappıltı ilə yerə gəlməsin; ondan gözləmək olar.

Qanya çox diqqətlə dinlədi, lakin onun üçün dəhşətli olan bu xəbər, deyəsən, ona heç də elə bir dəhşətli təsir bağışlamadı. Bacısı buna təəccüb etdi.

Qanya fikirləşib:

– Nə etməli, bu aydın idi, – dedi, bacısının üzünə bic-bic baxa-baxa, otaqda hələ də, lakin indi daha yavaş-yavaş var-gəl etməyə davam etdi, o nə isə qərribə, kinayəli təbəssümlə əlavə etdi, – demək, qurtardı!

Varya dedi:

– Hələ yaxşıdır ki, sən bu əhvalata filosofcasına münasibət göstərirsən. Doğrusu, mən buna şadam.

– Hə, ağır yükdən canımız qurtardı; heç olmazsa sənin canın qurtardı.

– Mən, deyəsən, mühakimə yürütmədən, bezdirmədən sənə səmimi olaraq qulluq edirdim; sənin Aqlaya ilə münasibətində nə cür xoşbəxtliyə ümid bəslədiyini mən səndən soruşurdum.

– Məgər mən... Aqlayadan xoşbəxtlik gözləyirdim?

– Di yaxşı, xahiş edirəm filosofluq eləmə! Əlbəttə, belədir. Əlbəttə, özü də bizim üçün kifayətdir: axmaq vəziyyətdə qaldıq. Sənə etiraf edirəm ki, mən bu işə heç vaxt ciddi baxa bilmirdim; mən bu işə “hər ehtimala qarşı” əl qatmışdım, o qızın məzəli xasiyyətinə

bel bağlamışdım, başlıca olaraq, səni öyləndirmək istəyirdim; doxsan faiz ehtimal buna idi ki, bu iş puça çıxacaq. Hətta indiyə qədər də bilmirəm ki, sənin istədiyini nə idi.

Qanya şaqqıltı ilə güldü:

– İndi sən ərinlə birlikdə məni qulluğa qovmağa başlayacaqsınız; inad və iradə qüvvəsi haqqında, aza xor baxmamaq və sairə barədə mənə mühazirə oxuyacaqsınız, əzbər bilirəm.

Varya düşündü: “Onun ağılına nə isə təzə bir fikir gəlib!”

Qanya qəfildən soruşdu:

– Orada vəziyyət necədir, atalar razıdırlarmı?

– Deyəsən, y-yox. Bir də ki, sən özün nəticə çıxara bilərsən; İvan Fyodoroviç məmnundur; anası qorxur; övvəllər də onun adaxlı olmasına nifrətlə baxırdı; məlum məsələdir.

– Mən o barədə soruşmuram. Belə adaxlı qeyri-mümkün və ağlasığan deyil, bu aydındır. Mən indikini soruşuram, orada indi vəziyyət necədir? Rəsmi olaraq razılıq veribmi?

– Qız bu vaxta qədər “yox” deməyib, vəssalam. Lakin ondan ayrı cür cavab gözləmək də olmazdı. Sən onu bilirsənmi ki, o qızın bu vaxta qədər də utanıb xəcalət çəkməsi dəlilik dərəcəsinə varır: uşaq vaxtı o qız qonaqların gözüne görünməmək üçün dolaba girib, orada iki, üç saat otururdu. Yepyekə qız olub, amma yenə də o cür utancaqdır. Bilirsənmi, mən nə üçünsə belə düşünürəm ki, o ailədə həqiqətən nə isə ciddi bir əhvalat var, hətta qız da nə isə ciddi bir şey nəzərdə tutur. Deyirlər ki, o qız niyyətini gizlətmək üçün knyaza gülür, onu məzhəkəyə qoyur, səhərdən gecəyanınadək onu ələ salır, lakin yəqin ki, hər gün ona yavaşca bir şey deməyi də bacarır, ona görə ki, knyaz göyün yeddinci qatındadır, şadlanır, sevinir... Deyirlər, olduqca gülməlidir. Elə onların özündən eşitmişəm. Mənə elə gəldi ki, onların böyük bacıları gözümün içinə baxa-baxa, mənə də güllürlər.

Qanya, nəhayət, qaş-qaбаğını tökdü. Bəlkə Varya onun əsil fikrini başa düşmək üçün bu mövzunu qəsdən dərinləşdirirdi. Lakin yuxarıda yenə qışqırıq qopdu.

Qanya sanki qəzəbini yağdırmaq imkanına sevinərək bağırdı:

– Mən onu qovacağam!

– Belə olsa, o yenə gedib, dünənki kimi bizi hər yerdə rüsvay edəcəkdir.

Qanya birdən lap qorxuya düşdü:

– Necə, necə yeni dünən? Nə olub: necə dünən? Axı məgər...

Varya birdən ayıldı:

– Ah, aman Allah, məgər sən bilmirsən?

Xəcalət və qəzəbdən qıpqırmızı olmuş Qanya qışqırdı:

– Necə... Məgər doğrudanmı o dünən orada olub? İlahi, axı sən oradan gəlirsən! Sən bir şey öyrənə bildinmi? Qoca oraya gedibmi? Gedib, yoxsa yox?

Qanya bunu deyib qapıya sarı yüyürdü. Varya cəld ona yanaşdı iki əlilə onu tutub saxladı.

Varya dedi:

– Sən nə edirsən? Yaxşı, hara gedirsən? İndi onu evdən buraxsan, daha pis olar, hamıya car çəkəcək?

– Orada gedib nə edib? Nə danışmış?

– Heç onların özü də söyləyə bilmirdilər, başa düşməyiblər; ancaq hamını qorxudub. İvan Fyodoroviçin yanına gedibmiş; o, evdə olmayıb; Lizaveta Prokofyevnanı tələb edib. Əvvəlcə ondan, qulluğa girmək üçün yer istəyib, sonra da bizlərdən, məndən, ərimdən, xüsusilə səndən şikayət etməyə başlayıb... Çox şey deyib.

Qanya isteriyalı halda əsirdi.

– Sən öyrənə bilmədin?

– Haradan öyrənəydim, necə! Nə dediyini, yəqin ki, o heç özü də başa düşmürmüş, bəlkə də mənə hər şeyi deməyiblər.

Qanya başını tutub, pəncərəyə tərəf yüyürdü. Varya o biri pəncərənin yanında oturdu.

Varvara birdən dedi:

– Aqlaya gülməlidir, məni dayandırıb dedi: “Sizin valideynlərinizə salam söyləyin, mənim xüsusi, şəxsi hörmətimi onlara yetirin, yəqin bu günlərdə fürsət tapıb sizin atanızla görüşəcəyəm”. Özü də çox ciddi deyirdi. Əcaib dərəcədə təəccüblüdür...

– Kinayə ilə demirdi ki? Kinayə eləməirdi ki?

– Elə məsələ də orasındadır ki, yox; təəccüblü də elə burasıdır.

– Sən necə düşünürsən, qız qocanın bu əhvalatını bilir, yoxsa bilmir?

– Onların evində bu əhvalatı bilmirlər, buna mənim heç şübhəm yoxdur. Lakin sənin sözümdən ağılıma bir fikir gəldi: ola bilsin ki, Aqlaya bilir. Təkcə o bilir, ona görə ki, qız atama belə ciddi ifadə

ilə salam göndərəndə, bacıları da təəccübləndilər. Özü də nəyə görə məhz atama? Hərgah bilirsə, onda bunu ona knyaz söyləyib!

– Kimin söylədiyini bilmək çətin bir şey deyil! Oğru! Bircə bu çatmırdı. Ailəmizdə oğru, “ailə başçısı”!

Varya lap hiddətlənib qışqırdı:

– Əşi, bu cəfəngiyatdır! Əyyaş əhvalatıdır, vəssalam. Özü də bunu kim uydurub? Lebedev, knyaz... Onların özləri nə yuvanın quşudur; ağıl dəryasıdırlar. Bax, mənim üçün bunun zərər qədər əhəmiyyəti yoxdur.

Qanya kinli-kinli sözüne davam etdi:

– Qoca oğru və əyyaşdır, mən dilənçiyəm, bacımın əri sələmçidir, Aqlayanın gözü düşməli şey var idi! Heç söz ola bilməz, gözəldir!

– Bacının bu əri, sələmçi, səni...

– Yedirib bəsləyir, eləmi? Xahiş edirəm, sən çəkinib eləmə.

Varya özünə gəldi:

– Sən niyə hirsələnirsən? Məktəbli uşaq kimi heç bir şey başa düşmürsən. Sən elə bilirsen ki, bütün bunlar səni Aqlayanın gözündən sala bilər? Sən onun xasiyyətini bilmirsən. O qız ən birinci adaxlısından üz döndərüb, acından ölmək üçün hər hansı bir tələbənin yanına, çardaqda yaşamağa məmnuniyyətlə qaçardı. Bax budur onun arzusu! Sən bizim şəraitimizə mətinliklə, qürurla dözməyi bacarsaydın... Onun nəzərində necə maraqlı bir şəxs ola biləcəyini başa düşmürsən. Knyaz onu məhz bununla ələ keçirdi ki, əvvələn, qətiyyəni onu girmirdi, ikincisi, o hamının nəzərində gicdir. Təkcə bu adama görə qızın bütün ailəni çaxnaşdırması, ona kef verir, xoşuna gəlir. E-eh, siz heç bir şey başa düşmürsünüz!

Qanya sirli tərzdə dedi:

– Hələ biz görürük, başa düşürük, yoxsa başa düşmürük, lakin mən hər halda istəməzdim ki, qız qocanın əhvalatını bilməmiş olsun. Mən güman edirdim ki, knyaz çəkinər, bunu söyləməz. O, Lebedevi də çəkirdi; mən təkid edəndə, o heç mənə də hər şeyi açıb söyləmək istəmirdi...

– Deməli, sən özün görürsən ki, onsuz da hər şey məlumdur. Axı bir də ki, indi sənə nə lazımdır? Nəyə ümid edirsən? Hərgah hələ ümid qalıbsa, onda bu qızın nəzərində sən əzabkeş bir adam olacaqsan.

– Bununla belə, bütün romantizmə baxmayaraq, qalmaqaldan qız da qorxardı, hər şeyin müəyyən həddi var, bəli, hamı müəyyən hüduda qədər gəlir. Siz hamınız beləsiniz.

Varya qardaşına nifrətlə baxıb, özündən çıxdı:

– Aqlayamı qorxardı? Amma öz aramızdır, sənin çox rəzil qəlbin var! Sizin heç biriniz qara qəpiyə də deyməzsiz. Turalım ki, o qız gülməli və sarsaqdır, amma bizim hamımızdan min dəfə nəciədir.

Qanya yenə özündən məmnun halda burnunun altında dedi:

– Di yaxşı, eybi yoxdur, hirsələnmə.

Varya sözünə davam etdi:

– Mənim ancaq anama rəhmim gəlir, qorxuram ki, atamızın bu əhvalatı onun da qulağına çata, ah, yaman qorxuram!

Qanya dedi:

– Yəqin də çatıb.

Varya qalxıb yuxarı, Nina Aleksandrovnanın yanına getmək istədi, lakin ayaq saxlayıb, diqqətlə qardaşına baxdı.

– Bəs ona kim deyə bilərdi?

– Ola bilsin, İppolit. Bizə köçən kimi güman edirəm ki, bu barədə anamıza raport verməyi ilk məmnuniyyət hesab etmişdir.

– Xahiş edirəm, bir mənə de görüm, axı bunu o haradan bilir? Knyazla Lebedev qət etmişdilər bunu heç kəsə deməsinlər, hətta Kolya da heç bir şey bilmir.

– İppolitmi? Özü xəbər tutdu. Onun nə dərəcədə hiyləgər bir nəcins olduğunu sən təsəvvür edə bilməzsən. Yaman dediqəduçüdür, bütün pis şeyləri, dava-mərəkəyə bais olan hər şeyi axtarıb tapan, qoxu duymağa həssas olan murdar burnu var. İstəyirsən inan, istəyirsən inanma, mən əminəm ki, bu adam Aqlayamı ələ ala bilmişdir! Ələ almayıbsa, alacaqdır. Roqojin də onunla əlaqə saxlayır. Knyaz bunu necə görmür! İndi o mənə yamanca güdür, dolaşdırmaq istəyir! Məni şəxsi düşməni hesab edir, bunu çoxdan başa düşmüşəm, axı nə üçün, burada onun nə işi var, axı öləcəkdir, – başa düşə bilmirəm! Lakin onu aldadacağam; görərsən, o mənə deyil, mən onu güdüb dolaşdıracağam.

– Bir halda ki, sənə ondan belə zəhlən gedir, nə üçün tovlayıb öz yanına gətiribsən? Bir də, o güdülməyə ləyaqəti olan adamdır mı?

– Sən ki, onu tovlayıb bizə gətirməyi məsləhət görürdün.

– Mən güman edirdim ki, o faydalı olacaqdır. Bilirsənmi ki, indi o özü Aqlayaya bənd olmuşdur, ona kağız yazıb? Məni sorğu-suala tutmuşdular... Az qala Lizaveta Prokofyevnaya məktub yazmaq istəyirdi.

Qanya kinli-kinli gülüb dedi:

– Bu mənada təhlükəli deyildir! Bir də ki, arada doğru nəşə var, amma sən düşündüyün deyil. Çox ola bilər ki, o bənd olmuşdur, ona görə ki, uşağın biridir! Lakin... o, qarşıya imzasız məktublara yazmaz. Bu çox kinli, rəzil, özündən məmnun, ağılsız bir şəxsiyyətdir!.. Mən əminəm, yəqin bilirəm ki, o mənə Aqlayamın qarşısında intriqaçı qələmə vermişdir, elə bundan da başlamışdır. Boynuma alıram, əvvəlcə axmaq kimi onun yanında ağzımdan söz qaçırdım, elə düşüncüydüm ki, o, knyazdan yalnız qisas almaq üçün mənim tərəfimi saxlayacaqdır; o, yamanca hiyləgər mürdərdir! İndi onu yaxşıca tanıyıram. Bu oğurluq haqqında isə öz anasından, kapitan arvadından eşitmişdir. Qoca belə bir şeyə əl atmaq qərarına gəlirsə, bunu kapitan arvadı üçün edib. Birdən heç bir səbəb olmadan, mənə dedi ki, “general” onun anasına dörd yüz manat vəd edib, özü də lap ələ-bələ, duran yerdə, heç çəkinib eləmədən! Onda mən hər şeyi başa düşdüm. Özü də mənim gözümlərinə elə bu cür kinlə, nə isə ləzzətlə baxırdı. Anamıza da, yəqin o deyib, yalnız onun qəlbinə parçalamaqdan həzz almaq üçün. Bir mənə de görüm, axı o nə üçün ölmür? Axı üç həftədən sonra ölməyə söz vermişdi, burada isə hələ kökəlib də! Daha öskürmür, dünən axşam özü deyirdi ki, ikinci gündür ki, öskürəndə qan gəlir.

– Qov onu getsin.

Qanya təşəxxüslə dedi:

– Ona qarşı ədavət bəsləmirəm, ona nifrət edirəm, hə, əlbəttə, fərz edək ki, mən ona qarşı ədavət bəsləyirəm, qoy olsun! – deyərək o, qəfildən misilsiz bir qəzəb və hiddətlə qışqırdı, – o öz yastığı üstündə, hətta can verdiyi vaxt bunu onun gözünlərinə deyəcəyəm! Bircə sən onun “Tövbə”sini oxumuş olsaydın, – aman Allah, bu necə abırsız – sadələşməyə! Bu poruçik Piroqovdur, bu, faciəli Nozdrovdur, başlıca olaraq – həyasız uşaqdır! Heyhat, mən o vaxt onu heyrətləndirmək üçün bu gədəni hədsiz bir nəşə ilə kötləyərdim. İndi o hamıdan qisas alır, ona görə ki, o zaman qisası baş tutmadı... Lakin bu nədir? Orada yenə səs-küy var! Əşi, bunun axırı

olacaq, ya yox? Buna daha dözə bilməyəcəyəm. Ptitsın! – deyə Qanya otağa daxil olan Ptitsına qışqırdı: – Bu nədir, bizim işimiz, nəhayət, hara gedib çıxacaq? Bu... bu...

Lakin səs-küy sürətlə yaxınlaşdı, qapı birdən açıldı, qəzəblənmiş, şilə kimi qızarmış, sarsılmış, özündən çıxmış qoca İvolgin də Ptitsına hücum etdi. Qocanın arxasınca Nina Aleksandrovna, Kolya, hamıdan dalda da İppolit gəldi.

II

İppolit artıq beş gün idi ki, Ptitsının evinə köçmüşdü. Bu nə işə bir növ təbii şəkildə, xüsusi sözlər ifadə edilmədən və onunla knyazın arasında heç bir mübahisə və münaqişə baş vermədən oldu. Onlar nəinki savaşmadılar, zahirən sanki, hətta dost kimi ayrıldılar. Həmin axşam İppolitə qarşı son dərəcə düşmənçəsinə münasibət bəsləyən Qavrila Ardalionoviç, üçüncü gün onu yoluxmağa özü gəldi; bir də ki, bu, əhvalatın baş verdiyi günün ertəsi gün idi; onun bu hərəkəti yəqin ağılına qəfildən gələn bir fikrin nəticəsi idi. Nə üçünsə Roqojin də xəstənin yanına gəlməyə başlamışdı. İlk vaxtlar knyaza elə gəlirdi ki, hətta “yazıq oğlan” onun evindən köçüb getsə, ondan ötrü daha yaxşı olar. Lakin İppolit onun evindən köçəndə də deyirdi ki, o, Ptitsingilə köçür, “Ptitsın mərhəmətli insandır, ona sığınacaq verir”; İppolit Ptitsingilə köçürülməsini əslində Qanya təkid etmişdi, buna baxmayaraq, İppolit, elə bil, qəsdən demirdi ki, o, Qanyanın yanına köçür. Qanya bunu elə o vaxt hiss edib incimişdi, onun bu hərəkətini yadından çıxartmırdı.

İppolitın yaxşılaşmasını bacısına deməkdə Qanya haqlı idi. Doğrudan da, İppolit əvvəlkinə nisbətən özünü bir az yaxşı hiss edirdi, ona ilk dəfə nəzər salanda bunu görmək olurdu; bu oğlan otağa tələsmədən, hamıdan dalda daxil oldu; onun sifətində kinayəli və bədxah təbəssüm oynayırdı. Nina Aleksandrovna olduqca qorxmışdı. (Bu yarım il ərzində qadın olduqca dəyişmişdi, arıqlamışdı; qızını ərə verib, onun yanında yaşamağa köçəndən bəri bu qadın, demək olar, zahirən öz uşaqlarının işlərinə qarışmaqdan əl çəkmişdi.) Kolya qayğılı və sanki heyrət içində idi; oğlan, özünün dediyi kimi, “generalın dəliliklərində” təzahür edən çox şeyi başa düşmürdü; o, əlbəttə,

evdə baş verən yeni çaxnaşmanın əsas səbəblərini bilmirdi. Lakin onun üçün aydın idi ki, atası hər saat və hər yerdə o dərəcədə cəfənglik edir, qəfildən o dərəcədə dəyişmişdir ki, elə bil, qətiyyən əvvəlki adam deyildi. Onu bu cəhət də narahat edirdi ki, qoca son üç gündə hətta içkidən də əl çəkmişdi. Kolya bilirdi ki, atası Lebedvlə də, knyazla da dəyişib ayrılmışdır. Kolya yarımştofluq araqlıq alıb evə indicə qayıtmışdı; araqı o öz puluna almışdı.

Kolya hələ yuxarıda ikən Nina Aleksandrovnanı inandırmaq istəyərək deyirdi:

– Doğru deyirəm, anacan, doğru deyirəm, yaxşısı budur, qoy, içsin. Bax, üç gündür dilinə dəyməyib, deməli, qüssələnir. Düz deyirəm, daha yaxşı olar; onun üçün borclular həbsxanasına da araqlıq aparırdım...

General qapını taybatay açaraq, qəzəbdən titrəyə-titrəyə astanada dayandı.

Qoca Ptitsına müraciət edərək gur səslə bağırdı:

– Lütfkar cənab! Hərgah siz, doğrudan da, təmkinli qocanı, atasınızı, yəni hər halda sizin zövcənizin atasını, öz hökmdarına sədaqətlə xidmət etmiş bir adamı uşağın birinə və allahsız qurban vermək qərarına gəlibsinizsə, onda mən elə bu saatdan etibarən sizin evinizə ayaq basmaqdan imtina edəcəyəm. İntixab edin, cənab, elə bu dəqiqə intixab edin: ya mən, ya da bu... vint! Bəli, vint! Mən bunu qəfildən dedim, lakin o – vintdir! Ona görə ki, mənim qəlbimi bu adam vint kimi dəlir, özü də tam bir hörmətsizliklə... Vint kimi!

İppolit dedi:

– Belkə burğu kimi?

– Yox, burğu kimi yox, ona görə ki, mən sənə qarşında butulka deyiləm, generalam. Nişanlarım var, fərqlənmə nişanları... Amma sənə heç nəyin yoxdur. Ya o, ya da mən! – Qoca yenə də özündən çıxaraq Ptitsına bağırdı: – Qərara gələn, cənab, elə bu saat, lap elə bu saat!

Bu demə Kolya ona stul verdi, qoca az qala taqətsiz halda stula əyləşdi.

Heyrət içində olan Ptitsın burnunun altında dedi:

– Doğrusu budur, yaxşı olardı ki, siz... yataydınız.

Qanya pıçıldı ilə bacısına dedi:

– O hələ hədə-qorxu da gəlir!

General qışqırdı:

– Yatmaq! Mən sərxoş deyiləm, lütfkar cənab, siz məni təhqir edirsiniz. – O yenə də yerindən qalxıb sözüne davam etdi: – Mən görürəm, görürəm ki, burada hər şey və hamı mənim əleyhimədir, hər şey və hamı. Kifayətdir! Çıxıb gedirəm... Lakin bunu bilin, lütfkar cənab bilin...

Ona sözünü bitirməyə imkan vermədilər, qocanı yenə əyləşdirib, dilə tutdular ki, sakit olsun. Qanya qeyzli halda bucağa çəkildi. Nina Aleksandrovna titrəyir, ağlayırdı.

İppolit dişlərini ağardıb qışqırdı:

– Axı ona nə elədim? O nədən şikayətlənir?

Nina Aleksandrovna birdən dilləndi:

– Məgər eləmədiniz? Axı sizin üçün xüsusilə ayıbdır... Qocaya əzab vermək rəhmsizlikdir... Bundan başqa da sizin yerinizdə...

– Xanım, əvvələn, mənim hansı yerim! Mən sizə dərinədən hörmət edirəm, məhz sizə, şəxsən, lakin...

General qışqırdı:

– O vintdir! O mənim ruhumu və qəlbimi dəlidir! O istəyir, mən ateizmə inanım! Sən bunu bil ki, çocuğun biri çocuq, mən şan-şövkət sahibi olanda sən hələ anadan olmamışdın; sən iki parçaya bölünmüş paxıl soxulcansan, öskürürsən... Özün də kin-küdurətdən və inamsızlıqdan ölürsən... Qavri ilə səni nə üçün buraya köçürdü? Hər şeyi mənim başıma gətirirlər, yadlardan başlamış doğma oğluma kimi, hamı mənim üstümə düşür.

Qanya qışqırdı:

– Əşi, di bəsdir, faciə düzəldib! Bütün şəhərdə bizi bədnam etməsəydiniz, daha yaxşı olardı!

– Necə, mən səni bədnam edirəm, ağzından süd iyi gələn! Səni? Sən mənimlə ancaq fəxr edə bilərsən, səni bədnam etməyərəm, şərəfləndirərəm!

Qoca yerindən dik qalxdı, daha onu saxlaya bilmirdilər, lakin görünür, Qavri ilə Ardalionoviç də özündən çıxmışdı. Qanya kinli-kinli bağırırdı:

– Hələ bir şərəfdən də dem vurur!

General rəngi qaçmış halda, ona tərəf bir addım atıb bağırırdı:

– Sən nə dedin?

Qanya birdən bağıra-bağıra:

– Onu dedim ki, mənim ağzımı açmağa bənddir ki... – dedisə də, sözünü bitirmədi.

İkisi də, xüsusilə Qanya, hədsiz sarsımış halda bir-birinin qarşısında dayanmışdı.

Nina Aleksandrovna oğlunu çəkəndirmək üçün cəld ona yanaşaraq, qışqırdı:

– Qanya, sən nə edirsən!

Varya hiddətlə qışqırdı:

– Bu nə cəfəngiyatdır, hər tərəfdən yağır! Kifayətdir, anacan.

Varya onun qolundan tutdu.

Qanya faciəyə tərzdə dilləndi:

– Yalnız anamın xətrinə rəhm edirəm.

Lap qızıqıb özündən çıxan general bağırırdı:

– Söylə! Ata lənətinin qorxusu altında aç söylə... Danış!

– Pah, mən o saat sizin lənətlərinizdən qorxdum! Səkkiz gün ərzində sizin ağı çasmış halda olmağınızın günahı kimdədir? Səkkiz gün, siz görürsünüzmü, günləri əzbər bilirəm... Özünüzlə ələ alın, məni haldan çıxmağa vadar eləməyin: hər şeyi söyləyərəm... Dünən nə üçün Yepançinlərgilə sürürmüşdünüz? Heç qocalığından utanmırsan, saçların ağarıb, ailə başçısısan! Əcəb!

Kolya qışqırdı:

– Kəs səsini, Lanka! Səsini kəs, gicbəsər!

İppolit israrla dedi:

– Canım, axı mən nəylə, onu təhqir etmişəm? – İppolit bu sözləri yenə də eyni istehza ilə deyirdi. – O məni nə üçün vint adlandırır? Siz eşitdinizmi? Özü mənim yaxamdan yapışdı; bu saat gəlib bir nəfər kapitan Yeropeqov barədə danışmağa başladı. Sizin cəmiyyətinizdə olmağı qətiyyətlə istəmirəm, general. Bundan əvvəllər də boyun qaçırırdım, özünüz bilirsiniz. Özünüz razılaşın, kapitan Yeropeqovun mənə nə dəxli var? Buraya kapitan Yeropeqov üçün köçməmişəm. Ona ancaq öz fikrimi ucadan dedim ki, bəlkə də kapitan Yeropeqov adında adam yerli-dibli, olmayıb. Buna görə də o hay-küy qopardı.

Qanya qətiyyətlə dedi:

– Heç şübhəsiz olmayıb!

Lakin general çasmış, sarsımış halda dayanmışdı; mənasız nəzərlə ətrafa göz gəzdirdirdi. Oğlunun sözlərinin fəvqəladə açıq şəkildə

ifadə edilməsi onu sarsıtmışdı. İlk anlar o heç deməyə söz də tapa bilmirdi. Nəhayət, İppolit Qanyanın cavabına qəhqəhə ilə gülüb: “Hə, budur, eşitdinizmi, sizin öz oğlunuz da deyir ki, heç bir kapitan Yeropeqov mövcud olmayıb”, – deyə qışqıranda, qoca lap çaşıb sarsaqladı:

– Kapitan deyil... Kapiton... Kapiton Yeropeqov. İstefada olan podpolkovnik, Yeropeqov... Kapiton.

Qanya daha artıq qəzəbləndi:

– Heç Kapiton da olmayıb!

General mızıldadı:

– Ni... niyə olmayıb?

Qoca şilə kimi qızardı.

Ptitsınla Varya onları sakitləşdirirdilər:

– Di yaxşı, kifayətdir!

Kolya yenə qışqırdı:

– Kəs səsini, Qanka!

Lakin tərəfğirlik generalı da bir növ ayıldı. O zəhmlə oğluna etiraz etdi:

– Necə yəni olmayıb? Nə üçün mövcud olmayıb?

– Elə ona görə ki, mövcud olmayıb. Olmayıb, vəssalam, heç qətiyyəni ola da bilməz! Bu da sizə cavab. Sizə deyirəm, əl çəkin yaxamdan.

– Bu da oğul... Bu da mənim doğma oğlum, mən onu... Aman Allah! Yeropeqov, Yeroşka Yeropeqov olmayıb!

İppolit söz atdı:

– Qəribədir, gah Yeroşka, gah da Kapitoşka!

– Yeroşka deyil, Kapitoşka, cənab, Kapitoşka! Kapiton, Kapiton Alekseyeviç, Kapiton demək istəyirəm... podpolkovnik... istefada olan... Maryaya evlənmişdi... Marya Petrovnaya, Su... su... hətta lap yunkerlikdən Sutuqovanın dostu və tanışsı. Mən onun üçün qan axıtmışam... Mən sinəmi ona sipər etmişəm... Öldürdülər. Kapitoşka Yeropeqov olmayıb! Mövcud olmayıb!

General dəli kimi bağırırdı, lakin elə bağırırdı ki, elə bil, bir məsələdən bəhs edilirdi, amma qışqırır başqa şey haqqında idi. Doğrudur, ayrı vaxt olsaydı, qoca, əlbəttə, Kapiton Yeropeqovun qətiyyəni mövcud olmaması haqdakı məlumatdan bəddər yer eləyən bir şeyə də dözər, qışqır-bağır salar, iş açar, özündən çıxardı, lakin hər halda, axır-axırda, yuxarı, öz otağına qalxıb yatarı. Lakin indi, insan qəl-

binin fəvqəladə əcaibliyi üzündən elə oldu ki, Yeropeqovdan şübhələnmək kimi təhqiredici fikir səbir kasasını daşdırdı. Qoca qıpqırmızı oldu, əllərini qaldırıb bağdırdı:

– Kifayətdir! Lənət olsun sənə... Rədd oluram bu evdən! Nikolay, gətir mənim çantamı, gedirəm... Rədd oluram!

Qoca tələsik və fəvqəladə qeyzlə otaqdan çıxdı. Nina Aleksandrova, Kolya və Ptitsın onun arxasınca yüyürdülər.

Varya qardaşına dedi:

– Yaxşı, indi sən nə etdin? O, yəqin yenə də oraya gedəcək. Rüsveyçılıq olacaq, rüsveyçılıq!

Qəzəbdən az qala boğulan Qanya qışqırdı:

– Qoy oğurluq eləməsin! Birdən onun gözləri İppolite sataşdı. Qanya az qala sarsıdı.

– Siz isə, lütfkar cənab, – deyə qışqırdı, – unutmamalı idiniz ki, hər halda siz yad adamın evində qonaqsınız... Qonaqpərəstlikdən istifadə edirsiniz, görünür, ağıl çasmış qocanı əsəbiləşdirmək lazım deyildi ...

İppolit də sanki özündən çıxmağa hazır idi, lakin o bir anda özünü saxladı.

Xəstə oğlan sakitliklə cavab verdi:

– Sizin atanızın ağıl çasmış olmasına mən sizinlə lap da razı deyiləm, mənə elə gəlir ki, əksinə, son vaxtlar onun ağılı, hətta artıb, vallah belədir. Siz inanmırsınız? Çox ehtiyatlı, vasvası olub, hər şeyi yoxlayır, hər sözü ölçüb biçir... Axı bu Kapitoşka haqqında o mənimlə müəyyən məqsədlə danışmağa başlamışdı. Təsəvvür edin ki, o məni çəkib...

– Eh, onun sizi haraya çəkib aparmaq istəməsi mənim nəyimə gərəkdir, qoy, cəhənnəm olsun! Sizdən xahiş edirəm, mənimlə hiyləgərlik edib, hoqqa çıxarmayasınız, cənab! – deyə Qanya qışqırdı. – Qocanın bu vəziyyətdə olmasının həqiqi səbəbini siz də bilirsinizsə (siz isə bu beş gün ərzində elə casusluq edirdiniz ki, yəqin bilirsiniz), onda bədbəxti əsəbiləşdirməməli... mənim anama isə məsələni şişirməklə əzab verməməli idiniz. Ona görə ki, bütün bu məsələ cəfəngiyatdır, əyyaşlıq əhvalatından savayı bir şey deyil, hətta heç bir şeylə sübut olunmamış bir əhvalatdır, ona görə də mən buna zərər qədər də əhəmiyyət vermərəm... Lakin sizə zəhərləmək və casusluq etmək lazımdır, ona görə ki, siz... siz...

İppolit gülümsədi:

– Vintəm.

– Ona görə ki, siz mürdarsınız, yarım saat adamlara əzab verərək, onları qorxutmaq istəyirdiniz ki, doldurulmamış, boş tapançanızla özünüzü öldürəcəksiniz; bu tapança ilə siz özünüzü biabircasına bədnam etdiniz; yalan satan intiharçısınız, iki ayaqlı... zəhər tuluğusunuz. Sizə qonaqpəərəstlik göstərdim, siz yoğunladınız, öskürəyiniz kəsdi, indi bunun əvəzində...

– Ancaq ikicə kəlmə, müsaidə edin. Mən sizdə deyil, Varvara Ardalionovna gildə qalırım. Siz mənə heç bir qonaqpəərəstlik göstərməyibsiniz, hətta belə düşünürəm ki, siz özünüz cənab Ptitsinin qonaqpəərəstliyindən istifadə edirsiniz. Dörd gün bundan əvvəl, anamdan xahiş etmişəm mənim üçün Pavlovskda mənzil tapsın, özü də buraya köçsün, ona görə ki, burada doğrudan da, özümü bir az yaxşı hiss edirəm, baxmayaraq ki, heç də yoğunlamamışam və öskürəyimin hər halda kəsməyib. Dünən axşam anam xəbər göndərmiş ki, mənzil hazırdır, mən isə öz tərəfimdən sizə bildirmək istəyirəm ki, ananızla bacınıza təşəkkür edərək, günü bu gün öz mənzilimə köçürəm, bunu hələ dünən axşam qət etmişəm. Bağışlayın, sözlünüzü kəsdim: görək ki, hələ çox şey demək istəyirdiniz.

Qanya titrədi.

– Heyhat, hərgah belədirsə...

İppolit generalın əyləşdiyi stulda arxayınlıqla oturaraq əlavə etdi:

– Hərgah belədirsə, onda müsaidə edin mən əyləşim; axı mən hər halda xəstəyəm. Hə, indi sizi dinləməyə hazırım, özü də bu bizim son söhbətimizdir və hətta ola bilsin, son görüşümüzdür.

Qanya birdən utandı. O dedi:

– İnanın ki, sizinlə haqq-hesab çəkmək fikrinə düşməklə özümü alçaltmaram, hərgah siz...

İppolit onun sözünü kəsdi:

– Əbəs yerə özünüzdən belə müştəbəhsiniz, mən hələ buraya köçmüş olduğum birinci gündən özümə söz vermişəm ki, biz vedalaşanda hər şeyi sizin üzünüzə açıq demək zövqündən özümü məhrum etməyim. Bunu məhz indi, əlbəttə, sizdən sonra yerinə yetirmək fikrindəyəm.

– Mən isə sizdən xahiş edirəm, bu otaqdan çıxıb gedəsiniz.

– Danışsanız yaxşıdır, axı ürəyinizi boşaltmadığınıza sonra peşman olacaqsınız.

Varya dedi:

– Bəsdir, İppolit! Bütün bunlar son dərəcə biabırılıqdır. Lütf edin, bu fikrinizdən əl çəkin!

İppolit ayağa qalxaraq güldü.

– Yalnız xanımın xətrinə. Baş üstə, Varvara Ardalionovna, sözümlə sizin xətrinizə ixtisar etməyə hazırım, lakin ancaq ixtisar etməyə, ona görə ki, mənimlə qardaşınızın arasında bəzi şeyləri aydınlaşdırmaq tamamilə zəruri bir şəkil alıb, mən məsələni aydınlaşdırmadan çıxıb gedə bilmərəm.

Qanya qışqırdı:

– Siz sadəcə sözgəzdirsiniz, ona görə də dedi-qodu etmədən gedə bilmirsiniz.

İppolit soyuqqanlılıqla dedi:

– Bax, görürsünüzmü, siz heç özünüzü saxlaya da bilmədiniz. Doğru deyirəm, ürəyinizi boşaltmamağa peşman olacaqsınız. Mən bir də sizə güzəştə gedirəm, danışın. Gözləyərəm.

Qavrilə Ardalionoviç dinmir, ona nifrətlə baxırdı.

– İstəmirsiniz. Möhkəm xarakterli, olmaq istəyirsiniz, kef sizindir. Mən mümkün qədər qısa danışacağam. Bu gün ikimi, yoxsa üç dəfə qonaqpəərəstlik haqqında məzəmmət eşitdim. Bu, ədalətsizlikdir! Məni evinizə dəvət etməklə, özünüz məni tora salmaq istədiniz, elə güman edirdiniz ki, knyazdan qisas almaq istəyirəm. Siz, bir də, eşidibsiniz ki, Aqlaya İvanovna mənim halıma acıyıb, “Tövbə”mi oxumuşdur. Nə üçünsə elə güman etmişdiniz ki, mən bütünlüklə sizin tərəfinizi saxlayacağam, ümid edirsiniz ki, ola bilsin, sizə kömək edəcəyəm. Mən ətraflı izahat vermərəm! Sizdən isə nə mənim fikrimlə razılaşmağı tələb edirəm, nə də sözlərimin təsdiq olunmasını. Sizi öz vicdanınıza tapşırıram, mənim üçün bu da kifayətdir, həm də ki, biz indi bir-birimizi çox gözəl başa düşürük.

Varya qışqırdı:

– Lakin Allah bilir, siz ən adi bir işdən nə nəticə çıxarırsınız!

Qanya dilləndi:

– Mən sənə sözgəzdiren və çocuq dedim.

– Müsaidə edin, Varvara Ardalionovna, sözümlə davam edirəm. Knyazdan, əlbəttə ki, nə xoşum gələ bilər, nə də ona hörmət edə

bilərəm, lakin bu adam heç şübhəsiz, mehriban insandır, baxmayaraq ki... həm də məzəli adamdır. Lakin ona nifrət bəsləmək üçün mənim heç bir əsasım yoxdur; sizin qardaşınız məni knyaza qarşı təhrik edəndə, onun əlinə heç bir bəhanə verməmişdim; ancaq ona ümid edirdim ki, məsələ aydınlaşanda güləcəyəm. Bilirdim ki, sizin qardaşınız ağızından söz qaçıracaq və böyük bir səhvə yol verəcəkdir. Elə bu cür də oldu... İndi ona rəhm etməyə hazırım, yalnız sizə hörmət etdiyim üçün Varvara Ardalionovna! Lakin məni tora salmağın o qədər də asan olmadığını sizə izah etdim, qardaşınızı öz qarşımda axmaq vəziyyətə salmağı nə üçün bu dərəcədə istədiyimi də izah edəcəyəm. Onu bilin ki, bunu nifrət etdiyim üçün icra eləmişəm, açıqca etiraf edirəm. Ölürkən (ona görə ki, mən hər halda öləcəyəm, hərçənd, siz məni inandırmaq istəyirsiniz ki, mən kökəlmişəm), ölürkən hiss etdim ki, məni bütün ömrüm boyu təqib edən, bütün ömrüm boyu nifrət etdiyim, sizin çox möhtərəm qardaşınızın belə qabarıq şəkildə təmsil etdiyi həmin saysız-hesabsız adamlar zümərəsinin heç olmazsa bircə nümayəndəsini ələ salıb, oynada bilsəm, cənnətə misilsiz dərəcədə rahat gedərəm. Sizdən zəhləm gedir, Qavri Ardalionoviç, yalnız ona görə ki, ola bilsin, bu sizə təəccüblü görünər, – təkcə ona görə ki, siz ən həyasız, ən özündən müştəbeh, ən bayağı və murdar ordinarlıq tipi, ordinarlıq timsalı, ordinarlıq təcəssümü-sünüz! Siz lovğalıq satan, şübhə etməyən ən adi bir şəxsiyyətsiz, olimpiq dərəcədə özünə arxayın olan ordinarlıq mücəssəməsiniz. Siz köhnədən də köhnəsiniz! Zərrə qədər də xüsusi bir ideya nə sizin dərrakənizə nəşib olacaq, nə də qəlbinizə, heç vaxt olmayacaq. Lakin siz misilsiz dərəcədə paxılsınız, möhkəm əminsiz ki, dahi bir şəxsiyyətsizsiniz. Buna baxmayaraq, acı dəqiqələrdə bəzən şübhə qəlbinizi gəmirir, ona görə də hiddətlənir və həsəd edirsiniz. Heyhat, üfüqlərdə, sizin hələ qara nöqtələriniz vardır, siz tamamilə sarsaqlaşandan sonra onlar keçib gedəcək, o vaxta az qalıb. Lakin qarşınızda, hər halda uzun və müxtəlif yollar mövcuddur, bu yolların ürəkaçan olduğunu deyə bilmərəm, ona görə də mən şadam. Əvvələn sizə qabaqcadan xəbər verirəm ki, bizim tanıdığımız məşhur xanımı ələ keçirmək sizə nəşib olmayacaq...

Varya qışqırdı:

– Daha buna dözmək olmaz! Siz qurtaracaqsınız mı, mənfur kinli adam?

Qanyanın rəngi qaçdı, o titrəyir, dinmirdi. İppolit sözünə ara verdi, ona nüfuzədiçi nəzərlə, ləzzətlə baxırdı; sonra Varyaya baxdı, gülümsədi, baş əydi, bir kəlmə də əlavə etməyib otaqdan çıxdı.

Qavri Ardalionoviçin öz taleyindən və uğursuzluqlardan giley-lənməyə haqqı var idi. Varya bir neçə dəqiqə onunla danışmağa cəsarət etmədi; Qavri onun yanından ötə-ötə iri addımlarla var-gəl edəndə, onun heç üzünə də baxmadı; nəhayət, oğlan pəncərəyə sarı çökilərək arxasını Varyaya çevirdi. Varya rus məsəli haqqında düşünürdü: “Ağacın iki başı var”. Yuxarıdan yenə səs-küy eşidildi.

Qavri Varvaranın yerindən qalxdığını hiss edəndə birdən ona sarı döndü:

– Gedirsən? Dayan, bir buna bax.

Qanya bacısına yanaşdı, məktub şəklində bükülmüş balaca bir kağızı onun qarşısındakı stulun üstünə atdı.

– İlahi! – deyə, Varya qışqırıb əlini əlinə vurdu.

Məktubda düz yeddi xətt var idi:

“Qavri Ardalionoviç! Sizin mənə qarşı xeyirxah münasibətinizə inanaraq, mənim üçün mühüm olan bir məsələ haqqında sizdən məsləhət soruşmağa cəsarət edirəm. Mən sabah, düz səhər saat yeddidə, yaşıl skamyada sizinlə görüşmək istərdim. Bu bizim bağımıza yaxın yerdedir. Sizi mütləq müşayiət etməli olan Varvara Ardalionovna bu yeri çox yaxşı tanıyır.

A.Y.”

Varvara Ardalionovna qollarını aralayıb dedi:

– Di gəl, bundan sonra onu başa düş!

Bu dəqiqə Qanya ədəbazcasına lovğalanmaq istəyirdi, lakin öz tontənə və qələbəsini göstərməyə bilməzdi, özü də ki, İppolit bu cür təhqiredici xəbərdarlıqlarından sonra. Onun sifətində açıq-aydın özündən məmnun təbəssüm təzahür etdi, ələ Varyanın özü də şadlıqdan az qala uçurdu.

– Özü də ki, onlarda nikah mərasimi elan edilən həmin gündə! Di gəl, bundan sonra o qızı başa düş! Qanya soruşdu:

– Sən necə düşünürsən, sabah o nə barədə danışmaq fikrindədir?

– Bunun fərqi yoxdur, başlıcası odur ki, altı ay keçəndən sonra ilk dəfə görüşmək istəyib. Qulaq as, Qanya nə olur olsun, məsələ nə şəkil alır alsın, bil ki, bu mühümdür! Olduqca mühümdür! Yenə lovğalanmayasan, yenə səhv etməyəsən, özün də qorxub eləmə. ehtiyatlı ol! Yarım il müddətində oraya nə üçün ayaq döydüyümü

məgər o başa düşməyə bilərdimi? Təsəvvür et: bu gün mənə bir kəlmə də demədi, özünü o yerə qoymadı. Axı mən onların evinə xəlvəti daxil olmuşdum, mənim orada oturduğumu qarı bilmirdi, yoxsa yəqin ki, qovardı. Sənin xətrinə risqə gedirdim, nə olur olsun öyrənmək istəyirdim...

Yuxarıdan yenə qışqırıq və hay-küy eşidildi, bir neçə adam pirləkənlə enirdi...

Varya tələsik və qorxmuş halda qışqırdı:

– İndi daha qətiyyənlə buna yol vermək olmaz! Heç bir dava əlaməti olmamalıdır! Get, üzr istə!

Lakin ailə başçısı artıq küçədə idi, Kolya onun arxasınca çantanı aparırdı. Nina Aleksandrovna artırmada dayanıb ağlayırdı; qadın onun arxasınca qaçmaq istəyirdi, lakin Ptitsın onu tutub saxladı.

Ptitsın qadına deyirdi:

– Bununla onu daha artıq qızıdırarsınız, onun getməli bir yeri yoxdur, yarım saatdan sonra onu yenə gətirəcəklər, mən Kolya ilə danışıram, qoy, bir az atdanıb düşsün.

Qanya pəncərədən qışqırırdı:

– Axı niyə biabırçılıq edirsiniz, hara gedəcəksiniz! Getməyə bir yeriniz də yoxdur!

Varya qışqırdı:

– Qayıdın, ata! Qonşular eşidirlər.

General ayaq saxladı, döndü, əlini qaldıraraq qışqırdı.

– Lənət olsun bu evə!

Qanya pəncərəni taqılıltı ilə örtərək burnunun altında dedi:

– Özü də mütləq teatral ahənglə danışır!

Qonşular, doğrudan da, eşidirdilər. Varya otaqdan çıxıb qaçdı. Varya çıxanda Qanya məktubu stolun üstündən götürdü, məktubu öpdü, dilini marçıldadıb antraşa¹ etdi.

III

Generalla əlaqədar baş verən çaxnaşma ayrı vaxtlar nəticəsiz qurtardı. Əvvəllər də, çox nadir hallarda, generalın bu cür qəfil dəlisovluqları baş verirdi, ona görə ki, ümumiyyətlə desək, bu adam çox dinc və demək olar, xeyirxah meyilləri olan bir adam idi. Qoca

¹ Antraşa – rəqsdə ayaqlarını bir-birinə vurub hoppanma

son illər öz ətrafında əmələ gəlmiş nizamsızlıqla, ola bilsin, yüz dəfə mübarizəyə girişmişdi. O birdən xatırlayırdı ki, “ailə başçısıdır”, arvadı ilə barışır, səmimi olaraq ağlayırdı. Nina Aleksandrovna onun bir çox hərəkət və qəbahətini dinməz-söyləməz bağışladığı, onu, hətta təlxək və həqir vəziyyətdə də sevdiyi üçün general arvadına məftunluqla hörmət edirdi. Lakin nizamsızlıqla mərd-mərdanə mübarizə, adətən uzun çəkmirdi; general da özünə görə həddən artıq coşqun və sərt idi: o adətən öz ailəsində itaətkar və mənasız güzərana dözə bilmir, axırda qiyam edirdi; hissə qapılır, ola bilsin, elə həmin dəqiqələrdə özünü məzəmmət edirdi, lakin dözə bilmirdi; mübahisə edir, dalaşır, dəbdəbə və ibarə ilə danışmağa başlayır, özünə qarşı hədsiz və qeyri-mümkün ehtiram tələb edir, axırda da evdən yoxa çıxırdı, bəzən, hətta xeyli vaxt görünmürdü. Son iki il ərzində öz ailəsinin işlərindən ancaq ümumiyyətlə xəbərdar idi: qulağına nə çatırdısa, onu da bilirdi; bu işlər haqqında təfsilatla girişmirdi, buna zərər qədər də həvəs və marağı yox idi.

Lakin bu dəfə “generalla baş verən çaxnaşmada” nə isə qeyri-adi bir cəhət təzahür etdi. Hamı sanki nəyi isə bilirdi, hamı da elə bil, nə barədə isə danışmaqdan qorxurdu. General öz ailəsinə, yəni Nina Aleksandrovnanın yanına, “rəsmi olaraq”, cəmi üç gün bundan əvvəl gəlmişdi, lakin bu dəfə, əvvəlki “gəlişlərində” olduğu kimi, itaətkarlıq göstərmirdi, peşman olmamışdı, əksinə, fəvqəladə əsəbi halda gəlmişdi. O deyirdi, narahat idi, kiminlə rastlaşırdısa hamı ilə qızgın danışmağa başlayırdı, elə bil, adamın üstünə hücum edirdi, həm də o dərəcədə müxtəlif və gözənilməz mövzulardan bəhs edirdi ki, əslində, indi onu belə narahat edən şeyin nədən ibarət olduğunu başa düşmək mümkün deyildi. Elə dəqiqələr olurdu ki, kefi açılırdı, lakin çox vaxt dalğın olurdu, bununla belə, dalğınlığının səbəbini heç özü də bilmirdi; qəflətən nə barədə isə – Yepançinlər haqqında, knyaz və Lebedev haqqında – söyləməyə başlayırdı, birdən danışığına ara verib, heç ağzını da açmırdı, sonra verilən suallara kəsə, ancaq mənasız təbəssümlə cavab verirdi, bir də, ona sual verildiyini, özünün isə gülümsədiyini heç hiss də etmirdi. Son gecəni o daim ufuldayır, inildəyirdi, Nina Aleksandrovnanı lap əldən salmışdı; arvad bütün gecəni nə üçünsə ona su qızıdırırdı; səhərə yaxın birdən yuxuya gedərək, dörd saat yatdı, oyananda isə şiddətli ipoxondriya vəziyyətində idi, ağzının sözünü bilmirdi, nəticədə isə İppolitlə

dalaşdı, “bu evə lənət” yağdırmağa başladı. Onu da hiss etmişdilər ki, qoca bu üç gün ərzində fasiləsiz olaraq güclü şöhrətpərəstlik eşqinə düşür, buna görə də son dərəcə küsəyən olmuşdu. Kolya isə anasını inandıraraq təkid edirdi ki, bütün bunlar şərəbsizliqəndir, hələ bəlkə də Lebedev üçün darıxır, general Lebedevlə son zamanlar çox möhkəm dostlaşmışdı. Lakin üç gün bundan əvvəl qoca birdən Lebedevlə savaşıb, dəhşətli qəzəblənərək ondan ayrıldı, hətta knyazla da nə isə mübahisə baş vermişdi. Kolya knyazdan xahiş etdi ki, bunun səbəbini ona izah etsin, nəhayət, şübhələndi ki, knyaz da nəyi isə ona demək istəmir. Qanya qəti olaraq belə güman edirdi ki, İppolitlə Nina Aleksandrovnanın arasında nə isə xüsusi bir söhbət olmuşdur, hərgah belə idisə, onda qəribədir ki, bu kinli cənab, Qanyanın çəkinmədən sözgzəzdiren adlandırdığı bu adam, elə bu təriqlə də Kolyanı ağıllandırmaqdan zövq almamışdı. Çox ola bilər ki, İppolit, Qanya bacısı ilə söhbət edəndə onu qələmə verdiyi kimi də kinli “çocuq” deyil, başqa cəhətdən kinli adam idi; İppolit yalnız Nina Aleksandrovnanın “qəlbini parçalamaq üçün” özünün hər hansı bir müşahidəsini də çətin ehtimal ki, qadına söyləmiş olardı. Unutmayaq ki, insanın hərəkətlərinin səbəbləri, bizim sonralar izah etdiyimizdən çox-çox mürəkkəb və müxtəlifdir; həm də bu hərəkətlər nadir hallarda müəyyən şəkildə təzahür etmiş olur. Hekayəti nağil edən adam üçün hər şeydən yaxşı bəzən hadisələri sadəcə təsvir etməklə kifayətlənməkdir. Generalla baş verən indiki faciəni gələcəkdə izah edəndə, elə bu cür də hərəkət edəcəyik, ona görə ki, bizim bütün söylərimizə baxmayaraq, hekayətimizin bu ikinci dərəcəli şəxsinə də, bu vaxta qədər nəzərdə tutduğumuzdan daha artıq diqqət etmək zərurəti qarşısında qalmışdıq.

Hadisələr bir-birinin ardınca bu qayda ilə cərəyan edirdi.

Ferdışşenkonu axtarıb tapmaq üçün Peterburqa yollanmış Lebedev elə həmin gün generalla birlikdə geri qayıdanda, knyaza heç bir məlumat verməmişdi. Həmin günlər knyazın bütün fikrini onun üçün mühüm olan təəssürat məşğul etməsəydi, çox keçmədən görərdi ki, sonrakı iki gün ərzində də Lebedev ona, nəinki heç bir izahat vermədi, hətta əksinə, nə üçünsə onunla görüşməkdən qaçırdı. Knyaz, nəhayət, buna diqqət edib, təəccübləndi ki, bu iki gün ərzində Lebedevlə təsadüfən üz-üzə gələndə görürdü ki, kefi olduqca kök və şaddır, demək olar həmişə də generalla bir yerdə idilər. Dostların ikisi

də bir-birindən bir dəqiqə də ayrılmırdılar. Knyaz bəzən yuxarıdan gələn uca və yeyin danışıq səsləri eşidirdi, orada qəhqəhə ilə gülür, şən mübahisə edirdilər. Hətta bir dəfə, axşamdan xeyli keçmiş, knyaz qəfil və gözənilmədən ətrafa yayılan olduqca şən hərbi mahnı sədaları eşitdi: knyaz dərhal generalın boğuş yəqin səsini tanıdı. Lakin mahnı axıra kimi oxunmayıb birdən kəsildi. Sonra təqribən bir saat ərzində son dərəcə canlı söhbət davam etdi. Bütün əlamətlərdən görünürdü ki, mübahisə edənlər sərxoşdurlar. Başa düşmək olurdu ki, yuxarıda əylənən dostlar qucaqlaşır, nəhayət, kim isə ağladı. Sonra birdən bərk mübahisə və münaqişə başladı, bu da çox tez və cəld kəsildi. Bütün bu müddət ərzində Kolya xüsusilə qayğılı və dalğın idi. Knyaz çox vaxt evdə olmurdu, evə bəzən çox gec qayırdı, həmişə də ona məlumat verirdilər ki, Kolya bütün günü onu axtarıb, onu soruşurdu. Lakin knyazla görüşəndə Kolya elə bir vacib söz deyə bilmirdi. Bircə bunu deyirdi ki, generaldan və onun indiki hərəkət tərzindən olduqca narazıdır: bu yaxınlıqda olan meyxanaya gedir, içib sərxoş olur, qucaqlaşır, küçədə söyüşür, bir-birilərini qızıdırır və bir-birindən ayrılı bilmirlər. Knyaz ona, bu əhvalat elə əvvəllər də az qala hər gün baş verirdi deyəndə, Kolya qətiyyənlə bilmirdi ki, buna nə cavab versin və necə izah eləsin, deyə bilmirdi ki, onun indiki nigarançılığı məhz nədən ibarətdir.

Hədsiz şən mahnı və mübahisə-münaqişədən sonra knyaz səhərçağı, təqribən saat on birdə evdən çıxanda, birdən general onun qarşısında peyda oldu, o nədənsə fəvqəladə həyəcanlı idi, az qala sarsılmışdı.

Qoca knyazın əlini bərk-bərk, az qala ağrınınca möhkəm sıxıb, burnunun altında dedi:

– Çox möhtərəm Lev Nikolayeviç, sizi görmək və görüşmək şərəfinə nail olmaq üçün çoxdan, lap çoxdan fürsət axtarırdım.

Knyaz ondan xahiş etdi əyləşsin.

– Yox, əyləşməyəcəyəm, bir də ki, mən sizin vaxtınızı alıram, ayrı vaxt gələm. Gərək ki, mən eyni zamanda qəlbimizin... arzuları... yerinə yetirdiyi üçün sizi təbrik edə bilərəm.

– Hansı qəlb arzuları?

Knyaz utandı. Onun vəziyyətində olan bir çox adamlar kimi ona da elə gəlirdi ki, qətiyyənlə heç kəs heç bir şey bilmir, heç bir şey başa düşmür, heç bir şey sezmir.

– Arxayın olun, arxayın olun! Ən incə və zərif hisslərə toxunmaram. Özüm də bu cür hissi keçirmişəm, özüm də bilirəm ki, başqası... necə deyirlər, burnunu... məsəl var ki... tələb olunmayan yere soxanda xoşa gəlmir. Mən bunu hər səhər hiss edirəm. Başqa bir iş üçün gəlmişəm, mühüm bir iş üçün. Olduqca mühüm iş üçün, knyaz.

Knyaz ondan bir də oturmağı xahiş edib, özü də oturdu.

– Onda bircə saniyəliyə... Məsləhət almaq üçün gəlmişəm. Əlbəttə, praktiki məqsədlərsiz yaşayıram, lakin özümə və... rus olan adamın son dərəcə soyuq baxıb, əhəmiyyət vermədiyi işgüzarlığa hörmət bəslədiyim üçün ümumiyyətlə, desək... özümə də, arvadıma da, uşaqlarıma da müəyyən şərait yaratmaq istəyirəm... Sözüm qısa, knyaz, mənə məsləhət verən adam lazımdır.

Knyaz onun fikrini ürəkdən bəyənib təriflədi. General cəld onun sözünü kəsdi:

– Yox, bütün bunlar boş şeydir, mən başlıca olaraq bu barədə demirəm, mən ayrı şey barədə, mühüm məsələ haqqında danışırım. Mən məhz sizə, Lev Nikolayeviç, münasibətinin səmimiyyətinə və hisslərinin nəcabətinə əmin olduğum bir adama izah etmək qərarına gəldim, o adam ki, mən inanıram, necə ki... necə ki... Siz mənim sözlərimə təəccüb etmirsiniz, knyaz?

Knyaz öz qonağını böyük bir təəccüblə deyil, fəvqəladə diqqət və maraqla müşahidə edirdi. Qocanın rəngi bir az qaçmışdı, dodaqları arabil xəfifcə titrəyirdi, əlləri sanki rahat bir yer tapa bilmirdi. O cəmi bir neçə dəqiqə oturmasına baxmayaraq, iki dəfə nə üçünsə oturduğu stuldan birdən qalxıb, birdən yenə də oturmuşdu, yəqin özünün bu hərəkət tərzinə zərər qədər əhəmiyyət vermirdi. Masanın üstündə kitablar var idi. Qoca danışa-danışa, masanın üstündən kitabın birini götürdü, açıq səhifəyə nəzər saldı, elə o saat da büküb masanın üstünə qoydu, başqasını götürüb daha açmadı, bütün qalan vaxt ərzində bu kitabı sağ əlində saxladı, kitabı fasiləsiz olaraq havada yellədir.

General birdən qışqırdı:

– Kifayətdir! Görürəm ki, sizi olduqca narahat etmişəm.

– Qətiyyətlə yox, lütf edin, mən, əksinə, sizi dinləyir və başa düşməyə çalışıram...

– Knyaz! Özümü ehtiram olunan şəraitdə görmək istəyirəm... Mən özüm özümə və... öz hüquqlarıma hörmət etmək istəyirəm.

– Bu cür arzusu olan bir adam elə tək-cə bununla hər cür hörmətə layiqdir.

Knyaz özünün şablon ifadəsini möhkəm bir inamla söyləmişdi; o ümid edirdi ki, bu ifadə qocaya gözəl təsir bağışlayacaq. O bir növ instinktlə başa düşmüşdü ki, bu cür mənasız və boş, lakin xoşa gələn və məqamında deyilmiş ifadə ilə; bu cür adamda və xüsusilə generalın vəziyyətində olan şəxsdə rəğbət oyandırır, qəlbinə təskinlik vermək olar. Hər halda bu cür qonağı ürək-dirək verib, buraxmaq lazım idi, vəzifə də bundan ibarət idi.

İfadə generalın döşünə yattı, onu mütəəssir etdi, çox xoşuna gəldi: general birdən son dərəcə təsirləndi, elə o saat danışmaq ahəngini dəyişib, uzun-uzadı və vəcdlə izahat verməyə başladı. Lakin baxmayaraq ki, knyaz diqqətini çox gərginləşdirdi, çox diqqətlə qulaq asdı, lakin heç bir şey başa düşə bilmədi. General on dəqiqə hərəkətlə, tələsik danışdı, sanki başında dolaşan fikirlərini söyləməyə macal tapmırdı; hətta, nəhayət, gözlərində yaş parladı, buna baxmayaraq, onun dediyi şeylər nə əvvəli, nə də axırı olan ifadələrdən ibarət idi, qəfildən ağılına gələn sözlər və qəfildən yaranan fikirlər idi, qoca bunları dolu kimi yağıdırırdı.

General ayağa qalxaraq sözünü birdən belə bitirdi:

– Kifayətdir! Siz məni başa düşdünüz, ona görə də mən arxayınam. Sizin kimi qəlbi olan bir adam iztirab çəkən insanı başa düşməyə bilməz. Knyaz, siz ideal kimi nəcibsiniz! Sizin qarşınızda başqaları nədir ki? Lakin siz gəncsiniz, mən sizə xeyir-dua verirəm. Əslində mən gəlmişəm sizdən xahiş edəm, sizinlə mühüm söhbətdən ötrü vaxt təyin edəsiniz, ən əsas ümidim bundan ibarətdir. Mənə ancaq dostluq, ürək dostluğu lazımdır, knyaz: öz qəlbimin tələb və istəklərinin öhdəsindən heç vaxt gələ bilməmişəm.

– Lakin nə üçün indi yox? Mən dinləməyə hazırım...

General onun sözünü hərəkətlə kəsdi:

– Yox, knyaz, yox! İndi yox! İndi mən xəyaldayam! Bu olduqca, olduqca vacibdir, olduqca mühümdür! Bu söhbət saati sonuncu tale söhbəti olacaqdır. Bu mənim saatım olacaq, həm də mən istəmədim ki, bu cür müqəddəs anlarda söhbətimizi, ilk olaraq içəri daxil olan, birinci həyasız, çox vaxt da bu cür həyasız, – qoca birdən əcaib, sirli tərzdə və demək olar qorxmuş halda knyaza sarı əyilərək, pıçılı ilə dedi, – sizin başmağınızın... dabanına da dəyməyən həyasız, söhbətimizi yarımçıq qoysun, ən sevimli knyaz! Heyhat! Mən öz

ayağımdan demirəm, öz dabanımı demirəm! Xüsusilə yadınızda saxlayın ki, öz ayağımı xatırlatmadım, ona görə ki, özümə həddən artıq hörmət etdiyim üçün ağına, bozuna baxmadan bunu söyləyə bilmərəm. Lakin təkcə siz başa düşə bilərsiniz ki, belə halda öz dabanımı da rədd etməklə, ola bilsin, ləyaqət, qürur göstərmiş oluram. Sizdən savayı heç kəs başa düşməz, o isə hamıdan başda olmaqla. O heç bir şey başa düşmür, knyaz, qətiyyə, qətiyyə başa düşə bilən deyil! Başa düşmək üçün ürək lazımdır!

Axırda knyaz qorxaraq generala sabah, elə bu vaxta görüş təyin etdi. General gümrə halda, son dərəcə təsəlli tapıb, demək olar, arxayınlıqla otaqdan çıxdı. Axşamçağı, saat yeddiyə işləyəndə knyaz adam göndərüb xəbər verdi ki, Lebedev bir dəqiqəyə onun yanına gəlsin.

Lebedev lap tələsik gəldi, elə içəri girən kimi “özüm üçün şərəf hesab edirəm” dedi; üç gün ərzində sanki gizlətir, knyazla üz-üzə gəlməkdən çəkinirdi, indi isə özünü elə aparırdı ki, elə bil heç belə şey olmamışdı. Lebedev stulun qırağında oturdu, o üz-gözüni əyir, gülümsəyir, güləyən xırda gözlərini zilləyib baxır, əllərini ovuşdurur, özünü ən sadələvh bir adam kimi aparır, gözləyirdi ki, knyaz ona bu saat çoxdan gözlədiyi və hamının başa düşdüyü nə isə çox böyük və mühüm bir məlumat verəcəkdir. Knyaz yenə dilxor oldu, onun üçün aydın olurdu ki, hamı qəfil ondan nə isə gözləməyə başlayıb, hamı ona elə baxır ki, elə bil eyhamlarla, təbəssümlərlə və göz vurmaqla onu nə münasibətlə təbrik etmək istəyir. Keller üç dəfə yüyürüb bir dəqiqəyə onun yanına gəlmişdi, o da açıqdan-açığa onu təbrik etmək istəyirdi: hər dəfə də vəcdlə sözə başlayıb, dumanlı danışıq, heç bir sözünü bitirməyib, cəld əkilirdi. (O son günlər harada isə xüsusilə çox içirdi, hansı bilyardxanada isə yaxşı oyunçu kimi ad çıxarmışdı). Hətta Kolya da, qüdsəli olmasına baxmayaraq, iki dəfə knyazla nə barədə isə qeyri-müəyyən şəkildə danışımağa başlamışdı.

Knyaz Lebedevdən açıq şəkildə və bir az əsəbi halda soruşdu ki, generalın indiki halı haqqında o nə düşünür və qoca nə üçün belə narahatdır? Bayaqqı əhvalatı knyaz bir neçə kəlmə ilə Lebedevə söylədi.

Lebedev bir az laqeydliklə:

– Hərənin öz narahatçılığı var, knyaz, həm də... xüsusilə bizim əcaib və həyəcanlı əsrimizdə – deyə cavab verib, gümanında aldanmış adam kimi inciyib susdu.

Knyaz gülümsədi:

– Qərübə fəlsəfədir!

– Fəlsəfə lazımdır, bizim əsrimizdə, əməlli şəkildə tətbiq edilmək üçün olduqca zəruridir, lakin məsələ burasındadır ki, ona etinasızlıq göstərirlər. Öz tərəfindən deməliyəm ki, çox möhtərəm knyaz, sizə məlum olan bəzi cəhətdən siz həmişə mənə hörmət edib, etimad göstəribsiniz, lakin ancaq müəyyən mənada, özü də sizin etimadınız əslində yalnız bu yalnız bu məlum məsələ çərçivəsindən kənara çıxmayıb... Bunu başa düşürəm, özüm də heç şikayətlənmirəm.

– Lebedev, siz deyəsən, nə üçünsə açıqlanırsınız?

Lebedev əlini ürəyinin üstünə qoyub vəcdlə qışqırdı:

– Qətiyyə yox, zərrə qədər də yox, çox hörmətli və nurlu şəfəq saçan knyaz, zərrə qədər də yox! Bəlkə, əksinə, məhz həmin saat dərk etdim ki, nə kübar cəmiyyətdəki mövqeyimlə, nə ağıl və qəlbimin inkişafı baxımından, nə sərvət toplamaq cəhətdən, nə əvvəlki hərəkət tərzimlə, nə də aşağı səviyyəli biliyim cəhətdən – heç bir şeylə, sizin şərəf bəxş edən yüksək etimadınıza heç bir ümid bəsləməyə layiq deyiləm, hərgah sizə xidmət göstərə bilsəm, bunu yalnız kölə kimi və olsa-olsa qulluqçu kimi edə bilərəm... Mən açıqlanmıram, yalnız kədərlənirəm.

– Lukyan Timofeyeviç, lütf edin!

– Ancaq bu cür! Elə indi də, indiki münasibətlə də! Mən sizinlə rastlaşanda və sizi ürəkdən, fikrən müşahidə edəndə öz-özümə deyirdim: mən dostcasına məlumatlar verilməyə layiq adam deyiləm, lakin mənzil sahibi sifəti ilə, ola bilsin, lazım olan vaxtda, gözlənilən müddət üçün necə deyərlər, mənə göstəriş verilə bilər, yaxud da qarşıda olan məlum və gözlənilən dəyişikliklər münasibətilə ən çoxu xəbərdarlıq ola bilər.

Lebedev bu sözləri deyəndə xırda, iti gözlərini zilləyib nüfuz edici nəzərlə heyrət edən knyaza baxırdı: o hələ də ümid edirdi ki, knyaz ona mühüm bir məlumat verəcək.

Knyaz az qala qeyzlə qışqırdı:

– Heç nə başa düşə bilmirəm, həm də siz... dəhşətli intriqaçısınız! – knyaz birdən səmimi-qəlbədən gülməyə başladı.

Dərhal Lebedev də gülməyə başladı, həm də onun şad və fərəhli baxışından aydın görünürdü ki, onun ümidləri nəinki boşa çıxmayıb, hətta ikiqat artıb.

– Bilirsinizmi mən sizə nə deyəcəyəm, Lukyan Timofeyeviç? Ancaq sizin mənə acığınızı tutmasın, sizin sadələvhlüyünüzə təəccüb edirəm, həm də təkcə sizin deyil! Bax məhz indi bu dəqiqə məndən nəyi isə elə sadələvhlüklə gözləyirsiniz ki, sizin qarşınızda, hətta vicdan əzabı və xəcalət çəkirəm. Ona görə ki, heç bilmirəm sizə nə deyim ki, razı qalasanız, lakin sizə and içirəm ki, ortada qətiyyəən bir şey yoxdur, siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi!

Knyaz yenə gülməyə başladı.

Lebedev qəddini düzəltdi. Onun bəzən, hətta həddən artıq sadələvhlü olması, bir şeyi öyrənmək istəyəndə qarayaxalığ etməsi doğru idi; lakin eyni zamanda bu, olduqca hiyləgər və fırıldaqçı idi. Bəzi hallarda isə hətta lap xaincəsinə dinməz bir adam olurdu, knyaz aramsız onu özündən uzaqlaşdırmaqla, demək olar, onu özünə düşmən kəsdirmişdi. Lakin knyazın onu özündən uzaqlaşdırması Lebedevə nifrət bəsləməsindən irəli gəlmirdi, ona görə uzaqlaşdırırdı ki, onda maraqlı oyadan mövzu incə mətləb idi. Knyaz özünün bəzi xəyallarına, hələ bir neçə gün bundan əvvəl cinayətkarlıq kimi baxırdı. Lukyan Timofeyeviç isə knyazın imtina etməsini özünə qarşı ancaq və təkcə şəxsi nifrət və etimadsızlıq hesab edirdi; onun yanından qəlbi yaralanmış kimi çıxıb gedir, özü də knyaza qarşı yalnız Kolyanı deyil, Kelləri də qışqanırdı, hətta öz doğma qızı Vera Lukyanovnanı da qışqanırdı. Lebedev, hətta bu dəqiqənin özündə də, ola bilsin, knyaza onun üçün son dərəcə maraqlı olan bir məlumatı səmimi surətdə söyləyə bilərdi və söyləmək istəyirdi, lakin dilxor olub susdu, söyləmədi.

Lebedev bir az susandan sonra, nəhayət, dilləndi:

– Bəs mən sizə, əslində, nə ilə xidmət göstərə bilərəm, çox möhtərəm knyaz, axı siz hər halda mənə indi... çağırırdınız?

Bir dəqiqəlik fikrə getmiş knyaz da birdən özünə gəldi:

– Mən, əslində, general haqqında soruşmaq istəyirdim, bir də... sizin mənə məlumat vermiş olduğunuz həməən oğurluq barədə...

– Bəs axı hansı barədə?

– Heç dəxli var, elə bil ki, siz mənə indi heç başa düşmürsünüz! Aman Allah, Lukyan Timofeyeviç, bu nə işdir, siz niyə daim rola girirsiniz! Pullar, pullar, sizin o vaxt portmanatda itirmiş olduğunuz dörd yüz manatı deyirəm; o pullar ki, haqqında, Peterburqa yollanırken səhərçağı buraya gəlib mənə söyləmişdiniz, nəhayət, başa düşdünüzümü?

Lebedev ancaq indicə başa düşürmüş kimi sözü uzada-uzada dedi:

– Hə-ə, siz o dörd yüz manat haqqında deyirmişsiniz! Səmimi canıyananlılığınız üçün sizə təşəkkür edirəm, knyaz! Bu mənim üçün çox xoşdur, lakin... o pulları tapdım, çoxdan tapmışam.

– Tapdınız! Hə, Allaha şükür!

– Bu cür dörd əşəriklilik sizin tərəfinizdən ən nəcib bir hərəkətdir, ona görə ki, dörd yüz manat – ağır zəhmətlə dolanan, bir çətin yetim-yesiri olan böyük bir ailə sahibi üçün olduqca mühüm məsələdir...

Knyaz cəld sözünü düzəltdi:

– Axı mən o barədə demirəm! Əlbəttə, mən ona da şadam ki, siz pulu tapıbsınız, lakin... siz onu necə tapdınız?

– Son dərəcə sadəliklə, sürtükün asılmış olduğu stulun altından tapdım, belə ki, yəqin portmanat cibimdən sürüşüb döşəməyə düşübmüş.

– Necə yeni stulun altından? Ola bilməz, axı siz mənə demişdiniz ki, bütün künc-bucağı axtarıbsınız. Bəs necə olub ki, siz həmin bu əsas yeri görə bilməyibsiniz?

– Elə məsələ orasıdır ki, baxmışdım! Lap yaxşı, lap yaxşı yadımdadır ki, oranı axtarmışdım! Dizin-dizin sürürmüşdüm, stulu kənara çəkib, öz gözlərimə də inanmayıb əlimlə yoxlamışdım: gördüm ki, heç bir şey yoxdur, bax mənim bu ovcum kimi boş və hamar yer idi, buna baxmayaraq, əlimlə yenə yoxlayırdım. Adamın bir xeyli pulu yoxa çıxanda və insanı kədərləndirən itki üz verəndə, bunları nə olur olsun tapmağa çalışır... Bu cür ruh düşgünlüyü insan tərəfindən həmişə təkrar olunur: o görür ki, heç bir şey yoxdur, yer boşdur, buna baxmayaraq, on beş dəfə oranı gözədən keçirir.

Çaşbaş olmuş knyaz mızıldadı:

– Hə, ola bilər. Axı bu nə təhər işdir?.. Mən qətiyyəən başa düşmürəm, əvvəllər siz deyirdiniz ki, burada yox idi, özünüz də o yeri axtarıbsınız, amma birdən oradaca tapılıb?

– Birdən elə oradaca tapıldı.

Knyaz Lebedevə təəccüblə baxaraq, birdən soruşdu:

– Bəs general?

Lebedev yenə başa düşmədi:

– Yəni, necə ki, general?

– Vay, aman Allah! Mən soruşuram ki, siz portmanatı stulun altından tapanda, general nə dedi? Bəs axı siz əvvəlcə birlikdə axtarırdınız.

– Əvvəl birlikdə. Lakin bu dəfə mən, etiraf edirəm ki, səsimi çıxartmadım, mənim portmanatı təkbaşına tapdığımı ona bildirməyi lazım hesab etmədim.

– Nə... nə üçün axı? Pullar yerindədimi?

– Mən portmanatı açıb baxdım: hamısı yerində idi, bir manatına da əl dəyməmişdi.

Knyaz fikirli-fikirli dedi:

– Heç olmazsa gəlib mənə deyəydiniz.

– Knyaz, sizin fikriniz şəxsi, hələ, ola bilsin, necə deyərlər, fövqəladə təəssüratla məşğul ikən, mən sizi şəxsən narahat etməkdən qorxdum. Bundan başqa, özüm də özümü elə göstərirdim ki, guya heç bir şey tapmamışam. Portmanatı açıb baxdım, yoxladım, sonra da yenə stulun altına qoydum.

– Axı nədən ötrü?

Lebedev əllərini ovuşdura-ovuşdura birdən hırıldadı:

– E-elə-belə, maraqlandığım üçün.

– Portmanat indiyə qədər, üç gün ərzində yenədəmi oradadır?

– Yox, yox, ancaq bir sutka orada qaldı. Bilirsinizmi, mən qismən istəyirdim ki, onu general da tapmış olsun. Ona görə ki, hərgah mən axırda onu tapmışdımsa, onda nə üçün necə deyərlər, gözə çarpan bir şeyi, stulun altında atılıb qalan şeyi general görməsin. Mən bu stulu bir neçə dəfə qaldırıb, yerini dəyişdirdim, belə ki, portmanat lap göz qabağında olurdu, lakin general qətiyyənlə görmürdü, bir sutka bu cür davam elədi. Görünür, o, indi olduqca dalğındır, özünü də başa düşmək olmur: danışır, söyləyir, gülür, şaqıldayır, bir də görürsən ki, mənə möhkəm acığı tutur, bilmirəm nə üçün. Biz, nəhayət, otaqdan çıxmağa başladığımız. Mən qəsdən qapını açıq qoyurdum, görürdüm ki, o tərəddüd edir, mənə nə isə demək istəyir, yəqin, içində çox pul olan portmanat üçün qorxurdu, lakin birdən lap özündən çıxaraq heç bir şey demədi; küçədə iki addım da atmamış, o məndən uzaqlaşdı, ayrı tərəfə üz tutdu. Axşamçağı ancaq meyhanada görüşdük.

– Nəhayət, siz portmanatı hər halda stulun altından götürdünüz, yoxsa yox?

– Yox! Elə həmin gecə portmanat stulun altından yoxa çıxdı.

– Bəs indi o haradadır?

Lebedev birdən stuldan qalxdı, qəddini şax tutub, knyaza xoş-hallıqla baxa-baxa gülməyə başladı:

– Buradadır, birdən buradan tapıldı, mənim öz sürtükümün astarının içində. Budur, müsaidə edib özünüz baxın, əlinizlə yoxlayın.

Doğrudan da, sürtükün sol tərəfində, lap qabaqdan, gözəçarpan yerdə elə bil ki, bir kisə əmələ gəlmişdi, əl vuranda o saat başa düşmək olurdu ki, cırılmış cibdən buraya düşən meşin portmanat vardır.

– Çıxarıb baxmışam, hər şey yerbəyərdir. Yenə saldım oraya, dünən səhərdən elə bu cür gəzirəm, oradaca saxlayıram, hətta yeriyəndə qıçlarıma dəyir.

– Bəs siz buna heç fikir vermirsiniz?

– Heç fikir vermərəm, he-he! Siz təsəvvür edin, çox möhtərəm knyaz! Məsələ sizin bu cür xüsusi diqqətinizə layiq deyil, amma sizə deməliyəm ki, mənim ciblərim heç vaxt cırıq olmur, halbuki qəfildən bir gecənin içində belə bir deşik əmələ gəldi! Mən cibimə diqqətlə baxmağa başladım, elə bil ki, kim isə cib bıçağı ilə kəsib, demək olar, heç ağlasığan deyil!

– Bəs... general?

– Bütün gün hırlanırdı, dünən də, bu gün də, olduqca narazıdır. Gah görürsən ki, sevinir, o dərəcədə şadlanıb sevinir ki, hətta yaltaqlıq etməyə başlayır, gah mütəəssir olub, az qalır ağlasın, gah da birdən hiddətlənir ki, mən hətta qorxmağa başlayıram, vallah belədir; mən, knyaz, hər halda hərbi deyiləm. Dünən meyhanada oturmuşduq, birdən mənim ətəyim elə bil ki, qəfildən qabardı, gözə çarpdı, lap dağ kimi; general əyri-əyri baxıb hırlanırdı. O çoxdandır ki, mənim gözü-mün içinə baxa bilmir, yalnız lap keflənəndə, ya da mütəəssir olan vaxtlar baxa bilir. Lakin dünən iki dəfə elə baxdı ki, kürəyim buza döndü. Mən, bununla belə, sabah portmanatı tapmaq fikrindəyəm, sabaha qədər isə onunla bir axşam da gəzəcəyəm.

Knyaz qışqırdı:

– Siz nə üçün, nəyə görə ona belə əzab verirsiniz?

Lebedev coşğunluqla dedi:

– Əzab vermərəm, knyaz, əzab vermərəm, mən onu ürəkdən sevirəm, həm də... hörmət edirəm. İndi isə istəyirsiniz inanın, istəyirsiniz inanmayın, o mənim üçün daha əziz olub, onu daha artıq qiymətləndirirəm!

Lebedev bütün bunları o dərəcədə ciddi və səmimi dedi ki, knyaz, hətta hiddətləndi.

– Sevirsiniz, özünüz də ona belə əzab verirsiniz! İnsafınız olsun, itmiş şeyi sizin gözüünüzün qarşısına, stulun altına və sürtuka qoyan bu adam tək-cə belə bir hərəkəti ilə sizə açıq göstərir ki, sizinlə biclik eləmək istəmir, sadələvhlüklə sizdən əfv olunmasını istəyir. Eşidirsinizmi: əfv olunmasını istəyir! Deməli, o sizin hissələrinizin nəzakət və incəliyinə əməndir. Demək, sizin dostluğunuza inanır. Siz isə bu cür... ən namuslu bir adamı bu dərəcədə alçaldırırsınız!

Gözləri parlayan Lebedev dilləndi:

– Ən namuslu, knyaz, ən namuslu! Ən nəcib knyaz, bu cür ədalətli sözü məhz və ancaq siz deyər bilərdiniz! Mən cürbəcür nöqsan və eyiblərdən simasını itirmiş adamam, buna baxmayaraq, sizi bütün varlığım ilə sevirəm, sizə sədaqətliyəm! Qərara alındı! Portmanatı sabah deyil, indi elə bu saat tapıram; budur, portmanatı sizin gözüünüzün qarşısında çıxarıram; budur portmanat; pullar da hamısı yerindədir, budur, alın, ən nəcabətli knyaz, götürün, sabaha qədər saxlayın. Sabah, ya da o biri gün götürərəm; amma bilirsinizmi, knyaz, itən pullar, yəqin, birinci gecə harada isə mənim bağçamda, daşın altında qalıbmış. Siz necə düşünürsünüz?

– Siz ehtiyatlı olun, düz onun gözüünün içinə birdən-birə deməyəsiz ki, portmanatı tapıbsınız. Qoy, sadəcə olaraq özü görsün ki, sizin sürtükünüzün ətəyində daha heç bir şey yoxdur, onda başa düşər.

– Yəni elədimi? Tapmışam deməyim daha yaxşı olmazmı, özümü də elə göstərim ki, guya bu vaxta qədər başa düşmürdüm.

Knyaz fikrə daldı:

– Y-yox, y-yox, indi daha gecdir, bu, təhlükəlidir. Düz deyirəm, yaxşı olar deməyəsiz! Onunla mehriban dolanın, lakin... özünüzü çox da bilməməzliyə vurmayın, bir də... bir də... bilirsinizmi...

– Bilirəm, knyaz, bilirəm, yəni bilirəm ki, mümkündür ki, yerinə yetirmərəm, ona görə ki, bu işdə sizin qəlbiniz kimi qəlbi olmaq lazımdır. Bundan başqa da qoca əsəbidir, üzüyoladır, indi bəzən mənimlə həddən artıq təkəbbürlə rəftar etməyə başlayıb; gah sızıldayıb qucaqlaşır, gah da birdən təhqir edib, məni nifrətlə lağa qoymağa başlayır. Belə hallarda mən də qəsdən ətəyimi qabağa verirdim, he-he! Xudahafiz, knyaz, ona görə ki, yəqin sizi məəttəl edib, necə deyər, ən maraqlı hissələrinizə mane oluram...

– Lakin, Allah xatirinə, əvvəlki kimi gizli qalsın!

– Xəlvətçə, xəlvətçə!

Məsələ qurtardı, lakin knyaz az qala əvvəlkindən də artıq təşviş keçirirdi. O, generala sabahkı görüşünü səbirsizliklə gözləyirdi.

IV

Görüş saat on birə təyin edilmişdi, lakin knyaz heç gözlənilmədən gecikdi. Evə qayıdanda gördü ki, general oturub onu gözləyir. Knyaz ilk nəzərdən gördü ki, general narazıdır, özü də, ola bilsin, məhz ona görə ki, knyazı gözləməli olmuşdu. Knyaz üzr istəyib, tez əyləşdi, lakin o qərribə tərzdə çəkinirdi, elə bil ki, onun qonağı çinidən idi, buna görə də hər dəqiqə onu sındırmaqdan qorxurdu. Knyaz əvvəllər generaldan heç çəkinmədi, çəkinmək heç ağına da gəlmirdi. Bir az sonra knyaz fikir verib gördü ki, qarşısındakı heç də dünənki adam, çəşmə, fikri dağınıq şəxs deyildi, general nə isə qeyri-adi təmkinlə əyləşmişdi; belə nəticə çıxarmaq olardı ki, bu, nəyi isə qəti qərara almış adamdır. Qoca, ola bilsin, əslində daxildən deyil, zahirən sakit idi. Lakin hər halda qonaq özünü təmkinlə, ləyaqətlə aparır, nəcabətlə, sərbəst danışdı; hətta əvvəlcə knyazla bir növ lütfkar rəftar edirdi; bəzi məğrur, lakin ədalətsizcəsinə təhqir edilmiş insanlar necə olursa, general da indi özünü məhz o cür nəcibliklə, sərbəst aparırdı. Mehriban danışdı, lakin hiss olunurdu ki, qoca qüssəlidir.

General özü ilə gətirib, masanın üstünə qoyduğu kitaba başı ilə mənalı-mənalı işarə edərək dedi:

– Mənim bayaq sizdən götürmüş olduğum kitabınızdır, təşəkkür edirəm.

Kənar bir şey haqqında tez söhbətə başlamaq imkanına sevinən knyaz dedi:

– Hə, yadıma düşdü. Siz o məqaləni oxudunuzmu, general? Xoşunuza gəldimi? Axı maraqlıdır, deyilmi?

– Razıyam ki, maraqlıdır, lakin qabadır, həm də, əlbəttə, cəfəngiyatdır. Bəlkə də, hər addım başı yalandır.

General ötkəm, hətta bir az sözləri uzada-uzada danışdı.

– Amma bu çox sadələvhlə hekayətdir; fransızların Moskvada olması haqqında hər şeyi gözü ilə görmüş qoca soldatın hekayətidir.

Bəzi şeylər çox gözəldir. Bir də ki, şahidlərin hər bir yazısı qiymətli şeydir, hətta şahid kim olur olsun. Elə deyilmi?

– Redaktorun yerinə mən olsaydım, çap etməzdim. O ki qaldı ümumiyyətlə, şahidlərin yazdıqları məqalələrə, kobud yalançı olan zarafatçıya daha tez inanarlar, nəinki ləyaqətli və əməkdar bir adama. Mən on ikinci il haqqında yazılmış bəzi məqalələrə belədem, bu məqalələr... Knyaz, mən qərar qəbul etmişəm, mən bu evi – cənab Lebedevin evini tərk edirəm.

General knyaza mənalı-mənalı baxdı.

Nə demək lazım olduğunu bilməyən knyaz:

– Sizin öz mənziliniz var, – dedi, – Pavlovskda, sizin... sizin qızınızın yanında.

Knyazın yadına düşdü ki, axı general fövqəladə bir məsələ, onun müqəddəratının asılı olduğu məsələ haqqında məsləhət almağa gəlmişdir.

– Mənim zövcəmin, başqa sözlə desək, öz mənzilimdə və qızımın evində.

– Bağışlayın, mən...

– Əziz knyaz, mən Lebedevin evini ona görə tərk edirəm ki, bu adamla əlaqəmi kəsmişəm; dünən axşam kəsmişəm, özüm də bunu əvvəllər etməməyimə peşman olmuşam. Mən hörmət tələb edirəm, knyaz, bunu, hətta qəlbimi, necə deyərlər, bəxş etdiyim şəxslərdən də görməyi istəyirəm. Knyaz, mən qəlbimi tez-tez bəxş edir və demək olar, həmişə aldanıram. Bu adam mənim hədiyyəmə layiq deyildi.

Knyaz təmkinlə dedi:

– Onda nizamsızlıq çoxdur, bəzi əlamətləri də var ...Lakin bütün bunların arasında ürək gözə çarpır, hiyləgər və bəzən də məzəli dərkə təzahür edir.

General hələ də bəzən knyaza şübhə ilə baxırdı, bununla belə, ifadələrin incəliyi, hörmət ifadə edən ahəng, görünür, qocanın döşünə yatmışdı. Lakin knyazın danışq ahəngi elə təbii və səmimi idi ki, bundan şübhələnmək mümkün deyildi.

General onun sözüne qüvvət verdi:

– Onda yaxşı keyfiyyətlərin də olmasını – mən bu şəxsə az qala öz dostluğumu bağışlayarkən birinci olaraq söyləmişdim. Mənim

öz ailəm olduğu halda, onun evinə və qonaqpərestliyinə ki, möhtac deyiləm. Mən öz eyiblərimi təmizə çıxarmıram; mən özümü saxlaya bilmirəm; mən onunla şərab içirdim, indi isə ola bilsin, bunun üçün əzab çəkirəm. Bəs axı təkçə içmək üçün deyil (bağışlayın, knyaz, əsəbiləmiş olan bir adamın açıq danışdığındakı qabalığı bağışlayın), axı mənim onunla dostlaşmağım təkçə içmək üçün deyildi. Məni cəlb eləyən, məhz siz dediyiniz kimi, keyfiyyətlər oldu. Lakin hər şeyin müəyyən həddi var, hətta keyfiyyətlərin də; hərgah o birdən, düz gözümün içinə baxa-baxa cəsarət edib məni inandırmağa çalışanda ki on ikinci ildə, hələ körpə uşaq ikən, uşaqlıqda, özünün sol ayağını itirərək, onu Moskvadakı Vaqankovo qəbiristanında basdırmışdır, bu daha lap ağ olur, bu hörmətsizlik şəkli alır, onun həyasızlığını göstərir...

– Bəlkə bu şən gülüş üçün ancaq zarafatla deyilmişdir.

– Başa düşürəm. Şən gülüş üçün məsum bir yalan, qaba olsa da, adamın qəlbini təhqir etmir. Bəzi adam, müsahibinə xoş olmaq üçün bilmək istəyirsinizsə, yalnız dostluq xatirinə yalan da danışır, lakin hərgah hörmətsizlik bürüzə verilsə, hərgah, ola bilsin, məhz bu cür hörmətsizliklə əlaqəni davam etdirməkdən zinhara gəldiklərini göstərmək istəyirlərsə, belə halda nəcib adam üçün ancaq üz döndərib əlaqəni kəsməkdən, təhqir edən adama onun əsil yerini göstərməkdən başqa əlac qalmır.

General danışanda hətta qızarmışdı.

– Əşi, Lebedev on ikinci ildə heç Moskvada ola da bilməzdi; onun yaşı nisbətən çox azdır. Bu gülməlidir.

– Əvvələn, bu, tətullım ki, bu adam o zaman anadan ola bilərdi. Lakin adamın gözünün içinə baxa-baxa necə inandırmaq olar ki, fransız şassyoru topu ona sarı tuşlayıb, atəş açaraq ayağını qoparmışdı, elə-belə, məzəlilik etmək üçün; deyir mən bu ayağı götürüb evə apardım; sonra da onu Vaqankovo qəbiristanında basdırdım. Özü də əlavə edir ki, onun üzərində abidə ucaltmışdır, yazısı olan abidənin, bir tərəfində: “Burada kollec katibi Lebedevin ayağı basdırılıb” sözləri, o biri tərəfində: “Əziz cənazə, sən səhərə qədər rahat yat” sözləri yazılmışdır, bundan başqa da, nəhayət, hər il bu ayaq üçün cənazə duası oxuyur (bu daha kafirlikdir), özü də bunun üçün hər il Moskvaya gedir. Sübut etmək üçün qəbri də, hətta qənimət alınıb

Kremlə saxlanan həmin fransız topunu da göstərməkdən ötrü mənəi Moskvaya dəvət edir; inandırır ki, darvazadan on birinci, köhnə biçimli fransız falkonetidir¹.

Knyaz güldü:

– Axı, bununla belə, onun ayaqlarının ikisi də sağ-salamatdır, göz qabağındadır! Sizi inandırırım ki, bu məsum bir zarafatdır. Siz hirs-lənməyin!

– Lakin müsaidə edin, mən də başa düşüm; ayaqların göz qabağında olması məsələsi; bu, fərz edək ki, o qədər də ağlasığmayan deyil; inandırır ki, ayaq Çernosvitov ayağıdır...

– Hə, bildim, Çernosvitov ayağı ilə, deyirlər, rəqs etmək olar.

– Lap yaxşı bilirəm. Çernosvitov öz ayağını icad edəndə, o vaxt ilk dəfə ayağını göstərmək üçün yüyürə-yüyürə mənim yanıma gəlmişdi. Lakin Çernosvitov ayağı bir xeyli sonralar icad olunmuşdur... Bundan əlavə də inandırır ki, hətta onun mərhum arvadı, onların nikahlı qaldıqları bütün müddət ərzində bilmirdi ki, bunun – qadının ərinin ayağı taxtadır. Mən bunların bütün cəfəngliyini onun nəzərinə çatdıranda mənə dedi ki, “hərgah sən on ikinci ildə Napoleonun kamer-pajı olubsansa, onda mənə də müsaidə elə, ayağımı Vaqankovoda basdırım”.

Knyaz:

– Məgər siz... – deyər sözə başladı, lakin utanıb sözünü tamam-lamadı.

General knyaza lovğa-lovğa, qürurla, hətta az qala istehza ilə baxdı.

Qoca xüsusi bir əda ilə dilləndi:

– Sözlünüzü tamamlayın, knyaz, dalısını deyin. Mən lütfkaram, hər şeyi deyin: etiraf edin ki, sizin üçün öz qarşınızda, rəzil vəziyyətə düşüb alçalmış və... faydasız bir adamı, hətta görmək fikri də, eyni zamanda həmin adamın, böyük hadisələrin... şəxsən şahidi olduğunu eşitmək də gülməlidir. O adam sizə hələ heç bir... xəbərçilik eləyə bilməyib?

– Yox, hərgah Lebedev haqqında deyirsinizsə... Mən Lebedev-dən heç bir şey eşitməmişəm...

– Hm, mən əksinə güman edirəm... Əslində, bizim aramızda dünənki söhbət də elə bu... “Arxiv”dəki qəribə məqalə haqqında

başlamışdı. Mən bu məqalənin mənasızlığını qeyd etdim, özüm şəxsən şahidi olduğum üçün... Siz gülümsəyirsiniz, knyaz, siz mənim üzümə baxırsınız?

– Y-yox, mən...

General sözü uzada-uzada dedi:

– Mən zahirən cavan görünürəm, lakin yaşım, əslində göründüyündən bir qədər artıqdır. On ikinci ildə mənim ya on, ya da on bir yaşım var idi. Yaşımı özüm də yaxşı bilmirəm. Xidmət kitabçasında yaşım azaldılıb; yaşımı bütün həyatım boyunca özüm də daim azaldırdım; bu mənim anamın idi.

– General, sizi inandırırım ki, on ikinci ildə sizin Moskvada olmağınızı mən qətiyyənlə və heç də təəccüblü hesab etmirəm, özü də... əlbəttə, siz də... bütün keçmiş adamlar kimi məlumat verə bilərsiniz. Bizim tərcümeyi-halçılarımızdan biri öz kitabını məhz bununla başlayır ki, on ikinci ildə onu, hələ südəmə körpə vaxtı Moskvada fransız soldatları çövrəklə bəsləyirdilər.

General lütfkarlıqla təsvib etdi:

– Bax, görürsünüzmü, başıma gələn əhvalat, əlbəttə ki, adi əhvalatlara bənzəmir, lakin bunda heç bir qeyri-adi şey də yoxdur. Çox elə hallar olur ki, həqiqət adama qeyri-mümkün görünür. Kamer-paj! Bunu eşitmək, əlbəttə, təəccüblüdür. Lakin on yaşında uşağın başına gələn macərə, ola bilsin ki, məhz onun yaşı ilə əlaqədardır, məhz bununla izah edilir. On beş yaşında olan belə sərgüzeştə rast gəlməzdi, bu mütləq belədir; ona görə ki, mənim on beş yaşım olsaydı, mən Napoleonun Moskvaya basqın etdiyi gün, Moskvadan çıxmağa macal tapmamış və qorxudan tir-tir əsən anamın yanından, bizim Staraya Basmannaya küçəsindəki taxta evimizdən qaçmazdım. On beş yaşım olsaydı, mən də qorxardım, on yaşında isə mən heç bir şeydən qorxmamaraq, izdihamın arasından keçib, Napoleonun atdan endiyi məqamda, hətta lap artırmanın yanına yanaşdım.

Knyaz bu saat qızarcığından qorxub, iztirab çəkə-çəkə təsdiq etdi:

– Heç şübhəsiz, siz çox gözəl qeyd etdiniz ki, məhz on yaşında qorxmamaq olardı...

– Şübhəsiz, hər şey çox sadəliklə və həqiqətə uyğun şəkildə, çox təbii olaraq baş verdi; bu işə romannəvis əl qatmış olsaydı, yalan-palan və ağlasığmayan şeylər uydurardı.

Knyaz qışqırdı:

¹ Kiçik, qədim top

– Heyhat, elədir ki var! Bu fikir məni də heyrətə salırdı, hətta bu yaxınlarda. Mənə bir əhvalat məlumdur, saatdan ötrü bir adamın öldürülməsi əhvalatı, indi də bu əhvalat qəzetlərdə çap olunub. Qoy yazıcı belə bir şey uydura bilsin, – xalq həyatından xəbəri olanlar və tənqidçilər o saat qışqırdılar ki, belə şey ola bilməz; amma qəzetlərdə bir fakt kimi oxuyandan sonra siz hiss edirsiniz ki, rus həyat həqiqətini, məhz bu cür faktlardan öyrənirsiniz. Bunu çox gözəl qeyd etdimiz, general! – deyər knyaz sözünü çoxşünlüqlə bitirərək, üzünün qızarmasından can qurtara bilməsinə son dərəcə sevindi.

Məmnunluqdan, hətta gözləri də parlayan general qışqırdı:

– Doğru deyilmi? Doğru deyilmi? Təhlükənin nə olduğunu dərk etməyən uşaq, dəbdəbəni, mundirləri, məiyyəti və nəhayət, ona qışqıra-qışqıra haqqında bir xeyli şey demiş olduqları dahi adamı görmək üçün izdihamın arasından keçib gedir. Ona görə ki, o zaman hamı, bir neçə il ərzində ancaq elə çığır-bağır la onun haqqında danışırdılar. Bu ad bütün dünyanı ağzına almışdı, mən bu adı, necə deyirlər, ana südü ilə əmmişdim. Napoleon, iki addım aralı keçdiyi məqamda qəfildən mənim baxışıma fikir verdi; mən isə ağzadə pal-tarında idim, məni yaxşı geyindirirdilər. Bu izdihamın içində belə uşaq təkçə mən idim, özünüz razılaşın...

– Şübhəsiz, bu onu təəccübləndirməli idi və ona sübut edib ki, hamı çıxıb getməyib, zadəganlarla onların uşaqları da qalıblar.

– Məhz elədir, məhz elə! O, boyarları özünə tərəf cəlb etmək istəyirdi! O öz qartal baxışı ilə mənə nəzər salanda, gözlərim, görünür bu baxışa cavab olaraq parlamışdı “Voila un garçon bien eveille! Qui est ton pere?”¹ Mən həyəcədən az qala boğula-boğula ona dərhal cavab verdim: “Öz vətəninin çöllərində ölmüş general”. – “Le fils d’un boyard et d’un brave pardessus le marche! L’aime les boyards M’aimestu, petit?”² Cəld verilən bu suala mən cəld də cavab verdim: “Rus qəlbi hətta öz vətəninin düşməninə də dahi şəxsiyyəti fərqləndirməyi bacarır!” Yəni, əslində mənim hər fənmi bu cür demiş olduğum yadımda deyil... Mən uşaq idim... Lakin mənası yəqin ki, belə olmuşdur! Napoleon heyret etdi, o fikirləşib öz məiyyətinə dedi: “Bu uşağın qüruru mənim xoşuma gəlir! Lakin hərəgah rusların

hamısı bu körpə kimi düşünülərsə, onda...” Napoleon sözünü bitirməyib, saraya daxil oldu. Mən dərhal məiyyətdə qoşuldum, onların arxasınca yüyürdüm. Məiyyətin adamları mənim qarşımda aralanaraq mənə favorit kimi baxırdılar. Lakin bütün bunlar ancaq əni oldu... Təkçə burası yadımdadır ki, imperator birinci zala daxil olanda, qəflətən imperatriçə Yekaterinanın şəkli qarşısında ayaq saxladı, dalğın halda ona xeyli tamaşa edərək, nəhayət, dedi: “Bu dahi qadın idi!” – sonra yanından ötüb keçdi. İki gündən sonra məni sarayda da, Kremlə də artıq hamı tanıyırdı, özümə də “le petit boyard” deyirdilər. Mən evə ancaq gecələmək üçün gedirdim. Evdə az qala dəli olmaq dərəcəsinə gəlmişdilər. İki gün də keçəndən sonra Napoleonun kamer-pajı, hərbi səfərə davam gətirməyən baron de Bazankur öldü. Napoleon məni xatırladı; məni götürüb, məsələni izah etmədən, gətirdilər, on iki yaşında oğlan olan mərhumun mundirini mənə geyindirib yoxladılar, məni artıq mundirdə imperatorun yanına gətirəndə, o mənə baxıb başını tərpətdi, mənə elan etdilər ki, imperator mənə lütfkarlıq göstərib və mən əlahəzrətin kamer-pajı rütbəsinə intixab olunmuşam. Mən sevinirdim, doğrudan da, artıq çoxdan idi ki, ona qarşı qızğın rəğbət bəsləyirdim... Bundan başqa da, razılaşın ki, parlaq mundir uşaq üçün az şey deyil... Uzun və ensiz dal ətkələri olan tünd-yaşıl rəngli frakda gəzirdim, qızıl düymələr, zərli tikişləri olan qollarında qırmızı xəz haşiyələr, zərli tikilmiş hündür, dik, açıq yaxalıq, dal ətkələrdə tikmə naxış; ağ rəngli sığın dərisindən dar şalvar, ağ ipək jilet, ipək corablar, toqqalı başmaq... imperatorun at belində gəzintiye çıxdığı vaxtlar isə mən məiyyətdə iştirak edəndə, hündür çəkmələr geyirdim. Vəziyyət o qədər yaxşı deyildi, həm də hiss olunurdu ki, böyük fəlakətlər üz verəcək, buna baxmayaraq, etiketə imkan daxilində riayət olunurdu, həm də bu fəlakətlər nə qədər çox hiss edilirdisə, etiketə bir o qədər dəqiq riayət olunurdu.

Özünü lap itirmiş knyaz dodaqaltı dedi:

– Bəli, əlbəttə... sizin yazılarınız... fəvqəladə maraqlı olardı.

General, əlbəttə, hələ dünən Lebedevə söylədiyi şeyləri söyləyirdi; özü də, deməli ki, rəvan danışırdı, lakin bu aralıq yenə şübhəli halda əyri-əyri knyaza baxdı.

Qoça ikiqat iftixarla dilləndi:

– Mənim məqalələrim, mən məqalələr yazmalıyam?! Bu məni cəlb etmədi, maraqlandırmadı, knyaz! Hərəgah bilmək istəyirsinizsə,

¹ Nə zirek uşaqdır! Sənin atan kimdir?

² Boyar oğlu, özü də cəsarətli boyar! Mən boyarları sevirməm. Sən məni sevir sənmə, balaca?

mənim məqalələrim artıq yazılmışdır, lakin... onlar mənim püpitrdədir. Gözlərimə torpaq tökəndən sonra qoy, onda üzə çıxsınlar, özü də, heç şübhəsiz, başqa dillərə də tərcümə olunacaqdır, onların ədəbi ləyaqətinə görə deyil, yox, mənim, uşaq yaşlarımda, lakin şəxsən şahidi olduğum misilsiz böyük faktların əhəmiyyətinə görə tərcümə olunacaqdır; lakin daha yaxşı: mən uşaq olduğum üçün necə deyirlər, "dahi insanın" məhrəm yataq otağına girmişəm! Mən gecələr bu "fəlakətə düşər olmuş nəhəngin" iniltilərini eşitmişəm, o, uşağın qarşısında, vicdan əzabı çəkə-çəkə inildəməyə, ağlamaya bilmirdi, hərçənd mən artıq başa düşürdüm ki, onun iztirablarının səbəbi imperator Aleksandrın susması idi.

Knyaz çəkinə-çəkinə əlavə etdi:

– Bəs axı o... sülh haqqında təkliflər irəli sürən məktublar yazırdı...

– Onun məhz nə cür təkliflərlə məktub yazması əslində bizə məlum deyildir, lakin hər gün, hər saat yazırdı, məktubu məktub dalınca! Olduqca həyəcanlanırdı! Bir dəfə gecə, təklidə gözlərimdən yaş axa-axa onun yanına yüyürdüm (heyhat, mən onu sevirdim!), qışqıra-qışqıra ona dedim: "İmperator Aleksandrın üzr istəyin, siz üzr istəyin!" Yəni, əslində, mən belə deməli idim: "İmperator Aleksandrın barışın", lakin uşaq olduğum üçün öz fikrimi sadələşləklə ifadə etdim. Napoleon mənə cavab verdi: "Ey mənim balam! – İmperator otaqda var-gəl edirdi. – Ey mənim balam! – o vaxt mənim on yaşım olmasını o nə işə başa düşmürdü, hətta mənimlə söhbət etməyi xoşlayırdı. – Ey mənim balam, mən imperator Aleksandrın ayaqlarını öpməyə hazırım, amma ki, Prussiya kralına, amma ki, Avstriya imperatoruna yox, onlara qarşı əbədi nifrət bəsləyirəm, bir də ki... nəhayət... sənin siyasətdən heç başın çıxmır!" O elə bil birdən kiminlə danışdığını xatırlayıb susdu, lakin onun gözləri hələ xeyli vaxt qığılcım saçırdı. Yaxşı, mən bütün bu faktları təsvir etmiş olsam, – halbuki bundan daha əzəmətli faktların şahidi olmuşam, – indi onları çap edərsəm, bütün bu tənqidçilər, bütün bu ədəbiyyat şöhrətpərəstləri, bütün bu paxıllar, partiyalar və... Yox, müti bəndənizəm, mənə lazım deyil!

Knyaz azca susub yavaşdan cavab verdi:

– Partiyalar haqqında, siz, əlbəttə, ədalətli dediniz, sizinlə mən də şərikəm, baxın, mən də bu yaxınlarda Vaterloo vuruşu haqqında

Şarrasın kitabını oxumuşam. Kitab, görünür, ciddi əsərdir, mütəxəssislər də inandırır ki, bunu, əhvalatı fəvqəladə yaxşı bilən adam yazıb. Lakin hər səhifədə Napoleonun alçalmasına sevinc nidaları təzahür edir, özü də, hərgah Napoleonun, hətta başqa vuruş meydanlarında da heç bir istedad əlaməti təzahür etdirmədiyi fikri irəli sürülə bilsəydi, onda Şarras, deyəsən, buna olduqca sevinərdi; belə ciddi əsərlə bu cür münasibət işə yaxşı deyil, ona görə ki, bu, partiya ruhudur. Siz o zaman... imperatora qulluq edəndə çoxmu məşğul idiniz?..

General vəcdə gəlmişdi. Knyazın ciddi qeydi ilə sadəqəlbli danışığı onun etimadsızlığını tamamilə rəf elədi.

– Şarras! Heyhat, mən özüm qeyzlənmişdim. Mən elə o vaxt ona yazmışdım, lakin... Əslində, indi xatırlaya bilmirəm... Siz soruşursunuz ki, mən o vaxt qulluqda məşğul olurdummu? Yox, yox! Məni kamer-paj adlandırmışdılar, lakin bunu elə onda da ciddi hesab etmirdim. Bir də ki, Napoleon, bir az sonra rusları özünə yaxınlaşdırmaq cəhətdən bütün ümidini itirmişdi, buna görə, əlbəttə, mən də yadımdan çıxara bilirdi, o mənə özünə siyasətlə cəlb etmişdi, hərgah... Hərgah o mənə şəxsən xoşlamamış olsaydı, indi bunu cəsərlə deyirəm. Məni işə ona tərəf sövq edən qəlbim idi. Qulluq tələb olunmurdu: bəzən saraya gəlmək və... imperatoru gəzintilərdə at belində müşayiət etmək lazım idi. Vəssalam, bu qədər. Mən at belində çox gəzirdim. İmperator nahardan qabaq gəzintiyə yollanırdı, onun məiyyətində adətən Davu, mən, məmluk Rustan olurdu...

Knyaz birdən nə üçün özünü saxlaya bilməyib:

– Konstan, – dedi.

– Y-yox, o zaman Konstan yox idi, o vaxt Konstan məktubla... imperatriçə Jozefinanın yanına yollanmışdı; lakin onun yerinə iki nəfər çapar, bir neçə polşalı ulan... gedirdi, bu da bütün məiyyət, əlbəttə, generallardan və marşallardan savayı; Napoleon onları özü ilə ətraf yerləri birlikdə gözdən keçirmək üçün, qoşunların dayandıqları yerlərə baxmaq və məsləhətləşmək üçün aparırdı... Onun yanında, indi də yadımdadır ki, hamıdan tez-tez Davu olurdu, zırpı, kök, gözüne çəsmək taxan soyuqqanlı bir adam idi: əcaib baxışları var idi. İmperator hamıdan çox onunla məsləhətləşirdi. İmperator onun fikirlərini qiymətləndirirdi. Yadımdadır, onlar artıq bir neçə gün idi məsləhətləşirdilər; Davu səhər də gəlirdi, axşam da, hətta tez-tez mübahisə edirdilər. Nəhayət, Napoleon bir növ razılışmağa başladı.

Onlar kabinetdə ikilikdə idilər, mən üçüncü idim, onlar mənə, demək olar, görmüdürlər. Birdən Napoleonun nəzəri təsadüfən mənə sataşdı, onun gözlərindən gördüm ki, ağlına qərribə bir fikir gəlib. O qəfil-dən mənə dedi: “Uşaq! Sən necə bilirsen, hərgah mən pravoslav dinini qəbul etsəm və sizin kölələrinizi azad etsəm, ruslar mənə arxamca gedərlər, yoxsa yox?” Mən qeyzlə qışqırdım: “Heç vaxt!” Napoleon donub qaldı. O dedi: “Bu uşağın vətənpərvərlik duyğusu ilə parlayan gözlərində mən bütün rus xalqının rəyini oxudum. Kifayətdir, Davu! Bütün bunlar xam xəyaldır! Ayrı layihənizi şərh edin”.

Knyaz, görünür, maraqlanaraq dedi:

– Bəli, lakin bu layihə də qüvvətli fikir idi! Demək, siz bu layihəni Davuya aid edirsiniz?

– Onlar hər halda birlikdə məsləhətləşirdilər. Əlbəttə, fikir Napoleonun fikri idi, qartal fikri idi, lakin başqa layihə də mənəli idi... Bu, həmin məşhur “Conseil du lion”¹ idi. Napoleonun özü Davunun bu məsləhətini belə adlandırmışdır. Bu layihə ondan ibarət idi ki, bütün qoşunlarla birlikdə Kremldə bağlanıb qalsınlar, baraklar qursunlar, istehkamlar qazsınlar, topları düzsünlər; nə qədər mümkündürsə çox at öldürüb ətini duzlasınlar; nə qədər mümkündürsə çox taxıl tapıb, qarət etsinlər, yazda qədər qışlasınlar; baharda isə rusların arasından keçib getsinlər. Bu layihə Napoleonu olduqca maraqlandırmışdı. Biz hər gün Kreml divarlarının ətrafında da at belində dövrə vururduq, haranı uçurtmaq, harada tikili qurmaq barədə, harada səhra istehkamu, harada bürclər təşkil etmək haqqında göstərişlər verirdi, – baxış, sürət, zərbə! Nəhayət, hər şey həll edildi: Davu sonuncu qərar üçün təkid edirdi. Onlar yenə tək idilər, mən üçüncü idim. Napoleon əllərini çarpazlayıb, otaqda yenə var-gəl edirdi. Mən gözümü onun üzündən çəkə bilmirdim, qəlbim çırpınırdı. Davu: “Mən gedirəm”, – dedi. “Hara?” – deyə Napoleon soruşdu. Davu: “Atlari duzlamağa”, dedi. Napoleon diksindi, tale həll olunurdu. İmperator birdən mənə dedi: “Bala! Bizim fikrimiz haqqında sən nə düşünürsən?” Əlbəttə, dahiyənə idraka malik adam son dəqiqədə, ya bəxt olsunmu, yoxsa olmasın, – deyə püşkə necə əl atırsa, o da məndən bu cür soruşurdu. Mən Napoleona deyil, Davuya müraciət edərək, sanki ilhama gəlib dedim: “General, dabanlarınızı tüpürçəkleyib əkilin!” Layihə alt-üst

¹ “Aslanın məsləhəti”

oldu. Davu çiyinlərini çəkib, qapıdan çıxanda pıçıltı ilə dedi: “Bah! Il devient superstitieux”¹ ertəsi gün üçün səfər elan edildi.

Knyaz lap yavaşdan dedi:

– Hərgah bütün bunlar elə bu cür olubsa... bütün bunlar olduqca maraqlıdır, – knyaz tələsik sözünü düzəltmək istəyərək əlavə etdi: – Yəni, mən demək istəyirəm...

Öz hekayətindən misilsiz dərəcədə vəcdə gələn general:

– Heyhat, knyaz! – deyə səsləndi, qoca elə vəcdə gəlmişdi ki, ola bilsin, hətta ən ifrat ehtiyatsızlıq qarşısında da özünü saxlaya bilməyəcəkdi, – siz deyirsiniz “Bütün bunlar olub!” Lakin bundan artıq olub, sizi inandırırım ki, bundan xeyli artıq olub! Bütün bunlar ancaq cüzi faktlardır. Lakin təkrar edirəm, bu böyük şəxsiyyətin gecələr axıtdığı göz yaşları və iniltələrinin şahidi olmuşam, halbuki bunu məndən savayı heç kəs görməyib. Orası doğrudur ki, axır vaxtlar o daha ağlamırdı, gözyaşı axıtmırdı, hərdənbir ancaq inildəyirdi, lakin onun sifətinə getdikcə elə bil ki, qəlizləşən zülmət çökürdü. Sanki əbədiyyət onun başı üzərinə öz məşum qanadını gəirirdi. Bəzən gecələr, biz saatlarla tək, dinməz otururduq – məmluk Rustan hərdənbir qonşu otaqda xoruldıyırdı; bu adam çox bərk yatırdı. Napoleon onun haqqında deyirdi: “Buna baxmayaraq, o mənə və xanədanə sədaqət-lidir”. Bir dəfə mənə çox ağır gəldi, mütəəssir oldum, birdən o yaşaran gözlərini gördü, o mənə baxıb rıqqətə gəldi. “Sənin mənə rəhm-in gəlir! – deyə qışqırdı, – sən, balaca uşaq mənə acıyırsan, hələ bəlkə başqa bir uşağın – mənə oğlumun da mənə rəhmi gələr, le roi de Rome², qalan adamların hamısı, hamısı mənə nifrət edir, qar-daşlarım isə bəd ayaqda mənə birinci olaraq satarlar!” Mən hönkürüb özümü onun üstünə atdım; bu dəm o da tab gətirmədi; biz qucaqlaş-dıq; bizim göz yaşlarımız bir-birinə qarışdı. Mən hönkürə-hönkürə ona dedim: “Yazın, imperatriçə Jozefinaya məktub yazın!” Napoleon diksindi, fikirləşib mənə dedi: “Sən mənə üçüncü qəlbi, mənə sevən qəlbi xatırlatdın. Sənə minnətdaram, mənə dostum!” Elə ora-daca əyləşib ertəsi gün Konstanla göndərilən həmin məktubu yazdı.

Knyaz dedi:

– Siz gözəl hərəkət etmişiniz, kinli fikirlər arasında siz onun qəlbində xeyirxah duyğular oyadıbsınız.

¹ Ba! O xurafatçı olur!

² Roma kralı

General vəcdlə qışqıraraq:

– Məhz elədir, knyaz, siz bunu necə də gözəl, öz qəlbinizə uyğun olaraq izah edirsiniz! – dedi, həm də qeribədir, onun gözələrində həqiqi gözyaşı parladı. – Hə, knyaz, hə, bu özəmətli bir mənərə idi? Həm də bilirsinizmi, mən az qalmışdı onun arxasınca Parisə gedim, əlbəttə, onun “sürgün olduğu qızmar adada” məhrumiyyətə birgə qatlaşdıq, lakin heyhat! Bizim talelərimiz birləşmədi! Biz ayrıldıq: o, qızmar adaya yollandı, yəqin, dəhşətli qəm-qüsse dəqiqələrində, ola bilsin, heç olmazsa birçə dəfə zavallı uşağın, Moskvada onu qucaqlayıb bağışlayan uşağın göz yaşlarını xatırlamışdır. Məni isə kadet korpusuna göndərdilər, burada təkcə qaba və sərt hərbi təlim keçir, yoldaşlarının kobudluğuna dözməli olurdum, bir də... Heyhat! Hər şey alt-üst oldu! O, geri çəkildikləri gün mənə dedi: “Mən səni ananın əlindən alıb, özümlə aparmıram! Lakin sənün üçün bir şey etmək istərdim”. İmperator atın belinə qalxırdı. Mən çəkine-çəkine ona dedim: “Siz mənim bacımın albomuna, xatirə olaraq bir şey yazın”. Ona görə çəkinirdim ki, o çox qəmli və məyus idi. İmperator qayıtdı, qələm istədi, albomu götürdü. O, əlində qələm məndən soruşdu: “Sənün bacımın neçə yaşı var?” Mən cavab verdim: “Üç yaşındadır”. “Petite fille alors”¹.

İmperator alboma bunu yazdı: “Ne mentez jamais! Napoleon, votre ami sincere”².

Belə bir dəqiqədə, bu cür məsləhət, razılışın, knyaz!

– Bəli, bu, əlamətdardır.

– Zərli çərçivəyə salınmış bu vərəqə, şüşə altında, mənim bacımın qonaq otağında, ən gözəçarpan bir yerdə bütün ömrü boyu, öləne qədər asılmışdı; bacım doğum vaxtı öldü; indi onun, yazının harada olduğunu bilmirəm... Lakin... Ah, pərvədigara! Saat iki oldu! Sizi nə qədər məəttəl elədim, knyaz! Bu heç bağışlanası hərəkət deyil.

General stuldan qalxdı.

Knyaz mızıldadı:

– Yox, əksinə! Məni elə əyləndirdiniz ki... Nəhayət... bu olduqca maraqlı idi. Sizə son dərəcə minnətdaram!

General knyazın əlini yenə az qala ağrındaca sıxaraq, parlayan gözələrini nüfuzedicə nəzərdə knyaza zilləyib:

– Knyaz! – dedi, elə bil ki, özü birdən-birə ayılıraq, hansı qəfil fikirdənsə heyretə gəlmiş kimi, – knyaz! – deyə səsləndi. – Siz o qədər xeyirxah, o qədər sadəilsiniz ki, hətta bəzən sizə rəhmim gəlir. Sizə rıqqətlə baxıram: Allah sizə həmişə kömək olsun! Qoy sizin həyatınız məhəbbət... ələmində başlanıb çiçəklənsin. Mənim isə həyatım qurtarıb, başa çatıb! Bağışlayın məni, bağışlayın!

Qoca üzünü əlləri ilə tutub cəld çıxdı. Onun həyəcanlarının səmimiyyətinə knyaz şübhə edə bilməzdi. Knyaz bunu da başa düşürdü ki, qoca otaqdan çıxarkən öz müvəffəqiyyətindən rıqqətə gəlmişdi; lakin o hiss edirdi ki, general elə yalançılarıdır ki, belələri ehtirasla və hətta coşqunluqla yalan danışirlər, lakin özlərinin vəcdə gəldikləri ən yüksək nöqtədə hər halda özlərindən şübhələnilirlər, düşünürlər ki, axı onlara inanmırlar, heç inana da bilməzlər. Qoca özünün indiki vəziyyətində özünə gəlib, misilsiz dərəcədə xəcalət çəkə bilirdi, knyazın ona hədsiz şəfqət göstərməsindən şübhələnilib özünü təhqir olunmuş hesab edə bilirdi. “Onu belə bir ilham dərəcəsinə çatdırmaq, pis hərəkət etməmişəmmi?” – deyə knyaz təşvişə düşdü, birdən özünü saxlaya bilməyib, təqribən on dəqiqə saqqıltı ilə güldü. Knyaz bu cür gülüşünə görə özünü məzəmmət etmək istədi, lakin dərhal başa düşdü ki, məzəmmət üçün heç bir əsas yoxdur, ona görə ki, onun generala son dərəcə yazığı gəlirdi.

Onun duyğusu doğru çıxmışdı. Həmin axşam knyaz qısa, lakin qətiyyətlə yazılmış əcaib bir kağız aldı. General ona xəbərdarlıq edirdi ki, o, knyazla da əlaqəsini əbədi olaraq kəsir, ona hörmət edir və minnətdardır, lakin “onsuz da bədbəxt bir adamın ləyaqətini alçaldan şəfqət duyğusunu, şəfqət əlamətini” ondan da qəbul edə bilməz. Qocanın Nina Aleksandrovnanın yanında qapanıb qalmasını knyaz eşidəndə, demək olar, arxayınlaşmışdı. Lakin biz artıq gördük ki, general Lizaveta Prokofyevnagildə də nə isə bir əngəl çıxarmışdı. Biz burada təfəsilatlı məlumat verə bilməyəcəyik, lakin qısa olaraq qeyd edək ki, görüşün mahiyyəti bundan ibarət idi ki, general Lizaveta Prokofyevnanı qorxutmuşdu, Qanya haqqındakı acı eyhamlarla onu hiddətləndirib lap özündən çıxartmışdı. Generalı oradan rüsvayçılıqla çıxarıb yola salmışdılar. Onun təşvişli gecə keçirib, səhərçağı narazı olmasının səbəbi də bu idi: qocanın başına birdəfəlik hava gəlmişdi, o, az qala divanə kimi küçəyə qaçmışdı.

Kolya məsələni hələ də əməlli-başlı dərk edə bilməyərək, hətta özünü ciddi göstərməklə işi aydınlaşdırmaq istəyirdi.

¹ Hələ lap balaca qızıdır.

² Heç vaxt yalan danışmayın! Napoleon, sizin səmimi dostunuzdur (*frans.*).

Oğlan dedi:

– Yaxşı, general, indi biz hara pənah aparacağıq, siz necə düşürsünüz? Knyazın yanına getmək istəmirsiniz, Lebedevlə savaşıbsınız, pulunuz yoxdur, məndə heç vaxt pul olmur: indi budur, elimiz hər yerdən üzüldü, küçənin ortasında qalmışıq; hər şey boş çıxdı.

General mızıldadı:

– Boşa çıxmaqdan, qoşa çıxmaq yaxşıdır; mən bu... qaravəlli ilə... qırx dördüncüdə... Min... səkkiz yüz... qırx dördüncü ildə... zabitlər cəmiyyətini vəcdə götürmüşdim, bəli!.. Yadımda deyil... heyhat, yadıma salma, yadıma salma! “Hanı mənim gəncliyim, hanı mənim təvəzül günlərim!” Necə qışqırdı... qışqıran kim idi, Kolya?

– Bu, Qoqolun “Ölü canlar” əsərindədir, ata, – deyə Kolya cavab verib, qorxa-qorxa atasına çəpəki nəzər saldı.

– Ölü canlar! Hə, bildim, ölümlər! Məni dəfn edəndə qəbrimin üzərində bu sözləri yazarsan: “Burada ölü can yatır!”

“Məni rüsvayçılıq təqib edir!”

– Bunu kim deyib, Kolya?

– Bilmirəm, ata.

General küçədə ayaq saxlayıb, qeyzlə bağırdı:

– Yeropeqov olmayıb! Yeroşka Yeropeqov!.. – Bunu da oğlum deyir, doğma oğlum! Yeropeqov, on bir ay mənə qardaşımı əvəz etmiş bir adam, uğrunda mənim duələ... Bizim kapitanımız knyaz Viqoretiski şərab arxasında ona deyirdi: “Qrişa, sən bir mənə də görüm, öz Annanı haradan alıbsan?” – “Mənim vətənimin meydanlarında, budur aldığım yer!” Mən qışqırdım: “Bravo, Qrişa!” Bax, elə bu an duel əhvalatı çıxdı, sonra da Mariya Petrovna Su... Sutugina ilə... nikahlandı, özünü də döyüş meydanlarında öldürdülər... Güllə mənim döşümdəki ordenə dəydi, sıçrayaraq düz onun alınına girdi. “Əbədən unutmaram!” – deyə qışqırıb, yerə sərildi. Mən... mən namusla qulluq etmişəm, Kolya; mən nəcabətlə qulluq etmişəm, lakin rüsvayçılıq, “məni rüsvayçılıq təqib edir!” Səninlə Nina mənim qəbrimi ziyarət etməyə gələrsiniz,.. “Zavallı Nina!” Mən əvvəllər onu belə adlandırırdım, Kolya, çoxdan, hələ əvvəl vaxtlar, o məni elə sevirdi ki... Nina, Nina! Mən sənin müqəddəratını nə kökə saldım!

Məni nəyə görə sevməlisən, ay səbirli məxluq! Sənin ananın qəlbi mələk qəlbidir, Kolya, eşidirsənmi, mələk!

– Mən bunu bilirəm, ata. Ata, mənim əzizim, qayıdın evə, ananın yanına! O bizim arxamızca qaçırdı! Nə oldu, siz niyə dayandınız? Guya ki, başa düşürsünüz... Axı siz niyə ağlayırsınız?

Kolyanın özü ağlaya-ağlaya atasının əlini öpürdü.

– Sən mənim əlimi öpürsən, mənim!

– Hə hə, sizin. Axı burda təəccüblü nə varmış? Axı bu nədir, siz niyə küçənin ortasında hönkürürsünüz, hələ özü də generaldır, hərbi adamdır, di yaxşı, gedək!

– Bir halda ki, sən rüsvay olmuş adama qarşı ehtiram edirsən, – bəli! Rüsvay olmuş qocaya, öz atana... hörmət göstərirsən, Allah sənə kömək olsun, əziz uşaq... Gün o gün olsun ki, sənin də elə bu cür oğlun olsun... le roi de Rome... Aman, “Lənət bu evə, lənət!”

Kolya birdən qızıqıb özündən çıxdı:

– Canım, bu nədir, bu nə həngəmədir?! Bir deyin görək nə olub? Siz nə üçün indi evə qayıtmaq istəmirsiniz? Sizə nə olub, dəli olubsunuz?

– Mən izah edərdəm, mən səni başa salaram... mən sənə hər şeyi söyləyərdəm; qışqırma, eşidən olar... le roi de Rome... Aman, ürəyim bulanır, kədərlənirəm!

Nənəcan, haradadır sənin qəbrin!

Bunu kim deyib, Kolya?

– Bilmirəm, bilmirəm, kim deyib! Bu saat gedək evə, elə bu saat! Hərgah lazımdırsa, mən Qanyanı... əngəzləyərdəm... Əşi, siz yenə hara gedirsiniz?

Lakin general onu yaxınlıqdakı bir evin artırmasına sarı çəkirdi.

– Siz hara gedirsiniz? O yad adamların artırmasıdır.

General artırmada əyləşdi, Kolyanın əlindən tutaraq hey özünə tərəf çəkirdi.

Qoca burunun altında deyirdi:

– Əyil, əyil! Mən sənə hər şeyi söyləyəcəyəm... Biabırçılıqdır... əyil... qulağını bəri tut, qulağını, mən sənin qulağına deyəcəyəm... Son dərəcə qorxmuş Kolya:

Son dərəcə qorxmuş Kolya:

– Əşi siz nə edirsiniz! – dedi, buna baxmayaraq, qulağını yaxın tutdu.

Sanki bütün vücudu titrəməkdə olan general pıçıldadı:

– Le roi de Rome...

– Necə?.. Əşi, nə yapışıbsınız bu “le roi de Rome”dən?.. Nə?

“Öz uşağının” çiyindən getdikcə daha möhkəm yapışan general yenə pıçıldadı:

– Mən... mən... mən... istəyirəm... mən sənə... hər şeyi, Mariya, Mariya... Petrovna Su-su-su...

Kolya dartınıb qalxdı, özü generalın çiyindən yapışıb, dəli kimi onun üzünə baxmağa başladı. Qoca şilə kimi qızardı, dodaqları göyərdi, sifətində hələ də xəfif ürpeşmə vardı. Qoca birdən əyildi, ehmallica Kolyanın qucağına düşdü.

İşin nə yerdə olduğunu, nəhayət, başa düşən Kolya bütün küçəyə bağırdı:

– İflic!

V

Doğrusu budur ki, Varvara Ardalionovna qardaşı ilə söhbət vaxtı knyazın Aqlaya ilə nikahlanması haqqındakı məlumatlarının dəqiqliyini bir qədər şişirirdi. Ola bilsin, bu qadın, gözüaçıq bir arvad kimi yaxın gələcəkdə baş verməli olan əhvalatı irəlincdən duymuşdu, ola bilsin, tüstü kimi havaya sovrulmuş xam xəyalından məyus olaraq (doğrusu, bu xəyala o özü də inanmırdı), qadın, bir insan kimi bəd-bəxtliyi şişirirdi, beləliklə də, əslində səmimi surətdə və şəfqət duyğusu ilə sevdiyi qardaşının qəlbinə daha çox zəhər yeritmək nəşəsindən zövq alırdı. Lakin hər halda o, öz rəfiqələrindən, Yepançinlərdən dəqiq məlumat əldə edə bilməmişdi; onlar ancaq eyhamla danışıq, dinmir, sözlərini tamamlamır, bəzi halda işarələr edirdilər. Hələ bəlkə də, Aqlayanın bacıları qəsdən ağızlarından bir söz qaçırmışdılar ki, özləri Varvara Ardalionovnadən bir şey öyrənsinlər; nəhayət, o da ola bilərdi ki, lap elə uşaqlıqdan rəfiqələri olan Varvaranı bir qədər ələ salmaqla bir qadın kimi zövq almaqdan imtina etmək istəmirdilər: axı bu qədər vaxt ərzində Varvaranın niyyətlərinin heç olmasa cüzi bir hissəsini de olsa başa düşməyə bilməzdilər.

Digər tərəfdən, knyaz da Lebedevlə söhbətində, ona deyəndə ki, heç bir məlumat vermə bilməyəcək və onun həyatında qətiyyətlə heç bir təbəddülət əmələ gəlməyib, tamamilə haqlı olmasına baxma-

yaraq, mümkündür ki, o da yanırdı. Əslində, hamıda sanki çox qəribə fikir yaranmışdı: heç bir şey olmamışdı, sanki eyni zamanda da çox şey olmuşdu. Varvara Ardalionovna əslində öz düzgün qadın instinkti ilə elə sonuncu cəhəti başa düşmüşdü.

Bəs bununla belə, necə olmuşdu ki, Yepançinlərgildə birdən hamı razılığa, bir fikrə gəlmişdi ki, Aqlaya nə isə bütünlüklə dəyişib, həm də onun taleyi həll olunur, – bunu əməlli-başlı şərh etmək çox çətin-dir. Lakin hamının beynində bu fikir birədi yaranan kimi elə o saat hamı birədi bu qənaətə gəldi ki, hamı bunu çoxdan başa düşmüş və bunu aydın şəkildə irəlincdən dərk etmişdi; hər şey hələ “yoxsul rıtsardan”, hətta bundan da əvvəl aydın idi, ancaq onda bu cür mənasız şeyə inanmaq istəmirdilər. Bacılar belə iddia edirdilər; əlbəttə, Lizaveta Prokofyevna da hamıdan qabaq hər şeyi irəlincdən görmüşdü və bilirdi, həm də çoxdan onun “ürəyi ağrıyırdı”, lakin – çoxdan idimi, çoxdan deyildimi, – indi knyazın haqqında düşünmək onun heç də ürəyindən deyildi, əslində ona görə ki, arvadı çaşdırırdı. Burada təxirsiz olaraq həll edilməli bir məsələ mövcud idi; lakin onu nəinki həll etmək olmazdı, binəva Lizaveta Prokofyevna, hətta məsələni də nə qədər çalışırdısa, öz qarşısına tam aydın şəkildə qoya bilmirdi. Məsələ çətin idi: “Knyaz yaxşıdır mı, yoxsa yaxşı deyil? Bütün bunlar yaxşıdır, yoxsa yaxşı deyil? Hərgah yaxşı deyilsə, (bu şübhəsizdir), onda məhz nə cəhətdən yaxşı deyil? Yox, hərgah, ola bilsin, yaxşıdırsa (bu da mümkün olan şeydir), onda yenə də bəs nə cəhətdən yaxşıdır?” Ailə başçısı İvan Fyodoroviç özü, əlbəttə ki, hər şeydən qabaq heyrtlənmişdi, lakin sonra qəfildən etiraf etdi ki, axı “vallah, bütün bu müddət ərzində onun da gözüne nə isə belə bir şey görünürdü, nəgəhan və qəfildən sanki gözüme görünür, xəyalıma gəlirdi!” Ailə başçısı, arvadının zəhmli baxışından qorxub dərhal susdu, lakin o, səhərçağı susmuşdu, axşam isə arvadı ilə təklikdə, özü də yenə danışmağa məcbur olaraq birdən və sanki xüsusi bir gümrəhliklə bir neçə gözəlilməz fikir söylədi: “Axı əslində nə varmış?..” (Sükut.) “Əlbəttə, bütün bunlar çox əcaibdir, hərgah doğrudursa, həm də mübahisə etmirəm, lakin...” (Yenə dinmədi.) “Digər tərəfdən isə, məsələyə düzgün nəzərlə baxsaq, onda, knyaz axı vallah-billah, son dərəcə gözəl oğlandır və... bir də... bir də – lap elə, nəhayət, adı var, bizim nəslə məxsus ad, bütün bunlar gözə çarpacaq, necə deyərlər, kübar cəmiyyətin nəzərində, tənəzzül etmiş olan nəsil adı-

nın qorunması, yəni bu nöqteyi-nəzərdən baxanda, yəni ona görə... əlbəttə, kübar cəmiyyət; kübar cəmiyyət, kübar cəmiyyətdir; buna baxmayaraq, knyaz da sərvətsiz deyildir, hətta müəyyən dərəcədə də olsa sərvəti var. Onun varı... və... bir də... (Bir xeyli susdu, lap çaşbaş qaldı.) Lizaveta Prokofyevna ərini dinləyib lap özündən çıxdı.

Onun fikrincə, baş vermiş bütün əhvalat “bağışlanmaz və hətta cinayətkarcasına cəfəngiyat idi, fantastik bir əhvalat, sarsaq və şövqsüz bir mənzərə idi!” Hər şeydən əvvəl burası var ki, “bu miskin knyaz – xəstə gicbəsərdir, ikincisi – axmaqdır, nə kübar cəmiyyətlə tanışdır, nə də kübar cəmiyyətdə mövqeyi var; onu kimə göstərə bilərsiniz, ona harada yer verərsən? Nə isə heç yolverilməz bir demokratdır, hətta kiçik bir rütbəsi də yoxdur və... bir də... Belokonskaya buna nə deyəcək? Bir də ki, axı biz Aqlaya üçün beləmi, bu cür mü bir ər təsəvvür edirdik, belə adamımı zənn edirdik?” Sonuncu dəlil, əlbəttə, ən başlıcası idi. Ananın qəlbi bu cür fikirdən titrəyirdi, ürəyi qan ağlayırdı, gözyaşı axıdırdı, buna baxmayaraq, onun bu qəlbinin daxilində eyni zamanda nə isə bir şey qımıldanırdı da, bu şey ona deyirdi: “Bəs knyaz nəyə görə sizin istədiyiniz kimi adam deyil?” Öz qəlbinin elə bu etirazları Lizaveta Prokofyevna üçün hər şeydən artıq başağrıdan məsələ idi.

Knyaz haqqındakı fikir Aqlayanın bacılarının nədənsə xoşlarına gəlmişdi; hətta çox da qərribə və təəccüblü görünmürdü; müxtəsər, onlar qəflətən, hətta tamamilə knyazın tərəfinə keçə bilərdilər. Lakin onların ikisi də qərara gəlmişdilər ki, deməsinlər. Ailədə birdəfəlik belə bir cəhəti hamı aydın başa düşmüşdü: görürdün, ümumi və mübahisəli bir ailə məsələsində Lizaveta Prokofyevnanın etirazları, mənfi münasibəti bəzən güclənir, artdıqca artırdı, bu isə hamı üçün müəyyən işarə idi, yəni bu o demək idi ki, qarı, ola bilsin, artıq bu məsələ ilə razılaşmaq istəyir. Lakin Aleksandra İvanovna, lap da susa bilməzdi. Anacığaz onu çoxdan özünə məsləhətçi intixab etmişdi, buna görə də onu hər dəqiqə çağırıb, qızın rəyini tələb edirdi, başlıca olaraq ondan yadında qalan şeyləri soruşurdu: “Bütün bunlar necə baş vermişdi? Nə üçün bunu heç kəs görmədi? Nə üçün onda deyib danışmırdılar? Bu mənhus “yoxsul rıtsar” o vaxt nə demək idi? Nədən ötrü təkçə o, Lizaveta Prokofyevna hər şeyin qayğısına qalmağa, hər şeyi görüb irəlindən başa düşməyə məruz qaldığı halda, qalanların hamısı ancaq maymaqlıq etməlidir?” və

sairə və sairə. Aleksandra İvanovna əvvəlcə ehtiyatla hərəkət edib ancaq bunu dedi ki, atamızın irəli sürdüyü ideya, yəni Yepançinlərin qızlarından biri üçün knyaz Mışkinin intixab edilməsi kübar cəmiyyət nəzərində olduqca qənaətbəxş görünə bilər, bunu çox düzgün hesab edərlər. Aleksandra yavaş-yavaş qızışaraq, hətta bunu da əlavə etdi ki, knyaz heç də “axmaq” deyil və heç vaxt axmaq olmayıb, o ki, qaldı nüfuza, – axı hələ Allah bilir bizim Rusiyada bir neçə ildən sonra ləyaqətli adamın nüfuzu nədən ibarət olacaq: əvvəlki icbari qulluq müvəffəqiyyətlərindənmi, yoxsa ayrı bir şeydən? Bütün sözlərin müqabilində anacığaz dərhal kəskin olaraq dedi ki, Aleksandra “azaddüşüncəlidir və bütün bunlar onların lənətə gəlmiş qadın məsələsidir”. Sonra yarım saat keçmiş şəhərə yollandı, oradan da, elə bil ki, bu zaman qəsdən Peterburqda olan Belokonskayanı görmək üçün “Kamennı ostrov”a yol aldı; bir də ki, Belokonskaya bir az sonra geri qayıdacaqdı. Belokonskaya Aqlayanın xaç anası idi.

Belokonskaya “qarı” Lizaveta Prokofyevnanın iztirabla və ümid-sizcəsinə söylədiyi əhvalatı dinləyərək, müvazinətini itirmiş ailə anasının axıtdığı göz yaşlarından heç də müttəəssir olmadı, hətta ona kinayə ilə baxdı. Bu qadın, dəhşətli müstəbid, zalım idi, hətta ən qədim dostunu da özünə bərabər adam hesab etmirdi; Lizaveta Prokofyevnaya isə otuz beş il bundan əvvəl necə baxırdısa, indi də lap elə o cür, öz protégəsi¹ kimi baxırdı, buna görə də general arvadının tünd xasiyyəti və özünü sərbəst aparması Belokonskayanın heç xoşuna gəlmirdi. Yeri gəlmişkən, Belokonskaya fikir verib gördü ki, “deyərsən onların bütün ailəsi həmişəki kimi yenə də çox qabağa qaçılar, milçəkədən fil törədiblər; arvadın söylədiklərinə çox diqqətlə qulaq asdı, amma onların ailəsində, doğrudan da, ciddi bir əhvalat baş vermiş olmasına inanmadı; yaxşı olmazdımı ki, hələ araya bir şey çıxana kimi gözləsinlər, onun fikrincə knyaz xəstədir, amma nəcib bir cavandır, özü də əcaibdir, həddən artıq vecsiz adamdır. Hər şeydən pisi budur ki, açıq-aşkar aşna saxlayır”. Lizaveta Prokofyevna çox yaxşı başa düşdü ki, Belokonskaya özünün zəmanət vermiş olduğu Yevgeni Pavloviçin uğursuzluğundan bir az acıqlanmışdır. Qadın öz evinə, Pavlovskaya, daha artıq əsəbi halda qayıtdı, elə o saat hamı öz payını aldı, başlıca olaraq ona görə ki, “dəli olublar”, heç

¹ Havadarı olan adam

kəsin işi qətiyyənlə bu cür aparılmır, təkcə onlarda belədir; “niyə tələsib əl-ayağa düşdünüz? Nə çıxdı? Mən nə qədər fikir verirəmsə, heç də o qənaətə gələ bilmirəm ki, doğrudan da bir şey baş verib! Dayanın, hələ baş verəcək! Nə olsun ki, İvan Fyodoroviçin gözüne nə isə görünüb, axı milçəkəndən ki fil qayıрмаq olmaz?” və sairə və sairə.

Demək, belə çıxırdı ki, sakitləşmək lazımdır, soyuqqanlılıqla baxıb gözləmək lazımdır. Lakin heyhat, sakitlik heç on dəqiqə də davam edə bilmədi. Soyuqqanlılığa ilk zərbə, anacığazın “Kamenni ostrov”da olduğu vaxt baş vermiş əhvalat haqqındakı məlumatla endirildi (bir gün əvvəl, knyaz Yepançinlərgilə saat onda gəlmək əvəzinə, gecə saat birdə gəlmişdi, Lizaveta Prokofyevna isə şəhərə ertəsi gün səhərçağı yollanmışdı. Ananın səbirsizliklə verdiyi suallara bacılar olduqca müfəssəl cavab verirdilər, həm də, əvvələn, “gərək ki, onsuz burada heç bir əhvalat baş verməmişdi”, knyaz gəlmişdisə də, Aqlaya bir xeyli vaxt, yarım saat üzə çıxmadı, sonra gəldi, özü də gələn kimi knyaza şahmat oynamağı təklif etdi, knyaz isə heç şahmat oynamağı da əməlli bacarmır; Aqlaya onu əlüstü məğlub etdi; kefi lap açıldı, knyazı bacarıqsızlığına görə o ki var, utandırdı, onu yamanca lağa qoyub gülürdü, belə ki, knyaza baxanda adamın yazığı gəlirdi. Sonra da kart oynamağı təklif etdi. Lakin bunda məsələ tərsinə oldu; kart oynamaqda knyaz çox güclü çıxdı, lap... lap professor kimi; məhərtlə oynayırdı; Aqlaya biclik də edirdi, kartları dəyişirdi də, onun gözləri qarşısında oğurluq da edirdi, ancaq yenə də hər dəfə, knyaz udurdu, düz beş dəfə dalbadal. Aqlaya lap cin atına minmişdi, hətta lap özündən çıxmışdı; knyaza elə acı, elə qaba sözlər dedi ki, knyaz gülməyinə də ara verdi; Aqlaya, nəhayət, ona dedi ki, “nə qədər ki, knyaz bu otaqda əyləşib, o buraya ayaq da basmayacaq, həm də baş vermiş bütün əhvalatlardan sonra onların evinə gəlməsi, knyaz tərəfindən vicdansızlıqdır, özü də ki, gecələr, saat birə işləyəndə. Sonra qapını çırpıb çıxdı. Qızların bütün təşəllülərinə baxmayaraq, knyaz matəmə batmış halda getdi. Qəfil, knyaz gedəndən on beş dəqiqə sonra Aqlaya yuxarıdan eyvana yüyürdü, özü də elə tələsik yüyürmüşdü ki, heç gözlərini də silməmişdi, gözləri isə yaşarmışdı; ona görə yüyürmüşdü ki, Kolya gəlib, özü ilə kirpi gətirmişdi. Onların hamısı kirpiyə baxmağa başladılar, onların verdiyi sualın cavabında Kolya izah elədi ki, kirpi onun deyil, özü də indi yoldaşı ilə birlikdə, başqa bir gimnaziya tələbəsi Kostya Lebedevlə gedir;

– o, küçədə dayanıb gözləyir, içəri gəlməyə utanır, ona görə ki, əlində balta var; dedi ki, kirpini də, baltanı da onlar bu saat qabaqlarına çıxan bir kəndlidən satın alıblar. Kəndli kirpini satırdı, bunun üçün ona əlli qəpik verdik, baltanı isə onlar özləri kəndlini dilə tutdular ki, satsın, ona görə ki, yerinə düşmüşdü, həm də çox yaxşı baltadır. Bu demə Aqlaya Kolyanın yaxasından yapışıb, əl çəkmədi ki, Kolya bu saat kirpini ona satsın, qız lap özündən çıxırdı, hətta Kolyaya “mənim əzizim” dedi. Kolya xeyli vaxt razılaşmırdı, lakin, nəhayət, dözməyib, Kostya Lebedevi çağırdı; o, içəri girəndə əlində, doğrudan da, balta var idi, özü də yaman utandı. Lakin bu aralıq məlum oldu ki, kirpi heç də onların deyil, naməlum üçüncü bir oğlandır, Petrovundur; Petrov onların ikisinə də pul veribmiş ki, hansı dördüncü oğlandan isə onun üçün Şlosserin “Tarix”ini alsınlar; haman oğlan isə pula ehtiyacı olduğu üçün bu kitabı əlverişli qiymətə satmış; onlar Şlosserin “Tarix”ini almağa getmişdilər, lakin tab gətirməyib, kirpini alıblar, beləliklə də, deməli ki, kirpi də, balta da haman üçüncü oğlandır; indi onlar, Şlosserin “Tarix”i əvəzinə, ona bunları aparırlar. Lakin Aqlaya elə qırsaqqız olub yapışmışdı ki, nəhayət, qərara gəlib kirpini ona satdılar. Aqlaya kirpini ələ keçirən kimi, Kolyanın köməyi ilə onu elə oradaca hörmə zənbilə yerləşdirib, üstünü dəsmalla örtüdü, Kolyadan xahiş etməyə başladı ki, o elə bu saat, heç yerə getmədən kirpini aparıb, Aqlayanın adından knyazdan xahiş etsin ki, “onun ən dərin ehtiramı əlaməti olaraq” bu kirpini qəbul etsin. Kolya sevindi, məmnuniyyətlə razı olub söz verdi ki, aparıb knyaza çatdırar, lakin dərhal təkidlə soruşdu: “Kirpi və bu cür hədiyyə nə deməkdir?” Aqlaya ona cavab verib dedi ki, bu onun işi deyil, ona heç dəxli yoxdur. Kolya dedi ki, əmindir, burada alleqoriya var. Aqlaya hirsələnib ona qətiyyətlə cavab verdi ki, Kolya çocuğun biridir, vəssalam, Kolya əlbəəl Aqlaya etiraz edib dedi ki, onun qadın olmasına hörmət edir, bundan daha artıq öz etiqadlarına hörmət bəsləyir, yoxsa ki, elə bu saat ona sübut edərdi ki, bu cür təhqirə cavab verməyi bacarır. Buna baxmayaraq, iş onunla qurtardı ki, Kolya hər halda kirpini böyük məmnuniyyətlə apardı, onun dalınca da Kostya Lebedev yüyürdü; Aqlaya dözə bilmədi, görəndə ki, Kolya zənbili çox bərk yelləyir, eyvandan onun arxasınca qışqırdı: “Xahiş edirəm, Kolya, yerə salmayasınız, mənim əzizim!” – elə bil ki, bu saat onunla heç savaşmamışdı; Kolya ayaq saxladı, o da sanki Aqlaya ilə deyişməmiş

kimi böyük məmnuniyyətlə qışqırdı: “Yox, salmaram, Aqlaya İvanovna. Lap arxayın olun!” – Sonra yenə başılovlı yüyürdü. Bundan sonra Aqlaya şaqıldayıb, qəhqəhə ilə gülürək, fəvqəladə məmnun halda öz otağına yüyürdü; sonra bütün gün olduqca şad və gülüş idi.

Bu cür məlumat Lizaveta Prokofyevnanı lap çaşdırırmışdı. Adama elə gəlir ki, burada nə varmış? Lakin görünür, belə əhvali-ruhiyyə yaranmışdı. Qadın fəvqəladə dərəcədə həyəcanlanıb təşvişə düşmüşdü, özü də başlıca olaraq – kirpi; kirpinin mənası nədir? Bununla nə şərtləşiblər? Bununla nəyi nəzərdə tuturlar? Bu nəyə işarədir? Nə teleqramdır? Həm də ki, sorğu-sual vaxtı orada olan zavallı İvan Fyodoroviç bu məsələni öz cavabı ilə tamam korladı. Onun rəyince burada heç bir teleqram olmayıb; o ki qaldı kirpiyə, – “sadəcə kirpidir, vəssalam, – bundan başqa da, ancaq dostluq deməkdir, inciklikləri unudub barışmaq mənasını verir, sözün qıyası, bütün bunlar dəcəllikdir, lakin hər halda məsum və bağlıslana bilən dəcəllik”.

Mötərizə arasında qeyd edək ki, general lap düzgün başa düşmüşdü. Aqlayanın yanından evə qayıdan knyaz, qız onu lağa qoyub evlərindən qovduğu üçün yarım saat ərzində çox qəmgin və məyus halda oturmuşdu, elə bu aralıq Kolya kirpini gətirib gəldi. Elə o saat səma aydınlaşdı; knyaz sanki ölmüşdü, dirildi; Kolyanı sorğu-suala tutmuşdu, onun hər kəlməsini böyük maraqla dinləyirdi, on dəfə təzədən soruşur, uşaq kimi gülür, özü də, gülən və ona sadlıqla baxan oğlanların ikisinin də əlini dəqiqəbaşı sıxırdı. Demək, belə çıxırdı ki, Aqlaya onu bağışlayır, odur ki, knyaz elə bu axşam yenə onun yanına gedə bilər, bu isə onun üçün nəinki başlıca məsələ, hətta hər şey idi.

Knyaz, nəhayət, mütəəssir olaraq dedi:

– Biz hələ necə də uşağıq, Kolya! Həm də... həm də... nə yaxşı ki, biz uşağıq!

Kolya vüqar və təşəxxüslə dedi:

– Bu sadəcə olaraq o deməkdir ki, qız sizə vurulub, knyaz, vəssalam!

Knyaz qızardı, lakin bu dəfə bir söz demədi, Kolya isə ancaq qəhqəhə ilə gülüb, əl çalırdı; bir dəqiqə sonra knyaz da gülməyə başladı, sonra axşamədək, hər beş dəqiqədən bir saata baxırdı ki, görsün, çoxmu vaxt keçib, axşama çoxmu qalır.

Lakin əhvali-ruhiyyəsi üstün gəldi. Lizaveta Prokofyevna, nəhayət, dözə bilməyib, isteriyalı kimi həyəcanlandı. Ərinin və qızlarının

bütün etirazlarına baxmayaraq, Aqlayanın dalınca dərhal adam göndərdi ki, ona sual verib, ondan ən aydın və axırıncı cavab alsın. Qadın dedi: “Bütün bu əhvalatı birdəfəlik qurtarım ki, canım dincəlsin, bir də bunu xatırlamayım! Yoxsa, mən axşama qədər də yaşaya bilmərəm!” Yalnız bu dem hamısı başa düşdü ki, məsələni son dərəcə və mənasızcasına müəkkəbləşdiriblər. Aqlaya onlara heç bir şey demədi, qız saxtakarlıqla heyrət edir, qəzəblənir, qəhqəhə ilə gülür və knyazı da, onu sorğu-suala tutanları da məzhəkəyə qoyurdu. Lizaveta Prokofyevna yatağa uzanıb, ancaq çay içilən vaxt üzə çıxdı; knyaz gəlməli idi, onlar knyazı gözləyirdilər. Qadın knyazı səbirsizliklə, həyəcanla gözləyirdi, oğlan gələndə Lizaveta Prokofyevna az qala bayılacaqdı.

Knyaz özü də çəkinə-çəkinə, az qala tərəddüdlə içəri daxil oldu, o qərribə tərzdə gülümsəyir, hamının gözünün içinə baxır, elə bil hamıya sual verirdi, ona görə ki, Aqlaya yenə otaqda yox idi, knyaz bundan o saat qorxdı. Bu axşam kənar adamlardan heç kəs yox idi, yalnız ailə üzvləri toplaşmışdılar. Knyaz Ş. hələ Peterburqda idi; Yevgeni Pavloviçin əmisinin işinə görə qalmışdı. Lizaveta Prokofyevna onun burada olmamasından kədərlənərək düşündü: “Heç olmazsa, o burada olaydı, bir söz deyərdi”. İvan Fyodoroviç fəvqəladə qayğılı görkəmlə əyləşmişdi; bacılar ciddi oturub, sanki qəsdən dinmirdilər. Lizaveta Prokofyevna bilmirdi ki, söhbəti nədən başlasın. Nəhayət, qəfildən demiryolunu ürəkdən söyüb, knyaza elə qətiyyətlə baxdı ki, elə bil ona meydan oxuyurdu.

Heyhat! Aqlaya üzə çıxmırdı, knyaz lap özünü itirirdi. Knyaz dili tutula-tutula və çaşmış halda belə bir rəy söyləmək istədi ki, yolu təmir etmək fəvqəladə faydalıdır, lakin Adelaida birdən gülməyə başlayanda, knyaz yenə çaşdı. Elə bu demə Aqlaya sakitcə və təkəbbürlə içəri daxil oldu, təntənə ilə knyaza baş əyib, dəyirmə masa arxasında qürurla, ən gözəçarpan yerdə əyləşdi. Aqlaya sual-edicə nəzərlə knyaza baxdı. Hamı başa düşdü ki, bütün anlaşılmazlıqların həll edilməsi məqamı çatmışdır.

Aqlaya qətiyyətlə və demək olar, acıqlı-acıqlı soruşdu:

– Siz mənim kirpimi aldınızmı?

Knyaz qızardı, tutularaq cavab verdi:

– Aldım.

– Siz elə bu saat izah eləyin görüm, bu barədə nə fikirləşirsiniz? Bu anamın sakitləşməsi və bütün ailəmizin nigaranchılıqdan qurtarması üçün lazımdır.

General birdən təşvişə düşdü:

– Bəri bax, Aqlaya...

Lizaveta Prokofyevna qəfildən nə üçünsə qorxdı:

– Bu, bu daha lap ağ oldu! Lap həddini aşdı!

Qız sərtliklə və dərhal cavab verdi:

– Burada heç bir həddi aşmaq-filan yoxdur, maman. Mən bu gün knyaza kirpi göndərmişəm, onun rəyini bilmək istəyirəm. Hə, nə deyirsiniz, knyaz?

– Yəni nə rəy, Aqlaya İvanovna?

– Kirpi haqqında.

– Yəni... mən güman edirəm, Aqlaya İvanovna, güman edirəm ki, siz mənim... kirpini nə cür qəbul etdiyimi... yaxud daha doğrusu, mən bu kirpinin göndərilməsinə... necə baxdığımı bilmək istəyirsiniz... Yəni... belə halda, mən güman edirəm ki,... sözün qısaası...

Knyaz təngnəfəs olub susdu:

– Çox az dediniz, – Aqlaya beş saniyə qədər gözlədi. – Yaxşı, mən kirpidən əl çəkməyə razıyam; lakin çox şadam ki, nəhayət, boğaza yığılmış olan anlaşılmazlıqlardan birdəfəlik qurtara bilərəm. Müsaidə edin, nəhayət, sizin özünüzdən və şəxsən soruşum: siz mənə evlə-nirsiniz, yoxsa yox?

Lizaveta Prokofyevna dözməyib:

– Aman Allah! – deyə səsləndi.

Knyaz diksindi, geri çəkildi: İvan Fyodoroviç donub qaldı; bacılar qaş-qabağını tökdülər.

– Yalan danışmayın, knyaz, doğrusunu deyin. Sizin ucbatınızdən məni əcaib sorğu-suallarla təqib edirlər; axı bu sorğu-sualların bir əsası var, ya yox? Hə!

Knyaz birdən ruhlanaraq dilləndi:

– Mən sizə elçi göndərməmişəm, Aqlaya İvanovna, lakin... mənim sizi necə sevdiyimi və sizə... hətta indi də... inandığımı siz özünü bilirsiniz.

– Sizdən soruşuram mənə evlənmək istəyirsiniz, yoxsa yox?

Knyaz yerindəcə donaraq:

– İstəyirəm, – deyə cavab verdi.

Otaqdakıların hamısı birdən hərəkətə gəldi.

Şiddətli həyəcan keçirən İvan Fyodoroviç burnunun altında dedi:

– Bütün bunlar elə deyil, əziz dostum, bu... bu hərgah belədirsə, demək olar, mümkün deyil, Qlaşa... Bağışlayın, knyaz, bağışlayın, mənim əzizim!.. Lizaveta Prokofyevna! – deyə general, arvadını köməyə çağırdı, – götür-qoy etmək... lazımdır...

Lizaveta Prokofyevna əl-qolunu oynatdı:

– Mən qarışmıram, mən qarışmıram!

– Müsaidə edin, maman, qoyun mən də danışım; axı belə bir işdə mənim özümün də müəyyən bir əhəmiyyətim var. Mənim taleyim fəvqəladə bir dəqiqəsi həll olunur (Aqlaya elə məhz bu cür də dedi), özüm də bilmək istəyirəm, həm də ki, hamının yanında olmasına şadam... Knyaz, müsaidə edin sizdən soruşum, “hərgah sizin belə bir niyyətiniz varsa”, onda, deyin görüm, mənim səadətimi nəylə təmin etmək fikrindəsiniz?

– Doğrusu, bilmirəm sizə necə cavab verim, Aqlaya İvanovna, burada... burada nə cür cavab verim? Bir də ki... lazımdırımı?

– Siz, deyəsən, utandınız, nəfəsiniz təngişir, bir az dincəlib, qüvvə toplayın; bir stəkan su için, bir də ki, bu saat sizə çay verəcəklər.

– Mən sizi sevirəm, Aqlaya İvanovna; sizi olduqca sevirəm; təkcə sizi sevirəm, siz... zarafat etməyin, xahiş edirəm, mən sizi olduqca sevirəm.

– Lakin bu, mühüm məsələdir; biz uşaq deyilik, həm də, müsbət cəhətdən baxmaq lazımdır... İndi zəhmət çəkib söyləyin, sizin nə qədər sərvətiniz var?

İvan Fyodoroviç qorxmış halda burnunun altında dedi:

– Lazım deyil, Aqlaya, sən nə edirsən! Bu belə deyil, belə deyil...

Lizaveta Prokofyevna pıçıldadı:

– Rüsəvayçılıqdır!

Aleksandra da elə bu cür ucadan dedi:

– Dəli olub!

Knyaz heyrət etdi:

– Sərvət... yəni pulmu?

– Məhz pul!

Knyaz qızarıb burnunun altında:

– Mənim... mənim indi yüz otuz beş minim var, – dedi.

Aqlaya qətiyyənlə qızarıb eləmədən, açıqca təəccüblənərək ucadan dedi:

– Elə bu? Bir də ki, eybi yoxdu; xüsusilə, qənaətlə dolansaq... Siz qulluqmu etmək fikrindəsiniz?

– Mən cv müəllimi olmaq üçün imtahan vermək istərdim...

– Lap yerinə düşüb. Əlbəttə, bu bizim vəsaitimizi artırır. Siz kamer-yunker olmağı nəzərdə tutursunuz?

– Kamer-yunker? Mən bunu heç ağılıma da gətirməmişəm, lakin...

Lakin bacıların ikisi də bu yerdə səbir edə bilməyib, hırıldadılar. Aqlayanın çöhrəsinin cizgilərində titrəşən cəld və qarşısızalmaz gülüş əlamətlərini Adelaida çoxdan sezmişdi, lakin Aqlaya bu gülüşü hələlik var qüvvəsi ilə saxlayırdı. Aqlaya gülməyə başlayan bacılarına zəhmlə baxmaq istədi, lakin özü də bir dəqiqə dözə bilməyib, lap dəlicəsinə, az qala isteriyalı qəhqəhə ilə şaqqudayıb gülməyə başladı; nəhayət, yerindən dik qalxıb, otaqdan yüyürə-yüyürə çıxdı.

Adelaida qışqırdı:

– Lap əvvəldən, kirpідən başlayanda mən elə bilirdim ki, gülməkdən savayı bir şey olmayacaq!

Lizaveta Prokofyevna birdən qəzəbləndi, qızısb özündən çıxaraq:

– Yox, – dedi, – mən buna icazə verə bilmərəm, buna yol vermərəm!

Qadın cəld Aqlayanın arxasınca getdi. Onun dalınca bacıları da yüyürdülər. Otaqda knyazla ailənin başcısı qaldı.

General, görünür, nə demək istədiyini özü də başa düşməyərək, birdən sərtliklə qışqırdı:

– Bu, bu... Sən buna bənzər bir şey təsəvvür edə bilərdinmi, Lev Nikolaiç? Yox, ciddi deyirəm, ciddi desək?

Knyaz qəmli-qəmli cavab verdi:

– Mən görürəm ki, Aqlaya İvanovna mənə ələ salırdı...

– Dayan, qardaş; mən gedim, amma sən gözlə... ona görə ki... Heç olmazsa sən mənə izah elə, Lev Nikolayeviç, heç olmazsa sən: bütün bunlar necə baş verib, həm də bütün bunlar nə deməkdir, hər cəhətdən, necə deyərler, bütövlükdə? Özün razılaş, qardaş, – mən atayam; axı hər halda mən atayam, ona görə mən heç bir şey başa düşmürəm, onda heç olmazsa sən izah elə!

– Mən Aqlaya İvanovnanı sevirəm, o bunu bilir, özü də... görək ki, çoxdan bilir.

General çiyinlərini atdı.

– Qəribədir, qəribədir... Çoxmu sevirsen?

– Çox sevirəm.

– Qəribədir, bütün bunlar mənə üçün təəccüblüdür. Yəni elə bir gözlənilməz hal və zərbədir ki... Bilirsənmi, əzizim, mən var-dövlət haqqında demirəm (ona baxmayaraq ki, sən daha varlı olduğunu güman edirdim), lakin... mənə üçün qızımın səadəti... nəhayət... sən, necə deyərler, bu səadəti... belə bir xoş güzəran yarada biləcəksənmi? Bir də... bir də... bu nədir, Aqlaya zarafatı edir, yoxsa doğrumu deyir? Yəni demək istəyirəm ki, sən zarafat etmirsen, amma bəlkə o, zarafat edir?

Qapının arxasından Aleksandra İvanovnanın səsi eşidildi, atanı çağırırdılar.

General tələsik:

– Gözlə, qardaş, gözlə! Gözlə və götür-qoy elə, mən bu saat...

– deyərək, az qala qorxa-qorxa, onu səsləyən Aleksandraya tərəf yüyürdü.

General gələndə gördü ki, arvadı ilə qızı bir-birinin ağısında dırlar, bir-birinin üstünə gözyaşı axıdılar. Bu, səadət, rıqqət və barışıq yaşları idi. Aqlaya anasının əllərini, yanaqlarını, dodaqlarını öpürdü; ikisi də mehribanlıqla bir-birinə qısılmışdı.

Lizaveta Prokofyevna dedi:

– Di sən bir buna bax, İvan Fyodoroviç, indi onun bütün varlığı göz qabağındadır!

Aqlaya özünün səadət saçan və göz yaşlarından islanmış çöhrəsini anasının sinəsindən çevirib atasına baxdı, ucadan güldü, özünü atasının üstünə atdı, onu möhkəm qucaqlayaraq, bir neçə dəfə üzündən öpdü. Sonra yenə anasının yanına yüyürüb, heç kəs görməsin deyə çöhrəsini anasının sinəsində gizlətdi, yenə o saat ağlamağa başladı. Lizaveta Prokofyevna şalının ucu ilə onun üzünü örtüdü.

Lizaveta Prokofyevna dilləndi:

– Axı bu nədir, bizim başımıza nə oyun açırsan, sənə bundan belə biz nə deyək, yamanca qəddarsan, vəssalam! – Lakin ana bu sözləri artıq sevinə-sevinə deyirdi, elə bil ki, qəfildən rahat nəfəs almağa başlamışdı.

Aqlaya birdən anasının sözlərini təkrar etdi:

– Qəddar! Hə, qəddaram! Murdaram! Ərköyünəm! Bunu atama deyin. Aman, axı o ki buradadır. Ata, siz buradasınız? Eşidirsiniz?

Aqlaya gözyaşı axıda-axıda gülməyə başladı.

Özünü xoşbəxt hiss edən, eyni tamamilə açılıb gülümsəyən general:

– Əziz dostum, mənim sənəmə! – deyə qızının əllərini öpürdü. (Aqlaya əlini çəkmirdi.) – Demək, sən, belə çıxır ki, onu... o cavan oğlanı sevirsən?..

Aqlaya birdən hiddətlənib başını qaldırdı:

– Yox-yox-yox! Görməyə gözüm yoxdur... Sizin cavan oğlanınızı görməyə gözüm yoxdur! Ata, hərgah siz bir də cəsəret etsəniz... mən sizə ciddi deyirəm; eşidirsinizmi: ciddi deyirəm!

Aqlaya, doğrudan da, ciddi deyirdi: hətta bütün çöhrəsi pörtüdü, gözləri parladı. Atasının dili dolaşdı, qorxdı, lakin Lizaveta Prokofyevna Aqlayanın arxasından ərinə işarə elədi, general bu işarəni başa düşdü; yəni ki: “Soruşma”.

– Mənim mələyim, hərgah belədirsə, onda necə istəyirsən, kefi sənindir, o, aşağıda tək oturub səni gözləyir; ona nəzakətlə işarə edəkmi ki, çıxıb getsin?

General da öz növbəsində, Lizaveta Prokofyevnaya göz vurdu.

– Yox, yox, bu daha artıq şeydir, xüsusilə hərgah “nəzakətlə edilə”; özünü gedin onun yanına; mən sonra gələm, bu saat. Mən bu...cavan oğlandan üzr istəmək fikrindəyəm, ona görə ki, mən onu təhqir etmişəm.

İvan Fyodoroviç ciddi olaraq təsdiq etdi:

– Çox bərk təhqir edibsən.

– Onda, yaxşı... Yaxşısı budur, siz hamınız burada qalın, mən əvvəlcə tək gedərəm, siz isə bu saat mənim arxamca gələrsiniz, elə bu dəqiqə gəlin; belə yaxşıdır.

Aqlaya qapıya çatacaqda, birdən geri qayıtdı.

Qız məyus olub dedi:

– Mən gülməyə başlayaram! Mən gülməkdən ölərəm!

Lakin elə həmin saniyə dönüb, knyazın yanına yüyürdü.

İvan Fyodoroviç tələsik dedi:

– Yaxşı, bu nə deməkdir? Sən necə düşünürsən?

Lizaveta Prokofyevna da tələsik cavab verdi:

– Bir söz deməyə qorxuram, amma mənəcə, aydındır.

– Mənəcə də, aydındır. Lap gün kimi aydındır. Sevir.

– Nəinki sevir, vurulmuşdur! – deyə Aleksandra İvanovna diləndi. – Ancaq görəsən kimə?

Lizaveta Prokofyevna üzünə dindarcasına xaç çəkdi:

– Bir halda ki, onun taleyi belədir, qisməti budur, Allah özü ona kömək olsun!

General təsdiq etdi:

– Demək, taleyi belədir, qisməti budur, taledən can qurtarmaq olmaz.

Hamısı qonaq otağına getdi, orada yenə onları sürpriz gözləyirdi.

Gülməyindən qorxan Aqlaya knyaza yanaşanda, nəinki qəhqəhə ilə gülmədi, hətta az qala cəsəretsizliklə ona dedi:

– Sarsaq, axmaq, erköyün qızı bağışlayın (Aqlaya onun əlindən tutdu), həm də inanın ki, bizim hamımız sizə misilsiz dərəcədə hörmət bəsləyirik. Hərgah sizin gözəl... mehriban sadələvhlüyünüzü, ürəyiaçlıqlığınızı məzhəkəyə çevirməyə cəsəret etmişəmsə, mənə uşaqlığımı, dəcəlliyimə görə bağışlayın; bağışlayın ki, mən cəfəngiyat üçün ısrar etmişəm, bunun, əlbəttə, heç bir, zərər qədər nəticəsi ola bilməz...

Son sözləri Aqlaya xüsusi bir vurğu ilə tələffüz etdi...

Ata, ana və bacılar, hamı bütün bunları görüb eşitmək üçün tələsik qonaq otağına gəlmişdilər, hamısını da, “zərər qədər də nəticəsi ola bilməyəcək cəfəngiyat” heyrətə salmışdı; Aqlayanın bu cəfəngiyat haqqında öz fikrini ciddi bir əhvali-ruhiyyə ilə deməsi onları lap təəccübləndirmişdi. Hamısı bir-birinə sualedici nəzərlə baxırdı; lakin deyəsən, bu sözləri başa düşməyən knyaz misilsiz bir sədət zirvəsində idi.

Knyaz burnunun altında dedi:

– Siz niyə belə danışırsınız, nə üçün siz... üzr... istəyirsiniz...

Knyaz, hətta ondan üzr istənilməyə layiq olmadığını da demək istəyirdi. Kim bilsin, bəlkə də o “zərər qədər də nəticəsi ola bilməyəcək cəfəngiyat” haqqındakı sözlərin mənasını başa düşmüşdü, lakin əcaib adam olduğu üçün ola bilsin, bu sözlər onu, hətta sevin-dirmişdi. Şübhəsiz ki, knyazın maneəsiz olaraq Aqlayanın yanına yenə gələ biləcəyi, onunla danışmağa, söhbət etməyə, onunla oturmağa, onunla gəzməyə icazə veriləcəyi knyaz üçün sədət zirvəsi idi; kim bilsin, bəlkə də, o, tək-cə bununla bütün ömrü boyu kifayətlənib razı qalardı! (Lizaveta Prokofyevnanı öz-özlüyündə qorxudan da, gerək ki, elə bu cür razı qalmaq idi; qadın bunu başa düşürdü; o öz-özünə çox şeydən qorxurdu, lakin bunları özü bəyan edə bilmirdi.)

Bu axşam knyazın nə dərəcədə həyəcanlanaraq sevinməsinə təsəvvür etmək çətin idi. O qədər şad idi ki, adam ona baxanda kefi açılırdı, – Aqlayanın bacıları sonra öz fikirlərini belə ifadə edirdilər. Knyaz dil açmışdı, qızğın söhbət edirdi; yarım il bundan əvvəl,

Yepançinlərlə onun ilk dəfə tanış olduğu həmin səhərçağından bəri hələ bir dəfə də olsun belə dil açmamış, bu cür söhbət etməmişdi; knyaz Peterburqa qayıdandan sonra onun qəsdən dinməz olması gözə çarpırdı; özü də lap bu yaxınlarda, hamının yanında ağzından söz qaçırıb knyaz Ş.-ya dedi ki, o özünü saxlayıb susmalıdır, ona görə ki, fikri şərh etməyə onun ixtiyarı yoxdur, çünki onun şərh fikri təhqir edir, alçaldır. Bütün bu axşam ərzində demək olar, təkcə knyaz özü danışır, çox şey söyləyirdi; suallara aydın sevinclə və müfəssəl cavab verirdi. Lakin bununla belə, onun sözlərində lütfkar söhbətə bənzər heç bir əlamət təzahür etmirdi. Bütün bunlar olduqca ciddi, hətta bəzən olduqca mürekkəb, müəmmalı fikirlər idi. Knyaz, hətta özünün bir neçə baxışını, mülahizəsini, öz xüsusi mübhəm müşahidələrini şərh etdi; belə ki, bütün bunlar (dinləyənlərin hamısı sonra təsdiq edirdilər ki), bu cür “yaxşı şərh edilməsəydi”, hətta gülməli olardı. General ciddi söhbət mövzularını xoşlayırdı, lakin o da, Lizaveta Prokofyevna da öz-özlərinə belə hesab etdilər ki, həddən artıq elmi söhbətdir, belə ki, söhbətin sonunda, hətta qüssələndilər. Bununla belə, knyaz, nəhayət, o məqamı çatdı ki, bir neçə çox gülməli lətifə söylədi, bu lətifələri danışanda birinci olaraq özü gülməyə başlayırdı, belə ki, başqaları lətifələrin özündən çox, knyazın sevincli gülüşünə güldürdülər. Aqlayaya gəlincə, bütün axşam ərzində o, demək olar, heç danışmırdı; amma gözünü çəkmədən Lev Nikolaeviçi dinləyirdi, hətta dinləməkdən çox, knyaza tamaşa edirdi.

Lizaveta Prokofyevna öz ərinə sonra belə deyirdi:

– Elə hey ona baxır, gözünü çəkmirdi; onun hər sözünü acgözlüklə dinləyirdi; lap ağzından qapırdı, lap elə qapırdı! Amma hünərin var ona de ki, sevir, onda vay sənə halına!

General çiyinlərini çəkib:

– Nə etməli – qismətidir! – dedi.

Çox xoşuna gəlmiş olan bu sözü o hələ xeyli təkrar edirdi. Bunu da əlavə edək ki, bütün bu şeylərin belə vəziyyətdə olması, işgüzar bir adam kimi onun da fəvqəladə dərəcədə, çox cəhətdən xoşuna gəlməmişdi, başlıca olaraq məsələnin aydın olması onu narahat edirdi; lakin müəyyən vaxta qədər o da susub Lizaveta Prokofyevnanın gözünün içinə baxmaq... qərarına gəlmişdi.

Ailənin sevincli əhvali-ruhiyyəsi çox davam etmədi. Elə ertəsi gün Aqlaya yenə knyazla savaşı, sonrakı günlər ərzində də fasiləsiz olaraq elə bu cür davam edirdi. Qız saatlarla knyazı məzhəkəyə

qoyur, onu az qala təlxək vəziyyətinə salırdı. Doğrudur, onlar bəzən bir saat-iki saat Yepançinlərin öz bağlarında köşkdə oturdular. Lakin fikir verib görmüşdülər ki, bu zaman knyaz Aqlaya üçün demək olar həmişə qəzetlər, yaxud da kitab oxuyur.

Bir dəfə Aqlaya qəzetin oxunmasını dayandıraraq knyaza dedi:

– Bilirsinizmi, mən görəəm ki, siz lap kəmsavad adamsınız: hərgah sizdən soruşsalar, görəcəklər ki, heç bir şeyi əməlli-başlı bilmirsiniz; nə adamın haqqında bir şey deyə bilərsiniz, nə əhvalatın baş verdiyi ili göstərə bilərsiniz, nə də məsələnin aid olduğu elmi əsərin adını çəkə bilərsiniz! Siz çox yazıq adamsınız!

Knyaz cavab verdi:

– Mən sizə dedim ki, bir o qədər biliyim yoxdur.

– Bəs onda sizin nəyiniz var? Bundan sonra mən sizə necə hörmət edə bilərəm? Dalısını oxuyun; bir də ki, lazım deyil, daha oxumayın!

Elə həmin axşam Aqlaya elə bir hərəkət etdi ki, hamını çaşbaş saldı. Knyaz Ş. qayıtdı. Aqlaya onunla çox mehriban rəftar edirdi, Yevgeni Pavloviç haqqında bir xeyli şey soruşdu. (Knyaz Lev Nikolaeviç hələ gəlməmişdi.) Qəfildən knyaz Ş. nə işə çəkinib eləmədən “ailədə bu yaxınlarda baş verməli olan yeni dəyişikliyə”, Lizaveta Prokofyevnanın nəgəhan ağzından qaçıracağı bir neçə sözə işarə edib dedi ki, toyların ikisi də bir vaxta düşmək üçün ola bilsin, Adelaidanın toyunu yenə təxirə salmaq lazım gələcək. “Bütün bu sarsaq ehtimallara” qarşı Aqlayanın necə qızıqıb özündən çıxdığını təsəvvür etmək də çətin idi; həm də, yeri gəlmişkən, qız ağzından söz qaçırıb belə dedi: “O hələ heç kəsin aşnasını əvəz etmək fikrində deyil”.

Bu sözlər hamını heyrətə saldı, lakin başlıca olaraq valideynləri. Lizaveta Prokofyevna əri ilə gizləndirilmiş məsləhətləşib təkid edirdi ki, knyazla, Nastasiya Filippovna haqqında danışmaq məsələni qəti aydınlaşdırmaq lazımdır.

İvan Fyodoroviç and içirdi ki, bütün bunlar yalnız və yalnız “qaba hərəkətdir”, özü də Aqlayanın “utancaqlığından” irəli gəlir: hərgah knyaz Ş. toy haqqında danışmağa başlamasaydı, bu cür hərəkət də olmazdı, ona görə ki, Aqlaya özü də bilir, yəqin bilir ki, bütün bunlar bədxah adamların ancaq iftirasıdır, həm də Nastasiya Filippovna Roqojinə erə gedir; knyazın onunla nəinki əlaqəsi yoxdur, hətta bu

əhvalata onun heç dəxli yoxdur; hərgah bütün həqiqəti demiş olsaq, heç dəxli olmayıb da.

Knyaz isə heç bir şeydən təşvişə düşməyib, özü üçün kef çəkirdi. Heyhat, əlbəttə, knyaz da görürdü ki, Aqlaya bəzən ona nə isə qəmgin-qəmgin və səbirsizliklə baxır; lakin o nə isə ayrı bir şeye daha çox inanırdı, ona görə də zülmət öz-özünə yox olurdu. Bir dəfə inanandan sonra knyaz artıq heç tərəddüd etmirdi. Ola bilsin, knyaz həddən artıq arxayın idi; bir dəfə təsadüfən parkda knyazla üz-üzə gələn İppolitə də əslində belə görünürdü.

İppolit özü knyaza yanaşdı, onu saxlayıb dedi:

– Deyin görüm, mən o vaxt, sizə doğru deməmişdimmi ki, siz aşiq olubsunuz.

Knyaz İppolitə əl uzadıb, “yaxşılaşmasına görə” onu təbrik etdi. Xəstə, özü də gümrəh və şən görünürdü; vərəmlilər həmişə belə olurlar.

İppolit knyaza elə bu məqsədlə də yanaşmışdı ki, onun xoşbəxt görkəmi haqqında acı, zəhərli bir şey desin, lakin elə dərhal çaşıb, özü haqqında danışmağa başladı. O, şikayətlənməyə başladı, bir xeyli və uzun-uzadı, həm də çox rabitəsiz surətdə şikayətlənirdi.

İppolit sözünü belə bitirdi:

– Siz inanmırsınız; onlar nə dərəcədə əsəbi, xırdaçı, xudbin, şöhrətpərəst, ordinar adamlardır, inanırsınız ki, onlar mənə öz evlərinə ancaq bunun üçün aparmışdılar ki, mümkün qədər tez ölüm, indi budur, ölməmişəm, əksinə, özümü yaxşı hiss edirəm; buna görə hamı qəzəblənib, özündən çıxıb. Məzhəkədir! Mərc gələrəm ki, mənə inanmırsınız!

Knyaz etiraz etmək istəmirdi.

İppolit laqeydliklə əlavə etdi:

– Hətta bəzən yenə də sizə köçmək barədə düşünürəm. Demək, siz onları belə adam hesab etmirsiniz, həm də inanmırsınız ki, onlar adamı öz evlərinə onun üçün aparırlar ki, o mütləq və mümkün qədər tez ölsün?

– Mən güman edirdim ki, onlar sizi nə isə ayrı tərzdə dəvət etmişdilər.

– Ehe! Görürəm ki, siz qələmə verildiyiniz kimi də sadə adam deyilsiniz! İndi yeri deyil, yoxsa mən o Qaneçka haqqında və onun bəslədiyi ümidlər barədə bəzi şeyləri açıb sizə söyləyərdim. Sizin

ayağınızın altını qazırlar, knyaz, amansızcasına qazırlar, həm də... Hətta təəssüf edirəm ki, siz belə arxayınısınız. Lakin heyhat, siz ayrı cür ola bilməzsiniz!

Knyaz güldü:

– Görün siz nəyə təəssüf edirsiniz! Yaxşı, bəs sizcə, hərgah mən narahat olsaydım, daha xoşbəxtmi olardım?

– Xoşbəxt olub... axmaq vəziyyətinə yaşamaqdansa, bədbəxt, lakin xəbərdar olmaq yaxşıdır. Siz, deyəsən, qətiyyənlə inanmırsınız ki, sizinlə... o biri tərəfdən də rəqabət edənlər var?

– Sizin rəqabət haqqındakı sözləriniz bir az abırsızdır, İppolit; təəssüf edirəm ki, sizə cavab verməyə ixtiyarım yoxdur. O ki qaldı Qavrila Ardalionoviçə, özünüz razılışın ki, hərgah onun işlərindən qismən də olsa bixəbərsinizsə, bütün itirdiyi şeylərdən, məhrum olduğu imkanlardan sonra məgər o sakit qala bilərmə? Mənə belə gəlir ki, məsələyə bu nöqtəyi-nəzərdən baxmaq daha yaxşı olardı. O hələ dəyişə bilər, o, uzun müddət yaşamaq, həyat isə zəngindir... Bir də ki... – knyaz birdən özünü itirdi, – bununla belə, ayağın altını qazmaq barədə... Mən hətta heç başa da düşə bilmirəm ki, siz nəyin haqqında danışırırsınız; yaxşısı budur, belə söhbəti boşlayaq, İppolit.

– Müəyyən vaxta qədər boşlayaq; bir də, axı sizin tərəfinizdən nəciblik göstərilməmə olmaz. Bəli, knyaz, siz barmağınızla yoxlamış olsanız da, yenə inanmayacaqsınız, ha-ha! İndi siz mənə çoxmu nifrət edirsiniz, siz necə düşünürsünüz?

– Nəyə görə? Ona görə ki, siz bizdən çox əzab çəkibsiniz və yenə də əzab çəkirsiniz?

– Yox, ona görə ki, öz əzabıma layiq deyiləm.

– Kim ki çox ızdırab çəkə bilib, demək, daha çox ızdıraba da layiqdir. Aqlaya İvanovna sizin “Tövbə”nizi oxuyanda sizi görmək istəyirdi, lakin...

İppolit söhbəti tez dəyişdirmək istəyirmiş kimi knyazın sözünü kəsdi:

– Təxirə salır... ona olmaz, başa düşürəm, başa düşürəm... Yeri gəlmişkən, deyirlər ki, bütün bu cəfəngiyyəti onun üçün ucadan siz oxuyubsunuz; sayaqlama vaxtı yazılıb, lap yəqin, özü də... sərsəmləmədir. Özüm də başa düşürəm, nə dərəcədə, – amansız demərəm (bu mənə üçün təhqiredici olardı), lakin uşağcasına şöhrətpərəst

və kinli olmaq lazımdır ki, mənə bu “Tövbə” ilə məzəmmət edib, onu da silah kimi mənim əleyhimə işlədəsən! Siz nigaran olmayın, mən sizin barənizdə demirəm...

– Lakin sizin bu dəftərdən imtina etməyinizə təəssüf edirəm, İppolit; o, səmimi yazılıb, həm də, bilirsinizmi, onun ən gülməli cəhətləri də, belə yerləri çoxdur (İppolit üz-gözünü bərk turşutdu), iztirabla qələmə alınıb, ona görə də bəraət qazanır; çünki onları etiraf etməyin özü də iztirabdır və... ola bilsin, böyük mərdlikdir. Sizdə meyil oyadan fikrin, zahirən necə görünür görünsün, bundan asılı olmayaraq, mütləq nəcib əsası vardır. Sizə and içirəm ki, getdikcə bunu daha aydın görürəm. Sizi mühakimə etməyirəm, mən fikrimi bəyan etmək üçün deyirəm, mənim o vaxt susmağıma indi təəssüf edirəm...

İppolit qızardı. Onun ağına belə bir fikir gəldi ki, knyaz hiyləgərlik edib, onu gırlamaq istəyir; lakin onun üzünə baxanda səmiyyətinə inanmaya bilmədi; İppolitin eyni açıldı.

İppolit dilləndi:

– Amma hər halda ölməliyəm! – O az qala bunu da əlavə edəcəkdirdi: “Mənim kimi bir adam!” – Sizin Qanyanızın məni necə zinhara gətirdiyini təsəvvür edin; o, etiraz şəklində belə bir şey uydurub ki, ola bilsin, mənim dəftərimə o vaxt qulaq asanlardan üç-dörd nəfəri, yəqin məndən qabaq öləcəklər! Necədir! O elə güman edir ki, bu, təsəllidir, ha-ha! Əvvələn, hələ ölməyiblər, tutalım ki, bu adamlar, hətta məndən qabaq ölmüş olsaydılar, axı bundan mən təsəllimi alacaqdım, özünüz fikirləşin?! O öz arşını ilə ölçür; bununla belə, o daha irəli gedib, o indi sadəcə söyüşür, deyir ki, nəcib adam belə halda dinməz-söyləməz ölür, həm də bütün bu əhvalatda mənim tərəfimdən yalnız və yalnız xudbinlik təzahür etmişdir! Necədir! Yox, görün o özü nə cür xudbin adamdır! Görün onların xudbinliyi necə də incələşdirilmişdir, yaxud, daha doğrusu, necə də öküzcəsinə kobud xudbinlikdir, onlar özlərinin bu xudbinliyini heç görə də bilmirlər!.. Knyaz, siz, on səkkizinci əsrdə baş vermiş olan bir ölüm haqqında, bir nəfər Stepan Qlebovun ölümü haqqında yazıları oxuyubsunuzmu? Mən təsadüfən dünən oxudum...

– Hansı Stepan Qlebov?

– Pyotrun dövründə payaya keçirilmişdi.

– Hə, aman Allah, bilirəm! Şaxtada, əynində kürk on beş saat payada oturub, özü də fəvqəladə bir cəmərdliklə ölüb; hə, əlbəttə, oxumuşam... Necə məgər?

– Allah insanlara bu cür ölüm verdiyi halda, bunu bizdən əsirgəyir! Siz, bəlkə, elə güman edirsiniz ki, mən Qlebov kimi ölə bilmərəm?

Knyaz utandı:

– Yox, qətiyyətlə yox, mən ancaq bunu demək istəyirdim ki, siz... yəni, onu demək istəmirdim ki, Qlebova oxşamazdınız, lakin... demək istəyirəm ki, siz... siz o zaman daha doğrusu...

– Başa düşürəm Qlebov deyil, Osterman olardım, – siz bunumu demək istəyirsiniz?

Knyaz təəccüb etdi:

– Hansı Osterman?

İppolit qəfildən bir az çəşarəq burnunun altında dedi:

– Osterman, diplomat Osterman, Pyotrun Ostermanı.

Onlar bir-birini başa düşə bilmirdilər.

Bir az susandan sonra knyaz birdən sözü uzada-uzada dedi:

– Əşi, y-y-yox! Mən onu demək istəmirdim, mənə belə gəlir ki, siz... heç vaxt Osterman ola bilməzdiniz...

İppolit qaş-qabağını tökdü.

Knyaz, yəqin sözünü düzəltmək istəyərək birdən əlavə etdi:

– Bir də ki, axı mən bunu nə üçün belə iddia edirəm, ona görə ki, o zamankı adamlar (mən sizə and içirəm ki, bu məni həmişə heyretləndirmişdir) lap yəqin, bizim kimi deyildilər, hazırda, bizim əsrimizdə mövcud olan tayfadan deyildilər, doğrusu, elə bil ki, ayrı cinsdən idilər... O zaman adamlar nə isə bir ideyaya qulluq edirdilər, amma indi əsəbi olublar, daha artıq inkişaf ediblər, daha həssas olublar, nə isə, üç ideyaya birdən iman getirirlər... İndinin adamı daha geniş məlumatlıdır, – and içirəm ki, onun həmin əsrlərdə olduğu kimi eyni tərkibli, yekparə olmasına maneçilik törədən də elə budur... Mən... mən bunu ayrı fikirlə deyil, yalnız bunun üçün deyirdim...

– Başa düşürəm; siz sadələvh adam olduğunuz üçün mənimlə razılaşmadınız, siz indi mənə təsəlli verməyə can atırsınız, ha-ha! Siz lap körpə uşaqsınız, knyaz! Bununla belə, görürəm ki, mənə qarşı etinasızlıq göstərirsiniz, məni şey... çini fincan hesab edirsiniz... Eybi yoxdur, eybi yoxdur, mən acıqlanmıram. Hər halda bizim

söhbətimiz çox gülməli oldu; siz bəzən lap körpə uşaq kimi olursunuz, knyaz. Bununla belə, onu da bilin ki, mən, bəlkə də, Osterman olmaqdan daha yaxşı olmaq istərdim; Osterman üçün kimi isə diriltməyə dəyməzdi... Bir də, mən görəəm ki, nə qədər mümkün-dürsə, tez ölməliyəm, yoxsa mən özüm... Məni tək buraxın. Xudahafiz! Di, yaxşı, di, özünüz mənə deyin, yaxşı, sizcə necədir: mənim nə cür ölməyim daha yaxşı olardı... Elə olsun ki, mümkün qədər... cəmərdliklə olsun, abırlı çıxsın? Hə, deyin!

Knyaz yavaşdan dilləndi:

– Bizim yanımızdan ötüb, xoşbəxtliyimizi bizə bağışlayın!

– Ha-ha-ha! Mən elə bu cür də düşünürdüm! Mütləq nə isə belə bir şey gözləyirdim! Bununla belə siz... bununla siz... Di yaxşı, yaxşı! Beləgətlə danışan insanlar! Xudahafiz, xudahafiz!

VI

Yepançinlərin bağında toplaşacaq məclis haqqında da, – Belokonskayanın bu məclisə gələcəyi gözlənilirdi, – Varvara Ardalionovna qardaşına tamamilə düzgün məlumat vermişdi; qonaqları məhz həmin gün axşamçağı gözləyirdilər, lakin Varvara bu bərədə də lazım olduğundan kəskin tərzdə danışmışdı. Doğrudur, bu əhvalat çox tələsik düzəlmişdi, hətta çox yersiz və lüzumsuz təşviş yaranmışdı, məhz ona görə ki, bu ailədə “hər şey hamıda olduğu kimi deyil, kəlləmayallaq olurdu”. Hər şeyin də səbəbi bu idi ki, “daha bundan sonra şübhələnmək istəməyən” Lizaveta Prokofyevnanın səbri çatmırdı, bir də, sevimli qızlarının xoşbəxtliyini arzulayan hər iki valideyn qəlbi hərərlə ehtizaza gəlirdi. Bundan başqa, Belokonskaya, doğrudan da, tezliklə yola düşməli idi: onun himayekarlığının kübar cəmiyyətdə həqiqətən böyük əhəmiyyəti olduğu üçün, həm də, knyaza qarşı xeyirxah münasibət göstərəcəyinə ümid bəslədikləri üçün valideynlər belə hesab edirdilər ki, “kübar cəmiyyət” Aqlayanın adaxlısını öz sırasına birbaşa, “qarının” hər cəhətdən qüdrətli əlinin köməyi ilə qəbul edər, deməli, hərgah bunda təəccüblü bir şey təzahür etsə, bu cür himayekarlıq şəraitində bir o qədər qəribə görünməz. Elə bütün məsələ də ondan ibarət idi ki, bir cəhəti valideynlərin özləri heç cür həll edə bilmirdilər, o da bundan ibarət idi ki, “bütün

bu məsələdə qəribəlik vardırımı, hərgah vardırsa, məhz nə dərəcə-dədir? Yaxud heç bir qəribəlik yoxdur?” Aqlayanın ucbatından hələ heç bir şey qəti olaraq həll edilməmişdi; ona görə də belə məqamda mötəbər və başı çıxan adamların dostcasına və açıq söylənən rəyi məhz kara gələ bilərdi. Hər halda, knyazı gec-tez kübar cəmiyyətə çıxarmaq lazım idi; bu cəmiyyət haqqında knyazın zərrə qədər də təsəvvürü yox idi. Sözün qıtası, onu “göstərmək” niyyətində idilər. Bununla belə, axşam ziyafəti sadə şəkildə nəzərdə tutulmuşdu, yalnız “ailənin dostları”, ancaq bir neçə nəfər qonaq gəlməli idi. Belokonskayadan savayı, bir xanım, yüksək mənşə sahib olan görkəmli bir ağanın zövcəsi gəlməli idi. Gənclərdən, demək olar, təkce Yevgeni Pavloviç nəzərdə tutulurdu; o, Belokonskayanı müşayiət etməli idi.

Belokonskayanın ziyafətə gələcəyini knyaz hələ axşam ziyafətindən az qala üç gün əvvəl eşitmişdi; ziyafətə qonaqlar dəvət olunmasından isə bir gün qabaq xəbər tutmuşdu. Knyaz, əlbəttə, ailə üzvlərinin qayğılı sifətlərindən və hətta onunla danışarkən bəzi eyhamlı və təşvişli ifadələrdən başa düşmüşdü ki, ondan və onun nə cür təsir bağışlayacağından nigarandılar. Lakin Yepançinlərdə, ailə üzvlərinin hamısında belə bir fikir əmələ gəlmişdi ki, knyaz, sadələvh adam olduğu üçün ailə üzvlərinin bu nigarançılığını başa düşə bilməz. Ona görə də hamısı, knyaza baxanda, daxilən qüssələndirdilər. Bununla belə, knyaz həqiqətdə də qarşıdakı əhvalata heç bir əhəmiyyət vermirdi; onu tamamilə ayrı bir şey məşğul edirdi: Aqlaya saatdan-saata daha çox şıltaqlıq edir və tutulurdu – onun bu halı knyazı məhv edirdi. Yevgeni Pavloviçin də gəlməli olduğunu eşidəndə isə çox sevinərək, dedi ki, onu çoxdan görmək istəyirdi. Nədənə, bu sözlər heç kəsin xoşuna gəlmədi, Aqlaya məyus olub otaqdan çıxdı, ancaq axşamdan xeyli keçmiş, saat on ikiyə işləyəndə, knyazın getməyə hazırlaşdığı anlarda qız fürsət tapıb, onu yola salarkən, təklildə ona bir neçə söz deyə bildi.

– İstərdim ki, sabah bütün gün bizə gəlməyəsiz, yalnız onlar... qonaqlar toplaşandan sonra axşamçağı gələsiniz. Qonaqlar gələcəyini siz bilirsinizmi?

Aqlaya səbirsizliklə və olduqca sərt danışdı; qız bu “ziyafət” haqqında ilk dəfə danışmağa başlamışdı. Qonaqlar haqqındakı fikir onun üçün də, demək olar, dözülməz idi; bunu hamı hiss etmişdi.

Ola bilsin ki, qız çox istəyirdi ki, bunun üçün valideynləri ilə sözləşsin, lakin qürur və xəcalət hissi onun danışmasına mane olurdu. Knyaz dərhal başa düşdü ki, Aqlaya da onun üçün qorxuya düşüb (özü də qorxduğunu etiraf etmək istəmir), birdən knyaz özü qorxdı.

Knyaz cavab verdi:

– Hə, mənə dəvət ediblər.

Görünür, Aqlaya sözünü davam etdirməyə çətinlik çəkirdi.

Qız nə üçün acıqlandığını dərk etmədən, özünü saxlaya bilməyib, qəfildən fövqələdə hirsələndi.

– Sizinlə ciddi bir məsələ haqqında danışmaq olarmı? Heç olmazsa ömrünüzdə bir dəfə?

– Olar və mən sizi dinləyirəm; çox şadam, – knyaz mızıldadı.

Aqlaya yenə bir dəqiqə susaraq, açıq-aydın nifrətlə sözə başladı:

– Mən onlarla bu barədə mübahisə etmək istəmədim; bəzi hallarda onları qandırmaq olmur. Mamanın, arabir irəli sürdüyü qaydalar mənəmin həmişə zəhləm gedib. Atam haqqında demirəm, ondan heç tələb etməyə dəyməz. Maman, əlbəttə, nəcib qadıdır: hünəriniz var, ona pis bir şey təklif edin, onda görürsünüz. Buna baxmayaraq, o arvada... o murdar qarıya pərəstiş edir! Mən tək-cə Belokonskaya haqqında demirəm; murdar qarıdır, özünün də murdar xasiyyəti var, amma ağıllıdır, buna görə də onların hamısını əlində saxlamağı bacarır, – heç olmazsa bu cəhətdən yaxşıdır. Yamanca alçaqlıqdır! Həm də gülməlidir: biz həmişə orta səviyyəli bir cəmiyyətə, ən ortabab bir cəmiyyətə mənsub adamlar olmuşuq; axı o yüksək kübar cəmiyyətə soxulmaq nəyə lazımdır? Bacılarım da elə oraya can atırlar; onların hamısını təhrik edən, həyəcanlandıran knyaz Ş.-dir. Yevgeni Pavloviçin gəlməsinə siz nə üçün sevinirsiniz?

Knyaz dedi:

– Bəri baxın, Aqlaya, mənə belə gəlir ki, siz mənəmin üçün çox qorxursunuz, qorxursunuz ki, sabah mən... bu cəmiyyətdə özümü itirəcəyəm, eləmi?

Aqlaya pörtüdü:

– Sizin üçün? Qorxuram? Siz lap... siz lap biabır da olsanız, mən nəyə görə sizin üçün qorxmalyam? Mənə nə dəxli var? Özü də siz bu cür sözləri necə işlədirsiniz? “Özünü itirmək” nə deməkdir? Bu, çox pis sözdür, bayağıdır.

– Bu... məktəb sözüdür.

– Hə də, məktəb sözüdür! Cəfəng sözdür! Siz sabah, gərək ki, daim bu cür sözlərlə danışmaq fikrindəsiniz. Siz evdə bu cür sözləri öz söz ehtiyatınızda çox axtarıb tapın: gözəl təsir bağışlayarsınız! Təəssüf ki, siz, deyərsən, yaxşı daxil olmağı bacarırsınız; bunu harada öyrənibsiniz? Hamı gözünü qəsdən zilləyib sizə baxdığı məqamda siz bir fincan çayı götürüb, ədəblə içə biləcəksiniz?

Güman edirəm ki, bacararam.

– Buna təəssüf edirəm; yoxsa mən güldürdüm. Heç olmazsa qonaq otağındakı Çin vazasını sındırın! O bahalı şeydir; sizdən xahiş edirəm sındırın; onu hədiyyə veriblər, anam lap dəli olar, hamının yanında ağlamağa başlayar, ona görə ki, bu vaza onun üçün çox əzizdir. Siz həmişə etdiyiniz kimi bir hərəkət edin, vurub sındırın. Qəsdən onun yanında əyləşin.

– Əksinə, mümkün qədər kənarda oturmağa səy edəcəyəm; sağ olun ki, xəbərdarlıq etdiniz.

– Deməli, əl-qol atacağınızı bildiyiniz üçün irəlindən qorxursunuz. Mərc çəkəşərəm ki, siz hər hansı bir “mövzu” haqqında, nə isə ciddi, elmi, yüksək bir məsələ barədə danışacaqsınız! Bu necə də... ədəbli olar!

– Mən güman edirəm ki, bu, sarsaqlıq... hələ bəlkə də yersiz olardı.

Aqlayanın, nəhayət, səbri çatmadı.

– Birdəfəlik qulağınızda sırğa eləyin, hərəgah siz edam cəzasına dair bir şey haqqında, yaxud Rusiyanın iqtisadi vəziyyəti, yada “dünyanı gözəllik xilas edəcək” kimi şeylər barədə danışmağa başlasanız, onda... mən, əlbəttə, sevinərək, bərk güləcəyəm, lakin... irəlindən sizə xəbərdarlıq edirəm; ondan sonra mənəmin gözüme görünməyin! Eşidirsinizmi; ciddi deyirəm! Bu dəfə daha ciddi deyirəm!

Aqlaya öz təhdidini doğrudan da, ciddi dedi, belə ki, onun sözlərində, hətta nə isə qeyri-adi nidalar eşidildi, gözlərinin ifadəsindən oxundu, knyaz əvvəllər belə bir şey müşahidə etməmişdi, həm də ki, əlbəttə, zarafata bənzəmirdi.

– Lakin siz elə etdiniz ki, mən indi mütləq “danışmağa başlayacağam”, hətta... ola bilsin... vazanı da sındıracağam. Bayaq heç bir şeydən qorxmurdum, indi isə hər şeydən qorxuram. Mən mütləq kəsiləcəyəm.

– Elə isə danışmayın. Oturub, dinməyin.

– Mümkün olmaz mən əminəm ki, qorxudan danışmağa başlayacağam, qorxudan da vazanı sındıracağam. Ola bilsin ki, mən hamar döşəmənin üstündə yıxılıram, yaxud da buna bənzər bir əhvalat baş verir, ona görə ki, belə şey başıma gəlib; bu gün bütün gecə bu mənim yuxuma girecək; siz nə üçün bu barədə danışmağa başladınız!

Aqlaya ona baxıb dilxor oldu.

Knyaz, nəhayət, belə qət etdi:

– Bilirsinizmi nə var, yaxşısı budur sabah mən heç gəlməyim.

Raport verərəm ki, naxoşam, vəssalam!

Aqlaya ayağını yerə vurub, hətta qəzəbdən ağardı.

– Aman Allah! Belə şey bir yerdə görünübümü! Qəsdən onun özü üçün toplandıqları halda o gəlməyəcək... vay Allah! Sizin kimi... fərasətsiz adamla iş görmək əcəb ləzzət verir!

Knyaz cəld onun sözünü kəsdi:

– Yaxşı, mən gələrəm, gələrəm! Özüm də sizə sədaqət haqqı deyirəm ki, bütün axşamı oturub, bir kəlmə də danışmayacağam. Elə bu cür də edərəm.

– Çox gözəl edirsiniz. Siz bu saat dediniz: “Raport verərəm ki, naxoşam”; axı bir deyin görüm, doğrudan da, siz bu cür ifadələri haradan əxz edirsiniz? Mənimlə danışanda bu cür sözləri işlətmək könlünüzü açır? Siz məni cinləndirirsiniz, nədir?

– Günahkaram; bu da məktəb sözüdür, demərəm. Mən çox yaxşı başa düşürəm ki, siz... mənim üçün qorxursunuz... (əşi di acıqlanmayım), özüm də buna çox şadam. Mənim indi necə qorxduğuma siz inanmazsınız, – həm də sizin sözləriniz məni olduqca sevindirir. Lakin sizə and içirəm ki, bütün bu qorxu, bütün bunlar xırda və mənasız şeydir. Allaha and olsun! Aqlaya! Amma sevinc qalacaqdır. Sizin bu cür olmağınız, bu cür yaxşı və mehriban uşaq olmağınız mənim olduqca xoşuma gəlir! Bilsəydiniz, nə qədər gözəl ola bilərsiniz, Aqlaya!

Aqlaya əlbəttə, hirsələnərdi, özü də hirsələnək istəyirdi, lakin qəfildən, bir an içində, onun özü üçün gözlənilməz olan bir duyğu qızın bütün qəlbini çulğadı.

Aqlaya birdən soruşdu:

– Deyin görüm siz... bir vaxt... sonralar... mənim indi dediyim qaba sözlər üçün məni məzəmmət etməyəcəksiniz ki?

– Siz nə danışırırsınız, o nə sözdür? Siz niyə yenə qızardınız? Bax, yenə mənə qaşqabaqlı baxırırsınız! Siz bəzən həddən artıq qaşqabaqlı baxmağa başlayıbsınız, Aqlaya, əvvəllər heç bu cür baxmırdınız. Mən bunun səbəbini bilərəm...

– Danışmayın, danışmayın!

– Yox. Demək yaxşıdır. Mən bunu çoxdan demək istəyirdim; artıq demişəm, lakin... bu azdır, ona görə ki, mənə inanmadınız. Bizim aramızda hər halda bir məxluq dayanıb...

Aqlaya onun əlindən möhkəm yapışıb, özü də knyaza az qala dəhşətlə baxa-baxa birdən onun sözünü kəsdi:

– Susun, susun, susun, susun!

Bu dəm Aqlayanı səslədilər; qız sanki sevinərək, knyazdan ayrılıb qaçdı.

Knyaz bütün gecəni titrədirdi. Qərribə idi, bir neçə gecə dalbadal onu üşütmə tuturdu. Bu dəfə isə yarısayaqlama halında onun ağlına bir fikir gəldi; hərgah sabah, hamının yanında onun tutması başlansa nə olar? Axı ayıqlıqda onun ürəyi gedən vaxtlar olurdu! Bu fikirdən onun bədəni buza dönürdü; knyaz bütün gecə özünü nə isə gözəl və misilsiz bir cəmiyyətdə, nə isə əcaib adamlar arasında təsəvvür edirdi. Başlıca cəhət bu idi ki, o “danışmağa başlamışdı”, o bilirdi ki, danışmaq lazımdır deyil, lakin daim danışır, nə barədə isə onları dilə tuturdu. Yevgeni Pavloviç, İppolit də qonaqların arasında idilər, elə bil bərk dostlaşmışdılar.

Knyaz yuxudan saat doqquza işləyəndə oyandı, onun başı ağrıyırdı, fikirləri dolaşmışdı, əcaib təəssürat əmələ gəlmişdi. O nə üçünse Roqojini yaman görmək istəyirdi; onunla görüşüb, xeyli danışmaq istəyirdi, – nə barədə danışmaq istədiyini özü də bilmirdi; sonra knyaz nə üçünse mütəlak İppolitın yanına getməyi qət etmişdi. Onun ürəyinə nə isə dammışdı, həmin səhərçağı başına gələn macərələr ona fəvqəladə güclü təsir bağışlamışdı, lakin nədənsə nigaran qalmışdı. Bu macərələrdən biri Lebedevin gəlişi idi.

Lebedev çox tezdən, saat ona işləyəndə, özü də lap sərxoş halda gəlmişdi. Knyaz son vaxtlar diqqətsiz olmuşdu, buna baxmayaraq, gözüne dəymişdi ki, general İvolgin onlardan köçüb gedəndən sonra artıq üç gün idi ki, Lebedev özünü çox pis aparırdı. O birdən-birə son dərəcə pıncılmışdı, üst-başı çirkli idi, qalstuku yana sallanırdı, sürtükunun yaxalığı isə cırlımışdı. Öz mənzilində o hətta çılgınlaşırdı,

onun səsi həyətin o biri başından eşidilirdi. Vera bir dəfə gəlib gözyaşı axıda-axıda nə isə söyləyirdi. İndi Lebedev knyazın yanına gəlib, əlini sinəsinə çırpı-çırpı çox əcaib tərzdə danışmağa başladı, özünü də nədə isə günahlandırır...
Lebedev, nəhayət, faciəli tərzdə belə dedi:

– Xəyanətkarlıq və əclaflığım üçün cəzamı aldım... Aldım cəzamı... Şillə vurdular!

– Şillə! Kim vurdu?.. Özü də səhərin gözü açılmamış?

Lebedev istehza ilə gülümsədi:

– Səhərin gözü açılmamış? Vaxtın burada heç bir əhəmiyyəti yoxdur... Hətta cismani qisas almaq üçün də... Lakin mən mənəvi... mənəvi şillə yemişəm, cismani yox!

Lebedev birdən dəvət-filan gözləmədən oturub söyləməyə başladı. Onu söylədiyi əhvalat çox rabitəsiz idi; knyaz üz-gözünü turşudub getmək istəyəndə, qəfildən bir neçə söz onu lap heyrətə saldı. O, təəccübdən donub qaldı... Cənab Lebedev əcaib şeylər söylədi.

Əvvəlcə məsələ, görünür ki, nə isə bir məktub haqqında imiş; Aqlaya İvanovnanın adı çəkildi. Sonra birdən Lebedev məhzun-məhzun knyazın özünü günahlandırmağa başladı; belə başa düşmək olardı ki, knyazdan incimişdir. Əvvəlcə, guya ki, knyaz məlum “personaj”la – Nastasiya Filippovna ilə əlaqədar işlərdə ona göstərdiyi etimadla Lebedevə hörmət etmişdi; lakin sonra onunla əlaqəni birdəfəlik kəsərək, onu özündən rüsvayçılıqla uzaqlaşdırmışdır, hətta bunu o dərəcədə təhqiredici tərzdə etmişdi ki, son dəfə guya onun “evdə baş verməli olan təbəddülat haqqında sadəliklə vermiş olduğu suala” cavab verməkdən qabalıqla imtina etmişdi; Lebedev sərxoşcasına gözyaşı axıda-axıda etiraf edirdi ki, “bundan sonra mən daha belə rəftara dözə bilmədim, xüsusən də ki, çox şey bilirdim... olduqca çox şey... Roqojindən də, Nastasiya Filippovnadən də, Varvara Ardalionovnadən də... onun özündən... və ondan... hətta Aqlaya İvanovnanın özündən də, siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi, Veranın vasitəsi ilə, mənim sevimli, yeganə doğma qızım Veranın vasitəsi ilə, siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi... Bəli... bir də ki, o mənim yeganə qızım deyil, ona görə ki, mənim üç uşağım var. Bəs Lizaveta Prokofyevnaya məktublarla, hətta lap məxfi tərzdə, gizlincə məlumat verən kim olub, he-he! Bütün münasibətlər haqqında, Nastasiya Filippovnanın haralara getmiş olması barədə ona kağızları

kim yazırdı, he-he-he! Kim, müsaidə edin soruşum ki, imzasız məktublara yazan kimdir?”

– Olmaya sizsiniz?

Əyyaş qürurla dedi:

– Məhz mən, elə günü bu gün saat doqquzuncu yarisında, cəmi yarım saat... yox, indi daha qırx beş dəqiqə bundan əvvəl, ən nəci b anaya məlumat verdim ki, ona bir macəranı... çox mühüm bir macəranı söyləmək istəyirəm. Bunu kağızla bildirdim, dal qapıdan, qızın vasitəsi ilə çatdırdım. Məni qəbul etdi.

Qulaqlarına zorla inanan knyaz soruşdu:

– Siz bu saat Lizaveta Prokofyevnanı görürsünüz?

– Bu saat görüb, ondan şillə yemişəm... mənəvi şillə. Kağızı geri qayıtdı, hətta heç açıb oxumadan üstümə tolazladı... Məni isə boy-numun ardına vurub qovdu... Ancaq mənəvi cəhətdən, cismani cəhətdən deyil... Bir də ki, əslində, demək olar, cismani cəhətdən vurub qovdu, azca qalmışdı!

– O hansı məktubu açıb oxumadan sizin üstünüzə atıb?

– Bəs məgər... He-he-he! Axı mən bunu hələ sizə deməmişəm! Amma mən elə düşünürdüm ki, sizə demişəm... Mən o qadına çatdırmaq üçün belə bir məktub almışdım...

– Kimdən? Kimə?

Lakin Lebedevin bəzi “izahatından” bir şey başa düşmək və onlardan bir şey anlamaq son dərəcə çətin idi. Buna baxmayaraq, knyaz birtəhər başa düşə bildi ki, məktubu Vera Lebedeva səhər sübhəndən, ünvanda göstərilən şəxsə çatdırmaq üçün qulluqçu qızın vasitəsi ilə vermişdir... “əvvəllər olduğu kimi... əvvəllər olduğu kimi, müəyyən personaja və elə həmin şəxsəndən... (ona görə ki, onlardan birini mən “şəxs”, o birini isə alçaltmaq və fərqləndirmək üçün ancaq “personaj” adlandırırım; ondan ötrü ki, məsum və yüksək dərəcədə nəcabətli general qızı ilə... əxlaqsız qadın arasında çox böyük fərq vardır) demək, məktub “şəxsəndən” idi, adı A hərfi ilə başlayan şəxsəndən...”

Knyaz qışqırdı:

– Bu necə ola bilər? Nastasiya Filippovnaya? Boş sözdür!

– Olub, olub, ona da olmasa, Roqojinə, hamısı birdir... Roqojinə... bir dəfə A hərfi ilə başlanan şəxsəndən, hətta cənab Terentyeva də çatdırmaq üçün məktub olub, – deyə Lebedev göz vurub gülümsədi.

Lebedev tez-tez bir məsələdən çaşıb başqa məsələyə keçdiyi və nə barədə danışdığını unutduğu üçün knyaz susub danışmadı ki, öz fikrini söyləsin. Buna baxmayaraq, yenə də son dərəcə dumanlı idi: məktublar məhz onunmu vasitəsi ilə çatdırılırdı, yoxsa Veranın? Bir halda ki, o özü inandırır ki, “Roqojinəmi, yoxsa Nastasiya Filip-povnaya çatdırılmasının fərqi yoxdur”, onda, demək, məktublar, yəqin onun vasitəsi ilə çatdırılmayıb (hərgah doğrudan da, məktublar yazılıbsa). Məktubun indi onun əlinə nə vasitə ilə keçməsi əhvalatı isə heç aydın olmadı; belə ehtimal etmək daha doğru olardı ki, Lebedev bu məktubu nə vasitəyləşə Veradan oğurlamışdır... Ehmallica oğurlayıb, hansı niyyətləşə Lizaveta Prokofyevnaya aparıb. Knyaz, nəhayət, götür-qoy edəndən sonra belə başa düşdü.

Knyaz lap çaşıb qışqırdı:

– Siz dəli olubsunuz!

Lebedev kinli-kinli cavab verdi:

– Lap da yox, çox hörmətli knyaz. Doğrudur, mən sizə qulluq göstərmək üçün məktubu sizə təqdim etmək istəyirdim, sizə, şəxsən sizin əlinizə... Lakin belə düşündüm ki, ən nəcabətli anaya hər şeyi açıb söyləmək üçün oraya qulluq göstərmək daha yaxşıdır... Ona görə ki, əvvəl də imzasız məktubla məlumat vermişdim; həm də bayaq, qabaqca kağız yazaraq, saat səkkiz iyirmi dəqiqədə məni qəbul etməsini xahiş eləyəndə də belə imza atmışdım: “Sizin gizli məlumatçınız”, o saat buraxdılar, dərhal, hətta son dərəcə tələsik, özümü də ən nəcabətli ananın yanına dal qapıdan apardılar...

– Sonra?..

– Sonrası məlumdur, az qala məni kətkəleyəcəkdə; yəni lap az qalmışdı, belə ki, hətta, elə hesab etmək olar ki, kətkələdi. Məktubu isə üstümə tozlazladı. Doğrudur, istəyirdi özündə saxlasın, – baxdı, gördü, – lakin fikrini dəyişib üstümə tozlazladı. “Bir halda ki, – dedi, – sən kimə adama çatdırmağı etibar ediblər, onda apar çatdır...” Hətta incidi. Bir halda ki, mənim qarşımda deməkdən utanmadı, onda, demək, inciyibdir. Çılğın xasiyyətlidir!

– Bəs məktub indi haradadır?

– Mənim özümədir, budur.

Lebedev Aqlayanın Qavrila Ardalionoviçə yazdığı kağızı knyaza verdi; Qavrila isə iki saat keçəndən sonra həmin kağızı elə həmin səhərçağı qürur və təkəbbürlə bacısına göstərdi.

– Bu kağız sizdə qala bilməz.

Lebedev həyəcanlanıb onun fikrinə şərək oldu:

– Sizə, sizə! Sizə verirəm. İndi yenə sizinəm, mən sizin qullu-ğunuzdayam, başımdan qəlbimədək sizin ixtiyarınızdayam, ötəri bir xəyanətlikdən sonra sizin qulunuzam! Qəlbimi cəzalandırın, Tomas Morun... İngiltərədə və Böyük Britaniyada dediyi kimi, saqqalıma rəhm edin... Roma xanım papası demişkən: “Mea culpa, mea culpa”¹, yeni o, Roma papasıdır, amma mən ona “Romanın xanım papası” deyirəm.

Knyaz təşviş keçirərək dedi:

– Bu məktub bu saat göndərilməlidir, mən verərəm.

– Yaxşı olmazmı, ən nəcabətli, tərbiyəli knyaz, yaxşı olmazmı... o söz!

Lebedev üz-gözünü əcaib tərzdə turşutdu, o qəfildən yerindəcə vurmuxmağa başladı, elə bil ki, kişiye nəgahən iynə batırmışdılar, özü də bic-bic göz vura-vura əllərini oynadıb, nəyisə göstərirdi.

Knyaz qəzəblə soruşdu:

– Nə olub?

Lebedev rıqqətlə və bir növ gizli tərzdə pıçıldadı:

– Qabaqca açıb baxmaq!

Knyaz yerindən elə qeyzlə sıçrayıb qalxdı ki, Lebedev qoyub qaçmaq istədi; lakin qapıyadək qaçaraq, ayaq saxladı, dayanıb gözlədi ki, bəlkə knyaz rəhmə gələr.

Knyaz qəmli-qəmli qışqırdı:

– Eh, Lebedev! Məgər bu dərəcədə rəzil hərəkətə yol vermək, bu dərəcədə alçalmaq, tənəzzül etmək olardı, bu mümkündürmü?

Lebedevin eyni açıldı.

Lebedev gözüyaşlı halda, sinəsinə yumruq vura-vura dərhal knyaza yanaşdı:

– Alçağam, alçağam!

– Axı bu ki rəzil hərəkətlərdir!

– Məhz rəzildir. Həqiqi sözdür!

– Belə əcaib hərəkət etmək... sizdə nə adətdir? Axı siz... sadəcə casussunuz! Siz nə üçün imzasız məktublar yazıb... o cür ən nəcabətli və ən xeyirxah bir qadını təşvişə salırdınız?.. Nəhayət, nə üçün Aqlaya İvanovnanın kefi istədiyini adama məktub yazmağa

¹ Günah etmişəm, günah etmişəm.

ixtiyarı yoxdur. Bu nədir, məgər siz bu gün şikayət etməyəmi getmişdiniz? Siz nə almaq ümidində idiniz? Xəbərçilik etməyə sizi sövq edən nə idi?

Lebedev mızıldadı:

– Yalnız dilxoşluq üçün deyirdim görüm nə cür təsir bağışlayacaq, bir də... necib qəlblə qulluq göstərmək istəyirdim, bəli! İndi isə bütünlüklə sizinəm, yenə bütünlüklə, təpədən dırnağadək! İstəyirsiniz məni dara çəkin!

Knyaz iyərə-nərə soruşdu:

– Siz Lizaveta Prokofyevnanın yanına elə bu vəziyyətdəmi getmişdiniz?

– Yox... tərəvətli idim... Hətta səliqəli getmişdim; mən bu kökə... bu cür vəziyyətə alçalandan sonra düşdüm...

– Di yaxşı, məni tək buraxın.

Bununla belə, qonaq, nəhayət, getmək qərarına gələndə qədər bu xahiş bir neçə dəfə təkrar etmək lazım idi. Lebedev qapını lap açaraq, yenə qayıtdı, barmaqlarının ucunda otağın ortasına çatıb, məktubu necə açmaq lazım olduğunu əllərinin işarəsi ilə yenidən göstərməyə başladı; o öz məsləhətini sözlə deməyə cürət etmədi; sonra yavaşdan və mehribanlıqla gülümsəyib çıxdı.

Bütün bunları eşitmək knyaza fəvqəladə əzab verirdi. Bütün deyilənlərdən başlıca olaraq bircə fəvqəladə fakt təzahür edirdi: o da bundan ibarət idi ki, Aqlaya böyük təşviş içində idi, böyük tərəddüdə, nə üçünsə böyük iztiraba məruz qalmışdı (“qısqanclıqdan”, – deyə knyaz öz-özünə pıçıldadı). Həm də belə çıxırdı ki, bədxah adamlar da, əlbəttə, aranı qarışdırırlar, bu işə, qızın onlara belə etimad göstərməsi isə son dərəcə təəccüblü idi. Əlbəttə, bu təcrübəsiz, lakin qızgın və məğrur başda nə işə xüsusi planlar, ola bilsin, hətta fəlakətli və... Heç bir şeylə müqayisə edilə bilməyən planlar yaranırdı. Knyaz özünü lap itirərək, nə qərara gəlmək lazım olduğunu da bilmirdi. Nə barədə isə mütləq tədbir görmək, nəyinsə qarşısını almaq lazım idi, o bunu hiss edirdi. Knyaz bağlı paketin ünvanına bir də nəzər saldı; yox, burada heç bir şübhəyə, nigarançılığa yol verile bilməzdi; ona görə ki, knyaz inanırdı; bu məktubda onu təşviş salan başqa şey idi; o, Qavrila Ardalionoviçə inanmırdı. Buna baxmayaraq, bu məktubu ona, şəxsən, knyaz özü vermək istəyirdi, elə bu məqsədlə də evdən çıxmışdı, lakin yolda fikrini dəyişdi. Ptitinin evinə çat-

çatda, elə bil qəsdən, Kolya rast gəldi, knyaz məktubu ona verib tapşırırdı, guya ki, Aqlaya İvanovnanın bilavasitə özü tərəfindən qardaşına təqdim etsin. Kolya heç bir sual verməyib məktubu qardaşına verdi, belə ki, Qanya heç təsəvvürünə də gətirmirdi ki, məktub bir neçə mərhələdən keçib. Knyaz evə qayıdaraq, Vera Lukyanovnanı yanına dəvət etdi, nə lazım idisə ona söyləyərək, qızı sakitləşdirdi, ona görə ki, qız indiyə qədər də məktubu axtarı, ağlayırdı. Məktubu atası aparmış olduğunu biləndə qız dəhşətə gəldi. (Knyaz sonra qızdan öyrəndi ki, Vera Roqojinlə Aqlaya İvanovnanın arasında gizli olaraq bir neçə dəfə vasitəçilik etmişdir, onun heç ağlına da gəlmirdi ki, bu işdə knyazın zərərinə bir əhvalat ola bilər...)

Knyaz isə, nəhayət, o dərəcədə kədərləndi ki, iki saat keçəndən sonra Kolyanın göndərdiyi adam yüyürə-yüyürə onun yanına gəlib, Kolyanın atasının naxoşlaması haqqında məlumat verəndə, ilk dəqiqədə knyaz, demək olar, nə əhvalat baş verdiyini anlaya bilmirdi. Lakin onun halını dəyişən də elə bu vəziyyətə oldu, ona görə ki, fikri tamam yayındı. Knyaz az qala axşamədək Nina Aleksandrovnanın yanında qaldı (naxoşu, əlbəttə, oraya gətirmişdilər). Knyazın gəlməsinin, demək olar, heç bir faydası olmadı; lakin elə adamlar var ki, bəzi ağır dəqiqələrdə adam onları öz yanında görəndə, nə üçünsə xoşhal olur. Kolya son dərəcə heyrətlənmişdi, isteriyalı halda ağlayırdı, bununla belə, daim əl-ayaq etməkdə idi. Həkim dalınca yüyürüb, üç həkim tapdı, aptekə, dəlləxanaya yüyürürdü. Generalı dirçəldilərsə də, huşa getirə bilmədilər; həkimlər deyirdilər ki, “hər halda xəstənin vəziyyəti təhlükəlidir”. Varya ilə Nina Aleksandrovna naxoşun yanından çəkilmədilər; Qanya qüssələnib sarsımışdı, lakin yuxarı qalxmaq istəmir, hətta xəstəni görməkdən qorxurdu; Qanya əllərini ovuşdururdu, knyazla rabitəsiz söhbətində, bunu deyə bildi ki, bax, guya, “belə bir bədbəxtlik üz verib, özü də elə bil qəsdən, bu cür vaxtda!” Knyaza elə gəldi ki, Qavrılanın məhz hansı vaxt haqqında danışdığını o, başa düşür. Knyaz İppoliti Ptitinin evində görmədi. Axşamçağı Lebedev qaçaraq gəldi; o səhərki “izahatdan” sonra indiyə qədər yatıbmış. İndi Lebedev, demək olar ki, ayıq idi, özü də xəstənin yanında, sanki öz doğma qardaşının başı üzərində dayanmış kimi səmimi gözyaşı axıdırdı. O özünü ucadan danışa-danışa günahlandırır, lakin bununla belə, nə əhvalat baş verdiyini izah etmirdi; özü də Nina Aleksandrovneyə müraciət edərək,

dəqiqəbaşı onu inandırmağa çalışırdı ki, “bunun səbəbkarı odur, o özüdür, heç kəs deyil, odur... yalnız dilxoşluq edib, maraqlandığı üçün belə edirdi... Həm də “mərhum” (Lebedev hələ sağ olan generalı nə üçünsə inadla mərhum adlandırır), hətta ən dahi adam idi! Lebedev xüsusilə ciddi olaraq dahilik üzərində təkidlə dayanırdı, elə bil ki, bununla həmin dəqiqə nə isə qeyri-adi fayda yarana bilərdi. Onun səmimi göz yaşlarını gören Nina Aleksandrovna, nəhayət, ona heç bir məzəmmətsiz və az qala, hətta nəvazişkarlıqla dedi ki, “nə deyirəm, Allah köməyiniz olsun, di ağlamayın, Allah sizi bağışlayar!” Bu sözlər və sözlərin ahəngi Lebedevi o dərəcədə heyretləndirdi ki, bütün o axşam ərzində Nina Aleksandrovnanan uzaqlaşmaq istəmirdi (bütün sonrakı günlərdə də, general öləne qədər, Lebedev, demək olar, səhərdən gecə yarısınaqədər vaxtını onların evində keçirirdi). Gün ərzində Lizaveta Prokofyevnanın göndərdiyi adam iki dəfə Nina Aleksandrovnanın yanına gəlib naxoşun halını xəbər aldı. Axşamçağı, saat doqquzda knyaz Yepançinlərin qonaqlarla dolu olan qonaq otağına daxil olanda isə Lizaveta Prokofyevna dərhal, canıyananlıqla və ətraflı surətdə naxoş haqqında sorğu-sual etməyə başladı; özü də Belokonskayanın: “Naxoş kimdir, Nina Aleksandrovna kimdir?” sualına təkəbbürlə cavab verdi. Bu, knyazın çox xoşuna gəldi. Özü isə Lizaveta Prokofyevnaya izah verəndə, sonra Aqlayanın bacılarının dedikləri kimi: “Çox gözəl” danışdı – “təvazökarlıqla, yavaşdan, artıq-əskik söz işlətmədən, yersiz hərəkətlər etmədən, ləyaqətlə. İçəri çox gözəl daxil oldu; çox səliqəli və qəşəng geyinmişdi”, özü də, bir gün əvvəl qorxduğu kimi, “hamar döşəmədə nəinki yığılmadı”, həm də, görünür, hamıya, hətta xoş təsir bağışladı.

Knyaz isə əyləşib, ətrafına göz gəzdirəndə, dərhal hiss etdi ki, bütün bu məclis, Aqlayanın onu qorxutduğu dənənki kabus və vahimələrə, yaxud da gecə onun yuxusuna girən dəhşətli qarabasmalara qətiyyə bənzəmirdi. Knyaz ömründə birinci dəfə idi ki, dəhşətli “kübar cəmiyyət” adı daşıyan cəmiyyətin bir bucağını görürdü. Knyaz artıq çoxdan idi ki, bu sehrli insan cəmiyyətinə daxil olmağa bütün varlığı ilə can atırdı; bunun üçün onun xüsusi bir məqsədi, mülahizə və fikri var idi; buna görə də həvəslənirdi, elə bu səbəbə görə də ilk təəssürat onu hədsiz maraqlandırmışdı. Bu ilk təəssürat onu, hətta məftun etmişdi. Nə isə dərhal və qəfildən ona elə gəldi ki, bu adamların hamısı sanki elə bir yerdə olmaq üçün doğulublar;

bu axşam Yepançinlərgildə heç bir “axşam ziyafəti”, heç bir dəvət olunmuş qonaq yoxdur, bütün bunlar “öz adamlarıdır”, hətta onun özü də elə bil, artıq çoxdan onların sədaqətli dostu və məsləkdaşdır, bir az əvvəlki ayrılıqdan sonra indi onların yanına qayıtmışdır. İnsanı məftun edən zərif hərəkətlər, sadəlik və zahiri səmimiyyət, demək olar, sehrli təsir bağışlayırdı. Onun heç ağlına da gələ bilməzdi ki, bütün bu sadəlik və nəcabət, fərasət və yüksək şəxsi ləyaqət, ola bilsin, yalnız gözəl bədi bəzək idi. Qonaqların çoxu, təsir oyadan zahiri görünüşlərinə baxmayaraq, olduqca boş və dəyersiz adamlardan ibarət idi; bununla belə, onlar özündən müştəbeh şəxs olduqları üçün özləri də bilmirdilər ki, onlarda təzahür edən bir çox yaxşı cəhət – yalnız süni bəzəkəndə ibarətdir, həm də bunun günahı onlarda deyildi, çünki bu süni bəzək onlara qeyri-şüuri və miras olaraq keçmişdi. Knyaz özünün ilk təəssüratından yaranan cazibədarlığın valeh-edici təsiri altında bundan heç şübhələnmək də istəmirdi. O görürdü ki, məsəl üçün buradakı qoca, yaşına görə knyazın babası yerində olan lovğa əyan, onu, belə gənc və təcrübəsiz adamı dinləmək üçün hətta öz söhbətinə də ara verir, özü də onun dediklərini nəinki dinləyir, həm də, görünür, onun rəyini qiymətləndirir; onunla çox mehriban rəftar edir, səmimi, sadəldir; halbuki onlar bir-birinə yad adamlar idi, özləri də cəmi-cümlətanı birinci dəfə görüşürdülər. Ola bilsin ki, knyazın coşqun həssaslığına bu nəzakətin zərifliyi, inceliyi təsir göstərmişdi. Ola bilsin, knyaz şən, fərəhli təəssürata əvvəldən həddən artıq meyil göstərmiş və hətta ona rəğbət bəsləmişdir.

Bununla belə, bütün bu adamlar, – əlbəttə, “ailənin dostları” və öz aralarında dost idilər – hər halda indicə təqdim edilib, bu qonaqlarla tanış olandan sonra knyaz onları bir-biri ilə yaxın dost hesab etmişdi, halbuki bu adamlar, əslində, nə bu ailənin dostları idilər, nə də öz aralarında. Burada elə adamlar var idi ki, onlar Yepançinləri heç vaxt və zərər qədər də özlərinə bərabər şəxslər hesab etməzdilər. Burada hətta bir-birinə hədsiz nifrət bəsləyən, bir-birindən zəhləsi gedən adamlar var idi; Belokonskaya qarşı bütün ömrü boyu “qoca əyanın” arvadına “həqarətlə baxırdı”, onun da, öz növbəsində, Lizaveta Prokofyevnadan heç xoşu gəlmirdi. Onun əri, yüksək mənəb sahibi olan, qoca nə üçünsə, Yepançinlərin lap gəncliyindən onlara himayəkarlıq edirdi; bu axşamkı ziyafətə sədrlik edən “əyan” İvan Fyodoroviçin nəzərində elə azman bir şəxs idi ki, onun hüzurunda general

riqqətə gəlir, qorxudan savayı heç bir şey hiss etmirdi; hətta özünü bir dəqiqəlikdə də bu əyana bərabər adam hesab edib, onu isə Olimp Yupiteri hesab etməmiş olsaydı, özünə səmimi surətdə nifrət edərdi. Burada bir-biri ilə bir neçə il ərzində görüşməmiş və bir-birinə qarşı etinasızlıqdan, hələ belkə də, nifrətdən başqa heç bir duyğu bəsləməyən adamlar var idi; lakin indi onlar elə görüşmüşdülər ki, elə bil ki, hələ dünən ən dostcasına və könülaçan məclisdə bir yerdə olublar. Bununla belə, məclisdə adam çox deyildi. Belokonskayadan və əslində, doğrudan da, görkəmli şəxs olan “qoca əyan”dan, onun zövçəsindən başqa, burada, əvvələn, bir nəfər çox mötəbər hərbi general var idi, alman adı daşıyan baron, yaxud da qraf idi, – fəvqəladə qaradınməz bu adam, hökumət işlərindən çox yaxşı xəbərdar olan və hətta az qala alim şəxs şöhrəti qazanmışdı, – “təkcə Rusiyanın özündən başqa” hər şeyi bilən, beş il ərzində “öz dərinliyi etibarlı ilə diqqətəlayiq” bir kəlamla danışan, – lakin elə bir kəlam ki, mütləq zərb-məsələ daxil olur və bu kəlamı, hətta ən nadir və yüksək cəmiyyətdə eşidə bilirlər, – ən vüqarlı inzibatçılardan biri idi; rəislik edən elə məmurlardan idi ki, belələri adətən fəvqəladə uzunsürən (hətta əcaib dərəcədə uzun sürən) qulluqdan sonra böyük şücaət göstərməmiş, hətta şücaət və rəşadətə qarşı düşməncəsinə münasibət bəsləyən şəxsiyyət olmalarına baxmayaraq, böyük rütbələrə nail olmuş adam kimi, gözəl yerlərdə və böyük sərvət sahibi kimi ölürlər. Bu general qulluq üzrə İvan Fyodoroviçin bilavasitə rəisi idi; İvan Fyodoroviç öz nəcib qəlbinin ehtirası ilə və hətta xüsusi heysiyyət nəticəsində, bu rəisi də özünün vəlinəməti hesab edirdi; halbuki general özünü heç də İvan Fyodoroviçin vəlinəməti hesab etmirdi, ona qarşı tamamilə laqeyd idi, eyni zamanda da, İvan Fyodoroviçin göstərdiyi çox müxtəlif qulluqlardan məmnuniyyətlə istifadə edirdi, özü də, hər hansı bir mülahizəyə görə, hətta qətiyyətlə yuxarılardan göstərilməyən mülahizələrə görə onu ayrı bir məmurla əvəz etmək tələb olunsaydı, onu dərhal başqası ilə əvəz edərdi. Burada bir nəfər yaşlı, iddialı ağa da var idi, hətta guya ki, Lizaveta Prokofyevnanın qohumu idi, halbuki bu qətiyyətlə doğru deyildi; yaxşı rütbəsi və adı var idi, varlı və zadəgan idi, qıvrıq və çox sağlam adam idi, olduqca çoxdanışan və hətta narazı (bununla belə, əslində, yol verilə bilən mənada narazı) adam şöhrəti qazanmışdı, hətta ətiacı idi, (lakin onun bu xüsusiyyəti də xoş təsir bağışlayırdı), kübar ingilis ədalı və

ingilis zövqlü adam idi (məsələn, ingilissayağı qanlı mal əti qızartmasını xoşlayırdı, atlar üçün qoşqu şeylərindən başı çıxırdı, nökrələr və sairə barədə ingilisspərəst idi). Bu adam “əyan”ın böyük dostu idi, onu əyləndirirdi; bundan başqa da, Lizaveta Prokofyevnanın ağılna nə üçün sə belə bir fikir gəlmişdi ki, bu yaşlı cənab (bir az yelbeyin və qismən qadın düşkünü olan bu adam) birdən Aleksandra ilə evlənmək eşqinə düşə bilər. Məclisin bu ən yüksək və ahlı təbəqəsindən sonra daha gənc qonaqlar təbəqəsi gəlirdi, bu gənclərin də son dərəcə zərif keyfiyyətləri vardı. Knyaz Ş. və Yevgeni Pavloviçdən savayı, məşhur füsunkar knyaz N.-də bu təbəqəyə mənsub idi; bu knyaz keçmişdə bütün Avropada qadın qəlblərini yenilməz surətdə fəth edən, arvadbaz idi, indi artıq qırx beş yaşına çatmışdı, hələ də zahirən gözəl idi, nağıl etməyi çox gözəl bacarırdı, var-dövləti yaxşı vəziyyətdə deyildi, tənəzzülə uğrayırdı, buna baxmayaraq, varlı adam idi, özü də, daha çox xaricdə yaşamağa adət etmişdi. Nəhayət, burada elə adamlar var idi ki, sanki onlar hətta üçüncü xüsusi bir təbəqə təşkil edirdilər, cəmiyyətin “məhdud dairəsinə” mənsub deyildilər, lakin onlara da, Yepançinlər kimi bəzən nədənsə bu “çox məhdud” dairədə təsadüf etmək olurdu. Yepançinlər bir qayda olaraq qəbul etdikləri bəzi nəzakət üsuluna əsasən, onlarda nadir hallarda təşkil edilən dövlətli ziyafətlərdə yüksək cəmiyyəti daha aşağı təbəqəyə mənsub adamlarla, “orta qəbildən olan adamların” seçilmiş nümayəndələri ilə qarışdırmağı xoşlayırdılar. Bunun üçün Yepançinləri hətta tərifiyərdilər və onların haqqında deyirdilər ki, Yepançinlər öz yerlərini başa düşürlər, onlar nəzakətli adamlardır. Yepançinlər isə özləri haqqındakı bu rəylə iftixar edirdilər. Bu orta adamlar qəbilinə məxsus nümayəndələrdən biri bu axşam bir nəfər texnik-polkovnik idi, ciddi bir adam idi, knyaz Ş.-nin çox yaxın dostu idi, Yepançinlərlə onu tanış edən də knyaz Ş. olmuşdu; bu adam cəmiyyətdə dinib-danışmırdı, sağ əlinin şəhadət barmağına böyük və gözəçarpan üzük taxmışdı, çox güman ki, bəxşiş verilmiş üzük idi. Nəhayət, burada bir nəfər ədəbiyyatçı – şair də var idi, alman olsa da, rus şairi idi, bundan əlavə də, son dərəcə ədəbli idi, belə ki, onu çəkinib eləmədən yaxşı cəmiyyətə daxil etmək olardı. Onun zahiri görünüşü nədənsə bir az ikrahlandırıcı idi, amma özünü xoşbəxt hesab edirdi, onun təqribən otuz səkkiz yaşı vardı, qəşəng və səliqəli geyinirdi, yüksək dərəcədə burjua səciyyəli, həm də yüksək dərəcədə möhtərəm alman ailəsinə

mənsub idi; müxtəlif təsadüflərdən istifadə etməyi, yüksək rütbəli adamların himayekarlığına nail olmağı və onların iltifatı sayəsində dolanmağı bacarırdı. Bu adam nə zamansa hansı görkəmli alman şairininsə, hansı məşhur əsərininsə alman dilindən rus dilinə tərcümə etmişdi, öz tərcüməsini nəzmə çəkməyi bacarırdı, bir nəfər məşhur, lakin ölmüş rus şairi ilə bir vaxt dostluq edirmiş, bu dostluğu ilə lovğalanırdı (bir sıra elə yazıçılar var ki, onlar böyük, lakin ölmüş şairlərlə dost olmalarını mətbu şəkildə gözə çarpdırmağı olduqca xoşlayırlar), bu şairi Yepançinlər ailəsi ilə bu yaxınlarda “qoca əyan”ın arvadı tanış etmişdi. Bu mülkədar arvadı ədəbiyyatçılar və alimlərin himayəçisi kimi şöhrət qazanmışdı, həqiqətdə də birmi, yoxsa iki nəfər yazıçıya öz nüfuzundan istifadə edib, yüksək rütbəli şəxslərin vasitəsilə hətta təqaüd düzəltmişdi. Bu qadının özünə görə nüfuzu var idi. Bu qırx beş yaşlarında bir xanım idi (demək, erindən çox cavan idi), cavanlığında dilbər və cazibədar imiş; o indi də, bir çox qırx beş yaşlı xanımlara xas olan həvəs və meylə görə geyinib-kecinməyi, bəzək-düzəyi xoşlayırdı, ağıl sarıdan kasıb idi, ədəbi biliyi isə olduqca şübhəli idi. Lakin ədəbiyyatçılara himayekarlığı da dəbdəbəli geyinmək kimi meyil və həvəsdən irəli gəlirdi. Ona bir çox əsər və tərcümələr ithaf edilmişdi; iki-üç nəfər yazıçı qadının icazəsi ilə fəvqəladə məsələlər haqqında ona yazmış olduqları məktubları çap etmişdilər... İndi bütün bu cəmiyyəti knyaz təmiz bir cəmiyyət kimi qəbul edib ona inanmış, aşqarsız saf qızıl hesab etmişdi. Bununla belə, bu axşam bu adamların hamısı elə bil qəsdən olduqca şad idi, kefləri kök idi, özlərindən son dərəcə razı idilər. Onların hamısı bir nəfərə qədər bilirdilər ki, bu məclisə toplaşmaqla Yepançinləri böyük şərəfə nail edirlər. Lakin heyhat, knyaz bu incəlikləri başa düşmür, ağılına da gətirmirdi. Məsəl üçün, o heç güman etmirdi ki, öz qızlarının müqəddəratını həll etmək kimi mühüm bir addım atmağı nəzərdə tutarkən onu, knyaz Lev Nikolayeviçi onların ailə üzvlərinin tanınmış himayəçisi olan qoca əyana göstərməməyə cəsarət edə bilməzdilər. Halbuki qoca əyan Yepançinlərə üz verən ən dəhşətli bədbəxtliyə də əhəmiyyət verməz, bu əhvalatı çox sakit, laqeyd qarşılayardı, amma ki, hərgah Yepançinlər öz qızlarını onun məsləhəti olmadan, necə deyərlər, ondan rəy soruşmadan adaxlaşaydılar, mütləq inciyərdi. Knyaz N., bu qanışırın, xoşsifət, bu sözsüz ağıllı və bu cür yüksək dərəcədə saf qəlbli bir adam

lap əmin idi ki, bu gecə Yepançinlərin qonaq otağı üzərində yüksələn parlaq bir günəşdir. Bu knyaz, Yepançinləri özündən misilsiz dərəcədə aşağı hesab edirdi; ondakı heyretəmiz təklifsizliyi və həmin bu Yepançinlərə qarşı dostcasına münasibəti yaradan da məhz bu sadədil və nəcib fikir idi. O, çox yaxşı bilirdi ki, bu axşam, cəmiyyəti məftun etmək üçün mütləq nə isə nağıl etməlidir, buna, hətta müəyyən ilhamla hazırlaşdı. Knyaz Lev Nikolayeviç sonra bu hekayəti dinləyərək, etiraf edirdi ki, hələ heç bir vaxt, knyaz N. kimi Don Juanın söylədiyi, demək olar, həyəcanlandırıcı, olduqca gözəl və parlaq bir yumor və təəccüblü dərəcədə şən və sadədil təsir bağışlayan bu cür hekayətə bənzər bir şey eşitməmişdir, halbuki həmin hekayətin nə qədər köhnə, nə dərəcədə çeynənmiş olduğunu knyaz bilsəydi; bilsəydi ki, onu necə əzbərdən bilirlər bütün qonaq otaqlarında bu hekayət nə qədər yıpranıb, hamını necə tənğə gətirib; təkcə məsum Yepançinlər ailəsində bu yenə də təzə bir şey kimi təqdim olunmuş, ağıllı və gözəl bir adamın nagahan, səmimi və parlaq bir xatirəsi hesab edilmişdi! Nəhayət, hətta şair almançıqaz da, özünü son dərəcə lütfkar və təvazökar aparmasına baxmayaraq, o da belə hesab edirdi ki, bu məclisə gəlməklə bu evin, bu ailənin hörmətini artırır. Lakin knyaz işin içindən xəbərsiz idi, heç bir süni bəzək, saxtakarlıq hiss etməmişdi. Aqlaya bu bədbəxtliyi irəlilədən nəzərə almamışdı. Qız özü bu axşam heyretəmiz dərəcədə gözəl idi. Bacıların üçü də, çox təmterəqlə deyil, səliqə ilə bəzənmişdilər, saçlarını da nə isə xüsusi tərzdə daramışdılar. Aqlaya Yevgeni Pavloviçin yanında əyləşib, onunla lap dostcasına söhbət və zarafat edirdi. Yevgeni Pavloviç başqa vaxtlara nisbətən indi özünü bir az təmkinlə aparırdı, ola bilsin, o da əyanlara hörmət göstərdiyi üçün belə idi. Bununla belə, kübar cəmiyyətdə onu çoxdan tanıyırdılar; Yevgeni Pavloviç gənc olsa da, orada məhrəm hesab olunurdu. Bu axşam o, Yepançinlərgilə şlyapasında matəm sarğısı ilə gəlmişdi, bu sarğı üçün Belokonskaya onu tərifləmişdi; ayrı bir kübar qardaşoğlu olsaydı, bu cür əhvalatla əlaqədar olaraq, ola bilsin, belə bir əmidən ötrü matəm sarğısı bağlamazdı. Lizaveta Prokofyevna da bundan razı qalmışdı, lakin ümumiyyətlə, qadın nə isə həddən artıq qayğılı görünürdü. Knyaz fikir verib gördü ki, Aqlaya iki dəfə ona diqqətlə baxdı, özü də gərək ki, ondan razı qalmışdı. Knyaz tədriclə özünü olduqca xoşbəxt hesab etməyə başlayırdı. Onun (Lebedevlə söhbətindən sonra) bayaqkı “fantastik”

fikir və nigarançılığını indi, qəfil, lakin tez-tez yadına düşdükcə knyaza son dərəcə qeyri-mümkün, xam xəyal və hətta gülməli yuxu kimi görünürdü! (Onsuz da, knyazın bayaq və bütün gün, qeyri-şüari, lakin ilk arzusu, istəyi bu idi ki, birtəhər elə etsin ki, bu rüyaya inanasın!) Knyaz az danışdı, özü də ancaq suallara cavab verirdi, nəhayət, birdefələk susdu, əyləşib daim qulaq asırdı, lakin görünür, bütün varlığı ilə nəşələnirdi. Yavaş-yavaş onun öz daxili aləmində nə isə fürsət olan kimi şölələnə biləcək ilham yaranmışdı. O, yenə də suala cavab verirkən təsadüfən danışmağa başladı, həm də elə bil ki, heç bir xüsusi niyyəti olmadan danışdı...

VII

Knyaz Lev Nikolayeviç, knyaz N. və Yevgeni Pavloviçlə gülə-gülə söhbət edən Aqlayaya ləzzətlə tamaşa etdiyi vaxt qəfildən, başqa bucaqda "əyani" məşğul edən, nə barədə isə ona ilhamla bir şey nağıl edən ingilispərəst qoca ağa Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin adını çəkdi. Knyaz cəld onlara tərəf dönüb dinləməyə başladı.

Söhbət... indiki qayda-qanundan və... quberniyasında mülkədar malikanələrindəki bəzi nizamsızlıqlardan gedərdi. İngilispərəstin nağıl etdiyi əhvalatda, yəqin nə isə şən və gülməli cəhətlər də var idi. Ona görə ki, qoca, nəhayət, əhvalatı nağıl edən kinli istehza və rüş-xəndlərinə gülməyə başladı. İngilispərəst rəvan və bir növ, sözləri uzada-uzada danışır, fikrini deyingənliklə nağıl edirdi, səsli hərfləri zərif vurğularla tələffüz edirdi; özü də, pula elə bir ehtiyacı olmadan, quberniyasındakı gözəl bir malikanəsini məhz indiki qayda-qanunların onu məcbur etdiyi üçün nəyə görə yarı qiymətə satmış olduğunu söyləyirdi; bunu da əlavə edirdi ki, eyni zamanda viranə qalmış, xeyirsiz və davalı malikanəni öz ixtiyarında saxlamağa məcbur olmuşdur; həm də ki, bu malikanə üçün üstəlik pul da verir. "Pavlişşevin torpaq sahəsinə aid məhkəmə işindən can qurtarmaq üçün mən oralardan qaçdım. Yenə bir, yaxud iki dənə də belə miras olsa, axı mən iflasa uğrayaram. Bununla belə, orada mənim sərəncamıma üç min desyatin əla torpaq keçirdi".

Birdən knyazın yanında peyda olan və knyazın söhbətini fövqəladə diqqətlə dinlədiyini gören İvan Fyodoroviç yavaşdan dedi:

– Görürsənmi... Axı İvan Petroviç mərhum Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin qohumudur... axı sən, görə ki, onun qohumlarını axtarırdın.

İvan Fyodoroviç bu vaxta qədər öz reis generalını məşğul edirdi, lakin Lev Nikolayeviçin tək-tənha qalmasını çoxdan müşahidə edərək, nigaran qalmağa başlamışdı; ev sahibi knyazı müəyyən dərəcədə söhbətə cəlb etmək, beləliklə də onu "yüksək şəxsiyyətlərə" ikinci dəfə göstərib, təqdim etmək istəyirdi.

General, İvan Petroviçin ona baxdığını görüb, sözə qarışdı:

– Lev Nikolayeviçin valideynləri vəfat edəndən sonra onu Nikolay Andreyeviç Pavlişşev tərbiyə etmişdir.

İngilispərəst dedi:

– Çox məmnunam, lap yaxşı yadımdadır. Bayaq, İvan Fyodoroviç bizi tanış edəndə mən sizi o saat tanıdım, hətta üzdən də. Mən sizi uşaq vaxtı, sizi on, yaxud da on bir yaşında olduğunuz vaxt görmüşəm, buna baxmayaraq, doğrusu, siz zahirən az dəyişibsiniz. Sizin üzünüzün cizgilərində nə isə belə, yadda qalan əlamətlər var...

Fövqəladə heyrət edən knyaz soruşdu:

– Siz məni uşaq vaxtı görürsünüz?

İvan Petroviç sözüne davam etdi:

– Lap çoxdan, sizi Zlatoverxovoda görmüşəm, o zaman siz mənim əmiqizlərimlə yaşayırdınız. Mən əvvəllər Zlatoverxovoya çox tez-tez gəlirdim, məgər mən sizin yadınızda qalmamışam? Çox ola bilər ki, məni xatırlamırsınız... Siz o vaxt... şey idiniz... nə isə bir naxoşluğa mübtəla idiniz, belə ki, hətta bir dəfə mən sizə baxanda təəccüb etdim...

Knyaz həyəcanla təsdiq etdi:

– Heç bir şey yadımda deyil.

Son dərəcə sakit danışan İvan Petroviç və heyrətamiz dərəcədə həyəcanlanmış knyaz bir neçə izahedici söz deyəndən sonra belə məlum oldu ki, mərhum Pavlişşevin qohumları olan iki xanım, qarımış qızlar onun Zlatoverxovodakı malikanəsində yaşayırmış, knyazın tərbiyəsi onlara tapşırılıbmış; onlar, eyni zamanda, İvan Petroviçin əmiqizləri imiş. İvan Petroviç də, hamı kimi Pavlişşevin, övladlığa götürmüş olduğu balaca knyazın olduğca qayğısına qalması səbəblərini izah edə bilmədi. "Bir də ki, o zaman bu barədə maraqlanmağı unutmuşdum"; buna baxmayaraq, məlum oldu ki, İvan Petroviçin

hafizəsi çox gözəldir, ona görə ki, böyük əmiqızı Marfa Nikitişnanın tərbiyə alan balaca uşağa qarşı sərt rəftarını da yada salmışdı, “belə ki, hətta bir dəfə mən, onun tərbiyə sistemindən xoşum gəlmədiyi üçün sizdən öürü əmim qızı ilə deyişdim, ona görə ki, naxoş uşağı həmişə, daimi surətdə çubuqla cəzalandırmaq – axı bu... özünü razılaşım...” – halbuki, əksinə olaraq, kiçik əmiqızı Natalya Nikitişna zavallı uşaqla çox mehriban və nəvəzişkarlıqla rəftar edirdi... İvan Petroviç daha sonra belə izah elədi: “Onların ikisi də indi artıq... quberniyasında yaşayırlar (ancaq doğrusu, bilmirəm indi onlar sağdırımı), orada Pavlişşevdən onlara olduqca və olduqca yaxşı kiçik bir malikanə qalib. Marfa Nikitişna, deyəsən, monastıra getmək istəyirdi; bir də ki, qəti deyə bilmərəm, bəlkə mən kiminsə, başqa bir adamın haqqında eşitmişəm... Hə, mən lap bu yaxında həkim qadın barədə eşitmişəm...”

Həyəcan və rıqqətdən gözləri parlayan knyaz bu söhbətə diqqətlə qulaq asırdı. O da öz növbəsində, fəvqəladə coşqunluqla bildirdi ki, bu altı ay ərzində daxili quberniyalara səfəri vaxtı, fürsət taparaq, keçmişdə onu tərbiyə etmiş olan qadınları axtarıb tapmaq, onlara baş çəkmək təşəbbüsündə olmadığını özünə heç vaxt bağışlamayacaqdır. “O hər gün yollanmaq fikrinə düşürdü, lakin həmişə şərait imkan vermirdi... Lakin indi o özünə söz verir... mütləq... Heç olmasa N. quberniyasına... Demək, siz Natalya Nikitişnanı tanıyırsınız? Necə gözəl, necə müqəddəs bir məxluqdur! Lakin Marfa Nikitişna da... siz məni bağışlayın, lakin mənə belə gəlir, siz Marfa Nikitişna haqqında səhv edirsiniz! O, ciddi və tələbkar idi... Lakin... axı o zaman mənim kimi sarsaqla... səbri tükənməmək də mümkün deyildi. (Hi-hi!) Axı o zaman mən lap sarsaq idim, siz inanmırsınız. (Ha-ha!) Bir də ki... bir də ki, siz o zaman məni görmüşdünüz, həm də... Lütfən deyın, necə olub ki, siz mənim yadımda qalmayıbsınız? Demək siz... ah, aman Allah, siz doğrudanmı Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin qohumusunuz?”

İvan Petroviç knyazı süzüb gülümsədi.

– İ-na-ndı-rı-ram sizi.

– Yox, yox, mən axı bunu... şübhələndiyim üçün demədim... Bir də ki, nəhayət, məgər buna şübhə etmək olarmı (He-he!)... Heç zərrə qədər də?.. Yəni lap zərrə qədər də olsa! (He-he!) Lakin mən bunu ona görə deyirəm ki, mərhum Nikolay Andreyeviç Pavlişşev son dərəcə əla insan idi! Son dərəcə alicənab insan idi, sizi inandırırım!

Knyazın nəfəsi nəinki tənqışirdi, əksinə, necə deyərler, ertəsi gün səhər Adelaidanın öz adaxlısı knyaz Ş. ilə söhbət vaxtı bu barədə dediyi kimi, “çox gözəl qəlbi olduğu üçün boğula-boğula, tələsə-tələsə danışırdı”.

İvan Petroviç güldü.

– Aman, pərvərdigara! Mən nə üçün, hətta son dərəcə alicənab adamın qohumu ola bilmərəm?

Knyaz utanaraq, tələsə-tələsə və getdikcə daha artıq ilhama gəlib qışqırdı:

– Aman, ay Allah! Mən... mən yenə sarsaq söz dedim, lakin... elə bu cür də olmalı idi, ona görə ki, mən... mən... mən, deyəsən, mən yenə mətləbdən uzaqlaşdım! Axı indi məndə nə var, lütfən söyləyin, özü də belə məsələlər... bu cür böyük, maraqlı məsələlər mövcud olduğu şəraitdə! Həm də ki, son dərəcə alicənab bir insanla müqayisə edəndə, – ona görə ki, axı, Allaha and olsun, o son dərəcə alicənab bir insan idi, elə deyilmi? Düz demirəmmi?

Knyazın bütün bədəni əsirdi. O nə üçün birdən belə həyəcanlanmışdı, özü də sanki söhbətin mövzusunda heç də uyğun olmayan əndazədə, nəyə görə belə rıqqətə gəlib coşmuşdu, həm də, duran yerdə, heç bir səbəbsiz, – bunu həll etmək çətin olardı. Onun əhvali-ruhiyyəsi belə idi və hətta həmin anlarda o, kimə isə, nə üçünsə, – ola bilsin, hətta İvan Petroviçə qarşı, hələ bəlkə ümumiyyətlə, bütün qonaqlara qarşı, ən coşqun və səmimi minnətdarlıq duyurdu. Knyaz həddən artıq “özünü xoşbəxt hiss edirdi”. İvan Petroviç, nəhayət, ona daha artıq diqqət etməyə başladı; “əyan” da ona çox diqqətlə baxırdı, Belokonskaya knyaza qəzəblə baxırdı, qadın dodağını büzmüşdü. Knyaz N. Yevgeni Pavloviç, knyaz Ş., qızlar – hamı söhbətə ara verib qulaq asırdı. Aqlaya sanki qorxmışdu, Lizaveta Prokofyevnanın isə sadəcə, canına lərzə düşmüşdü. Onlar da – ana ilə qızları təəccüblü idilər: onlar belə qərara gəlmişdilər ki, knyaz bu axşam dinməz-söyləməz otursaydı, yaxşı olardı; lakin onu küncdə tamamilə tək-tənha, öz müqəddəratından olduqca razı qaldığını görünce, elə o saat təşvişə düşdülər. Aleksandra artıq onun yanına gedərək, ehtiyatla, bütün otaqdan keçib, onların dəstəsinə, yəni Belokonskayanın yanında knyaz N.-nin dəstəsinə qoşulmaq istəyirdi. Amma indi knyaz özü danışmağa başlayan kimi onlar daha artıq təşvişə düşdülər.

İvan Petroviç ciddi və daha gülümsəmədən dedi:

– Çox gözəl insan idi, siz, əlbəttə, haqlısınız, bəli, bəli... o çox əla insan idi! Əla və ləyaqətli, – deyə o, bir az susub əlavə etdi. – Hətta demək olar, hər cür hörmətə layiq idi, – deyə üçüncü dəfə, sözüne bir az ara verəndən sonra daha ciddi tərzdə əlavə etdi, – həmdə ki... həm də sizin tərəfinizdən belə bir fikir və rəy eşitmək hətta çox xoşdur...

“Əyan” sanki nəyisə yadına salaraq dedi:

– Bir nəfər abbatla... abbatla... Hansı abbat olduğu yadımdan çıxıb, lakin o zaman hamı nə isə söyləyirdi, o abbatla əlaqədar... bir əcaib əhvalat həmin bu Pavlişşevinmi başına gəlmişdi?

İvan Petroviç xatırlatdı:

– Abbat Quro ilə, yezuitlə əlaqədar idi; bəli, bax, bizim ən alicənab və ən ləyaqətli adamlarımız belə olub! Ona görə ki, hər halda zadəgan, əsilzadə, varlı şəxs idi, kamerger idi; hərgah... qulluqda qalsaydı... Amma birdən, katolisizmi qəbul edib, yezuit olmaq, özü də az qala açıq-açıqına, bir növ coşqun ruhla yezuit olmaq üçün qulluğu və hər şeyi atdı. Doğrusu, lap vaxtında öldü... bəli; o zaman hamı danışırdı...

Knyaz özündən çıxmışdı. O, dəhşətlə qışqırdı:

– Pavlişşev... Pavlişşev katolisizmi qəbul etdi? Bu heç ola bilməz!

İvan Petroviç astadan, təmkinlə dedi:

– Əcəb, “heç ola bilməz”. Bu lap da belə deyil, siz özünüz, əzizim knyaz, razılışın... Bununla belə, siz mərhumu olduqca qiymətləndirirsiniz... Həqiqətdə də, son dərəcə mərhəmətli şəxs idi; o firıldaqçı Quronun müvəffəqiyyət qazanmasını da, mən başlıca olaraq, bununla izah edirəm. Lakin bu işlə əlaqədar sonralar mənəm nə qədər zəhmət və başağrısı çəkmiş olduğumu siz məndən soruşun, məndən... özü də məhz həmin bu Quronun ucbatından! – İvan Petroviç birdən qocaya müraciət etdi: – Siz təsəvvür edin ki, onlar hətta vəsiyyətnaməyə aid etiraz irəli sürmək istəyirdilər, o zaman mən hətta... onların başına ağıl qoymaq üçün ən fəal tədbirlərə əl atmalı olmuşdum... Çünki onlar belə işin ustası idilər! T-ə-ə-cüblü idilər! Lakin Allaha şükür ki, bu əhvalat Moskvada baş vermişdi, mən dərhal getdim qrafın yanına, biz onların aqlını başına yığdıq...

Knyaz yenə qışqırdı:

– Sizin məni necə məyus edib, heyrətləndirdiyinizə inanmırsınız.

– Təəssüf edirəm, lakin əslində, bütün bunlar, mahiyyət etibarilə, boş şeylərdir; həmişə olduğu kimi, boş şey kimi də qurtarıb gəderdi; mən buna əminəm. – O yenə üzünü qocaya tutdu: – Keçən yay mövsümündə qrafına K. da, deyirlər, xaricdə hansı bir katolik monastırına isə gedib; bizimkilər... xüsusilə xaricdə bu... birlərin hiyləsinə aldanan kimi nə isə özlərini saxlaya bilmirlər.

Qoca təkəbbürlə mızıldadı:

– Bütün bunlar, mən güman edirəm ki... bizim yorğunluğumuzdandır, bir də ki, onlar dini ayin mərasimini... incə və zərif tərzdə icra edirlər; özlərinə məxsus ayindir... qorxutmağı da bacarırlar... Otuz ikinci ildə, Vyanada məni də qorxutmuşdular, inandırınram sizi; ancaq mən onların təsiri altına düşmədim, qaçıb onlardan canımı qurtardım, ha-ha!

Belokonskaya birdən sözə qarışdı:

– Mən eşitmişəm ki, sən, atam, o vaxt yezuitdən qaçmayıbsan, öz vəzifəni atıb dilbər qrafına Levitskaya ilə Vyanadan Parisə qaçıbsan.

– Hə də, axı yezuitdən qaçmışdım, hər halda belə çıxır ki, yezuitdən! – deyə qoca əlavə etdi; özü də xoş bir xatirədən məmnun olaraq güldü. Qoca, ağzını açıb qulaq asan və hələ də heyrət içərisində olan knyaz Lev Nikolayeviçə nəvazişkarlıqla müraciət etdi: – Siz, deyəsən, çox mövhumatçısınız, indinin gəncləri arasında belə şeyə nadir təsadüf etmək olur.

Görünür, qoca, knyazı yaxından tanımaq istəyirdi; bəzi səbəblərə görə knyaz qocanı olduqca maraqlandırmışdı.

Knyaz birdən dedi:

– Pavlişşev parlaq zəkalı şəxsiyyət və xristian idi, əsil xristian idi, qeyri-xristian dininə o necə tabe ola bilərdi... Katolik dini – əslində, heç fərqi yoxdur, qeyri-xristian dindir! – gözləri parlayan knyaz ötəri hamıya göz gəzdirib, qarşısına baxdı.

Qoca burnunun altında:

– Yox, bu daha ağ oldu, – deyərək təəccüblə İvan Fyodoroviçə nəzər saldı.

İvan Petroviç oturduğu stulda dönərək:

– Necə yəni bu katolik dini qeyri-xristian dindir? Onda bəs hansı dindir?

Knyaz fövqələdə həyəcanla və həddən artıq kəskin tərzdə yenə sözə başladı:

– Əvvələn, qeyri-xristian dindir; bu birincisi; ikincisinə gəlincə, mənim rəyim belədir ki, Roma katolik dini, hətta ateizmin özündən də pisdir! Bəli! Mənim fikrim belədir!.. Ateizm yalnız sıfırı təbliğ edir, katolik dini isə daha irəli gedir; onun özü tərəfindən şərə salınıb, təhqir edilmiş olan eybəcərləşdirilmiş İsanı təbliğ edir. Ona əks, zidd olan İsanı! Mən sizə and içirəm ki, o, laməzhəbi, dəccalı təbliğ edir, inandırırım sizi! Bu mənim şəxsi və çoxdankı inamımdır, bu inam mənim özümə əzab verir... Roma katolik dini inanır ki, ümumdünya dövlət hakimiyyəti olmadan məzhəb dünyada davam gətirə bilməz, özü də qışqırır: Non possumus!¹. Mənə qalırsa, Roma katolik dini, hətta din də deyil, qəti surətdə, Qərbi Roma imperiyasının davamıdır, həm də onun daxilində, dindən başlamış hər şey bu fikrə tabe edilmişdir. Papa yer üzünü qəsb etdi, yer üzünün taxt-tacına yiyələnib, qılınıc əlinə aldı; o zamandan bəri hər şey elə bu cür davam edir, lakin yalnız, qılınca riyakarlığı, hiyləgərliyi, yalanı, fanatizmi, xurafatı, cinayətkarlığı əlavə ediblər, xalqın ən müqəddəs, həqiqi, düzgün, sadədil, alovlu duyğularını oyun-oyuncağa çevirdilər, hər şeyi, hər şeyi pula satdılar, rəzil dünyəvi hakimiyyətə satdılar! Məgər bu xristianlıq əleyhinə olan təlim deyilmi?! Necə ola bilərdi ki, buradan ateizm nəşət etməsin? Ateizm onlardan nəşət edib, Roma katolik dininin özündən! Ateizm, hər şeydən əvvəl, onların özündən başlanmışdır: onların özləri özlərinə inana bilərdilermi?” Ateizm onlara qarşı bəslənən nifrətlə möhkəmlənmişdir; bu, onların riyakarlıq və mənəvi zəifliyinin törəməsidir! Ateizm! Bayaq Yevgeni Pavloviçin çox gözəl ifadə etdiyi kimi, bizdə hələlik ancaq köklərindən məhrum olmuş müstəsna zümrələr dinsizdirlər; orada, Avropada isə xalqın özünün dəhşətli kütlələri dinsizləşməyə başlayıblar, – bu, keçmişdə nadanlıq və riyakarlıqdan nəşət edirdi, amma indi artıq fanatizmdən, məzhəbə, xristianlığa qarşı nifrətdən əmələ gəlir.

Knyaz nəfəsini dərmək üçün dayandı. O çox tələsik danışdı. Rəngi qaçmışdı, nəfəsi tənğişirdi. Hamı bir-birinin üzünə baxırdı; lakin, nəhayət, qoca açıq-aydın gülməyə başladı. Knyaz N. lornetini çıxarıb, gözünü çəkmədən knyazı süzürdü. Şair nəmsə bucaqdan

çıxaraq, məşum təbəssümlə gülümsəyə-gülümsəyə masaya yaxın gəldi.

İvan Petroviç müəyyən dərəcə cansıxıcılıqla və hətta elə bil nədənsə xəcalət çəkərək, sözü uzada-uzada dedi:

– Siz həddən artıq şi-şi-rir-siniz, oradakı din aləminin də hər cür hörmətə layiq olan və mənəviyyatca təmiz nümayəndələri var...

– Mən heç vaxt dinin ayrı-ayrı nümayəndələri haqqında demirdim. Mən Roma katolik dininin mahiyyətindən danışmışdım, mən Roma haqqında deyirəm. Məgər din bütünlüklə aradan qalxa bilərmiz? Mən bunu heç vaxt deməmişəm!

– Razıyam, lakin bütün bunlar məlumdur və hətta lazım deyil, özü də... ilahiyyətə aiddir...

– Qətiyyəni yox, qətiyyəni yox! Təkcə ilahiyyətə aid deyil, sizi inandırırım ki, elə deyil! Bu bizə sizin düşündüyünüzdən daha artıq aiddir. Bu işin müstəsna surətdə təkcə ilahiyyətə aid olmadığını biz hələ görə bilmirik, bizim bütün səhvimiz də elə bundadır! Axı sosializm də katolikliyin və katolikçi mahiyyətin törəməsidir! O da, öz qardaşı ateizm kimi mənəvi və əxlaqi mənada katolik dininin əksinə olaraq, məyusluqdan, ümitsizlikdən nəşət etmişdir ki, dinin itirmiş olduğu mənəvi və əxlaqi hakimiyyətini əvəz etsin, mənəvi qida təşnəsi olan bəşəriyyətin bu təşnəsini söndürsün, özü də onu İsa peyğəmbərlə deyil, yenə də zorakılıqla xilas etsin! Bu da zorakılıq vasitəsilə əldə edilən azadlıqdır, bu da qılınca və qanla törədilən birləşmədir! “İki milyon baş, hünərini görüm Allaha inanasan, hünərini görüm mülkiyyət sahibi olasan, sən şəxsiyyət sahibi olmağa cəsarət etməməlisən, fraternité ou la mort”¹. Siz onları onların işi ilə tanıyırsınız – bu məlumdur! Siz heç də elə güman etməyin ki, bu, belə məsumcasına və dəhşətsiz başa gəlmişdir; yox, təxirsiz olaraq, tələsik dəfədicə qüvvə lazımdır! Qərbin əleyhinə olaraq, bizim İsanızın parlamaşı lazımdır; o İsa ki, biz mühafizə etmişik, o İsanı ki, onlar heç tanıyırdılar! Biz indi onların qarşısında, köləcəsinə yezuitlərin toruna düşmək vasitəsi ilə deyil, bizim rus mədəniyyətimizi onların arasında yaymaqla dayanmalıyıq, həm də qoy bu saat kiminsə dediği kimi, bizdə deməsinlər ki, onların dini təbliğatı zəifdir.

İvan Petroviç hər tərəfə göz gəzdirərək, hətta qorxuya düşüb son dərəcə nigaran oldu:

¹ Edə bilmirik.

¹ Qardaşlıq, yaxud ölüm

– Lakin müsaidə edin, bir müsaidə edin, sizin bütün fikirləriniz, əlbəttə, tərifləyici və vətənpərvərlik duyğusu ilə doludur, lakin bütün bunlar son dərəcə mübaliğədir və... yaxşısı budur bu barədə danışmayaq...

– Yox, mübaliğəli deyildir, əksinə, hələ azaldılmışdır; məhz azaldılmışdır, ona görə ki, mənim ifadə etməyə gücüm çatmır, lakin...

– Müsaidə edin axı!

Knyaz susdu. O, stulda qəddini şax tutaraq oturmuşdu. Özü də İvan Petroviçə nüfuzedici, odlu nəzərlə baxırdı.

Qoca mehribanlıqla və sakitliyini pozmadan dedi:

– Mənə belə gəlir ki, vəlinəmətinizin əhvalatı sizi həddən artıq təşvişə saldı, ola bilsin tək-tənha qaldığınız üçün qızıqsınız... Hərgah adamlar arasında daha çox yaşamış olsaydınız, kübar cəmiyyətdə isə mən ümidvaram ki, sizinlə tanışlığa, diqqətəlayiq bir gənc kimi şad olacaqlar, ona görə də, əlbəttə, siz öz coşğunluğunuzu sakitləşdirin, onda görürsünüz ki, bütün bunlar olduqca sadədir... Bir də, mənim zənnimcə, bu cür nadir təsadüflər... qismən bizim hərnlığımızdandır, qismən də... qüssədən.

Knyaz qışqırdı:

– Elədir, məhz elədir, lap əla fikirdir! Məhz “qüssədənədir, bizim qüssəyə qapılmağımızdan”, toxluqdan deyil, bəlkə əksinə, təşnədənədir... Həddən artıq kifayətlənib, laqeydliyə qapılmaqdan deyil, siz bu cəhətdən səhv edirsiniz! Nəinki yalnız təşnədən, hətta iltihabdandır, qızdırma təşnəsindənədir! Həm də... həm də siz güman etməyin ki, bu çox cüzi şəkildə olduğu üçün buna ancaq gülmək olar: bağışlayın, irəlincədən hiss etməyi bacarmaq lazımdır! Bizimkilər sahilə çatan kimi, bunun sahil olmasına inanan kimi, buna o qədər sevinib şadlanırlar ki, dərhal ifrata varırlar; nədir bunun səbəbi? Baxın, siz Pavlişşevə heyrət edirsiniz, siz hər şeyi onun divanəliyinə, yaxud da xeyirxahlığına aid edirsiniz, lakin bu belə deyil! Həm də, bizim rus coşğunluğumuz bu cür hallarda, təkə bizim özümüzü deyil, bəlkə bütün Avropanı heyrətə salır: bizdə iş belədir – hərgah katolik dinini qəbul edirsə, onda mütləq yezuit olacaqdır, özü də lap belə qatısından; hərgah ateist olursa, mütləq Allaha etiqadın zorakılıqla, yəni demək ki, qılınc gücünə kökündən ləğv edilməsini tələb etməyə başlayacaq! Bunun səbəbi nədir, bu cür birədi azğınlaşmağın səbəbi nədir? Doğrudanmı bilmirsiniz? Ona görə ki, burada nəzərdən qaçırmaq olduğu

vətən tapır, özü də sevinir, sahil, torpaq tapıb, onu öpməyə can atır! Rus ateistləri ilə rus yezuitləri axı təkə şöhrətpərəstlikdən törəmir, bundan nəşət etmirlər, yalnız pis şöhrətpərəstlik hisslərindən irəli gəlir, mənəvi iztirabdan, mənəvi təşnədən, vətən, daha inanmadıqları vətən həsrətindən nəşət edir, ona görə ki, bu vətəni heç vaxt tanımayıblar! Rus olan adamın belə asanlıqla ateist olması, bütün dünyada yaşayan bütün başqa adamlara nisbətən daha asandır! Həm də bizimkilər nəinki ateist olmaqla kifayətlənmirlər, onlar ateizmə yeni bir etiqad kimi iman gətirərək, heç də görə bilmirlər ki, sifra iman gətiriblər. Bizim təşnəmiz belədir! “Kimin ayaqları altında zəmin yoxdursa, onun Allahı da yoxdur”. Bu mənim ifadəm deyil. Bu, köhnə təriqətçilərdən olan bir nəfər tacirin sözləridir, mən o adamla səfərdə olanda görüşmüşəm. Doğrudur, o belə ifadə etməmişdi, o dedi: “Kim doğma torpaqdan imtina edibse, o öz Allahından da imtina edib”. Siz bir düşünün, iş o yerə gəlib ki, bizim yüksək təhsilli adamlarımız hətta xristçılığa¹ meyil edirdilər... Bir də ki, belə halda xristçılığın nihilizmdən, yezuitizmdən, ateizmdən nəyi pisdir? Hətta, ola bilsin, daha dərinədir! Lakin görün qüssə nə dərəcəyə varırdı!.. Təşnəli və heyəcanlı Kolumb cığırdaşları qarşısında “Yeni Dünya” sahilini açın, rus adamına rus dünyasını göstərin, bu qızılı, bu xəzinəni, yerin altında gizlədilmiş xəzinəni axtarıb tapmaq üçün ona imkan verin! Bəlkə də gələcəkdə, təkə rus təfəkkürünün, rus Allahının və İsa peyğəmbərin yardımı ilə bütün bəşəriyyətin islah olunub canlanacağını ona göstərin, onda siz görürsünüz ki, heyrətə gəlmiş, heyrətə gəlib qorxmuş dünya qarşısında necə misilsiz qüdrətli bir nəhəng, ədalətli, müdrik və həlim bir nəhəng yüksələr; dünyanın qorxması isə ona görədir ki, onlar bizdən yalnız qılınc, qılınc və zorakılıq gözləyirlər, ona görə ki, onlar özləri ilə müqayisədə, bizi barbarlıqsız təsəvvür edə bilmirlər. Həm də bu indiyə qədər davam edir, həm də bu getdikcə daha da artır! Həm də...

Lakin bu dem bir hadisə baş verdi, ona görə də natiqin nitqi heç gözlənilməz şəkildə yarımçıq qaldı.

Bütün bu qızğın tirada², bir növ anlaşılmaz çaxnaşmada dolaşan və bir-birini təqib edən bütün bu ehtiraslı, çılğın sözlərin və heyəcanlı fikirlərin güclü axını, bütün bunlar nə isə təhlükəli bir əlamət idi;

¹ 1917-ci il inqilabından qabaqkı Rusiyada mistik xristian təriqətlərindən biri

² Tirada – monoloqun, nitqin coşqun və təsirli söylənilən parçası

görünür ki, heç bir səbəb və əsas olmadan qəfildən belə qızıqıb özündən çıxmış gəncin əhvali-ruhiyyəsinə nə isə təhrikedicisi, xüsusi bir şey təsir göstərmişdi. Qonaq otağındakı adamlar arasında knyazı tanıyanların hamısı onun bu hərəkətinə heyrət edirdilər, ona qorxa-qorxa (bəziləri isə xəcalət çəkə-çəkə) baxırdılar, ona görə ki, adətən ürəkək olan knyaz həmişə özünü təmkinlə, bəzi hallarda isə xüsusi nəzakət və mərifətlə aparırdı, yüksək ədəb qaydalarını instinktlə duya bilirdi, indi isə onun hərəkəti bu keyfiyyətlərə heç də uyğun gəlmirdi. Bunun nədən nəşət etdiyini başa düşə bilmirdilər: bəs axı bunun səbəbi Pavlişşev haqqındakı məlumat ki, deyildi. Xanımların toplaşmış olduqları küncdə ona başına hava gəlmiş adam kimi baxırdılar, Belokonskaya isə sonra etiraf etdi ki, "bir dəqiqə də keçmiş olsaydı, o artıq canını qurtarmaq istəyəcəkdi". "Qocalar" ilk heyrətdən, demək olar, başlarını itirmişdilər; reis – general əyləşdiyi stuldan narazı halda və acıqlı-acıqlı baxırdı. Texnik-polkovnik qətiyyətlə qımıldanmadan yerində oturmuşdu. Nəmsə, hətta ağarmışdı, amma başqalarına baxıb, öz saxta və süni təbəssümü ilə hələ də gülümsəyirdi: gözləyirdi ki, görsün başqalarının mülahizəsi necədir? Bununla belə, bütün bu əhvalat və "bütün məhrəkə", ola bilsin, hətta bir dəqiqədən sonra ən adi və təbii şəkildə həll edilib qurtara bilərdi. Fövqəladə dərəcədə heyrət edən, lakin başqalarından əvvəl özünə gələn İvan Fyodoroviç bir neçə dəfə knyazı dayandırmaq istəmişdi: buna müvəffəq ola bilməyib, indi möhkəm və qəti qərar qəbul edib, knyaza sarı yeri yirdi. Bir dəqiqə də keçsəydi, həm də zərurət qarşısına çıxsaydı, onda, ev sahibi, ola bilsin, knyazı, onun xəstəliyi bəhanəsi ilə, dostcasına otaqdan çıxarıb aparmağı qət edərdi; bu da ki, ola bilsin, həqiqətdə də doğru idi və İvan Fyodoroviç buna lap inanmışdı... Lakin məsələ başqa şəkildə alındı.

Hələ lap əvvəldə, knyaz qonaq otağına daxil olan kimi, Aqlaya onu son dərəcə qorxutduğuna görə, Çin vazasından mümkün qədər aralı oturmuşdu. Heç inanmaq olardımı ki, Aqlayanın dünənki sözlərindən sonra onun qəlbinə nə isə dəf edilə bilməyən bir inam, nə isə təəccüblü və qeyri-mümkün bir duyğu təsir göstərmiş, ürəyinə dammışdı ki, bu vazadan nə qədər kənara çəkilib çəkilsin, fəlakətdən nə qədər can qurtarmağa səy edir etsin, o, mütləq və günü sabah bu vazanı sındıracaqdır! Elə belə də oldu. Axşam ərzində başqa güclü, lakin parlaq təəssürat onun qəlbinə nüfuz etməyə başlamışdı, biz bu bərədə artıq demişik. Knyaz öz əvvəlki duyğusunu unutmuşdu.

O, Pavlişşev haqqında danışıqı eşidəndə və İvan Fyodoroviç onu aparıb yenə İvan Petroviçə göstərəndə, knyaz masaya yaxın, pye-destalda dayanan böyük, çox qəşəng Çin vazasının yanındakı kreslodə əyləşəndə bu vaza, demək olar, onun dirsəyi ilə yanaşı, azca dal tərəfdə qaldı.

Knyaz son sözlərini deyəndə, qəfil yerindən qalxdı, əlini ehtiyatsızlıqla yellədi, çiyinini tərpədəndə, birdən... hamı qışqırdı! Vaza əvvəlcə, sanki təbəddüdlə yırğalandı, elə bil qocalardan birinin başına düşmək istəyirdi, lakin birdən əks tərəfə, dəhşətə gəlib kənara sıçramağa zorla macal tapmış nəmsə tərəfə əyilərək, guppultu ilə yerə gəldi. Gurultu, qışqırıq, xalının üzərinə səpələnmiş qiymətli qırıntılar, qorxu, heyrət otağı bürüdü. Aman!

Knyaz nə hala düşmüşdü, onun nə hala düşdüyünü təsvir etmək çətindir, demək olar, heç lazım da deyil! Lakin knyazı elə məhz bu dəm heyrətə salıb, bütün başqa dumanlı və əcaib duyğular içərisində qəfildən aydınlaşmış olan bir əcaib duyğunu xatırlatmaya bilmərik: knyazı hər şeydən artıq heyrətə salan nə xəcalət idi, nə qalmaqal və rüsvayçılıq, nə qorxu, nə də nagahan baş verən hadisə, onu heyrətləndirən peyğəmbərliklə deyilən sözlərin doğru çıxması idi! Bu fikirdə onu məhz nəyin heyran etdiyini knyaz heç özünə də izah edə bilməzdi; o yalnız hiss edirdi ki, bütün varlığı ilə sarsınmışdır, özü də az qala mistik qorxu içərisində dayanmışdı. Bir an da keçəndən sonra onun gözləri qarşısında sanki hər şey genişləndi, dəhşət əvəzinə, işiq və sevinc, şadlıq yarandı: onun nəfəsi tutulmağa başlamışdı, həm də... Lakin bu ləhzə keçdi. Allaha şükür, bu o əhvalatdan deyildi! Knyaz köksünü ötürüb, ətrafına göz gəzdirdi.

Knyaz ətrafında cərəyan edən çaxnaşmada xeyli vaxt sanki heç bir şey başa düşmürdü, yəni tamamilə başa düşürdü və hər şeyi görürdü, lakin heç bir şeydə iştirak etməyən əlahiddə bir adam kimi dayanmışdı, elə bil ki, bu, nağıllarda olduğu kimi gözəgörünməz adam idi, otağa girib, kənar, lakin onu maraqlandıran adamları müşahidə edirdi. Qırıntıların necə yığıldığını o görür, tələsik danışıqları eşidirdi, rəngi qaçmış və ona təəccüblü, çox əcaib tərzdə baxan Aqlayanı görürdü; onun gözlərinin ifadəsində heç bir nifrət, ədavət duyğusu yox idi, heç bir qəzəb əlaməti sezilmirdi; qız ona qorxmış halda, lakin son dərəcə məlahətli nəzərlə baxırdı, başqalarına isə hiddətlə baxır, acıqlı nəzər salırdı... Birdən onun qəlbinə xoş bir sızıltı oxşadı. Nəhayət, knyaz qərribə bir heyrətlə gördü ki, heç bir şey olmamış kimi,

hamı öz yerində əyləşdi, hətta gülürdülər! Bir dəqiqə də keçəndən sonra gülüş artdı: indi daha ona, onun yerindəcə donub mat qalmasına baxa-baxa gülürdülər, lakin dostcasına, fərəhlə gülürdülər; çoxusu onunla misilsiz mehribanlıqla danışırdı, hamıdan da əvvəl Lizaveta Prokofyevna: qadın gülə-gülə, özü də nə barədə isə olduqca, olduqca mehriban danışırdı. Birdən knyaz hiss etdi ki, İvan Fyodoroviç onun çiyini dostcasına sıgallayır; İvan Petpoviç də gülürdü; lakin hamıdan yaxşı, hamıdan cazibədar və məlahətli təsir bağışlayan qoca kişi idi; o, knyazın qolundan yapışıb, xəfifcə sıxaraq, o biri əli ilə elə bil knyazın əlini ehmallıca vura-vura, onu elə bil qorxmış balaca uşaq kimi dilə tuturdu ki, özünə gəlsin; qocanın bu hərəkəti knyazın son dərəcə xoşuna gəldi; qoca, nəhayət, onu öz yanında əyləşdirdi. Knyaz onun üzünə ləzzətlə baxır, nə üçünsə hələ də danışmağa təqəti çatmırdı, onun nəfəsi tutulurdu; qocanın sifəti knyazın olduqca xoşuna gəlirdi.

Knyaz, nəhayət, burnunun altında dedi:

– Necə? Siz məni doğrudanmı bağışlayırsınız? Bəs... sizdəmi, Lizaveta Prokofyevna?

Gülüş gücləndi; knyazın gözləri yaşardı. O özünə inanmayaraq, məftun olmuşdu.

İvan Petroviç:

– Əlbəttə, vaza çox gözəl idi. Mənim yadımdadır ki, o, on beş ildə buraya qoyulurdu, bəli... on beş... – dedi, amma sözünü tamamlamadı.

Lizaveta Prokofyevna ucadan dedi:

– Əcəb, nə böyük iş imiş! Adamın da axırı çatır, bir gil dibçəkdən ötrü heç danışmağa dəyməz! Sən doğrudanmı belə qorxmuşdun, Lev Nikolayeviç? – deyər qadın hətta qorxa-qorxa əlavə etdi, – kifayətdir, mənim əzizim, kifayətdir; məni, doğrudan da qorxudursan.

– Hər şeyimi bağışlayırsınız? Vazanı da, başqa şeyləridəmi? – deyər knyaz birdən yerindən qalxmaq istədi, ancaq qoca o saat yenə onun qolundan dartdı.

Qoca onu buraxmaq istəmirdi.

Qoca masanın üzərindən əyilərək İvan Petroviçə müraciətlə:

– C'est fres corieux et c'est fres seriuk¹, – deyər pıçıldadı, lakin qocanın dediklərini hamı eşitdi; ola bilsin, bunu knyaz da eşitmişdi.

– Mən sizlərdən heç kəsi təhqir etmədim ki? Belədirsə, mənim nə qədər şad olduğuma inanmazsınız; lakin elə bu cür də olmalıdır! Məgər mən burada bir adamı təhqir edə bilərdimmə? Hərgah mən belə düşünmüş olsam, sizi yenə təhqir edərdəm.

– Sakit olun, əzizim, bu, mübaliğədir. Həm də sizin bu cür minnətdar olmağınıza heç bir səbəb yoxdur; bu, çox gözəl hissidir, lakin həddən artıqdır.

– Mən sizə minnətdarlıq etmirəm, mən ancaq... sizə məftunluqla tamaşa edirəm, mən sizə baxanda özümü xoşbəxt hesab edirəm; ola bilsin, sarsaq danışaram, lakin mənə danışmaq lazımdır, izah etmək... hətta heç olmazsa özümə qarşı hörmət xatirinə.

Knyazın bütün düşüncə və hissləri coşqun, dumanlı və həyəcanlı idi; çox ola bilər ki, onun dediyi sözlər, çox halda özünün demək istədiyi sözlər deyildi. Knyaz sanki öz baxışı ilə soruşurdu: mənə danışmaq olarmı? O, Belokonskayaya nəzər salmışdı.

Belokonskaya dedi:

– Eybi yoxdur, atam, davam elə, davam elə, ancaq nəfəsin tən-gişməsin, sən bayaq da tən-gənəfəs olub danışmağa başlamışdın, ona görə də bu hala qaldın; danışmaqdan isə qorxma: bu cənablar səndən də əcaibini görüblər, onları təəccübləndirə bilməzsən, bir də ki, sən, Allah bilir necə müəmmalı adamsan, amma vazanı sındırıb bizi qorxutdun.

Knyaz qarının dediklərini gülümsəyə-gülümsəyə dinlədi.

O qəflətən qocaya müraciət etdi:

– Axı tələbə Podkumovla məmur Şvabrini üç ay bundan əvvəl sürgündən xilas edən siz olubsunuz, elə deyilmi?

Qoca, hətta bir az qızaraq burnunun altında dedi ki, sakitləşmək lazımdır.

Knyaz dərhal İvan Petroviçə müraciət etdi:

– Mən axı... quberniyasında sizin haqqınızda eşitmişdim ki, siz artıq azad edilmiş və sizə çox başağrısı törətmiş olan ev-əşiksiz qalan mujiklərinizə özlərinə yurd salmaq üçün pulsuz, müftə meşə bağış-layıbsınız, elə deyilmi?

İvan Petroviç burnunun altında:

– Bu mü-ba-li-ğə-dir, – dedisə də, xoşhal olub, qəddini düzəltdi. Lakin bu dəfə “bu mübaliğədir” deməyə tamamilə haqlı idi, ona görə ki, bu, knyazın qulağına çatmış yalan sayıe idi.

¹ Bu çox maraqlı və olduqca ciddidir!

Knyaz birdən sevənə-sevinə gülümsəyib Belokonskayaya müraciət etdi:

– Siz isə knyaginya, yarım il bundan əvvəl, Lizaveta Prokofyevnanın məktubuna əsasən, məni doğma oğul kimi qəbul edən, həqiqətdə də, doğma oğlunuz kimi mənə bir məsləhət verən siz deyildinizmi? Bunu heç vaxt yadımdan çıxarmaram. Xatirinizdə-dirmi?

Belokonskaya qanıqara halda dilləndi:

– Sən divara niyə dırmaşırsan? Mehriban, lakin gülməli adamsan. Sənə iki qəpik verən kimi minnətdarlıq edirsən, elə bil ki, sənin həyatını xilas ediblər. Sən elə bilirsən, bu, tərifiyəlidir, əksinə, bu cür xasiyyət ikrah oyadır.

Qadın az qala lap hirsələnəcəkdi, lakin birdən gülməyə başladı, bu dəfə də o, xeyrxahlıqla gülürdü. Lizaveta Prokofyevnanın da eyni açıldı; İvan Fyodoroviçin də kefi kökəldi.

General Belokonskayanın onu heyran etmiş sözlərini təkrar edərək, sevinc və həyəcanla mızıldadı:

– Mən deyərdim ki, Lev Nikolayeviç elə adamdır... elə adamdır... sözün qısa, ancaq knyaginyanın dediyi kimi tənqəfəs olmaydı...

Təkcə Aqlaya nə isə qəmgin idi; lakin o hələ də pörtmüş halda, çöhrəsi sanki yanırdı, ola bilsin qəzəbdən idi.

Qoça burnunun altında yenə İvan Petroviçə dedi:

– Doğrusu, o, çox şirin oğlandır.

Çaşqınlığı daim artan knyaz tələsə-tələsə, getdikcə daha qərribə tərzdə və ilhamla sözünə davam edirdi:

– Buraya qəlbimdə iztirab duyğusu ilə daxil olmuşdum, mən... mən sizdən qorxurdum, özümdən də qorxurdum. Hər şeydən çox özümdən qorxurdum. Buraya, Peterburqa qayıdarkən özümə söz vermişdim ki, bizim birinci adamlarımızla özümün mənsub olduğum, aralarında nəslən özümün birinci olduğum yaşlı, çoxdankı adamlarımızla mütləq görüşəcəyəm. Axı indi özüm kimi knyazlarla bir yerdə öyləmişəm, axı belə deyilmi? Sizi tanımaq istəyirdim, həm də bu lazım idi; olduqca, olduqca lazım idi!.. Sizin haqqınızda həmişə həddən artıq pis şeylər eşitmişəm, guya ki, pis əməlləriniz daha çoxdur; çox eşitmişəm ki, sizi xırda, əhəmiyyətsiz şeylər maraqlandırır, özünüz də geridə qalmış adamlarsınız, cüzi təhsiliniz, gülməli adətləriniz var, – heyhat, axı sizin haqqınızda çox yazır, çox da

danışır! Mən bu gün buraya maraqla, təlaş və iztirabla gəlirdim: bunu özüm görməli və şəxsən inanmalı idim: rusların bütün bu üst təbəqəsi doğrudan da mənə heç bir şeyə yaramır, öz dövrünü sürüb qurtarmışdır, köhnəlmiş həyatı tükənib, özü də ancaq ölümə məhkumdur, buna baxmayaraq, hələ yenə də... gələcəyin adamları ilə xırda paxıl mübarizəsini davam etdirir, özünün ölümə məhkum olmasını görə bilməyərək, onlara mane olur? Mən əvvəllər də bu rəyə lap da inanmırdım, ona görə ki, bizim heç vaxt yüksək zümrəmiz olmayıb, yalnız saray zümrəsi olub; mundirli zümrə, yaxud da... bir təsadüflə əlaqədar mövcud olub, indi isə aradan tamamilə qalxıb, axı belədir, məgər belə deyilmi?

İvan Petroviç kinli-kinli güldü:

– Yox, bu heç də belə deyil.

Belokonskaya səbir edə bilməyib dilləndi:

– Di gör, yenə başladı!

Qoça yavaşdan yenə xəbərdarlıq etdi:

– Laissez le dire¹, onun bütün bədəni hətta tir-tir əsir.

Knyaz lap özündən çıxmışdı.

– Bəs əslində necə oldu? Mən zərif, sadədil, ağıllı adamlar gördüm; pirani qoça gördüm ki, mənim kimi uşağa nəvaziş göstərən, onu dinləyir; mən başa düşüb, bağışlaya bilən adamlar, mehriban insanlar – ruslar gördüm, mənim orada görmüş və təsadüf etmiş olduğum adamlardan, demək olar, heç də pis olmayan, demək olar, onlar kimi mehriban və səmimi adamlar görürəm. Özünüz düşünün, mən necə fərəhlə heyrətləndim! Aman, müsaidə edin, bunu bəyan edim! Mən çox eşitmişdim, özüm də olduqca inanırdım ki, kübar cəmiyyətdə hər şey zahiri ədəblilikdir, hər şey yıpranmış formadır, mahiyyət isə tükənib, məhv olub; axı indi mən özüm görürəm ki, bizdə belə şey ola bilməz; bu, heç də bizdə deyil, harada isə ayrı bir yerdə olar. Məgər doğrudanmı indi sizin hamınız yezuit və riyakarsınız? Bayaq knyaz N.-nin söylədiyi əhvalatı eşitdim, məgər bu sadədil, ilhamlı yumor deyilmi, məgər bu həqiqi sadəlilik deyilmi? Məgər bu cür sözlər... ölmüş bir adamın ağzından, qəlbi və istedadı qurumuş ölü ağzından çıxıb bilərdimi? Məgər ölümlər mənimlə etdiyiniz rəftar kimi rəftar edə bilərdilərmiz? Məgər bu... gələcək üçün, ümidlər

¹ Ona imkan verin danışsın

üçün material deyilmi? Məgər bu cür adamlar başa düşməyib, geri qala bilirlərmi?

“Əyan” gülümsədi:

– Sizdən bir də xahiş edirəm, sakit olun, əzizim, bütün bu məsələlər haqqında ayrı bir vaxt danışarıq, mən məmnuniyyətlə...

İvan Petroviç boğazını aradıb, öz kreslosunda qurcalandı; İvan Fyodoroviç qımıldandı; əyanın arvadı ilə söhbət edən reis – general knyaza daha zərrə qədər fikir vermirdi; lakin əyanın arvadı tez-tez qulaq asaraq, knyaza nəzər salırdı.

– Yox, bilirsinizmi, yaxşısı budur, qoyun mən danışıq! – deyə knyaz yenidən qızgın həyəcanla, coşqunluqla sözüne davam edib, bir növ xüsusi etimadla, hətta məxfi tərzdə qocaya müraciət etdi. – Dünən Aqlaya İvanovna mənə danışmağı qadağan edərək, hətta haqqında danışmağın caiz olmadığını göstərən mövzuları da qeyd etmişdi; o bilir ki, mənim bu barədə danışmağım gülməli təsir bağışlayır! İyirmi yeddi yaşına girmişəm, amma bilirəm ki, uşaq kimiyəm. Öz fikrimi bəyan etməyə ixtiyarım yoxdur, mən bunu çoxdan demişdim; ancaq Moskvada, Roqojinlə açıq danışmışdım... Biz onunla Puşkinin əsərlərini oxuyurduq, hamısını oxuduq; o heç bir şey bilmirdi, heç Puşkinin adını da bilmirdi... Mən həmişə özümün gülməli görkəmi ilə fikri və başlıca ideyanı təhqir etməkdən qorxuram. İfadəli hərəkət qabiliyyəti məndə yoxdur. Hərəkətim həmişə əksinə olur, bu işə gülüş doğuraraq, ideyanı alçaldır. Ölçü hissi də yoxdur; bu işə ən başlıca cəhətdir; bu hətta on başlıca cəhətdir... Mən bilirəm ki, oturub danışmamağım daha yaxşıdır. Dinc oturub səsimi çıxarmayanda, hətta çox ağıllı görünürəm, həm də ki, götür-qoy edirəm. Lakin indi mənim danışmağım yaxşıdır. Ona görə danışmağa başladım ki, mənə çox gözəl baxırsınız; sizin çox şirin çöhrəniz var! Mən dünən Aqlaya İvanovnaya söz vermişdim ki, bütün axşam ərzində dinib-danışmayacağam.

Qoça gülümsədi:

– Vraiment?¹

– Lakin hərdən düşünürəm ki, bu cür fikirləşməkdə haqlı deyiləm: axı səmimiyyət ifadəli hərəkəti əvəz edə bilər, elə deyilmi? Elə deyilmi?

– Bəzən.

– Mən hər şeyi izah etmək istəyirəm, hər şeyi, hər şeyi, hər şeyi! Heyhat! Siz elə güman edirsiniz, mən xəyalpərəstəm? İdeoloqam! Qətiyyətlə yox! Vallah, mənim bütün fikirlərim olduqca sadə fikirlərdir... Siz inanmırsınız? Siz gülümsəyirsiniz! Bilirsinizmi, mən bəzən eclafam, ona görə ki, əqidəmi itirirəm; bayaq mən buraya gəlirkən düşündüm: “Yaxşı, mən onlarla necə danışmağa başlayacağam? Onların heç olmazsa bir şey başa düşə bilmələri üçün hansı sözdən başlamaq lazımdır?” Mən yaman qorxurdum, lakin sizin üçün daha çox qorxurdum, olduqca, olduqca qorxurdum! Bununla belə, mən qorxa bilərdimmi, qorxmaq ayıb deyildimi? Bir nəfər qabaqcılın müqabilində, saysız-hesabsız qədər geri qalmış və bədxah adamların mövcud olmasının mətləbə nə dəxli varmış? Mənim sevincim də elə orasıdadır ki, indi inanmışam, əminəm ki, heç də qaranlıq bir aləm dərin uçurum deyil, hər şey canlı materialdır! Bizim gülməli olmağımızdan da utanmaq lazım deyil, düz demirəmmi? Axı bu doğrudan da belədir, biz gülməliyik, yelbeyinik, pis adətlərimiz var, qüssələnik, baxmağı bacarmırıq, başa düşməyi bacarmırıq, axı bizim hamımız beləyik, hamımız, siz də, mən də, onlar da! Axı mən sizin gözünüzün içinə deyəndə ki, siz gülməlisiniz, bu ki, sizi təhqir etmir? Bir halda ki, elədir, onda məgər siz material deyilsiniz? Bilirsinizmi, mənə, gülməli olmaq bəzən, hətta yaxşıdır, həm də daha yaxşıdır, ona görə ki, bir-birimizi daha tez bağışlayar, daha tez itaətkar olarıq, axır hər şeyi birədi başa düşmək olmaz, birbaşa kamillikdən ki, başlamaq olmaz! Kamilliyə nail olmaq üçün əvvəlcə çox şeyi başa düşməmək lazımdır! Hərgah həddən artıq tez başa düşsək, onda, yəqin, yaxşı dərk edə bilmərik. Mən bunu sizə deyirəm, olduqca çox şeyi başa düşməyi də... başa düşməməyi də bacaran sızlərə deyirəm. Mən indi sizin üçün qorxmuram; mənim kimi bir uşağın sizə bu cür sözlər deməsinə siz acıqlanmırsınız, deyilmi? Siz gülürsünüz, İvan Petroviç. Siz düşünürsünüz: mən onlar üçün qorxurdum, onların vəkili, demokrat, bərabərlik natiqi? – deyə knyaz isteriyalı halda güldü (knyaz dəqiqəbaşı qısa və həyəcanlı tərzdə güldü). Mən sizin üçün, sizin hamınız üçün və birlikdə bizim üçün qorxuram. Axı mən özüm qədim knyazam, knyazlarla oturmuşam. Mən bizim hamımızı xilas etmək üçün deyirəm ki, zümərə bihudə yerə məhv olmasın, zülmətdə qalıb, heç bir şey başa

¹ Doğrudanmı?

düşmədən, hər şey üçün deyişə-deyişə, hər şeyi uduzub aradan qalxmasın. Bir halda ki, qabaqcıl və böyük kimi qalmaq mümkündür, aradan qalxıb yerini başqalarına vermək nəyə lazımdır? Qabaqcıl olsaq, böyük kimi də qalarıq. Ağsaqqal olmaq üçün xidmətçi olarıq.

Knyaz kreslodan qalxmağa cəhd edirdi, lakin qoça daim onu tutub saxlayırdı, bununla belə, ona getdikcə daha artıq nigarançılıqla baxırdı.

– Dinləyin! Mən bilirəm ki, danışmaq yaxşı deyil: sadəcə timsal daha yaxşıdır, sadəcə başlamaq daha yaxşıdır... mən artıq başlamışam... Həm də... həm də, məgər doğrudanmı bədbəxt olmaq mümkündür? Heyhat, bir halda ki, mənim xoşbəxt olmağa qüvvəm çatır, mənim dərdimin, mənim bədbəxtliyimin nə əhəmiyyəti var? Bilirsinizmi, mən başa düşürəm, necə ola bilər ki, gördüyün halda onun yanından ötüb özünü xoşbəxt hesab etməyəsen? Necə ola bilər ki, adamlarla söhbət edəsən, onu sevdiyin üçün özünü xoşbəxt hesab etməyəsen? Heyhat, mən fikrimi ifadə edə bilmirəm... Hətta ən axırı itmiş bir adamın da gözəl hesab etdiyi misilsiz gözəl şeylər, hər addımda təsadüf etdiyimiz nə qədər gözəl şeylər mövcuddur? Siz uşağa nəzər salın, Allahın şefəqinə tamaşa edin, otun cücməsinə tamaşa edin, sizə baxaraq, sizi sevən gözlərə tamaşa edin...

Knyaz danışa-danışa çoxdan ayağa qalxmışdı. Qoça ona artıq qorxa-qorxa baxırdı. Lizaveta Prokofyevna: “Ah, aman Allah”, – deyər qışqırırdı; o, hamıdan əvvəl başa düşərək, əlini əlinə çırpdı. Aqlaya cəld knyaza sarı yüyürüb, onu qucaqlaya bildi, özü də dəhşətlə, ağrıdan üz-gözü əyilmiş halda knyazın, “insanı sarsıdan və bədbəxti təqətdən salan” dəhşətli qışqırığı, tükrləri ürpərdən bağırığı eşitdi. Naxoş xalının üstündə uzanmışdı. Kim isə macal tapıb onun başının altına yastıq qoymuşdu.

Bunu heç kəs gözləməirdi. On beş dəqiqədən sonra knyaz N., Yevgeni Pavloviç, qoça ziyafəti yenə canlandırmaq istədilər, lakin yarım saat da keçəndən sonra hamı dağılışdı. Camıyananlıqla fikir deyənlər, xeyli giley-güzar və təəssüf edənlər oldu, öz rəyini deyənlər də tapıldı. İvan Petroviç sözarası dedi ki, “cavan oğlan slavyanpərəst, yaxud da bu qəbildəndir, lakin, bu, heç də təhlükəli deyildir”. Qoça heç bir şey demədi. Doğrudur, sonralar, ertəsi gün və üçüncü gün hamı bir az hiddətlənmişdi; İvan Petroviç hətta incimişdi, lakin müxtəsərcə, rəis-general bir müddət İvan Fyodoroviçlə bir az soyuq

dolandı. Ailənin “himayəkəri” əyan da, öyüd-nəsihət tərqi ilə öz tərəfindən ailənin başçısına bəzi şeylər mızıldadı, həm də təriflə dedi ki, Aqlayanın taleyi onu olduqca, olduqca maraqlandırır. O, doğrudan da, müəyyən dərəcədə xeyirxah adam idi! Lakin axşam ərzində onun knyazla maraqlanmasının səbəbləri sırasında knyazın Nastasiya Filippovna ilə çoxdankı əhvalatı da mövcud idi; bu əhvalat haqqında əyan bəzi şeylər eşitmişdi, hətta olduqca maraqlanırdı, hətta bu barədə soruşmaq da istəyirdi.

Belokonskaya ziyafət axşamından gedirən Lizaveta Prokofyevnaya dedi:

– Nə deyim, həm yaxşıdır, həm də pis; mənim rəyimi bilmək istəyirsənsə, çox cəhətdən gicbəsərdir. Necə adam olduğunu özün görürsən, xəstədir!

Lizaveta Prokofyevna öz-özünə qəti olaraq həll etdi ki, belə adaxlı “yaramır”, həm də gecə ərzində özünə söz verdi ki, “nə qədər ki sağdır, knyaz onun Aqlayasının əri ola bilməyəcək”. Elə bu fikirlə də səhər yataqdan qalxdı. Lakin səhərçağı, saat birə işləyəndə, səhər yeməyi vaxtı bir-birinə zidd olan heyrətəməz fikirlər qadına rahatlıq vermirdi.

Aqlaya bacılarının bir sualına, həm də, fəvqəladə ehtiyatla verilmiş sualına birdən etinasızlıqla, lakin elə ötkəm cavab verdi ki, elə bil qəti sözünü deyirdi:

– Mən ona heç vaxt, heç bir söz verməmişəm, ömrümdə heç bir vaxt onu özümün adaxlım hesab etməmişəm. Hamı kimi, o da mənə yad və kənar bir adamdır.

Lizaveta Prokofyevna birdən qızardı. Qadın kədərlə dedi:

– Mən bunu səndən gözləməzdim. Knyaz dözülməz adaxlıdır, mən bilərəm, həm də Allaha şükür ki, belə qurtardı; lakin səndən bu cür sözlər gözləməzdim! Mən elə bilirdim, sən ayrı cür hərəkət edəcəksən. Sənin yerinə olsaydım, dünənki adamların hamısını qovub, onu saxlayardım, bax, o belə adamdır!..

Qadın dediyi sözlərdən özü də qorxaraq, birdən dayandı. Lakin o bu dəqiqə öz qızına qarşı nə dərəcədə ədalətsiz olduğunu kaş biləydi! Aqlaya fikrində artıq hər şeyi həll etmişdi; qız da hər şeyi həll etməli olan məqamı gözləyirdi, odur ki, hər bir eyham, hər cür ehtiyatsız müdaxilə onun qəlbini ağır yaralayır, ürəyini parçalayırdı.

Həmin gün səhər knyaz da ağır duyğuların təsiri altında əzab çəkirdi; bu duyğular, ola bilsin, onun naxoş vəziyyəti nəticəsində yaranmışdı, lakin knyazın qəm-qüssəsi həddən artıq qeyri-müəyyən idi, bu, ona hər şeydən artıq əzab verirdi. Doğrudur, onun gözləri qarşısında aydın, ağır və iztirab törədən faktlar canlanırdı, lakin onun qəm-qüssəsi bütün xatırladığı, təsəvvür etdiyi şeylərdən də dərin idi; knyaz başa düşürdü ki, təkbaşına özünü sakit edə bilməyəcəkdir. Yavaş-yavaş onun beynində belə bir möhkəm fikir yaranırdı ki, günü bu gün onun başına nə isə elə bir əhvalat gələcək ki, hər şey birdə-fəlik həll olunacaqdır. Onun bir gün əvvəlki ürəkətməsi yüngül ürəkətmələrdən idi, ipoxondriyadan, baş ağrısından və bədəndəki ağrılardan savayı, knyaz ayrı heç bir nasazlıq hiss etmirdi. Ürəyi xəstə idi, amma hər şeyi aydın dərk edirdi. O, yuxudan çox gec aylaraq, dünənki axşamı dərhal aydın şəkildə xatırladı, hər şey təfəsilatı ilə yadında qalmamışdı; lakin hər halda, ürəkətmədən yarım saat sonra onu evə necə gətirdikləri yadında idi. Knyaza dedilər ki, Yepançinlərin göndərdikləri adam gəlib onun halını, səhhətini soruşurdu. Saat on ikinin yarısında başqa bir adam gəldi, bu, knyazı fərhələndirmişdi. Birinci olaraq xəstəni yoluxmağa və ona qulluq etməyə Vera Lebedeva gəlmişdi. Qız ilk anlar onu görəndə birdən ağlamağa başladı, lakin knyaz onu dərhal sakitləşdirəndən sonra qız güldü. Bu qızın ona qarşı böyük şəfqət göstərməsi knyazı birdən çox heyretləndirmişdi, knyaz qızın əlini tutub öpdü, Vera qızardı.

Qız əlini cəld çəkib qorxa-qorxa dedi:

– Ah, siz nə edirsiniz, nə üçün!

Nə üçünsə xəcalət çəkən Vera bir az sonra çıxıb getdi. Sözarası knyaza söylədi ki, atası bu gün, hələ əlaqaranlıqdan “mərhumun” yanına yüyürüb, o, generalı “mərhum” adlandırır, deyir, bilmək istəyirəm ki, gecə xəstə ölüb, yoxsa yox, həm də şayiə yayılıb, deyirlər ki, yəqin tezliklə öləcəkdir. Saat on ikiyə işləyəndə Lebedevin özü evə qayıdıb, knyazın yanına gəldi, lakin, əslində, “bir dəqiqəliyə, knyazın qiymətli səhhətini soruşmaq üçün” və sairə, bir də, bundan başqa, “dolabça”ya baş çəkmək üçün. Lebedev ancaq ah-vay edir, başqa heç bir şey demirdi, odur ki, bir az sonra knyaz onu azad etdi, bununla belə Lebedev dünənki ürəkətmə haqqında

bəzi şeylər soruşmağa təşəbbüs etdi, halbuki onun üzündən görünürdü ki, bu əhvalatdan təfəsilatı ilə xəbərdardır. Ondən sonra tələsik Kolya gəldi, o da bir dəqiqəliyə gəlmişdi; oğlan, doğrudan da, tələsirdi, özü də böyük təşviş və kədər içərisində idi. Oğlan sözə başlayan kimi açıqdan-açığa və israrla knyazdan xahiş etdi ki, ondan nəyi gizlədirlərsə, hamısını ona söyləsin, bunu da əlavə etdi ki, elə dünən, demək olar, hər şeyi öyrənmişdir. Kolya olduqca və dərinəndən sarsınmışdı.

Knyaz bacardığı qədər, son dərəcə canıyananlıqla, faktları tam dəqiqliklə bərpə edərək, bütün məsələni söylədi, bununla da zavallı oğlanı ildırım vurmuş kimi sarsıtdı. Kolya bir kəlmə də danışa bilməyib, dinməz-söyləməz ağlamağa başladı. Knyaz hiss etdi ki, bu, insanın qəlbində həmişəlik iz buraxan, gəncin həyatında əbədi dönüş yaradan təəssüratlardan biri idi. Knyaz tələsik bu iş haqqında öz fikrini söyləyərək, əlavə etdi ki, onun rəyincə, ola bilsin, qocanın ölümü, başlıca olaraq, yol vermiş olduğu hərəkətdən sonra onun qəlbində qalmış dəhşətin nəticəsidir; bir də ki, hər adamda belə keyfiyyət ola bilməz. Kolya knyazın dediklərini dinləyəndən sonra gözləri parladi:

– Qanka, Varya da, Ptitsın da yaramaz adamlardır! Mən onlarla savaşmayacağam, lakin bu dəqiqədən etibarən bizim yollarımız müxtəlifdir! Ah, knyaz, mən dünəndən bəri çox yeni şeylər hiss etmişəm; bu mənim üçün dərsdir! Anamın da qayğısına indi mən qalmalıyam; Varyagildə onun heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur, lakin bu heç də lazım olan şərait deyil...

Kolya onu gözlədiklərini xatırlayıb, yerindən dik qalxdı, knyazın əhvalını tələsik soruşdu, cavabı dinləyərək, birdən tələsik əlavə etdi:

– Ayrı bir şey də varmı? Mən eşitmişəm ki, dünən... (bir də ki, mənim buna haqqım yoxdur) lakin hərgah sizə hər hansı bir vaxt və hər hansı bir işdə sədaqətli xidmətçi lazım olsa, o sizin qarşınızda dayanıb. Görünür ki, biz ikimiz də bir o qədər xoşbəxt deyilik, axı belədir, ya yox? Lakin... mən soruşmuram, soruşmayacağam...

Kolya getdi, knyaz isə daha dərin fikrə daldı: hamı bədbəxtlikdən xəbər verir, hamı artıq nəticə çıxarmışdır, hamı ona elə baxır ki, elə bil bir şey bilir, həm də knyazın özünün bilmədiyini bir şeyi bilir; Lebedev soruşub öyrənmək istəyir, Kolya açıq-aydın şəkildə işarə vurur, Vera isə ağlayır. Nəhayət, knyaz məyus olub əlini yellətdi:

“Lənətə gəlmiş xəstə vasvasılıq”, – deyə düşündü. Saat ikiye işləyəndə onu “bir dəqiqəliyə” yoluxmağa gələn Yepançinləri görəndə knyazın eyni açıldı. Onlar doğrudan da bir dəqiqəliyə gəlmişdilər. Lizaveta Prokofyevna səhər yeməyindən sonra ayağa qalxaraq elan etdi ki, bu saat hamısı, hamı bir yerdə gəzməyə gedəcəklər. Xəbərdarlıq rabitəsiz, quru tərzdə, izah edilmədən, əmr şəklində edilmişdi. Hamı çıxdı, yəni anacığaz, qızlar, knyaz Ş., Lizaveta Prokofyevna düz hər gün yollandıqları səmtin əks tərəfinə ayaq aldılar. Məsələnin nə yerdə olduğunu hamı başa düşürdü, ananı əsəbiləşdirməkdən qorxduqları üçün heç kəs səsini çıxartmırdı, ana isə məzəmmət və etirazlardan gizlənməmiş kimi hamıdan qabaqda gedir, dönüb baxmırdı. Nəhayət, Adelaida dedi ki, gəzinti vaxtı belə yüyürməyin mənası yoxdur, ananın arxasınca çatmaq olmur.

Lizaveta Prokofyevna birdən ona sarı döndü:

– Bilirsinizmi nə var, biz indi onun yanından ötüb keçirik. Aqlaya nə düşünür düşünsün, sonra nə olur olsun, amma o bizim üçün kənar adam deyil, indi isə bir də əlavə olaraq, ona bədbəxtlik üz verib, özü də naxoşdur; mən hər halda ona baş çəkəcəyəm. Kim mənimlə getmək istəyir, gəlsin; kim istəmir – yandan ötsün; yol kəsilməyib.

Əlbəttə ki, hamı içəri daxil oldu. Knyaz, necə lazımdırsa, dünənki vaza və... qalmaqlar üçün bir də üzr istəməyə tələsdı. Lizaveta Prokofyevna cavab verdi:

– Yaxşı, bunun eybi yoxdur, vaza heyif deyil, sən heyifsən. Deməli, özün başa düşürsən ki, qalmaqlar baş vermişdi. “Ertəsi gün səhərçağı...” gör nə deməkdir, lakin bunun da eybi yoxdur, ona görə ki, indi hər kəs görür ki, səndən ummağın mənası yoxdur. Di yaxşı, xudahafız; hərgah qüvvən çatarsa, onda çıx göz, sonra yenə yat – mənim məsləhətim belədir. Hərgah bizə gəlmək fikrinə düşsən, əvvəlki kimi gəl; həmişəlik olaraq əmin ol ki, hər nə baş versə də, nə çıxsada, sən hər halda bizim ailəmizin dostu olaraq qalacaqsan. Hər halda mənim dostum olacaqsan. Mən heç olmazsa özüm üçün cavabdeh ola bilərəm...

Dəvəti hamı təkrar etdi, hamı da, ananın dediyi kimi, öz səmimi duyğularını izhar etdi. Onlar getdilər, lakin bu cür sadədilcəsinə tələsikliklə deyilən məhrıban və ruhlandırıcı sözlərdə kəskin müb-həm nidalar da çox idi. Lizaveta Prokofyevna bunu duya bilməmişdi.

“Əvvəlki kimi” gəlmək haqqındakı dəvətdə və “hər halda mənim” sözlərində yenə nə isə qabaqcadan edilən xəbərdarlıq səslənmişdi. Knyaz Aqlaya haqqında düşündü; doğrudur, qız ona baxıb təəccüblü tərzdə gülümsəmişdi, həm içəri girəndə, həm də xudahafızlaşanda gülümsəyirdi, lakin hamı öz dostluq hissələrini bəyan edəndə də Aqlaya ona iki dəfə nüfuzedicı nəzərlə baxmışdı, lakin bir kəlmə də söz demədi. Qızın çöhrəsi həmişəkındən solğun idi, elə bil ki, gecəni pis yatmışdı. Knyaz elə bu gün axşam mütləq onlara “əvvəlki kimi” getmək qərarına gələrək, həyəcan və təşvişlə saata baxdı. Vera içəri daxil oldu, qız Yepançinlər gedəndən düz üç dəqiqə sonra gəlmişdi.

– Lev Nikolayeviç, Aqlaya İvanovna bu saat xəlvətcə mənə bir söz dedi ki, mən onu sizə çatdırım.

Knyaz tir-tir əsdi:

– Kağız?

– Yox, sözlə dedi: onu da zorla eşidə bildim. Sizdən çox xahiş edir ki, bütün gün, axşam lap saat yeddiyə qədər, ya da, hətta doqquzadək, mən bunu əməlli-başlı eşidə bilmədim, heç bir dəqiqə də həyətdən çıxmayasınız.

– Bəs... bu nə üçündür? Bu nə deməkdir?

– Mən bu barədə heç bir şey bilmirəm; ancaq tapşırıldı ki, bunu sizə hökmən çatdırım.

– Elə bu cür də dedi “hökmən?”

– Yox, belə açıq demədi; geri dönüb, ancaq ki, deməyə macal tapa bildi, yaxşıdır ki, mən özüm cəld ona yanaşdım. Lakin nə cür əmr elədiyi üzündən görünürdü: möhkəmmi, yoxsa yox. Mənə elə baxdı ki, lap ürəyim düşdü...

Bir neçə sual da verəndən sonra knyaz bundan artıq bir şey öyrənə bilmədi, lakin daha artıq təşvişə düşdü. Tək qalanda divanda uzanıb, yenə fikirləşməyə başladı. Knyaz: “Bəlkə, onlarda saat doqquza qədər kim isə olacaqdır, qız yenə qorxuya düşüb ki, qonaqların yanında mən bir hoqqa çıxarmayım”, – deyə, nəhayət, öz-özünə düşündü, o yenə səbirsizliklə axşamı gözləyə-gözləyə saata baxmağa başladı. Lakin məsələ axşamdan hələ xeyli əvvəl aydınlaşdı, amma bu da yeni bir şəxsin vasitəsi ilə aydınlaşıb, yeni iztirablı bir tapmacaya çevrilmişdi: Yepançinlər gedəndən düz yarım saat sonra İppolit onun yanına gəldi, oğlan o dərəcədə yorğun və haldan düşmüş vəziyyətdə idi ki, içəri daxil olub, bir kəlmə də danışmadan, sanki huşunu

itirmiş kimi özünü kresloya saldı, elə dərhal da onu dəhşətli öskürək tutdu. O qədər öskürdü ki, ağızından qan gəldi. Oğlanın gözləri parlayırdı, yanaqlarındakı ləkələr qızardı. Knyaz burnunun altında ona nə isə dedi, lakin oğlan cavab vermədi, özü də hələ bir xeyli cavab verməyərək, ancaq əlini oynadırdı ki, hələlik onu narahat etməsinlər. Nəhayət, oğlan özünə gəldi.

İppolit, nəhayət, xırıltılı səsle bir sözü zorla deyə bildi:

– Gedirəm!

Knyaz yerindən qalxaraq:

– İstəyirsiniz mən sizi ötürüm, – dedi.

Lakin həyətdən çıxmağın bir az bundan əvvəl qadağan olunduğunu xatırlayaraq, dili dolaşdı.

İppolit güldü.

Oğlan fasiləsiz surətdə nəfəsi tənqişə-tənqişə, boğazını arıdırıca sözüne davam etdi:

– Mən sizdən getmirəm, mən, əksinə, sizin yanınıza gəlməyi lazım bildim, özüm də iş üçün gəlmişəm... Bunsuz sizi narahat etməzdim. Oraya gedirəm, həm də bu dəfə, ciddi olaraq. Kaput! Mən bunu şəfqət oyatmaq üçün demirəm, inanın... Bu gün elə saat ondan uzanmışdım ki, daha həmin vaxt çatana kimi bir də ayağa qalxmayım, amma fikrimi dəyişərək, sizin yanınıza gəlmək üçün də qalxdım... Demək, lazımdır.

– Sizə baxanda heyfim gəlir; özünüz zəhmət çəkincə, məni səs-ləsəydiniz, daha yaxşı olardı.

– Di yaxşı, bununla kifayətlənək. Rəhminiz gəldi, deməli, kübar nəzakəti üçün kifayətdir... Hə, yadımdan çıxmışdı: sizin səhhətiniz necədir?

– Mən sağ-salamatam. Dünən... o qədər də... yaxşı deydim.

– Eşitmişəm, eşitmişəm! Çin vazası cəzaya məruz qalıb; təəssüf ki, orada olmamışam! İş üçün gəlmişəm. Əvvələn, bu gün Qavrila Ardalionoviçin Aqlaya İvanovna ilə yaşıl skamyaya yanında görüşünə tamaşa etməklə məmnunluq duymuşam. Ona təəccüb etdim ki, insan nə dərəcədə sarsaq vəziyyətdə ola bilərmiş. Qavrila Ardalionoviç gedəndən sonra bunu Aqlaya İvanovnanın özünə dedim... Knyaz, deyəsən, heç bir şeyə təəccüb etməirsiniz, – İppolit sakit dayanan knyazın üzünə şübhə ilə baxaraq əlavə etdi, – deyirlər ki, heç bir şeyə təəccüb etməmək, çox ağıllı olmaq əlamətidir; mənçə, bu eyni

dərəcədə, böyük sarsaq əlaməti də ola bilər... Bir də, mən sizə işarə etməyə, bağışlayın... Mənim bugünkü ifadələrim olduqca bədbəxt bir adamın sözləridir.

İppolit knyazın təəccüblənməməyinə dilxor olmuşdu. Knyaz:

– Mən hələ dünən bilirdim ki, Qavrila Ardalionoviç... – dedisə də, görünür, utanıb dili dolaşdı.

– Bilirdiniz! Bax, bu mənim üçün təzə xəbərdir! Yaxşı, qoy olsun, söyləməyin... Bəs bu gün görüşün şahidi olmadınız?

– Bir halda ki, özünüz orada olubsunuz, onda görübsünüz, mən orada olmamışam.

– Nə olsun, bəlkə, bir kol dibində oturubsunuzmuş. Bununla belə, hər halda şadam, əlbəttə, sizin üçün, yoxsa elə güman edirdim ki, Qavrila Ardalionoviç üstünlük verilib!

– İppolit, sizdən xahiş edirəm, mənimlə bu barədə danışmayın, özü də bu cür ifadələrlə.

– Həm də bir halda ki, artıq hər şeyi bilirsiniz.

– Siz səhv edirsiniz. Mən, demək olar, heç bir şey bilmirəm. Aqlaya İvanovna da yəqin bilir ki, mən heç bir şey bilmirəm. Hətta bu görüş haqqında da qətiyyətlə bir şey bilmirdim... Deyirsiniz görüş olub? Olubsa, yaxşı, boşlayaq bu söhbəti...

– Əşi bu necə olur, gah bilirdiniz, gah da bilmirdiniz. Siz deyirsiniz: “Yaxşı, boşlayaq”? Qətiyyətlə yox, siz hər kəsə belə inanmayın! Xüsusilə heç bir şey bilmədiyiniz halda. Həm də hər kəsə ona görə inanırsınız ki, məsələdən xəbəriniz yoxdur. Bəs siz onu bilirsinizmi, bu iki şəxs – qardaşla bacının niyyətləri nədir? Heç olmazsa, bəlkə, bunu başa düşürsünüz?.. İppolit knyazın səbirsiz hərəkətini görüb əlavə etdi: – Yaxşı, yaxşı, mən boşlayaram... Lakin öz işim üçün gəlmişəm, elə bu barədə... söhbət etmək istəyirəm. Lənət şey-tana, izahatsız ölmək heç mümkün deyil; mən dəhşətli dərəcədə çox məsələ aydınlaşdırıram. Dinləmək istəyirsinizmi?

– Danışın, mən dinləyirəm.

– Lakin mən öz rəyimi yenə dəyişirəm: hər halda yenə Qanyadan başlayacağam. Təsəvvür edə bilərsiniz ki, mənə də bu gün yaşıl skamyanın yanına gəlmək tapşırılmışdı. Bir də ki, yalan danışmaq istəmirəm. Görüş təyin olunmasını özüm təkid etdim, ısrarla xahiş elədim, bir sirrin üstünü açmağı vəd etdim. Bilmirəm, çox tezmi gəlmişdim (deyərsən, doğrudan da, tez gəlmişdim), lakin mən Aqlaya

İvanovnanın yanında yerimi tutan kimi, gördüm Qavrila Ardalionoviçlə Varvara Ardalionovna gəldilər, ikisi də qol-qola gəlirdi, sanki gəzinirlərmiş. Deyəsən, mənə görə ikisi də olduqca heyrətləndilər; bunu gözləmədilər, hətta utandılar. Aqlaya İvanovna qızardı, istəyirsiniz inanın, istəyirsiniz yox, hətta bir az özünü itirdi, mənim orada olmağıma görə, yoxsa sadəcə olaraq, Qavrila Ardalionoviç gördüyü üçün qızarmışdı, ona görə ki, axı çox qərribə vəziyyət əmələ gəlmişdi, lakin qıpqırmızı qızardı, özü də məsələni çox məzəli tərzdə bir saniyənin içində həll etdi: bir az qalxdı. Qavrila Ardalionoviçin baş əyməsinə, Varvara Ardalionovnanın üzündəki şux təbəssümə cavab verərək, birdən qətiyyətlə dedi: “Sizi yalnız onun üçün dəvət etmişdim ki, sizin səmimi və dostcasına hisslərinizə görə şəxsi məmnuniyyətimi izhar edim, hərgah bu hisslərə ehtiyac duyarsam, onda inanın...” Qız bunu deyib, baş əydi, onların ikisi də getdi, – bilmirəm axmaq vəziyyətindəmi, yoxsa qələbə iləmi; Qaneçka, əlbəttə, axmaq vəziyyətində getdi; o heç bir şey başa düşməyərək, xərcəng kimi qızardı (onun sifətinin bəzən çox qərribə ifadəsi olur), lakin Varvara Ardalionovna, deyəsən, başa düşdü ki, oradan cəld əkilmək lazımdır, həm də Aqlaya İvanovnanın bu hərəkəti olduqca mənalıdır, ona görə də qardaşını çəkib apardı. Qadın qardaşından ağıllıdır, həm də mənə əminəm, indi o sevinir. Mən isə Nastasiya Filippovna ilə görüş barədə Aqlaya İvanovna ilə şərtləşmək üçün gəlmişdim.

Knyaz qışqırdı:

– Nastasiya Filippovna ilə!

– Aha! Siz, deyəsən, soyuqqanlılığınızı itirib, heyrətlənməyə başlayırsınız? Çox şadam ki, siz adama oxşamaq istəyirsiniz. Buna görə sizi əyləndirəcəyəm. Gənc və ruhən yüksək qızlara xidmət göstərmək gör nə deməkdir: o qız bu gün mənə şillə ilişdirdi!

Knyaz bir növ qeyri-iradi olaraq soruşdu:

– Mə-mənəvimi?

– Hə, cismani yox. Mənə belə gəlir ki, mənim kimi adama heç kəsin əli qalxmaz, hətta indi mənə qadın da vurmaz; hətta Qaneçka da vurmaz. Amma bir müddət, dünən mən elə düşünürdüm ki, o mənə hücum edəcəkdir... Mərc çəkişərəm ki, sizin bu saat nə barədə düşündüyünüzü bilirəm! Siz belə düşünürsünüz: “Tutalım ki, onu döymək lazım deyil, amma onu yatanda yastıqla, yaxud da yaş cın-

dırla yuxuda boğmaq olar – hətta lazımdır...” Sizin bu dəqiqə bu barədə düşündüyünüzüzüzünüzdən oxunur.

Knyaz nifrətlə dedi:

– Mən heç vaxt belə düşünməmişəm!

– Bilmirəm, bu gün gecə mən yuxuda gördüm ki... bir nəfər... yaxşı, kim olduğunu sizə deyərəm: təsəvvür edin ki, Roqojin mənə yaş cındırla boğmuşdur. Siz necə düşünürsünüz, adamı yaş cındırla boğmaq olarmı?

– Bilmirəm.

– Eşitmişəm ki, olar. Yaxşı, bunu başlayaq. Yaxşı, mən nəyə görə sözgəzdirənəm? Qız bu gün mənə nəyə dedi-qoduçu deyə danladı? Özü də siz diqqət edin, hər şeyi son sözə qədər dinləyib, hətta təkrar soruşandan sonra mənə dedi-qoduçu dedi... Lakin qadınlar belədirlər! Elə onun xətrinə Roqojin kimi maraqlı şəxsiyyətlə əlaqəyə girdim; elə onun faydası üçün qızın Nastasiya Filippovna ilə şəxsi görüşünü təşkil etdim. Olmaya, mənə ona görə söydü ki, mən onun Nastasiya Filippovnanın “artığına” tamah salıb sevinməsinə işarə etməklə qızın heysiyyətinə toxunmuşdum? İnkər etmirəm, bunu qıza onun öz xəyri üçün daimi izah edirdim, qıza bu səpkidə iki məktub yazmışdım, indi budur, bu gün də üçüncü, görüş... Mən bayaq onunla söhbəti elə bununla da başladım ki, bu cür hərəkət onun tərəfindən təhqiyyətdir... Bundan əlavə də, “artığı” haqqındakı söz, əslində, mənim sözüm deyil, başqasının sözüdür; hər halda bunu Qaneçkagildə hamı deyirdi; bunu elə qızın özü də təsdiq etdi. Onda bəs, mən nəyə görə sözgəzdirən oluram? Görürəm, görürəm; indi mənə baxdıqca sizə son dərəcə gülməli görünür, özüm də mərc çəkişərəm ki, siz indi mənə baxanda yadınıza sarsaq şeylər düşür:

Baxtımın qürubuna bəlkə də bundan belə
Şəfəq saçsın məhəbbət vida təbəssümilə.

– Ha-ha-ha! – İppolit birdən isteriyalı halda saqqıldayıb güləndə öskürməyə başladı. Oğlan öskürə-öskürə xınlıtlı səslə dedi: – Siz yadınızda saxlayın, görün Qaneçka necə adamdır: “Artıqlıq”dan dəm vurur, bəs indi özü nədən istifadə etmək istəyir!

Knyaz bir xeyli dinmədi; o, dəhşətə gəlmişdi. Nəhayət, burnunun altında dedi:

– Siz Nastasiya Filippovna ilə görüş haqqında dediniz?

– Eh, məgər sizə doğrudanmı məlum deyil ki, Aqlaya İvanovna ilə Nastasiya Filippovna bu gün görüşəcəklər; Aqlaya İvanovnanın dəvəti ilə və mənim söylərim nəticəsində Nastasiya Filippovnanı Roqojinin vasitəsi ilə qəsdən Peterburqdan buraya çağırıblar; özü də indi Roqojinlə birlikdə sizə çox yaxın bir yerdə, əvvəlki evdə, həmin xanımın yanında... nəkarə olduğu anlaşılmayan xanımın, rəfiqəsi Darya Alekseyevanın yanındadır; Nastasiya Filippovna ilə dostcasına söhbət edib, müxtəlif məsələləri həll etmək üçün Aqlaya İvanovna bu gün oraya, həmin bu şübhəli evə gedəcəkdir. Hesab ilə məşğul olmaq istəyirlər. Bilmirdiniz? Sədaqət haqqı?

– Bu, ağlasığan deyil!

– Ağlasığan deyilsə, onda, deməli, yaxşıdır, bununla belə, siz haradan biləydiniz? Hərçənd ki, burada milçək uçanda da hamı xəbər tutur: bura belə yerdirdi! Lakin hər halda sizə xəbərdarlıq etdim; sizdə mənə minnətdar ola bilərsiniz, yaxşı, xudahafiz – yəqin, o dünyada görüşərik. Hə, bir də onu demək istəyirdim: sizin qarşınızda əclaflıq etmişəm, amma... mən nə üçün özümünkünü itirməliyəm, lütfən özünüz düşünün. Sizin faydanızamı? Axı mən o qıza öz “Tövbə”mi həsr etmişdim (siz bunu bilmirdiniz), hələ necə də qəbul etmişdi, he-he! Lakin onun qarşısında əclaflıq etməmişəm, onun qarşısında mən heç bir cəhətdən günahkar deyiləm; o özü məni rüsvay edib aldatdı... Düzünü deyim ki, heç sizin də qarşınızda bir günahım yoxdur; hərgah orada bu “qalıqlar” haqqında bir söz və hər şeyi bu mənada demişəmsə, bunun əvəzində indi sizə görüşün gününü də, saatını da, ünvanı da bildirirəm, bütün bu oyunu açıram... Əlbəttə, bunu mərdliklə və alicənablıqdan etmirəm, dilxor olduğum üçün edirəm. Əlvida, mən pəltək kimi, yaxud da vərəmli kimi naqqalam; ayıq olun ha, tədbir görün, hərgah siz doğrudan da, insan adına layiqsinizsə, özünüz də ləngiməyin. Görüş bu gün axşam olacaq, bu yəqindir.

İppolit qapıya tərəf addımladı, lakin knyaz onun arxasınca qışqıranda, oğlan qapıda ayaq saxladı.

Knyaz soruşdu:

– Demək, sizcə, Aqlaya İvanovna bu gün Nastasiya Filippovnanın yanına özümü gələcək?

Knyazın yanaqlarında və alnında qırmızı ləkələr görüldü.

İppolit yarı dönərək cavab verdi:

– Dəqiq bilmirəm; lakin, yəqin belədir, axı bir də ki, ayrı cür ola da bilməz. Nastasiya Filippovna ki, onun yanına getməyəcək? Qaneçkanın da yanına axı gələ bilməz; onun öz evində, demək olar, can verən adam var. General, qəribə deyilmi?

Knyaz onun sözüne şerik oldu:

– Elə təkcə buna görə ola bilməz! Hərgah istəsəydi də qız necə çıxa bilərdi? Bu evdəki adətdən... sizin xəbəriniz yoxdur; o qız Nastasiya Filippovnanın yanına təkcə gələ bilməz; bu boş şeydir!

– Bax, görürsünüzmü, knyaz, heç kəs pəncərədən bayıra atılmır, amma yanğın baş versə, onda, yəqin ki, ən birinci centlmen və ən birinci xanım da pəncərələrdən atılar. Ehtiyac qarşıya çıxanda çarə qalmır, bizim xanım qızımız isə Nastasiya Filippovnanın da yanına gedər. Məgər onları, sizin xanım qızlarınızı heç yerə buraxmırlar?

– Yox, mən o barədə demirəm...

– Hərgah, o barədə deyilsə, onda qızın artırmadan enərək, düz getməyinə bənddir, sonra heç evə qayıtmaya da bilər. Elə hallar var ki, bəzən, lazım gələndə, gəmiləri də yandırmaq olar, hətta evə də qayıtmamaq olar: həyat təkcə səhər yeməklərindən, naharlardan, bir də Ş. knyazlarından ibarət deyildir. Mənə belə gəlir ki, siz Aqlaya İvanovnanı xanım qız, yaxud da nə isə bir pansion qızı hesab edirsiniz, mən bunu ona artıq demişəm; qız, deyəsən, mənimlə razılaşdı. Siz saat yeddini, ya da səkkizi gözləyin... Sizin yerinizə olsaydım, qızın artırmadan endiyi məqamı, həmin dəqiqəni görmək xətrinə oraya gözetçilik etmək üçün adam göndərərdim. Yaxşı, heç olmazsa Kolyanı göndərin; siz əmin olun ki, o, məmnuniyyətlə casusluq edər, yəni sizin üçün demək istəyirəm... Ona görə ki, axı hər şey nisbidir... Ha-ha!

İppolit çıxdı. Knyaz belə bir hərəkətə, hətta yol verə bilsəydi də, bir adamdan casusluq etməyi xahiş etməsi heç lazım da deyildi. Evdə oturmaq barədə Aqlayanın ona vermiş olduğu əmr indi, demək olar, aydınlaşmışdı: bəlkə qız onun dalınca gəlmək istəyirdi. Doğrudan, bəlkə qız knyazın oraya getməsinə istəmirdi, ona görə də ona evdə oturmağı tapşırırmışdı... Bu da ola bilərdi. Onun başı hərlənirdi; bütün otaq başına fırlanırdı. Knyaz divanda uzanıb, gözlərini yumdu.

Hər nə cür olsa da, məsələ qəti, həlledici mərhələdə idi. Yox, knyaz Aqlayanı xanım qız, yaxud da pansion qızı hesab etmirdi; o indi hiss edirdi ki, məhz bu cür bir şeydən çoxdan qorxurdu. Lakin

Aqlaya o qadını nə üçün görmək istəyir? Onun bütün bədəninə titrətmə gəlirdi, o yenə titrədirdi.

Yox, knyaz Aqlayanı uşaq hesab etmirdi! Onu dəhşətə gətirən qızın onun vaxtlardakı başqa baxışları, başqa sözləri idi. Bəzən ona elə gəlirdi ki, Aqlaya nə isə özünü zorla saxlayır, sirr vermir, həddən artıq saqınır, knyaz xatırlayırdı ki, qızın bu cür hərəkəti onu qorxudurdu. Doğrudur, bütün bu günlər ərzində knyaz cəhd edirdi ki, bu barədə düşünməsin, ağır fikirləri başından çıxarırdı, lakin bu qəlbin sirri nə idi? Bu məsələ onu çoxdan iztiraba salırdı, baxmayaraq ki, bu qəlbə inanırdı. İndi budur, bütün bunlar günü bu gün həll edilib aşkara çıxmalıdır. Dəhşətli fikir idi! Yenə də – “bu qadın!” Nə üçün ona həmişə elə gəlirdi ki, bu qadın lap son məqamda meydana çıxacaq, onun bütün müqəddəratını çürümüş sap kimi qırıb parçalayacaqdır? Knyaz az qala yarı sayıqlama vəziyyətində olsa da, indi and içməyə hazır idi ki, bu əhvalat ona həmişə belə görünürdü. Hərgah son vaxtlar o qadını unutmağa cəhd edirdisə, bu yalnız ona görə idi ki, ondan qorxurdu. Bəs məsələ necə idi; o bu qadını sevirdi, yoxsa ona nifrət edirdi? Knyaz bu gün bu sualı özünə bir dəfə də olsun verməmişdi; bu məsələdə onun qəlbi təmiz idi: kimi sevdiyini o bilirdi... Knyaz nə bir o qədər onların görüşündən qorxurdu, nə bu görüşün ona məlum olmayan səbəbindən, nə onun əcaibliyindən qorxurdu, nə də onun hər hansı tərzdə həll edilməsindən, – knyaz Nastasiya Filippovnanın özündən qorxurdu. O yalnız sonralar, bir neçə gündən sonra xatırladı ki, bu qızdırmalı saatlarda təsəvvüründə həmişə onun, Nastasiya Filippovnanın gözləri, qadının baxışı canlanırdı, onun sözlərini nə isə əcaib sözlərini eşidirdi; baxmayaraq ki, bu qızdırmalı və qəmli saatlardan sonra hafizəsində çox az şey qalmışdı. Məsələn, Veranın ona nahar gətirməsi, nahar yeməsi onun yadında dumanlı şəkildə qalmışdı; nahardan sonra yatmışdımı, yoxsa yatmamışdı, bu da yadında deyildi. Ancaq bunu bilirdi ki, Aqlaya qəflətən onun eyvanına qalxanda, divandan sıçrayıb, qızı qarşılamaq üçün otağın ortasına çıxmışdı: saat səkkizə on beş dəqiqə işləmişdi; həmin axşam hər şeyi tamamilə aydın şəkildə fərqləndirə bilməsi, ancaq həmin dəqiqədən başlamışdı. Aqlaya tək idi, sadə və sanki tələsik geyinmişdi, yüngül, gen paltoda idi. Çöhrəsi bayaqkı kimi solğun idi, gözlərində isə sərt və işıqlı şüalar parlayırdı; onun gözlərində təzahür edən belə ifadəni knyaz heç vaxt görməmişdi. Qız knyazı diqqətlə süzdü.

Aqlaya yavaşdan və sanki sakitliklə dedi:
– Siz tamam hazırınız, geyinibsiniz, şlyapanız da əlinizdədir; deməli, sizə xəbərdarlıq ediblər, mən bilərəm kim edib: İppolit?

Knyaz az qala yarımcan halda mızıldadı.

– Hə, o mənə deyib...

– Onda gəlin gedək: siz bilirsiniz ki, mənə mütləq müşayiət etməlisiniz. Güman edirəm ki, sizin evdən çıxmaq üçün kifayət qədər qüvvəniz vardır?

– Qüvvəm var, lakin... Məgər bu mümkündürmü?

Knyaz bir ləhzədə çaşaraq, daha bundan artıq bir kəlmə də deyə bilmədi. Ağı çasmış qızı dayandırmaq üçün bu onun yeganə təşəbbüsü oldu, sonra isə özü kölə kimi qızın arxasınca getdi. Onun fikirləri nə qədər dolaşmış olsa da, knyaz hər halda başa düşürdü ki, qız onsuz da oraya gedəcəkdir, demək, o, hər halda, Aqlayanın arxasınca getməli idi. Qızın qəbul etmiş olduğu qərar və qətiyyətinin nə qədər güclü olduğunu knyaz başa düşürdü; bu çılgın coşqunluğu dayandırmaq onun imkanı daxilində deyildi. Onlar dinməz–söyləməz gedirdilər, bütün yolunu bir kəlmə də danışmadılar. Knyaz yalnız bunu dedi ki, qız yolu yaxşı tanıyır, özü də bir döngəni bir az kənardan ötmək istəyəndə, – çünki orada yol xəlvət idi, – bunu qıza təklif etdi, Aqlaya sanki diqqətini gərginləşdirib, qulaq asaraq, rabitəsiz tərzlə dedi: “Fərqi yoxdur!” Onlar Darya Alekseyevnanın evinə (köhnə və böyük taxta evə) yaxınlaşayınca da artımdan geyinib-kecinmiş bəli-bəzəkli bir xanım və onunla yanaşı gənc qız çıxdı; ikisi də artımanın yanında gözləyən yaraşlıq və gözəl faytona öyləşdilər, onlar bərkdən gülür və ucadan danışdılar, evə yaxınlaşan adamlara bir dəfə də olsun baxmadılar, elə bil, onları heç görmürdülər. Fayton yerindən tərpenən kimi qapı dərhal ikinci dəfə açıldı, orada gözləyən Roqojin knyazla Aqlayanı içəri buraxıb, onların arxasınca qapını bağladı.

Roqojin ucadan:

– Bütün evdə indi biz dörd nəfərdən başqa heç kəs yoxdur. – deyərək, əcaib tərzdə knyaza baxdı.

Nastasiya Filippovna da birinci otaqda gözləyirdi, o da olduqca sadə və başdan-ayağa qara geyinmişdi; qadın onları qarşılamaq üçün ayağa qalxdısa da, gülümsəmədi, hətta knyaza da əl vermədi.

Onun nüfuzedicisi və nigarən baxışı səbirsizliklə Aqlayaya zilləndi. İkisi də bir-birindən xeyli aralı oturdular: Aqlaya otağın küncündəki divanda, Nastasiya Filippovna pəncərənin yanında.

Knyazla Roqojin oturmamışdılar, onları heç oturmağa dəvət edən də olmadı. Knyaz Roqojinə təəccüblə və yenə nə isə iztirabla baxdı, lakin Roqojin daim özünün əvvəlki təbəssümü ilə gülümseyirdi. Sükut bir neçə saniyə də davam etdi.

Nəhayət, Nastasiya Filippovnanın çöhrəsində nə isə məşum bir ifadə təzahür edib, yox oldu; qadın Aqlaya getdikcə daha inadla, qətiyyətlə və az qala nifrətlə baxırdı; o bir dəqiqə də olsun gözünü qonaq gəlmiş qızdan çəkmirdi. Aqlaya görünür, sıxılır, lakin qorxmurdu. İçəri daxil olanda öz rəqibəsinə öteri nəzər salaraq, hələlik elə bil fikrə dalmış kimi, daim gözünü yerə dikib oturmuşdu. Qız iki dəfə otağa göz gözdirdi; görünür, onun çöhrəsində nifrət duyğusu təzahür etmişdi, elə bil ki, burada çirkənlənməkdən, ləkələnməkdən qorxurdu. Qız qeyri-iradi olaraq öz paltarını düzəldirdi və hətta bir dəfə yerini nigarançılıqla dəyişib, divanın bucağına çəkildi. Qız özünün hərəkətlərini çox güman ki, heç özü də dərk etmirdi; lakin qeyri-şüari hərəkətlər onların incikliyi daha da artırırdı. Nəhayət, qız Nastasiya Filippovnanın gözünün içinə cəsarətlə və dik baxanda öz rəqibəsinin parlayan gözlərində, hiddətli baxışında təzahür edənlərin hamısını dərhal aydın surətdə oxudu. Qadın qadını başa düşdü; Aqlaya diksindi.

Aqlaya, nəhayət:

– Mənim sizi nə üçün dəvət etdiyimi, əlbəttə, bilirsiniz, – dedi.

Qız bu sözləri çox yavaşdan deyərək, hətta bu qısa cümlədə də sözünə iki dəfə ara verdi.

Nastasiya Filippovna quru və kəsik cavab verdi:

– Yox, heç bir şey bilmirəm.

Aqlaya qızardı. Ola bilsin, indi onun bu qadınla, “bu qadının” evində oturması və onun cavabına möhtac olması qıza birdən son dərəcə əcaib və qeyri-mümkün görünmüşdü. Nastasiya Filippovnanın səsinin ilk sədalarını eşidəndə qızın bütün bədənini titrədi. Bütün bunları, əlbəttə, “bu qadın” çox yaxşı sezmişdi.

Aqlaya qaş-qabağını tüküb, yerə baxa-baxa, demək olar, pıçılıtlı ilə dedi:

– Siz hər şeyi başa düşürsünüz... Lakin siz qəsdən özünüzü ələ göstərirsiniz ki, guya, başa düşmürsünüz.

Nastasiya Filippovna xəfifcə gülümsədi:

– Görəsən nə üçün, nədən ötrü?

Aqlaya sözünə gülməli tərzdə və çətinlik çəkə-çəkə davam etdi:
– Sizin evinizdə olmağıma görə... mənim vəziyyətimdən istifadə etmək isteyirsiniz.

Nastasiya Filippovna birdən qızardı:

– Bu cür vəziyyətin əmələ gəlməsinin günahı məndə deyil, siz-dədir! Sizi mən dəvət etməmişəm, siz məni dəvət edibsiniz, özüm də indiyə qədər bilmirəm nə üçün?

Aqlaya lovğalıqla başını qaldırdı.

– Siz dilinizi saxlayın; mən buraya sizin bu silahınızla vuruşmağa gəlməmişəm...

– Belə söylə! Deməli, siz hər halda “vuruşmağa” gəlibsiniz? Təsəvvür edin, halbuki, mən elə güman edirdim ki, siz... daha fərsətlisiniz...

İkisi də bir-birinin üzünə artıq qəzəblərini gizlətmədən baxırdılar. Bu qadınlardan biri hələ bu yaxınlarda o birinə o cür məktublar yazan həmin qadın idi. İndi ilk görüş və ilk sözlərdən sonra hər şey dağıldı. Nə olsun? Həmin dəqiqə, bu otaqdakı dörd nəfərdən heç biri bunu sanki heç də təəccüblü hesab etmirdi. Hələ dünən, bunu heç yuxusunda da görə bilmək imkanına inanmayan knyaz bütün bunları çoxdan və irəlicədən duymuş adam kimi dayanıb baxır və qulaq asırdı. Ən fantastik yuxu nəgahan ən parlaq və kəskin surətdə təzahür edən həqiqətə çevrilmişdi. Bu qadınlardan biri bu an o birisinə o dərəcədə nifrət edir və bunu ona o dərəcədə açıb demək istəyirdi ki, (ertəsi gün Roqojin dediyi kimi, ola bilsin, elə ancaq bunun üçün gəlmişdi), ağıl çasmış, qəlbi isə iztirab çəkən o biri qadın nə qədər fantastik olsa da, rəqibəsinin zəhərli, sırf qadın nifrətinin qarşısında, sanki heç bir irəlicədən nəzərdə tutulan fikir və məram davam gətirə bilməsin. Knyaz əmin idi ki, Nastasiya Filippovnanın özü məktublar haqqında danışmağa başlamayacaqdır; bu məktublarnın onun üçün nə qədər acınacaqlı olmasını knyaz qadının parlayan baxışlarından başa düşmüşdü; lakin knyaz həyatının yarısını qurban verərdi ki, bu məktublar haqqında indi Aqlaya da danışmayaydı.

Lakin Aqlaya, elə bil nəgahan canını dişinə tutub, birdən özünü ələ aldı.

Qız dedi:

– Siz məni düzgün başa düşmədiniz, mən sizinlə... savaşımağa gəlməmişəm, baxmayaraq ki, siz mənim xoşuma gəlmirsiniz. Mən...

mən sizin yanınıza... insan kimi danışmağa gəlmişəm. Sizi dəvət edərək, sizə nə deyəcəyimi artıq qot etmişəm, siz məni qətiyyənlə başa düşməsəniz də, mən öz qərarımdan geri çəkilməyəcəyəm. Bu mənim üçün deyil, sizin üçün pis olar. Sizin mənə yazmış olduqlarınıza cavab vermək istəyirdim, özüm də şəxsən cavab vermək istəyirdim, ona görə ki, bu mənə əlverişli görünürdü. Sizin bütün məktublarınıza mənim cavabımı dinləyin: knyaz Lev Nikolayeviçlə tanış olduğum və sonra da sizin axşam ziyafətinizdə baş verən bütün əhvalatdan xəbər tutduğum həmin gün ilk dəfə knyaza heyfim gəldi. Mənim ona görə knyaza heyfim gəldi ki, o son dərəcə sadədil adamdır və bu sadəliliyinə görə də inanmışdı ki, bu cür xasiyyəti... olan bir qadınla... xoşbəxt yaşaya bilər. Mən onun üçün nədən qorxurdumsa, o da baş verdi: siz onu sevə bilməzdiniz, siz ona əzab verib atdınız. Siz knyazı ona görə sevə bilməzdiniz ki, həddən artıq məğrursunuz... Yox, məğrur deyilsiniz... Mən səhv etdim, ona görə ki, siz şöhrətpərəstsiz... Hətta bu da deyil; siz divanəlik dərəcəsində... xudbinsiniz, sizin mənə yazdığınız məktublar da bunu təsdiq edir. Siz onu, bu cür sadə insanı sevə bilməzdiniz, hətta ola bilsin, öz ələminizdə ona nifrət edir və ələ salıb güldürdünüz, siz yalnız və təkəcə öz rüsvayçılığınızı sevə bilərdiniz, siz daim fikirləşirsiniz ki, bədnam olubsunuz və sizi təhqir ediblər, siz ancaq bu fikri sevə bilərdiniz. Sizin rüsvayçılığınız daha az olsaydı, yaxud heç olmasaydı, siz onda daha çox bədbəxt olardınız... (Aqlaya həddən artıq tələsik dediyi, lakin çoxdan hazırlanıb, götür-qoy edilmiş sözləri nəşə ilə deyirdi; qız bu sözləri hələ o vaxt, indiki görüşü heç yuxusunda da təsəvvür edə bilmədiyə vaxt fikirləşib hazırlamışdı; Aqlaya bu sözlərin bağışladığı təsiri, Nastasiya Filippovnanın həyəcədən dəyişmiş sifətində əks olunan təsiri zəhərli baxışı ilə müşahidə edirdi.) Qız, – sizin yadırlıdır, – deyə sözüne davam etdi, – o vaxt knyaz mənə məktub yazmışdı; o deyir ki, sizin bu məktubdan xəbəriniz vardır və hətta onu oxuyubsunuz? Bu məktubdan mən hər şeyi başa düşdüm, özüm də düzgün başa düşmüşdüm; o bunu bu yaxınlarda özü təsdiq etdi, yəni mənim indi sizə dediklərimin hamısını, hətta eynən, hər kəlməsini təsdiq etdi. Məktubdan sonra mən gözləməyə başladım. Başa düşmüşdüm ki, siz buraya gələcəksiniz, ona görə ki, axı siz Peterburqsuz yaşaya bilməzsiz: siz hələ çox gəncsiniz, qəşəngsiniz, ona görə də əyalətdə qala bilməzsiz... Bir də ki, bu da mənim sözlərim

deyil, – deyə Aqlaya qıpqırmızı olub, əlavə etdi, bu dəqiqədən başlayaraq, nitqinin sonuna qədər qızartı qızın üzündən çəkilmədi. – Mən knyazı bir də görəndə onun vəziyyətinə hədsiz acıdım, mənə ağır gəldi. Siz gülməyin; hərgah siz gülsəniz, onda siz bunu başa düşməyə layiq deyilsiniz...

Nastasiya Filippovna qəmli-qəmli və hiddətlə dedi:

– Siz görürsünüz ki, mən gülmürəm.

– Bir də ki, mənim üçün fərqi yoxdur, istəyirsiniz gülün. Ondan soruşmağa başlayanda mənə dedi ki, sizi daha çoxdandır sevmir, hətta sizi xatırlamaq da ona əzab verir, lakin onun sizə yazdığı gəlir, sizi xatırlayanda, qəlbi, “ömürlük yaralanmış kimi” sızıldayır. Mən sizə bunu da deməliyəm ki, həyatımda, nəcib sadəliliyinə və misilsiz etimadına görə hələ ona bərabər bir adama, heç bir nəfərə də təsadüf etməmişəm. Onun sözlərindən sonra başa düşdüm ki, onu hər kəs istəsə aldada bilər, özü də onu kim aldatdısa, knyaz sonra kim olur olsun bağışlayacaqdır, bax, elə buna görə də mən onu sevdim...

Aqlaya bu cür bir sözü ağzından çıxara biləcəyinə sanki heyret etdi, sanki özünə inanmaraq bir anlığa sözüne ara verdi; lakin eyni zamanda onun baxışında hədsiz qürur ifadəsi parladı; elə bil ki, indi onun üçün artıq heç fərqi yox idi, hətta “bu qadın” onun ağzından qaçırması olduğu etirafa gülsəydi də, qızın vecinə deyildi.

– Mən sizə hər şeyi dedim, əlbəttə, mənim sizdən nə istədiyimi indi başa düşdünüz?

Nastasiya Filippovna yavaşdan cavab verdi:

– Ola bilsin, başa düşmüşəm; lakin özünüz deyin.

Aqlayanın çöhrəsində qəzəb ifadəsi parladı.

Qız qətiyyətlə və sözləri aydın ifadə edərək dedi:

– Mən sizdən soruşmaq istəyirdim, siz nə ixtiyarla onun mənə qarşı bəslədiyə duyğuya qarışırsınız? Siz nə ixtiyarla mənə məktublar yazmağa cəsarət edirsiniz? Nə ixtiyarla siz hər dəqiqə ona da, mənə də deyirsiniz ki, siz onu sevirsiniz, həm də ki, özünüz onu ataraq, onun yanından belə təhqir və... rüsvayçılıqla qaçandan sonra?

Nastasiya Filippovna çox çətinliklə dedi:

– Mən onu sevdiyimi nə sizə demişəm, nə də ona, həm də siz... Haqlısınız, mən onun yanından qaçmışdım... – deyə qadın lap yavaşdan əlavə etdi.

Aqlaya qışqırdı:

– Necə yəni “nə ona deyibsiniz, nə də mənə”, bəs sizin məktublarınız? Bizi nikahlandıрмаğı və məni ona erə getməyə dilə tutmağı sizdən kim xahiş etmişdi? Məgər bu demək deyil? Siz nə üçün özünüzi bizim aramıza soxursunuz? Mən əvvəlcə elə düşünməkdə idim ki, siz, əksinə, bizim aramıza girməklə mənə knyaza qarşı nifrət oyatmaq istəyirsiniz ki, mən onu atım, ancaq məsələnin nə yerə olduğunu ancaq sonra başa düşdüm: siz sadəcə olaraq elə təsəvvür edibsiniz ki, bütün bu əzilib-büzülmələrinizlə yüksək mərdlik göstərirsiniz... Deyin görüm, bir halda ki, siz öz şöhrətpərəstliyinizə bu dərəcədə aludəsiniz, onu sevə bilərdinizmi? Mənə gülməli məktublar yazmaq əvəzinə, siz niyə sadəcə olaraq buradan çıxıb getmədiniz? Siz nə üçün indi nəcib bir adama erə getmirsiniz; elə adam ki, sizi canı qədər sevir və sizə evlənmək istəyərək, sizi hörmətə mindirir? Nə üçün belə etdiyiniz həddən artıq aydındır: Roqojinə erə getsəniz, onda daha hansı təhqir qalar? Hətta həddən artıq şərəfə nail olarsınız! Yevgeni Pavloviç sizin haqqınızda dedi ki, olduqca çox poema oxuyubsunuz və “öz... vəziyyətinizə nisbətən həddən artıq təhsillisiniz”, siz kitabçı və nərmənazik qadınısınız; şöhrətpərəstliyinizi... də buna əlavə edin, onda sizin bütün səbəbləriniz aydın olar...

– Bəs siz nərmənazik deyilsiniz?

Məsələ belə gözlənilməz nöqtəyə hədsiz tələsik, hədsiz aşkar tərzdə çatmışdı; ona görə gözlənilməz idi ki, Nastasiya Filippovna Pavlovskaya yollanırkən xəyalında nə isə yaşadırdı, baxmayaraq ki, bu görüşdən yaxşı nəticə hasil olacağını gözləmədi, əksinə, görüşün daha pis nəticə ilə qurtaracağını daha artıq gözləyirdi; Aqlaya isə bir dəqiqə içində çəşub özündən çıxdı, bu hiss onun bütün varlığına hakim kəsilmişdi, elə bil, dağdan uçurdu, ancaq dərindən intiqam nəşəsindən zövq alır, özünü saxlaya bilmirdi. Nastasiya Filippovna Aqlayanı belə halda görməsinə, hətta təəccüb edirdi; qadın ona baxır, sanki gözüne inanmırdı, ona görə də ilk anlar lap çaşbaş qalmışdı. Nastasiya Filippovna Yevgeni Pavloviçin güman etdiyi kimi çox poema oxumuş qadın idimi, yoxsa knyazın əmin olduğu kimi, sadəcə divanə idi, hər halda, bu qadın – bəzən çox biabırçı və qaba üsullara əl atırdı, – əslində isə olduqca utancaq, olduqca zərif və tez inanan idi. Doğrudur, onda kitabdən əxz olunan, həyatdan uzaq, öz daxilində qapanıb qalmış xəyalpərəstlik və fantastik şeylər çox idi, lakin eyni zamanda, bütün bunlar onun qəlbində güclü və dərin iz buraxmışdı...

Knyaz bunu başa düşürdü, onun üzündən görünürdü ki, iztirab çəkir, Aqlaya bunu hiss edib, nifrətdən titrədi.

Qız Nastasiya Filippovnanın iradəsinə misilsiz lovgalıqla cavab verdi:

– Siz nə cəsarətlə mənə bu cür müraciət edirsiniz?

Nastasiya Filippovna heyrət etdi:

– Siz, yəqin, yaxşı eşitmədiniz. Mən sizə necə müraciət etdim?

Aqlaya nəgəhan, heç bir səbəb olmadan dedi:

– Hərgah siz namuslu qadın olmaq istəyirdinizsə, onda nə üçün o vaxt, sizi yoldan çıxarmış adamı, Totskini, sadəcə... saxta, teatral nümayiş göstərmədən atmadınız?

Nastasiya Filippovna ağappaq ağarıb diksindi:

– Siz mənim vəziyyətim haqqında nə bilirsiniz ki, məni mühakimə etməyə cəsarət eləyəsiniz?

– Onu bilərəm ki, siz işləməyə getməyib, özünüzi günahsız mələikə kimi göstərmək üçün Roqojinlə getdiniz. Əxlaqsız mələikənin əlindən can qurtarmaq üçün Totskinin özünü güllə ilə vurmaq istəməsinə mən təəccüb etmirəm.

Nastasiya Filippovna nifrətlə və sanki böyük iztirab çəkə-çəkə dilləndi:

– Kifayətdir! Siz də məni Darya Alekseyevnanın, bayaq sülh hakiminin yanında öz adaxlısı ilə çəkişən qulluqçusu kimi... başa düşdünüz. O sizdən yaxşı başa düşərdi...

– Yəqin namuslu qızıdır, öz əməyi ilə yaşayır. Nə üçün qulluqçu qıza siz belə nifrət edirsiniz?

– Mən əməyə nifrətlə yanaşmıram, siz əməkdən dem vuranda sizə nifrət edirəm.

– Namuslu olmaq istəyirdinsə, gedib paltaryuyan olaydın.

İkisi də yerindən qalxdı, rəngləri qaçmış halda bir-birinə baxırdılar.

Knyaz başını itirmiş kimi qışqırdı:

– Aqlaya, dayanın! Axı bu ədalətsizlikdir!

Roqojin artıq gülümsəmirdi, lakin dodaqlarını sıxıb, əllərini sinəsində çarpazlayaraq qulaq asırdı.

Qeyzdən titrəyən Nastasiya Filippovna deyirdi:

– İndi siz ona baxın, bu qıza tamaşa edin! Mən onu mələk hesab etmişdim! Siz mənim yanıma mürəbbiyəsiz buyurubsunuz, Aqlaya

İvanovna?.. Amma istəyirsinizmi... istəyirsiniz mən bu saat, sizin mənim yanıma nə üçün tərif gətirdiyinizi mübalığəsiz olaraq, açıq sizə deyim? Qorxubsunuz, ona görə də tərif gətiribsiniz.

Nastasiya Filippovnanın cəsəret edib onunla belə danışmasına sadələvhəsine və dərinəndən heyrət edib, özündən çıxan Aqlaya soruşdu:

– Səndənmi qorxmuşam?

– Əlbəttə, məndən! Bir halda ki, mənim yanıma gəlməyi qət edibsiniz, demək məndən qorxursunuz. Kimdən qorxursansa, ona xor baxa bilmərsən. İşə bir bax, mən, hətta həmin dəqiqəyədək sizə hörmət edirdim! Bilirsinizmi siz məndən nə üçün qorxursunuz və indi sizin başlıca məqsədiniz nədən ibarətdir! Siz özünüz şəxsən inanmaq istəyirsiniz ki, o məni sizdən artıqmi sevir, yoxsa yox, ona görə ki, siz son dərəcə qısqanırsınız...

Aqlaya dili dolaşa-dolaşa zorla dedi:

– O artıq mənə deyib ki, sizə nifrət edir...

– Ola bilər; ola bilər, mən ona layiq də deyiləm, ancaq... ancaq siz, mənə, yalan danışdınız! O mənə nifrət edə bilməz, o belə şey deyə bilməzdi! Bir də ki, mən... sizin vəziyyətinizi nəzərə alaraq sizi bağışlamağa hazırım... Amma hər halda mən sizin haqqınızda yaxşı cəhətdən düşünürdüm; düşünürdüm ki, siz həm ağıllı, həm də ki, daha gözəlsiniz, Allaha and olsun!.. Di yaxşı, aparın öz xəzinənizi... odur, sizə baxır, özünə gələ bilmir, götürün onu özünüzə, lakin bir şərtlə: bu saat rədd olun buradan! Elə bu dəqiqə!..

Qadın kresloya yıxılıb, göz yaşını sel kimi axıtdı. Lakin nagahan onun gözlərində nə isə yeni bir ifadə parladi, Nastasiya Filippovna Aqlayaya diqqətlə, nüfuzedicə nəzərlə baxaraq yerindən dik qalxdı.

– Ancaq istəyirsənmi, mən bu saat... əmr edim, eşidirsənmi? Onsa əmr edəərəm, o səni dərhal atar, həmişəlik mənimlə qalar, özü də mənə evlənər, sən isə evə tək yüyürsən. İstəyirsənmi, istəyirsənmi? – deyər qadın dəli kimi qışqırdı, ola bilər, bu cür sözlər deyə biləcəyinə az qala özü də inanmırdı.

Aqlaya qorxaraq qapıya sarı yüyürmək istədi, lakin qapıda yerə mıxlanmış kimi dayanaraq qulaq asdı.

– İstəyirsən mən Roqojini qovum? Sən elə düşünürdün ki, mən artıq sənə xoş olmaq üçün Roqojinlə nikahlanmışam? Bax, bu saat sənin yanında qışqıraram: “Get buradan, Roqojin”, knyaza isə deyər-

rəm: “Yadımdadırmı sən mənə nə vəd edibsən?” İlahi! Axı mən nəyə görə özümü onların qarşısında belə alçaltdım? Knyaz, məgər mən sən özün inandırmırdın ki, mənim başıma nə gəlsə də, sən mənim arxamca gedərsən özün də məni heç vaxt atmazsan; demirdinmi ki, məni sevirsən, və hər şeyi, mənim bütün qəbahətlərimi bağışlayırsan və mənə hə... hör... Hə, sən bunu da deyirdin! Mən də ancaq sənin əl-qolunu açmaq üçün səndən qaçdım! İndi isə istəmirəm! Nə üçün o qız mənimlə əxlaqsız bir qadın kimi rəftar elədi? Mən əxlaqsız-zammı, sən bunu Roqojindən soruş, o sənə deyər! İndi, bu qız məni bədnam edəndən sonra özü də sənin nəzərində, sən məndən üz döndərəcəksən, onu isə qoluna girib aparacaqsan? Belə olandan sonra mən yalnız sənə inandığım üçün səni lənətə gələsən. Get buradan, Roqojin, sən lazım deyilsən! – deyər qadın az qala huşunu itirmiş kimi qışqırırdı, sözlər onun sinəsindən zorla çıxırdı, çöhrəsi qəzəbdən tamam deyişmişdi, dodaqları qurumuşdu, görünür, özünün təmtəraqlı və gurultulu sözlərinə özü də zərrə qədər inanmırdı, lakin eyni zamanda, bu anları heç olmazsa bir saniyəyə də olsa uzatmaq və özünü aldatmaq istəyirdi. Bu coşqun ehtiras o qədər güclü idi ki, ola bilsin, qadın ölə də bilərdi, hər halda knyaza belə gəlirdi. Nastasiya Filippovna əli ilə knyazı göstərərək, nəhayət, Aqlayaya qışqırdı: – Odur, dayanıb, bax! Hərgah o bu saat mənə yanaşmasa, məni almasa və səni atmasa, onda götür onu özünə, ondan əl çəkərəm, o mənə lazım deyil!

Nastasiya Filippovna da, Aqlaya da sanki intizarla dayanmışdılar, ikisi də knyaza dəli kimi baxırdı. Lakin knyaz, demək olar, hətta yəqin demək olar ki, bu çağırışın bütün qüvvəsini dərk etdi. Knyaz öz qarşısında ümidsizliklə baxan gözlər, dəlicəsinə coşqun çöhrə görürdü, elə çöhrə ki, o bir dəfə ağzından söz qaçıraraq bunun haqqında Aqlayaya demişdi ki, “qəlbim ömürlük yaranalmışdır”. Knyaz daha davam getirə bilməyib, Nastasiya Filippovnanı göstərərək, yalvara-yalvara və məzəmmətlə Aqlayaya müraciət etdi:

– Heç belə rəftar etmək olarmı! Axı o... son dərəcə bədbəxtidir!

Aqlayanın dəhşətli baxışları altında donub qalmış knyaz ancaq bu sözləri deyər bildi. Bu baxışda o qədər iztirab və eyni zamanda elə intəhasız bir nifrət ifadəsi var idi ki, knyaz əlini əlinə çırpdı, qışqıraraq özünü Aqlayanın üstünə atdısa da, lakin artıq gec idi! Qız knyazın tərəddüdünə bir ləhzə də dözə bilməyib, əllərini üzünə

tutdu: “Aman, Allah!” – deyə qışqıraraq otaqdan başılovlu çıxdı, onun arxasınca isə küçə qapısının sürgüsünü çəkmək üçün Roqojin yüyürdü.

Knyaz da yüyürdü, lakin astanada onu qucaqladılar. Çöhresi iztirabdan, dəhşətdən dəyişmiş Nastasiya Filippovna onun gözünün içinə baxırdı, göyərmiş dodaqları xəfifcə tərپənərək soruşurdu:

– Onun arxasınca? Aqlayanın arxasınca?..

Huşunu itirmiş qadın knyazın qolları arasına yığıldı. Knyaz qadını qaldırdı, otağa aparıb, kresloya qoydu, Nastasiya Filippovnanın başı üzərində çaşqın halda dayandı. Masanın üstündə içi su ilə dolu stəkan var idi; geri qayıtmış Roqojin stəkanı götürdü, qadının üzünə su çilədi; qadın gözünü açdı, o bir dəqiqə heç bir şey başa düşmürdü; lakin birdən ətrafa göz gəzdirdi, diksindi, qışqırıb özünü knyazın üstünə atdı.

Qadın qışqıra-qışqıra deyirdi:

– Mənimdir! Mənimdir! Lovğa qız getdi? Ha-ha-ha! – Nastasiya Filippovna isteriyalı halda gülürdü. – Ha-ha-ha! Mən bunu o qıza verirdim! Axı nə üçün? Nədən ötrü? Mən dəliyəm! Dəliyəm! Rədd ol buradan, Roqojin, ha-ha-ha!

Roqojin diqqətlə onlara baxdı, bir kəlmə də söz deməyib, şlyapasını götürərək otaqdan çıxdı. On dəqiqədən sonra knyaz Nastasiya Filippovnanın yanında oturmuşdu, gözünü çəkmədən ona baxa-baxa qadının başını və çöhresini balaca uşaq kimi iki əlilə sıgallayırdı. O da qadının qəhqəhəsinə qoşulub şaqqıltı ilə gülürdü, özü də onun göz yaşlarına baxa-baxa ağlamaq istəyirdi. Knyaz heç bir şey demirdi, lakin qadının coşqun, həyəcanlı və rabitəsiz danışığına diqqətlə qulaq asır, amma deyəsən, heç bir şey başa düşmürdü, fəqət sakitcə gülümseyirdi, bir balaca şübhələnəndə, qadın yenə qüssələnir, yaxud ağlamağa başlayır, məzəmmət etmək, yaxud şikayətlənmək istəyirdi, knyaz dərhal yenə əlləri ilə qadının başını sıgallayır, yanaqlarını mehribanlıqla oxşayır, ona uşaq kimi təsəlli verib, dilə tuturdu.

IX

Son fəsildə nağıl edilən hadisədən iki həftə keçmişdi, bu müddət ərzində bizim hekayətimizdə iştirak edən şəxslərin vəziyyəti o dərəcədə dəyişmişdi ki, xüsusi izahat vermədən hekayətimizi davam

etdirmək bizim üçün fəvqəladə çətinidir. Buna baxmayaraq, biz hiss edirik ki, mümkün olduqca xüsusi izahatlara əl atmadan, olduqca sadə bir səbəbə görə, faktları sadəcə şərh etməklə kifayətlənməliyik: ona görə ki, bir çox halda biz özümüz hadisəni izah etməkdə çətinlik çəkirik. Bizim tərəfimizdən bu cür xəbərdarlıq oxucuya son dərəcə qərribə və dumanlı görünməlidir: nə aydın təəvvürün, nə də sənin şəxsi rəyin olan bir şey haqqında necə nağıl etmək olar? Özümüzü daha saxta vəziyyətə salmamaq üçün yaxşısı budur, çalışaraq vəziyyəti misallarla izah edək, onda, bəlkə, lütfkar oxucu, bizim məhz nə cəhətdən çətinlik çəkdiyimizi başa düşər, həm də bu misal ricasət olmayacaq, əksinə, hekayətin həqiqi və bilavasitə davamı olacaqdır.

İki həftə keçəndən sonra, yəni iyulun əvvəllərində və bu iki həftə ərzində bizim qəhrəmanımızın əhvalatı və xüsusilə bu əhvalatın son sərgüzəşti əcaib, olduqca şən, demək olar, qeyri-mümkün, eyni zamanda az qala əyani bir lətifəyə çevrilirdi, elə bir lətifə ki, yavaş-yavaş Lebedevin, Ptitsının, Darya Alekseyevnanın, Yepançinlərin bağları ilə qonşu olan bütün küçələrə, sözün qıساسı, az qala bütün şəhərə və hətta onun ətraflarına yayılırdı. Demək olar, bütün cəmiyyət – yerlilər, yaylaqçılar, musiqini dinləməyə gələnlər, – hamı eyni bir əhvalatı min cür müxtəlif şəkil və tərzdə söyləməyə başlamışdı; deyirdilər ki, bir nəfər knyaz, namuslu və məşhur bir ailədə qalmaqla salıb, artıq öz adaxlısı və bu ailənin üzvü olan qızdan imtina edərək, məşhur əxlaqsız qadına vurulmuşdur, bütün əvvəlki əlaqələrini kəsibdir, özü də heç bir şeyə baxmayaraq, təhdidlərə, camaatın ümumi hiddətinə və narazılığına baxmayaraq, elə buradaca, Pavlovskda, açıqcasına, başını dik tutub hamının gözünün içinə baxa-baxa, camaatın gözü qarşısında bu günlərdə həmin bədnam olmuş qadınla nikahlanmaq fikrindədir. Lətifəni qalmaqla və mərəkə ilə o dərəcədə bəzəyirdilər, bu əhvalata o qədər məşhur və görkəmli şəxslər qatır, müxtəlif fantastik və sirli əlamətlər əlavə edirdilər, digər tərəfdən isə bu lətifəni elə təkzibedilməz və əyani faktlarla bəzəyib yayırdılar ki, ümumi maraq və dedi-qodular, əlbəttə, çox üzrlü görünürdü. Ən incə, hiyləgər və eyni zamanda həqiqətə oxşar şərhləri bir neçə ciddi dedi-qoduçu yayırdı; bunlar dərrakəli adamların elə təbəqəsindən idilər ki, belələri həmişə, hər bir cəmiyyətdə əhvalat və hadisəni hər şeydən əvvəl başqalarına izah etməyə tələsirlər, onlar öz qabiliyyət və istedadını bunda görür və bunda da

təsəlli tapırlar. Onların şərhinə görə, gənc oğlan yaxşı biliyə mənsub knyaz idi, demək olar, varlı, sarsaq, lakin demokrat idi, cənab Turge-
nevin faş etdiyi müasir nihilizmə aludə olduğu üçün ağı çəmşirdi,
demək olar, rusca heç danışa bilmirdi; bu gənc general Yepançinin
qızına vurulmuşdu, özü də ona nail ola bilmişdi ki, onu ailədə adaxlı
kimi qəbul edirdilər. Lakin haqqında təzəcə bir lətifə çap olunmuş
fransız seminaristi kimi, bu allahsız kimi knyaz da guya bir növ
saxtakarlıq etmişdir: həmmən fransız özünün keşif rütbəsinə qəbul
olunmasına qəsdən razılıq vermiş, bu rütbəyə keçirilməsini özü
qəsdən xahiş etmiş, bütün ayinləri, bütün sitayişləri, duaları və sairəni
icra edərək xaçları öpmüş, elə ertəsi gün öz baş keşifinə məktub
yazaraq, bildirmişdir ki, Allaha inanmır, ona görə də xalqı aldatmağı
və onun hesabına müftə yaşamağı namussuzluq hesab edir, ona görə
də düşünür ki mənəbdən imtina edir, məktubunu isə liberal qəzetlərdə
çap etdirir. Belə nağıl edirdilər ki, guya knyaz öz adaxlısının evindəki,
təntənəli ziyafəti qəsdən gözləyirmiş, bu ziyafətdə onu çox görkəmli
şəxslərlə tanış etməli idilər, ziyafəti qəsdən gözləyirmiş ki, öz fikir
tərzini ucadan və hamının yanında bəyan etsin, hörmətli əyanları söy-
sün, hamının yanında öz adaxlısından imtina edib, onu təhqir eləsin,
onu otaqdan qovan qulluqçulara müqavimət göstərəndə gözəl Çin
vazasını vurub sindirsin. Müasir adətlərin səciyyəyəndirilməsi tə-
zində buna onu da əlavə edirdilər ki, istedadsız gənc özünün adaxlısı
olan general qızını həqiqətdə də sevirmiş, lakin ondan yeganə olaraq
nihilizm üzündən və qarşıdakı dava-qalmaqal xatirinə imtina etmişdir
ki, bütün kübar cəmiyyət qarşısında, axırı itmiş qadına evlənmək
zövqündən özünü məhrum etməsin, bununla da sübut etsin ki, onun
əqidəsinə görə, nə axırı itmiş qadınlar mövcuddur, nə də comərd və
yaxşı qadınlar, yalnız azad qadın mövcuddur; həm də o, cəmiyyətin
kübarlara və köhnələrə bölünməsinə inanmır, yalnız və yalnız “qadın
məsələsinə” inanır. Bir də, nəhayət, onun nəzərində, axırı itmiş
qadın, axırı itməmiş qadıncan, hətta müəyyən dərəcə yüksəkdir. Bu
izahat olduqca ağlabatan görünürdü, yallaqçılardan əksəriyyəti buna
inanmışdı, həm də ki, bu, gündəlik faktlarla təsdiq olunurdu. Doğ-
rudur, bir çox şey aydınlaşdırılmamış qalırdı, belə söyləyirdilər ki,
zavallı qız öz adaxlısını, bəzi şayiələrə görə – “arvadbazı” o qədər
sevirmiş ki, elə ertəsi gün, onu atdığı günün ertəsi, oğlan öz aşnası-
nın yanında oturduğu vaxt, qız yüyürə-yüyürə onun yanına gəlmiş;

başqaları, əksinə; inandırıldılar ki, gənc oğlan qızı qəsdən, yeganə
olaraq nihilizmpərəst olduğu üçün rüsvay və təhqir etmək, məqsədi
ilə aşnasının yanına cəlb edibmiş, hər nə cür olsa da, əhvalata gös-
tərilən marağ gündən-günə artırdı, xüsusən dava-qalmaqallı toyun
həqiqətdə də təşkil ediləcəyinə zərər qədər şübhə qalmamışdı.

Beləliklə də, hərəgah bizdən, əhvalatın nihilistik əlamətləri haq-
qında deyil, sadəcə olaraq, yalnız, təyin olunmuş toyun knyazın
həqiqi arzularına nə dərəcədə uyğun olması barədə, hazırkı dəqiqədə
bu arzuların məhz nədən ibarət olmasını, hazırkı məqamda bizim
qəhrəmanımızın əhvali-ruhiyyəsini məhz necə müəyyən etmək lazım
olduğunu və elə bu səpkidə sairə və sairəni soruşsaydılar, biz, etiraf
edirik, cavab verməyə böyük çətinlik çəkərdik. Biz yalnız bunu bilirik
ki, toy günü doğrudan da, müəyyən olunmuşdu, həm də knyazın özü
Lebedevi, Kelləri və Lebedevin bir nəfər tanışını vəkil etmişdi;
Lebedev öz tanışını bu əhvalat münasibəti ilə knyaza təqdim edib
demişdi ki, bu adam həmin işlə əlaqədar, istər kilsəyə aid, istərsə
də təsərrüfat işlərinə aid bütün zəhmət və başağrısını öz öhdəsinə
götürə bilər; belə tapşırıq verilmişdi ki, pulu əsirgəməsinlər, Nasta-
siya Filippovna knyazı tələsdirir və toyun təşkil olunmasını təkidlə
tələb edirdi; knyazın sağdışı Keller təyin olunmuşdu, Keller bunu özü
coşğunluqla xahiş etmişdi, Nastasiya Filippovnaya isə – Burdovski
təyin olunmuşdu: Burdovski bu təyinatı vəcdlə qəbul etmişdi; toy
günü iyulun əvvəlinə təyin olunmuşdu. Lakin bu, son dərəcə dəqiq
olan şəraitdən başqa, bizə bəzi faktlar da məlumdur; bu faktlar bizi
lap çaşbaş salır, məhz ona görə ki, bundan əvvəlki faktlara ziddir.
Biz, məsəl üçün çox şübhələnirik ki, knyaz Lebedevi və başqalarını,
bütün zəhmət və başağrısını öz öhdələrinə götürməyə vəkil edərək,
az qala elə həmin gün unudtu ki, onun təşrifat məmuru da var, sağdış-
soldışı da; toy olmalıdır, hərəgah o, zəhmət və başağrısını başqalarına
həvalə etmək haqqında sərəncam veribsə, bunu yalnız onun üçün
etmişdir ki, özü daha bu barədə düşünməsin və hətta, ola bilsin,
bunu mümkün qədər tez yadından çıxarsın. Bir halda ki, belədir, bəs
o özü nə haqda düşünürdü, nəyi xatırlamaq istəyir və nəyə səy edirdi?
Ona da şübhə yoxdur ki, bu məsələdə ona heç bir təzyiqli göstərmirdi
(məsələn, Nastasiya Filippovna tərəfindən), Nastasiya Filippovna
həqiqətdə də mütləq tez toy olmasını istəyirdi, toy əhvalatını heç
də knyaz deyil, qadın özündən uydurmuşdu; lakin knyaz sərbəst

surətdə razılıq vermişdi: hətta bu razılığı bir növ fikri dağınıq halda, özü də elə tərzdə vermişdi ki, hərgah ondan lap adi bir şeyi də istəmiş olsaydılar, elə bu cür razılıq verərdi. Bu cür əcaib faktlar bizim qarşımızda olduqca çoxdur, lakin onlar məsələni nəinki aydınlaşdırmır, hətta bizim rəyimizə görə, bu faktlardan nə qədər misal gətirmiş olsaq da, onlar işin şərhini çətinləşdirirlər, buna baxmayaraq, yenə misal göstərək.

Məsələn, bizə yaxşı məlumdur ki, bu iki həftə ərzində knyaz bütün gününü və axşamlarını Nastasiya Filippovna ilə keçirirdi; qadın onu özü ilə bərabər gəzintilərə aparırdı, musiqi dinləməyə gedirdilər; knyaz hər gün qadınla faytonda gedirdi: Nastasiya Filippovnanı bir saat görməyəndə, ondan nigaran olurdu (deməli, bütün əlamətlərə görə qadını səmimi surətdə sevirdi); qadın ona hər nə desə, nə söyləsə saatlarla sakit və məsum təbəssümlə ona qulaq asırdı, özü isə demək olar, heç danışmırdı. Lakin biz onu da bilirik ki, knyaz elə həmin günlər ərzində bir neçə dəfə və hətta bir çox dəfə nagahan Yepançinlərgilə yollanır, bunu Nastasiya Filippovnadən gizlətmirdi, buna görə də qadın az qala ümidini itirirdi. Biz bilirik ki, Yepançinlər nə qədər ki, Pavlovskda qalmışdılar, knyazı evlərinə buraxmamışdılar, Aqlaya İvanovna ilə görüşməyə qoymurdular, xahişini daim rədd edirdilər; knyaz bir kəlmə də danışmadan çıxıb gedirdi, ertəsi gün isə dünənki rədd cavabını nə isə tamamilə unudaraq yenə onlara gedirdi, özü də, əlbəttə, yenə rədd cavabı alırdı. Bizə bu da məlumdur ki, Aqlaya İvanovna Nastasiya Filippovnagildən qaçandan bir saat sonra hələ, ola bilsin, bir saatdan da əvvəl, knyaz artıq Yepançinlərgildə idi, əlbəttə, o əmin idi ki, qızı orada tapacaqdır, bilirik ki, knyazın Yepançinlərgilə gəlməsi o vaxt evdə fəvqəladə nigarançılıq və qorxu yaratmışdı, ona görə ki, Aqlaya hələ evə qayıtmamışdı, knyazdan birinci dəfə eşitmişdilər ki, qız onunla birlikdə Nastasiya Filippovnagilə getmişdi. Belə nağıl edirdilər ki, Lizaveta Prokofyevna, qızları və knyaz Ş. o vaxt knyazla çox sərt, ədavətlə rəftar etmişdilər, elə ondaca, – xüsusilə Varvara Ardalionovna nagahan Lizaveta Prokofyevnanın yanına gələrək deyəndə ki, Aqlaya İvanovna artıq bir saatdır onlardadır, çox dəhşətli vəziyyətdədir, özü də deyəsən, evə getmək istəmir, knyazı bərk məzəmmət edib, onun tanışlığından da imtina etdilər, dostluğundan da. Son məlumat Lizaveta Prokofyevnanı hər şeydən artıq sarsıtmışdı, həm də lap haqlı olaraq; Aqlaya Nas-

tasiya Filippovnanın yanından çıxandan sonra doğrudan da, öz ailə üzvlərinin gözüne görünməkdənsə, ölümünə daha tez razılıq verərdi, ona görə də Nina Aleksandrovnanın yanına qaçmışdı. Varvara Ardalionovna isə həmin saat, qətiyyətlə ləngimədən hər şey barədə Lizaveta Prokofyevnaya məlumat verməyi lazım bildi. Ana da, qızları da – hamısı dərhal Nina Aleksandrovnanın yanına yüyürdülər, onların da arxasınca, evə indicə gəlmiş ailə başçısı İvan Fyodoroviç yollandı; qovulmağına və kəskin sözlər eşitməsinə baxmayaraq, knyaz Lev Nikolayeviç də onların arxasınca getdi; lakin Varvara Ardalionovnanın sərəncamı ilə orada da onu Aqlayanın yanına buraxmadılar. Bununla belə, məsələ onunla qurtardı ki, Aqlaya görəndə ki, anası və bacıları onun başı üzərində ağlayır və onu qətiyyətlə məzəmmət etməzlər, özünü onların ağışına ataraq, dərhal onlarla birlikdə evə qayıtdı. Şayiələr lap da dəqiq olmasa, belə nağıl edirdilər ki, Qavriła Ardalionoviçin bəxti burada da heç gətirmədi; Varvara Ardalionovna Lizaveta Prokofyevnanın yanına yüyürəndə o, fürsət tapıb, Aqlaya ilə təkliddə, öz sevgisi haqqında danışmaq fikrinə düşmüşdü; deyirlər ki, Aqlaya ona qulaq asanda, özünün bütün qüssə və göz yaşlarına baxmayaraq, birdən qəhqəhə çəkib güldü, və nagahan ona əcaib bir sual verdi: o öz sevgisini sübut etmək üçün elə bu saat şam üzərində öz barmağını yandırarmı? Deyirlər ki, bu təklif Qavriła Ardalionoviçi o dərəcədə heyrləndirmişdi və o çəşmişdi, üzündə də elə fəvqəladə bir təəccüb ifadəsi təzahür etmişdi ki, Aqlaya ona baxanda isteriyalı kimi qəhqəhə ilə gülərək, onun yanından yuxarı, Nina Aleksandrovnanın yanına qaçmışdı; valideynləri də onu elə burada tapmışdılar. Bu lətifəni ertəsi gün İppolit knyaza söyləmişdi. O daha yataqdan qalxmırdı, İppolit knyazın dalınca qəsdən adam göndərərək çağırırmışdı ki, bu məlumatı ona çatdırsın. Bu şayiənin İppolite necə çatmış olduğu bizə məlum deyil, lakin şam və barmaq haqqındakı əhvalatı knyaz da eşidəndə elə güldü ki, hətta İppolite heyrləndirdi; sonra isə birdən titrəyərək, göz yaşını axıtmağa başladı... Knyaz bu günlərdə, ümumiyyətlə, olduqca narahat idi; o, qeyri-müəyyən, iztirablı və qeyri-adi bir sıxıntı içində idi. İppolit açıqdan-açığa iddia edirdi ki, knyazın ağı çasıb, lakin bunu hələ heç bir vəchlə qəti şəkildə demək olmazdı.

Biz bütün bu faktları göstərərək onları izah etməkdən imtina etməklə, heç də qəhrəmanımıza oxucularımızın nəzərində bəraət

qazandırmaq istəmirik. Bundan əlavə, biz, knyazın öz dostlarında özünə qarşı oyatmış olduğu hiddətə də şerik olmağa tamamilə hazırıq. Hətta Vera Lebedeva da bir müddət ona qarşı qəzəbli idi; hətta Keller də sağdıx intixab edilən vaxtdək hiddətlənmişdi, hələ biz Lebedevin özü haqqında demirik; o da, hiddətləndiyi üçün knyaza qarşı, hətta intriqa aparmağa başlamışdı, onun hiddəti, hətta olduqca səmimi idi. Lakin biz bu barədə sonra deyəcəyik. Ümumiyyətlə, isə biz, Yevgeni Pavloviçin, bəzi sözlərinə, olduqca güclü və hətta öz psixologiyasına görə dərin mənalı sözlərinə tamamilə şerik oluruz; Yevgeni Pavloviç bu sözləri, Nastasiya Filippovnağildə baş verən əhvalatdan altı günümü, yoxsa yeddi gün sonra dostcasına söhbət vaxtı knyazın üzünə açıq və çəkinmədən demişdi. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, nəinki yalnız Yepançinlərin özü, hətta bilavasitə, yaxud da dolayısı ilə Yepançinlərin ailəsinə mənsub olan adamlar knyazla hər cür əlaqəni tamamilə kəsməyi zəruri hesab etmişdilər. Məsələn, knyaz Ş. knyazla rastlaşanda, hətta üzünü kənara çevirmişdi, onunla salamlaşmamışdı. Lakin Yevgeni Pavloviç knyazın yanına gəlməklə özünü ləkələməkdən qorxmamışdı, baxmayaraq ki, o yenə də hər gün Yepançinlərgilə gəlirdi, hətta onu zahirən artıq dərəcədə şadlıq və sevinclə qarşılayırdılar. Yevgeni Pavloviç knyazın yanına, Yepançinlərin hamısı Pavlovskdan gədənədən sonra düz ertəsi gün gəlmişdi. İçəri daxil olanda, o, camaat arasında yayılmış bütün şayiələrdən xəbərdar idi, hətta, ola bilsin, bu şayiələrin güclənməsinə özü də kömək edirdi. Knyaz onun gəlişinə son dərəcə sevinərək, dərhal Yepançinlər haqqında danışmağa başladı; söhbətin bu cür sadədil və açıq tərzdə başlanması Yevgeni Pavloviçin də dilini lap açdı, belə ki, o da təşrifat gözləmədən birbaşa mətləbə keçdi.

Yepançinlərin Pavlovskdan köçdüklərini knyaz hələ bilmirdi; knyaz heyrət etdi, rəngi qaçdı; lakin bir dəqiqə sonra utanıb fikrə dalaraq başını yırğaladı, özü də etiraf etdi ki, “elə bu cür də olmalı idi”; sonra onların “hara yollandıqlarını” cəld soruşdu.

Bununla belə Yevgeni Pavloviç onu diqqətlə müşahidə edirdi, həm də bütün bunlar, yəni cəld verilən suallar, bu sualların sadədil-liyi, utancaqlıq və eyni zamanda nə isə qəribə, açıq etiraf, nigarançılıq və həyəcan – bütün bunlar Yevgeni Pavloviçi az heyrətləndirməmişdi. Bununla belə, o hər şeyi knyaza nəzakətlə və ətraflı söylədi; knyaz hələ çox şeyi bilmirdi, ona görə də, bu evdən gələn ilk xəbər

idi. Yevgeni Pavloviç təsdiq etdi ki, Aqlaya doğrudan da, naxoş idi, özü də üç sutka ərzində qızdırma içində yanmış, gecələri, demək olar yatmamışdır; indi onun halı yaxşılaşıb, heç bir təhlükə yoxdur, lakin əsəbi, isteriyalı haldadır... “Hələ yaxşıdır ki, evdə sülh şəraiti hökm sürür! Keçmiş haqqında nəinki Aqlayanın yanında, hətta öz aralarında da danışmamağa çalışırdılar. Valideynlər öz aralarında danışib, razılaşıblar ki, payızda, Adelaidanın toyu olan kimi xaricə səyahətə yollansınlar; bu barədəki ilk söhbəti Aqlaya dinməz-söyləməz qarşıladı”. O, Yevgeni Pavloviç də, ola bilsin, xaricə gedəcəkdir. Hətta knyaz Ş. da Adelaida ilə birlikdə, işlər imkan versə, ola bilsin, iki aylığa xaricə getsin. General özü Peterburqda qalacaq. İndi onların hamısı, Peterburqdan iyirmi kilometr aralı olan Kolminodakı malikənlərinə köçüblər, orada onların geniş və böyük ağalıq evi vardır. Belokonskaya hələ Moskvaya yollanmayıb, özü də, hətta gərək ki, qəsdən Peterburqda qalıb. Lizaveta Prokofyevna israr edirdi ki, baş verən bütün əhvalatdan sonra Pavlovskda qalmaq imkanı yoxdur; o – Yevgeni Pavloviç şəhərdə yayılan şayiələr haqqında hər gün qadına məlumat verirdi. Yelagino yaylağına köçməyi də mümkün hesab etmədilər.

Yevgeni Pavloviç əlavə etdi:

– Bir də ki, doğrudan da, özünüz razılaşın, knyaz, xüsusilə... burada, sizin evinizdə hər saat baş verən əhvalatlar onlara məlum idi, sizinlə görüşmək istəmədikləri halda, siz inadla hər gün oraya gətməyə can atırdınız... bu cür şəraitə, bütün bunlara dözmək olardı mı... Knyaz yenə başını yırğaladı:

– Hə, hə, hə, siz haqlısınız, mən Aqlaya İvanovnanı görmək istəyirdim...

Yevgeni Pavloviç birdən ruhlanaaraq qəmli-qəmli dilləndi:

– Eh, əziz knyaz, siz o vaxt buna necə yol verdiniz... bütün baş verən bu əhvalata? Əlbəttə, əlbəttə, bütün bunlar sizin üçün olduqca gözənilməz idi... Mən razıyam ki, siz özünüzü itirməli idiniz, həm də ki... axı siz ağlını itirmiş qızın qarşısını ala bilmədiniz, buna sizin gücünüz çatmazdı! Lakin axı bu qızın... sizə qarşı nə dərəcədə ciddi və dərin... münasibət bəslədiyini siz başa düşməli idiniz. Qız başqasının şerik olmasını istəməirdi, siz də... siz də bu cür xəzinəni atub məhv etdiniz!

Dəhşətli qəm-qüsbəyə qerq olan knyaz yenə dedi:

– Hə, hə, siz haqlısınız, hə, mən günahkaram, həm də bilirsinizmi: axı Nastasiya Filippovnaya bu cür baxan təkə o idi, yalnız Aqlaya idi... Qalan adamlardan axı heç kəs ona bu nəzərlə baxmırdı.

Yevgeni Pavloviç lap şövqə gəlib qışqırdı:

– Bütün bunların pis cəhəti elə orasıdır ki, arada heç bir ciddi şey olmayıb! Siz mənə bağışlayın, knyaz, lakin... mən... mən bu barədə düşünürdüm, knyaz; mən çox götür-qoy etdim; əvvəllər nə cür əhvalatlar baş verməsinin, hamısını bilərəm, yarım il bundan əvvəl nə olmuşdusa, hamısını bilərəm, hamısını, – bunların hamısı qeyri-ciddi şeylər idi! Bütün bunlar yalnız öləri əyləncə idi, şəkil, fantaziya, tüstü idi, ona görə də bunu nə isə ciddi bir şey kimi ancaq heç bir təcrübəsi olmayan qızın qorxuya düşmüş qışqanlığı ciddi bir şey kimi qəbul edə bilərdi!

Bu dəm Yevgeni Pavloviç artıq heç bir təşrifat gözləmədən böyük bir hiddətlə ürəyini boşaltmağa başladı. Bu adam knyazın Nastasiya Filippovnaya qarşı bütün keçmiş xüsusi münasibətlərinin mənzərəsini knyazın qarşısında dərrakəli və aydın şəkildə, həm də təkrar edirik, fəvqəladə psixologiya ilə açıb şərh etdi. Yevgeni Pavloviç nitq irad etməyi bacarırdı; indi isə, hətta bəlağət və natiqlik istedadı kəsb etmişdi. O dedi: “Lap əvvəldən sizin bu əhvalatınız yalanla başlandı; yalanla başlanan şey, yalanla da qurtarmalı idi; bu, təbiətin qanunudur. Mən razı deyiləm. sizi necə deyim, orada bir adamın sizi gic adlandırmaması mənə, hətta cin atına mindirir; bu ad sizə yaraşmır, ona görə ki, siz həddən artıq ağıllı adamsınız; lakin siz eyni zamanda son dərəcə qəribəsiniz, ona görə də hamı kimi deyilsiniz, özünüz razılaşın. Belə qət etmişəm ki, bütün baş vermiş olan hadisənin kökü, əvvəllən, sizin, necə deyərək, fitri, anadangəlmə təcrübəsizliyinizdədir (siz bu sözü diqqət edin, knyaz: “Fitri”), sonra sizin qeyri-adi sadəilliyinizdədir; sonra da ki, sizdə ölçü hissi deyilən şeydən zərər qədər əlamət yoxdur (bunu bir neçə dəfə siz özünüz etiraf edirsiniz) və nəhayət, sel kimi axıb gələn, özünü sünə surətdə təlqin etdiyiniz əqidələrdədir; elə əqidələr ki, siz özünüzün bütün qeyri-adi sədəqətinizlə onları indiyə qədər də həqiqi, təbii və doğru-düzgün əqidə və inam kimi qəbul edirsiniz! Özünüz razılaşın ki, knyaz, lap əvvəldən sizin Nastasiya Filippovnaya qarşı münasibətinizə nə isə şərti-demokratik bir əlamət (mən qısa olmaq üçün belə ifadə edəyəm), necə deyərək, “qadın məsələsinin” füsunkarlığı (daha qısa ifadə

olunmaq üçün) təsir göstərmişdir. Axı mən, Roqojin özünün pullarını götürəndə, Nastasiya Filippovnagildə baş vermiş olan bütün o əcaib qalmaqlı səhnədən dəqiq xəbərdaram. İstəyirsiniz mən sizin özünüzü lap barmaqlarımla təhlil edim, sizin özünüzü özünüzdə aynada əks olunan kimi göstərim; ona görə ki, məsələnin nə yerdə olduğunu və onun nə üçün belə şəkil aldığı bütün təfərrüat və dəqiqliyi ilə bilərəm! Siz, gənc oğlan, İsveçrədə vətən həsrəti çəkirdiniz, heç tanımadığınız, lakin xiffətini çəkdiyiniz bir ölkəyə – Rusiyaya can atırdınız; Rusiya haqqında çox kitab oxumuşdunuz, ola bilsin, çox gözəl kitablar olsa da, sizin üçün zərərli kitablar oxumuşdunuz; ilk coşqun fəaliyyət təşnəsi ilə gəlmişdiniz, necə deyərək, fəaliyyətə bütün varlığınıza girişdiniz! Elə bu vaxt, həmin gün, təhqir edilmiş qadın haqqında sizə kədərli və qəlbi mütəəssir edən əhvalat söyləyirlər, sizə, yəni alicənab bir şəxsə, məsum bir insana qadın haqqında hekayət nəgillir! Elə həmin gün siz bu qadını görürsünüz; onun gözəlliyi, fantastik, iblisənə gözəlliyi sizi ovsunlayır (axı mən razıyam ki, o qadın misilsiz gözəldir).Buraya əsəbləri də əlavə edin, sizin bayılma xəstəliyinizi əlavə edin, bizim Peterburqun havasını, əsəbləri sarsıdan mülayim havanı əlavə edin; sizin tanımadığınız və az qala fantastik şəhərdə keçirdiyiniz bütün bu günü əlavə edin, görüş və əhvalatlar gününü, gözlənilməz tanışlıqlar gününü, ən gözlənilməz gerçəklik gününü, Yepaınların üç gözəl dilbəri ilə, onların da sırasında Aqlaya ilə rastlaşdığınız günü əlavə edin; yorğunluğa, başgicəllənməni əlavə edin; Nastasiya Filippovnanın qonaq otağını və bu qonaq otağının ahəngini əlavə edin, belə bir şəraitdə... siz özünüzdən o dəqiqələr nə gözləyə bilərdiniz, siz necə düşünürsünüz?

Qızarmağa başlayan knyaz başını yırğalaydı.

– Hə, hə, hə, hə, bəli, axı bu, demək olar, elə bu cürdür, həm də bilirsinizmi, ondan bir gün əvvəl mən, doğrudan da, bütün gecəni vaqonda yatmamışdım, ondan qabaqkı gecəni də həmçinin, özüm də çox pərişan vəziyyətdə idim...

Yevgeni Pavloviç qızıqaraq sözü davam etdi:

– Hə, hə, əlbəttə, mən bəs məsələni nəyin üstünə gətirirəm? Aydın məsələdir ki, siz, necə deyərək, həyəcanlanıb vəcdə gələrək, hamının qarşısında alicənabcasına mərdliklə fikir söyləmək imkanından həmin saat istifadə edərək, dediniz ki, siz nəslən knyazsınız, özünüz də təmiz adamsınız, öz günahı ilə deyil, mənhus yüksək kübar

cəmiyyətə mənsub olan əxlaqsız adamın günahı ilə rüsvay olunmuş qadını namussuz hesab etmirsiniz. Aman Allah, axı bu aydın məsələdir! Lakin məsələ bunda deyil, əziz knyaz, ondadır ki, burada həqiqət var idimi, sizin hissələrinizdə həqiqət mövcud idimi, fitri bir şey var idimi? Yaxud təkəcə süni surətdə təlqin olunmuş vəcd və həyəcan idi? Siz necə düşünürsünüz: məbəddə qadın əfv edilmişdi, elə bu cür bir qadın, bəs axı ona deyilməmişdi ki, yaxşı iş görür, hər cür hörmət və şərəfə layiqdir? Məgər üç ay keçəndən sonra sağlam düşüncə sizə məsələnin nə yerdə olduğunu izah etmədimi? Fərz edək ki, o qadın indi məsumdur, – mən israr etməyəcəyəm, ona görə ki, istəmirəm, – lakin məgər onun bütün macəraları onun dözülməz, iblisənə qüruruna, bu dərəcədə həyasız, bu dərəcədə acgöz xudbinliyinə bəraət qazandıra bilərmiz? Bağışlayın, knyaz, mən bu fikrə aludə oluram, lakin...

Knyaz yenə mızıldadı:

– Hə, bütün bunlar ola bilər; ola bilsin, siz əslində haqlısınız, o qadın həqiqətdə də olduqca əsəbiləşmişdir, həm də siz, əlbəttə, haqlısınız, lakin...

– Şəfqət göstərilməyə layiqdir? Siz bunumu demək istəyirsiniz, mənəim mərhəmətli knyazım? Lakin şəfqət naminə və ona xoş olmaq üçün məgər başqasını, yüksək və təmiz bir qızı rüsvay etmək, onu həmin məğrur, həmin mənfur gözlərin nəzərində alçaltmaq olardı? Məgər şəfqət duyğusunu bu mərtəbəyə çatdırmaq olarmı? Bəs axı bu, təsəvvürə gəlməyən bir mübaliğədir. Bəs məgər qızı sevdiyin halda, bu məxluqu onun rəqibəsi qarşısında bu cür alçaltmaq, başqası üçün onu atmaq olarmı, özü də həmin başqasının gözü qarşısında bu cür hərəkət etmək; həm də ki, özünüz qıza evlənməyi namusla təklif edəndən sonra... Axı siz ona evlənməyi təklif etmişdiniz, siz bu fikrinizi ona valideynlərinin yanında və bacılarının yanında irəli sürmüşdünüz! Bundan sonra müsaidə edin, sizdən soruşum, siz namuslu adamsınız, knyaz? Həm də... həm də siz ilahi bir qızı öz sevginizə inandırmaqla məgər onu aldatmadınız?

Knyaz misilsiz bir kədərlə burnunun altında dedi:

– Hə, hə, siz haqlısınız, aman, mən hiss edirəm ki, günahkaram!

Yevgeni Pavloviç hiddətlə qışqırdı:

– Məgər təkəcə bu kifayətdirmi? Məgər yalnız: “Aman, mən günahkaram!” deyərək qışqırmaq kifayətdirmi? Günahkarsınız, amma

özünüz inad edirsiniz! Bəs o vaxt sizin qəlbiniz, sizin “xristian” qəlbiniz harada idi! Bəs axı həmin dəqiqə qızın çöhrəsini görmüşdünüz; məgər bu qız o qadıندان, sizin o biri qadınımdan, ayrılıq salandan azmı iztirab çəkmişdi? Bəs siz bunu görə-görə necə yol verdiniz? Necə?

Zavallı knyaz burnunun altında dedi:

– Hə... Axı mən yol vermirdim...

– Necə yol vermirdiniz?

– Mən, vallah, heç bir yol vermirdim. Bütün bunların nə cür baş verdiyini indiyə qədər də anlaya bilmirəm... Mən... mən o vaxt Aqlaya İvanovnanın arxasınca yüyürdüm, Nastasiya Filippovnanın isə ürəyi getdi; sonra mənə indiyə qədər də Aqlaya İvanovnanın yanına buraxmırlar.

– Heç fərqi yoxdur! O biri qadının ürəyi getmiş olsa da, siz Aqlayanın arxasınca yüyürməli idiniz!

– Hə... hə, mən belə etməli idim... Axı o qadın ölə bilərdi! O özünü öldürərdi, siz onu tanımırsınız, həm də... fərqi yoxdur, mən sonra hər şeyi Aqlaya İvanovnaya söyləyərdim, bir də... Bilirsinizmi, Yevgeni Pavloviç, mən görürəm ki, siz, deyəsən hər şeyi bilmirsiniz. Deyin görüm, nə üçün mənə Aqlaya İvanovnanın yanına buraxmırlar? Mən hər şeyi ona izah edərdim. Bilirsinizmi: onların ikisi də o vaxt heç də əsil mətləbdən danışmırdılar, onların dedikləri heç də lazım olan şey deyildi, ona görə də məsələ bu şəkildə aldı... Mən bunu sizə heç cür izah edə bilmərəm; lakin mən, ola bilsin, Aqlaya izah edə bilərdim... Aman Allah, ilahi, pərvədigara! Siz həmin anlarda, Aqlayanın oradan çıxıb qaçdığı dəqiqə, onun çöhrəsinin nə hala düşdüyü haqda deyirsiniz... Aman Allah, bu mənəim yadımdadır! Gedək, gedək! – deyərək knyaz yerindən tələsik qalxaraq, birdən Yevgeni Pavloviçin qolunu dartışdırdı.

– Hara?

– Gedək Aqlaya İvanovnanın yanına, bu saat gedək!..

– Axı qız Pavlovskda deyil, mən sizə dedim, özü də nə üçün gedək?

Knyaz əllərini çarpazlayıb yalvara-yalvara dedi:

– O başa düşər, qız başa düşər! O başa düşər ki, bütün bunlar elə deyil, tamamilə, tamamilə başqa cürdür!

– Necə tamamilə başqa cürdür? Bəs axı siz hər halda evlənirsiniz? Demək, inad edirsiniz... Siz evlənirsiniz, yoxsa yox?

– Hə, bəli... evləniyəm; hə, evləniyəm!
– Onda bəs necə elə deyil?
– Qətiyyəni yox, elə deyil, elə deyil! Bu, heç fərqi yoxdur, mən evləniyəm, bunun eybi yoxdur!

– Necə yəni fərqi yoxdur, necə eybi yoxdur? Axı bu da boş şey deyil? Siz sevdiyiniz qadını xoşbəxt etmək üçün ona evləniirsiniz, Aqlaya İvanovna isə bunu görür və bilir, onda bəs necə fərqi yoxdur?

– Xoşbəxtmi? Əşi yox! Mən ancaq elə-bələ evləniyəm; bunu qadın istəyir; axı bir də ki mənim evlənməyimdə nə varmış: mən... əşi, bunun heç fərqi yoxdur! Ancaq o qadın mütləq ölərdi. Mən indi görürəm ki, onun Roqojinə ərə getməsi dəlilik idi! Mən əvvəllər başa düşmədiklərimin hamısını indi başa düşmüşəm, bir də, bilirsinizmi: onların ikisi də o vaxt bir-birinin qarşısında dayananda mən Nastasiya Filippovnanın çöhrəsindəki ifadəyə dözə bilmədim... Siz bilmirsiniz. Yevgeni Pavloviç (knyaz səsinə sirli tərzdə yavaşladı), mən bunu heç kəsə deməmişəm, heç vaxt, hətta Aqlaya da deməmişəm, lakin mən Nastasiya Filippovnanın üzünün ifadəsinə dözə bilmirəm... Siz bayaq, o zaman Nastasiya Filippovnanın evindəki axşam ziyafəti haqqında doğru dediniz; lakin burada bir cəhət də var idi, siz onu buraxdınız, ona görə ki, bilmirsiniz: mən onun çöhrəsinə baxırdım. Mən hələ səhərçağı, şəkklə baxanda ona dözə bilmədim... Bax, Vera Lebedevanın gözləri tamamilə ayrı cürdür; mən... mən o qadının üzündən qorxuram! – deyə, knyaz fəvqəladə qorxu ilə əlavə etdi.

– Qorxursunuz?

Rəngi qaçmış knyaz pıçıldadı:

– Hə, o qadın divanədir!

Yevgeni Pavloviç fəvqəladə maraqla soruşdu:

– Siz bunu yəqinmi bilirsiniz?

– Hə, yəqin; indi daha yəqin; indi, bu günlər, lap yəqin bildim!

Yevgeni Pavloviç qorxmış halda qışqırdı:

– Siz özünü nə niyə cəza verirsiniz? Demək, siz nə işə qorxduğunuz üçün evləniirsiniz? Bu məsələdə heç bir şey başa düşmək mümkün deyil... Hətta, ola bilsin, heç sevmədən evləniirsiniz?

– Yox, yox, mən onu bütün varlığımla sevirəm! Axı o... körpə uşaq kimidir; indi o qadın körpədir, tamamilə körpə! Yox, siz heç bir şey bilmirsiniz!

– Eyni zamanda da siz Aqlaya İvanovnanı inandırırıdınız ki, onu sevirsiniz?

– Eh, hə, hə!

– Bu necə olur? Demək, siz ikisini də sevmək istəyirsiniz?

– Eh, hə, hə!

– Bağışlayın, knyaz, siz nə danışırırsınız, özünü gəlin!

– Mən Aqlayasız... Mən mütləq onu görməliyəm! Mən... mən bir az sonra yuxuda öləcəyəm; mən elə düşünürdüm ki, bu gecə yuxuda ikən öləcəyəm. Eh, hərgah Aqlaya bilsəydi, hər şeyi bilmiş olsaydı... yəni mütləq hər şeyi. Ona görə ki, bu məsələdə hər şeyi bilmək lazımdır. Bu birinci şərtidir! Bir halda ki, bu lazımdır, biz nə üçün başqa adam haqqında hər şeyi bilməyək, bir halda ki, o başqa adam günahkardır!.. Bununla belə, mən heç bilmirəm nə danışsın, mən dolaşmışam; siz məni olduqca sarsıtdınız... Məgər doğrudanmı Aqlayanın çöhrəsi indi də o vaxtkı kimi, oradan qaçdığı anlarda olduğu kimidir? Eh, hə, mən günahkaram! Lap yəqin ki, hər şeyin günahı mənədir! Bu günahın məhz nədən ibarət olduğunu mən hələ bilmirəm, lakin mən günahkaram... Bu məsələdə nə işə elə bir cəhət var ki, mən onu sizə izah edə bilmirəm, Yevgeni Pavloviç, heç söz də tapa bilmirəm, lakin... Aqlaya İvanovna başa düşər! Ah, mən həmişə inanırdım ki, o başa düşər.

– Yox, knyaz, başa düşməz! Aqlaya İvanovna... mücərrəd ruh kimi deyil, qadın kimi, insan kimi sevir. Siz onu bilirsinizmi, mənim zavallı knyazım: daha doğrusu, budur ki, siz heç bir vaxt nə Aqlayanı sevirsiniz, nə də o qadını!

– Mən bilmirəm... Ola bilər, ola bilər, siz çox cəhətdən haqlısınız, Yevgeni Pavloviç. Siz fəvqəladə ağıllısınız, Yevgeni Pavloviç! Eh, mənim yenə başım ağrımağa başlayır, gedək Aqlayanın yanına! Allah xatirinə, Allah eşqinə!

– Əşi, mən sizə dedim ki, o, Pavlovskda deyil, Aqlaya Kolminodadır.

– Yollanaq Kolminoya, elə bu saat yola düşək!

Yevgeni Pavloviç ayağa qalxaraq, sözü uzada-uzada:

– Bu mü-m-kün de-yil! – dedi.

– Bəri baxın, mən məktub yazım; məktubu aparın!

– Yox, knyaz, yox! Siz məni bu cür tapşırıqlardan azad edin, bunu edə bilmərəm!

Onlar ayrıldılar. Yevgeni Pavloviçdə əcaib inamlar yaranmışdı: onun fikrincə belə çıxırdı ki, knyazın ağı bir az çəşib. Bir də ki, onun

həm qorxduğu, həm də, bu dərəcədə sevdiyi o sifət nə deməkdir! Eyni zamanda, axı o həqiqətdə də, ola bilsin, Aqlayasız ölə bilər, belə ki, ola bilsin, Aqlaya knyazın onu misilsiz bir məhəbbətlə sevdiyini heç vaxt bilməyəcək! Ha-ha! Bir də ki, ikisini necə sevmək olar? İki cür anlaşılmaz müxtəlif məhəbbətləmi sevmək? Bu maraqlıdır... zavallı gicbəsər!

Bəs indi onun vəziyyəti necə olacaq?

X

Knyaz hərçənd irəlicədən Yevgeni Pavloviçə demişdi ki, yuxuda öləcək, lakin o öz toy gününədək, nə ayıq ikən öldü, nə də “yuxuda”. Bəlkə, o doğrudan da, pis yatır, pis yuxular görürdü; lakin gündüzlər adamlarla rəftarında mehriban və hətta razı görünürdü, ancaq bəzən çox dalğın olurdu, lakin bu da tək qalanda olurdu. Toy etməyə tələsirdilər; toy Yevgeni Pavloviç knyazın yanına gələndən təqribən bir həftə sonra oldu. Bu cür tələsiklikdə, hətta knyazın ən yaxşı dostları da, hərəgah onun belə dostları olsaydı, bədbəxt dəlibaşı “xilas etmək” üçün göstərdikləri söylərdən məyus olmalı idilər. Belə şeylər yayılmışdı ki, guya Yevgeni Pavloviçin knyazı ziyarət etməsinin səbəbkarı qismən general İvan Fyodoroviçlə onun arvadı Lizaveta Prokofyevna idi. Lakin hərəgah onların ikisi də miskin dəlibaşı uçuruma yuvarlanmaqdan öz qəlblərinin misilsiz xeyirxah hissələri ilə xilas etmək istəsəydilər də, onda, əlbəttə, yalnız bu cüzi təşəbbüslə kifayətlənməli idilər; bundan daha ciddi şey göstərməyə onların nə vəziyyətləri imkan verirdi, nə də, hətta, ola bilsin, səmimi rəğbətləri (bu da təbii idi). Biz xatırlatmışdıq ki, hətta knyazın ətrafındakı adamlar da qismən ona qarşı üsyan etmişdilər. Vera Lebedeva, ancaq təklidə gözyaşı axıtmaqla kifayətlənmişdi, bir də ki, çox vaxt öz evlərində oturur və əvvəlkinə nisbətən knyazın yanına az-az gəlirdi. Kolya bu zaman öz atasını dəfn edirdi; qoca birinci iflicdən səkkiz gün sonra ikincidən öldü. Knyaz ailənin müsibətində yaxından iştirak etdi, özü də ilk günlər vaxtını bir neçə saat Nina Aleksandrovnanın yanında keçirirdi; dəfnə və kilsəyə getmişdi. Çoxları gördü ki, kilsədəki adamlar knyaza baxıb, qeyri-iradi pıçıldışırlar, kilsədən çıxanda da onun dalınca baxırdılar; küçələrdə və bağda da vəziyyət elə bu cür

idi; knyaz piyada gedəndə, yaxud faytonla gedəndə camaat ucadan nə isə deyir, onun adını çəkir, barmaqla göstərirdilər, Nastasiya Filippovnanın adı çəkilirdi. Qadını dəfn mərasimində də axtarırdılar, lakin qadın dəfnə gəlməmişdi. Kapitan arvadı da dəfn mərasimində yox idi, Lebedev onun qarşısını vaxtında alaraq ailəyə yaxın buraxmamışdı. Meyit üstündə oxunan dua knyaza güclü və çox ağır təsir bağışlamışdı; o hələ kilsədə ikən Lebedev ondan nəsə soruşanda cavab verirken pıçiltı ilə dedi ki, pravoslav qaydası ilə oxunan dua mərasimində ilk dəfə iştirak edir, ancaq uşaq vaxtı hansı kənd kilsəsində isə gördüyü bir mərasim, ölü duası oxunan mərasim yanında qalmışdır.

Lebedev knyaza pıçıldadı:

– Bə-əli, elə bil ki, tabutda uzanan, hələ bu yaxınlarda özümüzə sədr intixab etdiyimiz adam deyil, yadınızdadırmı onun sədrliyi? Kimi axtarırsınız?

– Heç, elə bil, mənim gözüme görünmüşdü...

– Roqojinmi?

– Məgər o buradadır?

– Kilsədədir.

Knyaz utanaraq burnunun altında dedi:

– Hə, belə də, mənə elə bil ki, onun gözləri görünmüşdü. Bəs nə əcəb... O nə üçün gəlib? Dəvət ediblər?

– Heç ağllarına da gəlməyib. O axı heç tanış da deyil. Burada axı hər cür camaat toplaşır. Əşi, siz nə üçün belə təəccübləndiniz? Mən indi ona tez-tez rast gəlirəm; son həftə ərzində mən burada, Pavlovskda ona dörd dəfə rast gəlmişəm.

Knyaz burnunun altında dedi:

– Mən... o vaxtdan sonra... ona burada bir dəfə də təsadüf etməmişəm.

Nastasiya Filippovna da, “o vaxtdan bəri” Roqojinə rast gəlməsi barədə knyaza bir dəfə də olsun bir şey deməmişdi, ona görə də knyaz indi belə nəticə çıxardı ki, Roqojin nə üçünsə qəsdən gözə görünmürdü. Bütün bu gün ərzində knyaz dərin düşüncəyə dalmışdı; Nastasiya Filippovna isə həmin gün ərzində və həmin axşam olduqca şad və fərəhli idi.

Hələ atası ölməmişdən qabaq knyazla barışmış Kolya (məsələ zəruri və təxirəsalınmaz olduğu üçün) knyaza təklif etmişdi ki, Kellerlə Burdovskini sağdış, soldış olmağa dəvət etsin. Kolya Keller

üçün zamin olmuşdu ki, o özünü tərbiyəli aparacaqdır, həm də ola bilsin, “kara gələr”, Burdovski haqqında isə heç danışmağa da dəyməzdi, o, sakit və təvazökar adam idi. Nina Aleksandrovna ilə Lebedev knyazın nəzərinə çatdırdılar ki, bir halda ki, toy məsələsi həll olunub, bunu Pavlovskda etmək nəyə lazımdır, özü də ki, modalı yaylaq mövsümündə, bu cür camaat qarşısında toy etmək nəyə lazımdır? Peterburqda, hətta evdə toy etmək daha yaxşı olmazmı? Bütün bu qorxuların nəyə işarə olduğu knyaz üçün son dərəcə aydın idi; lakin knyaz qısa və sadə tərzdə cavab verdi ki, Nastasiya Filippovna mütəlq, belə toy olmasını istəyir.

Ertəsi gün, sağdıx olması barədə xəbər tutmuş Keller də knyazın yanına gəldi. Keller içeri daxil olmamışdan qabaq qapının ağzında dayandı, knyazı gören kimi şəhadət barmağını dik tutduğu sağ əlini qaldıraraq, and içirmiş kimi qışqırdı:

– İçmirəm!

Sonra knyaza yanaşdı, onun iki əlini də möhkəm sıxıb silkələyərək dedi ki, əlbəttə, o əvvəlcə eşidən kimi bilyard masası arxasında elan etmişdi ki, knyazın düşmənidir, heç bir ayrı səbəbə görə yox, ancaq ona görə ki, knyaza səadət arzu edirdi, özü də hər gün səbirsizliklə gözləyən dost kimi, knyazın yanında yalnız və yalnız şahzadə xanım de Roqanı görmək istəyirdi; lakin indi özü görür ki, knyaz onların hamısı “birlikdə” düşüdüklərindən ən azı on iki dəfə artıq nəcabətlə düşünür! Zira ona nə dəbdəbə lazımdır, nə sərvət və nə də hətta şan-şövkət, ona ancaq həqiqət lazımdır! Yüksək şəxsiyyətlərin rəğbətləri aydın və məlumdur, knyaz isə öz təhsili etibarını ilə həddən artıq yüksək olduğu üçün; ümumiyyətlə, desək, yüksək şəxsiyyətdir! “Lakin əclaflar və hər qəbildən olan yaramaz dilgürlər ayrı cür mühakimə yürüdürlər; şəhərdə, evlərdə, yığıncaqlarda, yaylaqlarda, musiqi çalınan yerdə meyxanalarda, bilyard masaları arxasında yalnız və yalnız qarşıdakı hadisədən bəhs edir, bu barədə qışqırırlar. Eşitmişəm ki, hətta pəncərələrin altında qalmaqla düzəltmək istəyirlər, həm də bu, necə deyərlər, birinci gecə olmalıdır! Knyaz, hərəgah sizə namuslu adamın tapançası lazımdırsa, belə olan surətdə, siz ertəsi gün səhər yataqdan qalxmamışdan əvvəl mən yarım düjün nəcabətli atəşlə cavab verməyə hazırım”. Böyük maraqla tamaşaya gəlmək istəyənlər, deyəsən, həddən artıq olacaq, ona görə də, bərayiyyətiyat, bunu da məsləhət görmüşəm ki, kilsələrdən çıxarkən heyət-

dəki yangınsöndürən borunu hazırlasınlar; lakin Lebedev etiraz etdi: “Hərəgah, deyir, yangınsöndürən boru işə salınsa, evi tikə-parça edərlər”.

– Bu Lebedev sizin əleyhinizə intriqa aparır, knyaz, vallah doğru deyirəm! Onlar sizi dövlət qəyyumluğu altına almaq istəyirlər, siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi, özünüzü də hər şeylə birlikdə, azad iradə və pullarla bərabər, yəni bizlərdən hər birimizi dördayaqlı heyvandan fərqləndirən iki şeylə qəyyumluq altına almaq niyyətindədirlər! Eşitmişəm, lap həqiqətdir, bilirəm! Bu əsil həqiqətdir!

Knyazın yadına düşdü ki, elə bil o özü də buna bənzər bir şey eşitmişdir, lakin, əlbəttə, buna əhəmiyyət verməyib. O elə indi də ancaq güldü, elə dərhal da bunu unuddu. Lebedev doğrudan da bir müddət təşəbbüs etmişdi; bu adamın niyyət və məqsədləri həmişə bir növ ilhamla yaranırdı, həm də bunlar həddən artıq canfəşanlıq göstərmək nəticəsində mürəkkəbləşir, şəxslənərək, ilk nöqtədən hər tərəfə uzaqlaşmağa başlayırdı; elə buna görə də heyətdə bu adam çox az şeyə nail ola bilirdi. Lebedev sonra demək olar toy günü peşmançılığını bildirmək üçün knyazın yanına gələndə (onda, əleyhinə intriqa apardığı adamların yanına gələrək, xüsusilə intriqa baş tutmayan hallarda, peşmançılığını bildirmək kimi məcburi bir adət əmələ gəlmişdi) knyaza bildirdi ki, o, anadan Taleyran doğulmuşdur, amma məlum deyil, necə olub ki, yalnız Lebedev olaraq qalıb. Sonra bütün oyunu knyazın qarşısında açıb söylədi, özü də knyazı fəvqəladə dərəcədə maraqlandırdı. Onun sözlərindən belə çıxırdı ki, işə girişəndə belə qərara gəlib ki, lazım olan məqamda, arxalana biləcəyi yüksək rütbəli adamlar ona himayəkarlıq etməlidirlər; ona görə də bu cür adamlar axtarmağa başlamışdı. Özü də general İvan Fyodoroviçin yanına gedibmiş. General İvan Fyodoroviç heyrət içində idi, “cavan oğlana” çox istəyirdi yaxşılıq etsin, lakin dedi ki, “oğlanı xilas etməyi çox arzulasa da, onun bu işə girişməsi ləyaqətsiz olardı”. Lizaveta Prokofyevna onun nə sözünü eşitmək istədi, nə də üzünü görmək; Yevgeni Pavloviç və knyaz Ş. ancaq əllərini yelləyib imtina etdilər. Lakin o, Lebedev, ruhdan düşməyərək, bir nəfər hörmətli qoca olan mahir hüquqşünasla məsləhətləşdi; bu hüquqşünas onun böyük dostu və demək olar, vəlinəmətdir; qoca öz fikrini bildirdi, dedi ki, bu iş mümkün olan məsələdir, bu şərtlə ki, knyazın zehni pozğunluğunu və ağılına tamamilə itirdiyini sübut edə bilən mötəbər şahidlər olsun,

eyni zamanda başlıca olaraq, yüksək rütbəli şəxsiyyətlər himayəkarlıq etmiş olsunlar. Lebedev işin bu mərhələsində də ruhdan düşmədi, özü də bir dəfə, knyazın yanına, hətta həkim də gətirdi; bu həkim də möhtərəm qoca yaylaqçı idi, boynundan Anna ordeni asılmışdı; bu həkimi yeganə olaraq onun üçün gətirmişdi ki, necə deyərler, bağ-bağatı gözdən keçirsin, knyazla tanış olsun, özü də hələlik rəsmi deyil, lakin necə deyərler, onun haqqında öz qərarını dostcasına bildirsin. Həkimin onun yanına gəlməsi knyazın yanında idi: onun yanında idi ki, Lebedev hələ bir gün bundan qabaq knyazın yaxasından yapışmışdı ki, o xəstədir, knyaz təbətdən qəti olaraq imtina edəndə Lebedev nəgahən həkimlə birlikdə gəldi, özü də belə bir bəhanə ilə ki, indi onların ikisi də ağır vəziyyətdə olan cənab Terenteyevin yanından gəlirlər, həkim həmin xəstə haqqında knyaza bəzi məlumatlar vermək istəyir. Knyaz Lebedevi tərifləyərək, həkimi fəvqəladə gülərüzlə qarşıladı. Dərhal da xəstə İppolit haqqında söhbətə başladılar; həkim knyazdan xahiş etdi ki, o vaxtki intihar əhvalatını mümkün qədər ətraflı nağıl etsin, knyaz özünün danışığı və hadisəni şərh etməsi ilə həkimi olduqca maraqlandırdı, sövqə gətirdi. Peterburqun iqlimi, knyazın özünün naxoşluğu haqqında, İsveçrə barədə, Şneyder haqqında söhbətə başladılar. Şneyderin müalicə sistemini şərh etməklə və öz söhbəti ilə knyaz həkimi o dərəcədə maraqlandırdı ki, həkim iki saat knyazın yanında oturdu; eyni zamanda knyazın çox əla siqarlarını çəkdi; Lebedev isə onlara çox dadlı, meyvə şirəsindən hazırlanan spirtli içki göndərmişdi; içkini Vera gətirmişdi; həm də, evli və ailəli adam olan həkim Veranı görəndə ona xüsusi komplimentlər deməklə qızı yamanca acıqlandırmışdı: Knyazla həkim dost kimi ayrıldılar. Həkim knyazın yanından çıxanda Lebedevə dedi ki, hərgah bütün bu cür adamlara qəyyum təyin edilə, onda bəs kimi qəyyum etmək lazım gələrdi? Yaxınlarda baş verməli olan hadisənin Lebedev tərəfindən faciənin surətdə şərh edilməsinə isə həkim hiyləgərcəsinə və bic-bic başını yırğalayır; nəhayət, ona dedi ki, “kiminsə kiməsə evlənməsində təəccüblü nə varmış”, bu öz qaydası ilə; burada heç bir əcaib şey yoxdur; söhbət ondadır ki, “ona, eşitdiklərindən məlum olan budur ki, bu cazibədar qadın, misilsiz gözəl olmaqla bərabər, elə təkə bir keyfiyyət varlı adamı özünə cəlb edə bilər, – Totskidən və Roqojindən əldə etdiyi kapitalları var, mirvariləri və brilyantları var, şalları

və mebelləri var, ona görə də qarşıdakı evlənmə əhvalatı, əziz knyazın tərəfindən nöinki, necə deyərler, gözə çarpan xüsusi bir axmaqlığı ifadə etmir, hətta incə kübar zəka və mülahizəyə malik bir adamın hiyləgərliyini göstərir; demək, əksinə nəticə çıxarmağa kömək edərək, knyaz haqqında tamamilə xoş bir mülahizə yaradır... Bu fikir Lebedevi də heyretə saldı; elə bu fikirlə də kifayətləndi; Lebedev sözüne indi bunu əlavə etdi, “indi mənim tərəfimdən siz ancaq sədaqət görürsünüz, sizin yolunuzda qanıma axıtmağa da hazırım; elə bu niyyətlə də gəlmişəm”.

Son günlər ərzində knyazı İppolit də əyləndirirdi; o, knyazın dalınca çox tez-tez adam göndərirdi. Onlar yaxınlıqda, balaca evdə yaşayırdılar; balaca uşaqlar, İppolitin qardaşı ilə bacısı yaylaqdan heç olmazsa ona görə razı idilər ki, bağa yüyürüb naxoşdan canlarını qurtarırdılar; zavallı kapitan arvadı isə bütünlüklə İppolitin ixtiyarında qalır, onun zülmünə dözməli olurdu; knyaz hər gün onları ayırır, bəşdirirdi. Xəstə, knyazı yenə də özünün “dayəsi” adlandırır, eyni zamanda da, knyazın bəşdirici rolu üçün ona nə isə nifrət etməyə bilmirdi. İppolit Kolyadan fəvqəladə narazı idi, ona görə ki, Kolya əvvəlcə, can verməkdə olan atasının yanını kəsdirmişdi, indi də dul anasının yanında qalırdı. Nəhayət, xəstə, knyazın Nastasiya Filipovna ilə bu yaxınlarda evlənməsini öz kinayələrinin hədəfi etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu; özü də nəhayət, işi o məqama çatdırdı ki, knyazı təhqir edəndə knyaz özündən çıxdı: daha onun yanına getmirdi. İki gün keçəndən sonra səhərçağı kapitan arvadı ayağını sürüyə-sürüyə gələrək, göz yaş axıda-axıda knyazdan xahiş etdi ki, onlara təşrif gətirsin yoxsa, xəstə onun ətinə yeyəcək. Qadın əlavə etdi ki, İppolit böyük bir sirrin üstünü açmaq istəyir. Knyaz gəldi. İppolit barışmaq istəyirdi, ağlamağa başladı, gözünün qorasını sıxandan sonra, əlbəttə, daha bərk qəzəbləndi, lakin qəzəbini bildirməkdən qorxdu. Onun vəziyyəti çox ağır idi, özü də görürdü ki, tezliklə öləcək! Heç bir sirt-filan yox idi: İppolit, necə deyərler, həyəcandan (ola bilsin, süni və uydurma həyəcandan) boğula-boğula təkə bunu xahiş etdi ki, knyaz “Roqojindən özünü gözəlsin”. Knyaza dedi: “Bu elə adamdır ki, özünü küncü güzəştə getməz; o, knyaz, bizim kimilərin tayı deyil: hərgah o istəsə, əli titrəməyəcək...” və sairə. Knyaz İppoliti ətraflı sorğu-suala tutdu, o, az-çox fakt əldə etmək istəyirdi; lakin İppolitin şəxsi duyğuları və təəssüratlarından savayı heç bir

fakt yox idi, İppolit söhbətin axırında, nəhayət, knyazı bərk qorxutdu, özü də, bu hərəkətidən fəvqələdə məmnun qaldı. Knyaz onun bəzi xüsusi suallarına əvvəlcə cavab vermək istəməyərək, xəstənin verdiyi məsləhətlərə gülürdü; İppolit deyirdi: “Lap xaricə də olsa qaçmaq lazımdır; rus keşişi hər yerdə var, orada da nikahlanmaq olar”. Lakin İppolit, nəhayət, öz fikrini belə bitirdi: “Mən, axı ancaq Aqlaya İvanovna üçün qorxuram; sizin onu necə sevdiyinizi Roqojin bilir; sevgi müqabilində sevgi; siz onun əlindən Nastasiya Filippovnanı aldınız, o da Aqlaya İvanovnanı öldürür; indi Aqlaya İvanovna sizin olmasa da, hər halda bu sizi dərin iztiraba düşür edər, elə deyilmi?” O, məqsədinə nail oldu: knyaz onun yanından gedəndə lap özünü itirmişdi.

Roqojin haqqındakı bu xəbərdarlıq toydan bir gün əvvəl edilmişdi. Elə həmin axşam, knyaz nikahdan əvvəl Nastasiya Filippovna ilə son dəfə görüşdü; lakin Nastasiya Filippovna onu sakitləşdirə bilmirdi, hətta, əksinə, son vaxtlar knyazın dilxorluğunu daha da artırır. Əvvəllər, yəni bir neçə gün əvvəl, qadın onunla görüşəndə, knyazın kefini açmaq üçün bütün səyini işə salırdı, knyazın kədərli görkəmindən son dərəcə qorxurdu: hətta onun üçün mahnı oxumaq da istəmişdi; hər şeydən artıq isə yadında qalan bütün gülməli əhvalatları ona söyləyirdi. Knyaz həmişə özünü elə göstərirdi ki, guya yaman gülmür, bəzən isə Nastasiya Filippovna şövqə gələrək, – o tez-tez şövqə gəlirdi, – misilsiz bir zəka və parlaq duyğularla söyləməyə başlayanda knyaz həqiqətən də ürəkəndə gülürdü. Knyazın gülməyini görəndə, ona bağışladığı təsiri görəndə qadın vəcdə gələrək, özü ilə fəxr etməyə başlayırdı. Lakin indi qadının qəm-qüssəsi və dalğınlığı, demək olar, saatbasaat artırdı. Knyazın Nastasiya Filippovna haqqındakı rəyi sabitləşmişdi, belə olmasaydı, əlbəttə, indi qadının hər bir hərəkəti ona mübhəm və anlaşılmaz görünürdü. Lakin knyaz səmimi surətdə inanırdı ki, Nastasiya Filippovna hələ özünə gələ bilər. Knyaz Yevgeni Pavloviçə tamamilə haqlı olaraq demişdi ki, bu qadını səmimi olaraq, bütün varlığı ilə sevir; həm də ki, onun bu qadına qarşı sevgisində həqiqətən nə isə zavallı və xəstə uşağa qarşı göstərilən qayğı təzahür edirdi; elə bir uşaq ki, onu özbaşına buraxmaq çətin və hətta qeyri-mümkün idi. Knyaz Nastasiya Filippovnaya qarşı bəslədiyi duyğunu heç kəsə izah etmir və hətta söhbətdən yayınmaq mümkün olmadığı hallarda

da bu barədə danışmağı xoşlamırdı; Nastasiya Filippovnanın özü ilə bir yerdə əyləşəndə isə onlar heç vaxt “duyğu haqqında” fikir yürütmürdülər, elə bil ikisi də özünə bu cür söz vermişdi. Onların adı, şən və canlı söhbətində hər kəs iştirak edə bilirdi. Sonralar Darya Alekseyevna söyləyirdi ki, bütün bu müddət ərzində onlara baxanda, yalnız fərəhlənir və sevinirdi.

Lakin Nastasiya Filippovnanın ruhi və zehni vəziyyətinə knyazın bu cür nəzəri, onu qismən bir çox başqa anlaşılmazlıqlardan da xilas edirdi. İndi bu, onun üç ay bundan əvvəl tanıdığı qadına nisbətən, tamamilə başqa cür qadın idi. Məsələn, Nastasiya Filippovna o zaman gözyaşı axıda-axıda knyaza lənət yağdırıb, onu məzəmmət edə-edə onunla nikahlanmaqdan imtina etmiş, başını götürüb qaçmışdı; amma indi özü israr edirdi ki, toy tez olsun, qadının bu cür rəftarı daha knyazı narahat etmirdi. Knyaz belə düşünürdü: “Demək, indi daha mənimlə nikahlanmaqdan əvvəlki kimi qorxmur, əvvəllər elə düşünürdü ki, mənə ərə getse, məni bədbəxt edəcəkdir”. Knyazın fikrincə, Nastasiyanın qəlbində özünə qarşı bu cür inamın belə tez yaranması təbii ola bilməzdi. Axı Aqlaya qarşı təkcə nifrət nəticəsində bu cür inam yarana bilməzdi. Nastasiya Filippovna bundan daha dərin duymağı bacarırdı. Bəlkə Roqojinlə münasibətinin müqəddəratından qorxurdu? Sözü qısa, bu məsələdə sair şeylərlə birlikdə, bütün bu səbəblər də iştirak edə bilirdi, lakin onun üçün bir məsələ lap aydın idi ki, indi yaranmış vəziyyət onun məhz çoxdan şübhələndiyi şey idi, yəni zavallı qadının xəstə qəlbi dözə bilməmişdi. Bütün bunlar knyazı, bir növ, anlaşılmazlıqlardan xilas edirdi, amma ki, onun nə rahatlığı var idi, nə də bu müddət ərzində bir dincliyi. Bəzən knyaz səy edirdi ki, heç bir şey haqqında düşünməsin, nikaha o, görünür, doğrudan da, nə isə əhəmiyyətsiz bir rəsmiyyət kimi baxırdı; knyaz özünün şəxsi taleyini çox ucuz qiymətləndirirdi. O ki qaldı etirazlara, Yevgeni Pavloviçin danışığı kimi danışılara, bu məsələdə o qətiyyətlə heç bir cavab verə bilməzdi, həm də özünü tamamilə naşı hiss edirdi, elə buna görə də bu səpkidə hər cür söhbətdən uzaq qaçırdı.

Bununla belə, knyaz hiss etmişdi ki, Aqlayanın onun üçün nə demək olduğunu Nastasiya Filippovna çox yaxşı bilir və başa düşürdü. Qadın ancaq bu barədə danışmırdı, lakin knyaz hələ ilk vaxtlar, Yepançinlərgilə getməyə hazırlaşdığı bəzi vaxt ona baxanda “cöhrəsinin” nə hala düşdüyünü görmüşdü. Yepançinlər köçüb gedəndən

sonra elə bil Nastasiya Filippovnanın eyni açıldı. Knyaz az şeyə fikir verir, çox şeyi görmürdü, çox şeyi isə gec başa düşürdü, buna baxmayaraq, bir fikir onu nigarlan etməyə başlamışdı; qorxurdu ki, Nastasiya Filippovna Aqlayam Pavlovskdan qovmaq üçün nə isə bir qalmaqal, həngamə çıxarmaq fikrinə düşər. Bütün bağlarda toy haqqında qaldırılan hay-küy və gurultunu qismən, əlbəttə, Nastasiya Filippovna, rəqibəsini əsəbiləşdirmək üçün özü şiddətləndirirdi. Yepançnlərə rast gəlmək çətin olduğu üçün Nastasiya Filippovna bir dəfə knyazı öz faytonuna mindirib əmr etdi ki, faytonu onların pəncərələri qabağından sürsünlər. Bu, knyaz üçün dəhşətli, gözlənilməz hərəkət idi; knyaz həmişə olduğu kimi, yenə də o zaman ayılıb özünə gəldi ki, daha işi heç cür düzəltmək mümkün deyildi, ona görə ki, fayton lap pəncərələrin qabağından ötürdü. Knyaz heç bir şey demədi, lakin bundan sonra iki gün xəstə oldu; Nastasiya Filippovna daha bu sınağı təkrar etmədi. Toydan qabaqkı günlər ərzində qadın dərin fikrə gəldirdi; həmişə də bu dalgınlığı onunla qurtarırdı ki, qəm-qüssəsinə üstün gəlir, yenə də kefi açılırdı; lakin bu kefi, o kefdən deyildi, əvvəllər, hələ lap bu yaxınlarda olduğu kimi səs-küy salmır, özünü xoşbəxt hesab edib fərəhlənmirdi. Knyaz Nastasiya Filippovnaya diqqətini ikiqat artırmışdı. Qadın onunla Roqojin haqqında heç vaxt danışmırdı; bu çox maraqlı idi. Yalnız birçə dəfə, toydan beş gün əvvəl qəflətən Darya Alekseyevna onun yanına adam göndərmişdi ki, knyaz özünü ona yetirsin, ona görə ki, Nastasiya Filippovnanın əhvalı çox xarabdır. Knyaz gələndə gördü ki, qadın lap ağılı itirmiş vəziyyətdədir; Nastasiya Filippovna qışqırır, titrəyir, çıxırır ki, Roqojin bağda gizlənilib, elə onların evində gizlənilib, onu indicə görmüşdür, Roqojin gecə onu öldürəcəkdir... Başını kəsəcəkdir!.. Qadın bütün gün sakit ola bilmirdi. Lakin elə həmin axşam, knyaz bir dəqiqəliyə İppolitinin yanına gələndə, özünün hansı işləri üçünsə şəhərə getmiş kapitan arvadı şəhərdən indicə qayıtmışdı; qadın söylədi ki, Peterburqda Roqojin bu gün onların mənzilinə gəlmişdi, özü də Pavlovsk barədə xəbər-əətər soruşurdu. Roqojinin məhz nə vaxt gəldiyi barədə knyazın verdiyi suala kapitan arvadı, Nastasiya Filippovnanın guya ki, onu bu gün öz bağında görmüş olduğu həmin vaxtı göstərdi. Məsələ aydın idi, Roqojin Nastasiya Filippovnanın gözünə görünmüşdü. Nastasiya Filippovna kapitan arvadının yanına getdi, müfəssəl məlumat alandan sonra arxayın olub lap sakitləşdi.

Toydan bir gün əvvəl knyaz Nastasiya Filippovnanın yanından gələndə qadının kefi olduqca kök idi; Peterburqdan dərzi qadının ertəsi gün üçün hazırladığı geyimlər, gəlin paltarları, zinət, bərbəzək və sairə və sairə gətirmişdilər. Bəzək və geyimlərin qadını bu dərəcədə həyəcanlandıracağını knyaz heç gözlənmirdi; onun özü hər şeyi tərifləyirdi, knyazın təriflərindən qadın özünü daha xoşbəxt hesab edirdi. Lakin Nastasiya Filippovna ağzından söz qaçırdı; qadın artıq eşitmişdi ki, şəhərdə hamı hiddətlənib, doğrudan da, cürbəcür avaralar qarğalıq salmaq istəyirlər, musiqi çala-çala, hətta bu münasibətlə qəsdən yazılmış şeirlər oxuya-oxuya qalmaqal salıb, hoqqa çıxarmaq istəyirlər, həm də bütün bunları qalan cəmiyyət, demək olar, bəyənir. Qadın onların qarşısında məhz indi başını daha da dik tutaraq, öz zövqü, öz geyimi, bəzək-düzəyinin zənginliyi ilə hamının gözünü qamaşdırmaq istəyirdi – “hərgah cəsaretləri çatarsa, qoy fitləsinlər, qoy qışqırsınlar!” Təkcə elə bu fikirdən Nastasiya Filippovnanın gözləri parlayırdı. Onun gizli bir arzusu da var idi, lakin bu arzu və xəyalını ucadan demirdi, o xəyal edirdi ki, Aqlaya, yaxud da heç olmazsa onun göndərəcəyi adamlardan biri də xəlvəti izdihamin içərisində, kilsədə olacaqdır, baxıb görəcəkdir, ona görə də Nastasiya Filippovna buna xəlvəti hazırlayırdı. Beyni bu fikirlərlə məşğul olan Nastasiya Filippovna knyazdan axşam saat təqribən on birdə ayrıldı; lakin hələ gecəyarı olmamış Darya Alekseyevnanın göndərdiyi adam yüyürə-yüyürə gəlib dedi ki, “knyaz tez gəlsin, vəziyyət çox pisdir”. Knyaz gələndə gəlin yataq otağında idi, otağın qapısı bağlı idi, qadın göz yaşını axıdırdı, çaşqın, isteriyalı vəziyyətdə idi; bağlı qapının arxasından ona kimin nə dediyini xeyli vaxt eşitmirdi, nəhayət, qapını açdı, təkcə knyazı içəri buraxaraq, qapını yenə bağlayıb, knyazın qarşısında diz çökdü. (Bəzi şeylərə fikir vermiş Darya Alekseyevna iş-işdən keçəndən sonra belə söyləyirdi.)

Nastasiya Filippovna knyazın qıçlarını həyəcan və təşvişlə qucaqlayaraq qışqırırdı:

– Mən nə edirəm! Mən nə edirəm! Mən sənin başına nə oyun açırım!

Knyaz tam bir saat onun yanında oturdu; onların nə barədə danışdıqlarını biz bilmirik. Darya Alekseyevna söyləyirdi ki, onlar bir saatdan sonra barışıb, şadlıqla ayrıldılar. Knyaz həmin gecə yenə adam göndərüb qadının halını öyrənmək istəmişdi, lakin Nastasiya

Filippovna artıq yatmışdı. Səhərçağı, qadın hələ yuxudan oyanmamış, knyaz Darya Alekseyevnagilə yenə iki nəfər adam göndərmişdi; üçüncü adam gələndən sonra ona tapşırıq verildi knyaza desin ki, “İndi Nastasiya Filippovnanın ətrafında Peterburqdan gəlmiş bir dəstə dərzilə və bərbər qadınlar var, onlarla məşğuldur, dünənki vəziyyətdən heç əsər də qalmayıb; İndi Nastasiya Filippovnanın başı qarışıqdır, bu cür dilbər, füsunkar qadın nikah qarşısında öz geyimi, bəzək-düzəyi ilə necə məşğul olarsa, o da bu cür məşğuldur, özü də İndi, məhz bu dəqiqə, brilyantlardan məhz hansını və necə taxmaq haqqında fəvqəladə konqres gədir. Knyaz lap sakitləşdi.

Bu toy haqqındakı bütün sonrakı lətifəni xəbərdar şəxslər aşağıdakı tərzdə söyləyirdilər, həm də, deyəsən, doğru idi.

Nikah mərasimi ikinciçağı saat səkkizə təyin olunmuşdu; Nastasiya Filippovna hələ saat yeddidə hazır idi. Saat altıdan etibarən veyil və avara adamlardan ibarət izdiham və dəstələr yavaş-yavaş Lebedevin bağının ətrafına, xüsusilə Darya Alekseyevnanın evinin yanına toplaşmağa başlamışdılar; saat yeddidən kilsəyə də adamlar dolurdu. Vera Lebedeva ilə Kolya knyaz üçün dəhşətli qorxuya düşmüşdülər; bununla belə, evdə onların işi çox idi; onlar knyazın otaqlarında toya gələnləri qəbul və qonaq etmək işinə rəhbərlik edirdilər. Bununla belə, nikah mərasimindən sonra demək olar, heç bir məclis nəzərdə tutulmamışdı: nikah mərasimində iştirak edən zəruri şəxslərdən başqa Lebedev Ptitsınları, Qanyanı, boynundan Anna ordeni asılan həkimi, Darya Alekseyevnanı dəvət etmişdi. Knyaz maraqlanaraq Lebedevin nəyə görə, demək olar “heç tanış olmadığı” həkimi dəvət etmək fikrinə düşdüyünü ondan soruşanda, Lebedev özündən razı halda: “Boynunda orden var, hörmətli adamdır, gözə çarpdırmaq üçün”, – deyər cavab verəndə, knyazın gülməyi tutdu. Frak geyib, əllərinə ölcək taxmış Kellerlə Burdovski özlərini çox ədəbli aparırdılar; lakin Keller knyazı və ona vəkalət verənləri hələ də bir az təşviş salırdı; çünki aydın görünürdü ki, adamlarla vuruşmaq istəyir, evin yanına toplaşmış veyillərə çox kinli-kinli baxırdı. Nəhayət, saat səkkizin yarısında knyaz karetda kilsəyə yollandı. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, o özü qəsdən qəbul olunmuş adət və qaydalardan heç birini buraxmaq istəmirdi; hər şey açıq, aşkar, hamının gözü qarşısında və “lazımınca” edilirdi. Knyaz kilsəyə girəndə kilsəyə toplaşmış adamlar pıçıldaşır və ara vermədən söz

atırdılar; knyaz sağa və sola zəhmli nəzər salan Kellerin rəhbərliyi altında izdihamın içərisindən birtəhər keçdi, müvəqqəti olaraq məhrabda gizləndi; Keller isə gəlinin dalınca yollandı, burada Darya Alekseyevnanın artırmasının yanında, knyazın ətrafındakı izdihamdan nəinki iki dəfə, yaxud üç dəfə sıx izdiham gördü, hətta ola bilsin, üçqat artıq sırtıq və həyasız adamlar toplaşmış dəstələrə rast gəldi. Artırmaya qalxırkən Keller elə sözlər eşitdi ki, dözə bilməyərək, nitq irad etmək məqsədi ilə camaata tərəf döndü, ancaq xoşbəxtlikdən, Burdovski ilə Darya Alekseyevnanın özü artırmaya yüyürərək onu saxladı; onlar Kellerin qolundan yapışıb, güclə otaqlara çəkdilər. Keller əsəbiləşir, tələsirdi. Nastasiya Filippovna ayağa qalxdı, bir də aynaya baxdı; Keller sonra söyləyirdi ki, qadın “gərgin” təbəssümlə dedi ki, “rəngi ölü kimi ağarmışdır”; dindar adam kimi müqəddəs surətə baş əyib, artırmaya çıxdı. Onun çıxışını gurultulu sədalarla təbrik edirdilər. Doğrudur, ilk anlar gülüş səsləri eşidildi, gurultulu əl çaldılar, az qala fitə basacaqdılar; lakin bir an sonra ayrı cür səslər ucaldı.

İzdihamın içərisində qışqırırdılar:

– Gör necə gözəldir!

– O nə birincidir, nə də axırıncı!

– Duvaq hər şeyin üstünü örtüb gizlədir, axmaqlar!

Lap yaxında dayananlar qışqırdılar:

– Yox, siz belə bir dilbər gözəl tapın görək, ura!

Bir nəfər dəftərxana işçisi qışqırdı:

– Knyaginyadır! Bu cür knyaginyanın uğrunda canımı qurban verərdim! Bir gecəsi üçün həyatımdan keçərdim.

Nastasiya Filippovna çıxanda, doğrudan da, kağız kimi ağarmışdı; lakin onun iri qara gözləri izdiham qarşısında közərməmiş od kimi parlayırdı; izdihamın tab gətirə bilmədiyi də elə bu baxış oldu; hiddət duyğusu həyəcanlı və məftun sədalarla əvəz olundu. Karetanın kiçik qapıları artıq açılmışdı, Keller artıq əlini gəlinə sarı uzatmışdı ki, birdən Nastasiya Filippovna qışqıraraq artırmadan özünü birbaşa camaatın üstünə atdı. Onu müşayiət edənlərin hamısı heyrətdən donub qaldılar, izdiham onun qarşısında aralandı, bu dəm artırmanın beş-altı addımlığında nagahan Roqojin peyda oldu. Nastasiya Filippovnanın gözüne sataşan da Roqojinin baxışı olmuşdu. Qadın onun yanına dəli kimi yüyürüb iki əlindən yapışdı.

– Xilas et məni! Apar məni! Hara istəyirsən, elə bu saat!

Roqojin qadını, demək olar, əlləri üstündə qaldırıb, karetyaya sarı apardı. Sonra ani olaraq portmanatından bir yüzlük çıxarıb sürücüyə uzatdı.

– Dəmiryoluna, qatara çatsan, bir yüzlük də alacaqsan.

Nastasiya Filippovnanın arxasınca özü də karetyaya atılıb, qapılmasını ördü. Sürücü bir dəqiqə də şübhə və təəddüd etmədən, atları qamçılıdı. Keller sonra bunu təsadüfi hal kimi qələmə verdi.

O bu macəranı söyləyərkən belə izah elədi: “Bir saniyə də macal tapsaydım, mən özümə gələrdim, buna yol verməzdim!” O, Burdovski ilə birlikdə, elə oradaca dayanmış olan ayrı bir minik arabası tutub, karetanı təqib etmək istəmişdi, lakin yolda fikrini dəyişib demişdi: “Hər halda gecdir! Zorla qaytarmaq olmaz!”

Sarsılmış Burdovski dedi:

– Buna heç knyaz da razı olmaz!

Roqojinlə Nastasiya Filippovna isə stansiyaya vaxtında gəlib çatdılar. Roqojin karetdən çıxaraq, demək olar, vaqona minhamində fürsət tapıb oradan ötüb keçən bir qızı dayandırdı; qızın əynində köhnə də olsa, qara rəngli münasib qısa qadın plaşı var idi, başına da yumşaq ipək parçadan yaylıq bağlamışdı.

– Sizin plaş və yaylığınız üçün əlli manat almaq istəyirsinizmi? – deyərək Roqojin birdən qıza pul uzatdı.

Qız təəccüblə Roqojinə baxa-baxa əhvalatı başa düşməyə çalışırdı, Roqojin isə əlliliyi qızın ovcuna basıb, plaşı ilə yaylığını çıxararaq, hamısını Nastasiya Filippovnanın çiyinə və başına saldı. Qadının həddən artıq qəşəng və bəzəkli geyimi gözə çarpırdı, vaqonda diqqəti cəlb edə bilirdi; qız isə özünün heç bir şeyə dəyməyən köhnə-kürüşünə nə üçün bu qədər qazancla pul verib aldıqlarını, ancaq sonradan başa düşdü.

Baş verən macərə haqqındakı hay-küy kilsəyə çox tez gəlib çatmışdı. Keller knyazın yanına keçəndə heç tanımadığı adamlardan bir çoxu onun yanına cumub suallar verirdilər. Hamı ucadan danışdı, adamlar başlarını yırğalayır, hətta güldürdülər; heç kəs kilsədən çıxmırdı, hamı adaxlının bu xəbəri necə qarşılayacağını gözləyirdi. Knyazın rəngi qaçdı, lakin xəbəri sakitcə dinləyib, pıçıltı ilə dedi: “Mən qorxurdum; lakin mən hər halda işin bu cür olacağını güman etmirdim...” – Sonra da, bir az susub əlavə etdi: “Bir də ki... onun

vəziyyətində olan bir adam üçün... bu tamamilə təbiiidir”. Bu cür mülahizəni Keller özü sonra “misilsiz fəlsəfə” adlandırmışdı. Knyaz kilsədən, görünür, sakit və gümrah çıxmışdı; hər halda, bir çox adam onu belə görmüş və sonra belə söyləyirdilər. Sanki knyaz evə çatmağa tələsir və mümkün qədər tez tək qalmaq istəyirdi; lakin ona belə imkan vermədilər. Onun arxasınca otağa dəvət olunan adamlardan bəziləri, o cümlədən Ptitsın, Qavrila Ardalionoviç və onlarla birlikdə həkim də daxil oldu, həkimin də çıxıb getmək fikri yox idi. Bundan başqa, veyil və avara adamlar evi tam mənası ilə mühasirəyə almışdılar. Knyaz hələ evyanda ikən eşitmişdi ki, Kellerlə Lebedev bəzi adamlarla kəskin mübahisəyə girişmişlər, mübahisə edənləri knyaz tanımır, kim olduqlarını da bilmirdi; amma görkəmlərindən məmura bənzəyirdilər, onlar nə olur olsun evyana qalxmaq istəyirdilər. Knyaz mübahisə edən adamlara yanaşdı, məsələnin nədən ibarət olduğunu soruşdu, Lebedevlə Kelleri nəzakətlə kənara çəkərək, bir nəfər saçları ağarmış, artırcmanın pillələrində dayanan kök cənab ədəblə müraciət etdi; başda bu cənab özü olmaqla bir neçə nəfər birlikdə, içəri daxil olmaq istəyirdi; knyaz onu içəri dəvət etdi və bunu özü üçün şərəf hesab etdiyini də söylədi. Cənab utandı, fəqət buna baxmayaraq, içəri keçdi; onun arxasınca ikinci, üçüncü adam da keçdi. Bütün izdihamdan yeddi-səkkiz nəfər içəri girmək istəyən adam tapıldı, onlar içəri daxil olaraq özlərini mümkün qədər təklifsiz, həyasız aparmaq istəyirdilər; lakin bunlardan artıq həvəskar tapılmadı, bir az keçmiş, elə izdihamın içərisindən bu cirtqozları məzəmmət edənlər tapıldı. İçəri daxil olanları öyləşdirdilər, söhbət başlandı, çay gətirdilər, – bütün bunlar fəvqəladə nəzakətlə, təvazökarlıqla edilirdi, içəri daxil olanlar buna bir qədər təəccüb edirdilər. Əlbəttə, söhbəti şənəndirmək və “mətləb üstə” gəlmək istəyənlər var idi; onlar “cəsərlənib” töhmətedici sözlər də dedilər; knyaz onların hamısına elə sadəliklə və eyni zamanda elə ləyaqətlə cavab verir, öz qonaqlarının namuslu və tərbiyəli adam olmalarına elə etimad göstərirdi ki, qeyri-təvazökar suallar öz-özünə aradan qalxdı. Yavaş-yavaş söhbət, demək olar, ciddi şəkil aldı. Bir nəfər cənab bir sözün ucundan yapışmış, nəgahən fəvqəladə hiddətlə and içdi ki, nə cür əhvalat baş verirsə versin, malikanəsini satmayacaqdır, əksinə, səbir edəcək və gözləyəcəkdir, özü də dedi ki, “müəssisə puldan yaxşıdır”, “budur, mənim iqtisadi sistemim bundan ibarətdir, lütfkar cənab,

öyrənə bilərsiniz". Bu adam knyaza müraciət etdiyi üçün knyaz onu hərərlə təriflədi, ancaq Lebedev onun qulağına pıçıldayırdı ki, bu cənabın heç bir şeyi yoxdur, lütün biridir, onun heç vaxt, heç bir malikanəsi olmayıb. Demək olar, bir saat keçmişdi, çay içib qurtarmışdılar, çaydan sonra qonaqlar, nəhayət, yenə də oturmağa utandılar. Həkimlə saç ağarmış cənab knyazla çox səmimi vidalaşdılar; elə hamı hərərlə, səs-küylə xudahafizləşirdi: "Qəm yeməyin mənası yoxdur, həm də, ola bilsin, elə bu cür olmağı daha yaxşıdır" və sair bu kimi arzu və rəylər söyləyirdilər. Doğrudur, şampan şərabı istəyənlər də olmuşdu, lakin qonaqlardan yaşlıları kiçikləri dayandırdılar. Hamı dağılandıqdan sonra Keller Lebedevə sarı əyilib ona dedi: "Biz səninlə qışqır-bağır salar, dalaşar, rüsvay olar, polisən nəzərini cəlb edərdik; amma o, gördünmü, özü üçün təzə dostlar tapdı, özü də necə dostlar; mən onları tanıyıram!" Möhkəmcə "vurmuş" Lebedev köksünü ötürüb dedi: "Ən müdriklərdən və dərrakətilərdən gizlədib, körpələr üçün faş etdi, mən bunu onun haqqında hələ əvvəllər demişdim, lakin indi bunu da əlavə edirəm ki, körpənin özünü də Allah saxladı, uçurumdan qorudu, o da və onun bütün müqəddəsləri də!"

Nəhayət, təqribən saat on birin yarısında knyazı tək buraxdılar, onun başı ağrıyırdı; knyazın nikah paltarını çıxarıb ev paltarını geymək üçün ona kömək edən Kolya hamıdan sonra getdi. Onlar həyəcanla ayrıldılar. Kolya əhvalat haqqında uzun-uzadı danışmadı, lakin sabah erkən gələcəyini vəd etdi. Kolya elə sonra da inamla deyirdi ki, son dəfə vidalaşanda knyaz ona heç bir xəbərdarlıq etməmişdi, deməli, öz fikir və niyyətini ondan da gizlədirmiş. Bir az sonra bütün evdə, demək olar, heç kəs qalmamışdı: Burdovski İppolitin yanına getmişdi, Kellerlə Lebedev harasa yollanmışdılar. Otaqlarda müəyyən müddət tək-cə Vera Lebedeva qalmışdı, qız bayramsayağı bəzədilmiş otaqlarda yır-yığış edir, onları səliqə-sahmana salırdı. Qız gedəndə knyaza baş çəkdi. Knyaz dirsəklərini masaya dayayaraq, əlləri ilə başını tutub masa arxasında əyləşmişdi. Qız yavaşca knyaza yanaşdı, əli ilə onun çiyinə toxundu: knyaz qıza heyərlə baxıb, demək olar, bir dəqiqəyə qədər nəyisə yadına salmağa çalışırdı: lakin yadına salıb, hər şeyi başa düşərək birdən fəvqəladə təşvişə düşdü. Bununla belə, hər şey fəvqəladə və qızgın xahişlə qurtardı; knyaz Veradan xahiş edirdi ki, sabah səhər, birinci qatar gələn vaxt, saat yeddidə onun otağının qapısını döysünlər. Vera vəd etdi, knyaz ondan

həyəcanla xahiş etməyə başladı ki, bu bərədə heç kəsə bir şey deməsin; qız buna da söz verdi; nəhayət, Vera qapını tamam açaraq çıxmaq istəyəndə, knyaz onu yenə, üçüncü dəfə dayandırdı, əllərindən tutdu, qızın əllərini öpdü, sonra onun alından da öpərək, bir növ "qeyri-adi" ifadə ilə qıza dedi: "Sabaha qədər!" Hər halda Vera sonra belə söyləyirdi. Qız gedəndə knyaz üçün olduqca qorxurdu. Səhərçağı saat səkkizə işləyəndə, şərtləşdikləri kimi knyazın qapısını döyərək, qatarn Peterburqa on beş dəqiqədən sonra gedəcəyini knyaza xəbər verəndə, Vera bir az sevinmişdi; ona elə gəldi ki, knyaz qapını açanda tamamilə gümrah idi, hətta gülümsəyirdi. Knyaz gecə, demək olar, soyunmamışdı, buna baxmayaraq, yatmışdı. Knyazın fikrincə, o, günün bu gün qayıda bilərdi. Demək belə çıxırdı ki, bu dəqiqə şəhərə yollanması bərədə yalnız Veraya məlumat verməyi mümkün və lazım hesab etmişdi.

XI

Bir saatdan sonra knyaz artıq Peterburqda idi, saat ona işləyəndə isə Roqojinin evinin zəngini çalırdı. Knyaz içəri, küçə qapısından daxil oldu, qapını ona xeyli vaxt açmadılar. Nəhayət, Roqojina qatarnın mənzilinin qapısı açılanda, lap qoça, xoşsurət qulluqçu qadın göründü.

Qarı qapıdan dedi:

– Parfyon Semyonoviç evdə yoxdur. Siz kimi istəyirsiniz?

– Parfyon Semyonoviçi.

– Evdə yoxdur.

Qulluqçu qadın knyazı hədsiz bir maraqla süzürdü.

– Heç olmazsa deyin görüm, o evdəmi gecələmişdi? Özü də, dünən evə təkmi qayıtmışdı?

Qulluqçu qarı knyaza baxır, ancaq cavab vermirdi.

– Dünən, burada... axşamçağı... Nastasiya Filippovna onun yanında idimi?

– Müsaidə edin soruşum, bəs siz özünüz kimsiniz?

– Knyaz Lev Nikolayeviç Mışkin, biz onunla yaxşı tanışıq.

– O evdə yoxdur.

Qulluqçu qarı gözünü aşağı dikdi.

- Bəs Nastasiya Filippovna?
- Mən bu barədə heç nə bilmirəm.
- Dayanın, dayanın! Bəs nə vaxt qayıdacaq?
- Onu da bilmirik.

Qapı örtüldü.

Knyaz belə qərara aldı ki, bir saatdan sonra gəlsin. Həyətə baş çəkib dalandarı gördü.

- Parfyon Semyonoviç evdədirmi?
- Evdədir.
- Bəs axı mənə indi dedilər ki, evdə yoxdur?
- Onun mənzilindəmi dedilər?

– Yox, qulluqçu qadın, onun anasının qulluqçusu dedi, mən Parfyon Semyonoviçin zəngini çalmışam, heç kəs cavab vermədi, qapını açan olmadı.

Dalandar dedi:

– Bəlkə də çıxıb, axı gedəndə xəbər eləmir. Bəzi vaxt açarı da özünə aparır, uç günlərlə otaqlar bağlı qalır.

- Sən onun dünən evdə olmasını yəqinmi bilirsən?
- Evdə idi. Bəzi vaxt küçə qapısından içəri girir, heç görməkdə olmur.

– Bəs Nastasiya Filippovna dünən onunla gəlmişdimi?

– Bunu mən bilmirəm. Bizə, buralara çox az halda təşrif gətirir, təşrif gətirmiş olsaydı, güman ki, bilərdik.

Knyaz çıxıb, bir müddət fikirli-fikirli səkidə gəzindi. Roqojinin otaqlarının pəncərələrinin hamısı bağlı idi; anasının yaşadığı hissənin pəncərələrinin, demək olar, hamısı açıq idi; aydın, isti bir gün idi; knyaz küçəni keçib, qarşısındakı səkiyə çıxaraq ayaq saxladı ki, pəncərələrə bir də nəzər salsın: pəncərələr nəinki bağlı idi, həm də, demək olar, hər yerdən ağ pərdələr asılmışdı.

Knyaz bir dəqiqə dayandı, həm də – qəribədir – birdən ona elə gəldi ki, pərdələrdən birinin kənarı azca qalxanda Roqojinin sifəti ani olaraq göründü, görünən kimi də ani olaraq yox oldu. Knyaz bir an da gözləyərək qərara gəldi ki, gedib yenə zəngi çalsın, lakin fikrini dəyişib, bir saat təxirə saldı: “Kim bilir, bəlkə onun sifəti gözüne görünüb...”

Başlıca olaraq, knyaz indi İzmaylov polkuna Nastasiya Filippovnanın yaxın keçmişdəki mənzilinə tələsirdi. Knyaza məlum idi ki,

qadın üç həftə bundan əvvəl onun xahişi ilə Pavlovskdan Peterburqa köçəndə İzmaylov polkunda, keçmiş yaxın tanışısı olan qadının evinə düşmüşdü; bu qadın dul müəllimə, ailəli və hörmətli bir xanım idi; o, mebel döşənmiş yaxşı mənzili həmişə kirayə verir, demək olar, elə bununla da dolanırdı. Çox güman ki, Nastasiya Filippovna yenə Pavlovskda köçəndə, mənzili öz ixtiyarında saxlamışdı; hər halda çox mümkün idi ki, dünən Roqojin onu, əlbəttə, buraya gətirəndə, Nastasiya Filippovna bu mənzildə gecələmişdi. Knyaz fayton tutdu. Yolda ağlına gəldi ki, elə buradan başlamaq lazım idi, ona görə ki, qadının gecəyarısı birbaşa Roqojingilə gətməsi mümkün olan şey deyildi. Bu dem, dalandarın dediyi sözlər də onun yadına düşdü, dalandar dedi ki, Nastasiya Filippovna oraya az hallarda təşrif gətirirdi. Hərgah onsuz da az halda təşrif gətirirdisə, indi nəyə görə Roqojingildə qalmalı idi? Knyaz özünü bu cür təsəllilərlə ruhlandıraraq, nəhayət, yarımcan halda İzmaylov polkuna gəlib çıxdı.

Müəlliməgildə Nastasiya Filippovna haqqında nəinki nə dünən, nə də bu gün bir şey eşitmişdilər, hətta yüyürə-yüyürə gəlib knyazın özünə də elə baxırdılar ki, elə bil bu adam onlar üçün möcüzə idi; bunu gören knyaz heyrətdən donub qaldı. Müəllimənin böyük ailəsinin bütün üzvləri, – hamısı da qızlardan, bir-birindən bir yaş fərqli olan, on beş yaşından başlamış yeddi yaşınadək qızlardan ibarət ailə, – analarının dalınca gəlmişdilər, onlar knyazı dövrəyə aldılar; ağızlarını açıb ona baxırdılar. Onlardan sonra qızların arıq, sarı xalaları çıxdı, bu qadın başına qara yaylıq bağlamışdı, nəhayət, gözüne çəsmək taxmış, lap qocalıb beli bükülmüş bir qarı – uşaqların nənəsi peyda oldu. Müəllimə çox xahiş etdi ki, knyaz içəri keçib əyləşsin, knyaz elə bu cür də etdi. O dərhal başa düşdü ki, onun kim olduğu bu ailənin adamlarına yaxşı məlumdur, həm də onlar çox gözəl bilirlər ki, dünən onun toyu olmalı idi, özləri də ondan həm toy əhvalatını soruşmaq istəyirdilər, həm də bu möcüzəni; bu onlar üçün ona görə möcüzə idi ki, knyazın soraqlaşdığı qadın indi mütləq onunla birlikdə, Pavlovskda olmalı idi, halbuki knyaz qadını gəlib bunlardan xəbər alırdı; ailə üzvlərinin səbri çatmır, bunun səbəbini knyazdan soruşmaq istəyirdilər, lakin nəzakət üzündən soruşa bilmirdilər. Knyaz onlara toy haqqında qısa olaraq, ümumi şəkildə, məlumat verdi. Onlar təəccüb edib, köks ötürür, qışqırırdılar, ona görə də knyaz, demək olar, qalan şeylərin hamısını, əlbəttə, başlıca

cəhətləri, ümumi şəkildə açıb söylədi. Nəhayət, həyəcan və təşviş keçirən müdrik xanımlar şurası qərara aldı ki, mütləq və hər şeydən əvvəl Roqojinin qapısını əməlli-başlı döyüb açdırmaq və ondan hər şeyi ətraflı surətdə öyrənmək lazımdır. Hərgah Roqojin evdə olmasa (bunu mütləq yəqin etmək lazımdır), yaxud o demək istəməsə, onda Semyonov polkuna yollanıb Nastasiya Filippovnanın tanıdığı olan, özü də anası ilə birlikdə yaşayan alman xanımla görüşmək lazımdır; bəlkə, Nastasiya Filippovna həyəcanlı olduğu üçün gizlənmək istəyərək, onlarda gecələmişdir. Knyaz lap kədərli və pərişan halda ayağa qalxdı; sonra onlar söyləyirdilər ki, knyaz “ağappaq ağarmışdı”; doğrudan da, onun qıçları az qala bükülürdü. Nəhayət, dəhşətli səs-küy və qışqırıq arasında knyaz başa düşdü ki, onlar sözü bir yerə qoyub knyazla birlikdə işə girişmək istəyirlər, buna görə də knyazın şəhərdəki ünvanını soruşurlar. Knyazın ünvanı yox idi; məsləhət gördülər ki, mehmanxanalardan birinə düşsün. Knyaz fikirləşib əvvəl düşdüyü mehmanxananın ünvanını verdi, haman mehmanxana ki, beş həftə bundan əvvəl orada knyazın ürəyi getmişdi. Sonra yenə Roqojingilə yollandı.

Bu dəfə nəinki Roqojinin qapısını açmadılar, hətta qarının mənzilinin qapısı da açılmadı. Knyaz dalandarın yanına gedərək onu həyətdə zorla tapdı; dalandar nəyləsə məşğul olduğu üçün ona könülsüz cavab verir, hətta gözcü nəzər salırdı; buna baxmayaraq, qəti olaraq dedi ki, Parfyon Semyonoviç “evdən səhər sübhədən çıxıb, Pavlovskaya yollandı, bu gün evdə olmayacaq”.

- Mən gözləyəyəm; bəlkə o axşamçağı gələr?
- Bəlkə heç bir həftə də gəlməyəcək, onun işini kim bilər!
- Demək, hər halda bu gün evdə gecələmişdi?
- Gecələməyinə gecələmişdi...

Bütün bunlar sübhəli və natəmiz iş idi. Dalandara çox ola bilsin ki, bu vaxt ərzində yeni təlimat verilmişdi; bayaq, hətta çərənləyirdi, amma indi sadəcə ona arxa çevirirdi. Lakin knyaz belə qərara aldı ki, iki saatdan sonra yenə gələcək, hətta lazım olsa, evin yanında dayanıb Roqojini gözləyəcəkdir, indi isə ümid alman qadınına qalırdı, buna görə də fayton tutub Semyonov polkuna yollandı.

Lakin alman qadındakı onun dediklərini heç başa da düşmədilər. Bəzi ötəri deyilən sözlərdən o, hətta başa düşə bildi ki, dilbər alman xanımı iki həftə bundan qabaq Nastasiya Filippovna ilə savaşırmışdır, belə ki, bütün bu günlər ərzində onun haqqında heç bir

şey eşitməmişdir, özü də indi var qüvvəsi ilə knyaza qandırdı ki, “Nastasiya dünyanın bütün knyazlarına da ərə getmiş olsa” onun haqqında heç bir şey eşitmək istəmir və bununla maraqlanmır. Knyaz oradan tələsik çıxdı. Bu aralıq onun ağına belə bir fikir gəldi ki, Nastasiya Filippovna, ola bilsin, o vaxt olduğu kimi, yenə Moskvaya getmiş, Roqojin isə, əlbəttə, onun arxasınca yollanmışdır, hələ bəlkə də onunla birlikdə gedib. “Heç olmazsa bir iz tapa biləydim!” Bununla belə, knyazın yadına düşdü ki, o, mehmanxanaya getməlidir, ona görə də tələsik Liteyni küçəsinə yollandı; orada knyaz üçün dərhal nömrə ayırdılar. Xidmətçi onun yeməyə meyli olub-olmadığını soruşdu; knyaz fikri dağınıq halda cavab verdi ki, meyli var, sonra da, birdən yadına düşəndə özüne qarşı qəzəbləndi ki, səhər yeməyi onu yarım saat bica yerə məəttəl elədi, özü də, ancaq sonra başa düşdü ki, qəlyanaltıya heç əl vurmayıb, yeməyə də bilərdi, bunun üçün ona heç nə mane olmurdu. Bu alatoran, boğanaq koridorda onun varlığına əcaib bir duyğu hakim kəsildi; bu duyğu ona əzab verir, ağına nə isə yeni bir fikir gəlirdi; lakin knyaz inadla baş qaldıran bu yeni fikrin nədən ibarət olduğunu heç cür başa düşə bilmirdi. O, nəhayət, aşxanadan lap özünü itirmiş halda çıxdı; başı hərlənirdi, lakin bəs indi o hara getməli idi? Knyaz başılovlu yenə Roqojingilə yollandı.

Roqojin qayıtmamışdı; zəng səsinə qapını açmırdılar, knyaz Roqojina qarının zəngini çaldı; qapını açıb onlar da cavab verdilər ki, Parfyon Semyonoviç evdə yoxdur, özü də, ola bilsin, üç gün olmayacaq. Knyazı təşvişə salan bu idi ki, onu əvvəlki kimi yenə də vəhşicəsinə maraqla süzürdülər. Bu dəfə dalandar o heç tapa da bilmədi. Knyaz bayaqkı kimi qarşıdakı səkiyə çıxdı, pəncərələrə baxa-baxa yarım saat, bəlkə daha artıq, üzücü bürküdə gəzindi; bu dəfə heç bir şey qımıldanmadı, pəncərələr açılmadı, ağ pərdələr hərəkətsiz dayanmışdı. Onun ağına qəti olaraq belə bir fikir gəldi ki, yəqin bayaq da onun gözüne elə bu cür görünmüşdü, ona görə ki, hər şeydən aydın olurdu, hətta pəncərələr də çox tutqun idi, çoxdan yuyulmamışdı, şüşələrin dalından bir adam baxsaydı da bunu seçmək olmazdı. Bu fikirdən sevinən knyaz yenə İzmaylov polkuna, müəllimlə yollandı.

Orada knyazı gözləyirdilər. Müəllimə üç-dörd yerə baş çəkmişdi, hətta Roqojingilə də getmişdi: heç bir xəbər-ətər yox idi. Knyaz dinməz-söyləməz qulaq asdı, otağa daxil oldu, divanda əyləşdi, o

hamının üzünə baxır, ona nə dediklərini sanki başa düşmürdü. Qərribə idi, o gah fəvqələdə diqqətli olur, hər şeyi tez duyur, gah da nagahan olmazın dərəcədə dalğınlaşırdı. Bütün ailə üzvləri sonra söyləyirdilər ki, həmin gün knyaz “təəccüblü dərəcədə” əcaib bir adam idi; belə ki, “ola bilsin, hər şey elə ondaca başlanmışdı”. Knyaz, nəhayət, ayağa qalxaraq xahiş etdi ki, Nastasiya Filippovnanın otaqlarını ona göstərsinlər. Bu, iki böyük, işıqlı, hündür otaq idi, olduqca yaxşı və səliqəli tərzdə döşənmişdi, özü də bahalı mənzil idi. Bütün bu xanımlar sonra nəgill edirdilər ki, knyaz otaqda hər şeyi gözəndən keçirdi, masanın üstündə açıq kitab gördü, kitab ümumi kitabxananın idi. “Madame Bovary” adlı fransız romanı idi; kitaba baxdı, açıq səhifəni qatladi, onu özü ilə aparmağa icazə istədi, kitabxananın olması barədəki etirazlara əhəmiyyət verməyib, kitabı çibinə qoydu. Açıq pəncərənin qarşısında əyləşib, üstü təbaşirlə yazılmış kiçik lomber masasını görəndə soruşdu: “Kim oynayırdı?” Onlar knyaza söylədilər ki, Nastasiya Filippovna hər axşam Roqojinlə duraki, preferans melniki, vist, öz kozını ilə¹ oynayırdılar – hər cür oyun oynayırdılar, kartları lap son vaxtlar, Pavlovskdan Peterburqa köçəndən sonra almışdılar; ona görə ki, Nastasiya Filippovna daim şikayətlənirdi ki, darıxır; deyirdi ki, Roqojin bütün axşamları oturub heç dinmir, heç bir şey barədə danışmağı bacarmır, özü də çox vaxt ağlayırdı; nagahan ertəsi gün axşam Roqojin cibindən kart çıxartdı; bunu görəndə Nastasiya Filippovna güldü, onlar oynamağa başladılar. Knyaz soruşdu: “Onların oynadıqları kartlar haradadır?” Lakin kartlar orada olmadı; kartları həmişə Roqojin özü ilə cibində gətirirdi, hər gün bir dəst təzə kart gətirib, sonra özü ilə aparırdı.

Bu xanımlar məsləhət gördülər ki, knyaz bir də Roqojingilə gedərək, qapını bir də bərk döysün, lakin indi yox, axşamçağı: “Bəlkə bir şey çıxar”. Müəllimənin özü isə eyni zamanda boyun oldu ki, axşama qədər Pavlovskda, Darya Alekseyevnanın yanına gedib soruşsun: orada bir şey bilirlər, yoxsa yox? Knyazdan xahiş etdilər ki, axşam saat onda təşrif gətirsin ki, hər ehtimala qarşı sabah üçün danışib şərtləşsinlər. Bütün təsəllilərə, ümidləndirmələrə baxmayaraq, knyazın qəlbinə dərin təşviş və ümitsizlik bürümüşdü. Knyaz ifadəsi mümkün olmayan qəm-qüssə içərisində piyada, öz aşxanalı mehmanxanasına gəldi. Yay tozlu, bürkülü Peterburq, onu elə bil

məngənə arasında sıxırdı, knyaz qaş-qabaqlı, sərxoş camaat arasında adamlara toxuna-toxuna yerişir, məqsədsiz olaraq adamların sifətinə diqqətlə baxırdı, həm də, ola bilsin, mehmanxananı ötüb keçmişdi; knyaz öz nömrəsinə daxil olanda, demək olar, şər qarışmışdı. O, bir az dincəlib, sonra məsləhət etdikləri kimi yenə Roqojingilə getmək qərarına gəldi, divanda əyləşdi, dirşəklərini masaya dayayıb fikrə getdi.

Allah bilir nə qədər fikirləşdi, Allah bilir o nə barədə düşünürdü. O çox şeydən qorxurdu, özü də izzət və əzabla hiss edirdi ki, dəhşətli dərəcədə qorxur. Onun gözüünün qarşısına Vera Lebedeva gəldi: sonra düşündü ki, bəlkə bu işdə Lebedevin bir şeydən xəbəri vardır, hərəgah xəbəri yoxdursa, onda knyazdan daha tez və daha asan məlumat əldə edə bilər. Sonra yadına İppolit və Roqojinin İppolitgilə gətməsi düşdü. Sonra Roqojinin özünü xatırladı, bu yaxınlarda onu dəfn mərasimində, sonra parkda görmüşdü, sonra nagahan onu burada – koridorda görmüşdü, o vaxt Roqojin əlində bıçaq küncdə gizləyib, onu gözləyirdi. İndi knyazın yadına Roqojinin gözləri düşmüşdü, o vaxt qaranlıqda ona zillənmiş gözləri. Knyaz diksindi: bayaq yadırdan çıxmayan fikir indi nagahan ağına gəldi.

Bu fikir qismən ondan ibarət idi ki, hərəgah Roqojin Peterburqdadırsa, onda müvəqqəti olaraq gizlənsə də, əvvəl-axır mütləq onun, knyazın yanına gələcəkdir, ya xeyirxah, ya da pis niyyətlə, bəlkə heç olmazsa o vaxtkı kimi gələr. Hər halda əgər Roqojin nədən ötrüsə gəlmək fikrinə düşsə, onun buradan savayı getməli bir yeri yoxdur, o yenə bu koridora gəlməlidir. Ünvani o bilmir; demək, belə fərz edə bilər ki, knyaz əvvəlki aşxanalı mehmanxanaya düşmüşdür; hər halda burada axtarmağa təşəbbüs edər... Hərəgah knyaz ona çox lazım olsa. Nədən bilmək olar, bəlkə, knyaz ona çox lazım olacaq?

Knyaz belə düşünürdü, həm də bu fikir ona nə üçünə olduqca ağlabatan görünürdü. Hərəgah knyaz “məsələn, nə üçün birdən o, Roqojinə lazım olar, həm də nə üçün, hətta belə şey ola bilməz ki, onlar, nəhayət, görüşsənlər?” kimi fikri üzərində dərinləndirən düşüncəli olsaydı, heç bir vəchlə bunu dərk edə bilməzdi. Lakin fikir ağır idi: “Hərəgah şaddırsa, onda Roqojin gəlməz, – deyər, knyaz düşünməyə davam edirdi, – kefi pis olsa, daha tez gələr; bəs axı onun əhvalı yəqin ki, yaxşı deyil...”

Əlbəttə, bu cür inam mövcud ikən, Roqojini evdə, nömrədə gözləmək lazım idi; lakin knyaz sanki özünün yeni fikrinə dözə bilməyib,

¹ Kart oyunlarının adlarıdır

yerindən dik qalxdı, şlyapasını cəld götürüb yüyürdü. Koridor, demək olar, lap qaranlıq idi. Knyaz tanış yerə yaxınlaşanda birdən ağılına belə bir fikir gəldi: “Yaxşı, indi birdən Roqojin haman küncdən çıxaraq, pilləkənin yanında mənim qabağımı kəssə nə olar?” Lakin heç kəs çıxmadı. Knyaz darvazanın altına endi, səkiyə çıxdı, günəş qüruba endiyi vaxt küçəyə çıxmış camaatın çoxluğuna, sıx izdihamı təəcüb etdi (bu, Peterburqda həmişə olduğu kimi tətillərin vaxtı idi), knyaz Qoroxovaya küçəsinə sarı ayaq aldı. Aşxanalı mehmanxanadan təqribən əlli addım aralı, birinci dörd yol ağzında, izdihamın içərisində kim isə birdən knyazın dirşəyinə toxunaraq, lap qulağının dibində yavaşdan dedi:

– Lev Nikolayeviç, gəl, qardaş, mənim dalımca, lazımsan.

Bu, Roqojin idi.

Qəribədir: knyaz sevinərək birdən dili dolaşa-dolaşa, demək olar, sözləri çeynəyəcəynəyəcə, onu bu saat koridorda, mehmanxanada necə gözlədiyini Roqojinə söyləməyə başladı.

Roqojin qəfildən cavab verdi:

– Mən oraya gəlmişdim, gedək.

Knyaz onun cavabına heyret etdi, lakin o ən azı iki dəqiqə keçəndən sonra, başa düşəndən sonra heyret etmişdi. Cavabı dərk edəndə qorxub diqqətlə Roqojinə baxdı. Roqojin qarşısına baxa-baxa, qabağına çıxan adamların heç birinə fikir vermədən, hamıya qeyri-iradi, ehtiyatla yol verə-verə yarım addım irəlində yeriyirdi.

Knyaz birdən soruşdu:

– Hərgah sən mehmanxanaya gəlmişdinsə... onda mənə sən nə üçün nömrədə soruşmadın?

Roqojin ayaq saxladı, knyaza nəzər aldı, fikirləşib, sanki sualı heç başa düşməyərək dedi:

– Bilirsənmi nə var, Lev Nikolayeviç, sən buradan düz get, ta evə qədər, tanıyırsan? Mən isə o biri səkiddə gedəcəyəm. Özün də yaxşı bax ki, bizi bir yerdə...

Roqojin bunu deyib o biri səkiyə keçdi, baxdı ki, görsün knyaz gəlirmi, görəndə ki, knyaz dayanıb, gözünü bərəldərək ona baxır, əlini yelləyib, Qoroxovaya küçəsinə göstərərək, yoluna davam etdi, özü də hər dəqiqə dönüb knyaza baxaraq, onu öz arxasınca gəlməyə dəvət edirdi. Knyazın onu başa düşdüyünü və o biri səkiddən onun yanına keçmədiyini gören Roqojin, yəqin ürəklenmişdi. Knyazın ağılına belə bir fikir gəldi ki, Roqojin kimi isə izləməlidir, onu yolda

gözdən itirmək istəmir, elə buna görə də qarşıdakı səkiyə keçdi. Ancaq “Bəs kimi izləmək lazım olduğunu o nə üçün demədi?” Beləliklə, onlar təqribən beş yüz addım getdilər, nəgahən knyaz nə üçünsə tir-tir əsməyə başladı; Roqojin arabır, lakin daim dönüb baxırdı; knyaz dözə bilməyib əli ilə Roqojini çağırdı. Roqojin o saat küçəni keçib, onun yanına gəldi.

– Məgər Nastasiya Filippovna sənə evindədir?

– Mənim evimdədir.

– Bayaq pərdəni çəkib pəncərədən mənə baxan sən idin?

– Mən...

– Bəs sən necə...

Lakin knyaz bilmirdi daha nə soruşsun və sualı nə ilə qurtarsın; həm də onun qəlbi elə çırpınırdı ki, danışmağa da çətinlik çəkirdi. Roqojin də dinmir, ona əvvəlki kimi, nə isə fikirli-fikirli baxırdı.

Roqojin yenə küçənin o biri tərəfinə keçmək istəyib, qəfildən dedi:

– Di yaxşı, mən gedim, sən də ayrıca get. Qoy biz küçədə ayrılıqda olaq... Bizim üçün belə yaxşıdır... Müxtəlif tərəflərdə... görəsən.

Onlar, nəhayət, iki müxtəlif səkiddən Qoroxovaya küçəsinə burularaq, Roqojinin evinə yaxınlaşanda, knyazın dizləri yenə bükülməyə başladı, belə ki, yeriməyə də çətinlik çəkirdi. Axşam saat ona yaxın idi. Qarının yaşadığı tərəfin pəncərələri bayaqki kimi yenə açıq idi. Roqojinin otaqlarının bağlı pəncərələrindən asılmış ağ pərdələr alatoranda elə bil daha artıq gözə çarpırdı. Knyaz evə qarşıdakı səkiddən yanaşdı; Roqojin isə öz səkisindən artırmaya qalxaraq, əli ilə onu çağırırdı. Knyaz onun dayandığı artırmaya yanaşdı.

– İndi mənim evə qayıtmağımı dalandar da bilmir. Mən nəhaq ona dedim ki, Pavlovskaya gedirəm, anama da belə demişdim, – deyə Roqojin hiyləgər və məmnun təbəssümlə pıçıldadı, – biz içəri girəndə heç kəs eşitməyəcəkdir.

Açar artıq Roqojinin əlində idi. O, pilləkənlə qalxaraq dönüb knyaza acıqlandı ki, səssiz qalxınsın, öz otaqlarının qapısını sakitcə açdı, knyazı içəri buraxdı, onun arxasınca ehtiyatla içəri keçib, qapını kilidləyərək, açarı cibinə qoydu.

Roqojin pıçiltı ilə dedi:

– Gedək.

Roqojin hələ Liteyni küçəsində səkidən pıçıltı ilə danışmağa başlamışdı. Zahirən özünü lap sakit aparsa da, nə isə dərin daxili bir təşviş içərisində idi. Onlar kabinetin lap qarşısındakı zala daxil olanda, Roqojin pəncərəyə yanaşaraq, mübhəm işarə ilə knyazı yanına çağırırdı.

– Bax, bayaq sən mənim zəngimi çalanda mən elə buradaca o saat başa düşdüm ki, zəngi çalan elə sən özünsən; barmaqlarımın ucunda qapıya yanaşanda eşitdim ki, sən Pafnutyevna ilə danışırısan, amma mən ona lap səhər sübhədən tapşırıbmışdım: hərgah sən, ya da sənin göndərdiyin bir adam, yaxud da hər kəs olur olsun, mənim qapımı döyməyə başlasa, məbada gözə görünəsən, məbada cavab verəsən; xüsusilə məni soruşmağa sən özün gəlmiş olsan, sənin adını da ona demişdim. Sonra sən çıxan kimi mənim ağılıma belə fikir gəldi: yaxşı, indi hərgah o burada dayanıbsa, məni güdürsə, ya da küçədə gözləyirsə, onda necə olar? Mən həmin bu pəncərəyə yanaşdım, pərdəni çəkdim, baxanda gördüm ki, sən orada dayanıb, düz mənə baxırısan... Bax, əhvalat belə olmuşdu.

Knyaz boğula-boğula dilləndi:

– Bəs hamı Nastasiya Filippovna?

Roqojin bir an duruxub, yavaş-yavaş dedi:

– O... buradadır.

– Axı harada?

Roqojin gözünü qaldırıb diqqətlə knyazın üzünə baxdı:

– Gedək...

Roqojin daim pıçıltı ilə, tələsmədən, yavaş-yavaş və əvvəlki kimi nə isə qəribə tərzdə dalğın danışdı. Hətta pərdə barədə söyləyəndə də, elə bil ki, əhvalatın bütün ekspansivliyinə baxmayaraq, söylədiyi əhvalatla nə isə ayrı bir şeyi izah etmək istəyirdi.

Kabinetə daxil oldular. Knyazın bu otağa gəldiyi vaxtdan bəri burada bəzi dəyişikliklər edilmişdi: bütün otaq boyunca, iki tərəfindən də iki çıxış yolu olan yaşıl rəngli, ağır ipək parçadan pərdə çəkilmişdi; pərdə Roqojinin yatağı sahmanlanmış olan yeri kabinetdən ayırırdı. Ağır pərdə salınmış, giriş yerləri bağlanmışdı. Lakin otaq olduqca qaranlıq idi; Peterburqun yay fəslinə məxsus “bəyaz” gecələri qaralmağa başlayırdı, həm də bədirlənmiş ay olmasaydı, Roqojinin pərdələri salınmış qaranlıq otaqlarında bir şey seçmək mümkün olmazdı. Doğrudur, tutqun şəkildə olsa da, sifətləri hələlik seçmək

mümkün idi. Roqojinin rəngi həmişə olduğu kimi solğun idi; parlayan gözlərini knyaza zilləyib, diqqətlə, lakin nə isə bir növ hərəkətsiz baxırdı.

Knyaz dedi:

– Sən bəlkə, şam yandıraydın?

– Yox, lazım deyil, – Roqojin knyazın qolundan tutdu, onu stula sarı basdı və özü də stulunu çəkib onun qabağında oturdu, elə yaxın oturdu ki, dizləri knyazın dizlərinə toxunurdu. Onların arasında, bir az yan tərəfdə balaca girdə masa var idi. – Əyləş, bir az oturaq! – deyərək Roqojin knyaza elə müraciət etdi ki, elə bil onu dilə tuturdu, otursun. Bir dəqiqə dinnməz oturdular. – Mən bilirəm ki, sən yenə həmin aşxanalı mehmanxanaya düşəcəksən, – deyərək Roqojin danışmağa başladı; bəzən əsas söhbətə başlayarkən, bilavasitə mətləbə daxli olmayan kənar təfəsilatdan necə danışmağa başlayırlarsa, Roqojin də o cür başlamışdı, – koridora ayaq basan kimi fikirləşdim: axı ola bilsin, indi oturub, elə bu dəqiqə mən onu gözləyən kimi, o da məni gözləyir? Müəllimənin yanına getmişdinmi?

Knyazın qəlbi elə çırpınırdı ki, ona zorla cavab verə bildi:

– Getmişdim.

– Mən bu barədə fikirləşmişdim. Fikirləşmişdim ki, söz-söhbət ola bilər... Sonra bir də bunu fikirləşdim ki, mən onu gecələmək üçün buraya gətirəcəyəm, gecəni bir yerdə olaq...

Knyaz qəfildən pıçıltı ilə:

– Roqojin! Nastasiya Filippovna haradadır? – deyərək soruşub, ayağa qalxanda, onun bütün əzaları titrəyirdi.

Roqojin də qalxdı.

Roqojin başı ilə pərdə tərəfi göstərərək pıçıldadı:

– Oradadır.

Knyaz da pıçıldadı:

– Yatır?

Roqojin ona yenə bayaqkı kimi diqqətlə baxdı.

– Di yaxşı, gedək!.. Ancaq sən... Di yaxşı, gedək!

Roqojin pərdəni qaldırdı, dayanıb yenə knyaza tərəf döndü.

O başı ilə pərdənin arxasını göstərərək, knyazı qabağa keçməyə dəvət etdi:

– İçəri keç!

Knyaz keçdi.

Knyaz dedi:

– Bura qaranlıqdır.

Roqojin burnunun altında dedi:

– Görünür!

– Mən zorla görürəm... çarpayımı.

Roqojin yavaşdan:

– Sən yaxına gəl, – dedi.

Knyaz bir az da yaxınlaşdı, bir-iki addım atıb dayandı. O dayanıb birmi, yoxsa iki dəqiqə diqqətlə baxdı; çarpayının yanında dayandıqları vaxt onlardan heç biri bir kəlmə danışmadı, knyazın qəlbi elə döyünürdü ki, sanki otaqda hökm sürən ölüm sükutu içərisində onun ürək döyüntüsü eşidilirdi. Lakin knyazın gözü artıq otaqdakı şeyləri bir az seçə bilirdi, belə ki, bütün yatağı aydın gördü; yataqda kim isə yatırdı; dərin yuxuya dalmışdı, heç qımıldanmırdı, nə zərrə qədər xışıltı eşidilirdi, nə də nəfəs səsi. Yatan adamın üstünə başdan-ayağa ağ mələfə çəkilmişdi, lakin əzaları nə isə aydın görünmürdü; ancaq dikliyindən görünürdü ki, orada adam uzanmışdır. Hər tərəfə nizam-sız halda, çarpayının üstündə, ayaq tərəfdə, lap çarpayının yanındakı kreslolarda, hətta döşəmədə atılıb qalmış paltarlar, ağ rəngli zəngin ipək don, gül-çiçək, lentlər gözə çarpırdı. Baş tərəfdə, balaca masanın üstündə hər tərəfə səpələnmiş brilyantlar parlayırdı. Ayaq tərəfdə yumaqlanıb atılmış krujeva görünürdü, ağaran krujevaların üstündə isə mələfənin altından bayıra çıxmış yalın ayağın ucu görünürdü; ayaq elə bil mərmərdən yonulmuşdu, özü də dəhşətli hərəkətsiz idi. Knyaz baxdıqca hiss edirdi ki, nə qədər çox baxırsa, otağa çökmüş ölüm sükutu da bir o qədər dərinləşir. Birdən oyanmış milçək vızıldadı, çarpayının üzərindən uçaraq, baş tərəfdə susdu. Knyaz diksindi.

Roqojin onun qoluna toxundu:

– Çıxaq.

Onlar çıxdılar, yenə həmin stullarda oturdular, yenə bir-birinin qarşısında. Knyazın bədəni uçunurdu, titrəyib əsməsi getdikcə şiddətlənirdi, özü də sualedici baxışlarını Roqojinin üzündən çəkmirdi.

Roqojin, nəhayət, dilləndi.

– Bax, mən görürəm ki, sən, Lev Nikolayeviç, tir-tir əsirsən, sənin halın pozulanda necə olursansa, demək olar, o cürsən, yadındadırmı Moskvada necə olmuşdun? Ya da lap ürəkgetmədən qabaq olduğun kimisən. İndi belə şey olsa, heç başa düşə bilmirəm ki, səninlə necə edəcəyəm...

Knyaz onun sözlərini başa düşmək üçün bütün qüvvəsini gərginləşdirib, qulaq asırdı, amma yenə də baxışlarından sual oxunurdu.

Knyaz başı ilə perde tərəfi göstərərək, nəhayət, soruşdu:

– Sənin işindir?

Roqojin pıçıltı ilə:

– Mənim... işimdir... – deyərək, gözünü yerə dikdi.

Beş dəqiqə dinmədilər.

Roqojin danışığına sanki ara verməmişdi, o birdən sözüne davam etdi:

– Ona görə ki, ondan ötrü ki, hərəgah sənin ürəkgetmə naxoşluğun başlasa, indi qışqırsan, onda, yəqin küçədən, ya da həyətdən bir adam eşidəcək, onda başa düşəcəklər ki, mənzildə adamlar gecələyir; qapını döyməyə başlayacaqlar, içəri girəcəklər... Çünki onların hamısı elə güman edirlər ki, mən evdə yoxam. Küçədən, ya da həyətdən görüb başa düşməsinlər deyər, mən heç şam da yandırmamışdım. Çünki evdə olmayanda açarları da özümlə aparıram, mənəz buraya üç, dörd günlərlə otaqları yığıb-yığışdırmaq üçün bir adam da daxil olmur, mənim qaydam belədir. İndi məsələ belədir, bizim burada gecələyəcəyimizi başa düşməsinlər deyər...

Knyaz dedi:

– Dayan, mən bayaq dalandardan da, qarıdan da, Nastasiya Filippovnanın burada gecələyib-gecələmədiyini soruşmuşdum. Deməli, onlar bilirlər.

– Sənin soruşduğunu mən bilirəm. Mən Pafnutyevnaya demişdim ki, Nastasiya Filippovna dünən gəlmişdi, elə dünən də Pavlovskaya yollandı, mənim yanımda onca dəqiqə qaldı. Qadının burada gecələdiyini onlar bilmirlər – heç kəs bilmir. Biz dünən də, bu gün səninlə daxil olduğumuz kimi, lap xəlvəti daxil olmuşduq. Mən hələ yolda gələ-gələ öz-özümə fikirləşirdim ki, Nastasiya Filippovna xəlvəti daxil olmaq istəməyəcək, – amma yox! Pıçıldayırdı, barmaqlarının ucunda içəri keçdi, donunun ətkələrini yığışdırdı ki, xışıldamasın, ətkələri əlində saxlamışdı, özü də pilləkəndə mənə barmağı ilə hədələyirdi ki, səs salmayım, – o daim səndən qorxurdu. Vaqonda qorxudan lap dəli kimi idi, mənim mənzilimdə gecələməyi özü istədi; mən əvvəlcə onu müəllimənin mənzilinə aparmaq istəyirdim, – amma yox! “O mənə, – deyir, – orda səhər sübhədən gəlib tapar, amma sən mənə gizlədərsən, sabah sübhədən isə Moskvaya

yollanaraq”, sonra da hara isə Oryola getmək istəyirdi. Özü də uzanıb yatanda, elə hey deyirdi ki, Oryola gedərik...

– Dayan, indi sən necə edəcəksən, Parfyon, nə etmək istəyirsən?

– Mən səndən şübhələnirəm, ona görə ki, tir-tir əsirsən. Gecəni biz burada, birlikdə gecələyirik. Burada ondan savayı yataq yoxdur, mən də belə fikirləşmişəm ki, divanların ikisinin də yastıqlarını çıxarıb, bax burada, pərdənin yanında, yataqla yanaşı, həm sənə, həm də mənə yer düzəldim, elə olsun ki, bir yerdə yataq. Ona görə ki, hərgah içəri girsələr, otağa göz gözdirsələr, ya axtarmağa başlasalar, arvadı o saat görüb otaqdan çıxararlar. Məndən soruşmağa başlasalar, söylərəm ki, mən etmişəm, mənə o saat apararlar. Odur ki, qoy indi arvad burada qalsın, bizim yanımızda, mənimlə sənənin yanında...

Knyaz həyəcanla:

– Hə, hə! – deyə razılaşıdı.

– Demək, etiraf etməyəcəyik, qadını buradan çıxarmağa icazə verməyəcəyik.

Knyaz qəti olaraq:

– H-heç bir vəchlə! Yox-yox-yox, – dedi.

– Mən elə bu cür də qət etmişəm, heç bir vəchlə, oğlan, heç kimə verməyə! Gecəni sakitcə yatarıq. Mən bu gün evdən birçə saatlığa çıxmışdım, səhərçağı, yoxsa həmişə onun yanında idim. Sonra da axşamçağı, sənənin dalınca getdim. Bir də ondan qorxuram ki, bürküdür, qoxusu yayılır. Sən qoxu duyursan, yoxsa yox?

– Bəlkə də duyuram, bilmirəm. Səhərə yaxın yəqin yayılar.

– Mən onu müşəmbəyə bürümüşəm, yaxşı amerikan müşəmbəsinə; müşəmbənin də üstündən mələfə salmışam, özüm də yanına dörd şüşə ağızları açılmış Jdanov mayesi qoymuşam, indi də oradadır.

– Orada... Moskvada olan kimi?

– Ona görə ki, qardaş, qoxu olar. Bir də ki, axı arvad necə uzanıb... Səhər sübhədən, hava işıqlaşan kimi bax.

Roqojin görəndə ki, knyaz tir-tir əsir, heç ayağa da qalxa bilmir, qorxdı, heyrətlənərək ondan soruşdu:

– Sənə nə olub, ayağa da qalxa bilmirsən?

Knyaz burnunun altında dedi:

– Qıçlarım yerimdir, bu, qorxudandır, mən bunu bilirəm... Qorxu keçəndən sonra mən qalxaram...

– Sən bir dayan, mən hələlik özümüze yataq düzəldim, onda sən uzanarsan... mən də sənənlə... özümüz də qulaq asarıq... ona görə

ki, mən, oğlan, hələ bilmirəm... Mən, oğlan, indi hələ heç bir şey bilmirəm, odur ki, sənə də qabaqcadan deyirəm, sən bütün bunlar barədə hər şeyi biləsən...

Roqojin aydın olmayan bu sözləri burnunun altında deyə-deyə yataqları düzəltməyə başladı. Görünürdü ki, o həmin yataqları düzəltməyi, ola bilsin, hələ səhərçağı öz-özünə fikirləşibmiş. Keçən gecə o özü divanda yatmışdı. Lakin divanda ikisi yanaşı yata bilməzdi, amma o indi mütləq yataqları yanaşı salmaq istəyirdi, elə buna görə də, divanların ikisindən də müxtəlif həcmli yastıqları gücənə-gücənə bütün otaqdan keçib, pərdənin arxasına, giriş yerinə lap yaxın gətirdi. Yataq birtəhər düzəldi; Roqojin knyaza yanaşdı, onun qolundan şəfqətlə, nəvaziş və sevincə yapışdı, qaldırıb yatağa yaxın gətirdi; lakin məlum oldu ki, knyaz özü də yeriylə bilirdi; demək, “qorxu keçirdi”; buna baxmayaraq, o hələ də tir-tir əsirdi.

Roqojin knyazı daha yaxşı olan sol yastığa uzatdı, özü də paltarını soyunmadan, sağ tərəfdə uzandı, əllərini başının altına qoyaraq birdən danışmağa başladı:

– Ona görə ki, qardaş, indi istidir, məlum məsələdir, qoxu... Mən pəncərələri açmağa qorxuram; anamın isə çiçək dibçəkləri var, bol-luca çiçəkləri var, onlardan çox gözəl ətir yayılır, onları buraya köçürmək istəyirdim, amma Pafnutyevna başa düşərdi, ona görə ki, hər şeyi bilmək istəyən arvaddır.

Knyaz onun sözüne qüvvət verdi:

– O arvad hər şeylə maraqlanır.

– Bəlkə satın almaq olardı, hər tərəfinə gül dəstələri və çiçək düzmək lazım idi? Amma fikirləşdim ki, heyif olar, özü də gül-çiçək içində!

Knyaz elə bil çəşarə, məhz nə soruşmaq lazım olduğunu axtara-axtara, özü də elə bil soruşmaq istədiyi sözü dərhal da unudaraq dedi:

– Bəri bax... sənənləyem, bir mənə de görüm: sən onu nəylə... Bıçaqlamı? Həmin bıçaqla?

– Həmin bıçaqla.

– Hələ dayan! Mən Parfyon, səndən bir şey də soruşmaq istəyirəm... Mən səndən çox şey soruşacağam, hər şeyi soruşacağam... Lakin sən, yaxşısı budur əvvəldən, lap əvvəldən de ki, mən bilim: sən Nastasiya Filippovnanı mənim toyumdan əvvəl nikah ərəfəsində, kilsənin səkisində bıçaqla öldürmək istəyirdin? İstəyirdin, yoxsa yox?

Roqojin suala laqeydliklə cavab verdi:

– Bilmirəm istəyirdim, yoxsa yox...

Elə bil ki, bu sual onu, hətta heyretləndirmişdi, özü də mənasını sanki başa düşmürdü.

– Bıçağı özünlə Pavlovskaya heç gətirmirdin?

– Heç vaxt gətirmirdim. – Roqojin susub, sonra əlavə etdi: – Mən o bıçaq haqqında sənə ancaq birçə bunu deyə bilərəm, Lev Nikolayeviç, mən onu kilidlənmiş siyirmədən bu gün səhər çıxartmışam, ona görə ki, bütün əhvalat səhər, saat dördə işləyəndə oldu. Bıçaq həmişə kitabın arasında idi... Bir də... bir də ki, mənə təcübləndirən budur: bıçaq, deyəsən bir yarım verşok... hətta bəlkə iki verşok sancılmışdı... lap sol döşünün altından... qanı isə cəmi yarım xörək qaşığı köynəyinə axdı; daha qan gəlmədi...

Knyaz dəhşət, həyəcan içində qəflətən bir az qalxdı:

– Bunu, bunu, bunu, – dedi, – bunu, bunu mən bilərəm, bunu mən oxumuşam... buna qanın daxilə axması deyirlər... Elə hallar olur ki, heç bir qətrə də qan çıxmır. Zərbə ürəyin başına endiriləndə belə olur...

Roqojin qəfildən onun sözünü cəld kəsərək:

– Dayan, eşidirsənmi? – deyərək soruşub, qorxmış halda döşənə-cəkdə oturdu, – eşidirsənmi?

Knyaz Roqojinə baxa-baxa özü də cəld və qorxmış halda:

– Yox! – dedi.

– Gəzir! Eşidirsənmi? Zalda...

İkisi də qulaq asmağa başladılar.

Knyaz inamla pıçıldadı:

– Eşidirəm.

– Gəzirmi?

– Gəzir.

– Qapını kilidləyim, yoxsa yox?

– Kilidlə...

Qapını kilidləyib, ikisi də yenə uzandı. Xeyli vaxt dinmədilər. Knyazın bayaqkı fikri sanki yenə yadına düşmüşdü; indi bunu yenə unudacağından bərk qorxurdu, hətta yatağında cəld dirsekləndi, qəfildən əvvəlki kimi, həyəcanlı halda və tələsə-tələsə pıçıldadı:

– Hə, yadıma düşdü! Hə... mən axı istəyirdim... O kartları soruşuram! Kartları... Deyirlər, sən onunla kart oynayırdın.

Roqojin bir az susandan sonra dedi:

– Oynayırdım.

– Bəs hanı... kartlar?

Roqojin daha çox susub, sonra dilləndi:

– Kartlar buradadır... Budur...

Roqojin oynanmış, kağıza bükülmüş kart dəstini cibindən çıxarıb, knyaza uzatdı. Knyaz kartları bir növ təəccüblə aldı. Onun qəlbini yeni, kədərli və hüznü duyğu sıxdı; knyaz birdən başa düşdü ki, bu dəqiqə və hələ çoxdan, o danışmaq istədiyini, danışmalı olduğu şeylər haqqında deyil, ayrı şeylərdən danışır, özü də görülməli işi görməyib, daim ayrı cür hərəkət edir, həm də əlində tutmuş olduğu kartlar, onu sevindiren bu kartlar indi heç bir şeyə, heç nəyə kömək edə bilməz. Knyaz ayağa qalxıb, əlini əlinə çırpdı. Roqojin sakitcə uzanmışdı, knyazın hərəkətini elə bil nə eşitmişdi, nə də görmüşdü; lakin qaranlıqda onun gözləri par-par parıldayırdı, özləri də açıq və hərəkətsiz idi. Knyaz stulda əyləşib, qorxa-qorxa ona tamaşa etməyə başladı. Yarım saat keçdi; nəgahən Roqojin bərkdən və kəsik-kəsik bağırdı, sonra da elə bil pıçıltı ilə danışmaq lazım olduğunu unudaraq, qəhqəhə çəkib gülməyə başladı:

– Zabiti, zabiti, xatırlayırsanmı... Yadındadırmı arvad, o zabiti, musiqi çalınan yerdə şallaqla necə vurdu, necə ilişdirdiyi yadındadırmı, ha-ha-ha! Bir də kadet... kadet... kadet irəli atıldı...

Knyaz yeni bir qorxu içərisində stuldan dik atıldı. Roqojin səsini kəsəndə (o səsini birdən kəsdi) knyaz ehmalılıca Roqojinə sarı əyildi, onunla yanaşı oturdu, ürəyi çırpına-çırpına, ağır nəfəs ala-ala Roqojini müşahidə etməyə başladı. Roqojin başını knyaza sarı döndərmirdi, elə bil, onun burada olmasını da unutmuşdu. Knyaz ona baxa-baxa gözləyirdi; vaxt keçir, hava işıqlaşdı, Roqojin arabir qəfil, ucadan, kəskin və rabitesiz öz-özünə danışmağa başlayırdı; qışqırıb güldürdü; belə hallarda knyaz titrək əlini ona sarı uzadır. ehmalılıca onun başına, saçlarına toxunur, yanaqlarını sıgallayırdı... Bundan artıq heç bir şey edə bilmirdi! O özü yenə titrəyib əsməyə başlamışdı, qıçları yenə sanki birdən üzülmüşdü. Nə isə tamamilə yeni bir duyğu onun qəlbini intəhasız qəm-qüssəyə qarq etmişdi. Bu aralıq, hava lap işıqlaşmışdı; nəhayət, knyaz elə bil əldən düşərək, meyus halda yataqda uzanıb üzünü Roqojinin solğun və hərəkətsiz üzünə dayadı; onun gözlərindən Roqojinin üzünə gözyaşı damcıları

süzülürdü, lakin ola bilsin, knyaz artıq o vaxt öz göz yaşlarını hiss etməirdi, bu göz yaşlarından tamam xəbərsiz idi...

Hər halda, bir neçə saat keçəndən sonra qapı açılıb, içəri adamlar daxil olanda canı ağır vəziyyətdə idi; o, huşunu tamamilə itirmişdi, qızdırma içində idi. Knyaz onun yanında döşənəcəyin üstündə hərəkətsiz və sakit oturmuşdu: hər dəfə xəstə bağıranda, ya da sayaqlamağa başlayanda titrəyən əli ilə tələsik onun saçına və yanaqlarına toxunur, sanki onu nəvazişləyir, sakitləşdirirdi. Lakin ondan nə soruşduqlarını knyaz artıq heç başa düşmür, özü də içəri daxil olub, onu dövrəyə almış adamları tanıya bilmirdi. Hərgah indi Şneyder keçmiş şagirdinə, müalicə etdiyi naxoşuna baxmaq üçün İsveçrədən bura gəlmiş olsaydı, belə halda o da knyazın İsveçrədə müalicə olunduğu birinci il bəzən düşdüyü vəziyyəti xatırlayaraq, indi əlini yelləyərdi və o vaxt dediyi kimi yenə deyərdi: "İdiot!"

XII

Pavlovska tələsik gələn müəllimə birbaşa dənədən bəri kefi pozulmuş Darya Alekseyevnagilə gedərək, nə bilirdisə, hamısını ona söyləyib qadını lap qorxutdu. Xanımların ikisi də Lebedevlə əlaqəyə girmək qərarına gəldilər. Lebedev də öz kirayənişininin dostu sifətilə və mənzil sahibi kimi həyəcan və təşviş keçirirdi. Vera Lebedeva nə bilirdisə, hamısını söylədi. Lebedevin məsləhəti ilə onların üçü də "baş verməsi çox mümkün olan" əhvalatın qarşısını təcili surətdə almaq üçün Peterburqa yollanmaq qərarına gəldilər. Beləliklə də, elə çıxdı ki, ertəsi gün səhər, saat təqribən on birdə polislin, Lebedevin, xanımların və Roqojinin fligeldə mənzili olan qardaşı Semyon Semyonoviç Roqojinin iştirakı ilə Roqojinin mənzilini açdılar. İşin müvəffəqiyyətli olmasına hər şeydən çox dalandarın ifadəsi kömək etdi; o dedi ki, dənən axşam Parfyon Semyonoviç öz qonağı ilə artırmadan xəlvəti içəri daxil olanda onları görmüşdü. Bu cür ifadədən sonra çalınan zənglərə qapını açmadıqları üçün qapıları sındırmaq lazım olduğuna şübhə yeri qalmamışdı.

Roqojin beyin iltihabına mübtəla olduğu üçün iki ay naxoş yatdı, sağalandan sonra istintaq və məhkəmə başlandı. O hər şey barədə açıq, dəqiq və tamamilə qaneedicilə ifadələr verdi, buna görə də knyazı

lap əvvəldən məhkəmə xətti ilə sorğu-sualdan və istintaqdan azad etdilər. Roqojin mühakimə zamanı dinib-danışmırdı. O özünün məharətlə və bəlağətlə danışan vəkilinə etiraz etməirdi; vəkil aydın şəkildə və məntiqə uyğun olaraq sübut edirdi ki, cinayətə, müttəhimin qəm-qüsseyə mübtəla olması nəticəsində hələ cinayət baş verməmişdən xeyli əvvəl başlanmış beyin iltihabı nəticəsində yol verilmişdir. Lakin Roqojin bu rəyi təsdiq etmək üçün öz tərəfindən heç bir şey əlavə etmədi, özü də əvvəlki kimi, aydın və dəqiq şəkildə, baş vermiş hadisəni bütün ən kiçik təfərrüatını da xatırlayıb etiraf etdi. Roqojin, təqsiri yüngülləşdirən səbəblərin nəzərə alınması şərti ilə on beş il müddətinə Sibirə, katorqaya göndərilməyə məhkum edildi, o öz hökmünü çox qas-qabaqlı, dinnməz və "dalğın halda" dinnlədi. Onun külli var-dövləti, ilk vaxtlardakı kef məclislərinə sərf olunan nisbətən çox cüzi bir qismindən başqa, bütün sərvəti qardaşı Semyon Semyonoviçin sərəncamına keçdi ki, bu da onu hədsiz məmnun etmişdi. Roqojina qarşı hələ də yaşayır, sanki bəzən öz sevimli oğlu Parfyonu xatırlayırdı, lakin oğlunu təsəvvüründə aydın canlandırma bilmirdi: Allah qarının aqlını və qəlbini qorumuşdu; ana qəm-qüسسə basmış evində baş verən dəhşətli əhvalatdan xəbərsiz idi.

Lebedev, Keller, Qanya, Ptitsin və bizim hekayətimizin bir çox başqa şəxsləri əvvəlki kimi yaşayırdılar, çox az dəyişmişdilər, ona görə də bu şəxslər haqqında söyləməyə, demək olar, bir şey qalmır. İppolit Nastasiya Filippovnanın ölümündən iki həftə sonra və gözlədiyindən bir az qabaq, dəhşətli həyəcan və təşvişlə öldü. Baş verən hadisə Kolyanı dərinədən sarsıtmışdı; o öz anasından daha əl çək-mirdi. Nina Aleksandrovna onun üçün son dərəcə nigarandı, ona görə ki, Kolya yaşına uyğun olmayan tərzdə, çox dalğın idi; bəlkə də bu oğlan yaxşı insan olacaqdı. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, knyazın gələcək müqəddəratı da qismən onun səyi nəticəsində sahmana salındı: onun son vaxtlar tanımış olduğu bütün adamlar arasında Kolya Yevgeni Pavloviç Rodomskini çoxdan fərqləndirmişdi; Kolya dərhal Rodomskinin yanına gedərək, baş vermiş hadisə haqqında nə bilirdisə, hamısını təfsilatı ilə Yevgeni Pavloviçə söylədi, knyazın hazırkı vəziyyətini də ona danışdı. Kolya səhv etməmişdi: Yevgeni Pavloviç bədbəxt "gicbəsərin" müqəddəratında ürəkədən, qayğıkeşliklə iştirak etdi, həm də onun cidd-cəhdləri və himayəsi nəticəsində knyaz yenə xaricə, Şneyderin İsveçrədəki müəssisəsinə göndərildi. Xaricə

yollanmış, xeyli müddət Avropada yaşamaq fikrində olan və özünü açıqca “Rusiyada tamamilə artıq adam” adlandıran Yevgeni Pavloviç çox tez-tez, heç olmazsa bir neçə ayda bir dəfə Şneyderin müəssisəsindəki naxoş dostuna baş çəkirdi; lakin Şneyder getdikcə qaş-qabağını daha artıq tökür, başını bulayırdı: həkim zehni orqanların tamamilə zədələnmiş olmağına işarə edirdi; naxoşun müalicə oluna bilməyəcəyini hələ qəti olaraq demir, lakin ən qüssəli işarələr etməkdən çəkinmirdi. Bu cür vəziyyət Yevgeni Pavloviçi olduqca məyus edir, qəlbini kədərləndirirdi, onun isə qəlbə var idi; o, qəlbə sahibi olmasını onunla sübut etmişdi ki, Kolyadan məktublar alır və hətta bəzən bu məktublara cavab yazırdı. Lakin bundan başqa, onun xasiyyətindəki əcaib bir əlamət də məlum olmuşdu; bu əlamət yaxşı olduğu üçün biz bunu təxirsiz olaraq göstərəcəyik: Yevgeni Pavloviç Şneyderin müəssisəsinə hər dəfə baş çəkəndən sonra Kolyadan savayı, Peterburqdakı bir şəxsə də məktub göndərirdi, bu məktubda knyazın hazırkı vaxtda xəstəliyinin vəziyyətini ən müfəssəl və simpatik tərzdə şərh edirdi. Bu məktublarda, öz hörmət və sədaqətini izhar etməkdən başqa (həm də getdikcə lap tez-tez) bəzi açıq mülahizələr, anlayışlar, duyğular şərh edilirdi – sözün qıyası, nə isə dostluq və yaxınlıq duyğularına bənzər bir şey təzahür etməyə başlayırdı. Yevgeni Pavloviçlə məktublaşan bu adam (məktublar çox seyriş yazılmış olsa da) Rodomskinin böyük diqqət və hörmətini qazanmış bu şəxs Vera Lebedeva idi. Bu cür münasibət və əlaqənin nə cür və hansı vasitə ilə yarana bildiyini biz heç cür dəqiq surətdə öyrənmə bilmədik, bu əlaqə və münasibət, əlbəttə, yenə də knyazın başına gələn həmin əhvalatla əlaqədar olaraq yaranmışdı; o zaman Vera Lebedeva qəm-qüssədən elə sarsılmışdı ki, hətta naxoşlanmışdı; lakin tanışlıq və dostluğun hansı təfsilat şəraitində baş vermiş olması bizə məlum deyildir. Biz bu məktubları ən çoxu o məqsədlə xatırlatdıq ki, onlardan bəzilərinə Yepançinlərin ailələri haqqında, başlıca olaraq, Aqlaya İvanovna Yepançina haqqında məlumat var idi. Yevgeni Pavloviç Parisdən yazdığı olduqca rəhbərsiz və tutarsız məktubunda Aqlaya haqqında belə məlumat verirdi ki, Aqlaya mühacir olan bir nəfər polşalı qrafla tanış olandan azca sonra ona vurulmuş və birdən həmin qrafa ərə getmişdir; ancaq valideynləri bu işin əleyhinə idilər; baxmayaraq ki, valideynləri, nəhayət, onun ərə getməsinə razılıq vermişdilər, ona görə ki, arada təhlükə yaranan

nə isə çox əcaib, qalmaqallı əhvalat var imiş. Demək olar, yarım il susandan sonra Yevgeni Pavloviç yenə də uzun və ətraflı məktubunda Vera Lebedevaya yazmışdı ki, o son dəfə, İsvetçrədə professor Şneyderin yanına gedəndə, orada bütün Yepançinlər ailəsi ilə (əlbəttə ki, İvan Fyodoroviçdən başqa, ailə başçısı öz işləri ilə əlaqədar olaraq Peterburqda qalmışdı), bir də knyaz Ş. ilə görüşmüşdür. Görüş əcaib idi; onların hamısı Yevgeni Pavloviçi nə isə böyük sevinclə qarşılamişdılar. Adelaida ilə Aleksandra onun “bədbəxt knyaz haqqındakı mələkcəsinə qayğıkeşliyinə görə Yevgeni Pavloviçə qarşı, hətta nə üçünsə özlərini minnətdar hesab etmişdilər”. Knyazı xəstə və rəzil vəziyyətdə görə Lizaveta Prokofyevna səmimi qəlbədən gözyaşı axıtmağa başlamışdı. Görünür, onun hər bir qəbahətini bağışlamışdılar. Knyaz Ş. eyni zamanda bir neçə fərəhli və ağıllı həqiqət söyləmişdi. Yevgeni Pavloviçə elə gəlirdi ki, knyazla Adelaidə hələ ər-arvad deyillər, lakin gələcəkdə çoxqun Adelaidənin knyaz Ş.ın zəkasına və təcrübəsinə könüllü surətdə və qəlbən tabe olacağı tamamilə labüd görünürdü. Bir də ki, ailənin başına gəlmiş ibrət dərsləri ona öz dəhşətli təsirini göstərmişdi, başlıca olaraq, Aqlayanın mühacir qrafla əlaqədar başına gələn son hadisə onu sarsıtmışdı. Aqlayanın həmin qrafa ərə getməsinə razılıq verirkən ailəni həyəcanlandıran təşvişə salan nə var idisə, hamısı yarım il ərzində yerinə yetmişdi, bundan başqa, üstəlik elə gözlənilməz əhvalatlar da baş vermişdi ki, onları heç ağıllarına da gətirmirdilər. Belə məlum olmuşdu ki, bu qraf heç də qraf deyilmiş, doğrudan mühacir olsa belə, mühacirliyi də nə isə şübhəli və ikimənalı əhvalatla əlaqədar idi. Bu qraf Aqlayanı, vətən həsrətindən əzab çəkən, iztirablara məruz qalıb yaralanan qəlbənin misilsiz nəcibliyi ilə məftun etmişdi; o dərəcədə məftun etmişdi ki, Aqlaya hələ ərə getməmişdən əvvəl, Polşanı bərpa etmək məqsədi güdən hansı xarici komitənin üzvü olmuşdu; hələ bundan əlavə də, qızın zəkasına hədsiz dərəcədə hakim kəsilmiş bir nəfər məşhur paterin katolik dini ayin müəssisəsinə düşmüşdü. Qraf özünün saysız-hesabsız sərvəti haqqında Lizaveta Prokofyevna ilə knyaz Ş.-ya təqdim etdiyi inandırıcı və qaneedicilə məlumatlar başdan-ayağa yalan imiş. Hələ bu harasıdır, evləndikdən cəmi-cümlətəni yarım il keçər-keçməz, qrafla onun məşhur əzabkeş övləyə dostu, Aqlayanı öz ailəsi ilə savaşıra bilmişdilər, belə ki, ailə bir neçə ay ərzində qızı görə bilməmişdi...

Sözün qıçası, danışmalı və deyilməli şey çox idi, lakin Lizaveta Prokofyevna, onun qızları və hətta knyaz Ş. da bütün bu “terror” o dərəcədə sarsılmışdılar ki, Yevgeni Pavloviçlə söhbət vaxtı bəzi şeyləri açıb-ağartmaqdan da qorxurdular; bilirdilər ki, Aqlaya İvanovnanın son vaxtlardakı aludəçilik və vurğunluqlarından Yevgeni Pavloviç onsuz da yaxşı xəbərdardır, buna baxmayaraq, yenə də o barədə danışmaqdan qorxurdular. Zavallı Lizaveta Prokofyevna Rusiyaya qayıtmaq istəyirdi, Yevgeni Pavloviç deyirdi ki, qadın onunla söhbət vaxtı xaricdə gördüklərinin hamısını acı-acı və qərəzlə pisləyirdi; qadın deyirdi: “Heç yerdə yaxşı çörək bişirə bilmirlər, qışda siçan kimi zirzəmidə soyuqdan donurlar, – qadın onu qətiyyən tanıya bilməyən knyazı göstərərək, həyəcanla əlavə etdi, – heç olmazsa burada, bu binəvanın halına russayağı ağlaya bilmişəm”. Lizaveta Prokofyevna Yevgeni Pavloviçlə xudahafizləşərkən, az qala hiddət və qəzəblə sözünü belə bitirdi: “Məftun olub baş aparmaq kifayətdir, dərrakə ilə iş görmək vaxtı çatmışdır. Həm də bütün bunlar, bütün bu xarici ölkə, sizin bütün bu Avropanız, bütün bunlar yalnız fantaziyaadır, elə bizim hamımız, xaricdə yalnız fantaziyayıq... Siz mənim sözümü yadınızda saxlayın, özünüz görəcəksiniz!”

MÜNDƏRİCAT

<i>Dostoyevskinin ən lirik əsəri</i>	4
Birinci hissə	13
İkinci hissə	217
Üçüncü hissə	385
Dördüncü hissə	545

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Aslan Almasov</i>
Korrektorlar:	<i>Tutu Məmmədova</i> <i>Elnaz Xəlilqızı</i>

Yığılmağa verilmişdir 05.06.2006. Çapa imzalanmışdır 29.08.2006.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 45,5. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 121.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.

W6(2)

D48